146735

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TANZİMATTAN SONRA TÜRK DİLİ-EDEBİYATI EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ (1839-1923)

CELİLE EREN ARGIT

NO: 2502970409

146735

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. KÂZIM YETİŞ

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL 2004

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

2004

Danışman: Prof. Dr. Kâzım Yetiş

Prof. Dr. Sema Uğurcan

Prof. Dr. Yekta Saraç

Doç. Dr. Fatih Andı

Yrd. Doç. Dr. Ali Şükrü Çoruh

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Anabilim Dalında 2502970409** numaralı **CELİLE ERENM ARGIT'IN** hazırladığı **"TANZİMATTAN SONRA TÜRK DİLİ EDEBİYATI EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ (1839 – 1923)"** konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / DOKTORA TEZİ, **SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **04.10.2004 PAZARTESİ** saat **.11.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ.....'ne **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~YLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.KAZIM YETİŞ	KABULÜ	
PROF.DR.M.YEKTA SARAÇ	kabulü	
PROF.DR.SEMA UĞURCAN	Kabulü	
DOÇ.DR.M.FATİH ANDI	Kabulü	
YRD.DOÇ.DR.ALİ ŞÜKRÜ ÇORUK	Kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 526 13 38 – 0212 514 01 35 Fax: 0212 520 85 04

ÖZ

Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemde(1839-1923) Türk dili-edebiyatı eğitimi ve öğretiminin nasıl yapıldığını, nasıl geliştiğini, nasıl bir metod takip edildiğini tespit etmek istedik. Bu dönemde açılan okullarda okutulan Türk dili-edebiyatı ile ilgili ders programlarının, gramer ve edebiyat kitaplarının önce kütüphanelerden bibliyografyaları tespit edildi. Tespit edilen tüm kitaplar kronolojik olarak düzenledikten sonra Türk dili, Türk edebiyatı ve ders programları açısından sınıflandırıldı. Tanzimat öncesinde mevcut okullar ile Tanzimat ile birlikte açılan yeni okulların eğitim tarihimizdeki yeri belirtildi. Ders programlarının da bu yapılanmanın etkisiyle nasıl değiştiği, günümüzün ders programı anlayışına nasıl daha yaklaştığını göstermeyi amaçladık. Türk dilini incelerken gramer kitaplarında geçen dil konularını esas aldık. Türk edebiyatını incelerken ise edebiyat ve belâgat kitaplarını esas aldık. Batıda aynı dönemde(1839-1923) dil-edebiyat eğitim ve öğretimini yabancı kaynaklardan incelemeye çalıştık. Türk dili-edebiyatı eğitim ve öğretimi ile karşılaştırıp sonucu belirledik. Üzerlerinde çalışılan kitaplara, dipnotların alındığı kitaplara ve makalelere dair iki bibliyografya hazırlandı.

ABSTRACT

In this study we aimed to examine the instruction of Turkish language and literature, its development and its methods between the Tanzimat and the Republican eras (1839-1923). Through library search we prepared a bibliography of the books and curricula about grammar and literature. After chronologically arranging all of these books and pamphlets, we further classified them into the categories of Turkish language, literature and curricula. We attempted to see how the schools adjusted themselves to the needs of the time, and how the curricula changed under the influence of this adjustment, how it approached to today's understanding of curriculum. In examining Turkish language we mainly focused on grammar books. While examining literature, we focused on literature and rhetoric books. We also tried to see how literature instruction was pursued in the West at the same period (1839-1923) from foreign sources and arrived at a conclusion by comparing it to the instruction of Turkish language and literature. Two bibliographies, one about the books examined in this work, and the other containing the literature to which references are given, accompany the current work.

ÖNSÖZ

Eğitim ve öğretim metodlarında bugün önemli gelişmeler olmuştur. Bu çerçevede neyin öğretildiğinden çok nasıl öğretildiği üzerinde durulmaktadır. Çocuğun zihinsel gelişimine uygun, derslerde işlenecek konulara bağlı kitap takibi, konuların daha iyi anlaşılabilmesi için görsel ve işitsel malzemenin kullanımı, sınıf ve ev çalışmaları gibi öğretim metodları geliştirilir. Türkçeyi daha güzel okuyup yazabilmek, kültürümüzün önemli bir unsuru olan Türk edebiyatından anlayıp zevk almak, estetik ve gelenek duygusunu geliştirmek amaçlanır. Türk dili ve edebiyatı öğretimi günümüzde zaman zaman politik malzeme haline getirilerek tartışma konusu yapılmaktadır. Hatta 1990'larda edebiyat dersi seçmeli ders haline getirilmek istenmiştir. Eğitim ve öğretim çevrelerinde dil ve edebiyat öğretimi günümüze kadar tartışılagelmiştir.

Çalışmamızda Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemi ele aldık. Bu dönemde günümüzün pedogojik anlayışına yakın okullar, ders programları ve ders kitapları ortaya çıkar. Cumhuriyete kadar olan kısmı ele almamızın sebebi Cumhuriyet sonrasının çalışılmış olmasıdır. Çalışmamızı, günümüze kadar getiremiyeşimizin diğer bir sebebi de bu kadar kapsamlı bir çalışmanın daha uzun bir süreyi gerektirmesidir.

Tezimizin malzemesini belirlerken kütüphane kataloglarından ulaştığımız ders kitaplarından, ders programlarından, salnamelerden, okul tarihlerinden, ayrıca günümüzde yayımlanmış olan eğitim tarihlerinden, dil ve edebiyat öğretimi ile ilgili makalelerden, tezlerden, kitaplardan yararlandık.

Tezimize bir zemin oluşturması bakımından Tanzimattan önce kurulan okulların nasıl kurulduklarını ve hangi dersleri okuttuklarını göstermeye çalıştık. Tanzimat dönemindeki medreseleri, yeni okulların açılış sebeplerini, eğitim ve öğretim sistemlerini inceledik. Bunu yaparken de kütüphanelerde kitapçık halinde bulunan ders programlarından, maarif salnâmelerinden, eğitim tarihi kitaplarından yararlandık. Çok defa program belirlenmediği için ders kitaplarının müfredatından Türk dili ve edebiyatı öğretiminin programını çıkarmaya çalıştık.

Kütüphane kataloglarından Türk dili ve edebiyatının ders kitaplarını kronolojik olarak tespit ettik. Ders kitaplarını, dil ve edebiyat öğretimi başlıkları

altında ikiye ayırdık. Dilbilgisi kitaplarını kelime bilgisi, cümle bilgisi ve noktalama işaretleri açısından inceleyip dilbilgisi terimlerinin günümüzdeki karşılıklarını bulmaya çalıştık. Konulara göre hangi yazarlardan ne tür örnekler alındığını tablolar halinde gösterdik. Edebiyat kitapları olarak da belâgat, edebiyat nazariyesi ve bilgilerini içeren kitapları inceledik. Edebiyat kitaplarını okutuldukları okullara göre kronolojik olarak sıraladık. Hangi yazarlardan ne tür örnekler alındığını tespit ettik. Ayrıca edebiyat müfredatını açıkça görebilmek için konuları tablolar halinde verdik. Çalışmamızın en başında kütüphanelerden ders kitaplarının ve ders programlarının bibliyografyalarını bulmaya çalıştık. Kütüphane kataloglarının yetersiz olması, depremden dolayı bazı kütüphanelerin uzun süre kapalı kalması, seri halinde bulunan kitapların bazı kısımlarının kayıp veya eksik olması, bazı kitapların ise künyelerinin tespit edildiği halde kütüphanelerde hiç bulunamaması çalışmamızda karşılaştığımız güçlüklerdir.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemde batıdaki dil-edebiyat eğitim ve öğretimi ile ilgili çalışmaları araştırdık. Batıdaki ders programları, ders kitapları ve eğitim tarihi ile ilgili ulaşabildiğimiz kitapları okuduk. Kaynakların yabancı dilde ve çoğunun yurt dışında bulunması kaynaklara ulaşmamızı güçleştirdi. Bu bölümü çalışırken genel olarak aynı dönemde batıdaki dil-edebiyat öğretim ve eğitiminin, Türk dili-edebiyatı eğitim ve öğretimi ile ne gibi farklılıklar gösterdiğini bulmaya çalıştık.

Bütün gayretlerimize rağmen çalışmamızın eksiklikleri, gözden kaçmış hataları bulunabilir; bağışlanacağını ümit ederiz. Tez konumun seçiminde ve hazırlanmasında daima büyük bir ilgi ve alâka gösteren, rehberlik eden, ilmî hassasiyet içinde daima iyiye ve güzele teşvik eden, büyük bir anlayışla öğrencisine yardım eden saygıdeğer Hocam Prof.Dr. Kâzım Yetiş'e minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Celile Eren Argıt

İÇİNDEKİLER

Öz/Abstract.....iii
Önsöz.....iv
İçindekiler.....vi
Giriş.....1
1.Tanzimattan Sonraki Dönemde Okul ve Okullaşma:.....6
1.1.Tanzimattan Önce.....7
1.2.Tanzimattan İkinci Meşrutiyete.....14
1.3.İkinci Meşrutiyet.....27
2.Okullardaki Programlaşma ve Ders Programları:.....36
2.1.Tanzimattan Önce.....37
2.2.Tanzimattan İkinci Meşrutiyete.....47
2.3.İkinci Meşrutiyet.....63
2.4.Ders Programları.....72
2.4.1.Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri Programları.....72
2.4.2.Rüşdiyeler.....77
2.4.3.İdadîler.....82
2.4.4.Sultânîler.....85
2.4.5.Mülkiye Mektebi.....91
2.4.6.Dârülmuallimîn.....92
2.4.7.Dârülmuallimat.....94
2.4.8.Dârülfünun.....96
2.4.9.Şehzâdegân Mektebi.....96
2.4.10.Enderun.....96
2.4.11.Medreseler.....97
3.Tanzimattan Cumhuriyete Türk Dili Öğretimi:.....100
3.1.İsim.....105
3.2.Masdar.....157
3.3.Sıfat.....164
3.4.Zamir.....186

3.5.Mübhemat.....201
3.6.İsm-i İşaret.....201
3.7.Fiil.....202
3.8.Fer'-i Fiil.....240
3.9.Edat.....241
3.10.Cümle.....257
3.11.Tenkit(Noktalama İşaretleri).....285
Örnekler.....290
4.Tanzimattan Cumhuriyete Okullarda Türk Edebiyatı Öğretimi:.....299
4.1.Rüşdiye.....303
4.2.İdadî-Sultânî.....332
4.3.Yüksek Okul.....471
5.Batıda Dil ve Edebiyat Öğretimi:.....592
Sonuç.....638
Bibliyografya:.....644
Ders Programları.....644
Dil Kitapları.....647
Edebiyat Kitapları.....650
Kaynaklar.....652
Özgeçmiş.....658

GİRİŞ

Türk Dili-Edebiyatının eğitim ve öğretimi ile ilgili metod eksikliği, terim kargaşası, tanımlamalarda birlik olmayışı, öğrencilerin dil ve edebiyat derslerinden zevk almaması, anadilimizin okullarımızda ikinci plâna itilmesi gibi problemler eskiden olduğu gibi hâlâ sürmektedir. Günümüzdeki dilbilgisi kitaplarına göz attığımızda farklı anlatımlara, farklı terimlere rastlarız. Türkçenin ilmî, edebî ve estetik yönleri nasıl verilmelidir sorusu hâlâ cevap beklemektedir.

Türk Dili-Edebiyatının tarihine baktığımızda yaşanılan medeniyet itibariyle Arapça, Farsça, Fransızca ve bu dillerin edebiyatlarının etkisinde kaldığı herkesçe malûmdur. Dil-edebiyat eğitim ve öğretiminde benimsenen metodların da bu dillerin etkisinde kalması tabiidir. Batı dillerinin, Lâtincenin etkisinde kalarak geliştiğini göz önünde bulundurursak, Türkçe de yukarıda bahsettiğimiz etkileşimlerle tarihsel gelişimini sürdürmüştür. Türkçenin eğitim ve öğretiminden bahsetmek bu çerçevede mümkündür.

Dil-edebiyat çalışmalarında yaşanan problemlerle birlikte üzerinde çalışılan aslında Osmanlı Türkçesinin dili ve edebiyatıdır. Tanzimatın ilk yıllarında bu konu ile ilgili yapılan eğitim ve öğretimde amaç, Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin doğru kullanılmasını, Arap ve Fars edebiyatlarına uygunluğu sağlamaktır. II.Meşrutiyetten sonra Türkçenin kelime ve cümle yapısına uygun sınıflandırmalar ağırlık kazanır. Edebî tercümelere, batı edebiyatı türlerine, bunların etkisiyle şekillenen yeni edebî bilgilere, sanatlara, türlere ve üslûplara önem verilir. Türk dili ve edebiyatı tarihi üzerinde durulmaya başlanır.

Kütüphanelerden tespit edebildiğimiz Türk dili-edebiyatı ders kitapları, ders programları kronolojik sıraya konuldu. Kitapların içerikleri, verdikleri örnekler incelendi. Dil kitapları kelime ve cümle bilgisine göre ele alındı. Klâsik belâgat, edebiyat bilgileri, edebiyat tarihini, edebiyat nazariyesi ve üslûp anlayışını içeren edebiyat kitapları da okullara göre rüşdiye, idadi-sultanî, yüksekokul şeklinde

sınıflandırıldı. İçerikleri ve hangi yazarlardan ne tür örnekler alındığı tespit edildi. Ders programlarından da Türkçenin hangi okullarda kaç saat nasıl işlendiğini belirlemeye çalıştık. Bazı ders programlarında hangi ders kitaplarının okutulduğu da gösterilir. Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemdeki Türk dili-edebiyatı eğitim ve öğretiminin çizgilerini vermeye çalışırken aynı dönemde batıda anadili ve kendi edebiyatlarının eğitimi, öğretimi ile ilgili çalışmaları genel olarak bizim çalışmamızla karşılaştırdık.

Tezimizin birinci bölümde Tanzimat öncesi eğitim ve öğretim kurumları olan medreseler, sıbyan okulları, saray okulları, askerî okulların yerini tutan askerî zanaat yerleri, mühendishâne, tıp okulları hakkında bilgi verdik. Tanzimatla birlikte eğitim hayatımıza giren yenilikleri inceledik: Yeni okulların açılması, ilk öğretimin zorunlu hale gelmesi, yabancı dil bilmenin önem kazanması, eğitim teşkilâtında yeni kurumların açılması, devletin eğitim politikası üzerine raporların hazırlanması, sıbyan okullarının yerine daha sistemli olan ibtidaîlerin ve onların devamı olan rüşdiyelerin, idadilerin, sultanîlerin, dârülfünunun açılması, teknik ve meslek okullarının kurulması, gayri müslimlere de okul açma hakkı tanınması gibi eğitimde geçirdiğimiz aşamaları belirtmeye çalıştık. Devrin yöneticilerinin, aydınlarının, sanatçılarının eğitiminin yenileşmesine duyulan bir ihtiyaç neticesinde duyarsız kalmadıklarını sergiledik.

Tezimizin ikinci bölümünde Türkçenin eğitim ve öğretim tarihini ders programlarından tespit etmeye çalıştık. Tanzimat öncesindeki medreselerde, Enderunda, mühendishânelerde görülen dersler hakkında bilgi verdik. Osmanlı medreselerinden başlayarak yeni açılan okullara kadar ders programlarının gelişimini inceledik. Hangi kitapların ne şekilde okutulduğunu araştırdık. Arapçanın bir program dahilinde okullarda okutulmasına rağmen Türkçenin Tanzimata kadar okullarda okutulmadığını gördük. Yıllara, aylara, haftalara ayrılmış ve sınıflara bölünmüş düzenli ilk ders programlarına ulaşmaya çalıştık. Ders programları ile birlikte tedrisatta hangi derslere önem verildiğini gördük. Türkçenin, ibtidaîlerde, rüşdiyelerde, idadilerde, sultanîlerde, dârülfünunda ve medreselerde edebiyat, edebiyat tarihi, sarf(kelime bilgisi), nahiv(cümle bilgisi), kıraat, ezber, imlâ,

noktalama işaretleri, tahrir şeklinde işlendiğini tespit ettik. Hangi okulların hangi sınıflarında kaç saat Türkçe ile ilgili konular okutulduğunu tespit ettik.

Tezimizin üçüncü bölümünde Tanzimat ve Cumhuriyet arasındaki dönemde Türk Dili eğitim ve öğretimini gramer ve bazı belâgat kitaplarındaki dilbilgisi konularından belirlemeye çalıştık. Ders kitaplarını kronolojik olarak sıraladık. Dilbilgisi konularını günümüzün dilbilgisi anlayışına göre isim, sıfat, zamir, fiil, edat, cümle ve noktalama işaretleri başlıkları altında anlattık. Günümüz dilbilgisi anlayışını belirlerken Zeynep Korkmaz, Tahsin Banguoğlu, Tahir Nejat Gencan, Faruk Kadri Timurtaş, Muharrem Ergin gibi gramercilerin eserlerinden faydalandık. Kitapların içerikleri de göz önünde bulundurularak ayrı ele alınan masdar, fer'-i fiil, mübhemat ve ism-i işaret gibi alt başlıkları da belirttik. Fakat bu bahisler esasen isim, fiil ve zamir konularına dahil olduğu için bu konularla birlikte değerlendirdik. Genelde edat başlığı altında verilen zarf, bağlaç ve ünlemi de kitapların anlatımına sadık kalıp günümüzle olan farklılıklarını daha iyi gösterebilmek için bu bahiste ele aldık. Bunlarla beraber Arapça ve Farsça dilbilgisinin de Osmanlı Türkçesindeki yerini göstermeye çalıştık. Öncelikle kelime türlerinin tanımları ve kendi içinde sınıflandırılmalarını verdik. Kelimelerin kök, gövde ve eklerini günümüz dilbilgisi anlayışına göre göstermeye çalıştık. Bunu yaparken farklılıkları da tespit ettik. Cümle bilgisinde ise cümlenin ögelerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, cümle çeşitlerini anlattık. Noktalama işaretlerinden de hangilerinin kullanıldığını kısaca gösterdik. İsim, sıfat, zamir, fiil, edat, cümle bahislerinin sonunda günümüz dilbilgisi anlayışına göre yorum yaparak zaman içinde nasıl bir gelişme gösterdiklerini, farklılıklarını, yanlışlıklarını açıkladık. Bu bahislerde geçen terimlerin günümüz Türkçe'sindeki karşılıklarını koyduk. Kitaplardaki kelime türlerine, cümle bilgisine ve noktalama işaretlerine göre hangi yazarlardan nazım ve nesir örnekleri alındığını tablolar halinde göstererek zaman içinde gösterdiği değişim hakkında yorum yaptık.

Tezimizin dördüncü bölümünü oluşturan Türk Edebiyatı eğitim ve öğretiminin nasıl bir gelişme gelişme gösterdiğini tespit edebilmek için önce ders programlarındaki ders isimleri üzerinde durduk. Türk edebiyatı dersinin nasıl millî

bir nitelik kazanmaya çalıştığını gözlemledik. Daha sonra edebiyat öğretimindeki konuları belirleyebilmek için okutulan edebiyat bilgileri, edebiyat nazariyesi, edebiyat tarihi ve belâgat kitaplarından yararlandık. Öncelikle ders kitaplarını okutuldukları rüşdiye, idadi-sultanî ve yüksek okullara göre üç bölümde kronolojik olarak sıraladık. Klâsik belâgatı, edebiyat bilgilerini, edebiyat tarihini, edebiyat nazariyesini ve üslûp anlayışını içeren edebiyat kitaplarını bu hususları göz önünde bulundurarak inceledik. Hangi okullarda hangi konulara ağırlık verilmiş, hangi yazarlardan faydalanılmış tespit etmek istedik. Kitaplarda işlenen konulardaki tekrarlara işaret edip hangi yazarın ne gibi farklılıklar getirdiğini de belirttik. Arap belâgatının ve Fransız edebiyatının etkilerinden söz ettik. Böylece edebiyat dersi müfredatının belirlenmesi için her bölümün sonunda belâgat(fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî), retorik, şiir, üslup, estetik, psikolojik melekeler, edebiyat tarihi başlıkları altında işlenen konuları tablolar halinde verdik. Daha sonra alfabetik sıraya göre yazar adlarını vererek, alınan nazım ve nesir örneklerini gösterdik. Bu örneklerin gösterdiği farklılar ile ilgili yorum yaptık. Bütün bunların sonucunda rüşdiye, idadi-sultanî ve yüksek okullardaki edebiyat öğretimi programı ile ilgili yine her bölümün sonunda yorum yaparak bir sonuca varmaya çalıştık.

Tezimizin beşinci bölümü jürinin uygun gördüğü şekilde değiştirilerek daha kapsamlı hale getirilmiştir. Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemde(1839-1923) batıda kendi dillerinin, edebiyatlarının eğitimi ve öğretimi ile ilgili çalışmaları inceleyerek bir fikir edinmeye çalıştık. Yabancı kaynakların teminindeki karşılaştığımız zorluklardan dolayı ulaşabildiğimiz kaynakların çoğunun İngilizce ve Amerika'ya ait olması çalışmamızı bu ülke üzerinde yoğunlaştırdı. Öncelikle Amerika'daki okullaşma tarihi, ders programları, dil ve edebiyat ders kitapları hakkında bilgi verdik. Daha sonra incelediğimiz dönemde Avrupa'da söz sahibi olan Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerdeki okullaşma tarihine, dil ve edebiyat öğretimi ile ilgili yapılan çalışmalara yer vermeye çalıştık. Anadili ve edebiyatı öğretiminin, bizden çok önce başladığını tespit ettik. Genel anlamda inceleyebildiğimiz batıdaki dil ve edebiyat öğretimini bizdeki öğretimle karşılaştırarak farklılıkları tespit ettik.

Sonuç olarak Türk dili-edebiyatının eğitim ve öğretiminin belli bir metodunun geçmişte olduğundan bahsedemediğimiz gibi şimdi de olduğundan bahsedemeyiz. Dilbilgisi kitaplarının, genelde birbirinin tekrarı olup Arapça ve Farsça dilbilgisi anlayışına sadık kalması; ayrıca edebiyat kitaplarındaki yenilik arayışlarına rağmen Arap, Fars ve Fransız edebiyatları tesirinden kurtulamayış Türk dili-edebiyatının eğitim ve öğretimin batılı anlamda gelişmesini engellemiştir.

I.BÖLÜM

TANZİMATTAN SONRAKİ DÖNEMDE OKUL VE OKULLAŞMA

1.1.Tanzimattan Önce

Medreseler: İslâm dünyasında eğitim ve öğretimin müesseseleşmesi İslâmiyetin gelişiyle daha Hz. Muhammed zamanında başlar. Ehl-i suffeyi bu konuya örnek göstermek mümkündür. Şüphesiz en büyük ve önemli eğitim ve öğretim kurumu olan medresenin kuruluş ve gelişmesinde en büyük hisse Büyük Selçuklu Türklerine aittir. Gerçekten medreselerin geniş anlamda devlet eliyle kurulması, tahsilin zorunlu olması ve medrese teşkilâtının en küçük ayrıntılarına kadar tesbiti Selçukluların eseridir. Selçuklular, medreseleri ilmin gelişmesini sağlamak, ilmiye mensublarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak, Fatimîlerin şiilik propagandaları ve diğer Rafizî telâkkilere karşı sünnîliğin müdafaa etmek ve yaygınlaştırmak gayesiyle tesis etmişlerdir.[1]

İlk Selçuklu medresesi 1040 yıllarında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur. Alpaslan döneminde 1067'de Bağdat'ta Nizamiye medreseleri adıyla önemli ilim kurumları açılmış, bu adı taşıyan başkalarının da kurulduğu görülmüştür. Bağdat Nizamiye medreselerinin kurulmasında Alpaslan ve Nizamülmülk'ün ilgi ve çabaları etkili olmuştur. [2] Nizamülmülk'ün önderlik ettiği Türk tipi medreselerin en çok gelişme gösterdiği yer şüphesiz Türklerin yeni vatanları Anadoludur. Osmanlı medreseleri esasını Selçuklu medreselerinden almıştır.[3]

Selçuklu devlet adamları eğitim-öğretime ve bilimin gelişmesine önem vermişlerdir. Medreseler gelişmiş ve ülkenin her tarafına yayılmıştır. Nizamiye medreseleri esas olarak din, hukuk, dil öğretimi yapmışlardır. Tıp öğretimi daha çok hastahanelerde yapılmıştır. Medrese eğitiminin yanında ahilik gibi esnafın yetişmesinde etkili olan bir yaygın eğitim kurumu, şehzadelere siyaset ve savaş

---

[1] Dr.Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, s.7-8
[2] Prof.Dr. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 1997, s.39
[3] Prof.Dr. Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s.4

işlerini öğreten, onlara danışmanlık, rehberlik yapan bazı tecrübeli kişilerin görevlendirildiği atabeglik ortaya çıkmıştır. [4]

Osmanlılardan da önce İslâm dünyasında ihtisas medreselerinin teşekkül ettiği görülür: Dârü'l-hadis, Dârü't-tıb, Dârü'l-kurra.[5]

Osmanlılarda ilk medrese 1330'da Orhan Bey tarafından İznik'te yaptırılmıştır. [6] XIV. asır içinde kurulan ilk devir Osmanlı medreselerinin teşkilâtını, bugün bütünüyle ortaya koyabilmek güçtür. Ancak bunların umumî ölçülerle Anadolu Selçukluları medreselerinin bir devamı oldukları kabul olunabilirse de diğer İslâm memleketlerindeki medreselerden etkilendikleri bu çerçevede Yıldırım Beyazıt devrinde yeni bir organizeye tâbi tutuldukları anlaşılmaktadır.[7]

Fâtih'in düzenlemesine kadar, ilk Osmanlı medreselerindeki derslerin neler olduğu kesin olarak bilinmiyorsa da bunların Selçuklulardakilerle aynı veya benzeri oldukları tahmin ediliyor. Naklî bilimlerin yanında matematik gibi bazı aklî bilimler de okutuluyordu. Beyliklerin sultanları Arapça ve Farsçadan tıp, matematik, tasavvuf alanlarında bir çok eseri Türkçeye çevirtmişler, bu da Türkçenin bilim dili alanında önem kazanmasına yol açmıştır. Fâtih'in düzenlemeleri daha sonraki dönemler için örnek olmuş ve klâsik Osmanlı medrese düzeni oluşmuştur. Fâtih İstanbul'da bir düzlüğe sekiz medrese yaptırmıştır. Araplar bu tür düzlüklere sahn dedikleri için bu medreselere sahn medreseleri, sahn-ı seman adı verildi. Daha sonra sekiz medrese daha ilâve edilmiş bunlara da tetimme denmiştir. Böylece 1463-1471 arasında bir cami ve iki yanında sahn-ı seman ve tetimme denen medreseler ile bir muallimhane (ya da dârü't-talim) denen ilkokul, kütüphane, imaret ve aşevi, iki hamam, dârüşşifa denen hastahane, misafirhaneler vs. yapıldı ve Fâtih külliyesi denen binalar ve kurumlar topluluğu ortaya çıktı.[8] Tetimme medreseleri, sahn medreselerinde okuyacak talebeyi hazırlardı. Medrese tahsilinin ilk dersleri buralarda öğretilirdi. Her

[4] Prof.Dr. Yahya Akyüz, a.e., s.38
[5] Dr.Cahit Baltacı, a.e.,s.13-14
[6] Prof.Dr. Yahya Akyüz, a.e.,s.55
[7] Dr.Cahit Baltacı, a.e.,s. 15
[8] Prof.Dr. Yahya Akyüz, a.e., s.55-57

medresede odalardan büyük birer dershane vardı. İlk zamanlarda dersler buralarda okutulurdu. Sonraları talebe çoğalınca ve medreselere iyi muallim bulmak zorlaşınca hepsinin istifade edebilmesi için dersler camilerde okunmaya başlandı. Bu derslere aynı kitabı takip eden her medresenin talebesi devam ederdi. Medreseler sınıfa göre değil okunan kitaba göre derecelenmişti. Bununla beraber müderrislerin rütbelerini ve maaşlarının derecesini gösteren tâbirleri sınıf sayanlar vardır. Evvelâ ibtida-i hâric medresesine giren talebe burada elifba ve ilmihal, Kuran, yazı, âmâl-i erbaaya kadar hesap görürdü. Orta tahsil, dâhil ve hâric adlı iki medresede yapılırdı. Bunlarda mukaddemat-ı ulûm denilen sarf, nahiv, yazı, iştikak, hendese, hesap, münazara, İsaguci(mantık) ve onun şerhi Fenarî, daha yüksek olarak metali şerhi, kelâmdan haşiye-i tecrid okunurdu. Orta kısımdan sonra tetimme medreseleri gelirdi. Yüksek dereceli sahn-ı seman medreseleri, tefsir, fıkıh, kelâm ve Arapça üzerine tedrisat yapan ilâhiyat, İslâm hukuku ve Arap edebiyatı medreseleri idi. Henüz müsbet ilimlere mahsus olan tıp, matematik okulları yoktu. Bu ihtiyaç göz önüne alınarak mevcuda ilâveten tıp, matematik, dârü'l-hadis isimli medreseler yapıldı.[9] Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'da Mimar Sinan'a Süleymaniye Camii ve külliyesini yaptırdı(1559). Külliyede dârü'l-hadis, dârü't-tıp, ayrıca 4 adet genel medrese, bir sıbyan mektebi, kütüphane, eczahane, dârü'ş-şifa, hamam, imarethane, misafirhane yer alıyordu. [10]

Osmanlı maarifi içinde teşkilâtlı, yüksek seviyede eğitim ve öğretimi gerçekleştiren müesseseler, medreselerdi. Sıbyan mektepleri veya o seviyede hususî öğretim görmüş talebeler, buralara girerek belirli hocalardan belirli dersleri belirli zamanlarda okurlar ve daha üst derecelere yükselme ile en yüksek seviyedeki medreselerden mezun olurlardı. Osmanlıda ilmiye sınıfı buradan yetişir, kadılık, müftülük, müderrislik, cami hizmetleri, kâtiplik gibi diğer bazı sahalarda istihdam edilirlerdi. XV-XVI. asırlardaki Osmanlı medreselerinin sayısını söyleyebilmek güç olmakla beraber tespit edilenlerin 500'e yaklaştığını, tapu ve evkaf kayıtları tedkik edildiğinde Osmanlılardan önce yapılmış olup bu devirde aynı maksatla

[9]Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965, s.33
[10]Prof.Dr. Yahya Akyüz, **a.e.**, s.58

kullanılanlarla birlikte bu rakamın bine yaklaşacağı tahmin olunabilir. XV-XVI. asırlar Osmanlı medreselerinin ikbal devri, XVI. asrın sonları inhitat devrinin başlangıcıdır. II. Murad'ın Edirne ve Bursa'da tesis ettiği medreselerle yükselmeye başlayan ve Fâtih'in "sahn-ı seman"ı ile zirveye çıkan Osmanlı medreseleri, Kanunî'nin Süleymaniye medreseleri ile gelişmişse de başlayan çözülme burada da kendini göstermeye başlamış ve asrın sonuna doğru medreselerde gerileme bir takım tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir.[11]Sıbyan mektepleri ve medreselere yalnız Türkler ve müslümanlar alınırdı.

Sıbyan Mektepleri: Halkın okumasına tahsis edilmiş müesseseler sıbyan mektepleri ve medreselerdi. Sıbyan mektepleri okumaya ilk başlayan küçük çocuklara medreseler ise gençlerine mahsustu.[12] Talebe yetiştirmek bakımından medreselere mahrec olan sıbyan mektepleri, İslâmın ilk devirlerinde açılan küttâblara benzeyen ve her yerleşme yeri ile büyük şehirlerin her mahallesinde açılan, okuma çağına gelen 5-6 yaşlarındaki çocukların devam ettikleri yerlerdi. Vakfiyelerde bu mekteplere "dârü't-talim, muallimhane, mektep, mektephane" denilmektedir. Buralardaki tedrisat alfabe(elifba), yazı, okuma, Kuran ve "âmâl-i erbaa" denilen dört işlemden ibaretti.[13] Anadolu'da sıbyan mekteplerinin Selçukluların düzenli bir idare kurmaları sonucunda gelişen şehir hayatının bir kurumu olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Osmanlılardan evvel Anadolu Selçuklu devrinde, daha eski devirlerde gerek İran'da gerek Anadolu'da ilim müesseseleri ve bunları besleyen âlimler mevcut bulunmuş, Osmanlı Devleti kurulduğu zaman Anadolu'daki bu müesseseler yeni devlete intikal etmiştir. Osmanlı sıbyan mekteplerinin en önemli ve mükemmel özelliği bu okulların halk için kurulmuş olmasıdır. Bunun sebebi İslâmiyette Allahın huzurunda bütün insanlar eşittir. Kur'an öğretmek Allaha hizmettir. Para alınmaz böylece İslâmî eğitim sistemi toplumcu nitelik taşır. Bütün çocukların okutulması ve okulların parasız olması Kur'anla ilgilidir. Fâtih'in İstanbul'u aldığı sıralarda sıbyan mektepleri gerek öğretim metodları gerek ders programı ve gerekse yapı bakımından

[11]Dr.Cahit Baltacı, **a.e.**, s.18-20
[12] Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1939, s.21-62
[13] Dr.Cahit Baltacı, **a.e.**, s.18

gelişmiş, esas şeklini almıştır.[14] Osmanlılarda sıbyan mektepleri köylere varıncaya kadar her yere yayılmıştı. XV-XVI. asırlarda İstanbul sıbyan mekteplerinin sayılarını tam bilmiyorsak da Evliya Çelebi, XVII. asırda sadece İstanbul'da 1293 tane sıbyan mektebi bulunduğunu kaydeder.

Saray okulları: XV-XVI. asırlarda eğitim ve öğretim faaliyetleri bütün İslâm dünyasında olduğu gibi Osmanlılarda da genellikle medreselere dayanmaktadır. Ancak medreselerin dışında da bazı yerlerde muhtelif seviye ve sistemlerde eğitim faaliyetleri yürütülmüştür: Saray içinde şehzadelerin yetiştirildiği Şehzadegân Mektebi, mülkî, idarî ve diğer bazı elemanların yetiştirildiği Enderun-ı Hümâyun, kapıkulu askerlerinin yetiştirildiği Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri ocakları, saray dışında medreselere mahrec olan sıbyan mektepleri, meşkhane, mehterhane, cambazhane, askerî sanat mektepleri[15] ve her sınıftan halkı tarikat disiplini altında yetiştirmeyi hedef alan tekkeler, bunlardandır.

Hanedan mensuplarının şöhretli hocalar tarafından yetiştirildikleri bilinmekte ise de bu hocaların hangi seviyedeki müderrisler arasından seçilmiş olduğu ve şehzadeleri nasıl bir kademeden alıp hangi merhaleye çıkardıkları kesinlikle bilinmemektedir. Sarayda Bâbussâde Ağasının bulunduğu yerin üst katında ve ağanın idaresinde olduğu ileri sürülen **Şehzadegân Mektebi**'nin ise faaliyeti açıklıkla tayin edilememektedir. Halkın sıbyan mekteplerinde olduğu gibi burada da yalnız Kur'an okutulur, namaz sureleri ezberletilir ve biraz da yazı meşk edilirdi.

Enderun: İlk defa Murat Hüdavendigâr tarafından tesis edildiği, II.Murat devrinde müfredatının geliştirildiği veya Fâtih tarafından kurulduğu ileri sürülen **Enderun Mekteplerinin** de devletin kudretini muhafazaya kabiliyetli bir kapıkulu sınıfı yetiştirmek için çeşitli odalarda muhtelif kademelerde eğitim ve öğretim faaliyeti yürüttüğü ve Acemi Oğlanlar arasından seçilen talebelerin burada 7-8 yıl

[14]Özgönül Aksoy, **Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1968, s.15-40
[15]Osman Ergin, **a.e.**, s.18

tahsil gördüğü ileri sürülmektedir. [16] Enderun Mektebinde idarecilik, pozitif ilimler ve askerî konuların öğretilmesinde Nizamiye Medresesinin rolü olmuştur. Enderun Mektebinin kuruluş amacı genişleyen İmparatorluğun fetihte bulunduğu ülkelerdeki kabiliyetli gençleri seçerek, devletin yönetici kadro ihtiyacını gidermek ve böylece yüksek vasıflı devlet memurları kazanmaktı.[17] Kur'an, tecvit, fıkıh, ilmihal gibi dinî ilimler, Birgivî, Halebî, Kudurî, Arapça, Farsça, Türkçe kitabet, kemankeşlik, cündelik, tüfenkendazlık, ciritbazlık, harp sanatları ve musiki öğretilirdi. Enderun'da hem kafa hem beden eğitimine önem gösterilirdi, sıkı bir disiplin vardı. Mektebin teşkilâtı XVII. yüzyılda kesin şeklini almış ve yedi odaya yani yedi sınıfa ayrılmıştır. Bir odadan diğer odaya geçmek için kıdemli olmak şarttı. En son sınıfa gelenler "çıkma" tâbiri ile çıkarılırlar; çırak edilirler ve her türlü devlet işinde kullanılırlardı. Çıkma müddeti sekiz sene idi. Çıkanların yerine Acemi Oğlanlar mekteplerinden yenileri alınırdı. XVIII. yüzyıla doğru Enderun'a yüksek tabakaya mensup çocuklarla vezir çocukları da kabul edilmeğe başlandı. 1675'te büyük ve küçük odalar kaldırılmış sonradan 1715'te yeniden teşkilâtlandırılarak bunların yerini Galatasaray almıştır. 1826'dan sonra Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine Nizam-ı Cedid için yetiştirilmesi gereken küçük ve büyük subayların çoğunun Enderun dışından seçilmesi bu okulun öneminin azaldığını gösterir.[18]1845'ten sonra medreselerle sıbyan mektepleri hariç bütün mekteplerin ıslah ve yenileştirme çabalarından nasibini almasına rağmen 1909'da kapanmıştır.

Acemi Oğlanlar Mektebi, savaşta esirler arasında genç ve dinç olanlar ufak bir ücretle evvelâ çiftçilerin yanına gönderilir ve bunlar orada 5 sene kadar Türkçeyi, müslümanlığı ve bir efendiye hizmeti öğrendikten sonra alınıp Acemi Oğlanlar kışlasına verilirlerdi. Kışlalarda kendilerine sarayın, ordunun işleri, hizmetleri ve sanat öğretilirdi. Spora ve askerî talimlere çok önem verilirdi. Sarayın bahçıvanları, kayıkçıları, sanatkâr ve hizmetkârları hep bunlar arasından yetiştirilirdi.

---

[16]Dr.Cahit Baltacı,**a.e.**, s.16-17

[17] Yrd.doç.Dr. Ülker Akkutay, **Enderun Mektebi,** Gazi Üniversitesi, 1984, s.29,123

[18] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1723-1923),** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s.16-18

Osmanlı Devletindeki bu eğitim-öğretim kurumları uzun zaman etkili bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. Fakat her kurum ve kuruluşta olduğu gibi zamanla kendilerinden bekleneni veremez oldular. 1683'deki Viyana bozgununun arkasından imzalanan 1699 Karlofça antlaşmasından sonra batının üstünlüğü mecburen kabul edildi.

Mühendishâne ve tıp okulları: 1769-1774 Rus harbinde, 1770'de Rus donanması Akdenize gelip Osmanlı donanmasının Çeşme Limanında yakılmasına sebep olduktan sonra reform istekleri ağır basmış, yeni bir donanma hazırlamak için gerekli olan Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun'dan başlayarak batılı usullere göre yüksek askerî ve ihtisas okullarının açılmasına başlanmıştır. [19]

Osmanlı ülkesinde batılılaşma ve yenilik cereyanlarını bilhassa askerî ihtiyaçlar ve zaruretler doğurmuştur. Bunun ilk tesiri mekteplerde görülür. Askerî sanat mekteplerinden **Tophaneye** ilk harbiye ve mühendis mektebi denebilir. 1839'da kaldırılarak harbiye mektebine dâhil olmuştur. **Kılıçhane, Tüfenkhane** de birer askerî sanat mektebi gibi eğitim verdiler. Yeni açılacak mekteplerde talebeye müsbet ilimleri öğretmek ve onlara yüksek bir meslek tahsili verebilmek için evvelâ hendese adı altında riyazî ilimlerin okutulması zaruri görülmüş ve ondan dolayıdır ki ilk açılan mekteplere Hendesehane veya Mühendishâne adı verilmiştir.[20] 1776-1839 eğitimde ilk yenileşme hareketleri dönemidir. 1734'te kısa ömürlü askerî okullar **Hendeshane, Humbarahane**, 1776'da süresi 3 yıl olan ilk askerî deniz okulu **Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun** açılmıştır. 1795'te süresi 4 yıl olan **Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun**, III.Selim tarafından açtırılmıştır. Hendese, hesap, hikmet ve coğrafya fenlerinin yayılması ve devlete çok gerekli olan harp sanayisinin eğitim ve öğretimle uygulamaya konulması nizamnâmesinde belirtilmiştir. Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun daha sonra Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun ile birleştirilmiştir.

[19] Hasan Ali Koçer, **a.e.**, s. 5-6
[20] Hasan Ali Koçer, **a.e.**, s.262

1807'de III.Selim'in saltanatının son günlerinde çıkarılan bir nizamnâme ile İstanbul Tersanesi içinde bir tıp mektebi kurulmuştur. Fakat aynı yıl Kabakçı isyanı yüzünden sönmüştür. Tıp ve cerrahlık öğretimi yapan, Müslümanlardan tabip ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan bir başka askerî okul, II. Mahmud döneminde 1827'de açılmıştır. **Tıphâne-i Âmire ve Cerrahane-i Mamure** denen bu okulun süresi 4 yıldı. Mekteb-i Tıbbiyye'de öğretim Fransızca, Cerrahhanne'de Türkçe yapılıyordu. II. Mahmud, 1838'de okulda öğrencilere hitâben söylediği nutukta, tıp öğretiminin son zamanlarda Avrupa'da geliştiğini şimdilik Fransızca öğretimin kaçınılmaz olduğunu fakat zamanla tıp öğretiminin Türkçe yapılması için şimdiden çaba harcanması gerektiğini ifade etmişti.

1.2.Tanzimattan İkinci Meşrutiyete

Askerî okullar: 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldıran II. Mahmud, ordunun eğitimine ve yenileşmesine özel bir önem vermişti. Bu olaydan sonra kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye adını taşıyan yeni ordu içinde yaşları küçük fakat yetenekli er, onbaşı ve çavuşlardan bir kısmı ayrılarak mektep ya da sıbyan bölükleri adı ile teşkilâtlandırılmış ve bunlara okuma yazma öğretilmiştir(1831). Kısa bir süre Talimhâne adı verilen bir binada bazı acemi erlere okuma yazma, dinî bilgiler, harp bilgileri öğretilmiştir. Ayrıca Avrupa'dan talimci subaylar getirtildiği de olmuştur. Yararlı olsa da bu girişimler Osmanlı ordularını daha eğitilmiş duruma sokmak için yeterli değildi. Bizzat padişahın isteği ile önemli bir askerî okul açılması kararlaştırıldı. Mektep ya da sıbyan bölükleri denen ve kısa bir süre önce teşkilâtlandırılan askerler ayrı bir binaya yerleştirildi ve bunlara ciddî bir program uygulanmaya başlandı, böylece Mekteb-i Fünun-ı Harbiye kurulmuş oldu(1834). Mekteb-i Harbiye giderek çağına göre ileri bir eğitim kurumu haline gelmiş, oradan çıkan subayların sivil okullarda müsbet bilim derslerini okuttukları sık görülmüştür. Böylece Mekteb-i Harbiye sadece subay yetiştirerek değil, uzun yıllar bir öğretmen kaynağı olarak da eğitim tarihimizde etkinlik göstermiştir. Mekteb-i Harbiye erleri bir tabur sayılmış ve sekiz kısıma ayrılmıştır. Sırasıyla okuma yazma, lügat, ilmihal, Arapça öğrenirlerdi. Sekizinci kısımdaki dersleri bitirenlerden kabiliyetli olanlar seçilip ikinci mektebe gönderilir, orada ilm-i hesap, mecmuâtü'l- mühendisîn,

hendese, harita ölçümü, topoğrafya öğrenirlerdi. Mekteb-i Harbiyenin tabur halinden çıkması 1837'den sonradır. Bu tarihten sonra harbiyeliler talebe adını almışlardır. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile eski Mehterhane ortadan kalkmıştı. Bu nedenle ordunun ihtiyacı olan yeni bir muzika mektebi, Muzika-i Hümâyun 1834'te açılmıştır.

I. Abdülhamit(1774-1789), III. Selim(1789-1807), II. Mahmud(1808-1839) dönemlerinde yenileşmeler sürmüştür. Bu dönem eğitiminin temel özellikleri şunlardır: Eğitimde yenileşmeye askerî okullar açılarak başlanmıştır. Buralarda yabancı öğretmenlere de görev verilmiş, ilk kez batı dilleri (Fransızca, İngilizce) programlara girmiştir. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Medrese zihniyeti önemli bir destekçisini kaybetmekle beraber yine güçlü bir biçimde sürmektedir. İlköğretim zorunluluğu ilk kez bu dönemde getirilmiştir. II. Mahmud'un 1824'te yayınladığı fermanla ilköğretim İstanbul için zorunlu kılınmış, diğer illere de bildirilmiştir. Fakat İstanbul'da bile ferman 1839 yıllarına kadar yeterince uygulanamamıştır.[21] Batı ile ilişkiler artmış, III.Selim zamanında yerinde çeşitli fen ve kültür bilgilerini öğrenmek ve Fransızcaya vâkıf olmak, memlekete dönüşte Divan'da Fenerli Rum tercümanlar yerine bunları kullanmak üzere İshak isimli bir Türk genci Paris'e gönderilmiştir. 1834-1836 yıllarında dönüşlerinde harp okullarında ve ordu hizmetlerinde öğretmen olarak kullanılmak üzere yeniden Paris, Viyana daha sonra da Londra'ya gönderilmek üzere Harbiye öğrencilerinden istidatlı olanlarının gönderilmesi uygun bulundu. 1838'de memleketteki zıraî ve sanayi kurumlarını düşünecek olan Meclis-i Umûr-ı nâfia kuruldu. Maarif problemlerini esaslı bir şekilde ele alan bu meclistir. Çünkü yüksek askerî okullara öğrenci hazırlamak için orta öğretim kuruluşlarına şiddetle ihtiyaç vardı. Gerek bu okullara öğrenci hazırlamak gerekse iyi memur yetiştirmek amacıyla II. Mahmud tarafından rüşt çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüşdiye okullarının açılmasına 1838'de Meclis-i Umûr-ı nâfia ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ce karar verildi.[22]

---

[21]Prof.Dr. Yahya Akyüz, **a.e.**, s.124-132
[22]Hasan Ali Koçer, **a.e.**, s.39-40

Rüşdiyeler: Kara ve deniz mühendishâneleriyle Harbiye ve Tıbbiye okullarına alınan çocukların okuma yazmaları eksik olduğundan çocuklar elifbadan başlatılır, önce Türkçe okuma yazma öğretilir ve boş yere zaman kaybı olurdu. Sıbyan mektepleriyle meslek mektepleri arasında rüşdiyeler açılarak buralarda o mekteplere girecek talebenin hazırlanması düşünülmüştür. Rüşdiyelerde talebeler sıraya oturacaklar, dersler sıbyan mekteplerinde olduğu gibi her çocuğa teker teker değil sınıf kısım kısım ayrılarak her kısma birden ders gösterilecekti. Rüşdiyelerin açılması 1845 senesine kadar hayata geçirilemedi.

Rüşdiyelere eş olarak ilk açılan okullar Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye'dir. **Mekteb-i Maarif-i Adliye**, hükümet dairelerindeki memurları ve dışarıdan müracaat edecekleri okutmak için açılmıştır(1838). Terkibindeki adliyenin adalet mefhumuyla ve hukukî bilgilerle ilişkisi yoktur. Mektebi açan II. Mahmud'un mahlası adlî olduğu için mektep bu adı almıştır. **Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye**, sivil halka okuma yazma öğretmek için sıbyan mektebinden üstün olarak açılmıştır(1839). 1846'da rüşdiyelerin ıslah edilmesi üzerine bu okullar yerlerini rüşdiyelere bırakmakla beraber 1862'de Mahrec-i Aklâm açılıncaya kadar yine hizmetlerine devam etmişler ve o tarihten sonra memur okutmak ve yetiştirmek vazifelerini bu mektebe vererek tarihe karışmışlardır.

Abdülmecit (1839-1876), 1839'da tahta çıkınca Reşit Paşa'nın etkisiyle Tanzimat Fermanı yayınlanmış, siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağı duyurulmuştur. Tanzimat döneminde eğitimin idarî teşkilâtlanmasına gidilmiştir. Eğitim reformlarının yapılmasında 1838'de kurulan Meclis-i Vâlâ adında en üst düzeyde genel bir devlet kurumunun plânlayıcı ve denetleyici rolü olmuştur. Önce rüşdiyelerle beraber 1839'da Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Bu, Şeyhülislâmın denetimi altında ve Evkaf Nezaretinin bünyesi içinde rüşdiyelerin idaresiyle görevli bir genel müdürlük idi. 1845'te Muvakkat Maarif Meclisi kuruldu. Bunun ayrıntılı bir raporu üzerine 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiyye kuruldu. Devlet kuruluşları içinde millî eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini bu meclis oluşturur. Onun gösterdiği lüzuma dayanılarak kendisine bağlı bir icra organı olmak ve üyelerinden

biri tarafından Meclise bağlı olarak idare edilmek üzere aynı yıl (1846) Mekâtib-i Umumiyye Nezareti kuruldu. Bu da bir bakanlıktan ziyade bir genel müdürlük mahiyetinde idi. Tanzimat döneminde ilköğretimde 1847 talimatı ile sıbyan mekteplerinde okumanın yanında yazının da öğretilmesi söylenmiştir ki bu çok önemli bir gelişmedir. 1847 talimatı, sıbyan mektepleri programında önemli dersler ve yenilikler getirmiştir. 7 yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine devamı zorunludur. Talimat, 4 yıl olan sıbyan mekteplerinden sonra 2 yıl olan ve yeni kurulan rüşdiye mekteplerini de zorunlu öğretim kapsamına almış böylece toplam 6 yıl zorunlu öğretimi getirmiştir. 1847 talimatı, rüşdiyelerin zorunluluk kapsamına alınmasına, "sıbyan mekteplerinin dünya ve ahiret için yeterli bilgileri verememesini" gerekçe gösterir.[23] Ayrıca Türkçe derslerine önem verilmiştir. 1849'lardan itibaren Mekâtib-i Rüşdiye Nezaretinin işleri de Mekâtib-i Umumiyye Nezaretine devrolunmuştur. O sırada Dârülfünunun kurulması işiyle Meclis-i Maarif-i Umumiyye, rüşdiye ve sıbyan mektepleriyle Mekâtib-i Umumiyye Nezareti ilgileniyordu. Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren bir çok okul kurulmuştur. Medrese dışındaki örgün eğitimde ilk, orta, yüksek şeklinde bir derecelemeye gidilmiş ve kısmen kağıt üzerinde kalsa da kapsamlı düzenlemeler düşünülmüştür(1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi). Eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. Maarif-i Umumiyye Nezareti kurulmuştur. Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi(1869)nin gerekçesinde "bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur" denilmesi çok önemlidir. Medrese dışındaki okullarda Osmanlı Türkçesi öğretim dili olarak benimsenmiştir. Bu dönemde dilin öğretimdeki önemi yanında sadeleşmesinin de gerektiği anlaşılmaya başlanmıştır. İlk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır. İlk kez kızlar için orta dereceli okullar açılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile sıbyan mektepleri yaygın hale getirilmiştir. Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesinde sözü edilen ilköğretim zorunluluğu 1876 tarihli Kanun-ı Esasîde de yer almıştır.

[23]Prof.Dr. Yahya Akyüz, a.e., s.18-20

İbtidaîler: 1869'lardan itibaren geleneksel sıbyan mekteplerinin yanında ibtidaî mektep, usul-ı cedid mektebi adıyla yeni ilkokullar kurulmaya başlanmıştır.[24] İbtidaînin kelime anlamı "ilk, başlangıç" olup sıbyan mekteplerindeki geleneksel öğretim metodları dışında yeniden düzenlenecek mekteplerde özellikle elifbanın okunması hususunda yeni bir usulün tatbik edildiği mekteplere verilmiş bir isimdir.[25] 3 sınıftan oluşur. Bu okullar Maarif Nezaretine bağlıdırlar. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyanlara ise ya sıbyan mektepleri ya da usul-ı atika mektepleri denilmektedir. Köy ilkokulları ise şehir ilkokullarından ayrı tutulmuş ona göre ders programı hazırlanmıştır: Okuma yazma, namaz sureleri, biraz aritmetik. Sıbyan mekteplerine 1869'da tarih, coğrafya, hesap gibi derslerin girmesinden sonra öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç gereçlerin girmesi 1870'lere rastlar.

Tanzimat dönemi orta öğretimi üç tür okul halinde şekillenmiştir: Rüşdiye, idadi, sultânîye. Rüşdiyeler ilk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinin daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülmüş, bu dönemde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmiştir. Rüşdiyelerin öğretim süresi 4 yıl ve sıbyan mekteplerini bitirip şehâdetname alan öğrenciler sınavsız kabul edilirdi. Askerî olanlarının dışındakilere mülkiye rüşdiyeleri(1847) de denir. 1846'da Mekâtib-i Umumiyye Nâzırlığı kurulduktan sonra açılmış ve sayıları artmıştır. 1848'de açılan Dârülmuallimîn-i rüşdî ilk mezunlarını verip öğretmen yetiştirdikçe rüşdiyeler taşradan büyükçe kentlerde de kurulmaya başlamıştır(1853). Fakat mülkiye rüşdiyelerinin mezunları, daha ziyade kalemlere memur olarak giriyorlardı. Kızlar için 1859'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açıldı. Buna Sultan Ahmet Kız Rüşdiyesi de denir. 1870'lerden itibaren kız rüşdiyeleri taşrada önemli merkezlere yayılmıştır. Fakat taşrada bu okulların özellikle kadın öğretmen bulunmasındaki güçlük nedeni ile gelişmeleri yavaş olmuştur. 1859'da ilk kız rüşdiyesi açılmadan önce kızlar için sıbyan mekteplerinden başka bir örgün eğitim kurumu yoktu. Ancak

[24] Prof.Dr.Yahya Akyüz, **a.e..**, s.142-182
[25]Prof.Dr. Bayram Kodaman, **Abdülhâmid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.64

bazı varlıklı, kültürlü ailelerin kızları özel hocalardan yararlanarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek dinî, edebî bilgiler ediniyorlardı. Rüşdiyeler arasında düzeyi daha yüksek tutulan ve Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından İstanbul'da yaptırılan Dârülmaarif'e(1850) değinmek gerekir. Bu okul, açılacak Dârülfününa öğrenci yetiştirecek, rüşdiyelere örnek olacak, dairelere memur sağlayacaktı. 1872'de lağvedilip idadiye çevrilmiştir. Buraya alınacak öğrencilerin sarf, nahiv, Kur'an, ilmihal, belli bir seviyede Arapça ve Farsça, hesap, coğrafya başlangıçlarını okumuş olmaları gerekirdi. Eğitim süresi 3 yıldı.

İdadi ve sultânîler: İdadiye terimi önceleri Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye gitmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve 1845'de askerî idadiler ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. O zaman programları rüşdiyelerden pek farklı değildi ve 11-14 yaşları arasında öğrenci alıyorlardı. Öğretim süreleri üç sınıfı mahallerinde, 4. ve son sınıfı da birleşik olarak İstanbul'da idi. İlk açıldıklarında dörder yıllık olarak kurulmuşken sonra eğitim süreleri üçe indirildi. 1904'te 2 sınıfın rüşdiyelere eklenmesiyle bir yıl olarak faaliyetini sürdürdü. İstanbul'da açılan ilk idadi, Mekteb-i Fünun-ı İdadiyye'dir(1845). 1846'dan sonra rüşdiyeler ve 1850'de açılan Dârülmaarif'te sıbyan mekteplerinden gelen öğrencilerin programları izleyebilecek düzeye ulaştırılmaları için açılan özel sınıflara ve bu kurumlara kaynak olan bazı sıbyan mekteplerine de idadi adı verilmiştir. İdadi teriminin bir orta öğretim kurumunun adı olarak tutunması 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile kesinleşmiştir. Bu nizamnâme, tahsil derecelerinin tabii icabı olarak "köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüşdiye, bin evli kasabalarda idadi ve vilâyet merkezlerinde sultânîye mektepleri" yapılmasına lüzum göstermiştir. Müslüman ve Hristiyan Osmanlı tebaasını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmek düşüncesi ile 4 yıllık rüşdiyelerin üstünde, öğretim süresi 3 yıl olacak ve sancak merkezlerinde açılacak idadi adı altında bir okul tipi düşünülmüştür ve bununla orta öğretimin süresini rüşdiye ile birlikte 7 yıla çıkarılmıştır. Fakat bu bir süre kağıt üzerinde kalmış ve ancak İstanbul'da Dârülmaarif'in yerinde ilk mülkî idadi(1873) ve illerde de iki yıl sonra Mora'da ilk idadi okulu açılabilmiştir. Nizamnâmedeki ders programlarında Arapça ve Farsça görünmemektedir. İstanbul'da idadi düzeyinde bir

kız okulunun açıldığı görülür(1880). Batılı bir anlayışla genel kültür dersleri, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, musiki, el ve ev işleri gibi dersleri programına alan bu okul iki yıl öğretimden sonra halkın ilgisizliği nedeniyle kapanmakla beraber kızlara ait orta öğretim alanında önemli bir atılım sayılır. Sayıca çoğaltılmaya çalışılan rüşdiye ve idadilerin programlarında yapılan değişikliklere din ve ahlâk derslerine ağırlık verilmiş, Fransızca rüşdiyelerden kaldırılmıştır. Bütün vilâyet merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 7 ve sancak merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 5 senelik idadilerin yaygın bir şekilde açılabilmesi 1882-1890 yılları arasındadır.

Tanzimat döneminde askerî tedrisat, rüşdiye, idadi, harbiye, erkân-ı harbiye olmak üzere kısımlara ayrılmış ve süvari, baytar, topçu gibi şubeleri de ihtisas kısımlarını teşkil etmiştir. 1839'da İstanbul'a yabancı bir baytar getirtilerek askerî baytar sınıfları açılmaya çalışıldı. Tophane 1849 yılında Mekteb-i Harbiye ile birleşti. Askerî sanayi idadileri teşkil edildi. Harbiyeden çıkanlar tahsillerini tamamlamak için Avrupa'daki yüksek okullara gönderiliyordu. Tahsile gidenler çoğaldıkça bunların orada iradesi ve daha iyi eğitilmeleri gerekti. Mekteb-i Osmanî, Paris'te Fransız askerî okullarına girecek talebeyi hazırlamak ve Fransızcalarını kuvvetlendirmek için kurulmuştu(1855). Eğitimi üç yıldı. Paris Harbiye idadisinin programı tatbik edilmiştir. Sivil şubeleri de vardı, öğrencilere fen, edebiyat vb. bilgilerini tamamlatıcı bir program izleniyordu. 1864'te kapatılmıştır.

1864'te bütün askerî mekteplerin idadi sınıfları idadi-i umumî adı altında birleştirildiğinde idadilerin ihtiyat sınıfları nakledilerek Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye adında bir umumî rüşdiye açılmıştır. 1875 yılında kaldırılmıştır. 4 sınıftır. Ordunun iyi yetişmiş ve aydın subaylara ihtiyacı gittikçe artıyordu. İşte bu ihtiyacı karşılamak ve askerî yüksek okullara köklü bir öğrenci kaynağı sağlamak için 1875'ten itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde askerî rüşdiyeler açılmaya başlandı. Tahsil müddetleri açıldıklarında 3 yıl sonraları 4 yıl oldu. 1908'den sonra mülkiye rüşdiyeleri ile birleştirildi.

Harbiye tedrisatının üstünde tahsil veren erkân-ı harbiye sınıfları 1864'te açıldı. Bu sınıflar açılmadan önce erkân-ı harplik vazifesini, kuvvetli riyaziye okunan

Kara Mühendishânesinden çıkanlar yapardı. 1875'te Menşe-i Küttâb-ı Askerî adında ordu hizmetinde çalışacak memur yetiştirmek için üç senelik bir okul açıldı. Rüşdiye mezunları alınırdı. 1908'de kapatılmıştır.

Sultânîyeler, terimi ilk liseye verilen Mekteb-i Sultânî adı ile ortaya çıkmıştır. Mekteb-i Sultânî 1868'de Galatasaray'da açıldı. Fransız liselerinin programı tatbik olunmuştur. Türk müdür ve Fransız ikinci müdürün yönetiminde ve bir çok Fransız ve yabancı öğretmeni bulunan okul, 5'i ibtidaî, 5'i kolej sınıfları olarak 10 yıl süreli idi. Sonraları 3'ü ibtidaî, 3'ü tâlî, 3'ü âlî olarak belirlendi. Hazırlanmasında 1867 tarihli Fransız notasının etkisi olan 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi, orta öğretimin üst basamağını teşkil etmek üzere il merkezlerinde sultânîyeler açılmasını öngörmüştür. Bu okullar, rüşdiye üzerine 6 yıllık bir öğretim vereceklerdi. Kısm-ı âdi adını taşıyan ilk 3 yılında idadi dersleri okutulacaktı. Kısm-ı âlî adını taşıyan son 3 yılında ise edebiyat ve ulûm(müsbet ilimler) şubeleri vardı. Bütün Osmanlı tebaasına açık olacağı bildirilen bu okullar sadece nizamnâmede yazılı kalmış; Girit'in merkezinde "Mekteb-i Kebir" adıyla açılan sultânî hariç diğerleri hiç bir zaman açılamamıştır. Sonradan kurulan ve rüşdiye ile birlikte yedi yıllık öğretim veren idadiler ise II.Meşrutiyet devrine kadar sultânîlerden beklenen görevi yerine getirmeye çalışmışlardır. II.Meşrutiyet döneminde yedi yıllık idadiler sultânîye veya liseye çevrildi.

Dârüşşafaka açılan ilk liselerdendir(1872). Hükümetin açmak istediği ilk gureba okuludur. Fransızların Fleşe adındaki askerî lisesinin programı Türkçe olarak tatbik olunmuştur. Daha sonra bir telgraf fen mektebi haline getirilmiştir. Jimnastik ve askerlik derslerini programına ilk defa alan ve ilk defa okul kitaplarını yazdırtan bu kurumdur.

Yüksek okullar: Tanzimat döneminde yüksek öğretimdeki yeniliklere baktığımızda 1845'te bir dârülfünun kurulmasına karar verildiğini görürüz. Amaç, rüşdiyelerden üstün bir tahsil veren ve rüşdiyelere nispetle bir çok yeni ilimleri ve fenleri öğreten bir orta mektep veya lise açmaktır. Dârülfünunda 1863 senesinden itibaren konferans şeklinde serbest dersler verilmiştir. 1865'te kapanmış, 1870'de

tekrar açılmıştır. Nizamnâmesinde "Dârülfunun-ı Osmanî adındaki medrese-i ilmiyye" denmektedir ki artık dârülfünun bir lise değil, üniversite mahiyetindedir. Hikmet, edebiyat, hukuk, ulûm-ı tabiiyye ve riyaziyat şubelerinden ibarettir. Dersler Türkçe takrir edilecekse de Türkçe takrire muktedir muallimler yetişinceye kadar Fransızca takrir olunacaktır. 1873'te yine kapanmış, 1874'te hukuk, turuk ve maadin mektebi, edebiyat mektebi olarak Galatasaray'da açılmıştır. Galatasaray Lisesinin yüksek sınıfları denebilir. Bu da 1881'de kapanmıştır. 1900 yılında Mekteb-i Mülkiyede, 1915'te İstanbul Dârülfünun binasında birer dârülfünun daha açılmıştır.

Yüksek okullar arasında **Mekteb-i Mülkiye**, ilk sivil yüksek öğretim kurumu olarak 1859'da kuruldu. Amacı, kaymakamlık ve müdürlük gibi idari görevler yapacak memurlara kaynaklık etmekti. Tanzimat döneminde iyi yöneticilere büyük ihtiyaç vardı. Başlangıçta öğretim süresi 2 yıl idi. 1867'de 4 yıla çıkarıldı ve yeni dersler eklendi: Umumî devletler hukuku, usul-ı defterî ve muhasebe, Fransızca. Okul, sayıları gittikçe artan rüşdiye mezunlarını da almaya başlamıştı. Hatta Mehmet Akif hatıralarında der ki "O vakit Mülkiyeye talebe alınırdı. Fakat tam benim rüşdiyeden çıktığım sene Mülkiye teşkilâtı tadil olundu. Beş senelik tahsil müddeti ikiye ayrıldı: 1. Üç senelik idadi 2. İki senelik âli kısım"[26]Mülkiye mektebi, Tanzimat döneminde İktisat biliminin de ülkeye girip yayıldığı bir kurum oldu. Programında bu bilim her zaman önemli bir yer tuttu. Mülkiye mezunlarından bir kısmı 1873'lerden sonra açılan idadilerde yöneticilik ve öğretmenlik görevlerine de tayin edilmiş, böylece Türk eğitim tarihinde bir aydın öğretmen ve eğitim yöneticisi kaynağı olmuştur. 1900'de idadi sınıfları ayrılarak mektebin süresi 3 yıl olmuştur. 1913'te dârülfünunla beraber ilk 2 senesi müşterek ve üçüncü seneden itibaren siyasî, malî, idarî olmak üzere üç şube açıldı. 1915'te kaldırılarak dârülfünuna bağlandı. 1918 yılında dâhiliye nezaretine bağlı bir umumî müdürlük haline getirildiyse de tekrar tedrisata başladı.

Tanzimat döneminde meslekî ve teknik öğretim alanında plânsız da olsa bazı girişimler yapılmıştır: **Ebe Mektebi** 1842'de açılmıştır. 1847'de Yeşilköy'de **Ziraat**

[26] Nevzad Ayas, "Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", **Mehmet Akif**, yay.haz.: Eşref Edip, c.1, s.519, 1938

Talimhanesi adıyla ilk olarak uygulamalı bir tarım okulu açılmıştır. Ormancılık alanında 1857'de iki Fransız orman mühendisinin yönetiminde bir ormancılık kursu, sonra da **Orman Mektebi** açılmıştır. 1859'da İstanbul'da açılan ve ilk kız rüşdiyesi olan **Cevri Kalfa Mektebi**nde "kadınlara mahsus sanayi"de okutulması kararlaştırılmıştı. **Telgraf Mektebi** 1860'de açılmıştır. Hükümet telgraf muharebesini Türkçeleştirmek ve Türk muharebe memurlarına bu işi gördürmek için kurmuştur. 1880'de Dârüşşafaka mektebi programına elektrik dersleri konularak hem telgraf mektebi buraya taşınmış hem de Dârüşşafakadan mezun olacak yetim ve öksüz çocuklara meslek ve geçim kaynağı gösterilecektir. Elektrik ve telgraf dersi son sınıfta okutulur; mezunlar telgraf nezareti fen kalemine memur edilmekle beraber tahsillerini tamamlamak üzere içlerinden bir kısmı Paris'teki yüksek telgraf mektebine gönderilirdi. Başka bir mektep de rüşdiye tahsilinden üstün bilgili memur yetiştirmek üzere 1862 tarihinde Mekteb-i Aklâm adıyla açılmışsa da sonraları bu ad **Mahrec-i Aklâm**'a çevrilmiştir ve 1876 senesinde kapanmıştır. **Lisân Mektebi** 1864-1891 yılları arasında eğitim vermiş bir okuldur. Rumca, Bulgarca, Fransızca, Arapça, Farsça öğretilmiştir. 1848'de Zeytinburnu'nda açılıp kapanan ilk **erkek sanayi mektebi**nden sonra Mithat Paşa, Rumeli'nin çeşitli yerlerinde ıslahhaneler açtırmıştır(1863-1864). Bunlar kimsesiz çocuklara mahsus okullar idi. Yatılı olup 5 sınıfa ayrılıyor, öğrencileri iç hizmetlerinin önemli bir kısmını kendileri yapıyorlardı. Öğrendikleri zanaatler şunlardı: Terzilik, kunduracılık, matbaacılık, tabaklık, dokumacılık. 1864'te Mithat Paşa Rusçuk'ta yetim kızlar için ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dikim atölyesi niteliğinde ıslahhane açmıştır. 1868'de Sultan Ahmet'te eski Kılıçhane binasında bir sanayi mektebi açılmıştır. Adı **Mekteb-i Sanayi-i Şahane ve Ulûm-ı Âliyye** idi. 5 sınıflı ve yatılı idi. Programda yer alan sanat kolları şunlardı: Demircilik, dökmecilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık, ciltçilik. Okul gittikçe gelişmiş ve sonraları rüşdiye öğrenimine dayanan, mezunları 7 yıllık idadilerin mezunlarıyla denk sayılan bir düzeye ulaşmış, öğretim kadrosuna yabancı öğretmenler de alınmıştır. 1908'de kapanmıştır. Bu girişimi 1869'da İstanbul'da yine ordu ihtiyaçları için Yedikule'de açılan dikimhane özelliğindeki **kız sanayi mektebi** izler. 1884 nizamnâmesine göre mektebin tahsil müddeti 5 yıldır. Bu dönemde illerdeki ıslahhaneler ve sanayi mekteplerinin adı, genellikle Padişaha nisbetle Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Âlîsi

haline getirilmiş, kız sanayi mektepleri de açılıp geliştirilmiştir. 1867'de Askerî Tıbbiye içinde kurulan **Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye** ayrı bir sivil okul haline gelmiştir. Öğretim dili Türkçe'dir. **Kaptan ve Çarhçı Mektebi**(1870), Bahriye mektebi içindedir. Eğitim müddeti 4 yıldır. Rüşdiye tahsili görmüş olanlar alınır. **Müze Mektebi** (1874) **Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi** (1876) açılmıştır.

Bu dönemde yüksek tahsil veren okullar şunlardır: **Mekteb-i Fünun-ı Maliye** (1878), 1878'de **Mekteb-i Hukuk-ı Şahane** kurulmuştur. Öğretim süresi 4 yıldır. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane bu dönemin önemli bir okulu olarak öğretimini sürdürmüştür. **Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi** (1879), **Ticaret Mektebi** (1882), **Dârü'l-ameliyat** (1882) ibtidaî mekteplere yeni usulde öğretmen yetiştirmek için kurulmuş daha sonra adı Dârülmuallimîn-i Sıbyana çevrildi. **Hendese-i Mülkiye Mektebi** (İstanbul Teknik Üniversitesinin temeli)(1884), **Nümune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi** (1887), amelî ziraat mektepleri, önce Selânik'te sonra başka illerde açılan rüşdiyelerden öğrenci alan okullardır. Bursa'da böyle bir Ziraat Mektebine bağlı İpekböcekçiliği Mektebi de açılmıştır. **Mülkiye Baytar Mektebi** (1887), polislere hukukî bilgiler kazandıran **Polis Dershanesi** (1889), **Dilsizler ve Körler Mektebi** (1889), kurulmuştur. Mekteb-i Harbiye gelişme göstermiş, şehzadeler ve devletin ileri gelenlerinin çocukları için Zadegân sınıfları açılmıştır. **Aşı Memurları Mektebi** (1892), çicek aşısı yapabilen sağlık memurları yetiştirmek için açılmıştır. **Gümrük Memurları Mektebi** (1892), **Çoban Mektebi** (1898), **Gülhane Askerî Tabâbât Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı** (1898), **Dârülhayr-ı Âlî** (1903), kimsesiz Müslüman çocuklarının hem koruma ve bakım altına alınıp kendilerine okul bilgileri kazandırılması, hem de çeşitli mesleklerin öğretilmesi amaçlanmış, rüşdiye düzeyinde çok amaçlı bir okuldur. Ancak mezun vermeden 1908'de kapanmıştır.

Öğretmen okulları: Tanzimat döneminde öğretmen yetiştirme politika ve çabalarına baktığımızda ilk kez bir öğretmen okulunun 1848'de dârülmuallimîn adıyla açıldığını görürüz. Rüşdiyelere hoca yetiştirecektir. Öğrenciler sınavla alınacaktır. Okulun süresi 3 yıldır. Programı şöyledir: ders verme ve öğretim yöntemi, Arapça, Farsça, aritmetik, geometri, alan ölçümü, astronomi, coğrafya.

Yeni açılmakta olan ve giderek "ibtidaî mektep" denen ilkokullara öğretmen yetiştirmek için de 1868'de İstanbul'da dârülmuallimîn-i sıbyan kurulmuş ve bu okula illerde açılması düşünülen öğretmen okullarına öğretmen yetiştirme görevi ile illere toplanacak ilçe ilkokul öğretmenlerine az zamanda yeni yöntemleri öğretme görevi de verilmişti. Türkçe kitaplar okutulacaktır. Dârülmuallimîn-i sıbyanların öğretim süresi başlangıçta 1 yıl idi. 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi, öğretmen okulları ve onların programları konusunda çok ayrıntılı hükümler getirmiştir. Sıbyan, rüşdiye, idadi şubelerini kapsayacağını ve idadi kısmının edebiyat ve fünun şubelerine ayrılacağını gösterirse de bu şubeler açılamamıştır. Taşrada bu tür okullar 1875'ten sonra açılmıştır. 1877'de 2 yıllık âlî şubesi açılmış; 1890'da fiilî olarak derse başlamıştır. Dârülmuallimînlerin kuruluş düzeni ve 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesindeki ilgili hükümler 1891'de değiştirilmiştir. Dârülmuallimîn, idadi şubesi kapatılarak ibtidaîye, rüşdiye, âlîye şubeleri şeklinde ve her şube 2 yıl olarak yeniden düzenlenmiştir. Rüşdiye ve âlîye şubelerinde Arapça ve dinî dersler ağır basmaktadır. 1893'te dârülmuallimîn 7 seneliktir. 2 yıl ibtidaî, 2 yıl rüşdî, 3 yıl âlî. İbtidaî kısmı 1913'te 4 yıla çıkarılmıştır. Rüşdiye kısmı 1 yıllıktır. **Dârülmuallimat** (1870) kız sıbyan mektepleri ile rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Sıbyan şubesinin tahsili iki, rüşdiyeninki üç yıldır. 1893'teki bir düzenlemeye göre 6 yıllık bir de ihtiyat kısmı vardır ve bu kısım kız rüşdiyeleri düzeyindedir. 1916'da ibtidaî, ihzarî, âlî olmak üzere üçe ayrıldı.[27] Askerî mekteplerde yalnız din dersi, Arapça, Farsça asker olmayanlar tarafından veriliyordu. Sivil öğretmen yetiştirmek üzere idadi ve yüksek derecelerde **Menşe-i Muallimîn** açılmıştır (1875). Program itibariyle o zamanki askerî idadilerle aynıdır. 5 senelik edebiyat ve fen şubelerine ayrılır. Menşe-i Muallimîn idadisinden sonraki yüksek kısmı 2 ile 4 yıl arasındadır. 11 şubeye ayrılmıştır. Bunlar arasındaki edebiyat-ı Türkiyye şubesi 2 yıllıktır.

Özel ve azınlık okulları: Bu dönemde tüm özel okullar gelişme göstermiştir. 1881(ya da 1882)'de İstanbul'da açılan Şemsülmaarif adındaki rüşdiye düzeyindeki okul, muhtemelen kişilerin açtığı ilk özel okuldur. 1882'de Mekteb-i Hamidî adında

[27] Osman Ergin, **a.e.**, s.397

önemli bir özel okul açılmıştır. Okulun ibtidaî ve rüşdiye sınıfları vardı. Kız ve erkek öğrenci alıyordu. Öteki bazı okullar şunlardı: Rehber-i Marifet(1884'ten sonra), Ravza-i Terakki(1885), Burhan-ı Terakki(1888). Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye tarafından kurulan Dârüşşafaka da asıl bu dönemde gelişme göstermiştir. Selânik başta bazı büyük Rumeli kentlerinde de Türk özel okullarında önemli gelişmeler görülür. Bunların başlıcaları, Feyz-i Sıbyan, Mekteb-i Terakki, Selimiye, Fevziye adını taşıyan özel okullardır.

Tanzimat ile beraber, Tıbbiye ve daha sonra kurulan öteki teknik ve meslekî okullar kapılarını azınlık çocuklarına da açtılar. Özellikle Tıbbiye, öğretim dilinin Fransızca olması, öğretmenleri arasında gayrimüslim ve Avrupalıların bulunması, mezunlarının ulaştığı toplumsal statü ve ekonomik güç nedeniyle azınlıkların rağbet ettiği bir kurum oldu. Yabancılar bu dönemde büyük gelişme gösterdiler. Fransızların açtığı Katolik okulları, ilk ve orta öğretim düzeyinde idiler. En tanınmışları, Saint-Benoit, Saint-Louis, Saint-Joseph erkek okulları ile Notre Dame de Sion kız okuludur. Taşrada çok sayıda İngiliz ve Amerikalıların desteklediği Protestan okulu açılmıştır. Robert Kolej, İstanbul'da 1863'te açılmıştır. 1871'de Arnavutköy Amerikan Kız Koleji kurulmuştur. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Rumeli'de kurulan Sırp ve Bulgar hükümetleriyle o zamana kadar Türkiye'de okul açmamış olan Rusya, Avusturya-Macaristan ve İran İstanbul'da okullar açmışlardır. Katolik ve Protestan okulları da hem sayısal bakımdan büyük artış göstermişler hem de tam bir denetimsizlik içinde çok zararlı propaganda kurumları olarak eylemlerini sürdürmüşlerdir.

1878-1908 dönemi eğitiminde bir çok meslek ve sanat okulu açılmıştır. İlk kez özel öğretim alanında bir girişim olmuş, sağır, dilsiz, ve körler için bir okul açılmıştır. Genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Okullar, öğretmenler, programlar, kitaplar, basın sıkı bir denetim altına alınmıştır. Ders kitapları, programlarda buna özen gösterilmiştir. Programlardan hayata dönük dersler çıkarılmış, din ve ahlâk derslerinin saatleri arttırılmıştır. Öğretmenliğin meslekleşmesine ilişkin kâğıt üzerinde kalsa da bazı önemli hukukî düzenlemelere başlandığı görülür. Maarif Nezareti, 1894-1895'ten

itibaren ilk kez ülke çapında eğitim istatistikleri yayınlanmaya başlamış ve yine ilk kez, 1898-1904 yılları için Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye adıyla ülke çapında önemli eğitim, öğretim yıllıkları yayınlanmıştır.

Aşiret Mektebi: Müslüman Arap, Kürt ve Arnavut eşrafı ve aşiret reislerinin çocukları İstanbul'da **Aşiret Mektebi**'nde (1892) okutulup bölgelerine döndüklerinde askerî ve idarî memuriyetlere, öğretmenliklere atanacaklardı. Mektebin süresi 5 yıl, düzeyi kısmen ibtidaî ve rüşdiye sınıfları idi. Tüm öğrenciler yatılı idi. Amaç, bu yolla, aşiretleri bölücü dış propaganda ve tahriklere karşı koruyup Osmanlı birliği içinde tutmak, karışıklık çıkarmalarını önlemekti. Mektep 1907'de kapatıldı. Aynı binada Kabataş İdadisi açıldı.

II.Meşrutiyetin ilânından sonra harbiye mektebinde tarih dersi ve askerliğe dair bir çok yeni ders kondu. Zadegân sınıfları kaldırıldı. Herkes bir arada tahsile devam etti. Müslüman olmayanlar da harbiyeye girebildi. Vilâyetlere dağıtılmış olan harbiye mektepleri kaldırılarak hepsi İstanbul'da birleştirildi. 1909'da **Erkân-ı Harbiye, Jandarma Mektebi, Askerî Levâzım Mektebi, İhtiyat Zâbitleri Mektebi** açıldı. Bunları, Menşe-i Küttâb-ı Askeriyyenin yerine kurulan **Daire-i Harbiye Mektebi** izledi (1910). Bahriye Mektebi de bu dönemde gerek eğitmen gerekse techizat bakımından yurt dışı ile bağlantılı olarak geliştirildi. İngiliz usulü eğitim kabul edildi. 8 yıllık eğitim süresinin ilk 4 yılı okulda son 4 yılı denizde eğitim verilmesi kararlaştırılmıştır. Bahriyeye sivil idadilerden gelen öğrencileri hazırlamak için **Namzet Mektebi** 1913'te açıldı. Bahriyeye kâtip yetiştirmek için **Kâtip Mektebi** kuruldu (1917). Donanma için **Muzika Mektebi** de 1917'de açılmıştır.

1.3. İkinci Meşrutiyet

Medreseler: Medrese tahsilini bitirenler için zamanla bazı meslek ve ihtisas müesseselerinin açılmasına ihtiyaç ve zaruret görülmüştür. Beş asır içinde bu türlü müesseselerden ancak 9 medrese tespit edebiliyoruz. Bu 9 müesseseden yalnız ikisi dârü'l-hadis ile dârü't-tıp Tanzimattan önce açılmıştır; dârü'l-hendesenin mevhum ve

muhayyel bulunmuş olduğunu ve kalan altısının da ancak 1839 ve bilhassa 1908'den sonra asrî ihtiyaçlar dolayısıyla ortaya çıktığı gözlenir: 1. Dârü'l-hadis 2. Dârü't-tıb 3. Dârü'l-hendese 4. Dârü'l-mesnevi 5. Medresetü'l-kuzât(Kadılar medresesi-1854) 6. Medresetü'l-vaizîn (1912) 7. Medresetü'l-eimme ve'l-hutebâ(1913) 8. Medresetü'l-irşad (Medresetü'l-vaizîn ile Medresetü'l-eimme ve'l-hutebâ bu ad altında birleştirilmiştir. Tahsil müddeti 3 yıldır). 9. Medresetü'l-mütehassisîn (1917)

Medreselerin ıslahı gerektiği görüşü 1908'de II.Meşrutiyetle beraber önem kazanmış ve yaygınlaşmıştır. 1910'da Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi çıkarılmıştır. Buna göre medrese öğrenimi 12 yılda tamamlanmaktadır. Programda matematik, geometri, fizik, kimya, astronomi, kozmografya, tarih, coğrafya, Farsça gibi dersler de yer almıştır. Medreselere ancak 15-35 yaşları arasındakiler kaydedilecektir. 1914'te Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin çabalarıyla Islah-ı Medâris Nizamnâmesi çıkarılarak İstanbul medreseleri Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu medrese tâlî kısm-ı evvel, tâlî kısm-ı sânî, âlî olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın süresi 4 yıldır. Her kısım dört sınıfa, her sınıf dört şubeye ayrılmıştır. Tâlî kısım talebesine dörder senelik kısımlar için şahadetname, âlî kısım talebesine de icazetname verilir. İcazetname alanlar müderris ünvânı ile İstanbul rüusuna nâil olurlar. Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesinin âlî kısmı üstünde ulûm ve fünunda mütehassıs yetiştirmek üzere 2 senelik Medresetü'l-mütehassisîn adında özel bir şube açılmıştır. 1914 düzenlemesiyle Şeyhülislâm, meslek derslerini daha düzenli okutmayı, müsbet bilim derslerine de yer vererek medreseleri, Maarif Nezareti mekteplerine benzetmeyi düşünmüştür. Nitekim 1914 düzenlemesi ve bazı değişikliklere adı geçen medreseye batı dilleri, Farsça, tarih, coğrafya, heyet, mekanik, müsellesat, hikmet-i tabiiye, kimya, resim, terbiye-i bedeniyye, hıfzıssıhha, usul-ı defterî, ilm-i içtima, ilm-i nefs, felsefe, malumat-ı iktisadiyye, mâliye vs. gibi dersler konmuştur. Medreseler bu şekli alınca dârülfünundaki ulûm-ı âliyye-i diniyye şubesine lüzum kalmayarak eğitimine son verilmiştir.

1915'te çıkarılan bir kanunla Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi şubelerinin adları ibtida-i hâric, ibtida-i dâhil ve sahna çevrildi. Bunların üstünde bulunan

Medresetü'l-mütehassisîne de Medrese-i Süleymaniye denildi. Aynı kanunla Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medreselerinin öğretim süresi 4 seneden 3'e indirildi. Buna mukabil Süleymaniye Medresesinin öğretim müddeti 3 seneye çıkarıldı. Tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm, hikmet ve edebiyat adlarıyla 4 şubeye ayrıldı. 1917 senesinde ise Medresetü'l-mütehassisîn 1.Tefsir ve hadis 2.Fıkıh 3.Kelâm, tasavvuf ve felsefe adlarıyla 3 şubeye ayrılmıştır. Her biri 3 yıldır. 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi çıkarılmıştır. Gerekçesinde TBMM'ne her taraftan halkın imam, müezzin ihtiyacını karşılamak için başvurmakta olması gösterilmiştir. Nizamnâme TBMM'nin etkisi altındaki topraklardaki eski medreseleri Medâris-i İlmiyye adı altında teşkilâtlandırmıştır. Programdaki dinî, hukukî dersler yanında Maarif Nezareti mekteplerinde yer alan bazı sosyal ve müsbet bilim dersleri de görülmektedir. Öğrenim 12 yılda tamamlanmaktadır. Medreseler 1924'te kapatılmıştır.

Rüşdiyeler: 1908 yılında nümune rüşdiyeleri adıyla Fransızca derslerinin ağırlıkta olduğu okullar kurulmuştur. Türk çocuklarını yabancı dil bilmelerini sağlayarak çalışma sahalarını genişletmek, gayrimüslimlere de Türkçe öğreterek özellikle ticaret alanında anlaşabilmek amaç edinilmiştir. 6 senelik okulda fen bilimleri de ağırlıklı öğretimdedir. 1923 yılında kapatılmışlardır.

İbtidaîler: 1913'de Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati çıkarılmış ve bu kanun "geçici" başlığına rağmen Cumhuriyet yıllarında da bir çok maddeleri yürürlükte kalmıştır. Bu kanun ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğunu hükme bağlamıştır. Parasız öğretim ilk kez bu kanunla kabul edilmiştir. Kanun, okulların örgütsel yapısı bakımından önemli bir değişiklik getirmiştir. O zamana kadar ibtidaî ve rüşdiye adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilmiş ve mekâtib-i ibtidaiyye-i umumiyye adını almışlardır. İlköğretim bu şekliyle 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli üç devreye ayrılmıştır: devre-i ûlâ, devre-i mutavassıta, devre-i âliyye. Dinî ve millî duygu ve düşünceleri içeren bir eğitim ön plândadır. 1913 tarihli tedrisat kanunu ile askerî rüşdiyeler de kaldırılmıştır.

İdadi ve sultânîler: İdadiler daha çok meslekî ve teknik öğretime yönelik okullardı. II.Meşrutiyetten önce idadiler temel derslerin yanında öğrenim süresi 6 yıl olmak şartı ile bir şubesi ziraat, bir şubesi de ticaret ve sanayi kısmından teşekkül ettirilmiş muhtelif gayeli okullar olarak geliştirilmişlerdi. Fakat 1906'da bu uygulamadan vazgeçilip 7 yıl olarak tekrar eski haline dönüştürüldüler. Böylece 2 tip idadi ortaya çıktı: Ticaret, ziraat ve sanayi şubelerini ihtiva eden 5 senelik liva idadileri ve vilâyet merkezlerinde bulunan 7 senelik lise derecesindeki idadiler. Sultânîler bu 7 senelik idadilerin yerine kurulan okullardır. 5 yıllık liva idadilerinin amacı ise bulunulan bölgenin işlerini idare edecek, imarını sağlayacak adam yetiştirmeye yönelik okullardı. II.Meşrutiyetin başlarında idadiler, rüşdiyeleri de kapsar biçimde bulunmuş ve taşradaki orta öğretimi oluşturmuşlardır. 1908'de 5 ya da 7 yıllık idadiler, rüşdiye sınıflarını da içlerine alıyorlardı. Bunların ibtidaiye sınıfları yoktu. 1908'den sonra idadiyelerin programlarına yeni dersler girmeye başlamıştır. 1908'den sonra oniki vilâyet merkezindeki idadilerin adı sultânîye çevrildi. Sultânîyelerin bir kısmı yatılı idi, erkeklere ve kızlara mahsus ayrı ayrı okullardı. İstanbul'daki erkek sultânîleri, 12 senelik Galatasaray ve İstanbul sultânîyeleri idi. İlköğretim üzerine 4 yıl ilk devre, 3 yıl ikinci devre olup son sınıfları da edebiyat ve fen kollarına ayrılmıştır. İlk kız idadisi 1909'da İnas İttihad-ı Osmanî adıyla İstanbul'da açılmıştır. İbtidaî, rüşdiye ve idadi sınıflarını ihtiva eden bu okulda tedrisat Türkçe ve Fransızca idi. Cins ve mezhep ayırımı yapılmadan öğrenci kabul edilmiştir. 1913-1914 ders yılında idadiden sultânîyeye çevrildi. Aynı tarihte açılan 10 senelik İstanbul İnas Sultânîsi ilk kız lisesidir. 5 yılı ilköğretim, 5 yılı ortaöğretimdir. 1915 yılında Bezm-i Âlem Sultânîsi adını almıştır. İstanbul dışında kız sultânîyesine rastlanmaz. Taşradaki ilk kız sultânîyesi 1922'de açılan İzmir Kız Lisesi'dir. Ayrıca 1909'da Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi, 1911'de Leylî Kız Sanayi Mektebi açılmıştır ve daha sonra bu okul dârülmuallimatla birleşerek kız idadisi oldu. 1913'te de sultânîye oldu. Meşrutiyet döneminde sultânîyeler, 5 veya 6 yıllık ilköğretim üzerinde birinci devresi 4, ikinci devresi 3 yıl olmak üzere öğretim yapıyorlardı. Sultânîyelere 1911'lerde lise adı verilmesi düşünülmüşse de bu isim 1922 sonundan itibaren kabul edilmiştir. 1922'de erkek sultânîleri programlarında değişiklik yapılmış ve öğrenim süreleri 11 yıla indirilerek inas sultânîleri ile uygunluk sağlanmıştır.

Yüksek okullar: 1900'de tekrar kurulan Dârülfünun-ı Şahanenin adı 1908'den sonra Dârülfünun-ı Osmaniyyeye çevrildi. 1912 tarihli nizamnâmede sultânîye ve 7 yıllık idadiye mezunları doğrudan doğruya dârülfününa giremeyeceklerdi. Bunlar her yıl Türkçe olarak bir rüus sınavına tâbi tutularak kabul edileceklerdi. Aynı nizamnâme ile dârülfünun beş şubeye ayrıldı: ulûm-ı şer'iyye, ulûm-ı hukukiyye, ulûm-ı tıbbiyye, fünun, ulûm-ı edebiyye şubesi de felsefe, tarih ve coğrafya, ulûm-ı içtimaiyye edebiyat, elsine kısımlarına bölündü. Ne var ki dârülfünun reformu başarılı olamadı. 1915'te inas dârülfününu adlı ve kızlara mahsus bir yüksek öğretim kurumu daha açılmıştır. Edebiyat, riyaziyat ve tabiiyat şubeleri vardır. Her şubenin tahsil müddeti 3 senedir. İlk öğrencileri kız idadileri mezunları ile İstanbul Dârülmuallimatı mezunları idi. Bu kurumun her biri 3 yıl süreli 3 şubesi vardı: Edebiyat, riyaziyat, tabiiyat. İlk mezunlarını 1917'de veren bu kurum 1920'de kaldırılıp dârülfününa bağlandı.

Bu dönemde açılan meslekî ve teknik eğitim veren yüksek okullar şunlardır: Tıbbiye Mektebi, **Tıp Fakültesi** ünvânını aldı (1908). **Orman Mekteb-i Âlîsi**(1909), **Dişçi Mektebi**(1909), **Polis Mektebi**(1909), **Rüsûmat Memurları Mektebi**(1909), **Muzika Mektebi**(Kimsesiz çocukları iş sahibi yapmak ve şehir bandosunu kurmak için açılmıştır 1910), **Mâliye Memurları Mektebi**(1911), **Belediye Memurları Mektebi**(1911), **Kondüktör Mektebi** (1911), **Evkaf Memurları Mektebi**(1911), **Kadastro Mektebi**(1911) **Sıhhıye Memurları Mektebi**(1912), **Amelî Ticaret Mektepleri**(1913'ten sonra vilâyetlerde), **Dârülbedayi**(Tiyatro Mektebi)(1914), **Dârüleytam**(Yetim Yurtları)(1914), **Çırak Mektepleri**(1914), **Terbiye-i Bedeniyye Muallim Mektebi**(1914), **Şimendifer Memurları Mektebi**(1915), **Tabip Muavinleri Mektebi**(1915), **Orman Ameliyat Mektebi**(1915), **Dârülelhan**(Konservatuar)(1916).

1912'de Tedrisat-ı Ziraiyye Nizamnâmesi çıkarılmıştır. Burada ziraî eğitim dörde ayrılmıştır: amele mektepleri, çiftlik mektepleri, ziraat ameliyat mektepleri, mıntıka ziraat mekâtib-i âliyyesi. Ancak bu nizamnâme uygulanmamıştır. Bu dönemde Rumeli'de Dârülmuallimînlerin müdür ve öğretmenlerinin köy eğitimi

konularını işledikleri görülür. Daha önceleri de 1902-1906 arasında bazı idadilerde ziraat şubeleri açılmıştır.

Ayrıca meslek ve ihtisas mektepleri olarak dört müessese daha görebiliyoruz: 1. **Dârü'l-kurra** 2. **Nakışhane** 3. **Mekteb-i Fünun-ı Nücûm** 4. **Hattat Mektebi**(1915).

Özel ve azınlık okulları: Azınlık mektepleri ve hususî mektepler özellikle 1908'den sonra hürriyet ortamından faydalanarak daha da çoğalmışlardır. 1913 tarihli tedrisat kanunu ile hususî mektepler için tedrisatın "edyâna, ahlâka, âdâb-ı umumiyyeye, Kanun-ı Esasîye, kavanin ve nizamat-ı devlete muârız ve mugâyir bulunmaması" öngörülür. II.Abdülhamit döneminde resmî mekteplerden daha çok rağbet görmüşlerdir. 2 sene ibtidaî, 3 sene rüşdiye, 3 sene idadi şeklinde tertip edilmişlerdir. Hususî ve azınlık mekteplerinde ders programları ve kitaplarının seçimi kendilerine bırakılmasına mukabil Osmanlı tarihi, coğrafyası ve Türkçe okutmaları mecburî idi. Yabancıların da bu dönemde okulları sayıca çoğalmış fakat 1914'te Osmanlı Devletinin kendileriyle savaşa tutuştuğu devletlerin okullarından çoğu kapatılmış ve 1914'te Kapitülasyonların kaldırıldığı ilân edilmiştir. Bu tarihte Osmanlı İmparatorluğundaki yabancı okullara devam eden Osmanlı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenmeleri zorunludur. 1915'te Hususî Mektepler Talimatnamesi çıkarılmıştır. Buna göre azınlıklar ancak kendilerinin oturduğu mahalle veya köylerde okul açabilecekti. Kendi dilleri öğretim dili olabilir fakat okullarda Türkçe yanında Türkiye tarihi ve coğrafyası Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulacaktı. Hususî dârülmuallimîn ve dârülmuallimat açılmasına izin verilecektir. 1918'de yenilgi ile beraber azınlık ve yabancıların ülkedeki özel öğretimi daha da gelişmek için fırsat bulmuşsa da 1921'de Anadolu'daki tüm yabancı okullar kapatılmıştır.

1909'da Selânik'te, 1911'de İzmir'de birer dilsiz mektebi açılmıştır. 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati, sağır, dilsiz, kör çocuklar için ilköğretimi sağlayacak bir nizamnâmeyi öngörmüştür. İstanbul'daki dilsiz mektebi 1914'te tekrar açılmıştır.

Öğretmen okulları: II. Meşrutiyet döneminde okul öncesi eğitimi incelediğimizde 1908'den önce bazı vilâyetlerde özel ana mektepleri açılmış olduğunu tespit ederiz. Resmî ana mektepleri ise Balkan Savaşlarından sonra açıldı ve yaygınlaştı. Öğretmenler iki kaynaktan yetişip geliyorlardı: Allians Israelit'in yani Yahudilerin ana mektebi, İstanbul Dârülmuallimatındaki ana muallime sınıfı. 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati, ilköğretim öncesi hakkında hükümler getirmiş ve 1915'te Ana Mektepleri Nizamnâmesi yayınlanmıştır: "Dörtten altı yaşına kadar kız ve erkek çocukları bir arada olarak kendilerine sıhhî ve ahlâkî oyunlar gösterilmek, mektep içinde yürüyüşler ve muntazam beden eğitimi yaptırılmak, dinî ve millî hikâyeler, musahabeler söylenmek, resim levhaları tetkik ve mütalâa ettirilmek, el işleri öğretilmek üzere açılmıştır." Pestalozzi, Frobel, Montessori gibi batılı eğitimcilerin görüşleri ve yöntemleri telif ve çeviri eserlerle çok daha iyi tanınmaya başlamıştır. 1914-1915 öğretim yılında İstanbul Dârülmuallimat-ı Âliyyesine bağlı ve bir yıl öğretim süreli ana muallim mektebi kurulmuş ise de, bu okul; 1918-1919 öğretim yılında ihtiyaçtan fazla anaokulu öğretmeni yetiştirildiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Faik Reşit Unat'ın verdiği bilgilere göre anaokulu öğretmeni yetiştirmek üzere Satı Bey'in 1917'de İstanbul'da önce Beyazıt'ta sonra da Nişantaşı'nda açtığı *Yeni Mektep* adlı özel okuldaki dârülmürebbiyat sınıfı ile 1918'de Eskişehir'de yine dârülmürebbiyat adıyla açılan özel öğretmen okulu, Türkiye'deki ilk anaokulu öğretmeni yetiştiren kurumlar arasında yer almaktadır. Fakat bu okulların etkili ve uzun ömürlü olmadığı sanılmaktadır.[28]

1908'den hemen sonra dârülmuallimînden ibtidaiye kısmı ayrılmış ve bağımsız bir okul haline gelmiştir. 1910'dan sonra dârülmuallimînde yenilikler oldu. Uygulamalı dersler yapıldı. 1915'te İstanbul Dârülmuallimîn-i Âliyyesi yatılı idi. İbtidaî, ihzarî, âlî kısımlarından oluşuyordu. İbtidaî kısım (4 yıl) ilkokullara öğretmen yetiştiriyordu. İhzarî kısım (2 yıl) dârülmuallimîn-i ibtidaîlere öğretmen ve ilköğretim müfettişi yetiştiriyordu. Âlî kısmın (4 yıl) edebiyat, tabiiyat, riyaziyat

[28] Dr. Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.61

adıyla üç şubesi vardı ve buralardan çıkanlar orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen oluyorlardı. 1915 tarihli dârülmuallimîn-i ibtidaî ders programında Arapça ve Farsça dersleri görülmemektedir. Çünkü o sırada ibtidaî ve rüşdiyelerden bu dersler kaldırılmıştır. Öğretmen adayları için gerekli görülmemişlerdir. 1913 tarihli tedrisat kanunu ile kız muallim mektepleri açılmış ve 1915'te İstanbul'daki dârülmuallimat da dârülmuallimat-ı âliyye adını almış ve ibtidaî, ihzarî, âlî adlarıyla üç kısıma ayrılmıştır. İbtidaî kısım (5 yıl) ilkokullara öğretmen yetiştiriyordu. İhzarî kısım (2 yıl) dârülmuallimat-ı ibtidaiyyelere öğretmen ve ilköğretim müfettişi yetiştiriyordu. Âlî kısım (3 yıl), edebiyat, tabiiyat, riyaziyat şubelerine ayrılmıştı: Mezunları orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen oluyorlardı. Meşrutiyet döneminde nitelikli ve çok sayıda erkek ve kadın öğretmen yetiştirilmesi fikri önem kazanmış ve görüldüğü gibi bazı uygulamalara gidilmişse de gerek ihtiyacı kayırma gerekse mesleğin öneminin yeterince anlaşılamaması nedeniyle meslek okullar dışından bir çok kimse mesleğe alınmıştır.

Kurtuluş Savaşı döneminde(1919-1922) kurtuluş mücadelesi eğitimi derinden etkilemiştir. Savaşın en yoğun olduğu zamanlarda Ankara'da bir eğitim kongresi toplanmış(1921), burada Atatürk çok önemli bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında yeni bir insan tipi yetiştirilmesi gereği üzerinde durur. Bu millî eğitim almış, öncelikle millî varlığının koruması kendisine en temel değer olarak öğretilmiş bir insan tipidir. Halkın millî kurtuluş davası yolunda bilgilendirilmesi amacıyla halk eğitimi çalışmaları yapılmıştır.

Görülüyor ki Türk toplumunda okul ve okullaşmanın geçmişi bir hayli eskidir. Tanzimattan önce medreselerde, sıbyan mekteplerinde,saray mekteplerinde, askerî okullarda günümüz anlayışındaki sınıf düzeni, ders programları, ders kitapları, eğitim ve öğretim metodlarının olmayışı demek değildir ki o zamanın öğrencileri hiç bir şey öğrenmiyorlardı. Kitap bitirme esas alındığından bilgi bir şekilde tamam hale geliyordu. Derslerde sözlü anlatıma önem verilmesi, öğretim dilinin de Türkçe olması, Türkçenin de bir şekilde gelişmesini sağlıyordu. Öncelikle askerî ihtiyaçtan başlayan yeni okullaşmanın yeni öğrenciler istemesi, bu öğrencileri yetiştirecek yeni okulların açılması, yöneticilerin ve aydınların devrin ihtiyaçlarından o kadar da

habersiz olmadıklarını gösterir. Fakat batı medeniyeti ile yaşanılan çatışma ister istemez bu geçiş dönemindeki eğitim sisteminde de aksaklıklar meydana getirir. Yeni açılan okullarda Türkçenin eğitim ve öğretim metodunun geliştirilmesi ve onunla ilgili olarak yeni bir ilmî anlayışın oluşturulması zaman alacaktır.

II. BÖLÜM

OKULLARDAKİ PROGRAMLAŞMA VE DERS PROGRAMLARI

2.1.Tanzimattan Önce

Medreseler: İslâmiyetin ilk devirlerinde mescidlerde okutulan dinî ilimler medreselerin yapılmaya başlanmasından sonra buralarda tedris edildi. Tefsir, hadis, fıkıh gibi naklî ilimlere sonradan felsefe gibi aklî ilimler de ilâve edildi.

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin bir program dâhilinde nasıl bir sıra takip ettiği açıkça bilinmemekle beraber medrese derslerinin İslâm âleminde aşağı yukarı birbirinin aynı bir program dahilinde ve aynı metodla tedris edildiğini görmekteyiz.

İlk medreselerin programlarına dair bilgiler az olmakla beraber onların gayelerine ve ana konularına değinen, bu hususta ışık tutan bilgiler vardır. Medrese eğer bir devlet veya hükümet başkanı tarafından inşa edilmiş ise, programına daha çok önem verildiği ve kurucusunun gayesine hizmet edecek bir öğretimin takip edildiği görülmektedir. Genel medreselerin dışında dârü'l-kurra ve dârü't-tıb gibi medreselerde neyin okutulmasının söz konusu edildiği bir sorun olarak ortaya çıkmamıştı. Çünkü zaten adları sahalarını darlaştırmış ve bir dereceye kadar konunun adını belirtmiştir. Bu durum karşısında onların programının da gelenek haline gelmiş ve her tarafta yaygın olan öğretim programı olduğundan şüphe yoktur. Ne var ki onları, ilim dallarını ve konularını tahmin etmenin mümkün olmasının yanında, okunan kitabın ne olduğu da eldeki bilgiler ve zamanlarında yazılan kitaplar vasıtasıyla tahmin edilebilir.

Osmanlı medreseleri gaye ve gördükleri hizmet bakımından birbirinden farklıdır: 1.Umumî medreseler, İslâmî ilimlerle İslâm dünyasına dışarıdan giren ilimlerin muayyen nisbetlerde okutulduğu yerlerdir. 2.İhtisas medreseleri: Dârü'l-hadisler, tıp medreseleri, dârü'l-kurralar. Ezberletilmek istenen Kur'an-ı Kerim ve öğretilmek istenilen ilimlerin hususiyetleri bakımından dârü'l-kurralarda sık sık tekrar ve tatbikata dayanan bir öğretim metodu takip edilmiştir.[1]

[1] Dr.Cahit Baltacı, a.e., s.20-24

Osmanlı medreselerindeki öğretimde yukarıda bahsedilen derslerin takibi yoluyla kitap takrir edildiği, nihayet dershane yakınındaki cami ve mescidlerde öğrenilen bilgilerin tatbiken verildiği anlaşılmaktadır.[2] Esasen bu kitapların bir konuyu ele alış bakımından belli bir programı takip ettiği muhakkaktır. Burada bir ilmin ilk şeklinin ne olduğunu söyleyecek durumda değiliz. Ama o ilim dalında yazılan kitaplar-ki onların müellifleri genellikle medrese ile ilgilidir-bir anlamda programı belirlemiş oluyordu. Nitekim uygulamada medreseler değil de müderrisler daha mühim bir mevkide bulunuyorlardı. Bir medresede okumakta olan talebe ilmini başka mevzularda geliştirmek istediği takdirde başka müderrislerin yanına giderdi. Hocanın daha doğrusu bilgin/müderrisin etkisi o kadar genişti ki zaman içinde bir bilginin yolunda gidenler modern anlamda bir okul oluşturuyorlardı.

Fâtih Sultan Mehmet, kendi adıyla anılan medreseleri inşa ettirdiği zaman programlarıyla da ilgilenmiş, zamanın bilginleriyle ana dersleri programa ve vakfiyesine koymuştur. Yalnız konuları ve ilim dallarını değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır. İşte Osmanlı medreselerinde programlaşma ve programa önem verme böylece bir sorun olarak günümüze dek sürüp gidecektir. Fâtih Sultan Mehmet her ne kadar bazı ilim dallarını ve kitaplarını programa koymuşsa da bunları ana ilim dalları kabul etmiş ve geri kalan yardımcı ilim dallarında müderrisleri serbest bırakmıştır. Bunlara esas ve yardımcı dersler demek daha doğru olur. Bu yolla Fâtih medreselerinin ve ondan sonra gelen Osmanlı medreselerinin esas ders programlarını bir dereceye kadar öğrenme imkanımız doğuyor. Fâtih medreseleri sisteminin Kanunî devrinde ve sonraki devrelerde de devam ettiği görülür.

Programlarla ilgili ikinci bir sorun da sınıf ve zaman konusudur. Medrese sistemi dışında kitap bitirme veya bir ilim dalında öğrenim yapmaya dikkat edilmiş olduğu anlaşılıyor. Bunun medrese için de doğru olduğunu Fâtih'in kanunnamelerinden öğreniyoruz. Fâtih medrese sisteminden başlamak üzere

[2] Dr.Cahit Baltacı, **a.e.**, s.45

kitapların da yıllara bölündüğü ve sınıflara göre parça parça okutulduğunu anlıyoruz. Fâtih medreseleri yeni bir sistem getirirken bugünkü okullardaki sınıf ve yıl ilişkisini, zamanın imkânlarına göre çözümlemiştir. Sınıfları tek bir medresede toplamamış, her medreseye bir ad vermiş ve bu adla o medrese birinci sınıf(ibtida-i hâric) ve ikinci sınıf(ibtida-i dâhil) olarak tayin edilmiştir. Bu, falanca medrese birinci, filancı medrese ikinci sınıf demektir.

XV.asrın sonlarına doğru tamim edilen bir kanunnameye ve tetkik edilen eserlere göre medreseler, müderrisi yirmi, yimibeş akçe yevmiyeli hâşiye-i tecrid, otuz, otuzbeş akçe yevmiyeli miftah ve kırklı, hâric elli, dâhil elli ve sahn-ı seman olarak o tarihlerde altı dereceye ayrıldığından talebeler de bu medreselerdeki müderrislerden derece derece ders görürlerdi.[3] 20,30 ve 40 akçeli medreseleri bugünkü lise seviyesinde ve 40 (İstanbul'daki Kalenderhâne Medresesi), hâric ve dâhil medreselerini de üniversite seviyesinde ve sahn medresesiyle üstünü de doktora yani yüksek tahsil sonrası derecede bir tedris sistemi kabul edilebilir. Yirmili medreselerin altında "Muhtesarat"ı okutan medreseler veya tahsil de bugünkü ilk ve orta derecededir.[4]

Süleymaniye medreselerinin yapılması ile birlikte İslâmî ilimler yanında medreselerde tıp ve riyaziye tahsiline de yer verildiği gibi külliyede bir de dârü'l-hadis kuruldu.[5] Fâtih Sultan Mehmed'in sahn-ı seman medreseleri , tefsir, usul-ı fıkıh, fıkıh, kelâm ve Arap Lisâniyatı üzerine tedrisat yapan ilâhiyat, İslâm hukuku ve Arap edebiyatı medreseleri idi ve henüz müsbet ilimlere mahsus olan tıp ve riyaziyat medreseleri yoktu.[6] Süleymaniye medreselerine en seçkin müderrisler tayin edildi. Evvel, sânî, sâlis ve râbi' medreselerinde riyaziye tahsiline yer verildi. Medreseye giren bir talebe, alttan itibaren merhaleleri birer birer geçerek hâric ve nihayet dâhil derslerini bitirdikten sonra Semaniye veya Süleymaniye

---

[3]Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.e.**, s.39
[4] Prof.Dr.Hüseyin Atay, "Fâtih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", **Vakıflar Dergisi** XII, 1991, s.186
[5] Prof.Dr.Mübahat S. Kütükoğlu, **XX.Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu, 2000, s.8
[6]Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.e.**, s.33

medreselerinden birini tercih ederdi. Bunları tamamlayınca icazet almaya hak kazanırdı. Medrese mezunları müderrislik veya kadılık mesleğini seçerlerdi.

Osmanlı medreselerinde kitap geçmek yani bir seviyedeki temel ve yardımcı kitapları bitirdikten sonra üst seviyeye yükselmek esas olduğundan her seviyedeki medresenin müddetini hoca ve talebelerin gayretlerine bağlı olarak uzayıp kısaldığı anlaşılmaktadır. XVI. asrın sonlarında ilân edilen bir hatt-ı hümâyunda sahn-ı seman medreselerinden önce mutlaka beş sene tahsil görülmesi kanun haline getirilmiştir.[7]

Semaniye medreselerinden birinde dersleri takip edebilecek seviyeye gelmek için XVI.yy. ortalarında beş yıldan az olmayan bir medrese tahsili gerekliydi. En alt seviyedeki hâşiye-i tecrid medresesine girmek ise bir sıbyan mektebi tahsilini gerektiriyordu. Hâşiye-i tecriddeki tahsil müddeti her müderrisin dersine birer ay devam etmek üzere bir yıl idi. Miftah medreseleri de bir yılda tamamlanıyordu. Ancak bu medreselerde her müderrise ikişer ay devam gerekiyordu. Bu iki medresedeki dersleri tamamlayanlar kırklı medreseye devam hakkını kazanırlardı. Kırklı medreselerde derslere devam süresi en az üç ay, hâric medreselerde beş ay idi. Bir üst müderrisin dersine devam edebilmek için ise dersi tamamlanan müderristen bir temessük almak mecburiyeti vardı. Aslında hâşiye-i tecridden itibaren her seviyedeki medresede ne kadar süre ile ders okunacağı zaman içinde değişikliğe uğramış görünmektedir.

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin müfredat programı hakkında en sağlıklı ve güvenilir bilgileri veren birinci derecedeki kaynak,müderrislerin öğrencilere en düşük payeli bir medreseden (20'li) en yüksek payeli bir medreseye (Dârü'l-hadis-i Süleymaniye) yükselmeleri sırasında her bir mertebede verdikleri "temessük" denilen belgelerdir. Öğrencilerin(Danişmend) ders durumlarını gösteren ve bugünkü karne yerinin tutan bu belgelerden günümüze ne yazık ki herhangi bir nüsha gelmemiştir.

[7] Dr.Cahit Baltacı, **a.e.**, s.36

Medrese müfredat programına ışık tutan diğer bir kaynak da temessüklerdeki bilgileri ihtiva etmesi gereken icazetnamelerdir. Fakat icazetnamelerin çoğunda daha ziyade naklî ilimlerle ilgili kitaplar zikredilmektedir. Bu arada hangi medresede hangi kitabın okutulacağı ile ilgili olarak tertip edilen tedris kanunları ile bu kanunlarla işlerliği için çıkarılan fermanların da kısmen de olsa medrese müfredat programına ışık tuttuğu gözönünde bulundurulmalıdır.[8]

Medreselerde okutulan dersler cüz'iyyat (bunlara koltuk dersleri de denir), ulûm-ı âliyye ve ulûm-ı 'âliyye olmak üzere üç kısıma ayrılırdı. Cüz'iyyat hesap, hendese, hey'et ve hikmet; ulûm-ı âliyye kelâm, belâgat(meâni, bedî, beyan), mantık, sarf ve nahiv idi. Hadis, usul-ı fıkıh, fıkıh ve tefsir ise ulûm-ı 'âliyye adlarıyla anılırlardı.

Medreselerin alt sınıflarına bir ilmin muhtasar şekli, ilerlemiş sınıflarında ise genellikle mufassalı okutulurdu. Cüz'iyyat derslerinden hendesede Şemseddin Mehmet Semerkandî'nin Eşkâlü't-tesis ve şerhi; hesapta muhtemelen Risale-i Bahaiyye ile Ali Kuşçu'nun Risale-i Muhammediyyesi; hey'ette Cagminî'nin el-Mulahhas'ı ve şerhleri ile Ali Kuşçu'nun Risale-i Fethiyye'si; ulûm-ı âliyyeden mantıkta Şerh-i Şemsiye, Şerh-i İsagoci, Şerh-i Metali ile Tasdikat, tasavvurat ve şerhleri; kelâmda tecrid hâşiyesi ve Mevâkıf şerhleri; belâgatte Sekkâkî'nin Miftahü'l- Ulûm'u ile bunun özeti mahiyetindeki Telhisü'l- miftah ve Teftazâni'nin Mutavvel ve Muhtasar adlı şerhleriyle bunlara yapılan çeşitli şerhler okutulurdu. XVI.yy. sonlarına kadar medrese tedrisatında felsefeye de yer verilir ve Molla Fenarî, Kadızâde-i Rumî, Hocazâde, Ali Kuşçu, Müeyyedzâde, Mirim Çelebi, İbn Kemâl, Kınalızâde gibi şahısların felsefe kitapları okunurken bazı şeyhülislâmların felsefe tedrisini uygun bulmamaları üzerine bu dersler kaldırılarak yerine zaten okunmakta olan hidâye ve ekmel konulmuştu.

Yüksek medreselerde en makbul eserler usul-ı fıkıhtan Telvih, Adud ve Menâr şerhleri; fıkıhtan Hidâye şerhleri, Mülteka, Dürer ve Gurer(Molla Hüsrev),

[8]Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim Riyazî İlimler I**,İstanbul, 1997, s.67-69

usul-i hadisten İbnü'l-Esir, İbn Hacer gibi müelliflerin eserleri; tefsirden ise Keşşâf(Zemahşeri) ve Tefsir-i Beyzâvî idi.

Derslerin ne şekilde okutulduğuna dair bir fikir vermek için XVI.asrın büyük âlimlerinden Şakayık-ı Numaniye ve Mevzûatü'l-ulûm ve diğer ilmî eserlerin müellifi olan Taşköprülüzâde Ahmet Isâmüddin Efendi'nin (öl.1561) tercüme-i hâlini gözden geçirmek faydalı olur. Taşköprülüzâde ilk tahsilinden sonra medrese dersine Arapça lügat ezberlemekle başlamıştır. Sonra Molla Alâüddin Yetim'den sarftan Maksud, İzzi, Merah isimlerindeki muhtasar kitapları ve nahivden Avâmil, Misbah ve Kâfiye ile bunun şerhlerinden Vâfiyye, Haruniyye ve Elfiyye'yi okumuştur. Bundan sonra amcasından sarf, nahiv, lügat ve bunların kavâidinden bahseden Davü'l-misbah ve mantıktan İsagoci ile yine mantıktan Hüsam ve Şemsiye şerhini görmüştür. Akaid ve kelâmı şerhleriyle beraber okuyup kelâmdan Hâşiye-i Tecrid'i dayısından ve Miftah şerhini Fenerîzâde Muhiddin Çelebi'den Mevâkıf şerhini Seydi Muhiddin Efendi'den gördükten sonra Tunuslu Şeyh Mehmet Meğuşî'den hadisten Sahih-i Buharî ve yine hadisten Kadı İyaz'ın Şifasından birer miktar okuyarak münazara ilminden Cedel ve Hilâf derslerini gördükten sonra bunlardan icazet almıştır. Ahmet İsâmüddin Efendi 1495'te doğmuş ve 1525'te otuz yaşında iken ilk defa Dimetoka'da Oruç Paşa medresesine müderris olmuştur. Bu tarihlere göre onbeş yaşında iken medrese hayatına girmiş olduğu farz edilse mülâzemet müddeti hariç olarak on sene medrese tahsili görmüş oluyor.[9] Ayrıca hâl tercümesinden anlaşılan başka bir husus da bir medresede bitmeyen bir kitabın geri kalan kısmı başka bir medresede okutuluyor.

Ders programlarını, sınıfları veya yılları tespit etmek hususunda iki türlü malzeme kullanılabilinir: 1.Resmî belgeler a)Medrese ile ilgili kanunnameler: Fâtih'in medreselerinin ders programlarını Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Mahmut Paşa'ya yaptırdığı ifade edilir. En eski ve Fâtih'e ait olduğu sanılan medrese tüzüğünde ilk göze çarpan programların en üst sınıftan başlayarak aşağıya doğru inmesidir. Programdaki derslerin sayıları bakımından aralarında bir denge yoktur.

[9]Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.e.**, s.39-43

Bazı mertebelerde seçmeli derslere yer verilmiştir ve bazısında seçmeli dersin varlığından bahsedilmemiştir. Bu mertebelerde birden çok ders olanlara ayrıca seçmeli dersin konulması tavsiye veya emredilir. Bir veya iki ders tayin edilmiş devreler için kullanılan ifade mesela miftaha kadar tâbiri kullanılmış olduğundan adları verilmemiş ilim dallarının ve kitaplarının da okunması kastedildiği anlaşılır. Sahn öğrencileri, temayüz etmiş muhtasar kitapları, yani aşağı derecedeki ilimleri veya başlangıç bilgileri veren kitapları okutacak seviyede ve daha yüksektekileri de anlayacak derecede olmalıdırlar. c)Diplomalar (İcazetnameler, bunlarda zikredilen dersler fiilen okunmuşlardır). 2.Resmî olmayan belgeler: Yani tatbik edilmesi gerekli ve kanunî bir zorunluluğu olmayan bilgi ve beyanlardır. Bunlar da 1) Âlimlerin kendi hayatlarını anlatırken okudukları veya okuttukları derslere dair vermiş oldukları bilgilerdir. 2) Medreselerin ders programları ile ilgili yazılan eserler ve telif edilen programlardır. 3) Bir de daha genel anlamda ilim tahsil etmeye dair yazılan eserlerdir. Bunlar ilimlerin önemlilerinden bahseder ve kendilerine göre onları tertipler. Hangisi hangisinin yardımcısı veya aslı olduğu, hangisinin önce ve sonra okunması gerektiğini belirtir.

Osmanlı medreselerinin tedrisat programını tam olarak ele alan müstakil bir kaynak bulunmamaktadır.[10]

---

[10] Prof.Dr. Hüseyin Atay, aynı makalesinde tedrisat programları ile ilgili olarak şu bilgileri de verir: *Kanun-ı Talebe-i Ulûm* (veya *Kavânin-i Talebe-i İlm*) adıyla *Kavanin-i Örfiyye-i Osmanî*'de, bundan kısaltılarak Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhisu'l-Beyan fi Kavânin-i Âl-i Osman*'ında yer alan metinler,programı tam olarak aksettirmediği gibi Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ındaki metin de programı bir bütün olarak vermemektedir. 1741 yılında Fransız hükümetinin İstanbul'daki elçiliğinin isteği üzerine kaleme alınan *Kevâkib-i Seb'a* (Yedi Yıldız) adlı eser, Osmanlı medreselerinde, ilimlerin müderrislerden belli bir tertibe göre alınışı ve her ilimde okunan kitaplar hakkında istenen ölçüde bilgi vermekte yani öğretim programını tam olaral ele almaktadır. Bu eserden başka programı bir bütün olarak veren kaynaklar arasında İshak b. Hasan et-Tokadî(öl.1689)'nin *Nazmu'l-Ulûm*'u, Saçaklızâde diye tanınan Muhammed b. Ebubekir el-Mar'aşî'nin(öl.1145) *Tertibu'l-Ulûm*'u, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (öl.1780) *Tertib-i Ulûm*'u, Nebi Efendizâde diye tanınan ve şiirlerinde Derunî mahlasını kullanan, Uşak'ta Cami-i Kebir Medresesi müderrisi olan Ali bin Abdullah el-Uşşakî'nin (öl.1785-1786) bir insanın kemâl sahibi olabilmesi okuması gereken 29 ilim dalıyla ilgili Türkçe manzumesi (*Kaside fi'l-Kütübi'l-Meşhure fi'l-Ulûm*) ve Muhammed Behçet el-Eserî'nin *A'lâmu'l-Irâk*'ı sayılabilir. Müelliflerin otobiyografilerinde okuyup okuttukları dersler hakkında verdikleri bilgiler, Osmanlı medreseleri ders programına ışık tutması bakımından birinci derecede değer taşımaktadır. Örnek olarak , Taşköprülüzâde (öl.1561), *eş-Şaka'iku'n-Numaniyye*'de; Kâtip Çelebi (öl.1658), *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk*'ta; Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (öl.1703), otobiyografisi ile ilgili kitapta; Bursalı İsmail Hakkı (öl.1725)'nın *Tamamu'l-Feyz*'de; Abdullah el-Ahıskavî (öl.1803), *Revâmizu'l-A'yân*'da; Cevdet Paşa (öl.1895), *Tezâkir*'de okuyup okuttukları kitaplar hakkında bilgi vermişlerdir.

Medreselerde bugünkü anlamıyla yıllara ve sınıflara bölünmüş bir programın tatbik edildiğini görmek imkansızdır. Bunun sebepleri için zamanın okuma sistemine ve okunması gereken ilimlere bakılmalıdır. Bütün medreselerin programlarının tek elden yürütülmesi ve aynı kitabın talebe sayısınca kısa zamanda temin edilmesi gibi bazı şartların bir araya getirilmesinin zorunlu olduğu hususlarını dikkate almak lâzımdır. Böylece tek bir ilim ve hatta kitaptan mezun olma geleneği ortaya çıkmıştır.[11]

XIX. yüzyılda yaşamış olan Abdülaziz Bey(1850-1918), **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri** adlı kitabında medresedeki tedrise dair şu bilgiler verir: "Eskiden medrese odalarına ikişer talebe alınır ve medresedeki talebe sayısına göre her medresede birer dershane bulunurdu. Önceleri meşihatten tayin edilen müderris efendi sabah ve ikindi derslerini tahsil bitene kadar bu dershanede okuturdu. Sonradan bu ders-i âm efendiler büyük Selâtin camilerine giderek talebeleri orada toplamaya ve camilerde ders vermeye başladılar; bunu usul haline getirdiler. Camilerde eski usul üzere medrese dershanelerinde ders veren ulemânın "silsile-i tahsilleri" ve icazetnamelerinde yazılı âlimlerin isimleri ya eski meşhur âlimlerden Seyid Şerif'e veya Teftâzâni'ye dayanırdı. Bu sebeple de ulemâ "Seyid Şerif" yahut "Teftâzâni kolu" olarak yadedilirdi. Medreselerde yatıp kalkan talebe ile ilim tahsili için dışarıdan medrese ve cami derslerine devam ederek icazet almak isteyenlere tatbik edilen tedris usulleri ve derecesine göre tertip edilmiş ders programı şöyledir: Cami ya da dershanelerde ilim tahsili "sabah dersi", "ikindi dersi", "tatil dersi", "hususî eyyâm-ı hâliyye dersi" tâbirleriyle dört ayrı zamana ayrılmıştı. Sabah derslerinde okutulan temel kitaplar: İlm-i sarf derslerinde okutulanlar: Emsile, Bina, Maksud, İzzi. İlm-i nahiv derslerinde okutulanlar: Avâmil, Tuhfetü'l-Avâmil, İzhar, İzhar şerhi Adalı, Netâ'icü'l-efkâr, Kâfiye, Kâfiye şerhi Molla Cami, bazı hocalar tarafından da Molla Cami haşiyesi olan Abdülgafur ve İsam okutulurdu. İlm-i mantık derslerinde okutulanlar: İsagoci, İsagoci şerhi Fenarî ve haşiyesi Kul Ahmet. Bazen de haşiyenin haşiyesi olan Kara Halil ve Mugni'l-Tullâb adlı kitapları okutmayı âdet

[11] Prof.Dr.Hüseyin Atay, **a.e.**, s.172-190

etmişlerdi. Bunlardan başka Tasavvurat ve Tasdikat okutulurdu. Bu derste okutulan diğer kitaplar da Şemsiye ve Şerh-i Kutub'un haşiyesi de Seyid ve Siyelkutî adlı kitaplardır. Çok eskiden ulemâ arasında ilm-i mantık dersini garip bir inanışla uğursuz sayanlar vardı. Böyle batıl inanışları olan müderrisler muhtemel bir uğursuzluğu defetmek için sabah derslerinden evvel uğur getirsin diye Şemâil-i Şerif-i Cenâb-ı Ahmedî yine aynı itikad ile Tasavvurat adlı kitaba başlamadan önce ilm-i hadisten Şifa-i Şerif okuturlardı. İlm-i akaid ve kelâm derslerinde okutulanlar: Metn-i Nesefî, Şerh-i Taftâzâni, Nesefî haşiyesi olan Hayalî, haşiyenin haşiyesi olan Siyelkutî, Metn-i Adudiyye ve şerhi olan Celâl Devvanî ile haşiyesi bulunan Gelenbevî. İlm-i hikmet derslerinde okutulanlar: Kadîmir ve haşiyesi olan Lâri. İkindi derslerinde okutulan kitaplar: Adalı ve Molla Cami ile başlanır. Ayrıca Fenarî ile beraber Muhtasar, Tasdikat veya akaid dersi ile beraber Mülteka, Mir'atü'l-Usul adlı kitaplar okutulurdu. Tatilde okutulan kitaplar: Dersler tatil edildikten sonra talebe isterse şunlar okutulur: İlk sene, Avâmil metni ve Subha-ı sıbyan. İkinci sene, Merah ve Alâka şerhi. Üçüncü sene, Kavâidü'l-irâb. Dördüncü ve daha sonraki senelerde, Vâsiyye, Şâfiyye bazen ilm-i hendeseden Tesisü'l-Eşkâl, İrtifa Risalesi. Bunların dışında Velediyye, Taşköprü, Abdülvehhab, Telhis metni, Mirkat, Şemsiye, Burhan-ı Gelenbevî. Üç aylarda taşraya gidecek talebelerden isteyenlere okutulanlar: Tefsir-i Hamamî, tefsir-i Yâsin-i Şerif, tefsir-i Kadı Beyzavî'den bazı sure tefsirleri ile Dürer, Gurer ve Ferâiz. Yukarıda okutulan kitaplar sayılırken çoğu kez kitap adı yerine yazarın kısaltılmış adının verildiği görülmektedir. Molla Cami, Abdülgafur, Gelenbevî gibi; meselâ Molla Cami ile nahiv dersinde okutulan Molla Cami'nin Fevâidü'z-Ziyaiyye fi Şerhi'l-Kâfiye (1492) adlı eseri kasdedilmiştir.

Süheyl Ünver de aynı konuya değinir: " Bazen yalnız yazar, hatta derleyen adı okutulan bahsi bildirir. Mesela Molla Cami, Mutavvel, Multeka, Dürer. Bu isimler çoğu kez okutulan konuların bir kısaltma işareti gibi söylenmiştir. Derse giderken "nahve gidiyorum"denmez, "Molla Cami okumaya gidiyorum"denir. İsagoci, mantık demektir; "Keşşâf" denince tefsir anlaşılır."[12]

[12] **Toplum Hayatı I**, yay.haz: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, "Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri", İst. 1995, s.79-81

Uzunca aldığımız metinden de anlaşılacağı gibi medreselerde okutulan derslerin kitaplara göre bölünmesi veya kitabın esas alınması yanında o kitap-derslerin okutulma zamanları da âdeta gelenekleşmiş; sabahları sarf, nahiv, mantık, akaid, kelâm, hadis, hikmet, ikindi meâni, mantık, akaid, fıkıh, tatilde ilk senelerde sarf, nahiv, irâb , 4. ve sonraki senelerde fıkıh, tıp, hendese, tefsir, lügat dersleri okutulmaktadır.

Ayrıca Süheyl Ünver, bir makalesinde Türklerin yaşadığı yerlerdeki medreselerde Türkçenin tedris için kullanıldığını söyler. Batıdaki kitapların Lâtince yazıldığını fakat takrir dilinin o memleketin kendi dili ile yapıldığını belirtir. Bizde de kitap dili Arapça olmasına rağmen öğretim dilinin Türkçe olduğunu açıklar.[13]

Enderun: Fâtih ve Sultan Beyazıt zamanında medreselerin yanında diğer bir eğitim kurumu olarak yer alan Enderun Mekteplerinde Kur'an talimi, tilâvetle ilm-i hal, tecvid, Birgivî, Halebî, Kudurî gibi akaid-i diniyye risaleleri, Arapça ve Farsça okutuluyordu.[14]

Mühendishâneler: Tanzimat öncesinde batıdaki eğitim sistemini ve ders programlarını ilk defa uygulamaya çalışan 1773'te İstanbul'da açılan Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun'dur. Ders programlarında Türkçe, Arapça, Fransızca, aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topoğrafya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkam ve balistik de vardı. 1795'te Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun ile birleştirildi. Üç yıllık olan okula son yapılaşmada idadi sınıfları da eklendi. Tanzimat döneminde Bahriye Mektebi olarak örgütlendi. Deniz Mühendishânesi'nin Türk eğitim tarihindeki yeri, ilk kez Fransız uzman ve öğretmenlerin Fransızca ders vermeleri, öğretim programında din derslerinin bulunmaması, araç gereç kullanımının yer almasıyla belirginleşir. Bununla birlikte bu okulda çağdaş batı denizcilik akademileri düzeyinde bir eğitim

[13] Dr.Süheyl Ünver, "Orta Zamanda Türkçe Takrir Üzerine Kısa Bir Mülâhaza", **Tedavi Seririyatı ve Laboratuarı Dergisi**, c.7, no:27, 1937, s.142
[14] Yrd.Doç.Dr. Ülker Akkutay, **a.e.**, s.123-149

ve öğretimden yine de söz edilemez. 1870'li yıllarda Bahriye Mektebi'nin ders programında imlâ, kitabet, kavâid-i Osmaniyye, Türkçe, kıraat, hat dersleri vardır.[15]

Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun'un kuruluşundaki ders programında 1.sınıfta Türkçe ile ilgili olarak imlâ dersi görülür(1793). Dört yıllık olan Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun, Deniz Mühendishânesi'ne benzer dersler, farklı olarak topçuluk, lâğımcılık gibi uzmanlık konuları gösteriliyordu. Ayrıca özel bir eğitim alanında teknik ve askerlik uygulamaları yapılmaktaydı. Okul, 1847'de Topçu ve Mimar(İstihkam) Mektebi adını aldı. Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun idadisinin 3 yıllık programında(1887) 1.yıl kavâid-i kitabet, 2.yıl kitabet-i Osmaniyye, 3.yıl kitabet-i Osmaniyye dersleri görülür.

Mühendishânelerde öğretim, öğrencilerin derslerine hazırlanmaları, hocanın içlerinden birisini kaldırarak takrir ettirmesi, çizimlerin, örneklerinden kağıtlara işlenmesi biçiminde, medrese geleneklerinden büsbütün farklı, Fransa'daki sisteme oldukça yakındı. Mühendishânelerde en önemli sorun, Türkçe ders kitaplarının bulunmaması, Fransızca kitaplardan da öğrencilerin bu dili yeterince bilemedikleri için yararlanamamalarıydı. Bu yüzden ilk yıllarda bir dizi çeviriler yapılarak devlet matbaasında basılmıştır.

2.2. Tanzimattan İkinci Meşrutiyete

Medreseler: Şeyhülislâmlığın emri ile Anadolu pâyeli Vehbi Sâyi Efendi tarafından 23 Temmuz 1869 tarihinde hazırlanmış bir listede İstanbul medreselerinde okutulan dersler ve her medresede derslere devam eden talebeye göre talebe sayısı gösterilir. Ayrıca bu dönemde medreselerdeki ıslahat çalışmalarına bir işarettir. Bu listeden öğrendiğimize göre İstanbul medreselerinde okutulan dersler Arapça grameri ile mantık, fıkıh, usul-ı fıkıh ve kelâmdan ibaretti. Arapça gramerinden sarf tek ders; nahiv, İzhar ve Kâfiye olarak iki ders halinde görülmekteydi. Mantık, Fenarî, Tasavvurat ve Tasdikat olarak ayrılıyordu. Akaid şerhinde Adudiye ve Sadeddin-i

---

[15] Mustafa Ergün, Tayyip Duman, "19.yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları" **Yeni Türkiye Dergisi,** Eğitim Özel Sayısı, 2/7, 1996, s.497

Teftazânî'nin Akaid Şerhi okutuluyordu, Kadîmir adıyla verilen ders Hüseyin Kadı Mir'in Hidâye Şerhi ve Celâl adıyla okunan ders Celâleddin-i Devvanî'nin İsbatü'l-Vâcib adlı kelâma dair eseriydi.

Medreselerin özellikle müfredat programlarının ıslahı yolunda teklifler önceden de yapılmıştır. Bu konuda kaleme alınan ilk kitap, Şeyh Alizâde Muhyiddin'in *Medreselerin Islahı* (1896)'dır. Şeyh Alizâde Muhyiddin, bir nüshasını tatbik mevkiine koyması dileğiyle Sultan II.Abdülhamid'e sunduğu adı geçen eserinde özellikle ders programları üzerinde durur. Hoca Muhyiddin kısaca şer'î ilimlerin tahsiline hizmet eden medreselerin yeni tabiî ilimlerden mahrum tutuldukları için ıslaha muhtaç olduklarını, bu iş için öncelikle medreselerin öğretim metodlarının değiştirilmesi ve programlarının yenileştirilmesi gerektiğini, bu fikrinin ilmî ve fennî bir heyet vasıtasıyla incelenip düzeltilebileceğini söyledikten sonra on sene olarak düşündüğü medrese programlarında dinî ilimler yanında ,Türkçe, harita kullanma, ülkeler coğrafyası, dört işlem, yeni hesap, cebir, yeni hendese, yeni fizik (hikmet-i tabiîyye-i cedide), kimya ve Fransızca gibi derslerin yer alması icab ettiğini belirtmektedir. Hoca Muhyiddin, bu arada ders kitabı olarak iki eser tavsiye etmektedir. Bunlar, Murat Bey'in Tarih-i Umumî'si ile Mustafa Reşid Bey'in Yeni İlm-i Hey'etidir. Hoca Muhyiddin bu derslerin Türkler tarafından Türkçe, Araplar tarafından ise Arapça okutulmasını istemektedir. Hoca Muhyiddin, ders vekilinin doğu ve batı ilimlerine vâkıf, mütefennin ve münevver kimselerden seçilmesini, ders vekâletinin, her fende bilgili, dil bilen ve liyâkat madalyalarına sahip olan kırk kişilik fahrî bir bilim heyetinin bulunmasını, bu heyetin kendilerine mahsus haftalık bir ilmî gazeteleri olmasını, gazetede haftadan haftaya Avrupa ve Amerika'da tabiî ilimler alanındaki ilerlemelerin ve son buluşların Türkçe ve Arapça olarak yayımlanmasını ve bu gazetenin baskı masraflarını karşılayacak kadar az bir ücretle taşra medreselerine ve İslâm ülkelerine gönderilmesini, yıldan yıla bilimlerdeki en son gelişmelerin ve değişen teorilerin kitaplara eklenerek basılmasını, bu iş için her sene ders vekâleti âzâlarından on kişinin Avrupa'ya gönderilmesini, elde edilen bilgilerin haftalık gazetede neşredilmesini, böylece medreselerin rüşdiye ve idadilerdeki bütün dersleri eksiksiz ihtiva edeceğini, dolayısıyla rüşdiye ve idadilere ihtiyaç kalmayacağını kaydetmektedir.

Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesinin kuruluş arefesinde 15 kişilik bir heyet medreselerin ve özellikle orada okunan derslerle okutma usullerinin ıslahını görüşmüşler ve bunu bir rapor halinde tespit edip hükümete bildirmişlerdir (1907): "Alelumum talebe-i ulûm haklarından enfa' olan tarîk-i tedris" onüç senede ancak Emsile, Bina, Maksud, İzzi, Avâmil, İzhar ve Kâfiye denilen sarf ve nahiv kitaplarıyla İsagoci, Fenarî, Tasavvurat ve Tasdikat denilen mantık ve Şerh-i akaid, Kadîmir ve Celâl adındaki güya felsefe demek olan kelâm kitaplarını okutmaktan ibaret olmak üzere tespit olunmuştur. Bu dersler sabahları okutulacak ve ikindiden sonra da yine onüç sene içinde güya fıkıh yani hukuktan Halebî, Mülteka ve edebiyat dersi olmak üzere de Muhtasar, Mir'at, Mutavvel ve Tavzih kitapları tedris olunacaktır.[16]

Enderun: 1850 tarihinden sonra ibtidaîsiyle birlikte rüşdiye derecesinde bir okul haline getirilmiştir. 1292(1867) senesine ait ders programında talim-i kıraat-ı Kur'an, tecvid, ilm-i hal, dürr-i yektadan ve ulûm-ı Arabiyyeden sarf ve nahiv, İsagoci, feride, vaz'iyye ve meşruhatından, Farisiyyeden talim-i Farisî ve kavâid, nasihat-ı hükema, Gülistan, Bostan, edebiyattan Mi'yar ve Medhal-i Kavâid, Kısas-ı Enbiya, Tarih-i Osmanî, ulûm-ı riyaziyyeden madud ilm-i hesap, coğrafya, kozmoğrafya, sınıf-ı ressamiyyeden kara kalem, sulu boya, yağlı boya, hutûttan sülüs, rik'a ve imlâ vardır. Üst öğrenim aşamasında öğrenci kabiliyetlerine uygun yetiştirilirdi. Türkçe, okuma, yazma, Arapça, Kur'an ve din dersleri bütün öğrencilerin izlemek zorunda olduğu derslerdi. Bunun dışında ortak öğrenim alanları beden eğitimi, savaş hünerleri gibi konulardı. Arapça, Farsça ve Fars edebiyatı, fıkıh, tefsir, Türk edebiyatı vs. gibi konular üst öğrenim aşamasında özel kabiliyetlere dayanan konulardı. Bu kabiliyetler, doğu lisânlarıyla İslâm ve Osmanlı kanunlarını öğreterek geliştirilirdi. Bedenî, ruhî ve dinî yetiştirme günlük hayatın gereklerine uygun olurdu. Türkçe, Arapça ve Kur'an öğretilmesi şarttı.

[16]Cevat İzgi, **a.e.**, s.110-112

1293(1868) senesi Enderun mekteb-i ibtidaî programında 1. sene haftada 5 saat kavâid-i Türkiyye (Medhal-i Kavâid kitabı), 4. sene haftada 1 saat imlâ, 5. sene haftada 3 saat edebiyat-ı Türkiyye (Kavâid-i Osmaniyye ve Miyârü'l-Kelâm).[17]

Askerî okullar: 1827'de Tıbhâne-i Âmire adı ile açılan okulda Faransızca, operatörlük, kağıt ve resim üzerinde anatomi ve fen, Türkçe ve Arapça gramer dersleri verilir.1831'de Cerrahhâne-i Mamure adı ile bir tedavi merkezi açılır. Daha sonra 1836'da bu iki hastahane Mekteb-i Tıbbiyye olarak birleştirilir. Okulun amacı, savaşlarda ordunun gereksinimi olan hekim ve operatörleri yetiştirmekti. 1854'te dört sınıflı olan Tıbbiyyeye, idadi sınıfları eklendi. Burada Fransızca öğretim, 1870'e kadar sürmüş, bundan sonra Türkçe öğretim başlamıştır.

II.Mahmud(1808-1839) batı ordularını örnek alan bir kara gücü oluşturmak amacıyla 1826'da kapatılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye örgütünü kurdu. Erin ve subayın en azından okuma yazma bilmesi gerekliliği dikkate alınarak bu yeni ordunun bireylerine mektep hizmeti verecek Talimhâne 1831'de açıldı. Burada okuma-yazmanın yanı sıra din bilgileri, savaş teknikleri de gösterildi.1834'te ilk büyük askerî okul olan Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye açıldı. Bir tabur mevcutlu öğrenciler 8 kısıma ayrıldı. Birinci kısım, okuma-yazma sınıfıydı. Sekizinci kısımı bitirenlerden seçilen 100 aday, idadi düzeyindeki üst mektebe geçerek genel kültür ve askerlik dersleri alıyorlardı. 1837'de Harbiye öğrencilerine "nefer" denilmesi bırakılarak "talebe" denildi. En yüksek başarıyı gösteren talebeler, her yıl üçer beşer Avrupa'daki askerî akademilere gönderilmeye başlandı. 1840'da okula Fransızca dersi de konuldu. Mekteb-i Harbiyenin düzenli bir öğretim programı ile subay yetiştirebilmesi 1847'den sonradır. Bu tarihte askerî derslerle fen ve matematik dersleri dengelenmiş; piyade ve süvari, top ve tüfek talimleri, istihkam, resim, harita, yüzme, Fransızca ile hendese, cebir, heyet, perspektif ve mekanik dersleri konmuştur.

[17] Yrd.Doç.Dr. Ülker Akkutay, **a.e.**, s.123-149

Askerî idadi ve rüşdiyelerin gelişimine baktığımızda 1788'de "Mühendishâne-i Sultânî" adlı bir okulun açıldığını görürüz. Bu okul, asıl mühendishâneye öğrenci sağlayacaktı. İlk askerî idadi olarak yorumlanabilecek bu okulda Lisân-ı Türkiyye dersi verildi. Askerî okullarda 1845-1876 yılları arasında gelişmeler gözlendi. 1850 yılında Harbiye Mektebine bağlı idadinin müfredat programında 1.sınıfta kitabet, imlâ-yı Türkî, 2.sınıfta imlâ-yı Türki, 3.sınıfta imlâ görülür. 1862'de Tophâne İdadi Bölükleri oluşturuldu. Tüm askerî okullarda Fransızca ikinci dil olarak öğretildi. Burada gençlere askerî teknikerlik ve genel bilgiler veriliyordu. 1864'te tüm askerî idadi programları birleştirilince askerî idadilere öğrenci hazırlayan Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye adlı 4 yıllık askerî okullar açıldı. Kavâid-i Osmaniyye, imlâ-yı Osmaniyye dersleri veriliyordu. 1865 yılında Harbiye ve askerî idadilerin programları yeniden düzenlendi. Askerî idadide 1.sene kavâid-i Osmanniyye, imlâ. 2.sene kitabet. 3.sene kitabet dersleri vardı. Harbiyede kitabet dersi her dört sınıfta da okutuldu(1865). Hicrî 1294(1869) Salnamesinde askerî rüşdiyelerde kavâid-i Osmaniyye, mahrec sınıfında yılda 96 saat, 1.ve 2. sınıflarda yok; imlâ-yı Türkî, mahrec sınıfında yılda 64 saat, 2.sınıfta yılda 96 saattir, 1.sınıfta yoktur. 1875'te Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye lağvedilerek yerine askerî rüşdiye açıldı. 1875'te Menşe-i Muallim adı verilen askerî öğretmen okulu da hizmete girdi. Bu okulun idadi kısmında 1. sınıfta kitabet, kavâid-i Osmaniyye, 2.ve 3. sınıflarda kitabet, 5. sınıfta da *Mebâni'l-İnşâ* okutulurdu. İki yıllık olan yüksek kısmının programında ise edebiyat-ı Türkiyye, usul-ı inşâ, âsâr-ı müntehâbe, *Mebâni'l-İnşâ* okutulurdu. Bu okul daha sonra kapatıldı. Aynı tarihte açılan Menşe-i Küttâb-ı Askerî'de de Türkçe kitabet, kavâid ve belâgat okutulmuştur. 1877 yılında yapılan düzenlemede askerî idadilere öğrenci alınırken imtihana tâbi tutuluyordu. İmtihan edildikleri dersler arasında imlâ-yı Osmanî ve kavâid-i Osmaniyye vardır. 1877'de Mahrec sınıfında imlâ-yı Osmanî ve kavâid-i Osmaniyye, 1.sınıfta kitabet, 2.sınıfta kitabet, 3.sınıfta kitabet ve ders kitabı olarak da *Mebâni'l-İnşâ* okutuluyordu. Aynı yıl askerî rüşdiyelerde 1.sene esmâ-yı Türkiyye, sarf-ı Türkî, imlâ-yı Türkî, 2.sene imlâ-yı Osmanî, 3.sene imlâ-yı Osmanî ve kavâid-i Osmaniyye dersleri vardır. 1888'de Erkân-ı Harbiye sınıfında 1.sene kitabet-i askeriyye okutulur. Harbiyede okutulan ders kitapları arasında Mustafa Nuri Paşa'nın Talim-i Kavâid kitabına rastlanır. 1888'den sonraki askerî rüşdiye programlarında ise 1.sınıfta kıraat-

ı Osmaniyye, 2.sınıfta imlâ-yı Osmanî okutulur. 1892'de Dersaadet askerî idadisinin 1., 2. ve 3. sınıflarında kitabet dersi görülür.[18]

1857-1865 yılları arasında Paris'te eğitim veren Mekteb-i Osmanî askeri ve sivil olarak iki şubeden oluşmakta ve üç yıl sürmektedir. Müdürlerinden Kaymakam Esat Bey'in 1864 tarihli bir layihasında, İstanbul'daki Mekteb-i Harbiyenin ders programı Fransa'nın *Saint-Cry*, Mekteb-i Harbiyenin Erkân-ı Harb sınıfı dersleri programı da *École d'État-Major*'daki dersler programının aynısı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Selim Sabit'in, 1860 senesinde Mekteb-i Osmanî'de Türkçe öğretmenliği yaptığı tespit edilmiştir.[19]

Tanzimatla okullara Lisân-ı Osmanî, tarih, coğrafya derslerinin konması, bir batı dilinin programlarda mutlaka yer alması da kurallaşmıştır. Eğitimde Türkçenin esas alınması önem kazanır. Lisân-ı Osmanî adı altında Türkçenin okullarda okutulması savunulur. Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa, devlet dairelerinde kullanılacak yazı tekniklerinin okullarda gösterilmesi için inşâ ve kitabet dersleri koydurur.

İbtidaîler: 1847'de yayınlanan *Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile Eylemlerini Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İtâ Olunacak Talimat* adlı ilk yönetmelik; kuşkusuz taşra sıbyan mektepleri için de geçerliydi. Bu yönetmelik mektep hocalarının uygulayacakları metodları, çocukları nasıl eğiteceklerini, nasıl yazı ve okuma öğreteceklerini, hangi dersleri verecekleri, günü nasıl plânlayacaklarını gösteriyordu. Bu yönetmelik, o vakte kadar mekteplerde "yazı" çalışmalarının olabildiğince yapılabildiğini; "okuma"nın ise ister ezber ister öğrenerek şart olduğunu gösteriyor. Sıbyan mekteplerinde uygulanacak programa elifba, Amme ve Tebareke cüzleri (Kur'anın son bölümleri), yazı ve lügat, ahlâk, ilmihal, tecvid dersleri konmuştu. Dört yıllık öğretim süresinin sonunda "imtihan" zorunluluğu getirilmişti. Okuma metodu heceleri birbirine çalıp hecelemekti. 7 yaşına gelen her çocuk (İstanbul'da) okula verilecekti.

---

[18] **a. g. e.**, s.495-511
[19] Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmanî", **Osmanlı Araştırmaları**, No:5, 1986, s.115

İbtidaîlerin programı, 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nde usul-ı cedide ile elifba, Kur'an, tecvid, ahlâk, ilmihal, yazı, hesap, mülahhas tarih-i Osmanî, muhtasar coğrafya, malûmat-ı nafia olarak belirlenmiş; öğrenim süresi de 4 yıl gösterilmiştir. Ayrıca aynı nizamnâmede Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı *Daire-i İlmiyye* okulların ihtiyacı olan çeşitli fenlere ait kitapları Türkçeye çevirerek veya çevirtecek, Avrupa üniversiteleriyle temasta bulunacak, Türk dilinin ilerlemesine gayret edecek, "rüus" imtihanlarını yapacaktı. Üyelerin mutlaka doğu ve batı dillerinden birini iyice bilen, her hangi bir konuda ihtisası olan ve Türk dilini iyi bir şekilde okuyup yazmaya muktedir kimseler olması şart koşulmuştu.[20]

1872'de Selim Sabit Efendi'nin Süleymaniye'deki bir taş mektepte, usul-ı cedide denen; öğretimde yeni ve akılcı metodları, araç gereçleri uygulamasıyla bir yeniliğe daha adım atılmış oldu. Selânikli Abdi Efendi, bu yönteme dayalı ilk özel ibtidaî olan Şemsülmaarif'i açtı. Bu okullar, eğitim tarihimizde Arap elifbası ile Türkçe okuma ve yazma öğretimi veren ilk kurumlardır. Selim Sabit Efendi'nin Rehnüma-yı Muallimîn adlı öğretmen kılavuz kitabı ile elifba-yı Osmanî adlı ders kitabı, daha başka elifbalar, kitapçıklar, haritalarla araçlar, usul-ı cedid programını benimseyen okullara girmeye başladı. Rehnüma-yı Muallimîn'de Lisân-ı Osmanî dersinin öğretimi için küçük soru-cevaplar önerilir. İsimlerin halini öğretirken "Elma nerelerde biter? Elma ağaçlarda biter; elmayı kimler satar? Elmayı manavlar satar" şeklindeki cümleler kurulması uygun bulunur.[21]

Vilâyet ilk öğretim programlarına baktığımızda II.Abdülhamid devrinin ilk yarısında, ilkokullarda "Rehnüma-yı Muallimîn-i Sıbyan"da verilen ders programı uygulanmıştır: Dil konusunda öğretmen adaylarına kısa cümle kurmayı, zorunluluk olmadıkça Arapça ve Farsça kelimeler, terkipler kullanmamayı öğütler. Bu dillerden alınan kelimelerle Türkçe'nin güzelleştiği iddiasının geçersiz olduğunu, sade Türkçe ile konuşup yazmanın daha güzel olacağı savunulur. Okumada usul-ı savtiye denen harflerin seslerini doğrudan okutan yöntem benimsenmeli, okuma parçaları

[20] Prof.Dr.Bayram Kodaman, **a.e.**, s.22
[21] Prof.Dr.Yahya Akyüz , **a.e.**, s.175-180

öğrencilerin günlük hayattan bildiği, tanıdığı şeylerden seçilmelidir. Bu yıllarda ders programlarından ziyade öğretim metodları üzerinde durulmuştur. Osmanlı harflerinin kolay öğrenilmesi ve Osmanlı imlâsının ıslahı için çareler aranmış ve usul-ı savtî(fonetik) denilen bir yöntem bulunmuştur. Ayrıca ilkokul kitaplarının yazılması ve basılması için 1880-1883 yıllarında çalışmalar yapılmış ve vilâyetlere çok sayıda kitaplar gönderilmiştir.

Şehir ibtidaîlerinde o vakit okutulan dersler arasında 1301(1885) Suriye Salnamesinde 1.sene elifba, kıraat; 2.sene imlâ, yazı; 3.sene Türkçe, yazı derslerine rastlanmaktadır. Köy ilkokulları ders programlarına gelince: Bu okulların gayesi köy çocuklarına okuma-yazma, namaz sureleri ve biraz da aritmetik öğretmekten ibaretti. Dolayısıyla şehir ilkokullarından ayrı tutulmuş ve ona göre ders programları hazırlanmıştır.

1884'te İstanbul'da her düzeydeki okulların ders programlarını birleştirip düzenlemek için özel bir komisyon kuruldu. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 1892'ye kadar korunan genel çerçevesi, köklü sayılmayacak bir kaç değişiklik dışında bu komisyonca da korundu. İbtidaîler için getirilen yeni program: "Harflerin söylenişleri, noktalı, noktasız biçimleri, harekeler ve işaretler, imlâ harfleri, harflerin bu imlâya göre okunuşu, yazılışı, bitişik biçimleri, okunuşları, hece ayırımları, şedde, hemze, tenvin işaretleri ve buna göre okuyuşlar, Şemsî ve Kamerî Arap harfleri, yazılış ve okunuşları" ile sözlü temrinler, ilk kez öğretim kapsamına almaktaydı. 1891'de yönetmeliğe bağlı "Dersaadet ve Kasabat İbtidaî Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı" 3 sınıflı ilkokullar için elifba, sarf-ı Osmanî, imlâ, kıraat derslerini içermekteydi. 1892'de İstanbul ve kasaba ilkokullarında 1.sınıfta imlâ ve kıraat 3'er saat; 2.sınıfta imlâ 3 saat, kıraat 2 saat; 3.sınıfta sarf-ı Osmanî 2 saat, imlâ 2 saat, kıraat 1 saat. 1892'de köy ilkokullarında kıraat 2,3,4. sınıflarda 3'er saattir.

1893'te Maarif Nezareti "Taşra Köy Mekteplerine Mahsus Olmak Üzere" bir ders cetveli düzenletti. Buna göre 4 yıllık köy okullarının birinci yılında haftada 12 saat elifba-yı Osmanî; ikinci yılında 3 saat kıraat; üçüncü yılında 3 saat kıraat; dördüncü yılında 3 saat kıraat, 2'şer saat yazı ve imlâ dersleri yer aldı. Cetvelin altına

eklenen bir talimatname ile de her dersin hangi düzeyde ve nasıl gösterileceği açıklanmıştır. Taşra mektepleri için hazırlanan yönetmeliğin, İstanbul'a uygulanmaması, ayrıcalıklı başkent rüşdiyelerine mahsus ayrı bir yönetmelik hazırlanmasıdır. 1904'te ilkokul programında 1. ve 2. sınıflarda kıraat, 3. sınıfta kavâid ve imlâ vardır.

Rüşdiyeler: II.Mahmud, 1824'te yayınladığı fermanında okuma-yazmanın, eğitimin önemini vurgulamış; 1838'de de sıbyan sınıflarını kapsıyan rüşdiye okullarının açılması kararı çıkmıştır. Bu konuda Meclis-i Vâlâ bir okul programı düzenlerken bunun "birinci sınıf" ve "ikinci sınıf" (ilk ve orta) aşamalı olmasını benimsedi. II.Mahmud bu adlandırmayı beğenmeyerek "ibtidaî" ve "rüşdî" demiştir. Program; elifba cüzü ile Kur'an cüzleri okutulmasını, namaz surelerinin ezberletilmesini, 8-9 yaşlarında namaza başlatılmasını, hafızlığın teşvikini öngörüyor; 13 yaşına kadar da her çocuğa yazı, Türkçe risaleler, din konuları öğretilmesine; bunların dileklerini sözle ve yazıyla anlatabilecek duruma getirilmelerine bundan sonra ulûm-ı edebiyye(rüşdiye) sınıflarına geçen gençlerin burada bilimlerini arttırarak bir üst düzeydeki okullara girebilmelerine imkan tanımıyordu. Bu programa göre 1838'de Süleymaniye Sıbyan Mektebi, Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye adı verilerek ilk rüşdiye oldu. İkinci rüşdiye yine o yıl, Mekteb-i Maarif-i Adliye adı ile açıldı. 1839'daki programındaki dersler arasında Türkçe inşâ vardır. Bâbıâli'ye yakın, 6 derslikli, kütüphaneli, yüz öğrenci mevcutlu bu okulda Arapça, Farsça, Fransızca, hat dersleri vardı. Mektep 3 sınıflı olup ilk mezunlarını 1848'de verdi. Rüşdiyelerin yaygınlaşması 1845'den sonradır. İbtidaî kısmıyla birlikte okutulması uygun görülen kitaplar ve dersler de şunlardı: Emsileden başlanarak sarf'tan Bina, Maksut ve İzzi, nahiv'den Avâmil; uygulama için de Subha-i sıbyan, Tuhbe-i Vehbi; rüşdiye aşamasında da sarf'tan Nuhbe ve Birgivî; Türkçe inşâ, hat, lügat ve ahlâk.

Rüşdiye yeniliği, Türkiye'de Avrupa'ya yönelik ilk sivil okul olarak kabul edilir. Çünkü Türkçe'nin, hesabın, coğrafyanın okula girmesi, okul yönetiminin kurulması, ders nâzırı denen bir görevlinin denetimlerde bulunması ve ilk kez örgün

medreselerin karşısına örgün bir başka eğitim kurumunun çıkması rüşdiyelerle olmuştur.

1848 tarihine kadar Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye adlı iki mülkiye rüşdiyesi vardı. Nümune mülkiye rüşdiyeleri açılarak düzenli ve programlı ilk-orta okul öğretimini gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 2 yıllık iken 4 yıla çıkartılan rüşdiyelerde medrese programına yakın dersler okutuluyordu. Örneğin, 16.yüzyılda yazılan *Birgivî Risalesi*, rüşdiyelerin baş kitaplarındandı. Türkçe, Lisân-ı Osmanî adı altında veriliyordu. Çocukların sıralarda oturup, sıbyan mekteplerindeki gibi teker teker değil, sınıf sınıf ders yapmaları da öngörülmüştür.

Türkçe'ye, 1861 tarihli "Maarif Nezaretinin vazifelerine dair mevad" adlı bir belgenin maddeleri arasında "İkinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır" ibaresiyle önem verilmeye başlandığını görüyoruz.

Rüşdiye programlarında ağırlık din derslerindedir. 3 yıllık ibtidaî devresiyle 6 yıllık bu okulların programı, elifba, şifahî malûmat, Kur'an ve tecvid, ulûm-ı diniyye, kıraat, imlâ, malûmat-ı nafia, idare-i beytiyye, ahlâk, hıfzıssıhha, hesap, coğrafya, tarih, el hünerleri derslerini kapsamaktadır. Askerî rüşdiyelerde ise bir ayrıcalık göze çarpar: Kur'an ve Arapça okunmayarak kimya, Fransızca, Türkçe imlâ, resim görülür.

Hicrî 1294(1876) Salnamesinde Dersaadet mülkiye rüşdiyelerinden zükur rüşdiyelerinde 1.sene: kıraat-ı Türkiye, Medhal-i Kavâid, muhadarat-ı Türkiyye, imlâ ameliyatı. 2.sene: Lisân-ı Osmanî, imlâ, muhadarat-ı Türkiyye. 3.sene: Lisân-ı Osmanî, imlâ, muhadarat-ı Türkiyye. 4.sene: Kıraat-ı Türkiyye, Lisân-ı Osmanî, imlâ, ilm-i belâgat. Kız rüşdiyeleri 1.sene: Lisân-ı Osmanî. 2.senede yok. 3.sene: Lisân-ı Osmanî ve imlâ, kıraat-ı Türkiyye. 4.sene: Lisân-ı Osmanî ve imlâ, Medhal-i Kavâid.

II.Abdülhamid devrinde 1878 yılından itibaren rüşdiyelerin ıslahına ve yenilerinin açılmasına başlanmış ve kısa zamanda rüşdiye okulları sayı yönünden artmıştır. Fakat 1880'den sonra idadilerin önem kazanmasıyla rüşdiyeler ikinci plâna itilmiştir.

1883-1884 ders yılında Şam rüşdiyesinin ders programında 2.sınıfta inşâ ve kıraat; 3.sınıfta imlâ ve inşâ; 4.sınıfta kavâid-i Osmaniyye dersleri görülür. 1889 tarihli bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Boş kalan rüşdiye binaları da ibtidaîlere tahsis edilmiştir. 1891 tarihli 6 yıllık inas rüşdiyelerinin haftalık ders cetvelleri ise elifba, kıraat, imlâ, kitabet, kavâid-i Osmaniyye derslerini içermekte olup bu derslerin öğretim programları da yayınlanmıştı.

1892'de ders programları yeniden ele alınmış ve değişiklikler yapılmıştır. Sivas rüşdiyesinin 1896 tarihinde okuttuğu dersler arasında Türkçe vardır. Yeni programın en önemli özelliği Türkçenin diğerlerine göre ders saatinin fazla oluşudur. Arapçanın ikinci sıraya düşmesi, Türk dili ve kültürü hesabına sevinilecek bir durumdur. Bu program çok küçük değişikliklerle devrin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır (1909).

Öğretmen okulları: Tanzimat döneminde meslekî eğitim alanında da atılımda bulunuldu: 1848'de Fâtih dârülmuallimîni açıldı; programı medreselerden pek az farklıydı. 1850'de okul müdürlüğüne getirilen Ahmet Cevdet Paşa, okulun ilk nizamnâmesini hazırladı. Nizamnâmeye göre okutulacak dersler arasında farklı olarak usul-ı ifade ve talim vardı. Arapçayı iyi bilmek okula girebilmek için ön şarttı.[22] 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, dârülmuallimleri idadi, rüşdiye ve sıbyan aşamalarında sıraladığından okullar, bu adlarda üçer şubeye ayrıldı. Her şube için de ayrı programlar yapıldı. 1874'te İstanbul dârülmuallimîn'in sıbyan şubesinde Lisân-ı Türkî ve imlâ; rüşdiye şubesinde imlâ; idadi şubesinde inşâ-yı Türkî, ilm-i belâgat okutulmuştur. 1876'da öğretmen okullarının ders programları şöyleydi:

[22]Dr.Cemil Öztürk, a.e., s.5

Sıbyan şubesi: Usul-ı tedris(öğretim metodu), **Türkçe**, hesap, tarih-i Osmanî, coğrafya, hendese, Farisî ve yazı. Rüşdiye şubesi: Arapça ve çeviri, Farsça, hesap, cebir, tarih, coğrafya, **Türkçe**, resim, yazı. İdadi şubesi: cebir, hesap, usul-ı defterî, mantık, ecnebi Lisânı, tarih, **Türkçe inşâ(kompozisyon)**, belâgat, kozmoğrafya, hendese, tabiî bilimler, hıfzıssıhha. Dârülmuallimîn-i sıbyan'ın 1877'deki programında Lisân-ı Osmanî, imlâ, usul-ı tedris dersleri göze çarpar. Programda usul-ı tedris dersinin yer alması, okuldaki pedagoji eğitiminin gelişimi bakımından önemlidir.[23] İdadi şubesi 5 yıl olup fen, tarih, edebiyat, yabancı dil dersleri ağırlıklıdır. 1877'de "âlîye" (yüksek) adını alan idadi şubesi, sonraki yüksek öğretmen okullarının başlangıcıdır. 1878 yılındaki müfredat programında Türkçe şiir ve inşâ dersi vardır. 1891 Nizamnâmesine göre dârülmuallimîn-i âlîye'nin programında bazı önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi Selim Sabit Efendi tarafından okutulacak olan usul-ı tedris ve terbiyenin programa konulmasıdır. 1898'de İstanbul dârülmuallimîn-i ibtidâiyye şubesinde Türkçe kavâid ve imlâ, 1.sınıfta 3 saat; usul-ı inşâ, 2.sınıfta 1 saattir. 1904'te bazı küçük değişikliklere uğramakla birlikte II.Meşrutiyet'in başına kadar uygulanan bu programa göre her şubede Türkçe şu şekilde okutulmuştur: İbtidaî şubesi: Türkçe kavâid(Rehnümâ-yı Muallimîndeki metod kullanılır) ve imlâ, inşâ. Rüşdiye şubesi: kavâid ve imlâ, inşâ. Âlîye şubesi: Edebiyat kısmı: Belâgat-ı Arabiyye, belâgat-ı Türkiyye, belâgat-ı Farisî, kitabet-i resmiyye, tarih, coğrafya, kavanin. Dârülmuallimînler, ancak 1908'den sonra gerçek birer öğretmen okulu havasına kavuşmuştur. Beden eğitimi, müzik, elişleri uygulamaları da bu dönemdedir.

Dârülmuallimat (kız öğretmen okulu) 1869'da sıbyan ve rüşdiye şubelerini, bu şubeler de "müslim", "gayrimüslim" dairelerini kapsayacak biçimde hizmete girdi. Sıbyan şubesinde kavâid-i Lisân-ı Osmanî ve kitabet; rüşdiye şubesinde ise kavâid-i Lisân-ı Osmanî ve inşâ dersleri konulmuştur. 1898'de İstanbul dârülmuallimatında kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1,2,3.sınıflarda 1'er saat; kitabet ve tatbikatı, 1. ve 2.sınıflarda 1'er saat, 3.sınıfta 2 saattir.

[23]Dr.Cemil Öztürk, **a.e.**, s.8-9

Sanayi okulları: Teknik okullar arasındaki 1860'lı yıllarda açılan Islahanelerde okuma yazmadan çok iş eğitimi ağırlıklıydı. Elifba, Amme, Tebareke cüzleri, yazı, kıraat gösteriliyor, dört işlem, kara cümle hesap dersleri yanında terzilik, kunduracılık, dokumacılık, debbağlık, matbaacılık vb. zanaatlar öğretiliyordu. 1878-1879 yıllarında tesis edilen kız sanayi mektepleri için 1884'te yürürlüğe konan nizamnâme, 5 yıllık öğrenim süresinde, okuma-yazma, Kur'an, din, hesap, tarih, coğrafya, dikiş, örgü, resim, çiçek, nakış derslerinin verilmesini; hâricî denen kısımda da yetişkin kızlara ve ev kadınlarına uygulamalı dersler gösterilmesini öngörmekteydi. Bu 5 senelik eğitimin 3.ve 4. sınıflarında Kavâid-i Osmaniyye, imlâ, yazı ve inşâ okutulur. Programları, Avrupa kız mekteplerinine göre uygun tanzim edilmiştir. Kız sanayi mekteplerinde 6 sınıflık rüşdiye programları 7 senede yapılmıştır (1878).

Sultânî ve idadiler: 1848'den itibaren rüşdiye ve yüksek öğretim arasında tahsil veren Dârülmaarif(ders programında imlâ ve inşâ gösterilmiştir), Mahrec-i Aklâm ve bazı hazırlama müesseseleri açma yoluna gidilmiştir. Rüşdiye üstünde bir okula ihtiyaç hissedilmiştir. Galatasaray Sultânîsi aslında rüşdiye ve yüksek öğretim arasında bir okul olarak 1868'de açılmıştır. Tevfik Fikret'e göre Galatasaray Sultânîsi "doğunun, batı ufkuna açılan ilk penceresi" olmuştur. 1867'de Avrupa gezisine çıkan Abdülâziz'in, oradan aldığı etkilerle yurda dönünce "Fransa'daki liselerin eğitimini ve fenlerini verecek, her sınıf uyruklardan memleket hizmetine ehliyetli insanlar yetiştirecek, Türkçe ve Fransızcanın eşit düzeylerde okutulacağı" okulun açılması kesinleşmiştir. Mekteb-i Sultânî, Fransızca öğretiminde çok başarılı oldu. Okulun programını, ilk müdürü M.D. Salve hazırladı. Okul tüzüğü ise 1874'te yayınlandı. Lisân-ı Osmanî, tarih, coğrafya, yüksek matematik, muhasebe, biyoloji, kimya, hukuk, Lâtince, Yunanca, resim, beden eğitimi, bitkiler vb.dersler ile ağırlıklı olarak da Fransız dili öğretim programında yer aldı. Üç yıllık ilk kısımda küçük çocuklara Lisân-ı Türkî; altı yıllık sultânîye kısmında Türkçe her talebeye mecburî idi. 1884 yılı Suriye Vilâyeti Salnamesinde medrese-i sultânîye adlı okulda 1.sınıfta sarf-ı Türkî, 2.sınıfta Türkçe, 4.sınıfta edebiyat-ı Türkiyye, 5.sınıfta meâni, beyan, edebiyat, 6.sınıfta aruz ve edebiyat okutulmuştur. 1321/1905 Maarif Salnamesinde ibtidaî 1,2,3. sınıflarda Türkçe dersleri, kıraat ve yazı, kıraat ve imlâ, muhtasar sarf-ı

Türkî'dir. Sınıf-ı tâlîye 1,2,3.senelerde Türkçe dersleri; sarf-ı Osmanî, kıraat-ı Türkiyye ezber ve imlâ, nahv-ı Osmanî, kavâid-i Osmaniyye, kitabettir. Sınıf-ı âlîye 4,5,6.sınıflarda Türkçe dersleri; kitabet, belâgat-ı Osmaniyye'dir.[24]

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinde idadilerin öğretim süresinin üç yıl olduğu ve okutulacak dersler arasında Türkçe kitabet ve inşâ belirtilmiştir. 1873 tarihli ders programlarında da kavâid-i Osmaniyyeye, kıraat ve kitabet-i Türkiyyeye rastlamaktayız. İdadiler taşrada açılmaya başladıktan sonra ders programları da ele alınmıştır. Ancak köklü bir değişiklik yapılmamış, sadece ilm-i kelâm ve muhtasar ilm-i siyer-i Muhammediyye gibi dersler ilâve edilmiştir. Bunun yanında fen derslerine de 1869 Nizamnâmesindeki ve ilk idadiler için hazırlanan programlardan daha fazla ağırlık verilmiştir. Vilâyet ve liva idadileri 6 yıl iken(3 yıl ibtidaî üzerine) İstanbul'dakiler 8 yıllıktır. Oysa her ikisinde de Kur'an ve din derslerinin yanında Türkçe, usul-ı tahrir, kitabet, Arabî, Farisî, Fransızca, kavanin, hesap, usul-ı defterî, cebir, müsellesat, hendese, kozmoğrafya, fizik, kimya, mevalid, mihanik, coğrafya, tarih, ilm-i servet, ilm-i eşya, malûmat-ı ziraiyye ve sıhhiyye, hüsn-i hat, resim, elsine derslerini kapsayan yüklü programlar uygulanmıştır.

1892-1893 program değişiklikleri, sultânî düzeyindeki (lise ve lise üstü) okulun yalnız İstanbul'da bulunmasını; idadilerin de "vilâyet idadisi", "liva idadisi" olarak ikiye ayrılmasını; birincilerin, rüşdiye sınıfları ile 7 yıl, ikincilerin ise 5 yıl olmasını gerektirmiştir. Vilâyet ve liva idadilerinde (rüşdiye sınıfları da dâhil) haftada 20-25 saat arasında ders yapılması; bütün sınıflarda Kur'an ve tecvid, ulûm-ı diniyye, Arabî, coğrafya, hüsn-i hat, Türkçe ve edebiyat okutulması öngörülmüştür.

Rüşdiye, idadi ve yüksek okul dersleri arasında bir bağ kurmak ve aynı derecedeki okullara zamanın ihtiyacına göre müşterek programlar vermek istenmiştir. 1892'de 7 yıllık leylî idadilerin ders programında Türkçe, 1.sene 6, 2.sene 5, 3.sene 3, 4. ve 5.senelerde 2 saat, 6 ve 7'de yoktur. Edebiyat ve ahlâk, 6. ve

[24] Prof.Dr. Bayram Kodaman, a.e., s.77-144

7. senelerde 2 saattir. 5 yıllık sancak gündüzlü idadilerin ders programında Türkçe, 1.sene 6, 2.sene 5, 3.sene 3, 4. ve 5. senelerde 2 saattir.

1893'te yayınlanan "Vilayet-i Şahane ile liva merkezlerinde bulunan leylî ve neharî mekâtib-i idadiyyenin maarif nezaret-i celilesince tadilen kaleme alınan ders programları sureti"; 1869 Nizamnâmesinde bir başka değişiklik yaptı. 7 yıllık idadilerin her sınıfı için haftalık toplam ders saatleri; birinci sınıf (17), ikinci sınıf(20), üçüncü sınıf(24), 3-4-5-6.sınıflar(25), yedinci sınıf (23) olarak belirlendi. "Umum Mekâtib-i İdadiyye-i Mülkiyenin İdare-i Dâhiliyyesine Mahsus Talimat" da o yıl çıkmıştır. 128 maddeyi ve kapsamlı bir müfredatı içeren bu döküman da gösteriyor ki okullar giderek daha çok gözetim ve denetim altına alınmaktaydı.

1898-1899'da rüşdiye ve idadilerin programlarında Türkçe, 1.sınıfta 7 saat, 2.sınıfta 6, 3.sınıfta 4, 4.sınıfta 3, 5. ve 6.sınıflarda 2 saat. Edebiyat ve ahlâk, 6.sınıfta 2, 7.sınıfta 1 saat. kitabet-i resmiyye, 6. ve 7. sınıflarda 1'er saattir.

Dârülfünun: 1869'da açılan dârülfünun-ı Osmanî'nin ilk programları günümüzün ortaokul fen programı düzeyinde basitti. **Dârülfününun** ders programlarında Türkçe ile ilgili olarak baktığımızda 1870'de edebiyat ve kitabet haftada 5 saat, 1871'de Türk edebiyatı haftada 3 saattir. 1876-1877 ders programı gözden geçirildiğinde Arap, Latin, Yunan dil ve edebiyatına yer verildiği halde Osmanlı edebiyatı ve tarihine ders programlarında yer verilmediği dikkati çeker.

1900 yılında hazırlanan nizamnâmeye göre dârülfünun-ı şahane'nin edebiyat şubesi 3 yıllık olup okunan dersleri arasında edebiyat-ı Osmaniyye vardır. Sonraları metinlerin şerhi adını alan ders gibi okutulur.

Aşiret Mektebi: 1892-1907 yılları arasında eğitim veren **Aşiret Mektebi**'nin 1894-1895 tarihlerinde 1.sene kıraat-ı Türkiyye; 2.sene kıraat-ı Türkiyye, imlâ; 3.sene kıraat-ı Türkiyye, imlâ, kavâid-i Osmaniyye; 4.sene kavâid-i Osmaniyye, kitabet-i Türkiyye okutulmuştur. Daha sonra 1.sınıfa kıraat-ı Türkiyye, imlâ; 2.sınıfa kıraat-ı Türkiyye, imlâ, lügat; 3.sınıfa sarf-ı Türkî, imlâ, lügat; 4.sınıfa nahv-ı Türkî,

kitabet-i Türkiyye, kavâid-i Osmaniyye; 5.sınıfta kavâid-i Osmaniyye, kitabet-i Türkiyye ve kıraat konmuştur (1316-1317-1318 Salnameleri).[25] 1321(1905) Salnamesinden anlaşılacağı üzere Aşiret Mektebinde Tükçeye ağırlık verildiği görülür. 1.sene kıraat-ı Türkiyye, amelî Türkçe, imlâ; 2. ve 3.senelerde aynı şekilde; 4.sene nahv-ı Türkî, amelî Türkçe; 5.sene Lisân-ı Osmanî, amelî Türkçe okutulmuştur.

Terakki okulları: Bu okullardan Leylî ve Neharî Ticaret Mektebi'nin 1906 tarihli ders programında kıraat-ı Türkiyye, sarf-ı Türkî, müntehebat-ı Türkiyye. Terakki Ticaret Mektebi zükur kısmı 1909 haftalık ders cetvelinde Lisân-ı Osmanî 1.sene 11, 2.sene 8, 3.sene 8, 4.sene 10, 5.sene 12, 6.sene 11, 7.sene 10, 8.sene 5, 9.sene 3 saat okutulmuştur. 1909 senesi yalılar kısmının haftalık ders programında Lisân-ı Osmanî, valide sınıfında 14, 1.sene 12, 2.sene 11, 3.,4.,5., senelerde 9'şar saattir. 1909 senesi inas kısmında Lisân-ı Osmanî, valide sınıfında 14, 1.sene 14, 2.sene 12, 3.sene 9, 4.sene 10, 5.sene 10, 6.sene 8, 7.sene 7 saattir.[26]

Azınlık okulları: 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi Türk eğitim tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin eğitim ve kültürle ilgili konuları bu nizamnâmede yer alan hükümler çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. Devlet kendi okullarının her türlü sorumluluğunu üstlenirken fert veya cemaate ait okulların kurulup yönetilmesini kurucularına bırakmış, denetlenmesi görevini üstlenmiştir. Sıbyan okullarında ve rüşdiyelerde öğrencinin kendi dili ile öğretim yapılacaktır. İdadiye ile ilgili bölümde gayrimüslimlere ait bir ayırım yapılmamıştır. 1896 yılında yayınlanan Vilâyat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimatta gayrimüslim okullarında Türkçe derslerinin öğretim programı kapsamına girdiği, bu sebeple okulun öğretim kademesindeki yerini dikkate alınarak öğrencinin öğrenebileceği ölçülerde yeralmasının takip edilmesi istenmektedir. *"Mekâtib-i gayrimüslimede Lisân-ı Osmanînin tedris ettirilmesi mukarrer olduğundan Türkçe derslerinin mektebin*

[25] Alişan Akpınar, Eugene L.Rogan, **Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.109-112

[26]Mehmet Ö. Alkan, **İmparatorluktan Cumhuriyete Selânik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**, Terakki Vakfi Yayınları, 2000, s.79,337-338

derecesine göre şakirdanca kabil-i istifade olacak bir surette tedrisine ait vesâile tevessül edilecektir."

Türkçe'nin kasabalarda bulunan azınlık ve yabancı okullarında müfredat programına konmasının sağlanması ayrıca köy okullarına kadar yayılabilmesi için gerekli teşebbüste bulunulması istenmektedir: *"Lisân–ı Osmanî bir mektepte mecburî tedris olmakla beraber Lisân-ı mezkûre aşina muallimlerin fıkdanı hasebiyle şimdilik karyelerde ibtidaiye derecesindeki mekâtibe tamimi mümkün olamayacağından kasabatta rüşdiye derecesinde bulunan mekâtibe behemehal Türkçe tedris edilmesine dikkat ve bu ahvalin tedricen mümkün olan karyelere ithaline gayret olunacaktır. Mekâtib-i Ecnebiyyede dahi Lisân-ı Osmaniyyenin talim olunması esbabının hüsnü suretle istihsali maarif memurlarının uhde-i reviyetine muhavveldir."*

2.3. İkinci Meşrutiyet

Medreseler: II. Meşrutiyetten sonra medreselerin ders programlarında ciddî şekilde değişmeler oldu. 1909'da dinî tedrisat yanında Türkçe, tarih, coğrafya gibi sosyal derslerle riyaziye, fizik, kimya gibi fen dersleri okutulur. Fakat Türkçe olarak ancak sarf-ı Osmanî, inşâ ve belâgat-ı Osmaniyye dersleri görülür. Tatbiki kararlaştırılan ilk programda derslerin adlarından ziyade okunacak kitapların adları yazılmıştır. Dersler, sabah, öğle ve ikindi vakitlerinde olmak üzere günde üçe ayrılmış ve program 12 senede bitirilmek üzere tertip edilmiştir. Asıl medrese derslerine eklenen ve sivil mekteplerde okunan dersler özellikle öğle saatlerine konmuştur. Öğle dersleri arasında sarf-ı Osmanî, imlâ, inşâ ve belâgat-ı Osmaniyye de vardır. Ayrıca yeni düzenlemeye göre medreselerde günde üçer ders okunacak fakat öteden beri sabahları camilerde okunan dersler yine verilecekti. 1.sene sarf-ı Osmanî, imlâ. 2.sene kavâid-i Osmaniyye, imlâ. 3.ve 4.senelerde inşâ. 5.sene kitabet okutulduğu, 6, 7,8,9,10,11,12. senelerde ise Türkçeye dair ders yapılmadığı gözlenir.

1270(1845) tarihinde kadı yetiştirmek için Muallimhâne-i Nüvvâb namı ile tesis olunan daha sonra Medresetü'l-Kuzât(1909)adını alan medresede sadece 1. ve

2. sınıflarında kitabet-i resmiyye adı altında Türkçe ile ilgisi olabilecek bir ders görmekteyiz. Tahsil müddeti üç yıl olan Şer'iyye ve Evkaf vekâletine bağlı olan bir de Medresetü'l-irşad "Vaizîn Şubesi" vardır. Burada da edebiyat-ı Türkiyye adlı ders 1. sınıfta 2 saat, 2. sınıfta 1 saat, 3. sınıfta 2 saat okutulur (1912). İmam ve hâtip yetiştirmek üzere üç yıl süreli programlaştırılan Eimme ve Hutaba şubesi tesis olunmuş ve birinci sınıfında Türkçe ile ilgili olarak kitabet dersi konmuştur.[27]

1910'da neşredilen Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi merkez ve taşradaki bütün medreseleri kapsayacak şekilde düzenlenmişti. Yeni konan tarih, coğrafya, kozmoğrafya, hey'et, kimya gibi dersler haftada bir saattir. Fakat bu nizamnâme uygulanamadığı için Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında yapılan ve dört yıl süren çalışmalar sonunda medreselerde yeni bir sistemin tatbikine geçilmiştir.

Islahata ilk olarak İstanbul medreselerinden başlanması uygun görülmüş ve bütün İstanbul medreselerindeki talebenin aynı usul ve kaideler içinde yetişmesini temin gayesiyle de bütün medreselerin tek bir medrese itibar edilmesi kararlaştırılmıştır. İslâm hilâfetinin merkezinde bulunması dolayısıyla bu yeni medreseye "Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi" adı verilmiştir(1914).

O zamana kadarki tecrübeler, ulûm-ı âliyyenin hakkıyla öğretilebilmesi için 12 yıllık bir öğretimin gerekli olduğunu gösterdiğinden yeni kurulan Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesinin öğretim süresi 12 yıl olarak tespit edilmiştir. Ancak gerek çeşitli derslerin hangi devrelerde okutulacağının tesbiti gerekse bu 12 yılın sonuna kadar okumayanların ilmî seviyelerinin anlaşılabilmesinin temini maksadıyla medresenin dörder yıllık üç devreye yani üç kısma ayrılması uygun görülmüştür. Bu kısımların tâlî kısm-ı evvel, tâlî kısm-ı sânî ve âlî ismini alması kararlaştırılmıştır.

Dârü'l-hilâfenin âlî kısmını bitirenler veya dışarıdan bütün sınıflara ait imtihanları verenlerden şer'î ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için Sultan Selim Camii içindeki yeni medrese tahsis edilmiştir. Medresetü'l-mütehassisîn adı verilen

[27] Veli Ertan, "Tarihte Dârülhilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri", **İslâm Medeniyeti,** c.V, sayı 4 Ekim, 1982, s.38-56

bu medresede haftada 24 saat ders görülecektir. Bir yıllık öğretim sonunda programda bazı değişiklikler yapılmış ve İngilizce, Fransızca, Almanca veya Rusçadan birini seçen öğrencilerin bu dili öğrenmesi mecburiyeti konmuştur. Bundan başka yeni programa "hergün münasib zamanlarda" gösterilecek olan beden terbiyesi ilâve edilmiştir. Hitabet ve mev'ize ile malûmat-ı kanuniyyeye rastlanmayan bu programda bazı derslerin sınıflarının bazılarının ise haftalık ders sayısının değiştirildiği görülmektedir.

Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesinin tâlî kısmında kuruluş yılındaki haftalık ders programında Türkçe dersi adı altında tatbikat-ı kitabet, 3. ve 4. sınıflarda ikişer saat okutulur; imlâ-kıraat, 1. sınıfta dört ve 2. sınıfta üç saat okutulur; edebiyat, 5. ve 6. sınıflarda ikişer saat okutulur. Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesinin tâlî kısmında ikinci yılındaki haftalık ders programında Türkçe dersi adı altında sarf ve nahiv ve tatbikatı, 1'de 5, 2'de 4, 3'te 3 saat okutulur; inşâ ve edebiyat, 4.,5.,6.,7.,8. sınıflarda ikişer saat okutulur.

1915 tarihinde Medresetü'l-mütehassisîn'de tefsir ve hadis şubesi, fıkıh ve usul-ı fıkıh şubesi, kelâm ve tasavvuf, felsefe namı ile üç ihtisas şubesi açılmıştır. Aynı tarihte beş senelik taşra medreselerinde okunan dersler arasında Türkçe sarf ve nahv, kitabet bulunmaktadır.

Şeyhülislâm Hayri Efendi zamanında kurulmuş olan Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi, 1916'da Hayri Efendi'nin bu makamdan ayrılıp yerine Musa Kâzım Efendi'nin tayininden sonra 1917'de çıkarılan bir kanunla şekil değişikliğine uğradı. 1917'de neşredilen nizamnâme ile bu değişikliğin şartları tespit edildi. Tâlî ve âlî kısımlarının adları "ibtida-i hâric", "ibtida-i dâhil" ve "sahn" olarak değiştiriliyor ve "derecat-ı selâse medreseleri" denilen bu kısımların süreleri dört yıldan üç yıla indiriliyor; ibtidai-i hârice iki hazırlık sınıfı konuyordu. Medresetü'l-mütehassisîn'in adı ise "Süleymaniye" oluyor, tahsil süresi iki yıldan üç yıla çıkarılırken "tefsir", "hadis", "kelâm-tasavvuf-felsefe" şubelerine bir de "edebiyat" şubesi ekleniyordu. Bu nizamnâmenin 27.maddesine göre derecat-ı selâse medreselerinde okunacak Türkçe dersleri şu şekilde tespit edilmiştir:

Sahn 1,2,3.senelerde edebiyyat-ı Türkiyye; **ibtida-i dâhil** 1,2,3.senelerde inşâ ve edebiyyat-ı Türkiyye; **ibtida-i dâhil sınıf-ı mahsusta** müşterek sınıfta Türkçe; **ibtida-i hâric** 1,2,3.senelerde Türkçe; **ihzarî sınıfları** 1.ve2. senelerde Türkçe.[28]

Enderun: 1909 senesine ait ders programında okunan dersler arasında Türkçe ile ilgili konular şunlardır: İbtidaî birinci senede Türkçe ile ilgili bir şey yoktur. İbtidaî ikinci sene kıraat-ı Türkiyye, imlâ. İbtidaî üçüncü sene kıraat-ı Türkiyye, imlâ. Rüşdiye birinci sene Lisân-ı Osmanî, imlâ. Rüşdiye ikinci sene Lisân-ı Osmanî, imlâ. Rüşdiye üçüncü sene Lisân-ı Osmanî, imlâ. Rüşdiye dördüncü sene Lisân-ı Osmanî, imlâ. Sınıf-ı mahsusta edebiyat-ı Osmaniyye vardır.[29]

İbtidaîler: II.Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki fırkası'nın siyasî programının 42.maddesinde: "İlköğretim zorunlu ve genel okullarda parasızdır. Bu okullarda Türkçe eğitim ve öğretimi zorunlu ders olmakla birlikte her yörenin yerel anadili de öğretilecektir. İlköğretim programları, ileri memleketlerdeki gibi ortaokul öğretimini de kapsayacak biçimde düzenlenecek, yörenin ihtiyaçlarına göre bu programlara ziraat, ticaret, sanat bilgi ve beceri dersleri konacaktır." diye açıklanır. Maarif Nezareti tarafından tespit edilen programdaki dersler arasında kıraat, 2,3,4.sınıflarda 3'er saat; hat ve imlâ, 2,3,4.sınıflarda 2'şer saattir (1325/1909 Bursa Vilâyeti Salnamesi).

Yukarıdaki görüş ışığında şekillenen ilköğretimdeki en önemli gelişme, 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaîye Kanun-ı Muvakkati'nin (İlköğretim Geçici Yasası) yürürlüğe girmesidir. Bu yasa ilköğretime uygulanabilir bir sistem getirmiştir. Bu yüzden geçici olmasına rağmen zaman içinde bazı değişiklikler yapılsa da 1961 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yasa, sıbyan mektebinin devamı olarak açılan, daha sonra ortaöğretimin ilk kademesi haline gelen, ilk sivil okul olan rüşdiyeler ile sıbyan mektebini birleştirmiş ve bu okullar mekâtib-i ibtidâiyye-i umumî (İlköğretim

[28]Prof.Dr.Mübahat S. Kütükoğlu, **a.e.**, s.8-19
[29]Yrd.Doç.Dr.Ülker Akkutay, **a.e.**, s.123-149

Genel Okulu) olarak adlandırılmıştır. Bu yasada, gerek ders programları gerek ders çeşidi bakımından (fen bilgisi, beden eğitimi, sağlık, müzik, ülke coğrafyası, ülke tarihi vb. dersler), gerekse içerik ve öğretim yöntemleri bakımından yeniden düzenlenmiştir. Bu derslerle ilgili ders kitapları yazılmış, ilköğretimin sorunları basın yayın organlarında tartışılır hale gelmiştir.

1913 yılı iki dershane ve iki öğretmenli ilkokulların ders programlarında Lisân-ı Osmanî-kıraat devre-i evvelin 1. sınıfında 6 saat, 2.sınıfında 3 saattir. Ders süresi 40 dakikadır. Dersler öğleden önce ve sonra okutuluşlarına göre iki gruba ayrılmıştır. Programa göre genel ilkokullarda öğretim üç devreye ayrılmıştı: 7-8 yaşları "devre-i ibtidaîye", 9-10 yaşaları "devre-i mutavassıta" ve 11-12 yaşları "devre-i âlîye". Çocuk 12 yaşına geldiğinde okulu bitirmemişse ve ailesi de istiyorsa belirli gün ve saatlerde okula gelmesi zorunlu tutulur, geri kalan zamanlarda serbest bırakılırdı. Öğretim yaşını geçmiş kız ve erkek çocukları için haftada 2 saat "dürus-ı mütemmime" açılırdı.

Yine aynı yıl yayınlanan bir iradede Arap vilâyetlerindeki ilkokul ve rüşdiyelerde öğretimin Arapça yapılacağı ancak Türkçe öğretimin mecburî tutulacağı belirtiliyordu.

Cumhuriyet'ten önceki son ilkokul programı, 1914 yılında yayımlanmıştır. "Mekâtib-i İbtidaî Ders Müfredatı" adını taşır. Bu yazının altında "Altı, beş, dört ve üç dershane ve muallimli mekteplere mahsus" yazısı vardır. Bu programa göre ilkokullar altı yıllıktır ve üç döneme ayrılmıştır. Birinci ve ikinci sınıflar "devre-i ûlâ" (İlk Dönem), üçüncü ve dördüncü sınıflar "devre-i mutavassıta" (Orta Dönem), beş ve altıncı sınıflar "devre-i âliyye" (Yüksek Dönem) adını almıştır. Programlarda her dönem 1. ve 2. sınıflar olarak ayrılmıştır. Kıraat, elifbadan sonra 3,3,2,2,2,2 ders saati olarak her sınıfta. İmlâ, ikinci sınıftan itibaren haftada 1'er saat. Ezber(inşâ, tarihî temsiller), her sınıfta birer saat. Yazı(selis, rik'a), ikinci ve üçüncü dönemlerde birer ders saati. Sarf ve nahiv, 2. ve 3. sınıflarda 2'şer, 4,5,6. sınıflarda 1'er saat. Tahrir, 2. ve 3. sınıflarda 1'er, 4,5. ve 6. sınıflarda 2'şer ders saat.

1914 yılında bir kısım ilkokullar, "Nümune Mektebi İbtidaîyeleri" adıyla yeni okullar haline getirilmiştir. Haftalık 30 saat olmak üzere, bu okulların programlarında ve ders saatlerinde değişiklik yapılmıştır. Bu okulların programlarına, ikinci sınıftan itibaren her sınıf için 6 saat Fransızca dersi konmuştur. Ezber derslerine hiç yer verilmiyordu. İlk defa İstanbul'da açılmışlardır. 1914 yılına ait ders programı tarihî ve ahlâkî temsiller vermeyi öngörüyordu. Böylece okullara tiyatro girdi.

Bu programda anaokulu ve sınıflarının programları da yer almıştır. Bu programda derslerin öğretim yöntemleri ile ilgili bir açıklama yoktur. 1914 yılına ait bu programa "müfredat" denilmesi konuları tek tek içermesinden dolayıdır. Bunlar, "Mekâtib-i İbtidaîyeye Mahsus Talimatname" adlı başka bir eserde yer almıştır. Kitap, eğitim ve öğretim hakkında genel düşüncelerle başlamaktadır. İlkokulların önemi ve amacı açıklanmakta, eğitimin bazı önemli ilkeleri ile ilköğretimin genel ilkeleri yer almaktadır. Öğretim yöntemi kısmında önce, "Ders okutmaktan amaç nedir", "Ezberletmek değil, anlatmak gerektir", "Öğretim yöntemi nedir", "Öğretimin temel koşulları" açıklanmıştır. Bu kısımda: "Derslerin anlaşılması için koşullar", "Derslerin türü", "Öğretmenin anlatımı nasıl olmalıdır", "Çocukların dilini anlamak gerekir", "Çocuklara anadilini öğretmek gerektir", "Okul kitaplarının anlatım biçimi", "Öğretmenin dili yaş ve zekâya göre değişmelidir", "Öğretimde gelişme, kolaydan güce gitmektir", "Öğretimde bilinenden bilinmeyene gitmek gerektir", "Öğretimde parçadan bütüne gitmek gerektir", "Düşüncelerin oluşması için çeşitli duyular ve izlenimlerin varlığı gereklidir", "Bilgileri, incelemeler ve deneylerle kazandırmak gerektir", "Bilgileri, doğal çevrelerinde vermek gerektir", "Derslere hayat ve menfaat sokmak gerektir", "Derslerin doğal ve aslî çevreleri nerelerdir?", "Dersler için çevre ve temsiller", "Dersler için çevre ve resim", "Dersler için çevre ve elişleri" konuları işlenmiştir. II.Meşrutiyet'ten önce var olan ve 1915'lerde devam eden eğitim ve öğretim anlayışını değiştirmeye ve yeni eğitim ve öğretim anlayışına götürmeye çalışmıştır.[30]

[30]Cavit Binbaşıoğlu "Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları", **75 Yılda Eğitim**,ed: Fatma Gök, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.129,145-146

Öğretmen okulları: 1914-1915'te dârülmuallimat'ın ibtidaî kısmında Türkçe; kıraat ve inşâd, imlâ, sarf ve nahiv, kitabet şeklinde verilir. Aynı tarihte ana muallime mektebinde kıraat ve imlâ olarak verilir. 1915'te yeniden yapılan okul, dârülmuallimat-ı âlîye adıyla ibtidaî, ihzarî, âlî kısımlarından meydana gelen bir yüksek öğretim kurumu haline getirilmiştir. İbtidaî kısımda Türkçe; ihzarî kısımda Türkçe, kavâid ve edebiyat, kitabet ve imlâ görülen dersler arasındadır. Âlî kısmın dersleri inas dârülfünunu ile aynıdır.[31] Dârülmuallimîn-i âlîye'nin 1915 yılındaki programında ibtidaî şubesinde Türkçe; sarf ve nahiv, 1. ve 2. sınıflarda 2'şer saat; tahrir, 1,2,3.sınıflarda 1'er saat; kıraat ve imlâ, 1,2,3.sınıflarda 2'şer saat; kavâid-i edebiyye, 1,3,4.sınıflarda 1'er saat; inşâd ve ezber 1,2,3.sınıflarda 1'er saat bu başlıklar adı altında okutulur. İhzarî şubesinde ise muhtasar tarih-i Lisân, ilm-i iştikak, kitabet, edebiyat başlıklarıyla okutulur. Âlî şubesinde dârülfünun dersleri aynen okutulur. Maarif Nezareti'nin 1916 yılında yayınlanan dârülmuallimîn ve dârülmuallimîn-i ibtidâiyye talimatnamesi, taşra öğretmen okullarının idarî ve mâlî teşkilâtlarıyla eğitim ve öğretim hayatını bütün ayrıntılarıyla tanzim etmiştir.[32]

Sultânî ve idadiler: 1912 tarihli İstanbul Mekâtib-i Sultânî programında Türkçe dersi 1. sınıfta 4 saat kıraat, edebi parçaların tahlili, meşhur edip ve şâirlerin eserleri ve bu eser sahiplerinin hayatı ve fikirleri hakkında bilgi verilmektedir. 2. sınıfta 2 saat, 3.,4.,5. sınıflarda ise 3'er saat olarak aynı hususların yanında ifade-i meram, inşâ, sarf ve nahiv, takviye-i hafıza için ezberlenmesi gerekli şiirler ve edebî yazılar gibi konulara son sınıfta edebiyat-ı Osmanî tarihi ve dilin duçar olduğu konular da ilâve edilmiştir. 1913 tarihli sultânî programında ise konular daha çok imlâ kuralları, kelime, cümle, harf ve kelime teşekkülleri üzerinde durulmakta bunun yanında fiil, isim, edat, zarf, sıfat, vs. gibi konular ağırlıklı olarak işlenmiştir. 1913'te büyük kentlerdeki sultânîyelerin bünyesindeki ibtidaîlere mahsus ders programında

---

[31]Dr.Cemil Öztürk, **a.e.**, s.11-23
[32]Dr.Cemil Öztürk, **a.e.**, s.34

Lisân-ı Osmanî, 1.sene haftada 12 saat, 2.sene 12 saat, 3.sene 10 saat, 4.sene 10 saat, 5.sene 10 saat.[33]

İnas sultânîsi ibtidaî sınıfları 1913-1914 öğretim yılı ders programında Lisân-ı Osmanî 1. ve 2. sınıflarda 12'şer saat, 3,4,5. sınıflarda 10'ar saattir.

1915'te erkek sultânîleri ve İstanbul kız sultânîsinin ders programlarındaki derslerden biri Lisân-ı Osmanî'dir.

1915 ve 1922 yılları sultânî 2.devre programında edebî ve bedii malûmat, edebî sanatların nev'i, nesir, nazım, millî vezin, aruz vezni gibi konularla son sınıfta kıraat, kitabet, edebiyat tarihi, efsaneler, masallar, şarkılar gibi edebî eserlerin zuhuru hakkında bilgi verilmektedir.[34]

1904 tarihli programda Türkçe adıyla okutulan ve haftada toplam 17 saat olarak görülen ders 1910 yılı lise programında ise 14 saat, 1911 tarihli 5 senelik idadide 19 saat, 7 senelik idadide ise toplam 22 saattir. 1907 Bursa Vilâyeti Salnamesinde ve 1908 Beyrut Vilâyeti Salnamesinde idadi programlarında rüşdiye kısmı derslerinin arasında 1.,2.,3. sınıflarda Türkçe dersi vardır. Neharî idadi kısmı 4. ve 5. sınıflarında Türkçe vardır. Leylî idadi kısmı 6. ve 7. sınıflarında ise edebiyat, kitabet-i resmiyye vardır. Derslerde işlenen konular ilk yıllarda kıraat, ezber ve imlâ çalışmalarıyla başlamaktadır. İleriki yıllarda ise kitabet, imlâ ve yazım kuralları gösterilirken seçilen metinlerin hikemî, felsefî, tarihî, millî ve edebî konulardan olmasına itina gösterilmiştir. 1911 tarihli idadi ders programlarında Türkçe, 1.sınıfta 3 saat kıraat, 1 saat ezber ve 1 saat idman-ı imlâ konularına ayrılmıştır. Kıraat dersinde üzerinde durulacak olan konular 1911 tarihli idadi programında ifade edildiği gibi "ahlâkî ve hikemî hikâyelerden oluşmakta ve her parçanın nihayetinde talebenin zihni intiba ve mukayesesine faaliyet verecek bazı sualler tertip olunacak

[33] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.56-131

[34] Faruk Öztürk, "1908-1928 Yılları Arası Ortaöğretim (İdadi ve Sultânî) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi", Yüksek Lisâns Tezi, Van-1993, s.51-52

ve muallim talebenin gerek kavanin ve nezahat-i Lisâniyye gerekse ifade-i meram etme hususunda meleke iktisab etmesine itina gösterilecektir" şeklinde ihtarlar da programlarda yer almaktadır. Bunun yanında talebenin Arapça ve Farsça kelimeleri doğru okuma-yazmalarına da dikkat edilecektir. 2., 3., 4. ve 5. sınıflarda aynı doğrultuda edebî parçaların tahlili yoluyla ibare, ezber, imlâ, kavâid, kıraat, kitabet, usul-ı tahrir üzerinde durulmaktadır. 6. ve 7. sınıflarda ise okuma metinleri içerisinde Fuzulî, Baki, Nef'î, Nedim, Şeyh Gâlip, Ziya Paşa ve günün meşhur edip ve şairlerinden seçilmiş parçalar ezberletileceği gibi, 7.sınıfta ayrıca edebiyat-ı Osmanî ve edebiyat tarihi konuları üzerinde de durulmaktadır.[35]

Dârülfünun: 1908'den sonra dârülfünunda en çok edebiyat ve felsefe dersleri üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Türklük ve Türkçülüğü ön plâna çıkartan özellikle Türk tarihini işleyen programlar düzenlenmiştir. Eski Osmanlı edebiyatından yalnız metinler şerhi kalmıştır. Edebiyat şubesinin Meşrutiyet sonrasındaki ders programında tarih-i edebiyat Halit Ziya tarafından verilir. Edebiyat şubesinde Ziya Gökalp'in hocalık yaptığı, Mehmet Akif'in kavâid-i nazım ve şiir, Hüseyin Cahit'in hikmet-i edebiyye ve hikmet-i bedayi, Dr.Rıza Tevfik'in edebiyat-ı Osmaniyye, Tevfik Fikret'in edebiyat-ı Osmaniyye derslerini okuttukları görülür.

1914-1915 öğretim yılında açılan inas dârülfünunun edebiyat şubesinde Türk edebiyatı, resmî ve hususî kitabet, edebiyat tarihi okutulan dersler arasındadır. 1916'da hukuk, tıp, edebiyat ve fen bilimleri medreselerini kapsıyan, bilimsel özelliği olan gerçek bir dârülfünun kurulabilmiştir

1919-1920 öğretim yılında yürürlüğe giren dârülfünun-ı Osmanî Nizamnâmesine göre edebiyat şubesinde Türk tarih-i edebiyatı dersi vardır.[36]

Azınlık okulları: 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiyye Talimatnamesinde azınlık okullarını ilgilendiren şu ifade bulunmaktadır: *"Lisân-ı resmîden gayri*

[35] Faruk Öztürk, a.e., s.50-51
[36] Ali Yıldırım, **Türk Üniversite Tarihi**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s.102-102, 116-117, 148, 183, 225, 251, 289

Lisânla icra-yı tedrisat olunacak mekâtib-i hususiyyede Türkçe'nin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburîdir. Türkçe sınıf-ı ibtidâiyyede haftada 4 saatten ve sınıf-ı tâlîye ve âlîyede 2 saatten az olmayacaktır" denir.[37]

2.4. Ders Programları

2.4.1. Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri Programları

1287/1871	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	Elifba, yazı	Yazı	Yazı	Sarf-ı Türkî

1873-1890	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	12 saat elifba, 5 saat kıraat-ı Türkiyye	-	2 saat sarf-ı Osmanî(*Muhtasar Sarf-ı Osmanî* risalesi okutulacak)	1 saat kavâid, imlâ

1289/1873 Mahalle mekâtibinde ve asâkir-i şahanede bulunan kesâne nâfia ve hale mutabık ve muvâfık okutturulacak Türkçe dersleri	Elifba, kavâid-i lisân-ı Osmanî (sarf ve nahiv)

1875	1.sene	2.sene	3.sene
	19 saat	7 saat	7 saat kıraat ve imlâya dair kitaplar okutulur.

1299/1883	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	Elifba, yazı	Hat	Hat	sarf-ı Türkî

1891	1.sene	2.sene	3.sene
Türkçe dersler elifba, kıraat, imlâ, kavâid-i lisân-ı Osmanî şeklinde verilir.	26 saat	10 saat	12 saat

1910-1911	1.sene	2.sene	3.sene
İlkokullarda okutulan Türkçe dersleri	Kıraat	Kıraat	Türkçe

1329/1913 Mekâtib-i ibtidâiyye 1 ve 2 dershane ve muallimli mekteplere mahsus

Devre-i evveli	1.sene	2.sene
	3 saat kıraat, imlâ, ezber, yazı, 4 saat istinsah	3 saat kıraat, imlâ, ezber, yazı, 4 saat istinsah
Devre-i mutavassıta	3 saat kıraat, imlâ, ezber, yazı, 1 saat tahrir, 2 saat sarf	3 saat kıraat, imlâ, ezber, yazı, 1 saat tahrir, 2 saat sarf
Devre-i âliyye	3 saat kıraat, imlâ, ezber, yazı, 1 saat tahrir, 2 saat sarf	3 saat kıraat, imlâ, ezber, yazı, 1 saat tahrir, 2 saat sarf

[37]Dr.M.Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Boğaziçi yy., İstanbul, 1992, s. 81, 90-91,95

2 muallimli mektepler Devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	3 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı	3 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı
Devre-i mutavassıta	3 saat kıraat, 1 saat sarf, 1 saat tahrir	3 saat kıraat, 1 saat sarf, 1 saat tahrir
Devre-i âliyye	3 saat kıraat, 1 saat sarf, 1 saat tahrir	3 saat kıraat, 1 saat sarf, 1 saat tahrir

1329/1913 6,5,4,3 dershane ve muallimli mekâtib-i ibtidâiyye

6 muallimli devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	6 saat kıraat ve elifba, 1 saat imlâ ve ezber	3 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir
Devre-i mutavassıta	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir
Devre-i âliyye	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

5 muallimli devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	3 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat yazı	4 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir
Devre-i mutavassıta	4 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	4 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir
Devre-i âliyye	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

4 muallimli devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	3 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat yazı	4 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir
Devre-i mutavassıta	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir
Devre-i âliyye	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

3 muallimli devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	4 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat yazı	4 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat yazı
Devre-i mutavassıta	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve

	nahiv, 2 saat tahrir	nahiv, 2 saat tahrir
Devre-i âliyye	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 2 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

1913	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Nümune ibtidaîleri Türkçe programı	4 saat kıraat	4 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

1914	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Altı dershaneli ve altı öğretmenli ilkokulların Türkçe programları	3 saat kıraat, 1 saat ezber	3 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

1332/1916 6,5,4,3 dershane ve muallimli mekâtib-i ibtidâiyye

5,4,3 dershane ve muallimli zükur mektebi devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	4 saat kıraat	4 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir
Devre-i mutavassıta	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir
Devre-i âliyye	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

6 dershaneli ve muallimli zükur mektebi devre-i evvelî	1.sene	2.sene
	3 saat kıraat, 1 saat ezber	3 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir
Devre-i mutavassıta	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir
Devre-i âliyye	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat ezber, 1 saat yazı, 1 saat sarf ve nahiv, 2 saat tahrir

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene
Dersaadet ile kasabatta bulunan zükur ve inas ibtidaî mektepleri	24 saat elifba, 8 saat imlâ, 8 saat kıraat	5 saat imlâ, 5 saat kıraat, 1 saat sarf-ı Osmanî	4 saat imlâ, 4 saat kıraat, 2 saat sarf-ı Osmanî

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene
Dersaadet ve kasabatta bulunan zükur ve inas mekâtib-i ibtidâiyyesi	24 saat elifba, 8 saat imlâ, 8 saat kıraat	5 saat imlâ, 5 saat kıraat, 1 saat sarf-ı Osmanî	4 saat imlâ, 4 saat kıraat, 2 saat sarf-ı Osmanî

1318/1900	1.sene	2.sene	3.sene
Dersaadet ve kasabat ibtidaîleri	12 saat elifba, 3 saat imlâ, 3 saat kıraat	3 saat imlâ, 2 saat kıraat	2 saat sarf-ı Osmanî, 2 saat imlâ, 1 saat kıraat

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene
Dersaadet ve kasabat ibtidaî mektepleri	12 saat elifba, 3 saat imlâ, 3 saat kıraat	3 saat imlâ, 2 saat kıraat	2 saat sarf-ı Osmanî, 1 saat kıraat, 2 saat imlâ

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene
Dersaadet ve kasabat ibtidaî mektepleri	12 saat elifba, 3 saat imlâ, 3 saat kıraat	3 saat imlâ, 2 saat kıraat	2 saat sarf-ı Osmanî, 2 saat imlâ, 1 saat kıraat

1338/1922	1.sene	2.sene	3.sene
Dersaadet ve kasabat-ı ibtidaî mektepleri	3 saat imlâ, 3 saat kıraat	3 saat imlâ, 2 saat kıraat	2 saat sarf-ı Osmanî, 2 saat imlâ, 1 saat kıraat

1318/1900	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Köy okulları	12 saat elifba, 4 saat kıraat	2 saat imlâ, 3 saat kıraat	2 saat imlâ, 3 saat kıraat	5 saat kıraat

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Kurâ mekâtib-i ibtidâiyyesi	12 saat elifba, 4 saat kıraat	2 saat imlâ, 3 saat kıraat	2 saat imlâ, 3 saat kıraat	5 saat kıraat

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Kurâ mekâtib-i ibtidâiyyesi	12 saat elifba, 4 saat kıraat	2 saat imlâ, 3 saat kıraat	2 saat imlâ, 3 saat kıraat	5 saat kıraat

1338/1922	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Taşra köy mekteplerine mahsus	12 saat elifba	3 saat kıraat	3 saat kıraat	3 saat kıraat

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Aşiret Mektepleri	Elifba, kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ	Sarf-ı Türkî, kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ	Nahv-ı Türkî, kitabet-i Türkiyye

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Aşiret Mektebi	Elifba, kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ	Sarf-ı Türkî, kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ	Nahv-ı Türkî, kitabet-i Türkiyye	Kavâid-i Osmaniyye, kitabet-i Türkiyye ve kıraat, mükâleme-i Türkiyye

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Aşiret Mektebi	Elifba, kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Kıraat-ı Türkiyye, imlâ, lügat	Sarf-ı Türkî, kıraat-ı Türkiyye, imlâ, lügat	Nahv-ı Türkî, kitabet-i Türkiyye	Kavâid-i Osmaniyye, kitabet-i Türkiyye ve kıraat, mükâleme-i Türkiyye

1318/1900	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Aşiret Mektebi	Elifba, kıraat-ı Türkiyye, imlâ, talim	Kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ, talim	Sarf-ı Türkî, kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ, talim	Nahv-ı Türkî, kitabet-i Türkiyye, talim	Kavâid-i Osmaniyye, kitabet-i Türkiyye ve kıraat, mükâleme-i Türkiyye

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Aşiret Mektebi	Elifba, kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Kıraat-ı Türkiyye, imlâ, lügat	Sarf-ı Türkî, kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ	Nahv-ı Türkî, kitabet-i Türkiyye	Kavâid-i Osmaniyye, kitabet-i Türkiyye ve kıraat, mükâleme-i Türkiyye

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Aşiret Mektebi	Elifba, kıraat-ı Türkiyye, amelî Türkçe	Kıraat-ı Türkiyye, imlâ, amelî Türkçe	Kıraat-ı Türkiyye, imlâ, amelî Türkçe	Sarf-ı Türkî, kitabet, amelî Türkçe	Lisân-ı Osmanî, kitabet-i Türkiyye, amelî Türkçe

1338/1922	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Aşiret Mektebi	elifba, kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Kıraat-ı Türkiyye, lügat, imlâ	Sarf-ı Türkî, kıraat-ı Türkiyye, imlâ, lügat	Nahv-ı Türkî, kitabet-i Türkiyye

2.4.2.Rüşdiyeler

1869	Lisân-ı Osmanî kavâidi, imlâ, ve inşâ dersleri var. Kız rüşdiyelerinde ayrıca müntehâbat-ı edebiyye dersi okutulur.

1873	1.sene	2. ve 3.sene	4.sene
	Kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Lisân-ı Türkî, imlâ	Lisân-ı Türkî, imlâ, inşâ

1290/1874	1.sene	2.ve 3.sene
İnas rüşdiyesi	Kıraat-ı Türkiyye ve imlâ	Kıraat-ı Türkiyye

1292/1876	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Mekâtib-i rüşdiyye	Kıraat-ı Türkiyye	Lisân-ı Türkî ve imlâ	Lisân-ı Türkî ve imlâ	Lisân-ı Türkî ve inşâ

1292/1876	1.sene	2.sene	3.sene
Mahrec-i Aklâm	Türkçe imlâ ve inşâ	Türkçe inşâ	Türkçe inşâ

1292-1293/1876-1877	1.sene	2. ve 3. sene	4.sene	5.sene
Mekteb-i Edebiyye	5 saat kavâid-i Türkiyye(Medhal-i Kavâid)	-	1 saat İmlâ	3 saat edebiyat-ı Türkiyye(Kavâid-i Türkiyye, Miyârü'l-Kelâm), 1 saat inşâ

1890-1892	1.sene	2.sene	3.sene
	8 saat	6 saat	6 saat

1310/1892	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Mekâtib-i rüşdiyye-i askeriyye	Kıraat-ı Osmaniyye, imlâ-yı Türkî	İmlâ-yı Osmanî	İmlâ-yı Osmanî	Kavâid-i Osmaniyye, imlâ-yı Osmanî

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene
	2 saat kavâid, 2 saat kıraat-ı Türkiyye, 3 saat lügat ve imlâ	2 saat kavâid, 2 saat kıraat, 2 saat imlâ	2 saat nahiv, 2 saat kıraat ve imlâ

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 6 senelik inas rüşdiyeleri	18 saat elifba, 4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 3 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	2 saat kıraat, 2 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 7 senelik kız sanayi mektepleri	18 saat elifba, 8 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	6 saat kıraat ve imlâ, 3 saat kavâid	2 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Umum mekâtib-i rüşdiyye ve idadiyye	2 saat kavâid, 2 saat kıraat-ı Türkiyye, 3 saat lügat ve imlâ	2 saat kavâid, 2 saat kıraat, 2 saat imlâ	2 saat nahiv, 2 saat kıraat ve imlâ	2 saat usul-ı kitabet, 1 saat kıraat ve ezber	1 saat usul-ı kitabet, 1 saat kıraat ve ezber	2 saat edebiyat ve ahlâk, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat edebiyat ve ahlâk, 1 saat kitabet-i resmiyye

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene
Umum mekâtib-i rüşdiyye	2 saat kavâid, 2 saat kıraat-ı Türkiyye, 3 saat lügat ve imlâ	2 saat kavâid, 2 saat kıraat, 2 saat imlâ	2 saat nahiv, 1 saat kıraat, 1 saat imlâ

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 6 senelik inas rüşdiyeleri	18 saat elifba, 4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 3 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	2 saat kıraat, 2 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 7 senelik kız sanayi mektepleri	18 saat elifba, 8 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	6 saat kıraat ve imlâ, 3 saat kavâid	2 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Umum mekâtib-i rüşdiyye ve idadiyye	2 saat kavâid, 2 saat kıraat-ı Türkiyye, 2 saat lügat ve imlâ	2 saat kavâid, 2 saat kıraat, 2 saat imlâ	2 saat nahiv, 1 saat kıraat ve imlâ	1 saat usul-ı kitabet, 1 saat kıraat ve ezber	1 saat usul-ı kitabet	2 saat kitabet-i resmiyye ve edebiyat	2 saat kitabet-i resmiyye ve edebiyat

1318/1900	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene

Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 6 senelik inas rüşdiyeleri	4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 3 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	2 saat kıraat, 2 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî

1318/1900	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 7 senelik kız sanayi mektepleri	8 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	6 saat kıraat ve imlâ, 3 saat kavâid	2 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Umum mekâtib-i rüşdiyye ve idadiyye	6 saat Türkçe	5 saat Türkçe	3 saat Türkçe	2 saat Türkçe	1 saat Türkçe	2 saat edebiyat ve kitabet-i resmiyye	2 saat edebiyat ve kitabet-i resmiyye

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 6 senelik inas rüşdiyeleri	18 saat elifba, 4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 4 saat imlâ	4 saat kıraat, 3 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	2 saat kıraat, 2 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat kıraat, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 7 senelik kız sanayi mektepleri	18 saat elifba, 8 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	6 saat kıraat ve imlâ, 3 saat kavâid	2 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
Umum mekâtib-i rüşdiyye ve idadiyye	6 saat Türkçe	5 saat Türkçe	3 saat Türkçe	3 saat Türkçe	2 saat kitabet	2 saat kitabet	1 saat usul-ı tahrir, 1 saat kitabet	2 saat usul-ı tahrir, 1 saat kitabet

1321/1905 salnamesi	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Sunuf-ı	18 saat	4 saat	4 saat	2 saat	1 saat kıraat,	1 saat kıraat,

ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 6 senelik inas rüşdiyeleri	elifba, 4 saat kıraat, 4 saat imlâ	kıraat, 4 saat imlâ	kıraat, 3 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	kıraat, 2 saat imlâ, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî	1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 2 saat kavâid-i Lisân-ı Osmanî

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 7 senelik kız sanayi mektepleri	18 saat elifba, 8 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	6 saat kıraat ve imlâ, 3 saat kavâid	2 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet

1909	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
5 yıllık askerî rüşdiyeler	Sarf-ı Osmanî ve imlâ, kıraat-ı Osmaniyye	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî ve imlâ, kıraat-ı Osmaniyye	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî ve imlâ	Kitabet	Kitabet

1911	1.sene	2.sene	3.sene
	Kıraat, ezber, inşâd, kavâid-i Osmaniyye	Türkçe, kıraat	Türkçe, kıraat

1328/1912 İnas İttihad-ı Osmanî Mektebi sunuf-ı ibtidâiyye ve tâlîyye

Kısm-ı ibtidaî devre-i evvelî	1.sene	2.sene		
	7 saat elifba ve kıraat	1 saat sarf, 2 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 1 saat istinsah		
Devre-i mutavassıta	3.sene		4.sene	
	1 saat sarf, 2 saat kıraat ve lügat, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 1 saat kitabet		1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber ve imlâ, 1 saat kitabet	
Devre-i âliyye	5.sene		6.sene	
	2 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat ve lügat, 1 saat ezber ve imlâ, 1 saat kitabet		2 saat sarf ve nahiv, 1 saat kıraat, 1 saat ezber ve imlâ, 2 saat kitabet	
Kısm-ı tâlîyye	1.sene	2.sene		3.sene
	1 saat sarf ve nahiv, 1 saat kıraat, 1 saat ezber inşâd, 1 saat kitabet	1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat kitabet		3 saat edebiyat, 1 saat kitabet

1329/1913	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene

Dersaadet kız sanayi mektebi sunuf-ı ibtidâiyye	8 saat elifba ve kıraat	3 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber, 2 saat istinsah ve imlâ	2 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber, 2 saat imlâ	1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat ve ezber, 2 saat imlâ ve kitabet	1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat ve lügat, 1 saat ezber ve imlâ, 1 saat kitabet (Sarf ve nahiv, Hüseyin Cahit Bey'den okutuluyor.1-2)

1330/1914	1.sene	2.sene	3.sene
Kız sanayi mektepleri	4 saat Türkçe (inas sultânîsinin 6.senesi programına uygun)	3 saat Türkçe (inas sultânîsinin 7.senesi programına uygun)	2 saat Türkçe (inas sultânîsinin 8.senesi programına uygun)

1333/1917	1.sene	2.sene	3.sene
	2 saat kıraat, 2 saat imlâ, 1 saat sarf ve nahiv (Hüseyin Cahit)	2 saat imlâ, 2 saat sarf ve nahiv (Hüseyin Cahit)	1 saat imlâ, 3 saat sarf ve nahiv (Hüseyin Cahit)

1338/1922	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 6 senelik inas rüşdiyeleri	4 saat imlâ, 4 saat kıraat	4 saat imlâ, 4 saat kıraat	3 saat imlâ, 4 saat kıraat, 2 saat kavâid-i Osmaniyye	2 saat imlâ, 2 saat kıraat, 2 saat kavâid-i Osmaniyye	1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kıraat, 1 saat kavâid-i Osmaniyye	1 saat imlâ, 1 saat kitabet, 1 saat kıraat, 2 saat kavâid-i Osmaniyye

1338/1922	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Sunuf-ı ibtidâiyye ve rüşdiyyeden mürekkep 7 senelik kız sanayi mektepleri	8 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ	6 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kitabet	6 saat kıraat ve imlâ, 3 saat kavâid	2 saat kıraat ve imlâ, 2 saat kavâid	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve imlâ, 1 saat kitabet

1338/1922	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
Umum mekâtib-i rüşdiyye ve idadiyye	2 saat kavâid, 2 saat kıraat, 2 saat lügat ve imlâ	2 saat kavâid, 1 saat kıraat, 2 saat imlâ	2 saat nahiv, 1 saat kıraat ve imlâ	1 saat kavâid, 1 saat kıraat ve ezber (*Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye* kitabından)	1 saat usul-ı kitabet	1 saat edebiyat, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat edebiyat, 1 saat kitabet-i resmiyye

1910	1.sene	2.sene	3.sene
Mekteb-i Harbiye	Edebiyat-ı Osmaniyye	Edebiyat-ı Osmaniyye	Kitabet-i askeriyye

2.4.3.İdadiler

1267/1851	1.sene	2.sene	3.sene	
Mekteb-i Fünun-ı Şahane İdadisi	İmlâ-yı Türkî, kitabet	İmlâ-yı Türkî	İmlâ	4. ve 5. sınıflarda Arapça var

1282/1866	1.sene	2.sene	3.sene
Mekteb-i Fünun-ı Şahane İdadisi	Kavâid-i Osmaniyye, imlâ	Kitabet	Kitabet

1873	
İdadi	Türkçe kitabet ve imlâ

1875	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Menşe-i Muallimîn İdadi kısmı	Kavâid-i Osmaniyye	Kitabet	Kitabet	-	*Mebâni'-l İnşâ*

1310/1882	1. ve 2.sene	3.sene
Mekâtib-i idadiyye-i askeriyye mahrec sınıfı	kitabet(İmlâ-yı Osmanî)	kitabet ve kavâid-i Osmaniyye (*Mebâni'l-İnşâ*)

1310/1882	1.sene	2.sene
Mekteb-i idadiyye-i tıbbî programı mahrec sınıfı: İmlâ-yı Osmanî, kavâid-i Osmaniyye	Kitabet ve *Mebâni'l-İnşâ*	Kitabet ve *Mebâni'l-İnşâ*

1310/1882	1,2,3.seneler	4.sene
Dersaadet Mekteb-i idadisi	Aynı	Kitabet, *Mebâni'l-İnşâ*

1310/1882	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
Menşe-i Muallimîn İdadisi	Kitabet, Kavâid-i Osmaniyye	Kitabet	Kitabet	-	*Mebâni'l-İnşâ*
Edebiyat-ı Türkiyye sınıfı(2 senelik)	*Mebâni'l-İnşâ*, usul-ı inşâ, âsâr-ı müntehabe, ilâhiyyat, Şehnâme-i Firdevsî, Sâib Divanı, Makamat-ı Harirî				

1310/1882 Leylî ve neharî mekâtib-i idadiyye

Vilâyat-ı Şahane	1.sene	2.sene	3.sene
	6 saat Türkçe(kıraat-ı Türkiyye, lügat ve imlâ)	5 saat Türkçe (sarf-ı Osmanî, kıraat, imlâ)	3 saat Türkçe(sarf ve nahv-ı Osmanî, kıraat, imlâ)
4.sene	5.sene	6.sene	7.sene

2 saat Türkçe (fenn-i inşâ ve kitabet, kıraat ve ezber)	2 saat Türkçe(envâ-ı mekâtib, muharrerat-ı resmiyye, kıraat)	2 saat edebiyat ve ahlâk(belâgat, sanayi-i lafziyye, maneviyye, uslub)		2 saat edebiyat ve ahlâk(meziyyat-ı efkâr, envâ-ı hissiyat, aruz, edebiyat-ı Osmaniyye tarihi, envâ-ı âsâr-ı edebiyye	
Liva merkezleri	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
	6 saat Türkçe	5 saat Türkçe	3 saat Türkçe	2 saat Türkçe	2 saat Türkçe

1887-1889 Karesi İdadisi	Lisân-ı Osmanî, Türkçe kitabet
1904-1905	Lisân-ı Osmanî, Türkçe kitabet

1892 İdadi	Edebiyat ve kitabet son iki sınıfta 2'şer saat. Edebiyatta *Tâlim-i Edebiyat* ve *Istılahat-ı Edebiyye* okutuluyor. Kavâid konularının hepsi son sınıfta tekrar ediliyor.

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene
Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlîsi	Türkçe tercüme, Türkçe muhaberat-ı ticariyye	-	-

1908	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
İdadiler	6 saat Türkçe	-	3 saat Türkçe	3 saat Türkçe	2 saat kitabet	2 saat kitabet	1 saat usul-ı tahrir	2 saat usul-ı tahrir, 1 saat kitabet

1325/1909	1.sene	2.sene	3.sene	
Leylî ve Neharî Hadika-i Meşveret Mektebi ibtidaî	Kıraat, imlâ	Kıraat, imlâ	Kıraat, imlâ, sarf-ı Osmanî	
Rüşdiye	Kavâid-i sarfiyye ve nahviyye	Usul-ı hitabet	Usul-ı hitabet	
	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
İdadi	Türkçe	Kitabet, edebiyat	Kitabet, edebiyat	Kitabet, edebiyat

1325-1326/1909-1910	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
İdadiler	2 saat ibare, 1 ezber, 2 idman ve imlâ	2 saat ibare, 1 ezber, 1 saat imlâ, 1 saat kavâid ve idman	2 saat ibare, 1 saat kavâid, 1 saat kitabet	1 saat kavâid, 1 saat kıraat ve ezber, 1 saat kitabet	1 usul-ı tahrir, 1 saat kıraat, ezber, kavâid

1911 senesi idadi programlarında kavâidde Hüseyin Cahit Bey'in *Türkçe Sarf ve Nahv*'i, kıraatta Mehmet Atâ Bey'in *İktitâf*'ı, edebiyat tarihinde de Süleyman Fehim'in *Edebiyat*'ı okutulur.

1327/1911	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
5 senelik mekâtib-i idadi	2 saat ibare, 1 saat ezber, 2 saat idman ve imlâ	2 saat ibare, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 1 saat kavâid ve idman	2 saat ibare, 1 saat kavâid, 1 saat kitabet	1 saat kavâid, 1 saat kıraat ve ezber, 1 saat kitabet	1 saat usul-ı tahrir, 1 saat kıraat ve ezber ve kavâid

1327/1911	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
7 senelik mekâtib-i idadi	3 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat idman ve imlâ	2 saat ibare, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 1 saat kavâid ve idman	2 saat ibare, 1 saat kavâid, 1 saat kitabet	1 saat kavâid, 1 saat kıraat, 1 saat ezber, 1 saat kitabet	1 saat usul-ı tahrir, 2 saat kıraat ve ezber	1 saat *Edebiyat* (Süleyman Fehmi), 1 saat kıraat ve vazife	1 saat tarih-i edebiyat, 1 saat vazife

1332/1916 Ticarî, sınaî, zıraî, umumî idadiler		
Kısm-ı ihzarî	1 saat sarf ve nahiv, 1 saat kıraat, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat tahrir	
Kısm-ı umumî	1.sene	2.sene
	1 saat sarf ve nahiv, 1 saat kıraat, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat tahrir	1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat tahrir
Kısm-ı zıraî	3 saat sarf ve nahiv, kıraat	3 saat sarf ve nahiv, kıraat
Kısm-ı sınaî	3 saat kıraat	3 saat kıraat
Kısm-ı ticarî	3 saat kıraat, 1 saat hatt-ı Türkî	3 saat Lisân-ı Osmanî, 1 saat hatt-ı Türkî

1333/1917	1.sene	2.sene	3.sene
İdadiler	Ahmet Cevat'ın *Lisân-ı Osmanî* kitabı	Kavâid-i nazariyye, imlâ, ezber, nikat	Takrir ve kitabet, kıraat, imlâ, lügat, iştikak, tahlil
(Kitapçık şeklindeki bu programda Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, Şemseddin Sami, Abdülhak Hâmid, Muallim Naci, Recâîzâde Mahmud Ekrem, Tevfik Fikret'in lisânımıza hizmetleri ve değerlendirmeleri de verilir).			

1336/1920 Leylî ve neharî zükur ve inas Aşiyan mektepleri

Sunuf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene	
	8 saat Lisân-ı Osmanî	7 saat Lisân-ı Osmanî	7 saat Lisân-ı Osmanî	
Sunuf-ı tâlîyye	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	8 saat Lisân-ı Osmanî	6 saat Lisân-ı Osmanî	6 saat Lisân-ı	4 saat Lisân-ı Osmanî

			Osmanî	
Sunuf-ı âliyye	5.sene	6.sene		7.sene
	4 saat edebiyat-ı Osmaniyye	3 saat edebiyat-ı Osmaniyye		3 saat edebiyat-ı Osmaniyye

1338/1922 Vilâyat-ı Şahane ile liva merkezlerinde bulunan leylî ve neharî mekâtib-i idadiyye

Liva merkezinde bulunan idadi	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
	4 saat Türkçe kıraat, 2 saat lügat ve imlâ	2 saat Türkçe kıraat, 2 saat kavâid-i Osmaniyye	2 saat kavâid-i Osmaniyye ve kıraat	2 saat usul-ı inşâ ve kitabet	3 saat usul-ı inşâ ve kitabet
Vilâyat-ı Şahanede bulunan ilk beş senesini liva idadisinde yapıp 7 senelik idadinin son 2 sınıfı		6.sene			7.sene
		2 saat belâgat(*Metn-i Telhis* okunacak)			2 saat edebiyat ve ahlâk

2.4.4.Sultânîler

1868	Galatasaray Sultânîsinin 5 sınıflık ilk bölümünde her sınıfta haftada 5 saat Türkçe

1316/1898 Mekâtib-i Sultânî

Sunuf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene
	Kıraat ve yazı	Kıraat, imlâ ve ezber	Kıraat, imlâ, ezber, muhtasar sarf-ı Türkî
Sunuf-ı tâlîyye	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(sarf), kıraat-ı Türkiyye, ezber ve imlâ	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, imlâ, kıraat, ezber	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, kitabet
Sunuf-ı âliyye	4.sene	5.sene	6.sene
	Kitabet	Kitabet-i resmiyye ve belâgat	Kitabet-i resmiyye ve belâgat

1317/1899 Mekteb-i Sultânî

Sunuf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene
	Kıraat ve yazı	Kıraat ve imlâ	Kıraat ve imlâ
Sunuf-ı tâlîyye	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(sarf), kıraat-ı Türkiyye, ezber ve imlâ	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(sarf), kıraat-ı Türkiyye, ezber ve imlâ	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(nahv-tahlil), kitabet
Sunuf-ı âliyye	4.sene	5.sene	6.sene

	Kitabet	Kitabet-i resmiyye ve belâgat	Kitabet-i resmiyye ve belâgat

1318/1900 Mekteb-i Sultânî

Sunuf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene
	Kıraat ve yazı, elifba	Kıraat ve imlâ	Kıraat ve imlâ
Sunuf-ı tâlîyye	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(sarf)	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî ve tatbikat, imlâ, kıraat, ezber	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(nahiv), kitabet
Sunuf-ı âliyye	4.sene	5.sene	6.sene
	Kitabet	Kitabet-i resmiyye ve belâgat	Kitabet-i resmiyye ve belâgat

1319/1901 Mekteb-i Sultânî

Sunuf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene
	Kıraat ve yazı	Kıraat ve imlâ	Kıraat ve imlâ, muhtasar sarf-ı Türkî
Sunuf-ı tâlîyye	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, kıraat-ı Türkiyye, ezber, imlâ	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, kıraat, ezber, imlâ	Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, kitabet
Sunuf-ı âliyye	4.sene	5.sene	6.sene
	Kitabet	Kitabet-i resmiyye ve belâgat	Kitabet-i resmiyye ve belâgat

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	8.sene
Dârüşşafaka	Kıraat, esmâ-yı Türkiyye	Kıraat, imlâ-yı Türkî, sarf-ı Türkî	Kavâid-i Türkî, imlâ-yı Türkî	Kavâid-i Osmaniyye, kitabet	Kitabet 6.sene Kitabet 7.sene Kitabet	Kitabet-i resmiyye, edebiyat-ı Osmaniyye

1321/1905 Mekteb-i Sultânî

Sınıf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene
	Kıraat ve yazı	Kıraat ve imlâ	Kıraat ve imlâ, muhtasar sarf-ı Türkî
Sınıf-ı tâlîyye	Sarf-ı Osmanî, kıraat-ı Türkiyye, ezber ve imlâ	Nahv-ı Osmanî, imlâ, kıraat ve ezber	Kavâid-i Osmaniyye, kitabet
Sınıf-ı âliyye	4.sene	5.sene	6.sene
	Kitabet	Belâgat-ı Osmaniyye, kitabet-i resmiyye	Kitabet-i resmiyye ve belâgat

1321/1905 Dârüşşafaka

1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
Kıraat-ı Türkiyye,	Kıraat-ı Türkiyye,	Kavâid-i Türkî,	Kavâid-i Osmaniyye,	Kitabet	Kitabet	Kitabet	Kitabet-i resmiyye,

esmâ-yı Türkiyye	imlâ-yı Türkî, sarf-ı Türkî	imlâ-yı Türkî	kitabet				edebiyat-ı Osmaniyye

1326/1910 Robert Kolej

Ana Lisânı Türkçe olanlar için idadi sınıfları	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	
	Kıraat, ezber, imlâ, temrinat, yazı	Kıraat, ezber, imlâ, temrinat, ifade, yazı	Kıraat, ezber, imlâ, temrinat, ifade, yazı	Kıraat, inşâd, imlâ, temrinat, ifade, yazı	
Kolej sınıfları	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
	Kıraat ve inşâd, mümaresat-ı tahririyye	Kıraat ve inşâd, mümaresat-ı tahririyye	Tatbikat-ı Lisâniyye, tercüme ve tahrir	Edebiyat-ı Osmaniyye	Tarih-i edebiyat-ı Osmaniyye, tercüme ve kitabet

Ana Lisânı Türkçe olmayanlar için idadi sınıfları	1.sene			2.sene	
	Elifba, kıraat, imlâ ve yazı, tatbikat			Kıraat-ı tedriciyye ve ezber, imlâ, tatbikat, mükâleme, telaffuz ve şive mümaresatı, yazı	
Kolej sınıfları	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
	Kıraat-ı tedriciyye ve ezber, imlâ, temrinat, mükâleme, telaffuz ve şive mümaresatı, yazı	Kıraat, inşâd ve mükâleme, imlâ, temrinat, yazı	Kıraat, inşâd ve mükâleme, imlâ, temrinat, yazı	Kıraat, inşâd ve mükâleme, ıstılahat-ı mahsusa, kitabet	Kitabet, el yazısı

1910	1.sene	2.sene	3.sene
Lise I. devre	3 saat Türkçe	3 saat Türkçe	2 saat Türkçe
Lise II. Devre	2 saat Türkçe	2 saat Türkçe	2 saat Türkçe

1327/1911 Mekâtib-i Sultânî

Sunuf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene	
	8 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat, imlâ,elifba)	8 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat, imlâ, ezber)	8 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat, imlâ, lügat, sarf)	
Sunuf-ı tâlîyye	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	8 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat,	6 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat,	6 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat,	5 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat,

	imlâ, sarf)	imlâ, lügat, tahrir)	imlâ, ezber, sarf ve nahiv)	imlâ, lügat, tahrir)
Sunuf-ı âliyye	5.sene		6.sene	7.sene
	4 saat Lisân-ı Osmanî(kıraat, tahrir, edebiyat)		2 saat edebiyat-ı Osmaniyye	2 saat edebiyat-ı Osmaniyye

1328/1912 Mekteb-i Sultânî

1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
4 saat Türkçe (kıraat, imlâ, inşâ, sarf ve nahiv-Hüseyin Cahit 2. kitap)	2 saat Türkçe (kıraat, kitabet, inşâ, sarf ve nahiv-Hüseyin Cahit 3.kitap)	3 saat Türkçe (kıraat, inşâ, sarf ve nahiv-Hüseyin Cahit 3.kitap)	3 saat edebiyat	3 saat edebiyat	3 saat tarih-i edebiyat-ı Osmaniyye

Dârüşşafaka

1289/1873				
1292/1876	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	Esmâ-yı Türkiyye, hikâyat-ı müntehâbe(kıraat ve tahrir)	Sarf-ı Türkî, Usul-ı imlâ	Usul-ı imlâ	Kavâid-i Osmaniyye, usul-ı kitabet, nümune-i İnşâ
	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
	İlm-i beyan, inşâ, kitabet	Kitabet	Kitabet (*Mebâni'l-İnşâ*)	Kitabet (*Mebâni'l-İnşâ*)
Ayrıca okunan kitaplar arasında Rıza Paşa'nın *Esmâ-yı Türkiyye*'si, Süleyman Paşa'nın küçük *Sarf-ı Türkî*'si, Asım Efendi'nin *Nümune-i İnşâ*'sı vardır.				

1328/1912 Dârüşşafaka Türkçe ve edebiyat dersleri

Sınıf-ı evvel	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
12 saat terkib-i huruf, 8 saat kıraat, 3 saat imlâ	6 saat kıraat-ı Osmaniyye, 4 saat Lisân-ı Osmanî	4 saat Lisân-ı Osmanî, 4 saat kıraat-ı Osmaniyye	3 saat Lisân-ı Osmanî (nahv-ı Osmanî)	3 saat Lisân-ı Osmanî (Recâîzâde Mahmud Ekrem'in *Tâlim-i Edebiyat*'ı, nahv-ı Osmanî tatbikatı)
	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
	2 saat Lisân-ı Osmanî (Recâîzâde Mahmud Ekrem'in *Tâlim-i Edebiyat*'ı, inşâ)	2 saat edebiyat (kompozisyon ve tahlil)	2 saat edebiyat (kompozisyon ve tahlil)	2 saat usul-ı tahrir ve tahrir-i edebiyat

1329/1913 Mekâtib-i Sultânînin sunuf-ı ibtidâiyye ve tâlîyyesi

Sınıf-ı ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
	12 saat elifba ve kıraat	2 saat sarf, 4 saat kıraat, 2 saat lügat, 1 saat ezber, 2 saat imlâ, 1 saat istinsah	2 saat sarf, 3 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber, 2 saat imlâ, 1 saat kitabet	2 saat sarf ve nahiv, 3 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 2 saat kitabet	2 saat sarf ve nahiv, 3 saat kıraat, 1 saat lügat, 1 saat ezber, 1 saat imlâ, 2 saat kitabet

Sınıf-ı tâlîyye devre-i evvelî	6.sene	7.sene	8.sene	9.sene	10.sene	11.sene	12.sene
	1 saat sarf ve nahiv, 1 saat kıraat, 1 saat ezber ve inşâd, 2 saat kitabet	1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat kitabet	1 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat kitabet	2 saat edebiyat, 1 saat kıraat, 1 saat kitabet	2 saat edebiyat, 2 saat kitabet	1 saat tarih-i edebiyat, 1 saat kıraat-ı edebiyye, 1 saat kitabet	2 saat tarih-i edebiyat, 1 saat kıraat-ı edebiyye, 1 saat kitabet, 1 saat tenkidat-ı edebiyye

Devre-i sâniyye	10.sene	11.sene	12.sene
	Fen ve edebiyat şubeleri 4'er saat edebiyat	Fen ve edebiyat şubeleri 3'er saat edebiyat	Fen şubesi 3 saat, edebiyat şubesi 5 saat edebiyat

1913-1914 İnas sultânîsi

	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
İbtidaî sınıfları	12 saat Lisân-ı Osmanî	12 saat Lisân-ı Osmanî	10 saat Lisân-ı Osmanî	10 saat Lisân-ı Osmanî	10 saat Lisân-ı Osmanî
Tâlî sınıfları	6.sene	7.sene	8.sene	9.sene	10.sene
	5 saat Lisân-ı Osmanî	5 saat Lisân-ı Osmanî	4 saat Lisân-ı Osmanî	3 saat Lisân-ı Osmanî	3 saat Lisân-ı Osmanî

1331/1915 Mekâtib-i Sultânî

Devre-i ibtidâiyye	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
	12 saat kıraat ve elifba	2 saat sarf-ı Türkî, 5 saat kıraat, 1 saat	2 saat sarf, 4 saat kıraat, 1 saat ezber, 2	2 saat sarf ve nahiv, 4 saat kıraat, 1 saat ezber, 2 saat imlâ, 1 saat	2 saat sarf ve nahiv, 4 saat kıraat, 1 saat ezber ve İnşâd, 1 saat

		ezber, 2 saat imlâ, 2 saat istinsah	saat imlâ, 1 saat tahrir	kitabet	imlâ, 2 saat tahrir
Devre-i evvelî	6.sene		7.sene	8.sene	9.sene
	2 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat ezber, inşâd, tahrir		2 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat, 1 saat ezber, inşâd, tahrir	2 saat usul-ı tahrir ve mümâresat-ı vazifiyye, 1 saat kıraat ve inşâd	1 saat kavâid-i edebiyye, 2 saat kıraat ve tahlil-i edebî, 1 saat tahrir
Devre-i sâniyye	10.sene		11.sene	12.sene	
	2 saat edebiyat, 1 saat kıraat-ı edebiyye, 1 saat kitabet		1 saat tarih-i edebiyat, 1 saat kıraat-ı edebiyye, 1 saat kitabet	2 saat tarih-i edebiyat, 1 saat kıraat-ı edebiyye, 1 saat kitabet, 1 saat tenkidat-ı edebiyye (Tenkit ve kıraat yalnız edebiyat şubesi için)	

1332/1916 salnamesi Dârüşşafakanın ilk tesisindeki Türkçe dersleri

1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
Esmâ-yı Türkiyye, hikâyat kıraatı, hikâyat tahriri	*Medhal-i Kavâid*, imlâ-yı Türkî	İmlâ-yı Türkî	Kavâid-i Osmaniyye	Kitabet	Kitabet	*Mebâni'l-İnşâ*, kitabet	*Mebâni'l-İnşâ*

1332-1340/1916-1924 Karesi Sultânîsi	Türkçe edebiyat

1338/1922 Mekâtib-i Sultânî

Zükur devre-i evvelî	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene	8.sene
	20 saat Lisân-ı Osmanî	12 saat Lisân-ı Osmanî	11 saat Lisân-ı Osmanî	7 saat Lisân-ı Osmanî	6 saat Lisân-ı Osmanî	4 saat Lisân-ı Osmanî	4 saat Lisân-ı Osmanî	4 saat Lisân-ı Osmanî
İnas devre-i evvelî	20 saat elifba, kıraat	10 saat kıraat, 3 saat imlâ ve istinsah	8 saat kıraat, 2 saat imlâ, 1 saat tahrir	2 saat kavâid, 3 saat kıraat ve lügat, 1 saat imlâ, 1 saat tahrir	1 saat kavâid, 2 saat kıraat ve tatbikat, 1 saat imlâ, 2 saat tahrir	2 saat kıraat, 1 saat tahrir, 1 saat kavâid	2 saat kıraat, 1 saat tahrir, 1 saat kavâid	2 saat kıraat, 1 saat tahrir, 1 saat kavâid-i edebiyye

İnas sınıf-ı mahsus	2 saat tahrir, 1 saat kıraat	
Zükur ve inas sultânîleri devre-i sâniyye	9.sene	10.sene	11.sene
	Edebiyat şubesi: 2 saat kıraat, 1 saat kavâid-i edebiyye, 1 saat tahrir	Edebiyat şubesi: 2 saat tarih-i edebiyat, 1 saat kıraat, 1 saat tahrir	Edebiyat şubesi: 2 saat tarih-i edebiyat, 2 saat kıraat, 1 saat tahrir Fen şubesi: 2 saat

	Fen şubesi: 1 saat kavâid-i edebiyye, 1 saat tahrir	Fen şubesi: 2 saat tarih-i edebiyat	tarih-i edebiyat

1875 Menşe-i Muallimîn Yüksek Kısmı	*Mebâni'l-İnşâ*, Usul-ı inşâ, Âsâr-ı Müntehâbe

2.4.5.Mülkiye Mektebi

1223-1224/1805-1806	1.sene	2.sene	3.sene
Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Türkçe dersleri	Kitabet-i resmiyye, belâgat-ı Osmaniyye	Kitabet-i resmiyye, belâgat-ı Osmaniyye	Kitabet-i resmiyye, belâgat-ı Osmaniyye

1289/1871	1,2,3.seneler	4, 5,6,7.seneler
	-	Kitabet-i resmiyye

1292/1874	1.sene	2.sene	3.sene
	Kavâid, kitabet	İnşâ-yı Türkî	Edebiyat-ı Osmaniyye

1295/1877	Belâgat ve kitabet-i resmiyye
1303/1885	Belâgat ve kitabet-i resmiyye
1305/1887	Kitabet

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene
	1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat kitabet-i resmiyye
1317/1899	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye
1318/1900	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye

Sunuf-ı idadiyye	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	2 saat kavâid-i Osmaniyye ve tatbikatı	1 saat usul-ı inşâ	1 saat usul-ı tahrir, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat usul-ı tahrir, 1 saat kitabet-i resmiyye

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene
	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye
1321/1905	2 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	2 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat ve kitabet-i resmiyye

1321/1905	
Sınıf-ı Mahsus(Aşiret mektebinden mezun olup	4 saat kavâid-i Osmaniyye ve kitabet

Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye gelen talebeye mahsus)	

1908	1.sene	2.sene	3.sene
Mekteb-i Mülkiye	-	1 saat edebiyat-ı Türkiyye	1 saat edebiyat-ı Türkiyye

Mekteb-i Mülkiye Tarihçesi 1339/1923

1293/1875 tarihinden itibaren	1.sene		2.sene		3.sene		
	Kavâid ve kitabet		İnşâ-yı Türkî		Edebiyat-ı Osmaniyye		
1309/1891 tarihinden itibaren	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene	7.sene
	Kavâid-i Osmaniyye	Usul-ı inşâ	İnşâ ve belâgat	Kitabet-i resmiyye	Kitabet-i resmiyye	Kitabet-i resmiyye	Kitabet-i resmiyye
1323/1907 tarihinden itibaren	1.sene			2.sene		3.sene	
	Kitabet-i resmiyye, belâgat-ı Osmaniyye			Kitabet-i resmiyye, belâgat-ı Osmaniyye		Kitabet-i resmiyye, belâgat-ı Osmaniyye	
1324/1908 tarihinden itibaren	1.sene			2.sene		3.sene	
	-			Edebiyat-ı Osmaniyye		Edebiyat-ı Osmaniyye	

2.4.6.Dârülmuallimîn

1264/1848	Dârülmuallimîn idadi şubesinde 1264/1848 yılında İnşâ-yı Türkî

1297/1881	
Dârülmuallimîn mekâtib-i âliyye şubesi	Belâgat, şiir ve inşâ

1309/1891-1892	1.sene	2.sene
Dârülmuallimîn-i âliyyenin ibtidaî şubesi	3 saat Tükçe kavâid ve imlâ	1 saat usul-ı inşâ

1312/1894	1.sene	2.sene
Dârülmuallimîn-i ibtidâiyye şubesi	3 saat kavâid ve imlâ (Cevdet Paşa)	2 saat usul-ı inşâ
Rüşdiye şubesi	1 saat usul-ı inşâ, 1 saat kavâid	1 saat usul-ı inşâ
Âliyye şubesi	3 saat edebiyat-ı Osmaniye	3 saat edebiyat-ı Osmaniye

1316/1898	1.sene	2.sene
Vilâyat Dârülmuallimîn-i sıbyan şubeleri	2 saat kavâid-i Türkiyye ve imlâ	3 saat kavâid-i Türkiyye ve imlâ

1316/1898	1.sene	2.sene

Dârülmuallimîn-i ibtidâiyye şubesi	3 saat Türkçe kavâid ve imlâ	2 saat inşâ	
Rüşdiye şubesi	1 saat kavâid ve imlâ, 1 saat inşâ	1 saat inşâ	
Âliyye şubesi	1.sene	2.sene	3.sene
	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye, 1 saat kitabet-i resmiyye

1317/1899	1.sene	2.sene	
Dârülmuallimîn-i ibtidâiyye şubesi	3 saat Türkçe kavâid ve imlâ	2 saat İnşâ	
Rüşdiye şubesi	1 saat kavâid ve imlâ, 1 saat inşâ	1 saat inşâ	
Âliyye şubesi	1.sene	2.sene	3.sene
	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye, 1 saat kitabet-i resmiyye

1317/1899	1.sene	2.sene
Vilâyat dârülmuallimîn-i sıbyan	2 saat kavâid-i Türkiyye ve imlâ	3 saat kavâid-i Türkiyye

1318/1900	1.sene	2.sene	
Dârülmuallimîn-i ibtidaî şubesi	3 saat Türkçe kavâid ve imlâ	2 saat inşâ	
Rüşdiye şubesi	1 saat kavâid ve imlâ, 1 saat inşâ	1 saat inşâ	
Âliyye şubesi	1.sene	2.sene	3.sene
	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat edebiyat-ı Osmaniyye, 1 saat kitabet-i resmiyye

1318/1900	1.sene	2.sene
Vilâyat dârülmuallimîn-i sıbyan	2 saat kavâid-i Türkî ve imlâ	3 saat kavâid-i Türkî ve imlâ

1319/1901	1.sene	2.sene
Dârülmuallimîn-i ibtidaî şubesi	3 saat Türkçe kavâid ve imlâ	2 saat inşâ
Rüşdiye şubesi	1 saat kavâid ve imlâ, 1 saat inşâ	1 saat inşâ
Âliye edebiyat şubesi	2 saat belâgat-ı Türkiyye, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat-ı Türkiyye, 2 saat kitabet-i resmiyye

1321/1905	1.sene	2.sene
Dârülmuallimîn-i ibtidaî şubesi	3 saat Türkçe kavâid ve imlâ	2 saat inşâ

Rüşdiyye şubesi	1 saat kavâid ve imlâ, 1 saat inşâ	1 saat inşâ
Âli edebiyat şubesi	2 saat belâgat-ı Türkiyye, 1 saat kitabet-i resmiyye	1 saat belâgat-ı Türkiyye, 2 saat kitabet-i resmiyye

1910	1.sene	2.sene
İki yıllık dârülmuallimîn-i ibtidaî	3 saat imlâ ve kıraat, 2 saat Türkçe	2 saat imlâ ve kıraat, 2 saat Türkçe

1329/1913	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Dârülmuallimîn-i ibtidaî	2 saat sarf ve nahiv, 1saat tahlil-i sarfî ve nahvî, 2 saat imlâ, 2 saat kitabet, 2 saat kıraat, 1 saat ezber ve lügat	1 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahlil, 1 saat imlâ, 2 saat kitabet, 1 saat kıraat, 1 saat ezber	1 saat sarf ve nahiv, 1 saat tahlil, 2 saat kitabet, 1 saat kıraat, 1 saat ezber ve İnşâ	2 saat kitabet, 3 saat kıraat, 1 saat ezber

1330/1914	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Dârülmuallimîn-i ibtidaî	2 saat sarf ve nahv, 2 saat kıraat ve imlâ, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat tahrir	2 saat sarf ve nahv, 2 saat kıraat, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat tahrir	1 saat usul-ı tahrir, 1 saat tahrir vazife vermek, 2 saat kıraat, 1 saat inşâd	1 saat kavâid ve kıraat-ı edebiyye muhtasaran
Türkçenin tarz-ı tedrisi: Tedrisat-ı Lisân-ı Arabî üzere icra edilecek mekâtipte Türkçenin keyfiyyet-i tedrisi hakkında talimat: Türkçenin talim ve tedrisinden maksad ve gaye mektepten çıktıktan sonra, gerek ihtiyacat-ı rûzîne gerek tetbîât-ı edebiyye ve gerekse istitlâât-ı ilmiyye için faydası temâdî edecek bir âlet-i tefâhime fiilen kazandırmak olmalıdır.				

1331/1915	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Dârülmuallimîn-i ibtidaî	2 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat ve imlâ, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat kavâid-i edebiyye	2 saat sarf ve nahiv, 2 saat kıraat ve imlâ, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat kavâid-i edebiyye	2 saat kıraat ve imlâ, 1 saat ezber ve inşâd, 1 saat kavâid-i edebiyye, 1 saat usul-ı tahrir	1 saat usul-ı tahrir

1337/1921	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimîn-i âliyye	Elifba, kıraat, tahrir	İmlâ, kıraat	Kıraat, kavâid-i Türkî, imlâ

2.4.7.Dârülmuallimat

1873	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimat	İnşâ	Kıraat-ı Türkiyye	Kıraat-ı Türkiyye

1290/1874	
Dârülmuallimat	Kıraat-ı Türkiyye (2.ve 3.sınıfta)

1292/1876	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimat	Kıraat-ı Türkiyye	Lisân-ı Türkî ve imlâ	Lisân-ı Türkî ve inşâ

1895	1.sene	2.sene	3.sene
İstanbul Dârülmuallimatı	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 2 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid

1316/1898	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimat	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 2 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid

1317/1899	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimat	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 2 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid

1319/1901	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimat	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 saat kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 2 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid

1321/1905	1.sene	2.sene	3.sene
Dârülmuallimat	1 Kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 Kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 1 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid	1 Kavâid-i Osmaniyye ve müntehabat, 2 saat kitabet ve tatbikat-ı kavâid

1330/1914	Sınıf-ı ihzarî	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Dârülmuallimat-ı ibtidaî	3 saat kıraat ve inşâd, 3 saat imlâ, 1 saat sarf ve nahiv, 1 saat kitabet	3 saat kıraat ve inşâd, 2 saat imlâ, 2 saat sarf ve nahiv, 1 saat kitabet	2 saat kıraat ve inşâd, 1 saat imlâ, 1 saat sarf ve nahiv, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve inşâd, 2 saat edebiyat, 1 saat kitabet	1 saat kıraat ve inşâd, 1 saat edebiyat, 1 saat kitabet

1915	
Ana muallime mektebi	1 saat imlâ, 3 saat kıraat

2.4.8.Dârülfünun

1321/1905 Dârülfünun edebiyat şubesi (2senelik)	1.sene	2.sene
	1 saat edebiyat –ı Osmaniyye	1 saat edebiyat –ı Osmaniyye

1908 Dârülfünun	1.sene	2.sene	3.sene
	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye

1325/1909 Dârülfünun	*Kavâid-i Edebiyye*(Mehmet Akif Ersoy), ilm-i Lisân(etimoloji, dünya dilleri)
1329/1913 Dârülfünun ulûm-ı edebiyye şubesi	6 saat edebiyat-ı Türkiyye, 6 saat tarih-i edebiyat-ı Türkiyye, *Kavâid-i Edebiyye*(Mehmet Akif Ersoy)
1334-1335/1918-1919 Dârülfünun Talebe Rehberi	Türk edebiyatı tarihi, *Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı*, Türk lisânı tarihi
1335-1336/1919-1920 Dârülfünun Talebe Rehberi	Türk edebiyatı tarihi, Türk lisânı tarihi, şerh-i metin
1337-1338/1921-1922 Dârülfünun Talebe Rehberi	Türk edebiyatı tarihi

2.4.9.Şehzâdegân Mektebi

1872	usul-ı inşâ, imlâ
1874	usul-ı inşâ, imlâ
1878	kıraat-ı Osmaniyye, imlâ
1885	esmâ-yı Osmaniyye ve imlâ, talim-i kıraat
1888	kıraat-ı Osmaniyye

Hendese-i mülkiye	1,2,3,4.seneler
	kitabet okutuluyor

Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun	1,2,3.seneler
	kitabet okutuluyor

2.4.10.Enderun

1909 İbtidaî	1.sene		2.sene	3.sene	
	-		Kıraat-ı Türkiyye, imlâ	Kıraat-ı Türkiyye, imlâ	
1909 Rüşdiye	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	Sınıf-ı mahsus
	Lisân-ı Osmanî, imlâ	Lisân-ı Osmanî, imlâ	Lisân-ı Osmanî, imlâ	Lisân-ı Osmanî, imlâ	Edebiyat-ı Osmaniyye (tahsil devresi 3 sene)

2.4.11.Medreseler

1909 Şevketî'nin Medâris-i İslâmiyye Islahat Programı kitabı

Dürûs-ı tâliyye	1. ve 2. seneler	3.sene	4. sene	5.senede	6.,7.,8. seneler
	müntehabat, ezber, imlâ, tahlil	müntehâbat, inşâ, muhtasar kavâid	müntehâbat, inşâ, ezber, kavâid, tahlil	müntehâbat, inşâ, ezber, kavâid	edebiyat, belâgat, inşâ, kitabet
Dürûs-ı âliyye lisân şubesi Türkî kısmı			Edebiyat-ı kadîme, edebiyat-ı hâzıra, kavâid-i lisâniyye ve belâgat, tarih-i edebiyat, aruz ve kafiye, inşâ		

1330/1914	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	2 saat kavâid-i lisâniyye ve kıraat (Türkçe ibare güzelce ve yüksek sesle okunur, ahlâkî ve tarihî okuma parçaları verilir, tenkit, vaz'-ı kitabet, tertil kavâidi anlatılır), 1 saat sarf ve imlâ (isim, fiil, sıfat, harf, izafet, mübhemat, fer'-i fiil, edat)	Nahiv, imlâ	1 saat kavâid-i usul-ı tahrir	1 saat kitabet-i hususiyye

1330-1333/1914-1917 Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye medresesi

Tâlî kısm-ı evvel	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
	4 saat imlâ, kıraat, kavâid	3 saat imlâ, kıraat, kavâid	2 saat tatbikat-ı kitabet	2 saat tatbikat-ı kitabet
"Tâlî kısm-ı evvel 1.ve 2. sınıflarda imlâ ve kıraatla beraber mufassal kavâid-i sarfiyye ve nahviyyenin ikmali, kıraat için müderrisleri tarafından âtiyyen bir kıraat-ı İslâmiyye kitabı vücuda getirilmek üzere, şimdilik Atâ Bey'in 1. ve 2. *İktitaf*'ının ve kavâid için Atıf ve Mesut Efendilerin *Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye*'sinin ders kitabı olarak intihabı"				
Tâlî kısm-ı sânî		5.sene		6.sene
		2 saat edebiyat (*Tâlim-i Edebiyat*)		2 saat edebiyat (*Tâlim-i Edebiyat*)

1332-1333/1916-1917 Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye medresesi

Kısm-ı ihzarî	1.sene	2.sene	1.sınıf	2.sınıf
	5 saat kıraat, imlâ, kavâid	5 saat kıraat, imlâ, kavâid	Şeyh Vasfi Efendi'nin *Sarf-ı Türkî* kitabı, Faik Reşad Bey'in *Müntehabat-ı Kıraat* kitabı	*Nahv-ı Türkî* kitabı, Hüseyin Kâzım Bey'in *Kıraat-ı İslâmiyye* kitabı

Tâlî kısm-ı evvel	1.sene	2.sene	3.sene	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf
	4 saat kıraat, imlâ, kavâid, kitabet	4 saat kıraat, imlâ, kavâid, kitabet	3 saat kıraat, imlâ, kavâid, kitabet	Abdullah Atıf ve Mesut Efendilerin *Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye* kitabının sarf kısmı	nahiv kısmı	1 ve 2'de okunan sarf ve nahvin tatbikatı yapılır

Tâlî kısm-ı sâni	1.sene	2.sene	3.sene
	2 saat inşâ ve edebiyat	2 saat inşâ ve edebiyat	2 saat inşâ ve edebiyat
Recâîzâde Mahmud Ekrem'in *Tâlim-i Edebiyat*'ı ve Menemenlizâde Mehmet Tahir'in *Edebiyat-ı Osmaniyye*'si okutulur.			
Kısm-ı âlî	1.sene	2.sene	3.sene
	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye

1334/1918 Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi Üsküdar

İhzarî sınıfı				5 saat Türkçe		
Kısm-ı tâlî	1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5,6,7,8.senelerde	Kısm-ı âli
	5 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat	4 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat	3 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat	2 saat Türkçe inşâ ve edebiyat	2'şer saat 2 saat Türkçe inşâ ve edebiyat	Türkçe yok
(3. sene: Türkçe kıraat derslerinde Şinasi, Muallim Naci, Şeyh Vasfi, İsmail Safa, Namık Kemal, Mehmet Akif, Recâîzâde Mahmud Ekrem, İbrahim Alâaddin, Babanzâde İsmail Hakkı, Tevfik Fikret, Ahmet Rasim, Abdülhak Hâmid, Cenâb Şahabettin, Hüseyin Suad, Emin Bülent, Abdurrahman Şeref, Hüseyin Cahit)[38]						

1334/1918 ilmiye salnamesi 5 senelik taşra medârisi

1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene
5 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat ve kitabet	5 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat ve kitabet	4 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat ve kitabet	3 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat ve kitabet	2 saat Türkçe sarf ve nahiv, tatbikat ve kitabet

1334/1918 Salâhaddin-i Eyyubî Külliye-i İslâmiyyesi

1.sene	2.sene	3.sene	4.sene	5.sene	6.sene
4 saat sarf ve nahiv, kıraat	4 saat sarf ve nahiv, kıraat, inşâd	3 saat kıraat, inşâd, kitabet	2 saat kitabet	2 saat edebiyat	2 saat edebiyat

[38] Darü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi 3.Sınıfa Mahsus Türkçe Kıraat Dersleri(1334) adlı kitapçıkın bulabildiğimiz nüshası eksik olduğundan sadece yukarıda adı geçen yazarlar alınabilmiştir.

TBMM hükümeti Dârü'l-hilâfe medreseleri

İhzarî	1.sene	2.sene
	1 saat kavâid, 3 saat kıraat, 2 saat imlâ	2 saat kavâid, 2 saat kıraat, 1 saat imlâ
Kavâid dersinde 1.sınıfta Midhat Sadullah Bey'in *Sarf ve Nahiv Dersleri* 3.kısım, 2.sınıfta 4.kısım İbtida-i hâricîn sınıflarında Hüseyin Cahit Bey'in *Türkçe Sarf ve Nahiv* 3.kısmı ile Ahmet Rasim'in *Sarf ve Nahv*'i okutulur.		

Tâlî kısm-ı evvel	1.sene	2.sene	3.sene
	5 saat imlâ, kıraat, kavâid, kitabet	5 saat imlâ, kıraat, kavâid, kitabet	3 saat imlâ, kıraat, kavâid, kitabet
Tâlî kısm-ı sâni	2 saat edebiyat-ı Türkiyye		-
Kısm-ı âlî	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	1 saat edebiyat-ı Türkiyye

Medresetü'l-irşad Vâizîn şubesi	1.sene	2.sene	3.sene
	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye	2 saat edebiyat-ı Türkiyye

III. BÖLÜM

TANZİMATTAN CUMHURİYETE TÜRK DİLİ ÖĞRETİMİ

TANZİMATTAN CUMHURİYETE TÜRK DİLİ ÖĞRETİMİ

Geçmiş yüzyıllarda Türk dilinin öğretimi konusunda kesin ve net bilgilere sahip değiliz. Ancak Enderun'da en azından Türkçe kitabetin öğretildiğini, sıbyan mekteplerinde okuma ve yazmanın kazandırıldığını, Bâb-ı âli'nin Türkçe yazmak için bir çeşit okul olduğunu, ayrıca konuşulan ve canlı bir dilin uygulamalı bir şekilde öğrenilip öğretildiğini söylemek ve tahmin etmek hiç de zor değildir. Batılı tarzda eğitim ve öğretimin yapıldığı ilk okullarla beraber Türkçenin öğretilmesinin, Türkçe dersinin öğretim programına girdiğini görüyoruz. Nitekim daha evvel ikinci bölümde gösterildiği gibi Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun(1773) ve Mühendishane-i Berr-i Hümâyun'un(1793) ders programları arasında Türkçe de vardır. Ayrıca Mühendishane-i Berr-i Hümâyunda öğrenimin Türkçe olacağı, hatta ilk sınıflarda konuşulan Türkçe ile yapılacağı açıklanmıştır. Arapça ve Farsçanın ise Türkçenin doğru okutulup yazılmasına yarayacak derecede olması öngörülmüştür.

1839 Meclis-i Umûr-ı Nâfia Layihasında yeni açılan okullara alınan öğrencilerin "yazı yazmaya ve doğrudan doğruya bir Türkî kitap okumaya kudretleri olmadığı"ndan bahsedilir. Bu nedenle sıbyan mektepleri, 2 dereceye ayrıldı. 1. derecede Kur'an öğretilecek, 2. derecede Türkçe inşâ, ahlâkî ve didaktik kıraat kitapları (Vehbi Tuhfesi, Nuhbe, Subha-i Sıbyan, sarf ve nahiv, lügat, Birgivî Risalesi) okutulacaktı. Okumanın öğretilmesinde harfler, hece, kelime, cümle sırası takip edilirdi. Harfler de sesleri ile değil adları ile tanıtılırdı.

1854 yılında İstanbul Pirî Paşa'da açılan Musevi mektebinin ders programında Türkçeyi görüyoruz. 3 Mart 1861'de azınlık okullarına gönderilen genelgede "İkinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır" hükmü yer alır.[1]

[1] Dr. Yusuf Ziya Öksüz, **Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisân Hareketi**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1995, s.30-31

Bu yıllarda Türkçe okumayı öğretmek üzere özel olarak bazı kitapların yazıldığını tespit ediyoruz. 1858'de Dr. Mehmet Rüştü, Türkçe'ye göre bir ilk okuma-elifba- kitabı yazdı. **Nuhbetü'l-Etfâl** adlı bu kitapta "...ve p, ç, j harfleri mine'l-kadim eyâdi-i sıbyanda tedavül eden elifba risalesinde bulunmayıp halbuki huruf-ı mezbûrenin para, portakal, çar-ı şeb, çorap, ejderha, müjde misillü kelimat-ı Türkiyye-i asliyye ve mehûzelerde mevcut olduğundan behemehal böyle bir esâs-ı lisân ittihaz olunan risalede derc-i lâzımeden olmakla..." denilir. Halbuki biz bu harflerin daha evvelki elifbalarda bulunduğunu biliyoruz. Meselâ 1272/1854 yılına ait bir elifba risalesinde[2], "p, j, ç" harfleri gösterilir. Ayrıca burada "kelimat-ı Türkiyye-i asliyye ve mehûzelerde" denilmektedir ki verilen kelimelerin hiçbirisi Türkçe değildir. "ك" harfinin dört türlü söylenişini de ayrıca gösterir: "ك -k, گ -g, ك –ñ, گ -ğ". "O, ö, u, ü" vokallerini de "و" harfinin üstüne ve altına koyduğu işaretlerle belirler: "وٍ –o, وٌ –ö, وِ –u, وُ –ü".

1874'te Selim Sâbit, **Rehnümâ-yı Muallimîn**'i yazdı. Yazar burada önce harflerin isimlerini yazar, sonra harflerin seslerini verir ve harekeleri ile harflerin okunuşlarını gösterir. Elif, he, vav, ye harflerinin ses değerleri verilir. Harfler harekelere göre seslendirilmelidir: "Cim ye esre" yerine "ci" söylemek gibi. Benzer sesli harflerin söyleniş farkları gösterilir. Hecelemeye geçilir. Okuma ile yazma birlikte yürütülür. Hem okumaya hem de yazmaya medar olmak için kelime bilgisi kullanımını kapsayan sual ve cevap yoluyla alıştırmalar yapılır, ödevler verilir. "Tahlil-i terkip" usulü icra olunur. Yani öğrenciye okutulan metinler yazdırılarak imlâları kontrol edilir, öğrenciden okunan bir metinden anladıklarını yazması istenir. Böylece okuma ve imlâ beraber öğretilmiş olur. Öğrencilere verilen ödevlerde öğrendikleri kaidelere göre okuduklarını anlayıp yazmaları beklenir. Öğrencinin meramını anlatması esas alınmaktadır. Nuhbetü'l-Etfâl'de olduğu gibi, öğrenciyi daha 1. sınıfta hat dersine yönelik bir sürü yazı çeşitleri ile karşılaştırmaz.

[2] **Elifba**, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: K.201209

1894'te bir genelge yayımlanır ve bunda İmparatorluk içerisindeki mahallî ve yabancı okullar da dahil olmak üzere bütün okullarda Türkçe öğretim yapılması istenir.

Fuad Köprülü, Sultan II.Abdülhâmid'in Türkçeciliği hakkında bir vesika yayımlar. Söylendiğine göre bu vesikayı yazara Bursalı Tahir Bey vermiştir. 7 Mayıs 1310/19 Mayıs 1894 tarihiyle Manastır İdadisi Müdürlüğüne gönderilmiş olan bu belgeye göre mekteplerde Arapça ve Acemce kelimelerden azamî nisbette kurtulmuş sade bir lisân öğretilecek; İstanbul şivesi bu hususta esas ittihaz edilecektir. Yayınlanan bu tamimle öteden beri dilimize yabancı kalmış Arabî ve Farisî kelimelerle Türkçeye yeniden sokulmaya çalışılan bu tür alışılmamış sözlerin yerine halk dilinde yaşayan Türkçe karşılıkları kullanılması istenmiştir.[3]

1896'da Maarif Nezaretine verilen bir raporda, Türkçe kavâid dersinin Arapça ve Farsça kavâid ile doldurularak öğrencilerin zihnini karıştırmamak gerektiği söylenir.

II.Meşrutiyet devrinde Anayasada Türkçenin resmî dil olarak belirtilmiş olmasından hareketle bütün ilkokullarda Türkçenin zorunlu olduğu, Türk olmayan toplulukların çoğunlukta oldukları bölgelerde Türkçenin yanında kendi dillerini de okutabilecekleri, ortaokullarda ise kendi dillerinin seçmeli dil olabileceği hükme bağlanır.

1909'da medrese programları ıslah edilip "fünun-ı hâzıra" dersleri konurken programlarda "Osmanlı sarfı, nahvı, belâgatı, yazısı, imlâsı, kitabeti" dersleri de yer alır. 1910'da Sultânîyelerde "ilm-i edeb-i Türkî"nin öğretilmesi istenir. İnşâ veya kitabet dersinin fonksiyonu "tahrir" dersine verilir. Aynı değişiklik ilkokullar için de geçerlidir. 1916'da Hüseyin Râgıp Baydur'un öğretmenler için hazırladığı **İbtidâîlerde Türkçenin Usul-ı Tedrisi** adlı kitapta tedrisin başlıca hedefinin iyi söylemek ve iyi yazmak olduğu belirtilir. Kıraat, metinlerin açıklaması, inşâ, sarf,

[3] Dr. Yusuf Ziya Öksüz, **a.e.**, s.30-31

tahlil, imlâ, istiktâp, tahrir ve kitabet tedrisatı üzerinde durulur. Ayrıca **öğrenciye** verilen kompozisyon alıştırmaları üslup ve yazı plânı açısından ele alınır; ödevler hakkında da açıklamalar yapılır. 1918'de Nüzhet Sâbit, okuma-yazma öğretiminde cümle ile okumaya başlama usulünü getirir.

Türkçe elifba ile ilgili, inceleme dönemimizdeki bazı yeniliklere ve bu konuda yani Türkçenin öğretilmesi ile ilgili bazı resmî uyarı ve genelgelere bu şekilde dikkati çektikten sonra asıl öğretim meselesine geçebiliriz.

Tezimizin ikinci bölümünde görüldüğü gibi mektep programları çoğunlukla 1870'lerden sonra belirlenmeye, belli olmaya başlar. Ondan evvel sadece dersin adı vardır. Türkçe veya kitabet, inşâ derslerinde hangi konuların okunduğuna dair bir şema bugün olduğu gibi tam belirlenmiş değildir. Dolayısıyla bu konuyu daha doğrusu dersin muhtevasını, okutulan ders kitabı ortaya koymaktadır. Ayrıca genel çerçeve belirlenmiş olsa da bir programın uygulanış şekli demek olan ders kitabı devrin anlayışını, konuya yaklaşımını gösterir ki bu son derece önemlidir. Bir örnekle maksadımızı anlatmak istersek 1870'li, 1900'lü, 1930'lu, 1940'lı, vb. yıllardaki dil ve edebiyat anlayışı değişiktir. Dersin adı aynen kalmış olsa, çerçeve program belli de olsa onun uygulaması bu anlayışlara göre değişir. İşte bu bakımdan ders kitapları muhtevası ve konuya yaklaşımı bakımından konumuzun aydınlanmasında fevkalade önemi hâizdir. Bunun için tezimizin bu bölümünde dilbilgisi ders kitaplarını ele alacağız.

Bilindiği gibi genel çerçevede bu dönem dilbilgisi kitapları Arap gramerine ait kitapların etkisi ile olacak sarf(kelime) ve nahiv(cümle) bilgisinden oluşmaktadır. Biz de incelememizde buna bağlı kalarak kelime bilgisinin mündericatından başlayacağız. İsim, sıfat, zamir, fiil, edat, masdar, fer'-i fiil, mübhemat, ism-i işaret, cümle burada ele alacağımız konulardır. Tabii buna bağlı olarak yer verilen noktalama işaretleri de söz konusu edilecektir.

Ayrı ayrı ele alacağımız her konuda kitaplar, kronolojik sırada değerlendirilerek konulardaki gelişme veya zenginleşme gösterilmiş olacaktır.

Bizim buradaki maksadımızın genel dilbilgisi kitapları olmadığını, kendimizi konumuza bağlı olarak ders kitapları ile sınırlandırdığımızı belirtelim. Bununla beraber konu gerektiğinde ders kitabı olmayanlara da işaret edilecektir. İlk bölümde isim incelenirken önce kitap genel olarak tanıtılmıştır.

3.1. İsim:

Burada söz konusu edeceğimiz ilk kitap, bizde ilk yayımlanmış gramer kitabı olan Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte yazdıkları **Kavâid-i Osmaniyye(1851)**'dir. Yazarlara göre Türkçe, Çağatayca'nın bir şubesidir; kuralları ve usulü çok muntazam olsa da müfredat ve kelimeler bakımından vasat görüldüğünden Arapça ve Farsça'dan yardım alınarak gayet geniş bir dil meydana getirilmiştir. Bundan dolayı Arapça ve Farsça'yı iyice öğrenmeden dilimizi öğrenmenin mümkün olamıyacağı ileri sürülür. Osmanlı Türkçesinin kaideleri tespit edilerek öğretilmesinin mümkün olacağı belirtilir. Kavâid-i Osmaniyye'nin mukaddimesinde yazarlar "...kelâmın terekküp ettiği kelimeler beş nev'idir ki isim, sıfat, kinâyât, fiil, edevat olup..." derler ve her birini ayrı bir "bâb"da ele alırlar. Hâtime'de ise bir kaç sayfada cümle üzerinde dururlar.

Cevdet ve Fuad Paşalar isim konusunda önce genel bir değerlendirme yaparlar. Burada isim "her şeyden haber veren kelime" diye tarif edilir ve ism-i cins veya ism-i âm (cins isim), ism-i hâs veya ism-i alem (özel isim) diye ikiye ayrılır. Sonra isimler kemiyet itibariyle müfred (teklik) ve cem' (çokluk), keyfiyet itibariyle de müzekker (erkek) ve müennes (dişi) olarak sınıflandırılır; keyfiyetin sadece Arapça'ya mahsus olduğu, Türkçe ve Farsça'da olmadığı söylenir. Son olarak ismin cümle içinde dört halde –mücerred (yalın hali "ev"), mefûlünbih (yükleme hali "evi"), mefûlünileyh (yönelme hali "eve"), muzâfunileyh (ilgi hali "evin")- bulunacağı belirtilir. Mücerred terkipte mübteda veya haber olur. "Gök yüksektir." dediğimizde "gök" mübteda ve mücerrettir. Yazarlar ilk fasılda Türkçe isimleri söz

konusu ederler ve bu çerçevede teklik, çokluk, yalın, yükleme, yönelme ve ilgi hali üzerinde çok kısaca dururlar ve örnekler verirler. Kaide ve tenbih başlıklarında aslında ses bilgisinin konusu olan tonsuz ünsüzün iki ünlü arasında tonlu ünsüze dönüşmesi "ayak/ayağı", izafet anlatılır. İzafet, bir isme diğer bir ismi rabt etmekten ibaret olup ilkine muzâfunileyh (tamlayan) ikincisine muzâf (tamlanan) denir. "Evin damı" dediğimizde "dam" muzâf, "ev" muzâfunileyh olur. İzafet iki kısımdır: 1. İzafet-i beyaniyye (belirtisiz isim tamlaması); muzâfunileyh, muzâfın nev'ini beyan eder. "Çınar ağacı" gibi. 2. İzafet-i lâmiyye (belirtili isim tamlaması); nisbet ve temellük mânâlarını gösterir. "Evin damı" gibi. Bazen izafet-i lâmiyye edatı olan "+In/+Un, +nIn/ +nUn" kaldırılır ve izafet-i beyaniyye oluşur. "İbrahim Ağa Çayırı, Veli Efendi sahrası, yalı bekçisi[4] " gibi. İkinci fasılda Farsça isimler söz konusu edilir. Burada tabiatıyla Türkçede kullanılan durumlarıyla Farsça isimler belirtilir. Aynı durum üçüncü fasıl olan Arapça isimler için de geçerlidir.

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa, Kavâid-i Osmaniyye'nin yeni başlayanlara anlatılmasında zorluklar görüldüğünden **1852**'de rüşdiyeler için **Medhal-i Kavâid**'i hazırlarlar. Bu kitapta kelime nev'ilerine masdar, mübhemat, fer'-i fiil, ism-i işaret başlıkları da eklenir. Medhal-i Kavâid'de doğrudan Türkçe isimlere geçilir. İsim, Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi " Şahıstan yahut şeyden haber veren kelimedir." şeklinde tarif edilir. İsmin dört halinden, teklik ve çokluktan, ünsüz tonlulaşmasından, ses uyumundan, izafetten bahsedilir. Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça isim tamlamalarından örnekler verilir.

Nâsıf bin Münim el-Mâluf, **1854** tarihli **Fevâid-i Şarkiyye** adlı kitabını üç bâba ayırır: İlk bâbda kelimeyi Arapça dilbilgisindeki sınıflandırmayı esas alarak üç ana başlıkta toplar: İsim, fiil, edat.

İsim bölümünde özel ve cins isimler, teklik ve çokluk, sayı isimleri (ismin önüne gelen sayılar, "Bir mektup yazdım" gibi), ismin halleri, sıfat, zamir, zaman ve mekân zarfları üzerinde durulur. İşaret-i ism-i cins başlığıyla ismin önüne gelip sıfat

[4] İlgi ekini kullanmadan ilgi ekli anlamı taşıyan tamlamalar, yalnız bu kitapta anlatılmıştır.

diye tarif olunan isimlerden bahsedilir. "Erkek arslan, dişi koyun, meyveli ağaç" gibi. İsmin halleri olarak mübteda veya mücerred (yalın hali "baş"), izafe (ilgi hali "başın"), mefûlünileyh (yönelme hali "başa"), mekân kâini (bulunma hali "başta"), mefûlünbih (yükleme hali "başı"), mefûlünminh (çıkma hali "baştan") gösterilir. Ayrıca ism-i tasgir "CIK/CUK, CAĞIz" ekleriyle yapılan "dostcağız, elceğiz" gibi küçültme isimleri, fakat burada diğerlerinden farklı olarak "rAK" küçültme[5] eki de vardır: "Akrak, ufarak, küçürek" gibi. Bu ek, son sesi "K" olan kelimelere geldiğinde "K" sesinin düştüğü belirtilir. İsm-i tafdil (ismin önüne "en" getirilerek fazlalık ifade eden isimler), ism-i mekân, "lIK/lUK" ekleriyle yapılan "odunluk, kalemlik" gibi yer isimleri; bu ekler alâmet-i mevsûftur da "hastalık, temizlik" gibi; mevsûf-ı Arabiyyesi " +iyyet" ekidir. Memuriyyet, insaniyyet gibi. İsm-i mensub, "lI/lU" ekleriyle yapılan "İzmirli, gayretli" gibi aitlik isimleri. İsm-i müşâbehe, "daha,+den" kullanılarak yapılan "daha küçük veya +den küçük" gibi benzetme isimleri. İsm-i fâil, geçişli fiillerden "-IcI/ -UcU, -An" ekleriyle yapılan "yazıcı, yazan" gibi sıfatlar. İsm-i mefûl, geçişsiz fiillerden "-mIş/-mUş" ekleriyle yapılan "bilinmiş, okunmuş" gibi sıfatlar şeklinde Arapça isim çeşitlerinin adları olan bu kavramlar Türkçe isimden isim yapma ekleriyle oluşmuş isimlere ad olurlar. İsm-i gayr-ı sâlimin "son harfi 'elif', -ünlü kullanımlarıyla-'vav' 'he' ve 'ye' olan isimler" hal eklerini alması, bunun sonucu uğradığı ses değişiklikleri (yardımcı ünsüz 'y', ilgi halinde ekin '+nIn/+ nUn' olması), teklik ve çokluk incelenir. Görülüyor ki yazar, Türkçe'yi Arapça'nın dil mantığı ile düşünür ve konusunu Arapça kurallarla anlatır.

Ayrıca bu bölümün sonunda konuşma dilinde en çok kullanılan hitap ve cevaplardan örnekler verir: "Merhaba, sabahınız hayrola, nasılsın, buyurun, Allah razı olsun, rica ederim, haşa gibi."

İkinci ve üçüncü bâblarda Türkçe'de kullanılan Arapça ve Farsça fiiller, masdarlar, isimler, zamirler, sıfatlar, harf-i cerler, sayı isimleri, hafta günleri, aylardan bahsedilir; örnekler ve Türkçe karşılıkları verilir.

---

[5] Bu ek, sıfatlarda kuvvetlendirme ve karşılaştırma derecesi kurmak için kullanılır. Zeynep Korkmaz,**Gramer Terimleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları:575, 1992, s.98. Ekin az kullanılması ve örnek kelimeler, yazarı yanıltmış olmalı.

Abdullah Râmiz Paşa da **1866** tarihli **Lisân-ı Osmanî Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir** adlı kitabında kelimeyi isim, fiil, edat diye ayırır. İsim, önceki kitaplardaki gibi tarif edilir. Teklik ve çokluk durumları verilir. İştikak cihetiyle isimler söz konusu edilirken "al-,git-,gel-,gör-" fiillerinden türeyen "alınan, giden, gelen, alıcı, görülmüş" gibi isimleri ism-i müştak; "kalem, kâğıt, ağaç" gibi isimleri de gayr-ı müştak veya ism-i câmid olarak değerlendirir. İsim meydanda olup olmadıklarına göre iki kısımdır: 1. Hariçte yani meydanda olup gözle görünen nesnelerin adı olan isimler (somut isimler), "pencere, ağaç, insan" gibi. 2. Aklî ve hissî yani gözle görülmeyip zihinde tasavvur ve mülâhaza olunan isimler (soyut isimler), "akıl, fikir, can" gibi. İsim mânâları bakımından da iki kısma ayrılır: 1. Müfred olduğu halde umum ifade eden isimler. Meselâ hayvan denildiğinde dünya üzerindeki bütün canlılar demek olmakla bu hayvan lafzının kapsadığı canlılar cins cins tefrik olunduğunda da yine umum ifade ettiğinden ism-i âm veya ism-i cins denir. 2. Husus ifade eden isimler: a) Şahsa mahsus isimler, "Ahmet, Salih" gibi. Ayrıca sıfat, rütbe, lakab, şöhret, mensup olduğu mekân, doğduğu mahal veya meşgul olduğu sanatı zikr ve yad eden isimler. "Kör Ahmet, Balatlı Hüseyin, Ahmet Çavuş" gibi. b) İnsanın dışındaki canlılar ve eşyaya mahsus isimler olup yazılı usule uygun ifade olunarak özellik kesb eder. Meselâ "Filân bahçenin vasatında ve yol kenarında bulunan eğri kiraz ağacı" gibi. İsmin halleri olarak da mefûlünbih "+I/+U", mefûlünileyh "+A", mefûlünfih "+dA/+tA", mefûlünanh ve minh "+dAn/+tAn, muzâfunileyh "+In/+Un", mücerred verilir. İsmin hallerini aldığında ünlü ile biten kelimelerde türeyen 'y' sesi ve ilgi halinin "+nIn/+nUn" olması kelimenin uğradığı ses değişiklikleri olarak gösterilir. İsm-i mürekkeb (birleşik isim) olarak "ateş böceği, ocak maşası, sokak kapısı" gibi örnekler verilir. İsmin sonuna aldığı "CA, cAĞIz, CI/CU, CIK/CUK, lI/lU, lIK/lUK" ekleriyle yapılan kelimeler anlatılır: Köylü (ism-i mensub), ufakça (ism-i tasgir), ufacık (ism-i tasgir), taşçı (ism-i fâil), senelik (ism-i zaman), ağızlık (ism-i âlet), odalık (ism-i mensub), samanlık (ism-i mekân) gibi. Önceki kitaplarda belirtilen isim tamlamaları aynen tekrarlanırken izafet-i beyaniyyeye ism –i mürekkeb de denir: "Çınar ağacı, kaplıca suyu" gibi. İsmin cümlede mübteda ve fâil olarak kullanılmaları söz konusu edilir: "Ahmet mekteptedir." gibi. İsim bahsinde sıfat ve kinâyât da anlatılır.

Sıbyan mektepleri için **1870** tarihinde düzenlenen telif ve tercüme nizamnamesindeki Kavâid-i Türkiyye risalesinde de kelime; isim, fiil, edat şeklinde sınıflandırılır ve sıfat, zamir ismin alt başlığı olarak verilir.

Ahmet Cevdet Paşa sıbyan mektepleri için yazdığı **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitabında dilimizin aslının Türkçe olduğunu sonradan Arapça ve Farsça ile karıştığını söyler. Kelimeyi Medhal-i Kavâid'deki gibi sınıflandırır.

İsim bahsinde ism-i tasgir yeni bir konu olarak karşımıza çıkar. Yalnız bunun Fevâid-i Şarkiyye'de de bulunduğunu belirtelim. Ayrıca isimden isim yapma eklerinden örnekler verilir ve isim cümlesi de söz konusu edilir.

Tıp mektebi öğrencilerinden Yani Haralambo, **Kavâid-i Osmaniyye-i Cedide(1872)** adlı eseri üç bâbdan meydana gelir. İlk bâbda sarfın tanımı yapılarak harf, hareke ve hece ele alınır. İkinci bâbda kelimeyi isim, sıfat, esmâü'l-âdâd, kinâyât, fiil, edevât, harf-i zarf, harf-i rabt, harf-i nida diye inceler. İsim konusu Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi işlenir. Farklı olarak ismin keyfiyeti incelenirken müzekker olarak "boğa, horoz"; müennes olarak "inek, tavuk" örnekleri verilir.

Üçüncü bâb da kelimat-ı umumiyyenin iştikakları başlığını taşır. Osmanlı Türkçesinin kelime çeşitlerinin iştikakları verilir: 1. İsm-i masdar ("-GI/-GU,-GIç,-Iş/-Uş,-m,-mA" ile masdar-ı tahfif de yapılır; alış, kesiliş, alım, satım, vergi, başlangıç gibi. Ayrıca ism-i masdara hâsıl-ı masdar da denir ve ismin halleriyle de çekilir.) 2. İsm-i sıfat (lIK/lUK; mesirelik, padişahlık) 3. İsm-i mensub ("lI/lU, lIK/lUK"; hünerli, akıllı, yemeklik) 4. Mübalâğa ile ism-i fâil ("-GAn,-GIç"; solugan, dalgıç) 5. Sıfat-ı müşebbehe ("-K,-KIn/-KUn,-GIn/-GUn, lI/lU"; delik, çürük, keskin, yorgun, düşkün, okunaklı, yazılı, yakışıklı) 6. İsm-i tasgir ("CIK/CUK, CAĞIz"; sıcacık küçücük, kuşcağız) 7. İsm-i âlet("-GI/-GU"; süzgü, çalgı) 8. İsm-i zaman("lIK/lUK"; senelik, haftalık) 9. İsm-i mekân ("lIK/lUK"; zeytinlik, selâmlık)

Selim Sâbit ise **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1873)**'sinde kelimeyi isim, sıfat, kinaye, edat, fiil başlıklarıyla inceler. İsmi, "zamandan mücerred olarak hariçte veya zihinde mevcut olan bir şeye delâlet eden kelime" diye tarif eder. İsimleri, özel ve cins diye ayırdıktan sonra teklik ve çokluk durumlarını verir. Bir şeyin müzekker olduğunu göstermek için "erkek", müennes olduğunu göstermek için ise "dişi" kelimeleri isimlerin evveline getirilerek o şeyin cinsi beyan olunur: "Erkek arslan, dişi arslan".

Dr. Vasil Kanber de aynı yıl yazdığı **Hâce-i Osmanî(1873)** kitabını üç mebhasa ayırır: Birinci mebhasta usul-ı tahrir ve kıraatı ele alır. Harflerin, hecelerin yazımına, bitişmesine, harekelere dikkati çeker. Cümle yazımında işlenilen konuya göre kullanılan ilmî, dinî ve edebî ibarelerden örnekler verir. Türkçe sayılardan bahseder: Ahâd (1-9), aşerât (10-90), miât (100-900), ahâd-ı ulûf (1000-9000), aşerât-ı ulûf (10000-90000), miât-ı ulûf (100000-900000). Ayrıca sayıları kendi içlerinde aslî, vasfî, tevzîî, kesrî diye de sınıflandırır. Matematikteki dört işlem de ele alınır.

İkinci mebhasta kelime, isim, sıfat, kinayat, fiil, edevat şeklinde sınıflandırılır. İsim bahsinde isim öncelikle ism-i âm ve ism-i hâs diye ikiye ayrılır. Daha sonra ismin halleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünfih, mefûlünminh, mefûlünileyh, muzâfunileyh), izafet, teklik-çokluk durumları önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Süleyman Paşa da **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)**'sinde Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın Medhal-i Kavâid'deki kelime sınıflandırmasını tekrarlar. İsim bahsi de Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi anlatılır.

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin **Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan** adlı kitabı **1881**'de yayımlanmasına rağmen yazılış tarihi 1847'dir. Bundan dolayı kitabın muhtevasını aynen vermek durumundayız. Eserin başında içindekiler kısmı, terimlerin açıklandığı kısım, yazar hakkında ve basıldığı yer hakkında bilgilerin verildiği bir bölüm vardır. Eser, bir mukaddime, beş maksat ve bir hatimeden

ibarettir. Konuları maksat ana başlığı altında açıklamıştır. Maksatları bâblara ayırmıştır. Bâbları da nev'ilere, kısımlara ve sınıflara ayırmıştır. Mukaddime bölümünde Türkçe kelimelerin türleri, bazı terimlerin açıklaması üzerinde durulur. Kelimeyi isim, fiil ve harf[6] diye sınıflandırır. Birinci maksatta ekler anlatılır ve ekler açıklanırken edat tâbiri kullanılır. Osmanlı Türkçesinde kaç adet harf olduğundan, harflerin harekelenişinden, harflerin ünlü, ünsüz, kalın, ince diye sınıflandırılışından bahsedilir. Hangi eklerin nerelerde, hangi anlamda, hangi görevlerde kullanıldığı ve kelimelere ekleniş şekilleri izah edilir. İkinci maksatta yalın ve türemiş fiillerin özellikleri açıklanır. Fiillerin çekimleri tablolar halinde verilir. Üçüncü maksatta ise fiilden fiil türeten eklerin dışında fiillere eklenen tüm eklerin özellikleri anlatılır. Dördüncü maksatta da birleşik fiillerin yapıları, çekimleri üzerinde durulur. Beşinci maksatta türemiş isimlerden aitlik isimleri ile küçültme isimlerinden bahsedilir. Hatimede cümle bilgisi işlenir. Birleşik fiillerin dışındaki kelime grupları, cümle türleri, cümlenin yüklem ve özne ögelerinin kullanım şekilleri, isimlerde pekiştirme ele alınır. Kelimeyi Fevâid-i Şarkiyye'deki gibi sınıflandırır.

İsmi şu şekilde tanımlar: İsim, mefhumiyette müstakil, mahkûmunaleyh ve mahkûmunbih olmakla sâlih mânâya delâlet eden kelimedir. İsim bahsinde Fevâid-i Şarkiyye'den farklı olarak müştakun minh isimler "güzel, deve, şu", müştak isimler "yazın, güzelce, devecik", câmid isimler "sen, ben, öyle", marife "belirtili isimler" (âlâm, elkâb, muzmerat, esmâ-yı işaret, esmâ-yı kevniyye "+ki, benimki", sıfat-ı hâdise "parayı veren, atı alan adam geldi", ol, şol ve hani harfleriyle masdar ve müvekkili olan isimler "Ol zât daha gelmedi; fiil şol kelimedir ki...; Hani söylediğim söz yok mu, işte çıktı.") ve nekre "belirtisiz isimler" ("+I/+U" eki ile mutarref olan "atı al parayı ver"; "sağır kef" ile mutarref olan "atın çulu" isimler, zamâir-i muttasıla "+Im/+Um, +In/+Un, +I/+U, +ImIz/+UmUz, +InIz/+UnUz, +lArI" alan isimler), çeşitli mânâları kazandırmak için ismin başına ve sonuna eklenen basit ve birleşik harflerle yapılan isimler "bizzat, küçücük, taşlık" , ism-i mensub "Osmanlı", isimlerde pekiştirme "kalem malem" söz konusu edilir.

[6] Burada "harf" kelimesi edat yerine kullanılmaktadır.

Selim Sâbit, **1881** tarihli **Sarf-ı Osmanî**'sinde kelimeyi 1873 tarihli Muhtasar Sarf-ı Osmanî'sindeki gibi sınıflandırır. Ayrıca isim bahsini aynı şekilde işlediği gibi daha da genişleterek ismin sonuna aldığı ekler açısından inceler: İsm-i tasgir "cAĞIz, CIK/CUK", evcik, evceğiz; ism-i mekân "lIK/lUK", çiçeklik; bu ek ism-i mensub için de kullanılır: Yazlık, kışlık; ism-i mensub "lI/lU", güçlü, kuvvetli; önceki kitaplardan farklı olarak 'ism-i vasfî; bir zat, bir iş ve kâr ile devam üzere iştigâlini beyan ve ifade eden lâfızdır.' "CI/CU", ekmekçi, sucu).

Mehmet Şemseddin'nin **İlâveli Anahtar(1882)** kitabı 1881'de yayımladığı Anahtar kitabı'nın aynısı olup daha da geliştirilmişidir. Birinci bâbda kelimeler, basit ve türemiş oluşlarına göre iki sınıfa ayrılır: 1. Kendilerinde bulunan harflerden bir harf çıkarılsa kalan harflerden bir mânâ anlaşılması mümkün olmayan kelimeler: "Toz, su, ser." 2. Kendilerinde bulunan harflerden biri veya bir kaçı kaldırılsa ya kelime-i asliyyesine dönmesi veya kendisinden bir mânâ anlaşılması kabil olan kelimeler: "Tuzluk, iyilik, kadem." Müellif Arapça "قدم " kelimesindeki kafi çıkarınca geriye kalan "دم " kelimesinin "kan" ve "zaman" anlamına geldiğini söyler. Böylece de parçalanamayan ve ayrılamayan Arapça kelimeden Farsça "dem" kelimesini çıkarır. Kelime ayrıca kelimat-ı mücerrede "def, tel" ve kelimat-ı mürekkebe "ayakkabı, sivrisinek" diye ayrılır. Türkçe'de kelimelerin aslı emr-i hâzır kelimelerdir. Emr-i hâzır kelimelerinin iki harfli olanına senâi (-ال al-), üç harfli olanına sülâsi (-قیر kır-), dört harfli olanına rubâi (-چاغر çağır-), beş harfli olanına humâsi (-کوتور götür-), altı harfli olanına südâsi (-بیلدیر bildir-) denir. İştikak, kelimelerin değişmelerine yani türlü türlü tarzlara girmesine denir. İkinci bâb iştikak başlığını taşır. Burada kelime türlerine göre isim, sıfat, zamir, fiil, harf-i cer, atıf, harf-i nida diye ayrılır. Herbiri ayrı ayrı tarif edilir. Üçüncü bâb isme tahsis edilir.

Burada önce isim, özel ve cins isim diye ikiye ayrıldıktan sonra özelliklerine göre cins, sayı (teklik-çokluk) ve tasrif gruplarına ayrılır. İsimler cins olarak üç grupta ele alınır: 1. Canlılarda erkeklik "baba" 2. Canlılarda dişilik "ana" 3. İsm-i muhayyer, canlı olmayan şeylere denir. "Taş, dağ" gibi. Yazar, Türkçe ve Farsça kelimelerde erkeklik, dişilik olmadığını, Arapçadan alınan kelimelerin sonunda "ت ve ه" harflerinin getirilerek müennes yapıldığını "şâkir, şâkire" örneklerini vererek

belirtir. Türkçe isimlerin ikinci özelliği sayı konusunda Farsça gibi Türkçe'de de teklik ve çokluk olarak ikiye ayrıldığı belirtilir. İsimlerin sonuna gelen çokluk eki +lAr'dır. İsimlerin üçüncü özelliği olan tasrifte ise kelimeler arasında kullanılan isimlerin türlü türlü haller peyda etmesine siga dendiği söylenir. İsimler üç siga üzerine tasrif olunur: Mübteda, muzâfunileyh, mefûl. 1. Bir işi işleyeni veya işlenmiş işi bildiren isim ve kelimeye fâil, muzâf veya mübteda sigası denir: "At koşuyor; âdem cism-i fânidir." 2. Bir şeyin kimin olduğunu bildiren isim ve kelimeye muzâfunileyh sigası denir. İsmin sonuna muzâfunileyh alâmeti olarak gelen "+Im/+Um, +In/+Un, +nIn/+nUn" harflerinin konulmasıyla olur: "Benim kitabım, senin kâğıdın. Kuş yuvası (yuva+sı eki ism-i mensub alâmetidir)." 3. Fiil-i müteaddinin ameline mazhar olan isim veya kelimeye mefûlünbih sigası denir: "Hasan Efendi mektup yazar." Bazı sigalar da harf-i cer tâbir olunan "A" harfiyle terkip olunur: "Hâne+y+e girer, âsumân+a bakar." İsimlerin tasrifi: Fâil (adam), muzâfunileyh (adamın), mefûlünbih (adamı), mefûlünileyh (adama), mefûlünanh (adamdan), âlâtı (adam ile).

Görülüyor ki Mehmet Şemsettin, isimleri ele alırken basit-türemiş, mücerred-mürekkeb, harf sayıları, çekimli oluşları, türlerine göre gruplandırmakta; ayrıca cins, teklik-çokluk ve hallerine göre değerlendirmektedir.

Sultan Selim Rüşdiyesi muallim-i evvelî'nin yazdığı **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)**'de de Medhal-i Kavâid'deki kelime sınıflandırması tekrarlanır ve bunlardan konumuz olan isim, önce özel ve cins isim olarak ikiye ayrılır, cins isimlerdeki teklik-çokluğa işaret edilir; mücerred isimler ve buna bağlı bir şekilde ismin halleri üzerinde durulur. Mürekkeb isimler olarak isimleri isnâdî, izafî, tavsifî ve tadadî gruplarına ayıran yazar, birincisinde mübteda-haber, fâil-fiil, ikincisinde isim tamlamaları, üçüncüsünde sıfat tamlamaları, dördüncüsünde sayılar üzerinde durur.

Ali Nazîma'nın rüşdiyeler için yazdığı **Lisân-ı Osmanî(1884)** kitabında kelimeyi isim, fiil, edat diye üçe ayırır. İlk bâbı isme tahsis eder. İsmin kısımları olarak cins, hâs, masdar, sıfat, zamir, işaret isimleri, sayı isimleri verilir. Önce

örnekler ve temrinlerle ism-i cins ve ism-i hâssı açıklar; sonra tekrar cins isme döner. Cins isimler ikiye ayrılır: 1. İsm-i zât (ism-i ayn da denir. Vücud-ı zâtiyyesi olan isimlerdir: "İnsan,dağ." 2. İsm-i mânâ (vücud-ı zâtiyyesi olmayıp zât ile kâim bir mânâya delâlet ederler. "Bilmek, görmek, anlamak gibi").

Masdar başlığında önce masdarın mânâ ismi olduğunu vurgulayan yazar şöyle devam eder masdarın bir mânâ-yı masdarî hali ve bir de onun hâsılı vardır. Birinci kısımda mânâ-yı masdarîden kasdedilen asıl masdardır. Asıl masdarlar yapı itibariyle iki kısımdan oluşur: Madde-i asliyye denilen kök kısmı "gel-" ve edat-ı masdar denilen ek kısmı "-mAK". Asıl masdar da kendi içinde aldığı eklere göre masdar-ı sakil "-mak" ve masdar-ı hafif "-mek" diye ayrılır. İkinci kısımda asıl masdarlardan türetilen kelimeler olan hâsıl-ı masdarlar (ism-i masdar) ele alınır. Hâsıl-ı masdarlar şu şekildedir: 1. "lIK/lUK" ekleri getirilerek yapılan okumaklık, gitmeklik gibi masdarlar 2. "–mA" ekleri getirilerek yapılan yazma, çizme gibi masdarlar 3. Masdarın çatısı ile ilgili olarak bina-i nev' adı verilen, keyfiyet ifade eden ve "–Iş/-Uş" eki getirilerek masdarın çatısı yeni bir hal alan masdarlar; geliş, gidiş gibi. Yalnız bir malı satın alma ve satma mânâsındaki "satış-alış" ve "alış-veriş" kelimelerinin asılları hâsıl-ı masdarlardır; yani "almak-vermek" mânâsındaki "alış ve veriş" gibi yeni bir çatı oluşturmazlar. Ayrıca "-Iş/-Uş" yerine de bazen "-m" getilir: "Yatım, çalım, alım, satım." 4. "-tI/-tU" eki getirilerek yapılan "çatırtı, karartı, gezinti" gibi masdarlar.[7]

Masdarlar, mânâ cihetiyle lâzım ve müteaddi diye ayrılır. Lâzım masdarların mânâsı fâilin bir hali olup gayrıya taalluk etmez: "Yatmak, uyumak" gibi. Müteaddi masdarın mânâsı fâilin bir işi olup gayrıya taalluk eder ve taalluk ettiği şey mefûldür: "Kesmek, kırmak" gibi. Mefûl, mefûlünbih-i sarih ve mefûlünbih-i gayr-ı sarih diye ikiye ayrılır. Yalnız mefûlünbih-i sarih ile hem mefûlünbih-i sarih ve hem mefûlünbih-i gayr-ı sarih alanlara müteaddi, hiç mefûlü olmayan veya yalnız mefûlünbih-i gayr-ı sarih alanlara lâzım (eve girmek gibi) denir. Eğer müteaddiler yalnız mefûlünbih-i sarih alırsa müteaddi-yi kâsır olur: "Kitabı yazmak." Eğer hem

[7] İsimden isim yapan tI/tU eki ile fiilden isim yapan –tI/-tU eki karıştırılmış. Çatır+tı, karar-tı.

mefûlünbih-i sarih ve hem mefûlünbih-i gayr-ı sarih alırsa müteaddi-yi kâmil olur: "Kitabı hocaya vermek." Müteaddi ve lâzımdan her biri semaî ve kıyasî olur. Müteaddi-yi semaî, aslı müteaddi olandır. Müteaddi-yi kıyasî, aslı lâzım olup "-dIr-/-dUr-,-tIr-/-tUr-; -t-" edat-ı tadiyyeleriyle müteaddi yapılandır: "Durmak-durdurmak, uyumak-uyutmak." Müteaddi-yi semaîye de edat-ı tadiyye ilave olunup eğer aslı müteaddi-yi kâsır ise müteaddi-yi kâmil olur: "Üretmek-ürettirmek." Lâzım-ı semaî, aslı lâzım olandır: "Yatmak, kalkmak." Lâzım-ı kıyasî, kaide ile lâzım yapılandır. Edat-ı masdardan önce bir "-n-" veya bir "-ş-" ilâve edilir ki buna mutavaat da denir: "Gezmek-gezinmek, savmak-savuşmak."

Masdarlar malum ve meçhul diye de ayrılır. Müteaddiler malum veya meçhul olur. Lâzımlar yalnız malum olabilir. Malum, fâile nisbet olunandır; "kesmek, kırmak" gibi. Meçhul, mefûle nisbet olunandır; "kesilmek, kırılmak" gibi. Malumu meçhul yapmak için "–l- veya -n-" getirilir: "Çiğnemek-çiğnenmek, kesmek-kesilmek." Meçhul ile mutavvaatın "-n-" harfi ile olanlarında şeklen fark olmayıp mânâca fark vardır: "Yıkanmak (mutavaat), çamaşır yıkanmak (meçhul)" gibi.

Lâfız cihetiyle masdar basit ve mürekkeb diye ayrılır: Basit masdarlar almak, bulmak, görmek gibi masdarlardır. Mürekkeb masdarlar dört şekildedir: 1. İsimlerin sonuna "lA-, lAn-, lAş-", getirilerek yapılan "topallamak, züğürtlemek, fenalaşmak, tuzlanmak, şekerlenmek" gibi masdarlardır. 2. Sıfat-ı semaîlerin sonuna "lAn- veya lAt-" getirilerek yapılan "tatlılanmak, tatlılatmak" gibi masdarlardır. 3. Masdar-ı istitâat, "-Abilmek" getirilerek yapılan "alabilmek, gelebilmek" gibi masdarlardır. 4. Masdar-ı isticâl, "-I/Uvermek" getirilerek yapılan alıvermek, gelivermek gibi masdarlardır. Ayrıca "etmek, eylemek", zaman fiillerinin sigaları "yazmış oldu, olacak, oluyor" gibi, "kılmak, kalmak (kalakalmak), durmak (yazadurmak)," devamlılık mânâsındaki "gelmek, görmek (olagelmek, söyleyegörmek)", mukârebe mânâsındaki "yazmak (düşeyazmak)" mürekkeb masdarlardandır. Yalnız bazı masdarlar kendi mütemmimât-ı cümleden olan hal sigaları ile birleşirler: "Namaz kılmak, ateş yakmak, gönül yapmak" gibi. Bunlar mürekkeb masdarlar değil, kelimat-ı müterekkebedir. Burada bazı mefûllerin ekleri metruk demektir. Çünkü "namaz kılmak, zekat vermek, gelmek istemek" gibi masdarların asıl halleri, "namazı

kılmak, zekatı vermek, gelmeyi istemek" şeklindedir. Masdar bahsinin sonunda masdarların müsbet ve menfi halleri de gösterilir.

Tezimizin ileriki bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılacak olan sıfat bahsinde sıfatın aldığı ekler anlatılırken ismin aldığı eklere de değinilir. Burada sadece ismin aldığı ekleri belirtmeyi uygun gördük. İsimlerin sonuna getirilen "lIK/ lUK" ekleri ile hem ism-i mekân "ağaçlık, çiçeklik" hem de ism-i âlet "tuzluk, sineklik" yapılır. Ayrıca Türkçe'de ism-i âletler, masdarın köküne "–g/-gU,-kI/kU" getirilerek de yapılır: Çalgı, sürgü.

İsmin diğer bir alt başlığı olan sayı isimleri de daha önceki kitaplarda işlenen aslî, vasfî, kesrî, tevziî olarak sınıflandılır.

İşaret isimleri bahsinde işaret isimleri olarak "bu" ve "şu" yakın için kullanılır: "Bu" (ism-i işaret) "tepe" (müşârünileyh-işaret isminin gösterdiği isim). Zamir-i gâib olan "o" lafzı da bazen uzak için kullanılır. "Şura, bura, ora" kelimeleri yer göstermek içindir. Pek yakını ifade içine "işte" ve pek uzağı ifade için de "tâ" söylenir. "İşbu" "işte ve bu" lâfızlarından meydana gelir. İşaret isimleri mefûl, sıfat ve kinaye yerine de kullanılır. Hiç müşârünileyhi olmayan işaret isimleri kinayat ve mübhemattır. "Böyle, şöyle" kelimeleri de kinayeden sayılır.

Yalnız "kendi" kelimesi kinayat ve mübhemattan değil, elfaz-ı müekkidedendir. Elfaz-ı müekkidenin de açıklaması şu şekilde yapılır. Tekid, bir lafzın yanlış anlaşılmaması veya konuşanın önem verdiği mefhumu belirtmek için kelimeyi tekrarlamaktır; "gel gel, git git" gibi. Bunlara tekid-i lafzî denir. Bir de tekid-i mânevî vardır. İfadeden ref'-i ibham veya unsurları ihata için kullanılır ki "kendi" kelimesi buraya dâhil olur: "Bunu ben kendim buldum." Genelde şahıs zamirinden sonra geldiği için de önce gelen şahıs zamiri kaldırılarak "kendi" kelimesi izafet zamiri ile birlikte kullanılır: "Kendim, kendin, kendisi." Diğer elfaz-ı müekkidelere, "Ben böyle yaramaz çocuk hiç görmedim", "Filân ve falân efendiler hep geldiler" cümlelerindeki "hiç" ve "hep" kelimeleri ile "upuzun, bembeyaz, büsbüyük" gibi kelimeler örnek olarak verilir. Ayrıca isimlerden elfaz-ı müekkide

yani pekiştirme isimlerinin nasıl yapıldığı anlatılır. İlk harfi "m" olmayan isimlerin birinci harfini "m"ye dönüştürerek tekrarlanmasına mühemmelat denir: "Kitap mitap, limon mimon." İlk harfi "m" olan isimlerin mühemmeli "filân" lafzıdır: "Merdiven filân."

Genel olarak isimlerin teklik ve çoklukları ele alınırken masdar, sıfat, zamir, işaret isimleri ve sayı isimlerindeki kullanımları da incelenir.

İsmin halleri mücerred "kitap", (mefûl "kitabı"-mefûlünbih-i sarih), "kitaba"mefûlünbih-i gayr-ı sarih), izafet ("hocanın kitabı", +ı muzâf; kitabının yazısı,-nın muzâfunileyh) diye ayrılır. Bunlara havass-ı isim de denir. İzafet de izafet-i lâfziyye (Arapça tamlamalardır) ve izafet-i mâneviye (Türkçe terkib-i izafîlerdir) şeklinde ayrılır. İzafet-i mâneviyye de kendi içinde bilinen şekilde izafet-i lâmiyye ve izafet-i beyaniyye diye ayrılır. Ayrıca ismin hal eklerinin, işaret isimlerinde, sıfatlarda, zamirlerde, masdarlardaki, pekiştirme isimlerindeki kullanımları anlatılır.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye(1885)**'sinde kelimeyi Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi tasnif eder. İsim bahsine de ek olarak cins isimlerin önüne "o" getirilip marife, "bir" getirilip nekre yapıldığını söyler ve "her" getirilip bütün fertlerin ifade edildiğini ekler. "Her insan yer, içer." Örnekte de görüldüğü gibi "her" isminin nekre yapısı farklı bir şekilde ifade edilir. Ayrıca ism-i mekân, ism-i tasgir bilinen şekilleriyle ele alınır. Daha önce gördüğümüz sayılar bahsi ahâd –birler-, aşerât –onlar-, küsurat –kesirli sayılar-, adâd-ı tevzii –üleştirme sayıları- diye ayrılır. İsim başlığı altında verilen mübhematın "kendi, kim, ne, kaç, kaçan, kanı, kangı" teklik ve çokluk halleri örnekleri ile birlikte verilir. İstifham kelimelerinin "kaç, ne, nice"gibi ibham şeklinde kullanımları da gösterilir: "Ne olursa olsun." İsm-i işaretler "bu, şu, o" sonlarına aldıkları eklerle incelenirler: "Bunlar, buncağız, burada." Bazen ism-i mübhem makamında kullanılırlar: "Âdet budur ki büyükler meclise sâirinden sonra gelir." Bu makamda bazen "şol" da kullanılır.

Halit Ziya, **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1885)**[8] adlı kitabında kelimeyi isim, sıfat, zamir, fiil, fer'-i fiil, tadil-i fiil, edat başlıkları ile inceler. İsim bahsinde Kavâid-i Osmaniyye'de anlatılan özelliklerle birlikte farklı olarak ismin halleri anlatılırken (mücerred) yerine (fâil) terimi kullanılır.

İsmin çeşitleri olarak da şunlar verilir: 1. İsm-i mücerred yani soyut isim; isimlerin ifade ettiği şeyi vasıtasız doğrudan doğruya ruhumuz hissediyor ve aklımız tefekkür ediyorsa, böyle isimlere ism-i mücerred denir: "Hüzün, keder, gurur" gibi. Sıfatların sonuna "lIK/lUK" getirilerek yapılan isimler de bu kabildendir: "Demircilik, odunculuk" gibi. 2. İsm-i maddî yani somut isim; isimlerin ifade ettiği şeyi görüyor, ona dokunabiliyor, onu işitebiliyor veya kokusunu, tadını duyuyorsak, böyle isimlere ism-i maddî denir: "Su, hava, seda." 3. İsm-i mürekkeb yani birleşik isim; "semizotu, toprakbastı." 4. İsm-i câmi yani topluluk ismi; "halk, cemaat." 5. İsm-i tasgir yani "CIK/CUK" ekleri ile yapılan küçültme ismi; "evcik, oduncuk" gibi; ayrıca şefkat ve muhabbet makamında da kullanılır, "valideciğim, evladcığım" gibi.

İsimler aynı zamanda ilk harfleri "m"ye dönüşerek tekrar edilebilirler. "Toprak moprak" gibi. Yalnız "m" harfi ile başlayan isimler böyle tekrar edilemezler; "filân" kelimesi kullanılır: "Merdiven filân."

Nekre-marife başlığı ile önce tarif yapılır: Unsurlarından biri, hepsi veya cinsi murat edilmeyerek kullanılan isimler nekre "vapur gördüm", unsurlarından biri, hepsi veya cinsi murat edilerek kullanılan isimlere de marife "vapuru gördüm" denir. İsimler bulundukları hal itibariyle marife ve nekre olmalarına göre dört surete girerler: Mücerred, mefûlünbih muarref, mefûlünileyh, muzâfunileyh muarrif. İsimleri böyle suretlere geçirmeye isimlerin tasrifi denilir. İsm-i hâslar muarref olduklarından nekre olmazlar. İsimler, mefûlünbih ve muzâfunileyh eklerini aldıklarında marife olurlar: "Tuna'yı geçtim. Tuna'nın akıntısı" gibi. Mefûlünileyh ekini aldıklarında da marife ve nekreleri bir olur: "Vapura, kapıya."

---

[8] Halit Ziya, **Kavâid-i Lisân-ı Türkî**, yay. haz: Kaya Türkay, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları:707, Ankara, 1999

İzafet bahsinde de terkib-i izafî önceki eserlerde olduğu gibi anlatılır.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabının sarf kısmında kelimeyi isim, fiil, edat diye sınıflandırır. İsmin tarifi şu şekilde yapılır: Mutlak isim, fiilin üç zamanından (mazi, hal, istikbal), hades ile kinayeden ayrı bulunarak hissî ve aklî olan maddelerden birine delâlet eden kelimedir. "Güzel, çirkin, fena" gibi delâletleri aklî bulunanlara sıfat; "ben, sen, şu, bu, kendi" gibi olanlara kinayat; "yazmak, çizmek" gibi bir hadese delâlet edenlere masdar denir. İsimler mânâ cihetiyle ism-i âm (ism-i cins) ve ism-i hâs (ism-i alem) diye ayrılır. İsmin teklik ve çokluk halleri, kemiyeti "erkek arslan, dişi arslan" incelenir.

İsim başlığı altında kinâyât (zamir başlığı altında ileride incelenecektir) ve masdar anlatılır. Sıfat bahsi nahiv kısmında anlatılacaktır, denir. Masdar zâttan ve ezmine-i sülâsîden âri olarak bir hadese yani bir işe veya bir hale delâlet eden kelimedir. Yapı itibariyle iki kısımdan oluşur: Madde-i aslî (bul-) ve edat-ı masdar (-mAK). Masdar, genelde kendi içinde hafif (köke -mek eki getirilen) ve sakil (köke -mak eki getirilen) masdarlar diye ikiye ayrılır. Edat yani aldıkları ek itibariyle masdarlar, masdar-ı aslî (kökün sonuna -mAK eklerini alan), masdar-ı tekidî (edat-ı masdardan sonra lIK, lUK eklerini alan), masdar-ı tahfifî (kökün sonuna -mA eklerini alan), hâsıl-ı masdar (kökün sonuna "-Iş/-Uş" ekini alan), ism-i masdar (kökün sonuna –m getirilir yani hâsıl-ı masdarın "-ş"si "-m"ye döner[9]; alış, alım gibi) diye ayrılır.

Köklerinin ait olduğu kelime türü itibariyle masdarlar masdar-ı fiilî (kökü fiil olan), masdar-ı ismî (kökü isim olan), masdar-ı vasfî (kökü sıfat olan) diye ayrılır.

Mânâ itibariyle masdarlar, masdar-ı âm "etmek, eylemek, olmak, kılmak, buyurmak gibi" ve masdar-ı hâs "kesmek, kırmak gibi" diye ikiye ayrılır. Mânânın zuhuru cihetiyle de masdarlar müsbet "kırmak" veya menfi "kırmamak" diye ayrılır.

[9] Bu bilgi yanlıştır. –Iş/Uş ve –m ekleri fiilden isim yapan iki ayrı ektir.

Masdarlar bir de nisbet itibariyle ele alınır. Bir hades icra eden şeye fâil, hades başka bir şeye tesir ederse ona da mefûl denir. Masdarın mânâsı olan hades, fâile veya mefûle nisbet olur. Masdarların, mefûle nisbeti malûm veya meçhul; fâile nisbeti de müteaddi veya lâzım şeklindedir. Müteaddi ve lâzımın her biri semaî ve kıyasî diye kendi içinde ayrılır. Müteaddi-yi semaî (aslı müteaddi olan, kırmak, kesmek), müteaddi-yi kıyasî (aslen lâzım olup kaide ile müteaddi olan, "-t-, -r-" getirilerek uyutmak gibi), lâzım-ı semaî (aslen lâzım olan, uyumak, gülmek), lâzım-ı kıyasî (kaide ile lâzım olan, "-l-, -n-" getirilerek yapılır, uyunmak, gülünmek gibi, mutavaat da denir[10].)

Madde (kök yapısı) itibariyle masdarlar, mücerred (kökünde sonradan katılma harf bulunmayan) ve mezidünfih (kökünde sonradan katılma harf bulunan) diye ikiye ayrılırlar. Mücerred masdarlar, köklerindeki harf sayısına göre adlandırılırlar: Sünâî (iki harfli; -كل gel-), sülâsî (üç harfli; -است iste-), rubaî (dört harfli; -دوقو doku-), humasî (beş harfli; -اصمرل ısmarla-). Mezidünfih masdarlar ise masdar-ı ismî, masdar-ı vasfî, masdar-ı menfi, masdar-ı müteaddi-yi kıyasî, masdar-ı lâzım-ı kıyasî, masdar-ı meçhul, müşârekettir.

Terkib itibariyle de basit (başına ve sonuna başka bir lâfız katılmayan) ve mürekkeb (iktidarî "-Abilmek" eki alan; tacilî "-I/Uvermek" eki alan; tâlimî- isim, sıfat ve fiil ile bir masdar-ı basitten terekküb eden, "aç kalmak, ev yapmak" gibi) masdarlar vardır.

Selânikli Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1886)** kitabında kelime sınıflandırmasında Ahmet Cevdet Paşa ve Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın Medhal-i Kavâid'inin etkisi açıkça görülür. İsim bahsi de Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi işlenir.

[10] Bu bilgi doğru değildir. Asıl pasiflik ve mechullük eki olan –l-, ünlü ile ve 'l' sesi ile biten köklere gelmediği için aslında dönüşlülük eki olan –n-, pasiflik veya mechullük bildirmek üzere kullanılır.

Süreyya'nın **Tasrifat-ı Lisân-ı Osmanî(1886)**'sinde kelime bilgisinden sadece masdar, fiil, fer'-i fiil ele alınır.

Mihrî, **Mutavvel Sarf-ı Osmanî(1886)** kitabında kelime isim, fiil, harf veya edat şeklinde sınıflandırılır. İsim dört nev'idir: İsm-i mutlak, sıfat, kinayat ve şibh-i fiil. Sıfat ile kinayatı ileride inceleyeceğiz.

İsm-i mutlak, maddî veya mânevî bir şeyden haber veren kelimedir. "Kuş, su, öfke" gibi. Mutlak isimlerin umumiyet ve hususiyet, kemiyet, îrâb, ahvâl-i isim özellikleri vardır: Mânâsında umumiyet olan isme cins isim, hususiyet olan isme de özel isim denir. Kemiyet bahsinde ismin teklik ve çokluk durumu anlatılır. İsmin terkibde bazı hallerden dolayı sonunun değişmesi irâb diye adlandırılır. Kelimenin îrâblı halleri olarak da mefûlünbih "evi yaptım", muzâfunileyh "evin kapısı", mefûlünileyh "eve girdim" gösterilir. Kelimenin îrâbsız, sade haline mücerred "ev" denir. Aynı zamanda ismin halleri olan bu eklerin yanında mefûlünfih "evde", mefûlün maa "ev ile", mefûlünanh "evden", mefûlünleh "için" ekleri de gösterilir. İsmin aldığı çoğul ve hal eklerine göre uğradığı ses değişiklikleri incelenir. İsmin hal eklerine bağlı olarak ele alınan izafet bahsindeki bilgiler tekrarlanır.

Mutlak isimlerin çeşitleri ism-i mekân(ismin sonuna "lIK/lUK" ekleri getirilerek yapılan "samanlık, kömürlük" gibi, ism-i zaman (ismin sonuna "+In/+Un, +lAyIn" ekleri getirilerek yapılan "yazın, geceleyin" gibi), ism-i tasgir (ismin sonuna "CAĞIz, CIK/CUK" ekleri getilerek yapılan "odacık, evceğiz" gibi) şeklinde belirlenir.

İsim bahsinde şimdiye kadar incelenen kitaplardan farklı olarak şibh-i fiil bahsi anlatılır: Şibh-i fiil, hades(iş, oluş gösteren olaylara denir) cihetinden fiile benzerliği ve yakınlığı olan isimlere denir. Şibh-i fiil, masdar ve fer'-i fiil diye ikiye ayrılır.

1.Masdar da kendi içinde masdar-ı aslî ve ism-i masdar diye ayrılır. a) Masdar-ı aslîde fiil, "-mek" eki alırsa masdar-ı hafif, "-mak" eki alırsa masdar-ı sakîl diye adlandırılır. Bu "-mAK" ekleri kaldırıldığında masdarın geriye kalan kısmına

madde veya cevher denir. Bundan çeşitli suretlerde bir takım kelimeler yapılır ve her bir nev'ine siga, hepsine emsile veya müştekat nâmları verilir. b) İsm-i masdar, mânâ-yı masdarîyi ifade eyleyen isimdir: Masdar-ı tekidî (masdarın "lIK/lUK" eklerini alması, "gezmeklik"), masdar-ı tahfifî (masdarın kökünün "-mA" ekleri alması, "görme"), hâsıl-ı masdar (masdarın kökünün "-Iş/Uş" eklerini alması, "duruş") şeklinde sınıflandırılır. Bunlardan başka "saygı, sevgi, çalım, korku, sevinç, karartı gibi" sigalar varsa da düzenli şekilde çekimleri yoktur. Çokluk eki "lAr" yalnız masdar-ı tahfifî ile hâsıl masdarda, ismin hal ekleri ise hepsinde mevcuttur.

"Suver-i hades" başlığı ile de masdarın müteaddi, lâzım, mutavaat, meçhul, malum olması kendisinden önceki eserlere uygun bir şekilde verilir.

Bina-i masdar başlığı altında da masdarın kök itibariyle mücerred ve mezidünfih diye ikiye ayrılması ele alınır. Mücerred, kökünde hurûf-ı mânâ bulunmayan kelimedir: Kesmek gibi. Hurûf-ı mânâ, mânâyı tamamen veya kısmen değiştiren harflerdir. Meselâ müteaddiyi meçhule, lâzımı müteaddiye nakleden harfler gibi. Mezidünfih, kökünde hurûf-ı manâ bulunan kelimedir: "Kesilmek" gibi. Türkçe'de mezidünfih bâbları beş tanedir: 1. Kökün sonuna "-t-" ilâvesiyle yapılan, "oturtmak." 2. Kökün sonuna "-dIr-/-dUr-, -tIr-/-tUr-" ilâvesiyle yapılan, "bastırmak." 3. Kökün sonuna "-n-" ilâvesiyle yapılan, "taranmak." 4. Kökün sonuna "-l-" ilâvesiyle yapılan, "kesilmek." 5. Kökün sonuna "-ş-" ilâvesiyle yapılan, "çekişmek."

Nefy-i masdarda da olumsuzluk eki "-mA-" şeklinde gösterilir.

2. Fer'-i fiil, zamana mukârin olmayıp yalnız hadesle beraber zâta delâlet eden sıfattır ve dörde ayrılır: a) İsm-i fâil, fiilin kimden sudûr ettiğini gösterir ve müteaddi, lâzım, mutavaat masdarlarının sonuna "–An" ekleri getirilerek yapılır; "kıran, gezen" gibi. b) İsm-i mefûl, fiilin üzerine vâki olduğu şeyi gösterir ve meçhul masdarının sonuna "-An" ekleri getirilerek yapılır; "yazılan, sevilen" gibi. Ayrıca masdar-ı tahfifî bazen ism-i mefûl mânâsına gelir: "Yazma-yazılmış" mânâsında, "basma-basılmış" mânâsında gibi. c) Sıfat-ı müşebbehe, mânâ-yı masdarî ile

niteleneni gösterir: "Kapıcı" gibi. İsm-i fâil ile arasındaki fark, ism-i fâilin yaptığı çoğunlukla gelip geçicidir; sıfat-ı müşebbehenin yaptığı ise devamlıdır. Kökün sonuna "-Ici/-Ucu" ilâvesiyle yapılır: "Görücü, satıcı" gibi. Sıfat-ı müşebbehenin semaî sigaları da şunlardır: "Kaçak, düşkün, taşkın, dalgın, kırak, ölü, sevimli, dayanıklı" gibi. d) Mübalâğa-i ism-i fâil, mânâsında mübalâğa bulunan ism-i fâildir. Düzenli bir çekimi yoktur, hep semaîdir. "Utangan, bilgiç, çalışkan" gibi.

Ayrıca masdardan müştak olarak ism-i mekân (kökün sonuna "-K" getirilerek yapılır; "konak, batak") ve ism-i âlet (kökün sonuna "-GI, -GU" getirilerek yapılır; sürgü, çalgı) sigaları da vardır.

1887 yılına ait Rasih'in rüşdiye ve idadiler için hazırladığı **Sual ve Cevab-ı Kavâid** kitabında kelime isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye sınıflandırılır. Özel ve cins isimler ele alınır. Cins isimlerin başına "o" lafzı getirilirse özel isim gibi kullanılabilinir. Eğer "bir" lafzı getirilirse nekre, "her" lafzı getirilirse topluluk ismi gibi kullanılabilinir. İsimlerin teklik ve çokluk durumlarından da bahsedilir. Ayrıca ismin diğer türleri olarak ism-i mekân, ism-i tasgir, ism-i adet (aslî, rütbî, kesrî, tevziî, burada farklı olarak asıl sayılar anlatılırken birden dokuza kadar olan sayılar ahâd, onlu sayılar ise aşerât diye adlandırılır), mübhemat, ism-i işaret (sadece bu ve şu işaret isimleri söz konusu edilir; bilinen şekillerinin dışında küçültme eki de alırlar; buncağız gibi. Ayrıca "şu" kelimesi, bazen ism-i mübhem makamında ve eski şekli olan "şol" şekliyle de kullanılır) ele alınır.

Yine aynı yıl çıkan Ahmet Nazif'in **Telhis-i Sarf-ı Osmanî**'sinde de kelime aynı şekilde sınıflandırılır. İsim, özel ve cins isim diye ikiye ayrıldıktan sonra teklik ve çokluk durumu, ismin hal ekleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, izafet), aldığı ekler (ism-i mekân, ism-i tasgir, ism-i mensub, ism-i vasfî) açısından incelenir. Diğer kitaplardan farklı olarak burada ism-i vasfî bahsini görürüz. İsm-i vasfî, bir kişinin, bir iş ile devam üzere iştigalini ifade eder ve "CI, CU" ekleri ilâve edilerek yapılır: "Ekmekçi, sucu."

Ahmet Rasim ise **Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî(1888)**'sinde kelime isim, fiil, edat diye sınıflandırılır. İsim başlığı altında mübhemat, işaret isimleri, sıfat, zamir ve masdar ele alınır.

Önce özel ve cins isimler belirtilir; daha sonra isimlerin teklik ve çokluk durumları gösterilir. İsmin hal ekleri olarak mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünfih, mefûlünanh, izafet verilir. İzafet muzâf ve muzâfunileyhten oluştuğundan dolayı hem muzâfı "I/U (iyelik eki)" hem de muzâfunileyhi "In/ Un, nIn/ nUn" hal eklerinden kabul eder. Böylece ismin hal eklerinin sayısının yedi olduğunu söyler. İzafeti de bilindiği şekilde anlatır.

Mübhemat başlığı ile mübhem isimlerin sadece örneklerini verir: Kendi, kim, ne, kaç, hayli, hangi, o kadar, bu kadar, şu kadar.

İşaret isimlerinin teklik (bu, şu, o) ve çokluk hallerini (bunlar, şunlar, onlar), yer belirten hallerini (burada, şurada, orada), hal belirten durumlarını (böyle, şöyle, öyle) ve ismin hal eklerini almalarını gösterir.

Masdar bahsinde ise masdarın kök ve ek kısmını anlatır. Masdarları hafif ve sakil masdarlar diye sınıflandırır. Masdarlardan yapılan sıfatlar olarak da ism-i fâil (malum masdarlardan yapılır ve köke "-An" ilâve edilir; "gelen") ve ism-i mefûl (meçhul masdarlardan yapılır ve köke "-An" ilâve edilir; "gidilen") anlatılır.

Necib Asım'ın rüşdiyeler için hazırladığı **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1888)**'ında kelime isim, ism-i işaret, mübhemat, sıfat, zamir, fiil, râbıta, âtıfe, zarf, nida diye on kısma ayrılır. İsim bahsinde özel ve cins isimler, teklik ve çokluk durumları, ismin halleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, izafet) gösterilir. Ayrıca kitabın başında işaret isimlerini kelimenin ayrı bir türü olarak gösterse de daha sonra isim çeşidinden olduğu söyler ve önceki eserlerde olduğu gibi anlatır.

Ahmet Rasim aynı yıl çıkardığı **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî** adlı eserinde de kelimeyi aynı şekilde sınıflandırır. Önce kitabındaki ismin kısımlarına ilâve olarak ism-i fâil ve ism-i mefûle bu bahiste yer verir.

Öncelikle özel ve cins isimleri, teklik ve çokluk, cinsiyet (baba-ana gibi) durumlarını, ismin hal eklerini (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, izafet) ele alır. Türkçe'de kullanılan Arapça çokluk isimlerinden de bahseder.

İsmin çeşitleri incelenirken "lIK, lUK" ekleri ile türetilen isimler olarak ism-i mekân "kömürlük", ism-i mensub "dünyalık", ism-i âlet "tuzluk"; "cAĞIz, CIK, CUK" ekleri ile türetilen isimler olarak da ism-i tasgir "pencerecik, kızcağız" ve Türkçe'de kullanılan Farsça küçültme eki "çe" den de örnek verilir: "Divânçe", esmâ-yı mürekkebe "kırkayak, ağaçkakan", elfaz-ı müştereke "ağzı kalabalık, düşman ağzı, ağzının suyu aktı", kelimat-ı mütezâde, esmâ-yı ecnebiye "vapur, telgraf" verilir.

Mübhemat ve işaret isimleri anlatılırken de önceki eserelerde gördüğümüz bilgiler tekrarlanır.

Masdarı önce hafif ve sakil masdarlar diye ikiye ayırır, sonra masdarın kökünün aldığı eklere göre masdarı sınıflandırır: 1. Aslî masdarlar sonu "–mAK" olan masdarlardır. 2. Masdar-ı tekidî, "sonu gelmeklik" gibi "lIK, lUK" ekleri ile biten masdarlardır. 3. İsm-i masdar, "yardım, sevgi, saygı" gibi ağızdan işitilme masdarlar, "gezinti, karartı" gibi "-tI, -tU" ekleri getirilerek yapılan masdarlardır; ayrıca sıfatın sonuna "lIK, lUK" ekleri getirilerek yapılan isimlere de denir, "kabalık, sadelik" gibi. 4. Hâsıl-ı masdar, sonu "–Iş, -Uş; -m" ile biten masdarlardır; "alış, satım" gibi. 5. "-ntI, -ntU" eki getirilerek yapılan mübalâğa ifadesi taşıyan masdarlar: "Çıkıntı, serpinti." 5. Mürekkeb masdarlar, sıfatların sonuna "lA-, lAn-, lAş-, lAt-" getirilerek yapılan masdarlar "şekerlemek, ağırlaşmak, tatlılanmak" ve edat-ı masdar yerine "-Abilmek" getirilerek yapılan masdar-ı iktidariyye, "-I/Uvermek" getirilerek yapılan masdar-ı taciliyyedir.

Masdarlardan hâsıl olan sıfatları fer'-i fiil diye adlandırır. Fer'-i fiiller de ism-i fâil (malum masdardan yapılır; "gelen, silici" gibi), ism-i mefûl (meçhul masdardan yapılır; "yazılan, gidilmiş, yazma kitap" gibi), mübalâğa-i ism-i fâil "ısırgan, çalışkan, yüzgeç, utangaç" gibi, sıfat-ı müşebbehe "titrek, bunak, dolgun, düşkün" gibi, diye ayrılır.

Kitabın sonundaki lâhika kısmında Osmanlı Türkçesi ile ilgili çarpıcı bir açıklama vardır: Osmanlı Türkçesinin oluşurken Arapça ve Farsça'dan yararlandığı, fakat bu dillerin tesirinin bizim şivemizi bozacak veya bizi onların şivelerine taklide mecbur edecek kadar olmadığı belirtilir. Hiç birinin diğeri üzerinde üstünlüğü yoktur; denilir. Osmanlı Türkçesi bu dillerden aldığı kelimeleri istediği gibi kullanabilir diye belirttikten sonra Arapça ve Farsça kavâidinin Osmanlı sarfına ait parçalarını ele alır ve örnekler verir: İsm-i mefûl (mücerreb), ism-i fâil (âlim), ism-i mekân (mektep), ism-i âlet (miftah), ism-i zaman (milâd), ism-i tasgir (ubeyd), ism-i mensub (adlî), ism-i tafdil (efdâl), sıfat-ı müşebbehe (kerîm-kirâm), hâsıl-ı masdar (sûziş), edat (âsâ, fi).

Mihrî'nin **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1888)**'si de önceki kitabı Mutavvel Sarf-ı Osmanî ile kelime bilgisi bakımından aynıdır.

Hasan Şefik'in **Sarf-ı Türkî(1890)**'sinde de kelime sınıflandırması şu şekildedir: İsim, sıfat, zamir, fiil, fer'-i fiil, tadil-i fiil, edat. İsim özel ve cins isimler diye ikiye ayrılır. Ayrıca ism-i câmi (topluluk ismi; "ordu, halk") ve ism-i mürekkeb (birleşik isim; "kuzukulağı, semizotu")den de bahsedilir. Teklik ve çokluk, cinsiyet (sadece hayvan isimlerinde kullanıldığını belirtir; "dişi kedi, erkek kedi" gibi), ismin halleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, muzâfunileyh) anlatılır.

İzafet anlatılırken de fâil, mefûl ve sıfat makamında kullanılmayıp başka yerlerde kullanılmak üzere iki ismin lafzen ve mânen birbirine yapıştırılmasıdır ve böyle birbirine yapışmış iki isme de terkib-i izafi yani isim tamlaması denir. Terkib-i izafî, izafet-i temlikiyye (belirtili isim tamlaması) ve izafet-i beyaniyye (belirtisiz isim tamlaması diye ikiye ayrılır. İzafet-i temlikiyye de muzâfunileyh-i muayyen

"bahçenin meyvesi" veya muzâfunileyh-i gayr-ı muayyen "bahçe meyvesi" olabilir. İsimlerin muayyen olmasına marife, gayr-ı muayyen olmasına nekre denir. Marife, unsurlarından biri veya hepsi veya cinsi belirtilerek kullanılan isimlerdir "Ben beygiri (marife) gördüm". Nekre ise bunun tam tersidir "Ben beygir (nekre) gördüm". İzafet-i beyaniyye, terkib-i vasfî de olabilir: "Çam ağacı" Ayrıca izafet-i teşbihiyyeyi (bir şeyin türünü, cinsini teşbih yoluyla gösteren tamlamadır) de içerir: "Gönül kâbesi, ekmek ayvası".

Mehmet Hayri, yeni başlayanlara mahsus **Sarf-ı Osmanî (1890)** adlı kitabında kelimeyi isim, fiil, harf diye sınıflandırır. İsmi dört kısımda inceler: 1. Asıl isim (özel ve cins isimler) 2. Teferrüât-ı isim (sıfat, masdar, zamir, mübhemat) 3. İsm-i işaret (bu, şu, o) 4. İsm-i adet (aslî, vasfî, kesrî, tevzîî)

Teferruât-ı isim kısmından sıfat ve zamir ileride ele alınacaktır. Masdar ise asıl masdar "-mAK", masdar-ı tahfifî "-mA", hâsıl-ı masdar "-Iş, -Uş", masdar-ı tekidî "lIK, lUK", masdar-ı menfi (edat-ı masdardan önce "-mA-" getirilerek yapılır) diye ayrılır. Mübhemat bahsinde ise sadece örnekler verilir.

Teklik ve çokluk durumlarının, ismin hal eklerinin (mücerred "ev", muzâfunileyh "evin", mefûlünbih-i sarih "evi", mefûlünbih-i gayr-ı sarih "eve") ismin yukarıda bahsedilen kısımlarına uygulanması gösterilir.

Ali Nazîma, ibtidaîler için yazdığı **Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1890)**'sinde de aynı kelime sınıflandırmasını yapar. İsim bahsinde özel ve cins isimler, masdar, sıfat, zamir, işaret isimleri ve sayı isimlerini ele alır.

Masdar, işaret isimleri ve sayı isimlerini önceki kitabındaki gibi işler. İsmin teklik ve çokluk durumları, hal ekleri anlatılırken önceki eserlerdeki bilgiler tekrarlanır.

Manastırlı Mehmet Rıfat da **Mükemmel Osmanlı Sarfı(1890)**'nda aynı kelime sınıflandırmasını takip eder ve isim bahsini de önceki kitabındaki gibi ele alır.

1891 yılında yayınlanan Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya'nın **Sarf-ı Osmanî**'si, Süleyman Safvet'in **Mebâdi-i Sarf**'ı, Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın Kavâid-i Osmaniyye'sinin kelime sınıflandırmasını takip ederler.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya'nın kitabındaki isim bahsi, kitabın ikinci bölümü olan nahiv kısmında anlatılır. Bu bölümde terkib yönünden kelimenin halleri beyan edilir. Buradaki isim bahsinde de mânâsı kendi kendine bulunursa ism-i ayn; başka yerde bulunursa ism-i mânâ; isim mânâsı belli bir şahıs veya belli bir şahıs ise ism-i hâs; eğer değil ise ism-i âm denilen isimler gösterilir. Teklik ve çokluk durumları ele alınır. İsim terkibde mücerred, mefûlünbih, mefûlünbih, mefûlünileyh, muzâfunileyh olur. Mücerred isimler terkibin başında olursa mübteda, sonda bulunup "-dIr, -dUr" eki alırsa haber olur. Ayrıca izafet bilinen şekilde tekrarlanır.

Süleyman Safvet'in kitabındaki isim bahsi ise Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi anlatılır.

Aynı yıl yayımlanan Mazhar'ın yeni başlayanlar için hazırladığı **Yeni Tertip Küçük Osmanlı Sarfı** kelimeyi isim, masdar, fiil, sıfat, kinaye, edat diye sınıflandırır. İsim özel ve cins isim diye ikiye ayrılır; daha sonra ismin çeşitleri olarak da ism-i mekân, ism-i tasgir ve ism-i câmiden söz edilir.

Yine aynı yıla ait olan Şemseddin Sâmi'nin **Nev-Usul Sarf-ı Türkî** adlı kitabında ise kelime isim, sıfat, kinâyât, fiil, kayd, edat, râbıta (bağlama edatları), nida (ünlem) şeklinde sınıflandırılır. İsim bahsinde özel ve cins isimler, teklik ve çokluk durumları, ismin halleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, muzâfunileyh) ele alınır. İsim iki şekilde kullanılır: 1.Mübhem "Adam var." 2.Marife (ismin hallerine göre). İzafet konusu, önceki kitaplardaki gibi anlatılır. Ayrıca ismin küçültme eklerinden bahsedilir.

Ali Nazîma'nın **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1892)**'si Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî kitabının aynısıdır.

Hasan Fehmi'nin **Bedâyiü'l-Kavâid(1892)** kitabında isim bahsinde ism-i mutlak, masdar, sıfat, kinaye, fer'-i fiil ele alınır. İsm-i mutlak, hariçte veya zihinde mevcut bir şeyi bildiren isimdir. Kendi içinde özel ve cins isim diye ayrılır. Cins isimlerin başına bu, şu, o kelimelerinden biri getirilerek özel isim yapılır. İsimlerin teklik-çokluk, dişilik-erkeklik "baba, ana, erkek deve" gibi. durumları, halleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, muzâf, muzâfunileyh) anlatılır.

İsimler mânâ cihetiyle ikiye ayrılır: İsm-i ayn (vücut-ı zâtisi olan isimler, hayvan, taş gibi) ve ism-i mânâ (vücut-ı zâtisi olmayan isimler, fikir, zihin gibi). İsimler terkib itibariyle de ikiye ayrılır: İsm-i basit "kitap" gibi. ve ism-i mürekkeb "Çanakkale" gibi.

İsmin sigaları olarak da ism-i mekân (ismin sonuna "lIK, lUK; -K" getirilerek yapılır; "çiçeklik, konak". Yalnız bu "lIK, lUK" eki "yaz, kış" gibi zaman; "döşeme, dünya" gibi yer; "beş, altı" gibi sayı bildiren isimlerin sonuna geldiklerinde ism-i mekân olmaz; sıfat-ı kıyasiyye olurlar, "aylık, beşlik" gibi), ism-i tasgir (ismin sonuna "CIK,CUK; cAĞIz" getirilerek yapılır; "adamcık, hayvancağız, efendiciğim"), ism-i âlet (fer'-i fiil bahsinda anlatılacağı söylenir), ism-i zaman (ayrı bir sigası yoktur; tek başına zaman bildiren isimler vardır; "yaz, kış" gibi) gösterilir.

Masdar, kökü itibariyle fiilî "gitmek", ismî "çapalamak", vasfî "iyileşmek" diye ayrılır. Aldığı ekler itibariyle de aslî ("-mAK" okumak), tekidî ("lIK, lUK" gelmeklik), tahfifî ("-mA" gelme), masdar-ı nev'î ("-Iş,-Uş", yazış), ism-i masdar (-m, alım, satım; -nç, sevinç; +tı[11],-ntı, çatırtı, süprüntü; "lIK, lUK" yeşillik, birincilik; saygı, korku gibi ism-i masdarlar varsa da düzensiz olup bir kaide takip etmezler) şeklindedir. Çatısına, mânâsına göre âm, hâs; müsbet, menfi çekimleri vardır.

[11] Burada "+tı" isimden isim yapma ekidir. Örnek de bunu teyid etmektedir.

Yalnız diğerlerinden farklı olarak isim bahsinde "sıfat-ı müştaka" diye ayrı bir bölüm görürüz. Sıfat-ı müştaka veya fer'-i fiil, zamana delâlet etmeyip fâilin bir hadesle muttasıl olduğunu gösteren sigalardır. Burada fiilden türetilmiş sıfatlar olarak ism-i fâil ("-An", yazan), ism-i mefûl ("-An;-mIş,-mUş", kesilen, kesilmiş), mübalâğa-i ism-i fâil ("-GAn, -GIç", dalgıç, bilgiç, solugan), sıfat-ı müşebbehe ("-IcI,-UcU; -K, -KIn, -KUn, -GIn, -GUn; lI, lU" aşçı, yanık, pişkin, düşkün, uygun, dalgın, saklı, gizli), ism-i âlet ("-GI, -GU, -KI, -KU" süzgü, çalgı, burgu, çizgi, baskı) verilir.

Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)** kitabı dört defterden meydana gelir. Birinci defterde kelime isim, fiil, edat diye sınıflandırılır. Kelimenin tarifi, çeşitleri, terkib ve cümle anlatılır. İkinci defterde de cümle bahsine devam edilir. Üçüncü defterde isim bahsi, dördüncü defterde ise fiil ve edat bahisi ele alınır.

Kelime doğrudan doğruya veya vasıtayla bir mânâya delâlet eden lâfızdır. Lâfız, mânâya delâleti itibariyle iki türlüdür: Tabii ve vaz'î. Lafz-ı tabii, sesleri takliden telâffuz edilen kelimelerdir: "Kahkaha, laklaka, öksürük, inilti" gibi. Lafz-ı vaz'î, itibarî olarak ve konusuna delâleti kelimenin telâffuzundan hissedilmeyecek surette çeşitli şekillerde birer mânâya haml ve nisbet edilen kelimelerdir: "İnsan, arslan, dağ, akıl, fikir, durmak" gibi. Bir kaç lafz bir mânâya delâlet ederse müteradif kelimeler denir: İnsan, adem, beşer. Elfaz-ı müteradifeden olmayıp ayrı ayrı mânâlar ifade eden kelimelere mütebâyin denir: "İnsan, hane, medeniyet, az, çok, şu, bu, olmak, aramak". Elfaz-ı mütebâyine üç kısımdır: 1. Müştaka (birbirinden sudur eden kelimeler, "açmak, açık, açan" gibi) 2. Mütecânise (şekilleri bir, mânâları farklı olan kelimeler, on (10), on (sıyt), on (dakik) 3. Müttefika (her biri çeşitli mânâlara delâlet eden kelimeler, "baş, göz, yüz". İki kısma ayrılır: a) Elfaz-ı müteşâbihe: Baş, kelimesi bir çok mânâya geldiği gibi ifade ettiği mânâ ya vech-i teşâbih ya maddî ya da manevîdir. "İnsan başı, dağ başı, gemi başı" gibi maddî şeylere teşbih edilirse maddîdir. "Binbaşı, odacıbaşı, yüzbaşı" gibi emr-i maneviye işaret ederse manevîdir. Müteşâbihenin delaleti ya hakikîdir ya mecazîdir. Mecaz da ikiye ayrılır: 1. Mecaz-ı tahyilî; cesur bir adama arslan denilmesi gibi. 2. Mecaz-ı tebliğî, faydasız söze

"ruhsuz" veya faydalısına "ruhlu" denilmesi gibi. b) Elfaz-ı müteşâreke, "yüz" kelimesinin her bir şeyin kısm-ı haricîsine alem olması gibi).

İsim başlığında sıfat, zamir, masdar işlenir. İsim mânâ cihetiyle ism-i mutlak (ism-i cins-ism-i zât,ism-i mânâ- ve ism-i hâs), ism-i işaret, ism-i tasgir, ism-i aded, ism-i câmi, sıfat, ism-i âlet, ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i zaman, ism-i mekân diye ayrılır. İsimlerin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik (baba,ana, erkek arslan gibi), marife-nekre durumları, halleri, tamlamaları anlatılır. Yalnız isim tamlamalarından bahsedilirken izafet-i lâfziyye (ihtisas ve temellük beyan eder) ve izafet-i maneviye (cins ve nev'i beyan eder) diye sınıflandırılır. Muzâf ile muzâfunileyh arasına "In/Un, nIn/nUn" gelirse "Çamlıca'nın suyu" gibi izafet-i ihtisasiyye veya temlikiyye denir. "dAn, tAn" getirilirse "Gümüşten halka" veya "Arap atı" gibi izafet-i beyaniyye denir. "dA, tA" getirilirse izafet-i zarfiyye denir: "Câmide kandil". İzafet-i teşbihiyye: "Ekmek ayvası". İzafet-i tahsisiyye: "Kapının anahtarı". Tetâbu-ı izafâta da örnek verilir: "Nil'in menbaının keşfi hayli seyyahları yormuştur."

Masdarlar, hafif "-mek" ve sakîl "-mak" diye ikiye ayrılır. Masdarlar, aldıkları eklere göre incelenir: Aslî, tekidî, tahfifî, hâsıl-ı masdar (ism-i masdar da denir. Burada önceki kitaplardan farklı olarak değişik ekler alır: "İyilik, incelik[12], üzüntü, kırıntı" gibi), masdar-ı nev'î (keyfiyet beyan eder; "-Iş, Uş; -m" getirilerek yapılır; "geliş, gidiş, alım, satım"). Çatılarına, yapılarına, mânâlarına göre de ele alınır.

Yine **1892** yılında yayınlanan Hocazâde Ahmet Cevdet'in **İlâveli Kavâid-i Türkiyye**'si, Necib Asım'ın **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı**, Bedros Zeki'nin rüşdiye ve idadiler için hazırladığı **Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî**'si, Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın Kavâid-i Osmaniyye'sindeki sınıflandırmayı kullanır.

[12] Bu iki örnek yanlıştır. İyi+lik, ince+lik

Hocazâde'nin, isim bahsinde Kavaid-i Osmaniyye'deki gibi ism-i âm, ism-i hâs, müfred ve cem'i, ismin halleri anlatılır.

Necib Asım'ın kitabındaki isim bahsinde de ism-i âm, ism-i hâs, müfred ve cem'i, ismin halleri, mücerred ve mürekkeb isimler, izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyye, ism-i mekân, ism-i tasgir anlatılır. Hatime bölümünde isim ve sıfatın iştikakları ele alınır. İsimlerin iştikakı: 1. Sıfatların sonuna "lIK/lUK" getirilerek yapılan isimler: "Güzellik, yaramazlık" gibi. 2. Fiildeki edat-ı masdarın yerine "-AK, -GI/-GU, -K, -n, -Iş/Uş, -m, -mA, -n, -nç, -nTI" ekleri getirilerek yapılan isimlerdir: "Basma, yazış, konak, kürek, yayık, alım, ekin, sürgü, akın, burgu, yazı, batı, sıkıntı." Sıfatların iştikakı: 1. İsimlere "CI/CU, CIl, dAş, lI/lU, lIk/lUK" ekleri getirilir: "İşçi, sütçü, balıkçıl, karındaş, yoldaş, yaşlı, belli, sütlü, cennetlik, güvercinlik." 2. Fiil kökünün sonuna "-AcAK, -GAn, -GIn/-GUn, -ICI/-UcU, -KAn, -KIn/-KUn, -mIş/-mUş", ekleri getirilir: "Silici, okuyucu, yazılmış, okunmuş, gelecek, çalışkan, küskün, azgın, taşkın." 3. Edat-ı masdar "-mAK" yerine "-K, -mA, -nç" getirilir: "Çürük, bozuk, yazma, saçma, sevinç, ödünç, gülünç" 4. Şahıs zamirlerinin sonuna cileyin eki getirilir: "Bencileyin" gibi. Ayrıca Sıfatların "lA-, lAn-, lAş-, lAt-" ve isimlerin sonuna da bazı ekler "lA-, lAn-" getirilerek fiil yapılır: "Beyazlamak, avlamak, eklenmek." gibi.

Bedros Zeki, isim bahsinde ism-i âm, ism-i hâs, müfred ve cem'i, ismin halleri, ism-i tasgir, izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyyeyi anlatır.

Abdülkerim Hâdî'nin **1892-1894** tarihli **Lisân-ı Türkî** kitabındaki kelime sınıflandırması, Medhal-i Kavâid'e benzer. Ayrıca yazar, bazı kavâid kitaplarında kelimenin; isim, fiil ve edat diye sınıflandırmasını doğru bulmaz. Arapça dilbilgisi kitaplarında görülen bu sınıflandırmanın Türkçe'ye uygulanmasının doğru olmayacağını söyler. İsim, sıfat, zamir, ism-i işâret, mübhemat, masdar, fiil, fer'-i fiil ve edevat sınıflandırması yapar.

İsim, özel ve cins isim diye ayrılır. Cins isim de ism-i zât ve ism-i mânâ diye ayrılır. İsimlerin teklik-çokluk durumları, halleri, tamlamaları anlatılır. İsim

tamlamalarını: 1. Uslûb-ı Türkî " güneşin ziyâsı" 2. Uslûb-ı Fârisî " mahall-i fesâhat" 3. Uslûb-ı Arabî " mîzânü'l- edeb" diye sınıflandırır. Ayrıca Türkçe veya Farsça isim tamlamasının tamlayan veya tamlanan kısımlarının Arapça veya Farsça tamlamalardan oluşmasına göre de "uslûb-ı muhtelit" adıyla bir dördüncü tamlama şeklini verir "darü't-ta'lîm-i İstanbul, mîzânü'l-edebin hülâsa-i mündericatı". Yazara göre dilimizdeki en güzel tamlama şekli "uslûb-ı muhtelit"tir."İsm-i adâd, ism-i işaret ve mübhemat (müşârünileyhi olmayan ism-i işaretlerle mânâca meçhul ve mübhem şeyler gösteren kelimeler: Akıl odur ki...cümlesindeki "o" lafzı gibi. "Hep, bütün, kendi" kelimeleri bazen ibarenin mânâsına kuvvet vermek için kullanıldığından elfaz-ı müekkide olur) da isim bahsinde verilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Hâce-i Lisân-ı Osmanî** kitabının birinci cildinin ikinci kitabı olan **İlm-i Sarf-ı Türkî(1893)** bölümünde kelimeyi isim, fiil, edat diye sınıflandırır. İsimler mânâ yönünden mazhar, muzmir, mübhem, kinaye ve ism-i mânâya ayrılır.

Mazharat, konu olduğu mânâya vasıtasız ve açıktan açığa işaret eden isimlerdir. "Ağaç, orman, çalgı" gibi. Bu isimler, yapılarına göre ikiye ayrılır: 1. İsm-i câmid diye adlandırılan kökü fiil olmayan isimlerdir: İsm-i alem, ism-i cins, yapı olarak aslen ism-i zamanlar "gün, saat", aslen ism-i mekânlar "yuva, saray", aslen ism-i âletler "anahtar", ism-i tasgir "az" ve semaî sıfatlar. 2. İsm-i müştak diye adlandırılan kökü fiil olan isimlerdir: Kıyasî olan ism-i zamanlar fiilden yapılır. (Fiil bahsinde görülecektir), ism-i mekânlar fiiller ile isimlerden yapılır; "çiçeklik" gibi, ism-i tasgirler ("cAĞIz, cIK, cUK" ekleri ile yapılır. "derecik, köyceğiz" gibi), ism-i âletler "bıçak" gibi.

Diğer bir alt başlık olan "muzmerat" ile de zamirler incelenir. Sıfat, mübhemât, ism-i mânâ, kinâyât, masdar da ayrı alt başlıklar halinde ele alınır. Mübhemat da kendi içinde ism-i işaret, ism-i mevsul (ol, şol gibi edatlarla yapılır; "insaniyet odur ki nimet kadrini bile") diye ayrılır. Kinâyâtta ism-i tecritten "kendi", kelime-i istifhamdan (istigrak ve ibham mânâları ile kullanılır: "Kim olursa olsun, kim geldi bilmiyorum"), kelime-i kesretten "nice, hayli" bahsedilir. Buraya kadar

bahsedilen mazharat, muzmerat, mübhemat, kinâyât isimlerinin hepsi ism-i ayn veya ism-i zâttır. Yalnız akıl ile idrak olunan isimlere ism-i mânâ denir. Masdarlar, çatılarına, yapılarına, mânâlarına, aldığı eklere, edat masdarın uğradığı değişikliklere (masdar-ı tekidî "gezmeklik", "lIK, lUK"; masdar-ı tahfifî "gezme", "-mA"; hâsıl-ı masdar "arayış, alım, kazanç", "-Iş,-Uş;-m;-ç"; ism-i masdar- semaî olanlar: "Saklı, tütsü, yardım". Kıyasî olanlar: "Patırdamaktan patırtı[13]", sıfatlara "lIK, lUK" eklerinin gelmesi "boşluk" gibi; ism-i fiilî "süprüntü, akıntı" göre incelenir.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muallim-i Sarf(1894)**ta kelime sınıflandırması ve isim bahsi, Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî kitabındaki ile aynıdır. Fakat kitabın başında Fransa'da tedris edilen Larive ve Fleury isimli yazarların birlikte hazırladıkları Fransızca gramer kitabının, yeni usulde, çocuklar tarafından kolayca anlaşılabilir şekilde tertip edildiğini ve bazı okullarda uygulanıp faydalarının görüldüğünü söyler. Kendisinin de bu kitabı hazırlarken bu yeni tertipten faydalandığını açıklar.

Aynı yıl Ali Rıza'nın sıbyan mektebinin üçüncü senesi için yazdığı **Mebde-i Sarf-ı Osmanî** kitabında kelimeyi isim, fiil, harf diye sınıflandırır. İsim, özel ve cins isimler diye ayrıldıktan sonra ism-i mânâ, ism-i zât, ism-i müştak, ism-i câmid, ism-i müfred, ism-i cem', ism-i mücerred "kalem", ism-i mezidünfih "kalemi" diye isim çeşitleri verilir. İsim tamlamaları önceki kitaplarda anlatıldığı gibidir.

Salih İhsan'ın **Osmanlı Lisânı(1894)** adlı kitabında da kelime isim, fiil, harf diye sınıflandırılır. İsim, özel ve cins isimler diye ayrıldıktan sonra cins isimler de ism-i mânâ, ism-i zât, ism-i cem' kısımlarına ayrılır. İsimlerin teklik ve çokluk durumları, tamlamalar belirtilir. İsimlerin hasâis-i lâzımesi başlığı ile de isimlerin mücerred veya fâil, nâib-i fâil, mefûl (mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünleh, mefûlünfih), muzâf, muzâfunileyh, mübteda, haber olması gösterilir. Sayı isimleri de isim bahsinde ele alınır. Masdarlar da anlatılırken köklerine, aldıkları eklere, çatılarına, mânâlarına, yapılarına (basit ve mürekkeb masdarlar önceki kitaplardaki

[13] Bu bilgi yanlıştır. Patır+tı

gibi incelenir. Yalnız zamanı anlatan "olmak" masdarı ile yapılan mürekkeb masdarlar da ele alınır: "Gidecek olmak, sever olmak". Masdarlardan yapılan isimler olarak da ism-i fâil, ism-i mefûl, mübalâğa-i ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i mensub, ism-i tasgir, ism-i tafdil, ism-i âlet anlatılır.

M. Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)**'si, Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın Medhal-i Kavâid'inin aynısıdır.

Mehmet Emin'in **Kavâid-i İbtidaiyye-i Kitabet(1894)** kitabında dilbilgisine ait konular olarak isim, sıfat, masdar ve cümle işlenir. İsim ele alınırken isimlerin teklik-çokluk durumları, halleri, tamlamaları (zincirleme isim tamlaması anlatılırken tevâli-yi izafetten bahsedilir; isim tamlamalarının birbiriyle ihtilâtından meydana gelir. Bu çeşit tamlamalara terkib-i muhtelit denir; "heyet-i dârülmualliminin mazbatası". Ayrıca Türkçe'nin harf-i tarifi olarak da ismin sonunda kullanılan "I/U" eki gösterilir ki hangi ismin sonuna gelse o ismi belirli hale getirir yani marife yapar: "Ağacı gördüm". Belirli olmayan isim nekredir; mefûlünbih almaz. Kitabın sonundaki mebhas-ı nisbet başlığı ile de Türkçe'de nisbet mânâsını ifade eden "lI, lU" ekleri gösterilir: "Bursalı, İstanbullu" gibi.

Ahmet Rasim'in ibtidaîler için hazırladığı **Sarf-ı İbtidaî(1896)**'si de önceki kitapları ile aynıdır.

Şeyh Vasfi Efendi'nin rüşdiye birinci seneye ait **Yeni Sarf-ı Osmanî(1896)** kitabında kelimeyi isim, sıfat, fiil, zamir, edat diye ayırır. İsmi özel ve cins isim diye ayırdıktan sonra da ismin teklik-çokluk durumlarını, hallerini, tamlamalarını verir.

Hüseyin Tahsin'in ibtidaîlere ait **Muhtasar Rehber-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabında kelime; isim, sıfat, kinaye, fiil, edat diye incelenir. İsim, özel ve cins isim diye ayrıldıktan sonra cins isimler esmâ-yı adâd (aslî, tevziî, vasfî, kesrî), ism-i vasfî "kitapçı", ism-i mekân "çiçeklik", ism-i tasgir "evceğiz, hanecik", ism-i mensub "Osmanlı" verilir. İsmin teklik-çokluk durumları da anlatılır.

Ömer Sıdkı'nın rüşdiyeler için hazırladığı **Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabının sarf kısmında kelime isim, fiil ve edat diye ayrılır. İsim, ism-i müştak (ism-i mensub, ism-i tasgir, ism-i mekân, ism-i kesret-ordu, tabur) ve ism-i gayr-ı müştak (özel ve cins isimler) diye sınıflandırılır. İsimlerin teklik-çokluk durumları, halleri, tamlamaları (tamlama eklerinden bahsedilir) anlatılır. Sayı isimleri, işaret isimleri (küçültme eki getirilir; "buracık, şuracık, oracık" gibi) ve mübhemat (kendi, kim, ne, hangi gibi kelimelerin soru ve ibham mânâları verilir) da isim bahsinde ele alınır. Yapı bakımında isimler, mücerred ve mürekkeb diye ayrılır. Mücerred isimler, edat-ı mefûl, edat-ı izâfe, zamir-i izafi-yi basit, edat-ı istifham ile mürekkeb isim olurlar; "Mektebi, mektebim, mektebinin, kitabı mı?" gibi. Masdarlar da aldıkları eklere, çatılarına, yapılarına, köklerine göre incelenir.

Muammer'in **Muhtasar Kavâid-i Mevzua-i Lisâniyye(1898)** kitabında da kelime isim, fiil ve edat diye ayrılır. İsim bahsinde özel ve cins isim sınıflandırması, teklik-çokluk durumu, sıfat, zamir ve masdar (kök, çatı, mânâ açısından basit ve birleşik masdarlar) işlenir.

Râşid'in **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1899)** kitabının Sarf-ı Osmanî bölümünde kelime isim, fiil, edat diye ayrılır. Tahir Kenan'ın kitabındaki gibi önce kelimenin tanımın yola çıkarak lâfız çeşitlerini gösterilir; daha sonra da isim bahsi aynı şekilde işlenir.

Şeyh Vasfi'nin rüşdiye 2. seneye ait **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî(1899)**'sinde de aynı kelime sınıflandırmasını uygular. Önceki kitabındaki isim bahsine ek olarak ism-i cem'i "ordu", mürekkeb isimleri "sivrisinek", yabancı isimlerini "akademiya, ataşe" ele alır. Özel isimler bazı durumlarda çokluk eki alabilirler. Meşhur kişilerin isimleri örnek verilirken "Gazâlîler, Zemahşerîler" gibi. "Kartal, muallim" gibi bazı isimler vardır ki mânâlarına göre bazen cins isim bazen özel isim bazen de sıfat olarak kullanılırlar. "Kartal" ismi kuş olarak cins isim, kasaba olarak özel isimdir.

Ayrıca isim tamlamalarında sayı isimlerinin (aslî, vasfî, tevziî, kesrî olarak "yirminin yarısı, kürenin beşte biri" gibi), şahıs zamirlerinin "benim dersim, senin dersin" gibi, işaret isimlerinin "bunun sözü", hâsıl-ı masdarın "güneşin batışı", masdar-ı tahfifînin "okumanın faydası", masdar-ı tekidînin "söylemekliğin usulü", ism-i masdarın "alım satımın çokluğu", sıfatların, ism-i fâillerin "görenin malumatı", ism-i mefûllerin kullanımları gösterilir.

İbtidaîlerinin üçüncü senesi için yazılmış ve yazarı belli olmayan **Sarf-ı Osmanî(1899)** adlı kitapta kelime; isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye ayrılır. İsim, özel ve cins isim diye ayrıldıktan sonra ismin teklik-çokluk durumları, halleri, tamlamaları ele alınır.

Pavlaki Militiyopolus'un **Lisân-ı Türkî(1900)** kitabının birinci cildinin 3. kısmında kelimeyi isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye sınıflandırır. İsim, özel ve cins isimlere ayrılır. Cins isimler de ism-i ayn ve ism-i mânâ diye ayrılır. İsimlerin teklik-çokluk durumları, halleri (önceki kitaplardaki hallerle birlikte münâdi de ismin hali sayılır), küçültme ekleri verilir. Ayrıca birinci cildinin 2.kısmında da Türkçe isimlerden bahsedilir. Üçüncü kısımdan farklı olarak burada câmid ve müştak isimlerden, erkeklik-dişilikten, teklik-çoklukla "kitap-kitaplar" birlikte tesniyeden "iki kitap", ism-i mevsuftan bahsedilir.

Ahmet Lisâneddin'in idadilere ait **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1900)**'sinde kelime; isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye ayrılır. İsim, özel ve cins isim diye ayrıldıktan sonra cins isimlerin kısımları olarak ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i tasgir, esmâ-yı adâd verilir. İsimlerin teklik-çokluk durumları, tamlamaları önceki kitaplarda işlendiği gibi anlatılır.

Ahmet Cevat'ın rüşdiyenin son, idadinin ilk senesine ait **Lisân-ı Osmanî(1905)** kitabında kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, nida diye ayrılır. İsim öncelikle özel ve cins isim diye ayrılır. Daha sonra cisn isimlerin çeşitleri verilir: İsm-i mânâ, ism-i ayn, ism-i câmi, ism-i mürekkeb. İsmin aldığı ekler de şunlardır: 1. "lIK/lUK" ekleri yer belirtir; "odunluk" gibi. Ayrıca kesret mânâsı da

vardır; "meşelik, kayalık" gibi. "Yağmurluk, aylık, gözlük, ondalık, dostluk" gibi de farklı mânâları vardır. 2. "cAĞIz; CIK/CUK" ekleri küçültme ekleridir. 3. "CI/CU" ekleri meslek sahibini belirtir; "sütçü" gibi. 4. "dAş" ekleri müştereklik belirtir; "yoldaş, adaş" gibi. İsmin teklik-çokluk (meşhur kişilerin adları, devlet büyüklerinin adları, tarihî ailelerin ve milletlerin adları özel isim olmalarına rağmen bazen çoğul eki alabilirler; "Nedimler, Mehmetler, Köprülüler, Osmanlılar" gibi) ve erkeklik-dişilik durumları da belirtilir.

Mehmet Emin'in rüşdiyelerin birinci senesine ait **Sarf-ı Türkî(1906)** kitabında da kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye ayrılır. İsim, özel ve cins isim diye ayrıldıktan sonra ismin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, halleri, tamlamaları (izafet-i lâfziyye-maneviyye) anlatılır.

Hüseyin Cahit'in idadilerin birinci senesi için hazırladığı **Türkçe Sarf ve Nahiv(1908)** kitabında kelime; isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, nidâ "ünlem" diye ayrılır. Burada ilk defa zarf ve nidâyı ayrı bölümler halinde görmekteyiz.

İsim, özel ve cins isim diye ayrıldıktan sonra cins isimler kendi içinde ism-i ayn, ism-i mânâ, ism-i mürekkeb, ism-i câmi diye ayrılır. Teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, tamlamaları anlatılır. Bir isim alelâde ifade ettiği eşyanın yalnız bir kısmını ifade edecek surette olursa ismin mânâ-yı cüz'iyyeti meydana gelir "ekmek yedim ile ekmekten yedim arasındaki fark bunu gösterir". Mânâ-yı cüz'iyyette kullanılmayan bir ismi tayin etmek için sonuna " I/U" getirilir: Ekmeği ver. Kelimat-ı müterâdifeden (eş anlamlı isimler, cesaret, şecaat gibi) de bahsedilir. Cezer yani madde-i asliyye denilen ismin kökü incelenir: "Kış, kışlamak, kışlık". Bir cezerin sonuna önemce ikinci derecede kalan heceler gelerek yeni kelimeler meydana gelir: "Yazmak, yazı, yazma". Aile-i kelimat, aynı kökten gelen kelimelerdir: "Kesim, keskin, kesik" gibi.

Hüseyin Cahit'in rüşdiye birinci seneye ait **Türkçe Sarf ve Nahiv(1909)** kitabı, rüşdiye ikinci seneye ait **Türkçe Sarf ve Nahiv(1910)** kitabı da önceki kitabının aynısıdır.

Ahmet Cevat'ın **Çocuklara Sarf ve Nahiv Dersleri(1910)**'nde de kelime; isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye ayrılır. İsim bahsinde de özel ve cins isimler, teklik-çokluk, tamlamalar (çokluk durumları; "Hasan'ın kitapları" gibi), ismin halleri anlatılır.

A.L.'nin **Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1910)** kitabında kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye ayrılır. İsim bahsinde özel ve cins isimler, mürekkeb isimler, ismin teklik-çokluk durumları, halleri, tamlamaları, müterâdif isimler, iştikak (sıfatın ve ismin iştikak ettiği masdarlar da anlatılır: "Okuma, yazılı"), aile-i kelimat önceki kitaplarda anlatıldığı gibi anlatılır.

Hüseyin Hıfzı'nın **Hulâsa-i Sarf-ı Osmanî(1911)** kitabında kelime, isim, sıfat, kinaye, fiil, edat diye ayrılır. İsim önce özel ve cins isim diye iki şekilde gruplandırılır. Cins isimler de kendi içinde ism-i ayn, ism-i mânâ, ism-i cem', ism-i câmid, ism-i mürekkeb, ism-i mekân, ism-i tasgir diye sınıflandırılır. İsmin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, halleri gösterilir.

Selim Kohen'in rüşdiye ikinci seneye ait **Sarf-ı Lisân-ı Türkî(1911)** kitabında da kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, edat diye ayrılır. İsim bahsinde özel ve cins isimler, teklik-çokluk, erkeklik-dişilik, ismin halleri, tamlamaları, yabancı isimler anlatılır. Ayrıca marife isimlerin alâmetinin "bu, şu, o" ve nekre olan isimlerin alâmetinin ise "bir" olduğu belirtilir. Cins isimlerin çeşitleri olarak da ism-i mânâ, ism-i ayn, ism-i câmid, mücerred ve mürekkeb isimler, ism-i cem', ism-i mekân (semaî ve kıyasî diye ikiye ayrılır; semaî olarak ev, mektep; kıyasî olarak "yatak, kömürlük" örnekleri verilir), ism-i zaman (semaî ve kıyasî diye ikiye ayrılır; semaî olarak "sabah, kış"; kıyasî olarak "sabahleyin, aylık" örnekleri verilir), ism-i mensub, ism-i tasgir, ism-i âlet (semaî ve kıyasî diye ikiye ayrılır; semaî olarak "balta, çakı"; kıyasî olarak "süzgeç, tarak, sargı" örnekleri verilir) gösterilir.

Ayrıca bir kelimeden iki türlü mânâ çıkarıldığı belirtilir: 1. Mânâ-yı hakikî 2. Mânâ-yı mecazî. Kelimeler mânâ cihetiyle dört türlüdür: 1. Kelimat-ı müterâdife

"insan, beşer, âdem" 2. Kelimat-ı mütebâyine "ev, defter, çanta" 3. Kelimat-ı müştereke "bağ, üzüm, boyun bağı" 4. Kelimat-ı münferide "ağaç"

Ali Seydi'nin rüşdiye birinci seneye ait **Türkçe Resimli Kıraat(1911)** kitabında kelime, isim, fiil, edat diye ayrılır. İsim bahsinde özel ve cins isimler, teklik-çokluk, ismin halleri, tamlamaları, sayı isimleri, işaret isimleri, sıfat, zamir, masdar (-mek ve -mak diye ayrılması, kökü, aldığı ekler) incelenir.

Mehmet Fuad'ın **Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye Yahut Mükemmel Münşeat(1912)** kitabında kelime isim, fiil ve edat diye ayrılır. İsim, özel ve cins isimler diye sınıflandırılır. Cins isimler olarak ism-i mânâ, ism-i ayn, ism-i cem', ism-i mürekkeb verilir. İsimlerin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları gösterilir. Sayı isimleri de verilir. Kinâyât da isim başlığı altında verilip zamir, işaret isimleri ve mübhemat anlatılır.

Mesud Remzi ve Abdullah Âtıf'ın rüşdiyenin son, idadinin ilk senesinde okutulan **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)** kitabında kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, fer'-i fiil, siga ve edat diye ayrılır. İsim öncelikle ism-i alem (özel isim) ve ism-i cins (cins isim) diye ayrılır. Özel isimler de kendi içinde alem-i münferid (yalnız bir şeye mahsustur; İstanbul gibi) ve alem-i müştereke (çeşitli şeylere mahsustur; Hüseyin, Ayşe gibi) diye ikiye ayrılır. Cins isimlerin de ism-i ayn "insan, melek", ism-i mânâ "güzellik, masumiyet", ism-i marife, ism-i nekre, ism-i mübhem "biri, kimi, kendi, kimse, şey", ism-i tasgir (önceki kitaplarda işlendiği gibidir), ism-i mürekkeb "alt üst, çoluk çocuk, günden güne, yan yana" gibi kelimelerdir. Farsça vasf-ı terkibîlerin de dilimizde ism-i mürekkeb olarak kullanıldığını söylenir: "Rehber, girdab" gibi, ism-i cem' şeklinde çeşitleri vardır. İsmin özellikleri olarak ismin mücerred ve mütemmim olmasından bahsedilir. Mücerred olarak isim; fâil, nâib-i fâil, mübteda, haber olur. Mütemmim olarak isim; mefûl (mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünfih, mefûlünleh, mefûlünmaa, mefûlünanh), hal (iken, meğer, +cAsInA, +sIzIn), temyiz (+cA, vechen, şeklen, cihetle, göre), münâdi (kendisine seslenilen ve evvelinde "ey, hey, â" edatlarından birisi bulunan isimdir) olur. Terkib-i izafî olarak da izafet-i lâmiyye "Suad'ın defteri", izafet-i beyaniyye "altın kalem",

izafet-i teşbihiyye "kirpik oku", izafet-i tahyiliyye "ecel pençesi", tetâbu-ı izafât "Fatih Câmii kubbelerinin tamiri hususu" anlatılır.

İsim bahsinde anlatılan tevâbi bölümünde doğrudan doğruya mücerred, mefûl veya muzâfunileyh olmayıp bunlardan birine tâbi olan isimler incelenir. Matûf, sıfat, tekid ve bedel diye dört kısma ayrılır. Matûf, evvelce geçen bir kelimeye edevât-ı atfiyyeden biri vasıtasıyla rabt olunan tâbidir: "Fuad ve Zeki çalışıyorlar. Biraderi veya hemşireyi gönderiniz." "Zeki", matûftur; evvelce geçen "Fuad"a "ve" vasıtasıyla bağlanmıştır. Kelime gibi terkip ve cümlelerde de kullanılır. Sıfat, bir şahıs veya bir şeyin hal ve keyfiyetini gösteren tâbidir: "İyi adam, şu kitap, sekiz kişi". Tekid, mücerredi, mütemmimi veya muzâfunileyhi takviye eden tâbidir ve ikiye ayrılır: 1. Tekid-i lafzî: "Fazilet, fazilet her yerde memduhtur." 2. Tekid-i manevî: "Peder, kendisi gelecektir. Evlâdım, yavrum beni dinle!" Bedel, mücerred, mütemmim veya muzâfunileyhten cümlede maksad-ı aslî olan tâbidir ve kısımları şunlardır: 1. Bedel-i küll: "Çocuklar karşı komşuya Saitlere gittiler." 2. Bedel-i ba'z: "Memleketi, sokakları tenvir etmek belediyenin vazifesidir." 3. Bedel-i iştimal: "İnsan için ehl ü ayâline, onların iaşesine çalışmak da bir nev'i ibadettir." 4. Bedel-i ârâz: "Bu vak'ayı, bu kıyameti tasvir etmek imkânın fevkindedir."

Arapça marife ve nekre tâbirleri kullanılarak belirtili ve belirtisiz isimlerden de bahsedilir. İsm-i marife, söylendiği vakit muayyen muayyen bir mânâyı müfit olan isimlerdir: Özel isimler, işaret isimleri, zamirler, sonuna "ki" edat-ı mevsûlesi gelen isimler "İnsan ki medenî bir mahluktur...", başında harf-i tarif olan Arapça kelimeler "el üdebâ", işaret sıfatı olan isimler "bu mektup", zikr olunan kısımların birine izafet-i maneviyye ile muzâf olan cins isimler "Celâl'in pederi", özel isim olmadığı halde mütekellimce malum olan münâdalar "Ey oğul!", sonuna mefûlünbih edatı "+I/+U" alarak ilâve olunan cins isimler "Dersi okudu." İsm-i nekre, söylendiği vakit muhatabca gayr-ı muayyen bir mânâyı ifade eden isimdir ve iki kısma ayrılır: 1.Nekre-i muhassise: "Bekçi, kalem, üzüm". 2.Nekre-i muhassasa: "Mahalle bekçisi, parmak üzümü, yüksek hane, yeni köşk, yirmi kişi". Nesne olarak kullanımlarından bahsedilir.

Moiz'in **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)** kitabında kelime, isim, sıfat, zamir, fiil ve râbıta şeklinde sınıflandırılır. İsim bahsinde özel ve cins isimler gruplandırması, teklik-çokluk, erkeklik dişilik durumları, tamlamalar daha önce incelenen kitaplardaki gibi incelenir. Burada farklı olarak kitabın sonlarında yer alan râbıta bahsi ile cümle ve kelimelerin birbirine bağlanması ele alınır. Edat bölümünde bu konuyu inceleyeceğiz.

Kitabın en sonunda müştakat adı verilen bir bölüm vardır. Muhtelif mânâlara delâlet etmek üzere bir asıldan, bir cevherden çıkarılan kelimelere müştakat, asıllara da müştakunminh denir. Su-sulamak, sulak, sucu, susuzluk gibi. Müştakatın çeşitleri şunlardır: 1. "CI/CU, -GI/-GU, -Iş/-Uş, -K, lI/lU,-lIK/lUK,-n, -ntI/-ntU-tI/-tU" ekleri getirilerek yapılan vergi, ekmekçi, gürültü, alış, iyilik gibi isimler. 2. "î, -K, -KAn, lI/lU, -nç, sIz/sUz" ekleri getirilerek yapılan akıllı, akılsız, çalışkan, kesik, gülünç, cevizî gibi sıfatlar. 3.Vasf-ı terkibî veya sıfat-ı mürekkebe: Orta boylu adam, ahlâkı güzel kadın, sözü geçen bir zât gibi. 4. "lA-, lAn-, lAş-" ekleri getirilerek ayrıca isim ve sıfatın, fiil-i iâne ile birleşerek yapılan adımlamak, küçülmek, birleşmek, hırslanmak, güzel olmak, haber vermek gibi fiiller.

Ahmet Cevat'ın ibtidaîlerin ikinci ve üçüncü senelerine ait **Resimli Osmanlı Lisânı(1914)** adlı kitabında da aynı sınıflandırma vardır. Özel ve cins isimlerden örnekler verilir. İsmin teklik-çokluk durumu, halleri, aldığı küçültme ekleri, tamlamaları gösterilir.

Ahmet Cevat'ın aynı yıla ait ibtidaîlerin altıncı senesi için yazdığı **Osmanlı Lisânı** kitabında sıfat, zamir, masdar, fiil, edat, nida, cümle ve kelâm işlenir. İsim için ayrı bir bahis yoktur.

Midhat Sadullah'ın rüşdiye için hazırladığı **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)** kitabında kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf ve nida diye sınıflandırılır. İsim, özel ve cins isimler diye ayrıldıktan sonra cins isimler de kendi içlerinde ism-i mürekkeb, ism-i cem', ism-i ayn, ism-i mânâ diye ayrılırlar. İsimlerin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, tamlamaları belirtir. Özel isimlerin de bazı

durumlarda çokluk eki alabileceği belirtilir: Aynı isimdeki şahıslar söylenilmek istenirse, "Ahmetler geldiler." gibi. Büyük adamların isimleri saygı için çoğul yapılır: "O hamiyetli Kemaller" gibi.

Daha önce Hüseyin Cahit'in kitabında gördüğümüz mânâ-yı cüz'iyyet, cezer veya madde-i asliyye, aile-i kelimat bahisleri buradaki isim bahsinde de aynı şekilde ele alınır.

Elhac Hâfız Ali Vasfi'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri(1914)** kitabında da kelime, isim, fiil ve edat diye sınıflandırılır. İsim, özel ve cins isimler diye ayrıldıktan sonra cins isimler de kendi içlerinde ism-i mürekkeb, ism-i cem', ism-i ayn, ism-i mânâ, ism-i işaret (kendi içinde aslî "bu, şu, o", hâlî "böyle, şöyle, öyle", mahallî "bura, şura, ora" diye üç kısma ayrılır), ism-i mübheme diye ayrılırlar. İsimlerin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, tamlamaları belirtilir. Yabancı isimlerden örnekler verilir. Sayı isimleri, müterâdif kelimeler, kelimenin kökünü bulma, kelime türetme konuları da önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Masdar bahsi de isim bahsinde incelenir. Masdarlar, önceki kitaplarda gördüğümüz gibi köklerine, aldıkları eklere, mânâlarına göre işlenir.

İbrahim Cûdî'nin **Teshil-i Sarf-ı Osmanî(1915)** kitabında da kelime, isim, fiil ve edat diye ayrılır. İsim bahsinde özel ve cins isim sınıflandırması, teklik-çokluk durumları, ismin halleri (mücerred, mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünfih, mefûlünanh, muzâf, muzâfunileyh), tamlamalar, ism-i işaret, zamir, sıfat, masdar (-mAK diye ayrılması, çatısı, ism-i fâil, ism-i mefûl) verilir.

Ali Ekrem'in Dârülfünun'da okuttuğu **Nazariyyat-ı EdebiyyeDersleri(1915)** Nesir kısmında isim ile ilgili olarak ismin aldığı ekler, teklik-çokluk durumları, halleri, izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyye ve izafet-i teşbihiyye anlatılır.

Köprülü Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları ibtidaîye ait **Türk Dilinin Sarf ve Nahvi Başlangıç(1916)** kısmındaki isim bahsinde özel ve cins isimler, ismin teklik-çokluk durumları anlatılır. Aynı kitabın ikinci

kısmında(1917) ismin bu özellikleri ile birlikte isim tamlaması, ismin aldığı küçültme ekleri anlatılır. Üçüncü kısmında(1917) öncekilere ek olarak isim bahsinde mürekkeb isimler, ism-i cem', müterâdif isimler, isimlerin erkeklik-dişilik durumları, isim tamlamalarının çoğul yapılması, kelimenin kökünün bulunması ve türetilmesi işlenir. Dördüncü kısmında(1917) da ismin yukarıda bahsedilen özellikleri anlatılır. Beşinci kısmında(1917)[14] yeryüzündeki dillerin yapı bakımından mücerred "tek heceli" (Çin, Siyam, Tibet), iltisakî "eklemeli" (Afrikadaki yerlilerin birçoklarının dili, Malezyalıların dili, Japonca, Korece, Ural-Altay Kavimlerinin ve Amerika yerlilerinin dilleri), munsarif "çekimli" (Sâmi ve Hâmî Dilleri, Hind-Avrupa Dilleri; Sâmî Dilleri: Arâmîce, Süryânîce, İbrânîce, Fenikece ve Arapça. Hâmî Dilleri: Mısrî, Lîbî ve Habeşî. Hind-Avrupa Dilleri: Hind, İrân, Yûnân, İtalyan ve İslav Dilleri) diye ayrıldığı açıklanır. Mücerred dilleri, en basit ve ibtidaî şekilleri olan diller olarak tanımlarlar. Ural-Altay Dilleri; Samoyed, Fin (Fince ve Macarca), Türk, Moğol ve Tunguz Dilleridir. Türkçe'nin lehçeleri olarak da Yâkût, Uygur, Nogay, Kırgız ve Osmanlı Türkçesi gösterilir.

Nüzhet Sâbit'in ibtidaî ikinci sınıfı için hazırladığı **Ana Dili(1918)** kitabında kelime türleri olarak isim, sıfat, zamir, fiil, edat gösterilir. Önce ismin tanımı yapılıp şahıs, hayvan, şey isimleri diye örnekler verilir. İsmin cümlede fâil ve mefûl olarak kullanımı gösterilir; ismin halleri, teklik-çokluk durumları, tamlamaları, aldığı küçültme ekleri de verilir. İsim bahsinde ism-i âm, ism-i hâs, müfred ve cem'i, izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyye ve izafet-i teşbihiyye, ism-i tasgir, sıfat, zamir, masdar (masdardan isim ve sıfat, isim ve sıfattan masdar yapma) anlatılır.

Aynı kitabın ibtidaî dördüncü sınıf için olan kısmında ise kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, fer'-i fiil, edat, zarf diye ayrılsa da sadece isim ve sıfat bahisleri anlatılır. İsim, özel ve cins isimler ayrıldıktan sonra cins ismler diye ism-i ayn, ism-i mânâ, ism-i cem', ism-i mürekkeb verilir. İsmin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, tamlamaları da ele alınır.

[14] Bulduğumuz nüshanın 112. sayfasından sonrası eksik olduğundan sadece isim, sıfat, zamir ve masdar bölümlerini inceleyebildik.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us, ibtidaîlerin dört, beş ve altıncı sınıfları için ayrı ayrı **Anadolu Yavrusunun Kitabı** adlı seriler hazırlamışlardır. Dördüncü sınıfa ait seri, sekiz kitaptan oluşur**(1918)** ve sadece beşinci kitapta sarf dersleri başlığı ile dilbilgisi anlatılır. Beşinci sınıfa ait seri, on kitaptan oluşur**(1919)** ve sadece üçüncü kitapta dilbilgisinden bahsedilir. Altıncı sınıfa ait seri, yedi kitaptan oluşur**(1922)** ve sadece dördüncü kitapta dilbilgisinden bahsedilir.

İsim bahsi sadece ibtidaînin beşinci senesine ait Anadolu Yavrusunun Kitabı adlı serinin 3. kitabında(1919) işlenir. İsim, özel ve cins isimler diye ayrıldıktan sonra cins ismin çeşitleri olarak ism-i mürekkeb, ism-i cem', ism-i tasgir gösterilir. İsmin teklik-çokluk, erkeklik-dişilik durumları, halleri, tamlamaları anlatılır. Ayrıca müterâdif kelimelerden bahsedilir. Türkçe'de de marife ve nekre isimlerin var olduğu söylenerek örnekler verilir: "Ahmet'in kitabı" (her iki isim de marifedir), "bahçe duvarı" (her iki isim de nekredir).

Midhat Sadullah, **Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri(1920)** kitabında kelime, isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, nida diye sınıflandırılır. İsim, özel ve cins isim diye ayrılır. İsmin teklik-çokluk durumları (özel isimlerin de çoğul eki alması gösterilir), halleri, tamlamaları anlatılır.

Encümen tarafından hazırlanan **Sarf ve Nahv-ı Türkî(1920-1921)** kitabının ikinci defterinde kelime türleri olarak isim, sıfat, zamir, ism-i işaret, mübhemat, zarf, fiil, fer'-i fiil, siga ve râbıta, masdar, nida, edat gösterilir. Kelime, müstakilü'l-mânâ (mânâsı olan kelimeler) ve gayr-ı müstakilü'l-mânâ (mânâsı olmayıp bağlı olduğu kelimenin mânâsına ait bir faydayı gösterir) diye ikiye ayrılır. Gayr-ı müstakilü'l-mânâ, sadece edat (harf)tır. Müstakilü'l-mânâ olan kelimeler de zamanî (fiil) ve gayr-ı zamanî (isim) diye ayrılır. İsim de şu şekilde gruplandırılır: 1. Esmâ-yı asliyye: İsm-i âm (alem-i cins "arslan, taş" gibi; ism-i adet, sıfat, ism-i mânâ, ism-i zât) ve ism-i hâs (alem-i şahsî "Orhan, İstanbul" gibi) 2. Kinayat: Zamir, ism-i işaret, ism-i mevsul "+ki", mübhemat "kim,...". Ahmet Cevdet Paşa'nın Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye kitabında kinaye tâbirinin kaldırılarak onun yerine zamir kullanıldığı; işaret isimleri ve mübhematın da zamir bahsinde değil, isim bahsinde

verildiği söylenir. 3. Zarflar: Yer ve zaman gösterir. "Yukarı, aşağı, dün, şimdi" gibi. 4. İsm-i fiil: "ah, oh, ay" gibi fiil isimlerinin şimdi nida olarak nitelendiği belirtilir.

İsimler önceki kitaplarda olduğu gibi sınıflandırılır. Sonra cins isimler detaylı bir şekilde incelenir: Cins isim, ya müfred "taş" ya da mürekkeb "sivrisinek" olur. Ayrıca isim ve sıfat tamlamalarında, cümlelerde tekil ve çoğul durumda bulunurlar. Asıl isimleri, bazı yazarların, ism-i zât ve ism-i sıfat; bazı yazarların ise ism-i ayn ve ism-i mânâ diye ayırdığı söylenir. Cins isimlerin marife "Şehremini kuyumcuları topladı." veya nekre "Doğan ölür." olması da anlatılır. Alem-i cins iki kısımdır: 1. Lâhikaya muhtaç olmayanlar: a) "Su, süt" gibi asıl isimler. b) Kelimenin aslı fiil, sıfat, masdar iken sonradan cins isme yeni bir ek ilâve olunmaksızın nakledilenler; fiil iken cins isim olan "keser", hâsıl-ı masdar iken cins isim ola "bitiş", sıfat iken cins isim olan "görücü", masdar iken cins isim olan "yemek". 2. Lâhikalı alem-i cinsler: "Kömür+lük, çelik(çelmek'ten)[15], tara-k, del-(i)k, kaz-(ı)k, süpür-ge, yon-ga, iç-ki, as-kı, çal-gı, yaz-ı, süprüntü "süpür-(ü)n-tü", yumurta(yumru'dan)[16], kıraç(kır'dan)". Lâhikalı alem-i cinsler genelde semaîdir. Bunların bazısı ism-i âlet, ism-i mekân ve ism-i zaman kabilindendir. İsm-i âlet iki türlüdür: 1. Süpürge, kıskaç, süzgeç, bıçkı gibi olanlar 2. Sürgü, çalgı gibi türedikleri fiilin âleti olmayıp belki o fiillerin ism-i mefûlü mânâsında olup ism-i âlet olmaları ancak o fiilin gâibi itibariyledir. Sürgü, sürülen şey; çalgı, çalınan saz gibi mefûlü işaret eder. İsm-i âletler semai olup hep âlet ittihaz eden şeylerdir. İsm-i mekân: Konmak-konak, yatmak-yatak, batmak-batı, geçmek-geçit. İsm-i zaman: Fiilden türeyen ism-i zaman yalnız "yatsı" kelimesidir. "lIK/lUK" ekleri ile de yapılır: Kışlık gibi.

Üçüncü defterdeki isim bahsinde alem-i şahsîler üç şekilde ele alınır: 1. Mehaz-ı alem: Ömer, Türkân 2. Lâkab: Kanunî, Fâtih 3. Künye: Köroğlu, Ebuzziya, Çapanoğlu, baba ile evlâd gibi akrabadan birine nisbetle takılan adlar. Şöhret ile künye arasında fark vardır; ihtisas ifade ederse künye olur. Alem-i şahsînin üç halde

[15] Çelik kelimesinin aslı Farsça çâlik kelimesidir.
[16] Yumurta "yum-(u)r-t-a" şekliyle türemiştir. Yumru "yum-(u)r-u", aynı kökten türemiş farklı bir isimdir.

çoğul eki alabileceği belirtilir: 1. Halitler (İki Halit) geldi. 2. Ahmet Efendileri (Ahmetgil) gördük. 3. Sokullular, Yavuzlar.

Mürekkeb isimlerin, cins isim olduğu belirtilir: Hanımeli, imambayıldı, kırkayak gibi. Yalnız Abdullah, Beşiktaş gibi özel isimlerin de mürekkeb isim olduğunu belirtir.

Ahâd, aşerât, miât, ulûf gibi sayı isimlerinin yanı sıra "500'e bir kese", "100.000'e bir yük", "10.000.000.000'a bir hazine", "bir katrilyona bir mal-ı mısır", "yüz kentrilyona bir mal-ı dünya" dendiği anlatılır. Ayrıca tevziî, kesrî, rütbî sayılardan, uzunluk ve ağırlık ölçülerinin kullanımından (top, baş, kıt'a, bâb, salkım, bardak, parça gibi), sayıların çarpımındaki "kere ve defa" ifadelerinden bahseder.

İsim Bahsi ile İlgili Terimler:

Aheng-i telâffuz: Ses uyumu
Ahval-i İsim (İsmin halleri): 1. Mücerred (yalın hali) 2. Mefûlünbih (yükleme hali) 3. Mefûlün ileyh (yönelme hali) 4. Mefûlünfih (bulunma hali) 5. Mefûlünanh ve mefulünminh (çıkma hali) 6. Mefûlünmaa (vasıta hali) 7. Mefûlünleh (için edatı) 8. Muzâfunileyh (tamlayan) 9. Muzâf (tamlanan)
Aile-i kelimat: Aynı kökten gelen kelimeler
Alem-i münferid: Bir tek şeye mahsus özel isim
Alem-i müştereke: Ortak özel isim
Cem': Çokluk
Cezer veya madde-i asliyye: Kök
Elfâz-ı müekkide: Pekiştirme isimleri
Elfâz-ı müştereke, elfâz-ı müteşâbihe: Bir çok mânâsı olan kelimeler
Elfâz-ı mütecânise: Yazılışı aynı, mânâsı farklı kelimeler
Elfâz-ı müteşârike: Ortak kelimeler
Esmâ-yı adâd(sayı isimleri): Ahâd (birler), aşerât (onlar), miât (yüzler), ulûf (binler), küsurat (kesirli sayılar), adâd-ı tevzii (üleştirme sayıları), adâd-ı aslî (tam sayılar), adâd-ı vasfiyye (sıra sayılar), adâd-ı kesriyye (kesirli sayılar)

Esmâ-yı kevniyye: Aitlik +ki zamiri

Harf-i cer: Yönelme hali

Harf-i tarif: Yükleme hali

Hâsıl-ı masdar, masdar-ı nev'î: Kılış ismi

Hurûf-ı Meânî: Edatlar

İrâb: Kelime sonundaki ses değişiklikleri

İsm- mevsuf: Sıfat

İsm-i alem, ism-i hâs: Özel isim

İsm-i âlet: Alet ismi

İsm-i âm, ism-i cins: Cins isim

İsm-i câmi: Topluluk ismi

İsm-i câmid: Çekimsiz ve türememiş isim

İsm-i fâil: Etken çatılı sıfat fiil

İsm-i gayr-ı müştak: Türememiş isim

İsm-i gayr-ı sâlim: Son sesi " a, e, ı, i, u, ü" olan isim

İsm-i maddî: Somut isim

İsm-i masdar: Masdar eki almadan masdarın anlamını veren isimler

İsm-i mefûl: Edilgen çatılı sıfat fiil

İsm-i mekân: Yer adı

İsm-i mensub: Aitlik ismi

İsm-i mevsul: İlgi zamiri

İsm-i muhayyer: Cansız varlıklara verilen isim

İsm-i mübhem: Belirsiz isim

İsm-i mücerred/ism-i mânâ: Soyut isim

İsm-i mürekkeb: Birleşik isim

İsm-i müşâbehe: Karşılaştırmalı benzetme sıfatı

İsm-i müştak: Türemiş isim

İsm-i müterâdife: Eşanlamlı isim

İsm-i tafdil: Karşılaştırma sıfatı

İsm-i tasgir: Küçültmeli isim

İsm-i tecrit: Dönüşlülük zamiri, kendi

İsm-i zaman: Zaman ismi

İsm-i zât, ism-i ayn: Somut isim

İsmin âlâtı: "ile" edatı

İsm-i-tekid: Pekiştirme ismi

İşaret-i ism-i cins: Sıfat

İştikak: Köken bilgisi

Kayd: Zarf

Kelimât-ı mütezâde: Zıt mânâlı kelimeler

Kelime-i kesret: Çokluk bildiren kelimeler

Mânâ-yı cüz'iyyet: Bütünün bir kısmını bildiren isim

Marife: Belirtili isim

Mazharat: Türemiş ve türememiş isimler

Mefûlün gayr-ı sarih: Dolaylı tümleç

Mefûlünsarih: Düz tümleç, belirtili nesne

Mekân kâini: Bulunma hali

Mübalâğa-i ism-i fâil: Mânâsında mübalâğa bulunan ism-i fâil

Müennes: Dişilik

Müfret: Teklik

Mühmelât: İkileme

Münâdi: Ünlemli isim

Müşârünileyh: İşaret isminin gösterdiği isim

Müştak: Türemiş isim

Müştakunminh: Kendisinden başka bir kelime türemiş olan asıl isim.

Müzekker: Erkeklik

Nekre: Belirtisiz isim

Nekre-i muhassasa: Tayin edilmiş belirsiz isim

Nekre-i muhassise: Tayin eden belirsiz isim

Râbıta: Bağlaç

Sıfat-ı hâdise: Sıfat fiil

Sıfat-ı müşebbehe: Devamlılık gösteren ism-i fâil

Sıfat-ı müştaka: Sıfat fiil

Şibh-i fiil: Masdar ve sıfat fiil

Tadil-i fiil: Zarf

Tekid-i lâfzî: Kelime tekrarı

Tekid-i mânevî: Eşanlamlı kelime

Terkib-i izafî(İsim tamlaması): 1. İzafet-i beyaniyye veya izafet-i manevî (belirtisiz isim tamlaması) 2. İzafet-i temlikiyye, izafet-i ihtisasiyye veya izafet-i lâmiyye (belirtili isim tamlaması) 3. İzafet-i teşbihiyye (benzetme ile yapılan belirtisiz isim tamlaması) 4. Tetâbu-ı izafet (zincirleme isim tamlaması) 5. İzafet-i zarfiyye (ismin bulunma hali alıp yer belirtmesi)

Tevâbi (açıklayıcı kelimeler): Tekid (pekiştirme kelimeleri), matûf (bağlaçlı kelime), bedel (açıklayıcı kelime veya cümle), sıfat.

Osmanlı Türkçesinde kelimeler İtalyanca, Rumca, vb. yanında ve bilhassa Arapça, Farsça gibi çekimli diller gurubuna giren iki dil ve eklemeli bir dil olan Türkçeden müteşekkildir. Bu dillerden özellikle Kur'an dili olması itibariyle Arapça'nın grameri konusunda ilk dönemden itibaren pek çok kitap yazılmıştır. Osmanlı münevveri, tahsil hayatında Arapça ve Farsçayı kendi kaynaklarından öğrenir. Osmanlı Türkçesinin dilbilgisi ilk yazılmaya başlandığında Arapça gramer sistemi kullanmıştır. Nitekim ana sınıflandırmalar; isim, fiil, edattır. Alt başlıklar olarak da; "isim; ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i tasgîr, ism-i tafdîl, ism-i âlet, ism-i mekân", "sıfat; semâî sıfatlar, kıyasî sıfatlar, sıfat-ı müşebbehe." gibi Arapça gramerlerdeki tasnifler karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma konumuz olan kitapların, ilk bölümlerde harfler konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Yalnız bunlar doğrudan gramerle ilgili olmadığı ve okuma ile ilgili bulunduğu, alfabenin değişmesi dolayısıyla bu okumada önemli bir belirleyici olan

harekelerin artık bir anlam ifade etmediği göz önünde bulundurularak teferruata girilmedi.

Osmanlı Devleti'nin yazı dilinde Arap harfleri kullanılmıştır. Arap harfleri 28 tanedir; sadece "elif (ا)" dâimâ ünlü sesin karşılığıdır "vav (و), he (ه), ye (ى) aslen ünsüzdür ama "vav (û), ye (î) uzun ünlünün, he (a/e) karşılığı olarak kelimede yer alır. Ünsüzler, kalın ve ince olarak, bir de "kamerî ve şemsî" olarak sınıflandırılırlar. Seslerin yazıdaki şekilleri ise harfin özelliğine göre kelimedeki sırasına göre değişmektedir (bitişen ve bitişmeyen harfler). Bu özellik, harfin kelimenin ilk harfi veya aradaki bir harfi veya son harfi olması halinde 24 harfte dört farklı şekli; "elif (ا), dal (د), zel (ذ), rı (ر), ze (ز), vav (و)"da da iki farklı şekil ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Arapçada olmayıp Türkçede olan bazı seslerin yazımı için Farsçadan "ç (چ), g (گ), p (پ)" , Farsça kelimelerde olan "j (ژ)" ve Türkçe "nazal n/ ñ (ڭ)" harfleri kullanılmıştır. Böylece Osmanlı Türkçesi, yazı dilinde 32 harf kullanmıştır. Ayrıca (گ) sesinin Türkçede " her zaman (k=küçük, ekşi) veya (g=gezi) veya (ğ=düğüm, eğ!) veya (ñ=deñiz, başıñ); çok az da olsa bazı ses hadiselerinden dolayı (v=güvercin, güverte), (y=bey, eyer) " seslerinin karşılığı olarak kullanılması söz konusudur.

Arapça ve Farsçada kelime içinde kısa ünlüler yazılmaz, bu seslerin ifadesi hareke kullanılarak yapılır. Fakat en önemlisi, Arap alfabesinin Türkçedeki ünlüleri karşılamakta zayıf kalmasıdır. Kalın ünlüleri, ince ünlüden ("a/e" kısmen ayırılabilse de "ı/i", "o/ö", "u/ü" den), hele yuvarlak ünlüleri "o, ö, u, ü" birbirinden ayırmak

Arap alfabesinde mümkün değildir. Meselâ bilindiği gibi (كول) kelimesi cümledeki anlamına göre "gül, göl, kül" okunmaktadır.

İncelediğimiz kitaplardan bazılarında ilk bölümde teferruatıyla harfler anlatılmaktadır. Zaman içinde oluşmuş klâsik imlâ kâideleri verilmektedir (Yükleme eki (ى), iyelik eki (ى, سى), yönelme (ﻪ), bulunma (ده), şart (سه), görülen geçmiş zaman (دى) gibi. Arap harfleri ile tek şekille yazılan bu eklerin, konuşma dilinde ve Lâtin harfleri ile yazıldığında "yükleme eki (ى=ı, i, u, ü), iyelik eki (ى= ı, i, u, ü; سى = sı, si, su, sü), yönelme (ﻪ = a, e), bulunma (ده = da, de, ta, te), şart (سه = sa, se), görülen geçmiş zaman (دى = dı, di, du, dü, tı, ti, tu, tü) gibi Türkçedeki bir çok ses hadisesinden dolayı birçok sesle ve harfle karşılandığını biliyoruz.

Hatta imlâ konusunda Halit Ziya'nın şöyle bir ikazı vardır. " Muallim efendilere ihtar! Türkçenin yazısı, kelimeleri hakkı ile okutamadığı gibi bazı kelimeler telâffuzlarına nazaran (ى) ile yazılmak lâzım iken (و) ile yazılmak gibi bazı münasebetsizlikler de mevcut olduğundan okumağa yeni başlayanlar, mübtedîliğin îcâbâtından olarak, kelimeleri yazılışına göre okumaktadırlar. Bu yoldaki telâffuzun Türkçeyi ne kadar çirkinleştirdiğini târife hâcet yoktur. Bu hâl mübtedîlik zamanına mahsus ve muvakkat bir şey olsa idi, o kadar beis yok idi, lâkin pek çok kimseler bu hâli mübtedilik zamanı geçtikten sonra yine ve hem de bi'l-intizam muhafaza etmekte olduklarından, bu gidiş ile Türkçenin selâsetini kaybetmesinden korkulur. İşte bu korku, bize şu ihtarı yazdırdı: Türkçenin en makbul telâffuzu pâyitaht ahâlisinin lâkırdıdaki telâffuzları olduğundan, şâkirtlerin kelimeleri böyle okumağa, alıştırmalarına sa'y ile beraber meselâ (كلوب, ديدى) " didi, gelüb" gibi kelimeler böyle

yazılırlar amma "dedi, gelip" okunurlar diye ihtâr ve hele şâkirtleri " benim, gelmişim, olmuşum" gibi kelimeleri, Azerbaycanlılar gibi "benem, gelmişem, olmuşam" gibi telâffuzdan menederek, Türkçenin selâsetini muhâfazaya pek ziyâde dikkat ve i'tinâ olunmalıdır."[17]

İncelediğimiz kitaplardan sadece Köprülü Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları ibtidaîye ait Türk Dilinin Sarf ve Nahvi, Beşinci kısmında(1917) dil tasnifine rastlamaktayız. Yeryüzündeki dillerin yapı bakımından mücerred "tek heceli" (Çin, Siyam, Tibet), iltisakî "eklemeli" (Afrikadaki yerlilerin birçoklarının dili, Malezyalıların dili, Japonca, Korece, Ural-Altay Kavimlerinin ve Amerika yerlilerinin dilleri), munsarif "çekimli" (Sâmi ve Hâmî Dilleri, Hind-Avrupa Dilleri; Sâmî Dilleri: Arâmîce, Süryânîce, İbrânîce, Fenikece ve Arapça. Hâmî Dilleri: Mısrî, Lîbî ve Habeşî. Hind-Avrupa Dilleri: Hind, İrân, Yûnân, İtalyan ve İslav Dilleri) diye ayrıldığı açıklanır. Mücerred dilleri, en basit ve ibtidaî şekilleri olan diller olarak tanımlarlar. Ural-Altay Dilleri; Samoyed, Fin (Fince ve Macarca), Türk, Moğol ve Tunguz Dilleridir. Türkçe'nin lehçeleri olarak da 1. Yâkût, 2. Uygur, 3. Nogay, 4. Kırgız ve 5. Osmanlı Türkçesi gösterilir. Kitap şöyle devam eder:

"Bunlar arasında en mühimmi şüphesiz, Osmanlı Lehçesidir. Yedi asırlık zengin bir edebiyâta, mahsûlât-ı fikriyyeye mâlik olan, asr-ı hâzırın her türlü terakkiyâtını ifâdeye kâbiliyetli bir ilim ve edebiyat lisanı addedilen Osmanlı Türkçesi, yakında hemen hemen bütün Türklerin umûmî tahrir lisanı mâhiyetini alacaktır. Arabî ve Fârisî'den aldığı ecnebî kaideleri yavaş yavaş atarak her gün daha çok millîleşen, sadeleşen, güzelleşen ve'l-yevm Osmanlı Hükûmetinin resmî lisanı olmak münasebetiyle bütün İslâm âleminin siyâsî lisanı da addedilebileceğimiz Osmanlı Türkçesi yani asıl Türkçe, ne vakit yüz milyon Türk'ün tahrir lisanı olursa, asıl Türk birliği, asıl Türk vahdeti o vakit husûle gelecektir. Sevgili dilimizi sevmek, onun terakkîsine çalışmak her Türk genci için millî ve mukaddes bir vazifedir."

---

[17] Halit Ziya, **Kavâid-i Lisân-ı Türkî**, yay. haz: Kaya Türkay, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları:707, Ankara, 1999, s.13

Nüzhet Sâbit ise ibtidaî ikinci sınıfı için hazırladığı Ana Dili(1918) kitabında Türkçe'nin menşei ve Türk dünyasındaki dil birliği konusuna temas eder: "Asya Kıt'ası, Türklerin ve Türklerle beraber Türkçenin mehd-i zuhûrudur. Bugün yine hakikî, asıl Türkçe Asya'da oturan Türklerin arasında konuşulur. Türkçe konuşan insanların mikdarı altmış milyondan aşağı tahmin edilmemektedir. Türklerin en mühim kısmı Rusya'da, Kafkasya ve Türkistan'da, Çin'in şimalinde ikamet etmektedir. Diğer bir kısm-ı kalîli de Anadolu'da müstakil bir hükûmet halinde yaşamaktadır. Bu kısm-ı kalîli ki -azamî on milyondur- Osmanlı Türkleri namı verilmektedir.

Muhtelif memleketlerde ikamet eden Türklerin lisanları arasında farklar hasıl olmuştur. Muhtelif Türk lehçeleri vücuda gelmiştir. Şu kadar ki bu farklar kaide farkı olmaktan ziyade kelime ve âheng-i telaffuz farkıdır. Aheng-i telâffuzun lisân-ı tahrirde ehemmiyeti yoktur, kelime farkını kaldırmak da pek güç bir şey değildir. Binaenaleyh Türk lehçelerini birleştirerek bütün Türkleri yalnız bir lehçe ile konuşturmak pek mümkündür. Bunun için, muhtelif memleketlerde yaşayan Türklerin mümkün olduğu kadar aynı Türkçeyi öğrenmeye karar vermeleri lâzımdır. Umum Türklerin konuşacağı bu umûmî Türkçenin "Osmanlı Türkçesi" olması muvâfıktır. Çünkü Osmanlı Türkçesi, muhtelif Türk Lehçelerinin en âhenklisi ve en müterakkîsidir.

Osmanlı Türkçesinin bu âhengi Arabî ve Fârisî'den aldığı kelimeler sâyesinde hâsıl olmuştur. Diğer lehçelerden ziyâde terakkî etmiş olması da Osmanlı Türklerinin bütün Türklerden evvel Avrupa medeniyyet-i hâzırasıyla temâsa gelmiş olmasından neş'et etmiştir. Arabî ve Fârisî kelimelerden bir çoğunun Türkçeye hiç lüzumu yoktur. Türkçeye lüzumu olmayan bu kelimeler her gün birer birer artık kullanılmaz oluyor. Buna mukabil asıl Türkçenin unutulmuş, ihmâl edilmiş bazı lüzumlu kelimeleri de yeniden ihyâ ediliyor. Bu sâyede Osmanlı Türkçesi her gün biraz daha tekemmül ediyor, hissedilen, düşünülen her şeyi ifâde edebilecek bir hâle geliyor."

Görüldüğü üzere yazarlar Osmanlı Türkçesinin bütün Türk Dünyasının müşterek dili olmasını arzulamakta ve bunun da zor bir iş olmadığı kanaatindedirler. Ayrıca "Bugün yine hakikî, asıl Türkçe Asya'da oturan Türklerin arasında konuşulur." diyen Nüzhet Sâbit, sonra "Umum Türklerin konuşacağı bu umûmî Türkçenin "Osmanlı Türkçesi" olması muvâfıktır. Çünkü Osmanlı Türkçesi, muhtelif Türk Lehçelerinin en âhenklisi ve en müterakkîsidir." der.

Tezimizde incelenen kitaplarda Türkçe ses bilgisi (fonetik) çok yüzelsel olarak ele alınmıştır. Ses uyumlarından sadece büyük ses uyumu (ünlülerde kalınlık-incelik uyumu=kalın, ince) anlatılmıştır.

Küçük ses uyumu (ünlülerde düzlük ve yuvarlaklık uyumu= gelin, askı, yuvarlak, tümsek, düzlük, koru), ünlü ünsüz uyumu (kalın ünlülerle kalın ünsüzlerin, ince ünlülerle ince ünsüzlerin kullanılması="k, g, ğ ve ince l" ile " e, i, ö, ü", ve "ķ, ġ, ğı ve kalın l" ile "a, ı, o, u" kullanılması) ve ünsüz uyumu (Türkçe kelimelerde yan yana gelen ünsüzlerin seda bakımından birbirine uyması= geçti/geldi, sütçü/yolcu, evden/uzaktan vb.) ise ele alınmamıştır.

Ses hadiselerine hiç temas edilmemiştir (ses türemesi, ünsüz düşmesi, başta ünsüz türemesi vb.). Ses özellikleri anlatılmamıştır (Türkçede olmayan sesler, kelime başında veya sonunda olmayan ünsüzler, uzun ünlü olmaması vb.). Türkçede ses değişmelerinden bahsedilmemiştir (e/i, b/p, k/g vb.).

Şekil bilgisisinde (morfoloji) ekler, kendi içinde sınıflandırılmamış (yapım eki/çekim eki; isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapan ekler gibi), Türkçede çok kullanılan ekler, isim veya fiil tabanına yükledikleri anlamdan hareketle Arapça dilbilgisi sistematiği ile incelenmiştir. "İsm-i fâil (koşan, giden), ism-i mef'ûl (görülen, yazılmış), ism-i tasgir (annecik, ufacık), ism-i âlet (bıçak, döşek), ism-i zaman (yazın, geceleyin)" gibi. Aynı sesleri taşıyan farklı eklerin karıştırıldığı görülmektedir (+tI/+tU, -tI/-tU şakırtı/karartı gibi). Bunları dipnotlarda belirttik. "lI/lU" ekinin olumsuzu olan "sIz/sUz" eki ilk kitaplarda görülmez.

Bazı kitaplarda Türkçe fiil kök ve gövdeleri; isim bahsinde, Arapçadaki mücerred masdarlar gibi genelde yazılan harfler esas alınarak incelenmiştir. " Sünâî

(iki harfli; -كل gel-), sülâsî (üç harfli; -است iste-), rubaî (dört harfli; -دوقو doku-), humasî (beş harfli; -اصمرل ısmarla-). Ayrıca, demek (-دي), komak (-قو), yemek (-يي) gibi masdarların birer harfli kabul edilmesinin mantığı yoktur. Bir an için sadece yazılan ünsüz esas alınmıştır, diye düşünsek, rubaî (dört harfli; -دوقو doku-) şeklinin sünâî kabul edilmesi gerekmektedir.

Yine bazı kitaplarda Arapça kelimelerde olan dişilik, erkeklik keyfiyeti Türkçe'ye uygulanmaya çalışılmıştır. "Baba/anne, dayı/teyze, abla/ağabey, horoz(hurus'farsça')/tavuk, boğa/inek" gibi. Arapçadaki çokluk anlayışını da Türkçeye uygulamışlardır. "Ordu, sürü, halk(Ar.), cemaat(Ar), ahali(Ar.)" gibi. Türkçede az kullanılan eklerle türetilmiş veya kök anlamı az kullanılan veya unutulmuş olan kelimeleri semai olarak belirtmişlerdir. "Tütsü, yardım, yatsı, saklı" gibi.

İsimler, özel isim (Orhan) ve cins isim (kaya); basit isim (kapı) ve birleşik isim (semiz otu); somut isim (ev) ve soyut isim (sevgi) diye ikiye ayrılır. Fakat bu ayrım her kitapta mevcut değildir. Genelde hal ekleri olarak yalın (ev, saksı), ilgi (evin, saksının), yükleme (evi, saksıyı), yönelme (eve, saksıya) halleri verilmiştir. Eksiz ilgi (yalı bekçisi), eksiz yükleme (cam kır-), bulunma (evde, ocakta), çıkma (evden, çocuktan), eşitlik (insanca, yavaşça) ve vasıta (yayan, güzün, babamla, dedeyle) hallerine çok az yazar temas etmiştir. Yalın hal ile verilen örneklerde çoğunlukla Türkçe isim köklerinin yanında Arapça ve Farsça kelimeler de kullanılmıştır. "Kitap, kalem, elem, pencere" gibi. Örneklerde aynı kelimelerin birçok kitapta görülmesi dikkat çekicidir. Bu husus diğer bölümler içinde geçerlidir.

Türkçede masdar eki taşıyan kelimelerle, fiil tabanın ifadesi; konuşma dilinde aynı olduğu için "sev-(i)n-mek, sev-(i)l-; yaz-(ı)l-mak, yaz-(ı)l-; gör-(ü)ş-mek, gör-(ü)ş-" bazı kitaplarda fiilden fiil yapan ekler de isim bahsinde verilmiştir. Masdar ekinin fiilin taşıdığı ünlü veya ünlülerin kalın veya ince olmasına göre farklı adlandırılmasının " masdar-ı sakile= yazmak, masdar-ı hafife= geçmek" Türkçede bir ses hadisesi olmadan öte hiçbir özelliği yoktur. Yine isimler Arapçanın tesiri ile "marife (özel isimler, lakaplar, şahıs ve işaret zamirleri, sıfat fiil ekini almış isimler,

yükleme eki almış isimler "Ağacı gördüm.") ve nekre (belirsizlik zamirleri ile kullanılan isimler "bazı insanlar, kimi işler, bir gün", yükleme eki almamış nesneler "Kitap okudum.") diye ayrılmıştır.

Aslında cümle bilgisinin (sentaks) konusu olan isim cümleleri, bazı kitaplarda isim bahsinde incelenmiştir.

Genel bakışla kitaplarda Türkçenin sade kurallı, sistematik yapısı karmaşık bir şekilde ele alınmıştır.

3.2. Masdar:

Masdar, araştırma konumuz olan kitapların bazılarında isimle beraber, bazılarında ise ayrı başlık halinde ele alınır. Aşağıda incelediğimiz kitaplarda masdar ayrı bir bölüm halinde verildiği için masdarı da ayrı bir başlık halinde vermeyi uygun gördük. Ayrıca masdar, fiilin isim şeklinde kullanımlarını verdiğinden de isim bahsinden sonra gelmesine karar verdik.

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)**'de fiilden ayrı bir bölüm olarak ele alınır. Hafif "-mek" ve sakîl "-mak" masdarlar olarak ikiye ayrılır. Edat-ı masdar "masdar eki" diye adlandırılan "–mAK" kısmı atıldıktan sonra kelimenin madde-i asliyyesi "kök" kalır.

Madde-i asliyyeye çeşitli ekler getirilerek yeni fiiller ve fer'-i fiiller yapılır; Buna siga denir. Yapılarına göre masdarlar; mücerred, yani kökten ibaret olup yapım eki almamış olan masdarlar ve mezidünfih, yani yapım ekleriyle yeni anlamlar kazanan masdarlar diye iki gruba ayrılır:

1. Mücerred masdarlar, sünâî (-كل gel-), sülâsî (-استه iste-), rubâî (-اقطار aktar-) dirler. Ayrıca demek (-دي), komak (-قو), yemek (-يي) gibi masdarlar birer harflidir.

Masdar-ı mücerredenin bazısı lâzım, bazısı müteaddidir. Masdarın mânâsı fâilin hali olup gayrisine dokunmaz ise mefûl iktiza etmeyip lâzım olur "yatmak" gibi ve eğer gayrisine dokunur bir iş olur ise o vakit mefûl iktiza edip müteaddi olur "kâğıdı kesmek, kalemi kırmak". Bazı masdarlar iki mefûle müteaddi olur "kitabı hocaya vermek". Masdarın mânâsından fâilin işi olduğu anlaşılırsa o masdara malum masdar denir. Eğer fâille alâkası olmayarak mefûlle alâkası varsa meçhul masdar denir "kâğıt kesilmek, mektup yazılmak". Malumları meçhul kılmak ise "-l-" ve "-n-" ekleriyle yapılır: "Sevmek-sevilmek, bilmek-bilinmek."

2. Mezidünfih masdarlar kendi içinde dört kısımda incelenir: a) "Çekinmek, sarınmak, örtünmek" gibi mutavaat masdarları. Burada ayrıca "-n-", "-l-" ekleri ile meçhul kılınan masdarların meçhulleriyle mutavaat suretlerinin şeklen birbirine benzediği fakat mânâca farklı oldukları belirtilir: "Adam kendi kendine yıkandı; adam ayakta dikildi (mutavaat). Esvap yıkandı; ağaç dikildi (meçhul)" b) İştirak mânâsını ifade için kendisine "-ş-" ilâve edilmiş olan masdarlar: "Vurmak-vuruşmak, kaçmak-kaçışmak" c) Kendisine edat-ı tâdiye ("-t-,-DIr-" ekleri lâzımı müteaddi yaparlar) ilâve olunan masdarlar: Uyumak-uyutmak, gezmek-gezdirmek d) İsimlerin sonuna "lA-" ilâvesiyle yapılan masdarlar: "Tellemek, pullamak".

Gerek masdar-ı mücerrede ve gerek masdar-ı mezidünfih diğer bir kelime ile birleşerek masdar-ı mürekkebe olur: "Aç kalmak, ateş yakmak" gibi. Arapça ve Farsça kelimelerle de masdar-ı mürekkebe yapılır: "Mesrur olmak, köşk yapmak" gibi.

Edat-ı masdarın kullanımları da şu şekilde olur: 1. Masdar-ı tahfifî "–mA" ekiyle yapılmış isimler "sevme". 2. Masdar-ı tekidî "lIK" ekiyle kuvvetlendirilmiş masdarlar "yazmaklık". 3. Hâsıl-ı masdar "-Iş/-Uş" ekiyle "gidiş" ve bunların, ismin hal ekleri ile kullanışı, müsbet ve menfi durumları örneklerle anlatılır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitabında da masdar aynı şekilde ele alınmakla beraber masdarların basit ve mürekkeb hallerindeki ses uyumuna göre "–mAK" ekini alması, olumlu-olumsuz olmaları da işlenir.

Süleyman Paşa, **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında ise masdarların ses uyumuna göre "–mAK" ekini almasından bahseder. Lafzî (şekil), aslî (kelime çeşidi), madde (kök), terkib (tamlama), mânâ (olumlu-olumsuz), mefûl, fâil, masdarın aldığı ekler, kullanım bakımından incelenir. Lafzî olarak masdar-ı hafif ve masdar-ı sakîl olması gösterilir. Aslî olarak masdarın kökünün hangi kelime çeşidine ait olduğu anlatılır (masdar-ı fiilî "okumak", masdar-ı ismî "dişlemek", masdar-ı vasfî "kötüleşmek". Kökü itibariyle bünyesindeki harflere ve uğradığı harf değişikliklerine göre ayrılır: Mücerred ("sünâî-yapmak", "sülâsî-ayrılmak", "rubaî-ürpermek") ve mezidünfih ("mutavaat-bulunmak,dikilmek", "iştirak-görüşmek", "tadiye-uyutmak", isim ve sıfatların sonuna gelen "lA-mAK, lA-n-mAK", taşlamak, karalanmak). Terkib cihetiyle masdarlar, basit ve mürekkeb (masdar-ı iktidarî, masdar-ı tacilî, masdar-ı mukârebe, masdar-ı istimrârî, isim, sıfat, fiil ile basit masdarlardan oluşan masdarlar) diye ayrılır. Mânâ cihetiyle masdarlar, âm "etmek, eylemek, kılmak" ve hâs "gelmek, gitmek", olumlu ve olumsuz diye ayrılır. Masdarlar, mefûlünbihe göre geçişli ve geçişsiz, fâile göre ise etken ve edilgen, edata (aldığı eke) göre de aslî "-mAK", tekidî "lIK", tahfifî "-mA", hâsıl-ı masdar "-Iş/-Uş", ism-i masdar "yardım, satım, gezenti, buyruk" şeklinde ayrılır.

Sultan Selim rüşdiyesinin muallim-i evvelî, **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** kitabında fer'-i fiillerin ve fiillerin aslının masdar olduğu belirtilir. Masdarlar, Medhal-i Kavâid'de görüldüğü üzere mücerred ve mezidünfih diye ikiye ayrılırlar. Ayrıca masdar lâzım veya müteaddi olur. Lâzım ve müteaddi masdarlar da kendi içlerinde semaî ve kıyasî diye ayrılırlar. Müteaddi-yi semaî "kesmek", müteaddi-yi kıyasî "daldırmak" gibi. Müteaddi yalnız mefûlünbih alırsa nâkıs "ders okumak", hem mefûlünbih hem mefûlünileyh alırsa müteaddi-yi kâmil "kitabı hocaya vermek" olur. Mezidünfih masdarlar incelenirken aslı müteaddi olan masdarlar, edat-ı tadiyelerle "-t-,-DIr-" bir kat daha müteaddi yapılır: "Okumak, okutmak" gibi. Ayrıca isimlerin ve sıfatların sonuna "lA-, lA-ş-, lA-n-" ekleri getirilerek masdar-ı ismî "taşlamak-müteaadidir." ve masdar-ı vasfî "iyileşmek, karalanmak-lâzımdır." yapılır. Hikâye, rivayet ve şart sigalarında bulunan fiil-i iâne mürekkeb masdarlar da kullanılır. Mücerred veya mezidünfih masdarlar diğer bir

kelime ile birleşerek mürekkeb masdarlar yaparlar: 1. Efâl-i iktidariyye "-Abilmek" 2. Efâl-i tâciliyye "-I/Uvermek" 3."Efâl-i mukârebe "...yazmak" 4. Efâl-i istimrâriyye "...görmek,...durmak,...kalmak,...gelmek" 5. Efâl- âmme veya hâsseden biriyle birleşir "aç kalmak, yardım etmek". Burada "etmek, eylemek, olmak, kılmak, yapmak" gibi fiiller efâl-i âmme olarak gösterilir. 6. Efâl-i zamaniyye (bir fiilden sonra olmak fiiliyle birleşir; "yazmış olmak" gibi).

Masdar çeşitleri olarak da aslî "gelmek", tekidî "gelmeklik", tahfifî "gelme", tavsifî "iyilik, fenalık", hâsıl-ı masdar "geliş", ism-i masdar "alım, satım" gösterilir.

Masdarlar dokuz çeşittir: 1. Lâfız cihetiyle masdarlar; hafif ve sakil 2. Asıl cihetiyle masdarlar fiilî, ismî ve vasfî 3. Madde cihetiyle mücerred ve mezidünfih 4. Terkib cihetiyle basit ve mürekeb 5. Mânâ cihetiyle âm ve hâs 6. Mefûlüne nisbet cihetiyle lâzım ve müteaddi 7. Fâiline nisbet cihetiyle malum ve meçhul 8. Zuhur-ı mânâ cihetiyle müsbet ve menfi 9. Kullanım cihetiyle aslî, tekidî, tahfifî, tavsifî, hâsıl-ı masdar, ism-i masdar diye ayrılırlar.

Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1886)** kitabında masdar aslî olarak fiilî, ismî ve vasfî diye ayrılır. Çatı olarak da lâzım-müteaddi, mutavaat, iştirak diye ayrılır ve olumlu-olumsuz şekilleri incelenir. Masdar, mânâ olarak âm "etmek, eylemek,kılmak..." ve hâs "gelmek, kesmek, uyumak.." masdarlar diye ikiye ayrılır. Masdarın aldığı eklere göre tekidî, tahfifî, hâsıl-ı masdarlardan da bahsedilir. Yapı bakımından da iktidarî olarak incelenirler. Ayrıca edat-ı masdarı yani alabileceği bir eki olmadığı halde masdar mânâsını anlatan kelimelere ism-i masdar denir: "Yardım, sürgü, buyruk, elem[18], gezinti" gibi.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya'nın **Sarf-ı Osmanî(1891)**, Mazhar'ın **Yeni Tertip Küçük Osmanlı Sarfı(1891)** kitaplarında da masdarın aldığı ekler, yapısı, mânâsı ve çatısı Medhal-i Kavâid'deki gibi ele alınır.

[18] Kelime Arapçadır.

Hocazâde Ahmet Cevdet'in **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)** kitabında masdar, masdar-ı hafif "-mek" ve masdar-ı sakîl "-mak" diye sınıflandılır. Çatı ve aldığı ekler açısından değerlendirilir.

M.Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)** kitabında hafif ve sakîl masdarlar, kökleri, çatıları, aldığı ekler, olumlu-olumsuz verilir. Ayrıca ism-i masdarın kendisinde masdar eki "-mAK" olmadığı halde masdar mânâsını ifade eden kelimeler olduğu söylenir: " Görgü, sorgu, gezinti" gibi.

Mehmet Emin'in **Sarf-ı Türkî(1906)**-rüşdiye 1. sene-, kitabında masdarın hafif ve sakîl, kökünün fiil-isim-sıfat olması, kökündeki harf sayısı, yapı bakımından basit-birleşik olması, mânâsı, çatısı, aldığı ekler açısından inceler.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us'un birlikte yazdıkları **Anadolu Yavrusu**nun serisinin ibtidaî 4. sene için olan beşinci kitabında(1918) masdar başlığı verildiği için bu bahsi burada anlatıyoruz. Zira Ahmet Cevat'ın kelime sınıflandırmasında masdar, fiil bahsinde anlatılır. Hafif ve sakil masdarlar, masdardan isim ve sıfat teşkili, isim ve sıfattan masdar teşkili ele alınır. Aynı serinin ibridaî 6. sene için olan dördüncü kitabında(1922) önceki kitabındaki masdar bahsi genişletilerek yapı ve çatı bakımından da incelenir.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları **Türk Dilinin Sarf ve Nahvi** kitabının 2., 3., 5. kısımlarında(1917) masdarın kök ve ek kısmı "-mAK", masdardan isim ve sıfat teşkili, isim ve sıfattan masdar teşkili, ayrıca basit ve birleşik masdarlar, yardımcı fiil ile yapılan masdarlar, "imek" fiili de anlatılır.

Midhat Sadullah'ın **Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri(1920)** kitabında da masdarın kök ve ek kısmı verilir. Masdardan isim ve sıfat teşkili, isim ve sıfattan masdar teşkili gösterilir.

İbtidaî 6. sınıf için hazırlanan **Anadolu Yavrusunun Kitabı(1922)**'nda da masdar önceki kitaptaki gibi işlenir. Ayrıca basit ve birleşik masdarlar, çatıları, masdardan sıfat ve isim yapımı, isim ve sıfattan masdar yapımı ele alınır.

Masdarla İlgili Terimler:

Edat-ı masdar: Masdar eki

Edat-ı tâdiye: Ettirgen eki

Fâil: Özne

Lâzım- ı kıyasî: Sonradan geçissiz yapılan masdar

Lâzım-ı semaî: Aslı geçişsiz olan masdar

Madde-i asliyye: Kök

Malum: Etken

Masdar-ı âmm, fiil-i iâne: Yardımcı fiil

Masdar-ı aslî: -mAK'lı isim fiil

Masdar-ı hâss: Basit fiil

Masdar-ı isticâl: Tezlik fiili

Masdar-ı istitâat: Yeterlilik fiili

Masdar-ı lâzım: Geçissiz

Masdar-ı mukârebe: Yaklaşma masdarı

Masdar-ı tahfifî: -mA'lı isim fiil

Masdar-ı tekidî: lIK/lUK'lu isim fiil

Meçhul: Edilgen

Mefûl: Nesne

Mezidünfih masdar: Aslına ek ilâve olunmuş masdar

Mutavaat: Dönüşlülük fiili

Mücerred masdar: Basit masdar

Müşâreket: İşteşlik

Müteaddi: Geçişli

Müteaddi-yi kâmil: Hem yükleme hali hem de bulunma, çıkma, yönelme hallerini alan geçişli fiil.

Müteaddi-yi kâsır: Yükleme hali alan geçişli fiil

Müteaddi-yi kıyasî: Sonradan geçişli yapılan fiil

Müteaddi-yi semaî: Aslı geçişli olan fiil
Nefy-i masdar: Olumsuzluk eki "-mA-"
Suver-i hades: Fiil biçimleri

Türkçede masdar ekleri "-mA, -mAK ve –Iş/-Uş", istisnasız her fiil kök veya gövdesine gelebilen ve hareket unsuru ağırlıklı, sıfat görevi yüklenmeyen fiilden isim yapma ekleridir " görmek, aranmak, yetişme, soyunma, bekleyiş, anlayış" gibi. "-mAK" ekinin fonksiyonu, fiillerin hareket isimlerini yapmaktır, "-mA" eki ise iş isimleri yapar, hareket ifadesi zayıftır. Günümüz Türkçesinde de bu iki ekin söylenişi karışmaktadır. Çünkü bu ekleri almış kelimelere ünlü ile başlayan bir çekim eki getirildiğinde "atmak+a/atmağa, gezmek+i/gezmeği; bulma+(y)a, çözme+(y)e" kalın veya ince "ğ" nin telaffuzundaki zorluk sebebiyle "y" sesine dönüşmesi söz konusudur. Bu yanlış söyleyiş yazıya da geçmiştir. Günümüzde "okumağa başlamak"la "okumaya başlamak" genel olarak "okumaya başlamak" şekliyle söylenip yazılmaktadır.

İncelediğimiz kitaplarda ağırlıklı olarak "-mAK" eki üzerinde durulur. "lIK/lUK" isimden isim yapma eki ile genişlemesi anlatılır.

Bu bahiste masdarlar Arapça dil mantığı açısından ele alınır. Masdar ekinin fiilin taşıdığı ünlü veya ünlülerin kalın veya ince olmasına göre farklı adlandırılmasının " masdar-ı sakile= yazmak, masdar-ı hafife= geçmek" Türkçede bir ses hadisesi olmadan öte hiçbir özelliği yoktur. Yine Arapçanın tesiri ile fiil kökünden ibaret olan masdarları mücerred " gitmek, kalmak" yapım eki almış olanları ise mezidünfih "başlamak, verilmek, bildirmek" masdar olarak adlandırırlar. Mücerred masdarları kök veya gövdedeki harf sayısına göre sünâî, sülâsî vb.ayırırlar (İsim bahsinde gösterildi). Fiil bahsine ait olması lâzım gelen geçişli/geçişsiz, etken/edilgen, olumlu/olumsuz, dönüşlü, işteş, ettirgen, birleşik fiiller bu bahisde incelenir. Türkçede çok kullanılan isimden fiil yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri ve örnekleri verilir. Fiilden yapılmış isimleri de masdar olarak kabul ederler. "Al-ı-m, sat-ı-m, buyur-u-k, sür-gü, gör-gü, gez-i-n-ti" gibi.

Masdar eklerinin tüm fiil kök ve gövdelerine gelmesi yazarlarımızı bu konuda çok dağınık bir anlatıma sürüklemiştir. Masdarlardan mutlaka isim, sıfat, fiil bölümlerinde bahsederler. Hattâ bu sebeble bazı yazarlar masdar için ayrı bir bölüm açmamışlardır.

3.3. Sıfat:

Ahmet Cevdet Paşa ve Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa'nın birlikte hazırladığı **Kavâid-i Osmaniyye(1851)** kitabında sıfatın tanımı şu şekilde yapılır: "Sıfat bir ismin hal ve keyfiyetini beyan için ol isme ilâve olunan lâfızdır ve ol isme mevsuf denilir. Meselâ 'Büyük ev' ibaresinde 'büyük' sıfat olup 'ev' isminin halini tarif eder ve bu isim mevsuf olur." Sıfat bahsi, Türkçe, Arapça ve Farsça sıfatlar diye üç fasla ayırılır. İlk fasıl olan Türkçe sıfatlar ise ikiye ayrılır: Semaî ve kıyasî sıfatlar. Semaî, işitip bilmek ile zapt olunan kelimelerdir; güzel, uzun, kısa gibi. Kıyasî, kaide ile öğrenilen kelimelerdir; Türkçe, Arapça, Farsça isimlerin sonuna edat-ı nisbet olan "lI/lU" ekleri getirilerek sıfat yapılırlar; "Bursalı, neşeli, zorlu" gibi. Yine isimlerin sonuna "CI" eki getirilerek sıfat olup bir iş ile meşguliyetini beyan eder; "mürekkepçi" gibi. İsimlerin sonuna "CA ve sI/sU" ekleri getirilerek yapılan sıfatlarda "CA" nisbet, "sI" teşbih ifade eder: "Arapça, imtihansı" gibi.

Esmâ-yı Adâd başlığı altında sayı isimlerinin de sıfat olabildiği belirtilir. Sayı isimleri dört kısma ayrılır: 1. Nefs-i adetlerin isimleri: Birden bine kadar üç mertebe vardır. Ahâd (birler), aşerât (onlar), miât (yüzler). Ahâd, birden dokuza kadar olan sayılar; aşerât, ondan doksan dokuza kadar olan sayılardır; re's-i aşerât ise on, yirmi, otuz diye doksana kadar onar onar giden sayılardır; miât, yüzden dokuz yüz doksan dokuz kadar olan sayılardır; dokuz yüz doksan dokuzdan sonrasına ulûf denir. Ulûf da ahâd-ı ulûf (binden dokuz bine kadar), aşerât-ı ulûf (on binden doksan bine kadar), miât-ı ulûf (yüz binden dokuz yüz bine kadar); maliye terimi olarak /yüz bin karşılığına da bir yük denir) diye üçe ayrılır. Daha sonrası için de milyon kelimesi kullanılır. Türkçe'de kullanılan arapça ve Farsça sayılardan da örnekler verilir. 2.

Adâd-ı vasfiyye (birinci, ikinci...) 3. Adâd-ı kesriyye (yarım, üçte bir,...) 4. Adâd-ı tevziiyye (ikişer, üçer,...).

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** adlı kitabında Türkçe "siyah at", Farsça "esb-i siyah" ve Arapça kelimelerle yapılan Farsça sıfat tamlamalarında sıfatın ismin müzekker veya müennes oluşuna göre müzekker veya müennes olması "etibbâ-yı meşhure" sıfatlardan sadece örnekler verilir.

Nâsıf bin Münim el-Mâluf'un **Fevâid-i Şarkıyye(1854)** kitabında sıfat ile ilgili olarak sadece sıfatın ismin öncesinde bulunduğundan, sayı sıfatı alan ismin teklik durumda olması gerektiğinden bahseder. Sıfat-ı müşâbehe diye ismin sonuna gelen "benim gibi, deniz gibi, bunun misullu" ifadelerini tanımlar: "Benim gibi böyle sâdık dost bulamazsın."

Abdullah Râmiz Paşa'nın **Lisân-ı Osmanînin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir(1866)** adlı kitabında sıfatlar; semaî "asıl sıfatlar" ve kıyasî "sonradan yapılan sıfatlar" diye ayrılır. İsimlerin sonuna getirilen "lI/lU" edat-ı nisbiyyeleri kıyasî sıfatlar oluşturur: "Bulutlu, dumanlı" gibi. Memleket, mahal, millet, kavim gibi isimlerin sonuna gelen "lI/lU" ekleri ism-i mensub da oluşturur: "Üsküdarlı, köylü" gibi. İsimlerin sonuna "CA ve sI/sU" ekleri getirilerek yapılan sıfatlarda "CA" nisbet, "sI/sU" teşbih ifade eder. "İnsaniyetçe, imtihansı" gibi. İsim ve sıfatın sonuna getirilen "CA, CAĞIz, CIK/CUK" ekleri küçültme ifade eder: "Ufakça, ufacık" gibi. Sıfatlar da isimler gibi hal ekleri (mübteda, mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünfih, mefûlünanh, mefûlünminh, muzâfunileyh) alır: "Güzel, güzeli, güzele" gibi. Kıyasî olarak her bir sıfatın icabına göre sonuna "lIK, lUK" ekleri getirilerek isim yapılır ve mânâ-yı masdarî meydana gelir: "Beyazlık, körlük."

Sayı isimleri de sıfat bahsinde verilir ve dörde ayrılır: 1. Esmâ-yı asliyye 2. Adâd-ı mertebe veya adâd-ı vasfiyye "birinci" 3. Adâd-ı tevziiyye ve taksimiyye 4. Adâd-ı kesriyye.

Sıfat bahsindeki mukayesat başlığında mukayese dereceleri "âlâ, daha âlâ, en âlâ" şeklinde gösterilir. Sıfatların ve isimlerin başına getirilerek üstünlük belirten kelimeler "daha, ziyade, daha ziyade, pek, gayet gibi" ele alınır. Mertebe-i evvelî "güzel", mertebe-i saniyye "pek güzel", mertebe-i sâlise "gayet güzel" şeklinde de sıfatın dereceleri belirtilir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitabında ismin nasıl sıfat olduğu, sıfatın aldığı ekler Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi anlatılır. Ayrıca mübalâğa sıfatları "çok, pek, ziyade, gayet, en" da belirtilir.

Yani Haralambo'nun **Kavâid-i Osmaniyye-i Cedide(1872)** adlı eserinde de sıfat, semaî ve kıyasî sıfatlar isimlerin sonuna "CI/CU,sI/sU" eklerinin gelmesi örnek gösterilir: "Kitapçı, ormansı" gibi. Sayı isimleri de sıfat bahsinden hemen sonra gelir: 1. Usulü'l-adâd (ahâd, aşerât, miât, ulûf, ahâd-ı ulûf, aşerât-ı ulûf, miât-ı ulûf, milyon) 2. Merâtibü'l-adâd (adâd-ı vasfiyye "sıra sayı sıfatları", adâd-ı tevziiyye "üleştirme sayı sıfatları", adâd-ı kesriyye "kesir sayı sıfatları").

Selim Sâbit'in **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1873)** kitabında sıfat, semaî ve kıyasî diye ikiye ayrılır. Semaî sıfatların tekid yapılması anlatılır: "Sapsarı, büsbütün" gibi. Kıyasî sıfatlar olarak da ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalâğa gösterilir. Ayrıca sayı isimleri de önceki kitaplarda olduğu gibi ele alınır.

Dr. Vasil Kanber'in **Hâce-i Osmanî(1873)** adlı kitabında sıfatlar şu şekilde sınıflandırılır: 1. Sıfat-ı asliyye "büyük, küçük, iyi" 2. Sıfat-ı nisbiyye veya kıyasiyye "CA, CI, lI/lU, sI/sU" ekleri ismin sonuna getirilerek yapılır: "Türkçe, yağcı, dirayetli, tütünsü" gibi. 3. Sıfat-ı ifratiyye "pek, ziyade, çok, gayet" kelimeleri, sıfatın başına getirilir: "Pek büyük" gibi. 4. Sıfat-ı tafdiliyye "en, daha" kelimeleri sıfatın başına getirilir: "En fena" gibi.

Sıfat tamlamasında sıfatın, isimden önce söylendiği ve tekil durumda olması gerektiği vurgulanır. Arapça ve Farsça sıfatlardan da bahsedilir. Farsçaya ait vasf-ı

terkibî anlatılır. Farsça'da bazı sıfatlar izafet suretinde olup sonradan birbirlerine takdim ve tehir ile ikisinden mürekkeb bir sıfat yapılmış olur ki buna vasf-ı terkibî denir. "Cemşid-paşa, siyah-çeşm, hub-ru, gül-âb, can-hıraş" gibi. Sayıların da sıfat yerine kullanılabileceği belirtilir.

Süleyman Paşa'nın **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında da sıfatlar, 1. Kıyasî, "kaide üzere 'CA, CI, lI/lU, sI/sU, msI/msU' gibi eklerle yapılan" 2. Aslî "hep sıfat olan" sıfatlar olarak ikiye ayrılır. Sayılardan ve bu sıfatlardan örnekler verilir: "Ekmekçi, boylu, Türkçe, imtihansı, tatlımsı, yüz deve, yarım elma, ikişer gün, beşinci alay".

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin **Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan(1881)** kitabında sıfat, fiil bahsinde geçer. Sıfat-ı hâdise alt başlığı altında fiillerden yapılan sıfatlar anlatılırken ism-i fâilden fiile "–An", ism-i mefûlden "-An,-mIş/-mUş", mübalâğa-i sıfat-ı hâdiseden "-IcI/-UcU" eki getirilerek yapılır. Bilen, görülen, okumuş, sevici" gibi, sıfat-ı sâbite ile mübalâğa-i sıfat-ı sâbiteden "-K,-KI/-KU,-GIn/-GUn,-KIn/-KUn,-n"; "kırık, solgun, bozuk, gezgin" gibi) bahsedilir. Mürekkebat-ı tavsifiyye olarak da birleşik sıfatlar anlatılır.

Selim Sâbit'in **Sarf-ı Osmanî(1881)**'sinde de önceki sınıflandırmayı görürüz. Kıyasî sıfatlar da ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalağa şeklinde ele alınır. Semaî sıfatların başına mübalâğa için bir takım mühmelât konur: "Sapsarı, büsbütün, yemyeşil" gibi. Sıfatların sonuna "lIK/lUK" getirilerek masdariyet mânâsı yapılır: "Beyazlık" gibi. Sıfatların sonuna "CA" getirilerek de küçültme mânâsı elde edilir: "Büyükçe, güzelce" gibi. Sayı sıfatları da aslî, rütbî, tevzîî, kesrî olarak sınıflandırılır. Asıl sayılarda üç mertebe vardır: 1. Akd-i evvel "birden bine" 2. Akd-i sâni "binden milyona" 3. Akd-i sâlis "milyondan milyara". Bu mertebelere ahâd, aşerât, miât denir. Bütün sayılar bunların birleşmesinden oluşur. Asıl sayıların sonuna "lIK/lUK" getirilerek nisbet mânâsını "beşlik", rütbîlerin sonuna gelerek masdariyet mânâsını "birincilik" verir.

Mehmed Şemseddin, **İlâveli Anahtar(1882)** kitabındaki sıfat bahsinde ism-i mevsufların özellikleri, üç şekilde bildirilir: 1. Nefs sıfat "büyük, küçük" gibi. 2. İsm-i tafdil (sıfatların sonuna "CA", başına çok, pek lâfızları ilâve olunursa taklil ve tafdil sıfatları hâsıl olur: "Büyükçe, genişçe, pek büyük" gibi. 3. İsm-i mübalâğa (Nefs sıfatların başına ilk hecelerini tekrar edip "p, m, s" harflerinin ilâvesiyle mübalâğa yapılır: "Bembeyaz, sapsarı"

Sultan Selim Rüşdiyesi muallim-i evvelî de **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** adlı kitabındaki sıfat bahsinde de sıfatlar semaî ve kıyasî diye ayrılır. Semaî sıfatlara sıfat-ı asliyye ve lugaviyye de denir. Aynı zamanda mübalâğa için başlarına mühmelât getirilen sıfatlardır; büsbüyük gibi. Kıyasî sıfatlar olarak ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, ism-i mensub verilir; bunlara sıfat-ı sarfiyye ve fer'iyye de denir. Semaî yani asıl sıfatlar: 1. Sıfat-ı asliyye 2. Sıfat-ı ifratiyye "pek, çok, ziyade, gayet" 3. Sıfat-ı takliliyye "CA" eki ile "hafifçe" 4. Sıfat-ı tafdiliyye "en, daha".

Vasf-ı terkibî, iki kelimenin birleşmesinden oluşur; buna sıfat-ı mürekkebe "birleşik sıfat" de denilir. Aslen Farsça'ya ait bir kaidedir; "serv-kadd, mah-pertev, siyah-ru, vak'a-nüvis" gibi örnekler verilir. Vasf-ı terkibî bahsinde verilen terkib-i tadadî, sayılardan meydana gelir: "Yirmi iki" gibi. Ayrıca aslî, vasfî, kesrî, tevzii sayılardan da bahsedilir.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye(1885)** adlı kitabında da semaî ve kıyasî sıfatlar anlatılır. Kıyasî sıfatlar olarak ismin aldığı tasgir " CA, CIK/CUK, mtrak, msI/msU", tekid "kapkara, mosmor", mübalağa "pek, çok, ziyade", tafdil "en" ekleri ile birlikte "CA, CI, dAş, lI/LU, lIK/lUK" sayı isimlerinin sonuna geldiğinde "beşlik" gibi, zaman isimlerinin sonuna geldiğinde sıfat olurlar; "bayramlık elbise", "sI/sU" ekleri de ele alınır. Terkib-i tavsifî (sıfat tamlaması) ile vasf- terkibîden (birleşik sıfat) "açıkgöz" bahseder. Ayrıca kitabın sonundaki zeyl-i kitap bölümünde müekkide sıfatlardan örnekler verilir.

Aynı yıla ait Ali Nazîma'nın rüşdiyelerin ikinci senesi için hazırladığı **Lisân-ı Osmanî** adlı kitabında önce sıfatın tanımı yapılır. Daha sonra sıfat tamlamasından

örnekler verilir: "Yüksek minare, alçak dam" gibi. Sıfatlar bazen mürekkeb olur: "Mavi gözlü, fena huylu" gibi. Sıfatlar semaî ve kıyasî diye ikiye ayrılır. Semaî sıfatlara sıfat-ı sâmiyye ve sıfat-ı müşebbehe denilir. Kıyasî sıfatlar: 1. İsm-i fâil (masdarın mânâsı kendisi ile kâim olan zâtı gösteren sigadır; "-An,-IcI/-UcU" getirilerek yapılır; "cI/cU" ekleri bazı Arapça ve Farsça isimlerin sonuna getirilerek de ism-i fâil yapılır: "Kiracı, mektupçı, duacı" gibi. Ayrıca "cI/cU" ekleri siga-i nisbet olarak da kullanılır: "Sucu, şekerçi, ekmekçi" gibi. Sıfat-ı müşebbeheden de ism-i fâil yapılır: "Büyük-büyüyen, eksik-eksilen, zengin-zenginleşen" gibi sıfatlardan ism-i fâil yapılarak masdarları da gösterilir) 2. Mübalâğa-i ism-i fâil (masdarın mânâsı ile bir zâtın devamı üzere ittisâfını gösterir; "çalışkan, işitken, bilgiç, dalgıç" gibi). 3. İsm-i mefûl (masdarın manâsı kendisi üzerine vâki olan zâtı gösteren sigadır. Masdar-ı meçhullere "-An,-mIş/-mUş" ekleri getirilerek yapılır; "bulunan, çalınmış" gibi), 4. İsm-i tasgîr "CA, CIK" ekleri ile yapılır. 5. İsm-i mensub (bir yere veya bir kavme nisbeti ifade eden isimdir; ismin sonuna "CA, lI/ lU" ekleri getirilerek yapılır: "Fransızca, Bağdatlı" gibi. Bazı masdarların da köküne "lI/lU" getirilerek bir nev'i ism –i mefûl yapılır: "Kapamak-kapalı, gömmek-gömülü[19]" gibi. Ayrıca bu eklerle yapılan diğer ism-i mensublardan örnekler verir: "Evli, tatlı". Sıfatların sonuna bu ekler gelmez; "güzelli" denmez. "CA" eki edat-ı nisbetten ziyade edat-ı zarftır; bunun için de çokluk eki alan ism-i mensublarla kullanılır: "Bağdatlılarca" gibi) 6. Fiile getirilen "-K" eki, "kırık, çekik" gibi. Ayrıca Türkçe ve Arapça sıfatların sonuna "lIK/lUK" eki getirilerek ism-i masdar yapılır: "Aklık, karalık, hainlik" gibi.

Halit Ziya'nın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1885)** kitabında sıfat, keyfiyet beyan eden sıfatlar ve mânâ beyan eden sıfatlar diye önceki sınıflandırmalardan farklı bir şekilde karşımıza çıkar. "Beyaz kağıt, terbiyeli zât" gibi sıfatlar, keyfiyet beyan eden sıfatlardır. Keyfiyet beyan eden sıfatların kıyasîleri, isimlerin sonuna "CA, CI/CU, lI/lU," ekleri getirilerek yapılır: "İstanbullu, tüfengci, insanca muamele" gibi. Keyfiyet beyan eden sıfatların üç dereceleri vardır: Aslî, nisbî "+den daha, çok, pek", mübalâğa "pek, çok, en"; s,p,m harfleri ile yapılan kuvvetlendirmeler "yemyeşil,

[19] LI/LU eki fiil tabanına gelmez. Kap+a-g+lı/kapalı, göm-ü+lü

sapsarı" gibi; "CA, msI/msU" ekleriyle yapılan mânâ kuvvetini azaltma, müsâvat olma-kadar. Mânâ beyan eden sıfatlar, işaret sıfatları "bu, şu, o, işbu", sayı sıfatları (hesap sayıları "iki", mertebe sayıları "ikinci", taksim sayıları "ikişer"), sıfat-ı ibham (belirsiz sıfatı "bir, falan, hiç, her"), sıfat-ı temellüktür (iyelik grubu "benim, senin" gibi).

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Külliyat-ı Kavâid (1885)** kitabının Nahiv kısmında sıfat bahsini ele alır. Sıfatı öncelikle sıfat-ı asliyye "mor, büyük, orta" gibi elfaz-ı vasfiyye; esmâ-yı adâd ve sıfat-ı kıyasiyye(basit ve mürekkeb kıyasî sıfatlar) diye ayırır. Basit kıyasî sıfatlar: Fer'-i fiiller, isim "CA, CI/CU, lI/lU, sI/sU, msI/msU" ekleri getirilerek isimden yapılanlara sıfat-ı nisbiyye denir; "kunduracı, bağlı, Türkçe, ormanımsı" gibi ve sayıların (adâd-ı tevziyye, adâd-ı vasfiyye gibi) sonuna ek getirilerek yapılan sıfatlar. Mürekkeb kıyasî sıfatlar: Sıfat-ı takliliyye "yüksekçe", sıfat-ı tafdiliyye "en, daha", sıfat-ı ifratiyye "çok, pek, ziyade". Sıfat tamlamalarından da örnekler verilir.

Selânikli Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında sıfat, sıfat-ı asliyye ve sıfat-ı kıyasiyye "CA, CI/CU, lI/lU, sIz/sUz" diye ayrılır. "lI/lU" eklerinin olumsuzu olan "sIz/sUz" ekleri ilk defa burada belirtilir. Ayrıca sıfatlar, azlık "CA", benzetme "msI/msU", küçültme "CIK/CUK", tamamiyet "bembeyaz,upuzun" gibi, fazlalık "en, çok" mânâlarına göre de değerlendirilir. Sayı isimleri de önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Mihrî'nin **Mutavvel Sarf-ı Osmanî(1887)** adlı kitabındaki sıfat bahsi ism-i mensub, vasf-ı terkibî, sıfat-ı asliyye ve sıfat-ı müştaka başlıkları ile ele alınır. Sıfat-ı müştaka bahsinin, şibh-i fiil bahsinde anlatılacağı belirtilir. İsm-i mensub, edatla yapılmış nisbet, mâlikiyyet veya meşguliyet gösteren sıfattır: "Arapça, paralı, aylık, sucu" gibi. Türkçe'deki nisbet edatları şunlardır: "CA, CI/CU, lI/lU, lIK/lUK". Bu edatlar Arapça ve Farsça kelimelere de getirilir: "İbrânice, senelik, inatçı" gibi. Vasf-ı terkibî, iki kelimenin birleşmesiyle meydana gelen sıfatlardır: "Boşboğaz, kara göz, miras yedi" gibi. Sıfat-ı asliyye güzel, kara, yeni gibi semaî olup sayı isimlerinden de bahsedilir: Adâd-ı asliyye(ahâd, aşerât, miât, ulûf), adâd-ı vasfiyye, adâd-ı tevziiyye,

adâd-ı kesriyye. İsm-i tasgir "CA, CIK/CUK" ve ism-i tafdil "daha, en, +rAK" eklerinin de semaî sıfatlara getirildiğinden bahsedilir: "Kısacık, sivrice, ondan daha büyük, en kötü, bu dağ ondan yücerektir." gibi.

Rasih'in **Sual ve Cevab-ı Kavâid(1888)** adlı eserinde de semaî ve kıyasî sınıflandırması yapılır. Kıyasî sıfatlar, isimden yapılan sıfatlardır: 1. "lI/lU"; "Bursalı" 2. "CA"; "Arapça" 3. "CI/CU"; "sütçü" 4. "dAş"; "pirdeş" 5. "msI"; "budalamsı" 6. "lIK/lUK" yer "cennetlik" ve zaman "bayramlık" gösterir. Ayrıca sıfatların mânâsında da aldıkları eklere göre değişiklik olur: 1. Tasgir "CA, mtrak"; "hafifçe, acımtrak" 2. Tekid "p, m, s"; "kapkara, yemyeşil, mosmor" 3. Mübalâğa "çok, ziyade, pek, gayet" 4. Tafdil "en, daha"

Ahmet Nazif'in **Telhis-i Sarf-ı Osmanî(1888)** kitabında da sıfatlar, önceki kitaplardaki gibi semaî ve kıyasî (ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalağa) olarak ayrılır. Sayı isimlerinden de aynı şekilde bahsedilir.

Ahmet Rasim de **Yeni Muhtasar Sarf-ı Türkî(1888)** adlı kitabında sıfatları semaî ve kıyasî "CA, CI/CU, lI/lU, msI/msU, sI/sU, sIz/sUz" eklerini alan isimlerden örnekler verir. Sayı isimlerinin de sıfat olduğunu belirtir.

Necib Asım'ın **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1889)**'nda sıfat bahsinde semaî ve kıyasî "lI/lU" tatlı, tuzlu; "CI/CU" şekerci; "sIz/sUz" tatsız; "CA" Türkçe; "sI/sU, msI/msU" imtihansı, ekşimsi sınıflandırması yapılır. Sıfatların, isim yerine kullanıldıklarında çoğul eki de alabilecekleri belirtilir: Güzeller. Sayıların da sıfat olduğu anlatılır. Kitabın nahiv kısmında da sıfatların tekid, tasgir, mübalâğa, tafdil mânâları ele alınır.

Ahmet Rasim, **1889**'da yayımladığı **Amelî ve Nazarî Lisân-ı Osmanî** kitabında sıfatları, semaî ve kıyasî diye ayırır. Sıfatlarda tekid, tasgir, tafdil gibi mânâ derecelerini, isimden sıfat yapma eklerini, sayı sıfatlarını önceki kitaplardaki gibi ele alır. Türkçe, Arapça ve Farsça sıfat tamlamalarından bahsettiği gibi Farsçaya

ait olan vasf-ı terkibîlerin Türkçe karşılıklarını da verir: Dest-gir "yardımcı", şirin-zebân "tatlı dilli", edeb-âmuz "edeb öğreten".

Mihrî'nin **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1889)**'sinde sıfatları ism-i mensub, vasf-ı terkibî, sıfat-ı asliyye, sıfat-ı müştaka diye dörde ayırır: 1. "CA, CI, lI/lU, lIK/lUK" ekleri ile yapılan ism-i mensublar: "Denizce, sucu, paralı, kışlık". 2. Sayı isimleri sıfat-ı asliyye olarak verilir. 3. Vasf-ı terkibî de daha önceki kitaplarda görüldüğü üzere anlatılır. 4. Sıfat-ı müştakalar: İsm-i tasgir "CA" güzelce, "CIK/CUK" güzelcik, ism-i tafdil (ism-i tafdil-i cüz'î: "Daha"; ism-i tafdil-i küllî: "En". Ayrıca "rAK" eki de kullanılır: Bu dağ ondan yücerektir). Sıfatların sonuna "lIK/lUK" getirilerek de ism-i mutlak yapılır: Yükseklik gibi.

Hasan Şefik'in **Sarf-ı Türkî(1890)**'sinde ise farklı bir tanımlama görürüz: Sıfat, sıfat-ı vasfiyye (hal ve keyfiyet beyan eder) ve sıfat-ı tayiniyye (kendisinden sonra gelen isimlerin mânâsını işaret, temellük fikriyle, mikdar beyanıyla, hasr ve ibham yoluyla tayin ve tahdid eden sıfatlar) diye ayrılır. Sıfat-ı tayiniyye: 1. sıfat-ı işaret "bu, şu, o, işbu" 2. Sıfat-ı temellük "benim, senin, onun,..." 3. Sıfat-ı aded "hesap sayıları -1, 2, 3,...; taksim sayıları -birer, ikişer,...; mertebe sayıları birinci, ikinci,...) 4. Sıfat-ı ibham (basit olanlar "hiç, her, bütün, ne, hayli, kaç", mürekkeb olanlar "hiç bir, her bir, bir hayli, bir kaç, bir başka". Sıfat-ı vasfiyyeler üç şekilde kullanılırlar: 1. Sıfat-ı asliyye "büyük, küçük, çirkin" gibi. 2. Sıfat-ı nisbiyye "DAn, DAn daha" ilave edilir. "Ahmet, Mehmet'ten büyüktür." Bunlardan birincisine mufazzal, ikincisine mufazzalünileyh denir. Sıfat ile "DAn" edatının arasına "pek, gayet, çok ziyade" gibi tadil-i fiiller getirilerek fazlalık beyan edilir: "Ahmet, Mehmet'ten pek zengindir". Eşitlik göstermek için ikinci ismin sonuna "kadar" tadil-i fiili getirilir. "Ahmet, Mehmet kadar zengindir." İki isimden ikincisi ben, sen, o zamirleri ise bunlar sıfat-ı temellük şekline girer: "Benim kadar" gibi. 3. Sıfat-ı mübalağa (sıfatın başına "pek, gayet, çok, ziyade, en" tadil-i fiilleri getirilip sıfatın mânâsı kuvvetlendirilir.)

Ayrıca sıfat-ı vasfiyyelerin sonuna "CA, msI/msU" ilâve edilerek mânâ azaltılır: "Küçükçe, kırmızımsı." Sıfatların da isimler gibi ilk harfleri "m"ye

dönüştürülerek tekrar edilirse oluşan yeni kelime "başka türlü" mânâsını ifade eder: "Büyük müyük" yani büyük veya başka türlü gibi. İlk harfi "m" olan sıfatlarda ise "filân" kullanılır: "Mavi filân" gibi. Sıfat-ı vasfiyyelerin ilk heceleri ile birlikte alınarak sonuna "s, m, p" ilâve edilip yeni sıfatlar yapılır: "Masmavi, sapsarı, bembeyaz."

Mehmet Hayri'nin **Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabındaki sıfat bahsinde semaî ve kıyasî sınıflandırması yapılır ve örnekler verilir.

Ali Nazîma'nın ibtidaîler için hazırladığı **Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1890)**'sinde sadece sıfatların kullanımından, terkib-i tavsifîden ve sıfat ile mevsufun arasında Arapça'daki gibi uygunluk aranmayacağından bahsedilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Mükemmel Osmanlı Sarfı(1890)** kitabında da sıfat bahsi önceki kitabındaki gibi anlatılır.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya, **Sarf-ı Osmanî(1891)** kitabındaki nahiv kısmında ele aldığı sıfatı, semaî ve kıyasi diye ayırır. Kıyasî sıfatlar da iki türlüdür: 1. Fer'-i fiiller 2. İsmin sonuna "CA, CI/CU, lI/lU" ekleri getirilerek yapılır; "Edirneli, yazıcı, Türkçe" gibi. Sıfatın mânâsındaki derecelendirmeler ve sayı isimleri de önceki kitaplardaki gibi işlenir.

Süleyman Safvet'in **Mebâdî-i Sarf-ı Türkî(1891)** kitabında semaî ve kıyasî "lI/lU, CI/CU ekleri getirilerek yapılan sıfatlar ve fer'-i fiiller, sıfat sınıflandırması yapılır. Sıfatların, isim gibi kullanılıp çoğul eki, hal eklerini alması anlatılır: "Kırmızıyı severim" gibi. Sıfatların mânâlarındaki aslî, mübalâğa, taklil, tafdil, tekid gibi dereceler de belirtilir. Sayı isimleri de önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Yalnız asıl sayılardan bahsedilirken Selim Sâbit'in Sarf-ı Osmanî kitabında kullanılan akd-i evvel, akd-i sânî, akd-i sâlis tâbirleri burada da kullanılır.

Mazhar'ın **Yeni Tertip Küçük Osmanlı Sarfı(1891)** kitabında da aynı sınıflandırma takip edilir. Kıyasi sıfatlar: 1. İsm-i fâil "-An", "gelen, kalan" 2.İsm-i

mefûl "-An,-mIş/-mUş", "kesilen, yazılmış" 3. İsm-i san'at "-ICI/-UCU, CI/CU", "yazıcı, elmacı" 4. İsm-i mensub "CA, lI/lU", "Türkçe, İstanbullu" 5. Sıfat-ı adediyye (asli, vasfî, kesrî, tevzii) 6. Sıla sigası "-DIK/-DUK", "yazdığı kitap" 7. İsim ve sıfatın sonuna "sIz/sUz" getirilmesi.

Şemseddin Sâmi'nin **Nev-Usul Sarf-ı Türkî(1891)** adlı kitabında da semaî ve kıyasî şeklindeki sınıflandırma görülür. Sıfatların mânâlarındaki mukayese "Fil-'mufazzal'- attan-'mufazzalunminh'- daha büyüktür", mübalâğa gibi derecelerden de bahsedilir. Sayı isimleri de önceki kitaplarda görüldüğü gibi verilir.

Ali Nazîma'nın **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1892)**'sinde önceki kitabındaki sınıflandırma üzere anlatılır. Sadece sayı isimleri ilâve edilir.

Hasan Fehmi'nin **Bedâyiü'l-Kavâid(1892)** kitabının sarf kısmında sıfat, semaî ve kıyasî "CA, DAş, lI/lU, lIK/lUK, msI/msU, sI/sU, sIz/sUz" olarak ayrılır. Sıfatların mânâlarındaki dereceler de taklil, tekid, mübalâğa ve tafdil olarak verilir. Farklı olarak sıfat-ı takliliyyede "mtırAK, rAK[20]" ekleri verilir: "Ekşimtırak, küçürek" gibi. Sayı isimleri de önceki kitaplardaki gibi aynen tekrar edilir.

Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)** kitabının üçüncü defterininde sıfat bahsi ele alınır. Sıfatlar mânâ cihetiyle vasf-ı zâtî (doğrudan mevsuf üzerine câri olan, "sarı kız" gibi) ve vasf-ı sebebî (bilvasıta mevsufun mensubatından birine müteveccih olandır, "uzun boylu efendi" gibi) diye ikiye ayrılırlar. Lâfız cihetiyle de semaî (sayı isimleri) ve kıyasî (ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensub, ism-i âlet, ism-i zaman,ism-i mekân, ayrıca sıfat yapılan diğer ekler belirtilir: "dAş, lI/lU, lIK/lUK, msI/msU, sIz/sUz" diye ikiye ayrılırlar. Sıfatlardaki mânâ dereceleri ve sıfat tamlaması da anlatılır.

Hocazâde Ahmet Cevdet de **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)** kitabında sıfatın semaî ve kıyasî olarak sınıflandırmasına yer verir.

[20] "rAK" Ekinin burada azaltma bildirdiği söylenmektedir. Bu ek karşılaştırma ve kuvvetlendirme ekidir. Az kullanılan bu ekle yapılmış örnek kelime yazarı yanıltmıştır.

Necib Asım, **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı(1892)** adlı kitabında sıfatı önce basit ve mürekkeb diye ayırır. Mürekkeb sıfatlar, terkib-i tavsifîlerin sonuna "lI/lU" ekleri getirilerek yapılır: "Mavi gözlü" gibi. Bazen birbirini vasf eden iki sıfat bir mevsufu vasf eder ki bunlara da mürekkeb sıfat denir: "Koyu kırmızı atlas" gibi. Daha sonra sıfatları sıfat-ı vasfiyye, sıfat-ı muayyene ve sıfat-ı gayr-ı muayyene diye de ayırır. Sıfat-ı vasfiyye, basit ve mürekkeb sıfatlardır. Ayrıca bunlarda sıfatlardaki mânâ dereceleri de gösterilir. Muayyen sıfatlar, sayı ve işaret sıfatlarıdır. Gayr-ı muayyen sıfatlar mevsufların mânâlarına çokluk, azlık veren veya gayr-ı muayyen suretle bir ismi vasf eden "bir, bütün, her bir, başka, diğer, hep, her" gibi kelimelerdir.

Bedros Zeki de **Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî(1892)** adlı kitabında ise sıfat sıfat-ı basite (kaide ile yapılmayan aslı sıfat olan kelimelerdir; "güzel, siyah" gibi) ve sıfat-ı mürekkebe (edat veya kaide ile yapılan sıfatlardır; "akıllı" gibi) diye ayrılır. İsmin sonuna "CA, CI, lI/lU, lIK/lUK, msI/msU ekleri getirilerek ism-i mensub veya sıfat-ı nisbiyye yapılır: "Bursalı, ekmekçi" gibi. Ayrıca "lIK/lUK" eklerinin, sıfatın sonuna getirilerek ism-i mutlak yapıldığından bahsedilir: "Derinlik" gibi. Vasf-ı terkibînin "açıkgöz, mirasyedi, karagöz" gibi sıfat-ı mürekkebe olduğu belirtilir. Sayı sıfatları anlatılırken sıfat-ı kesriyye yerine sıfat-ı cüz'iyye denir. Diğer sayılar ve sıfatların mânâlarındaki dereceler de önceki kitaplarda anlatıldığı gibidir. Arapça ve Farsça sıfatlardan da örnekler verilir.

Abdülkerim Hâdî de **Lisân-ı Türkî(1892)** adlı kitabında semaî ve kıyasî(ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i mensub, ism-i tasgir, bunlardan başka isimlerin sonuna "CA, CI/CU, lI/lU, msI/msU, sI/sIz"; fiillerin sonuna "–IK/-UK" ekleri getirilerek yapılır, "bozmak-bozuk" gibi. Sınıflandırmasını takip eder. Terkib-i vasfî (sıfat tamlaması) ile vasf-ı terkibî (birleşik sıfat)nin farkına değinse de Farsça kaideye göre anlatır alır.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Hâce-i Lisân-ı Osmanî(1892)**'den İlm-i Sarf-ı Türkî (1.c.2.ktp.) kitabında da semaî-kıyasî sınıflandırmasını yapar. Semaî sıfatlar "az, acı" gibi aslî sıfatlar ve sayı sıfatlarıdır (asıl sayılar, kesir sayıları). Kıyasî

sıfatlar fiillerle isimlerden kaide ile yapılan sıfatlardır. İsimlerle yapılanlara sıfat-ı nisbiyye "CA, CI/CU, dAş, lI/lU, lIK/lUK, msI/msU" "Arapça, pirdeş, sütçü, cennetlik, yerli, ormanımsı" gibi, sayılarla yapılanlara adâd-ı vasfiyye, adâd-ı tevziiyye denir. Sıfatların mânâlarındaki dereceler tasgir "küçücük", taklil "uzunca", tefrit "pek, çok", tafdil "daha, en" olarak verilir.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muallim-i Sarf(1894)** kitabında da semaî-kıyasî sınıflandırması vardır. Sıfatların mânâ dereceleri, sayılar, sıfat tamlaması da gösterilir.

Ali Rıza'nın **Mebde-i Sarf-ı Osmanî(1894)** kitabında sıfatın sadece tanımı ve örnekleri verilir.

Salih İhsan'nın **Osmanlı Lisânı(1894)** kitabında da sıfatın semaî ve kıyasî (ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i mensub, ism-i tasgir, sıfat-ı müşebbehe, siga-i mübalâğa, ism-i tafdil) sınıflandırması vardır. Ayrıca sıfat-ı sebebiyyeden bahsedilir ve örnek verilir: "Sakalı uzun adam".

M.Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)** kitabında sıfatların semaî ve kıyasî sınıflandırması ve kıyasî sıfatların nasıl yapıldığı önceki kitaplardaki gibi anlatılır. Sıfat tamlamalarından ve sıfatlardaki mânâ derecelerinden de örnekler verilir.

Mehmet Emin, **Kavâid-i İbtidaiyye-i Kitabet(1894)** kitabında sıfatı, vasf-ı hakikî veya vasf-ı zâtî (doğrudan mevsufu niteler: "Güzel adam") ve vasf-ı sebebî (mevsufun müteallikatından birini niteler: "Geniş göğüslü kimse") diye ayırır. Sıfat tamlamalarından, fiilden yapılan sıfatlardan (ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensub) örnekler verir. Vasf-ı terkibînin Farsça'ya ait olduğunu belirtir.

Ahmet Rasim'in **Sarf-ı İbtidaî(1896)** kitabında sıfatlar semaî ve kıyasî diye ayrılır ve onlarla ilgili olarak sadece örnekler verilir.

Şeyh Vasfi'nin rüşdiyenin birinci senesi için hazırladığı **Yeni Sarf-ı Osmanî(1896)** kitabında da semaî ve kıyasî sıfatlar önceki kitaplarda anlatıldığı gibidir. Sayı isimlerinden de bahsedilir.

Hüseyin Tahsin'in **Muhtasar Rehber-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitaplarında da semaî-kıyasî sınıflandırılması yapılır. Sıfat tamlamasından bahsedilir. Semaî sıfatlar bazen müekkid olarak kullanılır: "Apaçık, upuzun , sapsarı" gibi. Kıyasî sıfatlar olarak da ism-i fâil ve ism-i mefûl verilir. Sıfatların mânâlarındaki derecelerde önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Ömer Sıdkı'ya ait **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1897)**'nin 1.kitabı olan sarf kısmında sıfat önce sıfat-ı müştaka (fiilde türeyen) ve sıfat-ı gayr-ı müştaka (fiilden türemeyen) diye ikiye ayrılır. Sıfat-ı gayr-ı müştaka da kendi içinde semaî ve kıyasî diye ayrılır. Semaî sıfatlar, asıl sıfatlar "siyah, beyaz" gibi. ve sayı isimleri (vasfî, tevzii)dir. Sayı isimlerine "lIK/lUK" ekleri ilâve edilerek de isim gibi kullanıldığı belirtilir. Kıyasî sıfatlar sıfat-ı nisbiyye "CI/CU, lI/lU", sıfat-ı teşbihiyye "msI/msU, mtrAK" sıfat-ı takliliyye "CA, CIK/CUK", sıfat-ı tafdiliyye "daha, pek, gayet, en", sıfat-ı temyiziyye "CA, lIK/lUK", sıfat-ı tekidiyye "m, p, s", sıfatların menfi eki "sIz/sUz" olarak verilir. Sıfatların isim gibi kullanımları da gösterilir.

Muammer'in **Muhtasar Kavâid-i Mevzua-i Lisâniyye(1898)** kitabındaki sıfat bahsi de semaî ve kıyasî sınıflandırmasını örnekleriyle önceki kitaplardaki gibi takip eder.

Raşid'in **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1899)** adlı kitabının Sarf-ı Osmanî kısmında da sıfatlar semaî (elfaz-ı vasfiyye, sayı isimleri) ve kıyasî (ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalâğanın yanı sıra isimleri sonuna ekler getirilerek yapılan sıfatlar) diye ayrılırlar.

Şeyh Vasfi'nin rüşdiyenin ikinci sınıfı için yazdığı **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî(1899)** kitabında sıfat semaî ve kıyasî diye ayrıldıktan sonra kıyasî sıfatların

aldıkları ekler önceki kitaplarda anlatıldığı gibi ele alınır. Sıfat tamlamalarından örnekler verilir: "Küçük oda, pembe gül" gibi. Sayı isimleri (tabii, vasfî, tevzii, kesrî) ve işaret isimleri "bu, şu, o ve çokluk halleri, bura, şura, ora, öteki, beriki, işbu, işte" de sıfat bahsinde anlatılır.

İbtidaîlerin üçüncü senesine ait **Sarf-ı Osmanî(1899)** kitabında da sıfat, semaî ve kıyasî diye ayrılır. Kıyasî sıfatların aldığı ekler de belirtilir.

Pavlaki Militiyopolus'un **Lisân-ı Türkî(1900)** kitabında sıfatlar basit ve mürekeb sıfatlar(isimlerin sonuna "CA, CI/CU, lI/lU, lIK/lUK" ekleri getirilerek yapılır; "ekmekçi, Türkçe, akıllı, çimenlik". Mürekkeb sıfatlara vasf-ı terkibî de denir: "Boşboğaz, karagöz, hazırcevap" gibi. Sıfatların manâlarındaki derecelerden ve sayı isimlerinden de bahsedilir. Yalnız isimleri olarak diğer kitaplardaki gibi aded-i asliyye, aded-i vasfiyye, aded-i kesriyye, aded-i tevziiyye verilirken ilâve olarak diğer kitaplarda kullanılmayan aded-i darbiyye ("kat" kelimesi ile ifade edilir; "yedi kat" gibi) gösterilir.

Ahmet Lisâneddin'in **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1900)** kitabında da semaî ve kıyasî sınıflandırması vardır. Fakat sıfatları özellikle yapı bakımından inceler ve müfred "güzel, çirkin" gibi veya mürekkeb diye ikiye ayırır. Mürekkeb sıfatlar şu şekilde yapılır: 1. Bir isim ile bir ek birleşerek yapılır: "Bursalı" gibi. 2. Mevsufun muzâfiyla birleşerek yapılır: "Kulpu kırık testi". 3. Bir terkib-i vasfî ile edat-ı nisbet olan "lI, lU" birleşerek yapılır: "Fena huylu adam" Sıfat isim yerine kullanıldığında çokluk eki aldığı söylenir: "İyiler bu tarafa gelsin." Semaî sıfatlardan işaret isimlerinin de isim gibi kullanıldığı belirtilir.

Ahmet Cevat'ın rüşdiyenin ilk ve son senesi ile idadinin ilk senesi için hazırladığı **Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv(1905)** kitaplarında sıfat, sıfat-ı vasfiyye ve sıfat-ı tayiniyye diye ayrılır. Sıfat-ı vasfiyye de kıyasî ve semaî diye ayrılır; kıyasî sıfatların aldığı ekler gösterilir "CA, CIK/CUK, lI/lU, lIK/lUK, msI/msU, mtrak" ve başa gelen "m, p, s" harfleri). Sıfat-ı tayiniyye de sayı isimleri, işaret sıfatları, mübhem sıfatlar diye ayrılır. Sıfatların manâlarındaki dereceler de verilir. Mürekkeb

sıfatlara da örnekler verilir: "Açıkgöz, ağırbaşlı" gibi. Sıfatlarda tamlamanın iki şekilde olduğu söylenir: 1. İzafet-i lafziyye ("millet hâini" hâin sıfatının mânâsı tamamlanır) 2. İzafet-i hakikiyye ("köyün muhtarları" muzâf olan sıfat, isim gibi kullanılır).

Mehmet Emin, rüşdiyenin birinci senesi için yazdığı **Sarf-ı Türkî(1906)** kitabında semaî-kıyasî sınıflandırmasını yapar ve kıyasî sıfatların aldığı ekleri belirtir. Sıfatların mânâ derecelerini (tafdil, mübalâğa, azlık, tekid), sayı isimlerini ("beş, on" gibi basit olanlar ve "on beş" gibi mürekkeb olanlar; ayrıca aslî, vasfî, tevzii, kesrî olanlar) de gösterir. Azlık bildirdiği söylenen aslında karşılaştırma eki olan "rAK" ekini burada da görürüz.

Hüseyin Cahit, **Türkçe Sarf ve Nahiv(1908)** kitabında sıfatı, sıfat-ı vasfiyye ve sıfat-ı tayiniyye diye ayırır. Sıfat-ı vasfiyyeyi de semaî ve kıyasî olarak ayırır; örnekler verir. Sıfatlardaki mânâ derecelerini (asıl mânâ, nisbet ve mukayese, mübalâğa ve tafdil), "dikkatli bakmak" gibi zarf olarak kullanımlarını, sıfatların mütemmimini (mânâyı tamamlamak için kullanılır; "boyu uzun adam"daki "boy" kelimesi gibi. Sıfatlar, yapı olarak müfred ve mürekkeb diye sınıflandırılır. Mürekkeb sıfatlar iki türlü yapılır: 1.Terkib-i vasfîlerin sonuna "lI/lU" ekleri getirilir: "Uzun boylu adam". 2. Terkib-i vasfîlerde ismin sıfata takdimi ve ismin sonuna +I/+U veya +sI/+sU ekleri getirilir: "Boyu uzun adam, penceresi kapalı ev". Sıfat-ı tayiniyye ise sıfat-ı işaret, sıfat-ı adâd (aslî, rütbî), sıfat-ı mübhemedir. Ayrıca sıfat tamlamalarından da örnekler verilir.

Hüseyin Cahit, **Türkçe Sarf ve Nahiv(1909-1910)** kitaplarında da sıfat bahsini önceki kitabındaki gibi anlatır.

Ahmet Cevat, **Çocuklara Sarf ve Nahiv Dersleri(1910)** adlı kitabında sadece işaret ve sayı sıfatları incelenir.

A.L., **Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1910)** kitabında sıfatları yapılarına göre müfred ve mürekkeb diye ayırır. Mürekkeb sıfatlar iki kelimeden ibarettir: "Uzun

boylu adam, soğuk kanlı hayvan" gibi. Sıfatların fiillere ilhakında fiilin veya sıfatın mânâsı tadil veya itmam edilir: "Yavaş yürümek, iyi okumak" gibi. İşaret sıfatlarından "işbu" kelimesinin, yalnız resmî yazışmalarda kullanıldığı belirtilir. Sayı isimlerinden, sıfat-ı mübhemeden "bir kaç, başka, nice, bazı, filân, hiç" ve sıfat-ı fiiliyyeden (fiilin "fâiliyet ve mefûliyet" sigalarıdır: "Gelen adam, okunan kitap" gibi. bahsedilir. İsimden sıfat yapma ekleri de verilir: "CA, CIK/CUK, mtrAK" gibi.

Hüseyin Hıfzı'nın **Hulâsa-i Sarf-ı Osmanî(1911)** kitabında da semaî-kıyasî sınflandırması, sıfatların mânâ dereceleri, sıfat tamlaması, sayı isimleri ve sıfatların çoğul eki alarak isim gibi kullanılması önceki kitaplardaki gibi anlatılır.

Selim Kohen'in rüşdiyenin ikinci senesi için yazdığı **Sarf-ı Lisân-ı Türkî(1911)** kitabındaki sınıflandırmada Hüseyin Cahit'in etkisi açıkça görülür: Sıfat önce vasf-ı zatî ve vasf-ı sebebî diye ayrılır. Vasf-ı sebebî, sıfat ile mevsufun bir basit sıfat gibi başka bir isme sıfat olmasıdır ve iki şekilde yapılır: 1. Mevsufun sonuna "lI/lU" getirilerek yapılır: "Uzun boylu adam" gibi. 2. Mevsufu muzaf yaparak sıfatın başına geçirerek yapılır: "Başı büyük adam" gibi. Vasf-ı sebebîye vasf-ı terkibî veya mürekkeb sıfat da denir. Vasf-ı zâtî kendi içinde semaî ve kıyasî diye ayrılır ve kıyasî sıfatların aldığı ekler gösterilir. Ayrıca fiillerden yapılan sıfatlar da kıyasî sıfatlar olarak anlatılır. Sıfatlardaki mânâ dereceleri de verilir. Yalnız isimleri tayin eden sıfatlara da sıfat-ı tayiniyye denildiği belirtilir. Sayı, işaret ve mübhem sıfatların, sıfat-ı tayiniyye olduğu belirtilir.

Ali Seydi'nin rüşdiye birinci sınıf için hazırladığı **Türkçe Resimli Kıraat(1911)** kitabında da semaî-kıyasî sınıflandırılması yapılır ve kıyasî sıfatların aldığı ekler gösterilir. Sıfat tamlamasından da bahsedilir. Vasf-ı terkibînin Farsça'ya ait olduğu, Türkçe'de bulunmadığı söylenir. Sıfatın sadece tekid mânâsı gösterilir: "Bembeyaz".

Mesut Remzi ile Abdullah Atıf'ın rüşdiyenin son senesi ile idadinin ilk senesi ve dârülmuallimîn için birlikte hazırladıkları **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)**'de sıfat üç kısma ayrılır: 1. Basit "az, çok, fena, iyi,..." 2.

Mürekkeb "yerli, yabancı, ikişer, yazlık,..." Aynı zamanda vasf-ı terkibîlerin de mürekkeb sıfat olduğu belirtilir: "Kolu uzun, gümüş kordonlu" gibi 3. Müştak "kesik, görücü, işleme, kapalı,...". Sıfat-ı müekkide "apaçık, tertemiz, mosmor,...", işaret sıfatları "bu, şu, o", sayı isimleri, sıfat-ı ibhamiyye "ne, kaç, hangi, filân,..." şeklinde de sıfatın kullanımları gösterilir. Sıfatlar, yapısına göre basit, mürekkeb ve müştak kısımlarına ayrılmakla beraber mevsufu tavsif etmesi bakımından da hakikî ve sebebî diye ayrılır. Hakikî sıfatlar, mevsufu doğrudan tavsif eder. Sebebî sıfatlar, mevsufu kendisine taalluk eden bir şey dolayısıyla tavsif eder "uzun boylu bir genç" gibi.

Moiz'in **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)** kitabında sıfat; sıfat-ı tavsifiyye (semaî ve kıyasî) ve sıfat-ı tayiniyye (sıfat-ı temlikiyye "benim evim gibi", sıfat-ı işâriyye, sıfat-ı adediyye, sıfat-ı mübheme) şeklinde ayrılır. Kıyasî sıfatlardaki mânâ dereceleri ve sıfat tamlaması da gösterilir.

Ahmet Cevat'ın ibtidaîlerin altıncı seneleri için hazırladığı **Osmanlı Lisânı(1914)** kitabında öncelikle hangi isimlerin sıfat olabileceği, isimlerin aldığı eklerle nasıl sıfat olabileceği anlatılır. Sıfatlar önceki kitaplarda görüldüğü gibi sıfat-ı vasfiyye (semaî-kıyasî) ve sıfat-ı tayiniyye (sıfat-ı işâriyye, sıfat-ı adediyye, sıfat-ı mübheme) diye sınıflandırılır. Sıfatla ismin daima bir terkib meydana getirdiği belirtilir: 1. Sıfat-ı vasfiyye nev'inden ise terkib-i vasfî veya terkib-i tavsifîdir. 2. Sıfat-ı tayiniyye nev'inden ise terkib-i tayinîdir. 3. Sıfat-ı işariyye nev'inden ise terkib-i işârîdir.

Ahmet Cevat'ın ibtidaîler için hazırladığı **Resimli Osmanlı Lisânı(1914)** kitabında da sıfat bahsi önceki kitaplarındaki gibidir.

Midhat Sadullah'ın rüşdiye için hazırladığı **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)**'de de sıfat-ı vasfiyye ve sıfat-ı tayiniyye şeklinde sınıflandırma yapılır. Sıfat-ı vasfiyye bahsinde sıfatlar semaî ve kıyasî, yapı olarak da basit ve mürekkeb diye ayrılır. Mürekkeb sıfatlar, terkib-i vasfînin sonuna "lI/lU" getirilerek "güzel huylu" gibi ve mevsufu sıfatın başına koyup sonuna "I/U, sI/sU" getirilerek

"huyu güzel, babası yaşlı" yapılır. Sıfat-ı tayiniyye olarak da işaret sıfatları, sayı isimleri, mübhem sıfatlar gösterilir. Sıfatların mânâlarındaki dereceler de verilir.

Elhac Hâfız Ali Seydi'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)** kitabında sıfat, semaî ve kıyasî diye ayrıldıktan sonra kıyasî sıfatlar bahsinde isimden, fiilden yapılan sıfatlar, daha sonra sıfatların mânâ dereceleri, sayı isimleri, sıfat-ı mübheme ve sıfat tamlamaları incelenir. Sıfat tamlamaları incelenirken sıfat ile mevsuf arasındaki ilişkiye göre sıfat, sıfat-ı zâtiyye "uzun ağaç" ve sıfat-ı sebebiyye "başı büyük adam" diye ayrılır. Vasf-ı terkibî de bir isimle bir sıfatın birleşip birlikte diğer bir isme sıfat olan terkiblere denir: "Eli çolak adam, uzun boylu adam" gibi.

İbrahim Cûdî'nin **Teshil-i Sarf-ı Osmanî(1915)**, Ali Ekrem'in **Nazariyyat-ı Edebiyye Derslerinin Nesir Kısmı (1915)**da sıfatın semaî-kıyasî sınıflandırması üzerine önceki kitaplarda görüldüğü üzere anlatılır.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in birlikte hazırladığı **Türk Dilinin Sarf ve Nahvi(1916-1917)**serisinin başlangıç, birinci ve ikinci kısımlarında da sıfat, sıfat-ı vasfiyye (semaî-kıyasî) ve sıfat-ı tayiniyye (sıfat-ı işâriyye, sıfat-ı adediyye, sıfat-ı mübheme) şeklinde diğer kitaplarda gördüğümüz şekilde sınıflandırılır ve anlatılır. Üçüncü kısımda ise önceki kısımlarda anlatılan sıfat bahsi tekrarlanıp ilâve olarak sıfatlar yapı bakımından müfred "iyi, fena" ve mürekkeb "iyi huylu, soğuk havalı" şeklinde de incelenir. Sıfatlardaki mânâ dereceleri de önceki kitaplardaki gibi işlenir. Türkçe sıfat tamlamalarında Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanılabileceği söylenir: "Şa'şa'adâr hayat" gibi. Dördüncü kısımda ise sıfat bahsi aynı şekilde tekrarlandığı gibi kıyasî sıfatlar anlatılırken isim ve fiilden sıfat yapma ekleri (sıfat fiil –An, -mIş/-mUş) gösterilip daha ayrıntılı şekilde işlenir. Sıfatların zarf tümleci olarak kullanımları, mânâ dereceleri de gösterilir. Beşinci kısımda da sıfat bahsini önceki kısımlardaki gibi tekrarladığını görürüz.

Nüzhet Sâbit'in ibtidaî ikinci sınıf için hazırladığı **Ana Dili(1918)** kitabında da sıfat, semaî (asıl sayılar, işaret sıfatları, mübhem sıfatlar) ve kıyasî (sıra sayı,

üleştirme sayı sıfatları, isimden eklerle yapılan sıfatlar) diye ayrılır. Aynı serinin dördüncü sınıf için olan kitabında sıfat bahsi önceki kitaplarda görüldüğü üzere tekrarlandığı gibi ilâve olarak fiilden sıfat yapma ekleri "-GAÇ,-GAn,-GIÇ/-GUÇ,-GIn/-GUn,-K,-KAn,-KIn/-KUn,-nÇ", sıfatlardaki mânâ dereceleri (tekid, azlık, çokluk, müşâbehet, mübalâğa, üstünlük), mürekkeb sıfatların yapımı "uzun sakallı, kalbi fena", sıfatların mütemmimi "iyiliğe meyyal gibi", tamlaması da ele alınır.

Ahmet Cevat'ın ibtidaînin beşinci senesi için hazırladığı **Anadolu Yavrusu**nun Üçüncü Kitabı(1919)'nda sıfat bahsi önceki kitaplarının tekrarlandığı gibi sıfatların mânâ dereceleri ve mürekkeb sıfat örnekleri de verilir. Aynı serinin dördüncü ve beşinci kitaplarında sıfat bahsi ele alınmaz.

Midhat Sadullah **Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1920)** adlı kitabında da sıfat bahsini önceki kitaplarındaki gibi tekrarlar.

Sarf Encümeninin hazırladığı **Sarf ve Nahv-ı Türkî(1920)** kitabının üçüncü defterinde sıfat farklı şekilde sınıflandırılır: Aslî (ek almayan semaî sıfatlar) ve fer'î (fiil veya isimden yapılan kıyasî sıfatlar) sıfatlar. Fer'î sıfatların, isimden yapılanlarına ism-i mensub, ism-i tasgir dendiği gibi bunlardan başka aldığı ekler de şunlardır: Yaşıt "t", anaç, babaç "ç", yalçın "çIn?", ayaz "az", ikiz "z", solak "AK". Bu ekler isimden isim yapma ekleridir.

Sıfatla İlgili Terimler

Aded-i darbiyye: "Kat"lı sayı sıfatı
Edat-ı nisbet: İsimden sıfat yapma eki
İsm-i mübalâğa: Pekiştirme sıfatı
İsm-i san'at: "-ICI/-UCU,CI/CU" ekleri ile yapılan ism-i fâil
Kıyasî sıfat, sıfat-ı fer'iyye, sıfat-ı sarfiyye: Türemiş sıfat
Mevsuf: Nitelenen isim
Mufazzal: Karşılaştırmada üstün tutulan
Mufazzalunaleyh: Karşılaştırmada kendisine üstün tutulan

Semaî sıfat, sıfat-ı asliyye, sıfat-ı lugaviyye, sıfat-ı sâmiyye: İşitmeye dayalı kuralsız sıfat

Sıfat-ı gayr-ı muayyene: Belirtisiz sıfat

Sıfat-ı gayr-ı müştaka: Fiilden türemeyen sıfat

Sıfat-ı hâdise: Sıfat fiil

Sıfat-ı ibham: Belirsizlik sıfatı

Sıfat-ı ifratiyye: Aşırılık bildiren sıfat

Sıfat-ı mübalâğa: En üstünlük sıfatı

Sıfat-ı müşâbehe: Benzetme sıfatı

Sıfat-ı müştaka: Sıfat fiil

Sıfat-ı nisbiyye: Karşılaştırma sıfatı

Sıfat-ı sâbite, sıfat-ı müşebbehe: Devamlı olan ism-i fâil

Sıfat-ı tafdiliyye: Üstünlük bildiren sıfat

Sıfat-ı takliliyye: Küçültmeli sıfat

Sıfat-ı tayiniyye, sıfat-ı muayyene: Belirtme sıfatı

Sıfat-ı tekidiyye, sıfat-ı müekkide: Pekiştirme sıfatı

Sıfat-ı temellük: İyelik grubu

Sıfat-ı temyiziyye: Ayırt edici sıfat

Sıfat-ı teşbihiyye: Benzetme sıfatı

Sıfat-ı vasfiyye: Niteleme sıfatı

Sıla sigası: "-DIK/-DUK" sıfat fiili

Terkib-i işarî: İşaret sıfatı ile yapılan tamlama

Terkib-i tayinî: Belirtme sıfatı ile yapılan tamlama

Terkib-i vasfî, terkib-i tavsifî: Sıfat tamlaması

Vasf-ı hakikî veya zâtî, sıfat-ı zâtî: Basit sıfat

Vasf-ı terkibî, mürekkebat-ı tavsifiyye: Birleşik sıfat

Sıfatlar, isimlerden kesin biçimde ayrılamazlar. Gerektiğinde sıfatlar isim fonksiyonunda kullanılırlar. Eğer ismin niteliklerini, ne durumda olduklarını, sayılarını ve ölçülerini soran veya belirten kelimelerse sıfattırlar. Sıfat oldukları sürece yalnız başlarına kullanılmazlar, çokluk eki, iyelik eki, ilgi eki, yükleme eki, yönelme eki, bulunma eki, çıkma eki almazlar. Yalnız başlarına isimdirler. "Güzel,

ne güzel olmuşsun görülmeyi görülmeyi. Karacaoğlan" Renk ve sayı sıfakları hariç diğer sıfatların karşıtlarının olmasıdır " iyi/kötü, güzel/çirkin, bol/dar, havalı/havasız ufakça/büyükçe vb." gibi.

Sıfatlar, Arapça, Farsça ve Türkçe diye bölümlere ayrılır. Türkçe sıfatlar semâî (Yazarların yapım eklerini göremeyip kök isim olarak algıladıkları sıfatlar: Büyü-k, kıs-a, uz+u-n, gö-z+e-l/güzel) ve kıyâsî (çok kullanılan yapım ekleriyle yapılan sıfatlar: Bursalı, neş'eli, sucu, mürekkepçi, Arapça, imtihansı) diye ikiye ayrılır. Sayılara ait tüm bilgiler bu bölümde verilir. Sayıların tasnifi Arapçaya göre yapılır (asıl sayı sıfatları " beş, on, kırk beş, iki yüz, üç milyon vb."; sıra sayı sıfatları " ikinci, ellinci vb."; Üleştirme sayı sıfatları " üçer, beşer vb."; kesir sayı sıfatları "üçte iki, altmışta yedi vb."; topluluk sayı sıfatları " ikiz, dördüz vb."). Sıfatlar basit " akıllı, çimenlik" ve mürekkeb "boşboğaz, karagöz hazırcevap" diye de sınıflandırılır.

İşaret sıfatları "bu, şu, o" anlatılır. Zaman zarfları hariç diğer zarflar (nasıllık-nicelik, hal ve azlık-çokluk zarfları " en, çok, daha, fazla, pek, ziyade vb.) sıfat bahsinde anlatılır. Zarfların yüklemin nasıl ve niceliğini belirtmesinden hareketle sıfat olarak kabul edilmesi söz konusudur. İyelik guruplarındaki "benim, senin, onun, bizim, sizin, onların" ilgi ekli şahıs zamirlerini sıfat olarak kabul edenler vardır "benim kitabım". Soru ve belirsizlik sıfatları gösterilmiştir " kaç, hangi, ne, nasıl; bir, bütün, başka, bazı, her, hiç, kimi vb.". Sıfat olarak kullanılan Türkçe türemiş kelimelerin ekleri –isimden isim, fiilden isim yapan ekler " CA, CI/CU, CIK/CUK, DAş, lI/lU, msI/msU, mtırak, rAK, sI/sU; -IcI/-UcU, -K, -GI/-GU, -GIn/-GUn, -KI/-KU, -KIn/-KUn", bu bölümde tekrar anlatılır. Bu arada sıfat yapmayan ekler de verilir " DAş, -GI/-GU, -KI/-KU". Sıfat fiil ekleri "-An, -DIK/-DUK,-mIş/-mUş" örnekleri ile anlatılır. "lI/lU ekinin olumsuzu olan sIz/sUz" ekinden ilk olarak Selânikli Fazlı Necib(1887) bahseder. "p, s, m" harflerinin isimlerin ilk hecesinin sonuna getirilerek yapılan pekiştirmeden bahsedilir "sapsarı, mosmor, yemyeşil, apaçık, upuzun, büsbüyük vb.". İsim bahsinde görülmeyen Türkçede işlek olmayan isimden isim yapma ekleri bu bölümde görülür.

Sıfat tamlamaları anlatılırken isim tamlamaları "millet haini, mektep kaçağı, köyün muhtarları" sıfat tamlaması olarak görülmektedir. İsnat guruplarıyla yapılmış sıfat tamlamaları " sakalı uzun adam, kulpu kırık testi" verilir. Edat gurupları sıfat olarak kabul edilir "benim evim gibi, onun kardeşi kadar" Bazı yazarlar işaret zamirlerini de işaret sıfatı olarak kabul ederler.

3.4. Zamir:

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Kavâid-i Osmaniyye(1851)** kitabında "kinâyât" başlığında verilir ve zamir, ism-i işaret ve mübhemat diye sınıflandırılır. "Zamir ismin yerini tutan lafızlardır. İsm-i işaret kendileriyle mahsus olan bir şahsa yahut bir şeye işaret olunan lafızlardır. Mübhemat mübhem olduğu halde bir şahsı yahut birşeyi işâr eden kelimelerdir." diye tanımlanır. Zamir de kendi içinde zamir-i şahsî "ben, sen, o, biz, siz, onlar", zamir-i izafî "ismin sonuna gelen iyelik ekleri, benim kitabım", zamir-i fiilî "fiil sonuna gelen iyelik kökenli şahıs ekleri; yazdı-m, yazdı-n, yazdı, yazdı-k, yazdı-nız, yazdı-lar", zamir-i nisbî "isim cümlesinde kullanılan şahıs ekleri; kâtib-im, kâtib-sin, kâtib-tir, kâtib-iz, kâtib-siniz, kâtib-ler", zamir-i vasfî "ilgi zamiri +ki, benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki"; şahıs zamirleri ve isimlerin sonuna "DA" bulunma eki getirilip zamir-i vasfî ilâve edilir. "Bendeki, evdeki" gibi) diye ayrılır. Şahıs zamirleri de kendi içinde zamir-i mütekellim "ben", zamir-i muhatab "sen", zamir-i gâib "o" diye ayrılır ve bunların çokluğu "lAr" ile ismin halleriyle mücerred "ben", mefûlünbih "beni", mefûlünileyh "bana", muzâfunileyh "benim" kullanımı vardır. Zamir-i gâiblerin bir merci olması, yani o zamirin işaret ettiği şahsın yahut şeyin önceden zikredilmiş olması lâzımdır. Fakat bazen mercisiz kullanılıp zamir-i mübhem olurlar.İsm-i işaretler de ismin halleri ile kullanılırlar: "Bu, bunu, buna, bunun" gibi. İsm-i işaret ilgi veya bulunma ekini de alıp zamir-i vasfî ilâve edilebilinir: "Bununki, bundaki" gibi. "O" kelimesi uzağı , "bu ve şu" kelimeleri "o"na nisbeten yakını işaret ettiği belirtilir. İşaret isimlerinin daima müşârünileyhi olur. Bazen zamir-i mübhem yerinde müşârünileyhsiz kullanılır. Nitekim "Âdet budur ki sana söylemiştim" ve "Şunu ki söylerim dinle" cümlelerinde olan "bu ve şu" kelimeleri Türkçe'de aslen mübhemattır.

Mübhematta da ism-i tecrit "kendi", istifham (soru ekleri), ibham "kim gelirse gelsin" işlenir. İsm-i tecrit başkası karışmayarak bir şahsı göstermek için kullanılır. Bunların mütekellim, muhatab, gâibi ve her birinin teklik-çokluk durumu vardır: "Kendim, kendin, kendi, kendimiz, kendiniz, kendileri". Bazen tekid için ism-i tecrit tekrarlanır: "Kendi kendine" gibi. "Kim" lafzı istifham yani bir şahsı sual yahut ibham yani bir şahsı tayin etmeyerek umumen beyan makamlarında kullanılır. İstifham makamında "Kim etti bunu?" ve ibham makamında "Kim olursa olsun." denilir. "Kim" lafzının sonuna "lAr" çokluk eki "kimler" ile birlikte ismin hal ekleri "kimi, kime, kimin", zamir-i izafî "benim kimim, senin kimin, onun kimi" gibi, zamir-i nisbî "ben kimim, sen kimsin, o kimdir" gibi ekleri de getirilir. "Ne, nasıl, nice, hangi, kaç" kelimeleri de istifham ve ibham makamında "kim" lafzı gibi kullanılırlar. Diğer mübhemata örnek olarak "kadar ve bir hayli" gösterilir. "O kadar, bu kadar, şu kadar" lafızları mikdar için kullanılır; "O kadar malumatım yok." gibi. "Hayli" kelimesi ise çokluk olarak kullanılır; " Hayli malumatlıdır."

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** kitabında şahıs zamirleri (mütekellim, muhatab, gâib) ve hal eki almış şekilleri, bu zamirlerle kurulan iyelik grupları gösterilir.

Nâsıf bin Münim el-Mâluf'un **Fevâid-i Şarkiyye(1854)** kitabında zamir sadece zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i işariyye diye sınıflandırılır.

Abdullah Râmiz Paşa'nın **Lisân-ı Osmanî Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir(1866)** adlı kitabında da "kinâyât" başlığıyla verilir. Zamir, ism-i işaret, mübhemat diye sınıflandırılır. Zamir kendi içinde zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî diye ayrılır. İsm-i işaret olarak "bu, şu, o" gösterilir. Çokluk eki ve ilgi zamiri almış şekilleri de verilir. Mübhemat bahsinde ise ism-i tecrid "kendi", istifham "Kim geldi?" ibham "Kim olursa olsun." anlatılır. Görüldüğü üzere zamir bahsi Kavâid-i Osmaniyye'deki gibidir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitabındaki zamir bahsi de önceki kitabındaki gibi işlenir.

Yani Haralambo'nun **Kavâid-i Osmaniyye-i Cedide(1872)** kitabında zamir bahsi kinayat başlığı altında işlenir ve zamir, ism-i işaret, mübhemat diye ayrılır. Zamir: 1. Zamir-i munfasıla: Zamir-i şahsî (mütekellim, muhatab, gâib), ism-i işaret "bu, şu, o, ol, şol, ol bir, işbu, öbür", ism-i mevsul yahut zamir-i atıf (bir şeyin uzakta olup diğerlerine nisbetini anlatır; "ki, kim"), ism-i tecrid "kendi", zamir-i istifham "kim, hangi, ne" 2. Zamir-i muttasıla: Zamir-i izafî "benim kitabım", zamir-i nisbî "kâtibim", zamir-i fiilî "yazdım", zamir-i vasfî "benimki".

Selim Sâbit'in **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1873)** kitabında da zamir bahsi "kinâyât" başlığında verilir. Kinayat zamir, ism-i işaret, ism-i mevsul "o şey ki, o kimse ki" diye ayrılır ve Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi işlenir.

Dr. Vasil Kanber de **Hâce-i Osmanî(1873)** kitabında zamiri, "kinâyât" başlığı altında verir. İsm-i işaret ve mübhemat da diğer bölümlerdir. Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi ele alınır.

Süleyman Paşa'nın **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında da zamir, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî diye ayrılır.

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin **Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan(1881)** kitabında muzmerat başlığı altında zamir-i munfasıla (şahıs ve işaret zamirleri) ve zamir-i muttasıla (zamir-i vasfî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i izafî) anlatılır. Şahıs zamirlerinin fiiller ile kullanımında mütekellim, muhatab, gâib şekilleri gösterilir.

Selim Sâbit, **Sarf-ı Osmanî(1881)** adlı kitabında "kinâyât" başlığı altında zamir, ism-i işaret, mübhemat başlıklarını verir ve Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi ele alır.

Mehmet Şemseddin'in **İlâveli Anahtar(1882)** kitabında zamir başlığı altında zamir-i şahsî veya zamir-i zâtî, zamir-i nisbî veya zamir-i mevsul "ki, kim", zamir-i vasfî veya zamir sıfatı diye ayrılır. Burada zamir-i nisbî farklı şekilde tanımlanır. "Ki ondan, ki ona" gibi kullanılır; râci oldukları kelimeye mukaddem nahiv ıstılahında mevsulünminh denir. Zamir-i vasfî de kendi içinde zamir-i mukâsım "hiç, hepsi, her bir", zamir-i işaret "bu, şu, o", zamir-i mahdud "bazı, bir kaç, biraz", zamir-i istifham "ne, nasıl, hangi" diye ayrılır. "Kendi" lafzını da "yalnız başına" demek olup sigaların başına geldiği söylenir.

Sultan Selim Rüşdiyesinin muallim-i evveli, **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** adlı kitabında zamiri yukarıda açıklanan bölümleri ile inceler.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabında da zamir; zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî diye sınıflandırılır.

Ali Nazîma'nın rüşdiye ikinci sınıf için hazırladığı **Lisân-ı Osmanî(1885)** kitabında zamir başlığı altında şahıs zamirleri, zamir-i izafî (kitabı+m), zamir-i fiilî "okur-um", zamir-i vasfî "benimki" anlatılır. Ayrıca mercii olmayan yani yerini tuttuğu isim belli olmayan üçüncü şahıs zamirlere zamir-i şan denir: "Hüner odur ki bunları ezberleyip unutmayasın." Zamirlerin de mübteda veya haber olabileceği gösterilir.

Halit Ziya'nın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1885)** kitabında zamir başlığı altında zamir-i şahsî, zamir-i işaret sadece "bu, şu, bunlar, şunlar" gösterilir ve ikiye ayrılır. 1. Zamir-i işaret-i mahallî olursa "bura, şura, ora[21]". 2. Zamir-i işaret-i teşbihî olursa "böyle, şöyle", zamir-i izâfî "ki" kelimesidir, zamir-i ibham "ne, kim, herkes" kelimeleri örnek verilir; sıfat-ı ibhamla farkı açıklanır: Sıfat-ı ibhamlar değişmez; zamir-i ibhamlar ise değişir ve çokluk eki alırlar, zamir-i temellük "+ki, benimki" diye ayrılır.

[21] İşaret zamirleri, yön eki "+rA" almazlar. Bura (bu ara), şura (şu ara), ora (o ara) kelimelerinin birleşmesinden doğmuş yer isimleridir. Muharrem Ergin, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul, 2002, s.275

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabında kinayat başlığı altında zamir, ism-i işaret ve mübhemat Seyid Mehmet Siret'in kitabındaki gibi anlatılır.

Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında da zamir; zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî diye sınıflandırılır.

Mihrî'nin **Mutavvel Sarf-ı Osmanî(1887)**'sinde "kinâyât" başlığında zamir, ism-i işaret, mübhemat incelenir ve önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Rasih'in **Sual ve Cevab-ı Kavâid(1888)** kitabında da zamir; zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî diye ayrılır. Mübhemat "kendi, kim, ne, kaç, kaçan, kanı, kangı" ve işaret isimlerinden "bu, şu, şol" gösterilir ve küçültme ekleri ile kullanılır: "Buncağız, şuncağız" gibi. Çokluk eki de alırlar: ("Bunlar, şunlar" gibi. İsm-i mübhem yerine de kullanılır) örnekler verilir.

Ahmet Nazif'in **Telhis-i Sarf-ı Osmanî(1888)** kitabında "kinâye" başlığında zamir, ism-i işaret "bu, şu, o, işbu", ism-i mevsul ("ol, şol" kelimeleri ve siga-i sıla ile birlikte de kullanılır) verilir. Zamir de yukarıda bahsedilen bölümleri ile ele alınır.

Ahmet Rasim'in rüşdiye birinci seneye ait **Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî(1888)** kitabında da zamirler, ism-i işaretler ve mübhemat ayrı başlıklarla önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Necip Asım'ın rüşdiye birinci seneye ait **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1889)**, Ahmet Rasim'in **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1889)** kitaplarında da zamir, işaret isimleri ve mübhemat öncekiler gibi incelenir.

Mihrî, **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1889)** kitabında kinayat başlığı altında zamiri, işaret isimlerini, mübhematı önceki kitabındaki gibi işler.

Hasan Şefik'in **Sarf-ı Türkî(1890)**'sinde ise zamir, zamir-i şahsî, zamir-i işaret, zamir-i temellük "+ki; benimki", zamir-i ibham "ne, kim," Herkes ne derse desin" gibi, zamir-i izafî (farklı olarak "ki" bağlacı burada da gösterilir; "İnsan ki bir mahluktur halka ibadete mecburdur." diye belirtilir.

Mehmet Hayri'nin yeni başlayanlar için hazırladığı **Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabında sadece şahıs zamirleri, işaret isimleri ve mübhemattan örnekler verilir.

Ali Nazîma'nın **Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1890)**'sinde sadece zamir-i şahsî gösterilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat ise **Mükemmel Osmanlı Sarfı(1890)**'nda "kinâyât" başlığı altında yukarıda belirtilen bölümleriyle zamiri, ism-i işareti, mübhematı (ism-i tecrid, edat-ı istifham, kelime-i istifham, kelime-i tafdil, ism-i mevsul) inceler.

1891 yılında yayımlanan Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya'nın **Sarf-ı Osmanî** kitabında "kinâyât" başlığı altında zamir (zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî), işaret isimleri, ism-i mevsul "ol, şol"; "Ol adam yine geldi." ve mübhemat "kim, ne, nasıl, hangi, kaç, kendi" anlatılır. Kinaye-i alem olarak da "filân" verilir. İsm-i mevsul diğer kitaplarda çoğunlukla ilgi zamiri yerine kullanılmasına rağmen burada işaret zamiri şeklindedir.

Süleyman Safvet'in **Mebâdî-i Sarf-ı Türkî(1891)** kitabında da kinaye başlığı altında aynı sınıflandırma takip edilir.

Mazhar'ın yeni başlayanlar için hazırladığı **Yeni Tertipte Küçük Osmanlı Sarfı(1891)** kitabında kinayat başlığı altında da zamir ve bölümlerinden, işaret isimlerinden, mübhemattan örnekler verilir.

Şemseddin Sâmi'nin **Nev-Usul Sarf-ı Türkî(1891)** kitabında kinayat dört kısımdır: 1. Zamir 2. İşaret isimleri; (kârib olan "bu", mutavassıt olan "şu", bâid olan "o") 3. Mübhemat "her, hep, bazı, hiç, kimse, bir" kinayat-ı istifhamiyye olarak

"kim, ne, hangi" 4. İsm-i mevsul "ki"; "Bir adam ki sözüne güvenilmez" ele alınır. Zamir kendi içinde de basit (şahıs zamirleri) ve mürekkeb (zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i vasfî) diye ayrılır.

Ali Nazîma'nın **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1892)**'sinde sadece şahıs zamirleri gösterilir.

Hasan Fehmi'nin **Bedâyiü'l-Kavâid(1892)** kitabının sarf kısmında da kinaye başlığı altında zamir, işaret isimleri ve mübhemat sınıflandırması yapılır.

Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)** kitabında da zamir; zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleriyle verilir.

Hocazâde Ahmet Cevdet'in **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)**'sinde sadece şahıs zamirleri gösterilir.

Necib Asım'ın **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı(1892)**'nda da zamir; zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî, zamir-i vasfî bölümleri ve mübhemat ile birlikte anlatılır.

Bedros Zeki, rüşdiye ve idadiler için hazırladığı **Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî(1892)** kitabında zamiri, "kinâyât" başlığı altında zamir (zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî), ism-i işaret veya sıfat-ı işaret, mübhemat bölümleriyle incelenir.

Abdülkerim Hâdî'nin **Lisân-ı Türkî(1892)** kitabında da zamir; zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleriyle verilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Hâce-i Lisân-ı Osmanî** kitabının İlm-i Sarf-ı Türkî**(1892)** kısmındaki kinayat bahsinde zamir (muzmerat başlığı altında bölümleri aynen verilir), mübhemat, ism-i mevsul (mercii olmayan üçüncü şahıs zamirleriyle müşârünileyhi olmayan işaret isimlerinin yakına mevzu olanlarıdır; "İnsaniyyet odur ki..., şol çocuk ki..." gibi) anlatılır.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muallim-i Sarf(1894)** kitabında ise sadece zamiri bölümleriyle anlatır.

Salih İhsan'ın **Osmanlı Lisânı(1894)** kitabında da kinayat başlığı altında zamir, işaret isimleri, mübhemat önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Ali Rıza'nın **Mebde-i Sarf-ı Osmanî(1894)** ve M. Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)** kitaplarında sadece zamir bölümleriyle işlenir.

Ahmet Rasim'in **Sarf-ı İbtidaî(1896)**, Şeyh Vasfi'nin **Yeni Sarf-ı Osmanî(1896)** kitaplarında zamir; zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleriyle ele alınır. Ahmet Rasim işaret isimlerinden de bahseder.

Hüseyin Tahsin'in **Muhtasar Rehber-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabında "kinâyât" başlığı altında zamir (şahsî, izafî, nisbî, fiilî, vasfî), ism-i işaret (ism-i işaret-i aslî "bu, şu, o"; ism-i işaret-i teşbihî "böyle, şöyle"; ism-i işaret-i mekânî "bura, şura"), mübhemat ve ism-i mevsul ("ol adam, şol iş" gibi) verilir.

Ömer Sıdkı'nın **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabının sarf kısmında farklı olarak zamir zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleriyle anlatılır. Zamir-i izafi kendi içinde basit "kitabı-m, kitabı-n, kitab-ı, kitabı-mız, kitabı-nız, kitap-ları" ve mürekkeb (şahıs zamirleri ile basit izafî zamirler birleşirler; "benim kalemim, senin kalemin, onun kalemi" gibi) diye ayrılır. Ayrı olarak ism-i işaret ve mübhemat da incelenir.

Muammer'in **Muhtasar Kavâid-i Mevzua-i Lisâniyye(1898)** kitabında "kinâyât" başlığında zamir, zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî, zamir-i vasfî ve bölümleri, ism-i işaret, mübhemat verilir.

Râşid'in **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1899)** kitabında "kinâyât" başlığı altında zamir, işaret isimleri ve mübhemat incelenir. Zamir aynı bölümleriyle

ele alınır. İşaret isimleri ise beş kısma ayrılır: 1. Zât "bu, şu, o" 2. Temsil "böyle, şöyle, öyle" 3. Mekân "bura, şura, ora" 4. Tenbih "işte, işbu" 5. Mikdar "bu kadar, bunca". Mübhemat da ism-i tecrid, kelimat-ı istifhamiyye, ism-i mevsul olarak verilir.

Şeyh Vasfi'nin **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî(1899)**'sinde sadece zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleri verilir.

İbtidaî üçüncü seneye ait **Sarf-ı Osmanî(1899)** kitabında sadece zamir aynı bölümleriyle anlatılır.

Pavlaki Militiyopolus'un **Lisân-ı Türkî(1900)** kitabında "kinâyât" başlığında zamir, zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî, zamir-i vasfî ve bölümleri, ism-i işaret, mübhemat verilir. Pavlaki Militiyopolus, farklı olarak zamir-i istifham (kim, ne) ile zamir-i müşareketten("bir" sayısının tekrarı ve arasına zamir-i izafînin üçüncü şahıs eki "I" yı ilâve edilip sonuna da yerine göre "mIz/mUz, nIz/nUz, lArI" ekleri getirilir[22]; "birbirimiz, birbiriniz, birbirleri") bahseder.

Ahmet Lisâneddin'in **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1900)** kitabında da zamir sadece zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleriyle gösterilir.

1905 yılında yayımlanan Ahmet Cevat'ın **Lisân-ı Osmanî** kitabında zamir bahsi şahsî (mütekellim ve muhatab zamirlerinin mercii daima bellidir; gâib zamirinin merci ise belli değildir) izafî "benim", mülkî "+ki", fiilî, işaret, mübhem (kendi içinde üçe ayrılır: 1. İkrârî olanlar "biri, her biri"; 2. inkârî olanlar "hiç biri, kimse"; 3. istifhamî olanlar "ne, kim") olarak ayrılır.

[22] Bu bilgi yanlıştır. Türkçede aynı cins ekler üst üste genelde gelmez. Yazar yardımcı sesi iyelik eki teklik 3. şahıs sanmıştır. Çokluk 3. şahıs örneği bunu teyid etmektedir.

Mehmet Emin de **Sarf-ı Türkî(1906)** adlı kitabında zamir başlığı altında zamir-i fiilî, zamir-i izâfî, zamir-i nisbî, zamir-i şahsî ve zamir-i vasfî bölümleriyle işaret isimleri ve mübhemat önceki kitaplardaki gibi verilir.

Hüseyin Cahit'in **1908** ve **1909** yıllarında yayımlanan **Türkçe Sarf ve Nahiv** adlı kitaplarında zamir şu şekilde sınıflandırılır: 1. Zamir-i şahsiyye: "Ben, sen, o, biz, siz, onlar". İsmin hal eklerini alırlar. "O" zamirinin bazen gayr-ı şahsî olabileceği belirtilir: "Böyle icab etti." Cümlesindeki fâil gizli "o" zamiridir. Önceki kitaplarda gördüğümüz zamir-i izafî ekleri burada şahıs zamirleri olarak anlatılır. Şahıs zamirleri bir isme eklendiklerinde gerek kendileri gerek isim şu şekilde kullanılır: "Benim bahçem, benim bahçelerim" gibi. Buradaki şahıs zamirleri kaldırılabilinir: "Bahçem" gibi. Ayrıca yarı resmî ve resmî kitabette Arapça kelimeler, üçüncü şahıs zamirleri yerine kullanılırlar: "Merkûm, mezbûr, mûmâ-ileyh, müşârünileyh." 2. Zamir-i işâriyye: "Bu, şu, o, +ki, bunlar, şunlar, onlar, +kiler" kelimeleridir. "O" zamirinin bazen zamir-i şahsî bazen zamir-i gayr-ı şahsî "icab ediyor" gibi, bazen de zamir-i işâri olur. Mütemmimleri şahıs zamirlerinden ibaret olan isimler kaldırılırsa kendilerine işaret ile yerlerini tutmak üzere "+ki کی" yahut "+kiler" zamiri getirilir: "Benimki, seninki, onunkiler" gibi. Daha önceki kitaplardaki zamir-i vasfîler burada zamir-i işâriyye başlığı altında anlatılır. 3. Zamir-i rabtiyye: Bir cümleyi kendisinden önce veya sonra gelen bir isme veya zamire rabt etmeye yarayan zamirlerdir. "ki که" ve "+ki کی" şeklinde yazılırlar. "O adam ki çalışmaz" cümlesinde de görüldüğü gibi "ki" aynı zamanda edat-ı rabttır. "Ki" zamir-i rabtîsi öncesindeki cümlenin ya fâili ya mefûlü olur: "O şeyi ki siz beğenirsiniz..." gibi. "+Ki کی" zamir-i rabtîsi, zarflara veya edat ilâvesiyle zarf ve hal mânâsı verilmiş kelimelere getirilir: "Dünki gazete, odadaki çiçek" gibi. 4. Zamir-i mübheme (ism-i mübheme de denir; "kimse, kim, ne, hangisi, biri, filân" gibi kelimeler ve soru ekleridir; ayrıca "o" zamirinin zamir-i mübhem olmadığı belirtilir) diye ayrılır. Zamirin yerini tuttuğu isme merci denir.

Hüseyin Cahit, 1910 yılına ait Türkçe Sarf ve Nahvinde de zamir bahsini aynı şekilde işler.

Ahmet Cevat'ın **Çocuklara Sarf ve Nahiv Dersleri(1910)** kitabında sadece zamir-i şahsî verilir.

A.L.'nin **Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1910)** kitabında da zamir, Hüseyin Cahit'inkine benzer şekilde ele alınır.

Hüseyin Hıfzı'nın **Hulâsa-i Sarf-ı Osmanî(1911)** kitabında kinâye başlığı altında zamir, işaret isimleri, mübhemat sınıflandırması önceki kitaplardaki gibi tekrarlanır.

1911 yılında yayımlanan Ali Seydi'nin **Türkçe Resimli Kıraat** kitabının birinci kısmında, Selim Kohen'in **Sarf-ı Lisân-ı Türkî** adlı kitabında da zamir, zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî diye sınıflandırılır.

Mehmet Fuad'ın **Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye Yahut Mükemmel Münşeat(1912)** kitabında da kinâye başlığı altındaki zamir, işaret isimleri, mübhemat bölümleri önceki kitaplardaki gibi işlenir.

Mesud Remzi ve Abdullah Âtıf'ın birlikte hazırladıkları **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)** kitabında ise zamir-i şahsî, zamir-i izafî, zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i vasfî olarak ayrılır.

Moiz'in **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)** kitabında zamirin bölümleri zamir-i şahsî, zamir-i işârî, zamir-i mübheme, zamir-i istifhamiyye, zamir-i temlikî(zamir-i izafî) verilir.

Ahmet Cevat'ın **Resimli Osmanlı Lisânı, Osmanlı Lisânı (1914)** adlı kitaplarındaki zamir bahisleri de önceki kitabındaki gibi anlatılır.

Midhat Sadullah'ın **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)**, Elhac Hâfız Ali Vasfi'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri(1914)**, İbrahim Cûdî'nin

Teshil-i Sarf-ı Osmanî(1915) kitaplarındaki zamir bahisleri de Ahmet Cevat'ınki gibi sınıflandırılır.

Ali Ekrem'in **Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri(1915)**'nin nesir kısmında da zamir, ism-i işaret ve ism-i mübhemle birlikte verilir.

Midhat Sadullah'ın ibtidaîlerin ikinci sınıfı için hazırladığı **Yeni Usul Tahrir ve Kitabet Dersleri(1916)** kitabında yazı yazma usulünden bahsederken sadece "o" zamir-i gâibine değinir.

1916-1917 yılları arasında beş kısım halinde yayımlanan Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları **Türk Dilinin Sarf ve Nahvi** serisinin başlangıç ve ikinci kısımlarında şahıs zamirleri, nisbî zamirler (ben usluyum) ve fiillerin şahıslara göre değişmesi incelenir. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda önce zamirin mercii açıklanır; sonra şahıs zamirleri, izafet zamirleri "benim evim", mülkiyet zamirleri "arkadaşlarımızınki", işaret zamirleri "bu, şu, o", fiil zamirleri "geliyor-um, geliyor-sun, geliyor", mübhem zamirler "bazısı, kimi, kim, ne" ele alınır. Bulabildiğimiz beşinci kısım eksik olduğundan buradaki zamir bahsini inceleyemedik.

Ahmet Cevat'ın ibtidaîlerin dördüncü sınıf için hazırladığı **Anadolu Yavrusunun Kitabı(1918)** serisinin beşinci kitabında sadece şahıs zamirleri ve onların da fâil, mefûl olması gösterilir.

Nüzhet Sâbit'in ibtidaîlerin ikinci sınıfı için hazırladığı **Ana Dili(1918)** ve Midhat Sadullah'ın **Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri(1920)** kitaplarında sadece zamir-i şahsî incelenir.

Sarf encümeninin hazırladığı **Sarf ve Nahv-ı Türkî(1920-1921)** kitabının sadece ikinci defterinde zamir bahsi geçer. Kinâyat başlığı altında zamir, ism-i işaret, ism-i mevsul(-ki, evdeki) ve mübhemat önceki kitaplardaki gibi işlenir. Ayrıca burada Ahmet Cevdet Paşa'nın Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye kitabında kinaye

yerine zamiri kullandığı ve işaret isimleri ile mübhemat isim bahsinde değerlendirdiği söylenir.

Ahmet Cevat'ın ibtidaînin altıncı senesi için hazırladığı **Anadolu Yavrusunun Kitabı(1922)**'nda zamir bahsi, ilk kitaba göre zamir-i izafet, zamir-i mülkiyet, zamir-i işaret, zamir-i fiil, zamir-i mübhem başlıkları ile daha detaylı incelenir.

Zamirle İlgili Terimler

İsm-i işaret: İşaret isimleri (işaret zamirleri)
İsm-i işaret-i mekânî: Yer gösteren işaret ismi
İsm-i işaret-i teşbihî: Hal gösteren işaret ismi
İsm-i mevsul, zamir-i atıf, zamir-i rabtiyye: İlgi zamiri, "ki"
Kinâye: Belirsizlik ve işaret yoluyla her şey hakkında kullanılabilen sıfat ve zamir cinsinden kelime
Merci: Zamirlerin yerini tuttuğu isimdir
Mevsûlünminh: İlgi zamirinin belirttiği isim
Muzmerat: Zamirler
Mübhemât: Belirsizlik ve dönüşlülük zamirleri
Müşârünileyh: İşaret edilen isim
Zamir-i fiilî: Fiilin sonundaki şahıs eki
Zamir-i gâib, zamir-i şan: Teklik üçücü şahıs zamiri
Zamir-i ibham: Belgisiz soru zamiri
Zamir-i istifham: Soru zamiri
Zamir-i izafî, zamir-i temlikî: İyelik zamiri
Zamir-i mahdud: Bazı, bir kaç, biraz
Zamir-i muhatab: Teklik ikinci şahıs zamiri
Zamir-i mukâsım: Hiç, hepsi, her bir
Zamir-i munfâsıla: Bitişik olmayan zamirler; şahıs zamirleri, işaret isimleri, ilgi zamiri, dönüşlülük zamiri, soru zamiri, aitlik eki "+ki"

Zamir-i muttasılâ: Bitişik zamirler; iyelik zamiri, fiil ve ismin sonuna gelen şahıs zamirleri

Zamir-i mübhem: Belirsiz zamir

Zamir-i müşâreket: Birbiri

Zamir-i mütekellim: Teklik birinci şahıs zamiri

Zamir-i nisbî: İsmin sonuna gelen şahıs eki

Zamir-i şahsî: Şahıs zamiri

Zamir-i vasfî, zamir-i temellük: Aitlik eki "+ki"

Osmanlı Türkçesinde kullanılan zamirlerin Türkçe olması ve bu bölümün hacminin az olması sebebiyle yazarlar, Farsça ve özellikle Arapçanın tesirinde kalmayarak gayet derli toplu biçimde incelemişlerdir.

Zamirler nesneleri temsil veya işaretle karşılayan kelimelerdir. Sayıları azdır, iyelik eki almazlar, çekim sırasında şahıs zamirinin kökündeki sesler değişebilir (ben/bana, sen/sana), son çekim edatlarıyla birlikte kullanılırlarken isimler yalın halde, şahıs zamirleri ilgi halinde bulunurlar (arslan gibi / benim gibi, su kadar / senin kadar, çiçek için / onun için, araba ile / bizim ile).

İncelediğimiz dönemin ilk yıllarında genelde kinâyât başlığı altında zamir, işaret isimleri ve mübhemat ele alınır. Zamir, kendi içinde genelde şöyle sınıflandırılmıştır: 1. Şahıs zamirleri: "ben, sen o, biz, siz onlar ve bunların yalın, yükleme (beni), yönelme (sana), ilgi (onun) halleri verilmiş, bulunma (bizde), çıkma (onlardan), eşitlik (sizce) verilmemiştir. 2. İlgi zamiri: "+ki" (benimki, sendeki, anneminki, evdeki). Görüldüğü gibi bu ek ilgi veya bulunma hali ile birlikte kullanılmaktadır. 3. İsim cümlesinin yükleminde kullanılan şahıs ekleri: "-Im/-Um, -sIn/-sUn, -DIr/-Dur, -Iz/-Uz, -sInIz/-sUnUz, -DIrlAr/-DUrlAr" "anne-(y)im, baba-sın, çocuk/çocuktur, komşu-(y)uz, kötü-sünüz, arkadaşlar/arkadaş-tırlar." 4. İyelik kökenli şahıs ekleri: "-m, -n, -, -K, -nIz/-nUz, -lAr" "geldi-m, aldın, okudu, gördük, buldunuz, sevdiler". 5. İyelik gurubu: "Benim kitabım, senin evin, onun amcası, bizim masamız, sizin sözünüz, onların kuyuları." Bu sınıflandırmaya ilk defa Ali Nazîma, rüşdiye ikinci sınıf için hazırladığı Lisân-ı Osmanî(1885) kitabında daha

sonra da 1916-1917 yılları arasında beş kısım halinde yayımlanan Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları Türk Dilinin Sarf ve Nahvi kitabında zamir kökenli şahıs eklerini ilave ederler. "-Im/-Um, -sIn/-sUn, -, -Iz/Uz, -sInIz/-sUnUz, -lAr " " okur-um, görüyor-sun, sevmeli, geleceğ-iz, yapmışsınız, kalırlar." Bu tablodan anlaşılacağı üzere şahıs bildiren tüm kelime ekler zamir olarak kabul edilmiştir.

İşaret zamirleri anlatılır ve çekimleri verilir: " Bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar; bunu, şuna, onun vb." Ayrıca "o" zamirinin eski şekli olan " ol ", "şu+ol= şol", "uş+bu=işbu", "o+bir= öbür" anlatılır. İşaret zamirlerinde "bura, şura, ora"nın yer; "böyle, şöyle, öyle"nin hal; "bu kadar, şu kadar, o kadar"ın mikdar; "işte"nin tenbih mânâlarındaki kullanımları gösterilir.

Mübhematta dönüşlülük zamiri "kendi"; soru zamirleri "kim, ne, kaç, kaçan, kanı, kangı", (ibham mânâsındaki kullanımları da verilir; "Kim gelirse gelsin. Ne olursa olsun."); çokluk bildiren "hayli" ve "ki" bağlacı anlatılır. "Kendi" kelimesinin kullanımında bugün de bir yanlışlık vardır. Bu zamirin doğru çekimi "kendi-m, kendi-n, kendi-si, kendimiz, kendiniz, kendileri"dir. Kendi kelimesi tek başına şahıs ifade etmez. Fakat incelediğimiz kitaplarda da, bugün de "kendisi" anlamında "kendi kullanılmaktadır. Bu zamirin ikili kullanımı şu şekildedir:"Kendi kendime, kendi kendini, kendi kendisinin(kendinin değil), kendi kendimize, kendi kendinizin, kendi kendilerini".

Zamir önceleri yapı bakımından da basit-mürekkeb veya bitişik-bitişmez diye incelenir. Basit ve bitişmez zamirler aynıdır; Şahıs zamirleri, işaret zamirleri gibi. Mürekkeb ve bitişik zamirler de aynıdır; zamir-i nisbî, zamir-i fiilî, zamir-i izafî, ilgi zamiri. Daha sonraki yıllarda kinâyât tâbirinin yarini sadece zamir alır ve işaret isimleri ile mübhematta zamirin alt başlıkları olarak verilir.

Bu bölümde iyelik ekleri, iyelik menşeli şahıs ekleri, isim cümlesinde kullanılan şahıs ekleri de anlatılır. İyelik gurubu bazı kitaplarda bu bölümde incelenir. Farsça "ki" bağlama ve kuvvetlendirme edatı ile Türkçe aitlik eki ki zamir

kabul edilir. Dönüşlülük, soru ve belirsizlik zamirleri bazı yazarlarda mübhemat ve ism-i işaret başlıkları altında ayrı bir şekilde incelenmiştir ki bunları da şöyle sıralayabiliriz:

3.5. Mübhemat:

Mübhemat da aşağıda incelenen kitaplarda ayrı başlıklar halindedir. Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** kitabında, Ahmet Cevdet Paşa'nın tek başına hazırladığı **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitaplarında mübhematın tanımı ve örnekleri vardır. Mübhemat mübhem olduğu halde bir şahsı veya bir şeyi gösteren kelimelerdir. "Kendi, bizzat, hod" gibi. Süleyman Paşa'nın **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında mübhematın örnekleri "kendi, kim, ne, kaç" ve ismin dört haline (yükleme, yönelme, bulunma, çıkma) göre çekimi verilir. Sultan Selim Rüşdiyesi muallim-i evvelinin **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)**, Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)**, Necib Asım'ın **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1889)**-rüşdiye 1.sene-, M.Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)** kitaplarında mübhematın örnekleri gösterilir.

3.6. İsm-i İşaret:

İşaret isimleri de aşağıdaki kitaplarda ayrı bir bölüm olarak verilir. Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** adlı kitapta ism-i işareti kendileriyle mahsus olan bir şahsa veya bir şeye işaret olunan kelimedir diye açıklarlar ve ism-i işarete dair "bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar, bura, şura, ora" gibi örnekler verirler. İsmin halleri ile birlikte de gösterilir. Ahmet Cevdet Paşa'nın **1871** yılında yazdığı **Kavâid-i Türkiyye** kitabında ise işaret isimlerinin teklik-çokluk kullanımı, fiille bağlantısı, terkib hali anlatılır. Süleyman Paşa ise **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında işaret isimlerinin mücerred (yalın), mefûlünbih (yükleme), mefûlünileyh (yönelme), muzâfunileyh (ilgi) hallerini verir. Sultan Selim Rüşdiyesi muallim-i evvelinin **Hulâsa-i Kavâid-i**

Türkiyye(1884), Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)**, Necib Asım'ın **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1889)**-rüşdiye 1. sene-, Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî 2. kısım(1890)**, Hocazâde Ahmet Cevdet'in **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)**, M.Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)**, Dersâadet ve taşra ibtidaîlerinin 3. senesi için yazılan **Sarf-ı Osmanî(1908)** kitaplarında ism-i işaret başlığı altında sadece örnekler verilir.

3.7. Fiil:

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Kavâid-i Osmaniyye(1851)** kitabında fiil; 1. Asıl fiil (zâta yani bir mevsufa mensup ve zamana mukârin olmadığı halde bir işe veya bir hal ve keyfiyete delâlet edip isim kabilinden olduğu ve isim gibi kullanıldığı belirtilir; ayrıca masdar diye de adlandırılır), 2. Zât fiil (zâta mensup ve zamana mukârin olarak bir işe veya bir hal ve keyfiyete delalet ettiği söylenir; günümüzdeki karşılığı çekimli fiildir), 3. Fer'-i fiil (zâta mensup olup zamana mukârin olmadığı halde bir işe veya bir hal ve keyfiyete delâlet ettiği söylenir; günümüzdeki karşılığı sıfat fiiller, bazı zarf fiiller ve bazı fiilden isim yapma ekleri ile türetilmiş kelimelerdir.) bölümleri ile incelenir.

Masdar bahsi kendi içinde masdar-ı hafif (sonu "-mek" ile biten masdar, "öpmek" gibi) ve masdar-ı sakîl (sonu "-mak" ile biten masdar, "atmak" gibi) diye ikiye ayrılır. Masdarın "–mek veya –mak" kısımları, edat-ı masdar; "öp- veya at-" kısımları da madde-i asliyye diye adlandırılır. Masdarın sonuna "lIK" eki getirildiğin de masdar-ı tekidî "kesmeklik, kırmaklık gibi", köküne "-mA" eki getirildiğinde masdar-ı tahfifî "kesme, kırma", yine köküne "-Iş/-Uş, -m" getirildiğinde hâsıl-ı masdar "kesiliş, okuyuş, gidiş, alım, satım" gibi; yalnız bazen "-m" alan kelimeler hâsıl-ı masdar olmayıp mânâ-yı masdarînin taalluk edeceği şeyin ismi olarak kullanılırlar: "İçim, çekim, yudum" gibi) olur ve ismin hal eklerini, çokluk ekini alırlar. Bazen masdarların sonuna "+n " vasıta hali ilâve edilerek ta'lil mânâsı ifade edilir: "Sevmeğin, yazmağın" gibi.

Masdar, nisbet cihetiyle lâzım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) olup şu şekilde açıklanır: Masdarın mânâsı fâilin hâli olup gayriye dokunmaz ise lâzım "yatmak, uyumak" denilir. Eğer masdarın mânâsı fâilin bir işi olup gayriye dokunursa müteaddi "sevmek, aramak" denilir. Bu cihetle lâzımlar mefûlünbih almayıp bazen mefûlünileyh alırlar "Mektebe gitmek" gibi. Müteaddiler yalnız mefûlünbih alıp müteaddi-yi nâkıs denir "Kitabı yazmak" gibi veya hem mefûlünbih hem mefûlünileyh alıp müteaddi-yi kâmil denilir "Kitabı hocaya vermek" gibi.

Müteaddi iki kısımdır: Semaî ve kıyasî. Semaî, zâtında müteaddi bulunan kelimeler olup bazısı müteaddi-yi nâkıs ve bazısı müteaddi-yi kâmildir. Kıyasî, fiilin aslı lâzım olup edat-ı masdardan önce "-DIr-/-Dur-,-t-" edat-ı tâdiyeleri ilâvesiyle müteaddi kılınan masdarlardır "gezdirmek, durdurmak, eritmek" gibi. Ayrıca bu edat-ı tâdiyeler, semaî müteaddiye de ilâve olunup eğer zâtında müteaddi-yi nâkıs ise müteaddi-yi kâmil olur: "Kesmek-kestirmek, çiğnemek-çiğnetmek" gibi. Bunlara da tekrar edat-ı tâdiyye ilâve olunur: "Kes-tir-t-mek, çiğne-t-tir-t-mek". Eğer zâtında müteaddi-yi kâmil ise de bir derece daha müteaddi olur: "Vermek-verdirmek, yollamak-yollatmak". Lâzım da semaî "yatmak, kalkmak" ve kıyasî "-n-" ilâvesiyle olup mutavaat denilir: "Gezmek-gezinmek, çekmek-çekinmek". Bazen "-l-" ilâvesiyle olur; "gücenmek mânâsındaki kırılmak" gibi.

Müteaddi, malum (etken) ve meçhul (edilgen) olur. Malum, fâile nisbet olunan fiillerdir; "kesmek, kırmak" gibi. Meçhul, mefûle nisbet olunan fiillerdir; "kesilmek, kırılmak" gibi. Meçhul fiiller de bazen mutavaat gibi "-l-,-n-" alır. Fâile isnad olursa mutavaat (dönüşlülük), mefûle isnad olursa meçhul olur.

Müşâreket (işteşlik), yani bir fiilin iki yahut daha fazla kişiler arasında meydana geldiğini beyan için edat-ı masdardan önce bir "-ş-" ilâve olunur; "vurmak-vuruşmak, savmak-savuşmak" gibi. "Sataşmak, yanaşmak" gibi fiillerde bulunan "-ş-" ise mutavaat veya müşâreketle ilgili değildir.

Masdarlar, mânâ cihetiyle de ikiye ayrılırlar: Fiil-i hâs (bir mahsus iş veya keyfiyet beyan eden lâfızlardır; "kesmek, kırmak, büyümek" gibi) ve fiil-i âm (bir

mahsus iş veya keyfiyet beyan etmeyip belki cemî'-i efâle veya cemî'-i ahvâle şâmil olan mânâyı ifade eden lâfızlardır; "etmek, eylemek, kılmak, yapmak, olmak".

Masdarlar, lâfız cihetiyle de basit ve mürekkeb diye ayrılırlar. Basit masdarlar "kesmek, kırmak" gibi masdarlardır. Mürekkeb masdarlar beş kısımdır: 1. İsimlerin sonuna "lA-" getirilerek yapılan "eğerlemek, kamçılamak" gibi. 2. Sıfatların sonuna "lA-t- veya lA-n-" getirilerek yapılan "ekşilenmek, tatlılatmak" gibi. 3. Fiil-i iktidarîdir (fiilin sonuna "-Abilmek" getirilerek yapılan "eriyebilmek, okuyabilmek" gibi). 4. Fiil-i tacilîdir (fiilin sonuna "-I/Uvermek" getirilerek yapılan "kesivermek, görüvermek" gibi.) 5. İsim veya sıfat ile bir basit masdarın birleşmesinden meydana gelen masdarlardır ve ikiye ayrılırlar: a) İsim veya sıfat ile efâl-i hâssanın birisiyle birleşen masdarlardır; "uç bulmak, aç kalmak, ateş yakmak" gibi. b) İsim veya sıfat ile efâl-i âmmenin birisiyle birleşen masdarlardır; "yardım etmek, naz eylemek" gibi. Ayrıca Arapça ve Farsça kelimelerin de efâl-i âmme ile birlikte kullanıldıkları gösterilir: "Hâne yapmak, şâd olmak, hâzır bulunmak" gibi.

Masdarların müsbet "yapmak, edebilmek" ve menfi "yapmamak, edememek" durumları ve bunlarla ilgili örnekler verilir.

Zât fiiller basit ve mürekkeb sigalar diye ikiye ayrılır: Basit sigalar: Mazi-i şühûdî "sevdim", mazi-yi naklî "sevmişim", muzâri "severim", hal "seviyorum", müstakbel "seveceğim", fiil-i vücûbî "sevmeliyim", fiil-i iltizâmî "seveyim", emr-i hâzır "sev", emr-i gâib "sevsin" ve olumsuzlukları da gösterilir. Mürekkeb sigalar, fiil-i iâne (yardımcı fiil) ile birleşerek yapılır: Hikâye "idi", rivâyet "imiş", şart "ise" sigalarından oluşur: "Sevdim idi" (hikâye-i mazi-i şühûdî), "sevmiş imişim" (rivâyet-i mazi-yi naklî), "sever isem" (muzâri-yi şartî) gibi basit sigaların buradaki kullanımları da verilir. Mürekkeb sigalarda "sevmişler idi, severler imiş, seviyorlar ise" gibi çoğul eki "lAr" da belirtilir. Fiil-i iltizâmînin hikâye ve rivâyet sigalarının bazen şart veya temenni mânâlarında kullanıldığı söylenir: "Eğer Bursa'ya gideydin çok menfaat görürdün. Ah bu sene Bursa'ya gitsem. Keşke tahsilde bulunaymışız." Mürekkeb sigalara ek olarak fiil-i mukârebe (fiilin sonuna "-Ayazmak" getirilerek yapılır; "seveyazdım" gibi), fiil-i istimrârî (fiilin sonuna "-Agelmek" getirilerek

yapılır; "edegelmişim" gibi), müfâcaa mânâsındaki fiil ("çıkmak" masdarıyla yapılır; "çıkagelmek" gibi), masdar-ı zamanî (mazi-i şühûdî, mazi-yi naklî, muzâri, müstakbel sigalarının sonuna "olmak" fiilinin ilâvesiyle yapılır; "sevmiş olmak, sever olmak, sevecek olmak" gibi) de ilâve edilir.

Rabt sigaları (zarf fiiller), mazmûnları diğer cümlenin mazmûnuna bağlı olarak kullanılan sigalardır ve beş kısımdır: 1. Siga-i atfiyye (köke "–Ip,-Up" getirilerek yapılır; "gelip gitti") 2. Siga-i takibiyye ("-AcAK" "gelecek") 3. Siga-i intihaiyye ("-IncA" "sevince, yazınca") 4. Siga-i ibtidaîyye("-AlI, -AlI dan beri" "başlayalı, başlayalıdan beri"), siga-i tevkîtiyye ("-DIKçA/DUKçA" "çalıştıkça, nasihat ettikçe") 5. Siga-i sıla ("mazi-i şühûdînin cem'-i mütekellimiyle müstakbelin müfred-i gâib sigaları olup bazen masdar ve bazen sıfat gibi kullanılır." "sevdiği, yazacağı" gibi. "idi" lafzı da sıla sigasında kullanılır; "yazmış idiğim, yazacak idiğim" gibi. Masdarın sonuna "+DA" ilâve edildikten sonra "ol-" veya "bulun-" masdarlarıyla birleşerek sıla sigasının şimdiki zamanı yapılır; "yazmakta olduğu, yazmakta bulunduğu" gibi).

Fer'-i fiil dört kısımdır: 1. İsm-i fâil (malum yani etken çatılı fiilin aldığı "-An, ,-IcI/-UcU" ekleriyle yapılır; "okuyan, sevici" gibi), ism-i mefûl (meçhul yani edilgen çatılı fiilin aldığı "-An", ekiyle yapılır; "sevilmeyen, okunmayan" gibi. Bazen masdar-ı tahfifî sigası "-mA", ism-i mefûl gibi kullanılır: "Yazma, basma" gibi. Mazi-yi naklî, muzarî, müstakbel sigalarının da malumları ism-i fâil, meçhulleri ism-i mefûl gibi kullanılırlar: "Bunu yazmış, yazar, yazacak var mı?"), mübalâğa-i ism-i fâil (sıfat-ı ifrâtiyyeden olup kökün sonuna "-GAn, -GIç/-GUç, -KAn" ekleri getirilerek yapılır; "işitken, solugan, bilgiç, dalgıç" gibi) 2. Sıfat-ı müşebbehe (bunlar birtakım sıfat-ı müştakadır ki bazıları ism-i fâil, bazıları ism-i mefûl mânâsındadır. Bunların sigaları da belli bir kuralı takip etmez; "delik, açık, çürük, soluk, keskin, dalgın, pişkin, düşkün, yorgun, yazılı, yakışıklı, sevgili" gibi. 3. Hâl-i terkibî (fâilin bulunduğu hâli beyan eder; fiil-i iltizâmînin üçüncü tekil şahsının sonuna "-ArAK" eki getirilerek yapılır; "Söyleyerek gitti, okuyarak geldi" gibi. 4. İsm-i âlet (bunlar da belli bir kuralı takip etmez; "süzgü ve çalgı" gibi fiile âlet olan kelimeleri belirten sigalardır.)

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** kitabında fiilin mazi, hal, istikbal zamanları ve şahıslara göre çekimleri, basit ve mürekkeb sigalar, rabt sigaları, fer'-i fiil bahisleri Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi anlatılır. Ayrıca kitabın sonundaki zeyl-i risale bölümünde sünâî (öpmek-اوپمك, atmak-اتمق), sülâsî (atlamak-اتلمق, utanmak-اوتنمق), rubaî (ırgalamak- ايرغلمق, ürpermek-اورپرمك) gibi mezîd fiillere örnekler verilir. Lâzım fiileri müteadi yapmanın yolları gösterilir: "Çıkmak-çıkarmak (-r-)", "sapmak-sapıtmak (-t-)", bilmek-bilinmek (-n-)" gibi.

Nâsıf bin Münim el-Mâluf'un **Fevâid-i Şarkiyye**'sinde**(1854)** fiil, sâlim ve gayr-ı sâlim diye ayrılır. Masdar-ı hafif ve sakil sınıflandırmasından sonra basit ve mürekkeb sigalar anlatılır. Çekimlerde müsbet ve menfî yan yanadır. Bütün çekimler soru eki "mI/mU" ile tekrarlanır. Bu bilgilerin altında ne olduğu anlaşılamayan şu bilgiler vardır: İsm-i fâil: "Seven / sevmeyen, sever / sevmez" mâzî:" Sevdik / sevmedik, sevmiş / sevmemiş" müstakbel: "Sevecek / sevmeyecek, sevmeli / sevmemeli" ve kaidesiz ism-i zaman ile esmâ-yı fâil başlığı ile: "Severken/sevmezken, sevip, severek, sevince, sevdikte, sevmekte, sevmekle, seve seve, seveli, sevmezden evvel, sevmeden evvel, sevdikten sonra, sevmeksizin"

Kavâid-i Osmaniyye'den farklı olarak fiil-i mâlikiyyeden bahsedilir. Fiil-i mâlikiyye gerek teklik gerek çokluk bir ismin birinci, ikinci, üçüncü şahıs zamirlerinden sonra müsbet mânâsında "var", menfi mânâsında "yok" getirilerek yapılır: "Benim... var(dır), benim... yok(tur)" gibi. Fiil-i mâlikiyyenin çoğunlukla zamanları "olmak" masdarıyla kullanılır. Fiil-i iâne yerine kullanılan nisbî zamirler ile menfileri (değil), sıfatlar ile menfileri (değil) anlatılır: "Kâtibim-kâtip değilim; ben hoşnutum, hâzır değilim" gibi. Ayrıca "olmak" masdarının da fiil-i iâne yerine kullanılabileceği belirtilir: "Memnun oldum, sarhoş olmadım."

Abdullah Râmiz Paşa'nın **Lisân-ı Osmanî Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir(1866)** adlı kitabında da fiil , Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi masdar, zât fiil ve fer'-i fiil bölümlerine ayrılır. Masdar aldığı eklere (masdar-ı tahfifî, masdar-ı

tekidî, hâsıl-ı masdar), çatısına (lâzım ve müteaddi, malum ve meçhul, mutavaat, müşâreket), mânâsına (fiil-i hâs ve âm), yapısına (basit ve mürekkeb) göre incelenir. Ayrıca "-DIr-/-Dur-,-t-" ekleriyle lâzımın, müteaddi ve müteaddinin de tekrar müteaddi yapılması "gezmek, gezdirmek, gezdirtmek"; "-l-,-n-" ekleriyle de malumun, meçhul yapılması "kesmek-kesilmek, çiğnemek-çiğnenmek" gösterilir.

Zât fiil ise ihbârî ve inşâî sigalarına ayrılır. İhbârî sigaları olarak basit zamanlı fiillerin kipleri (mazi-i şühûdî, mazi-i naklî, hal, muzari, müstakbel, fiil-i vücubî, emr-i gâib, emr-i hâzır) ve birleşik zamanlı fiillerin kipleri (hikâye, rivayet, şart) ele alınır. İnşâî sigalar olarak da fiil-i iltizâmînin basit ve mürekkeb sigaları "Olsun, ola, ola idi, ola imiş, olsa imiş" gibi, emir fiileri (emr-i hâzır: "Ol", emr-i gâib: "Olsun", nehy-i hâzır: "Olma", nehy-i gâib: "Olmasın".) anlatılır.

Zât fiillerin bazı üçüncü teklik şahısları, ism-i fâil ve ism-i mefûl gibi sıfat yerine kullanılır: "Olan olur." Efâl-i âmmeden olan "olmak" fiilinin de çekimleri verilir. Zât fiiller yapı bakımından da basit (ihbârî ve inşâî sigalarla çekilen fiiller) ve mürekkeb ("var-yok, olmak," fiil-i iktidarî, fiil-i tacilî, fiil-i mukârebe, fiil-i istimrarî) diye ayrılır. Rabt sigaları da Kavâid-i Osmaniyye'dekinin aynılarıdır.

Fer'-i fiil bahsi de Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi sınıflandırılır ve aynı şekilde ele alınır.

Ahmet Cevdet Paşa, **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitabındaki fiil bahsi de önceki kitaplarındaki gibi ele alınır.

Yani Haralambo, **Kavâid-i Osmaniyye-i Cedide(1872)** kitabında fiili, asıl fiil, zât fiil, fer'-i fiil şeklinde sınıflandırır ve önceki kitaplardaki gibi inceler. Hatta fer'-i fiil bahsinde sadece ism-i fâil ve ism-i mefûlu anlatır. Rabt sigaları da aynı şekilde ele alınır.

Selim Sâbit'in **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1873)**'sinde herhangi bir sınıflandırma yapılmaz. Karışık bir şekilde basit ve birleşik zamanlı fiillerin kiplere,

şahıslara göre olumlu-olumsuz çekimleri, fiilin çatıları önceki kitaplarda görüldüğü gibi anlatılır. Fer'-i fiil olarak ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalâğa, ism-i âlet önceki kitaplardaki gibi gösterilir; yalnız isim-i mefûlün burada "-An" eki gibi, "-mIş/-mUş " ekini de alabileceği belirtilir.

Dr. Vasil Kanber'in **Hâce-i Osmanî(1873)** kitabında da fiil asıl fiil, zât fiil, fer'-i fiil olarak Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi incelenir.

Süleyman Paşa da **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında basit ve birleşik zamanlı fiillerin kiplere, şahıslara göre çekimlerini verir. Zarf fiillerini de Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi aynen tekrarlar.

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin **Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan(1881)** kitabında fiiller yapı bakımından geniş bir şekilde ele alınır. Öncelikle müştakunminh "okumak, yürümek", müştak "taşlamak, gözlemek", câmid "idi, imiş, ise" diye ayrılır. Yapı bakımından mücerred (köke ek eklenmeyip basit halde bulunan) ve mezidünfihler (köke ek eklenerek yapılan fiiller) diye anlatılan fiiller işlenirken emr-i hâzır-ı mücerred "gel" ile emr-i hâzır-ı mezidünfihten "-ş-, -se-, -n-, -mse-, -Ar-, -zir-,-t-,-Dır-/-DUr,-l-,-me-," "çıkış-, görse-, gülümse-, tutun-, çıkar-, emzir-, okut-, yazdır-, diril-, yazabilme-" yararlanılır. Emr-i hâzır-ı mücerred iki şekildedir: 1. Emr-i hâzır-ı mücerrede-i hakikî "ara-, bul-" 2. Emr-i hâzır-ı mücerrede-i örfî "fısılda-, gözet-, karar-, esirge-". Fiiller yapı bakımından ayrıca basit ve mürekkeb diye de incelenir: Yapı ve mânâ bakımından basit olanlar "yaz-, söyleme-" gibi; yapı ve mânâ bakımından mürekkeb olanlar (bulundurdukları harf sayısına göre de sünâî, sülâsî, rubaî, hümasî diye ayrılır; "yazıver-, yazıveregör-, yazı yazıveregör-, yazı yazıverip durmayagör-" gibi; yapı bakımında basit, mânâ bakımından mürekkeb olanlar "eğleyeme-" gibi; yapı bakımından mürekkeb, mânâ bakımından basit olanlar "okudu, okumuş, okusa" gibi. Birleşik emr-i hâzırlar da istimrârî, istikrarî, izafî, iktidarî, ibtidaî, iktîrâbî şeklindedir.

Fiiller, tam "gülmek" ve nâkıs "idi, imiş, ise, etmek, kılmak" gibi yardımcı fiiller diye de ayrılır. Masdar, aslî "-mAk" olarak ve aldığı eklerle (hâsıl-ı masdar,

masdar-ı tahfifî, masdar-ı tekidî gibi) gösterilir. Fiil zamanları açısından incelenirken mazi-i mahsulü'n-nisbe (mazi-i şühûdî), mazi-i menkulü'n-nisbe (mazi-i naklî), hal ve hâzır, müstakbel mercu'n-nisbe "gelir gelmez", müstakbel meczumü'n-nisbe "gelecek", müstakbel müekkidü'n-nisbe "-IsAr", "idiserim" şeklinde ayrılır.

Fiilin aldığı eklerden bahsedilirken sıfat-ı hâdise (sıfat fiiler) başlığı altında isim şeklinde kullanılan fiiller verilir: İsm-i fâil "-An", ism-i mefûl "-mIş/mUş", mübalâğa-i sıfat-ı hâdise "-IcI/-UcU", ism-i mensub "-GIç, dalgıç", ism-i mevsuf "-GI,-GIç,-K,-KI,-sAK,-sU", "dalgıç, tutsak, kuşak, erik, vergi, tütsü", ism-i mekân "-ntI, -AK" "akıntı, konak", ism-i zaman "yatsı", ism-i âlet "bıçak, süpürge", ism-i masdar "karartı", mübalâğa-i ism-i masdar "görenek, ölüm, görgü", sıfat-ı sâbite (-K, -KIn/-KUn, -GIn/-GUn" "kırık, gezgin", mübalâğa-i sıfat-ı sâbite "kazanç, sürünceme, yakışık, istek, görgü" işlenir.

Selim Sâbit **Sarf-ı Osmanî(1881)**'sinde de fiil, Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi sınıflandırılır. Asıl fiil olarak gösterilen masdar, önceki kitaplardaki bilgilerle birlikte kök açısından da üç şekilde ele alınır: 1. Masdar-ı fiilî (fiil kökenli olup "oku-" gibi) 2. Masdar-ı ismî (isim kökenli olup "lA-" eki getirilerek yapılır; "dişle-" gibi) 3.Masdar-ı vasfî (sıfat kökenli olup "lAş-, lAn-" getirilerek yapılır; "fenalaşmak, iyilenmek" gibi). Masdarın aldığı ekler de anlatılırken ilâve olarak ism-i masdardan bahsedilir: Masdarın köküne "-ç,-ntI/-ntU" ekleri getirilerek yapılır; "sevinç, gezinti" gibi. Çekimli fiiler de incelenirken diğer kitaplarda fiil-i vücûbî diye tanımlanan "-mAlI" eki getirilen fiiller, burada fiil-i iltizâmî; diğer kitaplarda fiil-i iltizâmî adı ile geçen fiiller de burada fiil-i talebî "seveyim" diye tanımlanır. Çekimli fiillerin diğer sigaları da önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Mehmet Şemseddin'in **Anahtar** ve **İlâveli Anahtar(1882)** kitaplarında fiil mânâ bakımından üç şekilde incelenir: Fiil-i müteaddi, fiil-i lâzım ve fiil-i meçhul. Fiilin iki özelliği olduğu belirtilir: 1. Suret-i fiil olup masdar, suret-i ihbariyye "gelecektir" gibi, emr-i hâzır "gel buraya" gibi, suret-i kadriyye "-Abilmek", suret-i icabiyye veya şartiyye (fiilin amelini bir şartla veya merbûtiyetle beyan eder; "eğer o gelir ise size haber veririm."), suret-i emriyye "oku, okusun" kısımlarına ayrılır. 2.

Fiilin zamanı: a) Hâl-i hâzır "o beni sever; ben okuyorum" gibi. b) Mazi (hikâyetü'l-hâli fi'l-mazi: "Okuyor idim"; mazi: "Dersimi ezberledim"; hikâyetü'l-mazi fi'l-mazi: "O gelmeden mektubu yazmış bitirmiş idim" c) Müstakbel (müstakbel-i evvel: "Okuyam, okuyacağım"; müstakbel-i sâni: "Okumuş olayım, okumuş olacağım".

Türkçe'de kelimelerin, emr-i hâzır üzerine bina edildiği söylenir ve örnekler verilir: "Kır-mak (masdar), kır-ıcı (ism-i fâil), kırıl-mış (ism-i meful), kır-ma (nehy-i hâzır), kır-sın (emr-i gâib), kır-masın (nehy-i gâib)" gibi.

Efâl-i insâriyye başlığı ile de yardımcı fiiller anlatılır. Türkçe'deki emr-i hâzır kelimeleri, Arapça ve Farsça kelimeler yardımcı fiillerle kullanılırlar; "feth ederim, küşâd eyledim." gibi.

Sultan Selim Rüşdiyesinin muallim-i evveli, **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** kitabında basit ve birleşik zamanlı fiillerin çekimleri önceki kitaplardaki gibi verir. Önceki zarf fiiller genişletilerek siga-i tekidiyye (fiil-i iltizâmînin üçüncü tekil şahsının tekrarıyla yapılır; "yaza yaza öğrendim"), siga-i vasl ve intikal ("ise de" ilâvesiyle yapılır; "Çok defa yazılmış ise de bir cevap alınamadı.") de gösterilir.

Fer'-i fiil bahsi de ism-i fâil "-An,-ICI"; ism-i vasfî de denir; "alan, görücü" gibi, mübalâğa-i ism-i fâil "-GAn,-GIç,-KAn" "solugan, bilgiç, çalışkan", ism-i mefûl "-An,-mA", "görülen, yazma", sıfat-ı müşebbehe "-GAn,-GIn/-GUn,-K,-KAn,-KIn/-KUn", "açık, alışkan, şaşkın, baygın, coşkun, düşkün" gibi, hâl-i terkibî "-ArAK, iken", Arapça ismin sonuna tenvin konularak "memnunen geldi" gibi, masdar ve fiillere bitişik olan "+sIz,+sIzIn" ekleri de hal ifade eder: "Parasız[23] kaldım; almaksızın gitti", ism-i âlet (belirli bir kural dâhilinde yapılmaz; genelde kökün sonuna "-KI/-KU,-GI/-GU" getirilerek yapılır; "bıçkı, sürgü" gibi. kısımlarına ayrılır. Ayrıca ism-i fâil ve ism-i mefûllerin hikâye, rivayet, şart, iktidar ve tacilî

[23] Para fiil veya masdar değildir.

sigalarını da olduğu belirtilir: "Yazan idi, yazılan idi, yazan imiş, yazan ise, yazabilen, yazıveren" gibi.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabındaki fiil, asıl fiil (masdar), zât fiil (çekimli fiil), fer'-i fiil olarak ayrılır. Masdar, masdar-ı aslî "-mAK", masdar-ı tekidî "lIK/lUK", masdar-ı tahfifî "-mA", hâsıl-ı masdar "-Iş/-Uş,-m", ism-i masdar "yardım, sevgi" şeklinde anlatılır. Çekimli fiiller anlatılırken çatılarından, fiil-i âm, fiil-i hâs olmalarından, basit ve birleşik zamanlı kiplerden, olumlu ve olumsuzluk hallerinden, farklı olarak efâl-i kulûbdan (adı verilen öznenin görüş ve kanaatini bildirdiği "sanmak, zannetmek" gibi fiiller) bahseder. Mezîdat bahsi ile de lâzımı müteaddi yapmak "oturmak-oturtmak", isimlerin sonuna "lA-" eki getirilerek fiil yapmak "eğerlemek, gecelemek" gibi, sıfattan fiil yapmak "sarı-sararmak, ufak-ufalmak[24] gibi) anlatılır. Yapı bakımından basit ve birleşik diye incelenirken birleşik fiiller olarak fiil-i mukarabe "-Ayazmak", fiil-i tacilî "-I/Uvermek", fiil-i iktidarî "-Abilmek", fiil-i istimrârî "-Agelmek", fiil-i istikrarî "-Akalmak", fiil-i mufâcee "-Açıkmak" ele alınır. Yardımcı fiiller (idi, imiş, ise) de işlenir. Fer'-i fiil ve zarf fiiller de önceki kitaplardaki gibi anlatılır. Ayrıca kitabın sonundaki zeyl-i kitap bölümünde sünâî, sülâsî, rübaî masdarlardan örnekler verilir.

Ali Nazîma'nın **Lisân-ı Osmanî(1885)** kitabında fiil bahsinde önce fiilin zamanlarından bahsedilir: Mazi (mazi-i şühûdi ve mazi-i naklî), muzari (hal ve istikbal, muzarinin kapsadığı zamanlar olarak gösterilir), emir (vücûbî ve iltizâmî), nehy (hâzır ve gâib) şeklinde tasnif edilir. Masdar, hafif "-mek" ve sakîl "-mak" olarak ikiye ayrılır ve sonuna "+tA" eki ilâvesiyle siga-i istimrarî yapıldığı belirtilir: "Gelmekte, okumakta" gibi. Fiillerin zamanlara göre olumlu ve olumsuz çekimleri, soru şekilleri gösterilir. Ayrıca bazı fiillerin sonuna edat-ı tekidden olan "â" veya "ya" ilâve olunursa istifham-ı müfid olur: Okudu mu ya? Yerine okudun â?

[24] Ufak, ufal- fiilinden değil ufa-'dan türemiştir.

Çekimli fiillerin önceki kitaplardaki kullanımları ile birlikte başka kullanımları da anlatılır. Çekimli bir fiilin tek başına bir cümle olabileceği, fâilinin bulunabileceği belirtilir. Çokluk halinde bulunan ism-i fâillerin fiili çoğul eki almaz: "Ağaçlar çiçek açtı." Mazi-i şühûdînin birinci çoğul şahsına "+tA" eki getirilirse fiil-i vasfîden muhtasar bir siga-i zamanî yapılır: "Geldikte (geldiği vakitte), kaldıkta (kaldığı vakit)"[25]. Fiil-i muzari menfileriyle birleştiğinde mânâ-yı takip ve tacilî meydana gelir: "Gelir gelmez" gibi. Fiil-i vücûbî mânâsı onun mazmununu masdarda "gerektir" kelimesinin ilâvesiyle de sağlanır: "Yapmak gerektir (yapmalı)". "Gerek" kelimesi edat-ı tahmin olarak da kullanılır: "Yazmak gerek." Fiil-i iltizâmînin tekrarlanmasından mânâ-yı tedricî olur: "Yaza yaza öğrendim." Fiil-i iltizâmînin üçüncü tekil şahsına "-ArAK" getirilerek hal sigası yapılır: "Yazarak" gibi. Meçhul fiillerin fâili olmayıp mefûlü fâil makamında kullanılır ve bu mefûle de nâib-i fâil denir. Mefûlün çeşitleri şunlardır: 1. Mefûl-ı mutlak "Bir geliş geldi; iki ateş attı." gibi sayı ve özellik gösterenlerdir. 2. Mefûlünbih: a) Mefûlünbih-i sarih "keçiyi kesti." gibi, bir fiilin vâki olduğu şeyi beyan eder. b) Mefûlünbih-i gayr-ı sarih "Dağa çıktı; evden geldi; filân ile gitti." 3. Mefûlünfih "ayda yılda, mektepte, evde" gibi zaman ve yer bildirenlerdir. 4. Mefûlünleh "senin için geldim; bugün gelmediğinizden para alamadınız." gibi sebep ifade edenlerdir. Fiillerde şahıs eklerini kullanımı da gösterilir. Fiillerin emir, nehy, hal, istikbal, mazi ifade edenlerine ihbarî "geldi mi, geliyor mu, gel" gibi, "keşke gelse" gibi temenniye dair bulunanlara inşâî denir. İhbarî ve inşâî sigalarının, fiil-i nâkısalarla "idi, imiş, ise" birlikte mürekkeb sigalar (hikâye, rivayet, şart) oluşturulur.

Ef'âl-i vasfiyye ile de sıfat hükümünde kullanılan fiiller anlatılır: "Yazdığım zaman okurum; hoca gelmediğinden ders okunmadı." gibi. Bu gibi fiiller, ism-i masdar gibi de kullanılır: "Geldiği malum ve gittiği meçhuldür."

Zarf fiiller de önceki kitaplardaki gibi aynen tekrarlanır.

[25] "-dIK/-dUK" eki görülen geçmiş zaman eki çokluk 1. şahıs değil, sıfat-fiil ekidir. "-dIKtA/-dUKtA zarf-fiil gibi kullanılan sıfat fiil ekidir.

Halit Ziya'nın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1885)** kitabında önce fâil ile mefûl (mefûlün sarih ve mefûlün gayr-ı sarih) ele alınır. Daha sonra fiiller siga, zaman, kemiyyet, şahıs ve tasrif açısından incelenir. Fiilerin beş sigası vardır: İhbariyye, emriyye, iltizâmiyye, vücûbiyye, masdariyye.

Zaman açısından da mazi, hal ve müstakbel diye ayrılır. Mazi kendi içinde şühûdî ve naklî diye ayrılır. Müstakbel de iki kısımdır: Müstakbel-i iradî "yaparım" ve müstakbel-i mecburî "yapacağım". Zamanlar basit veya mürekkeb de olurlar: Zaman-ı basit olmak fiilinin yardımı olmadan çekilen zamandır: "Ben söylüyorum." Zaman-ı mürekkeb olmak fiilinin yardımı ile çekilen zamandır: "Ben söylemiş oluyorum."

Kemiyyet bahsinde fiilin teklik veya çokluk olabileceği, cümle içinde fâil ile fiilin bu açıdan uygunluğu anlatılır. Fiillerde üç şahıs vardır: Mütekellim, muhatab, gâib.

Tasrif bahsinde de sevmek fiilinin zaman-ı basite, sigalara göre çekimi verilir. Masdarı sevmek, fer'-i fiili seven, fer'-i fiil-i mübalâğası sevicidir şeklinde gösterilir. Fiilin madde-i asliyye denilen hiç değişmeyen kök kısmı ile madde-i lâhika denilen değişen çekilen ek kısmından meydana geldiği belirtilir. Türkçe'de fiillerin dokuz sınıfa ayrıldığı söylenir: Fiil-i müteaddî, fiil-i lâzım, fiil-i malum, fiil-i meçhul, fiil-i müşâreket, fiil-i iktidar "-Abilmek", fiil-i tacil "-I/-Uvermek", fiil-i mukârebe "-Ayazmak", fiil-i istimrar "-Agelmek, -Akalmak, -Agörmek, -Adurmak". Bunların her biri de dört türlü olur: Müsbet, menfi, istifham-ı müsbet, istifham-i menfi. Meçhul, müşâreket ve menfi fiillerin tasrifi sırasında masdarları, fer'-i fiileri ve fer'-i fiil-i mübalâğaları da gösterilir: "Sevilmek-sevilen-sevilici; sevişmek-sevişen-sevişici; sevmemek-sevmeyen-sevmeyici" gibi.

Suver-i efâl başlığı altında atıf sureti "-Up", takip sureti "-IncA", tevkit sureti "-DIKçA", intiha sureti "-IncAyA kadar, dek, değin", ibtida sureti "-AIl dAn beri", izafet sureti "-DIĞI, -AcAĞI", hal sureti "-ArAK" anlatılır.

Manastılı Mehmet Rıfat'ın **Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabının sarf kısmındaki fiil bahsinde önce zât fiil ele alınır. Zât fiil hem zâta hem şahsa delâlet ederek bir işi veya hali beyan eden kelimedir. Zât fiil, basit, mürekkeb, rabt, hususî sigalardan ibarettir. Basit sigalar: Mazi-i şühûdî, mazi-i naklî, hal, muzari, istikbal, vücûbî, iltizâmî, emr-i hazır, emr-i gâib. Mürekkeb sigalar: Mürekkebât-ı âmme (masdar-ı mürekkebelerden teşkil olunan "-Abilmek, -I/Uvermek" gibi sigalarıdır) ve mürekkebât-ı hâsse (fiil-i iâne ile teşkil edilen hikâye, rivayet, şart fiilleridir). Rabt sigaları: Siga-i atfiyye "-Ip/-Up", siga-i takibiyye "-IcAK", siga-i ibtidaîyye "-AIl beri", siga-i intihaiyye "-IncAyA dek, kadar", siga-i tevkıtiyye "-DIKçA", siga-i taliliyye "-GIn", "kesmegin[26]". Hususî sigalar: Siga-i sıla "-DIĞI, -AcAĞI", siga-i mukârebe "-yazmak", siga-i istimrâriyye "-gelmek". Fer'-i fiil bahsinde de ism-i fâil "-An, -IcI/-UcU", mübalâğa-i ism-i fâil "-GAn, -GIç/-GUç, -GIn/-GUn, -KAn", ism-i mefûl "-An", sıfat-ı müşebbehe "-K, -GAn, -GIn/-GUn, -KAn, -KIn/-KUn", ism-i âlet "-KI, -GI/-GU", hâl-i terkibî "-ArAK", ism-i mekân "-K" incelenir.

Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında basit (mazi-i şühûdî, mazi-i naklî, hal, istikbal, muzari, fiil-i iltizâmî, fiil-i vücûbî, emir) ve birleşik (hikâye, rivayet, şart) zamanlı fiillerin çekimi, zarf fiiller ve fer'-i fiil önceki kitaplardaki gibi gösterilir.

Aynı yıla ait Süreyya'nın **Tasrifat-ı Lisân-ı Osmanî** kitabında da fiil, masdar, zât fiil, fer'-i fiil diye ayrılır. Masdar, yapısına (basit-birleşik), kökenine (fiil, isim, sıfat olarak) ve aldığı eklere göre önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Ayrıca kökü fiil olan masdarlar, iki şekilde incelenir: 1. Mücerred masdarlar, kökünde bulundurduğu harf sayısına göre sünâî, sülâsî, rübaî, hümasî diye adlandırılır. 2. Mezidünfih masdarlar, mânâ açısından dört kısımdır: a) Meçhul b) Müşareket c) Edat-ı tâdiye d) Mutavaat. Kök harfleri açısından beş kısımdır: a) Vâhid mezidünfih: "Yemek-yedirmek" " يـ " b) Sünâî mezidünfih: "Almak-aldırmak" "الـ " c) Sülâsi

[26] Buradaki ek "–gın" değil "–mAK+ı+n"dır.

mezidünfih: "Usanmak-usandırmak" " -اوصان" d) Rubaî mezidünfih: "Bağışlamak-bağışlatmak" "-بغشلا" e) Hümasî mezidünfih: "Ismarlamak-ısmarlatmak" "-اصمر لا ".

Diğer kitaplardaki masdarın kullanımlarından farklı olarak masdar-ı vahdet ("kere" kelimesi kullanılarak yapılır; "bir kere gelmek yok mu") ve masdar-ı nev'î "gezinti, sevinç" gibi kelimeler verilir.

Zât fiillerde basit sigalardan bahsedilirken de muzari farklı şekilde anlatılır: "Sever; sevdi, seviyor, sevecek" her üç zamanı da kapsar.

Fer'-i fiil bahsinde de önceki kitaplardaki diğer kısımların tekrarı ile birlikte ism-i zaman verilir ve yalnız "yatmak" fiilinden "yat-sı" kelimesinin kullanıldığı belirtilir.

Mihrî'nin rüşdiye ve idadiler için hazırladığı **Mutavvel Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında fiil zaman (mazi-yi şühûdî, mazi-yi naklî, hal, muzari, istikbal), siga (ihbarî, iltizâmî, vücûbî, emrî) ve şahıs (mütekellim, muhatab, gâib) açısından ele alınır.

Mesâil-i şetta başlığı altında da masdardan müştak diğer sigalar verilir: 1. Siga-i taliliyye("+n", biraderiniz hasta olmagın-hasta olduğu için demektir) 2.Siga-i sebebiyye("-DIK dan", "-AcAk dan"; hasta olduğumdan gelemeyeceğim; teklifinizi kabul edemeyeceğimden affınızı dilerim.) 3. Siga-i ibtidaîyye "-AlI dan beri" 4. Siga-i takibiyye "-IncA" 5. Siga-i intihaiyye "-IncAyA dek, kadar" 6. Siga-i tevkıtiyye "-DIKçA" 7. Siga-i atfiyye "-Ip/-Up" 8. Siga-i sıla "-DIĞI, -AcAğI" 9. Siga-i teşbihiyye "-mIşçAsInA, -rcAsInA" 10. Siga-i hal-i terkibî "-ArAK".

Efâl-i mürekkebe başlığı altında fiil-i tacil, fiil-i iktidar, fiil-i mukârebe, fiil-i istimrâr, fiil-i mufâcee, fiil-i müvellid, masdar-ı zamaniyye anlatılır. Burada farklı olarak fiil-i müvellid ve masdar-ı zamaniyye vardır; diğerleri ise daha önceki kitaplardaki gibidir. Fiil-i müvellid bütün isimlerden tertip edilen fiillerdir: 1.

İsimlerin sonuna "-mAK, lA-mAK, lAn-mAK, lAş-mAK, lAT-mAK" ekleri getirilerek yapılan fiiller: "Ekşimek, terlemek, evlenmek, körletmek, kötüleşmek" gibi. 2. İsimlerin fiil-i âmla "etmek, eylemek, kılmak, buyurmak, olmak" birleşmesiyle yapılır. Masdar-ı zamaniyye olmak fiilidir. Mazi, hal, muzari ve istikbal sigaları ile birlikte kullanılır: "Görmüş olmak, görür olmak, görecek olmak" gibi.

Râsih'in **Sual ve Cevab-ı Kavâid(1888)** kitabında da fiil, masdar, zât fiil ve fer'-i fiil diye ayrılır ve önceki kitaplardaki anlatımlarla birlikte bazı ilâveler yapılır. Masdar bahsinde fiiller kök itibariyle mücerred ve mezidünfih diye ayrılır. Mücerred fiiller de köklerindeki harf sayısına göre fürâdî, sünâî, sülâsî, rübaî, hümasî diye sınıflandırılır. Ayrıca fiiller mânâlarına, yapılarına, çatılarına, masdarlarının aldıkları eklere göre de incelenir ve çekimleri yapılır. Yardımcı fiillerle birlikte efâl-i kulub "sanmak, zannetmek, addetmek, tahmin etmek" gibi da ele alınır.

Fer'-i fiil olaral fiilden türemiş sıfatlar önceki kitaplardaki gibi anlatılır.

Çekimli fiillerde aslen üç zaman vardır: Geçmiş, şimdiki, gelecek. Çekimli fiilerin zamanlara göre ihbarî ve inşâî diye ayrılır. İnşâî yalnız gelecek zamanda olur. Çünkü geçmiş için emir olunmaz ve talep olunan şeyi konuşma zamanından sonra icra olunabileceğinden şimdiki zaman da olamaz. İhbarî ise üç zamanda bir fiilin vukuunu haber verir. İhbarî: Mazi-i şühûdî, mazi-i naklî, hal, istikbal, muzari. İnşâî: Emr-i hâzır, emr-i gâib, nehy-i hâzır, nehy-i gâib, fiil-i iltizâmî, fiil-i vücûbî.

Ahmet Nazif'in **Telhis-i Sarf-ı Osmanî(1888)** kitabında fiil üç şekilde ele alınır: Fiil-i aslî, zât fiil, fer'-i fiil. Fiil-i aslîde masdar ve çeşitleri gösterilir: Masdar-ı fiilî, masdar-ı ismî, masdar-ı vasfî, masdar-ı tahfifî, hâsıl-ı masdar. Zât fiilde basit ve birleşik zamanlı fiillerin çekimleri verilir. Yapı bakımından birleşik fiiller: İktidarî "-Abilmek", tacilî "-I/-Uvermek", zamanî "olmak", istimrarî "durmak, görmek, kalmak, gelmek", mukârebe "yazmak" şeklinde sınıflandırılır. Fer'-i fiilde de ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalâğa, ism-i âlet anlatılır.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî(1888)** kitabındaki fiil bahsinde fiilin önce mütekellim, muhatab ve gâib şahısları açısından çekimleri verilir. Daha sonra fiilin çatısı, yapısı, zamanları ele alınır. Sadece sıla sigası "sevdiği, seveceği" gibi gösterilir.

Necib Asım'ın **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1889)** kitabında fiil önceki kitaplardaki gibi sınıflandırılır ve ele alınır. Yalnız çekimli fiil bahsinde zamanlar incelenirken muzarinin yerine göre hal veya istikbal mânâsını ifade edeceği belirtilir. Fer'-i fiil bahsinde de sadece ism-i fâil ve ism-i mefûl anlatılır.

Ahmet Rasim'in **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1889)** ile aynı yıla ait **Yeni Usul Muallim-i Sarf** kitaplarında fiillerin şahıslara ve zamanlara göre çekimleri verilir. Fiillerin çatısı (lâzım-müteaadi, malum-meçhul) incelenir. Birleşik fiillerin (iktidarî, tacilî, mukârebe) yardımcı fiillerle "idi, imiş, ise" birleşmesi anlatılır. Zarf fiillerden de sadece sıla sigası belirtilir: "Sevdiğim, seveceğim" gibi.

Mihrî'nin **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1889)** kitabında fiil bahsinde zât fiiller önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Fakat fiilin zamanlarından istikbal anlatılırken geleceği belirten beş siganın olduğu söylenir: 1. Müstakbel "Yarın geleceğim." 2. İltizâmî "Allah vere de yağmur gele." 3. Vücûbî "Daima durmalısın." 4. Emr-i hâzır "Şunu götür." 5. Emr-i gâib "Biraderin gelsin". Basit ve birleşik zamanlı fiillerle birlikte zamir-i nisbî ve zamir-i fiilî de verilir.

Hasan Şefik'in **Sarf-ı Türkî(1890)** kitabında fiil, siga; (fiil tarafından beyan olunan hal veya amelin suretidir; ihbarî, emrî, iltizâmî, vücûbî, masdarî diye beş kısma ayrılır; ilk dördü, çekiminde sonlarına aldıkları şahıs ekleri sebebiyle şahsî, beşincisi ise herhangi bir çekime tâbi olmadığı için gayr-ı şahsî olarak adlandırılır) zaman (hal, mazi-i şühûdî, mazi-i naklî, müstakbel-i mecburî: "Okuyacağım" gibi ileride vukuuna şüphe edilmeyen, müstakbel-i ihtiyarî: "Okurum" gibi ileride vukuuna şüphe edilendir. Zaman, basit ve mürekkeb de olur. Basit zaman "okuyacağım" gibidir. Mürekkeb zaman "olmak" fiili ile yapılır: "Ben okumuş oluyorum"), adet (fiil ile fâilin teklik-çokluk açısından uygunluğu), şahıs

(mütekellim, muhatab, gâib), tasrif (bir fiilin çeşitli sigalarını bütün zamanları ve adetleri şahıslarıyla okumak veya yazmaktır. Bir fiilin mazi-i naklî, müstakbel-i ihtiyarî, müstakbel-i mecburîsinin üçüncü tekil şahıslarının sonuna "olmak" yardımcı fiili getirilerek o fiilin mürekkeb sigaları teşkil olunur: "Sevmiş oluyorum, sevecek oldum, sever oldum." Mazi-i naklî ve müstakbel-i mecburînin üçüncü tekil şahıslarının sonuna "dır" getirilerek fiilin vukuuna ihtimal fazla olduğu ifade edilir: "Sevmiştir, sevecektir." gibi) açısından incelenir.

Her fiil iki kısımdan oluşur: Biri hiç değişmeyen kısım olan madde-i asliyye yani kök kısmıdır. Diğeri ise çekime uğrayan ek kısmı olan madde-i lâhikadır. Fiiller yapı, çatı, soru, olumlu ve olumsuzluk açısından da ele alınır.

Fer'-i fiil bahsinde de ism-i fâil anlatılır.

Tadil-i fiil bahsinde ise bir fiil veya sıfatın manâsını tadil eden kelimeler verilir ve bunlar hiç değişmez: "Çok söyleyen çok yanılır" cümlesinde çok kelimesi fiilin mânâsını tadil eder. Bugün, yarın, dün, az, çok, çabuk, ağır, ansızın, gayet gibi tadil-i fiil örnekleri verilir. Hal sureti "-ArAK" ve sıfatlar "iyi adam iyi söyler" da tadil-i fiil olurlar.

Mehmet Hayri'nin **Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabında sadece basit zamanlı fiilerin çekimleri gösterilir. Fiilin fâili ile ilgili olarak malum ve meçhul olması anlatılır. Fiil ile fâilin teklik ve çokluk açısından uygunluğu verilir. Fâil teklik ise fiil teklik, fâil çokluk ise fiil çoklukdur. Saygı ifadesi için bazen fâil tekil olduğu halde fiil çoğul olabilir: "Paşa hazretleri geliyorlar."

Ali Nazîma'nın **Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabında sadece basit zamanlı fiillerin çekimleri verilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Mükemmel Osmanlı Sarfı(1890)** kitabında da fiili aynı şekilde işler.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya'nın **Sarf-ı Osmanî(1891)** kitabında önce yapı bakımından basit ve birleşik (fiil-i iktidarî, fiil-i tacilî, fiil-i mufâcaa "ansızın vâki olan, çıkageldi" gibi). Fiillerin basit ve birleşik (hikâye, rivayet, şart) zamanları verilir. Fer'-i fiil bahsinde de ism-i fâil, mübalâğa-i ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet verilir. Rabt sigaları olarak da hâl-i terkibî, siga-i sıla, siga-i atfiyye, siga-i intihaiyye, siga-i ibtidaîyye, siga-i taliliyye (siga-i sılaya mebni, cihetle, münasebetiyle, hasebiyle, bina ilâve edilerek yapılır), râbıta-i vaktiyye "olduk da, olduğu gibi, olacak, olduğunda" gibi, râbıta-i şartiyye "ise, -InCA, üzere"; "aklı varsa çalışır; böyle alınca şöyle olur; bu kitabı okumak üzere sana verdim." gösterilir.

Süleyman Safvet'in **Mebâdi-i Sarf-ı Türkî(1891)** kitabında fiil, asıl fiil, zât fiil, fer'-i fiil şeklinde yukarıda anlatıldığı gibi sınıflandırılır ve incelenir. Zarf fiiller de aynı şekilde gösterilir.

Mazhar'ın **Yeni Tertip Küçük Osmanlı Sarfı(1891)** kitabındaki fiil bahsinde yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri sadece gösterilir.

Şemseddin Sâmi'nin **Nev-Usul Sarf-ı Türkî(1891)** kitabındaki fiil bahsinde önce basit sigalar ele alınır: Siga-i haberiyye "geldim, göreceğim" gibi, siga-i iltizâmiyye "seveyim", siga-i ricaiyye "sevsem", siga-i vücûbiyye "sevmeliyim", siga-i ibtidaîyye "sevince", siga-i tarihiyye "seveli", siga-i şartiyye "severse", siga-i terkibiyye "sevdikde, sevdikten sonra", siga-i hâliyye "severken", masdar "sevmek". Mürekkeb sigalar ise hikâye, rivayet ve şarttır.

Fiil zaman, şahıs, çatı, yapı açısından da önceki kitaplardaki gibi değerlendirilir. Tebdil-i bina başlığını taşıyan bahiste her fiilin asıl binasını yani çatısını değiştirmenin mümkün olabileceği söylenir: "-l-, -n-" harfleriyle malumu meçhul veya müteaddi ise lâzım; "-ş-" ile müşâreket, "-n-" ile de mutâvaat yapılır.

Fiil-i vücûdî başlığı ile "var-yok" anlatılır ve iki şekilde kullanılır: Biri munsarif ki birinci, ikinci ve üçüncü şahısların tekil ve çoğul durumlarını gösterir; "var imişim, var idik, yok idim" gibi; diğeri gayr-ı munsarif ki yalın üçüncü tekil şahsı gösterir "vardır, yoktur". Her iksinde de haber (basit sigalar), şart "ise" ve hal "-ArAK, iken" sigaları kullanılır.

Siga-i atika diye de eski Türkçe'de kullanılan istikbal için kullanılan "-IsAr" ekinden, "-IcAK" eki ile yapılan " gelicek" hal sigasından bahsedilir. Siga-i masdariyyede masdardan türemiş sigalar şu şekilde kullanılır: "+lA" (gelmekle, gelmesiyle), "+sIzIn" (gelmeksizin), "+n" (gelmeğin), "dAn[27]" (gelmeden).

Fiilden türemiş sıfatlar olarak da "-GIn/-GUn, -K, -KIn/-KUn, -mA, -nç eklerini alan fiiller gösterilir: "Geçgin, keskin, azgın, atak, bozuk, delik, yazma, salma, gülünç" gibi.

Ali Nazîma'nın **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1892)** kitabında ise yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin sadece haber kipleri ve çatıları anlatılır.

Hasan Fehmi'nin **Bedâyiü'l-Kavâid(1892)** kitabını fiil bahsinde yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri, rabt sigaları önceki kitaplardaki gibi aynen verilir. Yalnız birleşik fiillerden masdar-ı terkibî, hâs masdarın sıfat veya mefûllerle birleşmesi "ağır yürümek, kitap okumak"; âm masdarın sıfat veya Arapça masdarlarla birleşmesi "naz etmek" verilir.

Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)** kitabının dördüncü defteri fiile ayrılır. Yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri verilir. Efâl-i vasfiyye başlığı ile de siga-i sıla anlatılır. Rabt sigaları olarak da sadece siga-i atfiyye, siga-i takibiyye, siga-i ibtidaîyye, siga-i tevkıtiyye verilir. Fiilin fâil ve mefûl (mefûlünbih-i sarih ve mefûlünbih-i gayr-ı sarih diye ayrılır.) ile

[27] "-mAdAn" zarf fiil ekidir.

olan ilişkisinden bahsedilir. Tekid-i fiil için mefûl-ı mutlak kullanıldığı söylenir: "Yazış yazdı; okuyuş okudu." gibi.

Hocazâde Ahmet Cevdet'in **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)** kitabında ise sadece yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri verilir.

Necib Asım'ın **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı(1892)** ve Bedros Zeki'nin **Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî(1892)** kitaplarındaki fiil bahsi, asıl fiil (masdar), zât fiil, fer'-i fiil sınıflandırması ile yukarıdaki örneklerdeki gibi incelenir.

Abdülkerim Hâdî'nin **Lisân-ı Türkî(1892)** kitabında da fiil, masdar, zât fiil, fer'-i fiil şeklinde sınıflandırılır ve önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Masdar bahsinde fâil ve mefûlün (mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünfih) fiil ile olan ilişkisi anlatılır. Ayrıca sigalara mahsus ihtarlar diye bir bölüm vardır. Burada sigaların çeşitli kullanımları verilir: 1. "-mAdIK" eki, ism-i fâil ve ism-i mefûl yerine kullanılır: "Memleketin görülmedik yeri kalmadı." 2. "Sönmüş kömür, yanar dağ, gelecek sene" gibi sıfat yerine kullanılır. 3. Fiil-i iltizâmînin üçüncü tekil şahsını bazen sıfat bazen dua yerine kullanılması belirtilir. " Allah vere de yağmur yağa." 4. "Yaza yaza yazmayı öğrendim." gibi mânâ-yı tedricî için kullanılır. 5. "Görür görmez tanıdım." Fiilin hemen vukuunu belirtir. 6. "-DIr" edat-ı haberin kullanımı: "Okumuştur, gelecektir, gelmelidir." gibi. 7. Hal, muzari ve istikbal sigalarının yazımındaki ses değişiklikleri gösterilir. 8. "Olmak" masdarının kullanımı verilir. "Bu yüzük epeydir kıymetdâr olmuyor."

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Hâce-i Lisân-ı Osmanî(1892)** kitabının İlm-i Sarf-ı Türkî bölümünde fiili zât fiil, hususî sigalar ve fer'-i fiil kısımları ile inceler. Zât fiil bahsinde yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri verilirken istikbal mânâsını veren sigalar olarak emir, nehy, vücûbî, iltizâmi; muzari mânâsını veren sigalar olarak da hal ve istikbal gösterilir. Birleşik fiiller mürekkebât-ı âmme (iktidarî, tacilî, Tâlimî, mukârebe, istimrarî) ve

mürekkebât-ı hâsse (fiil-i iâne ile birleşerek yapılan hikâye, rivayet, şart fiilleri) diye ayrılır.

Hususî sigalar bahsinde kelimelerin birbirine bağlanmasına sebep olup çekimleri olmayan sigalar gösterilir. Basit olanlarına rabt sigaları, mürekkeblerine hususî mürekkebler denir. Rabt sigaları önceki kitaplarda bahsedildiği gibidir. Hususî mürekkeb sigaları ise siga-i mufâcaa "çıkageldi" ile istikrar sigasıdır. "-Akalmak, uyuyakalmışım."

Fer'-i fiil bahsi de sıfat-ı müştaka ve esmâ-yı müştaka diye ayrılır. Sıfat-ı müştaka, fiilden türemiş sıfatlardır: İsm-i fâil "-An, -IcI/-UcU", ism-i mefûl "-An, -mIş/-mUş, -mA", mübalâğa-i ism-i fâil "-GAç, -GIç/-GUç, -GAn, -KAn, -KIn/-KUn", sıfat-ı müşebbehe "-GIn/-GUn, -K". Esmâ-yı müştaka, masdardan türemiş isimlerdir: İsm-i mekân "-AK" "konak, yatak" gibi; ism-i zaman "DA[28]", ism-i fâilin sonuna "yazanda", ism-i mefûlün sonuna "yazılanda", mazi-i şühudini sonuna "yazdıkta" gibi gelir, ism-i âlet "-GI/-GU, -K, -KI/-KU", döşek, keski, sürgü, askı, çalgı gibi). Ayrıca burada masdarın aldığı ekler de gösterilir.

Ali Rıza'nın **Mebde-i Sarf-ı Osmanî(1894)** kitabındaki fiil bahsinde masdar, çekimli fiil ve fer'-i fiil sınıflandırması önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Salih İhsan'ın **Osmanlı Lisânı(1894)** kitabında yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin çekimleri gösterilmekle birlikte rabt sigaları verilir. Fiillerin çeşitli mânâlardaki kullanımları gösterilir: "Yazar yazmaz" mübâderet mânâsı; "kabul etme, emir budur." (tesâvi mânâsı); "olmaz olmaz, yok yok" (müsbet mânâsı) gibi. Fiil-i nâkıstan örnekler verilir: "Ben zengin oldum; O çocuk oldu bitti çalışkandır." Ayrıca efâl-ı gayr-ı zâtiyye başlığı ile "yağmur yağıyor, gök gürledi, şimşek çakıyor." gibi sadece üçüncü tekil şahısları kullanılan fiiller örnek verilir.

[28] "-AndA, -DIKtA/-DUKtA" zarf fiil olarak kullanılan sıfat fiil ekleridir.

M. Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)** kitabında yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri ile birlikte sadece siga-i sıla anlatılır. Ayrıca fer'-i fiil bahside daha önce gördüğümüz kitaplardaki gibidir.

Ahmet Rasim'in **Sarf-ı İbtidaî(1896)** kitabında sadece yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri verilir ve fâilden bahsedilir.

Şeyh Vasfi'nin rüşdiye birinci senesine ait **Yeni Sarf-ı Osmanî(1896)** kitabındaki fiil bahsinde masdar başlığı altında masdarların kökü, aldığı ekler, çatısı, basit ve birleşik zamanlara göre çekimi, yapısı incelenir. Rabt sigaları önceki kitaplardaki gibidir. Fer'-i fiil olarak sadece ism-i fâil ve ism-i mefûl gösterilir. İsimler gibi de çokluk eki alabilecekleri belirtilir.

Hüseyin Tahsin de **Muhtasar Rehber-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabında fiili, masdar, zât fiil, fer'-i fiil bölümleri ile inceler. Masdarı, önce masdar-ı fiilî, masdar-ı ismî, masdar-ı vasfî diye kök kelimesine göre inceler; daha sonra aldığı eklere, çatısına, mânâsına, yapısına göre ele alır.

Zât fiilde yapı bakımından basit ve birleşik fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimlerini anlatır. Ayrıca fiili, fâiline nazaran mânâ cihetiyle fiil-i tam (fiil, fâil ile söylendiğinde muhataba tam fayda ifade eder: "Ahmet okudu.") ve fiil-i nâkıs(fiil, fâili ile söylendiğinde muhataba tam fayda ifade etmeyip mefûle muhtaç olan fiildir: "Ahmet kabul eyledi." diye ayırır.

Fer'-i fiilin bölümleri olarak da ism-i fâil, ism-i mefûl, mübalağa-i ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe verilir. Fiile dair bazı sigalar başlığı ile de rabt sigaları aynı önceki kitaplardaki gibi belirtilir.

Ömer Sıdkı'nın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1897)** kitabının sarf kısmında fiil bahsi işlenirken yardımcı fiiller, zât fiiller, rabt fiiller, sıla fiilleri ele alınır. Yardımcı fiiller kısmında isim, sıfat, kinayat ve başka fiillerin ilâvesiyle olan yardımcı fiillerdir. "Olmak" masdarından bir takım düzensiz sigalar olup ihbarî (bir haber-i

tam verir; "Im/Um, sIn/sUn, -/DIr, Iz/Uz, sInIz/sUnUz, lAr"), hikâye "Dım/DUm, Dın/DUn, DI/DU, DIK/DUK, DInIz/DunUz", rivayet "mIşIm/mUşUm, mIşsIn/mUşsUn, mIş/mUş, mIşsIn/mUşsUn, mIşlAr/mUşlAr" ve şart "sAm, sAn, sA, sAK, sAnIz, sAlAr" adlarıyla dört çeşittir. Bunlar başlı başına bir zaman göstermedikleri için efâl-i nâkısa diye de adlandırılır. Ayrıca masdarların da yardımcı fiillerle birlikte kullanılabileceği gösterilir: Asıl masdarların mefûlünfihleri ile yardımcı fiillerin birleşmesi "Yazmakta idim", masdar-ı tahfifî ile yardımcı fiilin birleşmesi "Yazmada idim", asıl masdarların sonuna "üzere" edatı getirilip yardımcı fiil ile birleşmesi "Yazmak üzereyim, yazmak üzere idim" gibi. Zât fiiller ve rabt fiiller de önceki kitaplarda görülen bahislerin tekrarıdır. Sıla fiili diye ayrı bir başlık verilir ve sıla fiili ikiye ayrılır: 1. Sıla-i mazi "DIK/DUK", "yazdığı". 2. sıla-i müstakbel "AcAK", " yazacağı".

Muammer'in **Muhtasar Kavâid-i Mevzua-i Lisâniyye(1898)** kitabındaki basit ve birleşik yapılı fiillerin çekimleri ve zarf fiiller de önceki kitaplardaki gibidir.

Râşid'in **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmaniyye** kitabının sarf-ı Osmanî**(1897)** kısmında fiili zât fiil, hususî sigalar ve fer'-i fiil diye sınıflandırır ve Manastırlı Mehmet Rıfat'ın incelediği gibi inceler.

Şeyh Vasfi'nin rüşdiye ikinci seneye ait **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî(1899)** kitabı önceki kitabındaki bahisleri genişleterek ele alır. Fiilin fâil ve mefûlle olan ilişkisi incelenir. Mefûl, mefûlünbih-i sarih (mücerred, mefûlünbih) ve mefûlünbih- i gayr-ı sarih (mefûlünileyh, mefûlünfih) diye ikiye ayrılır. Tadad-ı fiil başlığı ile bir fiilin fâili çokluk olduğu halde canlı ise fiil bazen çokluk, bazen teklik olur: "Çocuklar söz dinlemelidirler veya dinlemelidir." Eğer fâil canlı değil ise çoğunlukla fiil teklik olur: "Duvardan taşlar düşecek." Çekimli fiilerin çatısı anlatılırken malumu meçhul "istemek-istenmek, kırmak-kırılmak", lâzımı müteaddi "gülmek-güldürmek, uyumak-uyutmak", müteaddiyi lâzım "sevmek-sevinmek, savmak-savuşmak" yapmak gösterilir. Arapça masdarların yardımcı fiillerle kullanımları verilir: "Tekdir etmek, intibah eylemek" gibi. Fer'-i fiil bahsine ilâve olarak mübalâğa-i ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe getirilir.

İbtidaîlerinin üçüncü senesi için hazırlanmış olan **Sarf-ı Osmanî(1899)** kitabındaki fiil bahsinde masdar (hafif ve sakil masdarlar), basit yapılı fiillerin basit zamanlı (mazi-i şühûdî, mazi-i naklî, muzari, hal, istikbal, fiil-i vücûbî, fiil-i iltizâmî, emr-i gâib, emr-i hâzır) olumlu-olumsuz çekimleri, fiilin çatısı (sadece malum veya meçhul olması) verilir. Fer'-i fiil olarak da sadece ism-i fâil ve ism-i mefûl gösterilir.

Pavlaki Militiyopolus'un **Lisân-ı Türkî(1900)** kitabının birinci cildinin ikinci kısmındaki fiil bahsinde siga-i ihbariyye, siga-i temenni (fiil-i iltizâmî), emir ve nehy, masdar (asıl masdar "-mAK", masdar-ı tekidî "LIK/LUK", masdar-ı tahfifî "-mA", fer'-i fiil (ism-i fâil, ism-i mefûl), rabt sigaları (siga-i atfiyye "okuyup", siga-i sıla "okuyacağım, okuduğum", siga-i hal "okuyarak, okuya okuya, okur iken", siga-i takibiyye "okuyunca", siga-i ibtidaîyye "okuyalı", siga-i taliliyye "okumakla"), fiil-i iâne ("imek" fiili, olmak, var, değil, yok) belirtilir. Birinci cildin üçüncü kısımdaki fiil bahsinde ise önce masdar ele alınır ve masdarın aldığı ekler, çatısı incelenir. Fer'-i fiil bahsi de daha genişletilerek mübalâğa-i ism-i fâil ve sıfat-ı müşebbehe ilâve edilir. Rabt sigalarına da siga-i sebebiyye "okuyacağımdan, okuduğumdan", siga-i intihaiyye "görünceye kadar, varıncaya değin", siga-i tevkıtiyye "yazdıkça, parladıktan, okudukta", siga-i teşbihiyye "severcesine, okumuşcasına" ilâve edilir.

Ahmet Lisâneddin'in **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1900)** kitabında fiil masdar, zât fiil, fer'-i fiil, siga başlıkları ile anlatılır. Masdar bahsinde sadece masdarın aldığı ekler (masdar-ı aslî, masdar-ı tahfifî, masdar-ı tekidî, hâsıl-ı masdar, ism-i masdar) önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Yalnız ism-i masdar için şu açıklamayı yapar: Sonunda edat-ı masdar "-mAK" olmadığı halde kendisinde masdar mânâsı bulunan "sevgi, saygı, duygu" gibi kelimeler örnek verilir. Ayrıca sıfatların sonuna "lIK/lUK" eki getirilerek yapılan kelimeleri de ism- masdardan sayar; "hastalık" gibi. Zât fiil ve fer'-i fiil bahisleri önceki kitaplardakilerin aynısıdır. Siga başlığı ile rabt sigaları da aynen tekrarlanır. Havass-ı efâl başlığı ile de yardımcı fiiller "olmak, etmek, eylemek, kılmak, bilmek, imek fiili" anlatılır.

Ahmet Cevat'ın **Lisân-ı Osmanî(1905)**- rüşdiye 1. sene- kitabında önce fiil-i cevherî ve fiil-i hamlî ele alınır. Her fiil-i hamlî bir müsnedle bir fiil-i cevherîye dönüşebilir: "Amcam geldi; amcam gelici oldu." Fiiler ayrıca fiil-i musarrif (fiilin fâilin şahsına ve kemiyetine göre değişmesidir; fiil-i şahsî de denir) ve fiil-i gayr-ı musarrif (fiil, fâile tâbi olmadığı zaman gayr-ı şahsî fiillerdir; "Ahmet geldikçe" gibi) diye ayrılır. Müteallikat-ı fiil başlığı ile mefûller anlatılır. Eşkâl-i fiil başlığı altında müteaddi, lâzım, malum, meçhul, mutavaat, müşâreket fiiller anlatılır. Tâdiye-i efâl ile de lâzımı müteaddi yapmak "-DIr-/-Dur-,-r-,-t-" işlenir. Basit (ihbârî, iltizâmî, emrî, vücûbî) ve mürekkeb (hikâye, rivayet, şart) zamanlı fiiller, zarf fiiller (atfiyye, hâliyye, ibtidaîyye, intihaiyye, takibiyye, tevkıtiyye, zamaniyye), masdar ve aldığı ekler, yapı bakımdan birleşik fiiller (kendi ismiyle tasrif olunan fiiller; "yazı yazmak" gibi. Fiil-i âmlar ile birleşenler, fiil-i iktidarî, fiil-i tacilî, fiil-i takribî veya mukârebe, fiil-i istimrârî) verilir. Siga-i sıla "-DIĞI/DUĞU,-AcAĞI" ile siga-i fer'iyye ism-i fâil "-An", ism-i mefûl "-An,-mIş/-mUş" zarf fiillerden ayrı olarak anlatılır. Ayrıca "var-yok, gerek" yardımcı fiilleri ile yek şahsî fiiller "yağmak, gürlemek" de söz konusu edilir. Masdar ve aldığı ekler gösterilir. Fiilden müştak sıfat ve isimlerden, isim ve fiilden müştak fiillerden de örnekler verilir.

Melekzâde Fuad'ın **Kitabet Muallimi(1905)** kitabında basit ve birleşik yapılı fiillerin çekimleri, çatıları, bağ fiiler önceki kitaplarda görülen örnekler gibi anlatılır.

Mehmet Emin'in **Sarf-ı Türkî(1906)** kitabındaki fiil bahsinde de basit ve birleşik yapılı fiillerin basit ve birleşik sigalara göre çekimleri, fer'-i fiiller, zarf fiiller, siga-i sıla öncekiler gibi incelenir.

Hüseyin Cahit'in **Türkçe Sarf ve Nahiv(1908)**-idadi 1. sene- kitabında basit ve birleşik zamanlı fiillerin çekimleri, çatısı, masdarın kökü ve aldığı ekler, birleşik fiiller, yardımcı fiiller, zarf fiiller, fiil-i cevherî (ek fiil olan imek) incelenir. Fiilin fâil ve mefûl ile mutabakatı anlatılır: "Ve, yahud, ne... ne.." ile birleşmiş fâiller, aynı fiili kullanır. " O ve sen bu kitabı birlikte yazdınız. Ne o ne sen geldiniz. Yarın Ahmet yahut Mehmet bize gelecek." Fâil iki fiille aynı mefûlü kullanabilir. "Ahmet eve geldi ve evi beğendi."

Hüseyin Cahit'in rüşdiye birinci seneye ait **Türkçe Sarf ve Nahiv(1909)** kitabında fiillerin şahıs (muhatab, mütekellim, gâib), kemiyet (teklik-çokluk), zaman (mazi, hal, muzari-hal ve istikbal yerine de kullanılır; istikbal), siga (basit ve birleşik), mânâ (müteaddi-lâzım, malum-meçhul, mutâvaat, müşâreket, müsbet-menfi) açısından değişikliğe uğradığı söylenir. Birleşik fiillerden (iktidarî "-Abilmek", tacilî "-I/Uvermek", istimrârî "gelmek, -Adurmak, -Akalmak, -Agitmek", takribî "-Ayazmak", yardımcı fiillerden "etmek, olmak, kılmak, eylemek" de örnekler verilir. Bir şahıslı veya gayr-ı şahsî fiillerden de örnek verilir: "Yağmak, gürlemek, icab etmek" gibi. Masdarın aldığı ekler, cümle içindeki kullanımları yani isme, sıfat ve fiile mütemmim olmaları anlatılır: "Çalışmak insan için bir vazifedir. Vezâif-i insaniyyenin en büyüklerinden biri hemcinsine iyilik etmektir." Ayrıca siga-i emriyyenin üçüncü şahsının yerinde de kullanılırlar: "Bugün Ahmet okula gelmemek kâbil değildir.[29]

Ayrıca isim "kış-kışlamak" ve sıfatlardan "ufak-ufalmak[30]" fiil yapma, fiilllerden isim "el-ek" ve sıfat "sön-ü-k" yapma örneklerle anlatılır.

Fiilin fâil ve mefûl ile olan ilişkisi incelenir: Fiilin fâil ile olan uygunluğu verildiği gibi "ve" ile birleşen fâiller, "ne" ile birleşen fâiller, "yahut" ile birleşen fâillerin fiilleri de teklik-çokluk açısından incelenir. İki fiilin aynı anda kullandığı mefûle, mefûl-ı müştereke denir: "Ahmet eve geldi ve evi beğendi." Müteaddid mefûllü fiillerde bir fiilin benzer mütemmimleri aynı kelime türünden olmalıdır: "Ahmet oyunu ve yaramazlık etmeyi pek sever." Mefûllerin hangisine daha çok önem verilirse o mefûl, fiilin yanına getirilir.

Rabt sigaları olarak râbıta-i atfiyye "-Ip/-Up", hâliyye "-ArAK, iken", ibtidaîyye "-AlI beri, -AlıdAn beri", intihaiyye "-IncAyA kadar-dek-değin", takibiyye "-IncA", tevkıtiyye "-DIKçA/-DUKçA", zamaniyye "-mADAn sonra, -mAdAn evvel", tayiniyye "-DIĞI/-DUGU, -AcAĞI" eklerini alan sigalar râbıta-i

[29] "Gelmemek kâbil değil" "gelmesin" anlamında kullanılırmış. s.180
[30] "Ufa-l-", ufa-k kelimesinden türememiştir.

mefûliyyet; "-An" ekini alan sigalar da râbıta-i fâiliyyet diye de adlandırılır, râbıta-i tayiniyye dışındaki râbıta-i fâiliyyet "-An, -r, -AcAK", sebebiyye "-DIĞInDAn/-DUGUnDAn, -AcAGIndAn", "Ahmet derse güldüğünden ceza aldı." ("İçin, cihetle, dolayı, mebni, hasebiyle, ile" edatları da getirilir) gösterilir. Ayrıca "imek" fiilinin râbıta-ı fâiliyyetinin "olan", râbıta-i mefûliyyetinin de "olduğu, olacağı" şeklinde kullanıldığı belirtilir.

Hüseyin Cahit, **Türkçe Sarf ve Nahiv(1910)**-rüşdiye 2. sene- kitabındaki fiil bahsini, rüşdiyenin 3. senesi için hazırladığı kitaptaki gibi işler.

Ahmet Cevat'ın **Çocuklara Sarf ve Nahiv Dersleri(1910)** kitabında fiil bahsinde önce fiillerdeki şahıs zamirleri ele alınır. Fiile "kim" sorusu sorulur. Fiilin tahlilinde şahıs (mütekellim, muhatab, gâib), sayı (teklik-çokluk), zamanın (hal, mazi, istikbal, muzari) belirtilmesi gerektiği vurgulanır. Fiilin mefûlle olan ilişkisi de ele alınır. Mefûller, mefûlünbih-i sarih ve mefûlünbih-i gayr-ı sarih diye ayrılır. Ayrıca isimlerden "leke+le-mek, tüt-sü+le-mek" ve sıfatlardan "küçülmek, küçültmek, uzamak, kurumak" yapılan fiiller[31], fiillerden yapılan sıfatlar "darılmak-dargın[32], kızmak-kızgın gibi) da gösterilir.

A.L.'nin **Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1910)** kitabındaki fiil bahsinde önce masdarlar daha sonra çekimli fiiller önceki kitaplardaki gibi ele alınır. "İmek" fiili başlığı ile bundan meydana gelen muzari "-Im/-Um, sIn/sUn, -/dIr, Iz/Uz, sInIz/sUnUz, lAr", mazi-i şühudi "I-dI", mazi-i naklî "I-mIş", şart "I-sA" sigaları gösterilir. Fiilin fâil ve mefûl ile olan ilişkisi incelenir. Rabt sigalarından ayrı olarak râbıta-i mefûliyyet başlığı ile sıla sigası, râbıta-i fâiliyyet ile de ism-i fâil verilir: Râbıta-i mefûliyyetin fâili olan kelime, terkib-i izafîde mütemmim olan kelimeler şeklindedir: "Benim okuduğum kitap". Cümlenin icabına göre bir mefûl edatı alabilir: "Yalancının söylediğine inanmayınız. Geç kaldığından ceza aldı." Fâili bir olan iki cümleyi birbirine bağlamak için râbıta-i fâiliyyet kullanılır: "Seni seveni sev. Kâriben gelecek olan vapur ile azimet edeceğim. Bu işe yarar bir adamdır."

---

[31] Küçül-, küçük'ten (kiçi-); uza-, uzun'dan (uz+u-n, uz+a-); kuru-, kuru'dan (kuru-g) türemez.
[32] Dargın, darıl-'dan değil, dar-'dan türetilmiştir. (Dar-ı-l-gın)

Hüseyin Hıfzı'nın **Hulâsa-i Sarf-ı Osmanî(1911)** kitabında fiil asıl fiil, zât fiil, fer'-i fiil diye ayrılır. Masdar bahsinde masdarın kök kelimesinin türü, aldığı ekler anlatılır. Zât fiil bahsinde basit ve birleşik yapılı fiillerin çekimleri, rabt sigaları işlenir. Fer'-i fiil bahsinde ise ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı mübalâğa, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet ele alınır.

Selim Kohen, **Sarf-ı Lisân-ı Türkî(1911)** kitabında önce masdardan, masdarın aldığı eklerden, yapısından, isim "şekerlemek" ve sıfatlardan "küçültmek" yapılmasından daha sonra basit ve birleşik yapılı fiillerin çatısından, çekimlerinden (basit ve birleşik zamanlara göre) bahseder. Zamanlardan bahsedilirken hal ve istikbalin iki türlü kullanıldığı belirtilir. "Okuyorum" hakiki haldir; "okurum" ise muzari olan haldir. "Okuyacağım" hakiki istikbaldir. "Okurum" ise muzari istikbaldir. Hal ve istikbalin muzari halleri cümlenin mânâsına belirlenir. Yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiilleri de gösterir. Fer'-i fiil olarak da ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbeheden örnekler verir.

Ali Seydi'nin rüşdiye birinci sene için hazırladığı **Türkçe Resimli Kıraat(1911)** kitabındaki fiil bahsinde sadece basit yapılı fiillerin çekimi, müteaadi ve lâzım olmaları, şahısları (mütekellim, muhatab, gâib) incelenir.

Mehmet Fuad'ın **Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye Yahut Mükemmel Münşeat(1912)** kitabındaki fiil bahsinde masdarların aldığı ekler, basit ve birleşik yapılı fiillerin çekimi, olumlu ve olumsuz halleri, soru şekilleri, imek fiili, fer'-i fiil(ism-i fâil, ism-i mefûl, mübalâğa-i ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism- zaman, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i mensub) ele alınır. Fer'-i fiil bahsindeki ism-i zamanda farklı olarak "-AndA" eki kullanılır: "Yazanda, gelende; yazdığım vakit, geldiğim vakit anlamında". Fer'-i fiilin diğer kullanımları önceki kitaplardakilerle aynıdır.

Mesud Remzi ile Abdullah Âtıf'ın birlikte hazırladıkları rüşdiye son, idadi ilk seneye ait **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)** kitabındaki fiil bahsinde önce basit yapılı fiillerin çekimleri, çatıları ele alınır. Fiilin kökünün emr-i hâzır olduğu ve

emr-i fiilî "kalk", emr-i ismî "uç, boya", emr-i vasfî "dik, kuru, sık" kısımlarına ayrıldığı açıklanır. Fiillerin mutavaat "aranmak, düşünmek"; mübalâğa "tutuşsun, çıkışsın", müşâreket "çekişmek, pençeleşmek", iştirak "bakışmak, ağlaşmak", tekellüf "şâirleniyor, doktorlanıyor", tahavvül "frenkleşti, fenalaştı", iktisâb "ümitlenmek, hazırlanmak" gibi mânâlara ayrıldığı da belirtilir. Mehcûrü'l- asl başlığı ile bazı fiillerin mücerredinin kullanılmadığı, mezîdinin kullanıldığı belitilir: "Isıt-, ısın- (ısı-); dağıt-, dağıl-, (dağ-); barış-, barın-, (bar-); sakın-, sakla-,(sak-)" gibi. Daha sonra da birleşik yapılı fiiller ele alınır.

Fer'-i fiil bahsi de iki kısımda incelenir: 1.Vasfiyet mânâsı ifade etmeyenler: Masdar (masdar-ı aslî, masdar-ı tekidî, masdar-ı tahfifî, hâsıl-ı masdar, ism-i masdar), ism-i vasfî "-I/-U, -ntI/-ntU, -K, -mAç, -mAK, -mUr, -SAK, -SI, -vAn; yakı, sızıntı, soluk, bulamaç, yemek, yağmur, tutsak, tütsü, yayvan", ism-i mekân " -AK, -AmAK, -I/-U, -ntI/-ntU, -T" "yatak, kaçamak, batı, akıntı, geçit", ism-i zaman "-sı, -te[33]" " yatsı, erte", ism-i âlet "-cAK, -GA, -GAç, -GI/-GU, -Kaç"; " salıncak, süpürge, süzgeç, sürgü, kıskaç", eser-i fiil "-ntI/-ntU, -tI/-tU, -K, -m; süprüntü, buyurultu, tükürük, döküm". 2. Vasfiyet mânâsı ifade edenler: İsm-i fâil "-An; yazan", ism-i mefûl "-An; -mA, -mIş/-mUş; yazılan, yazma, yazılmış", sıfat-ı müşebbehe "-K, -mal, -man, -naz, -I/-U, ; bozuk, kesik, sağmal, şişman, tıknaz, ölü", sıfat-ı mübalâğa "-AK, -ç, -GAç, -GAn, -GIç, -GIn/-GUn, -IK, -KUn, -nç, -z"; "korkak, dönek, iğrenç, yüzgeç, utangaç, alıngan, bilgiç, bezgin, korkunç, düşkün, tıkız", sıfat-ı nisbiyye "-IcI/-UcU; satıcı, görücü".

Rabt sigaları olarak da siga-i atfiyye, siga-i hâliyye, siga-i takibiyye, siga-i tevkıtiyye, siga-i ibtidaîyye, siga-i intihaiyye, siga-i sıla ele alınır.

Aile-i kelimat başlığı ile de aynı kökten türeyen kelimeler işlenir: "Üz-; üz-me, üz-ü-ntü, üz-ücü; kaç-; kaç-an, kaç-ı-l-an, kaç-ak" gibi.

[33] Türkçede fiilden isim türeten "-tA" eki yoktur.

Moiz, **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)**'sindeki fiil bahsinde önce masdar ve aldığı ekler anlatılır. Daha sonra basit ve birleşik yapılı fiilerin basit ve birleşik sigalara göre çekimleri ve çatıları verilir. Ayrıca rabt sigaları da aynen tekrarlanır. Râbıta-i mefûliyyet ile râbıta-i fâiliyyetten burada da bahsedilir.

Ahmet Cevat'ın ibtidaînin altıncı senesi için yazdığı **Osmanlı Lisânı(1914)** kitabında basit ve birleşik yapılı fiillerin basit ve birleşik sigalara göre çekimleri verilir. Fiil-i cevherî "i-mek" ve bu hükümdeki yardımcı fiillerin dışındaki fiillere efâl-i hamliyye denir. Rabt sigaları önceki kitaplarda ele alındığı gibi siga-i sebebiyyenin başlı başına bir siga olmadığı, sıla sigasından ve ona ilâve edilen edatlardan -için, cihetle, dolayı gibi- ibaret olduğu söylenir. "Var-yok, gerek" efâl-i âmmeden örnekler olarak verilir. Yek şahsî fiillere de örnek gösterilir: "Yağmak" gibi. Müteallikat-ı fiil başlığı ile de mefûlün sarih "I/U" ve mefûlün gayr-ı sarih "A, DA, DAn, ile, için" anlatılır.

Ahmet Cevat'ın ibtidaîler için hazırladığı **Resimli Osmanlı Lisânı(1914)**'nın fiil bahsinde sadece basit sigaların olumlu ve olumsuz çekimleri gösterilir.

Midhat Sadullah'ın rüşdiye için hazırladığı **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)**-rüşdiye- kitabındaki fiil bahsinde önce fiilin tamamlayıcısı olan fâil ve mefûlün ilişkisi, masdarın kök ve ek kısmının tesbiti, masdarın aldığı ekler anlatılır. Daha sonra fiil, fiil-i hamlî (Bir işi, bir hükmü bir kelime ile bildiren fiildir) ve fiil-i cevherî (bir hükmü sıfat veya sıfat makamında bir kelime ile beraber ifade eden fiildir;Fiil-i cevherî "imek" fiilidir: "İdi, imiş, ise". Fiil-i nâkıs veya fiil-i iâne de denir. Bunu kullanılmayan sigaları yerine "olmak" kullanılır.) diye ikiye ayrılır. Hamlî fiil, bir müsnedle bir fiil-i cevherîye dönüştürülebilinir: "Dersimi okudum; dersimi okuyucu oldum." Basit ve birleşik yapılı fiillerin basit ve birleşik sigalara göre çekimleri, çatıları verilir. Gayr-ı şahsî fiillere de "yağmak, gürlemek, icab etmek" örnekler verilir. Sigaların çeşitli mânâlara gelen kullanımları ile ilgili örnekler verilir: Mazi-i naklînin sonuna getirilen "DIr", mânâyı kuvvetlendirir. İstikbal sigası emir yerine kullanılabilinir: "Beni burada bekleyeceksin." Muzarinin geçmiş mânâsı da vardır: "İran devleti evvelâ şark akvâmının hücumlarına duçâr

olur." Fiil-i iltizâmînin üçüncü tekil şahsı dua ve temenni mânâsında olabilir: "Allah encâmımızı hayr eyleye." gibi örnekler verilir. Cümle içinde fâil ve mefûlün yerleri fiil ile olan uygunlukları da anlatılır. Sigaları ihbarî (mazi-yi şühûdî, mazi-yi naklî, hal, muzari, istikbal) ve inşâî (emir, iltizâmî, vücûbî) diye ayırır.

Fiillerden türetilen sıfatlardan da örnekler verilir: "Yanar dağ, kesilmiş dal, geçen, geçici, bildik, tanıdık, söyletemedik söz, yazdığı kitap".

Zarf fiiller olarak râbıta-i atfiyye, râbıta-i ibtidaîyye, râbıta-i intihaiyye, râbıta-i takibiyye, râbıta-i tevkıtiyye, râbıta-i zamaniyye (râbıta-i zamaniyye-i ibtidaîyye "-mAdAn evvel"; râbıta-i zamaniyye-i intihaiyye "–DIKtAn sonra"), râbıta-i hâliyye, râbıta-i tayiniyye (râbıta-i fâiliyyet "-An"; râbıta-i mefûliyyet "-DIĞI, -AcAĞI"), râbıta-i sebebiyye (râbıta-i mefûliyyetin sonuna "DAn, +n+DAn için – cihetle- dolayı- hasebiyle getirilir.) anlatılır.

Elhac Hâfız Ali Vasfi'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri(1914)**'nde fiili önce fâil, nâib-i fâil ve mefûl açısından incelenir. Daha sonra basit fiillerin çatısını, sigalarını ele alınır. Yardımcı fiiler olarak da "imek" fiilini, "etmek, eylemek, olmak" gibi fiilleri gösterilir. Birleşik fiillerin nasıl yapıldığını ve sigalarını anlatılır. Rabt sigaları da önceki kitaplardakilerle aynıdır.

İbrahim Cûdî'nin **Teshil-i Sarf-ı Osmanî(1915)** kitabında basit ve birleşik yapılı fiillerin basit ve birleşik zamanlara göre çekimleri, zarf fiiller önceki kitaplardaki gibi gösterilir.

Ali Ekrem'in Dârülfünun'da verdiği **Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri'nde(1915-1918)** de basit ve birleşik yapılı fiillerin basit ve birleşik zamanlı çekimleri, zarf fiiller aynen anlatılır.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları **Türk Dilinin Sarf ve Nahvi(1916-1917)** başlangıç kısmındaki fiil bahsinde sadece hal, mazi, istikbal zamanları, fiilin fâilinin ve mefûlünün bulunması, "imek" fiili

gösterilir. İkinci kısımda fiil bahsi daha genişletilerek basit ve birleşik zamanlı fiillerin çekimleri, hafif ve sakil masdar örnekleri, masdardan "–An, -IcI/-UcU, –Iş/-Uş, -mA, -mIş/-mUş, lIK/lUK" ekleri ile isim ve sıfat yapma "bilen, bilici, biliş, bilme, bilmiş, bilmeklik" gösterilir. Ayrıca mefûlün sarih ve gayr-ı sarihler de anlatılır. Üçüncü kısımda fiil bahsi öncekilerin tekrarı ile birlikte birleşik, fer'î (ism-i fâil, ism-i mefûl), sıla "bildiğim, bileceğim", rabt (râbıta-i atfiyye, hâliyye, ibtidaîyye, intihaiyye, tevkıtiyye, takibiyye, sebebiyye, zamaniyye), masdarî (muzari "sormak", mazi "bilmiş olmak") sigalarını verilmesi ile genişletilir. Gayr-ı sarih mefûllerle birlikte mefûlün marife nekre olması anlatılır. Fiiller ayrıca çatıları açısından da incelenir. Aynı serinin bulamadığımız dördüncü kısmı ile beşinci kısmın sonu eksik olduğundan fiil bahsini bu kısımlarda inceleyemedik.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us'un birlikte hazırladığı **Anadolu Yavrusunun Kitabı** serisinin ibtidaî 4. seneyye ait beşinci kitabındaki(1918) fiil bahsinde ise sadece basit zamanlı fiillerin çekimi ve fiil ile fâilin uyumu verilir.

Nüzhet Sâbit'in ibtidaîlerin 2. senesi için hazırladığı **Ana Dili(1918)** isimli kitabındaki fiil bahsinde önce hafif ve sakil masdarlardan örnek verilir. Sonra da masdardan isim "-GAç, -GI/-GU, -GIç/-GUç, -I/-U, -K, -KI/-KU, -m, -mA, -nTI; süzgeç, bilgiç, görgü, uyku, döküm, dilim, girinti, çıkıntı, sayı, korku, delik, bilek" gibi gelme ve sıfat "-GAn, -GIn/-GUn, -KAn, -KIn/-KUn; keskin, girgin, dargın, küskün, düzgün" gibi yapma; isimden masdar "lAmAK, lAnmAk; dişlemek, kuşkulanmak", sıfattan masdar "lAmAK, lAşmAK; kötülemek, kabalaşmak" gibi yapma gösterilir. Basit zamanlı fiillerin olumlu ve olumsuz çekimleri verilir.

Midhat Sadullah'ın ibtidaî birinci seneye ait **Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri(1920)** kitabındaki fiil bahsinde önce hafif ve sakil masdarlar basit sigaların olumlu ve olumsuz çekimleri verilir. Masdarlardan isim yapma "-Ak, -GI/-GU, -K, -KI/-KU, lIK, -m, -mA, -Iş/-Uş" ekleriyle; "sevgi, görgü, içim, büküm, görüş, elek, kayak, atkı, görmeklik, görme", masdardan sıfat yapm "-An, -GAn, -GIn/-GUn, -IcI/-UcU, -K, -KAn, -KIn/-KUn, -mIş/-mUş"; "bilen, bilici, bilinen, okunmuş, kesik, gergin, keskin", isim ve sıfatlardan masdar yapma (ismin sonuna

"lAmAK, -mAK" getirilerek yapılan "sulamak, ağrımak" gibi masdarlar; sıfatın sonuna "lAmAK, lAşmAK, lAnmAK" getirilerek yapılan "hafiflemek, beyazlaşmak, kolaylanmak" gibi masdarlar gösterilir.

Sarf encümeninin hazırladığı **Sarf ve Nahv-ı Türkî(1920-1921)** kitabında da fiil aynı şekilde işlenir.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us'un birlikte hazırladığı **Anadolu Yavrusunun Kitabı(1922)** serisinin ibtidaî 6. seneye ait dördüncü kitabında fiil, önce şahıs, teklik-çokluk ve zaman açısından değerlendirilir. Zamanlar basit ve birleşik olarak ayrılırken basit zamanlı fiillerin, fiil-i cevherî almadıkları; birleşik zamanlı fiillerin ise fiil-i cevherî aldıkları belirtilirken aynı zaman da olumlu, olumsuz, soru halleriyle çekimleri verilir. Fiil-i cevherînin dışındaki fiillere fiil-i hamlî dendiği de söylenir. Siga-i sebebiyyenin ayrı bir siga olmayıp sıla sigasına bağlı olduğu açıklanır. Sıla sigasının da örnekleri verilir. "Var-yok, gerek" gibi yardımcı fiillerin, yek şahsî fiillerin de kullanımları gösterilir. Müteallikat-ı fiil başlığı ile de fiilin aldığı sarih ve gayr-ı sarih mefûller ele alınır. Sarih mefûllerde mefûlün marife "Dersinizi ezberlediniz mi?" veya nekre "Ekmek ister misiniz?" olması söz konusu edilir. Özel isimler, şahıs ve işaret zamirleri ile birlikte kullanılan kelimeler, muhatab ile mütekellim arasında bilinen konuları gösteren kelimeler marifedir. Ayrıca "bütün, her" gibi sıfat-ı mübhemeler de marifedir: "Her tarafı gezdim. Bütün elmayı yedim." İşaret edilen şeyin hepsini gösteren isimler de marifedir: "İnsanları tecrübe etmelidir." Nekre "bir, bir çok, hayli, epey" gibi sıfat-ı mübhemelerin dâhil olduğu kelimelerdir: "Bir arslan gördüm. Epey memleket gezdim." Asıl sayı sıfatları ile beraber kullanılan isimler de nekredir: "Üç kitap satın aldım." Sıra sayı sıfatı ise marifedir: "Üçüncü şâkirdi müdür bey taltif etti." Gayr-ı sarih mefûller ise mefûlünileyh "A", mefûlünfih "DA", mefûlünanh veya minh "DAn", mefûlünmaa "ile, lA", mefûlünleh "için", mefûlünaleyh "üzere", selb ve müfârekat "sIz/sUz" tır.

Asıl fiil: Masdar
Zât fiil: Çekimli fiil

Fer'-i fiil: Tâli fiil (sıfat fiil, zarf fiil vb.)

Masdar-ı vahdet: "Kere" lafzı ile kullanılan masdar

Masdar-ı hafif: "-mek" ekiyle yapılan ince sesli masdar

Masdar- sakîl: "-mak" ekiyle yapılan kalın sesli masdar

Masdar-ı zamanî: Olmak masdarı

Masdar-ı fiilî, emr-i fiilî: Fiil kökenli masdar

Masdar-ı vasfî, emr-i vasfî: Sıfat kökenli masdar

Masdar-ı ismî, emr-i ismî: İsim kökenli masdar

Fiil-i âmm: Yardımcı fiil

Eser-i Fiil: Fiilden isim yapma

Efâl-i kulûb: Adı verilen öznenin görüş ve kanaatini bildiren fiiller

Fiil-i hâss: Esas fiil

Fiil-i iktidarî: Yeterlilik fiili

Fiil-i tacilî: Tezlik fiili

Basit siga: Basit kip

Mürekkeb siga: Birleşik kip

Mazi-i şühudî, mazi-i mahsulü'n-nisbe: Görülen geçmiş zaman

Mazi-i naklî, mazi-i menkulü'n-nisbe: Anlatılan geçmiş zaman

Hal: Şimdiki zaman

Müstakbel, istikbal, müstakbel-i meczumü'n-nisbe, müstakbel-i mecburî: Gelecek zaman

Muzari, müstakbel-i mercu'n-nisbe, müstakbel-i iradî, müstakbel-i ihtiyârî: Geniş zaman

Müstakbel-i müekkidü'n-nisbe: -IsAr eki alan gelecek zaman

Fiil-i vücûbî: Gereklilik kipi

İstifham-ı müfid: Ünlemle biten soru

Edat-ı tekid: Pekiştirme eki

Fiil-i iltizâmî, siga-i ricaiyye: İstek kipi

Emr-i hâzır: İkinci şahıs emir çekimi

Emr-i gâib: Üçüncü şahıs emir çekimi

Fiil-i mukârebe: Yaklaşma fiili

Fiil-i istimrârî: Süreklilik fiili

Fiil-i müfâcaa: Birdenbirelik fiili

Siga-i atfiyye: Bağlama zarf fiili " –Ip/-Up"

Siga-i takibiyye: Yüklem olan fiilin bildirdiği işin sebebini gösteren zarf fiil, "-IcAK"

Siga-i terkibiyye: "-DIKtA, -DIKtAn sonra" ile kullanılan zarf fiil

Tekid-i fiil: Fiili kuvvetlendiren isim fiil

Efâl-i gayr-ı zâtiyye: Üçüncü şahıs çekimli fiiller

Fiil-i cevherî: İmek fiili

Fiil-i hamlî: Çekimli fiil

Fiil-i takribî: Yaklaşma fiili

Râbıta-i tayiniyye: Sıla sigası ve ism-i fâil

Müteaalikat-ı fiil: Tümleçler

Fiil-i munsarif: Çekimli fiil

Fiil-i hikâye: Hikâye birleşik çekimli fiil

Fiil-i rivayet: Rivayet birleşik çekimli fiil

Fiil-i şart: Şart birleşik çekimli fiil

Siga-i intihaiyye: Sonuç zarf fiili, "-IncA/-UncA"

Siga-i ibtidaîyye, siga-i tarihiyye: Başlangıç zarf fiili, "-AlI"

Siga-i tevkıtiyye: Zaman bildiren zarf fiil, "-DIKçA/-DUKçA"

Siga-i tafdiliyye: "En, daha, alâ" gibi zarf ve eklerle yapılan üstünlük çekimi

Siga-i sıla, efâl-i vasfiyye, râbıta-i mefûliyyet: "-DIK/-DUK, -ACAK" sıfat fiilleri

Hal-i terkibî: Hal bildiren zarf fiil "-ArAK".

Fiil-i mâlikiyye, fiil-i vücudî: "Var-yok"

Siga-i ihbarî: Haber kipi

Siga-i inşâî: Dilek kipi

Siga-i taliliyye: Sebep bildiren zarf fiil

Siga-i tekidiyye: İstek kipiyle yapılan zarf fiil

Siga-i vasl ve intikal: "İse de" ile beraber kullanılan zarf fiil

Siga-i sebebiyye: Sıla sigasına çıkma hali ilâve edilen zarf fiil

Siga-i teşbihiyye: Benzetme ile yapılan zarf fiil; "-mIşçAsInA"

Fiil-i müvellid: İsimden yapılan fiil

Fiiller genelde masdar, çekimli fiil ve sıfat fiil diye üç şekilde incelenir. İlk kitaplarda özellikle masdar bahsine fazla yer ayrıldığı görülür. Masdarın aldığı ekler ve çatısı üzerinde önemle durulur. Bu açıdan masdar bahsindeki Farsça'nın etkisi Arapça'ya göre daha fazladır. Çünkü Türkçe'deki gibi Farsça'da da masdarların ekli olması; masdar ekleri kaldırıldığında fiil kök veya gövdesinin ortaya çıkması ve bu kök veya gövdelerin taşıdıkları sesler bakımından emir teklik 2. şahıs anlamını göstermesi; bu yolla yapılmış sıfat fiillerin Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmış olması ve masdar-ı tahfiffinin Osmanlı Türkçesinde kullanılması bu etkiyi doğal olarak ortaya çıkarır.

Yazarlar, fiil kök ve gövdelerinin sözle ifadesinin "mak" veya mek"le oluşundan dolayı masdar eki almış "-mAK"la karıştırmaktadırlar. "-mAK, -mA, -Iş/-Uş" ekleri diğer fiilden isim yapma eklerinden farklı olarak fiillerin hareket isimlerini yaparlar; tüm fiil kök ve gövdelerine gelirler. Yine fiil kök ve gövdelerinin yazımda emir teklik ikinci şahısın ifadesi ile aynı oluşu "sev-/ sev!" yanlış bir hükmü ortaya çıkarmıştır: Türkçede fiil kök ve gövdeleri emir teklik 2. şahsı bildirir.

Fiilin taşıdığı ünlü veya ünlülerin kalın veya ince oluşuna göre masdar ekinin "-mak veya –mek" oluşu bir tasnife sokulmuştur. Halbuki bu, Türkçe için büyük ses uyumu gereği ortaya çıkan bir durumdur. Bu bakışla bünyesinde ünlü bulunduran ekleri ayrı ayrı sınıflandırmak gerekebilir. Masdar eklerine gelebilen "lIK/lUK, lI/lU,sIz/sUz, sIzIn/sUzUn ("n " vasıta eki)" ekleri anlatılır. Masdar eklerine "-m" eki de ilave edilir.

Ayrıca bazı yazarlar masdarları, yazımda kök veya gövdedeki harf sayısını esas alarak (ünlü yazımları birden fazla olsa da bir harf kabul edilir.) sınıflandırırlar. Semâî olanlar: Sünâî (öpmek-اوپمك, atmak-اتمق), sülâsî (atlamak-اتلمق, utanmak-اوتنمق), rübaî (ırgalamak- ايرغلمق, ürpermek-اورپرمك); kıyâsî olanlar: Vâhid mezidünfih: "Yemek-yedirmek" " -يـ "; sünâî mezidünfih: "Almak-aldırmak" "-الـ "; sülâsi mezidünfih: "Usanmak-usandırmak" " -اوصان"; rübaî mezidünfih:

"Bağışlamak-bağışlatmak" "-بغشلا"; hümasî mezidünfih: "Ismarlamak-ısmarlatmak" "-اصمرلا".

Fiilden fiil yapma eklerini almamış olan fiil köklerini ve kullanımı olmayan köklerden türemiş gövdeleri "sev-, gör-, utan-, uza-" semaî; bilinen eklerle türemiş gövdeleri kıyasî olarak da adlandırırlar "sevil-, sevin-, seviş-, sevdir-". İsimden türetilmiş fiiller de semâî kabul edilmiş ancak bu gövdeler fiilden fiil yapma eki veya ekleri aldığında kıyasî olarak kabul edilmişlerdir. Kök ve gövde ayrımı yapılmamıştır. Ayrıca zaman içinde fiil kökünü tespit etmek için yapılan incelemeler artsa da verilen örneklerden bunun tam mânâsıyla yapılamadığını, araştırmaların eksik kaldığı görülür.

Fiiller geçişli ve geçişsiz diye ayrılır. Geçişli fiillerde yükleme ve yönelme eki alan kelimelerle kullanım söz konusudur. Hatta iki eki alan kelimelerle kullanılan fiiller "kâmil-i müteaddî " diye ayrıca sınıflandırılır. Bu durumda yönelme eki alan nesneler ortaya çıkar. Halbuki nesne ekli veya eksiz yükleme eki alır. Yönelme eki, dolaylı tümleç (yer tamlayıcı) ekidir. Etken-edilgen, dönüşlülük ve işteş fiilleri ise bugunkü kullanımlarına yakın bir şekilde incelenir.

Fiiller zaman açısından genelde basit ve mürekkeb diye ayrılırlar. Basit zamanlar olarak geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlar esas alınır. Geniş zaman ise önceleri şimdiki veya gelecek zamanla beraber verilirken sonraları tek başına ayrı bir zaman olarak işlenir. Birleşik zamanlar olarak da hikâye, rivâyet ve şart günümüzdeki kullanımlarına benzer şekilde anlatılır.

Fiiller yapı açısından da basit ve mürekkeb diye bir tasnife tâbi tutulur. İsimden, sıfattan türetilen fiiller ve birleşik fiiller (isimle veya fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller); yeterlilik, tezlik, süreklilik, yaklaşma, birdenbirelik fiilleri ve eksiz yükleme ifadesi ile kullanılan fiiller, mürekkeb fiil olarak gösterilir. Olumlu ve olumsuz çekimleri verilir. "Ol- ve bulun-" fiilleri ile yapılan geçişsiz birleşik fiillerde asıl anlam isimdedir; yardımcı fiil bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür. Bu tür fiillerde isim unsuru ya isim veya sıfat fiil olur. Yazarlar, kullanımdaki

örneklerde sıfat fiil ekleri ile zaman eklerinin aynı sesleri taşımasından dolayı hataya düşmüşlerdir.

Fiilden isim yapan ekler; Fer'-i fiil başlığı altında Arapçadaki ism-i fâil, mübalâğa-i ism-i fâl, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet, ism-i mekân ve hâl-i terkibî alt başlıkları altında verilir.

Yazarlar, genelde isim bahsinde, Arapçanın tesiri ile ism-i fâil ve ism-i mefûlü anlatırken önce sıfat fiil eklerini, sonra " -l-, -n-" fiilden fiil yapma eklerini anlatırlar. Sıfat bahsinde zarf fiil ekleri anlatılır. Kelimelere bu dönemde şekil bilgisi açısından yaklaşılmaması sadece anlamların düşünülmesi, fiilden isim yapma eklerini çok farklı yerlerde dağınık olarak karşımıza çıkarmaktadır (ism-i fâil, ism-i mefûl, mübalâğa-i ism-i fâıl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet, ism-i mekân vb.

Sıfat fiil eklerinde veya bunların zarf fiil görevini üstlendikleri durumlarda, zaman ekleri ile olan ses benzerlikleri; yazarlarca ilgili zamanların ism-i fâil, ism-i mefûl vb. olarak kullanılması şeklinde kabul edilmiştir. Özellikle geçmiş zaman sıfat fiil eki "-DIK/-DUK" ve zarf fiil olarak kullanılan "-DIKtA/-DUKta" ekinde "-DIK/-DUK" seslerini "görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs" olarak vurgulamaları şaşırtıcıdır. Yine sıfat fiillerle yapılan tamlamaların izahında çekimli dillerin mantığının ne kadar etkili olduğu görülür: "Gelen mektup: O mektup ki geldi veya geliyor... Gelecek vapur: O vapur ki yakında mutlaka gelir... Gördüğüm adam: O adam ki gördüm..." Aynı tesir zarf fiillerin izahında da görülür: "Gelip gittim: Ki geldim ve gittim. Okuyup yazacağım: Ki okuyacağım ve yazacağım."

Zarf fiil eki –Arak'ın anlatımı oldukça farklıdır. Diğer zarf fiiller, rabt sigaları başlığında anlatılırken "-AraK" eki hâl-i terkibî adıyla fer'-i fiillerde verilir. "İstek kipinin (fiil-i iltizâmî) 3. teklik şahsının sonuna "rAK" eki getirilerek yapılır." denir. Böyle düşünülmesinin sebebi; Türkçede "-ArAK" ekiyle yapılan hal bildiren zarf fiiller, Farsçada emir gövdesine getirilen "-ân" ekiyle yapılır. Türkçedeki istek ekinin

"-A" olması yazarları yanıltmıştır. "-ArAK[34] " ekinin ilk sesi "A" ekin kendisine ait bir sestir.

Zaman içinde fiilin cümledeki kullanımına daha fazla önem verildiği, fiil ile özne ve nesnenin uyumuna dikkat çekildiği gözlenir. Fiil ile öznenin teklik-çokluk açısından uyumu, nesnenin cümlede fiile göre bulunacağı yer, alacağı ek üzerinde durulur. Daha önce hiç bahsedilmeyen yağmak, gürlemek gibi tek şahıslı fiiller ele alınır. Fiilden isim ve sıfat türetme veya isim ve sıfattan fiil türetmeye daha doğrusu günümüz anlayışıyla etimolojiye fiil bahislerinde daha fazla yer verildiği görülür.

3.8. Fer'-i Fiil:

Burada ele alınan kitaplarda fer'-i fiil de ayrı bir bölüm olarak incelendiği için ayrı bir başlık halinde vermeyi uygun gördük. Fiil bahsinde işlenen fer'-i fiil bahislerinden farkı olmadığı içinde değerlendirmesini fiil bahsinde yaptık. Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** kitabında fer'-i fiil, "mânâ-yı masdarî ile mevsuf olan zâttan haber veren kelimedir" diye tanımlanır. Fer'-i fiil, ism-i fâil (geçişli fiilin "-An,-IcI/-UcU" eklerini alması), mübalâğa-i ism-i fâil "dalgıç", ism-i mefûl (geçişsiz fiilin "-An, -mIş/-mUş" eklerini alması), sıfat-ı müşebbehe "delik, çürük, keskin, açık, dalgın, çalışkan" gibi "–K,-KAn,-KIn/-KUn" eklerini alması, hal-i terkibî "-ArAK" olarak gösterilir.

1871 yılına ait **Kavâid-i Türkiyye** kitabında da aynı şekilde tekrarlanır. Süleyman Paşa'nın **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında masdar mânâsıyla sıfat olan kelime diye tanımlanır ve aynı bölümleri içerir.

Sultan Selim Rüşdiyesinin muallim-i evvelinin **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** kitabında fer'i-fiil bahsi de aynı şekilde ele alınır.

---

[34] Muharrem Ergin, **Türk Dilbilgisi**, 2002, s.341. "-A" zarf fiilinin "rAK" karşılaştırma ve pekiştirme ekiyle birleşmesinden doğmuş olabileceğini söyler.

Halit Ziya, **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1885)** kitabında fer'-i fiil başlığı ile "–An" eki getirilerek yapılan "seven, okuyan" gibi kelimeler gösterilir. Fer'-i fiil-i mübalâğa başlığı ile de "-ICI/-UcU" eki getirilerek kıyasi sıfat yapıldığı söylenir.

Fazlı Necib, **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında fer'-i fiil bahsini, ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i âlet, sıfat-ı müşebbehe başlıkları ile inceler.

Hasan Şefik, **Sarf-ı Türkî(1890)** kitabındaki fer'-i fiil bahsini Halit Ziya'nın kitabındaki gibi işler.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya, **Sarf-ı Osmanî(1891)** kitabında fer'-i fiil bahsini, ism-i fâil, ism-i mefûl, mübalâğa-i ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet, hal-i terkibî şeklinde sınıflandırır.

Hocazâde Ahmet Cevdet ise **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)** kitabında ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe diye ayırır.

M.Fahri'nin **Muallim-i Sarf-ı Türkî(1894)** kitabında da fer'-i fiil olarak ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet vardır.

3.9. Edat:

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad'ın birlikte hazırladıkları **Kavâid-i Osmaniyye(1851)** kitabında edatın tanımı şu şekildedir: "Edevât; kelimeleri veya cümleleri birbirine rabt eden veya mânâlarına hususiyet-i zâide veren lâfızlardır." Daha sonra da Türkçe'de kullanılan edatlardan örnekler verilir: Edat-ı isti'lâ "üzere", edat-ı talil "için", musâhebet ve istiâne edatı"ile, birle", edat-ı hâl "iken", edat-ı tafsil "imdi", edat-ı gayet "dek, değin, çak", edat-ı beyan "+DAn nâşi-evvel", edat-ı zarf "dA", edat-ı rabt "ki, hem, dahi, yine, bile, yahut", edat-ı istifham "mI/mU", edat-ı temyiz "cA", edat-ı nefy "değil, sIz/sUz", edat-ı tasgir "CIK/CUK", cAĞIZ", masdariyyet ve mahalliyyet edatı "lIK", edat-ı tekit "ya", harf-i nida "â", edat-ı teşbih "işte, sanki, gibi, cIlAyIn", edat-ı tenbih "ha", edat-ı nida "haydi", edat-ı

tahassür "ah", edat-ı teessüf "vah, edat-ı telezzüz "oh", edat-ı ıstırap "of". Edat, hem edat hem ek anlamında kullanılır. Arapça ve Farsça edatlardan da örnekler verilir.

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın **Medhal-i Kavâid(1852)** kitabında Türkçe'de kullanılan edatlarla birlikte Arapça ve Farsça edat örnekleri de Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi verilir.

Nâsıf bin Münim el-Mâluf'un **Fevâid-i Şarkiyye(1854)** kitabında ise edatın tanımı şu şekilde yapılır: "Bir ismin kurbiyyet veya ba'diyyet, dâhiliyye veya hariciyyesini tarif eden harflerdir." Kendi içinde de hurûf-ı istidrâkiyye "ama, lâkin, meğer, zira, fakat", hurûf-ı atf yahut izâfe "iki isim, zamir veya fiil arasında bulunan 've' ", hurûf-ı beyaniyye "ki, deyu, diyerek", hurûf-ı maa "ile, +lA"; (fiil için harf-i maa üç tanedir: 1. "-ArAK"; 2. "-DIK/-DUK+iyelik eki"; "gördüğüm adam, yediğin yemek, bildiği iş"; 3. "-mAKlA"; "yazmakla, görmekle"), huruf-ı müteallik "CA, göre"; "devletçe, bana göre" şeklinde sınıflandırılır. Zarfın cümle içinde kullanımı da şu şekilde verilir: Önce zarf daha sonra sırayla ism-i adet, ism-i tafdil, sıfat, isim en sona da fiil gelir: "Bugün bir en uzun çubuk aldım." Zarf-ı zaman "tiz gel, çok durma" ve zarf-ı mekânların "buraya gel veya git buradan" fiil ile kullanımları da gösterilir.

Abdullah Râmiz Paşa, **Lisân-ı Osmanînin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir(1866)** kitabında edatları ikiye ayırır: 1. Edevât ve Hurûf-ı âtıfe ve râbıta (bağlama edatları): Edat-ı isti'lâ "üzere", edat-ı talil "için", edat-ı hâl "iken", edat-ı musâhebet ve istinâ "ile", edat-ı illet "çünkü, zira", edat-ı tafsil "meselâ, şöyle ki, yani", edat-ı beyan "DAn cihetle- binâen", edat-ı tafdil "DAn daha", edat-ı rabt "ki, ise, hem... hem", edat-ı istifham "mI/mU", edat-ı temyiz "CA", edat-ı teşbih "gibi", edat-ı tenbih "ha; gideceksin ha", edat-ı tekid "ya; geleceksin ya". 2. Hurûf-ı nida (ünlemler): Harf-i nida "â", edat-ı nida "haydi", edat-ı teessüf "vah, yazık", edat-ı telezzüz "of", edat-ı tahassür "ah" gibi örnekler verilir.

Ahmet Cevdet Paşa, **Kavâid-i Türkiyye(1871)** kitabında da önceki kitaplarında olduğu gibi edat-ı tafdil "en, daha", edat-ı nefy "+sIz/+sUz", edat-ı nida "â, ey, ya", edat-ı tenbih "işte, ha, hele" şeklinde örnekler verilir.

Yani Haralambo ise **Kavâid-i Osmaniyye-i Cedide(1872)** kitabında edatı, harf-i zarf (zarf-ı mekân ve zarf-ı zaman zarfları diye ikiye ayırır), harf-i rabt, harf-i nida diye sınıflandırır ve örnekler verir. Zarf-ı mekân: "İleri, etraf, içeri, sağ, sol" gibi. Zarf-ı zaman: "Şimdi, demin, sabah, her zaman" gibi. Harf-i rabt: "İster, dahi, ne... ne, ve, bile, gerek" gibi. Harf-i nida: "Ah, vah, aman, zehi, aferin, hay hay" gibi. "mI/mU" edatının soru için kullanıldığı belirtilir.

Selim Sâbit'in **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1873)** ve Dr. Vasil Kanber'in **Hâce-i Osmanî(1873)** kitaplarında Türkçe'de kullanılan edat örnekleri verilir. Süleyman Paşa'nın **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** ve Selim Sâbit'in **Sarf-ı Osmanî(1881)** kitaplarında Türkçe'de kullanılan edatlardan sadece örnekler gösterilir.

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin **Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan(1881)** kitabında ise harf yani edatın yalnız câmid olduğundan bahsedilir. Ayrıca edat tâbiri ek yerine de kullanılır.

Mehmed Şemseddin'in **İlâveli Anahtar(1882)** kitabında edat bahsi, atıf, harf-i cer ve harf-i nida başlıkları ile işlenir. Atıf, iki kelimeyi yahut iki ibareyi birbirine bağlar: "Eğer, çünkü, güya, yine, dahi" gibi. Harf-i cer: İsim ve zamir kelimelerinden sonra kullanılır ki bir ismin fiiliyle bağlandığını bildirir: "İçin, ötesinde, beraber, göre" gibi. Harf-i nida: Mütekellim bulunan kimsede hâsıl olan teessür, kesâvet , sevinç ve taaccübünü beyan eder: "Ah, vah, oh, yazık" gibi.

Sultan Selim Rüşdiyesinin muallim-i evvelinin **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** kitabında edat, çeşitli mânâlara gelen ekler halinde gösterilir. Ayrıca zarfın da zarf-ı mekân "dükkânda" ve zarf- zaman "gün, ay, gece" diye ayrıldığı belirtilir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabında edevât yahut huruf-ı meânî başlığı altında edat-ı nida "ah, oh, ya", edat-ı nefy "+sIz/sUz", edat-ı tenbih "işte, hele", edat-ı talil "için, zira, çünkü, fakat", edat-ı istifham "kim, ne, hangi", huruf-ı atıf "ve, dahi, hem... hem, gerek, ya", edat-ı istilâ "üzere", harf-i şart "eğer", edat-ı hâliyyet şeklinde verilir.

Ali Nazîma'nın **Lisân-ı Osmanî(1885)** kitabında edat bahsi, huruf-ı meânî başlığı altında verilir. Çeşitli mânâlara gelen ekler önceki kitaplardaki gibi anlatılır. Soru edatlarının ibham ve umum ifade etmesi ele alınır: "Kim gelirse gelsin, ne olursa olsun." gibi.

Halit Ziya'nın **Kavâid-i Lisân- Türkî(1885)** kitabında edat bahsinden önce tadîl-i fiil diye bir başlık vardır. Tadîl-i fiil, biir fiilin veya bir sıfatın mânâsını tadîl ve tesviye eden, asla değişmeyen kelimeler olarak tanımlanır. "Saatler çabuk geçer" cümlesindeki "çabuk" gibi. Burada tadîl-i fiil kelimesi ile zarf anlatılır. İncelediğimiz kitapların çoğunda zarflar edat bahsinde gösterildiği için tadîl-i fiili burada ele almayı uygun gördük. Başlıca tadîl-i fiiller şunlardır: "Bugün, yarın, yavaş, hızlı, daima, bazen ,ansızın, en, pek, asla, öte, beri, şüphesiz, iyi, fena, hemen" gibi.

Edat, edat-ı rabt (cümleleri veya bir cümlenin kısımlarını birbirine bağlayan ve asla değişmeyen kelimelerdir; "ki, ne... ne, ve, çünkü, fakat, zira"), edat-sıla (kelimeleri birbirine bağlayan ve asla değişmeyen kelimelerdir; ile, +sIz/sUz, için, gibi, kadar, +DAn beri, dek, değin", edat-ı nida "ay, ey, vah, oh" diye sınıflandırılır.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye(1886)** kitabının Sarf-ı Osmanî bölümünde edatın tarifini şu şekilde verir: "Bazen başlı başına kendisinden mânâ çıkan ve ekseriya sâir kelimelerin birleşmesine âlet olup onların mânâlarına hususiyet-i zâide veren harflere ve lâfızlara denir." "â" 1, "en, ey" 2, "ama, evvel 'اول'" 3, "işte, iken" 4, "imdi 'ایمدی ' kâşki" 5, "mademki 'مادمکه'" 6 harfli edatlardan örnekler verilir. Nahv-ı Osmanî bölümünde ise edat-ı tafdil "DAn

daha", edat-ı hasr "ancak", edat-ı teşbih "gibi", edat-ı zarf (ism-i mekân ve ism-i zaman belirten kelimeler; "ayda, yılda, evde, mektepte") gibi edat çeşitleri gösterilir.

Fazlı Necib de **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında da sadece edatlardan örnekler verilir.

Mihrî'nin **Mutavvel Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında edat bahsi harf-i cer "+DA, +DAn, dek, değin, ile, +lA, birle, üzere, için, dolayı, ötürü, başka, özge, beri, göre, +CA" gibi, harf-i atıf (burada Türkçe harf-i atıf diye Farsça "be-" edatı verilir; "be-nâm-namlı"), harf-i nida "ah, ay, vah, işte", harf-i şetta "cer, atıf, nida olmayan hususî edatlardır; +sIzIn, DIr, +cIlAyIn," başlıkları ile anlatılır. Kelimelerin mânâsını değiştirmemek kaydıyla bazı harflerini ibdal veya hazf etmek anlatılır: "Çoban-çopan, mah-ma".

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî(1888)** ile Ahmet Nazif'in **Telhis-i Sarf-ı Osmanî(1888)** kitaplarında da Türkçe edatlardan örnekler gösterilir. Rasih'in **Sual ve Cevab-ı Kavâid(1888)** kitabında nida, harf-i şart, edat-ı tenbih, edat-ı talil, edat-ı haliyyet, edat-ı isti'lâ, huruf-ı âtıfe, zarf-ı mekân, zarf-ı zaman şeklinde anlatılır.

Necib Asım'ın **Yeni Tertipte Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1889)** kitabında edat, râbıta "+DAn, +DAn beri, diğer, için", âtıfe "ve, ile, dahi, yahut, olduğu, bulunduğu", hal ve zarf olan edatlar "iken, daha, henüz, yer ve zaman gösteren zarflar", nida "â, ah, ay, vah" diye ayrılır.

Ahmet Rasim'in **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1889)** kitabında edatlara hurûf-ı maanî de dendiği söylenip sadece örnekler verilir.

Mihrî, **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1889)** kitabında edat bahsinde **Mutavvel Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabındaki bilgileri tekrarlar.

Hasan Şefik'in **Sarf-ı Türkî(1890)** kitabında edat bahsinden önce tadil-i fiil bahsi vardır ve Halit Ziya'nın kitabındaki gibi işlenir; edatlarlardan da örnekler verilir.

Mehmet Hayri'nin **Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabında edat veya harfin başlı başına mânâsı olmayıp isim ve fiillerin mânâlarını tamamlayan lâfızlar olduğu söylenir. Edat-ı nida "â", edat-ı istilâ "üzere", edat-ı talil "için", edat-ı musâhebet "ile", edat-ı hâsıl "iken", edat-ı hasr "ancak", edat-ı tafdil "en, pek", edat-ı atıf "ve, dahi", edat-ı nefy "+sIz/sUz", edat-ı teşbih "gibi", edat-ı rabt "ki", edat-ı tarif "+ki" gibi de örnekler verilir.

Ali Nazîma'nın **Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabında harf başlığı ile verilir ve sadece edatlardan örnekler vardır.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Mükemmel Osmanlı Sarfı(1890)** kitabında edatı, nida, istifham, temenni, taaccüb, levm, tevbih mânâlarına göre sınıflandırır.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Mufassal Nahv-ı Osmanî(1891)** kitabında tesirat-ı edevât başlığı altında edat-ı tafdil "+DAn daha", edat-ı hasr "ancak", edat-ı teşbih "gibi", edat-ı zarf (yer ve zaman bildiren kelimeler) örnekleri verilir.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya, **Sarf-ı Osmanî(1891)** kitabında edat-ı ibtidaîyye ("+DAn", mektepten geldim), edat-ı intiha ("dek, değin"; bugün akşama dek ders çalıştım), edat-ı zarfiyyet ("+DA", evde, ayda), edat-ı istilâ "üzere", edat-ı şartiyye "ise", edat-ı tekid "bile", edat-ı hal "iken", edat-ı hasr "ancak", edat-ı tafdil "en, daha", edat-ı teşbih "gibi, +cIlAyIn, +msı", edat-ı temsil "nitekim" gibi edatlardan örnekler verilir. Hatime kısmında da faydalı şeyler başlığı altında râbıtalardan bahsedilir: Edat-ı âtıf, râbıta-ı taliliyye, râbıta-ı vaktiyye, râbıta-ı haliyye, râbıta-ı şartiyye sınıflandırması yapar.

Mazhar'ın **Yeni Tertip Küçük Osmanlı Sarfı(1890)** ve Süleyman Safvet'in **Mebâdi-i Sarf-ı Türkî(1891)** kitaplarında da sadece edat örnekleri vardır.

Şemseddin Sâmi'nin **Nev-Usul Sarf-ı Türkî(1891)** kitabında diğerlerinden farklı olarak kayd adlı bir bölüm vardır.[35] Şemseddin Sâmi kaydı şu şekilde tarif eder: "Kayd, bir fiilin, bir sıfatın, bir cümlenin veya bir kelâmın bir cihetini tavsif ve tayin eden kelime-i gayr-ı musarrifâdır." "İyi söylemek pek güzeldir" cümlesindeki "iyi" ve "pek" kelimeleri kayıddır. Kaydın çeşitleri şunlardır: Kuyûd-ı hâliyye "iyi, fena, öyle", kuyûd-ı zamaniyye veya zarf-ı zaman "şimdi, sonra", kuyûd-ı mekâniyye veya zarf-ı mekân "burada, nereye", kuyûd-ı mikdariyye "az, çok", kuyûd-ı rütbiyye "evvelâ, sâniyen, önce", kuyûd-ı tasdikiyye "evet, ya, hay hay", kuyûd-ı selbiyye "yok, hayır, değil", kuyûd-ı istifhamiyye "ya? Ha?", kuyûd-ı işaret "işte", kuyûd-ı mübheme "hele, güya". Ayrıca zarf başlığı ile de yer ve zaman zarflarından örnekler verir; yer zarfının harf-i ilsâk ile beraber kullanıldığını belirtir: "+A, +CA, +DA, +DAn"; burada, nereye, yakından gibi.

Huruf-ı ilsâk başlığı ile Türkçe'de daima isme eklenip ismin bir hal-i nisbî ve izafîsini beyan eden ve asla yalnız kullanılmayan kelimeler anlatılır: "İçin, ile, dahi, gibi, +CA, +sIz/sUz".

Revâbıt aralarında diğerine münasebeti bulunan iki kelime veya cümleyi birbirine bağlayan kelimelerdir: "Ve, lâkin, dahi, ya , ne... ne" gibi kelimeler, fer'-i fiil-i izafî ile kullanılan isimler "geldiği vakit", terkibler, bazı Arapça terkibler verilir. Nida bahsinden de sadece örnekler gösterilir.

Hasan Fehmi'nin **Bedâyiü'l-Kavâid(1892)** kitabında, Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)**, Hocazâde Ahmet Cevdet'in **İlâveli Kavâid-i Türkiyye(1892)**, Ali Nazîma'nın **Muhtasar Sarf-ı Osmanî(1892)**-ibtidaî- kitaplarında edatlardan örnekler verilir.

Necib Asım'ın **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı(1892)**'nda önce kayd bahsini ele alır ve Şemseddin Sâmi'deki gibi sınıflandırır: 1. Kuyud-ı hâliyye: Fiilin

[35] Ertuğrul Bilgili, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Kavâid-i Osmaniyye Adlı Eserindeki Dilbilgisi Terimleri", **Türk Dili,** sayı 540, 1996/2, s.662. Kaydın zarf mânâsına geldiği gösterilir.

öncesindeki sıfatlar; isim veya sıfatların sonuna "+CA" edatı ilâvesi; "böyle, şöyle, öyle" gibi hal gösteren sıfat-ı işaretiyye; "nasıl, nice" gibi mübhem sıfatlar; "paldır küldür, tam takır" gibi hal sıfatları; hal terkibleri "-ArAK, iken"; kaydı gösteren terkibler "İnsanca hareket etmek." gibi. 2. Kuyûd-ı zamaniyye: "Şimdi, biraz" gibi vakit gösteren kelimelerdir; isimlerin sonuna "+n vasıta eki" ilâvesi "öğleyin, demin" gibi. 3. Kuyûd-ı mekâniyye: "Ora, bura, dışarı" gibi yer gösteren kelimelerdir. 4. Kuyûd-ı mikdariyye: "Az, çok, hayli, bütün" gibi mikdar beyan eden kelimelerdir. 5. Kuyûd-ı rütbiyye: Rütbe, derece beyan eder. Adâd-ı rütbiyyenin sonuna "olarak" ilâvesiyle; "önce, ileri, geri, sonra" gibi kuyûd-ı zamaniyye ve mekâniyyeden oldukları halde kullanıma göre rütbe beyan eden kelimelerdir; Arapça "evvelâ, sâniyen, sâlisen" kelimeleri gibi. 6. Kuyûd-ı tasdikiyye: Sözün tasdik ve ispatına yarayan kelimelerdir. "Evet, öyle, hay hay, elbette" gibi. 7. Kuyûd-ı selbiyye: Nefy ve inkâr beyan eden kelimelerdir; "hayır, yok, asla, hiç" gibi. 8.Kuyûd-ı istifhamiyye: "mI/mU, ha, ne, niçin" gibi. 9. Kuyûd-ı işaret: "İşte, bak, nah" gibi. 10. Kuyûd-ı mübheme: "Bâri, sanki, güya, hele" gibi.

Hurûf-ı ilsâkın da tanımı aynen tekrarlanır ve iki kısma ayrılır: 1. Hurûf-ı ilsâk-ı basite "+CA, +DA, +DAn, +lA, +sIz/+sUz, ile, için, gibi, üzere" edatları 2. Hurûf-ı ilsâk-ı mürekkebe (yukarıdaki edatların bazısı isim ve kayıdlarla birleşirler; "+DAn dolayı, +A göre" gibi).

Revâbıt, Şemseddin Sâmi'deki gibi tekrarlanır. Nida ise müstakil "ah, vah, of" ve mürekkeb "maaşallah, inşâallah, yazıklar olsun" diye sınıflandırılır.

Bedros Zeki'nin **Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî(1892)** kitabında edat bahsi, harf-i cer "için, üzere, ile, gibi, +CA, +DA, +DAn" zarf yahut hal "işte, evet, hayır, değil, belki, hiç, henüz, hemen", harf-i atıf "ve, ki, imdi, dahi, sanki, hem... hem, ise", harf-i nida "â, ah, vay, ha, oh" şeklinde gösterilir.

Abdülkerim Hâdî'nin **Lisân-ı Türkî(1892)** kitabında edat bahsinde gerek Arapça gerek Türkçe edevât-ı harfiyyenin bir veya iki harften meydana geldiği, bazı yazarların edevât yerine hurûf kelimesi kullandığı belirtilir. Edat-ı atf, edat-ı nida

denildiği gibi harf-i atıf, harf-i nida da denilebileceği söylenir. Harf iki kısımdır: 1. Harf-i mebânî (kelimeleri terkib eden harflerdir; "kalem" kelimesindeki "k, l, m" harfleri gibi) ve harf-i Meânî (hususî bir mânâ vermek üzere kelimelerin başına veya sonuna dilbilgisine uygun olarak getirilen kelimelerdir; "kitab+ı al+dı+m" cümlesindeki "+I/+U" mefûlünbih, "+m" zamir-i fiilî müfred mütekellim gibi). Türkçede en çok kullanılan edatlardan da örnekler verilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Hâce-i Lisân-ı Osmanî(1892)** kitabının Nahv-ı Türkî kısmında edatlar, Osmanlı Türkçesi yazımındaki köklerinde bulunan harf sayısına göre "ki, mi, ne" 1; "en, ah, ile" 2; "amma, için, üzere, iken, işte" 3, "ancak" 4, "nitekim, kâşki" 5; "mademki 'مادمكه' " 6 harfli edatlar diye sınıflandırılır.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muallim-i Sarf(1894)** kitabında edat bahsi, edat-ı nida, edat-ı tenbih, edat-ı talil, edat-ı nefy, edat-ı istifham şeklinde sınıflandırılır.

Salih İhsan'ın **Osmanlı Lisânı(1894)** kitabında huruf-ı meânî başlığı altında, M. Fahri'nin **Muallim-i Sarf-Türkî(1894)** kitabında ise edevât başlığı altında, Ali Rıza'nın **Mebde-i Sarf-ı Osmanî**'sinde **(1894)** de mânâlı hurûfat ve edevât başlığı altında sadece örnekler verilerek edat bahsi işlenir.

Şeyh Vasfi'nin **Yeni Sarf-ı Osmanî(1896)** kitabında "â" edatı kelimenin başında olursa edat-ı nida, kelimenin sonunda olursa edat-ı tekid diye kullanıldığı söylenir; edatlardan da örnekler verilir.

Hüseyin Tahsin'in **Muhtasar Rehber-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabında sadece edat örnekleri verilir.

Ömer Sıdkı'nın **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabının Sarf kısmındaki edat bahsinde zaman ve yer zarflarının yanısıra nida da örnekleriyle işlenir.

Muammer'in **Muhtasar Kavâid-i Mevzua-i Lisâniyye(1898)** kitabında mânâlarına göre edatlar işlenir: Nida, istifham, tekâbül, tasdik, taaccüb, vs.

Şeyh Vasfi'nin **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî(1899)** kitabında edata harf-i meânî de denildiği söylenir ve sadece örnekler verilir. Râşid'in **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1899),** ibtidaîlerinin 3. sınıfları için hazırlanan **Sarf-ı Osmanî(1899)** kitaplarında sadece edat örnekleri verilir.

Pavlaki Militiyopolus'un **Lisân-ı Türkî(1900)** kitabında edat bahsi harf-i cer "+CA, +DA, +DAn, için, ile, +sIz/+sUz, üzere, değin, dek", zarf (yer ve zaman zarfları) yahut hal (mikdar, inkâr, tasdik, istisna edatları), harf-i atıf "dahi, ve, gerek, ise", harf-i nida "ey, of, oh" diye önceki kitaplardaki gibi işlenir.

Ahmet Lisâneddin'in **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1900)** kitabında edat ikiye ayrılır: 1.Her zaman isim, sıfat, zamir ve fiil ile birleştirilip kullanılır; yalnız kullanılmaz. "mI" soru ekinin sıfatla kullanılması gibi; "güzel mi?" 2.Edat tek başına da kullanılır: "En, elbette, ama, ancak" gibi.

Ahmet Cevat'ın **Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv(1905)** kitabında edattan önce zarf bahsi ele alınır. İlk defa burada zarf ve nida edattan ayrı birer bölüm olarak verilir. Zarf, fiilin veya sıfatın mânâsını takyid ve itmam eden veya bu türden bir kayıd ve zarfı tadil eyleyen semaî kelimelerdir. Bir kelimeden ibaret ise basit, birden fazla kelimelerden ibaret ise mürekkeb zarftır. Zarf çeşitleri de şunlardır: Zarf-ı zaman (basit olanlar: "Şimdi, sonra, demin"; mürekkeb olanlar: "Bu sabah, ertesi gün, ara sıra", zarf-ı mekân "aşağı, yukarı", mikdar zarfları (basit olanlar: "Çok, az, daha"; mürekkeb olanlar: "Oldukça, o kadar, bir mikdar", tasdik veya şüphe zarfı "evet, muhakkak, elbette", nefy ve selb zarfı "hayır, yok, hiç, değil", Hal ve tarz zarfı "böyle, şöyle, çabuk, iyi". Arapça kelimelerdeki tenvin de zarf mânâsına gelir: "Ahmet hakikaten mektup yazıyor." Semaî, mükerrer, sonu "+CA" ekli sıfatlar da zarf yerine kullanılır: "Ahmet Efendi güzel yazıyor; tatlı tatlı esniyorsunuz; oburca yiyor." gibi.

Edevât başlığı altında da mütemmim edatları (basit olanlar: " +DA, +DAn, +In/+Un/+nIn/+nUn, ile, göre, işte; mürekkeb olanlar: "Dair, +A rağmen, +A kadar, hakkında, +DAn dolayı, nâşi, beri, ile beraber", rabt edatları (basit olanlar: "ve, ile,

hem... hem, gerek"; mürekkeb olanlar: "Bununla beraber, halbuki, ise de, demek ki", iştikak edatları "+CA, +CAĞIZ, +CI/+CU, +CIK/+CUK, +lA+n, +lI/+LU, +sIz/sUz" işlenir. Nida da basit "â, ah, ey, vay" ve mürekkeb "aman, hey hat, yazık, aferin" diye ikiye ayrılır.

Mehmet Emin'in **Sarf-ı Türkî(1906)** kitabında sadece edat örnekleri verilir.

Hüseyin Cahit, rüşdiyenin tüm sınıfları ile idadinin ilk senesi için hazırladığı **Türkçe Sarf ve Nahiv(1908-1909-1910)** kitaplarında edatı hep aynı şekilde işler ve fonksiyonlarına göre üçe ayırır: 1. Mütemmim teşkiline hizmet edenler (basit olanlar: " +DA, +DAn, ile, için, göre, işte, +In/+nIn; "pederimin bahçesi" gibi; mürekkeb olanlar: "Dair, +A rağmen, +A kadar, hakkında, +DAn dolayı, nâşi, beri, ile, beraber" 2. Rabta hizmet edenler (revâbıt da denir; "ile, ve, ne... ne, hem... hem") 3. Kelimelerin mânâ ve çeşitlerini değiştiren edatlar (sıfatı, isim ve zarf haline; ismi, sıfat ve fiil haline; ismi ve sıfatı, fiil haline; fiili, isim ve sıfat haline getiren ekler; "CAĞIz, CIK/CUK, mtrak, CA, CI/CU, l, lA-, -GIn/-GUn, lI/lU, lIK/lUK, -KIn/-KUn gibi). Zarf ile nida ayrı birer bölüm halinde verilir. "Zarf, mütemmim edatlarıyla birlikte kullanılmış isme ma'dul bir kelimedir. Sıfatın, fiilin veya kendi cinsinden bir kelimenin mânâsını tadile hizmet eder." Zaman, hal, mikdar, tertip gösterir. "DA hem" mütemmim hem rabt edatı hem de zarftır. "Ahmet de geldi." Nidadan da sadece örnekler verilir.

Ahmet Cevat'ın **Çocuklara Sarf ve Nahiv Dersleri(1910)** kitaplarında da sadece edat örnekleri vardır. A.L. 'nin **Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1910)** kitabında Ahmet Cevat'ın işlediği edat bahsi takip edilir. Yalnız edat başlığı altında zarf ve nida ele alınır; ayrı başlıklar değillerdir.

Ali Seydi'nin **Türkçe Resimli Kıraat(1911)**, Selim Kohen'in **Sarf-ı Lisân-ı Türkî(1911)**, Hüseyin Hıfzı'nın **Hulâsa-i Sarf-ı Osmanî(1911)** kitaplarında da sadece edatlardan örnekler verilir.

Mehmet Fuad'ın **Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye Yahut Mükemmel Münşeat(1912)** kitabında da sadece örnekler verilir.

Mesud Remzi ile Abdullah Âtıf'ın birlikte yazdıkları **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)** kitabında edatlar, cümle içindeki görevlerine ve taşıdıkları mânâya göre adlandırıp iki şekilde sınıflandırırlar: 1. Edat-ı müterâdife: Atıf, istidrak, hasr, tamim, şart, istisna, nisbet, mekan, mübalağa, tafdil, tenbih, taaccüb, teessür, talil, teşbih, temsil, takrib, nefy, tekid. 2. Edat-ı münferide: Yalnız bir mânâ ifade eder. "Evet, of, oh, ey, bâri, bile" gibi.

Moiz'in **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)** kitabında edat dört kısımda incelenir: 1. Edevât-ı ittisâliyye (harf-i cer) iki kelime arasındaki münasebeti gösterir. "Oda(+nın) kapı(+sı)" gibi. Basit olanlar: "+CA, +DA, +DAn, +I/U, +lA, +n, +In/+Un/nIn/+nUn, +sIz/+sUZ, işte, üzere" gibidir. Mürekkeb olanlar: "Kadar, doğru, mebni, karşı, göre, dair" gibidir. Hem basit hem mürekkeb olanlar: "İle, için, gibi, kadar, üzerine, hakkında". Edevât-ı ittisâliyyenin isimlerde, şahıs zamirlerinde, işaret zamirlerinde, sıfat-ı temellükiyyelerde kullanımı da gösterilir. 2. Edevât-ı rabtiyye isimleri, cümleleri, ibâreleri birbirine bağlar. "Ve, ile, dahi, hem... hem, gerek". 3. Zarf veya hal, sıfat ve fiillerle diğer zarfları zaman, hal, mikdar ve yer itibariyle mânâlarını tavsif ve tadil eden kelimelerdir. Zarf-ı zaman "sonra, şimdi, gece", zarf-ı mekân "alt, üst, içeri", zarf-ı mikdar "daha, çok, pek, hayli", zarf-ı hal "türlü türlü, güzelce, insanca, kolaylıkla" bölümlerine ayrılır. 4. Edat-ı nida: "Ay, â, ey, eyvah".

Ahmet Cevat'ın **Osmanlı Lisânı(1914)** kitabında edevât başlığı altında edatın tanımı şu şekildedir: "İzafetlere, mütemmimler ve müteallikat-ı fiil teşkiline, cümleleri veya aksâm-ı cümleyi rabta, müştekâtı tevlidine hizmet eden harfler veya kelimelerdir". Sınıflandırmada önceki kitabını aynen kullanır. Nida bahsi de aynı şekilde işlenir. Zarf bahsi cümle bahsindeki mütemmimat-ı cümlede ele alınır.

Ahmet Cevat, yine aynı yıla ait **Resimli Osmanlı Lisânı** kitabında da edat, zarf ve nida bahislerini aynı şekilde işler.

Midhat Sadullah'ın **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)** kitabındaki edat, zarf ve nida bahisleri de Ahmet Cevat'a göre ele alınır.

Elhac Hâfız Ali Vasfi'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri(1914)** kitabında edat başlığı altında edat, zarf ve nida anlatılır. Edatın çeşitleri şu şekilde incelenir: Edat-ı mefûl (yükleme hali), izafet edatları (ilgi hali), tafdil "en, daha", hal "-ArAk", tasgir "CA, CAĞIz", temenni "+sA", istifham "mI/mU", nefy "+sIz/+sUz", nisbet "lI/lU", âtıf "ve, ile", talil "çünkü", tasdik "hatta, bile", tenbih "dahi", şart "ise, eğer". Zarflar da yer ve zaman olarak ayrılır; örnekler verilir. Nidanın da sadece örnekleri gösterilir.

İbrahim Cûdî'nin **Teshil-i Sarf-ı Osmanî(1915)** kitabında da sadece edat örnekleri verilir. Midhat Sadullah'ın ibtidaîlerin ikinci sınıfı için hazırladığı **Yeni Usul Tahrir ve Kitabet Dersleri(1916)** kitabında yazı yazma usulünden bahsederken sadece "ve" bağlacına değinir.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in ibtidaîler için birlikte hazırladıkları **Türkçe Sarf ve Nahiv(1916-1917)** kitabının başlangıç, 2. ve 3. kısımlarındaki edat bahsi de Ahmet Cevat'ın sınıflandırmasını takip eder. Zarf ile nida da ayrı bölümler olarak aynı şekilde verilir.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us'un ibtidaî 4. sınıfları için birlikte hazırladıkları **Anadolu Yavrusunun Kitabı** serisinin beşinci kitabında(1918) sadece mütemmim ve rabt edatlarından bahsedilir.

Nüzhet Sâbit'in ibtidaîlerin 2. sınıfı için hazırladığı **Ana Dili(1918)** kitabında edat kelime "ile, çünkü, fakat" ve ekler (mefûller gibi) şeklinde anlatılır.

Mehmet Emrullah, **Türkçe Edatlar(1918)** kitabında Osmanlı Türkçesinin kullanılan ve kullanılmayan "kaçan (her zaman), geliser (gelecek) gibi" edatlarını gösterir. Çağatayca edatlar için de ayır bir bahis ayırır. Edatların müstakil mânâsı

olmadığı, isim ve fiiller arasında bulunarak onların birbirine bağlanmasına yardım ettikleri belirtilir. Edatlara hurûf-ı meânî de denir. Edat beşe ayrılır: Nida edatları, rabt edatları, atıf edatları, mütemmim edatları, iştikak edatları. Bunlardan başka tadiye, mutavaat, müşâreket, şart ve meçhul için de edevât-ı mahsusa vardır ki her biri birer kısım teşkil eder ve hecelerine göre belirtilecektir. Hurûf-u hece tertibi üzere edevâttan örnekler verilir: "â, ey, işte, en, ancak, evet, üzere, of, iken, ise, başka" gibi.

Midhat Sadullah'ın **Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri(1920)** kitabında da Ahmet Cevat'ın etkisi görülür.

Encümenin hazırladığı **Sarf ve Nahv-ı Türkî(1920-1921)** kitabında sadece yer ve zaman zarflarından örnekler verilir.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us'un ibtidaî 6. sınıfları için birlikte hazırladıkları **Anadolu Yavrusunun Kitabı** serisinin dördüncü kitabında**(1922)** edat bahsi Ahmet Cevat'ın önceki kitaplarındaki gibi ele alınır. Zarf ile nida da ayrı bölümler olarak aynı şekilde işlenir.

Edatla İlgili Terimler:

Edat-ı beyan: Açıklama edatı, "DAn"
Edat-ı gayet: Sonuç ve kesinlik edatı, dek, değin, kadar
Edat-ı hâl: Şimdiki zaman eki, ("I/U-yor", iken)
Edat-ı hasr: Kuvvetlendirme edatı, "ancak, fakat"
Edat-ı ıstırap: Istırap ünlemi, "of"
Edat-ı isti'lâ: Yükseklik edatları, üzere, üzerine
Edat-ı istidrâk: Sınırlandırma edatı, "lâkin"
Edat-ı musâhebet ve istiâne: Beraberlik edatı, "ile"
Edat-ı nefy: Olumsuzluk eki, "-mA, +sIz/+sUz, değil"
Edat-ı nida, harf-i nida: Seslenme ünlemi
Edat-ı rabt: ki bağlacı

Edat-ı tafsil: Açıklama edatı, "imdi"

Edat-ı tahassür: Hasret ünlemi, "ah"

Edat-ı talil, Edat-ı illet: Sebep edatı, "için, çünkü, zirâ"

Edat-ı tarif: "ki"

Edat-ı tasgir: Küçültme eki, "CAK, CAĞIz, CIK/CUK"

Edat-ı teessüf: Hayıflanma ünlemi, "vah"

Edat-ı tekit: Kuvvetlendirme edatı, "ya"

Edat-ı telezzüz: Mutluluk ünlemi, "ah"

Edat-ı temyiz: Ayırma eki, "CA"

Edat-ı tenbih: Uyarı ünlemi, "ha"

Edat-ı teşbih, edat-ı temsil: Benzetme edatı, "gibi, işte, sanki"

Edat-ı zarf: Zarf edatı

Harf-i atf: Bağlama ve kuvvetlendirme edatı

Harf-i cer: İsim ve zamirden sonra kullanılır; fiile bağlanır. "İçin, ötesinde, beraber, göre, +DA, +DAn, dek, değin, başka, dolayı"

Harf-i mahzûfe: Ses düşmesi

Harf-i maklûbe: Ses değişmesi

Harf-i rabt: Bağlaç

Harf-i zarf: Yer ve zaman zarfları

Hurûf-ı ilsâk: İsme eklenip onun ilgisini beyan eden eklerdir. "ile, dahi, için, gibi, CA, sIz/sUz"

Kayd: Zarf

Kayd-ı hâliyye: Hal zarfı

Kayd-ı istifhamiyye: Soru zarfı, "ha"

Kayd-ı işaret: İşaret zarfı, "işte"

Kayd-ı mekâniyye: Yer zarfı

Kayd-ı mikdariyye: Miktar zarfı

Kayd-ı mübheme: Belirsizlik zarfı

Kayd-ı rütbiyye: Derece zarfı, "evvelâ"

Kayd-ı selbiyye: Olumsuzluk zarfı, "hayır"

Kayd-ı tasdikiyye: Tasdik zarfı, "evet"

Kayd-ı zamaniyye: Zaman zarfı

Nidâ-yı hükmî: Mübalâğa ve dua ünlemi

Edatlar, tek başına genelde anlamları olmayan sadece gramer vazifeleri olan kelimelerdir. Arapçada edata edat veya harf denir. Harf adı verilen edatların arasında zarflar, ünlemler, bağlaçlar da bulunmaktadır. Zarflar başlangıçta genelde yer ve zaman zarfları olarak ele alınır; daha sonra buna hal, durum, mikdar zarfları da eklenir. Ünlemler çoğunlukla kullanıldıkları mânâya göre adlandırılırlar; sonraları yapı bakımından basit(ay, vah, oh, of, vb.) ve birleşik(isimle beraber kullanılan) diye sınıflandırılır. Bağlaçlar ise günümüzdeki kullanımları gibi kelime veya cümleleri birbirine bağlama vazifesi gören kelimelerdir. Arapça edat başlığı altında rabt yani bağlama edatlarının, harf-i cerin, harf-i tarifin(Arapça'nın harf-i tarifine karşılık olarak yükleme hali alarak belirli isim haline gelen isimler verilir ve isim bahsinde işlenir.), nidanın ve zarfin ele alındığını görürüz. Farsça'da ise edat harf-i cer, bağlama edatları, ünleme edatları diye sınıflandırılır. İlk kitaplarda edatların genelde kullanıldıkları mânâya göre adlandırıldıkları belirlenir. Zaman içinde yapı bakımından basit(ile, için, gibi vb.) ve birleşik(isim ve zarfla birleştiklerinde, dAn dolayı gibi) olarak da ele alınır.

Burada harf-i cer denilen, bir kısmı tek bir harften ibaret ve tek başına anlam taşımayan edatlar kasdedilir ve harf-i cerlerle yapılan birleşik şekiller daha çok zarf olarak kullanılmıştır. Harf-i cerler Türkçenin son çekim edatlarına ve ismin hal eklerine karşılıktır. Türkçe'deki harf-i cerlerle Arapça(bi, ilâ, 'an, fi, vb.) ve Farsça(ez, bâ, ber, der, vb.)'daki harf-i cerlerin, Fransızcanın prépositionların(à, de, sur, sans, vb. à Paris=Paris'e, de Paris= Paris'ten gibi) yani ön-edatların karşılıkları verilmeye çalışılır. Umumiyetle zarf anlamı verirler.

Çekimli yapıya sahip Arapça ve Farsçanın uzun süredir temel diller olarak kabul edildiği ortamda yetişen Osmanlı aydını, siyasî ve sosyal sebeplerle yine çekimli bir dil olan Fransızcayı öğrenme mecburiyetindedir. Bu üç dilin gramer kitapları, Osmanlı Türkçesinin dilbilgisini yazmaya başlayan yazarlarda tabii olarak çok etkili olmuştur. Eklemeli bir dil olan Türkçeyi çekimli dillerden olan Arapça, Farsça ve Fransızcanın mantığı ile anlatmaya çalışmışlardır.

Yazımdan hareketle 1, 2 , 3, 4, 5, 6 harfli edat bölümlemesi; fiilden fiil yapma ekleri hariç birçok yapım eki; zarf fiil ekleri; iyelik ekleri, hal eki almış masdarlar; bulunma, uzaklaşma, birliktelik, eşitlik, vasıta, ilgi , yönelme, yükleme ekleri (sıralama çok kullanımdan az kullanıma doğru yapılmıştır.) ve zarflar edat olarak anlatılmıştır. Mihrî daha da ileri gider kelimelerdeki ses değişimi ve ses düşmesi olaylarını da edat bahsinde inceler. Ahmet Cevat, Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv(1905)de ilk olarak zarfı ve ünlemleri edatdan ayırır ve ayrı birer kelime türü haline getirir. Edatı tamamlayıcı(için, üzere, göre, vb.), bağlayıcı(ve, ile, ne ne, gerek gerek, vb.) ve kelime türetici(yapım ekleri) şeklinde üçe ayırır. Burada edatın farklı sınıflandırılması ile birlikte cümle içindeki kullanımına daha çok önem verildiği görülür. Ahmet Cevat'ın edat bahsini işleyişi de daha sonraki kitaplara yansır.

3.10. Cümle:

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Kavâid-i Osmaniyye(1851)** kitabında cümleden şu şekilde bahsedilir: "Cümle bir sıfat, bir mevsûfa isnat olunarak muhataba faide-i tamme ifade eyleyen sözdür ve ol sıfata müsned ve mevsûfa müsnedünileyh denilir ve müsnedünileyhe mübteda, müsnede haber dahi denir ve bunları birbirine rabt eden edatlara râbıta 'dır, var, yok, değil' denir". "Efendi âkildir." terkibinde "efendi" müsnedünileyh, "âkil" müsned, "DIr" râbıtadır. Müsnedler isim, sıfat veya sıfat hükmünde olan zât fiiller ile fer'-i fillerden birisi olur. Sıfat veya fer'-i fiil olunca râbıta üçüncü şahıslarda "DIr" ve birinci ve ikinci şahıslarda nisbî zamirler olur ve olumsuzlarında râbıtadan önce "değil" getirilir: "Ben âkilim; o âkildir; ben âkil değilim; o âkil değildir." Müsnedler bazen fiil-i iâne de olabilir: "Ben memnun idim; ben memnun değil idim" gibi veya râbıta, fiil-i âmme olabilir: "Ben memnun oldum; ben memnun olmadım." Üçüncü şahıslara mahsus olarak müsbetlerde "vardır", menfilerde "yoktur" kullanılır. Müsned, zât fiillerde mazi-i şühûdî, muzari, hal, fiil-i iltizâmînin üçüncü şahıslarında râbıta olmaz; mazi-i şühûdînin diğer sigalarında râbıta zamir-i fiilîdirler. Muzari, hal ve fiil-i iltizâmînin diğer sigalarında ise râbıta zamir-i nisbîdirler. Mazi-i naklî, müstakbel, fiil-i lüzumînin üçüncü şahıslarında râbıta "Dır" edatıdır: "Hoca gelmiştir

veya gelecektir" gibi. Ayrıca zât fiillerin bünyelerinde fâili de bulundurduklarından başlı başına birer cümle oldukları belirtilir: "Geliyorum/ ben geliyorum" gibi. Emr-i hâzırın tekil durumunda râbıta olmayıp çoğulunda zamir-i fiilî râbıtadır. Müsnedin masdar olabilceğine dair de örnek verilir: "Eğlencenin âlâsı kitap okumaktır."

Cümlelerin rükn-i aslîleri müsnedünileyh, müsned ve râbıtadır. Mütemmimat-ı cümle başlığı ile de cümledeki tümleçler incelenir. 1. Hal-i terkibî: a) -ArAK, getirilerek yapılan sigalar; "Ben sevinerek gelirim." gibi. b) Arapça sıfatların sonuna tenvin getirilerek yapılır: "Memnunen gitti; sâlimen geldi." gibi. c) "İken" edatı getirilerek yapılır: "Hal böyle iken niçin inat edersin." d) Sıla sigasından sonra "halde" getirilerek yapılır: "At üzerinde olduğu halde" gibi. Ayrıca sıla sigasının mefûlünileyhinin sonuna "mebni, binâen" lâfızları getirilerek yapılır: "Hakkımda teveccühünüz ber-kemâl olduğuna mebni" gibi. 2. Temyiz: a) İsmin sonuna "CA" getirilerek yapılır: "Ben malumatça ona fâikim." b) Arapça isimleri sonuna tenvin getirilerek yapılır: "Ben ona ilmen fâikim." c) Sıla sigasının sonuna "cihetle" ilâvesiyle olur: "Ben sana muhlis olduğum cihetle böyle nasihat ediyorum." Ayrıca sıla sigasını mefûlünileyhinin sonuna "nazaran" getirilerek yapılır: "Ber-kemâl olduğuna nazaran" gibi. d) olmak masdarı "cihetiyle, hasebiyle, mülâbesesiyle, münasebetiyle" ibareleriyle kullanılır: "Sana hulûsum ber-kemal olmak cihetiyle" gibi. 3. Müteallikat-ı fiil: a) Mefûlünbih edatı: "Kalbimi kırma." b) Mefûlünileyh edatı: "Günahıma girme." c) Edat-ı isti'lâ: "Üzerime varma." d) Edat-ı talil: "den dolayı" e) Edat-ı beyan: "Çünkü" f) Edat-ı intiha: "Sabahtan akşama dek" g) Edat-ı zarf: zarf-ı mekân "mektepte", zarf-ı zaman "sabah, akşam" ı) Edat-ı musâhabet ve istiâne: "ile" i) Edat-ı teşbih: "gibi".

Cümlede müsnedünileyhler önce, müsnedler sonra gelir. Bazen cümlenin mânasını değiştirmek için müsned önce, müsnedünileyh sonra getirilir. Cümlenin diğer mütemmimatı da verilmek istenen mânâya göre takdim ve tehir edilir yani tümleçlerin sırası değiştirilebilinir. Bu bahislerin fenn-i belâgatte ele alınacağı açıklanır.

Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa'nın birlikte hazırladıkları **Medhal-i Kavâid(1852)** kitabında cümleye kelâm dahi denir ve ikiye ayrılır: Cümle-i fiiliyye ve cümle-i ismiyye. Cümle-i ismiyyede mübteda, özne yerine; haber, yüklem yerine kullanılır. Cümle-i fiiliyyede ise fâil, özne yerine, fiil, yüklem yerinedir. Cümlenin olumsuz kullanımı da gösterilir. Mütemmimat-ı cümle ile de Kavâid-i Osmaniyye'de olduğu gibi cümledeki tümleçlerden bahsedilir.

Abdullah Râmiz Paşa'nın **Lisân-ı Osmanînin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir(1866)** kitabındaki cümle tarifi Kavâid-i Osmaniyyedeki ile aynıdır. Yazar, cümleyi cümle-i ismiyye ve fiiliyye diye ayırır. Cümle-i ismiyye sıfat ile mevsuftan yani mübteda ile haberden ibaret olup bunun rabtı fiil-i nâkıs-ı âmmın zevât-ı efâlinden birinin getirilmesiyle hâsıl olur ve birbirine bağlı olan bir kaç cümleyi de rabt edebilir: "Efendi âkildir." Ayrıca cümle, yüklemine göre iki kısma ayrılır: a) Fiil-i lâzım alanlar: "Çocuk geziniyor, büyüyor ve güzelleşiyor." b) Fiil-i müteaddi alanlar: "Evlâtlarını ziyade seven ve bunların feyz ü rif'atlerini isteyen peder ve mâder bunlara muhabbetlerini asla belli etmeyerek ve yüz vermeyerek ve bunları yoluyla sıkıştırarak ilm ve kemâl tahsil etmelerine say' ve gayret etmelidirler." Mütemmmimat-ı cümle de Kavâid-i Osmaniyyenin tıpatıp aynısıdır. Yalnız müteallikat-ı fiil bahsinde Kavâid-i Osmaniyye'dekilere ek olarak mefûlünanh ile mefûlünfih de ele alınır.

1870 yılında yayınlanan telif ve tercüme nizamnamesinde terkib-i kelâma değinilir. Burada mütemmimat-ı cümle Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi ele alınır. Cümlede özne ile fiil, nesne ile fiil uyumu işlenir.

Süleyman Paşa'nın **İlm-i Sarf-ı Türkî(1876)** kitabında da cümle, Kavâid-i Osmaniyye'deki gibi hâtimede ve aynı şekilde anlatılır.

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin **Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan(1881)** kitabındakicümle tarifi ise şu şekildedir: "mürekkebat-ı kelâmiyyenin fiilden maada ecza-yı asliyyesinde bulunan mübteda, haber, fâil, nâib-i fâil nev'ilerinin ve eczâ-yı zâidesinden olup müteallikat-ı fiil ismiyle anılan mefûller

(mefûl-ı lâzımü'l-taakkul "+I/+U", mefûl-ı gayr-ı lâzımü'l-taakkul "+A, ayrıca, ile, +lA, değin, dek, lI/lU, +DAn, gibi taşıyan mefûller), hal, temyiz". Mürekkebat-ı kelâmiyye yani cümlenin tamamlayıcıları olarak da mürekkebat-ı isnadiyye, mürekkebat-ı fiiliyye, mürekkebat-ı tavsifiyye, mürekkebat-ı takyidiyye, mürekkebat-ı izafiyye, mürekkebat-ı tadâdiyye ele alınır.

Selim Sâbit'in **Nahv-ı Osmanî(1881)** kitabında kelâm şu şekilde tarif edilir: Murat ve maksudu beyan ve ifade zımnında basit ve irad olunan nutuk ve ibareye denir. Cümle de iki lafızdan teşekkül ederek muhataba faide-i tamme ifade eden sözdür. Cümle-i ismiyye ve fiiliyye diye ayrılır. Bunlara mürekkeb-i tam da denir. İsim cümlesi mübteda ve haberden, fiil cümlesi ise fâil, nâib-i fâil, fiilden meydana gelir. Cümleler nisbet cihetiyle cümle-i ihbariyye "haber cümlesi" ve cümle-i inşâiyye "dilek cümlesi" diye ikiye ayrılır. Cümle-i inşâiyye: İnşâ-i talebî (emir, dua, iltimas), inşâ-i istifhamî, inşâ-i temennî, inşâ-i tenbihî şeklindedir. Cümleler keyfiyet cihetiyle cümle-i asliyye ve cümle-i fer'iyye diye incelenir. Cümle-i fer'iyye: Cümle-i vasfiyye (cümlede sıfat olarak kullanılan kelime grubu), cümle-i istinafiyye (cümle başı), cümle-i tafsiliyye (bildirme cümlesi), cümle-i tefsiriyye (kendinden önce gelen cümleyi açıklar), cümle-i temsiliyye (benzetme cümlesi), cümle-i muterize(parantez içindeki cümle). Cümle-i asliyye, cümle-i ibtidaîyye veya cümle-i cezâiyyedir. Cümleler mânâ cihetiyle cümle-i mutlaka "Güneş parlaktır" ve cümle-i mukayyede "Ay nuru güneşten alır" diye ayrılır.

Cümlelere ilâve edilen kayıtlara da eczâ-yı mütemmime yani cümlenin tümleçleri denir. Bunların cümle-i tammeye ilâve olununca asıl ögelerden birinin mânâsını takyid ve izah ettiği; nâkıs bir cümleye ilâve edilince de ögelerinin mânâlarını tamamladığı belirtilir: Mefûlünbih, mefûlünleh, mefûlünanh, mefûlünfih, mefûlünileyh, mefûlünmaa, mefûlünminh, hal (hal-i müntakile "-ArAK, iken"; hal-i daima "+sIzIn, iken, tenvinli kullanım", temyiz "CA, cihetiyle, tenvinli kullanım", kuyud-ı izafiyye (terkib-i izafî: a) izafet-i tahsisiyye b) izafet-i beyaniyye), kuyud-ı vasfiyye (terkib-i tavsifî, sıfat-ı mutlaka, sıfat-ı mübalâğa "pek, çok, en" , sıfat-ı mukayese "kadar, misullü, gibi", sıfat-ı tafdiliyye "DAn daha", sıfat-ı basite "kara" ve sıfat-ı mürekkebe "kara gözlü"), kuyud-ı kemiyye ("24 saatte bir devr-i kâmil icra

eder." cümlesindeki 24'e adet, saatteye madud denir.), kuyud-ı zarfiyyeden (yer ve zaman gösterir) bahsedilir. Kuyud-ı zarfiyyede ise mefûlünfih "DA" ile dolaylı tümleç ve nâkıs fiiller anlatılır. Mürekkeb-i nâkıs fiiller fâil ve nâib-i fâile nisbetleri muteber olmayıp kuyud-ı mütemmimeden bazı kere mefûl olarak terkibde vâki olan fiillerdir. Bunlar da masdar (fâil ve nâib-i fâile nisbet olunamadıkları cihetle isim hükmünde olsalar da mefûllerden biriyle kullanılarak çekimli fiiller gibi kullanılırlar: "Mektebe gitmek" gibi), ef'âl-i fer'iyye (ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe), ef'âl-i rabtiyye (siga-i takibiyye, siga-i tevkıtiyye, siga-i ibtidaîyye, siga-i intihaiyye, siga-i tekidiyye, siga-i haliyye, siga-i atfiyye, siga-i sıla)dir.

Hatime bölümünde makale ve fıkradan bahsedilir. Bir maddeyi esbâb-ı mucîbe ve diğer teferruatla muhataba tefhim ve ifade zımnında irad olunan nutuk ve ibareye makale denir ve fıkralardan oluşur. Fıkra, murat ve maksadı tamamiyle eda ve ifade eden ibaredir. Fıkra kendi içinde fıkra-i basite (yalnız bir cümle ile faide-i tamme beyan eder) ve fıkra-i mürekkebe (birbirine bağlı iki veya daha çok cümlelerden olan ibarelerdir ki bu cümlelerden biri aslî, diğeri fer'îdir) diye ayrılır. Aslî cümleler de kendi içinde asliyye-i mutlaka ve asliyye-i mukayyede diye ayrılır. Cümlelerin birbirine bağlanmasında münasebet-i mâneviyye ve münasebet-i lâfziyye söz konusudur. Bu münasebetlerden arasında hiç bir münasebet bulunmayan cümleler birbirine daima fasl yoluyla bağlanıp her biri müstakil bir fıkra sayılır. Kuyud-ı mütemmimeden biriyle takyid edilen mürekkeb-i nâkıslara fâsıla denir. Bunlar daima atıf yoluyla getirilip bir cümlede en fazla üç tane olabilirler. Meşruh makalâtı teşkil eden fasıllar ile cümle ve fıkralara erkân-ı asliyye denir. Bunlar mürekkebât-ı kelâmiyyenin esasıdır. Bu erkânı birbirinden ayırmak için yabancı dillerden bir takım işaretler alındığı ve buna da usul- tenkitiyye dendiği, Osmanlı Türkçesi'nde mevcut olmadığı söylenir. Fâsılaları teşkil eden fiiller ise bir cinsten olduğu surette bunlar önceki fâsılalarda terk olunup son fâsılada getirilerek rabt makamında kullanıldığı belirtilir.

Mehmet Şemseddin'in **İlâveli Anahtar(1882)** kitabında cümle önce yapı bakımından sade(ömür kısadır) ve mürekkeb(ömür kısadır; nâm uzundur) şeklinde incelenir. Daha sonra fâilin fiilden önce gelmesi, fiil ile olan uygunluğu belirtilir.

Fâillerin "ve, ya, yahut, ne... ne" ibareleriyle birleştirilerek aynı fiili kullanmaları, fiillerin teklik-çokluk durumları gösterilir: "Pederim ve validem gittiler." "Pederim yahut validem gitti." " Batan geminin ne kaptanı ne tayfaları kurtuldu." Fâil ism-i câmi ise fiil tekil olur: "Tabur geldi." Eğer ism-i câmi çokluk mânâsında kullanılırsa fiil çokluk olur: "Nuh Aleyhisselâma kavmi iman eylemediler." Fiil-i müteaddinin ameliyeti kendisinden sâdır olup bir kimseye veya bir şeye tecavüz ettiği cihetten daima bir mefûlünbih sigasını alır: "O beni sever." Lâzım ve meçhul fiillere kendilerinden sonra bir ism-i mevsuf veya zamir getirilip hem fiilin ameliyeti tekliğe hem de fiilin fâiline dönüşür: "Zannederim ki o iyi bir adamdır." Masdar da bir fiile veya sıfata tâbi olur: "İyilik etmeyi unutmayınız." Sıfat hangi ismi veya zamiri nitelerse ona râci olur: "Kırmızı elma" gibi. Atıf, suret ve zaman açısından birbiriyle aynı olan fiilleri bağlar: "O adam âkil, kâmil ve âlimdir." Aynı olan isim ve zamirleri de bağlar: "O ve ben pek bahtlıyız."

Sesler olarak tâbir olunan "ah, vay, hey" gibi kelimeler genelde birinci şahıs zamirinin mefûlünileyh "+A" sigasına ve ikinci şahıs zamirinin fâil "yalın" sigasını içerirler: Vay bana! Ah şaşkın!

Sultan Selim Rüşdiyesi'nin muallim-i evvelî'nin hazırladığı **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye(1884)** kitabında kelâmın müsned, müsnedünileyh ve râbıtadan oluştuğu belirtilir. Mübteda ile fâile müsnedünileyh, fiil ile habere müsned denir. Cümle tamamen bir mânâ anlaşılan sözdür. Buna terkib-i isnadî de denir. Kelâm ve cümle arasında umum ve husus-ı mutlak vardır; yani cümle âmm, kelâm ehâsstır. Erkân-ı cümle dörttür: Fiil, fâil, mübteda, haber. Geriye kalan kuyud cümlenin mütemmimidir. Asıl cümle cümle-i ismiyye ve fiiliyye diye ayrılır. Atıf vasıtasıyla erkân-ı cümlenin sıralandığı gibi bir cinsten olan mütemmimat da sıralanabilir. Cümle nisbet itibariyle ihbarî ve inşâî diye iki kısma ayrılır. Cümle-i ihbariyye sıdka ve kizbe muhtemel olarak bir fiilin vukuu veya adem-i vukuunu haber verir. Mübteda ile haberden yahut ihbarî olan fiil ile fâilden oluşur; buna kaziye de denir: "İnsan fânidir; bâki değildir." Cümle-i inşâiyye sıdka ve kizbe muhtemel olmayıp ancak bir fiili İnşâ ve icada delâlet eden mürekkebdir ki inşâî olan fiil ile fâilden oluşur; bunlara kaziye denilmeyip mürekkeb-i inşâî denir. inşâî dört kısımdır: 1. Talebî, emir

ve nehyten yapılır: "Derse çalış." gibi. Talep eğer büyüklere ait olursa emir, küçüklere ait olursa dua, istitâf, istirham; meslubdan olursa iltimas ve tavsiye olur. 2. İstifhamî, kendisinde soru bulunan kelâmdır: "Mektebe gidiyor musunuz?" 3. Temenni, İltizâmî sigasıyla ifade olunan kelâmdır: "Gençlikte tahsil etmelisin ki ihtiyarlıkta rahat edesin." 4. Tenbihî, nida ve tenbihe ait olan kelâmdır. "Ey efendiler! Bu gençlikte tahsil-i hüner etmezseniz kasem ederim ki sonra zahmet çekersiniz."

Cümle keyfiyet itibariyle iki kısımdır: 1. Cümle-i asliyye ve cümle-i fer'iyye. Cümle-i asliyye kendi içinde cümle-i ibtidaîyye (öncesine irtibatı bulunmayan cümledir; "Hünerin âlâsı kitabettir.") ve cümle-i cezaiyye (mazmunun vukuu diğer bir cümlenin vuku mazmunuyla meşrut olan cümledir; "Kesb-i kemâl eyler isen saadet bulursun.") diye ayrılır. 2. Cümle-i fer'iyye cümle-i asliyyenin kısımlarından birinin mânâsını takyid ve izah eden cümledir; sekiz çeşittir: 1. Cümle-i vasfiyye: Mânâyı tavsif eder; "Bir şâkirt ki vazifesini ifa eder; elbette berhudâr olur." 2. Cümle-i istinâfiyye: Önceden sorulmuş soruya cevap olan cümledir; "Bî-edeb şâkirt herkesin menfuru olur zira insanın şerefi ancak edebledir." 3. Cümle-i tafsiliyye asıl cümlenin ve erkânının mânâsını tafsil eder; "Terbiye-i üstad yeksan ve istidâd-ı şâkirdân muhteliftir." 4. Cümle-i tefsiriyye mânâyı tefsir eder; "İnsan fikir ve nazara mâlik bir hayvandır yani insan akıl ve fikir vasıtasıyla bir çok işlerin uhdesinden gelebilir bir nev'i hayvandır." 5. Cümle-i temsiliyye mânâ temsil eden cümledir; "İnsan fikir ve nazara mâlik olduğundan bir takım umûr-ı muazzamanın uhdesinden gelebilir meselâ kuvvet ve kudretçe kendisinden bir kaç kat daha ziyade olan hayvanları bile tedâbir-i akliyye vasıtasıyla işte kullanırlar." 6. Cümle-i muterize birbirine bağlı iki cümle arasında mânâyı bozmayan cümledir; "Ben bu sene, hüda ihsan buyurursa, bir kâmus alacağım." 7. Cümle-i hâliyye fâilin veya mefûlünbihin halini beyan eder; "Sen derse çalışmıyorken nasıl imtihan olacaksın?" 8. Cümle-i şartiyye; "Güneş doğarsa gündüz olur."

Cümle mânâ itibariyle cümle-i mutlaka (yalnız asıl kısımlarla maksadı ifade eden cümledir) ve cümle-i mukayyede (asıl kısımlardan başka bir takım kuyud ilâvesiyle maksadı ifade eden cümledir) diye ayrılır. Bunlara nâkısa da denir.

Cümlelere ilâve olunan kayıtlara eczâ-yı mütemmime veya kuyud-ı mütemmime denir ki bunlar cümle-i tammeye ilâve olununca takyid ve izah; cümle-i nâkısaya ilâve olununca ikmal ve itmam edip daima müsnedden evvel zikr olunurlar. Fakat icabına göre bazen müsnedünileyhten önce bazen de sonra zikr olunurlar. Kuyud cümlenin ögelerinden birinin mânâsını izah ettiği gibi birbirine bağlayarak birbirlerinin mânâlarını da beyan eder.

Eczâ-yı mütemmime yedi kısımdır: 1. Mefûller; bunlara müteallikat-ı fiil de denir. 2. Hal: a) hal-i müntakile: Şimdiki halden uzaklaşır; "Sevinerek giderken hocaya rast geldim ve düşünmeksizin bir laf söyledim." "-ArAK, iken, sIzIn" ekleri kullanılır. b) hal-i daima: Asla şimdiki halden uzaklaşmaz. "Ben senin pederin iken mütemadi sözümü tutmuyorsun." "İken, mütemadiyen" ibaresi kullanılır. Halde tenvin ancak sıfata gelir. 3. Temyiz: "+CA" edatı, "cihetiyle, hasebiyle" gibi ibareler ve tenvinli isimlerle yapılır. "Maarifçe ilerideyim. Sinnen büyüğüm." 4. Kuyud-ı izafiyye: Eczâ-yı cümleden birinin mânâsını takyid ve tavsif eden lafızlardır. Terkib-i izafî gibi. 5. Kuyud-ı vasfiyye: Eczâ-yı cümleden birinin mânâsını takyid ve tavsif eden lafızlardır. Terkib-i tavsifî, sıfat-ı mutlaka, mübalâğa sıfatları, mukayese sıfatları, sıfat-ı tafdiliyye "Sehavet-mufdil- şecaatten-mufdilünileyh- daha güzel bir fazilettir.", sıfat-ı basite, sıfat-ı mürekkebe "kara gözlü, ihsanı bol adam." 6. Kuyud-ı kemiyye: Eczâ-yı kelâmdan birinin mikdarını beyan edene adet ve mikdarı beyan olunan lafza madud denir: "Altı elma". Ahâd, aşerât, miât, ulûf ile birleşen sayılara terkib-i tadadî denir ve sıfat-ı basite olarak kullanılır: "25 koyun" gibi. Türkçe'de onlar önce, birler sonra gelir: "Onbir" gibi. 7. Kuyud-ı zarfiyye: İcra olunan fiilin yer ve zamanını gösteren lafızlardır. Bunlar mefûlünfih olup sonlarına "+ki" gelirse sıfat olur: "Dolaptaki elma" gibi.

Masdarlar, fer'-i fiiller ve rabt fiillerin fâil ve nâib-i fâillerine nisbetleri melhuz olmayıp yalnız mefûl alarak çekimli fiiller gibi kullanılan ibareye mürekkeb-i nâkıs denir: "Mektebe gitmek", "küçüklere merhamet", "testiyi kıran ile suyu getiren birdir." Rabt fiillerinden de önceki kitaplardaki gibi örnekler verilir.

Hatime bölümünde makale, fıkra ve fâsılalardan bahsedilir. Bir maddeyi teferruatıyla ifade eden nutka makale denir ki birbirine bağlı bir takım fıkralardan oluşur. Fıkra murat ve maksadı tamamiyle ifade eden ibaredir; basit ve mürekkeb olarak iki kısımdır. Fıkra-i mürekkebe birbirine bağlı iki veya daha çok cümleyi içeren ibaredir. Bir fıkrada bulunan cümleler ve bir makaledeki fıkralar birbirine rabt olunmalıdır. Rabt iki veya daha çok cümle ve fıkrayı rabt fiilleriyle birleştirerek birbirine bağlamaktır. Kuyud-ı mütemmimeden biriyle takyid edilen mürekkeb-i nâkıslara fâsıla denir. Bunların daima atıf yoluyla getirilip bir kelâmda en fazla üçe kadar bulunabildiği belirtilir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye(1885)** kitabında da ise kelâm ve cümleler başlığı altında isim ve fiil cümlelerinin ögeleri gösterilir. Mütemmimat-ı cümle de aynen tekrarlanır. Kelâmın tanımı da verilir: Kelâm bir tam söz demektir. Kelâm bahsinde erkân-ı asliyyesi de aynen tekrarlanır. Her kelâmın bir cümle, her cümlenin ise bir kelâm olmadığı belirtilir. Çünkü bazı cümleler bir başka cümleye bağlı olarak müstakil bir kelâm olmaz. Belki kelâmın bir cüz'ü olur. Meselâ cümle-i şartiyye kelâm olmayıp cümle-i cezaiyye ile birlikte bir kelâm olur.

Ali Nazîma'nın rüşdiyeye ait **Lisân-ı Osmanî(1885)** kitabında cümle ile kelâmın arasındaki fark anlatılır: Kelâm "Filân şâirdir." gibi bir cümle-i tammedir. Cümle ise "Siz ki şâkirtsiniz vakit zâyi etmemelisiniz." kelâmındaki "siz ki şâkirtsiniz" ibâre-i nâkıstır. Cümle gerek tam gerekse nâkıs bir hükmü içeren sözdür. Cümle, cümle-i ismiyye ve fiiliyye diye ikiye ayrılır. Cümlenin hem müsned hem müsnedünileyh tarafı isim ise ona cümle-i ismiyye denir. Müsnedünileyh olanına yani kendisine hüküm verilene mübteda ve müsned yani hüküm tarafına haber denir: "Bu kalemdir." gibi. Cümlenin müsned tarafına fiil, müsnedünileyh tarafına isim denilirse cümle-i fiiliyye olur. Fiil ile fâil veya nâib-i fâilden ibarettir: "Biraderim Bursa'ya gidecek". Cümlelere terkib-i isnadî de denir. Bir hükmü içeren terkib demektir: "Hastayım tâbibe muhtacım." Terkib birden fazla kelimenin atıfsız olarak bir arada bulunmasıdır ve üçe ayrılır: 1. Terkib-i izafî 2. Terkib-i vasfî 3. Terkib-i isnadî. Bunlardan başka terkib-i mezcî (iki kelimenin birbiriyle imtizac ve iktiran

etmesidir; "sabah akşam, ev eve" gibi) ve terkib-i adedî (onbirden itibaren olan sayılar) gibi terkibler de cümlenin tümcelerindendir.

Abdurrahman Süreyya'nın **Mîzânü'l-Belâga(1886)** kitabında terkipler şu şekilde verilir: Terkib-i tadadî, terkib-i tazminî, terkib-i itbâ, terkib-i takyidî, terkib-i mezcî, terkib-i isnadî, terkib-i izâfî. Râbıta-i nisbiyye de zamaniyye ve gayrı zamaniyye diye ayrılır. Erkân-ı kelâmda emir, nehy, tahziz, rica ve tahzir, temenni, nida, münadi, istihbar, istifham, istigrâb cümleleri anlatılır. Ayrıca müsnedünileyh, müsned ve mütemmimat-ı kelâmdan da bahsedilir. Müsnedünileyh bahsinde isnadın şartları, müsnedünileyhin takdimi, hazfı, tarifi (isim tamlaması, özel isim, zamirler ile marife olması), tavsifi, tekidi, beyanı verilir. Müsnedin de hazfı ve taglibi anlatılır. Mütemmimat-ı kelâm bahsinde sıfat, hal, temyiz, mefûlün sarih ve gayr-ı sarih, mefûl-ı mutlak, kayd-ı haysiyet, remz ve işarat ele alınır. Bu bölümü ayrıca edebiyat kısmında detaylı bir şekilde ele alacağız.

Abdurrahman Süreyya'nın **Sefine-i Belâgat** kitabında diğer kitabı Mîzân'ül-Belâga'dan alıntılar vardır. Bu alıntıların çoğu, cümle örneklerinden yapıldığı ve cümledeki kullanımlarına göre adlandırıldığı için ayrı ayrı bahisler yerine hangi kelime çeşitlerinden yararlanıldığını burada göstermek istedik: Masdar, kipler, nisbî sıfatlar, isim, râbıta-i zamaniyye, râbıta-i gayrı zamaniyye, emir, müsnedünileyh, müsned, matûf ve matûfünaleyh.

Hasan Şefik'in **Nahv-ı Türkî(1886)** kitabında önce isnadın tarifini yapar: "Bir hal veya sıfat bir şey üzerine nisbet edilerek muhataba ondan faide-i tamme hâsıl olu sükut etmesi sahih olan sözdür." İsnad sadık veya kâzib olur. Daha sonra kaziyenin tarifini yapar: "Onu söyleyen adama bu sözde sadıksın veyahut kâzibsin denilmek sahih olan kavildir." Cümle ise şu şekilde tarif edilir: "Bir hükmü şâmil olup iki kelimeden ibaret sözdür." Kelâm da "İsnada mukterin yani faide-i tamme eden bir cümleden veyahut bir kaç cümlelerden teşekkül eden sözdür." Daha sonra da isim ve fiil cümlelerini açıklamaya geçer. İsim cümlesinin ögeleri mübteda, haber, edat-ı haberdir. Fiil cümlesinin ögeleri fâil, nâib-i fâil (sözde özne), fiildir. Fâil, nâib-i fâil ve mübtedaya müsnedünileyh; fiil ile habere müsned denir. Müsnedünileyh,

isim, sıfat ve zamirden yapılır. Müsned, fiillerden ve haber almaya müsait kelimelerden yapılır.

Cümle, nisbet cihetiyle sınıflandırılır: Cümle-i ihbariyye ve cümle-i inşâiyye. Cümle-i inşâiyye kendi içinde de ayrılır: İnşâ-i talebî "Git! Beni tâciz etme!", inşâ-i istifhamî (soru), inşâ-i terecci (rica), inşâ-i temenni (keşke), inşâ-i tenbihî "A!Nedir o yaptığın?"

Cümleler keyfiyet cihetiyle iki türlüdür. 1. Cümle-i asliyye: a)Cümle-i ibtidaîyye b) Cümle-i cezaiyye. "Hava müsait olursa (cümle-i ibtidaîyye) gezmeye gideceğim." (cümle-i cezaiyye) 2. Cümle-i fer'iyye: a) Cümle-i vasfiyye "Ahmet Efendi'nin gelmiş olduğu veya geldiği araba kırıldı." b) Cümle-i istinâfiyye "Sokrat der ki: Ben şuerâyı imtihan ettim." c) Cümle-i tafsiliyye (izahat yapılır) d) Cümle-i temsiliyye (benzetme yapılır; örnek verilir) e) Cümle-i muterize (parantez içindeki cümle) f) Cümle-i şartiyye g) Cümle-i hâliyye "Ahmet Efendi koşarak geldi." Cümleler mânâ cihetiyle de iki türlüdür: 1. Cümle-i mutlak "Hava güzeldir." 2. Cümle-i mukayyede "Arz kuvve-i inbatiyyeyi şimdi iktibas eder."

Mütemmimat-ı cümle ile de mefûller, hal, temyiz, izafet (izafet-i temlikiyye-"bahçenin meyvesi", izafet-i beyaniyye-"çam ağacı"), terkib-i vasfî önceki kitaplardaki gibi anlatılır. Ayrıca masdarların fâil, mefûl, mübteda ve haber olmasından bahsedilir. Cümlelerin birbirine bağlanmasına yardım eden harf-i âtıf "ve" ile zarf fiilleri önceki kitaplardaki gibi inceler.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye(1886)** kitabının Nahv-ı Türkî bölümünde önce terkib-i tamlar (muhatab ve dinleyene tam bir haber ifade eden terkib, cümle veya kelâmdır) ve terkib-i nâkıslar (muhatab ve dinleyene tam bir haber ifade eden terkibdir) incelenir. Terkib-i nâkıslar: Terkib-i izafî ve terkib-i vasfî diye ayrılır ve örnekleri de isim ve sıfat bölümünde anlattığımız gibi işlenir. Terkib-i tamlar: İsim ve fiil cümleleridir. Cümleleri terkib, kelimeleri birbirine bağlayan kelimelere râbıta denir.

Revâbıt-ı cümle, cümle-i ismiyye ve fiiliyyelerde bulunan "+DIr" edat-ı haberiyle nisbî, fiilî ve izafî zamirlerden ibarettir: "Onu yazan benim; o zekidir; hüner böyle resim yapmaktır." Mütemmimat da râbıtalardan ayrı olarak kelimeleri birbirine bağlayan kelimelerdir ve önceki kitaplardaki gibi burada ele alınır.

Burada farklı olarak teselsül-i kelâmdan bahsedilir. Kelimeler râbıta ve mütemmimat ile birleşip cümle oldukları gibi cümleler de birleşerek silsile-i kelâm teşkil ederler: 1. Cümle-i şartiyye ve cezaiyye: "Bursa'ya gidersen şifa bulursun." 2. Hal-i terkibî 3. Cümle-i temyiziyye.

Burada ayrıca tesirat-ı edevât başlığı ile edatların cümledeki kullanımlarına göre adlandırılır: Edat-ı tafdil "+DAn daha", edat-ı hasr "ancak", edat-ı teşbih "gibi", edat-ı zarf (yer ve zaman gösterir; "ayda, yılda, mektepte, evde" gibi)

Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1887)** kitabında terkib ve cümle başlığı altında terkib-i izafî, terkib-i vasfî, vasf-ı terkibî, isim ve fiil cümleleri anlatılır ve sadece mütemmimat-ı cümle gösterilir: Hal, temyiz, müteallikat-ı fiil.

Rasih'in **Sual ve Cevab-ı Kavâid(1888)** kitabında terâkib başlığı altında terkib-i izafî, terkib-i vasfî ve terkib-i isnadî ele alınır. Terkib-i izafî ve terkib-i vasfî terkib-i nâkıstır. Terkib-i isnadî ise terkib-i tamdır ve cümle-i ismiyye veya cümle-i fiiliyye de denir. Mevsufu mübteda ve sıfatı haber kılıp edat-ı rabt ile birbirine bağlarsanız terkib-i isnadî olur. Edat-ı rabtın "+DIr" edat-ı haberi, "var, yok", zarflar olduğu gösterilir.

Ahmet Nazif ise **Telhis-i Sarf-ı Osmanî(1888)** kitabında cümle ile kelâmın tanımı yapıldıktan sonra sadece isim ve fiil cümlelerinden örnekler verir.

Necib Asım, **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1889)** kitabının nahiv kısmında önce isim ve fiil cümleleri gösterilir. Daha sonra da isim, sıfat, zamir, fiil ve edat bahislerine yer verilir; önceki kitaplardaki gibi işlenir.

Ahmet Rasim, **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1889)** kitabında sadece isim ve fiil cümleleri örneklerini gösterir.

Mehmet Hayri, **Sarf-ı Osmanî(1890)** kitabında terkib ve cümleler başlığı terkib-i nâkıs (terkib-i izafî, terkib-i vasfî) ile terkib-i tamdan (terkib-i isnadî) bahsedilir. İsim ve fiil cümlesi sınıflandırması da yapılır.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Mufassal Nahv-ı Osmanî(1891)** kitabında da önceki kitabındaki gibi terkiblerden daha geniş bir şekilde bahseder. Terkib-i nâkıslar: 1. Terkib-i izafî: İzafet-i maddiyye "ağacın dalı" gibi ve izafet-i mâneviyye "taş duvar" gibi. 2. Terkib-i vasfî de önceki kitaptaki gibi anlatılır. Terkib-i tamlar: İsim cümlesi (ögeleri olan mübteda ve haber; her ikisi de isim, masdar, kinaye, sıfat, fer'-i fiil, isim tamlaması olabilir; "+DIr" edatı, "var-yok" ve fiil cümlesi (Fâil, mefûl, fiil ögeleridir. Fiil geçişli veya geçişsiz olabilir. Mefûlün (nesnenin) aldığı ismin halleri gösterilir). Revâbıt-ı cümle başlığı altında da mütemmimat-ı cümle (hal-i terkibî, temyiz, müteallikat-ı fiil), teselsül-i kelâm (cümle-i şartiyye ve cezaiyye, hal-i terkibî cümlesi, cümle-i temyiziyye gibi birbirini takip eden tümceler) anlatılır. Tesirat-ı edevât başlığı ile de tafdil, hasr, teşbih, zarf edatlarının cümledeki kullanımları gösterilir.

Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)** kitabında da yukarıdaki gibi terkib-i tam ve nâkıslar incelenir. Cümlenin yapısı ele alınırken mütemmimat-ı cümle (hal, temyiz, müteallikat-ı fiil) ve kelâmdan bahsedilir. Kelâm, ihbarî ve inşâî olarak ikiye ayrılır. Erkân-ı kelâm da şu şekildedir: Müsnedünileyh, müsned "+DIr", müteallikat-ı fiil. Teselsül-i kelâm: Cümle-i şartiyye ve cezaiyye, cümle-i haliyye, cümle-i temyiziyye. Ayrıca cümleler aldıkları edatlara göre de cümle-i teşbihiyye, cümle-i taliliyye, cümle-i tafdiliyye, cümle-i zarfiyye şeklinde adlandırılırlar. Edeb-i kelâm (söz güzelliği) başlığı altında da güzel söz söylemenin unsurları olarak ibtida, tahallüs, maksad, intiha anlatılır.

Necib Asım'ın **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı(1893)** kitabının Nahv-ı Türkî bölümünde kelâm kelâm-ı tam (mürekkebat-ı tam, terkib-i isnadî) ve kelâm-ı nâkıs

(mürekkeb-i nâkıs, terkib-i izafî, terkib-i vasfî, terkib-i tadâdî) diye ayrılır. Cümle ise cümle-i ismiyye ve fiiliyye diye sınıflandırılır; ögeleri gösterilir. İsm cümlesinde mübtedalar basit (bir kelimeden ibaret ise) veya mürekkeb (bir kaç kelimeden ibaret ise) olarak vardır yahut yoktur; mübtedası olmayanlara mahzûfü'l-mübteda denir. Mübteda isim, zamir, sıfat, masdar olduğunda basittir: "Kâğıt beyazdır; o kitaptır; okumak faydalıdır." gibi. Mürekkeb mübtedalar birbirinden virgül ile ayrılmış veya "ve" ile birbirine bağlanmış kelimelerle terkib-i izafî, terkib-i vasfî, mürekkeb isim ve masdarlardan ibarettir: "Ahmet ve Hamdi çalışkandır. Çocuğun kitabı yenidir. Gönül almak sevaptır." Mahzûfü'l-mübteda yani saklı mübteda iki kısımdır: 1. Suale cevap verilen cevapta malum olarak mübtedanın eksik söylenmesidir. "O akan nedir?" "Akan sudur." denilmeyip sadece "Sudur." cevabının verilmesi gibi. 2. Terkib-i tavsifîlerden yapılan mürekkeb haberlere asıl hüküm kendi üzerine bina olunmak lâzım gelen mevzufun kaldırılmasıdır: "Şu yazıyı yazan pek mâhirdir." ("yazıyı yazan adam" kaldırılmıştır). Haber mübtedaya nisbî zamirlerle bağlanır. Sıfat, zamir, isim, masdar, fer'-i fiil haber olabilir: "Damlayan sudur. Sınıfbaşı zekidir. Tembel sınıfta kalandır." Haber de basit ve mürekkeb diye ayrılır. Mürekkeb haberler hükümde bir olan matuf kelimelerle terkiblerden ibaret olur: "Biraderim zeki, uslu ve çalışkandır." Terkib-i tavsifî olduğunda: "Ziya Bey terbiyeli bir çocuktur." Terkib-i izafî olduğunda: "Mehmet Efendi memleketimizin müftüsüdür." Mübteda ile haber arasında teklik-çokluk açısından uygunluk olmalıdır. Fiil cümlesinde fâil isim, zamir, sıfat olabilir. Fâiller de basit ve mürekkeb diye ayrılır. Mürekkeb fâiller virgül, "ve" ile birbirine bağlanan kelimeler, terkib-i izafî, terkib-i vasfîlerden oluşur. Fiiler de basit ve mürekkeb olarak adlandırılır.

Cümleler fiillerindeki mânâ itibariyle müsbet, menfi, soru şeklindedir. Cümlelerde edat-ı nefy olarak "değil, -mA, yok" kullanılır. Ayrıca cümlelerde mefûllerin yeri üzerinde durulur.

Râbıtalar başlığı altında revâbıt-ı cümle ve mütemmimat-ı cümle verilir.

Cümle keyfiyet itibariyle cümle-i asliyye ve cümle-i fer'iyye diye önceki kitaplardaki gibi ayrılır. Cümle mânâ cihetiyle mutlak ve mukayyed diye ayrılır.

Cümle-i mutlaka, yalnız eczâ-yı asliyyesi maksadı ifadeye yeterli olan cümledir: "Yer yuvarlaktır." gibi. Eczâ-yı asliyyesi maksadı ifadeye yeterli olmayıp bir takım mefûller, edatlar ilâvesine lüzum gösteren cümleye cümle-i mukayyede denir: "Yer güneşten küçüktür. Dersimi gezerken ezberledim."

Teselsül-i kelâm başlığı ile de cümle-i şartiyye, cümle-i hâliyye, cümle-i temyiziyye önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Mehmet Hayri'nin **Muhtasar Nahv-ı Osmanî(1893)** kitabında önce terkib-i nâkıslar sonra da terkib-i tamlar olarak cümle-i ismiyye ve cümle-i fiiliyye ele alınır ve ögeleri gösterilir. Rabt sigalarından da örnekler verilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Hâce-i Lisân-ı Osmanî(1893)** kitabının Nahv-ı Türkî bölümünde terkibleri farklı şekilde tanımlar. Terkib-i gayrı müfidler veya terkib-i nâkıslar, cüz'iyye beyninde cihet isnad olmayan terkiblerdir: a) Terkib-i mezcî: İsnad, sıfat, izafet-i tadâd mânâlarını göstermeyerek ve bir kâideye tâbi olmayarak her hangi iki ismin kaynaşıp yeni mânâ kazanmasıdır. "Kumkapı, Kılıç Arslan" gibi. b) Terkib-i izafî (izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyye) c) Terkib-i takyidî başlığı altında sıfat tamlamaları değerlendirilir. Terkib-i takyidî, bir sıfatla mukayyed olan isimden oluşan terkibe denir. Bir sıfat, bir ismi doğrudan nitelerse terkib-i tavsifî denir. İki kelimesi de Türkçe olan terkib-i tavsifî "güzel göz" gibi; iki kelimesi de Arapça olursa "mâhir kâtib" gibi; iki kelimesi de Farsça olursa "bâlâ hâne" gibi. Eğer bir sıfat bir isimle birleşip ikisi birlikte başka bir ismi nitelerse vasf-ı terkibî denir. Vasf-ı terkibî ise "güzel gözlü hanım, saçı uzun kız" şeklindedir. Ayrıca sıfat bahsi de diğer kitaplarındaki gibi ele alınır.

Terkib-i müfidler: a) Cümle-i ismiyye (mübteda, haber) b) Cümle-i fiiliyye (fâil, mefûller, fiil). Fiil cümlesinde fiilin çatısı, çekimleri, masdar hali, zarf fiiller, sıfat fiiller incelenir. Mütemmimat-ı cümle olarak da hal-i terkibî, temyiz, müteallikat-ı fiil ele alınır. Kelâm da terkib-i müfid bahsinde ele alınır. Kelâmda şart ve ceza cümleleri gösterilir. Şart ve ceza cümleleri üç şekilde bulunur: 1. Şart sigasını içeren cümleye cümle-i şartiyye-i mahsusa denir: "Bursa kaplıcalarına

devam edersen şifa bulursun." 2. Siga-i tevkıtiyyenin dâhil olduğu cümle: "Sen böyle derse çalıştıkça (cümle-i şartiyye-i hakikiyye) âlim ve kâmil olursun.(cümle-i cezaiyye)" 3. Siga-i şartiyye dahi edatının, cümle-i cezaiyyenin öncesine de yine edatının getirilmesi: "Kusur ettimse de (cümle-i şartiyye-i haliyye) iltifatınızı diriğ etmeyiniz. (cümle-i cezaiyye)" 4. Fiil-i iltizâmînin hikâye ve rivayet sigaları: "Eğer mektebe devam edeydin âlim olurdun." Burada da her kelâmın cümle, fakat her cümlenin kelâm olmadığı belirtilir. Nitekim cümle-i şartiyye, haliyye ve temyiziyye kelâm değildir.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muallim-i Sarf(1894)** kitabında isim ve fiil cümleleri ile birlikte rabt sigalarını da inceler.

Salih İhsan'ın **Osmanlı Lisânı(1894)** kitabında önce isim cümlesinin ögeleri ele alınır. Sonra sırasıyla hal, temyiz, bedel, tekid, itbâ, atf-ı beyan başlıkları işlenir. Hal ve temyiz önceki kitaplardaki gibi anlatılır. Bedel mahza metbu'unu beyan için sevk olunan bir tâbidir; metbu'uyla beraber sevkinden kelâmda bir tekid meydana gelir: Biraderin Şükrü Efendi geldi. Bedel-i mübâyin(Şükrü Efendi), bedelünminhe(biraderin) mübâyin olur. Tekid, metbu'unu tekid için sevk olunur bir tâbidir: Vapur geldi vapur gibi tekrar edilen vapur lafzı tekiddir. Buna tekid-i lafzî denir. Yanlış anlaşılmamak için lâfzın tekrarından ibarettir. Tekid-i mânevî ya izâle-i şüphe için veya ifade-i şümul için kullanılan kendi, hep, ayn gibi lâfızlardır. Bunu ben kendim yazdım. Ayrıca müekkid sıfatlardan da örnekler verilir: Mosmor, ipince gibi. İtbâ bir kelimenin ilk harfini "m"ye değiştirerek ona muvâzin ve son harfine uygun olarak mânâsız bir lafz yapar. Bu gibi mânâsız lafızlara "mühmelât" da denir. Kâğıt mâğıt, kitap mitap gibi. Baş harfi "m" olan kelimelerin mühmeli "filân" lâfzıdır. Atf-ı beyan metbu'unu izah için getirilir. Bedel ile atıf arasında fark vardır. Bedelde maksat tâbidir. Atf-ı beyanda maksat metbu'udur. "Biraderin Hüsamettin Efendi geldi" denildiğinde muhatabın, Hüsamettin Efendi'den başka biraderi olmadığı farz olunduğundan atf-ı beyan, muhatabın biraderleri fazla olduğunda "Hüsamettin" bedeldir. Ta'rib bir kelimeyi Arapça'ya nakletmektir. Kelime-i menkuleye muarreb denir. Genc(Farsça)-Kenz(Arapça). Tahrif bir kelimeyi tahfif için bir veya bir kaç harfini hazf ile ihtisar etmektir. Aslı(sayeban), muharrif

hali(sayban). Alâm keniye(ibn, bint), lâkab veya mahlas, isimdir. İsim ile lâkab, isim ile künye beraber kullanılır. Marife ve nekre isimlerden örnekler verilir.

Elfâzın birbirine atfı başlığında "ve" nin kullanımı anlatılır. "Hasan ve Hüseyin geldi" cümlesinde Hasan matûfunileyh, Hüseyin matûftur. Matûf ile matûfunileyh arasında cihet-i cem'ia bulunması şarttır. "Hasan Efendi okur ve yazar" denir. "Hasan Efendi okur ve kısa boyludur" denmez. Mütecânis olan iki kelimenin "ve" ile terkibine "terkib-i tecânis" denir. Kıl ü kal gibi. Zıt olan iki kelimenin ictimâına "terkib-i tezad" denir. Zîr ü zeber gibi. Birbirine münasebeti bulunan iki kelimenin atfından ibaret olan terkine "terkib-i tenâsübî" denir. Berk ü bâr gibi. Aynı iki kelimenin râbıtasız terkibine "terkib-i aynî" denir. Ceste ceste gibi. Türkçe yan yana gelmiş bazı kelimelerin arasında ber-vech-i meşruh izafet, vasfiyet, atf, isnad gibi râbıtalar yoktur. Bunlara da terkib-i aynî denir. Kol kola, yüz yüze gibi. Cümlelerin atfında da cihet-i cem'ia aranır. Bazen bir kaç kelâmdan oluşan bir fıkra, bir kaç kelâmdan oluşan diğer bir fıkra üzerine atf olunur. Buna da atfü'l-kıssa ale'l-kıssa denir.

Tevlîd-i kelimat başlığı ile Arapça kelimelerin türetilmesi gösterilir. Kelâm başlığında ise müsned ve müsnedünileyhin birbirine uygunluğu anlatılır. Şahıs zamirleri fiil cümlelerinde kaldırılabilinir. (Ben) okuyacağım. Yalnız tekid için müsnedünileyhin zikri gerekir: İşte sen böylesin. İsnadda tekid maksadı olursa var-yok lafızları DIr ile kullanılır: Evde biri vardır. Müsnedin de isim, sıfat, zarf olması gösterilir. Mütemmimat-ı cümle de önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Revâbıt örnekleri de şunlardır: 1.Revâbıt-ı sebebiyye: Olduğundan, olduğundan nâşi-dolayı, olduğu cihetle, olduğuna mebni-binâen, bulunduğuna mebni, idüğüne mebni gibi râbıtalar, sıla maat-talildir(sebepli sıla). Olmaktan nâşi, olmak mülâsebesiyle olmak cihetiyle gibi râbıtalar ise masdar maat-talildir. 2.Revâbıt-ı tevkıtiyye: Oldukta, olduğunda, olduktan sonra, olunca gibi. 3.Revâbıt-ı hâliyye: Olarak, olduğu halde, olmuş iken gibi 4.Revâbıt-ı mutlaka: Olup, olarak gibi 5.Revâbıt-ı terakki: Olmakla beraber, olduktan başka gibi 6.Revâbıt-ı temsiliyye: Olduğu üzere, olduğu vechle gibi.

Mehmet Emin'in **Kavaid-i İbtidaiyye-i Kitabet(1894)** kitabında cümlenin terkib-i tam olduğu belirtilir. Cümle, cümle-i ismiyye ve cümle-i fiiliyye diye ayrılır. Cümle nisbet itibariyle cümle-i ihbariyye ve cümle-i inşâiyye (inşâ-i talebî, inşâ-i istifhamî, inşâ-i temenni, inşâ-i tenbihî) diye ayrılır. Cümle keyfiyet itibariyle de cümle-i asliyye (cümle-i ibtidaîyye, cümle-i cezaiyye) ve cümle-i fer'iyye (cümle-i vasfiyye, cümle-i tafsiliyye, cümle-i temsiliyye, cümle-i istinafiyye, cümle-i muterize, cümle-i şartıyye, cümle-i haliyye) diye sınıflandırılır. Cümle mânâ itibariyle de mutlak ve mukayyed olarak ayrılır.

Şeyh Vasfi'nin **Mufassal Nahv-ı Osmanî(1896)**-rüşdiye 3. sene- kitabında terkib-i nâkıslar: Terkib-i izafî, terkib-i tavsifî (sıfat-ı hakikiyye, sıfat-ı sebebiyye, işaret isimleri), vasf-ı terkibî, terkib-i tadâd şeklindedir. Terkib-i tamlar: İsim cümlesi(mübteda, haber), fiil cümlesi (fâil, nâib-i fâil, münâda-ünlemle sesleniş, mefûl, fiil). Mübteda ve haber atıf yoluyla birbirine isnad olunur. Atıf meylettirmek demektir. Dilimizde en çok kullanılan atıf "ve"dir. "Ve"den önce gelen kelimeye ve cümleye "matûfunileyh", "ve"den sonra gelen kelime ve cümleye de "matûf" denir. Mübteda olarak münâda(ey, hey, ya gibi edat-ı nidaların dâhil olduğu kelime ve terkiblerdir), marife ve nekre de belirtilir. Mütemmimat-ı cümle: Müteallikat-ı fiil(mefûller), hal, temyiz. Cümle ile kelâm arasındaki fark anlatılır. Cümle-i şartiyye ile cümle-i cezâiyye ikisi birlikte bir kelâmdır. Cümlenin ceza kısmı ile şart kısmı birer cümledir. Zarf fiiller de kelâm bahsinde işlenir.

Hüseyin Tahsin'in **Muhtasar Rehber-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabında terkib-i tamlar olarak terkib-i isnadî, isim ve fiil cümleleri incelenir. Terkib-i nâkıslar olarak da terkib-i izafî, terkib-i tavsifî, terkib-i tadadî işlenir.

Ömer Sıdkı'nın **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1897)** kitabının Nahiv kısmında cümle-i nâkısa ve cümle-i tamme anlatılır. Cümle-i nâkısa: Terkib-i izafî (izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyye, izafet-i teşbihiyye, izafet-i lâfziyye "şeklî isim tamlaması"), terkib-i vasfî (semaî ve kıyasî sıfatlar, ef'âl-i fer'iyye ile yapılır), vasf-ı terkibî(birleşik sıfat). Cümle-i tamme: Fiil cümlesi (fâil, mefûl, fiil) ve isim

cümlesi(mübteda, haber). Fiil cümlesi incelenirken fiilin çatısından, çekimlerinden, masdar halinden, sıfat fiillerden, zarf fiillerden, sıla fiillerinden bahsedilir. Ayrıca nesnenin aldığı ismin hal ekleri ve ona bağlı edatlar(mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünfih, mefûlünminh, mefûlünmaa, mefûlünleh) gösterilir. Cümle-i tamme içinde kullanılan revâbıt-ı kelâm olarak zarf fiiller, edevât-ı rabtiyye (DIr), vav-ı âtıfe anlatılır.

Râşid'in **Nahv-ı Türkî(1897)** kitabında Terkib-i nâkıslar: Terkib-i mezcî, terkib-i izafî(izafet-i lâmiyye, izafet-i beyaniyye, izafet-i teşbihiyye), terkib-i tavsifî(semaî, kıyasî sıfatlar, vasf-ı terkibî), terkib-i tadâdî, vasf-ı terkibî. Terkib-i tamlar: Cümle-i ismiyye(mübteda, haber), cümle-i fiiliyye(fâil, nâib-i fâil, fiil, mütemmimat-ı cümle, kelimat-ı rabtiyye). Kelâm ile cümle arasındaki fark da anlatılır. Cümleler nisbet itibariyle cümle-i ihbariyye ve cümle-i inşâiyye diye ayrılır. Cümle-i inşâiyye de kendi içinde inşâ-i talebî (emr, nehy, temenni, istifham nida) ve inşâ-i gayrı talebî(tereccî, taaccüb, inşâya nakil olunan haberler) diye ayrılır. Cümleler keyfiyetlerine göre de ikiye ayrılır: Cümle-i asliyye (cümle-i ibtidaîyye, cümle-i cezaiyye) ve cümle-i fer'iyye(cümle-i şartiyye, cümle-i vasfiyye, cümle-i istinafiyye, cümle-i tafsiliyye, cümle-i temsiliyye, cümle-i muterize). Cümleler mânâ cihetiyle de cümle-i mukayyede ve mutlaka diye iki şekilde ele alınır. Makale, fıkra ve fâsılalardan da bahsedilir.

Râşid'in **Külliyat-ı Kavaid-i Lisân-ı Osmanî(1899)** kitabının Nahv-ı Osmanî kısmında önce terkibler iki şekilde ele alınır: 1.Terkib-i nâkıslar: Terkib-i mezcî(Tahtakale, Yedikule), terkib-i itbâî(simsiyah, kupkuru), terkib-i tazminî(akşam sabah, görür görmez), terkib-i tavsifî(büyük evler), terkib-i izafî(mektebin bahçesi), vasf-ı terkibî(başı büyük adam, büyük başlı adam). 2.Terkib-i tamlar: Cümle-i ismiyye, cümle-i fiiliyye. Makale ve fıkralardan da bahsedilir.

İlm-i belâgat bölümünde fesahat başlığı altında cümle-i inşâiyye, müsnedünileyhin ahvali(terki, zikri, tarif ve tenkiri, tavsifi, takdim ve tehiri) ve müsnedin ahvali(hazfi, zikri, tarifi ve tenkiri), müteallikat-ı fiil, mütemmimat-ı cümle

verilir. Ayrıca terkiblerden, basit ve birleşik cümle çeşitlerinden de önceki kitaplardaki gibi bahseder.

Ahmet Lisâneddin, **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1900)** kitabının lâhika bölümünde isim ve fiil cümleleri gösterilir. Kelâm ile cümle arasındaki fark da belirtilir. Mütemmimat-ı fiil olarak da hal(-ArAK, -A -A, tenvinli kelimeler, -sIzIn) temyiz(CA, tenvinli kelimeler, cihetiyle ilâvesi) talil(için), müteallikat-ı fiil, kuyud-ı izafiyye(terkib-i izafîler), kuyud-ı vasfiyye(terkib-i vasfiyyeler, sıfatlar) verilir. Cümlede bazen müsned bazen de müsnedünileyh mahzûftur. "Hasta nasıl oldu?" sorusuna cevap "İyileşti" denilirse müsnedünileyh mahzûftur. "Kim?" cümlesindeki kim geldi mânâsında olduğundan müsned mahzûftur.

Melekzâde Fuad'ın **Kitabet Muallimi(1905)** kitabında cümlenin unsurlarından terkib-i izâfî, terkib-i vasfî ve vasf-ı terkibî anlatılır.

Ahmet Cevat, rüşdiyenin ilk ve son seneleri ile idadinin ilk senesi için hazırladığı, **Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv(1905)** kitabında önce mütemmimat-ı cümle ele alınır. Sonra tahlil-i mantıkî başlığı ile kazaya anlatılır. Bir hükmü müfid olan kelimeler topluluğudur. Kaziyeye cümle de denir. Her hüküm bir fiil ile ifade edildiğinden her kelâmda sahip olduğu fiiller sayısınca kaziyeler vardır. Bir fiil ile tam bir hüküm ifade eden kaziyeye kaziye-i tamme veya mutlaka denir: Kuşlar havada uçar. Erkân-ı kaziyye: Müsnedünileyh(fâil), müsned(fiil-i cevherî veya fiil-i hamlî).

Müsnedünileyh tahlil-i sarfî ve nahvîde ancak bir kelime olur; fakat tahlil-i mantıkiyyede tavsif, tayin, izafet yoluyla bu sarf ve nahive ait müsnedünileyhe bağlı olan kelimelerin hepsine müsnedünileyh denir. Hasan'ın resimli kitabı kayboldu. Sarf ve nahve göre fâil "kitap" kelimesi olduğu halde müsnedünileyh "Hasan'ın resimli kitabı"dır. Müsnedünileyh basit(insan canlıdır) veya mürekkeb(doğan ile kartal yırtıcı kuşlardır), mütemmimli(Hasan'ın kitabı yırtıktır) veya mütemmimsiz(hiç bir tarz-ı izafetle tamamlanmayan) olur. Müsnedünileyhin hangi durumlarda terk edilebileceği örneklerle anlatılır: Ahmet geldi mi? Evet geldi.

Mektup yazıldı. Her Çarşamba günü burada pazar kurarlar. Ahmet geldi; sizi sordu; sonra gitti. Akşam oldu.

Müsned de basit veya mürekkeb, mütemmimli veya mütemmimsiz olur. "Hasan geldi" cümlesindeki müsned basit ve mütemmimsizdir. "Hasan gayet çalışkan, son derece namusludur" cümlesindeki müsned mürekkeb ve mütemmimlidir. Müsnedin de hangi durumlarda terk edilebileceği örneklerle anlatılır: Kim geldi? Babam. İşte kardeşiniz(içeri giren şahsı göstererek)! Buraya her akşam ihtiyarlar, gençler, kadınlar, çocuklar toplanır. İnsan böyle bir harekette bulunmaz; meğer hâin-i vatan ola! Pederim evdedir(evde mevcuttur demektir).Ahmet Efendi mekteb-i mülkiyedendir. "Ve, ile, hem, de, yahut, gibi, gerek, ister, ne" edatlarıyla da müsnedünileyh ve müsnedler mürekkeb hâle getirilir.

İki hükümlü kaziyelerden de bahsedilir. Saymak, addetmek, bilmek, tanımak gibi fiillere bazen mefûlün sarih mahiyetinde bir rükn-i diğer talluk eder. Ziyaretinize(mefûlün gayr-ı sarih) gelmeyi(mefûlün sarih) bir vazife(mefûlün sarih) addederim. Bir kaziyyenin de tahlil-i mantıkîsi müsnedünileyh, müsned, fiil-i cevherî veya fiil-i hamlîsini belirlemekle olur.

Kaziyeler de kaziye-i asliyye ve kaziyye-i mütemmime diye ayrılır. En fazla kullanılan kaziye-i mütemmime kaziye-i şartiyyedir. Bunun vazifesi kaziye-i asliyyeyi itmam değil, takyiddir. Kaziyye-i asliyye cezaiyye adını da alır. Pederim müsaade ederse(kaziye-i şartiyyye) Bursa'ya gideceğim(kaziye-i asliyye). Diğer kaziyeler kelâmda gördükleri vazifeye göre sınıflandırılırlar: 1.Mefûlün sarih mahiyetinde bulunan mütemmima-ı sariha: Bursa'ya gideceğinizi işittik. 2.Mefûlün gayr-ı sariha mahiyetinde bulunan mütemmima-ı gayr-ı sariha: Bu suretle hareket ettiğinizden dolayı pek memnun oldum. 3.Hâl vazifesi gören kaziye-i hâliyye: Sesinizi işttiğim anda koşa koşa huzurunuza geldim. 4.Temyiz vazifesi gören kaziye-i temyiziyye: Söylediğinize nazaran öyle hükmetmiştir. 5.Zarf vazifesi gören kaziye-i zarfiyye: Bu haberi aldığım zaman pek müteessir olmuştum. 6.Erkân-ı kaziyyeden birini tavsif ve tayin eden kaziye-i tavsifiyye veya tayiniyye: Okuduğum kitap pek faydalıdır. 7.Kaziye-i izafiyye: Okuduğunuzun mânâsını anlıyor musunuz? 8.

Kaziye-i mütemmimeler bazen munfasıl edevât ile de kaziye-i asliyyeye bağlanır. Ol kimse ki yalan söyler; ona itimad olunmaz.

Cümle-i muterize başlığı ile bazen kelâmda bir ibare-i mütedâhile biçiminde öyle bir cümle mevcut olur ki tamamiyle kaldırılsa kelâmın mânâsı bozulmaz açıklaması yapılır. Bu cümleye yerine göre cümle-i muterize, cümle-i istidrâdiyye veya cümle-i izâhiyye denir.

Kazayâ-yı teselsül başlığı ile de aynı vazife ve mahiyette olan kaziye-i mütemmimelerin(Bursa'ya geldiğinizi, Üsküdar'da oturduğunuzu, biraderinizin hasta olduğunu işitmiş idim), kaziye-i asliyyelerin(Yaramazlık ettiğiniz için pederiniz her zaman size darılıyor; ceza veriyor), kaziye-i tammelerin(Bu Pazar günü Boğaziçi'nde bir tenezzüh yaptım; köprüden saat üçte vapura bindim; Beykoz'a dört buçukta vâsıl oldum; merkeble Yuşa tepesine çıktım) arka arkaya sıralı bir şekilde gelebileceği belirtilir.

Kazayâ-yı mütetâbia başlığı ile de sıralı kaziyeler arasında mânâca bir tabiiyyet varsa bu kaziyelere kazayâ-yı mütetabia dendiği anlatılır. 1.Munfasıl bir edat ile bağlanır; sizi saat beşe kadar bekledik. 2.Muttasıl bir edat ile bağlanır; nişan almaya gayret ettiyse de isabet ettiremedi. 3.Cümle başına edat getirilir; Mademki mesleğinizi sevmiyorsunuz onu terk ediniz. Bu kullanımlarının dışında kaziye-i mütetâbialar bağlanmalarını temin eden edatın mânâsına göre adlandırılırlar: Kaziye-i taliliyye(için), kaziye-i tefsiriyye(yani), kaziye-i temsiliyye(nitekim), kaziye-i istidrâkiyye(lâkin).

Hüseyin Cahit, **Türkçe Sarf ve Nahiv(1908)**-rüşdiye 3. ile idadi 1. sene-kitabının başında cümlenin üç kısımdan meydana geldiğini söyler: Müsnedünileyh(isim,sıfat,zamir ve fâil olur), müsned(fiil-i cevherî ile birlikte kullanılan sıfatlar, isimler, zamirler, masdarlar, mefûller, mütemmimler olur ayrıca müsned ile imtizac etmiş fiil-i cevherîye fiil-i hamlî denir), râbıta(müsnedi, müsnedünileyhe bağlar; fiil-i cevherî de olur). Hem müsnedünileyh hem de müsned basit ve mürekkeb şekilde bulunur: "Arslan ve kaplan yırtıcı hayvanlardır; Bu çocuk

yaramaz ve tenbeldir". Cümlenin çeşitleri olarak cümle-i tamme(kendi başına mânâsı tamam olan, Necat doğruluktadır gibi), cümle-i asliyye(tam bir mânâyı hâiz olmayıp başka bir cümle veya cümleler tarafından mânâsı tamamlanan cümle) ve cümle-i mütemmime(cümle-i asliyyenin mânâsını tamamlayan cümle) gösterilir. "İnsan vazifesini güzelce ifâ ederse büyük bir haz hisseder" cümlesinin –İnsan vazifesini güzelce ifâ ederse-kısmı, cümle-i mütemmime; -büyük bir haz hisseder-kısmı cümle-i asliyyedir. Bir cümlenin kısımları arasına cümlenin mânâsını bozmadan giren cümleye de cümle-i muterize dendiği belirtilir.

A.L.'nin **Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1910)** kitabının başında cümlenin müsned, müsnedünileyh ve râbıtadan meydana geldiği belirtilir. Ahmet(fâil veya müsnedünileyh) çalışkan(müsned)-dır(râbıta). Ayrıca bir kelime başka bir kelimenin mânâsını tamamlarsa buna mütemmim denir. "Ahmet gayret ile çalıştı" cümlesinde gayret kelimesi bir mütemmimdir.

Hüseyin Hıfzı'nın **Hulâsa-i Sarf-ı Osmanî(1911)** kitabında sadece isim ve fiil cümleleri örneklerle gösterilir.

Selim Kohen'in **Sarf-ı Lisân-ı Türkî(1911)** kitabında basit cümle bahsinde isim ve fiil cümleleri örnek verilir. Cümle-i tammenin yanında birleşik cümle bahsinde cümle-i asliyye ile cümle-i mütemmime gösterilir. Cümle-i asliyye ile cümle-i mütemmimenin birbirine zarf fiiller ve bağlaç grupları ile bağlanması anlatılır.

Mesud Remzi ile Abdullah Âtıf'ın rüşdiyenin son, idadinin ilk seneleri ve Dârülmuallimîn için beraber hazırladıkları **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)** kitabında aksam-ı cümle başlığı ile önce cümlenin tanımı yapılır. Sonra da ihbarî ve inşâî diye sınıflandırılır ve cümle ister ihbarî ister inşâî olsun kendi içinde müstakile, asliyye ve fer'iyye diye ayrıldığı söylenir; önceki kitaplardaki gibi aynen anlatılır.

Moiz, **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)** kitabındaki cümle bahsinde cümle-i müstakile, cümle-i asliyye ve cümle-i mütemmimeyi aynen inceler. Cümle-i

asliyye ile cümle-i mütemmimenin birbirlerine zarf fiiller (râbıta-i atfiyye, râbıta-i haliyye, râbıta-i mefûliyyet yani siga-i sıla, râbıta-i fâiliyyet yani ism-i fâil gibi örnekler verilir) ve çeşitli bağlaçlarla bağlandığını ayrıca bu iki cümlenin birleşerek cümle-i mürekkebe oluşturduğunu belirtir.

Ahmet Cevat'ın ibtidaî 6. sınıf için hazırladığı **Osmanlı Lisânı(1914)** kitabında isim ve fiil cümlelerini verdikten sonra mütemmimat-ı cümle olarak da temyiz, hal ve zarfı verir. Özellikle zarf bahsi genişletilerek ele alır. Zarf yer(aşağı, içeri), zaman(şimdi, yarın), mikdar(az, çok), tasdik(evet, hakikaten), nefy ve selb(hayır, yok), fiil ve sıfatın istifhamı(nasıl sorusu), hal ve tarz(böyle, öyle, dahi) olarak inceler. Fiilin nahvi kısmında da önceki kitabındaki gibi kaziyeleri işler. Her cümlenin kaziye olduğu fakat her kaziyenin cümle olmadığını belirtir. Müsned ve müsnedünileyhin çeşitleri ve kullanımlarını da gösterir.

Ahmet Cevat'ın aynı yıla ait **Resimli Osmanlı Lisânı** kitabı "Cümle Fikri" başlığı ile başlar. Burada cümlenin sadece tanımı yapılır.

Midhat Sadullah'ın **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)**-rüşdiye- kitabında fiillerin tahlili bölümünde terkibler terkib-i nâkıs(terkib-i izafî, terkib-i tavsifî, vasf-ı terkibî) ve terkib-i tam(isim ve fiil cümleleri) diye sınıflandırılır. Cümlenin erkânı müsnedünileyh, müsned ve râbıtadır. Müsned ve müsnedünileyihn basit veya mürekkeb, mütemmimli veya mütemmimsiz olmaları daha önce de bahsedildiği gibi anlatılır. Cümle çeşitleri olarak da cümle-i tamme, cümle-i asliyye ile cümle-i mütemmime ele alınır.

Elhac Hâfız Ali Vasfi'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri(1914)** kitabında önce terkib-i nâkıs ve terkib-i tamlar belirtilir. Daha sonra isim ve fiil cümlelerinin ögeleri verilir; sonra da mütemmimat-ı cümle olarak hal, temyiz, mefûl önceki kitaplardaki gibi işlenir. Ayrıca cümle, keyfiyet(cümle-i asliyye ve cümle-i fer'iyye) ve mânâ(cümle-i mutlaka ve cümle-i mukayyede) açısından sınıflandırılıp örneklerle anlatılır.

Ali Ekrem'in **Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri(1915-1918)** nesir kısmında isim ve fiil cümlelerinden örnekler verilir. Mütemmimat-ı cümle bahsinde sadece mefûlünbih, mefûlünileyh, mefûlünanh anlatılır. Tümleçler, nesnenin aldığı ismin hal eklerine veya edatlara göre değerlendirilir.

Midhat Sadullah'ın bütün mektepler için hazırladığı **Yeni Usul Tahrir ve Kitabet Dersleri(1916)** kitabında yazı yazarken dikkat edilecek hususlar arasındaki cümle teşkilinde rabt için kullanılan elfazdan, cümlelerin birbiri ile rabtından bahsedilir. Cümle çeşitleri olarak da cümle-i şartıyye, cümle-i tafsiliyye, cümle-i temsiliyye, cümle-i muterize, cümle-i haliyye, cümle-i zarfiyye, cümle-i vasfiyye gösterilir. dilir.

Ahmet Cevat ile Mehmet Asım Us'un birlikte ibtidaî 6.sene için hazırladıkları **Anadolu Yavrusunun Kitabı(1922)** serisinin dördüncü kitabında cümle ile ilgili olarak sadece mütemmimat-ı cümle verilir ve Ahmet Cevat'ın ibtidaî 6.sınıflar için hazırladığı Osmanlı Lisânı'ndaki mütemmimat-ı cümle bahsi ile aynıdır.

Cümle ile İlgili Terimler

Atf-ı beyan: Açıklama cümlesi
Bedel: Açıklama cümlesi
Cümle-i asliyye: Mânâsı tamamlanan cümle
Cümle-i cezaiyye: Şartlı bileşik cümlenin temel cümle kısmı
Cümle-i fer'iyye: Yardımcı cümle
Cümle-i fiiliyye: Fiil cümlesi
Cümle-i hâliyye: Hal cümlesi
Cümle-i ibtidaîyye: Başlangıç cümlesi
Cümle-i ihbariyye: Bildirme kipli cümle
Cümle-i inşâiyye: Dilek kipli cümle
Cümle-i ismiyye: İsim cümlesi
Cümle-i istinâfiyye: Başlangıç cümlesi
Cümle-i mukayyede: Tümleçlerle maksadı ifade edilen cümle

Cümle-i mutlaka: Tek bir maksadı ifade eden cümle

Cümle-i şartiyye: Şartlı bileşik cümlenin şart kipiyle kurulan kısmı

Cümle-i tafsiliyye: Bildirme cümlesi

Cümle-i tamme: Mânâsı tam cümle

Cümle-i tefsiriyye: Yorum cümlesi

Cümle-i temsiliyye: Benzetme cümlesi

Cümle-i vasfiyye: Niteleme cümlesi

Fâil: Özne

Fâsıla: Çekimsiz fiil

Fıkra: Birleşik cümleler

Haber: İsim cümlesinde yüklem

Hal-i daima: Şimdiki hali belirten zarf fiili

Hal-i müntakile: Şimdiki halden uzağı belirten zarf fiil

Hal-i terkibî: -ArAK, iken, -A -A, Zarf tümleci

İsnad-ı haberî: Ek fiil

İtbâ: İkileme

Kazayâ-yı mütetâbia: Sıralı içiçe birleşik cümle

Kaziye: Cümle

Kelâm: Cümle veya birleşik cümle

Kuyud-ı kemiyet: Sayı belirten zarf tümleci

Künye: Aile ismi

Mahzûfü'l-mübteda: Eksiltimli özne

Makale: Paragraf

Matûf: Bağlanan

Matûfunaleyh: Bağlayan

Mefûl-ı gayr-ı lâzımü'l-taakkul: Belirtisiz nesne

Mefûl-ı lâzımü'l-taakkul: Belirtili nesne

Mübteda: İsim cümlesinde özne

Münâda: Başına nida harfi getirilmiş olan kelime

Mürekkebat-ı fiiliyye: Fiil grubu

Mürekkebat-ı isnadiyye: İsim cümlesinin fiilleri

Mürekkebat-ı izafiyye: İsim tamlaması grubu

Mürekkebat-ı tadadiyye: Birleşik sayılar

Mürekkebat-ı takyidiyye: Zarf tümleci grubu

Mürekkebat-ı tavsifiyye: Sıfat tamlaması grubu

Müsned: İsim cümlesinde yüklem

Müsnedünileyh: İsim cümlesinde özne

Müteallikat-ı Fiil: Fiilin nesneleri

Mütemmimat-ı Cümle: Tümleçler

Râbıta: Bağlama görevi taşıyan ek ve edat

Remz: İşaret

Revâbıt-ı cümle: Cümlenin bağlaçları; zarf fiiller, edatlar

Siga-i akd: Zarf fiil

Ta'rib: Bir kelimeyi Arapçalaştırmak

Tahlil-i mantıkî: Cümle tahlili

Tahrif: Bir kelimedeki harflerin yerini değiştirme

Tekid: Pekiştirme tümleçi

Tekid-i lâfzî: Aynı sözün tekrarı

Tekid-i mânevî: Eşanlamlı kelime

Temyiz: -CA, Zarf tümleci

Terkib-i adedî: Birleşik sayılar

Terkib-i aynî: Kelime tekrarıyla ikileme

Terkib-i gayr-ı müfid: Tamlama veya tümleç

Terkib-i isnadî: İsim cümlesi

Terkib-i itbâ: İkileme

Terkib-i mezcî: İkileme veya birleşik isim

Terkib-i müfid: Cümle

Terkib-i nâkıs: İsim veya sıfat tamlaması, zarf tümleci

Terkib-i takyidî: Zarf ikilemi

Terkib-i tam: Cümle

Terkib-i tecânis: Eşanlamlı ikileme

Terkib-i tenâsübî: Yakın anlamlı ikileme

Terkib-i tezad, terkib-i tazminî: Karşıt anlamlı ikileme

Teselsül-i kelâm, kazayâ-yı teselsül: Sıralı birleşik cümle

Cümleler temel olarak yapı bakımından çeşitlilik gösterirler. Bu sebeple öncelikle yapıya bakarak sınıflandırma yapılır. 1. Basit (yalın) cümle. 2. Birleşik cümle. (a. Şartlı birleşik cümle. b."ki" bağlacıyla kurulmuş birleşik cümle – Farsçadan alınmıştır.-) 3. Sıralı cümle. Anlamlarına göre cümleler: 1. Olumlu cümleler 2. Olumsuz cümleler 3. Soru cümleleri (Olumlu-olumsuz) 4. Ünlem cümleleri 5. Şart cümleleri. Yüklemlerine göre cümleler: 1. İsim cümlesi 2. Fiil cümlesi. Dizilişlerine göre cümleler: 1. Kurallı cümle 2. Devrik cümle.

İncelediğimiz kitaplarda yazarlar, cümleyi incelerken dikkatlerini öncelikle yükleme ve geniş olarak da anlama teksif etmişlerdir. Yazarlar cümleye isim cümlesi ile başlarlar. Özne; isim cümlesinde mübteda, fiil cümlesinde fâil diye; yüklem, isim cümlesinde haber, fiil cümlesinde fiil diye adlandırılır. Tanım ve tasniflerde özellikle Arapçanın ve Farsçanın etkisi görülmektedir. İsim cümlesinin olumlu ve olumsuz şekilleri, "var-yok"lu cümleler anlatılır. Fiil cümlelerinde olumlu ve olumsuz şekiller, çekimli fiilin tek başına cümle olması belirtilir. Bilindiği gibi eklemeli bir dil olan Türkçede fiil tabanına eklenen zaman-şekil eki veya ekleri ve şahıs eki almış haliyle yüklem, cümle için gereken asgarî şartları taşımaktadır.

Farsça cümle yapısına ait olan ki bağlaçlı birleşik cümlelerle Arapça cümle yapısına ait "ve"li birleşik cümlelere geniş yer verilir. Birleşik cümlelerde yan ve asıl cümleler anlamlarına göre sınıflandırılır.

Fiil cümlesi incelenirken fiilin çatısı, çekimi; masdarlar ve aldıkları hal ekleri; sıfat fiiller; zarf fiiller; nesne ve tümleçlerin aldıkları ekler; edatlar ve bağlandıkları kelimelerin aldıkları hal ekleri teferruatı ile ele alınır. Sıfat ve isimle ilgili bilgiler ve tamlamalar tekrar anlatılır. Cümleler aldıkları edatlara göre de sınıflandırılır.

Özne-yüklem, nesne-yüklem uygunlukları incelenir. Cümleler öznenin anlamına veya şekline (masdar, tamlama ve tamlamanın şekli) göre adlandırılır.

Anlamdan hareketle cümle sınıflandırması, incelediğimiz kitapların ortak özelliğidir. İncelenen cümlelerin ifade ettikleri anlamlara göre kurallar çıkarılması çoğu zaman isabetsiz olmaktadır.

Ayrıca ilk kitaplarda kelâmın bir unsuru, ilm-i meânînin bir parçası olarak işlenen cümle, zaman içinde dilbilgisi yönüne daha yaklaşarak yapı, çeşit ve ögelerinin tesbiti önem kazanır. Bu da günümüzdeki cümleyi inceleme metoduna daha uygundur.

3.11.Tenkit(Noktalama İşaretleri):

Şemsettin Sâmi'nin **Usul-ı tenkit ve tertib**(1885) kitabında tenkitin gerekliliği ve faydaları anlatılır. Usul-ı tenkitin ilk defa Yunanlılar tarafından kullanıldığı belirtilir. Okuma ve yazmamız sağdan sola olduğundan " , ; ?" işaretlerinin de sağa doğru olması gerektiği(، ؛ ؟) ; diğer işaretlerin iki tarafı da bir olduğundan asıl şekilleri ile kullanılabileceği söylenir. Alâmet-i taksimiyyenin taksimi şu şekildedir: Fâsıla(،), müfreze(؛), kâtıa(.), şâriha(:), râbıta(-), fârıka(_), muterize( ), tefrika[ ], mümeyyize " " , istifhamiyye(؟), taaccübiyye(!), nikat-ı takdiriyye(...), bend(§), yıldız(*).

İkinci bölümde usul-ı tertib başlığı ile fenn-i tıbaattan bahsedilir. Taş basma ve hurufat basması(kıt'a, hacim, cild, ebced hurufu) anlatılır. Kitapların düzenlemesinde dikkat edilecek hususlar olarak da kelimelerin tefriki, fıkraların tefriki, satırbaşı, fasıl ve bâbların tefriki, sayfa başı, sayfanın bâlâsı, tertib adedi, haşiye, başlangıç, mukaddime, ifade-i meram, dibace, son, fihrist, kâb, ünvan, nazm-evzân, kafiye-i cedideden bahsedilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye** kitabının(1885) Nahv-ı Türkî bölümünde de nokta, medd(˜) müfreze(؛), alâmet-i istifham(؟), alâmet-i istigrab(!), alâmet-i tahsis " ", keşide(-, sual ve cevap için) gösterilir.

Halit Ziya'nın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1885)** kitabındaki noktalama işaretleri de şudur: Virgül(ʻ), virgül maa nokta(ʻ), iki nokta(:), nokta(.), istifham alâmeti(ʕ), taaccüb alâmeti(!).

Fazlı Necib'in **Nev-Usul Sarf-ı Osmanî(1886)** kitabında ise fasıla(ʻ), kâtıa(.), şâriha(:), fârıka(-), muterize( ), mümeyyize" ", taaccübiyye(!), nikat-ı takdiriyye(...) gösterilir.

Ali Nazîma'nın **Lisân-ı Osmanî(1887)** kitabında noktalama işaretleri sekte(ʻ), nokta(.), menkuta veya noktalı sekte(ʻ), nokteyn(:), hatt-ı muhâvere ve tefrik(-), istifham(ʕ), taaccüb yahud nida(!), kelimeteyn( ), nimnimeteyn " " olarak verilir.

Necib Asım'ın **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı(1888)** kitabında sekte, menkuta, iki nokta, istifham alâmeti, taaccüb alâmeti gösterilir.

Ahmet Rasim'in **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî(1889)** kitabında işaret-i imlâ başlığı altında şedde, medd, cezm, virgül, noktalı virgül, iki nokta, nokta, işaret-i istifham, işaret-i hayrat ve taaccüb, kime işareti tırnak, hatt-ı vasl, muterize işaretleri verilir.

Şemseddin Sâmi'nin **Nev Usul Sarf-ı Türkî(1891)** kitabında tenkit başlığı altında fâsıla, müfreze, kâtıa, şâriha, istifhamiyye, taaccübiyye, muterize, mümeyize, râbıta(-)

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Mufassal Nahv-ı Osmanî(1891)** kitabında ise nokta, müfreze, alâmet-i istifham, alâmet-i istigrab, alâmet-i tahsis, keşide anlatılır.

Tahir Kenan'ın **Kavâid-i Lisân-ı Türkî(1892)** kitabında fâsıla(,), müfreze(;), şâriha(:), râbıta(-), fârıka(_), mümeyyize" ", muterize, taaccübiyye, istifhamiyye, nikat-ı takdiriyye, bend, yıldız(*), müsâvat(=).

Necib Asım'ın **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı(1893)** kitabında da nokta, iki nokta, virgül, alâmet-i istifham, alâmet-i istigrab gösterilir.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın **Hâce-i Lisân-ı Osmanî(1893)** kitabının Nahv-ı Türkî bölümünde ise nokta, müfreze, medd, istifhamiyye, istigrabiyye, tahsisiyye, keşide vardır.

Ahmet Rasim'in **Yeni Usul Muallim-i Sarf(1894)** kitabında virgül, puan virgül, dü puan, puan(.) diye gösterilir.

Salih İhsan'ın **Osmanlı Lisânı(1894)** kitabında fâsıla, menkuta, nokteyn, keşide, istifham alâmeti, taaccüb alâmeti, iktibas alâmeti, muterize, hatt-ı mevkum(...), vakf-ı kâmil(.)

Ahmet Rasim'in **Sarf-ı İbtidaî(1896)** kitabında virgül, puan virgül, dü puan(:), puan(.) diye gösterilir.

Şeyh Vasfi'nin **Mufassal Nahv-ı Osmanî(1896)**'sinde nokta, nokteyn(:), virgül, soru işareti, taaccüb işareti, muterize, tire(-), paragraf(§), müsâvi(=), kime " "

Râşid'in **Nahv-ı Türkî(1897)** kitabında fâsıla, müfreze, şâriha, râbıta, fârıka, mümeyyize" ", muterize, taaccübiyye, istifhamiyye, nikat-ı takdiriyye işaretleri vardır.

Râşid'in **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1899)** kitabında da aynı işaretleri tekrarlar.

Ahmet Cevat'ın **Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv(1905)** kitabında nokta, noktalı virgül, virgül, nokta-i istifham, nokta-i nida, muterize, iki nokta, hatt, tırnak, nikat-ı kat' işaretleri vardır.

Mehmet Emin'in **Sarf-ı Türkî(1906)** kitabında ise noktalama işaretleri olarak fâsıla, müfreze, nokta, nokteyn, hatt-ı vasl, kelâme " ", muterize, taaccüb, istifham, nikat-ı takdiriyye, tefrika verilir.

Hüseyin Cahit'in **Türkçe Sarf ve Nahiv(1908-1910)** kitaplarında nokta, noktalı virgül, virgül, nokta-i istifham, nokta-i nida, muterize, iki nokta, hatt, tırnak işaretleri vardır.

Mesud Remzi ile Abdullah Atıf'ın birlikte hazırladıkları **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye(1912)** kitabında fâsıla, müfreze, şâriha, râbıta, fârika, istifham, taaccüb, muterize, mümeyyize, nikat-ı takdiriyye, kâtıa, bend anlatılır.

Mehmet Fuad'ın **Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye Yahut Mükemmel Münşeat(1912)** kitabında nokatalama işaretleri virgül(sekte), puan virgül(menkuta), dü puan, puan(.), istifham, nida, taaccüb, nikat-ı takdiriyye, kavs-ı kelimeteyn ( ), köşeli kavs, tırnak, râbıta(hatt-ı vasl), hatt-ı muhâvere ve tefrik(tire), yıldız, paragraf, bend diye gösterilir.

Moiz'in **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1913)** kitabında ise nokta, noktalı virgül, virgül, istifham işareti, taaccüb işareti, muterize, iki nokta, nikat-ı takdiriyye, hatt, tırnak işaretleri vardır.

Midhat Sadullah'ın **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî(1914)**-rüşdiye- kitabında nokta, noktalı virgül, virgül, istifham işareti, taaccüb ve nida işareti, muterize, köşeli muterize [ ], büyük muterize, iki nokta, hatt-ı vasl veya tire, kime veya tırnak, nikat-ı takdiriyye veya nikat-ı kat', işaret- istifham ve taaccüb !؟, istifham ve cevap işareti :؟, fârika_ , bir nokta ve çizgi -. ,paragraf §, üç yıldız.

Elhac Hâfız Ali 'nin **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri(1914)** kitabında nokta, noktalı virgül, virgül, nokta-i istifham, nokta-i nida, muterize, iki nokta, hatt, tırnak işaretleri vardır.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Süleyman Sâib'in birlikte hazırladıkları **Türk Dilinin Sarf ve Nahvi(1917)**'nin 3. ve 4. kısımlarındaki noktalama işaretleri şunlardır: Nokta, noktalı virgül, virgül, istifham işareti, nida işareti, muterize, iki nokta, hatt, kat' işareti.

Nüzhet Sâbit'in **Ana Dili(1918)**-ibtidaî 4.sınıf- kitabında ayrı bir başlık halinde noktalama işaretlerinden örnekler verilir: Nokta, noktalı virgül, virgül, istifham işareti, nida işareti, muterize, iki nokta, hatt, nikat-ı kat'.

Tenkit ile İlgili Terimler

Bend: Paragraf
Fârıka, keşide: Diyalog işareti
Hatt-ı muhâvere ve tefrik, râbıta, hatt-ı vasl, tire: Ayraç
İstifham: Soru işareti
Kâtıa, puan, vakf-ı kâmil: Nokta
Kelimeteyn, alâmet-i tahsis, muterize: Parantez
Keşîde: Eski yazıda bazı harflerin üzerine çekilen çizgi
Müsâvat: Eşitlik
Nida, taaccüb, alâmet-i istigrâb: Ünlem
Nikat-ı takdiriyye, nikat-ı kat', hatt-ı mevkum: Üç nokta
Nimnimeteyn, mümeyyize: Tırnak
Noktalı sekte, menkûta, virgül maa nokta, puan virgül: Noktalı virgül
Nokteyn, şâriha, dü puan: İki nokta
Sekte, müfreze, fâsıla: Virgül
Tefrika: Köşeli parantez
Yıldız: Yıldız

ÖRNEKLER

İSİM:

Abdurrahman Süreyya	İsim	Mizanü'l-Belâga (1886)	Münif Paşa (ş)
Ahmet Cevat	İsim	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Kısım 3 (1912)	Tevfik Fikret(ş)2 Hüseyin Cahit (n Abdülhak Hâmid(n)
Ahmet Cevat	İsim	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersleri Rüşdiye-1 (1912)	Tevfik Fikret(ş) Ali Ekrem(ş)
Ahmet Cevat	İsim	Resimli Osmanlı Lisânı Sarf ve Nahiv İbtidaî 2. sene (1914)	Mehmet Emin (ş)
Elhac Hâfız Ali Vasfi	İsim	Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)	Süleyman Nesib(ş) Abdülhak Hâmid(ş) Sadi(ş) Tevfik Fikret(ş) Ziya Paşa(ş) Muallim Naci(n) Ali Ekrem(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	İsim	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı- Başlangıç (1916)	Tevfik Fikret(ş) Sabri Cemil(ş)2 İbrahim Alâaddin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	İsim	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı- 2. Kısım (1917)	Mehmet Emin(ş) (n) Ahmet Cevat(ş)3 Ali Ekrem(ş) H. Fehmi(ş) Ali Ulvi (ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	İsim	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 3. Kısım (1917)	Mehmet Emin (ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	İsim	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 4. Kısım (1917)	Mehmet Emin(ş)4 Nedim(ş) Namık Kemal(n) Ali Cânib(ş) Doğan(ş) Ziya Gökalp(ş)2
Mesud Remzi ve Abdullah Âtıf	İsim	Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye, Darülmuallimîn, Rüşdiye son sene, İdadi ilk sene (1912)	Mehmet Akif(ş) Abdülhak Hâmid(n) Cenâb Şahabettin(ş)(n)2 Hâlide Salih(n) Rıza Tevfik(ş)
Midhat Sadullah	İsim	Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî (1914)	Muallim Naci(ş)(n) Namık Kemal(n) Abdülhak Hâmid(n)
Midhat Sadullah	İsim	Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1920)	Ali Ulvi(ş)2 Tevfik Fikret(ş)
Nüzhet Sabit	İsim	Ana Dili, İbtidaî 2. sene (1918)	Mehmet Emin(ş)
Nüzhet Sabit	İsim	Ana Dili, İbtidaî 4. sene (1918)	Tevfik Fikret(ş) Mehmet Emin(ş)3 Aka Gündüz(ş)

Tahir Kenan	İsim	Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892)	Hâlit(n) Cevdet Paşa(ş)
Bedros Zeki	İsim	Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî (1898)	Mehmet Ata(n) Vehbi Bey(n) Muallim Naci(ş)3 Reşad Bey(n)

SIFAT:

Ahmet Cevat	Sıfat	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahv Kısım 3 (1912)	Victor Hugo(n) Hüseyin Cahit(n)3 Tevfik Fikret(ş)4 İsmail Safa(ş)
Ahmet Cevat	Sıfat	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersleri Rüşdiye, 1 (1912)	Ali Ekrem(ş) Hamdullah Suphi(ş)
Ahmet Cevat	Sıfat	Resimli Osmanlı Lisânı, Sarf ve Nahiv İbtidâî 2. sene (1914)	Namık Kemal(n)2 İbrahim Alâaddin(ş) Mehmet Emin(ş)
Elhac Hâfız Ali Vasfi	Sıfat	Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)	M. Servet(ş) Ziya Paşa(n)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Sıfat	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı- Başlangıç, ibtidaî (1916)	Sabri Cemil(ş) Mehmet Emin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Sıfat	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 2. Kısım (1917)	Süleyman Nesib(ş) Tevfik Fikret(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Sıfat	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 3. Kısım (1917)	Ali Ulvi(ş)2
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Sıfat	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 4. Kısım (1917)	Şâiri belli olmayan
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Sıfat	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 5. Kısım (1917)	Mehmet Emin(ş)2 Ziya Gökalp(ş)2
Mesud Remzi ve Abdullah Âtıf	Sıfat	Mükemmel Kavâid-i Osmanî (1912)	Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş) İsmail Safa(ş) Namık Kemal(ş)
Midhat Sadullah	Sıfat	Mükemmel Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri Rüşdiye (1914)	Ş.M.N.(n) Faik Ali(ş)
Midhat Sadullah	Sıfat	Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, 2. Kısım (1920)	Ali Ulvi(ş)
Midhat Sadullah	Sıfat	Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, İlk Mektep 5. sınıf (1924)	Orhan Seyfi(ş)

Nüzhet Sabit	Sıfat	Ana Dili İbtidâî 4. sene (1918)	Mehmet Emin(ş)3
Tahir Kenan	Sıfat	Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892)	Recâîzâde Mahmud Ekrem(n)
Bedros Zeki	Sıfat	Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî 3. sene (1898)	Muhiddin(n) Baki(ş)

ZAMİR:

Ahmet Cevat	Zamir	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Kısım-3 (1912)	Tevfik Fikret ş)
Ahmet Cevat	Zamir	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersler, Rüşdiye 1 (1912)	Ali Ekrem(ş)
Elhac Hâfız Ali Vasfi	Zamir	Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)	A.İsmet(ş)
Hüseyin Cahit	Zamir	Türkçe Sarf ve Nahiv (1908)	Tevfik Fikret(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Zamir	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı Başlangıç ibtidaî (1916)	Sabri Cemil(ş) Ahmet Cevat(ş) Ziya Gökalp(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Zamir	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 2. kısım (1917)	Sabri Cemil(ş) İbrahim Alaaddin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Zamir	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 3. kısım (1917)	İbrahim Alaaddin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Zamir	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 5. kısım (1917)	Celal Sahir(ş) Ahmet Hikmet(n)
Mesud Remzi ve Abdullah Âtıf	Zamir	Mükemmel Kavâid-i Osmanîyye (1912)	Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş)
Midhat Sadullah	Zamir	Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî (1914)	Tevfik Fikret(ş)

FİİL:

Ahmet Cevat	Fiil	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahvı Rüşdiye-3 (1912)	Tevfik Fikret(ş)3 Alemdâr Mustafa Paşa(n)
Ahmet Cevat	Fiil	Resimli Osmanlı Lisânı- İbtidai 2. sene (1914)	Süleyman Paşazâde Sâmi Bey(ş) Ali Ulvi(ş)

A.L.	Fiil	Tâlim-i Lisân-ı Osmanî- Kısm-ı Evvel (1910)	Nâbizâde Nâzım(n)
Elhac Hâfız Ali Vasfi	Fiil	Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)	Mehmet Emin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Fiil	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı Başlangıç ibtidaî (1916)	Ali Ulvi(ş)3
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Fiil	Türk Dilinin Sarf ve Nahivi 2. Kısım (1917)	Hamdullah Suphi(ş) Ziya Gökalp(ş) Mehmet Emin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Fiil	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 3. Kısım (1917)	Ali Cânib(ş) Mehmet Emin(ş)3
Mesud Remzi ve Abdullah Atıf	Fiil	Mükemmel Kavâid-i Osmanî (1912)	Nedim (ş) Ahmet Hikmet(n) Ahmet Agayef(n) Mehmet Akif(ş)2 Hüseyin Cahit(n)
Midhat Sadullah	Fiil	Mükemmel Yeni Sarf ve Nahvı Osmanî (1914)	Osman Fahri(ş) Namık Kemal(ş)3 Mustafa Reşid(ş) Tevfik Fikret(ş)2 Ali Ulvi(ş) Ziya Paşa(ş) Muallim Naci(ş)
Midhat Sadullah	Fiil	Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1920)	Tevfik Fikret (ş) İsmail Hikmet(ş2) İbrahim Alâaddin(ş) Ali Ulvi(ş)
Nüzhet Sabit	Fiil	Ana Dili, ibtidaî 2. sene (1918)	Aka Gündüz(ş) Tevfik Fikret(ş)2 Süleyman Paşazâde Sâmi(ş)
Tahir Kenan	Fiil	Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892)	Şeyh Gâlip(ş) Mehmet Ârif(ş) Seyid Vehbi(ş) Usulî(ş) Koca Râgıp(ş) Ebubekir Kâni(ş)
Bedros Zeki	Fiil	Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî 3. sene (1898)	Muallim Naci (ş)(n)2 Hayri Bey(ş) Pertev Paşa(ş) Mehmet Emin(n) Sâmi Bey n)

MASDAR:

Ahmet Cevat	Masdar	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Kısım-3 (1912)	Tevfik Fikret (ş)2 Halit Ziya(ş) Hüseyin Cahit(n)3
Ahmet Cevat	Masdar	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersleri Rüşdiye-1 (1912)	M. Emin(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Masdar	Türk Dilinin Sarf ve Nahvi 3. Kısım (1917)	Mehmet Emin(ş)2
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Masdar	Türk Dilinin Sarf ve Nahvi 5. Kısım (1917)	Tevfik Fikret (ş)

Süleyman Sâib			
Mesud Remzi ve Abdullah Atıf	Masdar	Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye (1912)	Mehmet Akif(ş)
Midhat Sadullah	Masdar	Küçük Mekteplilere Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1920)	Ali Ulvi (ş)
Nüzhet Sabit	Masdar	Ana Dili İbtidaî 2. Sene (1918)	Mehmet Emin(ş)3 Tevfik Fikret(ş)
Tahir Kenan	Masdar	Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892)	Abdülhak Hâmid (ş) Enderunî Osman Bey (ş) Edhem Pertev Paşa(n) Reşad Paşa(n) Ebuzziya(n) Reşid Paşa(n)

EDAT:

Mehmet Fuad	Edat	Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye yahut Mükemmel Münşeat (1910)	Şiir: Adlî (2), Muallim Feyzi, Sa'yî, Nâbi (11), Avni Bey (3) (şiir), Rumî (3), Fuzulî (4), Muallim Naci (95), Nef'î (21), Ünsî, Nedim (8), Sâbit (4), Fâzıl (2), Yahya Bey, Akif Paşa (4), Vâsıf (2), Ruhî (3), Sinan Paşa, Nâilî, Abdülhak Hâmid (46), Hakkı Efendi, Fethi, Hikmet Bey, Ahmet Paşa, Beyânî, Reşid Paşa (2), Şeyhülislâm Yahya (3), Mehmet Esrar Dede, Said Bey, Baki (4), Münif Paşa, Ekrem Bey (5), Ziya Paşa (41), Rahmi, Yusuf Kâmil Paşa, Üsküdarlı Osman Şemsi, Süruri, Ârif Hikmet Bey, Reisü'l-Küttâb Ârif, Şeyh Gâlip (13), Râgıp Paşa (9), Namık Kemal (6), Tevfik Fikret, İsmail Safa (4), Ahmet Fasih Dede (2), Zâtî, Haleti (2), Usulî (2), Sâmi, Bahaî, Cevdet Paşa (4), Şeyh Sadi (3), Nahifî, Fuzulî (11), Şinasi (2), İzzet Molla (3), Nevres, Râmiz, Seyid Vehbi, İzzet Ali Paşa, Sultan Ahmet Han. Nesir: Sadullah Paşa (2), Abdülhalim Memduh (3), Namık Kemal (38), Reşid Paşa, Koca Sekbanbaşı, Akif Paşa, Şinasi, Recâîzâde Ekrem (16), Sadi Bey, Ebuzziya Tevfik, Refet Bey, Ahmet Midhat (2).
Tahir Kenan	Edat	Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892)	Bu kitapta kendisinden alıntı yapılan şâirler şunlardır: Seyid Vehbi, Naci, Nefisî, Nef'î, Fuzulî, Recâîzâde Mahmud Ekrem, Vâli-i Amedi, Nevres-i Kadîm, Reşid Paşa, Sadullah Paşa, Şeref Hanım, Şeyh Gâlip, Vâsıf, Fitnat, Hayalî, Usulî, Baki, Nâbi, İbni Kemal, Esad Mahmud Paşa, Refik Bey, Safa, Tâlib, Şinasi, Kâmi, Avni, Refet, Yahya, Neyhî, Rasim, Nazif, Nazîm, Sultan Veled, Osman Bey, Koca Râgıp, Ârif Hikmet, Fâzıl, Sultan Selim, Cevri, Akif Paşa (2), Enderunî Osman Bey, Nedim, Hoca Tahsin.

			Bu kitapta kendisinden alıntı yapılan yazarlar şunlardır: Abdülhak Hâmid, Namık Kemal, Sâbit, Tahir Bey, Sinan Paşa, Fuzulî, Said, Reşid Paşa, Ebuzziya, Pertev Paşa, Ahmet Midhat, Şinasi, Zihni, Hâletî, Fehim, Cevdet Paşa, Âsım, Sadullah Paşa, Hâmi-i Amedi, Yusuf Kâmil Paşa, Şinasi, Münif Paşa, Ali Ruhî Bey, Makalî.
Bedros Zeki	Edat	Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî 3. sene 1898	Şerafettin Mağmumî (n)

ZARF:

A.L.	Zarf	Tâlim-i Lisân-ı Osmanî (1910)	Cenâb Şahabettin(ş) İsmail Safa(ş)
Ahmet Cevat	Zarf	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersleri Rüşdiye-1 (1912)	Ali Ekrem (ş)
Hüseyin Cahit	Zarf	Türkçe Sarf ve Nahiv- 3. sene (1908)	???
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Zarf	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 2. Kısım (1917)	Ziya Gökalp(ş)
Mesud Remzi ve Abdullah Atıf	Zarf	Mükemmel Kavâid-i Osmanî (1912)	Muallim Naci(ş)
Nüzhet Sabit	Zarf	Ana Dili- İbtidaî 2. Kısım (1918)	Ali Ulvi(ş)

NİDA:

Ahmet Cevat	Nida	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv- Kısım 3- Rüşdiye son- İdadi ilk sene (1912)	İsmail Safa(ş)
Elhac Hâfız Ali Vasfi	Nida	Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)	Baki(ş) Nevres-i Kadîm(ş)

CÜMLE:

Abdurrahman Süreyya	Cümle	Mîzânü'l-Belâga (1886)	Nef'î (ş40), Münif Paşa (ş), Şeyh Gâlip (ş), Akif Paşa (ş7), Nedim (ş7), Nâbi (ş7), İzzet Molla (ş), Haşmet (ş), İbni Kemal (ş), Nevres (ş)

Abdurrahman Süreyya	Cümle	Mîzânü'l-Belâga (1886)	Nef'î (ş)
Abdurrahman Süreyya	Cümle	Sefine-i Belâgat (1886)	Nef'î (ş15), Nedim (ş4), Hakanî (ş), Nâbi (ş3), Râgıp (ş), Fuzulî (ş), Mevlâna (ş), Namık Kemal (n)
Ahmet Cevat	Cümle	Osmanlı Lisânı, İbtidaî 2. sene (1914)	Mehmet Emin(ş) (n2)
Ahmet Cevatt	Cümle	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersleri Rüşdiye-1 (1912)	Hamdullah Suphi(ş) Ali Ekrem(ş)
Hasan Şefik	Cümle	Nahv-ı Türkî (1886)	Namık Kemal (Cezmi) Elhac İbrahim (makale) Recâîzâde Mahmud Ekrem, Ziya Paşa, Ebuzziya, Abdurrahman Süreyya, İzzet Molla(ş), Kânî Paşazâde Rıfat Bey(ş), Namık Kemal(ş)
Hüseyin Cahit	Cümle	Türkçe Sarf ve Nahiv (1908)	Mehmet Rauf(n)
Manastırlı Mehmet Rıfat	Cümle	Külliyat-ı Kavâid-i Osmaniyye (1886)	Vehbi (ş), Râgıp Paşa ile Cevdet Paşa (ş)
Mehmet Emin	Cümle	Kavaid-i İbtidaiyye-i Kitabet (1898)	Fuzulî (ş3), Şeyh Gâlip (ş7), Fehim-i Kadîm (ş), Nef'î (ş), Muallim Naci (ş)
Mesud Remzi ve Abdullah Atıf	Cümle	Mükemmel Kavâid-i Osmanî (1912)	Tevfik Fikret(ş)
Midhat Sadullah	Cümle	Yeni Usul Tahrir ve Kitabet Dersleri (1912) (bütün mektepler için),	Tevfik Fikret (ş)
Nüzhet Sabit	Cümle	Ana Dili, İbtidaî 2. sene (1918)	Tevfik Fikret(ş)

NOKTALAMA İŞARETLERİ:

Ahmet Cevat	Noktalama işaretleri	Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Kısım-3 (1912)	Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş)
Elhac Hâfız Ali Vasfi	Noktalama işaretleri	Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (1914)	Tevfik Fikret(ş)
Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Noktalama işaretleri	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 3. Kısım (1917)	Ali Ulvi(ş)

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâib	Noktalama işaretleri	Türk Dilinin Sarf ve Nahvı 4. Kısım (1917)	Tevfik Fikret(ş)
Necib Asım	Noktalama işaretleri	Amelî Kitabet 2. Kısım (1914)	Namık Kemal(n) Ahmet Midhat(n) Said Paşa(n)
Mehmet Fuad	Noktalama işaretleri	Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye yahut Mükemmel Münşeat (1910)	Muallim Naci (36), Nedim, Fâzıl, Ziya Paşa, Fuzulî (2), Tevfik Fikret (47), Usulî, Nef'î Abdülhak Hâmid (17), Fehim, Sâmi (3), Hakanî Şinasi (2). Nesir: Ekrem Bey (17), Şemseddin Sâmi Bey, Cevdet Paşa (2), Namık Kemal (13), Ebuzziya Tevfik, Sâmi Paşazâde Sezaî Bey, Said Bey (4), Sadullah Paşa (2), Ayetullah Bey, Abdülhalim Memduh (3), Akif Paşa, Ahmet Midhat Efendi, İrfan Paşa, Münif Paşa ve nesirleri.
Mesud Remzi ve Abdullah Atıf	Noktalama işaretleri	Mükemmel Kavâid-i Osmanîyye (1912)	**Fasıla:** Hüseyin Cahit (n). **Taaccübiyye:** Abdülhak Hâmid (n) Mehmet Celâl (ş). **Muterize:** Namık Kemal (n) **Kâtıa:** Namık Kemal (n) Tevfik Fikret (ş). **Bend:** Mehmet Ata(n)
Midhat Sadullah	Noktalama işaretleri	Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî (1914)	Ahmet İzzet(ş)
Şemseddin Sâmi	Noktalama işaretleri	Usul-ı Tenkit ve Tertib (1885)	**Fasıla:** Şinasi(n) Ziya(n)2 Recâîzâde Mahmud Ekrem(n2), Namık Kemal(n3), Muallim Naci(n2), Ahmet Midhat(n), Pertev Paşa(n), Cevdet Paşa(n), Ebuzziya(n). **Müfreze:** Namık Kemal(n), Hayrullah(n), Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Ahmet Midhat(n). **Kâtıa:** Namık Kemal(n), Fuzulî(n). **Şâriha:** Akif Paşa(n), Namık Kemal(n) Fuzulî (n). **Râbıta:** Örnek verilmez. **Fârıka:** Namık Kemal(ş), Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Ebuzziya(n). **Muterize:** Namık Kemal(n), Recâîzâde Mahmud Ekrem(n). **Tefrikiyye:** Örnek verilmez. **Mümeyyize:** Namık Kemal(n), Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Ebuzziya(n). **İstifhamiyye:** Sinan Paşa(n), Pertev Paşa(n). **Taaccübiyye:** Sinan Paşa(n), Ziya Paşa(ş), Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş), Ahmet Midhat(n), Yusuf Kâmil Paşa (Tercüme-i Télémaque), Namık Kemal(n). **Nikat-ı Takdiriyye:** Nedim(ş), Abdülhak Hâmid(n), Muallim Naci(ş). **Bend:** Örnek verilmez. **Yıldız:** Örnek verilmez.
Tahir Kenan	Noktalama işaretleri	Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892)	**Fasıla:** Abdülhak Hâmid(n), Sâmi Bey(n), Namık Kemal(n), Kânî(n). **Müfreze:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş), Sâmi Bey(n), Abdülhak Hâmid(n). **Şâriha:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş). **Fârıka:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Sâmi(n), Abdülhak Hâmid(n), Naci(ş). **Mümeyyize:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Sâmi(n), Abdülhak Hâmid(ş).

			Muterize: Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Sâmi(n). **Taaccübiyye:** Ayetullah Bey(n), Volney'den tercüme, Recâîzâde Mahmud Ekrem(n), Abdülhak Hâmid(n), Muallim Naci(n), Namık Kemal(n). **İstifhamiyye:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(n)(ş), Sâmi(n), Edhem Pertev Paşa(n), Cevdet Paşa(n). **Nikat-ı takdiriyye:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(n). **Bend:** Muallim Naci(ş), Recâîzâde Mahmud Ekrem(n) **Yıldız:** Recâîzâde Mahmud Ekrem(n)(ş), Abdülhak Hâmid(ş). Müsavat (lügat-ı Naci).

Dilbilgisi kitaplarında verilen örnekleri incelediğimizde nazım parçalarının nesre göre daha çok olduğunu görürüz. Bununla beraber Cumhuriyet dönemine yaklaştıkça nesir örneklerinde bir artış gözlemlenir. Özellikle cümle ve tenkit bahislerinde bu, daha belirgindir. Diğer bir husus da ilk başlarda eski edebiyattan örnekler seçilirken daha sonraları verilen örneklerin çoğunluğunun devrin edebiyatından seçilmesidir. Bu örnekler, dildeki yenilik arayışlarının göstergesi olmakla beraber, konuların, kolay ve açıkça tam bir şekilde anlaşılmasında yetersizdirler. Bütün bunların dışında yazarların, kendi verdikleri örneklerle de konuların açıklanması söz konusudur. Bu yöntem zaman içinde daha çok kullanılır. Çünkü yazarın, kendi anlatımına en uygun örneği hazırlamasını sağlar ki konuların öğretimi daha kolaylaşır. Bu örneklendirmeyi, dilin sadeleşmesinin bir etkisi olarak da kabul edebiliriz.

IV.BÖLÜM

TANZİMATTAN CUMHURİYETE OKULLARDA TÜRK EDEBİYATI ÖĞRETİMİ

TANZİMATTAN CUMHURİYETE OKULLARDA TÜRK EDEBİYATI ÖĞRETİMİ

Tanzimattan önceki devrede tam mânâsıyla bir Türk edebiyatı öğretimi ve Türk edebiyatı tarihi eğitiminden söz edilemez. Hatta bu konuda müstakil kaide ve nazariye kitapları çok azdır. Yazarların hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren tezkireleri ayrı değerlendirmeliyiz. Türk edebiyatının kendine özgü türlerinden, san'atlarından, üslûbundan bahseden eserler yoktur. Edebiyat, bir eğitim-öğretim çerçevesinde değil daha çok zevk ve estetik yönü ile ele alınır. Sayıları az da olsa Türk dili ile ilgili öğretim kitapları Tanzimattan önce mevcut olmakla beraber edebiyatla ilgili öğretim kitabına veya Türk edebiyatı hakkında bilgi veren herhangi bir kitaba rastlanmaz. Türk edebiyatı ile ilgili ders kitaplarına ancak Tanzimattan sonra rastlanır. Bu konuda, devrin yazarlarının, batı edebiyatını yavaş yavaş tanımalarının, batılı öğretim metodlarının uygulamaya çalışılmasının etkisi vardır. İlk ders kitaplarında daha çok edebiyat bilgileri ve belâgat söz konusu edilir. Arap belâgatının etkisi nev'ilerde, üslûbda, verilen örneklerde, san'atlarda devam etmektedir. Edebî ilimler olarak klâsik anlayış çerçevesinde lügat, belâgat, sarf, nahiv, kıraat, kitabet/inşâ, vezin, imlâ, edebî san'atlardan bahsedilir. Şiir ve nesir örnekleri verilir. Klâsik belâgata çoğunlukla sadık kalınır.

Zaman içinde batı edebiyatının etkisiyle kompozisyon ve tenkid fikri, üslûbun önemi edebiyatta yeni yeni yerleşmeye başlasa da Türk edebiyatının mahiyeti henüz belirlenemez. Rüşdiye, idadî-sultanî ve yüksek okullarda okutulan ders kitaplarına baktığımızda bunu açıkça görebiliriz. Bu bölümdeki amaç, bahsedilen okullardaki ders kitaplarından yararlanarak edebiyat öğretiminin seyrini, hangi okullarda hangi konulara ağırlık verildiğini, hangi yazarlardan faydanıldığını tespit etmektir. Rüşdiye, idadî-sultanî ve yüksekokul[1] diye ayrılan bölümlerdeki kitaplar kronolojik olarak incelenmiş; edebiyatın konuları ve alınan örnekleri belirtilmiştir.

---

[1] Hukuk, Mülkiye, Dârülfünûn, Dârülmuallimîn ve medrese kasdedilir.

Ayrıca incelediğimiz rüşdiye, idadî, sultanî, dârülmuallimîn, dârülfünûn, mülkiye ve medreselerin ders programlarında edebiyat dersinin nasıl gösterildiği hakkında da bir fikir vermek isteriz.

Ders programlarında edebiyat dersine ilk defa rüşdiyenin 1877 senesi programında Selim Sâbit'in Miyârü'l-Kelâmının okutulduğunu gösteren ibarede rastlanır. Rüşdiyenin bulabildiğimiz 1898,1899, 1901, 1910,1912, 1922 senelerine ait ders programlarında dersin adı "edebiyat" diye geçer.

İdadinin ulaşabildiğimiz 1875 ve 1882 tarihli programlarında ise Mebâni'l-İnşâ'nın okutulduğu belirtilir. 1892'de bunun yerini Tâlim-i Edebiyat, 1909 ve 1911'de Süleyman Fehmi'nin Edebiyat kitabı alır. İdadi programlarında da dersin adı "edebiyat" veya "Edebiyat-ı Osmaniyye" şeklindedir.

Sultanînin ulaşabildiğimiz ders programlarında ise dersin adı 1898, 1899, 1900, 1901 tarihlerinde "belâgat"; 1901, 1905 tarihlerinde belâgatın yanında "Edebiyat-ı Osmaniyye" de zikr edilir. 1910(Robert Kolejin ders programıdır), 1911, 1912, 1913 tarihlerinde de "Edebiyat-ı Osmaniyye" adına rastlanır. 1913'de ilâve olarak "tenkidat-ı edebiyye" dersini görürüz. 1915'te "tenkidat-ı edebiyye" ile birlikte "tarih-i edebiyat" dersine rastlanır. 1916'da dersin adı "Türkçe Edebiyat"tır ki devrin tesiri ders programlarında da kendisini gösterir. 1922'de ise "tarih-i edebiyat" ve "kavâid-i edebiyye" dersleri dikkatı çeker.

Dârüşşafaka'da 1876'da "Mebâni'l-İnşâ", 1912'de "Tâlim-i Edebiyat", 1916'da tekrar "Mebâni'l-İnşâ"nın okutulduğu tespit edilir.

Dârülmuallimînin 1881, 1901, 1905 tarihli programlarında "belâgat" görülür. 1894, 1898, 1899,1900 yıllarındaki programlarında ise sadece "Edebiyat-ı Osmaniyye" yazılıdır. 1915'te dersin adı "kavâid-i edebiyye" şeklinde ifade edilir.

Dârülfünûnun elde edebildiğimiz 1905 tarihli ders programında "Edebiyat-ı Osmaniyye" dersi görülür. 1908'de adı "Edebiyat-ı Türkiyye" olarak değişir. 1909'da "kavâid-i edebiyye" dersinin Mehmet Akif tarafından okutulduğu belirtilir. 1913'de "Edebiyat-ı Türkiyye" dersinde yine Mehmet Akif ile beraber "tarih-i edebiyat" da okutulduğu gösterilir. 1918-1919 ders programında ise "âsâr-ı edebiyye tedkikatı" ile "Türk Edebiyatı Tarihi" vardır. 1919-1920 ders programında sadece "Türk Edebiyatı Tarihi" tespit edilir.

Mülkiyenin 1805-1806 tarihli ders programında "Belâgat-ı Osmaniyye" adına rastlanır ki bunun daha çok Arap belâgati ile ilgili olduğu kanaatindeyiz. Mülkiyede "belâgat" dersi 1877, 1885, 1891, 1899,1900, 1901, 1905,1907 tarihli programlarda tespit edilir. Bunların dışında Mülkiyenin, 1874-1875 tarihli ders programında "Edebiyat-ı Osmaniyye" ve 1908 tarihli programında da "Edebiyat-ı Türkiyye" adına rastlanır.

Medresenin 1909 tarihli ders programında "edebiyat", "belâgat" ve "tarih-i edebiyat" ayrı ayrı konulur. 1914'de "Tâlim-i Edebiyat" okutulduğu belirtilir. 1916-1917 senelerinde "Tâlim-i Edebiyat" ile birlikte Menemenlizâde'nin "Osmanlı Edebiyatı" okutulur. 1918 ve 1920 tarihlerinde ise "Edebiyat" denir ki bunun Süleyman Fehmi'nin "Edebiyat" kitabı olması muhtemeldir. Medresenin de devrin edebiyat anlayışına ayak uydurduğu görülmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz ders programlarından çıkardığımız netice şudur ki edebiyat dersi zaman içinde kavâid, tenkid, edebiyat tarihi, estetik gibi hususlarla daha detaylı ve bilimsel bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Mülkiyede özellikle belâgata daha çok yer verilmesinin sebebini de yetiştirdiği meslek grubunun ihtiyacını karşılamasına bağlıyabiliriz. Sultanî ve Dârülmualimîn için de aynı husus söz konusu olabilir. Ayrıca ders adlarının da devrin anlayışına göre değiştiğini, "Osmanlı" tâbirinin yerini "Türk" kelimesinin aldığını söyleyebiliriz.

Ders adlarını programlardan tespit edebiliyoruz. Fakat bu derslerin muhtevaları hakkında bilgi yoktur. Bu bakımdan biz burada derslerin mündericatını

tespit edebilmek için okutulan bu kitapların muhtevalarını çıkarmak, dökümünü yapmak durumundayız. Bunun için her derece okulda okutulan kitapların konularını belirledikten sonra bir tabloda programı göstereceğiz. Yalnız kitapların fihristinin sıralanması konuyu yeterince açıklığa kavuşturmayacağından başlıkların altındaki bilgiler de verilecektir. Tabiatıyla tekrarlanan bilgilere sadece işaret edilecektir. Ayrıca örneklerin nesir veya nazım ve kime ait oldukları da belirtilecektir. Hatta konuyu anlaşılır kılabilmek için bazı örnekleri kaydedeceğiz.

4.1.RÜŞDİYE:

Kara ve deniz mühendishâneleriyle Harbiye ve Tıbbiye okullarına alınan çocukların okuma yazmaları eksik olduğundan çocuklar elifbadan başlatılır, önce Türkçe okuma yazma öğretilir ve boş yere zaman kaybı olurdu. Sıbyan mektepleriyle meslek mektepleri arasında rüşdiyeler açılarak buralarda o mekteplere girecek talebenin hazırlanması düşünülmüştür. Rüşdiyelere eş olarak ilk açılan okullar Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye'dir. Hükümet dairelerindeki memurları ve dışarıdan müracaat edecekleri okutmak ve yetiştirmek için açılmışlardır(1838-1839).

Başlangıçta bu okullarda Sıbyan mekteplerindeki okuma ve yazma derslerinin daha ileri seviyede okutulması hedeflenmiştir. Rüşdiye yeniliği, Türkiye'de Avrupa'ya yönelik ilk sivil okul olarak kabul edilir. Düzenli ve programlı ilk-orta okul öğretimini gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Öğretim dilinin Türkçe olduğu da vurgulanmıştır. II.Abdülhamid devrinde 1878 yılından itibaren rüşdiyelerin ıslahına ve yenilerinin açılmasına başlanmış ve kısa zamanda rüşdiye okulları sayı yönünden artmıştır. Fakat 1880'den sonra idadîlerin önem kazanmasıyla rüşdiyeler ikinci plâna itilmiştir. 1892'de ders programları yeniden ele alınmış ve değişiklikler yapılmıştır. Türkçe ders saatleri giderek artmıştır.

Rüşdiyelerde okunduğunu bilebildiğimiz veya müellifin ifadesiyle "Mekâtib-i rüşdiyyede okutturulmak üzere intihab kılındığını" söyleyebileceğimiz ilk kitap Selim Sâbit'in **Miyârü'l-Kelâm(1870)**ıdır.

Eserde önce, Osmanlı saltanatının kuruluşundan kitabın yazıldığı ana kadar kullanılan "Lisân-ı Türkî"nin aslen Çağatay, Arap ve Fars lisânlarının kuvvet ve şivesinden mürekkep olduğu belirtilir. Ne yazık ki bu dilin kaideleri lâyıkı vechile yazılmadığı için öğretiminde bir takım güçlükler var olagelmiştir. Yazar, bu güçlükler dolayısıyla "ebnâ-yı vatanın bir takımı bütün bütün okuyup yazmadan yüz çevirip cehl ve nâdânîde kalmakta ve bir takımı dahi mevkufunaleyh zannolunan Arabî ve Farisî tahsiline müddet-i medîde daldıktan sonra lisân-ı mezburu yine dürüstçe okuyup yazamadıkları görülmekte" der ve Türkçe'nin öğrenilmesindeki güçlüklerin sonuçlarını belirlerken, öğrenilmemesini de kaidelerinin tespit edilmemesine bağlar. Ona göre bazıları da yabancı dilleri öğrenmeye rağbet etmekte, bu dille öğrendikleri ilim ve fenni ana dillerini yeterince bilemedikleri için vatanımıza getirip yayamamaktadırlar. "Çünkü bir adam tevellüd ve tavattun eylediği devlet ve milletin lisânı üzre kavâid-i sarfiyye ve terâkib-i nahviyyeyi güzelce öğrendikten sonra her hangi lisân tahsiline mübâşeret etmiş olsa ber-vech-i sühûlle ele getireceği derkâr ve lisân-ı mezbur üzre taallüm ve tederrüs eylediği fünûn-ı nafiayı kendi lisânına nakil ve tercümeye kesb-i liyâkat edeceği bedihî ve âşikâr olmakla..." Türkçeyi iyi bilmeyi yabancı bir dili öğrenmeye ve ondan âzami faydalanmaya bağlı kılan müellif, dilimizin zâbıta altına alınmasının ve öğreniminin kolaylaştırılmasının zaruretini vurgulayarak daha evvel bunun için bir sarf ve nahiv kitabı yazdığını, şimdi de lisânımızın "usul-i terkibiyye ve muhassenât-ı lâfziyyesini müştemil" bir eser kaleme aldığını söyler. İşte Miyârü'l-Kelâm budur. Yazar, eserinin üç bölüm ve bir hâtimeden oluşacağını, birinci bölümde "telif-i kelâm", ikinci bölümde "ifade-i meram", üçüncü bölümde "nazım ve nesir" konularını ele alacağını hâtimede ise "muhassenât-ı kelâmiyye"yi söz konusu edeceğini açıklar.

Birinci bölüm: Telif-i Kelâm

Selim Sâbit kelâmı tarif etmeden ikiye ayırır: Kelâm-ı nefsî, kelâm-ı lâfzî. Birincisi zihinde tasavvur edilen anlamlar, ikincisi o anlamların söze dökülmesidir. İşte bu döküşte sarf ve nahve ihtiyaç vardır. Yani cümle ve mütemmimât-ı cümlenin telif ve terkibi gereklidir.

Cümle; fiil, fâil veya nâib-i fâil veyahut mübteda ile haberden oluşur ve maksadı muhataba tam olarak anlatmalıdır. İki çeşit cümle vardır:

a)Fiil cümlesi, fiil-fâil-nâib-i fâilden oluşan cümledir.

b)İsim cümlesi ise mübteda ile haberden oluşur.

Cümle anlam bakımından da ikiye ayrılır:

a)Cümle-i ihbâriyye: "Sıdk ve kizbe muhtemel olarak bir şeyin vukuu veyahut adem-i vukuunu ihbâr ve iş'âr eden cümledir."

b)Cümle-i inşâiyye: "Sıdk ve kizbe muhtemek olmayarak bir şeyin vukuu veyahut adem-i vukuunu inşâ ve icâda delâlet eden cümledir." Cümle-i inşâiyyenin

1.İnşâ-i talebî

2.İnşâ-i istifhamî

3.İnşâ-i temenni

şeklindeki kısımları örneklerle açıklanır.

Zihinde tasarlanan mânâların sözlü(hitâbet) ve yazılı(kitâbet) olarak ifade edildiğini belirten yazar, "...gerek makale-i takririyye ve gerek ifade-i tahririyyenin şâmil olduğu cümle ve mütemmimât-ı cümleleri muktezâ-yı hal ve makama tevfiken tertip ve tanzim etmeye sebk ve inşâ tâbir"[2] olunduğunu söyler ve bunu da üçe ayırır: a)Sebk-i mevsul, b)sebk-i mefsul, c)sebk-i mürekkeb.

Birincisi maksadın cümle ve mütemmimât-ı cümlenin vasl ve atıf yoluyla, ikincisi fasl yoluyla, üçüncüsü bazılarının birinci, bazılarının ikinci yolla anlatılmasıdır.

---

[2] **Miyârü'l-Kelâm**, s.11

Böylece cümleden ifadeye geçen yazar, ifadede tenâfür-i kelimât, tetâbu-ı izâfât, garâbet ve takidden de kaçınılması gerektiğini belirtir.

Daha sonra, kelâmı ihtisâr etmek diye tanımladığı icâz(makbul-muhil), kelâmı tatvîl etmek olan ıtnâb(makbul-mümill) konuları belirtilen çeşitleri ile beraber verilir. Müstakil başlıkta ele alınan müsâvât, konuşmanın veya ibarenin bütün erkân ve cüz'lerini tamamıyla vermektir.

Selim Sâbit daha sonra kendi başlıkları ile söylenişi ve telâffuzu zor, mahrecleri birbirine zıt olan kelimeleri bir cümlede kullanmak olan tenâfür-i kelimâtı, yine bir cümlede bir takım muzâfunileyhleri peş peşe getirmek şeklinde belirtilen tetâbu-ı izâfâtı, mânâları açık olmayan bir takım garip lafızları bir ifadede derc etmek olarak verilen garâbeti, "kelâmın erkân ve eczasından mahall-i faide olan bir cüz'i muktezâ-yı hal ve istimale mugâyir olarak takdim ve tehir etmek" diye anlatılan takidi söz konusu eder. Böylece kitabın birinci bölümü bitirilmiş olur. Bunu ilm-i meânînin rüşdiye seviyesine indirilmiş cümle-üslûp bilgisi olarak algılamak yanlış olmasa gerek. Burada müellifin konusunu edebî örnekler yerine kendi cümleleri ile anlattığını belirtelim.

İkinci bölüm: İfade-i Meram

Buradaki konular hakikat-mecaz, mecaz-ı mürsel, kinaye, istiâredir. Bunu da klâsik belâgatın ilm-i beyanı diye değerlendirebiliriz.

Hakikat, kelimelerin kendi anlamlarında kullanılması, mecaz ise kelimelerin bir karine ile hakikî mânâya uygun diğer bir mânâda kullanılmasıdır.

Mecaz-ı mürsel, hakikî mânâ ile mecazî mânâ arasında cüz'iyyet-külliyyet, hâliyyet-mahalliyyet, umumiyyet-hususiyyet, sebebiyyet-müsebbibiyyet alâkalarından birinin bulunması ile yapılan san'attır.

Kinaye ise mânâ-yı hakikî ile mânâ-yı mecazî arasında lâzımiyyet ve melzumiyyet alâkası bulunan san'attır. Burada kinaye ile mecaz-ı mürsel arasındaki fark belirtilmez.

İstiâre, "mânâ-yı hakikî ile mânâ-yı mecazî beyinlerinde müşâbehet alâkası bulunandır" diye tarif edilir ve musarraha ile mekniyye çeşitlerinden söz edilir.

Burada "faide" başlığı altında istiâredeki müşâbehet alâkasından hareketle teşbih söz konusu edilir. Teâmülün aksine teşbihten istiâreye değil, istiâreden teşbihe gidilir, rükünleri kısaca verilir. Müellif bu bölümde de edebî eseri örnek vermek yerine kendi kurduğu cümlelerle konusunu anlatır.

Üçüncü bölüm: Nazım ve Nesir

Selim Sâbit, kelâmı nazım ve nesir olarak ikiye ayırır. "Mensur, kendisinde vezin ve kafiye muteber olmayan kelâm"dır.[3] İkiye ayrılır: a)Mensur-ı âri, secisiz nesir b)Mensur-ı müsecca, secili nesir. Buradan secie geçen yazar, secii, iki yahut daha çok fıkraların sonunda bulunan harflerin birliği, hareke ve durakların aynîliği olarak tarif eder ve mütevazi, murassa, mutarraf nev'ilerine ayırır.

Sonra kelâm-ı mevzuna, vezinli ve kafiyeli söze geçer. Bunu kâilini belirtmediği bir beyitle açıklar. Buna bağlı olarak kafiye başlığını koyar. Kafiyeyi, beyit ve şiirlerin sonlarında tekerrürü lâzım gelen son harflerin hareke ve durakta aynı olması diye tarif eder ve mücerrede, mürekkebe, müreddefe, müessise, mukayyede nev'ilerinden ayrı ayrı bahseder. Bazılarına müellifini kaydetmediği Türkçe beyitler de yazan Selim Sâbit, kafiye-i müreddefeye bağlı olarak elif, vav, ya harflerinin redif oluşuna örnekler verir.

Redif, mısra, beyit(hasiyy-müfred), mesnevi, rubaî, kıt'a, gazel, aruz bahirleri söz konusu edilir. Bunlarla ilgili izahlar çok defa birer cümleliktir. Yine sahipleri belirtilmemiş örnekler de kaydedilmiştir.

Hâtime: Muhassenât-ı Kelâmiyye

---

[3] **Miyârü'l-Kelâm**, s.22

Edebî san'atlar lâfziyye ve mâneviyye diye ikiye ayrılır ve Türkçe'de kullanılan meşhur ve müterâdif olanları sıralanır. Buna göre muhassenât-ı lâfziyye şunlardır:

Cinas(tam, nâkıs, muharref, lâhık, kalbî(tam, nâkıs)), iktibas, tazmin, telmih, akd u hall, seci san'atlarıdır. Müellif, birer cümlelik tarifler ve bazen kaili belirtilmemiş beyit örnekleri ile konusunu anlatır.

Cinas; lâfız olarak birbirine benzer cins ve anlamca mugâyir olan kelimeleri bir fıkrada birleştirmektir.

Kalb; harflerin nev'î ve sayısı, hareke ve sükunları aynı, tertibi farklı olan kelimelerdir.

İktibas; Kur'an ve hadisten alınan parçayı vurgulamaksızın zikretmektir.

Tazmin; başkasından nesir veya nazım parçası alıp vurgulayarak zikretmektir.

Telmih; bir kıssa veya mesele remiz ve işaret etmektir.

Ikd u hall; başkasının nesrini nazm etmeye ıkd, nazmını nesr etmeye hall denilir.

Seci nedense tekrar tarif edilir.

Muhassenât-ı mâneviyye ise şunlardır: Tezad, aks, mübalâğa(makbul, merdûd), îhâm(kabîh, hüsn), irsal-i mesel.

Tezad; birbirine zıt ve muhalif olan iki mânâyı bir ibarede cem' ve irad etmektir.

Tenâsüb; bir takım mütenâsip işlerin bir ibarede cem' edilmesidir.

Aks; bir ibarenin aslî rükünlerinden bazı elfâzı takdim ve tehir ederek mânâsını aks etmektir.

Mübalâğa; bir maddenin zaaf ve kuvvetini beyan ve ifade makamında kelâmı hadd-i muhâle kadar iblâğ ve isâl etmektir.

İhâm; karîb ve baîd olarak iki mânâya delâlet eden bir lâfzı ibarede zikir ve irad edip bazı karineler ile mânâ-yı baîdi murat etmektir.

İrsal-i mesel; melhûz ve matlub olan bir maddeyi temsil yoluyla eda ve ifade etmektir.

Görüldüğü gibi Selim Sâbit, cümle ile başlayarak genel çerçevede edebiyat bilgileri vermektedir. Rüşdiyeler için basit ve belki de ibtidâî tutulan bu bilgilerle çocuklara bir edebiyat kültürü verilmeye çalışılmaktadır. 17 beyit, bir mesnevi ki aslında bu birer müfred beyittir, bir rubaî, bir kıt'a, bir gazel örnek verilir. Bunların kaillerini söylemez. Ama klâsik belâgattan veya o tarzda yazılmış olduklarını söylemek yanlış olmaz. Yazarın örnek konusunda belirgin bir tavrı olmadığı için onlara sadece işaret ettik. Bir fikir vermek için kafiye-i mukayyedenin örneğini kaydedelim:

Halka kin eyleme var ise mürüvvet sende

Seni zem eyleyeni medihle kıl şermende

Yalnız, müellifin örnekleri seçerken eğitici, terbiye edici nitelikteki beyitlere yer verdiğini ekleyelim.

Ahmet Hamdi'nin,[4] **Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî(1876)** kitabında belirtildiğine göre Ahmet Hamdi, Meclis-i Maarif âzâsıdır ve Cevdet Paşa müellife ilm-i belâgat hocalığı tevdi etmiştir. Tabii burada hangi okulda olduğu tasrih edilmez. Ahmet

---

[4] Ahmet Hamdi'nin, 1873(hicrî 1290) tarihli Dersaadet salnâmesinde rüşdiyede(s.198, 203), 1874(hicrî 1291) tarihli Dersaadet salnâmesinde dârülmaarif ve idadîde(s.198), 1875(hicrî 1292) tarihli Dersaadet salnâmesinde Mülkiye İdadi ve Dârülmaarifte(s.138), 1876(hicrî 1293) tarihli Dersaadet salnâmesinde Mülkiye İdadi, Fatih İdadisinde, Dârülmaarifte (s.141,146) hoca olduğunu tespit ettiğimizden bu kitabın, hem rüşdiyede hem idadîde okutulacağı göz önünde bulundurularak buraya konulmasına karar verdik.

Hamdi, tedris sırasında misâlleri Türkçe olarak dikte usulü üzere yaptığı ders notlarından bu kitabının oluştuğunu söyler. Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî adını da Maarif Vekâleti vermiştir. Burdan da anlıyoruz ki eser, Arap belâgatının Türkçe örneklerle anlatılmasıdır. Nitekim müellif önce belâgat, meânî, beyan, bedî kavramlarının ifade ve inşâdaki yerini genel çerçevesi ile belirler ve bütün klâsik anlayışta olduğu gibi fesahat konusu ile başlar.

Fesahat:

a)Kelimede

b)Kelâmda olarak iki yönden düşünülür.

Kelimenin fesahatı, tenâfür-i hurûf, garâbet ve muhalefet-i kıyastan beri olmakla sağlanır.

Tenâfür-i hurûf; çıktıkları yer aynı veya birbirine yakın harflerin yanyana gelmesi ile hâsıl olur ve kulağa hoş gelmez. Şişirerek gibi.

Garâbet; istimali alışılmamış olan veya bu yüzden "vahşi" gelen kelimedir. Çalab gibi.

Muhalefet-i Kıyas; kelimenin, lisânın sarf ve nahiv kaidelerine aykırı kullanılmasıdır. Yazarın burada verdiği örnek maşkaralık(kaf ile) yerine maskaralik(kef ile)yazılmasıdır.

Kelâmın fesahatı, kelâmdaki kelimelerin fasih olmasından başka za'f-ı telif, tenâfür-i kelimât, takid, kesret-i tekrar ve tetâbu-ı izâfâttan beri olmakla sağlanır.

Za'f-ı telif, kelâmın nahiv kaidelerine, ediplerin söyleyiş tarzlarına aykırı olmasıdır.

Tenâfür-i kelimât, kelimelerin söylenişinin lisâna zor gelmesidir.

Takid:

a)Lâfzî: Kelimelerin maksada delâleti açık olmamaktır. Kelimelerin tertibi ile zihindeki anlamın tertibinin birbirine uymamasıdır. Yazar buna kailini belirtmediği bir beyit kaydeder:

Dûzaha girmez siteminden yanan

Kâbil-i cennet değil ehl-i azâb

Yazar bu konuda başka örnekler de verir.

b)Mânevî: Kelâmın maksuda delâletinin olmamasıdır. Birinci anlamdan ikinci anlama intikalin önlenmesidir. Yine kaili belirtilmeyen iki beyit örnek gösterilir. Müellif örnekleri açıklamak ihtiyacını da duyar.

Kesret-i tekrar, ibarede bir kelimeyi gereksiz yere tekrar etmektir. Bunun örneği uzun bir nesir parçasıdır.

Tetâbu-ı izâfât, dörtten çok kelimenin birbirine izafesidir. Fuzulî'nin Hadikatü's-Süedâ'sından örnek verilir.

Mütekellimin fesahatı, kelamın belâgatı, mütekellimde belâgat kavramlarını da açıklayan müellif, belâgatı derecelendirir. En üst icaz seviyesi ile en alt hayvan sesleri arasında başka dereceler bulur. Bu, ifadenin güzelliğinin sınıflandırılması demektir ama yazar, bu konuya değinir geçer. Bundan sonra kitabın ilk bölümü, ilm-i meânî başlığını taşır.

İlm-i meânî, Türkçe kelimeleri "muktezâ-yı hale mutâbık kılan" hallerden bahseder. Bu ilk bölümün ilk faslı **isnâd-ı haberî**dir.

Yazar, önce kelâmı, başka bir şeye ihtiyacı olmadan anlamı tam veren söz olarak tarif eder ve isnâdı "muhataba fayda hâsıl olup kelâm-ı ahere muntazır olunmayacak surette kelimelerden birinin diğerine nispet olunması" şeklinde açıklar. Sonra da isnâd-ı haberîye geçer ve bunu da bir şeyin olup veya olmadığı ifade edilirken "nisbet-i sübûtiyye veya selbiyyesi harice mutâbık olan veya olmayan" ifadeye haber cümlesi veya kelâm-ı ihbarî derler diye açıklar. Görülüyor ki burada

cümlenin ifade ettiği anlam öne çıkmaktadır. Nitekim "İstanbul deniz kenarındadır" şeklindeki bir cümle doğrudur, halbuki "İstanbul'un sokakları muntazam değildir" cümlesi doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Bu cümleden olarak yazar, cümle-i inşâiyyeyi de ele alır. Bu, hariçle ilgisi olmayan cümledir. "Fena adamlarla görüşmeyin" cümlesinde doğruluk veya yalan değil, doğrudan bir şahsa hitap edilir ve talepte bulunulur. Yazar, cümleyi ifade ettiği hükümlere göre değerlendirir, bazı tavsiyelerde bulunur. Bunlardan özellikle konuşan veya yazanın sözü gereğinden fazla uzatmamasını tavsiye etmesi dikkat çekicidir. Bu, cümlenin ifade ettiği hükme göre değerlendirilmesi önemlidir. İsnâd, "hakikat-ı akliyye" veya "mecaz-ı aklî" olur. Birincisi cümledeki fiilin gerçek fâiline, asıl yapıcıya isnâd olunması; ikincisi fiilin gerçek fâilinin dışındaki sebep, zaman, mekân vb. müteallikata isnâdıdır. Yazar, ayrıca mecaz-ı aklîdeki karineleri söz konusu eder.

İkinci fasıl: Müsnedünileyh. Kelâmın esas unsuru, bunun için de öncelikle ve müsnedden önce anılmalı; fakat haşviyyâtı azaltmak ifadeye "metânet" ve "selâset" vermek için terk edilebilir. Böylece yazar, müsnedünileyhin ne olduğunu açıklamadan cümledeki yerini ve terk edilme, kullanılmama şartlarını, zikredilmesinin veya zikredilmemesinin gereklerini sıralar; bir anlamda stilistik değerlendirmeler yapar. Ahmet Hamdi, nelerin müsnedünileyh olabileceği daha doğrusu iktizâ-yı hal ve makam çerçevesinde müsnedünileyhin gerek gramer kategorisindeki yerini gerek anlam bakımından yeri ve değerini irdeler. Bu irdeleme çerçevesinde bir üslûp meselesi olarak aldığı **irsad, beraat-ı istihlâl, iltifat** terimleri söz konusu edilir. Konusunu anlatmak için kendi cümlelerinin yanında kailini vermediği beyitler yazar. Bu örneklerin eğitici nitelikte olduğunu vurgulayalım:

Vatanın zevki mülâkat-ı ehibbâ iledir

Bî-mülâkat-ı ehibbâ vatanı neyleyeyim

Üçüncü fasıl: Müsned. Kelâmda gerekli olduğu zaman müsnedi de zikretmelidir. Kelâmın bu rüknü yerine göre kullanılmayabilir de. Bazen müsnedünileyhler arttıkça müsned de aynı ölçüde kullanılabilir. Aynı şekilde

müsnedi tarif etmeyen müellif, onun ifadedeki yerinin stilistik izahlarını yapar. Yine bir üslûp meselesi olarak tariz, istidrâc terimlerine yer verilir.

Dördüncü fasıl: Müteallikat-ı fiil ve mütemmimât-ı cümle.

Cümlenin üç esas unsuru olan müsned, müsnedünileyh ve isnâddan başka mefûl, hal ve zarf gibi tamamlayıcı unsurları ele alan yazar, önce mefûlünbih, mefûlünfih, mefûlünleh, mefûlünanh, mefûlünileyh, mefûlünmaa diye gruplandırdığı mefûlleri, cümledeki kullanışları ve yerlerini, müteaddi ve lâzım fiilleri, cümledeki fonksiyonlarını, buna göre cümlenin unsurlarını söz konusu eder. Ayrıca bu unsurlardan birinin kasr edilmesi noktasına da dikkat çekilir.

Beşinci fasıl: Cümle-i inşâiyye

a)İnşâ-i talebî

b)İnşâ-i gayr-ı talebî

Cümlenin ve fiilin hükmüne göre kullanılışının değerlendirmesi yapılır. Cümlede söylenenin emir, nehiy, niyaz, vb. oluşları, bunların yeri, kullanılışı sebepleri ile beraber açıklanır.

Altıncı fasıl: Vasl ve fasl

Bir araya gelen bir kaç cümle veya kelâmı birbirine bağlamak gerekebilir. Esasen bağlanamayanlar da vardır. İşte bunun şartları ve yolları müstakilen ele alınır.

Yedinci fasıl: İcaz, ıtnâb ve müsâvât

Belâgat güzel yazmanın yollarını gösterir. Güzel ve etkili sözün ölçüsü de kolaylıkla belirlenemez. Bunu belirlemenin hadleri icaz, ıtnâb ve müsâvât olarak gösterilmiştir. Aslında neyin icaz, neyin ıtnâb, neyin müsâvât olduğunu, yazarın da belirttiği gibi "örfe ihale" etmek gerekir. Fakat kelâmın maksada eş, uygun kelime ile ifadesinin müsâvât, maksadın üzerinde yani fazla kelime ile anlatılmasına ıtnâb, maksadı daha eksik, az kelime ile vermeye de icaz denildiğini bilmek de icap eder.

Bunların her birini ayrı ayrı ele alan, örneklerle açıklayan, çeşitleri üzerinde duran yazar, ilm-i meânîyi tamamlamış olur.

İkinci bölüm: İlm-i beyan

Bu başlık altında önce beyan "tasvir-i meram ve beyan-ı efkârda kelâmı müzeyyen ve rengin kılmak için bize mecaz ve istiâre ve teşbih ve kinaye tarîklerini bildirecek fen"[5] diye tanımlanır. Yazar, ilm-i meânî kaideleri üzerine tertip edilen kelâma terkib-i basit denildiğini, ilm-i beyan kaideleri üzerine tertip olunan kelâma da terkib-i muhayyel dendiğini vurgular ki burada artık mantığın değil, hayalin söz sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Belâgat bilginlerinin tarifini kaydeder: "Mütekellim veya münşi maksudu olan bir mânâyı bazısı bazısından o mânâya delâlette ziyade vâzıh olan terkip ile irada muktedir kılan meleke yahut kavâid-i külliyyedir."[6] Bu tarifi açıkladıktan, "delâlet"in dışında vaz'iyye ve akliyye olarak iki türlü olduğunu belirttikten ve ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra yazar, mecaz, kinaye, istiâre, teşbih kavramlarına delâlet noktasından temasla ilk fasla geçer.

Fasl-ı evvel: Teşbih

Yazar, konuya teşbihle girmeyi tercih eder. Ona göre teşbih, "bir şeyin diğer bir şeyle bir mânâda müşâreketine delâlet etmesi"[7] dir. Teşbihin müşebbeh, müşebbehünbih, edat-ı teşbih ve vech-i şebeh rükünlerini ayrı ayrı söz konusu eder. Sonra bu konuda şu bilgileri verir:

Müşebbeh ve müşebbehünbih ikisi de hissî olur. Müşebbehünbih hissî, müşebbeh aklî olur. Müşebbeh hissî, müşebbehünbih aklî olur. Teşbih, mübalâğa için yapılır. Vech-i şebeh ise hissî, aklî, hayalî ve vehmî olabilir. Vech-i şebeh zâtî ve vasfî olarak da ikiye ayrılır. Bazen vech-i şebeh iki zıt şeyden alınıp sonra temlîh ve istihzâ için tenâsüb menzilesine indirilir.

Ayrıca teşbihin çeşitleri de verilir:

---

[5] **Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî**, s.66
[6] **a.e.**, s.66
[7] **Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî**, s.69

1.**Teşbih-i müekked**, edat-ı teşbih zikrolunan teşbih.

2.**Teşbih-i mürsel**, edat-ı teşbihin zikrolunmadığı teşbih.

3.Teşbih-i belîğ, vech-i şebeh ile edat-ı teşbihin ve belki müşebbehün bile zikrolunduğu teşbih.

Yazar, teşbihin müşebbeh ve müşebbehünbihin müfret, mürekkep, müteaddid oluşlarına göre değerlendirmesini de yapar ve buna göre yeni sınıflar belirler.

4.Teşbih-i melfûf, tarafeynin ikisi de müteaddid olur ve fakat müşebbehler ibtidâdan birbirine atf veya cem' tarîkiyle getirilerek badehu müşebbehünbihler sırasıyla getiren teşbih.

5.Teşbih-i mefruk, tarafları müteaddid fakat müşebbehler ayrı ayrı ve müşebbehünbihlerle irad olunarak yapılan teşbih.

6.Teşbih-i tesviye, tarafların biri müfret ve diğeri müteaddid ve evvelki taraf müteaddid olan teşbih.

7.Teşbih-i cem', eğer ikinci taraf müteaddid olursa ona da teşbih-i cem' denir.

8.Teşbih-i mücmel, vech-i şebehi zikrolunmayan teşbih. Yazar, teşbih-i mücmeli ayrıca ikiye ayırır: a)Teşbih-i zâhirî, herkesin anlayabileceği teşbih. b)Teşbih-i hafî, ancak havasın anlayabildiği teşbih.

Ahmet Hamdi, teşbih-i mücmeli tarafeynin tavsifi itibariyle de üçe ayırır: a)Tarafeynin evsâfının hiç birinin vasıfları zikrolunmayandır. b)Müşebbehünbihin vasfı zikrolunandır. c)Tarafeynin vasfı zikrolandır.

9.Teşbih-i mufassal, vech-i şebehi zikrolunan teşbih.

Söyleyenin maksadı itibariyle teşbih:

10.Teşbih-i makbul, söyleyenin maksadı müşebbehün halini beyan olduğundan müşebbehünbihin vech-i şebehle ziyade marûf ve müştehir olmasıdır.

11.Teşbih-i merdûd ise, makbulün hilâfına olarak ifadede garaz-ı teşbihte kâsır olan teşbihtir.

Görülüyor ki Ahmet Hamdi, teşbihi karışık da olsa oldukça ayrıntılı anlatmış, yer yer verdiği beyitleri klâsik edebiyattan ve terbiye edici nitelikte seçmiştir. Kendi cümleleri de aynı özelliktedir.

İkinci fasıl:Hakikat ve mecaz

Ahmet Hamdi, önce teşbihten başlar sonra hakikat ve mecaz başlığını koyar. Bunu, klâsik anlayışa olduğu kadar mantığa da aykırı uygulamanın, ders notlarının dikte ettirilmesinden kaynaklanması ile izah edebiliriz. Hoca derste bazen şartlara göre dersini verir. Yazar, hakikat ve mecazı tariften ve bununla ilgili bir takım kelime ve delâletine bağlı açıklamalardan sonra mecazı müfred ve mürekkeb diye ikiye ayırır.

"**Mecaz-ı müfred**, vaz' olunduğu mânânın gayrında mânâ-yı mevzuunu iradeye mâni olan karinenin vücudu ile beraber vech-i sahih üzere istimal olunan kelimedir."[8]

Mecaz-ı mürekkeb ise "mübalâğa için teşbih ve temsil tarîkiyle mânâ-yı aslîsine teşbih olunan mânâda müstamel lâfızdır."

Mecaz-ı mürsel: mecazî mânâ ile hakikî mânâ arasında benzetmenin dışında bir alâka olursa buna mecaz-ı mürsel denir. Bu alâkalar şöyle sıralanır:

1.Sebebin ismini müsebbibe ıtlak.

2.Müsebbibin ismini sebebe ıtlak.

3.Küll'ün ismini cüz'e ıtlak.

---

[8] **a.e.**, s.87. Bu aynen aldığımız cümleden söylenmek isteneni çıkarmak pek kolay değil, bunun, Arapça'dan tercümeden kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Yazar, kelimenin hakikî mânâsının dışında kullanılmasını ve bu kullanışta hakikî mânâda kullanıldığına mâni olacak bir karinenin bulunmasını kasdeder.

4.Cüz'ün ismini külle ıtlak.

5.Melzûmun ismini lâzıma ıtlak.

6.Lâzımın ismini melzuma ıtlak.

7.Müşâbihlerden birinin ismini sonrakine ıtlak.

8.Mutlakın ismini mukayyede ıtlak.

9.Âmmın ismini hâssa ıtlak.

10.Hâssın ismini âmma ıtlak.

11.Mücâvirinden birinin ismini diğerine ıtlak.

12.Gelecekte olan şeyin ismini şimdiki halde bulunan şeye ıtlak.

13.Alâka-i mazi

14.Mahalin ismini hale ıtlak,

15.Hâlin ismini mahalle ıtlak.

16.Şeyin âletinin ismine o şeyi ıtlak.

17.Bir zıddın ismini diğer bir zıdda ıtlak.

Yazar, sonra hemen istiâreye geçer.

İstiâre, sözlükte âriyet yani eğreti bir şey almak demektir.

Erkân-ı istiâre üçtür: Müsteâr, müsteârunminh, müsteârunleh. İstiârede müsteârunminh ile müsteârunleh arasında alâka ve münasebet şarttır. İstiâre ekseriya mütekellimin fiili olan müşebbehünbihin ismini müşebbehte edat-ı teşbih muzmer olunarak istimal etmeye derler.

Yazara göre Türkçe'de en çok kullanılan istiâreler şunlardır:

1.İstiâre-i musarraha, müşebbehünbihten ibaret olan müsteârunminh zikr olunup karîne-i mânia delâletiyle müşebbehten ibaret olan müsteârunleh murad olunur. Bunun da mutlaka, müreşşaha ve mücerrede çeşitleri vardır.

2.İstiâre-i mekniyyeye bazıları bunu musarrahanın aksi olarak müşebbehi zikr ile müşebbehünbihi murat etmektir, dediler. Bazıları da konuşan kişide muzmer olan teşbihe delâlet etmek üzere müşebbehünbihin özelliklerinden birinin müşebbehe yakınlığı şartı ile bir şeyin diğer bir şeye teşbihten sonra yalnız müşebbehin zikrine derler.

3.İstiâre-i temsiliyye, bir takım maddelerden oluşmuş bir bütünün başka bir bütüne teşbih yoluyla istiâre yapılmasıdır. Buna mecaz-ı mürekkeb de denir. Bu çeşit istiâreler yaygınlaşırsa atasözü olur.

Üçüncü fasıl: Kinaye

Kelimenin hakikî mânâsının iradesine karine-i mânia olmaksızın lâzımını murat etmektir.

Kinaye üç şekilde yapılır: 1.Kinaye ile mevsuf murat olunur. Kinaye-i müfrede ve kinaye-i mürekkebe diye ikiye ayrılır. Kinaye-i müfrede, bir sıfat alır. "Mahal-i hased" diye kalbi kasdetmek gibi. Bir kaç sıfat alırsa kinaye-i mürekkebe olur. "Doğru boylu, tırnağı enli hayvan" deyip insanı anlatmak gibi.

2.Kendisi ile sıfat murat olunan kinayedir.

3.Nisbet murat olunan kinayedir.

Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî'nin üçüncü bölümü fenn-i bedîdir. "İnsicam ve intisâk-ı kelâmda sem'a mülâyim ve hoş gelecek ve hüsn-i tertibe letâfet verecek tenâsüb-i kelimât ve tecâvib-i fikarat hassesi" sanayi-i mâneviyye ve lâfziyye ile sağlanır. Kelâmı güzelleştirme yollarını gösterir.

Birinci fasıl: Muhassenat-ı mâneviyye

1.Tıbâk, şiir ve nesirde birbirine zıt kelimeleri cem' etmektir. İki çeşidi vardır: a)Tıbâk-ı mucib, "hep kelimât-ı mevrûde elfâz-ı mucibe" olan tıbâk. b)Tıbâk-ı icâb ve selb, "mütekabilen müsbet ve menfi kelimelerle eda" olunan tıbâk.

2.Tekâbül, iki veya daha fazla uygun anlamları söyledikten sonra mukabillerini aynı tertip üzere sıralamaktır.

3.Müraat-ı nazîr(telfîk, i'tilâf, tevfik, tenâsüb) birbirine münasip ve mukarin olan bir takım umuru bir yere cem' etmek.

4.Teşâbüh-i etraf, kelâmı baştakine uygun kelime ile bitirmek.

5.İhâm-ı tenâsüb, iki emrin beynini miyânelerinde gayr-ı maksud olup diğer mânâda münasebeti olan lâfız münasebeti ile cem' etmektir.

6.İrsad, yazar bu san'atı ilm-i meânîde söz konusu ettiğini belirtir ve burada açıklamaz. Bir fıkra veya beyitte harf-i revi ne idüğü malum olduğu bilindikte evvelinde acze delâlet edecek bir nesne irad olunmasına denir.

7.Müşâkele, "vuku-ı lâfzî ile veyahut vuku-ı takdirî ile bir şeyin şey-i aher sohbetinde vâki olduğundan için o şey sohbette vâki olduğu şey-i aherin lâfziyle zikrolunmaya" denir.

8.Müzâvece, iki mânâ arasında izdivac ve ictima ettirilmesidir.

9.Tecâhül-i ârif, malum bir nükte için malumu gayr-ı malum mesâkına sevk etmektir.

10.Tevriye(îhâm, tevcih, temsil), yakın ve uzak iki mânâsı olan bir kelimeyi ıtlak edip karine-i hafiyyeye itimaden mânâ-yı baîdi murat olunmaktır. İki kısmı vardır: a)Tevriye–i mücerrede, ne yakın ne de uzak anlama mülâyim olan şeyle ictima etmez. b)Tevriye-i müreşşaha, yakın mânâya mülâyim olan bir nesne ile zikrolunur.

Yazar, tevriyeyi tekrar ikiye ayırır:

a)Tevriye-i müteheyyie, makablinde bulunan bir lâfızla tehyie kılınır.

b)Tevriye-i mebniyye ise uzak anlamın levâzımından birinin zikrolunmasıdır.

11.Aks, kelâmda bir cüz'ü alıp onu cüz'-i âhire üzerine takdim ederek sonra bu cüz'ü takdim ve öbür cüz'ü tehir eylemektir.

12.Rücû, bir nükte için naks ve iptal yoluyla kelâm-ı sâbıka avdet ve müracaattır.

13.Tecrid, "zî-sıfat olan bir emirden yine ol sıfatta emr-i mezbûre mümâsil emr-i aher intizâına" derler.

14.Tevcih(muhtemelü'z-zıddeyn), kelâmı bir vecihle irad edip medih veya zemden vecheyn-i muhtelifeyn üzere muhtemel olmasıdır.

15.Leff ü neşr, icmal veya tafsil üzere önce müteaddidi zikredip müteaddidin âhâdından her birisi için olan nesneyi sâmiin ircâına itimaden min gayr-ı tayin zikretmektir. Bu san'atın, iki kısım olduğu belirtilir: a)Leff ü neşr-i müretteb b)Leff ü neşr–i gayr-ı müretteb. Müellif bunlara sadece örnek verir.

16.Cem', müteaddidin beynini bir hükümde cem' etmek.

17.Tefrik, iki sıfatın miyânını ibtidâ cem' etmeden tefrik yoluyla irad etmek.

18.Taksim, önce iki şeyi zikredip sonra her biri için olan sıfatı kendisine izâfe ve tayin etmeye derler.

19.Cem' maa't-tefrik, iki nesneyi bir mânâya başka başka sıfatlarla ithal etmek.

20.Cem' maa't-taksim, iki şeyi evvelâ mısra-ı evvelde veyahut fikra-i ulâda bir hükümde cem' edip badehu ikinci mısra veya fikrada taksim etmektir.

21.Cem' maa't-tefrik ve't-taksim, iki nesneyi önce cem' sonra tefrik edip ondan sonra her birine birer sıfat irad ile taksim etmek.

22.Mübalâğa-i makbule, iddia yoluyla bir şeyin vasfının şiddet veya zaafını hadd-i müsteb'îd veya müstehîle iblâğ etmektir. Yazar, bu san'ata, merdûdeden ayırmak için makbule dendiğini belirtir ve mübalâğanın aklen ve âdeten mümkün olanlarına tebliğ, aklen mümkün âdeten muhal olursa iğrak, ne aklen ne de âdeten mümkün olursa ona da gulüv adı verildiğini ekler. Yazar ilâve eder ki gulüvün de müstahsen, mecaz ve müstehcen türleri vardır. Gulüvv-ı mecaz için Hevâî'den bir beyit kaydeder.

23.Tefsir-i celî, iki veya daha çok nesneyi şiirde hafî ve mücmel olarak zikredip sonra tafsil etmektir.

24.Tefsir-i hafî, şiirde iki veya daha çok nesneyi önce getirip sonra onlara münasip bazı sıfatlar irad etmekle hafîce tefsir etmeye derler.

25.Edeb-i taleb ve hüsn-i suali beraber kaydeden yazar, bunları açıklamaz ve örnek vermekle yetinir.

26.Hüsn-i tahallüs(girizgâh), şiirde tegazzül veya teşbibde veya nesirde matlada bir şive-i lâtif ile maksada başlamaya derler. Bu terimin bir san'attan çok bir komposizyon terimi olduğunu belirtelim.

27.Hüsn-i ta'lil, bir vasıf için bir itibar-ı lâtif ve gayr-ı hakiki ile o vasfa bir illet-i münasebe iddia olunmaktır.

28.Teferrü', bir emrin iki müteallikatından birisi için bir hüküm ispat olunduktan sonra o hüküm tefrî ve takibi ima edeceği vecih üzere müteallik-i aheri için ispat olunmaktır.

29.Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zem(istidrâk), memduhu zemmi iş'âr eden üslûp üzere medh etmektir.

30.Tekidü'z-zem bimâ-yüşbihü'l-medh, iki kısım olup birincisi, bir şeyden menfi olan sıfat-ı medihten sıfat-ı medihte duhûlünü takdir ile o şey için olan bir sıfat-ı zemmi istisnadır; ikincisi bir şey için bir sıfat-ı zem ispat olunup sıfat-ı zemm-i âherin veli eylediği edat-ı istisna ile takip olunmasıdır.

Yazar, fasl-ı evvel genel bölümleme altında verdiği mânâ ile ilgili san'atlardan sonra lâfızla ilgili san'atlara bâb-ı sâni bölümlemesi yapar.

Muhassenât-ı lâfziyye: Doğrudan san'atlara girilir.

1.Cinas, iki lâfız arasında müşâbehet olmasıdır. Bir kaç çeşiti vardır. A)Cinas-ı tam, harflerin cinsi, sayısı ve tertibi "muvâfik ve müsâvi" olan iki kelimede vuku bulur; tabiatıyla kelimelerin anlamları farklıdır. Kısımları şunlardır:

a)Cinas-ı tam-ı mümâsil, kelimelerin ikisi de isim olan cinastır.

b)Cinas-ı müstevfî, kelimelerin biri isim diğeri fiil olan cinastır.

c)Cinas-ı mürekkeb, cinası oluşturan kelimeler mürekkep kelime olan cinastır.

d)Cinas-ı mürekkeb-i müşâbih, mürekkep kelimeleri yazımda aynı olan cinastır.

e)Cinas-ı mürekkeb-i mefrûk, mürekkep kelimeleri yazımda ayrı olan cinastır.

f)Cinas-ı rüfû, mürekkep kelimenin müstakil bir kelime olmayıp bir kelimenin cüz'i ile diğer cüz'ünde bulunan kelimeden oluşan cinastır.

g)Cinas-ı müzdevic(mükerrer,müredded-müreddef), "mütecâniseyn birbirini veli eden" cinas.

Yazar, cinas-ı tammın, "mütecâniseyn makûsu'l-hurûf veya makûsu'l-kelimeteyn olarak" oluşan bir nev'inden daha söz eder. Bu da

h)Cinas-ı muharref, "lâfzeyn-i mütecâniseyn yalnız heyet-i hurûfta muhtelif olup nev'i ve adet ve tertipte müttefik" olan cinastır. Müellife göre nev'i, adet ve hurûfta müttefik olup yalnız hareke ve sükunda muhtelif olanı da vardır.

B)Cinas-ı nâkıs, harf sayıları farklı lolan cinas. Harf sayısındaki farklılık baştaki harfte farklılık, ortada bir harf ziyadesi sonda bir harf fazlasıyla olabilir. Yazar, buna

a)Tecnis-i mutarraf, dendiğini de belirtir.

b)Tecnis-i mükerrer, cinaslı olan kelimelerde ihtilâf bir harften ziyade ile olan cinas

c)Cinas-ı müzeyyel, cinaslı kelimelerde fazlalık sonda olan cinas.

Cinaslı kelimelerdeki ihtilâf harfin cinsinde olabilir. Tabii burada farklılık bir harften fazla olmamalıdır. Ayrıca farklılık başta, ortada, sonda bulunabilir.

d)Cinas-ı muzari, harfleri muhtelif, mahreçleri bir olan cinas.

e)Cinas-ı hattî, lâfızları yazılışta birbirine benzeyen cinas.

f)Tecnis-i kalb, cinaslı kelimelerin, harf tertibi muhtelif olan cinas.

Görüldüğü gibi Ahmet Hamdi, cinası oldukça ayrıntılı anlatır; çok defa kelime, bazen de sahibini kaydetmediği beyitlerle konusunu örneklendirir.

Kalb, cinas mülhâkatından olduğu belirtilir. Her iki kelimenin harflerinin nev'i, adet ve heyet-i hurûfta müttehid ve yalnız tertipte muhtelif bulunması ile oluşur. Çeşitleri vardır: a)Kalb-i küll, harflerin in'ikasıyla olan kalb. b)Kalb-i ba'z, in'ikas ve tebeddül bazı harflerde olan kalb. c)Maklub-ı mücennah, kalb san'atı bulunan kelimenin biri evvelki mısra veya beyitte diğeri sonraki mısra veya beyitte olursa buna matlub-ı mücennah denir.

İştikak, yazar cinasa mülhâk san'atlardan olarak ele aldığı iştikakı ittihâd-ı iştikak ve şibh-i iştikak diye ikiye ayırır: a)İttihâd-ı iştikak, cinaslı kelimelerin birinin

diğerinin müştakı olmasıdır. Bunda müştakunminh müttehid olur. b)Şibh-i iştikak, cinaslı kelimeler biri diğerinin müştakı olan kelimelerde harflerin hepsi veya çoğu diğerinde de bulunur. Bunların müştakunminhleri müttehid olmaz.

2.Terdîd, lâfız ve mânâ bakımından müttefik iki kelimenin birbirine atıf ve red olunmasıdır.

3.Reddü'l-acz ale's-sadr şiirde ve nesirde kullanıldığı söylenir. Lâfız ve mânâda aynı, benzer ve iştikak veya şibh-i iştikak cihetiyle cinaslı olan kelimeden birinin önceki fıkrada-mısrada diğerinin sonraki fıkrada-mısrada kullanılmasıyla oluşan san'attır.

4.İrsâl-i mesel, şiir veya nesirde atasözü kullanmaktır.

5.Telmih, söz arasında daha evvel zikredilmeyen bir kıssa, şiir veya atasözüne işaret etmektir.

6.İktibas, âyet ve hadislerden olduğunu belirtmeyerek bunlardan biri ile sözü tenvir etmektir.

7.Sirka, başkasının söz veya şiirini başka zeminde söylemektir. İki kısımdır: a)Zâhirî, başkasının sözünün hepsini veya bazısını aynen almaktır. Buna nesh ve intihal de denir. Eğer nazım değiştirilir ve bazı kelimeler alınırsa mesh ve igâre adını alır. Yazar, bu tür sirkalardan bazen daha güzel eserler ortaya çıktığını, bunun için de hoş görüldüğünü söyler ve ekler: "İllâ bu dahi mezmûndur."[9] b)Gayr-ı zâhirînin beş kısım olduğu söylenir ve hepsinin câiz görüldüğü belirtilir: 1.Önceki ile sonraki arasında benzerlik olan. 2.Öncekinin anlamını başka bir yere nakletme. 3.İkincinin anlamı birinciden mükemmel olan 4.İkincinin mânâsı birincinin eksiği olan. 5.Öncekinin anlamının bazısı alınıp daha güzel olsun diye ikinciye eklenen.

Yazar, bundan sonraki edebî san'atı, secii açıklarken kullanacağı "fıkra" terimini anlatmak ihtiyacını duyar.

---

[9] **a.e.**, s.117

8.Seci, nesirde iki fıkranın sonunun "harf-i vâhid" üzere gelmesidir. Üslûp için seciin önemine değinen yazar, seciin yedi şartı olduğunu söyler:

a)Kelimelerin akıcı olması. b)Söylenişi tutuk ve zor kelimelerden kaçınmak. c)Mânânın kelimelere değil, kelimelerin mânâya tâbi olması. d)Bir fıkranın diğer fıkrada olan mânâya delâlet etmemesi. e)Müseccâlı fasılların olabildiğince az harften oluşturulması. f)Sonraki fıkrada seci olarak getirilen kelime, çok kullanılan ve bilinen kelimelerden değil, ancak edipler arasında müstamel kelimelerden olması. g)Revâbıt-ı kelâmiyye hükmünü bir takım efâl ile edevâtın makam-ı secide ol kadar irad ve istimal olunmamasıdır."

Bu şartlarla beraber seci üç kısımdır: 1.Seci-i muvâzi(seci-i murassa), iki fıkranın bir araya getirilip pek çok kelimesi vezinde, harf sayılarında ve harf-i revide aynı olmasıdır.

2.Seci-i mütevâzin, her iki fıkranın son kelimelerinin vezin ve kafiyede uygun olmasıdır.

3.Seci-i mutarraf, her iki fıkranın yalnız harf-i revide uygun olmasıdır. Ayrıca seci ile ilgili ek açıklamalarda bulunur.

9.Muvâzene, nesirde fâsılaların, şiirde mısraların son kelimelerinin bilâ-kafiye birbirine eşit olmasıdır.

10.Lüzum-ı mâlâ-yelzem(iltizam, tazmin, teşdid, inat), şiirin harf-i revinde ve nesrin fıkralarının fâsılalarında vâki olan harften önce secide lâzım olmayan bir şeyin söylenmesidir. Bu da her ne kadar seciden sayılsa da bunda harf-i revilerin öncesinde vâki harflerin bir cinsten olması lâzımdır. Bu cihetle seciden farklıdır.

11.Tarsi, her iki fıkradan birinde bulunan kelimelerin hepsinin veya çoğunluğunun öbüründe bulunan kelimelerin hepsine veya çoğunluğuna vezin ve kafiyece uygun olmasıdır.

12.İtiraz-ı kelâm kable't-tamam da kelâmın arasına cümle-i muterize konmasıdır.

13.Tensikü's-sıfat, bir maksada mebni çeşitli sıfatları sıralamaktır.

14.Siyâkatü'l-âdâd, çeşitli isimleri sıraladıktan sonra hepsini ve bazısını sıfatlandırmaktır.

Ahmet Hamdi, ilm-i meânî bahsinde bazı edebiyat terimlerini anar ve açıklar. Pek çok kitapta san'at olarak değerlendirilen bu kavramları biz burada almayı uygun gördük:

Beraat-ı istihlâl(hüsn-i ibtida, hüsn-i matla): Kitap ve mektubun başında asıl maksadı îmâ eden güzel ifade ve tâbirlerdir. **İltifat:** Bir üslûptan diğer bir üslûba intikal etmektir. İltifatın çeşitleri: 1.Tekellümden gâibe, 2.Gâibden hitâba, 3.Hitâptan gâibe dönüştür.

Ahmet Hamdi, Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî adlı bu eserinde klâsik Arap belâgatını Türkçe örneklerle vermeye çalışır. Dolayısıyla burada öğrenci belâgat çerçevesinde güzel yazmanın yollarını tanır.

Hadikatü'l-Maarif Mektebi[10] muallimlerinden olan İbrahim Rıfat, **Sualli Cevaplı Tâlim-i Edebiyat-ı Osmaniyye(1312/1894-1895)** kitabı, eğitim tarihimiz için olduğu kadar belâgat tarihimiz bakımından da önemlidir. Zira bilindiği gibi medrese öğretiminden beri belâgat zor ve sıkıcı bir bilgi-fen dalıdır. Yazar bu konuyu sualli-cevaplı hâle getirmek suretiyle oldukça meraklı ve câzip bir hâle getirmiştir. Ayrıca öğretme metodu olarak da soru-cevap her zaman kolaylaştıran ve dersi câzip hâle getiren bir metoddur. Yazar, ifade-i meram kısmında edebiyatın bir fen olduğunu ve beyan, meânî, bedî diye üç kısma ayrıldığını söyler. Ayrıca bunların sual ve cevap şeklinde en mühim ve en lüzumlu olan kurallarının ve örneklerinin bir "suret-i dil-nîşîn"de anlatılacağını belirtir. Fakat kitapta meânî ve beyan başlıklarını

[10] Osman Ergin, bu mektebi ibtidaî-rüşdiye grubu içinde değerlendirir. Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, c.3, İstanbul, 1941, s.763

göremeyiz; sadece kitabın sonunda sanayi-i bediiyye başlığı ile edebî san'atlar anlatılır.

Yazar, önce "İlm-i belâgat nedir ?" sorusu ile başlar. "Belâgat, kelâmın esas ve mahiyetini bildiren bir fendir." "Fesahat nedir?" sorusuna "fesahat, elfâzı kavâidden tatbiken irad etmekle sehil ve tatlı bir surette ifade-i meram etmektir." Şeklinde cevap verilir. "Belâgat nedir?" "Söyelenen söz fasih olarak makama münasip olmaktır" şeklinde fesahat ve belâgatın kısımları soru ve cevap şeklinde işlenir.

Daha sonra ilm-i beyanın konuları olan **hakikat, mecaz** ve **kinaye**nin sadece kısaca tarifleri verilir.

İlm-i meânî kısımlarından kelâm, terkip, izafet, müsnedünileyh, müsned, mütemmimat-ı cümle, kasr, isnad-ı haberî, inşâ ve kısımları(4ş), icaz(ş), ıtnâb(ş) ve müsâvât(ş) klâsik şekilde anlatılır.

İlm-i beyanın konuları olan mecaz ve **hakikat**in tekrar tarifleri verilirken arada lâfz-ı müşterek, lâfz-ı menkul, lâfz-ı mürtecilden de kısaca bahsedilir.

Mecazı kısımları olarak mecaz-ı aklî, mecaz-ı mürsel gösterilip alâkalar üzerinde önceki kitaplardaki gibi durulur.

Teşbih bahsinde önce teşbihin erkânı, sonra kısımları ele alınır. Diğer kitaplarda pek rastlanmayan **teşbih-i hakikî, teşbih-i gayr-ı hakikî** kısımlarından başka **mufassal, mücmel, müekked, mürsel** kısımları da vardır ki bunlara genelde rastlanır.

Teşbih-i hakikî, bir şeyi münasibi olan bir şeye benzetmektir. Teşbih-i gayr-ı hakikî, bir şeyi münasibi olmayan bir şeye benzetmektir.

İstiârenin de tarifi yapıldıktan sonra **istiâre-i müfrede** ve **istiâre-i mürekkebe** diye ikiye ayrılır. İstiâre lâfzı müfred ise istiâre-i müfrede, mürekkeb ise istiâre-i mürekkebe denir. İstiâre-i müfrede de kendi içinde musarraha ve mekniyye diye ikiye ayrılır.

Sanayi-i bediiyye bahsi mânâya ve lâfza ait olmak üzere ikiye ayrılır:

Muhassenât-ı mâneviyye: 1.Tıbâk 2.Müraat-ı Nazîr 3.Müşâkele(şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir) 4.Aks 5.Rücû 6.Cem' 7.Tefrik 8.Leff ü neşr(şâiri belli olmayan bir beyit) 9.Mezheb-i kelâmî 10.Hüsn-i ta'lil 11. Mübalâğa(şâiri belli olmayan bir beyit) 12.Tecâhül-i ârif 13.İdmac 14.Tevcih.

Muhassenât-ı lâfziyye: 1.Cinas(şâiri belli olmayan bir beyit) 2.Muvâzene 3.Seci

Bunların dışında kitabın ek kısmında telmih(şâiri belli olmayan bir beyit), sirkat-i şiir, mülemma(şâiri belli olmayan bir beyit), lügaz(şâiri belli olmayan bir beyit) da anlatılır.

RÜŞDİYE:

BELÂGAT:		
A.Fesahat:		
1.Kelimede fesahat:	**2.Kelâmda fesahat:**	**3.Mütekellimin fesahatı**
a)Tenâfür-i hurûf	a)Tenâfür-i kelimat	**4.Kelâmın belâgatı**
b)Kıyasa muhalefet	b)Za'f-ı telif	**5.Mütekellimde belâgat**
c)Garâbet	c)Tetâbu-ı izâfât	
	d)Kesret-i tekrar	
	e)Takid: 1.Takid-i lafzî 2.Takid-i mânevî	

B.İlm-i Meânî:		
1.Telif-i kelâm:	**6.İnşâ:**	**10.Müsâvât**
a)Kelâm-ı nefsî	a)İnşâ-i talebî:	**11.Kasr**
b)Kelâm-ı lafzî	1.Emir	**12.Lâfız:**
c)Terkip	2.Nehiy	a)Lâfz-ı menkûl
d)Cümle: 1.Fiil cümlesi 2.İsim cümlesi 3.Cümle-i ihbâriyye 4.Cümle-i inşâiyye	3.İstifham	b)Lâfz-ı müşterek
e)Sebk ve İnşâ:	4.Temenni	c)Lâfz-ı mürtecil
1.Sebk-i mevsûl	b)İnşâ-i gayr-ı talebî	
2.Sebk-i mefsûl	**7.Vasl ve fasl**	
3.Sebk-i mürekkeb	**8.İcaz**	
2.İsnad-ı haberî	a)Makbul	

3.Müsnedünileyh	b)Muhal	
4.Müsned	**9.Itnâb:**	
5.Mütemmimat-ı cümle:	a)Makbul	
a)Müteallikat-ı fiil	b)Mümil	
b)Hal		
c)Temyiz		

C. İlm-i Beyan	
1.Hakikat	**5.Teşbih:**
2.Mecaz:	a)Teşbih-i müekked
a)Mecaz-ı aklî	b)Teşbih-i mürsel
b)Mecaz-ı mürsel	c)Teşbih-i belîğ
c)Mecaz-ı müfred	d)Teşbih-i melfûf
d)Mecaz-ı mürekkeb	e)Teşbih-i mefrûk
3.İstiâre:	f)Teşbih-i tesviye
a)İstiâre-i müfrede:	g)Teşbih-i cem'
1.İstiâre-i musarraha: i)İstiâre-i mutlaka ii)İstiâre-i müreşşaha iii)İstiâre-i mücerrede	h)Teşbih-i mücmel: Teşbih-i zâhirî, Teşbih-i hafî
2.İstiâre-i mekniyye	ı)Teşbih-i mufassal
b)İstiâre-i mürekkebe	i)Teşbih-i makbul
c)İstiâre-i temsiliyye	j)Teşbih-i merdûd
4.Kinaye:	k)Teşbih-i hakikî
a)Kinaye-i müfrede	l)Teşbih-i gayr-ı hakikî
b)Kinaye-i mürekkebe	

D.İlm-i bedî:	
Lafza ait san'atlar:	**Mânâya ait san'atlar:**
Cinas:	Tezad
a)Cinas-ı tam:	Tenâsüb
1.Cinas-ı tamm-ı mümâsil	Aks
2.Cinas-ı mürekkeb: i)Müşâbih ii)Mefrûk	Mübalâğa: a)Mübalâğa-i makbul b)Mübalâğa-i merdûd
3.Cinas-ı rüfû 4.Cinas-ı müzdevic 5.Cinas-ı muharref	İhâm: a)İhâm-ı kabih b)İhâm-ı hüsn c)İhâm-ı tenâsüb
b)Cinas-ı nâkıs: 1.Cinas-ı mutarraf 2.Cinas-ı mükerrer 3.Cinas-ı müzeyyel 4.Cinas-ı muzari 5.Cinas-ı hattî 6.Cinas-ı lâhık 7.Cinas-ı kalbî	İrsal-i mesel
Cinasın mülhakatı:	Tıbâk
a)Kalb: 1.Kalb-i küll 2.Kalb-i ba'z	Tekâbül
b)İştikak: 1.İttihad-ı iştikak 2.Şibh-i iştikak	Müraat-ı nazîr
İktibas	Teşâbüh-i etrâf
Tazmin	İrsad
Telmih	Müşâkele
Akd ü hal	Müzâvece
Terdid	Tecâhül-i ârif
Reddü'l-acz ale's-sadr	Tevriye: a)Tevriye-i mücerrede b)Tevriye-i

D.İlm-i bedî:	
	müreşşaha c)Tevriye-i müteheyyie d)Tevriye-i mebniyye
Sirka: a)Zâhirî b)Gayr-ı zâhirî	Leff ü neşr: a)Leff ü neşr-i müretteb b)Leff ü neşr-i gayr-ı müretteb
Seci: a)Seci-i muvâzi b)Seci-i mütevâzin c)Seci-i mutarraf	Cem'
Muvâzene	Tefrik
Lüzum-ı mâlâ-yelzem(İltizam, tazmin, teşdid, inat)	Taksim
Tarsi	Cem' maa't-tefrik, Cem' maa't-taksim, Cem' maa't-tefrik ve't-taksim
İtiraz-ı kelâm kable't-tamam	Tefsir: a)Tefsir-i celî b)Tefsir-i hafî
Tensik-i sıfat	Rücû
Siyâkatü'l-âdâd	Tecrid
Mülemma	Tevcih(Muhtemelü'z-zıddeyn)
	Edeb-i taleb ve hüsn-i sual
	Hüsn-i tahallüs(girizgâh)
	Hüsn-i ta'lil
	Teferru'
	Tekidü'z-zem bimâ-yüşbihü'l-medh, Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zem(istidrâk)
	İdmac
	Tevcih
	Telmih
	Lügaz

ŞİİR:[11]			
A.Vezin:	**B.Kafiye:**	**C.Redif**	**D.Nazım şekilleri:**
Aruz	1.Kafiye-i mücerrede		Mısra
	2.Kafiye-i mürekkebe		Beyit: a)Beyt-i hasiyy b)Beyt-i müfred Mesnevi, Rubâî, Kıt'a, Gazel
	3.Kafiye-i müessise		
	4.Kafiye-i mukayyede		

[11] Bir terim olarak sirkat-i şiir üzerinde de durulur.

ÖRNEKLER:

Sadece 81 tane şâiri kaydedilmeyen şiir örneği vardır. Nesirde ise yazarların kendi cümlelerinden kısa kısa örnekler verilir. Şiire nazaran nesirdeki örnekler azdır. Öğrencinin aklında daha kalıcı olduğuna inanıldığı için şiir örnekleri tercih edilmiştir.

Rüşdiyelerde edebiyat eğitimi ve öğretimi ile ilgili olarak az kitap görmekteyiz. Okutulan kitaplar da çoğunlukla belâgat kitaplarıdır ve konular klâsik anlayış çerçevesinde işlenir.

Kronolojik açıdan ilk kitabın yazarı olan Selim Sâbit'in pedagojik formasyon yönünün de olduğu dikkate alarak değerlendirdiğimizde dili doğru ve güzel kullanmak üzerinde durduğunu görürüz. Dilbilgisi ile edebiyatı beraber düşünür. Öncelikle Türkçe'nin dilbilgisi kurallarının belirlenmesini salık verir. Anadil iyi bilinmezse yabancı dilde öğrenilen ilim topluma aktarılamaz, der. Dilin kuralları öğrenildikten sonra edebiyat öğretimine geçilmelidir. Bunun için de belâgata başlarken cümlebilgisini ele alır. Cümleyi yapı ve anlam bakımından inceler. Daha sonra klâsik belâgatın konuları olan fesahat, meânî, beyan ve bedîyi anlatır. Ayrıca nazım ve nesir hakkında klâsik edebî bilgiler verir. İlm-i bedîdeki söz san'atlarına az yer verir. Rüşdiye öğrencisine Türkçe'yi doğru ve güzel kullanmayı öğretmek istense de Arap belâgatının sadeleştirilmiş bir şeklinin verilmesinden öteye gidilmez. Kitapta verilen örnekler terbiye edici niteliktedir.

Ahmet Hamdi'de ise Selim Sâbit'in Türkçe'ye gösterdiği hassasiyeti göremeyiz. Eserinde tamamıyla Arap belâgatı hâkimdir. Rüşdiye seviyesine göre ağır bir belâgat kitabıdır. Fesahat, meânî, beyan, bedî bölümlerini gayet kapsamlı anlatır. Söz san'atlarına diğer iki kitaba nazaran daha geniş yer verir. Dilin, kitabete yönelik güzel ve süslü kullanılması söz konusudur.

İbrahim Rıfat, klâsik belâgat anlayışını yeni bir öğretim metodu ile öğretmeye çalışır. Konuları sualli-cevaplı anlatır ki bu, batıdan alınan bir metoddur. Öğrencinin

konuyu anlamasını kolaytırır. Meânî ve beyan için ayrı başlıklar konmaz. Lâfız ve mânâ san'atlarından ayrı olarak ek san'atlar anlatılır. Klâsik belâgat anlayışı rüşdiye seviyesine göre basitleştirilmiştir.

4.2.İDADİ-SULTÂNÎ

İdadiye terimi önceleri Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye gitmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve 1845'de askerî idadîler ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. O zaman programları rüşdiyelerden pek farklı değildi. 1848'den itibaren rüşdiye ve yüksek öğretim arasında tahsil veren Dârülmaarif, Mahrec-i Aklâm ve bazı hazırlama müesseseleri açma yoluna gidilmiştir.

Bütün vilâyet merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 7 ve sancak merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 5 senelik idadîlerin yaygın bir şekilde açılabilmesi 1882-1890 yılları arasındadır.

Sultânîyeler, terimi ilk liseye verilen Mekteb-i Sultânî adı ile ortaya çıkmıştır. Mekteb-i Sultânî 1868'de Galatasaray'da açıldı. Fransız liselerinin programı tatbik olunmuştur.

İdadiler ortaöğretim ile yükseköğretim arasında bir köprü vazifesi görmüş; aynı zamanda fen bilimlerine, meslekî ve teknik konulara, yabancı dil öğrenimine önem vermiştir. Ders programlarında başlangıçta klâsik belâgat ve inşâ derslerine rastlanırken II. Meşrutiyete yaklaştıkça özellikle Fransız eğitiminin tesiri ile edebiyat, kompozisyon, edebiyat tarihi gibi derslere de rastlanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Türk edebiyatının örgün öğretimi artık söz konusu edilir.

Mehmet Nüzhet, Pertev Paşa'nın maarif nâzırlığı zamanında Dârülmuallimîn kitabet hocalığına tayin edilir. İkinci sene "levâzım-ı tahsiliyyeye, tehzîb-i ahlâk-ı etfâle ve âdâb-ı kalem ve usul-ı inşâ ve kitabete" ait mütalâalarını dikte ettirir. Bunun

sonunda **Mugni'l-Küttâb(1869)** meydana gelir.[12] Kitap, kalemde çalışacaklara rehber kitap niteliğindedir. Biz burada konumuzla ilgili olarak "usul-ı inşâ ve kitabet" bölümü üzerinde duracağız.

Bu bölümde ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedîden bahsedilir.

İlm-i meânî ile Arapça kelimelerin muktezâ-yı hale uygun olan halleri bilinir.

İlm-i beyan, "mânâ-yı vâhid"in çeşitli terkiplerle takid-i mânevîden sâlim olarak maksadı anlatmanın yolunu gösterir.

İlm-i bedî Arapça kelimelerin muktezâ-yı hale uygunluğundan ve kasdedilen mânânın açıkca ifadesinden sonra kelimelerin söz san'atları ile süslenmesini öğretir.

Yazar, bu konuda yazılmış kitapların hep Arapça olduğundan bahisle tariflerde "Arabî" lâfzını kullandığını, halbuki bu söylenenlerin sadece Arapçaya mahsus olmadığını çünkü her lisânın kendisine mahsus bir fesahat ve belâgatının bulunduğunu eklemek ihtiyacını duyar. İnşâyı da bu çerçevede düşünen yazar, bu açıdan şiir ile nesri beraber değerlendirir. Mehmet Nüzhet, edebî kaidelerin daha doğrusu fesahat, belâgat, vb. usullerin eski üstadların eserlerinden çıkarıldığını da söyler. Şâirin çok bulunduğunu fakat hakikî münşînin az olduğunu Menâzirü'l-İnşâ'dan naklen belirtir. Ayrıca hakikî şâirin ilim ve fenne sahip olmakla birlikte Allah vergisi kabiliyetinin ve ilhamının da olması gerektiğini vurgular. Fenn-i inşâya ilm-i kitabet ünvânı verildiğini de ekler.

İlm-i inşâ, fenn-i kitabet konularında bilinmesi gerekenleri sıralayan yazar, Arapça kaynağına bağlı olarak "...kelâm-ı Arapta lâfız ve hat cihetleri ile halel ve hatadan ihtirâz olunmasının tarîkini bildiren ilme ilm-i edeb ıtlâk" olunur, der.[13] Bu çerçevede edebî ilimleri lügat, nahiv, aruz, kafiye, iştikak, meânî, beyan, tarih, inşâ, sarf, hat, karzu'ş- şiir olarak sıralar ve bunların her birinin ne ifade ettiğini söyler. Dilimizde yarı yarıya hatta yarıdan fazla Arapça kelime bulunmasını da göz önünde

---

[12] Prof.Dr. Kâzım Yetiş, "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 1987, s.371

[13] Mehmet Nüzhet, Mugni'l-Küttâb, s.85

bulundurarak Türkçe kitabette lügat, sarf, iştikak, nahiv, meânî, beyan, bedî, hat ilimlerinin gerekli olduğunu vurgular.

Mehmet Nüzhet, devrin öğretim çerçevesini de belirler. Belirtir ki lisânımızın yapısı gereği ilm-i lügattan hayli şey ezberlenmiş, iştikak, sarf ve nahiv daha çocukluk çağında iken rüşdiyede öğrenilmiş, "ulûm-ı meânî"ye dair bazı risaleler görülmüştür. Artık edebî ilimlere dair makbul kitaplar okunmalıdır. Hat ve imlâ ilimleri de rüşdiyede, kalemde kazanılmaktadır. Böylece kitabet öğrenilmiş olur. Görülüyor ki yazar, nelerin hangi çağda öğrenildiğini bize haber vermektedir. Tahsil-i kitabet için ulûm-ı edebiyyenin lüzumundan bahsedilir. Bu açıklamalardan sonra edebî san'atlara geçilir.

Sanayi-i lâfziyye: Elfâz-ı menûse, seciin kaideleri, cinas, tarsi ve muvâzene, teşri ve lüzum-ı mâlâ-yelzem, muâzala diye bölümlere ayrılır.

Yazılacak şeylerde öncelikle dikkat edilecek hususlar belirtilir: İnce düşünce, menûs, alışılmış lügat ve tâbirler kullanılması, alışılmadık kelimelerden kaçınılması, zamana uygun kelimelerle fikirleri ifade etme, usul-ı fesâhata ve belâgata uyma.

Fesahat, kelime ve kelâmda olmak üzere iki şekilde ele alınır: **Kelimede fesahatte** tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyasa muhalefetten, **kelâmda fesahatte** za'f-ı telif, tenâfür-i kelimât, takidden uzak durulması gerektiği söylenir. **Mütekellimde fesahat**, maksadı fasîh kelimelerle ifade edebilme melekesidir. **Kelâmda belâgat** ise kelâmın fesahatiyle muktezâ-yı hale uygun, belîğ kelâm telif edilerek düzgün bir insicam sağlanmasıdır.

Sanayi-i lâfziyyenin kelâma güzellik vereceği her ne kadar inkar edilemezse de bunları, kullanılan dilde aramak, san'at olsun diye alışılmadık, eski kelimeleri kullanmaktan kaçınmak gerektiği üzerinde durulur. Sanayi-i lâfziyyede elfâz-ı menûse tercih edilmelidir, denir.

1.Seci, kelâm-ı mensurda birbirini takip eden fâsılalardan ibarettir. İnşâ-ı Türkîde cümlelerin birbirine bağlanması için kullanıldığından her kâtibin, secinin kurallarını bilmesi gerektiği vurgulanır.

Secinin dört şartı vardır: 1.Elfâz-ı müfredenin tatlı ve akıcı, 2.kelimelerin tertip ve terkib açısından makbul-ı tab'-ı selime uygun olması için ifadenin rekâketten, tekellüften sâlim, 3.mânânın kelimelere değil, kelimelerin mânâya tâbi olması, 4.her fıkranın diğer fıkrada olan mânâya delâletinin bulunmaması.

İkiden ona kadar kelimelerden oluşan secie **seci-i kasîr**; ondan onbeşe kadar kelimelerden terekküb eden secie **seci-i tavîl** denir. Yazar, sıraladığı nesir yazıları ile konusunu anlatır.

Mugni'l-Küttâb'da seciden sonra tecnis başlığı gelir.

2.Tecnis; yazar doğrudan cinasın nev'ilerini tarifle başlar. **Cinas-ı tam,** harfler, vezinler ve harekeler açısından birbirine eşit olan iki kelimenin bir terkibde başka başka mânâlarda söylenmesidir. **Cinas-ı nâkıs,** yalnız bir harfin dışındaki diğer harfleri, vezinleri, harekeleri denk olan iki kelimenin bir terkibde birleşmesidir. Cinasların, elfâz-ı müştereke Arapça'da çok bulunması dolayısıyla, Türkçe ve Farsça'ya göre Arapça'da daha yaygın olduğu bu bakımdan da cinasın Arapça'ya mahsus gibi sayılabileceği belirtilir.

3.Tarsi ve muvâzene başlığı altında iki fıkradaki kelimelerin vezin ve kafiyece birbirinin aynı olmasına tarsi, sadece vezin açısından denk olursa muvâzene dendiği açıklanır.

4.Teşrî ve lüzum-ı mâlâ-yelzemden bahsedilirken önce şiirlerde kafiye ve secili kelâmda fâsılanın son harfine harf-i revi dendiği, ondan evvel gelmiş olan sükunlu, harekesiz harfin öncesindeki harekeli harf, kafiyelerde ve fâsılalarda aynı cinsten olursa ona teşrî veya tevşih dendiği söylenir. Harf-i revinin öncesindeki harf kafiyelerde, fâsılalarda aynı cinsten olursa lüzum-ı mâlâ-yelzem ve iltizâm-ı mâlâ-yelzem olur. Yazara göre bu san'at tekellüfsüz olmalıdır, aksi takdirde makbul değildir.

5.Muâzala, bir terkibin kelimelerinde aynı cinsten harflerin tekrarı, tamlamaların peş peşe gelmesi, sıfat ve edatların çokluğu, fiillerin birbirini takip

etmesiyle oluşur. Yazar, "ehl-i fesahat ve belâgat"ın bu san'ata pek rağbet etmediğini de ekler.

Sanayi-i Maneviyye: Yazar burada bir istidrad yapmak ihtiyacını duyar ve ilm-i beyanın konularını açıklar.

Hakikat, kelimenin kendi anlamında kullanılması; **mecaz** ise, kelimenin kendi anlamının dışında istimal olunmasıdır. Yazarın tariflerinde "tekellüm ettiğimiz lisân üzere", "söyleştiğimiz lisân üzere" ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. Ayrıca o mecaza gidişin sebeplerini ve şartlarını açıklar.

A)Mecaz-ı mürsel, hakikî mânâ ile mecazî mânâ arasındaki alâkanın, benzerliğin dışında olması halinde olur. Bu alâkayı yazar, şöyle formüle eder:

Zikr-i küll irade-i cüz', zikr-i cüz' irade-i küll, zikr-i hal irade-i mahal, zikr-i mahal irade-i hal, zikr-i mutlak irade-i mukayyed, zikr-i mukayyed irade-i mutlak, isnâd, sebebiyyet, hazfiyyet, vb.

Müellif mecaz-ı mürselden sonra istiâreye geçer.

B)İstiâre, "müşâbehet alâkası ile mânâ-yı mâ-vaz'-ı lehinin gayrıda istimal olunan ve mânâ-yı asliyye müşâbih olan şeylerde müstamel olan lâfızdır."[14] İlgili açıklamalardan sonra rükünlerini söyler ve nev'ilerini kaydeder:

a)İstiâre-i musarraha, müsteârunminh zikrolunup "karine-i mânia" delâleti ile müsteârunlehin murat olunmasıdır.

Mehmet Nüzhet; istiâre-i musarrahayı açıklarken onun mutlaka, müreşşaha, mücerrede çeşitlerinden söz eder. İstiâre-i mutlaka, müsteârunlehin ve müsteârunminhin mülâyimlerinden bir sıfata veya onlara teferru edecek bir kelâma mukârenet bulunmalı ve istiâre-i müreşşaha, müsteârunminhin ve istiâre-i mücerrede de müsteârunlehin mülâyimlerine mukârenet olmalıdır"[15].

---

[14] **a.g.e.**, s.115
[15] **a.g.e.**, s.116-117

b)İstiâre-i mekniyye(istiâre-i bi'l-kinaye)yi "metruk olan müsteârunminhi müsteârunlehte istimal eylemek" şeklinde tarif eden yazar, buna bağlı olarak "bunun karinesi olan istiâre-i tahyiliyye dahi müsteârunminhin mülâyimini müsteârunlehe ispat etmektir", der.

c)İstiâre-i temsiliyye de bir çok hususlardan, maddelerden alınan sureti diğer bir surete teşbih ve temsil yoluyla istiâre etmektir.

C)Kinaye, hakikî mânâyı murat câiz olmakla beraber hakikî mânânın "levâzım"ı murat olunan lâfızdır.

D)Teşbih, yazar bu san'ata belâgatın en önemli unsuru demesine rağmen istiâreden sonra söz konusu eder; bir şeyin başka bir şeye mânâda müşâreketi üzerine delâletidir ve başka tarifler de kaydeder.

Teşbihin şartları şu şekilde verilir: 1.Müşebbeh ve müşebbehünbih diye iki tarafın olması. 2. Bu iki tarafı birleştirmek için vech-i şebeh olması. 3. Teşbihten amaç ve halin ne olduğunu bilmek. 4.Teşbihin güzelliği için makbul olan yolu bilip ona uyulması 5. İki taraf, birbirine mânâca bağlanabildiği gibi şeklen de edat-ı teşbih(gibi, misullu, vb.) ile bağlanması.

Müşebbeh ile müşebbehünbihin ikisi de ya hissî veya aklî; müşebbeh aklî, müşebbehünbih hissî veya müşebbeh hissî, müşebbehünbih aklî olabileceği uzun uzun anlatılır.

Bu istidraddan sonra sanayi-i mâneviyyeye devam etmesi beklenirken "el-maksad u ulâ fi'l- hüsni'l-ibtidâ" başlığını görürüz. Burada bir komposizyon konusu olması gereken hüsnü'l-ibtidâ, beraat-ı istihlâl, tahallüs, hüsn-i taleb, hüsn-i intiha terimleri açıklanır. Buna göre anlatılmak isteneni bütün ayrıntı ve meziyetleri ile verecek kelime ve anlamın güzel bir başlangıçla verilmesini; ifadenin evvelinin devamı zevk-i selimin kabulleneceği ve söyleyenin maksadına uygun bir şekilde olmasına; başlangıcın güzel bir tarzda gelişmesi, irtibatın sağlam kurulması, kopukluk olmamasına; müellifin maksadını güzel bir şekilde ortaya koymasına; sözün sonunun da güzel bir şekilde getirilmesine dikkat edilmelidir.

Yazar, "ikinci maksad"da tıbâk ve müraatü'n-nazîri söz konusu eder.

1.Tıbâk(mütâbakat, tatbik, tezad, tekâfü): Birbirine zıt olan iki mânâyı bir cümlede bir araya getirmektir. **Tıbâk-ı hakikî,** kelimelerin hakikî anlamda kullanılması; **tıbâk-ı mecazî,** kelimelerin mecazî anlamda kullanılması; **tıbâk-ı lâfzî,** tıbâkı ifade edecek kelimenin lâfzen mezkûr olması; **tıbâk-ı mânevî** ise, bir şeyin lâfzı zikrolunmayıp ifade ettiği mânânın zıtlık vermesi keyfiyyeti; **tıbâk-ı selb,** bir masdardan alınan iki fiilin birinin müspet, diğerinin menfi veya birinin emir, diğerinin nehiy olması; **tedbic,** renkler arasındaki tıbâktır.

2.Müraat-ı nazîr(tevfik, itilâf, tenâsüb, muvâhat) kelâmda lâfzın mânâya, lâfzın lâfza, mânânın mânâya ilişkileri gözetilerek bir şeyin nev'inden veya mülâyimlerinden iki veya daha fazla kelimenin bir araya gelmesidir. Şiirde makbul ve çokça kullanılan bir san'at olduğu da belirtilir.

3.Leff ü neşr bir cümlede tafsil veya icmal üzere iki veya daha fazla kelime söylenip bunlar ne kadar ise ondan sonra o kadar kelime dahi getirilir ki her kelime bir önceki ile mânâca uygun olmalıdır. Önce söylenen kelimelere leff, akabinde getirilen kelimelere neşr dendiği anlatılır. Eğer leff ile neşr arasında sırasıyla tam uygunluk varsa **leff ü neşr-i müretteb**, uygunluk yoksa **leff ü neşr-i müşevveş** dendiği belirtilir.

4.Tevriye – ihâm, biri yakın diğeri uzak iki mânâyı içeren kelimeyi ifade ile bundan îmâ üzerine uzak mânâyı kasdetmektir. Eğer tevriye bulunan kelâm yakın anlamın mülâyimi olan bir şeyi câmi olursa **tevriye-i müreşşaha**, eğer câmi olmazsa **tevriye-i mücerrede** denir.

5.İstihdam, iki mânâsı olan bir kelimenin iki mânâsına da ircâ olunabilen bir zamir ile mânâ-yı âheri murat eylemektir.

6.Tazmin, nazım ve nesirde kelâmın âyât-ı Kur'aniyye ve ahbâr-ı nebeviyyeyi mutazammın olması.

7.İktibas, alınacak ifadenin Kur'andan olduğuna –âyet olduğuna- delâlet eder bir açıklama bulunmamasıdır.

Yazar, iktibas ve tazmin konusunun üzerinde durarak yorumlar, görüşleri nakleder. Dolayısıyla mesele daha da karışır.

8.Mübalâğa, igrâk ve gulüv başlığı konur ve önce mübalâğa açıklanır. Mübalâğa, bir şeyin vasfını, şiddet veya zayıflık yönüyle mümkün olacak veya olmayacak dereceye ulaştımaktır, diye tarif edilir. Mübalâğanın san'at sayılıp sayılmayacağı tartışma konusudur. Mübalâğanın hırs ve rağbeti arttıracağı düşünülerek makbul sayılabileceği belirtilir. Mübalâğayı üç kısma ayırır: 1.Bir şeyin şiddet veya zayıflıktaki vasfının aklen ve âdeten mümkün olursa **tebliğ,** 2.Aklen mümkün, âdeten muhal olursa **igrâk,** 3.Hem aklen hem de âdeten mümkün olmazsa **gulüv** denir.

Itnâb ve icaz başlığı konularak bunların belâgattaki yeri belirtilir, sözün müsâvât, icaz, ıtnâb mertebeleri söz konusu edilir. Bunlar daha evvel de geçmişti.

Mehmet Nüzhet, daha sonra insicâm-ı kelâmı söz konusu eder.

İnsicâm-ı kelâm, "kelâmın elfâzca azûbet ve cezâleti ve terkibce sühûlet ve selâseti ve sebk ve edaca hüsün ve behçeti ve tekellüf ve muakkad olmaktan hulüvv ve selâmeti" olmaktır."

Yazar daha sonra kâtiplerin uyması gereken kuralları sıralar ki bunlar konumuzun hâricindedir.

Görülüyor ki Mugni'l-Küttâb'da başlangıçta da söylediğimiz gibi kâtiplere gerekli bilgiler, kalemde çalışanların bilmesi icap edenler esas alınmıştır.

Mihalicî Mustafa Efendi'nin **Zübdetü'l-Beyan(1880)**[16] kitabında önce ilm-i beyan başlığı ile karşılaşırız. Ona göre ilm-i beyan, mânâ-yı vâhidi turuk-ı muhtelife

[16] Eserin kapağında Dârü'ş-şafakatü'l-İslâmiyyede tedris olunmak üzere Meclis-i Tedris-i İslâmiyye tarafından intihap ve kabul olunduğu tasrih edilmektedir. Müellif de aynı okulda muallimdir.

ve terâkib-i mütenevvia ile irad ve ifade kendisiyle bilinen bir ilimdir. Söyleyen maksadını hakikat, mecaz ve kinaye yolu ile anlatır.

Yazar önce hakikat, sonra ön bilgileri verdiği **mecazı** ilk bâbda genişçe ele alır ve burada mecaz-ı mürseli ayrıntılı bir şekilde inceler. Burada mecazı ikiye ayırıp birincisini mecaz-ı mürsel, ikincisini istiâre olarak göstermesi farklı bir yaklaşımdır. Mustafa Efendi, "Mecaz iki kısımdır. Bir kısmı mecaz-ı mürsel ve bir kısmı dahi istiâredir"(s.8) dedikten sonra bunları ayrı ayrı söz konusu eder. Mecaz-ı mürseldeki alâkaları masdariyet, mazhariyet, mücâveret, cüz'iyet, külliyet, sebebiyet, müsebbibiyet, kevn-i sâbık, kevn-i lâhık, mahalliyet, hâliyyet, âliyyet, ıtlâk, takyid, umum, husus, kuvvet, lâzımıyyet, melzûmiyyet, illiyyet, ma'luliyyet, müteallikıyyet, şartıyyet, meşrutiyyet, dâliyyet, medlûliyyet, bedeliyyet, zıddiyet, müşâkele, marife, nekre, gayet gibi ayrı ayrı başlıklarda inceler. Görülüyor ki Zübdetü'l-Beyan, ilm-i beyana tahsis edilmiş bir kitap olarak mecaz-ı mürseli daha geniş ele alır.

Eserin ikinci bâbı **istiâre** başlığını taşır. Hep bilinir ki "teşbih"ten istiârenin izahına gidilir. Halbuki Mustafa Efendi esas olarak istiâreyi alır ve onu anlatmak için teşbihi açıklamak ihtiyacını duyar. Teşbihin rükünlerini klâsik anlayışta verdikten sonra istiâre başlığını koyarak istiâreyi önceki kitaplardan farklı bir şekilde inceler.

Mihalicî Mustafa Efendi, tarifi yapmadan evvel istiâreyi musarraha ve mekniyye diye ikiye ayırır. Musarraha da müfrede ve mürekkebe diye taksim edilir. Burada müşebbehünbihin müfred ve mürekkeb olması ayrımı belirler. Musarraha müsteâr itibariyle asliyye ve teba'iyye diye gruplandırılır. Müsteârın cins isim, alem veya masdar olması birinciyi; müsteârın müştakattan yahut harf-edat olması ikinciyi anlatır. Yine istiâre-i musarraha tahakkuk itibariyle tahkikiyye -kasdedilen anlam hissen veya aklen tahakuk eden istiâredir- ve tahyiliyye –eğer tahakkuk etmez ve bir kelime olarak kelâmı veren istiâredir- diye ikiye ayrılır.

Mekniyyede ise dört vecih arar ve bunları uzun uzun anlatır.

Ayrıca karine itibariyle istiâre mutlaka, mücerrede, müreşşaha diye üçe ayrılır ki bunlar da Mugni'l-Küttâb dolayısıyla söz konusu edildi.

İstiâre önce istiâre-i musarraha ve istiâre-i mekniyye diye ayrılır daha sonra yazara göre musarraha veya mekniyye olsun karinesi itibariyle üçe ayrılır: Mutlaka, mücerrede, müreşşaha ki bunlar Mugni'l-Küttâb dolayısıyla söz konusu edildi.

Ayrıca müsteârunminh ve müsteârunleh itibariyle de istiâre iki kısma ayrılır:

1.**İstiâre-i vifâkiyye**, "Bir harap olmuş gönül tamir etmektir hüner" cümlesinde gönül, harap olmuş bir binaya benzetilerek istiâre yapılır.

2.**İstiâre-i inâdiyye**, buna tehekkümiyye veya telmihiyye de denir. "Git filân adama babası öldüğünü müjde et" cümlesinde olduğu gibi alay ile bir şeyi ima etmektir.

Yazar tekrar mecaza döner ve şöyle sınıflandırır:

1.**Mecaz-ı lügâvî**, kelimeyi karine ve alâka sebebiyle kendi mânâsının dışında kullanmaktır.

2.**Mecaz-ı aklî**, mütekkellimin zâhir haline nazaran bir şeyi kendisinden gayrı bir şeye nispet etmektir.

3.**Mecaz-ı bi'l-ziyade**, ifadede fazladan bir kelime söylemektir.

4.**Mecaz-ı bi'l-noksan**, asıl terkipten bazı kelimeler kaldırarak söz söylemektir.

Üçüncü bâb kinayeye tahsis edilmiştir. Meknianhı zât, sıfat, nisbet oluşuna göre üçe ayrır. Ayrıca kinayenin incelikleri ve kullanış şekilleri maddeler halinde verilir.

Hâtimede **tariz** üzerinde durulur.

Tariz ve kinayenin bazen ayrı, bazen beraber ele alındığını belirtir ve "bir şeyi zikredip ondan o şeyin lâzımını murat etmektir" diye tarif eder.

Kitabın sonundaki tekmile kısmında hakikat ile mecaz, teşbih ile istiâre, tasrih ile kinaye ve tariz arasında olan farklar ele alınır.

1.Mecaz hakikatten daha belîğdir. Meselâ "Zeyd bana şu kitabı verdi" cümlesindeki Zeyd, Hâtem-i Tay'a benzetilerek "Hâtem-i Tay bana şu kitabı verdi" denilmesi daha etkilidir.

2.İstiâre teşbihten daha belîğdir. Meselâ "Arslan gibi Zeyd bana selâm verdi" demek yerine "Bana arslan selâm verdi" demek daha etkilidir.

3.Kinaye ve tariz tasrihten daha belîğdir. Bir kimseye "Şu adam sahîdir" demek yerine "Şu adamın ocağında külü çoktur" demek daha belâgatlı bir ifadedir.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Külliyât-ı Kavâid(1886)** adlı kitabını başında "...mekâtib-i mutavassıtadan ibaret olan idadî ve emsâli mektepler şâkirdânının ve muntazam surette lisân tahsiline alışmış olan ecnebilerin istifadelerine mahsus bir külliyât-ı kavâid olmadığı cihetle ilm-i sarf ve belâgatı sehlü't-telâkki kavâid-i mazbuta altına almak ve ilm-i nahv içinde yeniden açılan çığıra süluk ile..." diye bu eserini ne amaçla yazdığını açıklar. Kitabı sistemli bir şekilde üç ana bölümde düşünür. Sarf ve nahivden sonra Belâgat-ı Osmaniyye gelir. Böylece bu kitapta bir dili doğru ve güzel yazmanın yolları verilmiş olur. **Belâgat-ı Osmaniyye** kitabında fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedî bölümleri klâsik anlayışta incelenir. Tekrarı önlemiş olmak için sadece konulara ve örneklere işaret edeceğiz.

İlm-i meânîde çok az örnek verir. Bu örneklerde alınan metinlerin sahiplerini yer yer zikreder. Müsnedünileyhte Râgıp Paşa'nın bir beyti, müteallikat-ı fiilde Cevdet Paşa'nın bir beyti, kelâmın rabtında Râgıp Paşa, Gâlip Dede, Hüdayî, Nef'î'nin beyitleri ile Namık Kemal'in bir nesri, müsâvâtta da Ebuzziya Tevfik'in bir nesrini örnek gösterir.

İlm-i beyanda mecaza Sabit'in bir beytini, istiâreye Namık Kemal'in bir nesrini, Veysî'nin bir nesrini, Kâzım Paşa, Nedim, Vâsıf, Nâbi, Râgıp Paşa(3), Vehbi(2), Neş'et, Ezrî, Kânî'nin beyitlerini örnek verir.

İlm-i bedîde önce **lâfza ait san'atları** ele alır:

1.**Cinas**; Vâsıf(3), Nef'î(2), Âli Paşa(2), Vehbi(2), Lâmi, Sâmi Paşa, Halilî, Muallim Naci

2.**Mülhakat-ı cinas**: **Kalb**; Lâmi, Nazım, Sürûrî-yi Kadim. **Terdîd**; Fuzulî. **İştikak**; Vehbi, Âsım Molla. **Şibh-i iştikak**; Lâmi. **Isdâr**; Râgıp Paşa, Baki, Belîğ. **Aks ve tebdil**; Pertev Paşa.

3.**Seci ve tevâbii**: Namık Kemal (n), Bali(n). **Tasri**; Râgıp Paşa(2), Fitnat Hanım, Sâyi. **Muvâzene. Lüzum-ı mâlâ-yelzem**; Arif. **Tarsi**; Namık Kemal(n), Lâmi.

Mânâya ait san'atlar[17]**:**

1.**Tetâbuk**: Mukabele, leff ü neşr.

2.**Tenâsüb**: Müraat-ı nazîr, ihâm-ı tenâsüb, teşâbüh-i etraf.

3.**Telvihat**: Mugalâta-i mâneviyye, tevriye(Hüsnü, İzzet Molla), istihdam(Hayalî), tevcih, tariz, telvih, remz.

4.**Tensik**: Tensik-i sıfat(Ganîzâde), cem', tefrik, taksim(Fuzulî), cem'-i maa't-tefrik(Hüsnü), cem'-i maa't-taksim(Hüsnü), cem'-i maa't-tefrik ve'l taksim(Hüsnü).

5.**İ'zâm**: Mübalâğa(Nâbi,Nef'î(2),Namık Kemal(n)), tebliğ, igrak, gulüv, istidrak(Lâmi), ifrat ve tefrit.

6.**İrca:** (Gâlip Dede, Fâzıl), tecrid, iltifat(Lâmi, Nef'î), rücû(Nef'î)

7.**Tezkâr**: Müşâkele, istidrad(Namık Kemal(n))

8.**Ta'lil**: Hüsn-i ta'lil, tecâhül-i ârif(Hüdayî, Hüsnü)

9.**İstifade**: İrsal-i mesel, telmih(Zekâî), tazmin(Sünbülzâde Vehbi), iktibas(Vehbi), akd u hal(Sünbülzâde Vehbi), ahz ü sirkat.

10.**Takdim ve tehir**: Nef'î, Ahi, Haşmet.

---

[17] Yazar mânâya ait san'atları fonksiyonlarına göre sınıflandırır.

Ali Nazîma, **Muhtıra-i Belâgat(1890)** kitabını takdim ederken "Muhtıra-i Belâgat ünvanıyla tahrir ve tertip ettiğim bu risaleceği mekteplerde tedrise elverişli bir risale olduğu cihetle değil, belâgat tahsili ile meşgul olup ilm-i mezkûrdan imtihan verecek talibîn-i kirâmın tahsil ettikleri kavâidi hatırlarına getirebilmeleri cihetinde de bir sühulet olmak üzere nazargâh-ı kariine arza cesaret ettim." der. Bir bakıma günümüzde bir iş kolu hâlinde var olan ders notlarını çoğaltıp basan yerler vardır. Özellikle Hukuk Fakültesi öğrencileri sayfalarla tutan kitabı okumak yerine bir öğrencinin özetlediği notları bu fotokopi merkezlerinden alıp çalışırlar. İşte bunun gibi Ali Nazîma, imtihana girecek öğrencilere ilgili konuları hazırlayıp kitap halinde bastırır. İşte Muhtıra-i Belâgat böyle bir kitaptır.

Kelimeyi isim, fiil, edat diye sınıflandırdıktan sonra taksim-i isim başlığı altında ismi özel ve cins isim diye ikiye ayırır. Daha sonra da ismi kullanımlarına göre adlandırır:

1.**Menkul;** "Eğer isim meânî-yi mezkûrenin yalnız birisine vaz' olunup muahharan o istimali terk ile evvelki mânâya münasip bir mânâda istimal olunur ise ona menkul denir. Hanımeli, kadınbudu" gibi.

2.**Hakikat ve mecaz**; eğer evvelki kullanım terk olunmayarak mübalâğa ve diğer bir nükte için başka bir mânâda kullanılırsa, evvelki mânâya hakikat, ikinci mânâya mecaz denilir. "Bağrı yufka, kafası kalın"

3.**İstiâre**; Bu suretle mânâ-yı aslî ile ikinci mânânın arasında münasebet bir müşâbehetten olursa istiâre denilir. "Yakası açılmadık söz"

4.**Mecaz-ı mürsel**; Müşâbehet olmayıp diğer bir münasebet olursa mecaz-ı mürsel denilir. "Başın sağ olsun"

5.**Mürtecil,** eğer evvelki mânâ terk olunup, ona münasebeti olmayan diğer bir mânâda kullanılırsa mürtecil denilir. "Dursun" gibi.

6.**Elfâz-ı mücmel ve müşterek**; eğer mânâ müteaadid olduğu gibi vaz' da taaddüd ederse mânâ-yı müteaddidenin her birine nisbetle, mücmel ve umumuna nisbetle müşterek denilir."Göz, yüz"

7.**Elfâz-ı müterâdife**; iki lâfız birbirine sadık olduğu şeylerin hepsine sadık olursa her birine diğerinin müteradifi ve ikisine "lâfzeyn-i müterâdifeyn" denir. "Bıkmak, usanmak"

8.**Elfâz-ı mütebâyine**; eğer birbirinin sadık olduğu şeylerin hiç birine sadık olmazsa her birine mütebâyin ve ikisine "lâfzeyn-i mütebâyineyn" denilir. "Kalem, mürekkep".

Eğer biri diğerinin sadık olduğu şeylerin hepsine, diğeri de öbürünün sadık olduğu şeylerin bazısına sadık olursa evvelkisine eamm-ı mutlak ve ikincisine ehass-ı mutlak denilir. "Kâğıt, takrirlik"

Eğer her biri diğerinin sadık olduğu şeylerin bazısına sadık olur ve bazısına sadık olmazsa her birine eamm min vücd, ehass min vücd denilir. "Gümüş, yüzük".

Kelâm ve isnad başlığı altında iki kelime bir yerde gelip bir hükm-i müfid olursa o kelimelerin mecmuuna "kelâm" ve müfid oldukları hükme de "isnad" denilir. Kelâm ihbârî ve inşâî kısımlarına ayrıldıktan sonra inşâî de istifham, emir, nehiy, nezr ve kasem gibi kısımlara taksim olur olur. İsnadda, fiil asıl fâiline nisbet olunursa isnad-ı hâkikî, asıl fâiline nisbet olunmayıp, onun sebebi veya mücâviri gibi bir şeye nisbet olunursa isnad-ı mecazî denir.

Daha sonra kelâmın şartlarını umumî ve hususî olarak inceler. Umumî şartlar:

1.Vuzuh; söz zahmetsizce anlaşılmak demektir ki bu da mânâ-yı mübheme, istiârât-ı baîde, takdim ve tehir, tatvîl gibi dört şeyden kaçınmak ile olur.

2.Hâlisiyyet; kelâmı doğru ifade etmektir ki bunun için ifadede ecnebi kelimeler bulunmamalı, kelimeler mânâlarının hilâfında olmamalı, şive-i lisâna muhâlif olarak terkip edilmemeli, sarf ve nahve mutabık olmalı.

3.Hususiyyet; kelimelerin mahsus oldukları mevkide kullanılması demektir.

4.İnsicam; tekellümü külfetsiz olmak ve dinleyene lezzet vermektir ki bu da ibarede tenâfür-i hurûf ve kelimât bulunmamak, kelimelerin terkip ve tertibi lisânın tabii kullanımına uygun olmak gibi üç şey ile sağlanır.

Kelamın hususî şartları olarak da tebliğ, mertebe, teselliyat gibi maksatlara ifadenin mutabık ve uygun olmasıdır.

Ayrıca kelâm âdi, mutavassıt, âli diye kısımlara ayrılır ki yazar, burada Süleyman Paşa'nın kelâm(üslûp) bahsini çok kısaca tekrarlar.

1.Kelâm-ı âdi, tezyin edilmeksizin tabiattan doğduğu gibi söylenilen kelâmdır. Kelâm-ı âdide sedâcet, icaz, safvet vasıfları bulunur.

2.Kelâm-ı mutavassıt, tekellüfsüzce ve kavâid-i lisâna, kavanîn-i beyana mutabık surette söylenilen kelâmdır. Kelâm-ı mutavassıtta servet, rikkat, nezaket, talâvet isimleri ile dört sıfat bulunur. Bunlar birer cümle ile açıklanır.

3.Kelâm-ı âli, fikir ve hayallerin azamet ve saltanatını gösteren kelâmdır ki bunun da sıfatları şiddet, ihtişam ve ulviyyettir; birer cümle ile açıklanır.

Ali Nazîma, kelâmın güzelliği için ise şu şartları sıralar:

1.**Lâfızla, kelime ile ilgili olanlar:** a)Garip kelimelerin bulunmaması b)Elfâz-ı mübtezelenin kullanılmaması c)Gereksiz yere ilmî terimler kullanılmaması d)İfade akıcı olmalı. e)Kelâmda cezâlet yani mehâbet ve dehşet olmalı. f)Kelâmda letafet olmalı. Nedim'in bir beyti örnek verilir.

Yazar, mânâ ile ilgili şartları açıklamadan önce fıkra, seci ve tarsi üzerinde kısaca durur.

2.**Mânâ ile ilgili olanlar:** a)Kelimeyi mânâya tâbi kılmalı yani önce mânâyı bulup sonra onu ifadeye münasip kılacak kelimeler aramalıdır. b)Yukarıdakinin aksi olarak mânâyı kelimelere uydurmaya kalkışmayıp yani birtakım mânâsız kelimeler ve terkipleri cem' edip, sonra onlara mânâ aramaya uğraşmamalıdır.

Yazar, münşi olmak isteyen bir kişinin yukarıda bahsedilen bu şartlara vâkıf olmakla birlikte, nazım ve nesre dair bir çok belîğ eseri hıfz etmesini ve onlardan örnekler almasını da tavsiye eder.

İlm-i beyanda ise hakikat, mecaz, kinaye, teşbih başlığı altında bunların kısaca tarifleri verilir. Mecazın daha önceki kitaplarda bahsedilen alâkaları verildikten sonra istiâre bahsine geçilir.

İstiârede ise musarraha, müreşşaha, mutlaka, mücerrede, mekniyye, temsiliyye, tahyiliyye gibi türlerinden söz edilir.

İstiâre bahsini takip eden seci bahsinde de seciin muvâzi, mutarref, mütevâzin bölümleri birer cümle ile açıklanır ve örnek verilir.

İlm-i bedîde Ali Nazîma, edebî san'atları herhangi bir tasnife tâbi tutmaz ve birer cümle ile açıklayıp örnekler verir.

1.Seci(n-4). **2.cinas**(4): Cinas başlığı altında cinas-ı tam, cinas-ı muharref, cinas-ı nâkıs, inat(ş), muvâzene(ş), reddü'l-acz ales'sadr(ş). **3.Mutabakat**(n,ş):Tıbâk, mukâbele, tezad. **4.Müraat-ı nazîr**(ş). **5.İham-ı tenâsüb**(ş): Tenâsüb. **6.Leff ü neşr**(2): Müretteb ve müşevveş. **7.Muâzala-i maneviyye**(bir kelimeden iki mânâ murat olunup bunları doğru şekilde kullanmaktır. **8.Tevriye ve ihâm**(3). **9.Mübalâğa**(5): Tebliğ, igraki gulüv. **10.Hüsn-i ta'lil**(3). **11.İrsal-i mesel**(2). **12.Cem'**(ş). **13.Tefrik**(ş). **14.Cem' maa't-tefrik**(ş). **15.Taksim**(ş). **16.İktibas**(ş). **17.Tariz**(ş) verilir.

Kitabın sonundaki usul-ı şiir bölümünde ise kafiye, redif, mısra, gazel örnekleri vardır. Şâiri belli olmayan ondört beyit örnek verilir.

Bu eserin bir önemli özelliği idadî öğrencisinin bilmesi gerekli edebiyat bilgilerini muhtasar bir şekilde göstermesidir.

Ruscuklu M. Hayri, **Belâgat(1890)** adlı kitabını İzmir İdadisinde okuttuğu lisân-ı Osmanî derslerinden derleyerek hazırlamıştır. Klâsik mânâda bir belâgat

kitabı olmasına rağmen şiveye mugayeret, teşhis ve intak, noktalama işaretleri gibi yeni konulara da yer vermiştir.

Önce ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedînin klâsik tarzda tanımları verilir. Daha sonra kelimede ve kelâmda fesahat da aynı klâsik tarzda anlatılır.

Kelimede fesahatta tenâfür-i hurûf, kıyasa muhalefet(Sâmi Paşa, Nef'î, Namık Kemal, Nâbi), garabet(Şâiri belli olmayan bir beyit, Nergisî'nin nesri) gösterilir.

Kelâmda fesahatta tenâfür-i kelimat(şâiri belli olmayan bir beyit, Çelebizâde Âsım Efendi, Sürûrî), za'f-ı telif(Muallim Naci-2, Sâmi), tetâbu-ı izâfât(Fuzulî-n), takid, kesret-i kelâm(Nâbi, Abdülhak Hâmid, şâiri belli olmayan bir beyit), şiveye mugâyeret(şâiri belli olmayan bir beyit) gösterilir.

İlm-i meânî bahsinde de **kelâm**(Nef'î, Namık Kemal-n), **müsnedünileyh, müsned, inşâ cümleleri**(Muallim Naci, Namık Kemal, Akif Paşa, Gâlip Dede, Nâbi, Nevzad Bey-2, Nedim, Nef'î, şâiri belli olmayan üç beyit), **isnad, kasr, atıf, müsâvât**(İzzet Molla, Nergisî), **icaz**(Nef'î), **ıtnâb**(Ebussuud) konuları klâsik belâgat anlayışı ile anlatılır.

İlm-i beyanda da **hakikat, mecaz**(Nâbi, Muallim Naci, Hüsnü), **teşbih**(İbni Kemal, Nef'î, şâiri belli olmayan bir beyit), **istiâre**(Fâzıl), **kinaye**(Nâbi) klâsik bilgiler ışığında ifade edilir.

İlm-i bedîde önce **mânâya ait san'atlar** ele alınır:

1.Tıbâk; Akif Paşa

2.Müraat-ı nazîr; Namık Kemal, şâiri belli olmayan bir beyit

3.Müşâkele; Abdülhak Hâmid

4.Aks

5.Rücû; Şinasi

6.Leff ü neşr; Kâzım Paşa(ş), şâiri belli olmayan bir beyit

7.Hüsn-i ta'lil; şâiri belli olmayan bir beyit

8.Mübalâğa; Muallim Naci, Hakkı Bey, Nef'î(ş2)

9.Teşhis ve İntak, hakikî ve hayalî, cismanî ve ruhanî varlıkları eşyada farz ederek onları konuşturmaktır. Namık Kemal(n)

10.İltifat; Abdülhak Hâmid(n)

11.Tecâhül-i ârifâne; şâiri belli olmayan bir beyit

12.Beraat-ı istihlâl; Mebâni'l-İnşâ

13.Edeb-i Kelâm

14.Telmih; Fehim(ş)

Lâfza ait san'atlar:

1.Cinas; Nef'î(ş2), şâiri belli olmayan bir beyit

2.Seci; Namık Kemal(n)

3.Teşdîd- iltizam-ı mâlâ-yelzem, fâsılalar secili ve kâfi iken ondan önceki harfler veya kelimelerde de secii tekrar etmektir. "Köprülüzâde merhum ilim ve kemal ile tezyin-i zât ederek âlim-i insaniyyette ser-menzil-i saadete vâsıl ve bu sayede kazandığı iktidar ve reviyyet sebebiyle müsned-i celîl-i sadarete nâil olmuş bir vezir-i hamiyet-semir idi."

4.Muvâzene; şâiri belli olmayan bir beyit

5.Tevriye; şâiri belli olmayan bir beyit

6.Reddü'l-acz ales'sadr; şâiri belli olmayan bir beyit, yazarı belli olmayan bir nesir

7.İştikak, esasen bir maddeden alınan bir kaç kelimeyi bir yerde bulundurmaktır. Vehbi'nin beyti

Kuş dili söyleyerek böyle kafeslerde şakır

Kim dedi bülbüle bu bağda olsun şakrak

8.İktibas; Fuzulî, Muallim Naci(ş)

9.Telmih; şâiri belli olmayan bir beyit

Hatime kısmında noktalama işaretlerinin Fransızca'dan alındığını belirtip dilimizde keşide-i menkut(.-); (Namık Kemal'in bir nesrini örnek verir), muhavere(-), tırnak, muterize( ) işaretlerinin kullanıldığını söyler.

Manastırlı Mehmet Rıfat'ın, tedrisat-ı idadîyye kütüphanesi yayınları arasından çıkan **Mecâmiü'l-Edeb(1891)**in ders kitabı olduğuna dair bir kayda rastlayamadık. Yalnız "tedrisat-ı idadîyye kütüphanesi" yayını olması bizi tereddüde sevketti. Muhtemeldir ki kitap bir yardımcı ders kitabıdır. Bunun için listemize almamazlık edemedik. Mecâmiü'l-Edeb, ilm-i belâgat, usul-ı şiir, usul-ı ifade, terâcim-i mütenevvia isimleri ile dört ciltten oluşur. Birinci cilt ilm-i belâgat usul-ı fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî kitaplarını ihtiva etmektedir. İkinci cilt olan usul-ı şiir ilm-i aruz, fenn-i kafiye, aksam-ı şiir kitaplarından meydana gelir. Üçüncü cilt olan usul-ı ifadede ahval-i tahrir, usul-ı kitabet ve hitabet, usul-ı tenkid kitapları vardır. Dördüncü cilt ise tercümelerden ibarettir. Biz burada konumuz itibariyle ilk üç cilt üzerinde duracağız.

Birinci cildin ilk kitabı olan usul-ı fesahat bahsine başlamadan önce edeb kelimesinin tarifi ele alınır. Yazara göre edeb, hatalardan sakınmayı bilmektir ki ona şahip kişiyi utanılacak hallerden korur. Edeb nefsî ve dersî diye ikiye ayrılır.

Edeb-i nefsî denilen kuvve-i muhayyile de vehbî ve kesbî diye gruplandırılır. Edeb-i vehbîde güzellik ve iyiliklere sebep olamak üzere fıtrat-ı asliyyede zikredilen

ilahî bir mevhibedir. Edeb-i kesbî terbiye ve tezhib vâsıtasıyla mehâsin-i ahvâl ve fezâil-i efâle nefsin yönlenmesidir.

Edeb-i dersî insanların eltâf-ı kelâm ile ifade-i meram etmelerine yardımcı olan âletlerden ibarettir: Lügat, sarf, iştikak, nahiv, meânî, beyan, aruz, kafiye, hatt, inşâ, karz-ı şiir, tarih. Bunlara aynı zamanda ulûm-ı edebiyye de denir.

Yazar, Mecâmiü'l-Edeb adıyla yazılan bu mecellede ilm-i edebin esas kısımları olan meânî, beyan, bedî, aruz, kafiye ilimleri ile kitabet ve hitabet hallerinin anlatılacağını bildirir.

Ayrıca fesahat, meânî, beyan ve bedî ilimlerinin hepsine birden ilm-i belâgat dendiği ve Lisân-ı Osmanînin belâgatının Arap ve Fars belâgatlarına bağlı olduğu belirtilir. Arapça edebî ve fennî terimlerin dilden çıkarılırsa dilin fakirleşeceği de söylenir. Farsça ile ilgili yorum olarak da Namık Kemal'in "Bahar-ı Dâniş" mukaddimesini verir.

Yazara göre eski eserleri anlamak için İran'ın şive-i edebîsini öğrenmek lâzımdır. Eğer Farsça'dan tamamen kopulursa Osmanlı Türkçesinin tarihinin bile bilinemeyeceği söylenir. Çünkü tarihe dair kitapların Farsça ağırlıklı yazıldığı açıklanır.

Yazar, Mecâmiü'l-Edeb'i yazarken yararlandığı Arapça ve Farsça kitapların isimlerini verir. Türkçe'den de İsmail Ankaravî'nin Miftahü'l-Belâga, Süleyman Paşa'nın Mebâni'l-İnşâ, Recâîzâde Ekrem Bey'in Tâlim-i Edebiyat, Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniyye, Diyarbakırlı Sait Paşa'nın Mizânü'l-Edeb, Abdurrahman Süreyya'nın Sefine-i Belâgat, Muallim Naci'nin Mecmua-i Muallim ile Istılâhat-ı Edebiyye, Abdurrahman Fehmi'nin Tedrisat-ı Edebiyye eserlerinden yararlandığını kaydeder.

Fesahat bahsinde önce klâsik anlayıştaki fesahatı bozan unsurlar gösterilir:

Kelimede fesahatı bozan unsurlar tenâfür-i hurûf(Nâbi, Emrü'l-Kays-ş), garabet, kıyasa muhalefet(Vâsıf, Esad Muhlis Paşa-ş), elfâz-ı mübtezele(Daha önce Ali Nazîma'da kelâmın lâfızla ilgili olan şartları arasında geçer. Nef'î, Fuzulî, Hoca

Baki, İshak Efendi, Âşık Ahmet Paşa, Keçecizâde İzzet Molla, Hayalî, Ruhî-i Bağdadî, Râgıp Paşa, Sırrı, Zâtî-ş)dir.

Kelâmda fesahatı bozan unsurlar olarak da tenâfür-i kelimât(Tercüme-i Télémaque, Nâbi-ş), za'f-ı telif(Mütenebbî,Vâsıf-ş), takid(Fehim, Mütenebbî-ş), nâbecâ tekrar(Mevlâna, Şeyh Sadi, Refet, Nedim, Nâbi-ş), tetâbu-ı izâfât(Ruhî-i Bağdadî, Fuzulî, Sâbit-ş) verilir.

Yazar, tetimme bölümünde Tâlim-i Edebiyat ile Tedrisat-ı Edebiyye'nin, usul-ı fesahat ve üslûb-ı kelâmı "kemal-i maharetle" birleştirerek yeni bir tarz oluşturduklarını, kendisinin de bu tarzdan bahsedeceğini bildirir. Ayrıca yazar, burada Tâlim-i Edebiyat'a göre daha muhtasar bulduğu Tedrisat-ı Edebiyye'den faydalanacağını söyler. Böylece üslûbun umumî şartları veya erkân-ı fesahat ile üslûbun hususî şartları veya vücûh-ı belâgat bahsine geçilir ki yukarıda bahsedilen kitapların tekrarıdır.

Üslûbun umumî şartları:

1.Vuzuh: Ziya Paşa(n), Fuzulî(ş), Sait Bey(n)

2.Hâliset:

3.Tabiiyyet: Pascal(n), Sâmi Paşazâde Sezaî(n), A.Hâmid(ş), Menemenlizâde Mehmet Tâhir(ş)

4.Münakkahıyyet: Subhi Paşa(n), Münif Paşa(n), Recâîzâde(ş)

5.Asalet: Ruhî-i Bağdadî(ş), Ziya Paşa(ş), Nâbi, Çelebizâde Âsım(ş), Sait Bey(ş)

6.Mutabakat: Namık Kemal(n2), Pertev Paşa(n)

7.Ahenk: Mütenebbî(ş), Boileau(n)

Bunlar, yazarın da adını, kitabın başında andığı yeni tarzda kitaplardan gelmektedir.

Üslûbun hususî şartlarının ise ilm-i meânî bölümünde anlatılacağı belirtilir. Fakat ilm-i meânîde bununla ilgili her hangi bir açıklama yapılmaz.

İkinci kitap olan **ilm-i meânî**de önce **müsnedünileyh**in ahvâli ele alınır ve bu bahiste Fuzulî (ş), Şeyh Sadi (ş5), Riyazî (ş4), Felekî (ş), Baki (ş2), Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey (ş), Kâzım Paşa (ş), Nâbi (ş4), Âsım Çelebi (ş), Vâsıf (ş), Hayalî (ş), Râgıp Paşa (ş), Akif Paşa (ş2), Necati (ş), Nef'î (ş3), Reşid Paşa (ş), Cevdet Paşa (ş), Fuzulî (ş4), Tayyar Paşa (ş), Haşmet (ş), Beliğ (ş), Sünbülzade Vehbi(ş2), Şekercizade (ş), İzzet Molla(ş), Sürûrî (ş2), Sultan Mahmud Gaznavî (ş), Cevdet Paşa(ş) örnekleri verilir.

Daha sonra ikinci bâbda **müsned** anlatılır ve Hâzık (ş), Nahifî (ş), Fuzulî (ş2), Ziya Paşa (ş), Nev'î (ş), Cevdet Paşa (ş4), Sırrı (ş), Nâbi (ş), Kâzım Paşa (ş), Esad Bağdadî (ş), Nef'î (ş), Yahya (ş), Âsım Çelebi (ş), Fasih Dede (ş), Haşmet (ş), Emrî(ş), Nâilî(ş) örnekleri gösterilir.

Üçüncü bâbda ise **mütemmimat-ı cümle**nin unsurları olan hal, temyiz, müteallikat-ı fiil anlatılır ve Nazîm(ş), Sırrı (ş), Cevdet Paşa (ş), Âsım Çelebi (ş) örnekleri verilir.

Dördüncü bâbda **isnad-ı haberî** başlığı altında isnad-ı hakikî ve isnad-ı mecazî söz konusu edilir. Haberin kasrından, ibtidâî, talebî, ısrarî, tekidî ve inkârî haber çeşitlerinden bahsedilir. Baki (ş), Nâbi (ş), Beliğ (ş), İzzet Molla (ş).

Beşinci bâbda işlenen **inşâ** bahsi de talebî ve gayr-ı talebî olarak ayrılır. Nâbi (ş2), Cevdet Paşa (ş2) Leyla Hanım (ş), Hâmi(ş), Sâmi(ş), Muallim Naci(ş2), Şehrî (ş), Nef'î (ş), Fuzulî (ş), Abdülhak Hâmid(ş), Feyzi-i Kadîm(ş), Nihanî (ş).

Altıncı bâbda anlatılan **kasr** bahsi önce kasr-ı zevkî ve kasr-ı vaz'î diye sınıflandırılır. Kasr-ı zevkî, müsnedünileyhin ve takdimi olan bazı müteallikat-ı fiilin tehirlerinden dolayı kelâmda zuhur eden kasrdır. Kasr-ı vaz'î, kasrın edatlarla isbatı veya nefyi yoluyla yapılır. Yazar, kasrı ayrıca hakikî ve izafî diye de gruplandırır. Baki (ş), Cevdet Paşa (ş).

Yedinci bâbda **vasl ve fasl** işlenir. Atıf ve rabtın şartları, vâsıtaları, usul-ı sebk ve kısımları anlatılır. Nâbi (ş), Galip Dede (ş), Aynî (ş), Vâli-i Amedî(ş2), Agâh(ş), Necati(ş), Safvet(ş), Hâmi(ş), Esad Muhlis Paşa(ş), Fuzulî(ş), Baki (ş2), Sâbit(ş), Ruhî-i Bağdadî.

Sekizinci bâbda **icaz, ıtnâb ve müsâvât** söz konusu edilir. İcaz, icaz-ı muhal ve icaz-ı makbul diye ikiye ayrılır. Cevdet Paşa (ş), İbni Kemal(ş). Itnâb, ıtnâb-ı muhal ve ıtnâb-ı makbul diye iki şekilde sınıflandırılır. Yavuz Sultan Selim(ş), Nef'î(ş4), Fâzıl(ş), Galip Dede(ş), Hüdayi(ş), Nâbi(ş2), Hanefi(ş), Belîğ(ş), Namık Kemal(n), Râgıp Paşa(ş2), İzzet Molla(ş), Nâilî-i Kadîm(ş), Sünbülzade Vehbi (ş). Müsâvâtta Ebuzziya Tevfik (n) örnek verilir.

Mecâmiü'l-Edeb serisinin 3. kitabı olan **İlm-i beyan**da önce **mecaz** başlığı altında **mecaz-ı mürsel** ve alâkaları, **istiâre, teşbih** anlatılır ki Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniyye'deki bahislerinin tekrarıdır.

Mecaz-ı mürsel: Süleyman Paşa (ş3), Pertev Paşa (ş), Râgıp Paşa (ş), Sabri Şâkir (ş), Vehbi-i Kadîm (ş). **İstiâre:** Sadullah Paşa (ş2), Namık Kemal (ş), Râgıp Paşa (ş), Şinasi (ş), Hâmi (ş2), Rahmi (ş), Nâbi (ş2), Esad Muhlis Paşa (ş), Neşâtî (ş), Hoca Hafız (ş), Hoca Tahsin (ş), Belîğ (ş3), Fuzulî (ş2), Hace-i Cihan (ş2), Yusrî (ş), Emrî (ş), Nef'î (ş2), Cevdet Paşa (ş4), Vâsıf(ş), Fâzıl(ş). **Teşbih:** Vehbi (ş), Râgıp Paşa (ş2), Fuzulî (ş), Nüzhet (ş), Sadi (ş), Azerî (ş), Vâsıf (ş), Nedim (ş), Fitnat Hanım (ş).

Daha sonra ayrı bir başlık olarak kinaye incelenir. **Kinaye** mânâ ve kasıd cihetleriyle ikiye ayrılır. Mânâ cihetinde telvih, remz ve ima anlatılır. Kasıd cihetinde ise mevsufa(kinaye-i müfrede ve mürekkebe), sıfata(kinaye-i baîde ve karîbe) veya sıfatı mevsufa isnad etmek ele alınır. Farsça ve Arapça birer şiir örnek verilir.

Mecâmiü'l-Edeb serisinin 4. kitabı olan **İlm-i bedii**de önce **lâfza ait san'atlar** ele alınır:

1.Cinas ve mülhakâtı(kalb, iştikak, reddü'l-acz ale's-sadr, aks ü tebdil ü tedvir) bahsinde kendisinden önceki belâgat kitaplarındaki cinas bahislerinin tamamı

verilmiş gibidir; cinas çeşitlerinin çokluğu dikkat çeker. **Cinas-ı tam**(cinas-ı mümâsil, cinas-ı müstevfî, cinas-ı muharref) ve **cinas-ı nâkıs** (cinas-ı mutarraf, cinas-ı müzeyyel, cinas-ı müşevveş), **cinas-ı müterâkib**(cinas-ı muzari, cinas-ı lâhık), **cinas-ı hattî, cinas-ı lâfzî, cinas-ı mürekkeb**(cinas-ı mefruk, cinas-ı müteşâbih).

Vâsıf (ş4), Nef'î (ş2), Lâmi (ş4), Sünbülzade Vehbi (ş2), Hoca Hafız(ş), Sâmi Paşa (ş), Muallim Naci (ş), Halilî (ş), Nazîm (ş2), Sürûrî-yi Kadîm (ş), Âsım Molla (ş), Râgıp Paşa (ş), Sâbit (ş), Fuzulî (ş), Salebî (ş), Razî (ş), Namık Kemal (ş), Pertev Paşa (ş).

2.Seci (seci-i murassa, seci-i mütevâzi, seci-i mutarraf) **ve tevâbii** (tasri, muvâzene, lüzum-ı mâlâ-yelzem, tarsi). Râgıp Paşa (ş2), Fitnat Hanım (ş), Sâyî (ş), Sâmi (ş), Nef'î(ş), Nâbi (ş), Namık Kemal (ş), Lâmi (ş).

Mânâya ait san'atlar:

1.Cemiyyet: Münâsip ve mukabil olan manâları bir araya getiren san'atlardır ve mutabakat(mukabele, tezad, tıbâk), müraat-ı nazîr, ihâm-ı tenâsübden oluşur. **Mutabakata** örnek Akif Paşa(n),(ş), Arapça(ş2), Farsça(ş2), Süleyman Paşa(ş), Behçet(ş), Aynî(ş), Baki(ş); **müraat-ı nazîre** örnek Râgıp Paşa, Arapça(ş), Farsça(ş), Veysî(ş); **ihâm-ı tenâsübe** örnek Arapça(ş), Seyid Vehbi(ş2), Nüzhet(ş) verilir.

2.Tensik: Mânâların güzel bir şekilde tensikini gerektiren san'atlardır ve **siyakâtü'l-âdâd**(Arapça(ş), Farsça(ş), Aciz(ş)), **tensikü's-sıfat**(Arapça(ş), Sadi(ş), Fuzulî(n), Ganizâde(ş)), **cem'**(Arapça(ş2), Farsça(ş2), Nef'î(ş), Baki(ş)), **tefrik, taksim**(Arapça(ş), Farsça(ş), Nef'î(ş)), **cem' maa't-tefrik**(Arapça(ş2), Farsça(ş), **cem' maa't-taksim**(Arapça(ş), Farsça(ş), Süleyman Paşa(ş)) , **cem' maa't-tefrik ve't-taksim**(Arapça(ş), Farsça(ş), Süleyman Paşa(ş)), **leff ü neşr**(Arapça(ş), Farsça(ş2), Kâzım Paşa(ş), Nablisî(ş), **müzâvece**(Nâbi(ş), Arapça(ş))den meydana gelir.

3.İrcâ: Tanımı yapılmaz; hemen kısımlarına geçilir: **Tecrid**(Fuzulî(ş), Sâbit(ş), Fâzıl (ş), Nedim (ş), Neşet (ş)). **İltifat** (Lâmi (ş), Sâbit (ş), Nef'î (ş), Arapça(ş), Farsça(ş3)). **Rücû** (Arapça(ş), Farsça(ş), Nef'î (ş)).

4.Tezkâr: Tezyin ve tebyin maksadıyla kelâmda bazı şeylerin tezkâr için söylenmesidir. **Müşâkele**(Arapça(ş), Farsça(ş)), **istitrad, teşâbüh-i etrâf**(Arapça(ş)), **irsad** (Sürûrî (ş), Arapça(ş), Farsça(ş)).

5.Ta'lil: Kelâmda illet-i münâsebe iradıyla hüküm ve meâli tezyin eden san'atlardır. **Hüsn-i ta'lil** (Fuzulî (ş), Arapça(ş), Farsça(ş)), **mezheb-i kelâmî**(Arapça(ş), Farsça(ş)).

6.Tecâhül-i ârif: Farklı bir tanımı yoktur. Nef'î (ş), Süleyman Paşa (ş), Hüdayi (ş), Arapça(ş), Farsça(ş).

7.Mübalâğât: Tebliğ (Nâbi (ş), Arapça(ş)), **igrak**(Arapça(ş), Farsça(ş)), **gulüv** (Nef'î (ş2)), **ifrat** (Sünbülzade Vehbi (ş)), **tefrit** (Sünbülzade Vehbi (ş)), **iktisad** (Sünbülzade Vehbi (ş)).

8.İstidrak: Yerme gibi görünen kelimeler ile medh veya medh zannedilen kelimeler ile yerme usulleridir. **Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zemm** (Lâmi (ş), Nâbi(ş), Arapça(ş), Farsça(ş)), **tekidü'z-zemm bimâ-yüşbihü'l-medh.**

9.Telvihât: Lâfız ve mânâ cihetiyle başka bir mânâya işaret ederek maksadı parlak göstermeye medar olan san'atlardır. **Müğalâta-i maneviyye, tevriye**(İzzet Molla (ş), Arapça(ş)), **istihdam** (Hayalî (ş)), **tevcih**(Arapça(ş)), **tariz, telhic, remz.**

Kitabın sonundaki mülhakât-ı bedî başlığı altında zihinleri kuvvetlendirme gibi faydalı şeylere sebep olan bazı san'atların burada zikredileceği ve kullanımlarına göre üçe ayrılacağı belirtilir.

1.Mülhakât-ı müfide: Gerçekten faydalı olanlar diye gösterilir. **İrsal-i mesel** (Hevâyî (ş), Râgıp Paşa(ş), Arapça(ş), Farsça(ş)), **iktibas, tazmin** (Arapça(ş), Sünbülzâde Vehbi (ş), Enverî (ş)), **akd u hal** (Sünbülzade Vehbi (ş)), **ahz u sirka** (Sâib (ş), Sünbülzâde Vehbi (ş), Fehim (ş)), **telmih** (Akif Paşa (ş)).

2.Mülhakât-ı mutavassıta: "Teşhîz-i ezhân"a yardımcı olanlar diye tanımlanır. **Mülemma** (Fuzulî (ş)), **muamma** (Arapça(ş), Farsça(ş), Nâbi (ş), Sünbülzade Vehbi (ş)), **lügaz** (Arapça(ş), Farsça(ş), Sünbülzade Vehbi (ş), Safderî (ş)), **tarih** (Hızır Bey (ş), Sürûrî (ş7), Hâşimî (ş)).

3.Mülhakât-ı zâide: Ediplerin daha sonra letâif nev'inden kabul ettiği san'atlardır.

a)Mütelevvin: Bir beytinokunuşunda gayet az bir değişiklik icrasıyla beytin mebni olduğu vezinden başkasına intikalidir.

b)Mûsel: Bir mısraın içerdiği harflerin hepsini hurûf-ı muttasıladan olmasıyla hepsinin bir kalemde bir kelime gibi yazılmasıdır.

c)Makta: Mûselin zıddıdır. Beyit veya kıt'ada hiç bir harf-i muttasıl bulunmayıp huruf-ı munfasıladan mürekkeb olmasıdır. Arapça(ş), Farsça(ş).

d)Hazf: Hecenin harlerinden birini bir kasidede bi'l-iltizam bulundurmamaktır. Farsça(ş)

e)Mühmel: Mısra veya beytin harflerinin tamamıyla noktasız harflerden olmasıdır. Arapça(ş), Farsça(ş).

f)Mu'cem: Bütün harflerin noktalı olmasıdır. Arapça(ş)

g)Raktâ: Şiirin bir harfi noktalı diğer harfi noktasız olarak baştan sona kadar böyle olmasıdır. Farsça(ş).

h)Hayfa: Şiirin bir kelimesi mu'cem diğeri mühmel olmasıdır. Farsça(ş).

ı)Tashîf: Şiirin kelimelerinden bazı harflere nokta ilâvesi ve bazılarından nokta hazfi ve mütekarribü'l-mahrec ve mümâsilü'l-şekl harflerin tebdîli ile önceki mânânın değişmesidir. Arapça(ş)).

Mecamiü'l-Edeb'in ikinci cildi olan **Usul-ı Şiir**de önce şiirin tarifi yapılır ve daha sonra şiirin vezinli, kafiyeli olması gerekmediği açıklanır. Fakat aynı zamanda

vezinli ve kafiyeli söz söylemenin fitraten takdir edilen bir güzellik olduğu, çok eskiden beri vezin ve kafiye kullanılarak şiirin tarifi yapıldığı da belirtilir. Şiir söylemek için gerekli olan şartları da şu şekilde sıralar: 1.Doğuştan kabiliyetli olmak 2.Ulûm-ı edebiyyeye vâkıf olmak 3.Usul-ı vezne ıtlâ 4.Kafiye usullerini bilmek 5.Şiirin kısımlarına vâkıf olmak. Fuzulî (ş).

Daha sonra ikinci cildin ilk, serinin beşinci kitabı olan **İlm-i aruz** bahsine geçilir. Aruz kelâmı, kendine mahsus vezinlere uygun kılan ve bununla manzum kelâm söylemek usullerini öğreten, vezinlerin doğrusunu yanlışından ayırt edip, bir kelâmın manzum olup olmadığını tamamiyle bildiren ilimdir. Kelimelerin hareke ve sükunlarının efâil ve tefâil vezinlerine göre ayarlandığı belirtilir. Aruzun rükünleri olarak sebep, veted, fâsıla gösterilir. Bunlar harflerin sakin veya müteharrik olmasına göre belirlenir. Ayrıca aruzun bahir örnekleri ile takti de açıklanır. Taktide Fitnat Hanım'ın bir şiiri örnek verilir.

Serinin altıncı kitabı olan **Fenn-i Kafiye**de önce nesirde kafiye kullanmanın moda olduğu fakat nazımda usul ve kaidesine göre kafiyenin kullanılması gerektiği söylenerek kafiyenin tanımına geçilir. Yazar, kafiyeyi **mücerrede** ve **mürekkebe** diye ikiye ayırır. Fuzulî, Nâbi, Sâbit, Okçuzâde, (ş2?), Sünbülzâde Vehbi'nin şiirlerinden örnek verilir. Mürekkeb kafiye de kendi içinde **müreddefe, müessese, mukayyede** bölümlerine ayrılır. Bazen harf-i reviden sonra zamir veya edatlar veya bir kelime aynen tekrarlanır ki o tekrar eden şey zamir veya edat(ek) olursa ona "**vasl ü şâygân**", eğer kelime olursa redif denildiği gibi bazen de kafiyeyi içeren kelimeden önce ayrı bir kelime tekrarlanırsa "**hicâb**" denir. Bu açıklamalardan sonra alfabetik sıraya göre kafiye çeşitleri verilir. Kaydedilen şiirlerin şâirleri belirtilmez.

Riyazî (ş), Fuzulî (ş3), Belîğ (ş), Nâbi (ş4), Hoca Neşet (ş2), Seyid Vehbi (ş), Kâmi (ş), Nev'î (ş), Vehbi (ş), Şeyh Galip (ş).

Mecâmiü'l-Edeb'in yedinci kitabı olan **Aksam-ı Şiir** de şu kısımlardan oluşur:

Beyit: Fehim-i Kadîm (ş), Esad Bağdadî (ş), Baki (ş), Râgıp Paşa (ş2), Arifî (ş), Şerif (ş), Sâmi(ş), Nâbi (ş), Sünbülzade Vehbi (ş), Haşmet (ş), Belîğ (ş).

Rubaî: Nâbi (ş), Haşmet (ş), Nef'î (ş), Lebib Efendi (ş).

Kıt'a: İzzet Molla (ş), Sünbülzade Vehbi (ş), İbni Kemal Fuzulî (ş), Nef'î (ş), Baki (ş).

Gazel: Fitnat Hanım (ş), Fuzulî (ş), Esad Muhlis Paşa (ş), Baki (ş), Nef'î (ş), Belîğ (ş).

Kaside: Nesîb: Nef'î (ş2), Belîğ (ş), Ziya Paşa (ş). Münacaat: Nâbi (ş). Naat: Nâbi (ş), Fuzulî (ş). Medhiye: Nef'î (ş2). Fahriye: Nef'î (ş).

Terkib-i Bend: Ruhî-i Bağdadî (ş), Baki (ş).

Terci-i Bend: Fuzulî (ş).

Hicviyye:

Mesnevi: Sünbülzade Vehbi (ş), Süleyman Dede (ş), Hakanî (ş), Vâhîd (ş).

Musammat: Murabba: Fuzulî (ş). Muhammes: Vâsıf (ş). Musabba: İzzet Molla (ş). Müsemmen: Galip Dede (ş). Muaşşer: Vasıf (ş). Şarkı. Murabba şarkı.

Hamasi veya tard-ı rekib: Bir muhammes çeşididir. Galip Dede (ş).

Tahmis: Cevdet Paşa (ş).

Tesdis:

Müstezad: Nedim (ş).

Mecâmiü'l-Edeb'in sekizinci kitabı olan **Ahval-i Tahrir** kelâmın şartları ve erkânından bahsederek başlar. Kelâm manzum veya mensur olur. Kelâm-ı manzuma ait kurallar ve örnekler daha önce verildiği için burada sadece kelâm-ı mensur anlatılacaktır. Yazar, kelâm-ı mensurun tahriren olan kitabet ile takriren olan hitabetten ibaret olduğunu belirtir. İlm-i belâgata uygun olarak söylenilen kelâmın tamamıyla hale uygun olup beğenilmesi, daha bir takım şartlar ve erkânın

bilinmesine bağlıdır ki bu kitapta da onların en mühimleri ayırt edilerek iki mebhas üzerinde durulacaktır.

Birinci mebhasda **kelâmın şartları** lâfza ve mânâya ait olmak üzere ikiye ayrılır ki Mebâni'l-İnşâ'daki bahsin tekrarıdır.

Lâfza ait olan şartlarda Akif Paşa(ş), Yusuf Kâmil Paşa(n), Fuzulî(n), Namık Kemal(n2), mânâya ait olan şartlarda ise Nergisî(ş2),(n?) örnek verilir.

Yazar, daha sonra **edebî eserlerdeki tarzlar** üzerinde durur. Edebî eserlerde meşhur olan tarzlar üç kısımdır: 1.Kelâmın fıkraları arasında secie uyarak "olduğundan, bulunmakla, bulunmagın, olmuş" gibi revâbıt söylenerek bir kelâmın başından kesintisiz sonuna kadar gidilmesi ve maksad ne ise onu bir cümleye derc ile söze son verilmesi veya secie fazlası ile uyarak mefsul yazılmasıdır. 2.Zikredilen râbıtalar olmayarak fıkraların mânâca irtibatı da gözetilmeyerek "ve dahi, malum ola ki, ama, kaçan, ola ki,vb." gibi tâbirlerle kelâmı bağlamak tarzıdır. 3.Fıkraların birbirine lâfzen ittisâk ve tevhidleri gözetilmeyerek münasebet geldikçe, bir maddenin kesintisini durum müsaade ettikçe kelâma fâsıla vererek ibarenin revâbıt-ı lâfziyyesine bedel mânâca râbıtanın vücudunu iltizam eylemek usulüdür.

Bunlardan ilk ikisine "**usul-ı atika**", üçüncüsüne "**usul-ı cedide**" denir.

Usul-ı atika, makbul veya gayr-ı makbul olur. Makbul olan tarz-ı atik baştan aşağıya kadar kelâmın bilâ-fâsıla devamıdır veya iltizamı birtakım seciler mefsul olarak söylenmesidir. Bunlar da belâgat kurallarına muhalif bir şey olmayıp tamamen uygun iseler de birinci usulün anlaşılması zor, ikinci usulün söylenmesi zor olduğundan Edebiyat-ı Cedideye göre her ikisi de makbul değildir. Yeni edebiyatçılar tarafından birincisine "zincirleme", ikincisine "silsile-i seci" adı verilir.

Silsile-i secii oluşturan tarz-ı mevsul ve tarz-ı mefsul da şu şekilde anlatılır: Tarz-ı mevsul-ı atik iki kısımdır: a)Tarz-ı atik-i âli; kendisinde revâbıt-ı kelâmiyye az olmakla beraber alışıldık ve selîs kelimeler ile ifade olunan, belâgata uyması cihetiyle âlimâne yazılan yazılardır. Fuzulî(n), Veysî(n), (n?) b)Tarz-ı atik-i âdi;

mevsul olarak yazılan ve revâbıt-ı kelâmiyyeyi fazlasıyla bulunduran usuldür. Bunda çoğunlukla mânânın anlaşılması müstaîr olur.

Tarz-ı mefsul-ı atikin ise usul-ı atikanın en alâ tarzı olduğu belirtilir. Sinan Paşa(n)

Gayr-ı makbul olan tarz-ı atik de tarz-ı muğlak ve tarz-ı bârid diye ikiye ayrılır. Yusuf Kâmil Paşa(n).

Tarz-ı muğlak; zincirleme usulünün en fenası olan ve bir çok garip ve alışılmadık kelimeler ile beraber anlaşılması, okunması zor olan tarz-ı müselseldir.

Tarz-ı bârid; tatsız tâbirler ve münâsebetsiz râbıtalar ile dolu olarak okuyana asla şevk ve sevinç vermeyip uyuşukluğu davet eden, zabtı zor olan ifadedir.

Mehmet Rıfat, bu açıklamaları yaptıktan sonra Namık Kemal'in tarz-ı cedidi teşvik eden Tasvir-i Efkâr'da yayımlanmış olan "Edebiyat" adlı makalesi ile "Bahar-ı Dâniş" adlı kitabının önsözünü verir.

Tarz-ı cedid üzere yazanlar olarak Akif Paşa(n), Reşid Paşa(n), Şinasi(n), Namık Kemal(n), Ziya Paşa(n), Cevdet Paşa(n), Sırrı Paşa(n), Midhat Efendi(n), Sait Bey(n), Recâîzâde(n), A.Hâmid(n), Mualimm Naci(n), Sâmi Bey(n), Ebuzziya Tevfik(n), Hâmid Vehbi Efendi(n), Abdurrahman Fehmi(n) kaydedilir. Ayrıca Mehmet Rıfat, kendi eserleri olan "Usul-ı Bedâyi" ile "Menâkıb-ı Tabiiyyât"tan da örnekler verir.

Tarz-ı cedid de tarz-ı atik gibi âli ve âdi kısımlarına ayrılır. Yukarıda beyan edilen eserler âli olanlardır; yazar, bunlar üzerinde yorum yapmaya gerek duymaz. Tarz-ı cedidin âdi kısmı ise makbul ve menfur diye ikiye ayrılır.

Makbul olan tarz-ı âdi; yirmi otuz seneden beri herkesin doğruca ve açıkça yazabilmeye başladığı sade bir üslûptur. Midhat Efendi(n).

Menfur olan tarz-ı âdi ise dilin ihtiyacı olan şeyler bilinmediğinden dolayı ağzına geleni yazmak, imlâya dikkat etmemek, bir çok ecnebi kelimeler kullanmaktır.

Yazar, tarz-ı cedid-i âli üzere en çok yazanın Namık Kemal, makbul olan tarz-ı âdi üzere en çok yazanın ise Ahmet Midhat olduğunu söyler.

İkinci mebhasta erkân-ı kelâm olarak ibtida, tahallüs, maksad, intiha verilir ki bunlar esasen kompozisyonla ilgili olup daha önceki eserlerde zikredilmiştir.

Serinin dokuzuncu kitabı olan **Usul-ı Kitabet ve Hitabet**te önce kitabet bahsi ele alınır. **Kitabet,** telif ve tercüme tarzında kitap ve risalelerin, resmî ve gayr-ı resmî her nev'i muhâberât ve mükâtebâtın kelâm-ı mensur ile tahriren ifadesine denir. Kitabet şu şekilde ikiye ayrılır:

1.Telif ve tercüme ilmî, edebî ve tarihî olarak sınıflandırılır. **İlmî eserler** fen ve araştırma konularını içeren eserlerdir. **Edebî eserler** ise ahlâkî eserler, emsâl, hikâyeler ve tiyatro gibi kısımlardan ibarettir. **Ahlâkî eserlere** Namık Kemal'in İbret gazetesindeki ahlâkla ilgili yazıları; emsâle Şinasi'nin Durub-ı Emsâl-i Osmaniyye'si; hikâyelere Namık Kemal'in Cezmi, İntibah adlı romanları; tiyatroya Namık Kemal'in Zavallı Çoçuk, Akif Bey adlı eserleri örnek verilir. Tarihî eserlere geçmeden önce tarih kendi içinde siyasî veya medenî, tarih-i ulum ve âdâb, tarih-i tabii diye gruplandırılır. Tarihî eserlere örnek olarak Cevdet Paşa'nın Kısâs-ı Enbiya'sı, Siyer-i Veysî, Namık Kemal'in Evrak-ı Perişan'ı örnek gösterilir. Ayrıca kütük ve tezkirelerde tarihî eser olarak kabul edilir.

2.Muhâberât ve mükâtebat bahsinde yazışma ve mektup türlerinden örnekler verilir. Mektup yazmanın şartları üzerinde durulur.

Kitabet bahsine ek olarak **makamat ve makalat** ele alınır. Makamatla ilgili bir açıklama yapılmaz ve bu konu hakkında Arapça kaynaklara müraccat edilmesi salık verilir. Makalelerin konusu olarak şunlar belirtilir: 1.Ahlâk, idare, sa'y, ticaret gibi konulara teşvik ve tergib hususuna bağlı yazılardır. Namık Kemal'den örnek

verilir. 2.Bir maddenin tavsifine ait olarak yazılan yazılardır. Namık Kemal ve Tercüme-i Télémaque'dan örnekler verilir.

Ayrıca Mehmet Rıfat, yazı yazma heveslilerinin uyacağı şartları da sıralar: 1.Yazıyı tehzib ve ıslah etmek 2.Kelâmdan haşv ve fazlalıkları çıkarmak 3.Hitâba dikkat etmek.

Hitâbet bahsinde yazar, bu konu ile ilgili Türkçe'de Mebâni'l-İnşâ'dan başka bir kitap bulamadığını, bunun için de Fransızca ve Arapça kaynaklara müracaat ettiğini söyler.

Fakat ilm-i kelâm bahsini Mebâni'l-İnşâ'dan aynen aldığını da ifade eder. İlm-i kelâmı **vicdan ve kariha, hüsn-i tertib, suret-i takrir, hal ve tarz** başlıkları ile inceler.

Manastırlı Mehmet Rıfat, **Mecâmiü'l-Edeb** serisinin 10. kitabı **Usul-ı Tenkidde** "âsâr-ı beşeri müteallik oldukları fünûn ve sanayi ahkâmına tatbikin kemal-i dikkat ve adaletle muhakeme etmek usulüne" tenkid der. Tenkidi ilmî, edebî, tarihî olarak üçe ayırıp bunların birbirine bağlı olduğunu belirtir. Fakat yazara göre en mühimleri tenkid-i edebîdir. Yazar, münekkidin uyması gereken hususları da şu şekilde sıralar: Tarafsız olmak, ilim sahibi olmak, tenkidi tamamıyla eser üzerinde yapmak, eserin yazıldığı dönemi, yeri dikkate almak. Mehmet Rıfat, edebî tenkidi tarihî bilgiler ve ilmî neticeler almak için eski eserleri muhakeme etmek veya hatalı bir eseri muhakeme ederek eksikliklerini göstermek diye değerlendirir.

Birinci makale **tenkidât-ı umumiyye** hakkındadır. Birinci bâb **tenkid-i müfredât** başlığını taşır. Burada sözün esas kurallarına uygun olup olmaması üzerinde durulur. Kelimeleri dilbilgisine, iştikak kurallarına, kavâid-i fenniyye lisânına, fesahata uygun kullanmak, lügatta bulunmayan kelimeleri seçmemek, mecazlara, galata dikkat etmek gibi.

İkinci bâbda **terkibe müteallik tenkidât** başlığı altında fesahat, meânî, beyan, bedî konularındaki tenkidler ele alınır.

İlk fasılda klâsik anlayıştaki fesahatı bozan unsurlar tek tek anlatılır.

İkinci fasılda meânîye ait tenkidler söz konusu edilir. Kullanılan mânâdan ters, münasebetsiz veya garip mânâların çıkmaması, mânâların lüzümsuz tekrarı, edebe aykırı olmaması, ta'lilin adem-i sıhhati, takid-i mânevî noksanlığı, vasl ve fasla dikkat edilmesi, okuyucuya soluk aldırmayan uzun cümleler kurulmaması, sözün kendisinin parlak görünüp kendisinin bir şey ifade etmemesi, kelâmın ıtnâb-ı muhal olması, kelâmın haşv ile dolu olması gibi hususlar sıralanır. Nef'î(ş5), Nâima Tarihi, Âsım Tarihi, Okçuzâde münşeâtı, Akif Paşa(n), Télémaque Tercümesi, Nâbi(ş), Nâilî-i Kadîm(ş), Sâbit(ş), Sünbülzâde Vehbi(ş), Fuzulî(ş).

Üçüncü fasılda ise beyana ait tenkidler anlatılır. Kelâm, teşbihin mübtezel olması ve uygunsuzluğu, münâsebetsiz istiâreler, müşkil kinayeler açısından tenkid edilir.

Dördüncü fasılda da bedî ile ilgili tenkidler ele alınır. Sanayi-i bediiyye gelişi güzel kullanılmamalı ki mânâ-yı matluba muhalif ibhamlar olmasın. Cinasta münasebet olmalıdır. Kabih gulüv ile münasebetsiz igraklardan kaçınılmalıdır. Meşhur eserlerden yapılan sirkatleri de men eder. Nef'î ve Namık Kemal'in beyitlerinden yapılan sirkatleri gösterir.

Görülüyor ki Mehmet Rıfat, meânî, beyan ve bedî bahislerini klâsik anlayıştan oldukça farklı, yeni bir anlayış olan üslûb bahsine göre anlatır.

İkinci makale **tenkidat-ı hususiyye** işlenir.

Birinci fasılda **nazma müteallik tenkidât** anlatılır. Veznin adem-i sıhhati ve selâseti, kafiyenin uygunsuzluğu, zaruretsiz zaruret irtikabı yani müşeddedi tahfif veya muhaffefi teşdid, mevsulu fasl veya mefsulu vasl, bir harfi ıskat, maksuru medd veya memdudu kasrdan bahsedilir.

İkinci fasılda ise **secie müteallik tenkidât** anlatılır. Seci mütekellif olmamalı, fikralar lüzumundan fazla uzun olmamalı, fikraların biri diğerinden kısa veya uzun olmamalı, nesirde iki fıkra nazımda bir beyit hükmünde olduğundan bir beyitte de mânânın tamamlanması gerektiğinden nesrin müsecca olan iki fıkrasında da mânâ tamamlanmalıdır.

Ayrıca iki münşiin arasındaki fark da anlatılırken zamanın, hâlin, maksadın, konunun, mânânın, mütekellimin vaz' ve tavrının dikkate alınarak muhakeme edilmesi ve buna da lisân-ı edebde muvâzene dendiği belirtilir.

Görülüyor ki bu sahadaki kitaplara tenkid konusu ilk defa Mecâmiü'l-Edeb ile müstakilen girer. Hem modern mânâda münekkidin görevlerinin bildirilmesi hem de klâsik mânâda belâgatın tenkid edikmesi açısından bir sentez oluşturulmuştur.

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman'ın **Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmaniyye(1892)** adlı kitabının kapağında "Mekteb-i Asr İdadi kısmı" ibaresi vardır. Konular ders başlığı ile anlatılır ki elli iki ders işlenir. Mukaddime bölümüne birinci derste belâgat ve fesahatın tarifleri verildikten sonra kelimede fesahat(tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyasa muhalefet), kelâmda fesahat(tenâfür-i kelimat, tetâbu-ı izâfât, kesret-i tekrar, za'f-ı telif, takid), mütekellimde fesahat, kelâmda belâgat, mütekellimde belâgat kısımları kısaca anlatılır. Ayrıca kelimelerin mânâya delâleti ve elfâz nev'ileri(mütebâyine, mütefakkıh-her birinden bir kaç mânâ anlaşılan kelimeler-, müterâdife, mütecânise) üzerinde durulur.

Klâsik anlayışın basitleştirilmiş şeklinde ele alınan fesahat ve belâgat konularından sadece aşağıda belirtilen bahislerde örnek verilir.

Garâbet (Akif Paşa-n), tenâfür-i kelimat(3), kesret-i tekrar(Abdülhak Hâmid, Refet, Fâzıl Bey, Hamî-i Amedî), takid(Pertev). Belâgatte ise Abdülhak Hâmid'in iki beyti örnek verilir

Mukaddimenin sonunda ilm-i meânî bölümünün yedi fasıl olduğu bildirilir ve daha sonara ilm-i meâni incelenir:

1.İhbârî ve inşâî kelâm: Kelâmın tarifi yapıldıktan sonra ihbarî ve -inşâî kısımlarına ayrılır. **a)**İhbârî de kendi içinde haber-i ibtidâî(muhbirin vereceği haberde muhatabın zihni şüpheden âri bulunur), haber-i talebî(muhbirin vereceği haberde muhatabın zihni şüpheli bulunur), haber-i inkarî(muhbirin vereceği haber üzerine muhatapta inkar alâmetleri hissolunur), haber-i ısrarî(muhbirin vereceği haber üzerine muhatapta inkar ve ısrar hissolunur) bölümlerine ayrılır.

b)Kelâm-ı inşâî de kendi içinde talebî ve gayr-ı talebî diye ayrılır. İnşâ-i talebî; emir(Fuzulî(ş), Abdülhak Hâmid(ş3), Şeyh Gâlip(ş)), nehiy, nida(Ekrem Bey(ş), temenni(Nef'î(ş)), istifham(soru edatları da gösterilir) cümlelerini de içerir. İnşâ-i gayr-ı talebî ise taaccüb(İbnü'r-Reşad(ş)), terecci cümlelerini içerir.

2.Müsnedünileyh; bir cümle ile tarif edilir ve kelâmda kullanışları üzerinde durulur. Ekrem Bey, Sâlim(2), Abdülhak Hâmid(3), Muallim Naci, Ahmet Reşid, Sultan Veled

3.Müsned; bir cümle ile tarif edilir ve kelâmda kullanışları üzerinde durulur. Abdülhak Hâmid(ş)

4.Mütemmimat-ı kelâm, bir cümle ile tarif edildikten sonra bölümleri olan mütealikat-ı fiil, hal ve temyiz de kısaca açıklanır.

5.Kasr, bir şeyi başka bir şeye hasr etmektir. Hakikî ve izafî diye ikiye ayrılır ki önceki kitaplardaki kasr bahislerinin tekrarıdır.

6.Atıf edatları, vasl, fasl: Atıf edatlarının en önemlileri olarak hâliyyet bildiren "–rAK"; reddiyyet bildiren "ne ne"; intihab makamında kullanılan "ya ya"(Ekrem Bey-ş); tekid için kullanılan "hem hem"; tasdik için kullanılan "evet"; ızrâb için kullanılan "belki"; nefiy makamında kullanılan "yok, hayır"; kullanımına göre kendisinde çeşitli mânâlar olan "ce"[18] ekini gösterilir.

Vasl, kelâm ile kelimeleri atıf edatları vasıtasıyla birbirine birleştirmektir ki kelimeler arasında (hakikî, hayalî, vehmî) alâkaların olması lâzımdır.

Fasl, kelâm ile kelimeleri birbirinden ayırmaktır. Her ikisine de birer örnek verilir.

7.Müsâvât, icaz ve ıtnâb bahisleri birer cümle ile açıklanır.

---

[18] Yazar, burada "ce" eki ile hem fiile gelen –IncA ekini hem de isme gelen CA ekini kasdetmiştir ki yanlıştır. Meselâ "Bahar gelince yerler yeşillenir" veya "asırlarca, zamanlarca" örneklerinden bu yanlışlığı tespit ediyoruz.

Sadece icaz bahsi kendi içinde; icaz-ı kasr ve icaz-ı hazf diye ikiye ayrılır. İcaz-ı kasr, bir çok fikir ve hükümleri pek küçük ibare ile beyan etmektir. İcaz-ı hazf, karine-i lâfziyye mebni kelâmın bazı kısımlarını terk etmektir.

Müsâvât(İbni Ömer-n, Cevdet Paşa-ş), **ıtnâb**(Fitnat Hanım-ş)

İlm-i beyan bölümü de klâsik anlayışta teşbih, istiâre, kinaye, mecaz ve hakikat bölümlerine ayrılır.

1.Teşbih; erkânı, kısımları, müşebbeh ve müşebbehünbihin tadâdı, vech-i şebeh itibariyle ele elınması ve teşbihten amacın ne olduğu üzerinde durulur. Şâiri belli olmayan beş beyit, Namık Kemal(n,ş), Nef'î, Fuzulî, Harun Reşid, Şinasi

2.İstiâre; "müşebbeh ile müşebbehünbihten birisi kat'iyyen matvî bulunmaktır" şeklinde tarif edildikten sonra rükünleri verilir ve musarraha, mekniyye, tahyiliyye, temsiliyye kısımları söz konusu edilir. Muallim Naci, Pertev Paşa, Cevdet Paşa; şâiri belli olmayan beyit

3.**Kinaye**, asıl maksadın açıkça beyan olunmayıp, belirsiz bir şekilde bildirilmesidir ki üç şekilde meydana gelir:

a)Kinaye mevkiinde kullanılan kelime yani meknianh, zât olup müfred ve mürekkeb diye ayrılır. Kinaye-i müfredede meknianh, yalnız bir mânâya taalluk eder. Kinaye-i mürekkebede meknianh, bir çok mânâya taalluk eder.

b)Meknianh, sıfat olup zihnin meknianha derece-i sühûlet intikaline nazaran karîn ve baîd diye iki kısma ayrılır: Kinaye-i karîbe de ya vâzıh veya hafî olmak üzere iki kısımdır. Karîbe-i vâzıha, zihnin süratle meknianha intikal etmesidir; hafî de bunun tam tersidir. Kinaye-i baîdede meknianhın zihne intikali için karine-i hâliyye ihtiyaç duyulur.

c)Meknianha nisbet edilip kinaye suretiyle sıfatın vücud-ı mevsufta ispat veya nefiy edilmesidir.

Kinaye yolu ile ifade-i meram etmek için yukarıdaki ifadelerden başka tariz, telvih, remz, imâ ve işaret de kullanılır. **Tariz**, söylenen sözün zâhiren taalluk ettiği mânâdan başka bir şeyi kasdetmektir (Recâîzâde-n). **Telvih**, söylenen sözden mânâ-yı murada zihnin intikal edebilmesi için lâzım ile melzûm arasında çok vâsıtaların bulunmasıdır. **Remz**, söylenen sözde gizlilikle beraber ifhâmın vâsıtalarının az olmasıdır. **İmâ ve işaret**, söylenen sözde gizliliğin olmamasıyla beraber ifhâmın vâsıtalarının bulunmamasıdır.

4.Mecaz bahsinde mecaz-ı aklî ve mecaz-ı mürsel üzerinde durulduktan sonra alâkâlar sıralanır. Tepedelenlizâde H. Kâmil; şâiri belli olmayan beyit

5.Hakikat bahsinde ise sadece tarifi ile örnek verilir. Hasan Fehmi Paşa(n)

İlm-i bedîde önce **mânâya ait san'atlar** verilir:

1.Tıbâk; Abdülhak Hâmid

2.Müraat-ı nazîr; Fehim

3.Aks; İbnürreşad

4.Rücû; Şinasi

5.Müşâkele; Abdülhak Hâmid

6.Tecâhül-i ârifane, şâiri belli olmayan bir beyit

7.Mübalâğa; Tepedelenlizâde H. Kâmil, Reşid Paşa, Hüseyin Hâşim

8.Tecrid; Ekrem Bey

9.Hüsn-i ta'lil; şâiri belli olmayan iki beyit

10.İltifat; Muallim Naci

11.Tedric; Abdülhak Hâmid(n), Namık Kemal(n)

12.Tevcih

13.Tevriye; Esad Efendi, şâiri belli olmayan bir beyit

14.Beraat-ı istihlâl

15.Cem'; Hâmi-i Amedî, Refet

16.Tefrik; Sait Paşa

17.Leff ü neşr; şâiri belli olmayan bir beyit, Ahmet Cevdet Paşa

18.Tekidü'z-zem bimâ-yüşbihü'l-medh

19.Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zem

20.Kavl-i bi'l-mucib; mütekellim muhatabın sözünü inkar ile beraber icab ettiği şeyi söylemesidir. "Sen filânı tahkir ettin mi? Hayır ben onu tahkir etmedim. Koca bir cemiyet arasında terzîl ettim" demek gibi

Lâfza ait san'atlarda sadece **cinas**(Muallim Naci, şâiri belli olmayan iki beyit) ve **seci**(şâiri belli olmayan bir şiir, Sait Paşa-n) gösterilir.

Cinasın çeşitlerini belirtirken daha önceden geçmiş olanların tariflerini tekrara lüzum görmeyerek ilk defa geçenlerin tariflerini belirtmekle yetindik: **Cinas-ı tam, cinas-ı muharref, cinas-ı kalîd**(kelimelerin bütün harfleri birbirinin aynı olup tertibinde ihtilâf bulunmasıdır), **cinas-ı muzari**(iki kelimenin yalnız birer harfleri muhtelif bulunmasıdır).

Seciin kısımları olarak da seci-i mütevâzi, seci-i murassa, seci-i mutarref verilir.

İlm-i bedînin ek bölümünde de **sirkat-i şiir, tevârüd**(iki veya daha fazla şâirin birbirinden habersizce benzer beyitler söylemeleridir. Bu hal daha çok tarih yazan şâirlerde görülür; Şinasi ve Hakkı Bey'in mısraı), **iktibas**(Genç Emin Bey, Şâkir Ahmet Paşa), **tazmin** (Ekrem Bey) anlatılır.

İlâve-i mühimme başlığı altında Fransızca'dan alındığı belirtilen "style" kelimesinin karşılığı olarak "üslûp" kelimesi verilir. Üslûp bahsi Mebani'l-İnşâ ve Tâlim-i Edebiyat'taki gibi üç kısma ayrılır[19]:

1.**Üslûb-ı sâzec**, kelâmı fasih olarak sade bir tarzda ifade etmektir. Bu üslûp basit olaylarla ilgili mektuplarda, hikâyelerde, yazışmalarda görülür.

2.**Üslûb-ı mutedil**, söz san'atlarını kullanarak maksadı beyan etmektir. Romanlarda, tarihî kitaplarda, nutuklarda kullanılır.

3.**Üslûb-ı âlî**, pek süslü bir tarzda tasvir-i meram etmektir. Din, felsefe, ahlâk gibi konulardaki eserlerde veya toplumu ilgilendiren mühim konularda kullanılır.

Üslûbun umumî ve hususî özelliklerinin incelenmesinde ise Recâîzâdenin tesiri görülür. **Üslûbun umumî özellikleri** olarak necâbet, sıhhat-i tamme, vuzuh, aheng-i selâset ve ihtisâr gösterilir:

1.**Necâbet-i üslûb**, müdekkikâta bir surette basit tâbirleri izâfe etmek şartıyla tahrir-i kelâm etmektir. Halit Ziya'nın ders notlarında da bu özelliğe rastlanır.

2.**Sıhhat-ı tamme**de her fikir kendine mahsus kelime ile beyan edilip cümleye uygun şekilde düzenlenir.

3.**Vuzuh-ı üslûb**, herkesin anlayabileceği şekilde tahrir-i meram etmektir. Noktalama işaretleri ile kısa cümleler ifadeye pek vuzuh verir.

4.**Aheng-i selâset-i üslûb**, sakil ve müstehcen sesleri kaldırmaktır. Ahenk, tabii veya taklidî olur. **Tabii ahenk**, seçilen kelimelerin oluşturduğu ahenktir ki beyan edilen fikirlerle irtibatı yoktur; kelimelerin sadece birbirleriyle ahengi vardır. **Taklidî ahenk** ise iki kısımdır: Birincisi beyan-ı maksud olan şey kelimelerin sesleri ile tasvir olunur. İkincisi kelimelerin oluşturduğu ahnek, beyan-ı maksud olan şey ile mutâbık bulunur. Delille'nin Fransızca şiiri örnek verilir.

5.**İfadede ihtisâr,** Kasdedilen fikirler için sarfta şiddet ihtiyaç duyulan kelimelerden başka hiç bir kelimenin kullanılmamasıdır.

Üslûbun hususî özellikleri: 1.Üslûb-ı sâzece taalluk eden sadelik. 2.Üslûb-ı mutedile dair olan zarafet, nezaket, incelik. 3.Üslûb-ı âlîye mahsus olan kesret ve zinet, şiddet, ihtişam ve ulviyettir. Bunlar daha önceki kitaplardaki gibi yeni anlayışta kısaca tarif edilir.

Yukarıda işlenen üslûb bahsindeki bütün terimlerin Fransızca karşılıkları da gösterilir.

Halit Ziya'nın, **(1892-1896)** yılları arasında İzmir İdadisinde okutmuş olduğu Türk Edebiyatı derslerinden derlenmiş notlardır[20]. Bu kitap yeni tarzda yazılmış bir kitaptır. Dolayısıyla kendisinden evvelki eserlerden etkilenmiştir. Bunu için burada onun izahlarına öncelik vermek sağlıklı olmaz. Neşir kronolojisine uymak yerinde olacaktır. Medhal kısmında edebiyatı eski ve yeni tarz diye ikiye ayırır:

1.Eski tarzda belâgat ismi altında fesahat, meânî, beyan, bedî fenleri ile beraber aruz, kafiye, inşâ, hitabet usulü verilir.

2.Yeni tarzda ise sarf, nahiv, fenn-i meânî, edebî bahisler görülür.

Edebî bahisler olarak şunlar kasdedilir: 1.Fesahat, beyan, bedî fenlerini içeren **üslûp** 2.İnşâ kuralları ve nev'ilerini içeren **telif** 3.Aruz ve kafiye usulüyle şiirlerin çeşitlerine mahsus **nazım** 4.**Vaaz ve hitabet** erkân ve âdâbı 5.Edebî kısımların üstünlük veya eksikliğini gösteren **tenkid.**

Erkân-ı edebiyye başlığı ile kelime, kelâm, fikir ve his ele alınır ki burada Recâîzâde'nin etkisi görülür. Sadece fikirde İbni Kemal, Râgıp Paşa, Nevres, Naci, Fuzulî'nin şiirleri örnek verilir.

---

[19] Yazar, "üslûp" kelimesinde Recâîzâde'ye uymakla beraber, onun sınıflandırılmasının adlandırılmasında Süleyman Paşa'ya bağlı kalır.

[20] Halit Ziya Uşaklıgil'in bu eseri, Prof.Dr.KâzımYetiş tarafından ilim âlemine kazandırılmıştır. Biz çalışmamızda Sayın Yetiş'in neşrini kullandık. "Halit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri",

Edebî kabiliyetler başlığı ile de deha, san'at, hassasiyet, hayal, hatıra, muhakeme, zevk unsurlarının yazarın eseri üzerinde ne kadar etkili olduğu anlatılır ki Recaîzâde'nin etkisi burada söz konusudur. **Deha**da Abdülhak Hâmid'in "Ölü" şiirinden bir parça, **san'at**ta Şeyh Galib'in "Hüsn ü Aşk"ından, **hassasiyyet**te Recaîzâde'nin "Hilâl-i Seher" şiiri, **hayal**de Naci'nin "Nusaybin Civarında Bir Vadi" şiiri, **hatıra**da Namık Kemal'in "Hadika" adlı makalesi örnek gösterilir. **Muhakeme**de Sinan Paşa'nın "Tahmîdât"ından, **zevk**te Nâbi(2), Hâzık, Nahîfî, Yahya, Hevâyi, Yusrî, Kâzım Paşa, İzzet Ali Paşa, Ata, Fâik Memduh, Nedim(2), Mahmut Ekrem(2), Nâbizâde Nâzım(2), A.Hâmid, Namık Kemal, Halil Kâmil, Mehmet Tâhir(2), Tevfik Nevzat'ın şiirleri örnek verilir.

Üslûp bahsinde Mebâni'l-İnşâ ile birlikte Tâlim-i Edebiyatın etkisini görürüz. **Üslûbun umumî özellikleri** olarak fesahat, vuzuh, ihtisas, münakkahıyyet, tabiiyyet, necâbet, selâset, muvâfakat verilir.

1.**Fesahatı bozan unsurlar** olarak garabet-i elfâz, galat-ı tehakkümî, za'f-ı telif, şiveye mugâyeret, tetâbu-ı izâfât, takid, tenâfür gösterilir.

a)**Garabet-i elfâz**: Nev'î, Ataî, Remzi, Fuzulî, Ahmet Paşa, Figânî-i Maslûb, Şinasi, Müverrih Râşid, İshak, Abdülhalim Memduh'un şiirleri, (ş2?), Şefiknâme.

b)**Galat-ı tehâkkümî**: Nedim, Nef'î(3), Basîr, Mahmut Paşa, Nâbi(2), Haşmet, Hemdemî, Fâzıl, Râgıp, Nesib Dede, Hâmi, Şeyhzâde Korkut, Fuzulî(3), Sâmi Paşa, A.Hâmid, İzzet, Pertev, Gâlip Dede, Vâsıf, Sâmi, İzzet Molla, Ruhî.

c)**Za'f-ı telif**: Sâmi, Hâmi-i Amedî, İrfan Paşa, Nef'î, Nâbi(3), Ziya Paşa, Hâkî, İbni Kemal, Yahya, Baki, Zâtî, Fethi, Vecdi, Gâlip Dede

d)**Şiveye mugâyeret**: Sâmi, Ziya Paşa, Celâl Çelebi, Fuzulî(2).

e)**Tetâbu-ı İzâfât**: Nef'î(ş2), Şeyh Gâlip(ş), nî(ş), Sâbit(ş), Kâmil Paşa(n)

İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt XXVII, 1994-1997, s.311-392, cilt XVIII, 1998, s.595-638

f)**Takid**: (ş), Mütercim Âsım(n), Esad Efendi(n), A.Hâmid, Nâbi, Esad Paşa, Pertev, Ahmet Paşa, A.Hâmid(2), Nevres(2), Nâbi(2), Sâmi, Nihad Bey'in şiirleri

g)**Tenâfür**: (ş?), Kâmil Paşa(n), Arif, Nedim, Fuzulî, Ziya Paşa, Kemal, Naci, İrfan Paşa, Râmi'nin şiirleri, Mugni'l-Küttâb(n).

2.**Vuzuh**: Sıtkı Efendi(ş), Ziya Paşa(Hâtıra n), Mugni'l-Küttâb(n).

3.**İhtisas**: Bir fikri kendisine mahsus tâbir ile ifade etmektir. Mutabakat-ı elfâz da denir. Mahmut Ekrem(Tefekkür,ş)

4.**Münakkahıyyet**: Şinasi(2), Ziya Paşa(2), Yahya, Gâlip Dede,A.Hâmid(Eşber), Mahmut Ekrem(ş), Said Bey, Fuad Bey, Hâfid Bey, Fıtnat, Râgıp Paşa, A.Hâmid, Namık Kemal, Ali Ferruh(Huşeng), Nezih Bey'in şiirleri, Kâmil Paşa, Mahir Bey, Kânî, Pertev Paşa, Nedim, Okçuzâde, Akif Paşa'nın nesirleri

5.**Tabiiyyet**: Naci, Fazlî, Nef'î, Halil Kâmil, Necati, Yahya, Sâmi, Âsım, Nâbi, Baki, Nâzım'ın şiirleri, Nedim, Sadullah Paşa(Charlottenburg Tarifinden), Veysî, Nergisî, Naci(Küçük bir Mudhike)'nin nesirleri

6.**Necâbet**: Necâbet-i üslûb, umumî fikirleri basit kelimelerle ifadeden kaçınmaktır. Her kelimenin bir necâbet derecesi vardır ve ona göre kullanılmalıdır. Meselâ gök ile sema, bardak ile câm gibi. Fikir ve kelime necâbette aynı olmalıdır,denir. Naci, A.Hâmid(Tezer), Ziya Paşa(2), Pertev Paşa, Mâlikî, Hayalî, Fuzulî, Merdümî, Rahmî, Râgıp Paşa, Nâbi'nin şiirleri.

7.**Selâset**: (ş?), Mehmet Tâhir(Bir Yerde, ş), Nef'î(ş7), Akif Paşa(Tezkire), Sâmi Paşazâde Sezâî(Çamlıca'dan,n). a)Aheng-i taklidî: Râgıp Paşa, Nedim, Pertev Paşa, Gâlip Dede(Hüsn ü Aşk), Nef'î, Mahmut Ekrem(Nevbahar, Hulyada Bir Temaşa'dan, ş), Naci(Musa ibn Ebi'l-Gazân'dan, ş)'nin şiirleri, Namık Kemal(Akif Bey)

8.**Muvâfakat**te hiç örnek verilmez.

Üslûbun hususî özellikleri anlatılırken Süleyman Paşa başta olmak üzere diğer yazarlarda da görüldüğü gibi Lefranc'ın tasnifine genel olarak bağlı kalınır.

1.**Üslûb-ı sade**: Koçi Bey(Lâyiha), Feridun Bey(Münşeât), İzzet Molla(Mihnet-i Keşân), Gâlip Dede(Hüsn ü Aşk), Mustafa Peşid(Orman Makalesinden), Abdülhak Mihrünnisa(Küçük Bir Emelin Büyük Bir Fer'î,n), Nâbizâde Nâzım(Mezarlık manzumesi), Mahmut Ekrem(Çoban manzumesi).

2.**Üslûb-ı müzeyyen**: Râgıp Paşa(Nevruziyye, n), Sâmi(Bahariyye,ş), Namık Kemal(Cezmi), Mehmet Tâhir(Mahşer Manzumesi).

3.**Üslûb-ı âlî**: Sinan Paşa(Tazarrunâme), Nazîm(Tevhid,ş), Sâmi(münâcât), Hakanî(naat), Mahmut Ekrem(Tevhid), Naci(Tevhid), A.Hâmid(Makber), Mehmet Tâhir(ş), Sâmi Paşazâde Sezâî(n).

Hususî üslûbun özellikleri şunlardır:

1.**Muciziyyet**: Az sözle çok şey söylemektir. İcaza örnek: Râgıp Paşa(2), Ziya Paşa, İzzet Paşa, Naci'nin şiirleri, A.Hâmid(Nazife).

2.**Safvet**: Sadelikten ibaret olup düşünülmeden söylenmiş, aranmadan bulunmuş bir fikri ifadesidir. Naci(ş).

3.**Zarafet**: İfadeye renkli bir tarz, fikirlere yenilik vererek süslü tâbirlerle sönük şeyleri parlak, hoş olmayan şeyleri hoş söyleten ifadedir. Mahmut Ekrem(Çiçek, ş)

Menemenlizade Mehmet Tâhir'in idadî ve Mülkiyede okuttuğu **Osmanlı Edebiyatı(1896)** kitabının başındaki ifade-i mahsusada edebiyatın mahiyeti, maksadı ve gayesinden bahsedilir.

Menemenlizâde önce edebiyatın tarifi üzerinde durur. Lefranc'ın "Amelî ve Nazarî Edebiyat" eserindeki tarifi verir: "Edebiyat âsâr-ı nefisenin yahut üdebâ âsârında bulacağımız nümunelerin marifetidir." Ekrem Bey'in ise bu ibareyi şu

şekilde yorumladığını gösterir: "En meşhur erbâb-ı kalemin en müntahab ve en makbul eserlerinden istibât ve ahz olunan usul ve emsâlin marifetidir." Menemenlizâde, Ekrem Bey'in tarifini eleştirerek maksadın "kavâid-i edebiyye" kitabının değil, edebiyatın tarifi olduğunu söyler. Bunu ise yalnız edebî eserlerde bulunan örneklerin marifetine hasretmek "âleme şâmil olan öyle bir ziya-ı bedîyi pek mahdud bir daire içinde tazyik etmiş" olmaktır.

Yazar, edebiyatın dil üzerine ve dilin de fikir ve hisler üzerine kurulu olduğunu söyler. Fikir ve hisler ise insanın hariçle münasebetinden doğar ki edebiyatın tarifi yapılırken bu münasebetin göz önünde tutulmasını önerir.

Gerek eşyalar arasında gerek insanlarla eşyalar arasında münesebeti dile getirirken dilin sarf ve nahiv kuralları oluşur. Bu münasebetin beyan edeceği zevk, his ve hayalin tayin ettiği kurallar, kavâid-i edebiyyedir. Yani eşyada olduğu gibi kelimeler arasında, fikirler ve mânâlar arasında, kelimeler ile fikirler ve mânâlar arasında da münasebet vardır ki sözün tesir ve meziyyeti onunla kaim olur. Edebiyat bu münasebeti tedkik ve tahlil ile meşgul olur.

Menemenlizâde, bu bilgileri verdikten sonra edebiyatı şu şekilde tarif eder: "Hurûf – elfâz – elfâz ile meânî - meânî arasında ve kelâm ile iktizâ-yı hal ve makam beyninde mevcut zevk ve his ile tayin olunur münâsâbât-ı nazikeye ve bundan bahseden fenne edebiyat derler." Bu tarifi şöyle de ifade edebiliriz: Edebiyat, kelime ve mânâların, kelâm ile muktezâ-yı hal ve makamın imtizacından doğan kendine mahsus bir mânevî ahenktir ki bunun kural ve örneklerinden bahseden şeye de fenn-i edebiyat denir. Bu tarifin ilk defa yapıldığını bildiren Menemenlizâde, bu kitabın idadî öğrencilerinin anlayacağı şekilde tertip edildiğini de belirtir.

Sarf ve nahvin yalnız dilin esas kurallarından bahsettiğini, edebiyatın ise bunların üstünde bir yeri olduğunu vurgular. Bir ibarenin sarf ve nahiv kaidesine uygun olmakla beraber zevk veremeyeceğini belirtir. Kelimeler arasında bir nev'i kötü münasebet oluşabilir ki yalnız delâlet-i edebiyye ile anlaşılabilir.

Edebiyatın maksadı "kelâmı gerek lâfzen gerek mânâen bir tertip ve insicâm-ı lâtif ile eda ederek ve câ-be-câ muktezâ-yı hal ve makama mutâbık bedâyi-i edebiyye

ile tezyin eyleyerek muhatapta tesir hâsıl etmektir." şeklinde anlatılır ki bu konuya bundan sonraki eserlerde sık sık rastlayacağız. Menemenlizâde, "edebiyatın maksadı" ifadesini diğer yazarlara göre ilk defa bu kadar açıkça ele almıştır.

Edebiyatın gayesi ise böyle etkili sözlerle "tenvir-i ezhânâ, tasfiye-i ahlâka, terbiye-i hissiyâta" hizmet etmektir. Görülüyor ki Menemenlizâde, edebiyatın hem estetik hem de ahlâkî yönü üzerinde durur.

Daha sonra üslûp bahsine geçen yazar, üslûb-ı ifadenin veya yalın ifade ve beyanın fikir ve hislerin özel şekillerinden ibaret olduğunu söyler. Her muharrir, fikir ve hissini kendine mahsus bir tarzda ifade eder ki bu, onun üslûbunu gösterir.

Üslûb bahsinde Tâlim-i Edebiyat'ın izlerini de görmek mümkündür. Üslûbun özellikleri, umumî ve hususî olarak ikiye ayrılır. Üslûbun umumî özellikleri olarak şunlar verilir:

1.**Fesahati ihlâl eden hususlar** anlatılır ve örnekler verilir:

a)Za'f-ı telif: Fuzulî, Nâilî, Nedim'in şiirleri, şâiri belli olmayan

b)Takid: Râgıp, Nâbi(2), Hâmi'nin şiirleri, Recâîzâde(n)

c)Garabet: Şefiknâme

d)Tetâbu-ı izâfât: Akif Paşa, Nergisî'nin nesirleri, Şeyh Gâlip(2), Nef'î, Sabri-yi Şâkir'in şiirleri

e)Kesret-i tekrar: Hâmi-i Amedî, Mehmet Bey'in şiirleri

f)Tenâfür: Nâbi(ş,n), Pertev(ş)

g)Mugâyeret-i şive: Hâmi(ş)

h)Mutabakat-ı elfâz: Nef'î(ş)

2.**Vuzuh:** Recâîzâde(ş)

3.**Tabiiyyet:** Muallim Naci, Recâîzâde(2), Nedim, Nef'î'nin şiirleri

4.**Münakkahıyyet:** Hâlet Bey, Buffon'un nesirleri, Recâîzâde(ş). Burada da icaz(Şeyh Gâlip,ş) ve iksârı(İzzet Molla,ş) görürüz.

5.**Ahenk:** Şâiri belli olmayan, Recâîzâde(4), Nef'î, Farça şiir; Akif Paşa, Victor Hugo, Recâîzâde(2)'nin nesirleri

6.**Asalet**: Tâlim-i Edebiyat'ta bunun yerine muvâfakat vardır. Fuzulî, Recâîzâde, Muallim Naci, Ziya Paşa, Nâbi, şâiri belli olmayan(2) şiirler

Üslûbun hususî özellikleri:

1.**Üslûb-ı sade:** Sadelik, ihtisâr, safvet. Ziya Paşa, A.Fehmi'nin nesirleri, Recâîzâde(ş2)

2.**Üslûb-ı mutavassıt:** Servet, incelik. Nedim, Nef'î'nin şiirleri, Namık Kemal, Recâîzâde'nin nesirleri.

3.**Üslûb-ı âlî**: Kuvvet, şiddet, ihtişam ve azamet, ulviyet. Pertev Paşa, J.J.Rousseau, Şeyh Gâlip, şâiri belli olmayan(3), Firdevsî, Şinasi'nin şiirleri; Münif Paşa, A.Hâmid(3)'in nesirleri

7.**Muvâfakat ve tenevvü-i üslûp:** Muvâfakat, üslûbun umumî özelliği olmasına rağmen hususî özelliklerden sonra verilmiştir. Burada ifadede çeşitli üslûpların aynı anda kullanılabileceği, bunun, ifadeye canlılık getireceği belirtilir.

Yazar, üslûbu ayrıca âdi ve musanna diye ikiye ayırır: 1.**Üslûb-ı âdi**, nazik, parlak, ulvi sanayi-i belâgatın hepsinden uzak konuyu sadece tefhim ve tebyin eden üslûptur. Hisler ile alâkası yoktur; etki bırakmaya çalışmaz. Gayesi, konusunu açıklıkla ve selâmetle ifade edebilmektir. Üslûb-ı sade ile aralarında fark vardır. zirâ sade ifadeler büsbütün san'atsız değildirler. Hele sanayi-i fikriyyeye çoğunlukla bu nev'i tarz-ı beyanın medar-ı zineti olur. Basit ifadenin ise şartları veya genel özellikleri edebe tâbi olmaktan başka edebiyat ile bir ilişkisi yoktur.

2.**Üslûb-ı musanna** ise belâgat ve fesahatın her türlüsünden faydalanır. Servet ve mücevherât-ı beyan kendisi için pek boldur. Yani "ayîne-i hüsn-i tabiat karşısında tuvaletini itmam etmedikçe arz-ı çehre-i letâfet eylemez."

Edebî san'atlar üslûb-ı musanna başlığı altında incelenir. Tâlim-i Edebiyat'taki san'atlardan müşâkele ve aks dışında bütün san'atlar burada yer alır. Edebî san'atlar burada da sanayi-i lâfziyye ve mâneviyye diye ikiye ayrılır ve önce lâfza ait san'atlar ele alınır ki bu, diğer kitaplardan farklıdır.

Lâfza ait san'atlar:

1.Tenâsüb-müraat-ı nazîr: Şâiri belli olmayan, yazarı belli olmayan(3)

2.İhâm: Şâiri belli olmayan, İzzet Molla. İhâm-ı tenâsüb: Şâiri belli olmayan(2), Gâlip Dede. İhâm-ı tezad: Muallim Naci(ş)

3.Tensik-i sıfat: Şâiri belli olmayan

4.Leff ü neşr: Nedim, şâiri belli olmayan, Hâleti, Nef'î

5.İktibas ve tazmin: Fuzulî(n), Muallim Naci, Cevdet Paşa(2), şâiri belli olmayan, Nef'î(2)'nin şiirleri

6.Telmi': Nef'î, şâiri belli olmayan, Nedim.

7.Cinas: Cevdet Paşa, Safa Bey, Baki, Haşmet(2)'in şiirleri

8. İştikak ve kalb: Muallim Naci, şâiri belli olmayan(2).

9.Seci: Nergisî(2), Nâbi(2), Fuzulî, Sinan Paşa'nın nesirleri

10.Tarsi: Şâiri belli olmayan, yazarı belli olmayan nesir.

11.Vasf-ı tahsinî: Recâîzâde(n)(ş), şâiri belli olmayan(2),Şeyh Gâlip(ş)

12.İcad ve tervic-i elfâz: Yazarı belli olmayan nesir, şâiri belli olmayan(2), Nâbi, Sâbit'in şiirleri

Yazar, burada bir istidrad yaparak lâfız san'atlarının ifadenin tabiiliğine uygun olarak kullanılması gerektiğini vurgular.

Mânâya ait san'atlar, kelâmda tecelli eden fikrî, hissî ve hayalî belâgatlar/güzellikler şeklinde belirlenir. Bunlar kelimelerin değişmesiyle oluşmazlar. Yazara göre ifadenin ruhu olan bu san'atlar, ifadeye revnâk, letâfet verir; biteviye devam eden ve dolayısıyla insana bıkkınlık veren hâlden okuyucuyu uzaklaştırmak için başvurulur. Yalnız bunların kullanılmasında aşırıya gitmemelidir. Aksi takdirde bunlar da bıkkınlık verir.

Menemenlizâde, edebî san'atların tasnifi konusunda çok farklı bir yol tutar. Recâîzâde Mahmut Ekrem, kendisinden evvel "sanayi-i lâfziyye"yi müstakilen almış, "sanayi-i mâneviyye"yi mecaz-ı tebliğî, mecaz-ı tahyilî gibi gruplara ayırmıştır. Menemenlizâde "sanayi-i lâfziyye"yi üstadı gibi ayrıca alır; "sanayi-i mâneviyye"de ise farklı bir gruplandırmaya girer. Ona göre sanayi-i mâneviyye "üç suretle tecelli eder: Sanayi-i (belâgat) hissiyye, sanayi-i hayaliyye, sanayi-i fikriyye"[21]

A)Hisse ait san'atlar: Kelâmın kendine mahsus halleridir ki şevk ve muhabbet, yeis ve hayret, arzu ve nefret gibi ruhun anfiâllerini gösterir.

1.İltifat: Yazarı belli olmayan nesir, Recâîzâde ile şâiri belli olmayan şiir

2.İstifham: Yazarı belli olmayan nesir, şâiri belli olmayan

3.Rücû: Nedim, Recâîzâde'nin şiirleri

4.Teşhis ve İntak[22]: Nedim(ş), Yazarı belli olmayan nesir

5.Terdîd: Yazarı belli olmayan nesir, Melih Ahmet(ş)

6.Kat': Yazarı belli olmayan nesir

---

[21] Menemenlizâde Mehmet Tahir, **Osmanlı Edebiyatı**, 1896, s.150

[22] Menemenlizâde, bu san'atın tarifinde Recâîzâde'den farklı olarak canlı ve camsız bütün varlıkları kasdeder.

7.Nida: Fuzulî, A.Hâmid, Nedim(2), şâiri belli olmayan şiirler

8.Tekrîr: Yazarı belli olmayan nesir, şâiri belli olmayan, Tevfik Fikret(ş)

9.Tariz[23] ve Kinaye: A.Hâmid(n)

10.Mübalâğa: Nef'î(4), Sabri-i Şâkir, Şeyh Gâlip, İzzet Molla, Nedim'in şiirleri

B)Hayale ait san'atlar: Fikrin muhakematına daha ziyade ruh ve kuvvet, ifadeye daha ziyade renk ve suret verir. Hislerden çok hayalin tesirine tâbidir.

1.Mecaz başlığı altında teşbih, istiâre, istiâre-i temsiliyye, mecaz-ı mürsel anlatılır. Mecazı yalnız istiâre ile mecaz-ı mürsele ve istiâreye esas olan teşbihe münhasır tutmayı uygun görür.

a)Teşbih: Erkânını anlattıktan sonra kısımları olarak da teşbih-i mücmel, mufassal, belîğ, maklub verilir. Teşbihin amaçlarından da bahsedilir. Şâiri belli olmayan, İbni Kemal, Nedim, Recâîzâde(2), Sezaî Bey, Şeyh Gâlip(2)'in şiirleri; Yazarı belli olmayan nesir(3), Sezai Bey, Sadullah Paşa'nın nesirleri

b)İstiâre bahsinde Tâlim-i Edebiyat ve Belâgat-ı Osmaniyye'deki tarifler eleştirilir. İstiâre, bir kelimenin müşâbehet alâkası ile ve karine-i mânia ile mânâ-yı mevzuunileyhin gayrıda kullanılmasıdır. İstiâre ile teşbihin farkı da anlatılır. Teşbihte iki taraf mutlaka zikredilir veya mukadder olur. İstiârede ise iki taraftan biri zikredilir, diğeri gizlenir. İstiârenin rükünlerinden de bahsedilir. İstiârenin teşbihten daha belîğ olduğu, zira istiârede müşebbeh, müşebbehünbihe benzetilmekten çok, onun kendisi olduğu iddia edilir. Ayrıca istiârenin konuyu daha canlı, asil ve lâtif bir şekilde tasvir etiiği söylenir. İstiârede üç şeye dikkat edilmelidir: 1.Zoraki ve gayr-ı tabii olmamalıdır. Aradaki benzerlik ilişkisi mükemmel ve açık olmalıdır. 2.Menfur

---

[23] Prof.Dr.Kâzım Yetiş, **Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasına Getirdiği Yenilikler** adlı kitabında Menemenlizâde'nin, tarizi "ironie"nin karşılığı olarak verdiğini belirtir(s.266). Kâzım Yetiş, **Tâlim-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasına Getirdiği Yenilikler,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 104, Ankara, 1996

ve müstekreh şeylerden istiâre edilmemelidir. 3.İstiâre birbiri ile irtibat ve itilâf edemeyecek teşbihatı bir araya getirmemelidir. İstiârenin en lâtifi teşbih ile birleşerek biri diğerini ikmal ve tenvir etmek suretiyle yapılanıdır. Şeyh Gâlip, şâiri kaydedilmeyen(7), Nedim'in şiirleri; Yazarı kaydedilmeyen nesir, A.Hâmid'in nesri.[24]

c)Mecaz-ı mürsel: Ruhî-i Bağdadî, Nef'î(2)'nin şiirleri

Yazar burada bir istidrad yaparak kinayeden de kısaca bahseder.

2.Edeb-i kelâm: Şâiri belli olmayan, Şeyh Gâlip(3)

3.Telmih: Yazarı belli olmayan nesir(3)

4.Tedric: Şâiri belli olmayan, yazarı belli olmayan nesir

5.Tezad ve mukabele: Şâiri belli olmayan(5), Şeyh Gâlip(ş)

6.Tevriye: Hayale ait san'atların başında zikretmesine rağmen daha sonra bu san'atla ilgili her hangi bir açıklamada bulunmaz.

C)Fikre ait san'atlar: His ve hayalin yardımına pek ihtiyaç duymadan yalnız ifadenin kullanımı ile fikre daha çok dikkat çeker.

1.Hüsn-i ta'lil: Yazarı belli olmayan nesir(2), Tevfik Fikret, Nef'î'nin şiirleri

2.Sual-i mukaddere cevab: Bir iddiayı açıklamadan önce onun hakkında söylenebilecek itirazları dikkate alıp fikrî muhakemeye bağlı olarak beyanda bulunmaktır. Bu san'ata ilk ve tek olarak burada rastlanır. (n?)

---

[24] Menemenlizâde, istiâre bahsinde hocası Recâîzâde'den yararlanmakla beraber Tâlim-i Edebiyat'ta ele alınan "Bârîka-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar" sözünün istiâre olarak alınmasını eleştirir. Ona göre bu sözde hem teşbih hem de istiâre vardır. "Bârîka-i hakikat" sözü, tarafların zikri ve teşbih edatının bulunmamasından dolayı teşbih-i belîğdir, denir.

3.İrhâ-yı inân: Muhalifin aleyhinde bir netice istihsal etmek için onun iddiasını kabul ediyor görünmektir. Bu san'ata da ilk ve tek olarak burada rastlanır. (n?)

4.Sükut-ı belîğ: Hakikatte pek ziyade önem verdiği bir noktayı yazarın görünüşte susarak geçiştirmesi veya az bahsetmesidir. Bu suretle hem ifadede nezaket göstermiş hem de maksadını istediği kadar takviye ettiği belirtilir. Bu san'ata ilk defa burada rastlanır.Cevdet Paşa(n), Nedim(ş).

5.Tecâhül-i ârif: Nedim(3), Recâîzâde'nin şiirleri, (n?)

Edebî san'atların ifadede tâbi bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulayan yazar, bunların konunun tabiatına uygun olmasının altını çizer. Menemenlizâde'ye göre edebiyat, yalnız kelâmı tezyinden ibaret değildir; san'atların seçimi önemlidir. Her san'atın kendine mahsus bir kullanımı vardır. Yazar, ifade edilen fikirde vuzuh ve selâmet, histe hakikat ve tabiilik olursa edebî açıdan eserin başarılı sayılacağını söyler.

Edebiyat ile uğraşanların dikkat edeceği hususlar şu şekilde sıralanır: 1.Kendi istidanını lâyıkıyle tedkik ve tayin etmek. 2.Tabiata uymak. 3.Mevhûbât ve meksûbâtını tabiiliği zorlamadan tezyin ve tenvire çalışmaktır.

Râşid'in rüşdiye ve idadîlerde okutulan **Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî(1899)** kitabı üç kısımdan ibaret olup ilk iki kısmı sarf ve nahiv bölümlerinden oluşur. Üçüncü kısım ise ilm-i belâgat başlığını taşır ki konular kâsik anlayış çerçevesinde anlatılır.

Bu kısımda önce fesahat ele alınır; kelimede ve kelâmda fesahatı bozan unsurlar işlenir. Daha sonra ilm-i meânînin konuları olan, müsned, müsnedünileyh, mütemmimât-ı cümle, cümle-i haberiyye, cümle-i inşâiyye, vasl ve fasl, sebk ve inşâ, icaz, ıtnâb, müsâvât üzerinde durulur. İlm-i beyanın konuları olarak da hakikat, mecaz(mecaz-ı mürsel, istiâre), teşbih, kinaye(telvih, remz, imâ ve işaret) anlatılır.

Kitabın sonundaki ek kısmında imlâ üzerinde durulur ve tekid sıfatlarından da örnekler verilir.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın sultanîlerin en son programlarına mutâbık olarak hazırladıkları **Yeni Osmanlı Tarihi Edebiyatı(1904)** adlı kitapta edebiyat tarihinin menşeilerinden Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya kadar olan bölümünün inceleneceği belirtilir. böylece edebiyat derslerinde yeni bir devre başlamış olur. Yazarlar, edebiyatın bir güzel san'at olmasının ötesinde medeniyet tarihinin bir şubesi olan edebiyat tarihine geçiyorlar. Aslında bu kitabın sultanîlerde okunduğunu tespit edebilmiş değiliz. Yalnız yazarların yukarıda verdiğimiz ifadeleri dolayısıyla kitabı burada söz konusu ediyoruz. Tezimizin ikinci bölümünde programları söz konusu ederken ancak 1912'de "tarih-i edebiyat" dersinin adını görebiliyoruz. Halbuki bu kitap 1904'te yayımlanır. Edebiyat tarihi kitaplarında daha kategorik kalmak zorunda olduğumuzu da belirtmeliyiz.

Yazarlar önce **edebiyat tarihi**nin tanımı üzerinde dururlar. Edebiyat tarihi medeniyet tarihi demektir. Bir milletin edebiyatın baştan sona incelendiğinde o milletlerin zaman içinde bütün his ve fikir değişiklikleri, yenilikleri görülür. Eskiler edebiyat tarihini şâirlerin tercüme-i halleri olarak okuturlar. Yazarlara göre edebî eserler toplumsal olduğu için onlarda bir devrin fikir, inanç ve ihtiyaçlarını bulabiliriz. Edebiyat ile toplum arasında bir ilişki vardır. Bize bırakılan edebî eserlerle geçmiş zaman hakkında bilgi edinebilirirz. Ruhî'yi, Nef'î'yi okuyanlar yükselme devrinin şan ve şerefiyle yaşarlar. Edebî eserin de topluma tesiri söz konusudur. Mevlâna, Yunus Emre, Nesimî, Kaygusuz Dede, Sinan Paşa, Şeyh Gâlip, Namık Kemal, A.Hâmid'in zamanları üzerine tesir olduğu söylenir.

Bir milletin edebiyat tarihini öğrenmek o milletin toplumsal hayatını adım adım takip etmektir. Yeni teşekkül eden milletlerde her şey müterreddid ve hızlıdır. Bu gibi milletlerin dillerinde, fikirlerinde bir kargaşa, bir belirsizlik, tereddüdün hissolunduğu belirtilir. Sultan Osman devrinden Kanunî'ye kadar Osmanlı edebiyatı bu özellikleri taşır. Bir millet mazisi ve san'at eserleri ile var olur. Edebiyat da o eserlerin bir parçasıdır.

Edebiyat tarihi sadece nazım ve nesirle ilgilenmez. Aynı zamanda bir milletin, bir zamanın ruh hallerini, toplumsal gelişmeleri, fikir ve his yeniliklerini, san'atkârların şahsiyetini de anlatır. Edebiyat tarihi bir milletin ve bir zamanın bütün

edebî eserlerinin gerek şekil gerek esas itibariyle tedkik ve tahlil ederek okumak, o zamanın ruhuna toplumsam gelişimine yeniliklerine ve san'atkârların şahsiyetlerine, edebî ve özel hayatlarına nüfuz demektir.

Edebî eserlerin zuhuru, efsaneler, şarkılar, masallar ve hamasiyât. Şiir dil ile beraber zuhur etmiş; korkunun ve şükrün neticesi olarak doğmuştur, denir. Şiir dünya tarihinde başlangıçtan beri hep vardır. Her millet tarihinde hakikate yaklaşıncaya kadar hayal, efsane devirleri geçirir. Zaman içinde bunların kıymetleri kaybolur; insan zekâsı geliştikçe daha akılcı, daha mantıklı konular aranır. Eski tanrılar Homeros'un İlyada'sında olduğu gibi şiir kahramanlarına dönüşür.

Kahramanlık şiirleri ile hamasiyât farklıdır. Kahramanlık şiirleri toplumda az çok yaşamış olan, yer edinmiş, esatirî bir simaya sahip olmuş tipleri gösteren şiirlerdir. Köroğlu buna örnek verilir. Hamasiyat ise savaşı anlatan askerlerle âşıkların yazdığı şiirlerdir.

Şiiri tedkik insanın ruhunu tedkik, bir milletin medenî gelişimini, hislerini, fikirlerini adım adım anlamak demektir.

Edebî eserlerin san'at eserleri ile olan ilgisi: Her san'atkâr yaşadığı devrin özelliğini taşır. Taine'nin "Felsefe-i San'at" eserinde bir san'at eserinin meydana gelmesi için bir bitki gibi hararete ihtiyacı vardır, denir. Bu da hararet-i mâneviyyedir ki toplumun bütün âdetlerini, ruh hallerini içerir; san'at eserinin meydana gelmesinde etkili olur. Osmanlı İmparatorluğu'nun da kuruluş, yükselme, gerileme devirlerinin edebiyata yansımasından bahsedilir. Edebiyat ile san'at eserleri arasında zaman göstermek açısından ortak bir nokta vardır.

Edebiyat tarihi ve destanlar: Destanların edebiyat tarihi açısından kıymeti, hakikatı doğrudan doğruya alıp ifade etmelerinde, milletin muhayyilesinden, umumî hislerinden bir çok noktayı içermesiyle belli olur. Destanların en büyük kıymeti toplumun genel hislerini anlatmasıdır. Belli bir zamanın ruhunu verirler. Osmanlı edebiyat tarihinde destanlara pek yer verilmez.

Bir edebî devrin sınırları nasıl tayin edilmeli? Bunun için toplumun şeklinin takibi göz önünde bulundurulur. Cemiyetin farklılaşması ile edebî devirler de farklılaşır. Edebî eserler belirli bir zamanın, belirli bir zihniyetin mahsulleridir. Edebî devirleri toplumun şeklinin değişmesi ile tayin etmenin en iyi, en doğru yol olduğu söylenir. Her asır şahsiyet, düşünce, üslûp bakımından birbirine benzemez. Şahsî eserler çeşitlidir. Fakat bu demek değildir ki ait olduğu zamanın özelliğini taşımaz. Eserler ne kadar şahsî olursa olsun zamanlarının özelliğini yansıtırlar. Edebî devir taksimini toplumun gelişimine göre ayırmak doğrudur. Taine'e göre san'at teksif ile izhar ve irâedir.

Yazarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği toplumsal değişiklikleri göz önünde bulundurarak edebî devirleri şu şekilde belirler: Birinci devir tasavvuf, ikinci devir saray edebiyatı, üçüncü devir kemal devri, dördüncü devir fikir devri, beşinci devir şahsiyet ve inhitat devridir.

Tasavvuf devri kararsızlık ve tereddüd devridir. Dil ve edebiyat katıdır; güzelden ziyade metindir.

Saray edebiyatı devrinde dil eskisine göre daha gelişmiş, fikirler ve hisler daha incelmiştir.

Kemal devrinde ise dil ve fikirler azametli, debdebeli ve gürültülüdür.

Fikrî devirde ise güzellik yalnız fikirlerde aranır. Dağınık hadiseler bir fikir etrafında yoğunlaşır. Bütünün güzelliğinden ziyade bir mısradaki fikrin güzelliği dikkate alınır.

Şahsiyet ve inhitat devrinde artık bitmek üzere olan bir toplumun hayatının bütün aksaklıkları görülür. Şâirler ya çok özel, şahsî veya taklitçi, basittirler. Çünkü toplumun müesseseleri artık eskimiş, şahsiyet topluma hükmetmeye başlamıştır.

Daha sonra **tereddüd ve kararsızlık devri** gelir. Tamamıyla maziye veda edilmemiş, yenilik bayrağı açılmış, bunu yaşatacak kaidelerin araştırılmasına başlanmıştır. Bunu takip eden **devr-i tefekkür**de Hâmid görülerek bu yenilikler devam eder. **Devr-i Fetret** ise bir irtica getirmiştir. **Devr-i rikkat ve tekemmül**

edebiyatı tamamıyla batıya döndürmüş, mazi ile ilişkisini kesmiştir. Bütün bunlar toplumun gelişimi ile meydana gelmiştir.

Edebî eserin hâricî ve dâhilî tahlili, eser, muharrir: Bir eserin iç tahlilinde fikir, his ve üslûp önemlidir. Eserin şeklinden yani dış tahlilinden ziyade iç tahliline önem verilmelidir. Dış tahlilde dil önemlidir. Dilin ahengine dikkat edilir. Esasında şekil ile öz arasında bir fark yoktur. Eğer yazılan eser bir hissin, bir heyecanın mahsulü değilse ne kadar, ne kadar ulvî fikirlere sahip olsa da bir tesir bırakmaz. Kelimeler şahsiyete göre özelliklerini değiştirirler. Yalnız öz ve his bulunmak şartıyla şeklin mükemmeliyeti dikkat çekebilir. Çünkü bu itibarla bir edebî eserin ne zamana ait olduğu az çok anlaşılır.

Yazarın hayatı eserin incelenmesine mutlak bir ışık tutmaz. Yazarın hayatından ziyade eserindeki ruh hali dikkate alınmalıdır. Bir yazarın şu veya bu memuriyette bulunması değil, o memuriyetlerde bulunduğu zamanlardaki teessür ve duygulanmaları, fikirleri önemlidir. Ruh açısından eser ile yazar arasında daima bir ilişki bulmak mümkündür. Yazarın hayatını araştırırken daima yazarın asıl ruhunu, asıl heyecanlarını daha açık bir şekilde gösterecek noktalar bulmalı, onlarla uğraşmalıdır. Bir edebî eserin vücuda getirdiği tesirlerin tedkikinde hayatımızın dışındaki hayatların da tesirleri görülebilir.

Edebiyatın toplum üzerindeki tesirinde toplumu nasıl yönlendirdiği anlatılır. Romanlarda kullanılan şahıs isimlerinin toplumda kullanılması gibi. Mevlânâ'nın etkisi ile tasavvufun gelişmesi gibi. Edebiyat tarihi incelenmesinde coğrafya, sosyoloji, iktisat, aile hayatı, siyasi hayat, inaçlar, ahlâktan yararlanıldığı bildirilir.

Eski Türk tarihine, Türk lehçelerine değinilir. Orhun Yazıtları, Kutadgu Bilig, Divanu Lügati't-Türk'ten bahsedilerek Mevlânâ'ya gelinir. Mevlânâ'nın felsefesi, hayatı, eserleri anlatılır. Mevlâna'dan sonra Sultan Veled, Yunus Emre aynı şekilde ele alınarak tasavvuf edebiyattandan örnekler verilir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce Anadolu'da bulunan Türkler, Selçuklular bilinen tarihî çerçevede anlatılır. Türkçe karşısında gittikçe etkili olan Fars dili ve edebiyatından bahsedilir.

Sadece tasavvuf, saray, kemal ve fikrî devirlerle ilgili şahsiyetlerin hayatları hakkında bilgi ve eserlerinden örnekler verilir:

Tasavvuf devri başlığı altında Osmanlı Devletinin kurulmasında tasavvufun ne kadar etkili olduğu belirtilir. Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Şeyhi, Ahmedî, Kadı Burhanettin'den örnekler verilir. Bu şahsiyetlerin hayatları ile birlikte edebî özellikleri de belirtilir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını genişletir; siyasî birliğini tamamlar. Tasavvuf devri Sultan Osman'dan Yıldırım Beyazıt'a kadardır. Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Şeyhî, Ahmedî, Kadı Burhanettin, Niyazi, Nesimî.

Saray devrinde ise Ahmet-i Dâî, II.Murat, Fatih Sultan Mehmet, Ahmet Paşa, Sinan Paşa, Nizâmî, Zeynep Hatun, II.Beyazıt, Hamdi Bey, Sultan Cem, Necati, Mihri Hatun, Zâtî, İbni Kemal, Kanunî, Fuzulî görülür. Bu devirde edebiyat ve dil halktan uzaklaşır; saraya mahsus olur. Halk dili ve saray dili ayrı ayrı gelişir. Arapça ve Farsça kelimeler dile hakim olur. Bir İstanbullu ve saray Türkçesi meydana gelir. Edebiyat, sarayın etrafında toplanır. Eserler hep ona göre verilir. Nazımda ve nesirde süs ve hayal önem kazanır. Arap edebiyatı nazım şekilleri benimsenir. Devrin asalet ve kibarlığı, medeniyetin yüksekliği eserlere sinmiştir. Ahmet-i Dâî, II.Murat, Fâtih Sultan Mehmet, Ahmet Paşa, Sinan Paşa, Nizâmî, Zeynep Hatun, II.Beyazıt, Hamdi Bey, Sultan Cem, Necati, Mihri Hatun, Zâtî, İbni Kemal, Kanunî, Fuzulî, Sultan Selim, Cemalî, Hamamî, Cafer Çelebi, Yazıcıoğlulları, Mesihî.

Kemal devrinde Baki, Lâtifî, Ruhî-i Bağdadî, Hakanî, müverrihler(Sadettin, Peçevî, Âlî), Nef'î, Sabri, Yahya görülür. Bu devir Kanunî'den başlar. Dil, Osmanlı medeniyetinin olgunlaşmasıyla paralel bir şekilde gelişir. Dil daha süslü, daha ulvî bir tarz almıştır. Osmanlı nesri tamamıyla Farsça etkisindedir. Baki, Lâtifi, Ruhî-i Bağdadî, Hakanî, müverrihler(Sadettin, Peçevî, Âlî), Nef'î, Sabri, Yahya, Gazali, Edirneli Emrullah, Müezzin Hüdâî, Figânî, Taşlıcalı Yahya, Hayalî, Nev'î, Hâletî.

Fikrî devir için Fehim, Nâilî-i Kadîm, Nazîm, Nâbi, Sâbit, Koçi Bey, Nâima 'dan bahsedilir. Bu devir IV.Mehmet ile başlar. Nesir çoğunlukla anlaşılmayacak

kadar karmaşık bir şekil almıştır. Gerileme devrinin izleri de edebiyatta görülür. İnsanların bedbinliği karşısında dinî ve ahlâkî eserler önem kazanır. Fehim, Nâilî-i Kadîm, Nazîm, Nâbi, Sâbit, Koçi Bey, Nâima.

Bu kitapla sultanî öğrencileri edebiyat tarihimizle tanışmış olurlar. Yalnız kitabın eksik veya yarım olduğunu belirtelim.

Süleyman Fehmi **Edebiyat(1909)** adlı eserinin başında müellif hem kendini mekteb-i sultanî hocası olarak takdim eder hem de mukaddimesinde "birkaç senelik tedris ve tetebbû mahsulü olan şu eser" demek sureti ile kitabın bir ders kitabı olduğunu vurgular. Süleyman Fehmi edebiyatı, âsâr-ı edebiyye ve kavâid-i edebiyyeyi içeren müellefat diye iki mânâsı ile ele alır ki bu yukarıda görüldüğü gibi Menemenlizâde'nin edebiyat ile ilgili izahlarında söz konusu edilmiştir.

Süleyman Fehmi, Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın kitabından tamamiyle farklıdır. Köprülü ve Ş.Süleyman sultanîlerin "tarih-i edebiyat" dersi programına göre hazırladıklarını ifade ediyorlardı. Süleyman Fehmi ise böyle bir kayıt koymaz. Yalnız eserin sultanîlerde okunduğu bellidir. Muhtemel ki edebiyat bilgileri ile edebiyat tarihi ayrılmış olsun.

Âsâr-ı edebiyye şeklen nazım ve nesir diye ikiye ayrılır. **Nazım** vezin ve kafiye ile süslenmiş olan ifade tarzıdır. **Nesir** bu iki kayda bağlı olmayan beyan tarzıdır. Nesir ve nazmın kullanımı emr-i itibarî olmadığı gibi sabit bir kaideye de tâbi değildir, denir. Nazım genellikle kalbe doğan ilhamların ve hallerin dili; nesir ise akıl ve fikir mahsullerinin beyan şeklidir. Genellikle denmesinin sebebi bazı meşhur eserlerde nesir, hayalî ibdâları tasvir eylediği gibi, nazım da fikrin ciddî mahsullerine tatbik edilmiştir. Süleyman Fehmi, Aristoteles'in Poetika adlı eserinde nazım ile nesir arasında yalnız şekil ile değil, esas itibariyle de fark olduğunu belirttiğini ve meselâ destan ile tarihî makalenin bu açıdan farklılıklarına dair örnekler verildiğini kaydeder.

Yazara göre nazım ile şiir karıştırılmamalıdır. Şiir, güzel bir hayalle yüksek hislerin güzel bir şekilde tasviridir. Yazara göre ifadenin manzum veya mensur olması şiir özelliğini değiştirmez.

Edebiyatı güzel san'atlar içindeki yerini, edebiyatın tarih ile ilişkisini, san'atın yaratma ameliyesi olduğunu, san'at-edebiyatın ahlâk ile alâkasını, san'atın gayesini estetik ve san'at felsefesine dayanarak açıklar.

Edebiyat ile güzel san'atlar arasındaki ilişki incelenir. Edebiyat, güzel san'atlara dâhildir. Şiir, heykeltraşlık ve resim taklidî san'atlardır. Eserde tabiatın taklidi söz konusu olmakla beraber san'atkârın kendisinden de izler görülmesi gerektiği anlatılır. Hatiplerin belîğ eserleri de bir kaç yönden şiire dâhil edilir.

Şiir, fenne dâhil edilmez. Fen, şahsî değildir, şiir ise şahsîdir. Fenle uğraşanlar hakikati ararlar. Edip ise tahassüs tarzına göre onu tasvir eder. Bunlarla beraber şiir çeşitli derecelerde ilmî olabilir. Çünkü şiir, fennin genel kurallar tarzında topladığı büyük olayların keşif ve rabtından etkilenir. İnsan hayatına yön veren bilimin, şiir yani "heyecan-ı mâneviyye"yi etkilediği açıklanır.

Duyguların ve ihtirasların tasvirinden ibaret olan romanda da şiir vasfı yoktur, denilemez. Bir çok edip nazarında roman, kahramanlık hurâfeleri yerine günlük hayatın müşâhedelerini ikâme ederek san'atın üstünlüğünü tenzil eder. Edebiyatın, toplumun gelişmelerini, değişmesini de takip ettiği belirtilerek meselâ psikoloji ilminin edebiyatı etkilediğinden söz edilir. Kasidelerin yerini, insanî his ve ihtirasların tasviri alır. Destan roman şekline dönüşür. Yazara göre bilimin ilerlemesi ile insan, hurâfelelerden uzaklaşarak hakikati san'atta görmek istiyor.

Edebiyatın tarih ile olan ilişkisi de incelenir. Edebiyat, umumî tarihin büyük bir sayfasıdır. Toplumun tarih içerisinde yaşadıklarını edebiyatta görebiliriz.

San'atın çeşitli tarifleri ile birlikte Gustave Flaubert, H. Taine, Molière, Paul Bourger gibi batılı yazarların görüşlerine yer verilir. San'atın bilhassa edebiyatta hayal timsâli olarak görüldüğü belirtilir. San'at, güzelliğin ifadesidir denmekle beraber, güzellik kavramının da göreceli olduğu vurgulanır. Homeros der ki "San'at bir mizac arasından manzûr olmuş tabiattır." Yani san'at tabiatı canlı ve mânâlı bir şekilde taklit etmektir. Bir san'at eseri hareketsiz ve ölü olmamalı, canlı olmalıdır; mânâlı olmalı yani bir ruh halini tasvir etmelidir. Aynı zamanda samimi olarak bir hakikati ifade etmelidir. San'atın ikmali yani idealleştirilmesinde tabiatı

güzelleştirmek, iyimserlikle çirkinliklerini gizleyerek onu güzel bir surette tasvir eylemek değil, kaba taslaktan ibaret olan şeyi tamamlamak, bazı hakikatleri kuvvetlendirmek, geliştirmek ve hayat sahnesinde örneğine rastlanmamış gülünç, mücrim, kahraman şahıslar ortaya koymaktır.

San'atta ve bilhassa edebiyatta hayalî timsaller de ele alınır. San'atın hayalî timsalleri en yüksek mânâda mutlak güzellikle aynıdır. San'atın ikmali herkese nasip olmaz, denir. En mükemmel san'at eseri olgunluğa en çok yaklaşandır. Hayalî timsaller, mutlak güzelliği sağlayan şartlardır. Bu şartlar, beyan edilen fikrin önemli, orjinal, ahlâkî ve mükemmel olmasını gerektirir.

San'atın ve edebiyatın ahlâkla olan ilişkisi incelenir. San'at ile ahlâkın birbirini etkilemesi söz konusu edilir. San'atın gayesinin ahlâk olmamakla beraber ahlâkî unsurları işleyebileceği belirtilir. Güzelliğin ahlâka tesiri üzerinde durularak güzel bir tasvirin insan ruhunu etkileyeceğinden bahsedilir. Meselâ faciaların insanı heyecanlandırdığı, ihtirasların açıkça gösterilmesi itibariyle dikkat çektiği belirtilir. Yazar, bunları insan ruhunda uyandırdığı infiâller cihetiyle güzel kabul eder. Yalnız ihtirasların tasvir edilirken çocuk ve gençleri kötü yönde etkileyip tehlikeli olabileceği hususuna da dikkat çeker.

San'atın gayesi bahsinde Aristoteles'in "San'at san'at içindir" nazariyesi ile Eflâtun'un "San'at faydalı olmalıdır" nazariyesi verilir. Victor Hugo, Eflâtun'un nazariyesini savunur. Schiller, Goethe ve Spencer ise Aristoteles'in nazariyesini savunurlar. Süleyman Fehmi'ye göre san'atın gayesi ahlâkî faydalar değil, heyecan-ı bedîdir. Bununla beraber san'at eseri ahlâka uygun olmalıdır. San'at hürriyetini tehdit edecek toplumsal ve ahlâkî meselelerin esaretine girmezse de toplumsal terbiyeye hizmet eden konuları seçer; ahlâka aykırı yazılardan uzaklaşır. En yüksek şiirsel güzellik ahlâk güzelliğidir, denir.

Yazar burada edebiyat heveslilerine bir tenbihte bulunur. Hazz ve fayda istenilen yerden alınsın, fakat edebî eserler arasında en güzelini yani yüksek fikir ve hisleri verenleri bilmek de lâzımdır. San'atkârın ilhamı takip edilebilir fakat kendi ilhamı geniş ve yüksek olmalıdır. İlhamını süslemeye ve hislerini yüceltmeye çalış,

kendi mânevî varlığınla devamlı meşgul ol, denir. Goethe'nin dediği gibi "Daha necib daha mükemmel bir mahluk ol ve sonra istediğini yap".

Bilindiği gibi, Recâîzâde'den itibaren psikolojik melekelerin edebiyattaki yeri inceleme konusu yapılır. Süleyman Fehmi, bunu akıl, his ve hayal diye belirler:

Kuvve-i akliyye his ve hayalin nâzımıdır. Boş ve bâtıl fikirlerle dolu eserler ne olursa olsun edebî kıymet taşımaz. Zekâ her şeydir. Fikir ve zeka her türlü eserin dayanağıdır.

Kuvve-i hissiyye hem tahassüs hem ihtisastır. **Tahassüs**, maddî bir şeyin duygular üzerinde bıraktığı tesir sebebiyle ruhta husule gelen bir histir. Menekşe kokusunun tesiri gibi. **İhtisas**, bir fikir vasıtasıyla kalbimizde hâsıl olan hoş veya nâhoş tesirdir. Hâtıralar gibi.

Meziyyat-ı tahassüs, doğruluk ve samimiyettir. Yunan edipleri renk ve seslerle tabiatı taklit etmişlerdir. Eski ediplerimiz tabiatı taklit ederken yeni samimi tahassüslerle değil, eski usullerle bilinen tâbirlere göre tasvir etmişlerdir. Eserlerinde hep aynı renkler, aynı çizgiler vardır. Yeni edipler tabiatı bütün renkleri ile inceler, eskiler gibi tabiata yüzeysel bakmazlar. Tabiatı dikkatle inceleyen şâirler bilirler ki eşya zaman ve mekâna göre değişir.

Meziyyat-ı ihtisas ise doğru ve tabii olmaktır. Hakikî duygulanma yazarın bizzat hissettiği şeylerdir. Bir çocuğa bir yetişikinin hisleri söyletilmemelidir.

Tenevvü-i tahassüsat renklerin tonları gibi çok fazladır. Tahassüsat sayısız olduğu açıklanır. Her varlık, her şekil, her renk sonsuz şekilde tenevvür eder. Bu tenevvür her yazarın kendine has tahassüsünde de çeşitlilik gösterir. Çünkü her şâir kendine göre tasvir yapar. Yazarlar, ruh ve fikri tasvir için kendilerine has işaretleri, teşbihleri ve hayalleri daima bu tenevvürden alırlar.

Tenevvü-i ihtisasat da çok çeşitlidir. Birinin sevdiğinin diğeri sevmez veya bugün sevip yarın nefret etmek gibidir. Tenevvü-i his sayesinde edebî eserlere bir "nişâne-i temeyyüz" verilir. Edebiyatta hissin rolü incelenir. His, şiirin heyecan ve hayrete, ümit ve sevince, hiddet ve nefrete bağlı terennümlerinin kaynağıdır. Nesirde

ise hissin rolünün bu kadar önemli olmadığı belirtilir. Meselâ müverrih hisleri ile hareket etmemelidir. Hatip ise hisleri ile hareket etmelidir. Tahassüs ve ihtisas çok olmamalı, orjinal olmalıdır.

Kuvve-i hayaliyye, Süleyman Fehmi hayali "eşkâl-i mahsusa altında zekânın en yüksek fikirlerini, kalbin en ulvî hislerini tasavvur ve tasvir etmek hassesi" diye tarif eder. Süleyman Fehmi'ye göre hayal Michaelengo'nun dediği gibi "İdeal güzelliğin ikmal edilmiş tipidir." Tabiatta dağınık bulunan güzellikler bu meziyetle birleşir ve mükemmel bir şekil meydana getirilir. Ciceron, Rafael'den örnekler verilir. Hayalin yaratıcılığı üzerinde durulur. Kuvve-i hafıza, muhakeme ve kuvve-i tecridin yardımıyla san'atkâr bir şeyi yoktan var etmez; dış dünyadan aldığı unsurları öyle kaynaştırır ki öyle müstesna şekiller vücuda getirir ki kendisine mübdî denir. Ressam tabloyu canlandırır. Şâir ebedî kahramanlar yaratır. San'atkâr tabiatı aynen kopya etmez; aldığı unsurları yeni bir şekilde birleştirir; ayıklar, sadeleştirir, ilâve eder ve idealize eder.

Hayalin rolünün derecesi, edebiyat nev'ilerine göre değişir. Tarih, hitabet ve tenkidde hayal ön plânda olamaz. Bu eserlerde akıl ve muhakeme ön plândadır. Hayal en çok şiirde, romanda kullanılır. Homeros'a göre hayalsiz zevk olmaz. Hayalden mahrum olanın ideali, modeli yoktur ki hakkında hüküm vereceği güzellikleri ona tatbik edebilesin. Hayal ne kadar geniş ne kadar çok olursa olsun zevk ve akıl ile idare olmadıkça meydana getireceği eserler kalıcı olmaz. Eğer Nef'î'nin hayalleri zevk ile uyuşsaydı her asırda kalıcı olurdu, denir. Meselâ Tevfik Fikret, Nef'î için şunu söyler:

Öyle bir nehr-i muazzam gibi cûş etmişsin
Fakat eyvah çorak yerde akıp gitmişsin

Edebî eserlerin takdirinde zevk-i selîmin yeri de Recâîzâde ve Muallim Naci'den itibaren sık sık söz konusu edilir. Hatta Tâlim-i Edebiyat'ta bu "hüsn-i tabiat" olarak yerini alır. Süleyman Fehmi, bu konuyu doğrudan zevk olarak düşünür.

"**Zevk**, âsâr-ı tabiat yahut mahsulât-ı san'atın mehâsin ve nekâyisine nüfuz eden bir hiss-i rakiktir" şeklinde tarif edilir. Zevk, bir hünerverin sahip olması gereken özellik olarak da belirtilir. Zevk kuvve-i hissiyye, kuvve-i muhakeme ve hayalden oluşur.

Kuvve-i hissiyye güzel veya çirkin karşısında hissettiklerimizdir. Bu kuvvetin zarurî olduğu vurgulanır. Kuvve-i hissiyye kuvve-i muhâkemeden asla ayrılmaz. Çünkü bir münekkid tabii olarak zuhur eden mübhem bir tesir ile yetinmez; onun sebeplerini araştırır, tahlil eder ki bu da akıl ve muhâkeme ile yapılabilir. Kuvve-i muhakeme ortaya çıkan mühim bir tesir ile iktifa etmez; sebebini araştırır ve tahlil eder.

Hayal ile bir eserin mânâlarının anlaşılabileceği anlatılır. Eserin mündericâtından çok hayal ile keşfinin, esere değer katacağı açıklanır. Lafontaine der ki "En güzel mevzularda düşündürecek bir şey bırakılmalıdır"

Herkesin zevki farklıdır. Zevk için tenkidin iki şartından bahsedilir: 1.Tabii hislerin olması. 2.Bir çok san'at eserinin tedkik edilerek mukayesesi ile bedî şartlar hakkında kazanılan derin bir hissin olması.

Zevkin özellikleri rikkat, vüs'at ve selâmettir. Rikkat, bir san'at eserinin en gizli mehâsin ve nekâsinini ayırt eden kuvvettir. Tabii zevk rikkattten mahrumdur; terbiye ile incelmesi gerekir. Vüs'at, çeşitli san'at eserlerinin hakikî kıymetini takdir eden bir meziyyettir. Vüs'at zevkine sahip olanlar eserlerin menşeine bakmayarak hepsine meftûn olurlar. Selâmet, hakikî güzellikleri sahte güzelliklerden ayırt ederek doğru hükümler veren meziyyettir. Bu özelliklerin gelişmesi bir terbiye ile mümkün olur. Bu zevk terbiyesinde de nezahat-ı ahlâk, en güzel eserlerin incelenmesi ve çevrenin tesiri söz konusudur. Zevkin önemi olarak güzel ve çirkini ayırt etmesi vurgulanır. Zevk-i selim sahibi olan münekkidin de tarafsız olarak ifâ edeceği görevleri şunlardır: 1.Muazzam şeylere meyilli olan halkı daha sâlim fikirlere davet ederek fikirlerini terbiye eder, basitliğe ve şarlatanlığa düşmeyi önler. Netice olarak onları güzel eserlere yakınlaştırır, çirkinlerinden uzaklaştırır. 2. San'atın takip

edeceği yönü belirler. Meselâ Fransa'da "naturalizm" edebî akımının ortaya çıkmasının sebebinin, Taine'in fikir ve mütalaalarına borçlu olduğu belirtilir.

Tâlim-i Edebiyat'taki "deha ve hünerverî" de Edebiyat'ta "deha" olarak karşımıza çıkar.

Deha, tasvir kudretidir. Süleyman Femi dehayı şu şekilde tarif eder: "Hasâis-i beşeriyyeden her birinin vâsıl olabildiği en yüksek derecedir." Edebî dehanın varlığı için hayal ve mükemmel bir dil şarttır. Sadece yaratıcılık kâfi gelmez onu ifade etmek de lâzımdır. Tasvir, dehanın en belirgin işaretidir ve gerçeğe uygun olmalıdır.

Dâhi ile hüner sahibi arasında fark olduğu belirtilmekle beraber kesin bir şekilde belirlenemeyeceği de ifade edilir. Deha sahibi cihanın malum olan çerçevesi haricine çıkamaz. Deha çalışma ve araştırma olmadan biçimlenemez. Büyük üstatlar önceki eserlerden yararlanırlar. Dâhi, hüner sahibinden üstündür. İlâhî bir kudrete sahipse, muazzam bir eser tasvir etmişse dâhidir; sadece hoşumuza giden güzel bir eser meydana getirmişse hüner sahibidir. Hünerverlik sonradan çalışma ile kazanılabilir; vasat bir kabiliyete ihtiyaç duyar.

Süleyman Fehmi, Aristoteles'den beri edebî eserlerin yaratılmasında söz konusu edilen vahdet, icad, tertip ve üslûp bahislerini de ihmal etmez. Bu kavramlar batı retoriğinin bölümlerini veya esasını oluşturur.

İkinci bölümde **tahrir san'atının şartları** incelenir: 1.**Vahdet**; içerdiği fasıllar her neden ibaret olursa olsun her konu kendi içinde bir bütündür. Nef'înin bir beyti örnek verilir.

2.**İcad**, konuyu derinleştirerek fikirleri bulmaktır. Bunun için de hayalin geniş olması lâzımdır. Konu bir fikir tahlilinden geçirilerek ele alınır.

3.**Tertip**te bir eserin kısımları o derece birbirlerine bağlı olmalı ki bunlardan biri kaldırılsa veya yeri değişse eserin binası sarsılır, yıkılır. Harekette ifadenin kesintisiz eserin gayesine doğru yürümesidir.

4. **Eda veya üslûp,** tasavvuratın zihinde ihzâr ve tertip edildikten sonra kağıda yansıtılmış şeklidir. Fikri kendi kendine ârız olan feyz ve cevdetin doğurduğu sünûhâttan heyecan-ı his ile hayalden eseri yararlandırmak için irticalin faydaları ile muhassenât-ı teemmülü bir araya getirmelidir. Yazara göre tabiilik kelimeler ile fikirlerin "ittihad-ı samimisi"den ibaret olduğu için ifade tarzı, fikrin neşeli ve hüzünlü, rakik ve metin olmasına göre değişmelidir. Nef'înin bir kıt'ası örnek verilir.

Daha sonra üslûbun tarifi üzerinde durulur. Bir yazarın, bir hâtibin fikir ve hislerini tebliğ için sahip olduğu ifade tarzıdır. Buffon, uslup fikirlere verilen tertip ve harekettir, der. Bu tarife göre üslûp sadece şekle değil esasa da şâmildir. Üslûpta tertip ve hareket önemlidir. Yani eserin kısımlarının düzeni ve ifadenin kesintiye uğramaksızın gayesine doğru ilerlemesidir.

Fikir ile üslûbun birbiri ile uyumlu olması üzerinde durulur. Üslûbun farklılaşması fikrî ve hissî özelliklere, dehaya ve millete, gayeye, konuya göre değişir. Meselâ şarklıların üslûbu tantanalı ve mübalâğalı iken Fransızların üslûbu sarih ve kat'î, İngilizlerin üslûbu ciddi ve metin, Yunanlıların üslûbu ince ve zariftir. Üslûbun öneminden behsedilirken fikre mümtaziyyet verenin üslûp olduğu açılanır. Çünkü fikirler herkese aittir; üslûp ise şahsîdir. Yazarın şahsiyeti ile üslûbu arasında da ilişki olduğu vurgulanır. "Hakikat, telâhuk-ı efkârdan çıkar" fikrini Namık Kemal, "Barika-i hakikat, tesâdüm-i efkârdan çıkar" şeklinde söyleyerek bu fikrin daima kendi nâmıyla anılmasını sağlamıştır. Ziya Paşa, Tevfik Fikret(2)'in şiirleri, Namık Kemal'in bir nesri örnek verilir.

Üslûbun umumî özellikleri olarak sıhhat, vuzuh, tabiiyyet, münakkahıyyet, muvâfakat, asalet ve mümtaziyyet, ahenk ele alınır.

1.**Sıhhat,** üslûbu şeklî yani dilbilgisi noksanlıklarından uzaklaştırır. Şâiri belli olmayan üç şiir örnek verilir.

2.**Vuzuh**un zıttı takiddir; düşünce ve hislerin açıkça tebliğidir. Fazla olan ifadeler atılmalı; uzun cümleler kullanılmamalıdır. Ayrıca cümle bilgisi dikkate alınmalıdır. Alışılmadık kelimelere yer verilmemelidir. Mecaz ve istiârelerde hakikî mânâ ile mecazî mânâ arasındaki ilişki uzak olmamalıdır. Vuzuhun mutlak bir şey

olmayıp herkese göre değiştiği de belirtilir. Meselâ yerinde kullanılan icazın esere güzellik verdiği söylenir. Halit Ziya, Namık Kemal, Cenâb Şahabettin'in cümleleri örnek verilir. Fuzulî, Tevfik Fikret'in şiirleri, Alfred de Musset, La Fontaine, Paul Bourget,Cenâb'ın nesirleri gençlik için iyi birer örnektir.

3.**Tabiiyyet**, kelimenin fikre, şeklin esasa uygunluğudur. Tabii eserlerde gelişi güzel, sevimli bir gösterişsizlik vardır. Üslûp fikre göre değişiklik göstermelidir ki fikrin sadeliğine, ulviyetine göre üslûp da sade veya ulvi olmalıdır.

Tabiiyyetin şartları olarak:1.Şahsiyet zorlanmamalıdır. 2.Üslûp fikre uygun olmalıdır. 3.İfadeye canlılık ve samimiyet katmak için çeşitli şekillerde beyan etmelidir.

Tabiiyyetin nitelikleri olarak suhûlet ve zarafet gösterilir. Suhûlet, yazarın eseri meydana getirirken çektiği zahmetleri ve yaptığı san'atları ihsas etmemesidir. Voltaire'in "Şiir zarif olmalıdır." sözünü nakleder. Zarafet, fikrin kendisine en çok yaraşan kisvesidir. Fakat zarafet ifadenin kuvvetini yani vurgusunu bozmamalıdır. Ahenk ve zarafet san'atın esasıdır. Meselâ komedide zarafet pek aranmaz. Eski edebiyatta ahenk ve muhteşem hayallere alışık olduğumuzdan sadelikten pek hoşlanmadığımız söylenir. Şâiri belli olmayan(2), Nef'î, Nedim, Tevfik Fikret'in şiirleri, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Fénelon'un nesirleri

4.**Münakkahıyyet** ifadenin fazlalıklardan arındırılmasıdır. Meramı lüzumlu kelimelerle yazmaktır. Ta'mik ve tenkih diye iki şartı vardır. **Ta'mik** teferruatlı inceleme yapmaktır. **Tenkih** ise fazlalıkları ayıklamaktır.

Burada iksâr, ıtnâb ve icaza da yer verilir. İksâr, ifadelerin "âlûde-i zevâid" olmasıdır. Yani aynı fikrin çeşitli şekillerde tekrar edilmesidir. Aynı mânâya gelen kelimelerin tekrarı ile de yapılır. Bir lüzum ve nükte üzerine sözün uzatılmasına, tekrarına ıtnâb-ı makbul dendiği belirtilir. İfadeye letâfet ve kuvvet verir. İcaz mümkün olduğu kadar az kelime ile çok mânâ ifade etmektir.

Münakkahıyyet ile icaz arasındaki fark şu şekilde belirtilir: Münakkah üslûp, konudan sapmaz; sadedden hâriç şeyleri istihfâf eder. Yazar, bu konuya bağlı olarak

ihtisârdan da bahseder. Vecîz üslûbun ihtisâr konusunda ıtnâb ve tezyinleri reddettiğini belirtir. Çünkü onun gayesi mümkün olduğu kadar az kelime ile meram-ı ifade etmektir. Münakkahıyyet bütün edebî türlere yakışır. İcaz ise her konuya, her şahsa uygun olmaz. Çünkü bir çok mevâd-ı mâil tezyin ve tafsil olunurken maksadın ifadesi de yeteri kadar kelime ile yapılmak istenir. İcazın, en çok genel kuralların, ata sözlerin, hikmetli düşüncelerin ifadesi için uygun olduğu belirtilir.

Namık Kemal(n), şâiri belli olmayan, Nergisî, Ruhî-i Bağdadî, A.Hâmid, Muaalim Naci 'nin şiirleri örnek verilir.

5.**Muvâfakat,** fikir ve hislerin en uygun kelimeler ve tâbirlerle tebliğidir. Burada **icad**dan bahsedilir ki daha önce hiç görülmemiş, yeni kelimeleri kullanmak demektir. **Tervic** ise eskiden kullanılıp sonra unutulan bir kelimeyi kullanmaktır. İcad ve tervicin sebepleri şunlardır: Yeni fikri ifade etmek için yeni bir kelime icad edilir. Yeni kelimenin eş anlamlılarına şekil ve ahenk bakımından üstün olmasıdır. Yenilik hevesi ile yapılır. Namık Kemal(n), Cenâb Şahabettin, şâiri belli olmayan şiir

6.**Asalet ve mümtaziyyet**, üslûbun bayağı, hasis kelimeler ve tâbirlerden; âdi, iğrenç fikir ve hayallerden uzaklaşmasıdır. Asaletin şartları: 1.Kötü his ve fikirlerden tasviye ile "perverde-i meâli" edilmesidir. 2.Fikir ve hisler ile kelime ve ibarelerin ciddi bir şekilde seçilmesidir. 3.Kelimeleri, bayağılıkları kaldıracak şekilde bir araya getirip düzenlemektir. Üslûbun asalet ve hasâset bakımından ikiye ayrıldığı gibi mümtaz ve mübtezel olarak da gruplandırıldığı belirtilir. Üslûb-ı mümtaz, terkip ve hayallerin yeniliği ile dikkat çeken ifadedir.

Şâiri belli olmayan(4), Nâbi(2), Şeyh Gâlip(2), Namık Kemal, Tevfik Fikret(2), Nedim'in şiirleri, Ali Rüştü, Cenâb Şahabettin'in nesirleri örnek verilir.

7.**Ahenk**, kulağı okşayan letafettir. "Şiir bir musiki-i mütefekkirdir." Şiirin vezni olduğu gibi nesrin de vezni vardır. Cümle ve kelimelerin birbiri ile uyumu bunu sağlar. Aheng-i taklidîden bahsederken elfâz-ı savtiyye ile birlikte hislerin, hareketlerin ahenk ile tasviri anlatılır ki burada elfâz-ı tasviriyyeden bahsedilir. Tenâfürün, ahengi bozduğu da belirtilir. Nef'î(5), Tevfik Fikret(4), Muallim Naci,

A.Hâmid(4), şâiri belli olmayan(5), Recâîzâde, Nedim'in şiirleri, Namık Kemal(n), Victor Hugo(n)

Üslûbun hususî özellikleri anlatılırken önce üslûbun umumî özelliklerinin her üslûpta olması gerektiği vurgulanır. Dil daima sahih, seçkin, tabii, asil, ahenkli yani fasih olmalıdır. Üslûbun hususî özellikleri ile de edanın hem ahenk olacağı belirtilir ki bu, önceki kitaplarda gördüğümüz özelliklerin tekrarıdır:

Yazar, üslûb-ı sade, müzeyyen ve âli diye ayırmayı doğru bulmaz. Çünkü hangi üslûbun nerede başlayıp nerede biteceği belli değildir. Ayrıca aynı konu hakkında çeşitli üslûpta tasvir yapılabilir ki üslûpların aynı olması beklenemez. Yazar, bu taksimin, zevk ve hayale bağlı olan konular tarafından kabul edilemeyeceğini açıklar. Hakikatten ayrılmamak için üslûbun özellikleri bütünüyle, ayrıntılarıyla beraber incelenmelidir. Âli bir eserin sade parçaları olabilir; en sade bir konuda âli bir üslûpla yazılabilir.

1.**Uslub-ı sade,** eşyayı sade bir surette tebliğ eden üslûptur. Üslûb-ı sadeye mahsus vasıflar ihtisâr ve safvettir. Yazar, münakkahıyyet bahsinde ihtisâra değindiği belirterek burada tekrarına lüzum görmez. Safvet, fikirlerin zihne geldiği gibi tasvir olunması, hiç olmazsa kendiliğinden zuhur ediyormuş gibi görünmesidir. Cevdet Paşa, Namık Kemal, Recâîzâde, Menemenlizâde Tâhir, Ciceron, Hüseyin Cahit'in nesirleri, Abdülhak Hâmid, Menemenlizâde Tâhir'in şiirleri örnek verilir.

2.**Üslûb-ı müzeyyen**, diğer iki üslûp arasında bulunur. Tezyinâtı itibariyle üslûb-ı sadenin üstünde, kuvvet ve şiddet cihetiyle üslûb-ı âlînin altındadır. Bu üslûbun özellikleri zarafet ve servettir. Zarafet, ihmal ve ibtizâlin zıddıdır ki ifadenin tabiiliğini bozmaksızın nezih, hoşa giden kelimeler, seçkin terkipler kullanarak müşkülpesent, ince zevklileri memnun etmektir. Servet, parlak hayallerle, renkli, şaşalı kelime ve terkiplerin imtizâcından ibarettir. Namık Kemal, Cenâb Şahabettin, Halit Ziya, Victor Hugo, Recâîzâde'nin nesirleri, Abdülhak Hâmid(2), şâiri belli olmayan, Tevfik Fikret, Şeyh Gâlib'in şiirleri örnek verilir.

3.**Üslûb-ı âlî,** "bir vak'a-i fâcianın tesir-i elemi ile titreyen kalbin, bir mevzu-ı ulvinin tasavvuru ile heyecana gelen hayalin mahsulüdür" şeklinde tarif edilir.

Üslûb-ı âlînin parlak kelimelere ihtiyacı olmadığı, ulvî fikir ve hislere muhtaç olduğu belirtilir. Ulviyeti de fikrî, hissî ve hayalî olarak üçe ayrır. Cenâb Şahabettin, Hüseyin Cahit, Abdülhak Hâmid, Pascal, Gustave Lanson'un nesirleri, Abdülhak Hâmid(3), Şeyh Gâlip, Ziya Paşa'nın şiirleri, Hz. Ebubekir'in konuşması örnek verilir.

Üçüncü bölüm **mecazât** başlığı altında mecazlar ve suver-i beyan diye ikiye ayrılır. Mecazlar kelimelerin kendi mânâsının dışında kullanılmasına; suver-i beyan ise fikir ve hisleri istifham, teşhis ve intak gibi şekiller altında tebliğine denir. Yazar, mecazlar ile suver-i beyanın, şiir san'atlarından olmayıp, üslûbu meydana getiren esas unsurlar olduğunu açıklar. Özetle mecazlar olmaksızın yazı yazılamaz. Bunlar tabii olursa fikrin asıl tercümanı olurlar. Mecazın tanımı önceki kitaplarda olduğu gibidir. Vâli-i Amedî, Celâl Sâhir, Tevfik Fikret'in şiirleri örnek verilir. Mecazlar ve suver-i beyan aslında ifadenin süslenmesi değil, üslûbun esasını teşkil eder. Mecazların tabii ve itidalli olması gerektiği vurgulanır. Hakikî ve mecazî üslûplar arasındaki fark fazla olmamalıdır. Hakikat ilim dili için kullanılır; mecaz ise şiir dili için kullanılır.

Mecaz bahsinde verilen **teşbih** de önceki edebiyat kitaplarındaki gibi anlatılır. Teşbihin makbul olması için anlaşılır, tabii, nezih, orjinal, itidalli olması gerekir. Nedim(4), Fuzulî(3), Vâsıf, A.Hâmid(5), Nef'î(2), Tevfik Fikret(6), Recâîzâde, Cenâb Şahabettin, Şeyh Gâlip(5), Süleyman Nazif(3), Nâbi'nin şiirleri; Chateau Bryante, A. Hâmid, Namık Kemal, Hüseyin Rahmi'nin nesirleri örnek verilir.

İstiâre(istiâre-i müfrede ve mürekkebe), mecaz-ı mürsel(alâkaları), kinaye ve tariz de önceki edebiyat kitaplarındaki gibi anlatılır. İstiâredeki örnekler şunlardır: Fuzulî, Abdülhak Hâmid, Cenâb Şahabeddin(4), Nâbi, Nef'î, Fâik Ali, Tevfik Fikret(4), Abdülhak Hâmid, Nedim(2), Cahid, Hüseyin Suad, Şeyh Gâlip, Recâîzâde'in şiirleri; Herbert Spencer ve Hüseyin Cahid'in nesirleri

Mecaz-ı Mürsel: Tevfik Fikret(4), Mehmet Akif, Ruhî-i Bağdadî, Abdülhak Hâmid'in şiirleri

Kinaye ve tariz: Abdülhak Hâmid'in şiiri, Racine ve Demosteren 'in nesirleri.

Süleyman Fehmi, **edebî san'atları** iki kategoride ele alır:

Suver-i beyan, derecesi ve özellikleri günlük konuşulan dille ifade edilemeyen bazı ihtiras ile hisleri tasvir eder. Suver-i beyan kaynağına göre his ve fikir diye ikiye ayrılır:

A)Hissî suver-i beyan:

1.İltifat:Fuzulî, Recâîzâde, Süleyman Nazif'in şiirleri; Abdülhak Hâmid, Fransa kralı IV. Henry'nin nesirleri

2.Teşhis ve intak: Recâîzâde'nin şiiri, Shakespeare, Hüseyin Cahid'in nesirleri

3.Nida: Baki, Midhat Cemal ve Mehmet Akif beraber, Fâik Ali, Ali Ekrem, Nef'î'nin şiirleri

4.İstifham: Abdülhak Hâmid (2), Recâîzâde Ekrem, Midhat Cemal ve Mehmet Akif'in şiirleri, Said Bey'in nesri

5.Mübalâğa: Nedim(4), Şeyh Gâlip(2), Abdülhak Hâmid, (n), Nef'î (2), Nâbi'nin şiirleri, Milton'un nesri

6. Tekrîr: Tevfik Fikret, Abdülhak Hâmid(2)'in şiirleri, Namık Kemal, Halit Ziya'nın nesirleri

B)Fikrî suver-i beyan:

1.Terdîd: Tâlim-i Edebiyat'tan ve Shakespeare'den örnek verilir.

2.Kat'[25]: Hüseyin Suat(ş), Ciceron(n)

---

[25] Prof.Dr.Kâzım Yetiş, **Tâlim-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasına Getirdiği Yenilikler** adlı kitabında Süleyman Fehmi'nin, kat' san'atından sonra açıklayıp adını koymadığı san'atın sükut-ı belîğ olduğunu ifade eder. Menemenlizâde'deki gibi açıklandığını da belirtir(s.288-289). Kâzım Yetiş, **Tâlim-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasına Getirdiği Yenilikler,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 104, Ankara, 1996

3.Rücû: Halit Ziya(2)'nın nesri, Nef'î, Tevfik Fikret, Fâik Alî'nin şiirleri

4.Tedric: Tevfik Fikret, Abdülhak Hâmid'in şiirleri, yazarı belli olmayan nesir

5.Tezad: Mahir Baba, Tevfik Fikret(4), Abdülhak Hâmid(5), Fuzulî(3), Nef'î, Cenâb Şahabettin(3), Azmi-i Amedî, Veysî, Rahmi, Nedim, Ziya Paşa(2), Pertev Paşa, Namık Kemal, Reissü'l-Küttâb Arif'in şiirleri; Cavit Bey'in nesri

6.Edeb-i kelâm: Baki, Fuzulî, Nef'î, Cenâb Şahabettin, Nâbi, şâiri belli olmayan şiir

7.Tecâhül-i ârif: Akif Paşa, Recâîzâde'nin şiirleri

8.Hüsn-i ta'lil: Fuzulî(2), Nedim, Tevfik Fikret'in şiirleri; Halit Ziya, Hüseyin Cahit'in nesirleri

Dördüncü bölümde **lâfza dair san'atlar** ele alınır:

1.Tenâsüb: Nedim(ş)

2.İhâm: İzzet Molla, Fuzulî, Namık Kemal(n) İhâm-ı tezad: Ziya Paşa(ş)

3.Tevriye: Nef'î(2)

4.Leff ü neşr: Yusuf Kâmil Paşa(n), Abdülhak Hâmid(n), Fuzulî(ş), Nef'î(ş)

5.Telmih: Şeyh Gâlip(2), Tevfik Fikret, Nâbi(2)'nin şiirleri

6.Aks: Nef'î, Fuzulî(ş), Halit Ziya, Namık Kemal, Sinan Paşa(n)

7.Cinas: Şâiri bilinmeyen(2), Fuzulî(4), İzzet Molla, A.Hâmid(2), Nâbi, Nef'î, Tevfik Fikret'in şiirleri, Namık Kemal, A.Hâmid, Akif Paşa, Sinan Paşa'nın nesirleri

8.İktibas: Muallim Naci, Sâmi'nin şiirleri

9.Tazmin: Nef'î, Nedim, A.Hâmid, Tevfik Fikret(2), Ali Ekrem'in şiirleri

10.Telmi' : Şâiri belli olmayan şiir

11.Seci: A. Hâmid(3), Namık Kemal(2), Sinan Paşa(2), Hakkı Paşa, Kânî(2)

12.Tarsi: Namık Kemal, Fuzulî, Cenâb Şahabettin'in nesirleri, Râgıp Paşa, Namık Kemal'in şiirleri

Yazar, yeni edebiyatın bu san'atlara meyli olmadığını söyler. Meselâ Namık Kemal'in secilerin tabii ve sade olması gerektiği fikrini açıklar. Zirâ bu san'atlar yeni edebiyatın ilerlemesine engel teşkil edebilir. Hayaller daha ciddi ve kat'î örneklerle verilmelidir. Fakat bu san'atlar yeni edebiyatın hedefini saptırmadıkça kullanılabilir. Yani tabiat ve hakikat ile uyuştukça üslûbun süslenmesi için dilimizdeki kelimelerin güzelliklerini kullanmak mümkündür. Meselâ Cenâb Şahabettin ve Süleyman Nazif'in dilimizin bu özelliklerinden usta bir şekilde yararlandıklarını belirtir.

Görülüyor ki Süleyman Fehmi ile edebiyat dersi daha belirgin, öğretici, güzel san'at tarafı daha öne çıkıcı, san'at felsefesinin ve estetiğin ağırlık kazandığı bir ders halini alıyor.

Midhat Cemal, idadîdeki ders notlarını derlediği **Edebiyat Dersleri(1910)** kitabının başlangıcında Süleyman Fehmi Bey'in **Edebiyat** kitabının takip edileceğini bildirir. Edebiyatın tedrisinden ziyade kavâid-i edebiyyenin tedrisinin gerektiğini söyler. Edebiyat kurallarını öğrenerek şâir olunmaz; fıtrat önemlidir, der. Edebî kurallara nazım şekillerini ve edebiyat tarihini ekleyerek dersi işleyeceğini belirtir. Nazım şekilleri bahsinde de edebiyatı, şiiri, nazmı, nesri tarif edeceğini belirtir.

Edebiyatın, Tâlim-i Edebiyat ve Mebâni'l-İnşâ'daki tarifleri üzerinde durmakla beraber Recâizade'nin bir başka tarifini daha doğru bulur: "Edebiyat o mahiyette bir takım kelimat-ı âsârdır ki bir halkın âdâtını, ahlâkını, efkârını, hissiyâtını, ahvâl ve etvârını malumât ve mahsusâtını ekseriya yalancı bir lisânla doğruca olarak tarif ve tasvir eder. Âlem-i temeddünde ise hiç bir kavim bulunmaz ki ahlâk ve âdâtı, efkâr ve hissiyâtı, ahvâl ve etvârı asren bade asrın tebeddülden masûn

kalsın. Binâenaleyh hiç bir kavm-ı mütemeddin edebiyatı yoktur ki asırlar tebeddül ettikçe o tebeddül etmesin."

Yazar, daha sonra edebiyatı âsâr-ı edebiyye ve kavâid-i edebiyye kitapları açısından Süleyman Fehmi'deki gibi ele alır. Şiirin tarifini, nazım ile şiir arasındaki farkı da aynı şekilde anlatır. Yalnız burada Aristoteles, Voltaire, Lamartine gibi garp müelliflerinin görüşlerine de yer verir. A.Hâmid'in "Merkad-i Fâtih" şiiri, "Eşber"i, Fuzulî'nin "Şikâyetnâme"si buna örnek verilir. Nazımü'l-hikem Hamdi'nin manzumesini ise şiir saymaz. Ayrıca daha şiirin ilerlemesini medeniyetin ilerlemesine bağlayan Spencer'dan da bahseder.

Kuvve-i akliyye, kuvve-i hissiyye, kuvve-i hayaliyye bahisleri de Süleyman Fehmi'deki gibi ele alınır. Kuvve-i akliyyede sadece Muallim Naci'den örnek verir ve onu bu özellikte zayıf bulur. Kuvve-i hayalîde de A.Hâmid'in iki şiirini örnek verir. Namık Kemal'in de bir çok hayallarinin hakikatlere tercih edildiğini belirtir. Recâîzâde, Hüseyin Siret, İsmail Safa'yı his şâirleri olarak niteler. İsmail Safa'nın "Zavallı İhtiyar" şiirinden örnek verir. Akıl, his ve hayal melekeleri incelenirken bunların şiir ve nesirdeki yerleri ayrı ayrı irdelenir. Bu çerçevede tenkit, roman gibi yeni türler söz konusu edilir.

Nazım şekilleri olarak şunlar verilir; ayrıca bahsedilen ediplerin hayatları ile birlikte örnekleri de gösterilir:

1.Mısra: Râgıp Paşa, Muallim Naci, Hoca Neşet, Namık Kemal, Sinan Paşa

2.Nazire: Namık Kemal(3), A.Hâmid

3.Beyit: Namık Kemal(3), Ferid Bey, Tevfik Fikret, A. Hâmid(2), Mehmet Akif, Muallim Naci, Fuzulî

4.Kıt'a: Namık Kemal(5), Tevfik Fikret, A. Hâmid, Recâîzâde, Mehmet Akif(4), Ali Ekrem, Eşref(2), Halil Edip Bey, Üsküdarlı Talat Bey, Muallim Cudi Efendi, Nef'î

Şahabeddin Süleyman, **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye(1912)** idadiyyenin altı ve yedinci senelerinde tedris edilmek üzere tertip edilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi bu bir edebiyat tarihidir. Önce san'atın mânâsı üzerinde durulur. San'at, umumî his ve fikirlerin hususî bir şekilde ifadesidir.

Onun bir şubesi olan edebiyatın toplumdan topluma farklılık gösterdiği belirtilir. Savaş ve akınlarla devamlı meşgul olan Türklerin, yüksek bir edebiyat seviyesine ulaşamadıkları ifade edilir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşik düzene geçmeleriyle edebiyatlarının geliştiği belirtilir. Türkler, kendilerinden daha ileri seviyedeki Farsça ve Arapçadan faydalanarak kendi dillerini geliştirirler. Yazar, Osmanlı Türkçesinin, Farsça, Arapça ve Oğuz Türkçesinin inceleşmiş ve güzelleşmiş halinden meydana geldiğini belirtir.

San'atın, toplumun ruhunun, hayalî gayesinin ifadesi olduğu söylenir. Zaman içinde san'at hakikî şeklini bulmaya çalışır; bulduktan sonra da yerini yeni bir şekle terk etmek üzere kuvvetten düşmeye başlar, denir. Bunun yeni devrin başlangıcı demek olduğu ifade edilir. Edebiyat bulunduğu toplumun hayatını takip ettiğinden onunla beraber yükselir ve geriler. Edebî devirlerinin her milletin tarihinde olduğu açıklanır. Hicrî onuncu asırda Osmanlı Devletinin teşekkülü tamamlanmış; yükselme devri başlamıştır. Bu devirde Ruhî-i Bağdadî, Fuzulî, Baki gibi büyük şâirlerin görüldüğü söylenir.

Hicrî onikinci asrın sonu, onüçüncü asrın başında toplumun yani toplumun yeni bir şekil almasına kadar olan devreye "birinci devre", ondan sonrakine "ikinci devir", Muallim Naci zamanına "Fetret Devri", yeni edebiyata da "üçüncü devir" denir.

Yazar, Nevşehirli İbrahim Paşa zamanını, İmparatorluktaki yeniliklerin başlangıcı olarak almakla beraber bunu, yeni bir edebî devrin başlangıcı olarak kabul etmez. Çünkü meselâ Nedim, yeni hayaller, yeni sözler hatta yeni denilecek bir üslûpla şiir söylemişse de ruh itibariyle eskilerden ayrılamamıştır.

Yazara göre birinci devir kaside ve gazeller, esas ve şekil itibariyle birbirinin aynıdır. Hiç bir yenilik göstermezler. Edebiyata tamamen klâsik konular ve şekiller

hâkimdir. Arap, Fars dil ve edebiyatlarının etkileri oldukça kuvvetlidir. Bu devirde tasavvuf edebiyatı da görülür. Tasavvufî düşüncelere Hindistan'da, Yunanistan'da da rastlandığını bildiren yazar, Aristoteles'den örnekler verir. Tasavvufun Avrupa'ya Araplardan, Türklere de İran'dan geldiğinin muhtemel olduğunu bildirir.

İkinci devirde dilde yenilikler olur. Eski edebiyat dili seci, kafiye ve lüzumsuz san'atlarla o kadar doludur ki toplumun yeni bir şekle dönüşmesi ve batının tesiriyle edebiyat dilinde yeni bir ifade şekline ihtiyaç duyulmuştur, denir. Hatta eski edebiyatta bile ciddi bir şeyler yazmak fikirlerini kelimelere, hayallere san'atlara feda etmeyen yeni şekli benimseyen yazarlar çıkmıştır. İkinci devir edîplerinin, yeni fikirlerden dolayı dil üzerinde düşünmeye başladıkları belirtilir. Dili sadeleştirmeye çalışırlar. Reşid Paşa'nın, bir darbeyle resmî dili san'atlardan kurtardığı, Akif Paşa'nın ise zamanına göre en sade yazıları yazdığı anlatılır. Fakat bu devrin yeniliklerinin hepsinin nesirde olduğu söylenir. Şiirde yenilik çok azdır. Nesir daha sade, daha faydalı bir şekle girmiştir.

Bu devrin eserlerinde batı edebiyatı etkisiyle ahlâkî gaye, toplumsal bir fayda aranmaya başlandığı ifade edilir. Dile yeni bir anlayış geldiği gibi batının san'atı olan roman, tiyatro türleri de edebiyatta görülür. Devrin diğer bir özelliği de daha önce bulunmayan edebî şekillerin meydana getirilmesi ve batıdan yeni şekiller alınmasıdır. Yazara göre batıdan alınan bilgilerin, halka aktarılması söz konusu olduğu için nesirde gelişme olmuştur. Yazar, yeniliklerin hakikî değil, yüzeysel olduğunu söyler. Çünkü halkın his ve fikirleri eskiden henüz kopmamıştır. Buna delil olarak da Muallim Naci devrindeki "Fetret Edebiyatı"nı gösterir.

Edebiyat-ı cedide yani son devir, "A.Hâmid" edebî devresinin bir devamı olmakla beraber yazarın bunu ayrı bir devir olarak almasını sebebi, Hâmid ile bunların arasında bir fetret devri bulunmasında, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının edebî dili daha fazla süslemelerinden şiir ve romana yenilik getirmelerindendir. Edebiyat-ı Cedidenin beyannâmesi Servet-i Fünûn Risalesinde görülür. "San'at san'at içindir" nazariyesini kabul ederler. Şiirde Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, nesirde Halit Ziya otorite kabul edilir. Bunların ifade ve tasvir tarzlarının, kullandıkları edebî şekillerin

yeni olduğu anlatılır. Hayatın, eserlerde daha fazla yer aldığı belirtilir. Dış tasvire önem verirler.

Osmanlı lisânının geçirdiği edebî devirler, verilen şiir ve nesir örnekleri ile gösterilir. Birinci devir şiir ve kısımları, ikinci devir edebî yenilikler ve nesir, üçüncü devir fetret-i edebiyye, son devir edebiyat-ı cedide hakkındadır

Birinci Devir: Âşık Paşa, Niyazi, Süleyman Çelebi, Sultan Murad-ı Sânî, Şeyhî Çelebi (2), Ahmet Paşa (2), Fâtih Sultan Mehmet (2), Sinan Paşa, Necati (9), Mihri, Zâtî(5), Sultan Bayezıd-ı Sânî (2), Cem ve refiki Sadi (6), Sultan Selim (2), Halîmî Çelebi (2), Gevahî (2), Bezmî(7), Sultan Süleyman Kanunî (4), Fuzulî (35), Baki(5), Ziya Paşa, Lâtifî (3), Nedim (9), Seyid Vehbi (4), Ahmet Neylî (4), Râgıp Paşa (ş), Haşmet (ş), Fitnat Hanım (ş7), Şeyh Gâlip ve Hüsnü Aşk (ş5), Kâni (ş9), Ruhî-i Bağdadî (13), Hakanî (2), Nef'î (10), Şeyhülislam Yahya Efendi, Cevrî, Nâilî-i Kadîm (3), Nâbi (5), Sâbit (8), Tevfik Fikret, Mehmet Esrar Dede(3), Sünbülzade Vehbi(6), Sürûrî (13), Enderunlu Vâsıf (5), Sabrî-i Şâkir'in şiirler; Koçi Bey, Nâima, Sinan Paşa (4), Kânî, Lâtifî, Koca Sekban Paşa, Mütercim Âsım, Fuzulî, Âşık Paşa'nın nesirleri

İkinci Devir: Akif Paşa (2), Ziya Paşa(4), Sadullah Paşa (3), Abdülhak Hâmid Bey (3), Şinasi, R.Ekrem'in şiirleri; Akif Paşa(3), Reşid Paşa (2), Fuad Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Edhem Pertev Paşa (5)'nın nesirleri

Fetret-i Edebiyye: Nâbizade Nâzım, İsmail Safa, Muallim Naci (7)'nin şiirleri, Muallim Naci(2) nesir

Edebiyat-ı Cedide:, Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, Fâik Ali (3), Süleyman Nesib, Süleyman Nazif, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, Celâl Sâhir'in şiirleri; Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf'un nesirleri

M.Reşid'in mekteb-i sultanî için hazırladığı **Nazariyyat-ı Edebiyye(1912)** kitabının birinci cildinde dibacesinde "nazariyyat-ı edebiyye" terkibinin edebiyata ait kavaid ve izahat-ı nazariyye demek olduğu belirtilir. Asıl edebiyatın mutlaka

tahayyül ve teessürden doğduğu, gayesinin de zihindeki hayal ve hisleri diğer bir zihne kolaylıkla mükemmel bir şekilde aktarmak olduğu belirtilir.

Yazara göre nazariyyat-ı edebiyye üç kısımdır: 1.Edebî konunun özellik ve şartlarına dayanan bedî 2.Üslûbun mânâya ait olarak belâgat denilen haller ve özelliklerinden bahseden kısmı yani meânî 3.Üslûbun kelimelere has olarak fesahat denilen gerekli şeylerini ve güzelliklerini tarif kısmı yani beyan. Bedî, meânî ve beyan tâbirlerinin klâsik belâgattaki tanımlarından farklı bir şekilde anlatılacağı belirtilir. Dolayısıyla burada klâsik anlayışın daha modernleştirilmesi ile karşılaşırız. Beyan, meânî, ve bedî artık üslûp açısından değerlendirilmektedir. Beyanda fesahatın kuralları, fesahatı bozan unsurlar, meânîde belâgatın özellikleri, mânâ san'atları, üslûp, bedîde nazariyyat-ı ibdâ, şiir, psikolojik melekeler, üslup nazariyyesi, intikad, san'atın gayesi gibi konular anlatılır ki kâsik anlayıştan oldukça farklıdır.

İlk bölüm olan **Beyan-Kavâid-i fesahatte** önce fesahatın tarifi üzerinde durulur. Fesahat, "sıhhat-ı ifade" ve "mutabakat-ı elfâz" ile beraber kelimelerin telâffuz ve kulağa hoş gelen hatta mümkün olduğu kadar mânâ vasıtasıyla zihne açık olmak ve kelimelerin, cümlelerin terkip ve teşkilinde ayrıca mânânın akıcılığına, ahengine uygun olmaktır. Fesahat için gerekenler şunlardır:

1.**Sıhhat-i ifade**, sözün anlamayı güçleştirecek kusurlardan arınmış olmasıdır; kendi içinde ikiye ayrılır:

a)Kelimelerde sıhhat yani tenâfür-i hurûf, garabet, sarf kurallarına mugâyeretin olmaması ile olur.

b)Cümlelerdeki sıhhat yani tenâfür-i kelimat, takid, za'f-ı telif, şiveye mugâyeret, haşv, kesret-i tekrar, tetâbu-ı izâfât, lüknet(Kelime ve ibarelerin uyumsuzluğundan meydana gelir. Aynı sayıda hecesi olan kelimelerin tekrarı, kısa cümlelerin arasına uzun cümle koymak, bağ fiillerin tekrarı, edatların ve bağlaçların çokluğu lüknete sebep olur).

2.**Mutabakat-ı elfâz** mânâ ve mevki itibariyle en uygunu bulup söylemektir. Meselâ "söylemek" ve "demek" fiillerini kullanımı örnek verilir. "Şarkı söylemek"

denir; "şarkı demek" denmez. Kemal (n), Akif Paşa (n), Fuzulî (ş), Necati (ş), Nef'î (ş), Ş. Gâlip (ş), Nâbi (ş), Abdülhak Hâmid (ş3), Reşid Paşa (n), Pertev Paşa (n), Münif Paşa (n), Âli Paşa (n), Râgıp Paşa (ş)

Fesahatta kelâma ait şartlar:

1.**Tenâfür-i kelimat**: Şinasi (ş), Hâmi (ş), Celâl Sâhir (n)

2. **Za'f-ı telif** : Tarih-i Râşid (n), Said Paşa (n-2), Şehirullah (n), Âsım Tarihi (n), Peçevi Tarihi (n)

3. **Kavaid ve şive-i lisâna mugâyerât**: Ahmet Midhat (n), Mehmet Rauf (n2), Halit Ziya (n3)

4.**Takid-i lâfzî**: Şâiri belli olmayan, Tarih-i Azmî (n), Âsım Tarihi (n), Halit Ziya (n)

5.**Haşv**:Kâmil Paşa (n), Feridun Bey Münşeatı (n), Fuzulî (n), Nef'î (n), Nâbi (n), Ziya Paşa (ş), Şeyh. Gâlip (ş2), Avni Bey (ş), Şâiri belli olamyan(ş2), Ekrem Bey (ş2), Cenâb Şahabettin(n), Süleyman Fehmi (n)

6.**Kesret-i tekrar**: Hâmi (n)

7.**Tetâbu-ı izâfât**: Vehbi (ş), Nef'î (ş3), Nâbi (ş3), Şeyh Gâlip (ş), Sâbit (ş), Ekrem (ş)

8.**Lüknet**: Yazarı bilinmeyen (n), Tevfik Fikret (n), Hâmi (n), Ziya Paşa (n), Halit Ziya(n2), Akif Paşa (n), Tarih-i Peçevi (n).

9.**Mutabakat-ı Elfâz**: Ziya Paşa (ş), Şinasi (ş), Gencine-i letâif (n),

Fesahatın kuralları umumî ve hususî olarak ikiye ayrılır:

1.**Umumî kurallar**: Bütün edebî eserlerde olması gerekenlerdir; yani gayesi edebî konuyu tasvir eden fikir ve hayalleri en akıcı, en kolay şekilde tebliğ etmektir. Bundan dolayı da fesahate vuzuh ve selâset gerekir.

a)**Vuzuh-ı mânâ**: Kelimenin sarf ve nahiv kurallarına, şiveye, ediplerin kullanımına aykırı olmaması, fesahatın şartlarına uygun olmasıyla olur. Vuzuh-ı mânâ öncelikle kelimelerin kullanımında, sonra kelime ve cümlelerin tertibindeki uygunluktan hâsıl olur. Bunu da intihâbât-ı kelimât, icad ve tervic-i elfâz, itilâf-ı elfâz, muvâfakat-ı beyan sağlar.

İntihâb-ı kelimât, konuya uygun mânâyı kuvvetlendiren kelimeler seçmektir. Namık Kemal, Rıfat Paşa, Cenâb Şahabettin'in nesirleri örnek verilir.

Kelimeleri seçerken icad ve tervic-i elfâzdan yararlanıldığı belirtilir ki bu bahis Recâîzâde'deki gibi ele alınır. Şâiri belli olmayan(2), Tevfik Fikret'in şiirleri örnek verilir.

İtilâf-ı elfâzda edebî eserlerde kullanılacak kelimelerin mânâyı tam vermesi, tenâfürden arınmış olması düşünülerek mânânın intikalinde ayrıca bir kolaylık da aranır. Meselâ nefret ve tehdit gibi şiddetli duyguları belirten kelimeler, elfâz-ı cezeleden seçilir. Nef'î, Ekrem, Pertev Paşa, Tevfik Fikret'in şiirleri örnek verilir.

Muvâfakat-ı beyan, nazım veya nesirdeki cümle ve ibarelerin mânânın hareketleri ile aynı ahenkte olmasıdır. İfadedeki his ve fikirlerin gereğine göre bazen hızlı bazen yavaş veya bazen sert bazen yumuşak ifadelerle renklilik sağlanır. Zihnin, ifadeyi algılayışı artar. İfadedeki dalgalanmalar heyecanı ve tesiri arttırır. Ekrem, Namık Kemal(2)'in nesirleri; A.Hâmid(2), Cenâb Şahabettin, Tevfik Fikret, Nef'î(2)'nin şiirleri

b)**Selâset:** Beyanı teşkil eden cümle ve kelimelerin akıcı, kesintisiz, ahenkli olmasıdır. Kelime ve ibarelerin tenâsüb ve tevâzünüyle meydana gelir. Muvâfakat-ı beyanın şiire verdiği kudret ve musikiyi tamamlar, yükseltir. Muvâfakat-ı beyanla arasındaki fark şöyledir: Muvâfakat-ı beyan aynı ahenk üzere devam etmez. Halbuki selâset aynı ahenk üzerinedir. Muvâfakat-ı beyan şahsî iken selâset gayr-ı şahsîdir. En selîs yazan şâir olarak Nâbi'yi belirtir. Râci(n), Reşid Paşa (n2), Safa (ş), M.Naci (ş), Şinasi (n), N.Kemal (n), R.Ekrem (ş), Abdülhak Hâmid (ş), Ziya Paşa (ş), Nâbi (ş), Şeyh Gâlip (ş)

c)**Letâfet:** Cümle ve kelimelerin devamlı olarak ifadedeki hareketliliği sağlamasıdır. Abdülhak Hâmid (ş), Nef'î(ş),Nâbi(ş).

Fesahatın hususî özellikleri ayrı ayrı ve yalnız edebî lüzumuna göre kullanılır. Burada sadece aheng-i taklidîden bahsedilir ki Recâîzâde'nin tekrarıdır. Nedim (ş), Tevfik Fikret (ş), Nef'î (ş), Şeyh Gâlip (ş), Sadi (ş).

Daha sonra **nazmın** tarifi yapılır. Nazımda vezin ve kafiye şartı aranır. Vezni **aruz ve milli vezin** olarak ikiye ayırır. Milli veznin az kullanıldığını, genelde onbir ve onüç heceli vezinlerin tercih edilidiği anlatıldıktan sonra Türkçe'nin yapısına uygun olduğu fakat aruz vezni ile rekabet edemeyecek şekilde ahenkten mahrum olduğu söylenir. Ziya Paşa, Nedim, A.Hâmid'in şiirleri

Aruz vezninin, hece vezninden daha ahenkli olduğu ifade edilir. Ayrıca zihaf ve imaleden de bahsedilir. Şâiri belli olmayan(ş3), Pertev (ş), Şehzade Cem (ş), Şahin Giray (ş), Fuzulî (ş3), Nedim (ş5), Abdülhak Hâmid (ş5), Hüseyin Siret (ş), Ruhî (ş), Nâbi (ş), Nef'î (ş5), Kâmil Paşa (ş), Şinasi (ş2), Figânî (ş), N.Kemal (ş3), Ziya Paşa (ş3), Ekrem (ş5), Tevfik Fikret (ş3), Âlî (ş), Rıfat (ş2)

Kafiye ve redif de tanımlanarak örnekler verilir. Şeyh Gâlip (ş5), İzzet Molla (ş4) Ziya Paşa (ş2), R.Ekrem (ş2), Tevfik Fikret (ş2), Nâbi (ş3), Abdülhak Hâmid (ş3), Hakanî (ş), Fuzulî (ş)

Nazmın şekilleri olarak **beyit**(Nâbi, Ziya Paşa), **kıt'a**(R.Ekrem-2, Ziya Paşa-2), **gazel, kaside, murabba, muhammes**(R.Ekrem), **musammat**(Baki, Ziya Paşa), **terci ve terkib-i bend, mesnevi**(Şeyh Gâlip), **müstezad**(Nedim, R.Ekrem, A.Hâmid-2, Tevfik Fikret-2, Süleyman Paşazâde Sâmi) ele alınır.

Daha sonra vezin ve kafiyenin faydaları üzerinde durulur. Vezin az kelime ile çok mânâ ifade etmenin en uygun yoludur. Kelimeler sarf ve nahiv kurallarına bağımlı olmadan yerleştirilebilir. Nesre göre daha coşkulu bir ifade elde edilir. Ayrıca vezin mânânın anlaşılmasında kolaylık sağlayan fesahatı da temin eder. Kafiye, aynı ahenkteki kelimeler arasında tekrar ile tefrik ederek ahengin devamlılığında zihne yardımcı olur. Bazen bir kafiye yeni bir fikre vesile olabilir.

Yazar, milli veznin daha ahenkli bir duruma getirildiğinde nazmın bulunduğu halden daha ileri götürebileceğini beyan eder. Şâiri belli olmayan, Hikmet Bey, Tevfik Fikret'in şiirleri örnek olarak verilir.

Yazar önceki kitaplardan farklı olarak **seci**(N.Kemal, Yusuf Kâmil, Nergisî) **tarsi**(N.Kemal-2, Hoca Tarihi, A.Hâmid, R.Ekrem, Letâif-i İnşâ(n), Ziya Paşa(ş)) **nida**[1] (Tevfik Fikret-2, R.Ekrem, A.Hâmid, Şeyh Gâlip(ş), Sinan Paşa(n)), **tekrîr**(R.Ekrem(ş), A.Hâmid(ş))i san'at olarak değil, nazım ve nesirdeki fesahatın "mehâsin"i olarak değerlendirse de Recâîzâde'deki gibi tarif eder.

Burada bunlara ek olarak yeni bir bahis olan **inşâdı** görürüz. İnşâd, edebî eserin okunması ile ilgilidir. İyi okumak için kelimelerin doğru telâffuzuna, noktalama işaretlerine, vezne, hisse, mimik ve jestlere, kelimelerin vurgu ve ahengine dikkat edilmedi gerektiğini ifade eder. İyi okumak için metni önceden ezberlemek gerekir.

İkinci bölüm **meânî-usul-ı belâgat** hakkındadır. Belâgat, fikir ve hislerin konuya uygun olanlarını seçip anlaşılır biçimde ifade edilmesidir. Belâgatın umumî usulleri olarak **vuzuh, tertip**(N.Kemal(n), A.Hâmid(ş2)), **takid-i mânevî**(Nâbi(ş), Nef'î(ş2)), **haşv**(N.Kemal(ş), Tevfik Fikret(ş)) Recâîzâde'deki gibi ele alınır.

Belâgatın hususî usulleri olarak da mânâ san'atlarıdır ki üslûbun her cihetinde bulunması gerekmez. **Mânâ san'atları** olarak **mübalâğa** ve **mecaz** ele alınır. Mübalâğa, Tâlim-i Edebiyat'taki bahsi tekrarlar. Tevfik Fikret(ş), Hüseyin Siret (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), Nef'î (ş3), Ziya Paşa (ş), Refik Halit (n), N.Kemal (n), Nâbi (ş), Fâzıl (ş), R.Ekrem (ş), Fuzulî (ş)

Yalnız mecaz da aynı şekilde tarif edilmekle beraber değişik şekilde sınıflandırılır. Mecâzât başlığı altında önce Tâlim-i Edebiyat'ta "mecaz-ı tahyilî" denilen burada ise "**temâsül**"[2] diye adlandırılan grup ele alınır. Hayalin esas unsuru

---

[1] Reşid bu san'atı daha teferruatlı ele alır. Nidanın, edebî eserin dikkati çekecek, önemli bir yerinde olması ve nida seslerinin çok tekrar edilmemesi gerektiğini belirtir.

[2] M.Reşid, bu kelimenin Fransızca karşılığı olarak analogie kelimesini verir. Zeynep Korkmaz **Gramer Terimleri Sözlüğü**'nde analogie kelimesinin karşılığı olarak "yakıştırma"yı verir. Zeynep

olan temâsül yani cüz'î veya çoğunlukla geçici bir benzerliğe dayanır. Temâsül birbiriri ile kıyaslanan iki şey arasındaki ortak özelliğin sayısını gösterir ki bu özellik keyfiyete tâbidir. Ortak özellik ne kadar kuvvetli olursa temâsül de o kadar kuvvetli olur. Meselâ balina balıklarla mukayese edildiğinde temâsül zayıf olur; fakat memeli hayvanlarla mukayese edilidiğinde temâsül kuvvetli olur. Temâsülün çeşitleri olarak şunlar gösterilir:

1.Teşhis ve intak ki bu, daha önce Tâlim-i Edebiyat'ta da açıklanmıştır. R.Ekrem(ş),N.Kemal(ş), Tevfik Fikret(ş2), Nâbi(ş), Cenâb Şahabettin(ş)

2.İstibdâl, bir şeyi benzerlik alâkası ile diğer bir şeyle mübâdele temektir. Meselâ zihnimizde bulutu bir dağa benzetmek, rüzgarın sesini bir feryada benzetmek gibi. Mecazda fikrin ve delâletin açık olması şartı aranır.

3.İstiâre de klâsik anlayış içerisinde değerlendirilir. Fuzulî (ş), Nergisî (ş), Şinasi (ş), Abdülhak Hâmid (ş5), N.Kemal Bey (n), R.Ekrem (ş), Nâbi (ş), Nef'î (ş2), Nedim (ş5), Şeyh Gâlip (ş), Tevfik Fikret (ş4), Cenâb Şahabettin(ş3), Celâl Sâhir (ş), (ş)?, Fehim (ş), Beliğ (ş), Süleymannâme (n), Halit Ziya (n2), Cenâb Şahabettin(n)

4.Teşbih de mecaz başlığı altında klâsik anlayış içerisinde tarif edilir. Kemal (n), Şeyh Gâlip (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), İbni Kemal (ş), Nâbi (ş2), İzzet Ali Paşa (ş), Veysî (n), Akif Paşa (n), Nâilî (ş), Nedim (ş2). Fakat Recâîzâde'deki gibi istiârenin de teşbihin de şahsî olması, hakikate, konuya uyması şartı aranır.

5.İrsal-i meselin bir nev'i mürekkeb teşbih olduğu belirtilir. Eskilerin tanımından farklı bir tanım yapılır: Genelde kısımları arasında karşılıklı uygunluk bulunmayan iki mürekkeb fikrin biri ile diğerini teyit için yanyana söylemektir. Atasözü söyleyerek de irsal-i mesel yapılır. Râgıp Paşa (ş), Nâbi (ş5), N.Kemal (ş), Sâmi (ş), Şeyh Gâlip (ş)

Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara, 1992, s.193.

6.Kinaye de Tâlim-i Edebiyat'taki gibi anlatılır. Kinayenin, mecaz-ı mürsel ile karıştırılmaması gerektiği belirtilir ve mecaz-ı mürselin de önceki kitaplarda görülmüş olan alâkaları işlenir. Abdülhak Hâmid(n-2)

7.Zarafet:Yazara göre zarafetin en güzel tarifini Voltaire yapar: "Bazen yeni bir teşbihte bazen ince bir telmihte bazen garip bir istiârededir; bazen açık bir mânâda yazılmış gibi görünen bir kelime ile zihni diğer bir mânâya sevk etmek, bazen esasında basit olmayan iki fikir arasında bir ince ilişki bulmaktır."

Zarafetin iki şekli vardır: 1.Birbiri ile alâkadar görünmeyen ik şey arasında genelde gerçek olmayan, daima uzak ve geçici bir münasebet kullanmaktır. 2.Sözün görünen mânâsından fazla mânâları içermesidir. Meselâ "Gidiyor musunuz? Babama da selâm söyle" denildiğinde kendisiyle alay edildiğini anlayan kişinin "Cehenneme uğramak niyetinde değilim" cevabını vermesi gibi. Sünbülzade Vehbi(ş), Nâbi(ş), Nedim(ş)

8.Telmih: A.Hâmid(n), Tevfik Fikret(ş)

9.Tezad: N.Kemal (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), Sâlim (ş), Râgıp Paşa (ş), Pertev Paşa (ş), İbni Kemal (ş), Nâbi (ş), R.Ekrem(ş)

10.Hüsn-i ta'lil: Tevfik Fikret (ş), Halit Ziya (n), Nedim (ş2), N.Kemal (n2), N.Kemal (ş), Fuzulî (ş)

11.Mecaz-ı mürsel: Kemal (n), Kâzım Paşa (ş), Abdülhak Hâmid (ş), Tevfik Fikret (ş), Süleyman Paşa (ş), Ârif (ş)

12.Tevriye: İzzet Molla (ş)

13.İham: İzzet Molla (ş), Abdülhak Hâmid (n), Nâilî-i Kadîm (ş)

14.Müşâkele: Abdülhak Hâmid (n2)

15.Tecnis: Seyfi (ş), Nedim (ş), Râgıp Paşa (ş), Ârif (ş), Abdülhak Hâmid (ş), İsmail Safa (ş), M.Naci (ş3), Nâilî (ş), Âsım (ş), Nâbi (ş), Baki (ş), Haşmet (ş), Nef'î (ş), Akif Paşa (ş), Kâzım Paşa (ş)

Birinci cildin sonundaki ekte Tâlim-i Edebiyat'taki mecaz-ı tebliğiyye tekrarlanmakla birlikte sükût-ı belîğ, tecâhül-i ârif, tensik-i sıfat, edeb-i kelâm da burada verilir. **Sükut-ı belîğ** hariç diğer san'atları Tâlim-i Edebiyatın mecaz-ı tahyilî veya lâfza ait san'atlar bölümlerinde görmüştük. Sükut-ı belîğ, en fazla önemli olan noktayı ayrıntılar arasından açıkça fakat gerçekte en çok dikkat çekecek şekilde söylemektir, diye tarif edilir.

1.Terdid: Abdülhak Hâmid (n), Melih Ahmet (ş)

2.Tecâhül-i ârif: Avni Bey (ş), Fuzulî (ş), R.Ekrem (ş)

3.Tedric: Abdülhak Hâmid (n), N.Kemal (n), Ziya Paşa (ş)

4.Tensik-i sıfat: Abdülhak Hâmid (ş)

5.Rücû: Şeyh Gâlip (ş), Nedim (ş)

6.Kat': J.J. Rousseau(n), Münif Paşa (n)

7.Sükut-ı Belîğ: Cevdet Paşa (n)

8.İltifat: Ekrem (ş2)

9.Aks: Abdülhak Hâmid (ş,n), Ârif (ş)

10.Edeb-i Kelâm: Abdülhak Hâmid (n), Nâbi (ş), Cenâb Şahabettin(ş), Tevfik Fikret (ş), Şeyh Gâlip (ş).

İkinci cilt üslûp bahsi ile başlar. Üslûbu, zihnî telâkkilerin kazandığı şekil diye tarif eder. Üslûbun özellikleri şunlardır:

1.**Vuzuh**, Tâlim-i Edebiyat'taki gibi tarif edilir.

2.**İcaz ve münakkahıyyet**: Fikrin açık olmak şartı ile en az kelime ile ifadesine icaz denir. İcaz üslûp için umumî kural değildir. A.Hâmid(ş), N.Kemal(ş), İzzet Molla(ş). Yalnız fikirlerin tesirini arttırmaya yarar. İcazın yokluğuna ıtnâb veya iksâr denir. Naci Efendi (ş), Tevfik Fikret (ş2), Cenâb Şahabettin(ş), Hüseyin Siret

(ş), Şahabettin Süleyman (n), Koçi Bey (n), N.Kemal (ş), Sadullah Paşa (ş, n), Ziya Paşa (ş), Şinasi (ş). İfadenin ıtnâb, iksâr ve haşivden kurtulmasına münakkahıyyet denir.

İki çeşit icaz vardır: a)**İcaz-ı kasr:** Cümlenin içinden bazı kelimeleri kısaltmaktır. b) **İcaz-ı hazf:** Cümlenin içinden bir iki kelimeyi kaldırmaktır.

3.**Mümtaziyyet**: İki çeşit konusu vardır: a)**Telâkki**; dehânın şiddetidir ki asıl his ve hayallerde özet bir kelime ile konunun tasvrinde zihnin doğrudan tabiatla birleşmesidir. Herkesin görüp bildiği manzara öyle bir şekilde gösterilir ki meydana konulan eser, o manzaranın başka bir şey eklenmesiyle düzeltilmiş ve tamamlanmış olur. b)**Tebliğ**; fikir ve hayalleri umumî kılar. Ediplerin ortak şahsiyetini gösterecek bir şekil kazanır. Fakat umumîleşen üslûbun artık canlılığı kalmaz; buna ibtizâl denir. Üslûpta ibtizâlin birinci şekli bir edebî devrin taklitçisi olmaktır. Yazar taklitle kendi üslûbunu öldürür. Yazar, şâirin zaman içinde mümtaziyyeti çalışarak kazanabileceğini ifade eder. Şeyh Vasfi (n), Mehmet Celâl (ş), R.Ekrem (ş2), Şeyh Gâlip (ş), Abdülhak Hâmid (ş).

4.**Tabiiyyet**: Yazarın, üslûbunu tamamiyle şahsiyetine dayandırarak hislerini duyduğu gibi dile getirmesidir. Tabiiyyet yalnız üslûba hastır. Tabii olan bir eserin mümtaz olması gerekmez. Tanınmış bir yazarın üslûbunu taklit eden kişinin eserinde tabiiyyet ve mümtaziyyet yoktur. Fakat bir yazarı değil, bir heyeti, bir asrı taklit eden yazarların üslûbunda tabiiyyet olup mümtaziyyet yoktur. Tabiilikte zevk-i selim dikkate alınmalıdır. Ciceron'un dediği "San'atsız görünmek bir san'attır." Ziya Paşa (ş), Kemal (ş2), Ekrem (ş)

Yukarıda belirtilen üslûbun özellikleri ile birlikte selâset ve muvâfakat da vardır. Tâlim-i Edebiyatın bunlarda da etkisi görülür. Ayrıca üslûba asalet, ciyâdet, şetaret gibi bazı özel meziyetler de verilir ki bunların noksan olması halinde "âmiyyet", "süfliyyet" ve "bedâet" gibi isimlerle anılır.

Üslûbun, üslûb-ı sade(A.Hâmid-n), üslûb-ı müzeyyen(Baki-ş), üslûb-ı âlî diye sınıflandırmasını Recâîzâde gibi doğru bulmaz. Edebî üslûbun hem sade hem âlî veya hem âlî hem müzeyyen olabileceğini söyler. Üslûbların derecesini tayin için

zevk-i selimden başka bir ölçünün bulunamayacağını belirtir. Edebî konuyu incelerken üslûp ile olan ilişkisini göz önünde bulundurmak lâzımdır.

Üçüncü bölümde **bedî yani nazariyyat-ı ibdâ** ele alınır. Önce bedâetin tarifi ve çeşitleri anlatılır. **Bedâet**, edebî konunun özellik ve şartlarından konu ile üslûp arasındaki bâğlantılardan bahseden ilimdir ki estetiğin şiire ait olan kısmıdır. Bedî ve estetiğin karşılığına "**ilm-i bedâyî**" denir. H.Taine'in "Hikmet-i Bedâet" adlı eserinde bedâet, şu şekilde tarif edilir: "Şiir, heykeltraşlık, mimari, resim, musikiden ibaret olan güzel san'atların ilk üçünde daha fazla görülen ortak özellik tabiatın taklididir." Fakat tabiatın taklidi, mevcut olan bir cismi, bir hâli, bir olayı olduğu gibi nakil ve tekrardan başka bir şeydir. Çünkü bedâet tabii bir olayı veya maddeyi kısımları arasındaki bağlar ve ilişkiler açısından taklit eder. San'atkâr tasvir ederken kendi ruhunu da eserine katar. Bu da kabiliyeti gerektirir.

Şiir diye ayrı bir başlık verilir. Şiir tasvir ile meydana gelir. Tasvir ise yoktan bir şey var etmek değildir. Tasvirden maksad olan hakikî mânâ zihnin zaman ve mekân itibariyle çeşitli ihtisas ve hisleri birbirine ekleyerek yeni bir şekil ve tertip meydana getirmektir. Buradaki şiir tâbiri manzum ve mensur edebî tasvirler, temaşa, hikâye gibi bütün hissî ve hayalî eserleri içerir. Şiirin esas vasıfları teessür, elem ve hazdır. Şiirin konusu kâinat ve olayların zihindeki etkisi ile bir teessürü meydana çıkararak teşekkül eden hayaldir. Şiir o hayalin, o teessürün zihin dışında ortaya çıkmasına yardımcı olan sözdür.

Böylece görülür ki şiirin konusunda iki önemli unsur vardır: Tahayyül ve teessür.

1.**Tahayyül**, bir olayı olduğu gibi değil, zihinde hâsıl olan tesirini gerektiği gibi teşkil ve temsil etmeye denir. Kendi içinde de **tahayyül-i mükerrer**(hayallerin tekrarıdır) ve **tahayyül-i mebde**(hayalleri düzenleyerek yeni bir hayal teşkil etmektir) diye ayrılır. Tahayyül-i mebde de ikiye ayrılır: **Tahayyül-i musavver**(hayallari doğru ve açık bir şekilde tasvir etmektir) ve **tahayyül-i müteşâib**(tahayyül-i musavverin zıddıdır)

2.**Teessür**, his ve ihtisasların aynı mânâda fakat onlardan farklı şekilde olmasıdır. Duygulanmalar daima hariçten dâhile doğrudur. Teessürün ise hariçle münasebeti yoktur. Teessür iki şekilde bulunur ki birbirlerinin zıddıdırlar: Haz ve elem.

Hisleri edebiyata göre sınıflandırırsak ikiye ayırırız:

1.**Hissiyât-ı umumiyye**: Herkesin kendi mânevî şahsiyetini teşkil ve hayatta elde ettiği yolu tayin ve idare eden hislerdir. Yazar, burada Spencer'dan faydalandığını belirterek onun sınıflandırmasını verir: a)**Hissiyât-ı hod endişâne**, bir şahsın yalnız kendine ait hazlarından meydana gelir. Muhafaza-i nefs, takdir-i nefs, aşk gibi. b)**Hissiyât-ı mutavassıta**, haz ve elemlerden doğmakla beraber onların dışında da olabilir. Muhabbet-i aile, ar ve haya gibi. c)**Hissiyât-ı gayr-ı endişâne**, mahzuziyyetin dışındaki hazlardır. Uluvv-ı cenâb, merhamet, fedakârlık gibi.

2.**Hissiyât-ı bediyye**: Hissiyât-ı umumiyye hangi grupta olursa olsun tesiri itibariyle tahlil edilince hayatın ihtiyacına bağlı bir fayda veya zarara dayanır. Hiss-i bediyye ise her halde böyle bir faydadan ne kadar uzak olursa bu farkın önemi de o kadar artar. Hiss-i bediyye de kendi içinde hiss-i ulviyyet, güzellik hissi, hiss-i rengînî, hiss-i letâfet, hiss-i dıhk diye ayrılır. **Hiss-i ulviyyet**, tabii hareket ve manzaralardaki kudretin büyüklüğü itibariyle âciz kalınan şeylerin karşısında duyduğumuz histir. **Güzellik hissi** teessürle hâsıl olur. Bu teessürün anlaşılması geniş bir hayal gücü gerektirir. Güzellik hissi her şahsa göre değişmez. Çünkü güzellik her şahıs için ayrı olsaydı bir şeyin güzelliği konusunda fikir birliği olmazdı. **Letâfet**, harekette güzellik demektir. Bunun için esasta birlik, kısımlarda birbirine farklılık ve çokluk gerekir. **Hiss-i rengînî** çeşitli renklerin imtizacından, bir manzara üzerine ışığın çeşitli suretlerle akislerinden meydana gelir. Bu his en çok resme ait ise de şiirdeki tasvirlerde görülür. **Hiss-i dıhk** gülmekle alâkadır. Zıt olan iki hayalin, iki hissin bir anda zihinde oluşması gülmeye sebebiyyet verir. Meselâ gayet çirkin ve ihtiyar bir adamın genç ve güzel görünmek için çabaladığını görüldüğünde oluşan his gibi. Meserret, hüzün, yeis, ümit gibi teessür ve hisler şiirin kaynağını en zenginlerinden olmakla beraber hissiyât-ı umumiyyeden bulundukları cihetle mahiyetleri itibariyle hariç tutulmuşlardır.

Şiirin konularının çekirdeği ile ilgili de bir bahis vardır. Şâirâne hassasiyetin takdirinin ölçüsü de şiirin çekirdeği olan esas vasfıdır. Yazar, bu vasfı tayin için H.Taine'in "Hikmet-i Bedâet" adlı eserinden yararlandığını açıklar.

H. Taine'e göre iki çeşit vasıf vardır: 1.Derin, samimi, esaslı ve menşeî vasıflardır. 2.Yüzeysel, haricî, türemiş ve sonradan eklenmiş vasıflardır. Birinci gruba ait olan vasıflar hayvan ve bitkilerin uzviyetini teşkil eder; bütün bir cinse aittir. İkinci gruba ait olanlar ise hayvan ve bitkilerin kısımlarının geçirdiği değişikliklerdir ki bazı türlere hastır. İnsandaki mânevî vasıflarda bu şekilde sınıflandırılabilir. Ayrıca zaman içinde bu vasıflar değişikliğe uğrar. San'at eserlerinin zamana, ırka ve çevreye göre değişiklik gösterdiği değerlendirmeleri yapılırken bu değişikliğin göz önünde bulunması gerekir. Gerçek san'at eseri ırk, zaman ve çevreye dayanıklılığı ile takdir kazanır.

Şiirin konusunda olaylar ve kainattan şâirin hislerine akseden teessür, şâirin zihninde gelişince şiirin konusu meydana gelir. Şiir için piramit benzetmesi yapılır. Piramitin zirvesi, şiirin esas vasfı olan tahayyül ve teessürdür. Piramit kaideden zirveye yükselerek nasıl bir noktada birleşiyorsa şiirde de hayaller ve hisler birleşir. Çünkü şiirde his ve hayalleri birleştirmek basit bir iş değildir. Bunun için ilham, dehâ, hüner gerekir. İlham tahayyülün en kuvvetli, en geniş âmilidir ki ansızın irade dışında olarak meydana gelir. Gayr-ı şahsîden kasdedilen insanın kendisi dışında ulvî bir kuvveti hissetmesidir. Zihinde teessür hâsıl olunca piramite benzetilen konu şiirin zirvesini teşkil eder. Bazen bir ilham ile bütün konu zihinde şekillenir.

Deha ve hünerverliği de Recâîzâde'deki gibi bir açıklama getirdikten sonra şiirin tebliği bahsine geçer. Şiirin, teessürü hemen gösterme ihtiyacı vardır. Buraya kadar bahsedilen nazariyyat-ı edebiyyeyi gözden geçirince üslûbun, şâirin teessüründen doğan hareketin sözlü ifadesidir. Bununla beraber herkesin üslûbunda bir şahsiyet vardır.

Üslûp hakkındaki **nazariyyat** tahlilî ve terkibî diye iki kısma ayrılır:

1.**Nazariyyat-ı tahliliyye** üslûbun kısımlarına dayanan usuldür ki san'atkârların kudretleri ile yalnız kendi memleketlerinde değil, bütün dünyada

seçkin olan dâhilerin üslûplarından yararlanılmış, psikolojinin müspet bilgisi ile de kuvvetlendirilmiştir.

2.**Nazariyyat-ı terkibiyye** diğerleri gibi elde edilir; bütün insanlığın güzellik tecrübesi ile var olur. Kuralların ihlâl edildiği yerlerde tebliğin maksadı kaybolur. Üslûp da nazariyyat-ı edebiyye dediğimiz tebliğin şartlarını hedefler. Üslûpta vuzuh, icaz, mümtaziyyet, tabiiyyet, selâset, aheng-i muvâfakat esas şartlardandır. Yazar, "hürriyet-i bedâet" için bu şartların değiştirilemeyeceğini söyler.

Her edibin kendine özel bir üslûbu olduğu gibi bir edebî devreye ait olan ediplerin üslûpları arasında da bir çok urtak nokta vardır. Zira hepsinde muhitin ortak tesiri mevcuttur. Üslûbun çevreye, zamana ve ırka göre de değiştiği vurgulanır.

Hüsn-i bedî, umumî hisler yalnız şiirin konusunda bulunur; bedî hisler ise şiirin konusu olmakla beraber üslûpta da bulunur. Umumî hisler aynı anda oluşamaz. Bedî hisler ise oluşabilir; çünkü üslûbun unsurları ve ruhudur. Bedî hisler eserin bütünlüğünü, ahengini sağlar.

Bedâet-i edebiyyenin nev'ileri bahsinde şiiri kaside, gazel, mesnevi gibi haricî şekillere veya naat, medhiye, mersiye gibi dâhilî şekillere göre tasnif mümkündür. Edebî eserlerin haricî ve dâhilî şekillerden ziyade daha esaslı bir vasfa göre yeni bir tasnifi gerekir. Bu tasnif, batı edebiyatından alınsa da henüz edebiyatımızda yerleşmediğinden dilimizde terimlerinin olmadığını söyler ve şu şekilde belirtir: 1.Destan 2.Temaşa 3.Neşide.

Edebî kısımların ayrımında yapılan tasnif haricî ve dâhilî şekilde yapılır. Haricî şekil, yalnız olayların meydana gelmesini tasvir eder; insan ruhunu ele almaz. Dâhilî şekil ise insan ruhunu ele alır.

Destan denilen tarzda şahıs yoktur; sadece hareket ve olay vardır. Destan bu şahıssız özelliğinden dolayı ferdî hayat yaşayan milletlerde değil, ferdiyetçiliğin kaybolduğu yani kollektif hayat yaşayan milletlerde ortaya çıkmıştır, denir. Şarkta destan yok gibidir. Firdevsî'nin "Şehnâme"si bile üslûbu ile neşideye daha yakındır. Destan, Yunanlılardan Fransızlara geçer. Roman ise destan tarzının en son gelişmiş

şekli olarak kabul edilir. Türk edebiyatında destan tarzında bir eserin olmadığı belirtilir.

Neşide denilen tarz, destana zıt olarak tasviri içerir. Birbirini takip eden olaylar değil, şahısların hisleri, fikirleri, intibâları tasvir edilir. Bu tarz şiirin önceki şekli münâcâttır. Doğuda neşide tarzının ilerlemesinin sebebi olarak iklime bağlar. Doğu iklimlerinin insanı âciz bıraktığı belirtilir.

Temaşa destan ve neşidenin karışması ile meydana gelir. Her ne zaman ve mekânda olursa olsun olayların cereyanına bir ruh, bir şahsiyet ilâve olunur. Temaşa tiyatroda temsil edilir. Her şahsın sahnede duruşu ve hareketi açıkça tasvir edilir. Temaşanın vatanının Yunanistan olduğu söylenir.

Konuya göre üslûp da şu şekilde incelenir:

1.Üslûp konuya uygun olmalıdır. 2.Üslûpta şahsiyet gözetilmelidir. 3.Her devrin kendine ait ayrı bir üslûbu vardır.4.Milletlere ait üslûp vardır. 5.Irkın özelliği bile üslûpta görülür.

Destanın üslûbuna **tahkiye** denir. Tahkiyenin üç unsuru vardır:

1.**Basit konu**: Hikâye olunacak olayın esas ve başlangıcını düzenlemektir. Bunda mümkün olduğu kadar hızlı olmak, fazla bir şey bulundurmamak, her cümle ve her hareketi doğrudan hikâyeye bağlamak, hikâyeyi uzatmadan okuyanların, dinleyenlerin zihinlerine rehavet getirmemek lâzımdır.

2.**Ukde**: Hikâye edilen olayın en canlı noktasıdır ki bütün şahıslar, olaylar, haller orada birleşir. Basit konunun neticeye yaklaşacağı andır. Okuyanların, dinleyenlerin merakı had safhadadır.

3.**Netice**: Ukdenin çözüldüğü yer, hikâyenin maksat ve sonudur.

Roman gibi büyük hikâyeler destan tarzının devamı olarak başlamış ise de son asırlarda neşide ve temaşa ile birleşerek ikisinin de özelliklerini almıştır. Bundan

dolayı romanın üslûbu basit tahkiyeden daha karmaşık ve çeşitlidir. Tahkiye de ayrıca gerçek de önemlidir.

Şiirin aslı demek olan neşide tarzındaki üslûp **tasvir**dir ki ihtisasata veya hislere dayanır. İhtisaslara ait olan tasvirin kaynağı haricîdir. Yani göz önünde bulunan bir manzara veya hadiseyi görmeyenlere göstermek veya evvelce görülmüş olan bir manzarayı veya hadisenin hatırlanmasından doğan teessürü tasvir etmektir. Hissî tasvir ise ya doğrudan yapılır veya hayal edilerek yapılır. Fuzulî(ş), A.Hâmid(ş)

Temaşadaki üslûp muhaveredir. **Muhavere** romanlarda ve destan tarzındaki hikâyelerde de görülür. Muhavere karşılıklı konuşan şahısların sadece sözlerini belirtmekle kalmaz; üslûba da canlılık ve renk getirir. Lüzumsuz sözlerdeni bayağı tavırlardan uzak olumalıdır. Muhaveredeki her şahıs, kendine has üslûbu ile söz söylemelidir. Ali Ekrem(n)

Zevk-i edebî bahsinde güzellik karşısında haz duyup müteessir olmak istidadına zevk dendiği açıklanır. Bunun edebî eserlere ait olanı zevk-i edebî olarak tarif edilir.

İntikad bahsinde edebî eserlerin takdir ve temyizine kâdir zevk-i selim-i edebiyyeye sahip olmak için çalışmak lâzım geldiği belirtilir. Bu takdir ve temyizin en yükseğine intikad denir. Müntekid olacak kişi önce edebî zevke sahip olmalıdır. Edebî zevk ise istidada bağlıdır. Edebî araştırmalar ile yenilikleri takip etmeyenler intikadda geri kalırlar. İntikadın, tefekküre ihtiyacı vardır. Her şâir müntekid, her müntekid de şâir olamaz. Müntekid, eserin konusundan kendine akseden teessürleri tarafsız bir şekilde değerlendirmelidir. Edebî kıymeti olan eserlerin esas tenkid konusu üslûptur. Müntekid, bir edebî eserde san'at güzelliğini arttıran veya eksilten sebepleri(fesahate, belâgate veya bedîye ait olsun) göstererek hem yazara hem okuyucuya edebî hizmette bulunur. İntikad, güzelliğin hür olmasının gereğidir. Büyük yazarların eserleri, şiire yeni başlayanların edebî zevlerini geliştirmek için faydalıdır. Edebî eserin ait olduğu zamanı, mekânı, milleti tedkik etmeye intikad denirse de esasında bunun edebiyata dayalı psikolojiye ve sosyolojiye ait bir felsefe olduğu belirtilir.

Edebiyata dâhil olan eserlerin, **tahayyül** ve **teessür** unsurlarından oluştuğu ifade edilir. İlmî gelişmelerin, bu unsurları geliştirdiği vurgulanır. Medenî insanın bir günlük tahassüsâtı, ibtidaî bir insanın bütün ömrünün tahassüsâtından fazladır, denir. Şiirin mânâsına bir zenginlik kattığı ifade edilir.

Yazar **edebiyatın gayesi** bahsinde "san'at san'at içindir" nazariyyesini savunur. Bununla beraber bu gayenin milletlere göre değiştiğini de belirtir. Meselâ Almanlar "Edebiyat ahlâk içindir" derler. Fransızlar "San'at san'at içindir" derler. Edebiyatta ahlâk hayalî gayedir; mutlak gaye değildir. Ahlâk umumî hislere, edebiyat ise bedî hislere dayanır. Güzel ahlâktan doğan tahayyül ve teessürün de estetik güzellik gibi haz verdiği, çirkin ahlâktan gelen his ve hayalin de edebî noksanlık gibi elem verdiği söylenir. Ahlâk ile edebiyat güzellik itibariyle aynı anlayışta oldukları için birbirinden ayrılamazlar.

Lâhika kısmında Eugene Veron ile H.Taine'in san'at anlayışı karşılaştırılarak Taine'inkinin doğru olduğu savunulur. Taine tasvire önem verir. Her san'atkârın tasvirinin farklı olduğunu söyler. Taine'e göre teessür, dehâdan ziyade eşyanın ruhundan kaynaklanır ve gerçek san'atkâr da eşya ve olaylar karşısında kendine mahsus teessürü olandır.

Görülüyor ki Nazariyyet-ı Edebiyye, adına uygun bir nazariye kitabıdır ve edebiyat-san'atla ilgili pek çok konuyu içine almaktadır. Bu kitap, sultanîlerde verilen edebiyat kültürü bakımından dikkat çekici bir eserdir.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin Dârüşşafaka'da okuttuğu ders notlarından derlediği **Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım(1913)** kitabının birinci kısmında önce **nazım ve nesrin** tarifi yapılır.

Vezin bilmeyenlerin bir manzumeyi doğru şekilde okuyamayacağı söylenir. İki türlü vezin olduğu belirtilir: 1.Parmak hesabı denen **vezn-i Türkî**dir ki Osmanlı nazmının kurucuları sâfî ve millî fikirlerini bununla tanzim ederler. Osman Gazi ve Yunus'un şiirlerinden örnek verilir. 2.**Aruz vezni**dir ki ahenginden dolayı daha çok tercih edildiği belirtilir. Yazara göre asırlarca işlenen aruz vezninin terk edilmesi kolay değildir. Yakın zamanda moda olan parmak hesabı ile yazılan şiirleri ahenksiz

bulur; ne kadar yüksek fikirler, ince hislerden bahsetseler de başarılı değildirler, der. Buna da Mehmet Emin'in bir şiirini örnek verir. Akif Paşa, Mehmet Emin, Tevfik Fikret(ş2), Nâbi, Şinasi'den örnekler verir. Şiirin parmak hesabı ile de olsa anlaşılır kelimelerle yazılmasını önerir.

Daha sonra aruz vezninin tarihçesini verir. Vezinlerin esasını oluşturan efâil ve tefâil vezinleri gösterildikten sonra bunların kısımları olan sebep, veted, fâsıla anlatılır. Takti, imale, zihaf ve bahir çeşitlerinden de bahsedilir. Mehmet Akif(4), (ş9?), Recâîzâde(2), A.Hâmid, Ali Ekrem(2), Suat Bey, Nef'î(2), Hariciye Nezâreti tercüme mümeyyizi Ferit Bey(2), Muallim Naci(4), Midhat Cemal, Şeyh Gâlip, İsmail Safa, Namık Kemal(2).

Yeni manzumelerde bazen veznin değiştirildiği söylenir. Yazara göre zevk-i selime uymayacağı için, hiç olmazsa kısa nazımlarda vezin değişikliğine kalkışmamalıdır. Cenâb Şahabettin'in "Elhan-ı Şita" şiiri müstezada bu açıdan örnek verilir. Fikir ve hayal itibariyle ne kadar renkli ise de inşâd açısından da o kadar ahenksiz bulunur. Çünkü üç defa vezin değiştirilmiştir.

Kafiye bahsinde kafiyenin tanımı yapıldıktan sonra Muallim Naci, Suat Bey, Azmizâde Haletî, Şeyhülislâm Yahya Efendi, Ziya Paşa, (ş2?), A.Hâmid, İsmail Safa, Mehmet Akif'in şiirlerinden örnekler verilir.

Yazara göre "kafiye kulak içindir" denilerek kafiyenin sınırları genişletilir. Bu teşebbüs nazmı kolaylaştırdığı için kulağa hoş gelebilir; fakat her şeyde olduğu bu hususta da zevk-i selim sahibi olmayanlar işe karışmamalıdır, denir. (ş?)

Kafiye yapılan kelimelerin sonlarındaki harfe göre adlandırıldığını da söyler. Kafiye çeşitlerini de önceki kitaplardaki gibi ele alır. A.Hâmid(2), (ş?), Nâbi, Sürûrî, Mahcup Ahmet Dede, Mehmet Akif, Aşkî-i Askerî.

Daha sonra redifin tanımı verilir. Mehmet Celâl, Halil Edib, (ş?), Nâbi, Şeyh Galip(2).

Nazım türleri başlığı altında manzum eserler konu itibariyle ele alınır. **1.İlâhiyyât:** Tevhid, münacaat, naat, istigase gibi ruhî ve ruhanî olan manzumelerdir.

Ziya Paşa, Şinasi, Nazîm, (ş?). **2.Hikemiyyât:** Felsefî, ahlâkî, tasavvufî manzumelerdir. Recâîzâde, Diyarbakırlı Sait Paşa, Hersekli Ârif Hikmet. **3.Hamasiyyât:** "Medh-i şecaat, tehyic-i hamiyyet, teşvik-i millet" için yazılmış manzumelerdir. Nef'î, Namık Kemal. **4.Garâmiyyât:** Muhabbet hisleri, ayrılık elemlerinden meydana gelen kalbî feryatlardır. Fuzulî. **5.Şarâbiyyât:** Canlar yakan, evler yıkan içki âleminin lezzet ve letâfetine dair şiirlerdir. (ş3?), Namık Kemal, Recâîzâde, Muallim Naci, İzzet Bey, Enis Dede, Ziya Paşa. **6.Tesâvir:** Bir mevkii, vak'ayı, şahsı tasvir etmek için yazılan ve meydana gelmeleri için fırça yerine kalem kullanılan levhalardır. Mehmet Akif. **7.Rivâyât:** Muhayyel veya vâki bir hengâmeyi şâirâne bir ifade ile nakleden eserlerdir. Arnavud Yahya Bey, Nev'îzâde Atâî, Fuzulî, Şeyh Galip, A.Hâmid, Muallim Naci, Üsküdarlı Sâfî, Mehmet Celâl Bey'in bazı eserlerinin isimleri zikredilir. **8.Medâyih:** "Para koparmak veya hulûs çatmak(yaranmak)" fikri ile selâtine, vezirlere, büyüklere takdim edilen sitayişnâmelerdir. Genelde kasideler bu bahse girer. **9.Merâsi:** Vücud-ı kıymetdârın ziyâ'-ı ebedîsi üzerine yapılan eserlerdir. Bu kısımda İbni Kemal'in Selim-i Evvel, Yahya Bey'in Mustafa Sultan, Baki'nin Kanunî, Fâzıl-ı Enderunî'nin Selim-i Sâlis, Ali Ekrem'in Namık Kemal hakkındaki mersiyeleri ile A.Hâmid'in "Makber"i, Recâîzâde'nin "Nejad Ekrem"i ve bilhassa "Pirâye"si, Muallim Naci ile Vefa Bey'in birer beyti, (ş?) örnek verilir. Yazar, bu kısma bazı vefat tarihleri ile kabir kitâbelerini de ekler. Tâhirü'l-Mevlevî, Nevres, Farşça(ş). **10.Hicviyyât:** "Teşrih-i rezâil ve teşhir-i erâzil" için yazılan yazılardır. Bunlarda nezâhat-ı beyana uymak zorunludur, denir. Çünkü tarz-ı ifade edebî dairenin dışına çıkarsa âdeta nazmen sövülmüş ve terzîl yerine rezalet yapılmış olur. Nezih olmak şartı ile hiciv, hak ve hakikatin müdâfii, gadr ve fazâhatın mâniidir. Nef'î(ş), Sünbülzâde Vehbi, Sürûrî, Eşref. Hicviyyâta ek olarak hezeliyyât vardır. Meşhur bir nazmın vezin ve kafiyesi taklit edilmek sureti ile lâtife söylemek, doğru bir tâbirle zevzeklik etmektir, denir. (ş?), Nef'î ve Nedim'in beyitlerine hezeller yapılır.

Yazar, **fenniyyât** denmesi icap eden bir kısım nazım olduğunu ifade eder. Bu çeşit manzummelerin âdeta birer fen kitabı olduğunu söyler. Arapça ve Farsça'da fennî manzumeler pek çoksa da, Osmanlı Türkçesinde subha-i sıbyan, tuhfe-i vehbi, nuhbe-i vehbi gibi lügatlara müteallik bazı manzum kitapların yazıldığını belirtir.

Tuhfe ile nuhbe Farsça ve Arapça kelimeleri çocuklara kolayca öğretmek ve lügat talimi ile beraber ağızlarını nazmın ahengine alıştırmak fikri ile yazıldıkları açıklanır. Manzum lügatlara eskiden verilen önemi anlamak için Fransızca kelimelerin bile vezne sokulmaya kalkışıldığı ve 1266 tarihinde "Miftah-ı Lisân" isminde manzum bir risale tanzim edildiği ifade edilir.

Kitabın ikinci kısmı olan **nazım şekillerinde** mısra, beyit, kıt'a, rubâi, murabba, şarkı, muhammes, müseddes, müselsel yahud musarra, terci-i bend, terkib-i bend, gazel, musammat, müstezad, kaside, tarih, mesnevi, serbest nazım ve örnekleri verilir.

Mısra: Hoca Neşet, Nazîm, Muallim Naci, Ziya Paşa, Râgıp Paşa, Ferid Bey.

Beyit: Piriştineli Mesihî, Şeyh İsmail Hakkı, Cenâb Câmi, Mehmet Esad Dede, Avni Bey, şâiri belli olmayan bir beyit

Kıt'a: Nef'î(2), Ferid Bey, Muallim Naci, şâiri belli olmayan iki beyit

Rubaî: Nef'î, Muallim Naci, Ömer Hayyam(3), Nedim, Azmizâde Haletî, Ömer bin el Fârız, Ruhî-i Bağdadî, Mehmet Esad Dede

Murabba: Mehmet Celâl Bey, Suat Bey, Mehmet Akif

Şarkı: Suat Bey

Muhammes: Nâbi, Menemenlizâde Mehmet Tâhir, Mehmet Celâl Bey(3), Mehmet Akif, şâiri belli olmayan bir beyit

Müseddes: Suat Bey, Abdülhak Hâmid, Mehmet Akif(2), İsmail Safa, Fuzulî, Ekrem Bey(2)

Müselsel yahut musarra: Hoca Hüsnü Efendi, Halil Edib Bey

Terci ve Terkib-i Bend: Namık Kemal, Ziya Paşa, Ruhî-i Bağdadî(3), Naci, T. Mevlevî

Gazel: Fuzulî(2), Vâsıf-ı Enderûnî, Baki(3), Şeyhülislâm Yahya, Avni Bey(2)

Musammat: Muallim Naci, Fuzulî, Nedim, Haşmet, Sânî, Nâbi

Müstezad: Suat ve Tâhir Beyler, Nedim, Şâhidî, Mehmet Celâl, Ali Ekrem, Tevkif Fikret, şâiri belli olmayan bir beyit

Kaside: Nef'î(2), Nedim(2), Ziya Paşa, şâiri belli olmayan yedi beyit

Tarih: Sürûrî(4), Âdem Dede, Râgıp Paşa, şâiri belli olmayan dört beyit

Mesnevi: Sadi

Serbest Nazım: Tevfik Fikret, Abdülhak Hâmid

Şahabettin Süleyman'ın sultanîler için yazdığı **San'at-ı Tahrir ve Edebiyat(1913)** kitabında önce san'atın tarifi üzerinde durulur. Eski hikmet-i bedâyi kitapları önce güzelliği tarif ederek san'at, güzelliğin ifadesidir, derler. Halbuki güzelliğin değişken olduğu belirtilir. Yazara göre zaman, mekân, alışkanlıklar ve ahlâk kişiye ve topluma göre değişir. Kimine göre güzel olan başkasına göre çirkin olabilir. Kişi önce güzel bulduğunu sonra çirkin bulabilir.

Bir başka tarifte san'at ahlâkî gayenin ifadesidir, denir. San'atta ahlâk, ahlâka ait gayeler bir meziyyettir, yükseklikliktir ve san'atın aslı olan güzelliği arttırır; tamamlar. Fakat yazara göre bu asla san'at için bir tarif olamaz.

San'at taklittir, denilir. Şiir, heykeltraşlık ve resim taklit ile yapılır. Ressam yapacağı resmi çevresindeki objelerden seçer. Romanda şahıslar, vak'a, sözler hayatta rastlanılan şeylerdir. Bütün büyük yazar, ressam, heykeltraş önce hayatı, dış dünyayı inceleyerek işe başlar. Bu birikimleri ile eserlerini doldurmaya başlarlar. Fuzulî önce tecrübelerini anlatmış; hayat hakkında fikir edindikten sonra "Hayat ızdıraptır" demiş ve eserlerinde bu nazariyyeyi öne sürmüştür. Hayatı ne kadar

müspet yönde değişse de o yine feryat etmiştir. Onun için bazı eserleri soğuktur. Çünkü tabii ve hakikî değildir. San'atta hayat, daima model alınmalıdır.

Her san'at mektebi önce dış dünyayı inceler ve en mükemmel, en tabii, en hakikî eserler bu şekilde ortaya çıkar, sonra arkadan gelenler üstatları inceleyerek onları taklit ederler. Hatta kopyanın da kopyası olur. Bundan sonra yeni bir şey icad olmaz. Meselâ Fransa'da XVI.Louis zamanında edebiyat, gelebileceği en son noktaya gelmiştir. Bütün dünya bu dönemi en güzel, en bedî olarak kabul eder. Daha sonra ihtilâllerin etkisiyle hayatın değiştiği belirtilir. Fakat yazarların, eskiyi taklitleri sebebiyle san'atta gerileme oldu, denir.

Osmanlı edebiyat tarihinde de böyle bir dönem vardır. Baki ve Nef'î ile kasidecilik zirveye ulaşır. Kasidelerinde Kanunî'nin zaferlerini anlatırlar. Sonra gerileme devri başlar. Fakat şairler halâ zafer şiirleri yazdıklarından, edebiyatta hakikatı veremediklerinden edebiyatın gerilediği ifade edilir.

Bütün bunlarla beraber san'at tam bir taklit değildir. Yazara göre bir konuyu mümkün olduğu kadar yakından incelemeli, sonra kısmen taklit etmelidir. San'at eşyanın "vasf-ı esasî"sini meydana çıkarmaktır. Yani uygun bir üslûpla ifade edip hazz-ı mânevîyi, heyecan-ı bedîyi temin etmektir.

San'atta şahsiyet; san'at eserlerini iyice inceleyen kişi bir eserin kime ait olduğunu hemen anlar, denir. Çünkü her san'atkâr, eserinin ruhuna kendi şahsiyetinden bir şey ilâve eder. Bourger, "Ahvâl-i Hâzıra-i Ruhîyye" isimli eserinde "Herkes kainatı değil, kendi kainatını, hakikatı değil, mizacının müsait olduğu hakikatı görür. Denilebilir ki her eser-i hayalî, müellifinin bizzat yazdığı tercüme-i haldir" der. Her şahıs dış dünyaya ırsî, itiyâdî, ırkî bir takım sâik ve sebeplerle başka başka bakar. Her san'atkâr hayatı anladığı gibi, hissettiği gibi gösterir. Hepsinin zevkleri ayrıdır. Yazarın vardığı neticede san'at eseri şahsîdir. Şahsiyetsiz eserler ise âdi birer taklittir.

San'atta mektepler: Her san'atkârın ruhen, fikren, hissen bir san'at ailesine mensup olduğu belirtilir. Râgıp Paşa hikmet-füruşlukta meşhurdur. O, Nâbi ve Sâbit'in eserlerinden etkilenmiştir. Onlar da Fars edebiyatından etkilenmişlerdir.

Zaman ve mekânın tesiri olmakla beraber aynı zaman ve aynı memlekette bir kaç mektep olabilir. Herkes kendine yakın olanını tercih eder.

San'at-muhit-tarih: San'atkârın hayatı ile umumî hayat arasında bağlantı bulunduğu ifade edilir. San'atkâr çevreden kendini soyutlayamaz; bir san'at ailesinin mensubudur. Hiç bir san'at okulu da tek kişi ile oluşmaz. San'at zamanın âdetleri ve ahlâkına, hislerine ve inkârlarına tâbi olarak yaşar. Bunların tekâmülü ile tekâmül eder. Bir san'atkârı, bir san'at mektebini anlamak için vücuda geldiği zamanı ve muhitin umumî ruh halini, fikirlerini ve itiyâdlarını dikkate almak lâzımdır.

San'atın faydası: San'atın gayesinin, zevk-i bedî ve heyecan-ı bedîi doğurmak olduğu söylenir. Çünkü san'at hayatı gösterir.

Edebiyat, güzel san'atların bir koludur. Âsârı edebiyye ve kavâid-i edebiyyeye ait iki tarif vardır. Recâîzâde'nin yeni bir bakışla edebiyatın tarifini yaptığı belirtilir. Şahabettin Süleyman da şu şekilde yapar: Edebiyat kelimeler, sözler ve mânâ oyunları ile hassasiyyet ve muhayyilenin de yardımı ile dış hayattan bir şeyi, vasf-ı esasîsini gösterecek surette taklit ve kısımları arasındaki münasebeti tayin ederek bir bedî hazzı, bir bedî heyecanı verebilmektir. Edebiyatın vasıtalarının da kelimeler, sözler ve mânâlar olduğu belirtilir.

Edebiyat tarihi: San'atın tarihine bakılınca başta ibtidaî ve umumî bir san'atın doğduğu ifade edilir. Sonra şahsiyete, kaidelere, nizamlara tâbi olur. San'at için san'at nazariyesi kabul edilir. Son zamanlarda ise "san'at hayat içindir" nazariyyesi kuvvetlenir.

Şiir ve şâir: Şiirin, hassasiyetin hususî bir tesiri ile muhayyilenin yarı ihtiyârî yarı vicdanî bir sayıklamaya maruz kaldığı bazı güzel eserlerden ibaret olduğu açıklanır. Şâir, ancak muhayyilesinin tesiri ile eşya ve varlıklara hayat ve kuvvet verebilir. Her müteessir ve heyecanlanan kişiler heyecan ve teessürleri devam ettiği, dimağlarına bir çok fikirler, hisler, hayaller hücum eylediği zamanlarda şâirdirler. Şâirin duyduğu heyecanı karşısındakine de aşılaması lâzımdır. Bir eser, bir şiir önce kâfi derecede hissolunmalı, sonra açıklıkla ifade edimeli, daha sonra dinleyene veya okuyana hissolunan şeyi nakletmelidir, denir. Yazar açısından bu da kâfi görülmez.

Çünkü şiir, ilham olarak kabul edilemez. Şiirden alınan zevkin de ilham olmadığı belirtilir. Bir edebî eserin belirsiz olduğu takdirde dikkati çekmeyeceği de vurgulanır. Ayrıca her şeyi teferruatıyla anlatırsa yorar ve sıkar. Çünkü bulunacak, düşünülecek bir şey yoktur. Bunun, şâirin değil, felsefecinin işi olduğu söylenir. Yazara göre şiirde yarı belirsizlik yarı açıklık olmalıdır. Dinleyici veya okuyucuya düşünecek, hal edilecek bir şey kalmalıdır. San'at eseri ile hayat arasında daima üçüncü bir şahsın mevcudiyeti, ruhu hissedilmelidir.

Nazım ve nesir: Yazar, nazmın, vezin ve kafiye ile sınırlandırılmasını şiiri kısıtlayıcı bir unsur olarak görür. Nazım ve şiir arasındaki farkı önceki kitaplardaki gibi yeni bir anlayışta işler.

Şiirin önemi: Şiirin roman, tiyatro, nesir ve nazma göre daha üstün olduğu ifade edilir. Halbuki şiir ruhun derinliklerine roman, tiyatro vasıtasıyla iner; nüfuz eder, düşündürür ve bize tam ruhu olarak gösterir. Şiir, dış dünyayı canlandırır ve yaşatır. Şiir bunu nazım ve nesir vasıtasıyla yapar. Şiir doğrudan doğruya fikirlerin ifade edilmesidir ki zekâya hitap eder. Başka bir özelliği de fikir ve hissi şiir kendi bünyesinde toplar. Hissî ifadelerle doğan heyecanlar şiirdir. Buna fikrin metâneti, ulviyyeti, güzelliği ilâve edilirse şiiriyyeti daha da artacağı vurgulanır. Şiir san'atı ile hitabet arasında fark var olduğu söylenir. Hatip fikirleri ve olayları göz önünde bulundurur; etkili, açık ve akıcı sözlerle bunları eleştirir veya takdir eder; maksadı dinleyenleri heyecanlandırmaktır. Şiir de ise hitabette olmayan şey, hayalî hakikata dönüştüren muhayyiledir.

Şiir ve fen: Fenin ilerlemesi ile yeni fikirler, hayaller ve hisler ortaya çıkar ki bunların tesiri şiirde görülür. Fennin, şiiri geliştirdiği belirtilir.

San'at ve tahrir: Tahrir için gereken şartlar olarak şunlar verilir:

1.Kuvve-i akliyye: "İyi yazmak için iyi düşünmelidir" nazariyyesiyle kuvve-i akliyye edebiyatta önem kazanır. Hiç bir eser aklın yardımı olmadan ortaya çıkamaz, denir. Bu yeni anlayışta bilgi ve zekâ övülür. Hastalığı anlatabilmek için biraz tıp bilgisinin olması lâzımdır. Zekâ ve kuvve-i akıl faaliyyet halinde iken kuvve-i hissiyye terk edilmiş olur. Zekâ ve akıl her zaman gereklidir. Akıl hissin ve hayalin

düzenleyicisidir. Kuvve-i akliyyenin gelişmesi için okumak tavsiye edilir. Eski edebiyatın, yabancı yazarları okumanın, edebiyat eğitimi için gerekli olduğu savunulur. Medeniyet açısından özellikle batı eserlerinin okunması gerektiği belirtilir. Bir çok yazarlar okunarak mukayese yapılmalıdır. Yabancı dil bilmenin önemi de vurgulanır. Okurken kendi birikimleri ile yazarın fikir ve hisleri karıştırılmamalıdır. Düşünmeye sevk eden eserler tercih edilmelidir. Sonuç olarak okuma, yazma san'atını en önemli unsurudur. Ayrıca zevk de yazma san'atını önemli bir unsurudur. Zevk, heyecan-ı bedîyi hisseden hassadır. İyi bir zevke sahip olmak için üstatların eserleri okunmalıdır, denir.

2.Kuvve-i hissiyye: İkiye ayrılır; biri mâddî bir şeyin ruhta meydana getirdiği his(tahassüs), diğeri bir fikir vasıtasıyla kalbimizde husule gelen hoş veya hoş olmayan duygudur(ihtisas).Tahassüs de ihtisas da çok çeşitlidir. Herkesin hissettikleri farklıdır. Yazarken his ve fikirlerimize uygun olanları almalıyız; kuru fikirlerden kaçınmalıyız, denir. Yalnız dış muhit dikkate alınmamalı; ruh ve his de göz önünde bulundurularak onların tesirleri iyi tahlil edilmelidir.

3.Kuvve-i hayaliyye : Yazara göre tabiatı taklit ederken hayallerden yararlanılır. Yalnız hayalin hakikate uygun olması lâzımdır. Hayal, edebî eserlerin hepsinde aynı önemi taşımaz. Meselâ tarih ve tenkidde hayale yer vermek esere zarar verir.

Zevk de hayal için önemlidir. Zevksiz hayal, hayalsiz zevk olmaz, denir. Hayal için **dehâ** da önemlidir. Çünkü dehâ, tasvir kudretidir. Deha bahsini, deha ile hünerver arasındaki farkları Süleyman Fehmi'deki gibi işler.

Tahrir san'atının şartları olarak da şunlar verilir:

1.**İcad:** Bunun ilk şartı düşünmektir. Eğer bir yazar yeterince düşünmezse yazarken hata yapabileceği söylenir. İcat, bir konuyu düşünürken onunla ilgili gerçeğe uygun fikirleri bir bütünlük içerisinde ele almaktır. Hayat, hakikat ve müşâhede icadın yardımcılarıdır.

2.**Tertip:** İcad vasıtasıyla el edilen fikir ve hislerin hangisinin önce veya tayin, nisbetlere göre heyet-i umumiyyesini göz önüne almaktır. Bunun için plân gerekir. İyi plân yapan iyi eser yazar,denir.

3:**Eda:** Yazar, bir edebî eserin, bütün unsurlarıyla beraber bir düzene tâbi olduğunu söyler. Burada fikirlerin akışını takip etmek önemlidir. Konunun bütünlüğüne uymayan şeyler ilâve edilmemeli; maksadı teferrüattan korumalıdır. Konu ile fikir ve hisler arasında uyum olmalıdır. Konu ve onu süsleyecek unsurlar, belirli bir plân dâhilinde başlangıç, gelişme ve sonuç kısımları düşünülerek tertip edilmelidir. İcad, tertip ve eda birbirlerine bağlıdır; ayırt edilemez, denir. Yalnız icad konunun yazımı iken eda kullanılacak kelimelerin icadıdır.

Eda çok çeşitlidir. Bu çeşitlilik şahsa, konuya, edebî eserin türüne göre değişir. Fikrin ve hayalin kuvveti edebî eseri teşkil etse de şekil bunları muhafaza eder.

Eda ile ifadeye başlanır; icad ve tertip ile devam edilir. Bazıları ilham bozulmasın diye fikre ve hisse gelen her şeyi yazmayı tavsiye ederler ki yazara göre bu doğru değildir. Zira söylenmemiş söz olmadığından sözü, yeni bir şekil ve tarzda ifade etmek önem taşır. İyi üslûp, iyi eda çalışarak ve istidadla kazanılır, denir. İstidadın, çalışmak ve gayretle geliştirilebileceği belirtilir.

Yazar, Refik Halit, Tahsin Nâhit, Tevfik Fikret ve Yakup Kadri'nin üslûbunu beğenir ve onlardan örnek verir. Büyük yazarların, eserlerini tashih ederek üslûplarını geliştirdiklerini belirtir. **Tashih**, başkalarının söylemediği şeyleri bulmak, evvelce söylenenleri değişik şekilde ifade etmek, umulmadık kelimeleri birbiri ile ilişkilendirerek canlı şekiller bulmaktır. Çok kelime bilmenin, tashihte işe yaradığı belirtilir. Yakup Kadri ve Ahmet Hâşim'den örnek verilir.

Eda, ifade veya icad edebiyatta çok önemlidir. Bir edebî eserin üslûbu aşırılığa ve belirsizliğe düşmemek şartıyla ne kadar süslü ve ne kadar zengin olursa o kadar bedî haz ve heyecan taşır.

Üslûp: Aynı konuda yazan kişilerin orjinal fikirlerine ve ruhlarındaki farka üslûp denir. Üslûbu kazanmak kolay değildir. Üslûp, hakikati değiştirerek şahsiyetleştirilir ki bu, san'atın esas vasfıdır. Üslûp için dehâ gerekir. Dehâ seçkin bir terbiye ile gelişir. Üslûpta ırk ve zamanın etkisinden de bahsedilir. Her zamanın, her milletin düşünce ve his tarzı farklıdır. San'at buna göre meydana gelir. Meselâ Yunan ve Arap mimarisinin farklı olması gibi. Mutlak güzellik olmadığı için güzelliği anlatan üslûpların da farklı olması gerekir, denir. Eski üslûba bağlı olanların yeniliğe karşı çıktığı da belirtilir.

İcad ve ibdâ-yı kelimat: Yazı veya sözle her şahsın fikrini ifade husundaki özel tarzdır ki üslûba dâhil olur. Tevfik Fikret, Ruhî-i Bağdadî, Emin Bülent, Namık Kemal, Fâik Ali, Buffon'dan örnek verilir. Üslûpta fikirler, hayaller ve cümleler birbiriyle hep bağlantılı olmalıdır, denir. Ayrıca ifadede şekil ve esas birbirinden ayrılamaz.

Yazara göre iyi üslûp üç özelliğe sahip olmalıdır:1.Mümtaziyyet 2.İcaz 3.Ahenk

1.**Mümtaziyyet,** herkese ait olan şeyleri kullanmamak, adi ve basmakalıplıktan kaçınmaktır. Cümlelerin, hayallerin, fikirlerin seçkin olması lâzımdır. Namık Kemal, Halit Ziya, Vâsıf, Haşmet, Sâhir, Tâci, Nef'î, Nâbi, Şeyh Gâlip'in eserleri mümtaziyyet açısından değerlendirir. Yazar, ibtizâle düşmeden yeni fikri ifade için yeni terkipler, yeni istiâreler, yeni mecazlar kullanmalıdır. Mümtaziyyet taklit açısından da ele alınır. Her san'atkârın, bir üstatı taklit ettiği söylenir. Taklit başka bir üslûbun hayallerini, fikirlerini, ifadelerini kendi üslûbuna nakledip süsleyerek yeni bir çehre kazandırmaktır, şeklinde tarif edilir. Osmanlı Edebiyatının son zamanlarda batı edebiyatından faydalandığı belirtilir. Bu taklitte önemli olan kopyaya özel bir kıymet ve şahsiyetinden bir şeyler ilâve etmektir. Fuzulî, Nedim, Gâlip Dede, Akif Paşa, Recâîzâde, Tevfik Fikret, Nâdir, Emin Bülent'ten örnekler verilir.

2. **İcaz,** bir fikri mümkün olduğu kadar az kelime ile ifade etmek san'atıdır. Tevfik Fikret'ten örnek verilir. Kelime tekrarlarından kaçınmak lâzımdır. Midhat

Cemal'den örnek verilir. Esas fikre bir şey katmayan kelimeler kullanılmamalıdır. "Tâbirât-ı fâside, ıtnâb- kelâm" da da üslûp fazla kelimeler ve cümlelerle dolu olmamalıdır. Zira sözü uzatmak can sıkıcıdır. Tevfik Fikret(2), A.Hâmid, Ahmet Hikmet, Sâmi Bey'den örnek verilir.

3.**Ahenk:** Duyuşa ait zevkin teminidir. Kelimelerin cümlelerle musiki oluşturucak şekilde düzenlenmesidir. Kelimelerin ahengi telâffuzdadır. Ahenk nazımda ne kadar lâzımsa nesirde de o kadar gereklidir. Kelimelerin ahenginde bazı kelimeler tek başına güzel değil iken başka bir kelime ile güzelleşebilir veya tam tersi de olabilir. Nef'î(2), Fâik Ali(2), Nedim, Tahsin Nâhit, A. Hâmid, Recâîzâde, Emin Bülent, Sezai Bey, Süleymen Nazif, Cenâb Şahabettin(2), Halit Ziya(2), Tevfik Fikret(2), Mehmet Rauf, Celâl Sâhir, Safvetî Ziya'dan örnekler verilir.

Cümlelerin ahenginde cümlelerin özel teşkilleriyle genel bir ahenge sahip oldukları bildirilir. Cümleler uzun veya kısa olabilir. Cümlelerin karışık kullanımında uzun cümleler arasındaki kısa cümleler zihni dinlendirir. Büyük cümleler arasındaki bölünmüş cümlelere devir denir. Tenâsüb, bir devrin ahenk ve uyumunu temin eden cümlenin kısımları arasındaki nisbettir. Cümlenin bütünün telâffuzu yorucu olmamalı; aralarda durak bulunmalıdır. Yazara göre cümleler gittikçe şiddet peyda etmeli; kelimeler sona doğru kuvvetlenmeli ve fikirler dağınık olmamalıdır. Tenâsüb, tevâzu, teâdül, mantık bir cümlenin ahengini muhafaza eder. Cümlenin ögeleri arasında da nispet gözetilmelidir. Evliyâzâde Makbule Hanım, Halit Ziya, Recâîzâde, Yakup Kadri, Cenâb Şahabettin'den örnekler verilir.

Yazarın üslûbun' "gayr-ı tabii tasnifleri" olarak tanımladığı özellikler daha önceki kitaplarda geçtiği için burada sadece örnekleri göstermekle yetineceğiz:

1.Sıhhat: Pertev(2), Fâzıl Paşa, Râgıp Paşa, Nef'î, A.Hâmid, Nâbi, Âsım, Necati, Fazlı, Kemal, İzzet, İrfan

2.Vuzuh:

3.Tabiiyyet: Nâbi, Cenâb Şahabettin, Refik Halit, Tevfik Fikret, Nedim Nef'î

4.Münakkahıyyet: Namık Kemal

5.Muvâfakat, icad, tervicin sadece tarifleri verilir.

San'at-ı tahkiye başlığı altında üslûpta dikkat edilecek olan tarif ve tavsif, tahkiye, müşahâde hususları ele alınır. Edebî eserlerin icad ve tertibinden sonra eda ve üslûbun, tahkiye ile tavsif ve tarifi dikkate aldıkları belirtilir.

1.**Tahkiye,** nakil ve hikâye etmektir. Hikâyedeki tasviri sağlayan en önemli unsur tahkiyedir. Tahkiye tamamıyla müstakil bir edebî tür olarak kabul edilir. Hikâyedeki olaylar gerçek hayatta olabilecek olaylardır. Yazara göre hikâyede olaylar belli bir hız ve hareketle anlatılmalıdır. Mehmet Rauf, Yakup Kadri, Refik Halit, Halit Ziya'dan örnekler verilir.

2.**Tavsif ve tarif,** tasvir demektir. Görülen şeyin vasıflarını göstermekle kalmaz; onu zihinlerde yaşatır. Tarif ve tavsif istidadın ölçüsüdür; canlı olmalıdır.

İki türlü tarif vardır: Biri eşyayı teksif ile pek az şey söylemektir. Diğeri bir yığın halinde önce toplar sonra parça parça dikkate alır. Tarif ve tavsifin gayesi yaşatmak ve göstermektir. Tarif ve tavsif ayrıca hayal ve hatıralar vasıtasıyla da meydana gelebilir. Refik Halit, Turgenyev, Yakup Kadri, Ahmet Hâşim, Süleyman Bahri, Emile Zola, Homeros'dan örnek verilir.

3.**Müşahâde,** iki şekilde yapılır: 1.Doğrudan doğruya müşahâde ile yapılır ki tasvir edilen şeyin kopyasını almaktır. 2.Müşahede vasıtasıyla yapılır ki hayal ve hatıralarla tasvir edilir. G.Flaubert, Refik Halit'ten örnekler verilir.

Hayaller başlığı altında önce eski edebiyatın eleştirisi yapılır. Burada sadece istiârelerden bahsedileceği belirtilir. **İstiâre**, zihinde husule gelen benzetme vasıtasıyla bir kelimeyi başka bir mânâda kullanmaktır. İstiârenin, gizli bir benzetmeyi hâiz bir hayal olduğu açıklanır. Muhtar Halit, Safvetî Ziya'dan örnekler verilir. İstiâre çeşitleri olarak da şunlar verilir:

1.Tabiatı zorlamakla meydana gelenler yani tabii olmayan istiâreler

2.Âdi, iğrenç cisimlere kıyas ve teşbih olunanlar. Sâbit(ş)

3.Birbiriyle uyuşmayan bir çok istiârenin bir arada bulunması. Veysî(ş)

Bir hayal hem istiâreyi hem hayali içerirse kuvvetli olur. İbdâ-ı hayalden bahsedilir ki hayalin tasviri demektir. Ahmet Hâşim, Emin Bülent'in şiirlerindeki örneklerin, yeni hayalleri anlattığı belirtilir. Yeni hayaller için istidadla birlikte inceleme ve çalışmanın da gerektiği söylenir.

İbdâ-ı hayal için iki şart aranır: 1.Sahte bir hayali, fena bir zevki yaşatmamak için hayallerin niteliklerine dikkat edilmelidir. 2.Yalnız hakikî hayalleri bulmaya ve onları göstermeye çalışmalıdır. İstiârelerin muhayyileden yardım isteyecek yerde onu kendilerine tâbi kıldıkları da söylenir. Bu hususta Tevfik Fikret, Tahsin Nâhit, Emin Bülent(3), Yakup Kadri(n), Halit Ziya(n), Shakespeare(n), Lamartine(n), Pascal(n), Hugo(n2), Gustave Flaubert(n)'den örnekler verilir.

San'at-ı muhavere başlığı altında konuşma san'atı yani eserdeki şahısları konuşmaları anlatılır. Bir vâk'adaki hareket, hayat genellikle konuşmalara tâbidir. Son zamanlarda sırf muhavere tarzında yazılmış romanlar bile mevcuttur. İyi bir muhavere, yazı san'atında öğrenilenlerin en sonuncusudur. Hatta bunun bir fikrî özellik olduğu vurgulanır. Bunda hayat ve hareket, sürat ve zarafet, cazibe ve vuzuh bulunmalıdır. Bu özellikler temaşa san'atının da esaslarıdır.

İki çeşit muhavere vardır: 1.Edebî ve süslü 2.Tabii ve hararetli. Bunları bir araya getirmek çok zordur. Muhavere eğer tahkiye, tarif ve tavsif san'atlarının üslûbuyla yazılırsa gerçek olamaz. Cümleler kısa olmalı; her şahıs az şey söylemelidir. Yazar kendini eserde devamlı hatırlatmamalıdır, denir. Eserlerdeki şahıslar kendi şahsiyetlerine uygun konuşmalıdır. Konuşurken vurguya dikkat edilmelidir. Namık Kemal, Yakup Kadri, Halit Ziya, Safvetî Ziya, Ahmet Hikmet, Refik Halit, Mehmet Rauf, Molière'in eserlerinden örnekler verilir.

Üslûb-ı mürâsele:Mektuplaşma uslubudur. Mektup şahsî, hissedilmiş bir şey olarak alınır. Fıtrî bir kabiliyet olarak kadınlar mektup yazmada daha başarılıdır, denir. Bunun sebebi olarak da kadının, erkekten daha meraklı, daha araştırmacı, daha hayalci olması gösterilir. İleride edebiyatın hâkimi olacakları da belirtilir. Evliyâzâde Makbule, Ruhsar Nevvâre'den örnekler verilir. Mektupta hissedilenler, san'at kaygısı

olmadan ifade edilmelidir. Yazılacakları önce yüksek sesle söyleyip sonra yazmalı; mektubun başlangıcı kuvvetli olmalıdır. Cenâb Şahabettin'den örnek verilir.

Mecaz ve **kinaye** başlığı altında önce üslûb-ı mecazî ve üslûb-ı hakikîden bahsedilir ki yeni anlayışta değerlendirilir. Mânâya ait san'atlar ibaresi burada kullanılmaz. Valî-i Amedî(ş)

1.Teşbih: Nedim, Fuzulî, Tevfik Fikret(2), Recâîzâde, Victor Hugo(n), Şeyh Gâlip, Fuzulî'nin şiirleri.

2.İstiâre: Fuzulî, Nedim, Hüseyin Suat, Şeyh Gâlip, Emin Bülent, Ahmet Hâşim'in şiirleri, Spencer(n)

3.Kinayede örnek verilmez; tarizde A.Hâmid(ş) örnek verilir.

4.Cinas:İsmail Safa, Fuzulî(2), Sünbülzâde Vehbi, Nef'î'nin şiirleri

5.İştikak: A.Hâmid(2), Baki'nin şiirleri

6.Telmih: Şeyh Gâlip, Tevfik Fikret, Ziya Paşa'nın şiirleri

7.Tevriye: Nef'î(2), Baki(2), Nedim, Ârif Bey, Ziya Paşa, Fuzulî, A.Hâmid

8.Tenâsüb: A.Hâmid, Baki(2), Nedim. İhâm-ı tenâsüb: Ziya Paşa, Fuzulî. İhâm-ı tezad: (ş?), A.Hâmid(n)

Lâfza ait san'atlar:

1.İktibas ve tazmin: Muallim Naci, Sâmi, Nef'î, İzzet Molla, A.Hâmid, Tevfik Fikret(2), Ruhî-i Bağdadî, Nedim

2.Seci: Namık Kemal(3), A.Hâmid(2), Hakkı Paşa, Kânî(2), Fuzulî, Yusuf Kâmil Paşa

3.Tarsi: Namık Kemal(ş), Fuzulî(n), A.Hâmid(n)

4.Leff ü neşr: Yusuf Kâmil Paşa(n), (ş2?)

Suver-i beyana ait san'atlar:

1.İltifat: Recâîzâde

2.Teşhis ve İntak: Tevfik Fikret

3.Nida: Baki, Nef'î

4.İstifham: A. Hâmid(ş)

5.Mübalâğa: Nedim, Şeyh Gâlip,

6.Tekrir: Tevfik Fikret

7.Terdid:Sezar(n)

8.Kat': Hüseyin Suat

9.Rücû: Nef'î

10.Tecahül-i ârif: Akif Paşa

11.Hüsn-i ta'lil: Nedim, Halit Ziya

San'at-ı Tahrir ve Edebiyat da II.Meşrutiyet döneminde gelişen edebiyat anlayışına uygun olarak konular salt belâgat anlayışından uzaklaşır ve edebiyat nazariyyesine, estetiğe kayar.

Refet Avni ve Süleyman Bahri'nin mekâtib-i sultaniyye ve idadîyye programı için birlikte hazırladıkları **Resimli Müntahâbât-ı Edebiyye Manzum ve Mensur(1914)** kitabı bir antoloji mahiyetindedir. Şinasi'den başlayarak devrin yazarlarının sadece hangi tarihlerde yaşadıkları belirtilerek eserlerinden örnekler verilir.

Şinasi (1242-1299): Münâcaat (ş), Ceride-i Askeriyye (n), bir parça (Tasvir-i Efkar'dan) (ş), İstanbul sokaklarının Tenvir ve Tathiri (n).

Ziya Paşa (1241-1289): Hukuk ve Mehâkim (n), Terkib-i Bendden (ş).

Sadullah Paşa (1234-1306): Charlottenburg Sarayı (n), Ondokuzuncu Asır (ş), Taziyetnâme (n), 1878 Paris Eksposizyonu (n).

Namık Kemal (1256-1306): İttifak (n), İstanbul (n), Cezmi'den bir parça Âdil Giray lisânından (ş), Vatan (n), Takriz (Tâlim-i Edebiyat'a)(n), Bir Mektup (n), Cezmi'den (n2), Kaside (ş), Vaveylâ (ş), Şâir (n).

Recâîzâde Ekrem Bey: Vecd (ş), Takdir-i Elhan (n2), Tasvir (ş), Bir Münâzara-i Ulviyye (n), Ah Nejad (ş), Makber (ş), Yad et (ş), Yakacık'ta Akşamdan Sonra Bir Mezarlık Âlemi, Zemzemeden (ş), Bir Âmâ Çocuğun Tahassürü (n), Hugo'dan (ş), Nejad Ekrem'den "Zavallı Baba" (n), Bir Kuş (ş), Hulyada Bir Temaşa (ş), Tahattur (n).

Abdülhak Hâmid: Tarık'tan bir parça (n), Eşber'den bir parça Aristoteles lisânından (ş,n2), Garaz (n), Nesteren'den bir parça 2. fasıl (n), Tarık'tan bir parça (n), Türbe-i Fâtih'i Ziyaret (ş), Abdülhak Hâmid Bey'den Recâîzâde Ekrem Bey'e (n), Tezer'den bir parça (ş,n), Makber'den bir parça (ş2), Tecelli Yahut Teselli (ş), Zeyneb'den bir parça (ş,n2), Abdülhak Hâmid Bey'in Sezâi Bey'e bir cevabı (n), Finten'den bir parça (n), Duhter-i Hindu'dan bir parça (ş,n).

Sâmi Paşazâde Sezâî Bey: Bir Makale-i Edebiyye (n), Adada Birkaç Gün (n), İkiyüzelli Kuruşa Bir Asır (n), Kardeşim Baki Bey Merhumun Kitâbe-i Seng-i Mezarı (n), Sezâî Bey'in Hâmid Bey'e bir mektubu (n), Kediler (n).

İsmail Safa (1283-1318): Kamere Hitap (ş), Selâmi'nin Validesi için Mersiyedir (ş), Hastalık Eseri (ş), Kitabullah (ş), Öksüz Ahmet (ş), Tevellüh (ş), Ahlâfa(ş), Sefalet-i Bâride (ş), Evkâf-ı Hümâyun-ı Meclis Reisi Âtıf Bey Merhum için mersiye (ş).

Tevfik Fikret Bey (1285-1327): Sultaniye (ş), Ferda (ş), Sis (ş), Valideleri Vefat Etmişti (n), Verin Zavallılara (ş), Balıkçılar (ş), Hemşirem İçin (ş), Hasan'ın Gazası (ş), Kamîs-i Yusuf (ş), Haluk'ın Vedaı (ş), Ümid Ölmez (ş), Ramazan Sadakası (ş), Derd-i Nihan (ş), Akşam (ş), Ninni (ş), Balıkçılar (ş), Karlar (ş),

Yeşilyurt (ş), Sabah Ezanında (ş), Kılıç (ş), Hayat (ş), Sabah Olursa (ş), Mazi ve Âti (ş), Millet Şarkısı (ş), Nef'î (ş).

Halit Ziya Bey (1284-1327): Gurub (n), Seyyar-ı Feza (n), Hikâye (n), Ağlarım (n), Mezar (n), Fırtına (n), Muamma-yı Muallak (n), Fevvâre-i Ateşîn (n), Bir Kalp ki Bir Mezar (n), Zevce (n), Şelâle-i Müncemid (n), Hayat mıdır? (n), Ömr-i Tehî (n), Osmanlı Gazası (n), Ölümümden Sonra (n).

Cenâb Şahabettin Bey: Temaşâ-yı Hazan (ş), Eytâm-ı Şühedâya (n), Saadet (ş), Diyojen (ş), Elhan-ı Şita (ş), Sekizinci mektub Kahireden (hac yolunda) (n), Zâviye-i Felâsife (n), Edebiyat (n), Münâcaat (ş).

H. Nazım Reşid Bey: Tefekkür-i Uluhıyyet (ş), Tecrübe-i Tenkid (n), Valideme (ş), Şiir Hakkında (n), Hatıra (ş), Şefkat (n), Her Zaman Görülür (ş).

Nâbizade Nâzım: Fâtih (ş), Anadolu Hisarında Bir Mezarlık (ş)

Ahmet Hikmet Bey: Nakıyye Hâle (n), Dünya Yaratılırken (n), Bir Damla Kan (n).

Süleyman Nesib Bey: Hakikate Doğru (ş), Tebessüm-i Zulâm (ş), Hande-i Adem (ş).

Rıza Tevfik Bey: Serâb-ı Ömrüm (ş), Issız Geceler (ş), Balaban Dağları (ş), Gelibolu'da Hamza Bey Sahili ve Ayazma için (ş).

Fâik Ali Bey: Tulû'dan Evvel (ş), Hasbihal (n), Mehtab (ş), Mesire-i İlham (ş), Hayme-nîşîn (ş).

Hüseyin Siret Bey: Gurubdan sonra (ş), Yıkık Köy (ş), Mahmud Paşa'ya (ş), Manşın Sahilinde (ş), Ayşecik (ş), Nevâ-yı Hicran (ş), Bülbül (ş).

Hüseyin Cahit Bey: Hayat-ı Muhayyel (n), Hasta Çocuk (n), Doktorun Odası (n).

Mehmet Rauf Bey: Mehtab (n), Bârân-ı Bahar (n), Bahr-ı Muhitte (n).

İbrahim Cûdi Bey: Bahar-ı Münkesir (ş), Tekâsüf-i âmâl (ş), Ebuzziya Tevfik Beyefendiye (n), Nağme-i Hayat (ş), Eugene de la Crova (ş).

Hüseyin Suat Bey: Hilâl-i nev (ş), Tabut (ş), Şuhî-yi Nevbahar (ş).

Celâl Sâhir Bey: Babama (ş), Emin (ş), Üfûlün (n), Girid (ş), Yeis (ş).

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabeddin Süleyman'ın mekteb-i sultanî için birlikte hazırladıkları **Malumat-ı Edebiyye(1914)** kitabının birinci cildin medhal kısmında önce edebiyatın tarifi ele alınır. Recâîzâde'nin Tâlim-i Edebiyat'taki edebiyat tarifi verilmekle beraber eksik olduğu da belirtilir. Edebî eserde güzelliği bulmak esastır, denir. Bu da san'atın mânevî haz ve güzel bir heyecanı temin etmesi kaidesini doğurur. Bu gayeye erişmek için yalnız his ve hayalin yetmediği belirtilir.

Yazarlara göre tabiatı az çok taklit de gerekir. San'atkâr kendi muhayyilesine göre tabiatı değiştirerek taklit eder. Edebiyatı güzellik açısından ele alan tarif en makbul tariftir. Hassasiyet ve muhayyilenin yardımı, kelimelerin vasıtası ile dış çevreden bir şeyin esas vasfını gösterecek bir tarzda taklit edilmeli, kısımlar arasında da san'atkârın hayalî gayesine göre münasebet kurulmalıdır. Edebiyatın maksadı kendine has vasıtalarla güzellik heyecanını temin etmektir, denir. "Edebiyat haric ez edebiyat" tâbiri ile edebî eserler dışında kalan eserler anlatılır.

Edebiyatta mutlak kurallar olmamakla beraber bir takım kararlaştırılmış kuralların olduğu ifade edilir. Bu açıdan kavâid-i edebiyye kitapları ve hizmetleri ele alınır. Güzel yazamak, güzel yazılan eserlerden zevk almak için bir zevk terbiyesi gerekir. Bunun da herkesin kendi edebiyatının büyük üstatlarını dikkatle okumasıyla olacağı söylenir. Kavâid-i edebiyye okutmaktan maksat öğrencinin zevkini terbiye etmek, tenkit hissini geliştirmektir. Burada Gustave Lanson'un fikirlerinden yararlanıldığı belirtilir: Zevkin teşekkülüne çalışılırken üslûp da kendiliğinden teşekkül eder. Edebî eserlerin okunmasıyla fikrin ve zevkin terbiyesi gelişir. Bu gelişmede edebî eserlerin taklidinin etkili olduğu belirtilir. Hakikî taklit başkalarını

hislerini ve fikirlerini kendi şahsiyeti ile renklendirip sahiplenmektir. Okuyucu eseri mütalaa ederken yazarın fikirlerini kendi bakış açısından değerlendirmelidir.

Edebiyat ve güzel san'atlar bahsinde bütün san'atlar birbirlerinden etkilenmekle beraber hepsinin kendi sınırları içinde kalmasını daha uygun olacağı anlatılır. Meselâ resimle rekabet edercesine teferruatı içeren bir edebî eser başarılı olamaz, denir.

Edebiyat ve hayatın karşılıklı birbirleri üzerinde etkili oldukları belirtilir. **Edebiyatın gayesi,** kelimelerin vasıtasıyla heyecan-ı bedîi temin etmek olduğu anlatılır. Edebiyat ve ahlâk biri diğeri için sebep veya vasıta olabilir fakat gaye olamaz. San'atın gayesi ahlâk değildir; güzelliktir. Bununla beraber san'atın ahlâkî tesirinin de olduğu kabul edilir.

Birinci bölüm **nazım ve şekillerine** ayrılır. Nazım ve nesrin tarifi yapılır. Nazmın nesre göre daha üstün olmasının sebebi zihinde daha kalıcı olması olarak gösterilir. Nazım bu özelliğini vezne borçludur. Yazarlara göre nazmın nesirden farkı şimdiye kadar zannedildiği gibi vezin ve kafiye değil, yalnız vezindir. Meselâ A.Hâmid'in "Hediye-i Sal" adlı şiiri kafiyesiz olduğu halde manzumdur.

Vezin bahsindede önce milli vezin anlatılır. Her millet manzum eserlerini kendi kurallarına göre düzenler. Parmak hesabı denilen milli vezin daha önceleri kullanılırken Farsçanın tesiriyle aruz vezni kullanılmaya başlanmıştır. Hece vezni milli vezin olarak kabul edilir. Parmak hesabı denilen milli veznin Fransız usulü inşâda çok benzediği belirtilir. Fransızlar nasıl mısralar arasında hece sayısı itibariyle bir tenâsüb ararlarsa milli vezinde de aynı noktaya dikkat çekilir.

Aruz vezni hece veznine göre daha ahenkli ve daha etkilidir. Aruzun ahengi karşısında hece vezninin yerini aruza terk etmesi gayet tabiidir. Kafiye aruz vezninde olduğu gibi hece vezninde de vardır. Eskiler kafiyenin göz için olduğunu söylerler.

Hece vezninde dikkate alınacak en mühim şeylerden birinin takti olduğu belirtilir. Zira bu vezinde yazılmış bir eserin manzum olabilmesi için taktie uyulması lâzımdır. Takti bir mısrayı parçalara, hecelere ayırmaktır. Takti'de kelimelerin

yazımı değil, telâffuzu önemlidir. Meselâ "âteş" diye okunur ama yazımda "e" harfi belirtilmez.

En çok yedili ve onbirli hece vezinlerin kullanıldığı söylenir. Özellikle destanlar, türküler, koşmalar genelde onbir hece ile düzenlenir. Nedim'e gelinceye kadar hiçbir şâir hece veznini kullanmamıştır. Yalnız Nedim, şiirlerine mahallî bir renk verebilmek hevesi ile parmak hesabı ile bir kaç şarkı meydana getirmiştir. Ondan sonra İzzet Molla, Enderunlu Vâsıf, Akif Paşa o tazda bazı şiirler yazmışlardır.

Milli vezin ile yazılmış eserleri konularına göre ayrıldığında kahramanlık şiirleri, tarihî şiirler, tasavvuf şiirleri, hayalî şiirler, tasvirî şiirler tespit edilir. Yazarlara göre hece vezni, aruz vezninin yerine geçmekten halâ çok uzaktır. Yazarlar, manzumede kafiyenin değil, veznin önemli olduğunu tekrar ederler. Hece vezninin yeknesak ahengi beğenilmediğinden Türkçe eserlerde bile aruz vezninin kullanıldığı belirtilir. Sultan Veled'in "Rebâbnâme"si buna örnek teşkil eder. Ahmet Paşa'ya gelinceye kadar bütün Osmanlı şâirlerinde vezindeki eksikliğin sebebi olarak şâirlerin dilinin aruz veznine henüz uyum sağlayamamış olması gösterilir.

Sonraki şâirlerin, aruz veznini milli vezin makamına geçirdikleri ifade edilir. Her bahrin ve veznin kendine has bir musikisi vardır. Konuya göre vezin seçmelidir çünkü her hissin bir vezni vardır. Böyle ahenkte yeknesaklık bulunmaz, denir.

Yeni edebiyatçıların konuya göre vezni daha güzel seçtikleri, seri ve fasılalı vezinleri tercih ettikleri belirtilir. Aynı vezinde yazılan eserlerin yeknesak ve ruha ağırlık vermesini azaltmak için müstezad denilen nazım şekli meydana getirilir. Batı nazım şekillerinden bir çoğunu Türkçe'de tatbik eden A.Hâmid, "Sahra" manzumesinde çeşitli vezinler kullanmıştır. Bu bir nev'i serbest nazım olmakla beraber müstezad değildir. Müstezad konusunda ilk yeniliği yapan Tevfik Fikret'in "Ey Kız" manzumesidir. Cenâb Şahabettin, İsmail Safa gibi şâirler de ahengin yeknesaklığını kaldırmak için bu çeşit nazmı kullanırlar. "Fikret-Halit Ziya" edebî devrindeki manzum eserlerde çeşitli vezinler istenildiği gibi birleştirilip kullanılarak büyük bir yenilik yapılmıştır. Konunun icabına göre ifadenin ahengini istedikleri gibi

değiştirerek konunun tabii ifadesini muhafaza ederler. Cenâb'ın "Son Arzu, Reyah-ı Leyâl, Elhân-ı Şitâ" gibi manzumeleri Tevfik Fikret ve Fâik Ali'nin bir çok şâirleri hep bu tarz üzeredir. Manzumenin başarısının, vezin ile konu arasındaki yakınlığa bağlı olduğu açıklanır. Fransız şâirlerini taklit ederek "serbest nazım" adını kullansalar da aslında bunun, müstezadın genişletilmiş halinden başka bir şey olmadığı belirtilir.

Manzum olan eserlerde eserin iç intizâmını temin eden vezin, dış intizamını temin eden **kafiye**dir, denir. Mebâni'l-İnşâ'daki kafiye bahsinden de burada bahsedilir. Manzumede kafiye bulunmasının tek sebebi olarak nazma ahenk vermek gösterilir. Göz için olan kafiyenin, şâirin his ve fikirlerinin ifadesini kısıtladığı belirtilir. Batının etkisi ile Recâîzâde, "kafiye göz içindir" hükmünü kaldırarak daha sonraki devirler için kafiyenin genişletilmesine sebep olmuştur. Artık kısa, fâsılalı, birbirinden farklı kafiyeler kullanılarak şiire canlılık getirilmiştir. Hatta kafiyesiz şiirler bile yazılmıştır. A.Hâmid'in "Hediye-i Sal" şiiri bu tarzda yazılmış olmakla beraber ahenksiz değildir. Fakat yazarlar, bunu bir istisna olarak kabul etmekle birlikte nazımda kafiyenin büyük bir tesiri olduğunu da beyan ederler.

Eski nazım şekilleri ve konularının, kısıtlı olup serbestçe fikir ve hisleri ifade ederek birbirlerini tekrarladıkları belirtilir. Nesrin yenilikte nazma göre daha ileride olması ifade edildikten sonra A. Hâmid'in batı nazım şekillerini tatbik ederek nazımda büyük bir yenilik yaptığı söylenir.

Eski **nazım şekilleri** olarak **mısra**(Şeyh Gâlip, ş?), **beyit**(Nedim-2, ş-2?), **rubâî**(ş?), **kıt'a**(Nef'î,ş?), **gazel**(Fuzulî-2), **kaside**(Nedim, Râgıp Paşa, Nâbi, ş?, **medhiye**(Nef'î), **mersiye**(Baki), **fahriye**(Nef'î)), **terkib-i bend**(Ruhî-i Bağdadî), **terci-i bend**(Fuzulî), **mesnevi**(Şeyh Gâlip), **musammat, murabba**(ş?), **muhammes**(Nedim), **müseddes**(Fuzulî), **şarkı**(Nedim) gösterilir.

Yeni nazım şekilleri bahsinde şekil ile konu arasında bir münasebet olduğundan eski şekillerin nazma hiç bir yenilik getiremeyeceği belirtilir. Eski şekillerin değiştirilmesi gerektiğini en önce anlayanlar Pertev Paşa ile Şinasi diye gösterilir. Fikir ve hissin serbest ifadesi için her nev'i şeklin kullanılabileceğini

gösterenler ise Recâîzâde ile A.Hâmid'dir. "Tevfik Fikret-Halit Ziya" devresinin katkıları sonucu nazımdaki yenilikler artmış, eski nazım şekilleri kullanılmaz olmuştur. Bu edebî devirde en çok kullanılan nazım şekli Fransız edebiyatından alınan "sone" tarzıdır. Bu tarzda en başarılı olan Cenâb Şahabettin'dir. San'atkârları serbest bırakmak lüzumu anlaşıldığı için, şekil hususundaki kayıtlar kaldırılarak tam bir serbestlik getirilmiştir.

Tahrir kuralları bahsinde tahririn esasında belirli kuralları olmadığı belirtilir. Büyük ediplerin eserleri rehberliğinde kabiliyet ve zevkler geliştirilebilir. Albala "İyi yazmayı öğrenmek, iyi yazanları tedkik ve muhakeme etmeyi öğrenmek demektir." der. Tahririn kuralları icad, tertip ve edadır.

1.İcad, konu olacak fikir ve hisleri bulmaktır. Şahabettin Süleyman(n), M. Rauf, Siyah İnciler, Tevfik Fikret (ş)

2.Tertip, bu fikir ve hayalleri konunun akışına göre plânlı bir biçimde düzenlemektir.

3.Eda, kelimeleri bir komposizyon dâhilinde anlaşılır bir biçimde ifade etmektir. Tahrir san'atı hassasiyet ve muhayyile ile çabanın birleşmesidir. Yazmadan önce konuyu iyi düşünmeli ve hissetmelidir. Konu gerçeğe uygun olup kendi içinde bir bütünlüğü olmalıdır. Yazıldıktan sonra da tashih yapılmalıdır. A.Hâmid'in "Nesteren"i buna örnek verilir.

Eda yani üslûp bahsinde şahsî, millî ve ırka mahsus üslûplardan bahsedilir. Buffon'un "Üslûb-ı beyan aynı ile insandır" sözü esas alınır. Yazılmadık konu yok gibidir. Eserdeki farklılığı yaratan üslûptur. Üslûbun şekil ve esasta aynı olduğu belirtilir. Her edebî türün kendine ait bir üslûbu vardır. Tiyatro eseri yazılırken kullanılan üslûp ile makaledeki üslûp farklıdır. Fakat büyük bir san'atkârın üslûbu, çeşitli türlerdeki eserlerinin hepsinde kendisini gösterir. Edebî zevkin zamana, ırka, millete göre de değiştiği belirtilir. Bir üslûbu elde etmek için üstatları çok okumak, edebî kaideleri bilmek ve kabiliyetli olmak gerekir. Şeyh Gâlip(ş), Ruhî-i Bağdadî(ş), A.Hâmid(ş), Halit Ziya(n)

Üslûbun genel özelikleri önceki kitaplardaki gibi işlenmekle beraber şunlardır:

1.Sıhhat: Fuzulî (ş), Baki (ş2), Kemalpaşazâde (ş), Sâmi (ş2), Sâbit (ş2), İzzet Molla (ş), Gâlip Dede (ş), Cenâb Şahabettin (ş), Pertev (ş), Nâbi (ş), Nef'î (ş), Necati (ş), İrfan Paşa (ş), Fâik Ali (ş), Ziya Paşa (ş2), Namık Kemal (ş), Tevfik Fikret (ş), (ş3)?, Şeyhülislâm Yahya Efendi (ş)),

2.Vuzuh: Fuzulî

3.Tabiiyyet: Abdülhak Hâmid(ş2), Tevfik Fikret (ş), Ziya Paşa (ş), Fuzulî (ş), Hüseyin Siret (ş), Halit Ziya(n), Ruhî-i Bağdadî(ş)

4.Münakkahıyyet

5.Muvâfakat

6.Mümtaziyyet ve asalet: Baki (ş), Münif (ş), İrfan Paşa (ş), Tevfik Fikret (ş), Abdülhak Hâmid (ş), Gâlip Dede (ş)

7.Ahenk: Cenâb Şahabettin (ş2), Mehmet Rauf (n2), Süleyman Nazif (n), Çelebizâde Âsım (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), Fâik Ali (ş2), Hüseyin Siret (ş), Nef'î (ş), Rıza Tefvik (ş), Halide Edib (n), Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş)

Mecazın klâsik şekilde tanımını yaptıktan sonra onu aklî, mürsel gibi sınıflandırmalar tâbi tutmayı doğru bulmazlar. Böyle sınıflandırmaların, ifadeyi kısıtlayacağını belirtirler. Yalnız mecaz-ı mürsel ile teşbih ve istiâre arasındaki farkı anlatmak kâfidir, derler ki bu Tâlim-i Edebiyat'ta da belirtilmiştir. Mecaza örnek olarak Fuzulî(ş), Fâik Ali(ş) verilir. Teşbihte şâiri belli olmayan, Gâlip Dede(ş2), Cenâb Şahabettin (ş) örnekleri verilir. İstiârede de Gâlip Dede(ş), Cenâb Şahabettin (ş), Tevfik Fikret(ş4), İbni Kemal(ş), Nedim(ş), Fâik Ali(ş) gösterilir.

Kinaye ve tariz de aynı şekilde Tâlim-i Edebiyat'taki tarifine sadık kalınarak anlatılır. Tarize en güzel örnek olarak A.Hâmid'in "Eşber"i verilir.

Üslûp ve ifadeye kuvvet ve letafet veren ifade şekilleri "**suver-i beyan**" olarak tanımlanır. Süleyman Fehmi Bey'in "Edebiyat" kitabındaki suver-i beyanı kaynağına göre his ve fikir diye ikiye ayırmasını doğru bulmazlar. Her san'at yalnız his ve fikirden doğmadığı için bu sınıflandırma uygun değildir, demekle birlikte kendileri de sınıflandırmalarını bu şekilde yaparlar. Tâlim-i Edebiyat'ta mecaz-ı tebliğî adı altında verilen suver-i beyan burada da şu şekilde tekrar edilir:

A)Hissî suver-i beyan:

1.İltifat: Süleyman Nazif(ş)

2.İstifham: Abdülhak Hâmid (ş), Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş),

3.Teşhis ve intak: Rıza Tevfik (ş), Cenâb Şahabettin (ş), Halit Ziya (ş),

4.Tekrîr: Süleyman Nesib, (ş), Tevfik Fikret (ş)

5.Mübalâğa: Kâzım Paşa (ş), Nef'î (ş)

6.Nida: Hüseyin Suat(ş), İsmail Safa(ş), Nef'î (ş), Celâl Sâhir (ş), Ahmet Hâşim (ş), Tevfik Fikret (ş), Sâmi Paşazâde Sezâî, (n)),

B)Fikrî suver-i beyan:

1.Edeb-i kelâm: Nâbi (ş), Şeyh Gâlip (ş), Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş)

2.Tedric: Fâik Ali (ş), Cenâb Şahabettin (ş),

3.Terdid: Abdülhak Hâmid(ş), Namık Kemal(n), Tevfik Fikret (ş), Melih Ahmet (ş)

4.Tecâhül-i ârif: Şeref Hanım (ş), Hüsnü (ş), Nef'î (ş), Abdülhak Hâmid (ş)

5.Tezad: Senih(ş), Tevfik Fikret(ş), Cenâb Şahabettin (ş), Abdülhak Hâmid (ş), Fâik Ali (ş2), Süleyman Nazif (n)),

6.Hüsn-i ta'lil: Hüseyin Siret(ş), Muallim Naci(ş), Tevfik Fikret(ş), Fâik Ali (ş)

7.Rücû: Abdülhak Hâmid(ş), Nef'î(ş), Fâik Ali(ş),

8.Kat': Tevfik Fikret (ş2), Emin Bülend

Lâfza ait san'atların ise eskilerin ilm-i bedî dediği söz san'atlarını içerdiği belirtilir.

1.Tenâsüb: Diyarbakırlı Said Paşa (n), Râgıp Paşa (n)

2.İhâm-ı tenâsüb: Fuzulî (ş), ihâm-ı tezad: Râgıp Paşa (ş), Kâzım Paşa (ş)

3.Tevriye: İzzet Molla (ş), (ş?)

4.Leff ü neşr: Şinasi (ş), Aynî (ş), Kâzım Paşa (ş), Fâik Ali (ş), Hüsnü, (ş), Nev'i (ş), Fuzulî (ş)

5.Telmih: Akif Paşa (ş), Fehim (ş), Nâilî-i Kadîm (ş), Baki (ş), Ziya Paşa (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), Ruhî-i Bağdadî(ş)

6.Aks: Fâik Ali (ş)

7.Cinas: Sünbülzâde Vehbi (ş), İsmail Safa (ş2), İzzet Molla (ş), Fuzulî (ş), Nef'î (ş), Esad Muhlis (ş), (ş?)

8.İştikak: Recâîzâde Mahmud Ekrem(ş), Nef'î (ş)

9.Şibh-i iştikak: Sinan Paşa (ş), Nef'î (ş)

10.İktibas: Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş), Sâmi (ş)

11.Tazmin: Nef'î (ş), Ruhî-i Bağdadî (ş), Fâik Ali (ş), Fuzulî (ş), Baki (ş)

12.Seci:Sinan Paşa (n2), Nişancı Mehmet Paşa (ş), (n), Namık Kemal (n), Hoca Tarihi (n), Süleyman Nazif (n)

13.Tarsi: Ziya Paşa (ş), Sinan Paşa(n), Şeyh Gâlip (ş)

14.Tarih: Sürûrî (ş3), (ş3?), Hazar Bey (ş), Şinasi (ş2), Râgıp Paşa (ş)

Köprülüzâde Mehmet Fuad ile Şahabettin Süleyman'ın sultanî için birlikte hazırladıkları **Malumat-ı Edebiyye(1914)** kitabının ikinci cildinde san'atın "uzviyet-i beşeriyyet"in netice-i tabiiyyesi olduğu belirtilir. Önce dil ve yazı ile san'atın imtizacı sonra san'atın, bunların teşekkülündeki hizmeti ayrıca güzel san'atlar da söz konusu edilir.

San'atın görevinin fikir, his ve hayallere genişlik, çeşitlilik, ihtizâzâtın ahengini vermek olduğu ifade edilir. **San'atın şartları** olarak da mantıklı ve gerçekçi olmak, eskileri bilmek, yeniliklere açık olmak beyan edilir. San'atta hayat ve ahlâk olmalıdır, denir. Yazarlara göre bu iki unsur san'atta amaçtan çok araç şeklinde bulunmalıdır.

Zevkin, şahsiyetin san'ata tesiri olduğu belirtilir. San'atta zevk, moda ve güzellik üzerinde durulur San'atta zevk, bedî hazzın hissedilmesinden ibarettir. Zevkin umumî sonucu olarak moda meydana gelir.

San'atta güzellik fikri tabiatta aranır ki bu da tabiatın taklit meselesini doğurur. San'atın gayesi taklit olmakla beraber kendi tecrübelerinden de bir şeyler katmaktır. Zaten tabiatı tam taklit mümkün değildir. Yazar, tabiattaki manzaralar karşısında duygulanarak san'atına katkıda bulunur.

Diğer edebiyat kitaplarında da geçen "vasf-ı esasî" meselesine burada da değinilir. Yani konu ve üslûp arasındaki uyum gözetilmelidir. Buna bağlı olarak realizm ve naturalizm edebî akımlarından bahsedilir. Gerçeği anlatırken kullanılacak üslûbun gerçeği mümkün olduğunca hissettirmesinin gerektiği belirtilir. Bunun için de edebiyatı çeşitli ilim ve fenlerden yararlanabileceği söylenir.

San'at ve tarih başlığı altında san'atı tarihî açıdan değerlendirirken hata yapılabileceği ifade edilir. Bunu önlemek içinde bir san'at eserini değerlendirirken bulunduğu çevreyi, toplumu ve zamanı göz önünde bulundurmak lâzımdır. Meselâ

yaşanan önemli tarihî olaylar edebiyatta kendisini gösterir. San'atkârın şahsiyetinin ise bu konuda bazen yanıltıcı olabileceği belirtilir.

San'atın toplumsal vazifesi üzerinde de durulur. San'atın kendi bünyesinde herkesin takdir ettiği bir güzellik bulundurmasının, insanlarda çeşitli heyecan ve hisler uyandırmasının ona toplumsal bir özellik verdiği ifade edilir. Ayrıca san'atın beslendiği kaynaklar açısından da toplumsal olduğu vurgulanır. Zira san'atın en büyük kaynağı hayattır.

Ahlâk ve san'at arasındaki ilişki incelenir; san'atın ahlâkî veya gayr-ı ahlâkî olduğu hakkındaki nazariyyelerden örnekler verilir. San'atın toplum hayatına etkisi olduğu gibi ahlâka da etkisi söz konusu edilir. Neticede san'atın amacının ahlâkî olmadığı fakat ahlâksızlık üzerine de san'atın icra edilemeyeceği görüşü savunulur.

San'atta tenkid bahsi ele alınır. Bir san'at eserinin ahenk, vahdet, hakikat açısından değerlendirilmesi gerektiği belirtilir. Tenkidde heyecan-ı bedii ve ifadenin mükemmeliyeti de bulunmalıdır. Tenkidde ahlâkî ve ictimaî hisler olmalıdır, denir.

Dehâ bahsinde san'atta dehanın asıl önemli unsur olduğu belirtildikten sonra deha ile hünerverî arasındaki farka değinilir ki bu, daha önceden yayımlanmış yeni anlayıştaki edebiyat kitaplarındaki bahsin tekrarıdır.

Şiir bahsi de aynı anlayış içerinde tekrarlanır.

Edebî türlerden nazım ve nesre ilâve olarak edebiyata yeni giren destan, neşide ve temaşa hakkında da bilgi verilir.

Muhiddin'in idadîler, sultanîler ve dârülmuallimîn için hazırladığı **Yeni Edebiyat(1914)** kitabı da yeni anlayışa göre hazırlanmıştır. Giriş kısmında san'at ve güzel san'atlardan önceki kitaplardaki gibi bahsedilir. San'atla edebiyat"san'at-ı kelâm" arasındaki ilişki üzerinde durulur. Edebiyatın şiir, hitabet, ahlâk, ilim, tarih ile olan ilişkisi de ele alınır. Edebiyatın gayesinin güzellik olduğu belirtilir.

Daha sonra nazım ve nesir bahsi işlenir. Edebiyat tarifi yapılırken Malumat-ı Edebiyye ile aynı tarifi verdiğini tespit ediyoruz. Vezni de aruz ve hece vezni olarak iki şekilde, yeni anlayıştaki kitaplardaki gibi inceler. Kafiyenin de göz için değil, kulak için olduğunu söyler. Şâiri belli olmayan iki şiir örnek verilir. Redifte de Tevfik Fikret, Nedim, şâiri belli olmayan iki şiir örnek verilir. Nazım ve nesir yazmanın güç olduğunu, her ikisinde de kulağa hoş gelecek bir ahenge uyulması gerektiğini belirtir. Şâiri belli olmayan 20 şiir gösterilir. Müstezadda şâiri belli olmayan dört şiir ile Emin Bey'in şiiri örnek verilir. Serbest nazımda da Celâl Sâhir Bey örnek gösterilir.

Edebî eserlerin ruh üzerinde bıraktığı "heyecan-ı bedî" ile kıymetlerinin takdir edildiği söylenir. Fuzulî(ş) örnek verilir.

Yazı yazmanın esasları da şu şekilde verilir:

1.**Vahdet**; yazılacak konun sınırları belirlenerek bir bütünlük sağlanmalıdır. Tevfik Fikret(ş)

2.**İcad**; belirlediğimiz konuda fikir ve hisleri anlaşılır bir şekilde tayin etmektir.

3.**Tertip**; icad ile belirlediğimiz his ve fikirlerin komposizyon haline getirilmesidir. Tevfik Fikret(ş)

Üslûp bahsinde üslûbun esas ve şekil yani konu ve mânâ açısından birbirinden ayrılamayağı belirtilir. Buna göre üslûp, dimağda husule gelen fikirleri ifade için her yazarın sahip olduğu özel bir tarzdır. Üslûp, şahsa ve konuya göre değişir. Bunun için üslûbu sade, müzeyyen ve âli diye ayırmak yersiz bulunur ki bu görüş, Recâîzâde'ye aittir. Buna rağmen yazar yine de üslûbun umumî ve hususî özelliklerini verir.

Üslûbun umumî özellikleri de yeni anlayışa göre tekrarlanır:

1.Vuzuh(takid ve ibhâm): Tevfik Fikret(ş), Fâik Ali(ş), Evliyâ Çelebi(n), Baki(ş), M.A.Tevfik(ş), Fuzulî(ş3)

2.Münakkahıyyet(icaz, iksâr, haşv, ıtnâb-ı hüsn ki bundan önce sadece Tâlim-i Edebiyat'ta geçer): N.Kemal(n), (n2?), Nef'î(ş), (ş?), Muallim Naci(n), Şeyh Gâlip(ş), Nedim(ş), (n3?), (ş?)

3.Muvâfakat(mugâyeret-i şive, icad, tervic): (ş2?), Fuzulî(ş), Baki(ş2), Nef'î(ş)

4.Sıhhat: (ş?), Tevfik Fikret(ş), Baki(ş)

5.Tabiiyyet: Tevfik Fikret(ş), Baki(ş), Nâbi(ş), Nergisî(n)

6.Asalet ve mümtaziyyet(edeb-i kelâm): Namık Kemal(ş), Fuzulî(ş2), Tevfik Fikret(ş), (ş?)

7.Ahenk, üslûbun umumî özellikleri dışında verilmekle beraber yeni anlayış çerçevesinde işlenir. Ahengin unsurlarından tenâfür, selâset, insicam bahisleri de ele alınır. Tenâfür ve selâset genelde bütün belâgat ve edebiyat kitaplarında rastlanan hususlardır. İnsicam fikir, hayal ve teşbihleri hoş, uygun ve tabii biçimde sıralamaktır. (ş5?), Tevfik Fikret(ş4), Evliyâ Çelebi(n), (n?), Halit Ziya(n2), A.Hâmid(n), Nef'î(ş2), Kânî(ş)

Üslûbun hususî özellikleri olarak mecazlar, suver-i beyan ve lâfza ait san'atlar anlatılır ki bu, Malumat-ı Edebiyye'deki aynı sınıflandırma başlıklarıdır. Fakat anlatılan san'atlar Tâlim-i Edebiyat'taki gibidir.

Mecazlar:

1.Teşbih: (ş3?), Cenâb(ş3), A.Hâmid(n)(ş), Nedim(ş), Şeyh Gâlip(ş), Tevfik Fikret(ş2), Baki(ş2), A.Naci(ş), A.Nadir(ş), Hüseyin Suat(ş), (n?)

2.İstiâre(yalnız burada istiâre-i musarraha ile istiâre-i mekniyyeyi de görürüz): Tevfik Fikret(ş2), Hüseyin Cahit(n), (ş2?)

3.Mecaz-ı mürsel:

4.Kinaye ve tariz: (ş?), A.Hâmid(n2)

5.Teşhis ve intak: (ş2?), Tevfik Fikret(ş)

Suver-i beyan:

1.İltifat: Tevfik Fikret(ş2)

2.Nida: A.Hâmid(ş)

3.İstifham: Tevfik Fikret(ş)

4.Mübalâğa: Nef'î(ş), Şeyh Gâlip(ş)

5.Terdîd: Cenâb Şahabettin(ş)

6.Kat': Tevfik Fikret(ş)

7.Rücû: (ş?), Tevfik Fikret(ş), Akif Paşa(ş)

8.Tedric: Tevfik Fikret(ş), Cenâb Şahabettin(ş)

9.Tezad: Cenâb Şahabettin(ş), Fâik Ali(ş2), A.Hâmid(ş2), Tevfik Fikret(ş)

10.Telmih: A.Hâmid(ş), Tevfik Fikret(ş2), İzzet Molla(ş), (ş?)

11.Tecâhül-i ârifâne: A.Hâmid(ş), Celâl Sâhir(ş), Nedim(ş)

12.Hüsn-i ta'lil: Tevfik Fikret(ş), Baki(ş)

13.Tekrîr: (ş2?), Cenâb Şahabettin(ş)

Lâfza ait san'atlar:

1.Tenâsüb: (ş?)

2.İhâm-ı tenâsüb: (ş3?) ihâm-ı tezad: (ş?), Muallim Naci(ş)

3.Leff ü neşr: Tevfik Fikret(ş)

4.Aks: (ş3?), Edhem Pertev Paşa(n)

5.Cinas: (ş3?), Muallim Naci(ş)

6.İştikak ve kalb: A.Hâmid(ş), Ahmet Hikmet(n), Sinan Paşa(n)

7.İktibas ve tazmin: Nef'î(ş2), Nedim(ş),(ş?)

8.Seci ve tarsi: (n2?), (ş?), Fuzulî(n)

9.Tarih: Seyid Vehbi(ş)

Hatime bölümünde eski nazım şekilleri olarak **mısra**(ş?, Koca Râgıp Paşa), **beyit**(ş2?, Nedim), **rubaî**(ş?, A.Hâmid, İsmail Safa, Ahmet Vefa) **murabba, musammat, muhammes**(Fuzulî, Tevfik Fikret), **tahmis, müseddes**(ş?), **tesdis, terci** ve **terkib-i bend, şarkı, gazel**(Baki), **kaside**(Nef'î2, Fuzulî) ve kısımları, **mesnevi**nin(Hüseyin Cahit) sadece tanımları yapılır.

Yeni şekil olarak da "**sone**" gösterilir. Bu konu hakkındaki görüşleri Malumat-ı Edebiyye ile aynıdır. Tevfik Fikret'in "Asker Geçerken" ile "Sa'y" şiirleri soneye örnek verilir.

Ayrıca kitabın yukarıda bahsedilen bahisleri arasında Fuzulî, Baki, Nef'î, Nedim, Şeyh Gâlip, Kânî, Akif Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal, A.Hâmid, Recâîzâde, Muallim Naci, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Cenâb Şahabettin, Hüseyin Cahit, Mehmet Emin'in hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilir.

Mehmet Hayrettin'in **Tarih-i Edebiyat Dersleri(1914)** kitabı ders notlarından meydana gelmiş küçük bir etüd kitabıdır. Kitapta ciddi bir dönem anlayışının olamadığı gözlemlenir. Yazar, mukaddimede Fecr-i Âtiyi eleştirir; buna bağlı olarak da Türklerin yabancı bir dil kullandıklarını söyler.

Osmanlı Tarih-i Edebiyatını şu şekilde devirlere ayırır: 1.Devir (Fuzulî ve Bakiden sonra yetişen şâirler - Nedim) 2.Devir (Nedim - Muallim Naci) 3.Devir (Muallim Naci - Fecr-i Âti) 4.Devir (Yeni Lisân ve sonrası, Fecr-i Ati yavaş yavaş sükut ediyor, yerini millî bir Türk edebiyatına terkeder, denir).

Bu dönemlerin dışında yazar, Abdülhak Hâmid ve Tevfik Fikret'i fikir, his, hayal bakımından müstakil birer edebî ekol olarak değerlendirir. Edebiyat tarihini tasnif ederken olaya daha çok dil açısından yaklaşmış, tasnifin en fazla belirleyici unsuru, dilin kendi içindeki değişim ve gelişimi olmuştur: 1.Ertuğrul Gazi - Şinasi 2.Şinasi - Muallim Naci 3.Devr-i Hâzır. Fakat yazar, böyle bir sınıflandırmanın edebiyatımızın tarihî gelişimini hakkıyla veremeyeceğini kabul eder.

Edebî türleri esas alan bir düzenlemeden yoksundur. Nesl-i Hâzır: Halit Ziya'nın nesirde, Tevfik Fikret'in nazımda üstat olduğunu belirtilir. Edebî şahsiyetlerin biyografileriyle ilgili hemen hemen hiç bir bilgiye rastlanmaz. "Osmanlı lisânında ne kadar büyük şâir ve edip yetişmişse onların eserlerini tedkik edeceğiz" dese de sınırlı sayıda san'atçının bazı eserlerini müstakil başlıklar etrafında değerlendirmiştir. Edebî eserlerin değerlendirilmesi metin tahliline dayanmaz. Edebî şahsiyetlerin hemen hepsinin edebî yönlerini gösterir. San'atçıların ifadelerinin nasıl olduğuna, fikrî ve felsefî yönlerine, alanlarında ilk olup olmadıklarına, dil ve üslûplarının nasıl olduğuna değinir. Tevfik Fikret, Edebiyat-ı Cedidenin kalbi, ruhudur, denir. Bazı san'atçıların edebî akımlarla olan ilişkisini değerlendirir.[3]

İDADİ-SULTÂNÎ:

BELÂGAT;		
A.Fesahat:		
1.Kelimede fesahat:	**2.Kelâmda fesahat:**	**3.Mütekellimde fesahat**
a)Tenâfür-i hurûf	a)Tenâfür-i kelimat	**4.Kelâmda fesahat**
b)Kıyasa muhalefet	b)Za'f-ı telif	**5.Kelâmda belâgat**
c)Garâbet: 1.Garâbet-i elfâz	c)Tetâbu-ı izâfât	**6.Mütekellimde belâgat**
2.Garâbet-i tehakkümî	d)Kesret-i tekrar	
d)Elfâz-ı mübtezele(Malumat-ı Edebiyye)	e)Takid: 1.Takid-i lafzî 2.Takid-i mânevî	
	f)Şiveye mugâyeret	
	g)Mutabakat-ı elfâz	
	h)Haşv	

[3] Bu esere kütüphanelerimizde ulaşamadığımız için bu kitabı değerlendirirken Nurullah Çetin'in "Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği" adlı yüksek lisans tezinden faydalandık. Nurullah Çetin, "Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği" s.306-316, 1984,, Yüksek Lisans tezi, A.Ü. Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Ankara: 1988.

BELÂGAT;			
	ı)Lüknet		
B.İlm-i Meânî:			
1.Müsnedünileyh	**5.Kelâm:**	**6.İcaz:**	**10.Lâfız:**
2.Müsned	a)Kelâm-ı ihbarî	a)İcaz-ı muhal	Lâfz-ı menkûl
3.Mütemmimat-ı cümle:	b)Kelâm-ı inşâî:	b)İcaz-ı makbul	Lâfz-ı müşterek
a)Hal	1.İnşâ-i talebî: i)Emir ii)Nehiy iii)İstifham iv)Temenni v)Nezr vi)Kasem vii)Nida	c)İcaz-ı kasr	Lâfz-ı mürtecil
b)Temyiz		d)İcaz-ı hazf	Lâfz-ı mücmel
c)Müteallikat-ı fiil	2.İnşâ-i gayr-ı talebî: i)Terecci ii)Taaccüb	**7.Itnâb:**	Lâfz-ı müterâdife
4.İsnad:	c)Sebk ve İnşâ	a)Itnâb-ı muhal	Lâfz-ı mütebâyine
a)Hakikî	d)Kasr: 1.Kasr-ı zevkî 2.Kasr-ı vaz'î 3.Kasr-ı hakikî 4.Kasr-ı izafî	b)Itnâb-ı makbul	Eamm-ı mutlak
b)Mecazî		**8.Müsâvât**	Ehass-ı mutlak
		9.Vasl ve fasl:	Eamm min vücd
		a)Atıf ve rabt edatları	Ehass min vücd
		b)Usul-ı sebk	Lâfz-ı mütefakkıh
			Lâfz-ı mütecâvize

C.İlm-i Beyan:			
1.Hakikat	**3.İstiâre:**	**4.Kinaye:**	**5.Teşbih:**
2.Mecaz:	a)İstiâre-i musarraha:	a)Kinaye-i müfrede	a)Teşbih-i müekked
a)Mecaz-ı lügavî	1.İstiâre-i tahkikiyye	b)Kinaye-i mürekkebe	b)Teşbih-i mürsel
b)Mecaz-ı aklî	2.İstiâre-i tahyiliyye	c)Kinaye-i baîde	c)Teşbih-i belîğ
c)Mecaz-ı bi'l-ziyade	3.İstiâre-i asliyye	d)Kinaye-i karîbe	d)Teşbih-i melfûf
d)Mecaz-ı bi'l-noksan	4.İstiâre-i teba'iyye	e)Tariz	e)Teşbih-i mefrûk
e)Mecaz-ı mürsel	5.İstiâre-i müfrede	f)Telvih	f)Teşbih-i tesviye
f)Mecaz-ı müfred	6.İstiâre-i mürekkebe	g)Remz	g)Teşbih-i cem'
g)Mecaz-ı mürekkeb	b)İstiâre-i mekniyye:	h)İmâ ve işaret	h)Teşbih-i mücmel:
C.İlm-i Beyan:			
	1.İstiâre-i mutlaka		1.Teşbih-i zâhirî
	2.İstiâre-i müreşşaha		2.Teşbih-i hafî
	3.İstiâre-i mücerrede		ı)Teşbih-i mufassal
	c)İstiâre-i temsiliyye		i)Teşbih-i makbul
	d)İstiâre-i vifâkiyye		j)Teşbih-i merdûd
	e)İstiâre-i inadiyye		k)Teşbih-i hakikî
			l)Teşbih-i gayr-ı hakikî

D.İlm-i bedî:	
1.Lafza ait san'atlar:	**Mânâya ait san'atlar:**
Cinas:	Tıbâk(mutabakat, tezad, tatbik, tekâfu'):

D.İlm-i bedî:	
1.Lafza ait san'atlar:	**Mânâya ait san'atlar:**
a)Cinas-ı tam	a)Tıbâk-ı hakikî
b)Cinas-ı nâkıs	b)Tıbâk-ı mecazî
c)Cinas-ı müterâkib	c)Tıbâk-ı lâfzî
d)Cinas-ı hattî	d)Tıbâk-ı mânevî
e)Cinas-ı lafzî	e)Tıbâk-ı selb
f)Cinas-ı mürekkeb	Tedbic
g)Cinas-ı kalîd	Müraat-ı nazîr(tevfik, tenâsüb, itilâf, muvâhat)
h)Cinas-ı muharref	Müşâkele
ı)Cinas-ı muzari	İstidrâd
	Tevriye(ihâm):
Cinasın mülhakatı:	a)Tevriye-i mücerrede
a)Kalb	b)Tevriye-i müreşşaha
b)Terdid	Rücû
c)İştikak	Kat'
d)Isdar	Hüsn-i ta'lil
e)Aks ve tebdil	Mübalâğa:
Seci:	a)Tebliğ
a)Seci-i kesîr	b)İğrak
b)Seci-i tavîl	c)Gulüv
c)Seci-i mütevâzi	d)İstidrak
d)Seci-i murassa	e)İfrat
e)Seci-i mutarref	f)Tefrit
Seci ve tevâbi(Külliyât-ı Kavâid):	g)İktisad
a)Tasri	Teşhis ve intak
b)Tarsi	İltifat
c)Muvâzene	Tecâhül-i ârifâne
Teşdîd(iltizam-ı mâlâ-yelzem)	Beraat-ı istihlâl
Muvâzene	Edeb-i kelâm
Reddü'l-acz ales'sadr	Mugalâta-i mâneviyye
Telmih(Malumat-ı Edebiyye)	Tekidü'z-zem bimâ-yüşbihü'l-medh
Teşri	Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zem
Muâzala	Kavl-i bi'l-mucib
Leff ü neşr(Menemenlizâde, Malumat-ı Edebiyye)	Cem'
Telmi'	Tefrik
İhâm(Menemenlizâde, Malumat-ı Edebiyye):	Taksim
a)İhâm-ı tenâsüb	Cem' maa't-tefrik
b)İhâm-ı tezad	Cem' maa't-taksim
Tensik-i sıfat(Menemenlizâde)	Cem' maa't-tefrik ve't-taksim
Tedric	Tecrid
Aks(Malumat-ı Edebiyye)	Mezheb-i kelâmî
Tarih(Malumat-ı Edebiyye)	İdmac
Tazmin ve iktibas:	Tevcih
a)Küllî	İrsal-i mesel
b)Cüz'î	Tedric

D.İlm-i bedî:	
1.Lafza ait san'atlar:	**Mânâya ait san'atlar:**
c)Mahmud-ı makbul	Mukabele
d)Mübâh-ı mebzûl	Teşâbüh-i etraf
e)Merdûd-ı merzûl	İstihdam
Mütelevvin	Akd u hal
Mûsel	Ahz ü sirkat
Maktâ	Takdim ve tehir
Hazf	İstifham
Mühmel	Nida
Mu'cem	Tariz
Rakta	Telmih(Menemenlizâde)
Hayfa	Tezad
Tashîf	Sükut-ı belîğ
	Sual-i mukaddere cevap
	İrhâ-yı inân
	Tekrir
	Terdid
	İstibdâl
	Zarafet
	Mutabakat
	Siyâkâtü'l-âdâd
	Müzâvece
	İrsad
	Telhic
	Remz
	Tevârüd(İbnül Kâmil Mehmet Abdurrahman)
	Muamma

RETORİK:	
Vahdet	**Hitabet:**
İcad	a)Vicdan ve kariha
Tertip	b)Hüsn-i tertip
Eda veya Üslûp	c)Suret-i takrir
	d)Hal ve tarz

ÜSLÛP:		
1.Üslûbun Umumî Şartları:	**2.Üslûbun Hususî Şartları:**	**7.Erkân-ı kelâm:**
a)Fesahat	a)Üslûb-ı âdi(sâzec,sade):	İbtida
b)Vuzuh:	1.Sedâcet	Tahallüs
1.İntihab-ı kelimat	2.Safvet	Maksad
2.İtilâf-ı Elfâz	3.İhtisâr	İntiha
c)Hâlisiyyet	b)Üslûb-ı mutavassıt(mutedil):	**8.Kitabet:**
d)Hususiyyet	1.Servet	Telif ve tercüme:
e)İnsicâm	2.Rikkat	a)İlmî
f)Tabiiyyet	3.Nezaket	b)Edebî
g)Münakkahıyyet:	4.Talâvet	c)Ahlâkî
1.İcaz:	5.Zarafet	**9.Tenkid(intikad):**
i)İcaz-ı Kasr	6.İncelik	a)Umumî tenkid:
ii)İcaz-ı Hazf	c)Üslûb-ı âlî:	1.Fesahat
2.Ta'mik	1.Şiddet	2.Meânî
3.Tenkih	2.İhtişam	3.Beyan
4.İksar	3.Ulviyet	4.Bedî
5.Haşv	4.Zinet	b)Hususî tenkid:
6.Itnâb-ı hüsn	5.Azamet	1.Nazım
h)Letâfet	6.Kuvvet	2.Nesir
ı)Asalet	**3.Hususî üslûbun özelllikleri:**	**Destan:**
i)Mümtaziyyet:	a)Muciziyyet	Tahkiyenin geliştirilmesi:
1.Telâkki	b)Safvet	a)Basit konu
2.Tebliğî	c)Zarafet	b)Ukde
3.Edeb-i Kelâm	**4.Kelâmın lafızla ilgili şartları**	c)Netice
j)Mutabakat	**5.Kelâmın mânâ ile ilgili şartları**	Tahkiye türleri:
k)Ahenk:	**6.Edebî tarz:**	a)Tavsif
1.Tabii	a)Usul-ı atika:	b)Tarif
2.Taklidî	1.Makbul	c)Müşâhade
l)Necâbet	2.Gayr-ı makbul:	**Neşide:**
m)Sıhhat	i)Tarz-ı muğlak	Tasvir
n)İhtisâr	ii)Tarz-ı bârid	**Temaşa:**
o)Selâset	b)Usul-ı cedide:	Muhavere:
ö)Muvâfakat:	1.Âlî	a)Edebî ve süslü
1.İcad	2.Âdi:	b)Tabii ve hararetli
2.Tervic	i)Tarz-ı makbul	**Üslûb-ı mürâsele**
3.Mugâyeret-i şive	ii)Tarz-ı menfûr	
p)İhtisas		

PSİKOLOJİK MELEKELER:	
1.Kuvve-i akliyye:	**3.Kuvve-i hayaliyye:**
Zekâ	a)Hafıza
2.Kuvve-i hissiyye:	b)Muhakeme
Tahassüs	c)Tecrid
İhtisas	d)Hâtıra
His: a)Hissiyyât-ı umumiyye: 1.Hissiyyât-ı hod-endişâne 2.Hissiyyât-ı mutavassıta	**4.Deha ve Hünerverî**
3.Hissiyyât-ı gayr-ı endişâne	**5. Zevk**
b)Hissiyyât-ı bedîyye:	Hassasiyyet
1.Hiss-i ulviyet 2.Güzellik hissi 3.Letâfet 4.Hiss-i rengînî 5.Hiss-i dıhk	

ESTETİK:	
Edebiyatın tarifi	San'at-ırk-muhit-zaman
Edebiyatın gayesi	San'atın faydası
Edebiyat ve güzel san'atlar	San'at ve tahrir:
Edebiyat ve ahlâk	a)Kuvve-i akliyye
Edebiyat ve hayat	b)Kuvve-i hissiyye
Edebî eserin haricî ve dâhilî tahlili	c)Kuvve-i hayaliyye
Zevk-i edebî	San'atın görevi
Şiir ve fen	San'atın şartları
San'atın tanımı	San'atta güzellik
San'atta ve edebiyatta hayalî timsâller	San'atın toplumsal vazifesi
San'atın gayesi	San'at ve ahlâk
San'at ve taklit	San'atta tenkid
San'atta şahsiyet	Nazariyyât-ı ibdâ:
San'at ve tarih	Bedâet

EDEBİYAT TARİHİ:		
Edebiyat ve toplum		
Edebî devirler: Her kitap ayrı bir tasnif yaptığı için biz de aynen almayı uygun gördük.		
Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın Yeni Osmanlı Edebiyatı Tarihi:	Şahabettin Süleyman'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye'si:	Refet Avni ile Süleyman Bahri'nin Resimli Müntahabat-ı Edebiyye kitabında:
Tasavvuf devri: Ahmedî, Âşık Paşa, Kadı Burhanettin, Nesimî., Niyazi, Süleyman Çelebi, Şeyhî	**Birinci devir:** Ahmet Neylî, Ahmet Paşa, Âşık Paşa, Baki, Bezmî, Cem ve refiki Sadi, Cevrî, Enderunlu Vâsıf, Fatih Sultan Mehmet, Fitnat Hanım , Fuzulî , Gevahî, Hakanî, Halîmî Çelebi, Haşmet, Kânî, Koca Sekban Paşa, Koçi Bey, Lâtifî, Mehmet Esrar Dede, Mihri, Mütercim Âsım, Nâbi, Nâilî-i Kadîm, Nâima, Necati, Nedim, Nef'î , Niyazi, Râgıp Paşa, Ruhî-i Bağdadî , Sâbit, Sabrî-i Şâkir, Seyid Vehbi, Sinan Paşa, Sultan Bayezıd-ı Sânî, Sultan Murad-ı Sânî, Sultan Selim, Sultan Süleyman Kanunî, Süleyman Çelebi, Sünbülzade Vehbi, Sürûrî , Şeyh Gâlip, Şeyhî Çelebi, Şeyhülislam Yahya Efendi, Tevfik Fikret, Zâtî, Ziya Paşa	Abdülhak Hâmid, Celâl Sâhir, Cenâb Şahabettin, Fâik Ali, H.Nâzım Reşid, Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Hüseyin Siret, Hüseyin Suat, İbrahim Cûdi, İsmail Safa, Mehmet Rauf, Nâbizâde Nâzım, Namık Kemal
Saray devri: Ahmet-i Dâî, Ahmet Paşa, II.Beyazıt, Cafer Çelebi, Cemalî, Fatih Sultan Mehmet, Fuzulî, Hamamî, Hamdi Bey, İbni Kemal, Kanunî, Mesihî, Mihri Hatun, II.Murat, Necati, Nizâmî, Sinan Paşa, Sultan Cem, Sultan Selim, Yazıcıoğulları, Zâtî, Zeynep Hatun	**İkinci Devir:** Abdülhak Hâmid Bey, Akif Paşa, Edhem Pertev Paşa, Fuad Paşa, Namık Kemal, R.Ekrem, Reşid Paşa, Sadullah Paşa, Şinasi, Şinasi, Ziya Paşa	
Kemal devri: Baki, Edirneli Emrullah, Figânî, Gazâlî, Hakanî, Hâletî, Hayalî, Lâtifi, Müezzin Hüdaî, müverrihler (Sadettin, Peçevî, Âlî) Nef'î, Nev'î, Ruhî-i Bağdadî, Sabri, Taşlıcalı Yahya	**Fetret-i Edebiyye:** İsmail Safa, Muallim Naci, Nâbizade Nâzım	

EDEBİYAT TARİHİ:		
Fikrî devir: Fehim, Koçi Bey, Nâbi, Nâilî-i Kadîm, Nâima, Nazîm, Sâbit	**Edebiyat-ı Cedide:** Celâl Sâhir, Cenâb Şahabettin, Fâik Ali, Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Hüseyin Siret, Hüseyin Suat, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Süleyman Nesib, Tevfik Fikret	

ŞİİR:		
Vezin:	**Nazım şekilleri:**	**İnşâd**
1.Aruz vezni (zihaf, imale, sebep, veted, fâsıla, takti, bahirler)	Mısra	**Şiirin konusu:**
2.Hece vezni (takti)	Beyit	1.Tahayyül:
Kafiye:	Kıt'a	a)Tahayyül-i mükerrer
a)Kafiye-i mücerrede	Rubâî	b)Tahayyül-i mebde
b)Kafiye-i mürekkebe:	Gazel	c)Tahayyül-i musavver
1.Kafiye-i müreddefe	Kaside	d)Tahayyül-i müteşâib
2.Kafiye-i müessise	Terkib-i bend	2.Teessür
3.Kafiye-i mukayyede	Terci-i bend	**Nazmın türleri:**
Redif	Mesnevi	İlâhiyyât:
	Hiciv	Tevhid, naat, münacaat, istigâse
	Musammat	Hikemiyyât
	Tesdis	Garâmiyyât
	Müstezad	Şarâbiyyât
	Murabba	Tesâvir
	Muhammes	Rivâyât
	Şarkı	Medâyih
	Müseddes	Merâsi
	Müselsel yahut musarra	Hicviyyât
	Tarih	**Şiir ve şâir**
	Serbest nazım	**Şiirin önemi**
	Sone	**Şiir ve fen**

ÖRNEKLER:

ŞİİR:
(ş?281)
Abdülhak Hâmid (ş137)
Abdülhalim Memduh (ş)
Aciz(ş)
Agâh(ş)
Ahi (ş)
Ahmet Hâşim (ş4)
Ahmet Hikmet (ş)
Ahmet Naci (ş)
Ahmet Nâdir (ş)
Ahmet Neylî (ş4)
Ahmet Paşa (ş7)
Ahmet Reşid (ş)
Ahmet Vefa (ş)
Ahmedî (ş3)
Ahmet-i Dâî (ş2)
Ahmet Cevdet Paşa (ş23)
Akif Paşa (ş14)
Ali (ş)
Ali Ekrem (ş5)
Ali Ferruh (ş)
Âli Paşa (ş2)
Arapça(ş37)
Arif (ş5)
Arifî (ş)
Arnavut Yahya Bey (ş)
Âsım (ş3)
Âsım Çelebi (ş3)
Âsım Molla (ş2)
Âşık Ahmet Paşa (ş2)
Âşık Paşa (ş11)
Aşkî-i Askerî (ş)
Ata (ş)
Atâî (ş)
Avni Bey (ş2)
Aynî (ş2)
Azerî (ş)
Azmizâde Hâletî (ş)
Baki (ş55)
Basri (ş)
Behçet(ş)
Belîğ (ş12)
Bezmi (ş7)
Buffon
Cafer Çelebi (ş)
Celâl Çelebi (ş)
Celâl Sâhir (ş11)
Cem ve refiki Sadi (ş6)
Cemalî (ş)
Cenâb Şahabettin (ş33)
Cevrî (ş)
Çelebizâde Âsım Efendi (ş4)
Diyarbakırlı Said Paşa (ş)
Ebussuud (ş)
Edhem Pertev (ş)
Edirneli Emrullah (ş)
Emin (ş5)
Emin Bülend (ş9)
Emrî (ş2)
Emrülkays (ş2)
Enderunlu Vâsıf (ş5)
Enis Dede (ş)
Enverî (ş)
Esad Bağdadî (ş2)
Esad Muhlis Paşa (ş6)
Esad Paşa (ş)
Esat Efendi (ş)
Eşref (ş3)
Fâik Ali (ş27)
Fâik Memduh (ş)
Farsça şiir (ş31)
Fasih Dede (ş)
Fâtih Sultan Mehmet (ş6)
Fâzıl Bey (ş6)
Fâzıl Paşa (ş)
Fâzıl-ı Enderunî (ş)
Fazlı (ş2)
Fehim (ş8)
Fehim-i Kadîm (ş)
Felekî (ş)
Feridun (ş)
Ferit Bey (ş)
Fethi (ş)
Feyzi-i Kadîm(ş)
Figânî (ş3)
Firdevsî (ş)
Fitnat Hanım (ş14)
Fuat Bey (ş)
Fuzulî (ş160)
Gâlip (Deli Birader) (ş)
Gâlip Dede (ş4)
Ganizâde (ş2)
Genç Emin Bey (ş)
Gevahî (ş2)
H. Nâzım Reşid Bey (ş4)
Hâce-i Cihan (ş2)
Hâfid Bey (ş)
Hakanî (ş6)
Hakkı Bey (ş2)
Hakkı Paşa (ş2)
Hâletî (ş2)
Halid Ziya (ş5)
Halil Edib Bey (ş2)
Halil Kâmil (ş2)
Halilî (ş2)
Halimî Çelebi (ş2)
Hamamî (ş)
Hamdi Bey (ş5)
Hâmi (ş7)
Hâmi-i Amedî (ş4)
Hanefî(ş)
Hariciye Nezareti Tercüme Mümeyyizi
Ferit Bey (ş2)
Harun Reşid (ş2)
Hâşimî (ş))
Haşmet (ş10)
Hayalî (ş7)
Hazar Bey (ş)
Hâzık (ş2)
Hemdemî (ş)
Hersekli Ârif Hikmet (ş)
Hevâî (ş2)
Hızır Bey (ş)
Hikmet Bey (ş)
Hoca Baki (ş2)

Hoca Hafız (ş2)
Hoca Neşet (ş3)
Hoca Tahsin (ş)
Hüdâî (ş4)
Hüseyin Cahit (ş)
Hüseyin Hâşim (ş)
Hüseyin Siret (ş14)
Hüseyin Suat (ş9)
Hüsnü (ş7)
II. Beyazıt (ş5)
II. Murat (ş3)
İbni Kemal (12)
İbnürreşad (ş2)
İbrahim Cûdi (ş4)
İrfan (ş)
İrfan Paşa (ş)
İshak (ş)
İshak Efendi (ş2)
İsmail Safa (ş9)
İzzet (ş2)
İzzet Ali Paşa (ş2)
İzzet Bey (ş)
İzzet Molla (ş20)
İzzet Paşa (ş)
J.J. Rousseau (ş)
Kadı Burhaneddin (ş8)
Kâmi (ş)
Kâmil Paşa (ş)
Kâni (ş15)
Kanuni (ş7)
Kâzım Paşa (ş9)
Keçecizâde İzzet Molla (ş8)
Kemal (ş)
Koca Râgıp Paşa (ş)
Lâmi (ş13)
Lâtifî (ş3)
Lebîb Efendi (ş)
Leylâ Hanım (ş)
Mahcup Ahmet Dede (ş)
Mâhir Baba (ş)
Mahmud Paşa (ş)
Mâlikî (ş)
Mehmet Emin (ş)
Mehmet Akif (ş12)
Mehmet Bey (ş)
Mehmet Celâl (ş3)
Mehmet Esrar Dede (ş3)
Mehmet Rauf (ş3)
Melih Ahmet (ş3)
Menemenlizâde Mehmet Tâhir (ş8)
Merdunî (ş)
Mesihî (ş)
Mevlâna (ş2)
Midhat Cemal (ş)
Mihri (ş)
Mihri Hatun (ş5)
Muallim Cûdi Efendi (ş)
Muallim Naci (ş46)
Muhtar Halid (ş)
Müezzin Hüdâî (ş)
Münif (ş)
Mütenebbî (ş5)
Müverrih Râşid (ş)
Nâbi (ş115)
Nâbizâde Nâzım (ş6)
Nablisî(ş)
Naci (ş6)
Naci Efendi (ş)
Nâdir (ş)
Nahifî (,)
Nâilî (ş4)
Nâilî-i Kadîm (ş12)
Namık Kemal (ş54)
Nâzım (ş)
Nazîm (ş8)
Necati (ş21)
Nedim (ş90)
Nef'î (ş160)
Nergisî (ş7)
Nesib Dede (ş)
Nesimî (ş)
Neşâtî (ş)
Neşet (ş2)
Nev'î (ş6)
Nev'îzâde Atâî
Nevres (ş4)
Nevzat (ş2)
Nezih Bey (ş)
Nihanî (ş)
Nihat Bey (ş)
Nişancı Mehmet Paşa (ş)
Niyazi (ş2)
Nizami (ş4)
Nüzhet (ş2)
Pertev Paşa (ş9)
Râgıp Paşa (ş43)
Rahmi (ş3)
Râmi (ş)
Râzî (ş)
Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş95)
Refet (ş4)
Refet Avni (ş)
Reisü'l-Küttâb Ârif (ş)
Remzi (ş)
Reşid Paşa (ş2)
Rıfat (ş2)
Rıfat Paşa (ş)
Rıza Tevfik (ş6)
Riyazî (ş5)
Ruhî (ş2)
Ruhî-i Bağdadî (ş38)
Sa'yî (ş2)
Sâbit (ş27)
Sabri (ş)
Sabri-i Şâkir (ş4)
Sadi (ş3)
Sadullah Paşa (ş2)
Safa Bey (ş2)
Safderî (ş)
Safvet(ş)
Safvetî (ş)
Safvetî Ziya (ş)
Sâib (ş)
Sait Bey (ş3)
Sait Paşa (ş)
Salebî (ş)
Sâlim (ş3)
Sâmi Bey (ş17)
Sâmi Paşa (ş4)
Sânî (ş)
Senih (ş)
Seyfi (ş)
Seyyid Vehbi (ş8)
Sezâî Bey (ş2)

Sırrı (ş5)
Sıtkı Efendi (ş)
Sinan Paşa (ş6)
Suat Bey (ş2)
Subhi Paşa(ş)
Sultan Cem (ş7)
Sultan Mahmud Gaznavî (ş)
Sultan Selim (ş3)
Sultan Veled (ş)
Süleyman Bahri (ş)
Süleyman Çelebi (ş2)
Süleyman Dede (ş)
Süleyman Nazif (ş6)
Süleyman Nesib (ş5)
Süleyman Paşa (ş8)
Süleyman Paşazâde Sâmi (ş)
Sünbülzâde Vehbi (ş30)
Sürûrî (ş28)
Sürûrî-i Kadîm (ş2)
Şahin Giray (ş)
Şâkir Ahmet Paşa (ş)
Şehrî (ş)
Şehzâde Korkut (ş)
Şekercizâde (ş)
Şeref Hanım (ş)
Şerif (ş)
Şeyh Gâlip (ş77)
Şeyh Sadi (ş7)
Şeyhî (ş2)
Şeyhî Çelebi (ş2)
Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey (ş)
Şeyhülislâm Yahya Efendi (ş3)
Şinasi (ş24)
Tâhirü'l-Mevlevi (ş)
Tahsin Nâhid (ş2)
Taşlıcalı Yahya (ş)
Tayyar Paşa (ş)
Tepedelenli H. Kâmil (ş2)
Tevfik Fikret (ş122)
Tevfik Nevzat (ş)
Üsküdarlı Sâfi (ş)
Üsküdarlı Talât Bey (ş)
Vâhîd (ş)
Valî-i Amedî (ş4)
Vâsıf (ş18)
Vecdi (ş)
Vefa Bey (ş)
Vehbi (ş9)
Vehbi-i Kadîm (ş)
Veysî (ş3)
Yahya Bey (ş10)
Yavuz Sultan Selim(ş)
Yazıcıoğulları (ş)
Yusrî(ş)
Zâtî (ş10)
Zekâi (ş)
Zeynep Hatun (ş)
Ziya Paşa (ş55)

NESİR:

(n?43)
Abdurrahman Fehmi(n)
Abdülhak Hâmid (n32)
Ahmet Fehmi (n)
Ahmet Hâşim (n)
Ahmet Hikmet (n5)
Ahmet Midhat (n)
Ahmedî (n)
Ahmet Cevdet Paşa (n4)
Akif Paşa (n14)
Alfred de Musset (n)
Ali Ekrem (n)
Âli Paşa (n)
Ali Rüşdü (n)
Âsım (n3)
Âşık Paşa (n)
Azmi (n)
Boileau (n2)
Buffon (n)
Cafer Çelebi (n)
Cavit Bey (n)
Celâl Sâhir (n2)
Cenâb Şahabettin (n11)
Ciceron (n2)
Diyarbakırlı Said Paşa (n)
Ebuziya Tevfik (n3)
Emile Zola (n)
Esad Efendi (n)
Ethem Pertev Paşa (n)
Evliyâ Çelebi (n2)
Evliyâzâde Makbule Hanım (n2)
Fâik Ali (n)
Fénelon (n)
Feridun Bey (n)
Fuat Paşa (n)
Fuzulî (n9)
Gustave Flaubert (n2)
Gustave Lanson(n)
H.Nâzım Reşid Bey (n3)
Hâlet Bey (n)
Halide Edib (n)
Halit Ziya (n24)
Hâmi (n2)
Hâmid Vehbi Efendi(n)
Hasan Fehmi Paşa (n)
Herbert Spencer (n)
Hoca Sadettin (n2)
Homeros (n)
Hüseyin Cahit (n8)
Hüseyin Rahmi (n)
İbni Ömer (n)
İbrahim Cûdi (n)
İzzet Molla (n)

J.J. Rousseau (n)
Kâni (n2)
Koca Sekban Paşa (n)
Koçi Bey (n4)
La Fontaine (n)
Lamartine (n)
Lâtifi (n2)
Mâhir Bey (n)
Mehmet Rauf (n9)
Menemenlizâde Mehmet Tâhir (n)
Midhat Efendi (n2)
Molière (n)
Muallim Naci (n4)
Mustafa Reşid (n)
Münif Paşa (n4)
Mütercim sım (n2)
Müverrihler(Sadettin, Peçevi, Âli) (n3)
Nâbi (n)
Nâima (n3)
Namık Kemal (n64)
Nedim (n2)
Nef'î (n)
Nergisî (n5)
Okçuzâde (n3)
Pascal (n4)
Paul Bourget (n)
Peçevî (n2)
Pertev Paşa (n5)
Râci (n)
Râgıp Paşa (n2)
Râşid (n)
Recâîzâde Mahmud Ekrem (n16)
Refik Halid (n7)
Reşid Paşa (n6)
Ruhsar Nevvare (n)
Sadullah Paşa (n5)
Safvetî Ziya (n)
Sait Bey (n3)
Sait Paşa (n3)
Sâmi Bey(n)
Sâmi Paşazâde Sezâî (n6)
Shakespeare (n)
Sırrı Paşa(n)
Sinan Paşa (n19)
Suphi Paşa (n)
Süleyman Bahri (n)
Süleyman Fehmi (n)
Süleyman Nazif (n3)
Şahabettin Süleyman (n2)
Şehirullah (n)
Şeyh Vasfi (n)
Şinasi (n5)
Tahsin Nihat (n)
Tevfik Fikret (n2)
Turgenyev (n)
Veysî (n4)
Victor Hugo (n6)
Yakup Kadri (n7)
Yusuf Kâmil Paşa (n13)
Ziya Paşa (n9)

Rüşdiyeye nazaran idadî ve sultânîdeki örneklerin çeşitliliği dikkat çekicidir. Öncelikle verilen örneklerin yazarları belirtilir. Şiir örneklerinin yanında nesir örnekleri de vardır. Şiirdeki örneklerde eski edebiyatın temsilcileri daha fazla olmakla birlikte yeni edebiyatın temsilcilerine de rastlanmaktadır. Nesirdeki örneklerde ise yeni edebiyatın temsilcileri daha fazla olup ayrıca yabancı yazarların eserlerinden de örnekler görülür. Böylece yazarların yabancı dil bildiği ve nesir tercümelerinin daha kolay olduğu göz önünde bulundurularak nesirdeki gelişmenin şiire göre daha hızlı ve kalıcı olduğu söylenebilir.

Rüşdiyenin aksine idadî edebiyat eğitimi ve öğretimi müfredatı oldukça zengindir. Klâsik belâgat-edebiyat eğitim ve öğretiminin yanında yaşanılan devrin de etkisiyle edebiyatta yenilik arayışları başlamıştır.

Neşir kronolojisinde ilk sırada yer alan Mugni'l-Küttâb, kalemde çalışacaklara rehber kitap niteliğinde olduğundan inşâ ve kitabete önem verir.

Mehmet Nüzhet, rüşdiyede öğrenilen ilm-i lügat, iştikak, sarf ve nahiv, imlâ, hatt bilgilerinin yardımıyla idadîde kitabetin tahsili için ulûm-ı edebiyyeyi şart koşar. Yazara göre şâir, kabiliyetinin yanı sıra ilim ve fenne de sahip olmalıdır. Yani önce dilbilgisi öğrenilecek daha sonra kitabete geçilecektir. Kitabetten kasıd makama uygun, maruzatı belli, seçkin ve güzel yazmadır. Bu çerçevede kompozisyon kuralları idadî öğrencisine öğretilmek istenir. Daha sonra kitabetten edebî yazılara geçilerek kompozisyondaki üslûp söz konusu edilir. Üslûba sadece kelime ve cümlelerin insicâmı açısından yaklaşılır. Bunun dışında klâsik belâgat anlayışının izleri görülür. Mugni'l-Küttâb'da seçilen örneklerde "tehzib-i ahlâk-ı etfâl" amaçlanır. Yazar tarafından Türkçe'ye mahsus bir belâgat kitabı olması gerektiği de vurgulanır.

Daha sonraki kitaplarda da görülen klâsik belâgat anlayışının yanında üslûp konusuna yavaş yavaş yer verilmeye başlanır. Bunda Tâlim-i Edebiyat'ın etkisi büyüktür. İdadi kitapları arasında Ali Nazîma, Ruscuklu M. Hayri, İbnü'l-Kâmil klâsik belâgat ile birlikte üslûp bahsini anlatır. Genelde üslûbun umumî ve hususî özellikleri ele alır ve edebî bilgileri özet olarak vermeye çalışırlar. Ruscuklu M. Hayri noktalama işaretlerinden de kısaca bahseder.

Mecâmiü'l-Edeb de klâsik belâgatı anlatmakla birlikte üslûp, şiir, tercümeden bahsederek diğer kitaplardan içerik bakımından ayrılır. İlm-i bedî bahsinde diğer kitaplardan farklı bir sınıflandırma yapar. Söz san'atlarını fonksiyonlarına göre değerlendirir. Klâsik şiir bilgilerini verir. Ahval-i tahrir başlığı ile yeni ve eski tarz yazı yazma usullerini anlatır. Hitabeti işlerken batı retoriğinden bilgiler aktarır. İlk defa tenkid bahsi ele alınır. Tenkidin dilbilgisi, fesahat, meânî, beyan ve bedîe yapılması vurgulanır. Fakat klâsik belâgatın hususları olan bu konular, klâsik anlayıştan farklı olarak üslûp bakımından anlatılır. Meselâ meânîde garip kelimelerin kullanılmaması, bağlaçlara dikkat, uzun cümlelerin kurulmaması; beyanda uygun ve güzel teşbih, istiâre, kinaye yapılması; bedîde söz san'atlarının yerinde ve gerçeğe uygun kullanılması tavsiye edilir. Hususî tenkidde ise nazım ve nesrin kurallarına uyulup uyulmadığına dikkat edilir.

Diğer bir dikkat çeken yazar Halit Ziya'dır. Diğerlerinden farklı olarak önce eski(fesahat, meânî, beyan, bedî, aruz, kafiye gibi) ve yeni tarzı(sarf, nahiv, telif, hitabet, tenkid gibi) tarifle başlar. Üslûbun umumî ve hususî özelliklerinin yanında Tâlim-i Edebiyat'ın etkisi ile psikolojik melekelerden de bahseder.

Menemenlizâde'de psikolojik melekelerin gittikçe önem kazandığı görülür. Dilbilgisinin yanında edebî ve estetik kurallara da dikkat çekilir. Artık üslûpta psikolojik melekelerin sayesinde estetik hassasiyyet aranmaktadır. Klâsik belâgat başlıklarına rastlanmaz. Üslûp anlatılırken işlenen fesahat bahsi kelimede ve kelâmda diye ayrılmaz. Üslûp anlayışı da değişerek umumî ve hususî diye sınıflandırılması doğru bulunmaz. Çünkü aynı metinde üslûbun çeşitli olabileceği açıklanır. Ayrıca diğer edebiyat kitaplarından farklı olarak üslûb-ı musanna başlığı altında anlatılan söz san'atları da farklı gruplandırılır. Mânâ san'atları hissî, hayalî(burada klâsik anlayışta beyanın konusu olan mecaz, teşbih, istiâre anlatılır), fikrî bölümlerine ayrılır. Artık edebî san'atların gerçeğe ve tabiiliğe uygun şekilde seçimi önemlidir; onlara üslûbun sıhhati açısından dikkat edilmektedir. Edebiyat bir ilim olarak kabul edilip edebiyatın gayesi söz konusu edilir.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın birlikte hazırladıkları Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı ile edebiyat tarihi bahsine girilir. Edebiyat, medeniyetin ve tarihin bir parçası görülüp toplum hayatına ışık tutarak toplumsal gelişimi izler. Dilin ve edebiyatın tekâmülü araştırılmaya başlanır. Osmanlı İmparatorluğu öncesindeki tarih ve edebiyat, eski Türk dili tarihi, eski Türk lehçeleri artık söz konusu edilmektedir.

Güzel san'atların bir dalı kabul edilen edebiyatın diğer san'atların gelişmesi ile ilgisi üzerinde durulur. İlk edebî tür olan destanlardan bahsedilir. Edebî devir kavramı gelişerek devre göre edebî eserin şahsiyeti, üslûbu belirlenir. Burada Taine'in, eserleri kendi devirleri içinde değerlendirme fikrinin etkisi görülür. Bu fikirde edebî eserin ırka, muhite, zamana göre değerlendirilmesi esastır. Edebî eseri değerlendirirken konusuna, üslûbuna bağlı olan dâhilî; şekline, diline bağlı olan haricî tahlilden bahsedilir. Edebiyat tarihinin incelenmesinde sosyoloji, iktisat, coğrafya, din gibi ilimlerden de yararlanılır. Görüldüğü gibi edebiyat tarihi

anlatılırken edebiyatın toplumsal ve milliyetçilik olguları önem taşır. Edebiyat tarihi milletin hem kendi tarihi ile olan bağını devam ettirmekte hem de bu bağı esas alarak güncel edebiyata yön vermektedir.

Süleyman Fehmi'de edebiyat eğitim ve öğretimine daha farklı bir yaklaşım vardır. Edebiyata daha çok estetik açıdan yaklaşır. Nazım ile şiir arasındaki farkı ele alır. Şiiri, güzel bir hayal ile yüksek hislerin tasviri diye tarif ederek yüceltir. Edebiyatı güzel san'atlar açısından geniş bir şekilde değerlendirir. Ayrıca şiir ile fen arasında bir ilişki kurarak edebiyatın hem bir ilim olduğunun hem de toplumsal gelişmeleri takip ettiğinin altını çizer. Böylece şâirin görevi hakikati aramak şeklinde belirlenir.

Edebiyata psikoloji ilminin de girdiği belirtilir ki gerçek hayatın eserlere konu olması sayesinde romanın geliştiği ifade edilir. San'atın tabiatı taklit ettiği fakat bunu yaparken şahsiyeti muhafaza ettiği açıklanır. Herkes tabiattaki izlenimlerini kendine göre yorumlar. San'at eserinin de hakikati yansıttığı derecede güzel olduğu söylenir. San'atta hayalî timsâller güzelliği belirler. Bu timsâllerin verdiği fikir orjinal, ahlâkî ve mükemmel olmalıdır. San'atın gayesi ahlâk olmamakla beraber ahlâkî çizgiyi aşmamalıdır. Eserin uyandırdığı ihtiras ve heyecanlar kişileri kötü yönde etkilememelidir. San'atın gayesi güzelliktir yani san'at san'at içindir. Aynı zamanda toplumsal terbiyeye hizmet etmelidir. Ciddi bir edebiyat öğretimi için klâsiklerin okunması gereklidir. Eserin oluşumunda önemli rol oynayan psikolojik melekelerden akıl his ve hayali yönlendirir, hakikati öğretir. His, tabiatın ruhta bıraktığı tesirlerdir. Hisler orjinal olmalıdır. Hayal ise ideal güzelliği verir; yaratıcılığı sağlar. Akıl ve his ile elde edileni şekillendirir, güzelleştirir ve idealize eder.

Bunlara ek olarak zevk terbiyesinde ahlâk, güzel eserlerin okunması, çevrenin tesiri de söz konusudur. Zevk-i selim sahibi olan münekkidin toplumsal görevleri ele alınır. Bu çerçevede edebiyatın eğitici tarafına estetikte bile önem verilir. Büyük bir yazar olmak için edebî kurallara vâkıf olmakla beraber deha da şarttır. Fikir ile üslûbun uyumu fikre orjinallik verir. Yazarın şahsiyeti üslûba tesir eder. Üslûpta konu ve dil uyum içinde olmalıdır. San'atların farklı bir sınıflandırması daha

görürüz. Mecaz ve suver-i beyan başlığı altında ele alınan san'atların üslûbun esasını teşkil ettiği belirtilir. Artık edebiyat, estetiğin önem verildiği bir derstir.

Şahabettin Süleyman'ın tek başına yazdığı edebiyat tarihinde de Türk dilinin tarihi hakkında kısaca bilgi verir. Osmanlı Türkçesi Arapça, Farsça ve Oğuz Türkçesinin güzelleşmiş hâli olarak kabul edilir. Edebî devirlerin milletin tarihine ışık tutacağı kanaati burada da hüküm sürer. Dildeki yenilikler, sadeleşme, yeni edebî türler gösterilir. Bunların sayesinde nesir gelişir. Edebiyatın toplumsal faydası gözetilir.

Edebiyat nazariyesi açısından dikkate değer bir kitap olan Nazariyyât-ı Edebiyye'de M.Reşid, meânî, beyan ve bedî konularına az değinerek sadece üslûp açısından değerlendirir. Meânîde belâgatın özellikleri, mânâ san'atları, üslûp; beyanda fesahatın kuralları; bedîde ise nazariyyât-ı ibdâ, şiir, psikolojik melekeler, üslûp nazariyyesi, intikad, san'atın gayesi ele alınır.

Üslûp nazariyyesi daha detaylı işlenir. Üslûbu belirleyen tasvirin gerçeğe uygunluğu önemlidir. Üslûp konuya göre, edebî türe göre belirlenir. Destan, temaşa ve neşidedeki üslûp farkları anlatılır. Kompozisyon fikri geliştirilerek eserin belirli bir plân dâhilinde yazılması söz konusu edilir. Konunun tespiti, geliştirilmesi, temaları arasındaki uyum, konuya uygun üslûp dikkate alınır. Temalar işlenirken tahlile önem verilir.

Tenkidin de esas konusunun üslûp olduğu belirtilir. Edebî eserlerin tekâmülüne katkıda bulunan münekkidin görevleri açıklanır. Edebî eser ait olduğu zaman, yer ve millete göre değerlendirilmelidir. Bunu yaparken de sosyoloji, psikoloji gibi diğer ilimlerden faydalanmalıdır.

Üslûp üzerine düşünceler geliştirilirken diğer taraftan şiir hakkında da tartışmalar yapılmaktadır. Nazım nesre göre daha kalıcı kabul edilir. Bunu da ahengine yani veznine borçludur. Aruz eleştrilmesine rağmen şiirdeki ahenk olarak kabul edilir. Hece vezni kendisine gittikçe taraftar bulsa da aruzun şiirdeki hakimiyeti karşısında güçsüzdür. Konuya göre vezin seçilmesinin şiire canlılık ve tabiilik kazandırdığı belirtilir. Kafiyenin de kulak için olduğu kaydedilerek bunun,

şâire özgürlük sağladığı ifade edilir. Batıdan yeni nazım şekilleri alınır. Müstezad geliştirilir, serbest nazım ile sone örnekleri görülür. Şiirde yapılan bütün bu yeniliklerin arka plânında fikir ve hislerin serbest ve hakikata uygun bir şekilde ifade edilmesi amacı vardır. Bu da devrin toplumsal etkilerinin sonucudur.

İdadi çerçevesinde gittikçe değişen, yenileşen edebiyat eğitim ve öğretiminin yanında Tâhirü'l-Mevlevi'nin kitabı klâsik edebiyatın izlerini taşır. Tâhirü'l-Mevlevi, nazmın kısımlarını şiirin konularına göre sınıflandırır. Ayrıca fenniyât bahsi ile manzum lügatları söz konusu eder ki klâsik edebiyatı öğrencilere daha sevimli hâle getirme çabası içindedir. Burada klâsik edebiyat bilgilerinin diğer kitaplardan farklı bir tasnifi ile karşılaşırız. Fakat işlenen konular klâsik edebiyatın ilâhî, aşk, şarap gibi bilinen konularıdır.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ve özellikle Şahabettin Süleyman san'at felsefesine geniş yer verir ve edebiyatı bu açıdan değerlendirirler. San'atı güzelliğin ifadesi olarak görürler. Bu güzelliğin oluşumundaki tabiatın, şahsiyetin, toplumun, devrin, vb. etkilerinden bahsederler. San'atın gayesi zevk-i bedî doğurmaktır. Edebî türlerden şiir üzerinde çoğunlukla durularak şiirin önce hissettirmesi daha sonra düşünmeye sevketmesi salık verilir. Şiir, diğer edebî türlerden hep üstün tutulur. Şiir ile hem nazım hem de nesir kasdedilir. Şiir, hayali hakikate dönüştürerek zekâya hitap eder. İyi yazmak için iyi düşünmelidir fikri esas alınır. Akıl ve bilgiye önem verilir. Fennin şiiri yönlendirdiği, buluşların insan hayatı üzerindeki tesirlerinin şiire de aksettiği bildirilir.

Genelde yabancı dil öğrenilerek batıdaki eserlerin okunması, kendi eserlerimizle mukayese yapılması tavsiye edilir. İyi eserlerin okunması öğütlenir ki öğrencilere örnek olsun, zevklerini geliştirsin. Zevk terbiyesi ile öğrenci güzeli çirkinden ayırt ederek, tenkid fikrini geliştirecektir.

Üslûbun özelliklerinden özellikle mümtaziyyete yani orjinal olmaya çok önem verilir. Orjinal ifade, edebî kıymeti belirlemektedir. Eskiden üslûbun hususî özellikleri olarak gösterilen âdi, mutedil, âli üslûpların yerini tahkiye, tavsif, tarif, müşahâde gibi anlatım tarzları alır. Zirâ her konunun, her karakterin bir üslûbu

vardır. Hayat üslûba geçer. Meselâ mektuplaşma üslûbunun kadın ve erkeğe göre değiştiği belirtilir. İstiâre artık hayal başlığı altında ve kullanımına göre sınıflandırılır. San'atın bir gayesi olduğu düşünüldüğü için edebî bilgiler de fonksiyonlarına göre anlatılır.

Netice olarak idadî öğrencisini gördüğü edebiyat eğitim ve öğretimi günümüze göre çok yönlü bir şekilde ele alınır. Klâsik edebiyattan kopulmayarak günün getirdiği şartlar çerçevesinde edebiyattaki yenilikler takip edilmiştir. Edebiyat öğretiminin temeli iyi düşünmek, iyi okumak ve iyi yazmak üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Kompozisyon fikri, üslûp, estetik, san'at, tenkid, edebiyat tarihi, edebî zevk gibi edebiyattaki yeni konular öğrenciye aktarılmıştır. Hem devrinin hem de öncesinin batılı kaynaklarından yararlanıldığı düşünülürse öğrencilerin oldukça geniş ve zengin bir edebiyat kültürüne sahip olmaları hedeflendiği belirlenir. Edebî yeniliklerin tartışılmasının ders kitaplarına da yansıması, bunlarla ilgili örneklerin verilmesi edebiyat eğitim ve öğretiminde ne kadar demokratik bir yol izlendiğini de bize gösterir. Edebiyatın san'at ve güzellik yönü ile beraber sosyal fayda yönü de bu çerçevede işlenmiştir.

4.3.YÜKSEK OKUL:

Tanzimattan önce görülen yüksek okul niteliğindeki mühendishanelerde, tıp mektebinde, Enderun'da, medreselerde edebiyat öğretimi ile ilgili olarak klâsik belâgat, inşâ ve resmî kitabet görülür. Tanzimat döneminde 1870'de üniversite mahiyetinde açılan Dârülfünun hikmet, edebiyat, hukuk, ulûm-ı tabiiyye ve riyaziyat şubelerinden ibarettir. Dersler Türkçe takrir edilecekse de Türkçe takrire muktedir muallimler yetişinceye kadar Fransızca takrir olunacaktır. 1873'te yine kapanmış, 1874'te hukuk, turuk ve maadin mektebi, edebiyat mektebi olarak Galatasaray'da açılmıştır. Galatasaray Lisesinin yüksek sınıfları denebilir. Bu da 1881'de kapanmıştır. 1900'de tekrar kurulan Dârülfünun-ı Şahanenin adı 1908'den sonra Dârülfünun-ı Osmaniyyeye çevrildi. 1912 tarihli nizamnâmede sultânîye ve 7 yıllık idadîye mezunları doğrudan doğruya dârülfünuna giremeyeceklerdi. Bunlar her yıl

Türkçe olarak bir rüus sınavına tâbi tutularak kabul edileceklerdi. Aynı nizamnâme ile dârülfünun beş şubeye ayrıldı: Ulûm-ı şer'iyye, ulûm-ı hukukiyye, ulûm-ı tıbbiyye, fünun, ulûm-ı edebiyye şubesi de felsefe, tarih ve coğrafya, ulûm-ı içtimaiyye edebiyat, elsine kısımlarına bölündü. Görüldüğü gibi Dârülfünunda edebiyat bir bilim ve meslek olarak kabul edilmiştir.

Yüksek okullar arasında **Mekteb-i Mülkiye**, ilk sivil yüksek öğretim kurumu olarak 1859'da kuruldu. Amacı, kaymakamlık ve müdürlük gibi idari görevler yapacak memurlara kaynaklık etmekti. Tanzimat döneminde iyi yöneticilere büyük ihtiyaç vardı. Mülkiye mezunlarından bir kısmı 1873'lerden sonra açılan idadîlerde yöneticilik ve öğretmenlik görevlerine de tayin edilmiş, böylece Türk eğitim tarihinde bir aydın öğretmen ve eğitim yöneticisi kaynağı olmuştur.

Tanzimat döneminde meslekî ve teknik öğretim veren yüksek okullar ile birlikte **Mekteb-i Hukuk-ı Şahane(1878)** kurulmuştur. Tamamıyla bürokrat ve üst düzey devlet memuru yetiştirmeye yöneliktir.

Tanzimattan sonra Türk edebiyatı öğretimine yer veren yüksek okullar arasında Dârülfünun, Mülkiye, Hukuk ve medreseyi görürüz. Bu okullarda okutulan edebiyat kitaplarından klâsik belâgat ve kitabetin yanı sıra edebi bilgiler, edebiyat nazariyesi, üslup, kompozisyon, batı edebiyatı, edebiyat tarihi gibi konuların anlatıldığını tespit ederiz.

Süleyman Paşa, Harbiyede okuttuğu derslerden derlediği **Mebâni'l-İnşâ(1871-1872)** kitabının dibâcesinde eserini hazılarken müracaat ettiiği kaynakları verir: "Kütüb-i edeb-i Arabiyyeden Meselü's-Sâir ve İzâhü'l-Meânî ve Farisî'den Menâzırü'l-İnşâ nâm kitapları ve lisân-ı Fransevî'den Emile Lefranc'ın

Littérature[4]'ünü mehâz ittihâz ederek vesâir müellefât-ı edebiyyeden de bazı mebâhis ahz ve derc ederek Mebâni'l-İnşâ nâm risale-i âcizânemi bittertib".

İki cilt olan Mebâni'l-İnşâ'nın birinci cildi ilm-i inşâ ve ilm-i edebin tarifi ile başlar. İlm-i inşâ, edebiyatçılara göre muteber olan âdâb ve eda ile belîğ ve fasih olan ibareleri, makama uygun bir şekilde beyan için nesrin kurallarını belirleyen bir ilimdir. İlm-i inşânın sonradan kazanılan bir meleke olduğu belirtilir. İlm-i edeb, lafız ve kitabet cihetiyle ele alınır; klâsik anlayıştaki gibi lügat, sarf, iştikak gibi fenleri içermekle beraber kitabet ve inşânın tahsiline de yardımcı olduğu belirtilir. Zira iyi yazmanın ilk şartı iyi düşünmektir.

Paşa, kelâmı Fransızca "style" kelimesinin karşılığı olarak verir ve kelâm için dört çeşit mertebe olduğunu gösterir: 1. Suret ve mânâ açısından kuvvetli, akıcı, ruha hoş gelen ifadelerdir. Âli Paşa(n).

2.Görünüşte güzel sözlerle cinas ve secilerle süslenmiş fakat mânâ açısından ruhsuz, cansız olan ifadelerdir. Şefiknâme(n).

3.Kendisinde mânâ ve metanet olan fakat görünüş itibariyle söz san'atlarından, şiirden yoksun ifadelerdir. Mustafa Reşid Paşa ile Mecmua-i Fünûn'dan birer örnek verilir.

4.Suret ve mânâ bulunmayıp herze ve hezeyândan ibaret olan ifadelerdir. Yazarı belli olmayan bir nesir örnek verilir.

Mebâni'l İnşâ'nın mukaddime kısmı yedi bölümden oluşur:

Kelime ve kelâm; Önce kelimenin tarifi yapılır ve çeşitleri gösterilir. **Kelime**, tek bir mânâ taşıyan lâfza denir. **Lâfız**, insanın ağzından konuşma esnasında çıkan sözdür(dağ, bağ, gördü, o, sen, ben gibi). **Vaz'**, bir şeyi bir şeye tahsis etmeye

---

[4] Bu eserin değerlendirilmesinde Prof. Dr. Kâzım Yetiş'in "Edebiyat Nazariyyesi sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşâ" adlı makalesinden faydanılmıştır. **Mehmet Kaplan'a Armağan,** Kâzım Yetiş, "Edebiyat Nazariyyesi sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşâ", Dergâh yy., İstanbul, 1984 s.306-316. Prof.Dr.Kâzım Yetiş, makalesinde Süleyman Paşa'nın bu eserinde, Emile

derler. Önce bahsedilen şeyden, sonra bahsedilenin anlaşılması lâzımdır. Özel isimler, cins isimler, işaret isimleri buraya dâhildir. **Müfret**, lâfzın cüz'î mânâsını gösterir(İlyas, orman, su gibi). Elfâz-ı müterâdifeden de bahsedilir. Ayrıca kelâm klâsik anlayış çerçevesinde isnadına göre inşâî ve ihbarî diye ikiye ayrılır. İnşâya örnek olarak Nâbi'nin bir şiiri verilir.

Birinci bölümde kelâmı klâsik anlayış içinde açıklayan yazar-ki biz bunların ayrıntısına daha evvel geçtiği için girmedik- ikinci bölümde bizim edebiyat anlayışımız için çok yeni olan bir anlayışla kelâmı ele alır ve onun özelliklerini umumî ve hususî diye ayrı ayrı anlatır. Burada kelâmın "style" karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. **Kelâmın umumî özellikleri** şunlardır:

1.**Vuzuh-ı kelâm**; beyan ve ifade olunacak konunun muhatabın kolayca anlayabileceği şekilde bulunmasıdır. Yusuf Kâmil Paşa'nın Télémaque tercümesi(n), Abdülâziz'in Süleymannâmesi(n), Tarih-i Azmî, Tarih-i Âsım örnek verilir.

2.**Hâliset ve hususiyyet-i kelâm**; hâliset-i kelâm, doğru ifade etmek yani dilin kurallarına uyan kelimelerle, tâbirlerle ifade etmektir. Akif Paşa'nın Tabsırası, Namık Kemal'in bir nesri örnek verilir. Hususiyyet-i kelâm; konunun kendisine mahsus kelimelerle ifade edilmesidir. Meselâ meveddet, aşk, muhabbet, alâka gibi kelimelerin hepsi aynı konuya işaret eder.

3.**İnsicâm ve intisâk-ı kelâm** başlığı altında sadece insicâm-ı kelâm açıklanır: Dinleyene yumuşak ve hoş gelecek şekilde tertip edilen kelimelerin birbiriyle uygun olmasını dikkate almaktır. Siyer-i Veysî(n), Vâsıf'ın bir şiiri örnek verilir.

İnsicâm üç çeşittir:a)İnsicâm-ı kelime, kelimeyi dinleyene hoş gelecek şekilde düzenleme ve seçmektir. b)İnsicâm-ı cümle, cümlelerin insicâmı kelimelerin insicâmına, o da tâbirleri güzel bir şekilde düzenlenmesine bağlıdır. c)Mutabakat-ı kelâm, kelâmın dış görünüşüne uygun ve konuların tabii halleri ile taklidi demektir.

Lefarnc'ın **Abrégé du Traité Théorique et Pratique de Littérature** adlı eserlerinden yararlandığını belirtmiştir.

Kelâmın hususî özellikleri, tasvir edilen konunun tabiatına göre değişir yani maksada tâbidir. Maksad da üç çeşittir:

1.**Kelâm-ı basit**, tâbirlere ve ifadelere kuvvet ve şiddet; hislere ve fikirlere canlılık vermeksizin göşterişten uzak ifadelerdir. Söz san'atlarını kullanmayarak içten geldiği gibi yazmaktır. Figannâme'den, Pertev'in Itlâkü'l-efkâr'ı ile Terakki gazetesinden örnekler verilir.

Kelâm-ı basit üç san'at ile bulunabilir: a)**Sedacet-i kelâm**, kelâmın sadeliği demektir. Tâbirlerin yumuşak , nazik ve tabii olmasıdır. Mustafa Reşid Paşa'nın bir nesri ile Azerî'nin şiiri örnek verilir.

b)**İcaz ve ihtisâr-ı kelâm**; icaz-ı kelâm, söz san'atlarından olmayarak az kelimelerle basit fikirleri düzenlemektir. Az kelime ile ifade edilen maksadla lâzım olan kelime ile ifade edilen kelâm aynı değildir. Yusuf Kâmil Paşa'nın Télémaque tercümesinden örnek verilir.

c)**Safvet-i kelâm**; kalbin ve fikrin sadeliğinden doğan tabii bir sıfattır ki fikirlerin akıcılığı diye de tanımlanır. Tasvir Efkâr gazetesinden örnek verilir.

2.**Kelâm-ı mutedil**; kelâm-ı âlî ile kelâm-ı âdi arasında bir ifadedir. Birinden biraz kuvvetli diğerinden biraz daha süslüdür. Pertev Paşa'nın Beka-i Şahsî'sinden örnek verilir.

Kelâm-ı mutedile ait özellikler: a)**Servet-i Kelâm**; aydınlık fikirler, canlı hayaller ve tesirli nüktelerin bir araya gelmesidir. (Tasvir-i Efkâr)

b)**Rikkat ve letafet-i kelâm**; zihnin ifade etmede icra olunan bir sıfatıdır ki bu da eşyayı, avâmın anlayabileceğinin üstünde bir ifade özelliğidir. Meselâ Kraliçe Elizabeth baş vekiline mecliste ne geçtiğinin sual eylediğinde "Dört saat geçti" cevabını alması gibi.

c)**Nezaket ve zarafet-i kelâm**; avâmın anlayabileceğinin dışında fikir ve hislerdeki inceliktir. Meselâ Ondördüncü Louis mağlup olan generalinin birine azar

mahiyetinde "Bizim başımızda bulunan bir adam mesut olamaz" demesi gibi. Ayrıca Seyid Vehbi, Hoca Sadettin, Nâbi, Nef'î 'nin birer şiiri örnek verilir.

d)**Talâvet-i kelâm**; kelimelerin kolaylıkla birbirini takip etmesi, yumuşaklığı ve seçkinliği ile meydana gelir. İfadede güzellik, sevinç ve cesaretin bir arada bulunmasıdır. (Napolyon Tarihi).

3.**Kelâm-ı âlî**; fikirlerin, hayallerin ve hislerin büyüklüğü görülen kelâmdır. Doğru ve metin tâbirler ile yüksek maksadlardan bahseder. Bu çeşit kelâm, coşkulu ifadelerde, tarihî konularda, hikmetli sözlerde görülür. Devr-i İstilâ'dan, Sâmi Paşa'nın Rumuzü'l-Hikem'inden, Tasvir-i Efkâr'dan nesir örnekleri verilir. Ayrıca kailini belirtmediği bir şiiri örnek verir.

Kelâm-ı âlinin özellikleri: a)**Şiddet-i kelâm**; az kelime ile his ve fikri kemâl-i kuvvet ve hiddet ile ifade etmektir. Abdülhak Hâmid'in Tarık piyesinden örnek verilir.

b)**Hiddet-i kelâm**; hisler ile şiddetlendirilmiş kelâmdır. Kelâmdan ziyade konuşma ve harekette kuvvet meydana gelir. (Tasvir-i Efkâr).

c)**İhtişam-ı kelâm**; ifadede büyüklük ve san'atın birleşmesidir. Üstün tasavvurlar ile meydana gelen bir takım yüksek fikirleri bildirir. Yalnız taşkın ifadelerden, dağdalı kelimelerden kaçınmak gerekir. Sâmi Paşa(Rumuzü'l-Hikem), Yusuf Kâmil Paşa'nın Télémaque Tercümesinden örnekler kaydedilir.

d)**Ulviyet-i kelâm: Ulviyet-i hususiyye**; insan aklının erişebildiği mertebe, yükseklik, genişlik, büyüklük ile ifadedir. Bir kelime, bir nükte veya bir hareketten ibaret olsa da tesiri çok büyük olabilir. Meselâ Afrika sahillerini feth etmek için gönderilmiş bir Arap komutanının "Ya Râb, şâhid-i nâzırsın ki işbu derya-ı ummân mâni-i meşy ü seyrân olmasa idi ism-i celâlini daha ileri götürürdüm" demesi gibi. **Ulviyet-i tasavvur**; hayrete sebep olacak şekilde hakikati şiddetle tasvir etmektir. Meselâ Volney'den alınan "Merhaba ey kabristan-ı mukaddes, ey harabe-zâr-ı tenhayî, ey duvar-ı beht ü hayret müracaatgâhım sensin hakikatte sana nigâh eden avâm manzara-i hüzn-âlûdunda muhtefî hevl ü dehşetten giriftâr-ı ızdırâb olur..."

nesir parçası ile beraber sekiz nesir parçası da örnek verilir. **Ulviyet-i tefekkür**; yüksek bir fikri güzel bir şekilde özetleyerek beyan etmektir. Meselâ "Beşerde dâim olan kemâldir, cemal mütehavvil olur; eserde kâim olan makaldir, meâl müntekil olur"(Tasvir-i Efkâr) **Ulviyet-i his**; insanın tabiatına uygun az bir kuvvetle erişkin, yüksek bir kudreti göstermektir. (Yusuf Kâmil Paşa-Tercüme-i Télémaque). Ayrıca Fuzulî ile Fâzıl'ın birer beyti ile şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

Üçüncü bölümde **kelâmın şartları**ndan bahsedilir. Paşa, kelâmın şartlarını eski belâgat anlayışı içerisinde almakla beraber daha sistemli ve anlaşılır bir hale getirmiştir. Bunların bu şekilde verilmesi belâgat kitapları içerisinde ilk defa Paşa tarafından yapılmaktadır. Böylece kelime ve mânâ açısından üslûba önem verilmesine dikkat çekmek ister. Kelâmın şartları, lâfza ve mânaya ait olmak üzere iki çeşittir:

1.**Lâfza ait olan şartlar**: **a)**Eski, unutulmuş kelimeler kullanılmamalıdır. Şefiknâme'den örnek verilir. **b)**Bir şeye mahsus olan kelimeler gelişi güzel kullanılmamalıdır. **c)**Kalem erbâbının kullandığı tâbirler kullanılırken onların terimleri ile yazılmalıdır. Fakat bu şart resmî evrak için geçerlidir. Akif Paşa'nın Tabsırası örnek verilir. **d)**Çeşitli telâffuzları olan kelimelerin imlâsına dikkat edilmelidir. **e)**Kelâmın düzenlenmesinde selâset, metanet, letafet olmalıdır. Menâzırü'l-İnşâ'dan örnekler verilir. **f)**İkinci fıkranın kelimeleri önceki fıkranın kelimelerine vezince uymalıdır. Sıtkı Paşa'nın Risale-i Berf ü Baharı ile Letâif-i İnşâ'dan örnek verilir. **g)**Terkiplerde edatlar pek az kullanılmalı ve "olmakla, bulmakla" gibi bağlaçlara gerek duyulmamalıdır. **h)**Her iki fıkra arasında seci olmalıdır. Veysî'nin Letâif-i İnşâ'sı örnek verilir. **ı)**Arapça'daki mezidünfih kelimeler hangi mânâda kullanılırsa orada kullanılıp dilbilgisi kurallarına uygun olmalıdır. **i)** Câhil kişilerin kullandığı kelimeleri münşi olan kimseler söz ve yazıda kullanmamalıdır. Meselâ bazı kelimelerin çoğul hali kullanılıp tekil hali kullanılmaz; "ircâ" kelimesi gibi. **j)**Kelimelerin harekeleri ve sükunları kaideye uygun olmalıdır. **k)**Öncesinde "vav" harfi olan kelimelerin başına "ve" getirilmemelidir.

2.**Mânâya ait şartlar**: **a)**Maksad ve muradı daima anlaşılır tâbirlerle ifade etmeli; maksadın anlaşılmasını engelleyen ifadelerden kaçınmalıdır. Münif Paşa'nın

Mecmua-i Fünûn'undan, Nergis'in bir şiirinden örnek verilir. **b)**Kelimeleri mânâya tâbi kılmalıdır. **c)**Kaleme alınacak konu dâhilinde kalıp lüzumsuz bilgilerle konuyu uzatmamalıdır. **d)**Elfâz-ı müştereke kullanıldığında mânânın maksadı her ne ise onu beyan eden karine getirilmelidir. Nergisî ve Nef'î'nin birer şiiri örnek verilir. **e)**Kelimelerin akıcı ve metin olması güzel mânâyı en iyi şekilde ifade etmelidir. Tasvir-i Efkârdan örnek verilir.

Dördüncü bölümde **hakikat, mecaz, kinaye ve teşbih** klâsik ilm-i beyan çerçevesinde anlatıldığı için burada sadece örnekleri vermekle yetineceğiz.

Mecaz bahsinde Âli Paşa, Nergisî, Hüsnü(5), Sürûrî, İzzet-i Kadîm, Pertev Paşa, Râgıp Paşa, Nâbi, Nef'î, Vâsıf, Vehbi-i Kadîm, Vehbi-i Keçecizâde, Sâbit, Sabri-i Şâkir'in şiirleri ile Pertev Paşa'nın bir nesri örnek verilir. **İstiâre** bahsinde ise Kâni, Nef'î, Belîğ(2), Fâzıl, Nâbi, Vâsıf'ın şiirleri örnek verilir. **Teşbih** bahsinde de Nedim, İzzet Molla, Nâbi, Nef'î, Sıtkı Paşa, Vâsıf, Hakanî, Sâmi, Râgıp Paşa, Rıza, Safvet, Nâilî, Kâzım, Neş'et, Münif, Azerî'nin şiirleri ile Veysî'nin bir nesri örnek gösterilir.

Beşinci bölüm **fesahat, belâgat ve ilm-i kelâm** başlığı altındadır. Bunlar, Fransız rhétorique'inden gelen konulardır. Önce ilm-i kelâm ele alınır ki "La Rhétorique"in karşılığıdır.

İlm-i kelâm, fesahatla söylemek ve yazmak için lâzım gelen kuralları içeren ilimdir. Hatıra gelen maksadı belîğ bir şekilde arzetmektir; renkli ve sevinçli ibareler ile ifadeyi süslemektir. İlm-i kelâm, konuşma ve yazışmalarda edipler arasında tahlil ve konuşma kurallarını öğreten fendir. Bu fennin usulüne hitabet ve ehline hâtip denir. İlm-i kelâmın kısımları şunlardır:

1.İlm-i kelâm hatibin icra edeceği hizmet ve vazifeye göre ayrılır. Hatip söyleyeceği şeyi bulmak ve ne konu üzerinde konuşacağını zihninde tasarlamalıdır ki buna **vicdan ve kariha** denir. Vicdan, ikna veya heyecan için gerekli kelimeleri bulmaktır.

İknanın vâsıtaları üç tanedir[5]: a)Telkin ve talim; söylenilen şeyin hakikatini beyan etmektir. Kıyas ve delil kullanmak şarttır. Hatibin hakikati ispat için dayandığı noktalara kıyas ve deliller denir. b)Mergûbiyyet; dinleyenin dikkatini çekmetir. Güzel ahlâk üzere yapılmalıdır. Mergûbiyyet, hatiplerde ilim ve faziletin bir arada olmasını sağlar. Hatip, fikrini hakikat ve güzel ahlâk üzere beyan eder. c)Tehyic ve tahrik-i rikkat; maksada uygun olan hisleri dinleyene hissettirmektir ki coşkulu hisleri gerektirir.

2.Sonra söyleyeceği kelâma bir nizam vermek gerekir ki buna da **hüsn-i tertib** denir ki bu da retoriğin konusudur ve kompozisyon fikrini içerir. Vicdanın hazırladığı ikna edici vâsıtaları muntazam bir şekilde söylemektir. Hüsn-i tertib evvelâ nutkun içerdiği kısımlar ile düzenlenir; sonra usul ve önemli özelliklerinden bahseder. Nutkun kısımları mukaddime, beyan ve suret-i ifade, kabul ve red, neticedir. Mustafa Reşid Paşa, Mehmet Selim Paşa, Nergisî, Fuat Paşa, Birinci Napolyon, Terakki'den nesir örnekleri verilir.

3.İfade edilecek şeylerin bir üslûp üzere söylenmesine de **suret-i takrir** denir. Fikirleri nutuk vasıtasıyla açıkça meydana çıkarmanın usul ve kaidesinden bahseder. Önce maksad güzelce düşünülmeli ve herbir ayrıntı dikkatle incelenmelidir. Sonra faydasız sözlere yer verilmeden düşünülen ve hissedilen aynen yazılmalıdır.

4.Nihayet böyle bir sıra ile hareket etmeye **hal ve tarz** denir. Konuşurken yapılan vücud hareketleridir. Bunun için hal ve tarzda sedaya, telâffuza ve harekete dikkat edilmelidir.

Farkedileceği gibi bu konular, Aristotales'ten beri batı retoriğinin bölümleri olarak işlenir. Esasen Paşamızın, Emile Lefranc'ın kitabından faydalandığı yukarıda geçmişti.

---

[5] Batı retoriğinin konusu olan bu bahsi daha sonra ancak Münif Paşa **İlm-i Belâgat-La Rhétorique** kitabında göreceğiz.

Fesahat ve belâgat klâsik anlayış içerisinde tarif edildikten sonra fesahat, **fesahat-ı şifahiyye**(fesahat-ı hutbevî veya politikiyye, fesahat-ı askeriyye) ve **fesahat-ı tahririyye**(fesahat-ı tarihiyye, fesahat-ı üdebâ veya âdâb) diye ayrılır.

Fesahat-ı politikiyye, Devlet adamlarının siyasete dair söyledikleri nutuklardır. Bu çeşit fesahatten daha yüksek ve güzel hiç bir şeyin olamayacağı açıklanır.

Fesahat-ı askeriyye ordunun gayret ve cesaretinin canlandırmak veya güçlendirmek maksadıyla kumandanlar tarafından söylenilen nutuklardır. "Fütuhu'ş-Şam"dan, Desâis-i Harbiyye'den, Tercüme-i Tarih-i Napolyon'dan, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije'sinden, Hüseyin Avni Paşa'dan örnekler verilir.

Fesahat-ı tahririyye: a)**Fesahat-ı âdâb** şiire, diyanet ve hikmete ait konuları anlatır. b)**Fesahat-ı tarihiyye**, gerçek tarihî olayların hikâyesidir. Namık Kemal'in Devr-i İstilâsı gibi. Tarih bahsi içinde siyasî, ilmî ve umumî tarih incelenir.

Altıncı bölüm terkibe ayrılır. **Terkip**, edebiyatımız için yeni bir konudur ve Fransızca karşılığı "Composition"dur ve Lefranc'ın kitabında bir bölümdür. Terkip, fikirleri toplayıp düzenleyerek uygun kelimelerle ifade etmektir. Bunun için dört şey lâzımdır: 1.Maksadı derin ve ayrıntılı düşünmek 2.Akla gelen şeyi beklemeden yazmak 3.Yazılan yazıyı kendi kendine tashih etmek 5.Kâmil bir münşîye inceletmektir.

Bir yazar, ne kadar maksad beyan ederse terkibin de o kadar çeşidi olabileceği belirtilir. Burada terkibin tavsif, rivâyet, mekâtib çeşitleri işlenir.

Tavsif, eşyayı varlık haline getiren tasvir demektir. Tasvirler doğru, tabii ve canlı olmalıdır ki dinleyen kolaylıkla anlayabilsin. Télémaque tercümesi, İbret gazetesi, Kanije, Devr-i İstilâ, Fuzulî, Akif Bey'in nesrinden ve Hakanî'nin şiirinden örnek verilir.

Rivâyet, kitabet fenninin en güzel kısmıdır. Herkes kendini bu özelliğe sahip zanneder. Rivâyet, hakikî veya gayr-ı hakikî bir olayı başından sonuna kadar nakletmektir. Gerek küçük ve âdi olayları gerekse büyük ve mühim olayları içerse de daima özel bir tarzı gerektirir. Âli tarihinden ve tasvir-i efkârdan örnek verilir. Olayların ve hikâyelerin tertibinde rivâyet önemlidir.

Mekâtîb mektup, eğlenceli hikâyeler ve şiirler ile tarih ve felsefe gibi hakikatlerin arasında bir ifade şeklidir. Bir çok yazarın mektup usulüyle dinî ve felsefî konularda yazması buna örnek verilebilir. Yusuf Kâmil Paşa'dan alıntılar yapılır.

Yedinci bölüm **usul-ı mükâtebât ve erkân-ı kitabet** üzerinedir. Burada da Lefranc'ın etkisi görülür. Zira Lefranc, komposizyonun bir parçası olarak mektup yazma usulleri ele alır. **Erkân-ı kitabet** ibtida, tahallüs, talep ve intihadan meydana gelir ki bu, daha önceki belâgat kitaplarında da işlenir. Ayrıca mektup yazma usulleri üzerinde de durulur. Mektuplardaki tâbirlerin, arzın, takdimin, lakapların, hitapların makama göre kullanılacağı belirtilir. Resmî yazılarda söz san'atlarının kullanılmaması gerektiği vurgulanır. Söz lüzumsuz yere uzatılmayıp maksad açıkça belirtilmelidir.

Paşa söz san'atlarını ele alırken genelde klâsik anlayışa sadık kalır. Önce **lâfza ait san'atları** değerlendirir:

1.**Seci** (Sâmi Paşa(2), Bâlî, Nâbi(3), Rıfat Paşa(2), Okçuzâde, Akif Paşa, Yusuf Kâmil Paşa)

2.**Tasri**, mısralamak demektir; şiirde seci yerine geçer(Nâbi, Râgıp Paşa) ve dörde ayrılır: a)**Tasri-i kâmil**, her bir mısra ayrı bir mânâ taşır. Önceki mısranın anlaşılması için ikinci mısranın anlaşılmasına ihtiyaç kalmaz. Nâbi(2), Fitnat Hanım(2) b)**Tasri-i mürtebit**; birinci mısra, ikinci bir mısraya muhtaç olmadan tek başına bir mânâya işaret ederse de ikinci mısra bir sebeple ona bağlanır. Fitnat Hanım'ın bir beyti örnek verilir. c)**Tasri-i müvecceh**; şâir her hangi bir mısrayı ilk veya ikinci yapmakta serbesttir. Nef'î, Râgıp Paşa, Sâmi. d)**Tasri-i nâkıs**; İlk

mısranın kendisi ayrı bir mânâ göstermeyip zikredilen mânânın tamamı, ikinci mısranın anlaşılmasını gerektirir. Râgıp Paşa(2), Nâbi, (ş).

3.**Tecnis**: Paşamız tecnisi tarif ettikten sonra yedi kısım olduğunu söyler ve bunları şu şekilde sıralar: a)**Tecnis-i tam** b)**Tecnis-i nâkıs** (Tecnis-i muharref veya mezkûre), c)**Tecnis-i zâid** d)**Tecnis-i mükerrer** e)**Tecnis-i mürekkeb**(müteşâbih, mefrûk) f)**Tecnis-i mutrıb**(cinas-ı muzari, cinas-ı lâhık) g)**Tecnis-i hatt.**

4.**Terdîd** 5.**İştikak** 6.**Kalb** 7.**Aks ve tebdil** 8.**Reddü'l- acz ale's-sadr** tecnisin mülhakatından kabul edilir. **Terdîd** (Fuzulî, Lütfî), **İştikak**(Hümayunnâme-n, Nâbi(3), Âsım Efendi), **kalb**(Nâbi, Yâver, Sürûrî-i Kadîm), **aks ve tebdil**(Sürûrî-i Gelibolî, Kemâl Paşazâde), **reddü'l- acz ale's-sadr**(Nâbi-n, Nâbi(12), Sünbülzâde Vehbi(5), Nergisî, Ahî, Sürûrî, Râgıp Paşa(4), Şefiknâme, Vâsıf(2), Sâbit(3), Âli Paşa, Tacî, Nâzım, Azerî, Baki(5), Belîğ, Pertev Paşa(2), Sâmi, Nef'î)

9.**Tarsi**, iki fasıldan birinde bulunan kelimelerin diğerinde bulunan kelimelerin vezin ve kafiyesine uymasıdır. Tasvir-i Efkâr(n), Nâbi(n), Keşfî(ş).

"Hân-ı ashâb-ı kerem açıldı

Ve nân-ı erbâb-ı himem saçıldı"

10.**Lüzum-ı mâlâ-yelzem**(Rıfat Paşa-n, Ârif, Kâmil, Nedim, Fâzıl)

11.**Muvâzene**(n, Sâmi, Nef'î, Nâbi-n, Nâbi, Sâbit, Münif-2, Rıfat Paşa-n)

12.**Teşri veya tevşih**; teşri diye kasidenin beyitlerini çeşitli bahirler üzere bina ve her hangi birisinde kullanılırsa mânâyı bozmayacak kafiyelerle söylemektir. "Beşerde daim olan kemâldir; cemal mütehavvil olur. Eserde kâim olan makaldir; meâl müntekil olur"(Tasvir-i Efkâr, Fâzıl ve Selim'in nesirleri)

13.**İhtilâf-ı siyâgu'l-elfâz**; bir lâfzın bir heyetten diğerine nakil ve değişmesinde güzel ve çirkini bilmektir. Bu da zevk-i selim ile olur. Meselâ bâbdan bâba, siga-i fiilden siga-i isme veya siga-i isimden siga-i fiile, maziden müstakbele veya müstakbelden maziye, tekilden çoğula veya çoğuldan tekile nakilde güzel ise

çirkin, çirkin ise güzel olan birtakım kelimeler vardır. "Tecdîd" ve "teceddüd" kelimelerinin kullanımı güzel ve bunların istif'âl bâbına nakli bulunan "isticdâd"ın kullanımı çirkindir.

14.**Mugâlâta-i lâfziyye**; lafızların birleşmesi ve bir araya gelmesidir. a)Edatların birbirine bitişik veya yakın olması bazen kabul edilir bazen çirkin bulunur. b)Harflerin tekrarı. Fuzulî(2), İzzet Molla, Belîğ, sım, Emrî. c)Fiillerin birbirini takibidir. Sünbülzâde Vehbi'nin beyti ile Fuzulî, İzzet Bey'in şiirleri. d)İzafetlerin birbirini takibidir. Belîğ'in iki beyti örnek verilir. e) Sıfatın sıralanması; Sıtkı'nın Berf ü Bahar risalesinden örnek verilir.

15.**Münâferet-i beyne'l-elfâz**; aynı mânâya gelen iki veya daha fazla kelimenin her birinin konusuna göre yücelik fikrini fark ve teşhis etmektir. Muâzala ile bunun farkı muâzala, mânâlar veya kelimeler arasında birleşmeyi lüzumlu kılar. Konuya uygun olmayan kelimeleri kullanmamaktır. Münâferet ya lâfza-i vâhidede veya elfâz-ı müteadidede olur. Münâferetin kelâm-ı mensurda ve lâfza-i vahidede olmasına Münif Paşa'nın Dârülfünun'un açılışında söylediği nutkunda geçen "mütekâfiye" kelimesi örnek verilir. Kelâm-ı manzumda ise Pertev Paşa'nın bir beyti örnek verilir.

Mânâya ait san'atlar:

1.Mutabakat: Akif Paşa, Râgıp Paşa, Baki, Sâmi, Fâzıl, Hüsnü, Behçet

2.Müraat-ı nazîr: Râgıp Paşa, Senih, Veliyüddinzâde Ahmet Paşa, Muallim Naci, Veysî

3.İham-ı tenâsüb: Seyid Vehbi, Fâzıl, Nüzhet

4.Teşâbüh-i etrâf

5.Leff ü neşr: Tercüme-i Télémaque, Şinasi, Aynî, Hüsnü, Melihî

6.Mugalâta-i mâneviyye: Sonra gelende aynısı veya zıddı bulunan bir mânânın zikr olunmasıdır. Elfâz-ı müştereke gibi. Nâbi, Sâmi, Şem'î

7.Tevriye ve ihâm: Nâilî-i Kadîm, Hüsnü, Nergisî, Baki, Nef'î, Vahyî, Seyid Vehbi, İzzet Molla, Aynî

8.İstihdam, lâfzen iki mânâsı olup biri kendi ile murat, diğeri kendine ait zamir ile murat olunur veya o lâfzın kendine râci iki zamiri olup biri ile bir mânâsı, diğeri ile diğer mânâsı kasdedilir. Hayalî(ş)

9.Tevcih

10.Kinaye ve ta'riz: Hüsnü, Fâzıl, Atâî, Sünbülzâde Vehbi, Nef'î, Âsım(n)

11.Tecrid: Fâzıl, Sâbit, Gâlip Dede, Hoca Neş'et

12.İltifat: Sâbit, Nef'î, Nâdirî(n), Yusuf Kâmil Paşa(n), Fuzulî(n)

13.Tevkidü'z- zamireyn: Mübalâğa için söylenen zamirlerden birinin diğeri ile tevkidi, maksadın mânâsı malum ve kendinde sâbit olduğu takdirde câizdir. Eğer mânâ malum olmayıp şüphe olursa delâletine karar verilebilir. Birbirini tevkid edecek zamirlerin biri muttasıl diğeri munfasıl veya ikisi de munfasıl olur. Veysî(n)

14.Tefsir-i bade'l-ibhâm: İfade sırasında dinleyene önce belirsiz mânâ verilir sonra belirsizlik kaldırılarak gerçek mânâ anlaşılır. Terakki(n)

15.İcaz: Nâdirî, İzzet Molla, Veysî, İzzet Ali Paşa, Ahî, Nef'î, Nâbi

16.Itnâb: Sultan Selim-i İlhamî, Sâbit, İzzet Ali Paşa, Fâzıl, Nef'î

17.Tekrir: Nâbi, Nâdirî, Fuzulî, Atıf, Sürûrî, Belîğ, Hakkı, Veysî(n), Yusuf Kâmil Paşa(n), Fuzulî(n)

18.İtiraz: Veysî(n), Yusuf Kâmil Paşa(n), Nef'î, Fâzıl, Râgıp Paşa, İzzet Molla

19.Takdim ve tehir, iki çeşittir. 1.Kelimelerin mânâ üzerine delâletine mahsustur. Bunda önce tehir sonra takdim olursa mânâ değişir. "Yusuf kâimdir" veya "Kâimdir Yusuf" cümlelerinin farklı mânâ içermesi gibi. 2.Hâlin icabına göre

ifadede öncelik sırasına göre mahsus olandır. Bunda tehir olunsa da mânâ değişmez. Haşmet, Nef'î, Fuzulî, Pertev Paşa, Ahî(ş), Veysî(n)

20.Mânânın kuvveti için lâfzı takviye: Lâfzı bulunduğu vezinden fazla bir vezne naklolunursa mânâ açısından da önceki mânâsından çoğunu içerir. Çünkü kelimenin mânâsı üzerine deliller ve örnekler verilir. Lâfza bir şey ziyade kılındığında mânânın kısımları da fazlalaşır. Meselâ "kâdir", "kadr" masdarından ve "muktedir", onun mezidünfihi bulunan iktidar masdarından ism-i fâildir.

21.Âmmı nefiyde hâssı ispatta istimal: Biri mânâ-yı hâssı diğeri âmı düzenler. Her iki lafızdan âmmın nefiyde kullanılması ispatta kullanılmasından veya hâssın ispatta kullanılması nefiyde kullanılmasından daha iyidir. Fâzıl(ş), Nef'î(ş), Veysî(n), Ahî(n), Câmi(n)

22.İrsad: Sürûrî(ş)

23.Müşâkele: Bir şeyi başka bir şeyin kelimesi ile zikr etmektir. Tahkiken veya takdiren olur. Sâbit(ş), Riyâzî(ş)

24.Müzâvece: Halet

25.Rücû: Refet(n), Nef'î

26.İfrât-tefrit-iktisad. **İfrât**, israf ve haddi aşmaktır (Halis). **Tefrit**, ifrâtın zıddıdır (Hakayık-ı Vekâyi,n). **İktisat**, iki tarafa da meyletmeyerek ortada vûku bulmaktır (Diyojenden makale).

27.Mübalâğa-i makbule: Nâbi, Sürûrî, Nef'î, Nâilî-i Kadîm, Hevaî

28.İstitrâd: Öncenin zikri ile sonrakini vermek kasdedilmeyecek kelâmda bir mânâdan diğer mânâya geçmektir (Akif Paşa-Tabsıra).

29.Hüsn-i talil: Seyid Vehbi, Râgıp Paşa, Hüsnü, Rahmi

30.Tecâhül-i ârif: Hüsnü, Nef'î, Mahmud Hüdaî, Fuzulî(n)

31.Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zem: Nâbi, Hüsnü

32.Tekidü'z-zem bimâ-yüşbihü'l-medh: Âli, Nâilî-i Cedîd

33.İrsal-i mesel: Nâbi, Sâmi, Râgıp Paşa, İzzet Ali Paşa, Râşid, Hevâî

34.Tensik-i sıfat: Ganizâde, Fuzulî(n)

35.Cem': Hâletî, Nef'î

36.Tefrik: Baki, Fuzulî, Nef'î

37.Taksim: Fuzulî(n)

38.Cem' maa't-tefrik: Hüsnü

39.Cem' maa't-taksim: Seyid Vehbi, Hüsnü

40.Cem' maa'-tefrik ve't taksim: Hüsnü

41.İktibas: Veysî, Sultan Selim-i evvel, Okçuzâde, Namık Kemal(n), Mevlâna Ahmet, Sâbit, İzârî, Neylî, Sultan Cem

42.Tazmin: Atâî, Hüsnü, İzzet Ali Paşa, Nef'î, Akif Paşa(n), Yusuf Kâmil Paşa(n)

43.Telmih: Sâbit

44.Akd ü hal

45.Ahz ü sirka: Emrî, Müstakimzâde, Molla Câmi, Sultan Cem, Hâletî, Afitabî, Seyid Vehbi, Râgıp Paşa, Râtib Ahmet Paşa, Nâbi, Sultan Ahmet, Sultan Mustafa, Mîr İzzet

46.Elgaz: Mir'at(n), Reşid Çelebi, Nâbi, Kâmi

47.Muamma: Ebced hesabı, kalb ve tashîf san'atları ile bir şahsın ismini işaret etmektir. Kâmi, Nâbi'nin beyitleri.

Paşa, kitabının sonunda **şiir** bahsini ele alır ve şiiri şu şekilde tarif eder: "Kuvve-i mütehayyile ve mütefekkire ile mevzûn olan kelâmdır." Şiirin konusu düzgün söyleme ve beyan olup iktisabının herkese bir dereceye kadar lâzım olduğunu belirtir. Şâir, gerek tabii ilhamlarını teşhirde gerek sonradan kazandığı fikirleri, hisleri süslü bir şekilde anlatmada mazmunları kullanarak hisleri harekete geçirir. Fakat en geniş hayaller bile sahibini şâir kılamaz; gerçek şâirin ruhunun yüksek ve ilahî cezbelerle dolu olup bunların da onu mülhemâta sevk ettiği belirtilir. Hayaller ve ilhamlar şiirin tabiatıdır. Hayaller, nefsânîdir ki şâirlerde en fazla bulunandır. İlhamlar, ilahîdir ki yalnız hakikî şâirlerde bulunur. İlhamlar, hakikat ve tabiatın tercümanı olduğundan aklın, bunda "müstakim" ve zevk-i selimin de "müstefid" olacağı söylenir. Paşa daha sonra kafiye, vezin ve bahirler hakkında klâsik edebiyat anlayışıyla bilgi verir.

Netice olarak Süleyman Paşa'nın bu kitabı ile birlikte ilk defa Avrupa rhétorique'inden üslûp(style), terkip(composition), fesahat ve hitabet(éloquence) gibi konuları edebiyatımızda görürüz. Paşa, eserinde doğu kaynaklarından faydalansa da batılı anlayış ile klâsik anlayışı beraber götürür. Ayrıca eserdeki örneklerin bolluğu ve nesir misâllerine geniş ölçüde yer verilmesi de bu kitabın edebiyat bilgileri sahasında önemli bir mesafeyi kat ettiğini gösterir. Ayrıca Mebâni'l-İnşâ, edebî san'at kadrosu bakımından da oldukça zengin bir kitaptır.

Ahmet Cevdet Paşa, **Belâgat-ı Osmaniyye(1881)** kitabında medenî milletlerin dillerinin kaidelerini tespit ettiklerini, buna en çok itibar edenlerin Araplar olduğunu, onların sarf ve nahiv ilmini tedvin edip geliştirdiklerini belirttikten sonra Arapçaya nisbetle Farsça'nın kaidelerinin daha dar olduğunu söyler. Paşa bu bilgiyi Türkçe için bu dillerin lüzumu dolayısıyla verir. Kavâid-i Osmaniyye[6]'nin sonunda vaat ettiği belâgat kitabını yazmaya şimdi fırsat bulduğuna dikkati çeker. Bilindiği gibi Cevdet Paşa, şartların adamıdır. Dilin doğru yazılma yollarını gösteren Kavâid-i Osmaniyye'den sonra güzel yazma yollarını gösteren belâgat konusunu ele almıştır.

[6] Bu kitap tezimizin Türk Dili bölümünde söz konusu edilmiştir.

Yazar, Arapların belâgat ilmini adlandırmalarını söz konusu eder ve bu çerçevede ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî, ilm-i belâgat üzerinde durur; ulûm-ı edebiyyeyi sıralar.

Mukaddimede fesahat ve belâgat kavramına tekrar dönen Paşa fesahatı 1.Kelimenin fesahatı 2.Kelâmın fesahatı diye ikiye ayırır.

1.Kelimenin fesahatını kelimenin tenâfür-i hurûftan, garabetten ve kıyasa muhalefetten sâlim olmasıdır; diye tarif eden Paşa, bunların her birini ayrı ayrı ele alır.

Tenâfür-i hurûf, kelimenin söylenişini zorlaştıran bir keyfiyettir. İstatistik, işsiz, güçsüz gibi.

Garâbet, kelimenin vahşi yani kullanışına alışık olunmaması ve mânâsının açık bulunmamasıdır. Ateş veya nâr yerine kullanılmaktan düşmüş od, Allah yerine Çalab kelimelerinin kullanılması gibi.

Kıyasa muhalafet, kelimenin Türkçe kaideye ve ediplerin söylenişlerine aykırı kullanılmasıdır. Yazamaz yerine yazabilmez denilmesi gibi.

2.Kelâmın fesahatı, kelimeler fasih olmakla beraber ifadenin tenâfür-i kelimattan, za'f-ı teliften ve takidden berî olmasıdır.

Tenâfür-i kelimat, peşpeşe gelen kelimelerin söylenmesinin zorluğudur. Aşçı aş pişmiş mi? gibi. Cevdet Paşa burada sahibi belli olmayan bir beyitle Surûrî'nin bir mısraını kaydeder: "Kara kuru karı aldı Numan"

Paşa, bazı Arap bilginlerinin tenâfür-i hurûfun bir başka sebebi olarak tetâbu-ı izafatı gösterdiklerini nakleder ve dilimizde üç kelimeden fazla kelimenin peşpeşe birbirine muzâf kılınmasının tetâbu-ı izafat olduğunu söyler. "Filânın konağının kapısının kilidi" ibaresinden sonra Hadikatü's-Süeda'dan bir örnek alır.

Za'f-ı telif, kelimelerin terkibinin dilbilgisine ve ediplerin kullanışına aykırı olmasıdır. Önce söylenecek kelimelerin sonra söylenmesi veya tam tersinin

yapılması kelimelerin ifadesini bozabilir. "Pazara gittim" denilecek yerde "gittim pazara" demek gibi. Bununla ilgili olarak Nergisî'den, Şefiknâme'den, Ziya Paşa'dan, Tasvir-i Efkâr'dan nesir örnekleri verir. Şâiri belli olmayan bir beyit de alır.

Şiirde kelimelerin sıralarının değiştirilmesi sıkça görülür. Fakat bu düzenleme ile ifade anlaşılmaz ki buna takid denir. Takid iki kısımdır. 1.Takid-i lâfzî kelimelerin düzenindeki bozukluktan başka ifadenin istenileni anlatamamasıdır. "Seni gördükde pek ziyade memnun oluyorum" denilecek yerde "Pek ziyade seni gördükde memnun oluyorum" denilmesi gibi. "Ziyade" kelimesi "memnun oluyorum" fiilinin zarfı olduğu halde onun yanında kullanılmayıp tümleci olan "gördükde" zarf fiilinin öncesinde kullanılarak kelime tekrarı yapılmıştır. Şâiri belli olmayan bir beyit ile Fehim Efendi'nin bir beyti örnek olarak gösterilir. 2.Takid-i mânevî, ifadede denmek istenilen mânâdan yani hakikî mânâdan mecazî mânâya intikalinin güç olmasıdır.

"Dergah-i lutfuna gelmem zira

Seni her dem görebilmek dilerim"

beytinde sevgilinin dergâhına gelmek, orada bulunmamayı gerektirdiğinden, gelmeyi engelleyen daima orada bulunmak mânâsı ifade edilmiştir. Yani "Senin dergâhından ayrılmam, zira isterim ki daima seni görebileyim" demek olur; lâkin oraya gelmeyi engellemekten orada bulunmamayı engellemek yani "Daima orada bulunmak" mânâsına intikal etmek zordur. Şâiri belli olmayan iki beyit daha örnek verilir.

Tenâfür-i hurûf ve kelimat zevk ve his ile bilinir. Garâbette lügat ilmine, kıyasa muhalefette sarf ilmine, za'f-ı telif ile takid-i lâfzî nahiv ilmine ihtiyaç vardır. Takid-i mânevî ise meânî-yi mecaziyye ve kinayede bulunur. Bunlar ise ilm-i beyan ile anlaşılır.

Fasih bir mütekellim önce maksadını verecek fasih kelimeleri seçer; sonra birbiri ile şekil ve mânâ açısından ilgisi olan kelimeleri bir araya getirir. Birbiri ile ilgisi bulunmayan kelimeler fasih olsalar da bir araya geldiklerinde fesahati bozabilirler. Kelimeler birbiri ile ne kadar uyum içinde olursa kelimelerin selâseti o kadar fazla olur. Yazar, buradan hareketle selâset kavramına geçer. Ona göre selâset sözün, ifadenin akıcı olmasıdır. Kendi beyti ile beraber Fehim Efendi'nin şu beyti örnek verilir:

"Ale's-sabah cihan-ı halk kâr u bara gider

Belâ-keşân muhabbette kuy-ı yâre gider"

Burada "kuy-ı yâre" ibaresindeki iki y'nin birbirine yakın olması selâsete zarar verir.

Bazı Arap bilginlerine göre fasih kelimelerin ikiye ayrıldığını belirten yazar, bunu şöyle açıklar: 1.Elfâz-ı cezele, kalın ve ağır kelimelerdir; celâdet, hitabet, kaza, tiğ-i gadr gibi. Savaş, dövüş, tehdid gibi ifadelere yakışır. 2.Elfâz-ı rakika, lâtif, hoş, nazik ve yumuşak kelimelerdir; zülf-i semen-bû, serv-i naz, mah-sima gibi. Hayal, ödüllendirme, sevinme gibi makamlara yakışır. Yazar bunu şahsiyetlere kadar indirger. Birinci grupta olanların "metin kasideler", ikinci grupta olanların "lâtif gazeller" yazacaklarını belirtir. Kur'an-ı Kerim'de hem elfâz-ı cezele hem de elfâz-ı rakika vardır.

Kelâm-ı metin, elfâz-ı cezeleden oluşur. Kelimeler birbirine kalıptan dökme gibi bağlı ve uygundur. Nef'î(ş)

Kelâm-ı lâtif, elfâz-ı rakikadan yapılır; mânâsı kolay anlaşılır. Figânî(ş)

Selâset, cezâlet, rikkat, metânet, letâfet ifadeyi muhtelif derecelerde gösterir. Fehim Efendi'nin bir beyti ile Agâh'ın bir beyti bunlara örnek verilir.

Paşa, kelâmın belâgatını muktezâ-yı hale mutabakattır diye tarif eder ve fesahatı şart koşar. Fesahati bulunmayan kelâmda belâgat de bulunmaz, denir. Akaid-

i diniyye dersi veren bir hoca "İnsan öldükten sonra dirilecektir" dediğinde öğrencilerin zihinlerinde soru oluşabilir. Fakat "İnsan öldükten sonra elbette dirilecektir" dediğinde "elbette" tekidiyle soru işaretine yer bırakmayarak hale uygun söz söylemiş olur.

Mütekellimin belâgatı ise yazarın konuşanın belîğ söze muktedir olmasıdır. Cevdet Paşa bu noktada yani belirli kavramları ve fesahatı verdikten sonra meânî, beyan kavramlarını açıklar. Bunlar ileride ayrı bahislerde söz konusu edilecektir.

Cevdet Paşa, lâhika başlığını koyduğu kısımda kelâm ile ilgili bazı kavramları açıklar. Önce kelâmı "bir nisbet-i tammeye delâlet eden cümledir" diye tarif eder; sonra müsned, müsnedünileyh, haber, cümle-i haberiyye, cümle-i inşâiyye, vb. kavramlarının açıklanmasına geçer. Ayrıca bu kavramların mantık ve düşünce ile ilgili olan yönlerine değinir.

Lâhikanın sonunda kitabın üç bâbdan oluştuğu ilk bâbda kelâmın hale göre ifadesinin anlatıldığı, ikinci bâbda teşbih, mecaz, kinayeden bahsedildiği, üçüncü bâbda sanayi-i bedîyi tarif edilği belirtilir.

İlk bâb ilm-i meânîye tahsis edilmiştir. Mukaddimede önce terkib ele alınır. Terkip, nâkıs ve tam diye ikiye ayrılır. Terkib-i nâkıs zarf tümleci, isim tamlaması veya sıfat tamlamasıdır. Terkib-i tam cümle veya kelâmdır. Her kelâm cümle, fakat her cümle kelâm değildir. Fuzulî'nin "O mâhiler ki derya içredir, deryayı bilmezler" mısraı iki cümleyi içeren kelâmdır. Kelâm, umde ve fazla diye ikiye ayrılır. Müsnedünileyh ile müsned umdedir. Onların muzâfunileyh ve muzâf gibi kayıtları ile mütemmimat-ı cümle de fazladır. Kelâmın içerdiği isnad da haber ve -inşâ kısımlarına ayrılır. Kelimeler gibi cümleler de birbirleriyle bağlanırlar. Müsnedünileyh, müsned, mütemmimat-ı cümle,atıf ve rabt ele alınır.

Birinci fasılda müsnedünileyhin ahvali anlatılır. Müsnedden önce gelir; bazen kaldırılabilir. "Filân adam nasıldır?" sorusuna "İyidir" cevabını vermek, meçhul fiillerin fâili olması, nisbî ve fiilî zamirlerin kullanılması gibi. Müsnedünileyhin saygı, tebrik, hoşlanma, itina gibi durumlarda zikri gerekebilir. "Yavuz Sultan Selim

kimdir?" sorusuna "Yavuz Sultan Selim birinci Halife-i Osmaniyyedir" veya "İşte ben geldim"denilmesi gibi ki burada vurgu yapılmış olur.

Müsnedünileyhin tarif ve tenkirinde marife ve nekre olması anlatılır. Müsnedünileyh özel isim, şahıs zamirleri olduğunda ve işaret isimleri ile birlikte kullanıldığında marifedir. Zaten müsnedünileyhte asıl olan marife olmaktır. "Filân efendi geldi" gibi. Ayrıca cins ismin başına "o, mahud" kelimeleri getirilip marife ile tamlama yapılır; "Filân efendinin hazinedarı" gibi. Anlatan ile dinleyen arasında malum olan konu ile ilgili olarak "o" kelimesi, ismin başına getirilerek de marife yapılır. Nekre yapmak için cins isim tek başına olup başına "bir" kelimesi getirilir; "Bugün bir efendi geldi" gibi. Bir ismin bazı kısımlarını belirtmek için önüne edat getirildiğinde "Bazı nâs nâkıs olur" gibi veya ismin istigrak durumunda[7]da nekre yapılır. Cins isim, nekre ile tamlama yaptığında "Bir efendinin hazinedârı" gibi, genel bir durum belirten isimlerle kullanıldığında "İnsan yer, içer" gibi nekre yapılır.

Müsnedünileyhin tavsifi yapılırken izahı "tûl, arz ve umku olan cisim", medhi "dirayetli zât", zemmi "câhil herif", acıması "biçâre adam" gibi gösterilir. Ayrıca müsnedünileyh sıfat-ı zâtî, sıfat-ı sebebî "yüzü kara olan kimse", zamir-i vasfî "evdeki pazar çarşıya uymaz", fer'-i fiil "mektubu yazan", sıla sigası "bildiğim zât", sıfat tamlaması "bir şâhid-i âdil" olarak kullanımları ve ilgi zamiri "o mâhiler ki derya içredir deryayı bilmezler", belirsiz zamir "o", edat-ı tenkir "bir", edat-ı tafdil "daha", edat-ı mübalâğa "pek" ile beraber kullanımları da verilir.

Müsnedünileyh bazen tekid olur. "Bu setreyi filân terzi dikti", "Filân terzi kendi dikti" veya "Biraderiniz Ali Efendi geldi"gibi.

Bazen saygı için veya fermanlarda "ben" yerine "biz" kullanılır.

Tecridde yani kendi kendine hitapta müsnedünileyhin kullanılması verilir. Fehim'in şu beyti örnektir:

---

[7] Yazar çok defa yaptığı gibi burada bir parantez açararak "istigrâk"ı açıklar: istigrak iki kısımdır; İstigrak-ı hakikî, anlatılanın bütününü içerir; "Herkes kendi faidesini arar" gibi. İstigrak-ı örfî, anlatılanı tek tek kasdeder; "Her bir kuyumcu bu elması gördü" gibi.

"Hâhişin vardır kabâ-yı câh u ikbale Fehim

Ben seni tahkir için giydim mülâyemet cübbesini"

Tevâzu için kullanılan "bendeniz, dâiniz, bu fakir, bu abd-ı âciz" gibi kelimelerin, müsnedünileyh yerine kullanılması da anlatılır.

Üslûb-ı kelâm; mütekellim, muhatab ve gâib olarak üçtür. Bir üslûp üzere cümle söylerken diğer bir üslûba geçmeye iltifat denir. "Ben size çok nasihat ettim, dinlemediniz" dedikten sonra "Siz bu fakirin kadrini sonra anlarsınız" demek gibi.

Bir istitrâd yapan Paşa, hâlin gereğine uygun olmayarak sözü kullanmak müsnedünileyhin kullanımlarının dışında kalabilir, der ve şöyle devam eder: Sözü amacının dışında kullanmak "Bak ben sana neler edeceğim" gibi. Soruya uygun cevap vermeyip de haline uygun cevap vermektir. Sıkı perhiz üzere bulunan hastanın "Patlıcanı sade yağ ile mi pişirtmeli? Yoksa zeytin yağla mı?" sorusuna cevap olarak "Bugün sade suya çorba içiniz de yarın bakalım et suyu ile pişmiş çorba içebilir misiniz?" verilmesi gibi.

Kalb, cümlenin ögelerinden birini, diğerinin yerine koymaya denir. Kalb de müsnedünileyhin kullanımlarının dışındadır. "Suyu ata gösterdim" denecek yerde "Atı suya gösterdim" demek gibi. Ahmet Cevdet Paşa'nın dört beyti, Nergisî'nin bir beyti ve bir nesri, şâiri belli olmayan iki beyit müsnedünileyhin ahvaline örnek olarak verilir.

İkinci fasılda müsnedin ahvâli anlatılır. Öncelikle müsnedin cümlede kaldırılması ele alınır. "Bu mektubu kim yazdı?" sorusuna cevap olarak "Ali Efendi" verilmesi gibi. Bazı durumlarda ise müsnedin zikri gerekebilir. Güzel yazı yazan küçük bir çocuğun yazısını görüp de "Bunu kim yazdı" diye sorulduğunda "Bir çocuk" demek yeterli iken yaşına göre güzel yazmasının verdiği hayretle "İşte bu çocuk yazdı" denir.

Müsnedin de tarif ve tenkiri vardır. Müsnedin tarifinde onun tamlama, sıfat, özel isim şeklinde kullanılarak marife olması gösterilir. "Filân efendi mahkeme kâtibidir. Pek sevdiğim bir zâttır" gibi. Müsnedin tenkirinde de edat-ı tenkir ile kullanılarak nekre olması gösterilir. "Bu kalemtıraşı yapan bir adamdır" gibi.

Müsned de "kendi" kelimesi ile tekid yapılır. "Buna sebeb odur" denilecek yerde "Sebep odur" demek gibi. Bedel olarak da kullanılır. "O gelen biraderiniz Ali Efendi'dir" gibi.

Müsned ayrıca isim "Filân âlimdir" veya çekimli fiil "Kaleme gideceğim" olur. Müsnedünileyh ve müsnedin teklik-çokluk açısından uyumu ile saygı, hitap, tevâzu durumlarındaki farklı kullamınları da anlatılır.

Zarflar, müsnedle ilgili ve müsnedünileyh marife olursa mevcut veya vâki gibi bir fiil olur; buna da zarf-ı müstekır denir. "Hasan Efendi konaktadır veya değildir" gibi. Müsnedünileyh nekre olursa zarfın nitelediği fiil "var" veya "yok"tur. "Konakta bir adam vardır" gibi. Ahmet Cevdet Paşa'nın üç beyti, şâiri belli olmayan iki beyit, Nef'î'nin bir beyti müsnedin kullanımı ile ilgili örnek olarak verilir.

Üçüncü fasıldaki mütemmimat-ı cümle daha önce dil bahsinde gördüğümüz gibi hal, temyiz ve müteallikat-ı fiil bölümleri ile işlenir. Müteallikat-ı fiilin cümlede kaldırılmasına örnekler verilir. "Sen Bağdat'a gittin mi?" sorusuna "Bağdat'a gittim" denecek yerde sadece "gittim" denmesi gibi. Müteallikat-ı fiilin müsnedünileyhe göre cümle içinde önce veya sonra gelmesi anlatılır. "Filân efendi dün buraya geldi" veya "Dün buraya filân efendi geldi" gibi. Mefûlünbihin(belirtili nesne), mefûlünileyhin(dolaylı tümleç), edat-ı kasrın(ancak) cümle içindeki kullanımları da gösterilir. Müteallikat-ı fiil de takid ve bedel şeklinde kullanılır. "Biraderiniz filân efendiyi İstanbul'da Şehzadebaşı'nda gördüm" gibi. Müteallikat-ı fiil fiilden önce gelmesine rağmen bazı itina ve şaşkın durumlarda sonra gelebilir. "Şaşarım senin aklına" gibi. Ahmet Cevdet Paşa'nın iki beyti ile şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

Tetimme kısmında şart ve ceza cümlelerinin ikisinin Müteallikat-ı fiilin birlikte bir kelâm olduğu ve kullanımları dil bahsimizde anlatıldığı gibidir. Şâiri belli olmayan bir beyit ile Nef'î'nin bir beyti örnek verilir.

Teznîb kısmında müteallikat-ı fiilin edatlarla kullanımı verilir. "Üsküdar'a gitti; başka yere gitmedi" gibi.

Ayrıca müsnedünileyhin kasr(bir mevsufu bir sıfata veya bir sıfatı bir mevsufa tahsis etmektir) ile kullanımı da verilir. "Filân efendi kâtiptir; bu hokka gümüştür" gibi. Kasr, hakikî veya izafîdir.

Kasr-ı hakikî, asılda tek bir hakikati belirtir. "Bu yolda şâir ancak filândır" gibi.

Kasr-ı izafî üç kısımdır. 1.Kasr-ı ifrâd, iki şeyin aynı olmadığını belirtir. Birisinin hem kâtip hem şâir olduğuna inanan birine "O zât ancak şâirdir" demek gibi.

2.Kasr-ı kalb, muhatabın hükmünün aksini olduğunu belirtmektir. Hokkanın gümüş olduğuna inanan kimseye "Bu hokka fâğfurdur; gümüş değildir" demek gibi.

3.Kasr-ı tayin, muhatabın tereddüt etmesidir. Hokkanın neden yapıldığını bilemeyen birisine "Bu hokka fâğfurdur; gümüş değildir" demek gibi. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir beyti örnek verilir.

Dördüncü fasılda isnad-ı haberî anlatılır. Edat-ı haberin(-DIr) mazi-yi naklî, müstakbel ve fiil-i vücûbî ile kullanımı, edat-ı haber olmadığında da var-yok kullanımı gösterilir.

İsnad-ı haberî bir mefhumun diğer bir mefhuma göre gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesidir. Bundan maksat muhataba malumu olmadığı bir hükmü haber vermek(faide-i haber) veya bildiğini bildirmek(lâzım-ı faide-i haber)tir. Hocanın mektepte olup olmadığını bilmeyen öğrenciye "Hoca mekteptedir" veya "değildir"diye haber verenin maksadı faide-i haberdir. Zaten zengin olduğu bilinen muhataba "Sen zenginsin" demek lâzım-ı faide-i haberdir. Edat-ı haber bazen tekid

olarak da kullanılır. "Hakkınız var, hakkınız var" gibi. Ayrıca "elbette, şüphesiz, muhakkak" gibi tekid kelimeleri ile "â, e, ya" gibi harfler de kelimelerin sonuna getirilerek tekid yapılır. "O senin dostundur â!" gibi.

Muhatabın haline göre kelâm üç şekilde söylenir. Tekid kullanmayarak yani ibtidaî, tekidden yararlanarak yani talebî(O zâlimlerin lakırdısını etme! Onlar cezaya müstahaktır) ve tekidi gerektiren yani inkarî(ölümü düşünmeyenler için inkâr edilemeyen bir gerçek olarak "Elbette ölüm vardır" denmesi gibi) kelâmlar yapılır. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir beyti ile şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

Beşinci fasılda inşâ anlatılır. **İnşâ**, inşâ-i talebî ve inşâ-i gayr-ı talebî(inşâ-i îkâî) diye iki kısımdır.

İnşâ-i talebî temenni, istifham, emir, nehiy, nidadır.

İnşâ-i gayr-ı talebî terecci, taaccüb, medh, zemm, siga-i akd gibi inşâ mânâsına nakl olunan haberlerdir.

Temenni, arzu etmek mânâsındadır ve "ne olaydı, olsa, keşke" gibi ifadeler kullanılır; "Keşki vaktiyle derse çalışaydım". Temenni bazen terecciye dönüşebilr; "Bu vapur ile gelse de bu düğüne yetişse" gibi veya terecci temenniye dönüşebilir; "İnşâallah ben de Hind'e gidip de sizi ziyaret ederim."

Terecci, ummak mânâsındadır ve "umarım ki, ola ki, memûl ki, şayet ki, İnşâallah, belki" gibi ifadeler kullanılır. "Memûl ki yarın bu hasta ifâkat bula" gibi de örnek verilir.

Terekküb ve intizar olunan şey eğer bir emr-i mahfûf mekruh ise işfâk denir; inşâ-i îkâî kabilindendir. "Korkarım ki" veya "Havfim budur ki bu hasta yarın fevt oluyor" şeklinde de kullanılır.

İstifhamda "mı" soru eki ve "kim, ne, kaç, kaçan(haçan), kanı(hani), kangı(hangi)", soru kelimeleri ele alınır. Fuzulî'nin bir beyti ile Ahmet Cevdet Paşa'nın bir beyti örnek verilir.

Taaccübde "ne acayip", medh için "ne güzel", ihtar için "nereye gidiyorsun" gibi ifadeler kullanılır. Şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

Emr-i alâ vechü'l-istilâ bir işin işlenmesini talep etmektir. Meselâ bir adamın hizmetçisine "Seyise söyle atı eğerlesin" demesi gibi, "söyle" emr-i hâzır, "eğerlesin" emr-i gâibtir. Emir sigalarının talep için kullanılmasına niyaz ve istidâ da denir. Mütekellimin kendinden büyük zâta "lutf ediniz, inâyet buyurunuz" demesi gibi. Emrin iltimas "Yarın erkence teşrif ediniz de musâhabet edelim", tehdid "Dilediğin gibi yap! Sonra görürüsün" gibi mânâlarda da kullanımı gösterilir.

Nida, harf-i nida ile muhatabın teveccüh ve ikbalini talep etmektir; "â, hey, ey, â zavallı" gibi. Tahassür, teessüf, tahayyür gibi mânâlar kasd olunur. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir beyti örnek verilir.

Ayrıca "siga-i akd, şehâdet, yemin, Subhanallah, Maazallah, Allaha sığındık" ifadeleri de inşâ-i îkâîdir yani hali ihbardan çok özel bir amacı ifade etmektir.

Altıncı fasıl **atıf ve rabta** dâirdir. "Ve" bağlacının müsnedünileyh ve müsnedlerle kullanımı gösterilir. Yalnız "ve" bağlacı kullanılırken cihet-i câmiaya dikkat edilmesi gerektiği söylenir. "Halit ve Macit geldi", "Filân efendi geldi ve gitti" gibi.

Cihet-i câmia matûf ile matûfunileyhi zihinde bir araya getirecek bir alâka ve ilişkidir; tezâyüf, temâsül, şibh-i temâsül, tezad, şibh-i tezad, tekârün fi'l-hayal kısımlarına ayrılır. Meselâ az ile çok arasında tezâyüf vardır; birinin hatırlanması diğerinin hatırlanmasına sebep olur. "Zühre" ile "müşteri" arasında temâsül vardır; birbirine benzer yıldızlar olup ikisine birden "sa'deyn" denir. Beyaz ile sufret birbirine benzer renkler ise de aralarında temâsüle benzer bir ilişki vardır. Şems ile kamer arasında da şibh-i temâsül vardır. Beyaz ile sevâd arasında ise tezad ve arz ve sema arasında tezada benzer tekâbül vardır. Tekârün-i hayalîde ise sebepleri çeşitlidir; haller ve sayıların ihtilâfıyla çeşitli olur. Meselâ kâtibe göre kâğıt, kalem ve kalemtıraş arasında cihet-i câmia-i hayaliyye vardır. Bunlardan biri söylense diğeri kâtibin hatırına gelir; fakat berberin hatırına gelmez. Şâiri belli olmayan bir

beyit de örnek verilir. Ayrıca kelimeler gibi cümleler için de "ve" bağlacının kullanıldığı belirtilir.

Cümlelerin atfına "vasl", atıfsız söylenmelerine "fasl" denilir. Birbirine vasl olunan cümlelerde de cihet-i câmia olmalıdır. Müsnedünileyhlerin, müsnedlerin veya kayıtlarından birer kaydın ittihadı da iki cümle arasında cihet-i câmia olur. Meselâ "Nâzır efendinin kethüdâsı kâtiptir ve reis efendinin kethüdası şâirdir" gibi. Cümleler ne şekilde vasl veya fasl yapılır sorusuna ise şu şekilde cevap verilir: Eğer ikinci cümlenin ilk cümleye teşriki istenilmez ise fasl olur. "Müdür efendi demiş ki talebe saat beşte mektebe gelmelidir. Hoca efendi bu tenbihi beğenmiyor." gibi. Eğer cümleler arasında cihet-i câmia bulunursa ikinci cümle vasl olunur. "Güneş battı ve ay parladı" gibi. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir beyti örnek verilir. Bazen bir kaç cümleden oluşan bir fıkra ile diğer bir fıkra bağlanabilir; buna atfü'l-kıssa alel-kıssa" denir ve iki kıssa arasında cihet-i câmia aranır.

"Ve" bağlacının dışında hem, dahi, ya, yahut, siga-i atfiyye(-Up), yoksa, belki, hatta, imdi, lâkin, ama, elhâsıl, zira, çünkü, ancak, ki, şöyle ki, öyle ise olduğundan, olduğuna binaen, bu sebepten nâşi, diye, vb. gibi bağlaç görevi gören kelimeler de örnekleriyle anlatılır. Ahmet Cevdet Paşa'nın üç beyti, şâiri belli olmayan bir beyit ile bir mısradan, Kısâs-ı enbiyâdan örnekler verilir.

Yedinci fasıl **icâz ve ıtnâb** hakkındadır. Maksadın mânâsını bilinen ibareden az olarak eda eylemek icâz, ondan daha fazla ibare ile söylemek ıtnâbdır. Bilinen ibareler ile insanların işlerinde ve konuşmalarında kullandıkları âdi ibareler kasdedilir; muktezâ-yı hale uygun olmayabilirler.

Muhatabın haline uygun bilinen ibareye müsâvî elfâz ile ifade ederse muktezâ-yı hale uygun olacağı cihetiyle belîğ olur ve **müsâvât** denilir.

Bir ibare söylenildiğinde eğer ibare asıl mânâyı ifade etmede yeterli ise icaz denildiği belirtilir; eğer yeterli değilse ihtisâr-ı muhil denildiği ve beğenilmediği söylenir. Şâiri belli olmayan bir beyit de örnek verilir. Eğer ibarenin fazlası faydasız ise tatvîl denilir; bu da makbul değildir.

İcaz ya bilâ hazf olup **icaz-ı kasr** olur "Kassâsta hayat vardır" gibi veya **icaz-ı hazf** olur; "Filân karye ahâlisinden sor!" denilecek yerde "Filân karyeden sor" demek gibi. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir mısraı örnek verilir.

Itnâbda daima bir nükte aranır. "İnsan kocadıkça iki hasleti tazelenir. "Biri hırs, diğeri tûl-ı emeldir" Bazen maksadın mânâsını tekrîr ve tekid için bir kaydın ilâvesiyle olur ve buna tetmîm denir. "Gözümle gördüm. Beyefendi misafirini en ziyade sevdiği ata bindirdi" gibi. Bazen bir cümleyi tekid için onun mânâsını içine alan bir cümle eklenir ve buna tezyîl denir. "Onlar belâlarını buldular. İnsan ettiğinin cezasını çeker" gibi. Cümle-i muterize de ıtnâb makamındadır.

İkinci bâb **ilm-i beyana** dâirdir. Öncelikle hakikatin tarifi verilir. Paşa, hakikati, asıl mânâsında kullanılan kelime diye tanımlar. Bir çok mânâsı olan kelimeye de **lâfz-ı müşterek** der. Meselâ göz kelimesinin insan gözü, su menbaı gibi mânâlara gelmesi gibi. Bir lügat mânâsından bir münasebete dayanan bir mânâ-yı şer'îye veya örfîye nakl ile elde edilen kelimeye **menkul** denilir ki hem hakikat hem de mecaz yönleri vardır. Meselâ "salât" kelimesinin lügat mânâsı "dua" olduğu halde şer'î ıstılâhta "namaz" mânâsındadır. Yani lügat mânâsı itibariyle hakikat, şer'î mânâsı itibariyle mecaz olur. Münasebet gözetilmeyerek bir mânâdan diğer bir mânâya nakledilen kelimeye **mürtecil** denilir ve hangi mânâda kullanılırsa kullanılsın hakikat olur. Çocuklara verilen isimler gibi.

Bir kelime verilmeyen bir alâkaya dayandırılarak verilen mânânın dışındaki bir mânâda kullanıldığında eğer kendisine verilen mânânın iradesine mâni karine bulunmazsa kinaye denilir. Karine-i mânia bulunursa mecaz denilir. Bazen mukayyed olarak **mecaz-ı lügâvî** de denilir; mecaz-ı aklî zıddı olur. Görülüyor ki Paşamız "turuk-ı ifade"de öncelikle kelimenin anlamı üzerinde durur.

İlm-i beyanın birinci faslında **mecaz-ı aklî** ele alınır. Mecaz-ı aklî isnadda mecaz demektir. Mecaz ve kinayenin hakikatten, istiâreden ve teşbihten daha belîğ bulunduğu belirtilir.

Mecaz-ı aklî bir fiilî kendisine yani mütekellimin kendisindeki ilişkiye isnad etmeyip de başka bir ilişkiye isnad etmektir. Fiile fâili ilişkili olduğu gibi zaman, yer

ve sebebi de ilişkili olur. Bunların fiile yakınlığı da fâil ile iştiraklerindeki mecaz-ı akliyyenin alâkasıdır. Meselâ mütedeyyin bir kimsenin "Mevsim-i bahar otları isbat eyledi" demesi gibi. Zira onun indinde otları yetiştiren Allahtır. Fakat bu sözü bir dehri söylemiş olsa mecaz değil hakikat olur. Mecaz-ı akliyyenin ya iki tarafı hakikat "Mevsim-i bahar otları isbat eyledi" gibi ya da ikisi de mecaz-ı lügavî "Zamanın nevcivanlığı yeri ihya eyledi" gibi veya biri hakikat diğeri mecaz-ı lügavî "Mevsim-i bahar yeri ihya etti" gibi olur.

Paşa yaptığı ekte muzâfın kaldırılarak onun yerine muzâfunileyh kullanıldığında mecaz-ı hazfî olduğunu belirtir. Bir şeyi öğrenmek için "Ehl-i karyeden sor" denilecek yerde "Karyeden sor" demek gibi.

İkinci fasıl **mecaz-ı mürsel** hakkındadır. Kendisine verilen mânânın iradesine engel karine olduğu halde benzerlikten başka bir "alâka"ya dayanan verilen mânânın dışında kullanılan kelimedir. Yazar, hakikî mânâdan önce mecazî mânâya zihnin intikalini "alâka" yani münasebet diye adlandırır ve en çok kullanılan "alâka"ları şöyle sıralar:

1.Âliyet, hakikat manâsının mecaz mânâsına âlet olmasıdır; "lisân" kelimesinin lügat mânâsında kullanılması gibi.

2.Mazhariyyet, hakikî mânânın mecazî mânâya çıkış yeri olmasıdır; "Senin kolun uzundur" cümlesinde kolun kudret mânâsında kullanılması gibi.

3.Hulûl, hakikî ve mecaz mânâlarından birinin ötekine yer olmasıdır; "Mangalı yak" denildiğinde içindeki kömürün kasdedilmesi gibi.

4.Sebebiyyet, hakikî ve mecaz mânâlarından birinin diğerine sebep olmasıdır; "Bereket yağıyor" denildiğinde yağmurun kasdedilmesi gibi.

5.Cüz'iyyet, hakikat ve mecaz mânâlarından biri diğerinin cüz'ü olmasıdır; "Tırnağı kesdim" denildiğinde vücudun bir cüz'ü kasdedilir.

6.Umum, hakikat ve mecaz mânâlarından birinin diğerinden daha umumî olmasıdır; Ata "hayvan" demek gibi.

7.Itlâk, hakikat ve mecaz mânâlarından birinin mutlak, diğerinin mukayyed olmasıdır;

Âlem o âlem olmadığın şimdi anladım

Âlemde âdem olmadığın şimdi anladım

beytinde adamdan kâmil ve vefakâr adam anlaşıldığı gibi.

8.Kevniyyet, bir şeye eski halinin ismini vermektir; "Yetimlere mallarını veriniz ki sinn-i rüşde bâliğ oldular"

9.Evveliyyet, bir şeyi sonra alacağı isimle söylemektir; "Ateş yak" yani ateş olacak kömürü yak demek gibi.

Şâiri belli olmayan bir beyit de "alâka"lara örnek verilir.

Üçüncü fasıl **teşbih**ten bahseder. Bir şeye mezîd–i ihtisas ve telâkki olan nitelikte diğer şeyin benzerliğine işaret etmektir. Teşbihin müşebbeh ve müşebbehünbih diye iki tarafı vardır. İkisinin ortak olduları niteliğe vech-i teşbih ve vech-i şebeh denilir.

Erkân-ı teşbih dörttür: Müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh, edat-ı teşbih.

Teşbihte her iki tarafı da söylemek gerekir. Birisi gizli olursa istiâre olur. Vech-i şebeh söylenirse **teşbih-i mufassal**, söylenmezse **teşbih-i mücmel** olur ve mübalâğa kullanılır. "Zeyd şecaatte arslan gibidir" cümlesine göre "Zeyd arslan gibidir" cümlesi daha mübalâğalıdır. Vech-i şebehte tam ve eşher olan taraf müşebbehünbih kılınır. "Bahadır adamı arslana ve hücceti şemse teşbih" gibi. Bazen mübalâğa için özellikle emir kullanılır.

Müşebbehünbih kılınan tarafın tamlığı gizli olursa **teşbih-i maklub** denilir. "Arslanı bir bahadıra, şemsi hüccet-i bâhireye teşbih" gibi.

Tarafların, vech-i şebehte katılımı tahkikî veya tahyilî olur. Meselâ bir bahadır adam, şecaatte arslana teşbih edildiğinde onların şecatte iştirakleri tahkikî olur. Çünkü şecaat ikisinde de bulunur. Ama âşıkın bahtı siyahlıkta zülf-i yâre teşbih edildiğinde onların siyahlıkta iştirakleri tahyilî olur. Çünkü siyahlık müşebbehte yani bahtta bulunmayıp hayal üzeredir.

Vech-i şebeh bazen emr-i vâhid olur. Bir adamın cür'ette arslana ve ilmin hidayette nura teşbihi gibi.

Teşbihin tarafları bazen arka arkaya gelir. Müşebbehler birbirine ve müşebbehünbihler de ayrıca birbirine bağlı olarak arka arkaya söylenirse teşbih-i melfûf olur.

Hased-i kalb-i aduv lütf ile olmaz zâil
Sengde muzmer olan ateşe âb etmez eser

beytinde kalb-i aduv taşa, hased ateşe, lütuf suya benzetilir.

Müşebbehünbihin kendi, müşebbeh yanında olursa **teşbih-i mefrûk** denilir. "Yüzü güldü, saçı sünbül, gözü nergis, kaddi serv" gibi.

Yalnız müşebbeh arka arkaya getirilirse **teşbih-i tesviye** denilir. "Zülf-i yâr ile âşıkın halini "leyâlî"ye ve yârin dişleriyle âşıkın göz yaşlarını "leyâlî"ye teşbih" gibi.

Yalnız müşebbehünbih arka arkaya getirilirse **teşbih-i cem'** denilir. (ş?)

Teşbihten amacın da ekseriya müşebbehe ait olduğu ve bunun da müşebbehin halini beyan için kullanıldığı belirtilir. Teşbih edatları olarak da "gibi, güya, sanki, vs." verilir. Şâiri belli olmayan yirmibeş tane beyit ile Nef'î, Fuzulî ve Ahmet Cevdet Paşa'nın birer beyti örnek olarak gösterilir.

Dördüncü fasılda **istiâre** anlatılır. İstiâre, benzerlikle, karine-i mânia ile kendisine verilen mânânın dışında kullanılan kelimedir. Kullanan kimseye müsteîr,

müşebbehünbihe müsteâr ve mânâsına müsteârunminh, müşebbehin mânâsına müsteârunleh denilir.

İstiâre önce istiâre-i müfrede ve istiâre-i mürekkebe diye sınıflandırılır.

İstiâre-i müfrede ya istiâre-i musarraha veya istiâre-i mekniyye olur.

İstiâre-i musarraha müşebbehünbihe işaret eden, müşebbeh mânâsında kullanılan kelimedir; kendi içinde de asliyye ve teba'iyye kısımlarına ayrılır. Cins isimlerle isim hükmünde olan masdarlardan istiâre yapılırsa **istiâre-i asliyye** olur. Meselâ "Bugün hamamda bir arslan gördüm" cümlesindeki "arslan" kelimesinin "hamam"la cesaret için kullanılması gibi. Zât fiil, fer'-i fiil ve edat ile yapılan istiâreye ise **istiâre-i teba'iyye** denir. Yani asıl fiil istiâre-i asliyye olup ona uyan zât fiil ile fer'-i fiil istiâre-i teba'iyye olur. Edatların müteallikatında istiâre-i asliyye olup onlara uyan edatlar da istiâre-i teba'iyye olur. Meselâ "için" edat-ı ta'lildir ve mânâsı ta'lil ile ifade edilir. "Bu at uçuyor" denildiğinde atın seğirtmesi süratte kuşun uçmasına benzetilerek "uçmak" masdarı, "seğirtmek" mânâsında kullanılarak istiâre-i asliyye olur; "uçuyor" fiili, ise "seğirdiyor" mânâsında kullanılarak istiâre-i teba'iyye olur.

İstiâre-i mekniyyede ise bir şeyi zihinde diğer bir şeye benzetme ve erkân-ı teşbihten yalnız müşebbeh söylenip fakat müşebbehünbih gerektirdiklerinden birinin söylenmesiyle önce gizlenerek anlatılan benzetme işaret olunur. "Ölümün tırnakları filâna saplandı" gibi. Ölüm yırtıcı bir hayvana benzetilir ve istiâre-i mekniyye olur. Ölüme tırnak isbatı ise istiâre-i tahyiliyyedir. **İstiâre-i tahyiliyye** daima istiâre-i mekniyyenin karinesi olarak ondan ayrılmaz.

İstiârenin karinesinden başka müsteârunlehin veya müsteârın uzantısı olan bir şey söylenmezse **istiâre-i mutlaka** denilir. Yukarıda verilen istiâre örnekleri de istiâre-i mutlakadır.

Eğer müsteârunlehin uzantısı söylenirse **istiâre-i mücerrede** denilir. "Bugün kahvehanede müsellah bir arslan oturuyordu" gibi.

Eğer müsteârunminhin uzantısı söylenirse **istiâre-i müreşşaha** denilir. "Bir bahr-ı amîk ile mübâhase ettim" gibi.

İstiâre-i mürekkebe, bir heyet-i muterizeye işaret eden ibaredir. Teşbih-i temsilîye dayanan müşebbeh olan heyet-i muterize de kullanılır. Bunun vech-i şebehi de mürekkeb olduğundan istiâre-i temsiliyye denilir. Meselâ bir hususta tereddüd eden kimse hakkında "Bir adım ileri gidiyor, bir adım geri çekiliyor" demek gibi.

İstiâre-i temsiliyyenin kullanımı açık ve münteşir olursa "mesel" olur. "Ayağı yorganına göre uzat!" gibi.

Vech-i şebeh açısından istiâre iki kısma ayrılır. 1.Eğer vech-i şebeh belli olursa **istiâre-i âmmiyye** veya **istiâre-i mübtezele** denilir. "Recül-i şecaa" mânâsında kullanılan "arslan" gibi. 2.Eğer gizli olursa **istiâre-i hasiyye** veya **istiâre-i garîbe** denilir. Nedim'in

"Boydan hoş renkten pâkizedir nazik tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i rana seni"

beytinde gül-i ranayı, dayeye benzetmek gibi. İstiâre ile ilgili olarak da dört tane şâiri belli olmayan beyit örnek verilir.

Lügâzı da şöyle açıklar: Önce "Filân adamın arslan gibi ağzı kokar" denilse sonra "Ağzı kokar bir insan gördüm" denildiğinde "arslan" işaret edildiği için lügaz yapılır.

Beşinci fasıl **kinaye** hakkındadır. Kinaye, mânâsının lâzım kılınan ve uyulanında kullanılır. Bu lâzım kılınan mânâ zihinde olur ve hakikî mânânın iradesine engel olmaz. Bazen masdar olarak lâzımı zikr ederek lâzım kılınanı irade etmek mânâsında kullanılır. Lâfza meknî-bih, mânâya meknî-anh denir. Meknî-anhın kişi(kalpten kinaye olarak mahal-i hased diye bahsedilmesi), sıfat(Kerim mânâsından kinaye olarak kapısı açık denilmesi gibi), nispet(Sıfatı mevsufa isbattır; hükümeti ele aldı derken hükümdar olduğunu belirtmek gibi) olabileceği de gösterilir.

Kinayede eğer sıfatı niteleyen söylenip mukadder olmaz ise tariz olur. **Tariz** bir ciheti gösterip diğer ciheti kasd etmektir. Meselâ etrafına kötü davranan birisinin yanında "İnsan-ı kâmil ancak nâssa hüsn-i muamele eden kimsedir" dendiğinde aslında "Sen insan-ı kâmil değilsin" demek istenir.

Kinaye telvih, remz, îmâ ve işaret kısımlarına da ayrılır. Eğer lâzım ile lâzım kılınan arasında vasıtalar çok olursa **telvih** denir. "Ramazanda onun mutfağında yevmiye şu kadar çeki odun sarf olunur" cümlesinden çok yemek piştiğinin anlaşılması gibi.

Eğer vasıta az olup da lüzumda gizlilik olur ise **remz** olur. "Kalın kafalı" denildiğinde ebleh anlaşılması gibi.

Eğer lüzumda gizlilik bulunmaz ise **îmâ ve işaret** denilir. "Lutf u kerem onun hanesindedir" cümlesinden hane sahibinin kerem ve lutuf sahibi olduğu anlaşılır. Şâiri belli olmayan iki mısra ve bir beyit örnek verilir.

Ahmet Cevdet Paşa, özellikle ilm-i beyan bahsini kendisinden önce yayımlanmış belâgat kitaplarına nazaran daha detaylı işler. Teşbih, istiâre ve kinaye çeşitlerindeki fazlalık göze çarpar.

Üçüncü bâb da **ilm-i bedî** hakkındadır. Belîğ sözün süslenmesi ve güzelleştirilmesidir; mânâya ve lâfza ait san'atlar diye iki kısma ayrılır. Ayrıca bu san'atlara ek olarak bazı san'atlar ile ayrı bir fasılda san'at-ı tarihin de burada işleneceği belirtilir.

Yazar, **mânâya ait san'atlara** öncelik verir. Bunlar şunlardır[8]:

1.San'at-ı tıbâk-tezad-mutabakat. Şâiri belli olmayan iki beyit ile Ahmet Cevdet Paşa'nın iki beyti örnek verilir.

2.Müraat-ı nazîr-tenâsüb. Şâiri belli olmayan sekiz beyit örnek verilir.

3.San'at-ı müşâkele.

4.Aks. Şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

5.Rücû. Şâiri belli olmayan beş beyit örnek verilir.

6.Cem'. Şâiri belli olmayan iki beyit örnek verilir.

7.Tefrik. Şâiri belli olmayan bir kıta örnek verilir.

8.Leff ü neşr. Şâiri belli olmayan iki beyit örnek verilir.

9.Mezheb-i kelâm: Kur'andan örnek verilir.

10.Hüsn-i ta'lil. Şâiri belli olmayan bir mısra ile sekiz beyit, Sünbülzâde Vehbi'nin bir beyti örnek verilir.

11.Mübalâğa. Şâiri belli olmayan altı beyit ile Nef'î'nin iki beyti örnek verilir.

12.Tecâhü'l-i ârif. Şâiri belli olmayan iki beyit örnek verilir.

13.İdmac. Bir mânâya diğer bir mânâ tazmin ettirilmektir. Şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

14.Tevcih veya muhtemelü'z-zıddeyn.

15.Tevriye-ihâm. Şâiri belli olmayan dört beyit ile Vak'anüvis Esad Efendi'nin bir kıtası örnek verilir.

Paşa, bu bölümdeki ikinci fasılda **lâfza ait san'atları** da önceki kitaplarda olduğu gibi inceler:

---

[8] Burada daha önceki eserlerde geçen ve gerekli izahlar yapılan san'atların yalnız örnekleri söz konusu edilecektir. Zira san'atların tarif ve izahı genellikle aynıdır.Tabiatıyla farklılık olursa ona da işaret edilecektir.

1.Cinas. Şâiri belli olmayan dört beyit ile Ahmet Cevdet Paşa'nın bir kasidesinden örnek verilir.

2.Muvâzene. Şâiri belli olmayan iki beyit ele alınır.

3.Seci. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir kasidesi ile kısâs-ı enbiyadan nesir parçaları örnek verilir.

4.San'at-ı teşdîd –iltizam- lüzum-ı mâlâ-yelzem; şâiri belli olmayan bir beyit ile Ahmet Cevdet Paşa'nın bir kıt'ası, Sâmi'nin bir beyti örnek verilir.

Yazar, üçüncü fasılda ise **ek san'atlar** üzerinde durur ki bunlar da önceki belâgat kitaplarında açıklanır:

1.Telmih. Süleyman Fehmi Efendi'nin bir beyti ile şâiri belli olmayan bir beyit örnek verilir.

2.İktibas. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir beyti ile Farsça diğer bir beyti örnek verilir.

3.Tazmin. Nef'î, Surûrî, Hâfız-ı Şirâzî ve Fehmi'nin birer beyti örnek verilir. Şâiri belli olmayan dört beyit daha vardır.

4.Mülemma, bir mısrâı bir lisândan diğer mısrâı diğer lisândan olan şiirdir. Şâiri belli olmayan iki beyit ile Ahmet Cevdet Paşa'nın iki beyti örnek verilir.

5.Elgâz, bilmece söylemektir. Bir şeyin niteliklerini söyleyip ona diğer eşyadan mütemeyyiz olacak şekilde işaret eden kelimedir.

6.Ta'miye, kelâm-ı mevzûnda bir kişinin ismine remz ve îmâ ile işaret etmektir. Nâbi(ş)

Dördüncü fasılda sadece **san'at-ı tarih**[9] anlatılır. Bir vâk'ayı meşhur olan bir mısranın veya beytin harf sayısının toplamı hesabıyla o vak'anın olduğu tarihin aynı olmasıdır ki söz san'atlarından sayılabileceği belirtilir. Önceleri bu san'atın olmadığı, sonraları edebiyatçılar arasında âdet olduğu söylenir. Hicri 791 senesinde vefat etmiş olan Hâfız-ı Şirâzî'nin ölümüne tarih olmak üzere "Hâk-i musalla" tamlamasının söylenmesi gibi. Hızır Bey, Nazmi, Emirî, Şubî, Niyazî, Hâşimî(3), Hâdi, Ruhî-i Bağdadî, Tâlebî, Tabibî, Cevrî, Hâletî, Cezmi, Nabi, Sıddîk, Seyit Vehbi(2), Reşid, Râgıp Paşa, Ruhî-i Kilisî, Sünbülzâde Vehbi(2), Hikmet(3), Aynî, Gâlip, Ârif, İzzet(2), Safvet(2), Cevdet, Sürûrî ile İzzet, Sürûrî ile Hikmet, Sürûrî ile Hikmet ve Re'fet, Şinasi ile Hakkı, Tâlip, Sürûrî(34)'in mısraları ile şâiri belli olmayan iki mısra; ayrıca Sürûrî'nin on beyti ile iki kıt'ası da örnek verilir.

Ahmet Cevdet Paşa, kitabının sonundaki istitrad bölümünde tarihler hesaplanırken telâffuzuna değil yazılışına dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. Meselâ "dava" kelimesi "دعوى" şeklinde yazılıp sonundaki "y" harfi "a" okunur; fakat "y" harfi ile hesap edilmesi gerekir. Ayrıca okunuşu ve yazılışı farklı kelimelerden de örnekler verilir. "Hoca, kaymakam, cüz', bey" kelimeleri gibi. Hemzenin yazılışına örnek olarak da Ahmet Cevdet Paşa'nın iki beyti ile Fehim'in bir beyti, şâiri belli olmayan bir mısra verilir.

Hâtimede bir kompozisyon meselesi olan ibtida, tahallüs, intihadan söz edilir.

İbtidânın en alâsı, ifadeye maksadı gösteren sözler ile başlamaktır. Buna beraat-ı istihlâl denilir.

Başlangıçtan maksada bir münasebet ile geçilirse **tahallüs** denilir. Eğer münasebet aranmaksızın geçilirse iktidâb denilir. Girizgâh ne kadar güzel olursa kelâmın da o kadar dikkat çekeceği belirtilir.

---

[9] Bu san'at **tarih-i tam**, kelâmdaki bütün harflerin hesabıyla yapılan; **tarih-i mu'cem ve mücevher**, sadece noktalı harflerin hesabıyla yapılan; **tarih-i mühmel ve sade**, sadece noktasız harflerin hesabı ile yapılan ile yapılan diye üçe ayrılır.

İntihada ise dinleyenin kulağında kalacak en son sözler bulunur ve bunların güzel olması halinde önceki kısımlarda yapılan hataları kapatacağı anlatılır. İntihanın en güzelinin, kelâma tamam olduğunu gösterecek şekilde son vermek olduğu ifade edilir.

Recâîzâde Mahmud Ekrem'in Mekteb-i Mülkiye-i Şahane için hazırladığı **Tâlim-i Edebiyat(1882)** kitabı bizde "edebiyat" ismini taşıyan ilk edebiyat nazariyyesi kitabıdır[10]. Önsözdeki edebiyatın tarifi, "kuvvâ-yı zihniyyenin edebiyatta fiili" başlığı altında edebiyatın psikolojik cephesinin ele alındığı birinci bölüm ile üslûba tahsis edilmiş ikinci bölüm, Tâlim-i Edebiyat'ın eskiden ayrılan yeni tarafıdır. Edebiyatı önce geniş mânâsı ile tarif eder: "Mahsulat-ı efkârın kâffesine şâmil tutulmak iktiza eder". Fakat yazılı herşeyin edebiyat kabul edileceğini göz önünde bulundurarak ikinci tarifi yapar. Edebiyatın dar, hususî ve asıl mânâsı ise "En meşhur erbâb-ı kalemin en müntehab en makbul eserlerinden istinbât ve ahz olunan usul ve emsâlin marifetidir". İkinci tarif daha çok edebiyat bilgilerini verir. Recâîzâde edebiyat tarifinde de, kitabının tanziminde de Emile Lefranc'ın "Traité Théorique et Pratique de Littérature Style et Composition" kitabını örnek almıştır.

Birinci bölüm **mânâ yahut fikir-lafız yahut üslûp** başlığını taşır. Recâîzâde fikri edebiyatta esas kabul eder ve zihni önce inceler. Zihin, maddî ve mücerred bütün eşyanın kendisi ile "fehm ve idrak ve tefrik" olunduğu melekedir. Kuvvâ-yı zihniyyenin edebiyyatta fiili alt başlığını taşıyan bu bölümde fikir, his, hüsn-i tabiat, hayal, zarafet veya nüktedânlık, hafıza, dehâ ve hünerverî ele alınır.

A)Önce fikrin umumî ve hususî özellikleri anlatılır. **Fikrin umumî özellikleri:** 1. Fikirde doğruluk, anlattığı şeyin "muvâfik-ı nefsü'l-emr" olmasıdır.(Sultan Süleyman ve Nâbi(2)'nin şiirleri örnek verilir.) 2.Fikirde selâmet yani fikrin, söylenenin hakikat ve tabiata aykırı düşmemesidir. Şinasi ve Nef'î'nin şiirleri örnek verilir. 3.Fikirde vuzuh yani açıklık olmalıdır. Şinasi ve Râgıp Paşa'nın

şiirleri örnek verilir. 4.Fikirde intizamı, anlatlanı belli bir komposizyon dâhilinde düzenlenmelidir.

Fikrin hususî özellikleri: 1.Sadelik; ifadenin kolay ve açıkça anlaşılmasıdır. Fuzulî, Reissü'l-Küttâb Ârif'in şiirleri ile A.Hâmid ve N.Kemal'in nesirleri örnek verilir. 2.Sadedilânelik, görünüşte sade ve basit fakat özel ve gizli bir maksadı içermektir. Fuzulî(şikâyetnâme). 3.İncelik, ifadede bir nüktenin, bir inceliğin bulunmasıdır. A.Hâmid(ş), Fuat Paşa(n). 4.Şiddet, ifadeyi azametli göstermek ve duyguları harekete geçirmek, insanda asil düşüncelere yol açmaktır. I.Selim(n), N.Kemal(n), (ş?). 5.Parlaklık, güzel, lâtif, çekici hayal ve fikirlerin ifadesidir. N.Kemal(n), Nedim(ş). 6.Ulviyet, ulvî duygu ve düşünceleri içeren ifadedir. Sinan Paşa(n), Sâmi Paşa(n), Pertev Paşa(n), Şinasi(ş), Şeyh Sadi(ş) .

B)**Hissiyat;** şahıslar ve eşyanın kalbimizde meydana getirdiği meyil ve husumet, sevinç ve hüzün, merhamet ve nefret gibi çeşitli tesirlerdir. Ebussuud(ş), Fuzulî(ş), Fazlı(ş). 1.**Hissiyat-ı sadedilâne** çocukça, safça, laubalilik gibi hisleri içerir. Namık Kemal(n), A.Hâmid(n). 2.**Hissiyat-ı rakika** ince, yumuşak, ruha hoş gelen lâtif hislerdir. Namık Kemal(ş), A.Hâmid(ş), Refik Bey(ş) 3.**Hissiyat-ı müheyyice** şiddetli heyecanlar meydana getiren, göz yaşı döktüren, merhameti harekete geçiren duygulardır. (ş?), Akif Paşa(ş), Ayetullah(n), A.Hâmid(ş). 4.**Hissiyat-ı âliyye** yüksek, hayret verici, kuvvetli aşk duygularıdır.

C)**Hüsn-i tabiat:** Daha evvelki belâgat kitaplarında sadece bir terkip olarak "zevk-i selim" burada müstakilen ele alınır. Basit fikirleri, laubaliliği, kelime oyunlarını, aşırı mübalâğayı reddeden, duyguları ölçülü işleyen, hayali hakikate yakın şekilde anlatan, san'ata tabiilik açısından ele alan bir özelliktir. Eserlerin hem en gizli, ince güzelliklerini hem de gözden kaçan kusurlarını meydana çıkarır. Hüsn-i tabiatın da fitrî olduğunu fakat çalışmakla bir dereceye kadar elde edilebileceğini söyler.

---

[10] Bu eserin incelenmesinde Prof.Dr. Kâzım Yetiş'in **Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler** adlı kitabında yararlanılmıştır.

D)**Kuvve-i hayaliyye:** Recâîzâde güzellikleri yaratıcı bir meleke olarak kabul ettiği hayalin, icad edicilik, güzelleştiricilik ve süsleyicilik gibi vasıflarını sayar. Muhayyile cisme asalet ve ulviyet verir; onu da istediği şekil altında canlandırır, der. Şeyh Gâlip(ş), İzzet Molla(ş).

E)**Zarafet yahut nüktedânlık:** Recâîzâde zarafetin dikkat, his, çabuk kavrama, tefekkürden doğan ruhî bir kuvvet olduğunu söyler. Fıtrî bir özellik olup sonradan kazanılamayacağını da belirtir.

F)**Kuvve-i hafıza:** Recâîzâde'ye göre hafıza fikir, duygu ve hayalleri muhafaza eder. Ayrıca zihinsel melekelerin gelişimine ve çalışmasına da yardım eder. Tahattur ve tevârüd şeklinde görülür. Nedim(ş)

G)**Dehâ ve hünerverî:** Bu özellikleri herkeste bulunması şart değildir. Fakat bunların kazandırdığı üstünlük edebiyat tarihinde müstesna isimler bırakmıştır. Deha fitrî bir özelliktir. İcat etme ve meçhulü keşfetme melekesine sahiptir. Hünerverlik ise öğrenilen şeyleri ıslah, tanzim ve ikmal ederek yeni bir tarzda ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan dehâya nispetle ikinci derecededir.

Bu bölümün sonunda san'at ve edebiyatta güzelliğin neden ibaret olduğunu sorgular. Dehâ ve kudret sahibi san'atkârlar için en büyük gayenin güzelliğe erişmek olduğunu belirtir. Recâîzâde, edebiyatta güzelliğin düşünce ile ifadenin tam bir uyum halinde bulunması neticesinde hâsıl olduğunu bildirir. Bunun da fikir ve ifadenin hakikata, tabiata ve insanın ideallerine uygunluğuna bağlı olduğunu belirtir. Recâîzâde, edebî eserlerdeki güzelliği hakikate ve tabiata uygunlukla esas tutar.

İkinci bölümde **üslûp** ele alınır. Üslûbu style kelimesinin karşılığı olarak verir. Üslûbu umumî ve hususî diye ayırmaz. Üslûpta altı tane vasıf kabul eder. Buffon(n), Râgıp Paşa(ş), Nâbi(ş), N.Kemal(n), Sünbülzâde Vehbi(ş).

1.**Fesahat:** İfadenin doğruluğu ve kelimelerin birbirine uygunluğudur. İfadenin doğruluğu için galat-ı tehakkümî(kıyasa muhalefet), za'f-ı telif, takid, garabet, tetâbu-ı izâfât, kesret-i tekrar, tenâfür, şiveye mugayeret, imlâsızlık bahislerini inceler. Böylece bir klâsik belâgat konusu olan fesahata farklı bir şekilde

yaklaşılır. Nitekim bunlardan şiveye mugâyeret ve imlâsızlık dışında diğer bahislerle eski fesahat anlayışı açısından bir fark yoktur. Yalnız Recâîzâde verdiği örnekler ve onların açıklamalarıyla konuya eskilere nazaran bir açıklık kazandırır. Şiveye mugayeret ve imlâsızlık daha önceki kitaplarda görülmez. Şiveye mugayeret, kelâmı kaide veya lügata değil umum ve edipler içinde alışılmış tarzın dışında kullanmaktır. Meselâ "nazire söylemek" yerine "nazire etmek" demek gibi.

İmlâsızlık da hatalı ve kusurlu bir imlâ ile yazmaktır. Kelimelerin birbirine uygunluğundan yani "mutabakat-ı elfâz"dan fikirleri en uygun kelimelerle ifade etmeyi kasdeder.

Ayrıca ifadedeki "müşkilpesendlik"in yani kaideye aşırı bağlılığın da mânânın güzelliğini ve tesirini kaybettirerek fesahati bozabileceğini söyler. Fakat meşhur ediplerin eserlerindeki müşkilpesendliğin letafet şeklinde görülebiliceğini de ifade eder.

Kıyasa muhalefet: Hâmi (ş3), Sâmi Paşa (ş3)(n), İzzet (ş6), A. Mithat (n), Fuzulî (ş3), Sâmi (ş6), Nâbi (ş5), Pertev (ş5), Necati (ş2), Haşmet (ş3), Sabit (ş3), Fâzıl (ş), Figânî (ş), Râgıp (ş), Ruhî-i Bağdadî (ş), Nef'î (Sihâm-ı kaza, ş3), Münif Paşa (n,ş), Hâmi-i Amedî (ş2), Şinasi (ş), Abdülhak Hâmid (ş3), Baki (ş), H. Said (ş2), Ali Rıza Paşa (ş2), Cevdet Paşa (tarih, n2), İzzet Molla (ş3), Âli Paşa (ş), Âsım (Tarihinden, n2), Âlî (Künhü'l-Ahbarın, n), (Hümayunnâme, n), Nergisî (n), Veysî (Habnâme, n), Nâbi (Zeyl-i siyerinden, n), Eşref Paşa (ş), Nedim (ş2), Mugni'l-Küttâb (n), Fazlı (ş), Namık Kemal (n), Şinasi (ş2), Şeyh Gâlip (ş), Fehim (ş), Adnî (ş), Hayalî (ş), Kâzım Paşa (ş), Râgıp Paşa (ş), Ziya Paşa (ş), Hâlet Bey (n), Esad Efendi (n), İrfan Paşa (n), Hayrullah Efendi (Tarihinden, n), Kânî (n), Recâî Efendi (ş).

Za'f-ı telif: (ş?), İrfan Paşa (ş), Akif Paşa (ş), Sâmi (ş2), Mugni'l-Küttâb(n), Tarih-i Râşid (n), Pertev (ş2), Râgıp Paşa (ş), Reisü'l-Küttâb Ârif (ş), Nâbi (ş), Nergisî (n), Cevdet Paşa (Tarih, n), Reşid Paşa (n), (Kırmızı Kitap, n), Namık Kemal (Evrak-ı Perişan, n), Abdünnâfi Efendi (Tercüme-i Mutavvel, n), Nef'î (ş), Haşmet (ş), Hâmi-i Amedî (ş), (Tevarih-i Enbiya, n2).

Takid: Pertev (ş), Nâbi (ş4), Ziya Paşa (ş), Nişancı Mehmet Paşa (ş), (ş?2), Râgıp Paşa (ş2), İrfan Paşa (ş2), Pertev (ş), Sâmi Paşa (ş), Fehim (ş3), Sâmi (ş).

Garabet: Akif Paşa (n2), Namık Kemal (n), İrfan Paşa (n, ş), Reşid Paşa (ş).

Tetâbu-ı izâfât: Miftahü'l-Belâga (n), Sakîl (n2), Tevfikî (n2), İrfan Paşa (n), Fuzulî (ş), Nâbi (Tuhfetü'l-haremeyn, n), Şeyh Gâlip (ş), Nâbi (Harabad, ş).

Kesret-i Tekrar: Nâbi (ş2), Hâmi-i Amedî (ş), Fuzulî (ş).

Tenâfür: Pertev (ş), Hâmi (ş3), Ali Rıza Paşa (ş), H. Said (ş), Verne (Fransız, ş). İmlâsızlıkta hiç örnek verilmez.

Mutabakat-ı elfâz: Gencine-i letâif(n)

Müşkilpesentlik: Pertev Paşa (Tıfl-ı Nâim, ş), Namık Kemal (Emir Nevruz, Vatan yahut Silistre, n), Fuzulî (ş2, Leyla ve Mecnun, ş), (ş2?), Nef'î (ş2), Nedim (ş), Şeyh Gâlip (Hüsn-i Aşk, ş2).

2.**Vuzuh:** İfadede mânânın derhal ve kolayca anlaşılmasıdır. İfadenin vâzıh olması fikrin vâzıh olmasına bağlıdır. Naci (Kuzu, ş), Münif Paşa (Mecmua-i Fünûn,n), Mugni'l-Küttâb (n).

3.**Tabiiyyet:** Kendini zorlamadan fikir, his ve hayali tabiata uygun bir şekilde vermeye çalışmaktır. Tabiilik her üslûpta bulunabilir; estetikle uyuşabilir. Takvim Muharriri Reşad Bey (ş), Namık Kemal (n), Nef'î (ş), Naci (ş), Sadullah Paşa (n).

4.**Münakkahıyyet(ıtnâb-ı hüsn):** Kelime ile mânâ arasındaki eşitlik yönünden bir münasebet veya uygunluktur. İcaz münakkahıyyetin içine alınır. Münakkahıyyet ile icaz-ı kasr arasındaki fark gösterilir. İcaz-ı kasr kelimenin azlığı ile mânânın zenginlik ve parlaklığının verilmesidir. Recâîzâde, münakkahıyyeti "üslûbun itidâli" diye niteler. Şinasi (n2), Namık Kemal (Cezmi, ş), Subhi Paşa (n), İzzet Molla (ş3), Abdülhak Hâmid (Nesteren, ş), Reşad Bey (ş), Nergisî (ş), Şinasi (ş), Ziya Paşa (ş), Yahya (ş), (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, n), (Dûrûbdan, n), Envârî (Mülâhazât-ı Hikemiyyeden, n), Namık Kemal (ş), Nâbi (ş2), Fransızca mektup(n?)

5.**Aheng-i selâset:** Bu tâbiri ilk defa Recâîzâde kullanır. Yazara göre ahenk, bir ibare içinde kelimelerin, sesleri kulağa hoş gelecek bir şeklide birleştirilmesi veya yan yana getirilmesidir. Ahengi aheng-i umumî ve aheng-i taklidî diye ikiye ayrır.

a)**Aheng-i umumî:** Kelime ve ibarelerin seslerinin uygunluğundan meydana gelir. İfadenin bütününde bulunur. Terkiplerin hâsıl ettiği umumî tesire bağlıdır. Kelimelerin ve ibarelerin güzel bir şekilde seçilip tanzim ve tertip edilmesini gerektirir. (ş?), Fuzulî (ş), İrfan Paşa (ş), (Şefiknâme, n), Şinasi (ş2), Nâbi (ş2), Akif Paşa (n), Nergisî (n), Ârif (ş), Veysî (n), Sâmi Paşa (n, ş), Namık Kemal(n), Cevdet Paşa(n).

b)**Aheng-i taklidî:** Eşyanın özelliklerini ses ile taklit ve tasvir etmektir. Ses ile taklit eden kelimelere "elfâz-ı savtiyye" der. "Çağıltı, şırıltı, fısıltı" gibi. Aheng-i taklidî yalnız seslerin taklidinden ibaret olmayıp sükun ve hareket, hal ve vaziyet, yeis ve ümit, korku ve telâş, sevinç ve keder, aşk ve sevda, aydınlık ve karanlık gibi hallerin ve hislerin tasvirini de içerir. Nef'î (ş3), Ş. Gâlip (ş), Nedim (ş), Ziya Paşa (ş), Namık Kemal (n2), Kâmil Paşa (n), Üsküdarlı Şems Efendi (ş), Râci Efendi (n), Nergisî (n), Namık Kemal (Akif Bey, n), Kemal Paşazâde Said Bey(n), Nedim (ş2), Müverrih Sürûrî (ş).

6.**Muvâfakat:** Üslûbun konuya uygun olması veya ifadenin fikir ve hislerle uyumlu bulunmasıdır. Üslûp ile muhteva arasında bir bağ kurar. Muhtevaya göre üslûp zinet, azamet, ihtişam, şetaret, ciddiyet, şiddet gibi hallerde en uygun şekilde düzenlendiğinde muvâfat gerçekleşir.

Konuya göre üslûbun çeşitlilik göstereceğini, bir edebî eserde üç çeşit üslûbun da bulunabileceğini söyler.

a)**Üslûb-ı sade:** Uzun ibarelerden, azametli teşbih ve istiârelerden, şaşalı hayallerden kaçınmaktır. En büyük özelliği tabiilik ve gösterişsizliktir. Günlük hayatta, fıkralarda, kıssalarda, hikâyelerde, efsanelerde, mektuplarda ve çeşitli ilim eserlerinde kullanılır. Rıfat Paşa(n), Münif Paşa(n), Cevdet Paşa(n), Şemsettin Sâmi(n), A.Hâmid(ş), İzzet Molla(ş)

b)**Üslûb-ı müzeyyen:** Üslûb-ı sade ile üslûb-ı âlî arasında bir üslûptur. Parlaklık ve süslü bir görünüş ile dikkat çekme gayesini taşır. Bünyesinde itidal ve tatlılık bulunan her türlü fikir ve hissin ifadesinde kullanılır. Namık Kemal(n), Sadullah Paşa(n), Nedim(ş), Nef'î(ş)

c)**Üslûb-ı âlî**: Kaynağını şiddet uyandıran fikirlerle asil ve yüksek hislerden alan, ihtişam ve azamet hissettiren bir ifade tarzıdır. Münâcaat, naat, mersiye, hutbe, felsefe gibi yüksek konularda ayrıca bazı tarihî metinlerde ve trajedilerde de kullanılır. Namık Kemal(n), A.Hâmid(n), Baki(ş), A.Midhat(n)

Ayrı bir bahis olarak **ulviyet** konusunu ve ulviyetin edebî eserlerde, fikirde, histe, hayalde tezâhürünü inceler. Ulviyet-i sırfe yani bizzat ulviyet bir kelimede, bir harekette hatta sükutta bile meydana gelebilir:

a)**Ulviyet-i fikir:** Tasavvurda bir azamet olup sade, şiddetli ve kısa ifadelerle tezâhür eder. Hz. Ebubekir'in peygamberin vefatından sonra müslümanlara yaptığı hitabe örnek verilir. A.Hâmid(n), Şeyh Gâlip(ş)

b)**Ulviyet-i his:** Fazilet aşkı, ihtiras ve arzuları küçümseme, yüksek fiil ve hareketlere duyulan rağbet sonucunda ortaya çıkar. İnsanı zayıflık veya tabii halinden yüceliklere çıkaran bir özelliktir. Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre'si ile A.Hâmid'den örnek verilir.

c)**Ulviyet-i hayal:** Büyük bir şeyi veya büyük bir hareketi parlak ve göze çarpıcı bir şekilde tasvir etmektir. Rıfat Bey(n) ve A.Hâmid(ş)'den örnek verilir.

Üçüncü bölüm **Tezyinat-ı Üslûp ve envâ-ı mecaz** başlığını taşır. Recâîzâde burada ilm-i beyanı ve edebî san'atları üslûbu süsleyen ve onun içeriğinden olan unsurlar olarak ele alır. Dolayısıyla kitap daha çok üslûba tahsis edilmiştir.

Mecaz bahsine başlamadan önce **üslûb-ı hakikî** ve **üslûb-ı mecazî** üzerinde durur. Üslûb-ı hakikînin sade, san'at ve süsten uzak olarak kelimelerin aslî ve tabii mânâlarının kullanılması olduğunu ifade eder. Üslûb-ı mecazînin ise kelimelerin asıl mânâsının dışında daha geniş ve san'atkârâne, şâirâne mânâlar da kullanılması olduğunu söyler. Yazar üslûb-ı hakikîye "terkib-i basit", üslûb-ı mecazîye "terkib-i

muhayyel" de denildiğini belirtir. Üslûb-ı hakikîde hayal yoktur; ilmî eserlerde kullanılır. Üslûb-ı mecazîde ise hayal önemlidir.

Recâîzâde mecaza önem verir. Üslûbun mecazlarla güzellik ve zenginlik kazandığını, ifadenin mecazlar sayesinde daha tesirli olduğunu ifade eder. Mecazları öğrenmenin insana fikir ile hayali, esas ile görünüşü birbirinden ayırma, kelimelerin gerçek mânâlarını anlama, fikir ile üslûp arasındaki münasebeti kavrama, meşhur ediplerin ifade tarzlarını öğrenerek birbirinden ayırtetme, edebî güzelliklerin ruhta ve aklpteki tesirlerinin mahiyetini tanıma özetle belâgatın esaslarını birbirine karıştırmama gibi hassalar kazandırdığı vurgulanır. Mecazın çok kullanılmaması gerektiğini söyler. Bu noktada eski edebiyatçılarımızı eleştirir. A.Hâmid(ş), Nergisî(ş), Nedim(ş)

Tasnif-i envâ-ı mecaz başlığı altında önce klâsik ilm-i beyan anlayışını anlatır. Daha sonra mecazı tesir yönünden mecaz-ı tahyilî ve mecaz-ı tebliğî diye ikiye ayırır:

1.**Mecaz-ı tahyilî:** Fikirleri gerçek önem ve tesirlerinden çok daha ileri derecede önemli ve tesirli göstermek veya eşyanın şekil ve görünüşlerini değiştirip zenginleştirmektir. Fikirin seçkinliğini, kuvvetini ve gösterişini arttırır. Mecaz-ı tahyilînin bölümleri şunlardır:

a)**İstiâre:** Recâîzâde istiâreyi klâsik anlayışta tarif ettikten sonra istiârede dikkat edilecek hususları şu şekilde sıralar: İstiârede konunun tabiata uygun olması gerekir. Müsteârunminhin güzel seçilmesi lâzımdır. Eskimiş, klişeleşmiş istiârelerden, temsilî istiârelerde kelime ve ibarelerin bazısını hakikî mânâlarında kullanmaktan kaçınmalıdır. Tek bir şey için tabiat ve içeriği birbirinden farklı olan şeyleri veya çok sayıdaki şeyler için de tek bir şeyi aynı zamanda yani birlikte istiâre yapmamalıdır. Bir takım istiâreleri arka arkaya sıralamak da doğru değildir. İstiârelerde uzun cümleler kurulmamalıdır. İstiârenin kısımlarından sadece **istiâre-i temsiliyye** üzerinde durulur.

İstiâre: Namık Kemal(Cezmi,n3), A.Hâmid(ş4), Nef'î(ş2), Nergisî(n).

İstiâre-i temsiliyye(mecaz-ı mürekkeb): Mecmua-i şark(n), Nergisî(ş), Ziya Paşa(ş2), Nedim(ş2), Namık Kemal(n3), Nâbi(ş3), A.Hâmid(n,ş), Reissü'l-Küttâb Ârif(ş), İrfan Paşa(ş3), Seyid Vehbi(ş), Nâbi(ş2), Baki(ş)

b)**Teşbih:** Recâîzâde teşbihi de klâsik anlayışta tarif eder. Recâîzâde'ye göre teşbihin güzel tesir yaratabilmesi doğru, tabii, açık ve münasebetli olmasına, fazla kullanılmamasına, zoraki, eski ve bayağı hayallerden kaçınılmasına bağlıdır. Abdülhak Hâmid (ş), Nef'î (ş), Namık Kemal (n2), Yusuf Kâmil Paşa (n), İbni Kemal (ş), Namık Kemal (Cezmi, n), Abdülhak Hâmid (Endülüs Fethi, n), Sâbit (ş), Nedim (ş), Nâbi (ş2), Nergisî (n), Haşmet (n), Sâmi (ş), İrfan Paşa (ş), Şinasi (ş) ,(ş3?).

c)**Mecaz-ı mürsel:** Recâîzâde, mecaz-ı mürselin en derli toplu tarifini verir. Mecaz-ı mürsel kelimelerin gerçek mânâlarının dışında kullanılmasından hâsıl olup hakikî mânâ ile mecazî mânâ arasında olan münasebet ve benzerliklerin dışında bir takım alâkaların ifade edilmesidir. Bu alâkalar daha önceki kitaplarda görülmüştür. Recâîzâde, mecaz-ı mürselin diğer mecaz nev'ileri gibi daima keyif ve hayale tâbi olamayacağını yani istenildiği gibi devamlı kullanılamayacağını belirtir. Mecaz-ı mürselin umumî kullanışa uygun olması gerektiğini ancak yeni mecaz-ı mürsellerin de teşkilini mümkün görür. Ayrıca eski edebiyatçıların mecaz-ı mürsel başlığı altında kinayeleri kullanmasını da eleştirir. Baki (ş), Namık Kemal (n3), Kâzım Paşa (ş), Hâmi (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), Ziya Paşa (ş), Reisü'l-Küttâb Ârif (ş), (Télémaque tercümesi, n), Namık Kemal (n).

d)**Tariz ve kinaye:** Recâîzâde kinaye için klâsik anlayıştan farklı bir tarif yapar. Kinaye söylenin zıddını kasdederek söz söylemek veya maksadı, aksini ifade eden kelime ile anlatmaktır. Meselâ şikâyet etmek istenilince "Ettiğiniz işi çok beğendim! Doğrusu mürüvvetinize diyecek yok!" denilir ve yapılan işin beğenilmediği ifade edilir. Kinayeyi "ironie"nin karşılığı olarak verir. Tariz için bir tarif yapmaz. Recâîzâde tariz ve kinayenin daha çok tahkir, tezyif ve alay için kullanıldığını belirtir. Kinaye, tariz, tevriye ve telmih san'atları birbiriyle çok yakından alâkalıdır, denir. Sâmi (ş), Kâmil Paşa (ş), Namık Kemal (n), Şeyh Gâlip (ş), Veysî (n), Abdülhak Hâmid (ş2), Şinasi (Tilki ile Eşek, ş), Nef'î (ş).

e)**Tevriye ve telmih:** Eski belâgat kitaplarında ayrı ayrı ele alınan bu san'atlar burada birleştirilse de tarif klâsik anlayışa göre yapılır. Abdülhak Hâmid (n2), Rişar (ş), Namık Kemal (n2), Ziya Paşa (ş), İzzet Molla (ş).

f)**Tezat ve mukabele:** Tezat san'atını yazarlar tıbâk, tatbik, mutabakat, mutabaka, tekâfü kelimeleri ile karşılamışlardır; fakat Süleyman Paşa ile Recâîzâde mukabele ile tezadı aynı şekilde kabul etmemiştir. Eskiler tezadı birbirine zıt mânâların bir araya gelmesi olarak almışlar; mukabeleyi ise iki veya daha çok uygun mânâyı söyledikten sonra bu mânâların karşılıklarını vermek şeklinde açıklamışlardır. Recâîzâde, Süleyman Paşa'dan farklı olarak tezad ve mukabele için tek tarif yapar: Her ne yolda olursa olsun birbirine muhalif iki fikrin karşılaştırılmasına tezad ve mukabele denir. Recâîzâde'ye göre tezad çarpıcı, okuyucunun dikkati çekecek, kalbine tesir edecek şekilde olmalı, açık, parlak, münasebetli ve tabii yapılmalıdır. Namık Kemal (ş2), Reisü'l-Küttâb Ârif (ş), Kemal Paşazâde Said Bey (n), Namık Kemal (Evrak-ı Perişan, n,ş), Halîm Giray (ş), İzzet Molla (ş), (ş3?), Abdülhak Hâmid (ş).

g)**Edeb-i kelâm:** Eski belâgat kitaplarında bulunmayan, ilk defa Tâlim-i Edebiyat'ta yazılan bir san'attır. Fikirlerin bilinen ve alışılmış kelimelerle ifadesi halinde, güzelliği kaybedeceği ve kaba düşeceği düşünülerek ifadeye daha özel bir tavır verilmesidir. Recâîzâde edeb-i kelâmın özelliklerini şu şekilde verir: Edeb-i kelâm fikri genişletir ve süsler; bayağı ve kaba sözleri kullanmaz. Edebî ifadedeyi tekrardan kurtarır. "Def'-i hararet için bir su içtim" yerine "Teskin-i âteş-i 'ataş için bir kadeh âb nûş ettim" demek gibi. Nâbi (ş2), Keçecizade İzzet Molla (ş), Abdülhak Hâmid (n), Namık Kemal (n).

h)**Teşhis ve İntak:** İlk defa Tâlim-i Edebiyat'ta görülür. Bu san'at eski belâgat kitaplarında istiâre-i temsiliyye içinde verilir. Recâîzâde şu şekilde tarif eder: "Canlı ve ölü, hazır ve gâib, hakikî ve hayalî, cismânî ve ruhanî mahluklara ve eşyaya his, fikir ve lisân vererek konuşturmaktır." Namık Kemal'in "Vatan"manzumesinden, Sadullah Paşa'dan mensur bir parçayı, Ayetullah'ın tercümesi olan Volney'in "Tedmür Harabeleri"nden örnekler verir. Namık Kemal (ş), Sadullah Paşa (n), Ayetullah Bey (n).

ı)**Müşâkele:** Recâîzâde bu san'atı eskilerden daha açık bir şekilde anlatır. Recâîzâde'ye göre müşâkele, karşılıklı konuşmada bir tarafın söylediği bir kelimeyi, diğer tarafın onu ilk mânâsına aykırı bir şekilde kullanması san'atıdır. Abdülhak Hâmid'in "Tezer" ve "Duhter-i Hindu"sundan örnekler verilir. Abdülhak Hâmid (ş), (Duhter-i Hindu, Tarık, n3).

i)**İhâm:** Klâsik anlayış içerisinde ele alır. Nef'î, Reisü'l-Küttâb Ârif, İzzet Molla, Lefkoşeli Gâlip, Baki, Nâbi, Ziya Paşa, A.Hâmid, Şinasi

j)**Mübalâğa:** Recâîzâde mübalâğayı klâsik anlayışta tarif etse de hakikate benzerlik sınırını geçmemesi gerektiğini söyleyerek yeni bir anlayış getirmiş olur. Namık Kemal(n-2), Şeyh Gâlip(ş), A.Hâmid(n, ş), Muallim Naci(ş), Nef'î(ş-2), Nedim(ş-2), şâiri belli olmayan bir beyit. Ziya Paşa (ş), Nef'î (ş), Reisü'l-Küttâb Ârif (ş), Abdülhak Hâmid (Macera-yı Aşk, n), Şinasi (ş), İzzet Molla (ş), Galib Bey (ş), Baki (ş), Nâbi (ş3).

2.**Mecaz-ı tebliğî:** Fikir ve düşüncelerimizi açıklama ve ifadede uslub-ı hakikîde bir hareketliliktir. Fikirlerin ifadesine canlılık verir. Mecaz-ı tebliğînin kısımları ise şunlardır: İltifat, istifham, nida, kat', terdid, rücû, aks, tekrir(Tâlim-i Edebiyat'tan önce yalnız Mebâni'l-İnşâ'da kullanılır), tedric(ilk defa burada görülür).

a)**İltifat:** Eskilerle aynı fakat daha açık şekilde tarif eder. İltifatını en tesirlisinin heyecan halinde söylenenler olduğunu belirtir. Namık Kemal(n), A.Hâmid(ş)

b)**İstifham:** İlk defa burada anlatılır. Recâîzâde, istifham için yazıda veya şiirde peşpeşe bir takım sorular sormak, cevap almak maksadı ile değil, fikir ve hisleri daha açık, daha tesirli anlatmak ve böylece muhatabı heyecanlandırmaktır, der. Ayrıca bu san'atı basit soru şeklinden ayırmak için ismine "tecâhül-i ârif" demek gerektiğini de söyler. J.J.Rousseau(n), A.Hâmid(ş), Kemal Paşazâde Said Bey(n).

c)**Nida:** İlk defa burada anlatılır. Recâîzâde, nidanın şiddetli ruh hallerinin ifadesinde âciz kalındığı zaman, hissini belirtmek için müracaat edilen bir ıstırap

feryadı olduğunu söyler. A.Hâmid, Şeyh Gâlip(2), Nedim, Mehmet Bey, Fâzıl'ın şiirleri, Pertev Paşa(n).

d)**Kat':** Bu san'at da ilk defa Tâlim-i Edebiyat'ta anlatılır. Recâîzâde kat' san'atını devam eden bir sözün âniden, henüz tamam olmadan kesilerek diğer bir fikre geçilmesi diye tarif eder. J.J.Rousseau(n)

e)**Terdîd:** Recâîzâde bu san'atı farklı bir şekilde ele alır. Eskiler göre terdîd kelimeye bağlı bir san'attır. Recâîzâde'ye göre ise düşünce ile alâkalı bir san'attır. İfade edilen bir sözün neticesini belirsiz bırakarak okuyucuyu meraka düşürmektir, diye tarif eder. Terdîdi terdîd-i sâdık ve terdîd-i metâyib diye ikiye ayırır. 1.**Terdîd-i sâdık:** Başlanılan bir süzü vadettiği gibi ciddi bir şekilde bitirmektir. 2.**Terdîd-i metâyib:** Okuyucunun veya dinleyicinin dikkatini, önemli bir şey söyleyecekmiş gibi uyandırdığı halde sözünü lâtife ve mizahla bitirmesidir. Terdîd bahsinde Namık Kemal(n), A.Hâmid(ş), Melih Ahmet(ş), Nüzhet Bey(,ş), Nasreddin Hoca'nın bir fıkrası, Sürûrî(ş)

f)**Rücû:** Recâîzâde yeni bir tarif yapar. Söylenilen bir sözü daha tesirli, daha şiddetli, daha canlı ve daha parlak bir ifade ile tashih ve tadil etmektir. İfadede sözde unutulmuş bir şeyi tamamlamak veya ağızdan kaçırılmış bir sözü nakzetmek için müracaat edilen bir san'at olduğunu söyler. Şinasi, Fehim'in şiirleri.

g)**Aks:** Bu san'atın tarifini şu şekilde yapar: Aks kelimeleri takdim ve tehir etmek veya ifadeyi kısmen veya tamamen evveli sona, sonu evvele getirmektir. Bu san'atın lâtifeli konularda uygun olduğunu, ciddi yazılarda pek fazla kullanılmamasını tavsiye eder. İrfan Paşa, Reissü'l-Küttâb Ârif, A.Hâmid, Şeyh Gâlip'in şiirleri, Namık Kemal(n).

h)**Tekrîr:** Süleyman Paşa ile aynı tarifi yapar. A.Hâmid(ş-2), Ali Haydar(ş)

ı)**Tedrîc:** Bu san'at da ilk defa Tâlim-i Edebiyat'ta anlatılır. Recâîzâde'ye göre bir nev'i mecazdır; bir yazarın hayalden hayale, fikirden fikire, derece derece çıkıp veya inerek anlatmak istediği noktaya varmasıdır. Yalnız bu çıkış ve inişlerde

kelimeler mânâca, hüküm ve kuvvet sırası ile biri diğerinden fazla veya noksan olmalıdır. A.Hâmid(n), Namık Kemal(n), Ali Haydar Bey(ş)

Dördüncü bölüm **sanayi-i lâfziyyeye** ayrılır. Recâîzâde edebiyatın kat'î kuralları olmadığını belirttikten sonra sanayi-i lâfziyyeyi bir mimarî eserin dış süslerine benzetir. Dış güzelliğin, içinde oturanlara bir faydası olmadığı gibi söz san'atlarının da fikir ve hayale fazla bir kıymet kazandırmayacağını fakat hoşa gittiğini ve eserlere sevgiyi arttırdığını ifade eder. Yazar bu san'atların tabii olması gerektiğini de söyler.

1.**Tenâsüb:** Klâsik anlayışta anlatılır. Reissü'l-Küttâb Ârif(ş), Namık Kemal(n)

2.**İhâm-ı tenâsüb:** Klâsik anlayış içerisinde fakat açık bir şekilde ifade eder. Ziya Paşa, Ali Haydar, Sâmi, İrfan Paşa, Namık Kemal'in şiirleri; A.Hâmid(n)

3.**İhâm-ı tezad:** Eski belâgat kitaplarımızda bulunmaz. Recâîzâde şu şekilde tarif eder: Birbirinin zıddı veya mukabili olan kelimeleri cinas-ı mânevî yolunda bir ifadedir. A.Hâmid(n), Kâzım Paşa(ş), Baki(ş)

4.**Tensik-i sıfat:** Eskilerle aynı tarifi yapmakla beraber tabiiliği de şart koşar. A.Hâmid(ş-2), Namık Kemal(n)

5.**İktibas ve tazmin:** Eskilere aynı şekilde tarif yapar. Baki, Nef'î, İzzet Molla(3)'nın şiirleri

6.**Telmi':** İlk defa burada kullanılır. Eskiler bunu mülemma olarak tarif ederse de Recâîzâde telmi' ile mülemmayı ayırır. Recâîzâde'ye göre telmi' nesir ve nazımda Arapça ve Farsça bazı cümleler ve terkipler bulundurmaktır. Yalnız bunlar iktibas ve tazmin yoluyla olmamalıdır. Kullanılan Arapça ve Farsça terkip ve cümleler asıllarına uygun olmalıdır. Reissü'l-Küttâb Ârif, Nef'î, Nâbi, Nedim(2), Pertev'in şiirleri

7.**Tecnis ve mülhakâtı:** a)**Cinası** cinas-ı lâfzî ve cinas-ı manevî diye ikiye ayırır. **Cinas-ı lâfzî**, bir ifadede telâffuz ve imlâ cihetiyle tamamen veya kısmen

müşterek fakat mânâda farklı kelimeler kullanma diye tarif eder. Belîğ, İzzet Molla'nın şiirleri örnek verilir. **Cinas-ı mânevî**, bir ifadede iki mânâlı olarak kullanılan kelimelerin diğer mânâları ile konu olan mânâ arasında küllî ve cüz'î, yakın ve uzak bir münasebet bulunmasıdır. Cinas-ı lâfzî ile cinas-ı mânevî arasındaki en önemli fark birincisinde kelimenin lâfzının, ikincisinde kelimenin mânâsının tekrarlanmasıdır. Şâiri belli olmayan(3), İzzet Molla(2), Reissü'l-Küttâb Ârif(6), Emrî, Nâbi, Baki, Haşmet(2), A.Hâmid'in şiirleri

b)**İttihad-ı iştikak ve şibh-i iştikak:** Eski anlayışta ele alır. Nergisî, Namık Kemal, A.Hâmid, Akif Paşa'nın nesirleri; Nef'î, Fuat Paşa, Reissü'l-Küttâb Ârif'in şiirleri.

c)**Kalb:** Eski anlayışı tekrarlamakla beraber onlar kadar değer vermez. Şâiri belli olmayan(4), Şahin Giray, Nâbi(2), Nazmi'nin şiirleri

8.**Seci:** Seciyi eski anlayış çerçevesinde tarif ettikten sonra cümle ve fıkra aralarındaki secie **seci-i mutlak**, sonlardakine **seci-i mukayyed** veya seci-i rabtî ismini verir. Bir de **seci-i mefruk** vardır ki faslın evveline uygun yazılan yazılarda bulunduğunu söyler. Seciin şartlarını da şu şekilde belirtir: Tabii olmalı, çok kullanılmamalı, sayı ve tabiat bakımında üslûbun nev'ine uygun olmalı, mukayyed secilerde cümle ve fıkraların değişmesine ve birinin diğerinden daha fazla kısa olmaması, seci içinde seciin iki dereceyi aşmaması, zevk-i selim olmak. Seciin en uygun üslûbunun üslûb-ı müzeyyen olduğunu söyler. Secinin çok fazla kullanılması açısından eski edebiyatımızı tenkit eder. Namık Kemal(6), Fuzulî(4), Sâmi Paşa(3), Nâbi(2), Yusuf Kâmil Paşa(2), A.Hâmid, Cevdet Paşa, Kâni, Ziya Paşa, İrfan Paşa(3), Kenan Bey(2), Letâif-i İnşâ, Âsım Tarihi, İzzet, Veysî(2), Hoca Tarihi(2), sahibi belli olmayan bir nesir.

9.**Tarsî:** Seciin şartlarının tarsî içinde geçerli olduğunu belirtir. Recâîzâde'ye göre tarsi nazım ve nesirde ortak bir mısraı, bir cümleyi, bir fıkrayı meydana getiren kelimelerin ikiden fazlasının diğer mısra, cümle ve fıkrada mukabilleri bulunan kelimelerle aynı vezin ve kafiyede olmasıdır. Namık Kemal(ş), A.Hâmid(n)

10.**Vasf-ı tahsinî:** İlk defa Tâlim-i Edebiyat'ta görülür. Recâîzâde'ye ifadeyi süslemek maksadı ile sıfatlar veya bunların yerini tutacak tâbirler kullanmaktır. Hem nesirde hem nazımda kullanılır. A.Hâmid, Şeyh Gâlip, Nef'î, Baki'nin şiirleri, şâiri bilinmeyen bir manzum; Namık Kemal, Sâmi Paşazâde Sezâi'nin nesirleri

11.İcad ve tervic-i elfâz: Bunlar da ilk defa Tâlim-i Edebiyat'ta görülür. Recâîzâde, icad-ı elfâz lügatta bulunmayan bir kelime icad etmek değildir, der. Ona göre icad-ı elfâz ifadede yeni ve nükteli bir fikri, yeni bir tarzda ve hoşa gidecek bir şekilde vermek için, terkibi ve yapısı itibariyle hiç işitilmemiş tâbirler kullanmaktır. İcad-ı elfâzda biri mânâya diğeri lâfza ait iki özellik lâzımdır. Şiir nesir kadar icad-ı elfâza müsait değildir, der. Namık Kemal(8), Nâbi, Sâmi Paşa, A.Hâmid'in nesirleri; Şeyh Gâlip, Sâbit'in şiirleri icad-ı elfâza örnek gösterilir. Tervic-i elfâzı da şu şekilde tarif eder: Dilde kullanılmayan veya zamanla kullanılmaktan düşmüş olan kelime ve tâbirleri güzel bir şekilde yeniden kullanarak revac bulmasını temin etmektir. Namık Kemal, Nergisî'nin nesirleri.

Tâlim-i Edebiyat, edebiyat bilgilerinin kadrosunu geliştirir, ders edebiyat nazariyesi veya edebî incelemeye kayar. Tabiatıyla bu kitabın edebiyatımızda yeni bir anlayışı sistemli bir şekilde getirdiği muhakkaktır. Ayrıca kitabın tek bölümde kaldığını, ikinci bölümün yazılamadığını, ancak kitap hakkında yapılan tenkitlere cevap niteliğinde Zeyl-i Tâlim-i Edebiyat olmak üzere **Kudemâdan Birkaç Şâir** (Konstantiniye, 1305, 60s.)yayımlanır. Bunun ders kitabı olduğunu bilemiyoruz. Eserde Fuzulî, Nef'î, Nâbi gibi klâsik dönem şâirlerimizin biyografileri verilir.

Münif Paşa'nın **İlm-i Belâgat La Rhétorique**[11] kitabı Aristoteles'ten beri sistemleşmiş batı retoriğini anlatır. Münif Paşa kitabındaki başlıkların Fransızca karşılıkları ile beraber örneklerinin bir kısmını da Yunan ve Roma'dan alır. Hukuk mektebindeki ders notlarından derlediği bu risaleyi tamamlayamamıştır.

---

[11] Bu kitabın tarihini tespit edememekle beraber Prof.Dr.Kâzım Yetiş'in "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası" makalesinden yararlanarak kronolojik açıdan Ahmet Cevdet Paşa'dan sonraya koymaya karar verdik. Kâzım Yetiş, "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası I" , **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,** 1987, s.367-406

Paşa, önce belâgatın tanımı üzerinde durur ki bu, batılı anlamdaki retoriktir. Her türlü konuşmada fikirlerimizi, düşünce ve kanaatlerimizi ifade için dilin kaidelerine uyarak insanları ikna için bir iddiayı müdafaa veya ispat, bir mukaveleyi yazmak, bir kitap telif ve tertip etmek, bir mecliste sohbet etmek istediğimizde dilin kurallarına uygun söz söylemek kâfi gelmeyebilir. Başka bir vasıtaya müracaat gerekebilir. O vasıta ilm-i belâgattir, denir. Yazara göre ilm-i belâgat ile fenn-i ikna aynıdır. Fransızlar buna "L'art de convaincre" derler.

Fenn-i hüsn-i beyan, ilm-i belâgattan evvel hitabet olarak zuhur eder. İlk müslümanların savaşlarındaki sözlerden, eski Yunandan örnekler verilir. Güzel konuşan, kitlelerin davranışını sözleri ile değiştiren kişilere hatip veya bülega denir. Bunların vücuda getirdiği fenne de ilm-i belâgat denir.

Fenn-i hitabet genellikle üç şekilde kullanılır:1.Resmî hitabet: Mecliste, hükümetteki siyasî müzakerelere intak-ı cedelî denir. 2.İnsanlar, başkalarına karşı kendi haklarını korumak yani muhakemât-ı adliyye için konuşurlarsa "hitabet-i adliyye" denir. 3.Bunların haricindeki konuşmalara ise "hitabet-i isbatiyye" denir. Aristoteles der ki "İnsanları bir altın tel ile çekip götüren pehlivan resmi yapmışlar; bunu fenn-i belâgat alâmeti olarak kullanmışlar"

Hüsn-i beyana muktedir olmak için üç şey gerekir: 1.Tasavvur 2.Tertip 3.Beyan. Fiil diye de ayrı bir konudan bahsedilir ki bunların içerisinde en mükemmel olandır, diye ifade edilir. Beyan bahsi içerisinde fiil anlatılmakla beraber fiilin, fen-i belâgatın dışında kaldığı açıklanır. Paşa, fiile eskilerin, belâgat-ı cismaniyye dediğini de söyler. Nâbi'den şiir örneği verilir.

Tasavvur, konuşulacak konu üzerinde başarılı olmak iyi düşünmeye bağlıdır. Ciceron, kusursuz söz söylemek veya yazmak için iyice düşünmek gerekir, der. Kusursuz söz söylemek üç şeyi gerektirir: 1.Doğuştan kabiliyetli olmak 2.Dikkat 3.Usul. İnsanın kabiliyetiyle konuyu belirlediği dikkati ve usulüyleyle konuyu şekillendirip etkili bir şekilde sunduğu ifade edilir. Mevlâna ve Câmi'nin birer şiiri örnek verilir.

Beyan bahsinde Fénelon'un düşünceleri aktarılır. Fénelon'a göre **belâgat** üç şeyden ibarettir: 1.Fikirleri tasvir etmek yani beyan etmektir ki kuvvet-i hayaliyye hitap olunur. Beyanın yahut ifadenin ilk kısmını oluşturur. Konunun esasını aramaktan ibarettir. Konuyu teşkil ve tertip eden özellik ve ona bağlı fiiliyyâttır.

Fiiliyyât, hakikatte mevcut olan bir şeyi tarif etmektir. Fiiliyyâtın kısımları şu şekilde verilir:

a)**Sevâbık ve neticeler**: Yani bir fiilin evveli ne imiş ve ondan ne sonuçlar çıkmış olduğunu beyan etmektir. Fiilin alâkalı olduğu şeylerden başka olarak fiilin etraflıca anlaşılması için önce ve sonra fiiliyyâtı takip etmek gerekir. Buna sevâbık ve neticeler denir. Racine ve Corneille'den örnek verilir.

b)**Sebep ile müsebbib:** Konu edilen her fiiliyyât veya olayı meydana getiren sebep üzerine ve bizzat olayın sebep olduğu müsebbib üzerine bazı bilgiler veren belâgat usulüdür. Montesqueiu'den örnek verilir.

c)**Eşbâh ve nazâir:** Fiiliyyâtın bazı anları vardır ki doğrudan doğruya konuya ait olmaz. Kasdedilen mânâyı daha ziyade aydınlatır. Bunlar kıyaslar, misaller, içtihad, istitrâd gibi şeylerdir ki kasdedilen konuya benzer veya eş örneklerdir.

d)**Ezdâd yani tezatlar:** Konuya az çok aykırı olan fiiliyyâttır. Böylece genelde bir şey zıdlık tarif ederek ona ne olduğu gösterilir. Konu basit ve sade olursa onun hakkında bir ilm-i icmalî vermek için faydalı bir tarif yeterli olabilir. Bazen de konu mürekeb olduğu için yeterli olmayabilir. Bunu etraflıca tarif etmek için kısımlarını saymak lâzım gerekir, denir. Yani ona mahsus olan vasıfları tek tek saymalı ve beyan etmelidir. Bu tarifler şunlardır: "Tarif-i muhtasar", "tarif-i munfasıl", "tarif-i hakîmâne", "tarif-i şâirâne", "tarif-i maddiyât", "tarif-i mâneviyyât". Télémaque, Tedmür Harabelerinden örnekler verilir.

2.Tecessüm ettirmek yani hevesleri tahrik etmektir ki kalbe hitap eder. Bu bahiste hikâye tarif ve tasvirinin bulunduğu belirtilir. Tarif ve tasvirden sonra hatip veya münşi hevesleri tahrik ve arzuları heyecanlandıracak şeyler anlatmalıdır. Yazar, hevesi, gayr-ı iradî olan heyecandır ki ruhumuz üzerine tesir eder, diye tarif eder.

Lâtif ve faydalı oldukları için ruh onlara rağbet eder. Ciceron ve Nâbi'den örnek verilir.

3.İstidlâl yani iddiayı ispat etmektir ki fikirlerin en kıymetli parçasına diğer bir deyişle akla hitap eder. Dava söylendikten sonra bir ikinci kaziye söylenir ki bu da doğruluğu tasdik olunmuş bir hakikat veya inkâr edilemeyecek bir vak'a olmalıdır, denir. Bu kaziyenin yardımı ile bir üçüncü hükme varılır.

İstidlâlin daima kıyas yolu ile meydana geldiği belirtilir. Kıyas-ı muhtasar, şâirler veya hatiplerin kıyası uzatmayıp bilâkis kısaltmalarıdır. Buffon, Agamemnon'dan örnek verilir.

İstidlâlin kurallarından birisi de misâldir. Herkes tarafından muteber ve doğruluğu tasdik edilmiş bir grubun veya bir zâtın fiilleri veya sözleri esas kabul edilmesine misâl denir. J.J.Rousseau'dan örnek verilir.

Burhan-ı zülkarneyn de bir çeşit istidlâldir ki iki delilin bir maksat veya bir iddiayı ispat için kullanılmasıdır. "İki ağzı keskin bir balta gibidir" denir.

Burhan-ı müselsel, bir kaç delil inciler gibi birbirine bağlanır; birincini hükmü ikincisine, ikincisinin hükmü üçüncüsüne esas olup nihayet istidlâlin murat olunan neticesine varılır. Sokrates'ten örnek verilir.

Tertip, fikir ve düşüncelerin düzenlemesini beyan eder, diye tanımlanır. Tertip her şey için lâzımdır. Hilkat-i tabiat her şeyde bunun misâlini ve örneğini gösterir. Tiyatro oyunlarında bir dram veya komedi telif edilmek istendiği halde de tertibe uyulmak gerekir. Önce medhal-i kelâm gelir; sonra hikâye yani ukde; daha sonra da hatime yani netice gelir. Tertib-i hutebâda hatip konuyu iyice düşünüp çeşitli kısımlara dikkatle ayırmalıdır. Tertib-i hutebâ şöyledir:

1.Mukaddime veya medhal: Her neden bahs olunursa olunsun daima bir mukaddime ile söze başlanır ki buna medhal de denir. Mukaddimeden maksat konunun mahiyetini beyan ile beraber rağbet ve dikkati çekmetir. Hatip bu mukaddime vasıtasıyla söze başlar. Ciceron'dan örnek verilir.

2.Beyan: Bu bahiste de hitabet ele alınır. Hatip mukaddime vasıtasıyla dinleyenlerin dikkatini ve alâkasını çektiğine emin olduktan sonra bahsedeceği konuyu anlatmaya başlar ki buna beyan veya bast-ı mükâleme denir.

3.Cerh ü ibtâl: Konu ve ona bağlı olan vak'alar ve haller hikâye edilir.

4.Takviye ve teyit: Konuyu kuvvetlendirmek için deliller gösterilir ki mükâlemenin de özü de budur.

5. Hâtime: Bir konuşmaya üç şekilde son verilir: a)Bir kaç kelime ile yetinerek sonuca varılır. b)Hatip iddia ettiği şeyleri ispat için bir kaç delil getirdikten sonra onları tekrar eder ki buna "tekrar-ı telhis" denir. Meselâ ilim ve fenlerin tahsiline teşvik için söylenen hutbeler gibi. c)Hatibin kendisi de heyecanlanırsa dinleyenlerin kalplerinde de belîğ bir tesirin ortaya çıkmasına çalışarak sözlerine son verir.

Tertip bahsinde şimdiye kadar anlatılan husus hatiplere aitti. Hikâyede ise konunun kısımları düzenli bir şekilde birbirlerini takip etmelidir. Muhatabın ona rağbeti gittikçe artmalıdır. Bunun için de üç şart gerekir: 1.Konunun vahdeti 2.Fikir ve hislerin belirlenmesi 3.Konunun tedrici.

Kitabın sonunda **efkâr yahut ilm-i meânî** bahsi vardır. Burada ifadede kullanılacak fikirlerin öneminden bahsedilir. Fikirlerde dikkat edilmesi gereken şartlar olarak şunlar verilir: 1.Fikirde esas olan sıfat-ı umumiyyedir yani fikrin anlaşılabilir olması lâzımdır. 2.Fikirler arasında münasebet olmalıdır. İfadede fikir bütünlüğüne dikkat edilmelidir. 3.Her fikrin kendine mahsus bir özelliği olduğu için mânâya da dikkat edilmelidir.

Elhac İbrahim, **Şerh-i Belâgat(1884)** adlı ders notlarında Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniyye'sinin ilk 41 sayfasını açıklar. Hacı İbrahim Efendi, Mekteb-i Hukuk'taki derslerinde Cevdet Paşa'nın kitabını okutur ve bu çerçevedeki açıklamalarını yayımlar. Kitabın giriş kısmında ana dilimiz ile ilim dilimizin ayrı

olduğu, ilmî ve edebî dilimizin Arapça olduğu belirtir. Arapça yirmialtı beyitten örnek verir.

Fesahatte sadece tenâfür-i hurûfat(Arapça beyit), tenâfür-i kelimat(Fuzulî-3), za'f-ı telif(Fuzulî-5, Sürûrî, Ziya Paşa, Baki), takidde(Fuzulî-7, Hoca Cihan, Nergisî-n, şâiri belli olmayan iki beyit, Namık Kemal-n) değinir.

Belâgatte ise Elhac İbrahim, Fehim, Baki, Fuzulî, Nâbi, Vecdi, Nef'î, Fuzulî, Baki-5, Şeyh Gâlip, Figanî'nin beyitleri ile Arapça bir beytini örnek verir.

Fesahat ile belâgat arasında umum ve husus açısından bir ilişki olduğunu söyler. Her belîğ fasihtir; ama her fasih, belîğ değildir, der. Bu ilişkiye "her insan hayvan olup her hayvan insan değildir" cümlesini örnek gösterir. Önceleri belâgata önem verilip ilm-i bedîye önem verilmediğini; sonraları ise ilm-i bedîye fazla önem verildiğini ifade eder.

Edebiyat-ı Cedide'nin öncüsü olarak gördüğü Şinasi'nin Paris'ten annesine yazdığı mektubu eleştirir. Cümlelerini basit ve anlamsız bulur.

Daha sonra secii ele alır. Zoraki yapılan secilerin dilimizi belâgat açısından geri bıraktığını belirtir. Bunun sebebini Arapça bilmemeye bağlar. Kelâmda sırasına göre seciye uyulmalıdır, der. Seciin, bir çok yerde kelâma letafet verdiği gibi mânâların da kolay ve çabuklukla anlaşılmasını sağladığını açıklar.

Lâhika kısmında ihbarî ve inşâî cümlelere değinir. Paşa'nın yaptığı gibi mantık ilmi çerçevesinde cümleleri anlatır.

Abdurrahman Fehmi'nin Mekteb-i Hukuk için hazırladığı **Tedrisat-ı Edebiyye(1884-1885) I. Kısım** kitabı Tâlim-i Edebiyat'ın etkisindedir.

Birinci bölüm üslûp hakkındadır. İfadeye konulan tasvirler ve fikirler zihinde hazırlanıp özel bir tarzla söylenmesine üslûp dendiği belirtilir. Üslûbun umumî ve hususî diye iki şartı vardır. Öncelikle üslûbun umumî şartları yani erkân-ı fesahati ele alınır ki bunlar konuya göre değişmez. Hususî şartlar veya vücûh-ı belâgatın ise konuya göre değiştiği belirtilir.

Üslûbun umumî şartlar veya erkân-ı fesahat Tâlim-i Edebiyat'taki gibi tarif edildiğinden[12] burada sadece örnekleri verilecektir.

1.Vuzuh: Abdülgâni Nablusî(n), Ziya Paşa(n), Sait Bey(n), Fuzulî(ş)

2.Hâliset: Kıyasa muhalefet(A.Hâmid, Fuzulî-ş, Nergisî-n), za'f-ı telif(Mebâni'l İnşâ ve Medhal-i İnşâ, Tarih-i Azmi, Fuzulî(ş2), A.Hâmid(ş2)), takid(Belâgat-ı Osmaniyye(ş2), Garibî(ş), Râgıp Paşa(ş), Tâlim-i Edebiyat(ş), şâiri belli olmayan bir beyit, Şeyh Gâlip(ş)), garâbette örnek yoktur. Fesahatı bozan unsurların bu bahiste anlatılması diğer kitaplara göre farklıdır.

3.Tabiiyyet: Sâmi Paşazâde Sezâî(n), A.Hâmid(ş), Nef'î(ş)

4.Münakkahıyyet(icaz, ıtnab, müsâvât da gösterilir): Suphi Paşa (n), Namık Kemal(ş), Münif Paşa(n), Recâîzâde(ş), Mebâni'l-İnşâ(n), Namık Kemal(n), Ziya Paşa(n), Pellisier(n)

5.Asalet: Ruhî-i Bağdadî, Sait Bey, Ziya Paşa, Nâbi, Çelebizâde Âsım'ın şiirleri

6.Mutabakat: Namık Kemal, Pertev Paşa'nın nesirleri

7.Ahenk: a)Aheng-i müfred(kelimeler kulağa hoş gelmesidir yani harflerin birbiriyle uyuşmasına bağlı olup tenâfür-i hurufun zıddıdır.)

b)Aheng-i kelâm (Tenâfür-i kelimatın zıddıdır. Kesret-i tekrar ve tetâbu-ı izâfâttan arınmaktır.)

c)Aheng-i tasvirî (Hâl ve eşyayı şekil özellikleri ile anlatır. Ahengin bir kısmı doğrudan ses taklidi ile olur ki buna tasvir-i hakikî(fış fış, şırıl şırıl gibi) denir. Ahenk, hal ve eşyanın his ve hayale tesirindeki benzerlikle olursa buna tasvir-i hayalî veya hissî denir.)

---

[12] Yalnız Abdurrahman Fehmi, tasnif konusunda Recâîzâde'den ayrılır.

Ahenge örnek olarak Arapça şiir, şâiri belli olmayan dört beyit, Nevres(2), İrfan Paşa, Namık Kemal, Nâbi'nin nesirleri, Fuzulî(2), Nev'î, Recâîzâde, Nâbi(2), Hâmi-i Amedî, Akif, A.Hâmid'in şiirleri

8.Muvâfakat: Menemenlizâde Mehmet Tâhir(n), Muallim Naci(ş)

Yazar, hususî şartlara geçmeden önce fikirlere dair şartları da belirtir:

1.Vuzuh: Suphi Paşa(n), Muallim Naci(ş)

2.Nefsü'l-emre mutabakat yani kelimeler ile mânâları arasında doğruluk olmasıdır. J.J.Rousseau(ş)

3.His ve hayalin ifadede doğruluk ve uygunluğu aranır. Kâzım Paşa, İbni Kemal, Recâîzâde'nin şiirleri

4.Tenâsüb, gerek fikirler ve maksatlar arasında uyum olmasıdır. Namık Kemal(n)

5.Tahallüs, bir bütünün kısımları olan fikir ve düşünceler arasında yakınlık olması ne derece gerekli ise birinden diğerine geçecek olan özellik de o derece önemlidir. Yazarı beli olmayan bir nesir örnek verilir.

Üslûbun hususî şartları, konunun tabiatına bağlı özelliklerdir ve Tâlim-i Edebiyat'taki gibi anlatılır.

1.Üslûb-ı sade: Cevdet Paşa, Paul de Coke, Racine, Şemsettin Sâmi, Namık Kemal(2)'in nesirleri, Recâîzâde(2), A.Hâmid(2), Menemelizâde, Nedim, Şinasi'nin şiiirleri

2.Üslûb-ı mutedil veya müzeyyen: Namık Kemal(2), Şinasi, Suphi Paşa, Tâhir Bey, Recâîzâde'nin nesirleri, Nedim, A.Hâmid'in şiirleri

3.Üslûb-ı âlî: Suphi Paşa, Namık Kemal(2), Fénelon, Kûfî, Hz. Ebubekir, Ahmet Midhat, A.Hâmid'in nesirleri, Şinasi, Şeyh Gâlip(3)'in şiirleri.

Üslûb-ı mecazî yahut turuk-ı ifade başlığı ile yazar, Recâîzâde'nin yolundan gider ve edebî san'atları üslûp çerçevesinde düşünür. Yalnız konuya yaklaşımında san'atların açıklanmasında ondan ayrılır.

1.Hakikat: Şâiri belli olmayan iki beyit.

2.Mecaz: Recâîzâde, Nâbizâde Nâzım'ın şiirleri, şâiri belli olmayan iki beyit, Namık Kemal(n).

3.Kinayeye örnek verilmez.

4.Teşbih: Nergisî, Hakanî, Akif Paşa, Namık Kemal'in şiirleri, Namık Kemal (5), A.Hâmid, Recâîzâde, Sait Bey'in nesirleri, şâiri belli olmayan altı tane beyit ile yazarı belli olmayan üç tane nesir.

5.İstiâre: Şâiri belli olmayan yedi tane şiir, Şeyh Gâlip(ş), Namık Kemal(n)

Görüldüğü gibi burada sadece üslûbun umumî ve hususî özellikleri ve bazı edebî san'atları söz konusu eder. Esasen kitap eksik ve yarımdır.

Abdurrahman Süreyya'nın **Mizanü'l-Belâga(1886)** kitabı ile oradaki bazı konuların açıklaması olan **Sefine-i Belâgat(1888)** kitabını beraber ele almak uygun olacaktır.[13] Mizanü'l-Belâga, belâgatın klâsik tarifleriyle başlar. Öncelikle fesahat ele alınır ve kelimenin fesahatı, kelâmın fesahatı, mütekellimin fesahatı üzerinde durulur.

Kelimenin fesahatını bozan konular olarak tenâfür-i hurûf, garâbet(Akif Paşa'nın nesri ile Nergisî'nin bir beyti örnek verilir), kıyasa muhalefet(Nedim'in bir beyti örnek verilir) ele alınır. Yazar, buradaki "garâbet" ile ilgili açıklamalarından

---

[13] Sefine-i Belâgatın giriş kısmında edebî ilimlere yardımcı olmak açısından tenkid ele alınır. Tenkid, edebî, siyasî, san'at eserlerindeki fikir ve hayalin güzelini, çirkinini ayırtetmektir. Tenkidin zıddı tezyîftir. Tenkidin maksadı her şeyin güzelini makbulünü seçip almak olup münekkidin becerisi ile beraber kusursuz olması lâzımdır. Yazar, tenkid bahsinde "kritik" kelimesi yerine "muâhezat-ı edebiyye" kelimesini kullanır. Istılah-ı edebiyyede tenkid, genel yarara göre edebiyat ve san'at eserlerini iyice incelemek ve değerlerini ortaya çıkarmaktır. Namık Kemal'in bir nesrini örnek verir. Ayrıca mitolojiye esâtir değil hurûfat denmesi gerektiği belirtilir.

tatmin olmamış ki Sefine-i Belâgat'te konu genişletilerek verillir: **Garâbet** dört kısımdır: 1.**Garâbet-i zâtiyye**, kelimenin hem kulağa yabancı gelmesi hem de mânânın bizzat açık olmamasıdır. 2.**Garâbet-i acziyye**, kelimenin yersiz kullanımıdır. 3.**Garâbet-i mehcure**, kullanılmayan eski kelimelerin kullanılmasıdır. 4.**Garâbet-i menfûre**, küfürlü ve kötü sözlerin kullanılmasıdır.

Garâbete Nedim(5), Nef'î(12), Arapça bir beyit, Nergisî(n-3), yazarı belli olmayan nesir, Nâbi(ş-2, n), Fuzulî'nin beyitlerini örnek verir.

Kelâmda fesahatı bozan maddeler olarak da tenâfür-i kelimat(Nâbi), tetâbu-ı izâfât(Akif Paşa, Nef'î), za'f-ı telif(Nef'î-2, Nâbi, Fazlı, Koca Râgıp-2, Baki), takid gösterilir. Kıyasa Muhalefet Sefine-i Belâgat'ta anlatılır ve şâiri belli olmayan iki beyit, Nef'î(5), Nedim, Nâbi, Râgıp Paşa'nın beyitleri örnek verilir.

Ayrıca fasih olmayan kelimelere Nef'î(7), Fuzulî(2), Nedim beyitlerini de örnek gösterir.

Daha sonra mütekellimde fesahat, belâgatın tarifi, kelâmda belâgat, mütekellimde belâgat da önceki kitaplardaki gibi anlatılır.

Belâgatın konusu olarak Türkçe'de kullanılan sözlerin ve kelimelerin muktezâ-yı hale uygun olarak terkip ve telifinden bahsedilir; bunun için de kelimelerin hangi mânâya delâleti üzerinde durulur. Ahmet Hamdi'de gördüğümüz delâlet bahsi burada da vardır.

Yazar, kelâmda belâgat yani ilm-i meânî için dikkat edilecek hususların lâfızlar, terkipler, bağlaçlar ve cümlenin unsurları olduğunu belirtir.

Kelâmdaki lâfızlar bahsini daha ayrıntılı bir şekilde ele alır: **Elfâz-ı müterâdife**(bir kaç kelimenin aynı mânâda olması, beşer-adam gibi), **elfâz-ı mütebâyine**(her biri başka başka mânâlar ifade eden kelimeler, insan, kitap, kalem gibi. Ayrıca elfâz-ı mütebâyine de kendi içinde elfâz-ı müştaka ve elfâz-ı mütecânise diye ayrılır. **Elfâz-ı müştaka**, mânâları arasında benzeme olan kelimelerdir; yazan, yazıcı, âlim, malum gibi. Eğer mânâları arasında benzeme yoksa **elfâz-ı mütecânise** olur; ağaç dikmek, elbise dikmek gibi. Nef'î'nin bir beyti örnek verilir), **elfâz-ı**

müttefika(her biri bir kaç mânâya işaret eden kelimelerdir; göz kelimesinin hem su kaynağı hem terazi gözü mânâsına gelmesi gibi), **elfâz-ı münferide**(yalnız bir mânâ gösteren kelimeler, işaret isimleri gibi).

İlm-i meânî bahsi kelâmdaki terkiplerle başlar: Terkib-i tadâdî, terkib-i tazminî, terkib-i itbâî, terkib-i takyidî, terkib-i mezcî, terkib-i isnadî, terkib-i izafî.

Cümlenin unsurlarından olan râbıta-i nisbiyye de **râbıta-i zamaniyye**(görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zamanda kullanılan şahıs ekleri ile beraber bunların birleşik zamanlarındaki şahıs ekleri) ve **râbıta-i gayr-ı zamaniyye**(-DIr ek fiili, zamir-i izafî, sıla sigası, zamir-i vasfî) diye ayrılır. Bu bölümde örnek olarak Münif Paşa'nın bir beyti söylenir.

Erkan-ı kelâmın ise haber, talep(emir, nehiy, nida, tahzîz, rid'a ü tahzîr, temenni, terecci), istihbâr(nida, münâdî, istifham, huruf-ı âtıfe), taaccüb ve istigrâbdan meydana geldiği belirtilir. Sefine-i Belâgat'ta bunlarla ilgili olarak Nef'î(6), Hakanî(2)'nin şiirleri ile Namık Kemal'in nesri örnek verilir.

Haber bahsinde, faide-i haber, lâzım-ı faide-i haber, nisbet-i tamme-i haberiyyenin derecatı(te'kid, inkâr gibi hükümler) anlatılır.

Ayrıca emirde Şeyh Gâlip, Akif, Nedim-2, Nef'î-2; nehyde Nef'î; temennide Akif, Nef'î-2, Nâbi, Nedim; nidada Nef'î-3, Nâbi, Nedim, Akif-2; istihbarda Akif, Nâbi, Nef'î-2; istifhamda Nef'î-19, İzzet Molla, Nâbi-4, Haşmet, Nedim-2, Akif'in beyitleri örnek verilir.

Kelâm-ı haberiyyeyi oluşturan müsnedünileyh, müsned, mütemmimat-ı kelâm gibi unsurlar da önceki kitaplardaki gibi ele alınır.

Müsnedünileyhin cümle içinde isnadı, takdimi, hazfı, tavsifi, tekidi, tarifi ve tenkiri gösterilir. Nef'î-8, Nedim, İbn Kemal'in beyitleri örnek verilir.

Müsnedin de hazfı ve taglîbinden bahsedilir.

Mütemmimat-ı kelâm bahsinde sıfat, hal, mefûl-ı sarih, mefûl-ı gayr-ı sarih, mefûl-ı mutlak, temyiz, muhtıra(Arapça'da bir de mefûlün li-eclihi vardır ki fiilin meydana gelmesine sebep olur; Zeyd'e rağmen gittim, Teşviken bir kitap verdim gibi burada kullanılan masdarlara mefûlü'l-ecle denir), rumuz ve işarat(kaş çatma, baş sallama gibi ifadeyi tamamlayan işaretlerdir) işlenir. Nevres'in bir beyti mütemmimât-ı kelâmda örnek verilir.

Sefine-i Belâgat'ta ilm-i meânî bahsine dilbilgisi konuları ilâve edilir. İsm-i tafdil, mübalâğa(Nef'î-3, Nâbi-3, Ekrem Bey), edatlar(Nergisî-n, Nâbi), ism-i fâil, ism-i mefûl, sıla sigası, masdar(Nâbi-2), isim tamlaması(Nef'î), ism-i mensub(Nâbi, Nedim, Nef'î-2), ayrıca isimden isim yapma(Nâbi, Nef'î-2, Mevlana) ve fiilden isim yapma(Fuzulî, Nef'î) ekleri, şart ve ceza cümlelerinin(Nef'î-7, Fitnat) kullanımından bahsedilir.

Ayrıca yine Sefine-i Belâgat'ta hemzenin yazılışları üzerinde de durulur. Ayrıca udul diye bir bahis açıklanır: Udul, -mAz, -sIz olumsuzluk ekleri kullanılarak diğerine nisbet yapmaktır. "Görmez göz, insafsız adam" gibi. Farsça "bî-, nâ-" ekleri ile Arapça "lâ-" eki de udul edatlarındandır. Nedim ve Nef'î'nin beyitleri örnek verilir. Harflerin bitişme sırasında uğradıkları ses kaybı da gösterilir: "-ken, -se, -di, -le,-çün" gibi. Buna da Nef'î'nin üç beyti ile şâiri belli olmayan üç beyit örnek verilir.

Kasr bahsi de klâsik anlayıştan farklı değildir. Hatta örneklerin çoğu da aynıdır. Mevsuf sıfata kasr edildiğinde; "Zeyd ancak kâtiptir" gibi. Sıfat mevsufa kasr edildiğinde; "Kâtip ancak Zeyd'dir" gibi. Nedim(3), Nef'î(4), Nizâmî, Sadi'nin beyitleri örnek gösterilir.

Kelâmın ifadesinin düzenlemesine yardımcı olan **icaz**(Nâbi-2, Nef'î-2 beyitleri örnek verilir), **ihlâl**(maksadın mânâsı sınırlanmazsa olur; Nef'î'nin bir beyti de örnek verilir:

Ne leşker kim ona serdar-ı azmi ola ser-asker
Peyâpey müjde-i feth-i bilâd u kahr-ı âdâdır

ıtnâb(Nef'î-3, Nedim-3, Nâbi, Fitnat Hanım'ın beyitleri örnek verilir), **müsâvât, tatvîl, haşv, vasl ve fasl**(Münif Efendi, Namık Kemal'in beyitleri örnek verilir), **edat-ı âtıf**(ve, dahi, -Up, ki, yine, -ArAK, -CA, evet, hayır, yok, fakat, ne, ama, imdi, bari, hem, ya, gerek, lâkin, belki, diye, diyu)tan da önceki kitaplardaki gibi bahsedilir.

Atıf edatlarına Nedim(8), Nef'î(10), Nâbi(3), Namık Kemal, Fitnat Hanım, Akif(5), Koca Râgıp, Fuzulî, Ekrem Bey, Münif(3)'in beyitleri örnek olarak gösterilir.

Fenn-i beyânın konusu mecaz, kinaye, teşbihtir. **Mecaz**, mecaz-ı aklî ve mecaz-ı lâfzî diye ayrılır. **Mecaz-ı aklî**, bir fiili sebebine, zamanına veyahut mekânına isnad etmektir. **Mecaz-ı lâfzî** de mecaz-ı mürsel, teşbih ve istiâre kısımlarına ayrılır ve önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Mecazlara Nef'î(2) ve Nâbi(2)'nin beyitleri örnek olrak verilir.

Teşbih(Fitnat Hanım, Nâbi-8, Nef'î-6, Nedim-7, Fuzulî-3, Baki-4, Râgıp Paşa-2 beyitleri ile Namık Kemal iki nesri), ve istiâre(Nef'î-4, Fuzulî-3) de aynı şekilde ele alınır.

Ayrıca **kinaye**(Nedim-2, Nâbi-2, İzzet Molla) ile beraber arz ve tariz(Nedim), telvih(Nedim), remz ü ihfâ(Fuzulî, Nedim), imâ ve işaret(Nâbi) de önceki kitaplardaki gibi anlatılır.

Fenn-i bedî kısmında **mânâ san'atları** örnekleri ile birlikte şunlardır:

1.San'at-ı tıbâk. İbni Kemal, Fuzulî'nin beyitleri ile Namık Kemal'in nesri

2.İhâm-ı tezad. Nedim'in beyti ile Hâmid Bey'in nesri

3.Müraat-ı nazîr. Nâbi, Nedim(2)

4.Tecâhül-i ârif. Nedim-2, Akif-3, Nef'î

5.Aks

6.Hüsn-i ta'lil. Nâbi, İbni Kemal

7.Tasabbî, bir itibar-ı lâtif üzere yüksek neş'eyi andıracak çocukça tâbirler kullanımıdır; Namık Kemal(n).

8.Edeb-i kelâm, yergi ve sövmede, nefret ifadesinde boş kelimeler ve düşmanca mânâlardan sakınmaktır; Nâbi, Nüzhet Efendi(ş)

9.Te'dib ve tehzib-i kelâm, ifadedeki anlatımı mânâya uygun şekilde daha açık ve güzel olması için düzeltmektir; "Güneş ya tulû veya gurûb edipte saba temevvüce başladığı gibi bulutlar paralanır" cümlesindeki ifadenin "güneşin tulû ve gurûbunda" şeklinde değiştirilmesi gibi.

10.Müşâkele

11.Leff ü neşr

12.Hezl fî muarrızı'l-cidd, Türkçe'de lâtifeyi bozmak, boğmak demek olup ciddî bir maksadı, bir nükteye dayanarak zarif bir şekilde beyan etmektir; Nâbi(ş)

13.Terdîd; Nâbi

14.Nefyü'l-şey-i bi'l-icâbe, bir şeyin ispatı zımnında nefyidir (ş?)

15.Telmih; Nâbi, Nedim, Münif

16.İltifat; Nedim

17.Tecrid; Fuzulî, Namık Kemal, Nedim, Nef'î, Nâbi

18.Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zemm

19.Tekidü'z-zemm bimâ-yüşbihü'l-medh

20.Medh bimâ-yüşbihü'z-zemm. Nâbi

21.Tevriye. Nâbi, Sabî

22.Tevcih

23.Beraat-ı istihlâl

24.Rücû. Nedim(2), Akif

25.Mübalâğa. Nef'î

26.Hüsn-i tahallüs

Lâfza ait san'atlar ise şunlardır:

1.Tecnis. Nef'î, Nâbi(2), Nedim, Belîğ, Vâsıf, İbni Kemal

2.Reddü'l-acz ale's-sadr

3.İştikak, aynı kökten gelen bir kaç kelimenin bir araya toplanmasıdır; Baki, Reissü'l-Küttâb Ârif, Sünbülzâde Vehbi, Pertev Paşa, Nâbi(ş)

4.Seci. Kâmil Paşa, Akif Paşa, Şefiknâme

5.İktibas

6.Telmi'

Elhac İbrahim Efendi, **Edebiyat-ı Osmaniye(1305/1889)**[14] kitabında öncelikle edeb kelimesi üzerinde durur. Edeb, kavlen ve fiilen hüsn-i muamele etmek olduğundan edeb-i lisânî ve edeb-i fiilî diye ikiye ayrılır. Edeb-i lisân kelâm, lâfz, mânâ, üslûp ile meydana gelir. Yazar, bu kitapta sadece ilm-i meânî ve ilm-i beyan bölümlerini ele alır. Klâsik anlayış içerisinde verdiği bu bölümlerde de Ahmet Cevdet Paşa'nın tesiri görülür.

İlm-i meânîde kelâmı incelerken kelimeler arası nisbetten bahsedilir; nisbet-i tamme ve nisbet-i nâkısa diye ikiye ayrılır. Nisbet-i tamme olarak haberin mübtedaya

---

[14] Mekteb-i Mülkiye'de Recâîzâde görevden alınıp yerine Hacı İbrahim Efendi tayin edilir. İşte bu kitap orada verilen ders notlarıdır.

ve fiilin fâile olan nisbetleri verilir. Zirâ bunlar cümle teşkil ederler. Nisbet-i nâkısa sıfatın mevsufa, halin zevâl-i hâle ve muzâfın muzâfunileyhe olan nisbetleridir. Terkiplere nisbet-i nâkısa denir.

Kelâmın, lisânın kavâidine uygun olması, taklitten uzak durmak, sakil lâfızlar kullanmamak, icaz ve ıtnabca, tekid ve ıtlakça kelimenin hazfınca, ızharınca, ismin tarif ve tenkirince, vb. gibi kelâmın muktezâ-yı hâline uygun olan sebepleri sıralanır.

İsim cümlesinin ögeleri olan mübtedanın isim ve sıfat olması ile haberin isim, sıfat, zarf ve cümle olması anlatılır. Fuzulî, Kemal Paşa, Nâbi ve Baki'nin şiirleri örnek verilir. Fiil cümlesinin ögeleri olan fiil, fâil, mefûl de anlatılır. Ayrıca her iki türlü cümlede de bulunabilecek diğer ögeler olan kasr, terkib-i izafî, terkib-i vasfî, tetâbu-ı izafet, mütemmimât-ı cümle, şart ve ceza cümleleri belirtilir.

Kelâmın ihbarî kısmındaki cümle-i haberiyye, mübteda ve haber ile fiil ve fâilden olur. Kelâmın inşâî kısmındaki cümle-i inşâiyye de kendi içinde önceki kitaplarda olduğu gibi inşâ-i talebî ve gayr-ı talebî şeklinde ayrılır. Fuzulî(2) ve Baki'nin şiirleri örnek gösterilir.

Elfâzın ve cümlelerin birbirlerine atıf ve rabtından da bahsedilir(matûf ile matûfunileyh arasında cihet-i câmia bulunması şarttır, denir ki Belâgat-ı Osmaniyye'deki bahsin aynısı anlatılır). Baki(2), Esad Paşa'nın şiirleri örnek verilir.

Virgülün kullanımına dâir de bir makale vardır. Virgülün(fâsıla, sekte), "ve" bağlacı yerine kullanılması gösterilir.

Ayrıca sıla sigası ile "ki" bağlacı ayrı birer başlık halinde incelenir. Sıla sigasının kullanımına Said Bey, İzzet Molla'nın şiirleri, "ki" bağlacına da Nef'î, Fuzulî, Sürûrî, İzzet Molla'nın şiirleri örnek verilir.

İlm-i beyanın konuları olan hakikat ve mecaz ele alınır. **Mecaz istiâre, mecaz-ı mürsel ve teşbih** diye ayrılır ve klâsik anlayıştaki tarifleri tekrarlanır. Mecazı kullanırken mânâ-yı hakikî ile mânâ-yı mecazî arasındaki müşâbehet, mücâveret, hâliyyet, muhaliyyet gibi alâkalara ve ilişkilere dikkat edilmelidir, denir. Şeyh Gâlip ve Fuzulî'nin şiirlerinden örnek verilir.

Def'-i itiraz başlığı ile dile has edebî teşbihlerden ve dilbilgisi terimlerinden bahsedilir. Nef'î, Kâzım Paşa, Şeyh Gâlip, Fuzulî, Baki'nin şiirleri örnek verilir.

Ayrıca teşbihle ilgili bilgiler verilir. Teşbihin unsurları, edatları, garazı(hal, mikdar, imkân, mezîd-i takrir, tezyîn, eşitlik, istitrâf beyan eder), kısımları (Teşbih yapı bakımından ikiye ayrılır: **teşbih-i müfred:** Filân kimsenin boyu serv gibidir; **teşbih-i mürekkeb:** Bembeyaz köpük kesilen azîm dalgalar üzerlerine kar yağan yüksek dağlar gibi idi), benzetme yönü(teşbihin dört rüknünden biri olan müşebbehünbih ile müşebbeh arasında müşterek olan ilişki incelenir) işlenir. Baki(4), Fuzulî(3), Nef'î(2), Ebu Nevvas'ın şiirleri örnek verilir.

Ali Ekrem, **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye(1910)** kitabında Türk edebiyatını bir bütün olarak ele alır; edebî dönem ve türlere göre tasnif etmez. Türk edebiyatının yalnızca "Devr-i Cedîd" adını verdiği bir dönemini ele alıp inceleyeceğini daha önceki edebî ürünlerimizden de mümkün olabildiği oranda söz edeceğini belirtir. Kitabın başında "Tercüme" başlığıyla Fransız eleştirmenlerden Taine ve Faguet'in gerek edebiyat tarihine gerekse edebiyat eleştirisine ilişkin bazı görüşlerine yer verir ki bu görüşler Süleyman Fehmi, Köprülüzâde Mehmet Fuat ve Şahabettin Süleyman'ın eserlerindeki görüşlerle aynıdır.

Doğu tesirindeki Türk edebiyatı olarak değerlendiği divan edebiyatından Şeyh Esad Gâlip Dede, batı tesirindeki Türk edebiyatından da Akif Paşa, Reşid Paşa, Fuad Paşa, Cevdet Paşa, Edhem Pertev Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal, Recâîzâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid'i örnek gösterir. Genelde edebiyatı, özelde Türk edebiyatının tarihî seyri içindeki oluşumunda etkisi olan bazı unsurları maddeler halinde sıralar. Söz konusu bu unsurlar aynı zamanda edebî dönemleri de belirleyen belli başlı kriterlerdir: 1. Tesirat-ı ırkiyye 2. Tesirat-ı iklimiyye 3- Tesirat-ı muhitiyye 4. Tesirat-ı lisâniyye (Hicrî 1207 senesinden bugüne kadar lisânımızın geçirdiği safhalar, dil etkeninin özellikle son dönem edebiyatı üzerindeki etkisi) 5. Tesirat-ı hariciyye (çoğu Arapça tesirler) 6. Tesirat-ı şarkiyye (Arap ve Fars etkisi, tasavvufun bize İran'dan gelmesi gibi.) 7. Tesirat-ı garbiyye (felsefe, ulûm, fünun, batı edebiyatı çoğunlukla Fransa'dan alındığı belirtilir).

Zaman zaman bazı edebî türlerle ilgili olarak gerek teorik görüşlere gerekse bazı san'atçıların eserlerini türlere göre ayırma uygulamasına rastlanır. Şiir ve nesir türlerinin edebî değerlerinden bahseder. Hâmid'i Osmanlıların en büyük şâiri diye tanımlar. Nesrinde facia-nüvistir, denir. Abdülhak Hâmid'in fikrî yenilik (tarihî konuları işlemesi, şeklî yenilik yapması gibi-Sahra) getirdiğini söyler.

San'atçıların biyografilerini hemen hemen hepsi için "tercüme-i hâli" alt başlığıyla belli bir düzen içinde verir. Namık Kemal'in 19 yaşına kadar olan hayatını 1. devre-i edebiyye 19. yaşından sonra olan hayatını da 2. devre-i edebiyye şeklinde tanımlar. Hâmid'i Nef'î ve Fuzulî ile karşılaştırır. Şâir ve yazarların edebî kişiliklerini hem eserlerini değerlendirirken hem de biyografilerini verdikten sonra müstakil bir biçimde ortaya koyar: 1. San'atçının dili 2. Yenilikçiliği 3. San'at anlayışındaki değişikliği 4. Diğer san'atçılarla mukayesesi. San'atçıların biyografilerini daha düzenli bir sıra içinde verir, eserlerini de yorumlar ve alıntılarla birlikte sunar.[15]

Fâik Reşad, Dârülfünunda verdiği tarih-i edebiyat derslerini içeren **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye(1913)** kitabında önce edebiyat tarihi ile ilgili bilgi verir. Edebiyat tarihi, her millette nazım ve nesirden ibaret olan edebiyatın başlangıcından yaşanılan devre veya belirli bir zamana kadar olan edebiyatı inceleyen bir fendir, diye tarif edilir. Edebiyat tarihinin konusu edebiyatın sebeplerinden, tesirlerinden, zaman içindeki edebî devirlerden, o devirlerde zuhur eden eserlerden, bu eserlerin sonraki devirlere olan tesirinden, dilin gelişmesidir. Edebiyat tarihinin gayesi şimdiki edebiyatın kaynağını tayin ile rehber olmaktır, denir. Yazara göre Nef'î'nin günümüze kadar gelen tesirini araştırmak şiirimizin, edebiyatımızın o tesirden ne derece etkilendiğini görmek edebiyat tarihinin gayelerindendir. Edebiyat kelimesi tarif edilirken daha önce edebiyat kelimesi yerine "ilm-i edeb, ilm-i belâgat" ; "edip" kelimesi yerine de "şâir veya münşi" kelimeleri kullanıldığı belirtilir.

---

[15] Bu kitaba kütüphanelerimizde rastlayamadığımız için bu eserin değerlendirilmesinde Nurullah Çetin'in **Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği** adlı tezinden yararlandık. Nurullah Çetin, "Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği", Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Ankara: 1988.

Nazım ve nesir başlığı altında sözün belîğ olup olmaması ele alınır. Söz belîğ ise nazım veya nesir olsun edebiyattan sayılır. Söz belîğ değilse edebiyattan sayılmaz. Yazar, şiiri edebiyatın en güzel parçası olarak değerlendirir. Bir sözün şiir sayılabilmesi için manzum olmasından çok edebî olması gerekir. Şiirin mutlaka manzum olması gerekmez. Meselâ Fuzulî'nin şikâyet şeklinde söylediği "Selâm verdim rüşvet değildir diye almadılar" sözü belîğ ve edebî olduğu için şiirden sayılır. Fakat Fuzulî'nin bu beyti

Pâre pâre dil-i mecrûh-ı perişânımdan

Ser-gûyunda olan her ite bir pâre feda

şiir değildir; çünkü edebiyattan sayılmaz. Böyle sözlere nazım denir. Şiir hem nazım hem nesir şeklinde olabilir. Fakat manzum olan şiire daha çok rağbet edilir. Kafiyenin verdiği ahengin bunda etkisi vardır. Bununla beraber şiirin mutlaka vezinli ve kafiyeli olması gerekmez. Şiir tabiidir. Yazar, şiire vezinli ve kafiyeli söz demeyi sun'î bulur.

Fâik Reşad, Osmanlılarda şiirin, Âşık Paşa'dan itibaren başladığını söyleyerek dinî konularda Süleyman Çelebi, Mahmut Çelebi, Yunus Emre, Edirneli İmam Halil; kaside tarzında ilk defa Germiyanlı Şeyhî, Ahmedî'den örnekler görüldüğünü belirtir. Şeyhî'yi Osmanlıların Şeyhü'ş-şüerâsı addeder. II.Murat devrini Osmanlı şiirinin ilk devresi olarak kabul eder. Türklerin Söğüt'e geldiklerinde kalabalık ve karışık oldukları için millî edebiyattan yoksun olduklarını söyler. Yazara göre bu devir edebiyatı işlenmemiş ibtidaî fikirlerin tercümanıdır. Daha sonra ihtilât devrinin başladığını ve Osmanlıların Arap ve Fars edebiyatı etkisinde kaldıklarını belirtir.

Yazar, Osmanlı edebiyatının nazmını oniki devreye ayırır: 1.Âşık Paşa 2.Şeyhî 3.Ahmet Paşa 4.Necati 5.Zâtî 6.Baki 7.Nef'î 8.Nâbi 9.Nedim 10.Râgıp Paşa 11.Şeyh Gâlip 12.Şinasi.

Birden altıya kadar olanlar Osmanlı şiirinin çocukluk devirleri olarak görülür. Şeyhî, Ahmedî, Ahmet-i Dâî, Cemalî, Ahmet Paşa, Nizâmî, Necati'nin kaside ve

mesnevilerinde tamamen, gazellerde ise kısmen Farsça'nın tesirinin gözlendiği söylenir. Fars şiirinin taklidi ile beraber kısıtlı hayal ve fikirler kullanarak dillerini kabalıktan kurtarmışlardır, denir. Türkçe'nin pek ibtidaî ve kuru olması, vezne uymaması, dil yapısının farklı olması edebî dilde Arapça ve Farsça karşısında gerilemesine sebep olmuştur. Farsça etkisinde kalan Osmanlı edebiyatı Nef'î ve Nâbi devirlerinde eskiye göre daha fasih ve düzgün hale gelmiştir.

Baki devri Osmanlı edebiyatı, edebiyatın kemal devri diye tanımlanır. Nef'î ve Nâbi devirleri ikbal devri, Şeyh Gâlip devri zevâl devridir.

Yazar, bir edebiyat tarihi kitabının olmamasını eskilerin ihmaline bağlar. Kütüphaneler âtıl duruma gelmiştir. Hep eskilerin tekrarı söz konusudur. Tezkireler, edebî eserler edebiyat tarihinin birer parçası olmakla beraber yetersiz görülür. Eski eserlerin en fazla tedkik edenlerden biri Ziya Paşa zannedilir. Yazara göre onun araştırmalarında eksiklik ve yanlışlık vardır. Yazar, Ziya Paşa'nın Harabât şiirinde aslen Acem olduğunu söylediği Ali Şîr Nevâi'yi ciddiye almasını eleştirir. Buna karşılık Namık Kemal'in, Ziya Paşa'yı eski edebiyat açısından eleştirdiği Tahrib-i Harabât makalesine yer verir.

Fâik Reşad, aruzun her türlü fikri, hissi tebliğ ve tasvire uygun olduğunu belirtir. Hece vezninin, halk edebiyatı için uygun olabileceğini, bunun dışında ifadeye basitlik vereceğini ifade eder. Nazmın kısımları olarak gazel, kaside, tahmis, tesdis, terkib ve terci-i bend, kıt'a, rubaî, mesnevi, hamse gösterilir. Edebiyat tarihimizde Âşık Paşa'dan veya Şeyhî'den Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye kadar gelen şâirleri **evâil**; Nef'î'den Râgıp Paşa'ya kadar gelenleri **evâsıt**; Râgıp Paşa'dan Şinasi'ye kadar gelip onunla son bulan edipleri **evâhir** diye adlandırır. Günümüz ediplerine "müteceddidîn" der. Bu kısımda Namık Kemal, Recâîzâde, Mehmedî, Abdülhak Hâmid, Ethem Pertev Paşa, Muallim Naci vardır. Bunlar yeni devrin başlangıcını oluştururlar.

Şiirimiz şekil ve muhteva açısından değişip geliştiği halde inşâmız gelişememiştir. Nişancı Mehmet Paşa, Feridun Bey inşâ açısından hangi yolu takip etmişlerse Veysî, Nergisî, Âlî, Nâbi, Akif Paşa, Sâmi Paşa, Dâniş Bey'in de aynı

yolu takip ettiği belirtilir. Ne kadar eski kelime ve tâbir kullanılırsa o kadar san'at ve maharet gösterilmiş addedildiği söylenir.

Yazara göre ifadenin bir dereceye kadar sadeleştirilmesi artık dikkate alınmaktadır. Recâîzâde, Tâlim-i Edebiyat'ta inşânın üslûplarından bahsederken eski anlayışa göre uzun terkipler yapılmadıkça eskiler arasında yazılan inşâya kıymet verilmeyeceğini belirtir. Halbuki bunun yerine hakîkî ve tabii ifadelere yer verilseydi halka daha yararlı eserler bırakılırdı, denir. Şimdiki kitabette ise uzun terkip ve ibareler görülmez. Bu yeni bir inşâ tarzıdır. Sait Paşa "Gazeteci Lisânı" adlı risalesinde kısa cümlelerin maksadı daha iyi ifade ettiğini vurgular. Şinasi'nin cümleleri kısaltarak Osmanlı dilinin batı edebiyatı ve fikirleri ile imtizac etmesini sağladığı belirtilir.

Yazar, dilin zaman içinde değişmesine karşılık imlânın da değişikliğe uğradığını ifade eder. Türkçe olarak yazdıkları nesir ve nazımlarda ne kadar Türkçe kelime varsa Arapça ve Farsça kelimeler gibi harekesiz ve kendi telâffuzlarına göre yazılmıştır. "İdüp" kelimesini "idip" yazmak gibi. Bundan dolayı eski eserler anlaşılmaz kelimelerle doludur. Bir kelimenin zaman içinde çeşitli imlâları oluşturulmuştur.

Yazar, edebiyat tarihini devirlere ayıracağını, hangi devirde hangi yazarın bulunduğunu eserleri ile beraber belirteceğini söyler. Fâik Reşad, edebiyat tarihi anlayışının, İsmail Safa ile aynı olduğunu belirterek der ki: "Üslûb-ı edebiyatımız ne kadar değişmiş olursa olsun eskileri bilmeden eskileri araştırmaktan müstağni olarak şiir ve inşâya başlamakta hiç bir yeni heves için muvaffakiyet tasavvur olunamaz." Eskilere saygı göstermek gerektiği böylece vurgulanmış olur.

Yazar medhal kısmındaki nazım ve nesir bahsini işlerken şu örnekleri verir: Nef'î (ş), Fuzulî (ş2), Ziya Paşa (ş6), Kemal (n), Mevlâna (ş), Sultan Veled (ş2), Câmi (ş), Osman Gazi (ş), Akif Paşa (ş), Edhem Pertev Paşa (ş), Manastırlı Fâik Bey (ş), Hoca Hayret Efendi (ş).

Devr-i Evvel: Âşık Paşa: (ş), Garibnâme. Süleyman Çelebi: (ş6). Niyazi: (ş5) (n2)

İkinci Devir: Şeyhül'şuerâ Şeyhî: Harnâme, (ş4), naat-ı şerif (ş), Hüsrev ve Şirin, terci-i bend. Ahmedî: İskendernâme (ş), hâtime (ş). Hamzevî: (ş). Seyid Nesimî: (ş14). Sultan Murad-ı Sânî: (ş3). Şeyhoğlu: (ş). Dâî: (ş). Hamamî: (ş), Seynâme (ş). Sufî: (ş2). Şeyh-i ulvân, Şirâzî: (ş4).

Üçüncü devir: Ali Emirî: (ş11), Fatih Divânı, Cevâhirü'l-Mülûk(ş). Ahmet Paşa: (ş40). Şirâzî: (ş). Sünbülzâde:(ş). Şeyh Gâlip: (ş). Nizâmî: (ş15). Adnî: (ş25). Atâî: (ş). Sinan Paşa: Tazarrunâme (ş), Aşk (n). Nişânî: mektup (n), (ş5). Melihî: (ş5). Halilî: (ş14). Mehdî: (ş). Resmî: (ş6). Ulvî: (ş). Zeynep Hatun: (ş2).

Dördüncü Devir: Molla Câmi: (ş). Sa'yî: (ş). Fâtih: (ş3). Necati: (ş47), Şehzade Abdullah Mersiyesi, Şehzade Mahmud mersiyesi. Şehzâde Cem: (ş21),devr-i tevhid, Roma'da söylediği mektup manzumesi. Hamdi: Yusuf ve Züleyha (ş), iftirâk-ı peder u puser (ş), matla-ı dastan (ş), sıfat-ı Züleyha (ş). Sadi: (ş2). Cemalî: (ş2). Molla İzârî: (ş3). Sun'î:(ş). Şevki: (ş2). Kemal (Sarı Kemal): (ş). Vasfi: (ş4). Mihri Hatun (ş6).

Beşinci Devir: Sultan Selim-i Evvel:(ş13). Zâtî: (ş42). Hasb-i hâl-i hod. Mesihî :(ş28), Sultan Selim-i Evvel hakkında culusiyye. İbni Kemal: (ş15). Sa'yî: (ş3). Cafer Çelebi: (ş13), hevesnâme, Dürr-i Vasf-ı Hıtâ-yı İstanbul, Sıfat-ı Kağıdhane.

Altıncı Devir: Ziya Paşa: (ş5),Harâbât. Namık Kemal: Tahrib-i Harabât. Sultan Süleyman: (ş13). Sultan Selim: (ş5). Murad-ı Sâlis: (ş2). Nef'î: (ş3). Sâbit: (ş): Baki (ş72), Sultan Selim hakkında mersiye. Nâmi: (ş). Bostanzade Mehmet Efendi: (ş). Nev'i :(ş68), tezkire. Hayalî: (ş35). Kalender ve Kalenderlik hakkında yazarı belli olmayan bir makale(n). Yahya Bey: (ş23), Şah u Gedâ, Kitab-ı usul, Gülşen-i Râz, lâtife. Namık Kemal: (ş3). Fuzulî: (ş57), Leyla ve Mecnun. Emirî: (ş21). Müezzin Hüdâî:(ş21). Kâzım Paşa: (ş), Figânî: (ş7). Meşâmî: (ş7). Ruhî: (ş19). Yahya Efendi (Nef'î (ş), Nedim (ş), Yahya Efendi (ş55)

Mehmet Akif'in Dârülfünûnda verdiği ders notlarından oluşan **Kavaid-i edebiyye(1913) risalesi**[16] bir edebî eseri meydana getirirken dikkat edilecek hususları içerir. Yazara göre eseri meydana getirirken önce bir **plân** yapılmalıdır. Osmanlı edebiyatının geri kalmışlığını plânsızlığa bağlar. Müfredatlı bir plân olmalı, eser bir düzen içinde hazırlanmalıdır. Eserin konusu üzerinde iyice dünülüp karar verildikten sonra eserin bölümleri arasında nisbet gözetilmelidir. İyi bir plân, metîn bir üslûp ile birleşmelidir. Fikirleri mantık silsilesinde geliştirmeli, lüzumlu lüzumsuz kelimeler kullanılmamalıdır. Kelimeler konuya uygun olmalı, güzellik vermelidir. Divan şâirlerini ve buna örnek teşkil etmesi açısından Fuzulî'nin Leylanâme eserini plânsız olmasından dolayı eleştirir.

Mehmet Akif'e göre edebiyat , insanlığa hizmet eden bir fen olarak algılanmalı ve çalışılmalıdır. Bir edebî eserin oluşmasındaki şartlar nelerdir, ne gibi hazırlıklar ister, bunları batılılardan öğrenmeliyiz, der.

İcad, konuyu iyi düşünmek, hissetmektir. Olayı canlı bir şekilde tasvir etmeli, his ve hayali kendine mal etmelidir. Muhayyileye ilham gelmiyorsa konu ile münasebeti olan eserler okunmalı diye tavsiyede bulunur. Zira muhayyileyi işletmek, edebiyatta en mühim iştir. Herşey ona tâbidir; zorlamamalıdır.

Yazar hakikati de edebî eserin şartlarından kabul eder. Konu, gerçek hayattan alınmalı, tecrübelerimizle muhayyilemiz arasında bağ kurulmalıdır. En iyi hissedebileceğiniz konuyu yazın, der. Hakikat, hayat, müşahede san'at-ı edebiyyeye hakim üç esastır.

Ahengi, üslûb-ı edebiyyede bulunması gereken özellikler arasında görür. Kelimelerin ve cümlelerin ahengi (selâset) olmalı, kulağa hoş gelmelidir. Yazar, edebî kurallara uyulması ve gelişigüzel yazılmaması gerektiğini belirtir. Ahengin, san'at-ı tahrir için bir şart olmakla beraber büyük bir mânâ uğruna feda edilebileceği de söylenir.

---

[16] Mehmet Akif'in bu eserinin tamamına kütüphanelerimizde ulaşamadık. 16 Nisan 1329 tarihli Dârülfünûn dergisinin ikinci cildinin beşinci sayısında(s1-15) bulabildiğimiz kısmı ile değerlendirdik.

Ali Ekrem, Dârülfünunda okuttuğu derslerden derlediği **Lisân-ı Edebiyat(1914)** kitabının başında edebiyatın beyan itibariyle nazım ve nesir diye ikiye ayrıldığını söyler. Nazım ve nesrin tarifleri verildikten sonra nazmın ruhunun ahenk olduğu bunun da vezin tarafından sağlandığı belirtilir.

Vezin, aruz vezni ve millî vezin(hece vezni) diye iki şekilde gruplandırılır. Millî vezne Mehmet Emin (ş2), (ş2?) örnek verilir. Aruz vezni, Arapların veznidir. Lisânımıza da Arabın yahut Arabdan evzan-ı aruzeyi almış olan Acemin şiirlerinden intikal etmiştir. Aruz vezninin mahiyeti üzerinde durulur. Aruz veznine örnek olarak Abdülhak Hâmid (ş) verilir. Ayrıca aruz veznini basit ve mürekkeb diye de ayırır.

Takti de ele alınarak basit ("mevzûnu tâmü'l-hurûf kelimelere ayırarak eczâ-yı aruzeyi bulmaktır"; Abdülhak Hâmid (ş2), İsmail Safa (ş)) ve mürekkeb (mevzûnda bulunan kelimelerin harflerini birbirine mezc ederek vezni parçalarına ayırmaktır; Recâîzâde Mahmut Ekrem (ş)) diye ikiye ayrılır.

Bunların dışında muhtelif vezinlerden oluşan şiirlere de örnek olarak Tevfik Fikret (ş), İsmail Safa (ş), Namık Kemal (n), Abdülhak Hâmid (ş) gösterilir.

Bir kelâm-ı mevzûnda maksur ve memdud hecelerin, ölçü kabul edilen vezne mütekabilen tedarik edildiğinde avârız-ı evzân oluştuğu belirtilir. Vezindeki bu kusurlar zamanla makbul sayılır. Abdülhak Hâmid (ş), İsmail Safa (ş2) verilir.

İmale ve çeşitleri gösterilir. Namık Kemal (ş), Hersekli Ârif Hikmet (ş), Nedim (ş), Abdülhak Hâmid (ş3), Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş), İsmail Safa (ş), Şeyh Gâlip (ş).

Osmanlı lisânında en çok kullanılan vezinler cetvel halinde yazılır; kısa ve uzun vezinler diye de belirtilir.

Yazar, daha sonra kafiyenin tanımını ve önceki kitaplarda gördüğümüz çeşitlerinden örnekler verilir. Tevfik Fikret (ş), Hamdullah Suphi (ş), İsmail Safa (ş).

Ayrıca **terdîfe** de değinilir ki nazmın sonunda aynı gelme veya edat-ı tekrar ederek kafiyeyi ondan evvel gelen kelimelerde yapmaktır. Sami (ş), İzzet Molla (ş),

Daha sonra bir nazmın şeklinin, vezninin ve kafiyesinin tertip şeklinden meydana geleceği bildirilir. Beyit, kıt'a, mesnevi, müstezad şekillerinin yeni şiirde çok rağbet edilip beğenildiği açıklanır. Nazım şekilleri de şu şekilde sıralanır: **Beyit:** Ziya Paşa (ş), Namık Kemal (ş), **Kıt'a:** Nâbi (ş), **Murabba, Muhammes, Müseddes:** Namık Kemal (ş), **sone, müselsel, bahr-ı tavîl.**

Yazar burada bir ara vererek terâkib-i nazımdan bahseder ki nazımda kullanılan güzel terkipler söz konusu edilir. Bu terkiplerin nazımdan nesre geçtiği ifade edilir: Rıza Tevfik (ş), Abdülhak Hâmid (ş2), Namık Kemal (ş), Hüseyin Siret (ş), Recâîzâde Mahmut Ekrem (ş), İbrahim Alâaddin (ş), Mehmet Akif (ş), Cenâb Şahabettin (ş).

Sonra tekrar nazmın şekillerine dönülür. **Müstezad:** Tevfik Fikret (ş), **Gazel, Şarkı:** Namık Kemal (ş), Tevfik Fikret (ş), **Kaside:** Fuzulî (ş), Namık Kemal (ş), **Terci ve terkib-i bend:** Ruhî-i Bağdadî (ş2), **Tarih:** Sürûrî (ş), **Manzum**(ş?).

Nazım dili ahenge dayalı olduğu için nesirde kabul edilmeyen bazı kusurların burada kabul görmesinin doğal olduğu belirtilir. Nesirde bir cümlenin takdim veya tehiri belâgatın gerektirdiği hususlardandır. Nazımda takdim ve tehir ise ahenge ulaşmak için gerekli olabilir, denir. Nazım dili nesir diline göre daha mu'ciz ve münakkahtır. Ahengin, icazın kusurlarını genelde telâfi ettiği söylenir. Nazım dilindeki ıtnâb, tatvîl, kasr, hazf ve ihtisârdan da bahsedilir. Üstad Ekrem (ş3), Tevfik Fikret (ş3), Namık Kemal (ş), Abdülhak Hâmid (ş), Rıza Tevfik (ş), Ömer Ferid (ş), Mehmet Akif (ş).

Teâkub-ı ifade; ifadenin bir mısrada veya bir beyitte bitmeyip diğer mısraya veya beyite geçmesidir. Tevfik Fikret (ş), Mehmet Akif (ş), H. Nazım (ş).

Mezc-i vezin; aynı şiirde birden fazla vezin kullanmaktır. H. Nazım (ş).

Nazım ve şiir bahsinde de her nazmın şiir sayılamayacağı önceki kitaplardaki gibi belirtilir. Abdülhak Hâmid (ş), Ruhî-i Bağdadî (ş2), İbn Kemal (ş), Baki (ş), Râgıp Paşa (ş), Namık Kemal (ş), Mehmet Akif (ş2), Tevfik Fikret (ş), Fuzulî (ş), Cenâb Şahabeddin (ş),

Şiirin konusunun da edebiyatın konuları kadar çeşitli olduğu ifade edilir. Manzum olarak tiyatrolar, hikâyeler, ahlâkî ve ictimâî makaleler, tenkidler, tezyiflerden bahsedilir. Eski edebiyat taraftarlarına rağmen artık millî ve ahlâkî eserlerin verildiği belirtilir. Mesâlik-i edebiyye ile şiirin zaman içinde nasıl bir gelişme gösterdiği üzerinde durulacağı açıklanır. Şiirin konusunun mesleğe göre değişeceği söylenir. Her edebî mesleğin bir felsefesi olduğu kaydedilir. Meslekler bahsi ders olarak ilk defa burada ele alınır. Cenâb Şahabettin (ş), Osman Şemsi (ş), Abdülhak Hâmid (ş), Abdülhak Mihrünnisa (ş), Tevfik Fikret (ş).

Önce **sembolizm** mesleği ele alınır. Fransız şiirinden şiirimize eksik bir şekilde akseden sembolizm yahut dekadanizm taraftarlarına göre mehâsin-i tabiatın kendisi şiir olamaz, bu mehâsin, görülemediği halde hissedilen bir takım gizli güzelliklerin temsilinden ibarettir, denir. Sembolist şâirlerden Mallarmé, hazz-ı şiiri, yavaş yavaş keşfetmek olarak tanımlar; bir şeyin adını direkt söylenin, bu hazzı yokedeceğini söyler. Cenâb Şahabettin'in ilk sembolist şiiri olarak yazmış olduğu sone şeklindeki "Handeler" şiirini inceler.

Ali Ekrem, bu arada kısaca tasavvuf mesleğine de değinir. Yazar bu mesleği metruk addetmekle beraber tevhid, naat, ilahi gibi tasavvuf nazımlarının hâlâ kullanıldığını belirtir. A.Hâmid, Tevfik Fikret ve Cenâb Şahabettin'de de bunların görüldüğü açıklanır.

Yazar, yeni Osmanlı şiirini anlaşılması için Fransız şiir akımlarının iyi bilinmesi gerektiğini söyler. Romantizm, parnasizm ve naturalizmden bahsedeceğini açıklar.

Romantizmi, edebiyatta hürriyet taraftarlığı olarak değerlendirir. Bu hürriyet mutlak değildir; fakat romantizm, klâsizme göre daha serbesttir. Romantizmin hürriyeti şekil, dil ve mânâda görülür; bir çok yenilik yapmıştır. Romantizmin, dil ve şekle getirdiği inkılâbı, A.Hâmid'de görmenin mümkün olacağı belirtilir. Romantizmde lirizm bulunur ki bu şahsiyetin inkişafı demektir. Şahsiyetin de akıldan ziyade hislerle geliştiği anlatılır. Romantikler, tabiattan aldıkları intibâları eserlerinde

gösterirler. Bizdeki romantizmin temsilcileri olarak A.Hâmid, Namık Kemal ve Recâîzâde gösterilir.

Parnasın, eski Yunanistan'da meşhur bir dağın ismi olduğu söylenir. Şiirin şahikası kabul edilip oraya hayal gücü ile ulaşılır, denir. 1850'de Fransa'da şiir gayr-ı şahsî olmaya ve fennî fikirlerden daha çok etkilenmeye başlamış. Histen çok akıl ön plâna çıkmıştır. Romantiklerden Victor Hugo'nun bile eserlerinde şahsîliğin yanında gayr-ı şahsîliğî işlediği ifade edilir.

Naturalizmde cemiyet ve aile hayatının bütün gerçeklerinin, hatta en önemsiz ve çirkin yüzlerinin bile söz konusu edildiği belirtilir. Naturalizmin üstadı olarak François Coppée gösterilir. Realizmden de kısaca bahsedilir. Tevfik Fikret'i naturalist diye nitelemekle beraber burada zikredilen bütün akımları da içerdiği ifade edilir. Tevfik Fikret (ş3).

Ayrıca romantizm, parnasizm, naturalizm, sembolizm, dekadanizm, realizm akımlarına uyan şâirlerin hepsinin Servet-i Fünun dairesinde görülebileceği belirtilir. Ali Ekrem, daha sonra özellikle Fransız edebiyatındaki sembolizm üzerinde durur.

Tenkid-i edebî başlığı ile münekkidin zevk sahibi, edebî bilgilere ve genel kültüre vâkıf, tarafsız olması ele alınır. Tenkid yapılırken hakikate uyulmalı ve yazarın şahsiyeti de dikkate alınmalıdır.

Tenkidin en ibtidaî derecesi olarak edebî eserlerde dil kuralları ve belâgat nazariyyesi aramaktır, denir. İdadilerde tenkidin bu derecesiyle uğraşıldığı belirtilir. Bu tenkidin, dilin tekâmülüne de yardımcı olduğu açıklanır. Bizde tenkidin eksik olduğu ve tezkirelerin, tercüme-i hallerin, tarihlerin yeterli olmadığı söylenir. Yeni edebiyatla da büyük bir münekkidin yetişmediği ifade edilir. Şinasi, Namık Kemal ve Recâîzâde'nin bazı eserlerinde tenkid nümuneleri görülse de bunların hiçbirinin hakikî tenkid eseri olmadığı belirtilir. Muallim Naci'yi ise büyük bir edip ve şâir saymaz.

Tenkidin ikinci derecesi ise edebî eserlerde güzelliği aramaktır, denir. Zevk-i edebî ile güzellik belirlenir ki burada şahsiyet önem taşır. Şahsiyete bağlı olarak şekil

ve edanın tedkiki de güzelliği takdir etmek için gereklidir. Eski ediplerin çoğunun şekil ve edanın saltanatına mahkum kaldığı söylenir. Mesnevi, kıt'a ve beyit tarzındaki eserleri güzel bulunur. Çünkü şeklin etkisi bu tarzlarda azdır. Ayrıca güzellikte hususiyyet ile mümtaziyyet(orjinalite) de söz sahibidir. Mümtaziyyetin garâbet-i kelime olmadığını, daha ziyade tabiiyyete bağlı olduğunu belirtir. Hususiyyetin de özellikle konu açısından önemli olduğu açıklanır. Ayrıca şiirde kullanılan motiflerin millî ve mahallî olup olmadığına da dikkat edilir.

Tenkid bahsinde Abdülhak Hâmid (ş2), Tevfik Fikret (ş5), İbrahim Alâaddin (ş), Ali (ş), Süleyman Paşazâde Sâmi (ş), Namık Kemal (ş), Cenâb Şahabettin (ş), Celâl Sâhir (ş), Ahmet Hâşim (ş), Emin Bülent (ş)ten örnekler verilir. Kitabında son sayfasında "Dârülmuallimîn Edebiyat Birinci senesinde 57 Emin Kadri" ibaresi vardır ki kitabın, ders notu tutma tarzında olduğunu gösterir.

Ömer Ferit Kam, Dârülfünun için yazdığı **Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri(1915-1916)** adlı kitabında Türk edebiyatının klâsik eserlerinin en önemlilerini inceleyeceğini belirtir[17]. Bu yazarların dünyaya nasıl baktıkları, dış dünyadan nasıl etkilendikleri ve bunları ifade ederken hangi san'atlara müracaat ettiklerini ele alır. Bunu yazarken bugünden düne bakmayıp mümkün olduğu kadar dünde yaşamaya çalışağını ifade eder. Yazara göre maksad, mevcut eserlerden birini inceleyip ihtiva ettiği güzellikleri ve eksiklikleri tesbit etmektir. Bu sahada Avrupa'da yazılmış eserler farklı kültürleri içerdiği için bize rehber olamayağını söyler. Bu eserlere müracaat edilse de kendi edebiyatımız, mahiyetine göre tayin edilmelidir. Ferit Bey, edebiyatı devirlere ayırıp her devrede yetişen mühim şahsiyetlerin eserlerini incelemeyi uygun görmez. Böyle olursa eksiklikler olacağını ifade eder. Tek eser incelenirse daha kesin fikirler ortaya çıkar, der. Yazara göre eski eserleri kendi şartlarında anlamak, her eseri tek olarak incelemek gerekir. Başka eserle birlikte incelenirse doğru karar verilemez.

Tedkikat-ı âsâr çeşitli ilimlerin birleşmesi ile meydana gelir. Lügat, dilbilgisi kuralları, felsefî konular, tarih bu çerçevenin içindedir. Bu ilimler eserin incelenmesinde yardımcı unsurlardır.

Tedkikat-ı âsârın lüzumu üzerinde durur. Yazara göre eski eserleri incelemeye lüzum görmemek, onu anlayacak güce sahip olmamaktandır. Eski eserlerimizi yabancılar değil ancak biz değerlendirebiliriz. İnsan kendine ait olanı daha iyi değerlendirir. Tabiatta eşya zinciri kanunu vardır yani bugün dünün eseridir, der. Nef'î ve Nâbi'nin şiirleri örnek verilir.

Eski eserlerin, taklit için değil tedkik için okunduğu belirtilir. Hiç bir medenî ülke mazi ile bağını kesmez, tarihini inkâr etmez, denir.

Yazar, edebiyat hakkında umumî ve hususî düşüncelerden de bahseder. Kâmusa göre edebiyat zarafet, usluluk, herkese iyi davranmak mânâsındaki "edeb"den türemiştir. Eski edipler, edebiyat veya edebî ilimler diye adlandırdıkları iyi ve güzel ahlâka ulaştıran bilgi yolunu lügat, dilbilgisi, etimoloji, meânî, beyan, bedî, aruz, kafiye, inşâ, karz-ı şiir, hatt, tarih ilimleri diye bölümlere ayırırlar.

Ferit Bey zaman içinde değişen edebiyat anlayışına da değinir. Edebiyat, önceleri 16.-18.yy. arasında Avrupa'da seçkinler sınıfının boş zamanlarında eğlenmeleri için yazılan eserler diye adlandırılır. Daha sonra 17.yüzyılda felsefî ve ilmî eserler edebiyatın dışında tutulur. 18.yüzyılda bilim ve felsefe, halk arasında yayılınca eserler halkın anlayış seviyesine göre yazılır. O zamana kadar edebiyata girmeyen"ansiklopedi" gibi bir çok eser edebî eserler arasına girer. Bunda Fransız ihtilâlinin etkisinin büyük olduğu ifade edilir. İnsanlar arasındaki eşitlik fikri, fikrî eserler arasında da eşitlik oluşturur. Bir milletin fikrî eserlerinin toplumsal durumunun aynası olduğu söylenir. Öyle ise bu eserlerin hepsi önemlidir. Konuları ne olursa olsun edebiyattan sayılır. Meselâ Arto'nun, yazılı her vesikayı, mektup, kanun, antlaşma, nutuk, hitabet, vaaz, vb. hepsini edebiyata soktuğu belirtilir.

---

[17] Bu eserin incelenmesinde Halil Çeltik'in **Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı** adlı kitabından yararlanılmıştır. Halil Çeltik, **Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998

Yazara göre edebiyat iki farklı mânâ taşır: 1.Edebî eserlere ait genel teori ile onların çeşitlerine ait metod ve kurallar 2.Farklı asırlardaki milletlere ait fikir eserlerinin tamamı. Bir milletin sosyal durumunu incelemek için o milletin yazılı eserlerini incelemek gerekir, denir.

Tarihin, manzum ve mensur eserlerdeki bilgilerle yazıldığı açıklanır. Bu eserlerde o milletin din, ahlâk, âdet ve başka konularda nasıl ve neler düşündükleri mevcuttur. Avrupa'da "edebiyat asırları" denilen asırlar vardır. Yunanlıların Perikles, Alexandre; Romalıların Auguste; Holiganların X. Leon ; Fransızların XIV. Louis asırları bunlardandır.

Ferit Bey, edebiyatın mânâsı üzerinde durarak eskilerde edebiyatın genel mânâda kullanıldığı için nazım veya nesirdeki kudretlerine göre şâir veya nâsır diye adlandırıldığını belirtir. Eski şâir ve yazarların, Arapça ve Farsça kelimeleri bir kaideye göre değil keyiflerine göre kullandıkları anlatılır. Böyle olunca yazarlar hüner göstermek çabasına düşmüş ve Türkçe'ye güzel bir şekil verememişlerdir. Bir fikri kelime zenginliği ile sekiz farklı kelime ile ifade ederken kelime bolluğundan fikir iflâs etmiştir. Yazara göre eski eserlerin hepsinde göze çarpan "lu'be-i bî-sûd" (faydasız oyun) lügat oyunları ile cinas oyuncakları bu kötüye kullanmanın en önemli şâhitleridir. Bu faydasız süslemelerle bizi ciddi bir edebiyata sahip olmaktan alıkoymuşlardır. Eğer onlar edebiyata lâyık oldukları noktadan bakıp ciddi eserler ortaya koysalardı millî edebiyatımız bugün bilim dünyasında önemli bir yere sahip olurdu, denir. Milletin zevki ve bilgisi başka olurdu. Eskiden çok Arapça ve Farsça kelime kullanmak bir hünerdi. O devrin modası buydu. "Sihr-i beyan" (sözün büyüsü)ın insanlar üzerindeki etkisi değil, anlatış şeklindeki kamaşma ön plânâ çıkartılırdı. İfadede anlaşılmazlık güzellik sayılırdı. Konuşma dili ile yazı dili her zaman farklıdır; fakat yazara göre eski edipler, bunu çok abartmışlardır. Bilim dili bile bu karmaşadan kendini kurtaramamıştır. Yazar, dilin kendisinden beklenen amacı gerçekleştirememesinin bir diğer sebebini de eğitimin yaygın olmamasına bağlar.

Bu karmaşaya önce Akif Paşa, Reşit Paşa, Şinasi ve Namık Kemal'in müdahale ettiği söylenir. Ferit Bey'e göre Ziya Paşa, Recâîzâde ve A.Hâmid nazım

ve nesre yeni bir ruh ve kuvvet getirerek millete gerçek edebiyatın ne olduğunu eserleri ile gösterdiler.

Yazar, edebî eserleri ruh üzerinde tesir bırakan güzel eserler diye tanımlar. Bu güzellik sadece konu da değil, san'atta da aranmalıdır. En çirkin konuyu işleyen eser, en güzel san'at eserlerinden olabilir. "San'atkârın kusuru fena bir şeyi tasvir etmesi değil, tasvir ettiği şeyi fena tasvir etmesidir" denir.

San'atla ahlâk arasındaki ilişki de işlenir. San'atta ahlâkî gaye arayanlar olduğu gibi san'atın her türlü ahlâk kurallarından bağımsız olduğunu savunanlar da vardır. San'atın amacı ahlâkî değildir. San'at güzellik yaratır; hayır telkin etmez, denir. Fakat yazara göre san'at, ahlâka aykırı olmamalıdır. San'atın hayrı temsil etmede arayacağı şey daima güzelliktir. "San'at san'at içindir" derken temizlik ve incelikten uzaklaşamayız, der. San'atta dış görünüşle birlikte ruha bakış da esastır. Ferit Kâm buraya kadar anlattıklarında Ali Ekrem'i tekrarlamaktadır ki bu tekrar, örneklerde bile görülür.

Ferit Kam, şiir bir amaç uğrundaki vezinli, kafiyeli ve hayalî sözdür, der. Usta edîpler için vezinli veya vezinsiz hayalî sözler şiirdir. Eskilerin vezinli olup kafiyesiz sözlere **nesr-i müreccah**; kafiyeli olup vezinsiz olan sözlere **nesr-i müsecca**; vezinsiz ve kafiyesiz sözlere **nesr-i âdi** dediği belirtilir. Şiir ile nazmın farkını önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Yazara göre Fransa'da nazma (vers) asırlarca şiirin (poésie) asıl parçası gözü ile bakılmış; şiir ile nazım san'atı (art des vers) birbirinden ayrılmamıştır. Bu fark "Ausirius" ile "Virgile" in eserleri Faransızcaya nesir olarak tercüme edildikten sonra anlaşılmıştır. Ancak Fénelon ile mensur şiir yazılmıştır. Télémaque, mensur şiir tarzının ilkidir.

Lâtifî, Ali Şîr Nevaî, Hafız-ı Şirâzî'nin beyitlerinin bizdeki şiir anlayışını gösterdiği ifade edilir. Şiirin konusunu, amacını tasavvufta görürler. Ferit Kâm bunu doğru bulmaz. Tasvvufî şiirler, şiirin sadece bir koludur. Bazı şâirlerin de tasavvufu anlamadığı söyler. Meselâ kevser şarabı kasdedilen şarabı, Kıbrıs şarabı veya sakız mastikası sanmışlardır. Dünyevî zevkleri anlatanlarda tasavvufî meseleler aramanın

yersiz olduğu belirtilir ki Nevaî'nin "Mahbubü'l-Kûlûb" adlı eseri buna örnek olarak verilir.

Ferit Bey, nesirde nazma göre Arapça ve Farsça kelimelerin daha fazla kullanıldığını belirtir. Duyulmamış kelimeleri kullanmak moda olup sözlüğe bakmadan anlamak mümkün değildir, denir. Mânâya ait güzellikler ön plânda tutulmamış; kelimelerdeki seslerin ihtişamı göz önüne alınmıştır. İbni Haldun da güzelliği kelimelere mahsus görüp mânâyı ikinci plâna itmiştir. Nazım ve nesirde söz san'atı ancak kelimelerle ilgili olup mânâ ile ilgili değildir. Faik Reşad'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye'sinde eski şâirlerle ilgili eleştrisine de yer verir.

Daha sonra divan kelimesinin çeşitli mânâları ve Hamsenin kaynağı üzerinde durulur. Hamseler Hindistan'dan İran'a, oradan da bize geçmiştir, denir. Aruz vezni, Arap ve Fars edebiyatları hakkında da tarihî bilgiler ve örnekler verilir. Araplardan İmriü'l-Kays, Antere b. Şeddâd, Tarafe b. Abdü'l-Bekrî; İranlılardan Sadî-i Şirazî, Örfî-i Şirazî'nin şiirleri ile birlikte Baki'nin, Sadî-i Şirazî'yi taklit eden şiirleri gösterilir.

Yazar ayrıca İran edebiyatının Osmanlı şâirleri üzerinde en fazla etkisi görülen kısmının "tasavvuf edebiyatı" olduğunu belirtir. Tasavvuf felsefesi üzerinde kısaca durduktan sonra meşhur mutasavvıfların hayatları ve eserleri hakkında bilgi verir: Gaznevî, Feridüddin-i Attâr, Mevlâna Celâleddin-i Rumî.

Yazar, kitabın son bölümünde madde âlemini oluşturan cisimleri unsurlara ayırmak mümkün olduğu gibi, müstakil bir his ve hayal âlemine sahip olan manzum eserlerin de böyle bir tahlile tâbi tutulabileceğini ifade eder. Böylece manzum eserlerdeki unsurları ağaçlar, meyveler, çiçekler, hayvanlar, at isimleri, atla iligili eşyalar, kuşlar, böcek ve haşereler, içki çeşitleri, içki takımı, musiki âletleri, kıymetli taşlar, süs eşyası(takılar), güzel kokular, silâh ve savaş araçları, efsaneler, ilm-i tencîm(tencîm, yıldız ilmi), müneccimlerin yedi gezegen hakkındaki hurafî inançları başlıkları ile sınıflandırır.

Her bir unsurun Türkçe açıklamasını yaptıktan sonra örneğini de verir.

Ağaçlar: Râgıp, Sürûrî, Nef'î(2), Nedim(2), Baki(13), Nâbi(9), Hersekli Ârif Hikmet,Atâî((2), Mantıkî, Fitnat, Sırrî, Fuzulî, Şeyh Gâlip, ş(2).

Meyveler: Sünbülzâde Vehbi(2), Belîğ, Baki(3), Dakâyıku'l-Hakâyık'tan, Bağdatlı Ruhî, Nâbi, Nedim, Şeyh Gâlip, ş(4), Atâî.

Çiçekler: Fuzulî(2), Nef'î(5), Ahmet Paşa(2), Baki(15), ş(2), Esad-ı Bağdadî, Vâlih-i Kadîm, Şeyh Gâlip(4), Kemal Paşazâde, Ferit Kam, Belîğ, Fehim, Kâlâî, Sâbit(2), Ârif, Nedim, Rüşdî, Sâmi, Sünbülzâde Vehbi(3), Selim-i Evvel, Mesihî, Ziya Paşa(2), Atâî(7), Antakyalı Münif, Şeyhülislâm Âsım, Râgıp, Nâbi(3), Sürûrî.

At isimleri: Nef'î(9), Nâşid İbrahim, Ebubekir Rıfat, Nâbi(2), Nâilî, Emin, Ahmet Paşa(2), Sabri-i Şâkir(3), Baki(2).

Atla ilgili eşyalar: Nef'î(11), Baki(2), Ziya Paşa, Nâbi(2), Ataî(2), Sâbit(2).

Kuşlar: Fuzulî(2), Baki(6), Şeyh Gâlip(7), Ziya Paşa(4), Nev'î(2), Nâbi, Atâî(3), Râgıp(2), İzzet Molla, Nedim(3), Nâbi(5), Atâî, Sâbit(2), Nef'î(4), Sünbülzâde Vehbi(3), Ahmet Paşa, Halîm Giray.

Böcek ve Haşereler: Şeyh Gâlip(9), Fuzulî(3), Nedim(4), Nâbi(6), Atâî(7), Sâbit(6), Nef'î(5), Sabri-i Şâkir(2), Baki(10), Ziya Paşa, Naci, Fennî, Melihî, Hayalî, Rahmî, Sünbülzâde Vehbi(2), Nedim(5), Râgıp, Şâhidî.

İçki takımı: Nef'î(4), Nevres, Nedim(6), Baki(7), Sünbülzâde Vehbi(3), Nâbi.

Musiki âletleri: Sâmi(2), Şeyh Gâlip(7), Nedim(3), Baki(8), Ahmet Paşa, Nef'î(6), Râgıp, Ganizâde Nâdirî, Nâilî, Nâbi, Sünbülzâde Vehbi.

Kıymetli taşlar: Sünbülzâde Vehbi(2), Râgıp(2), Rahmi, Belîğ(2), Sâmi(2), Râşid, Âgâh, Atâî(2), Baki(9), Fehim-i Atik, Nef'î(3), Mesnevi-i Şerif, Nâbi(6), Abdî, Hamdullah Hamdi , Çelebizâde Âsım, Nedim.

Güzel Kokular: Nef'î(11), Nâbi(10), Şeyh Gâlip(2), Sabri-i Şakir, Vâsıf(2), Baki(11), Râgıp(2), Sâbit, Nedim(2), Fuzulî, Atâî(4), Belîğ, Zafernâme-i Sâbit, Sünbülzâde Vehbi, Râşid.

Yıldız ilmi: Nedim(2)

Yedi gezegen: Sünbülzâde Vehbi(6), Râgıp, Baki(11), Fuzulî, Şeyh Gâlip(3), Nazîm, Melhame-i Cevrî, Atâî(3), Sa'yî, Nedim(3), Şeyhî(2), Nef'î

Ali Ekrem, Dârülfünunda okuttuğu **Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Nesir ve Nazım Kısmı(1915-1918)** kitabının nesir bölümüne dilde bir karmaşa olduğundan bahsederek başlar. Ali Ekrem'e göre dilin belirli kuralları olmalıdır. Kelimeler, tâbirler, terkipler toplanmalı, imlâ ve şive kararlaştırılmalıdır. Ali Ekrem, dilin tekâmülü ve felsefesi üzerinde de duracağını belirtir.

Edebiyatın dilinin nazım ve nesirden oluştuğunu belirtir. Nazımda şiirin tekâmülü anlatılırken nesirde de tekâmül olduğu "vapur, şimendifer, tayyare, seviye-i irfan, hâlet-i Ruhîyye, cesaret-i medeniyye" gibi yeni kelimelerin ve yeni tâbirlerin kullanıldığı bildirir. Meselâ Fuzulî'nin kelimelerini Hâmid'de bulamayız, der. Yazara göre Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, A.Hâmid, Recâîzâde, Halit Ziya, Cenâb, Fikret dile bir çok kelime ve tâbir hediye etmiştir. Kelimelerden eserin hangi zamana ait olduğu anlaşılır. Meselâ "Hürriyet" kelimesinin geçtiği eserlerin, Şinasi'den sonra yazıldığı belli olur.

Eskiyen kelimeler ve tâbirlerden(Kangı, kaçan, nesne, nice gibi) örnek verilir. Eskilerin, Farsça terkipleri, sıfatları kullandıkları, yeni terkipler, sıfatlar pek yapmadıkları belirtilir. Namık Kemal'in ise zamanın ihtiyaçlarına göre bir çok terkip ve sıfat kullandığı söylenir. Meselâ ta'mik-i nazar, hasb-i vatan, dâhi-i siyaset gibi. Bunların bazıları halk tarafından da benimsenmiştir. Namık Kemal sıfat tamlamalarını çoğaltırken A. Hâmid, Recâîzâde, Cenâb, Fikret'in de daha geniş, değişik ve yeni terkipler kullandığı söylenir. Eskilerin kullandığı bir çok isimler, sıfatlar gibi bir çok masdar ve fiilin de artık kullanılmadığı ifade edilir. "Olayazmak, idegörmek, bakagidesin" gibi. Ziya Paşa'dan bir beyit de örnek verilir.

Yazara göre bir dilin tekâmülü en çok cümlelerin tertibinde görülür. Bu da üslûbu gösterir. Eskiler cümleleri birbirine bağlar; konuşma diline yaklaşmazlardı. Böylece cümleler uzar ve dağılır; sonuçta fikir de dağılırdı. Bir nefeste durmak nesirde de geçerli idi. Yazarlar devlet büyükleri ve âlimler arasından çıktığı için birbirine bağlı, sıralı uzun cümleler yazmak alışkanlığı onların resmî ve ilmî dil kullanmalarından ileri geldiğinden diye açıklanır. Fuzulî'nin Şikâyetnâmesi, Nâima Tarihi örnek verilir.

Yazar, Namık Kemal'in Gelibolu tasvirindeki kelime tâbirlerini eski bulur. Recâîzâde'nin Nejat'ındaki cümleleri ise beğenir. Halit Ziya'nın "Ömr-i tehî" adlı eserini de fiil, tâbir, noktalama işaretleri, terkip, cümle açısından eleştirir. Ayrıca Mai ve Siyah'tan da bir örnek verir. Halit Ziya'nın hikâye anlatımında mükemmel olduğu söylenir. Şinasi mektebi mensuplarından Namık Kemal, A. Hâmid, Recâîzâde fiil cümlelerinde geniş bir tasarrufta bulunmuşlardır. Fransızca cümle yapısından faydalanmışlardır. Halit Ziya ve takipçilerinde de bir çok yenilik göze çarpar. Cenâb ve Süleyman Nazif'in de nesirde yenilikçi olup dile ait tasarrufları olduğu belirtilir.

Spencer'ın dil ile ilgili olan şu görüşüne yer verir: "Cemiyette daha büyük karışımlar ve olgunlaşmalar lisânda da daha büyük olgunlaşmaları getirir. Bir toplum sabır ve kuvvetle sağlam temeller üzerine kurulmuş ise lisânında da aynı şeyler olur. Kelime ve ibarelerin genişlemesi ve gelişmesi ile bunların ifade ettikleri fikirler ve mânâlar arasında bir bağlantı, bir münasebet mevcuttur. Bu fikirler ve mânâlar kelimelerle ibarelerden yardım aldıkları gibi onların ortaya çıkmasına da sebep olurlar." Yazar, Spencer'ın bu görüşüne dayanarak dillerin değiştiğini söyler; bu tedricî ve devamlı değişimin mahiyetini sorgular. Toplumlara bağlı olarak dillerin değişimi, gelişimi ve ölmesi de söz konusu edilir.

Tek heceli diller(tecride kabiliyetli diller), iltisakî diller, çekimli diller sınıflandırılması yapılır. Türkçe, Turanî dillerden olup çekimli dillerdendir, denir. Türkçe'nin lehçeleri olarak Uygur yahut Çağatay, Nogay yani Tatar, Kırgız, Yakut, Osmanlı Türkçesi gösterilir.

Ayrıca Türkçe kelime ve eklerdeki ses uyumu, harf değişikleri, telaffuz ve imlâ da gösterilir.

Yeni fikirlerin, yeni kelimeler getirdiği ifade edilir. Servet-i Fünun devrine ait "müzehher" kelimesi örnek verilir. Fikr-i müzehher, aşk-ı müzehher şekillerinde kullanılır. Servet-i Fünun'da terkipler de değişir. Meselâ "hürriyet-i vicdan, saha-i tedkik" gibi yeni mânâları içeren terkipler yapılır. Namık Kemal, A.Hâmid, Recâîzâde, Halit Ziya, Tevfik Fikret'in Türkçe yeni terkipler kullandığı belirtilir. Meselâ "ana ocağı, canan sediri, mehâbetli manzara, azametli hengâme, kanlı sayfa" gibi. Fiilleri de değiştirirler: "Mahrum olmak, müzehher etmek, ecel erişmek" gibi. Uzun cümlelerin yerinin kısa cümleler alır. Devrik cümleler, ki'li cümleler görülür. Fuzulî ve Nâima'dan cümle örnekleri verilir. Namık Kemal'in "Barika-i Zafer", "Osmanlı Tarihi" ile "Cezmi"sini, Recâîzâde'nin "Zemzeme"sini, A.Hâmid'in "Tarık"ını, Şinasi'nin "Ceride-i askeriyye" makalesini, Nejat Ekrem'den bir nesir parçasını medheder. Tekrarlardan kurtulmak için eskilere ait makbul ve lâtif olan eserler ile Şinasi, Namık Kemal, A. Hâmid ve Recâîzâde'nin örnek alınması gerektiği söylenir.

Noktalama işaretlerini de kullandıkları belirtilir. Ziya Paşa'nın "Émile" tercümesi örnek verilir. Kelimeler ve cümlelerin değişmesinde dış etkenler söz konusudur. Başka dillerin de tesirinden de bahsedilir. Meselâ gemicilik terimleri İtalyanca'dan alınmıştır. Şinasi mektebi ile Fransızcadan tercümeye önem verildiği belirtilir. Böylece Fransızca kelime ve terkipler Türkçe'ye girer: "Kur yapmak, balo vermek, tuvalet yapmak, dans etmek" gibi. Edhem Pertev Paşa, Namık Kemal, Recâîzâde'den örnekler verilir. Ziya Paşa'nın, arka arkaya Fransızca'daki gibi soru cümleleri yazdığı ifade edilir. Bununla beraber Fransızca'dan fikir ve şekil alındığı hükmü yanlıştır, denir.

Ticaret, san'at, siyaset, medeniyet ile ilgili de bir çok yabancı kelimeler vardır.

Yazara göre istibdad fikri ile Şinasi mektebi yazarlarının serbestçe yazamadığı, millî edebiyatın gerilemesiyle yerini tercüme eserlerin aldığı belirtilir.

Şemsettin Sâmi'nin "Şeytanın Yadigârları" , "Sefiller" tercümelerinin kelimelere yanlış mânâ verdiğinden kötü olduğunu söyler. "Bîzâgân" yerine "sefiller", "Şeytanın hatıratı" yerine "Şeytanın yadigârları" tercümelerinin yanlış olduğu açıklanır. Şive ve üslûpta Şemsettin Sâmi'yi taklit edip Fransızca'dan tercüme edenlerin çoğaldığı anlatılır.

Şinasi mektebinden sonra Halit Ziya mektebinin kurulduğu beyan edilir. Buna Servet-i Fünun dönemi de denir. Bu devrin önemli şahsiyetleri şunlardır: Halit Ziya, Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, Süleyman Nazif, H. Nâzım, Süleyman Nesib, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Ahmet Şuayyib. Servet-i Fünundaki yazarların üslûpları ve dillerinin birbirinden farklı olduğu söylenir. Şinasi mektebinde ise dil birliği "vahdet-i lisân" bulunduğu söylenir. Halit Ziya mektebinde ise bu birlik görülmez. Cenâb ve Süleyman Nazif'in nesirleri Şinasi mektebine yakındır. H. Nâzım, Süleyman Nesib, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Ahmet Şuayib Halit Ziya ve Şinasi mektebi arasında bir dil kullanırlar. Fakat yine de Halit Ziya nesrinin tesiri hepsinde görülür. Mehmet Rauf Halit Ziya'yı taklit eder, denir.

Yazara göre Halit Ziya mektebi, Şinasi mektebinin bütün yenilikleri ile birlikte bazı yenilikleri de kabul eder. Yeni kelimeler kullanılır. Nesirden nazma, nazımdan nesre kelimeler geçer. "Hatıra-i rüya, terâne-i istirham, hain yalan, lezzet-i vahşet" gibi terkipler de yenidir. İfade tarzındaki yenilikler, düşünce tarzındaki değişikliklerden kaynaklanır. Bir çok yeni birleşik fiiller kullanılır: "İlâve etmek, devam etmek, hayat yaşamak, istirham dökmek" gibi. Aşk-ı Memnû'dan da örnekler verilir. Cümlelerin tertibi de yenidir. Cenâb Şahabettin'in Avrupa Mektubları'ndan, Süleyman Nazif'ten, Ahmet Rasim'den, Tevfik Fikret'ten, Hüseyin Cahit'ten, Aşk-ı Memnû ile Mai ve Siyah'tan örnekler verilir.

San'at ve edebiyatta da kurallar olduğu belirtilir. Bu kurallar değişmez değildir. Osmanlı Türkçesinin gelişimi incelendiğinde görülür ki dil ve edebiyatta ediplerin değiştiremediği bir takım usuller vardır. Bununla beraber yazar, dilin gelişimindeki kanunları bulmak istediğini ifade eder. Edebiyatta en büyük âmilin şahsî zevk olduğunu söyler; dile kişisel zevk hakim olmalıdır.

San'at, edebiyat ve dil dış dünyadaki bütün olaylar gibi tekâmüle tâbidir, denir. İnsanda mutlak gelişim kabul edilmedikçe dilde de mutlak gelişim olmaz. Edebiyatta kuralların olduğu belirsizdir. Yazarların şahsiyetlerinin, dış tesirlerin eserlerinde ne derece etkili olduğu tespit edilmelidir. Yazara göre edebiyatta her şey tedkike muhtaçtır. Nesir dili tedkik edilip tekâmül süreci belirtilmelidir. Ayrıca Türkçe'nin dil özelliklerinden de bahsedilir.

Dilin nasıl değiştiğini Şinasi ve Halit Ziya mekteplerinde görüldüğü söylenir. Dilin içeriği yazarın tasarrufunda kesin ve göreceli olarak iki şekilde olur. Yazarın tasarrufu dil üzerinde görecelidir. Yazara göre her milletin edebiyat dili kendisini oluşturan unsurları muhafaza etmek kaydıyla zamanın ihtiyaçlarına göre yazarların kabul edecekleri yeni şekiller arasında bir tekâmül süreci takip eder. Zamanın ihtiyacını medeniyetteki ilerlemeler belirler. Dilin farklılaşmasında yer de önemlidir. Meselâ Mehmet Emin'in şiirlerinin Anadolu halkı tarafından anlaşılamayacağı söylenir. Çünkü o şiirlerde medenî, şehirli fikirler vardır ve bundan dolayı da medeniyete ve şehre ait kelimeler bulunur.

Her toplum kendi örf ve âdetine, ihtiyacına, coğrafyasına uygun bir şekilde medenî gelişmelerden payını alır. Her ülkenin gelişimi farklıdır. Medenî ilerlemeler dilde kendini gösterir; yeni bir çevre oluşturur. Ali Ekrem'in, Auguste Comte'un pozitivist felsefe evriminden etkilendiği gözlenir.

Ali Ekrem, edipler arasında dâhiler olduğu gibi taklitçilerin de bulunduğunu ifade eder. Dilin tekâmülünü takip etmek için bir grubu değil, bütün edebiyatı incelemek gerekir, der. Bu incelemenin içine münekkidleri de dâhil eder. Bunlar dilin gelişimine katkıda bulunurlar.

Her yazarın özel bir üslûbu vardır fakat özel bir dili yoktur. Umumî dil söz konusudur. Bu genelleme de görecelidir. Toplumdaki gruplar farklı özelliklere sahip olduğundan farklı edebî eserler yazılır. Edebiyat avâm ve havâs diye ikiye ayrılır: Havâs edebiyatı, medenî ilerlemelere vâkıf olan kişilere hitap eden eserlerdir. Ali Ekrem'e göre yazar, eserini önce arkadaşlarına okutturmalı sonra yaptığı yenilikleri onlara kabul ettirmeye çalışmalıdır. Bu onay olmazsa dâhi de olsa kendini kabul

ettiremez. Yazarlar kabul ettikleri nazariyeleri çeşitli şekillerde yazılarında savunurlar. Edebî eserlerde kabul edilen nazariyeler ilmî eserlerde izah edilir. Yazarlar halka da onaylatmak isterler. Özellikle halkın edebiyatçı olmayan aydınlarına kendilerini kabul ettirmek en büyük arzularıdır. Bunu yaparken de sade bir dil kullanırlarsa başarılı olabilecekleri ifade edilir. Dilin gelişimini anlamak için edebiyatçıların düştükleri çelişkilerin iyi anlaşılması gerektiği belirtilir.

Nazım kısmında Ali Ekrem nazmın, ahengin esiri olduğunu ve tabii bir dil olmadığını belirtir. Nazımda ahengi büyük ölçüde sağlayan vezindir; vezn-i millî ve vezn-i aruz olarak iki şekilde kullanılır. Vezn-i millî parmak hesabına dayanır. Parmak hesabında usul-ı takti' vardır. Takti'e her zaman uyulmalıdır. Tek ve çift heceli vezinlerde eşkâl-i takti anlatılır. Mahmut Ekrem(3), Ziya Gökalp (5), Tevfik Fikret (3), Nedim (10), Enis Behiç'in şiirleri örnek verilir. Aruz vezni daha çok kullanılır. Aruz vezinlerinin nasıl teşkil ettiği, takti, avârız-ı evzan, kullanılan aruz vezinleri gösterilir.

Kafiye meselesi de ele alınır. Abdülhak Hâmid, İsmail Safa (4), Recâîzâde Mahmud Ekrem (5), Namık Kemal (6), Hersekli Ârif Hikmet (3), Nedim (2), Tevfik Fikret (9), Rıza Tevfik (2), Cenâb Şahabettin (4,1), Gâlip Dede, Ziya Paşa, Mehmet Akif (7), Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret (10), Hamdullah Suphi (2), Fâik Ali (5), Hüseyin Suat, Emin Bülend, Hüseyin Siret, Mehmet Emin(4), Ziya Gökalp, Celâl Sâhir'in şiirleri örnek verilir.

Lisân-ı nazmın suret-i teşekkülünde kelime ve terkiblerin takdim ve tehiri, icazı, kasrı, ıtnâbı, teâkub-ı ifadesi, vezin ve kafiyelerin tertibi anlatılır. Eski nazım şekilleri olarak müfred, beyit, kıt'a, rubâî, gazel, kaside, mesnevi, murabba, muhammes, müseddes, müselsel, terkib-i bend, terci-i bend gösterilir.

Mısra: Râgıp Paşa, Baki, Sultan Süleyman, Agah, Nef'î, Nâbi (2), Vasıf (2), Nevres-i Kadîm, Sâmi, Abdülhak Hâmid, Sâbit, Şehrî, Namık Kemal (n), Ruhî-i Bağdadî (ş), Muallim Naci (2). **Beyit:** Râgıp Paşa, Vâsıf, Fuzulî, Ruhî, Ziya Paşa (5), Ruhî-i Bağdadî (4), Nedim, Abdülhak Hâmid (2), Namık Kemal (4), Şeyh Gâlip, Tâlib, Kâmil Paşa, Muallim Naci, Mehmet Akif, Nahifî, İzzet Molla, Nâbi, Tevfik

Fikret. **Kıt'a:** İbni Kemal (2), Fuzulî (1), Nâbi (1), Nâilî, Nevres-i Kadîm, Ziya Paşa, Namık Kemal (5), H. Tahsin, Mehmet Akif, İsmail Safa, Rıza Tevfik, Eşref, Üsküdarlı Tal'at, Tevfik Fikret (ş). **Rübâî:** Seyid Vehbi, Nef'î, Nâbi, Fuzulî. **Gazel:** Fuzulî (6), Muallim Naci (2), Baki (2), Nef'î (2), Sâmi (2), Nâbi (2), Nedim (4), Koca Râgıp Paşa, Namık Kemal, Recâîzâde Mahmud Ekrem, Tevfik Fikret. **Kaside:** Nef'î.

Yeni nazım şekilleri olarak müretteb kafiyeli bendler, Hâmid'in mesnevideki kafiyeleri birbirine takrib veya tefrik ederek yaptığı değişiklikler, mesnevideki kafiye ve mısraların sayılarındaki değişiklikler, mesnevide kıt'alar arasına onlarla kafiyeli olmayan kıt'alar sokmak görülür. Yazar, kafiyedeki yeniliğin, Edhem Pertev Paşa'nın Rousseau'nun bir şiirini tercüme ederek başladığını bildirir. Servet-i Fünun mektebi de sone, müselles kıt'alar, muhtelif bendler gibi yeni nazım şekilleri kullanır. Mesnevileri, üç veya dört mısralı kıt'aları, müstezadlı şiirleri, gayrı muntazam kafiyeli bendleri mezc ve tasnif ederek manzumeler yazarlar.

Ali Ekrem, şiir konusundaki bazı münakaşalara da yer verir. Milli edebiyatı destekleyenler, aruzu gayrı tabii bulurlar. Aruzun, milliyetimizin vezni olmadığını söyleyip hece veznini tercih ederler. Ali Ekrem ise şiirde tabiilik derken avamlaşmamak gerektiğini belirtir. Ayrıca hece vezni şiirimizin yegâne vezni olamaz. Zirâ aruzu atarsak şiirimizdeki aheng kaybolabilir. Aruzu zamanla bırakabiliriz, dilimize yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimeler hece veznine uydurulabilinir. Şiirde istibdad olmaz; hem aruz hem de hece vezni ile yazılmalıdır. Mehmet Emin'i avamlaşmak yönünden eleştirir. Hâmid'i ise millî şâirimiz olarak görür. Avam-ı halka mahsus şiirlerden, küçük, ince, samimi, lâtif şiirlerden, hâl, tenkid, tariz şiirlerinden de örnekler verir.

Enver Kemal Bey'in Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesindeki ders takrirleri olan **Türkçe Edebiyat Dersleri(1917)**[18] kitabı da edebiyatın tarifi ile başlar. Recâîzâde'nin tarifini aynen tekrarlar. Daha sonra nazım ve nesrin tarifi yapılır; her nazmın şiir olmadığı belirtilir. Şâiri belli olmayan bir örnek verilir. Şiiri şu şekilde

tarif eder: Tabiatın güzellik ve facialarından insanların elem, keder, felâket, gözyaşlarından şâirin dimağında meydana gelen, kalbinde doğan ihtisas ve teessürlerin eseridir. Namık Kemal'in şâir tasvirinden de bahseder. Namık Kemal'in dediği gibi fikir güzelliği, hayal büyüklüğü nazmen veya nesren ifade edilse de şiirdir. Akif Paşa'nın bir şiiri ile A.Hâmid'in Eşber adlı eserinden bir parça örnek verilir.

Güzel san'atları şiir, resim, heykeltraşlık, mimarlık, musiki diye ayırır. Daha önceki kitaplarda gördüğümüz taklit bahsi burada da ele alınır. Tabiat taklit edilirken san'atkârın şahsiyetinin tesiri de görülür.

Edebiyat ile san'atların ilişkisi de incelenir. Güzel san'atların etkisiyle oluşan tahassüs ve tesirlerin şiirde gözlendiği belirtilir. Şiir ile musiki arasındaki münasebet gibi. Şiirde fikir noksanlığı olsa bile ahenk sebebi ile kulağa hoş gelir, denir. Şiir ile musiki ruhun teessürlerinin en belîğ bir tercümanı olduğu için bir şiirin mükemmeliyeti, ona musiki ahengi verir. Hayyam'ın bir şiiri buna örnek verilir. Güzel san'atlarda istidadın şart olduğu söylenir. Edebiyat için de istidad gereklidir. Nef'î'den bir şiir örnek verilir.

Tasvir, hariçte olan şeylere vücud vermek, ihtisasları algılanabilir hale getirmek san'atıdır, diye tarif edilir. Tasvir üçe ayrılır:

1.Aynen tasvir: Karşısındaki manzarayı en ince ayrıntısına kadar anlatabilir.

2.Meâlen tasvir: Üzerinde düzeltme yaparak kendine göre tasvir eder.

3.Hayalen tasvir: Hayalinden bir şey tasvir eder.

Her üç tasvir de makbuldür fakat en zoru aynen tasvirdir. Zira resim san'atı ile ilgilidir. İran kültüründe resim san'atı gelişmemiş olduğundan, mübalâğaya meyilleri sebebiyle de Fars edebiyatı hayalî tasvire önem vermiştir, denir. Eski edebiyatımız da Fars edebiyatından etkilendiği için hayalî tasvire ağırlık verilir.

---

[18] Bu kitabın ulaşabildiğimiz nüshası eksik olduğu için ancak ilk 48 sayfasını inceleyebildik.

Tevfik Fikret'in "Ramazan Sadakası, Kenan, Nef'î, Nedim" tasvirleri ile Mehmet Akif'in "Ahiret Yolu, Köse İmam, Hasta, Meyhane, Mahalle Kahvesi" tasvirleri toplumsal hayatımızın tabii birer nümunesi olarak değerlendirilir. Cenâb Şahabettin'in "Elhan-ı Şitâ, Temaşa-i Hazan, Temaşa-i Leyâl" şiirleri ise hayalî tasvire örnek verilir.

Tenkid başlığı altında önce tanımı yapılırken onun "muvâheze" mânâsında olmayıp bir san'at eseri karşısında münekkidin tedkikat ve tahayyülât bulunması, eserin iyi ve fena yönlerini göstermesidir, denir. Edebî bir münekkidin sahip olması gereken şartlar şunlardır: 1.Edebiyatta ihtisas sahibi olmalı 2.Hissî olmayıp tarafsız davranmalı. Bizde tenkid olmadığı ifade edilir ve bunun sebebi olarak taraf tutmanın, kıskançlığın ve kötümserliğin yaygın olması gösterilir. İlk mühim tenkidin, Namık Kemal'in "Tahrib-i Harabât"ı olduğu belirtilir. Yazara göre Ziya Paşa, Muallim Naci ilk münekkidlerimizden olmakla beraber tarafsızlıktan kurtulamamış; şahsiyetlerinin tesiri ile yaptıkları tenkidler de doğruluk ve gerçeklikten uzaktır. Namık Kemal'den bir beyit örnek verilir.

Tarafsız, hakikî bir tenkid için önce edebî dil hatalarından arınmış olup olmadığına dikkat edilmeli, şâirin o eseri vücuda getirmekteki maksadı tedkik edilmeli sonra da san'atkârın edebî mesleğine , şahsiyetine, eseri hangi konuda yazdığına, eseri yazmaktaki gayesinde ne derece başarılı olduğuna bakmalıdır. Eserdeki şahısların, psikolojilerine uygun anlatılıp anlatılmadığına da dikkat edilmelidir. Bu husus özellikle temaşa için geçerlidir. Cenâb Şahabettin, H.Nâzım takma adı ile yazan Reşid Bey, İsmail Safa, Hamdullah Suphi bizdeki başarılı münekkidlerden sayılır.

İnşâd, neşide okumak demek diye tarif edilir. Bir neşide okurken mânâsına vâkıf olmak, hissetmek lâzımdır. Hem vezin, kafiye ve edebî kurallara uygun hem de mânâsını hissederek okumalıdır. Edebiyatımızda inşâdın ihmal edildiği belirtilir. Şâiri belli olmayan bir beyit de örnek verilir.

Aruz ve hece vezni de önceki kitaplardaki gibi ele alınır. Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin(2), Ziya Gökalp, Akif Paşa, Fuzulî'den şiir örnekleri ile şâiri belli olmayan bir beyit gösterilir.

Eski nazım şekilleri olarak **mısra**(Muallim Naci, Râgıp Paşa), **beyit**(Nâbi, Namık Kemal), **kıt'a**(Eşref), **gazel**(Enderunlu Vâsıf, Ali Ekrem), **kaside**(Fuzulî, Namık Kemal) anlatılır.

Kuvve-i akliyye ve kuvve-i hissiyye bahislerinde Recâizâde'nin etkisi gözlenir. A.Hâmid, Namık Kemal, Midhat Cemal'in şiirleri örnek verilir.

Yazar, güzellik anlayışını herkese göre değiştiğini belirttikten sonra maddî ve mânevî diye ikiye ayırır: 1.Maddî güzellik: Beş duyu ile bilinen güzelliklerdir. 2.Mânevî güzellik: İçgüdülerle keşfedilen güzelliktir. Fikrin erişemediği hallerde ruhun gördüğü güzelliktir. Bir edebî güzelliğin olması için zevk ve zekânın heyecana maruz kalması, güzel bir his ile duygulanması şarttır. Recâîzâde'nin bir şiiri örnek verilir. Yazar, eski Yunanda güzellik fikrine ve onun gelişimine değindikten sonra üslûbu yeni anlayışa göre anlatır. Üslûb-ı sadeye Namık Kemal(ş), üslûb-ı müzeyyene Mehmet Akif(ş), Namık Kemal(n); üslûb-ı âlîyeye A.Hâmid(n), Namık Kemal(n) örnek olarak verilir.

Üslûbun umumî özellikleri olarak sıhhat, vuzuh(Mahmet Akif-ş, yazarı belli olmayan nesir), münakkahıyyet, tabiiyyet, muvâfakat, asalet, ahenk verilir ki bu hususlar da önceki kitapların tekrarıdır.

Ali Ekrem'in Dârülfünûnda okuttuğu derslerden oluşan **Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye(1917-1918)** kitabında önce meslekin tarifi yapılır: Bir yahud birkaç mütefekkirin kendi ictihadını bir araya getirip telkin ve delillere dayanarak izah ve tebyin etmesinden husule gelen nazariyyeye "meslek" denir. Yazara göre mesleklerin teşkili tekâmül kanunundan kaynaklanan medenî ve beşerî bir zarurettir. Lâkin bu zarureti, mütefekkirlerin emellerine ve aralarında iştişare ederek vardıkları bir karara dayandırmak yanlış bulunur. Çünkü mütefekkirler, ancak muhit, iklim, ırk ve zaman gibi tesirlerle zamanın ihtiyacına göre mesleklerini tesis ederler, denir.

Ali Ekrem'e göre her meslek, silsile-i tekâmülde bir halkadan başka bir şey değildir ve ancak o silsilenin genel tekâmülü ile gelişir. Bu tekâmülde hem toplumsal hem de doğuştan özellikler söz konusudur. Yazar buna örnek olarak bir memlekette mütefekkirin zuhurunun toplumsal hadiselere bağlı olmasını verir.

Zaman içindeki bu gelişmelerden edebiyat da etkilenir. Edebiyatta da çeşitli mesleklerin mevcut olduğu ve bunun inceleneceği belirtilir. Yazar önce edebiyatın tanımını yapar. Edebiyat, en küçük hatt-ı belagat'tan en büyük hatt-ı bedîye kadar bütün edebî eserlerdir. Hatt-ı edebînin insanlara ait olmasından dolayı edebî eserlerin konularının fıtrat-ı beşerde aranması gerektiği söylenir. Zira insan, edebî eserdeki hayal ve hisleri kendi fıtratından bulup çıkarır. İnsanın fıtratında en büyük saadetin hayat, en müthiş âfetin ise ölüm olduğu belirtilir. İnsan, bu saadeti temin için hayat ve tabiatın kurallarını ısrarlı bir şekilde arar durur; ölümden kurtulmak için de tabiatın üstüne çıkmak ister. Mehmet Akif (ş)

Yazara göre edebiyatın erkânı olan "his ve hayal", hep bu hayat mücadelesinin tabii neticesidir. İnsan ölümü düşünerek müteessir olur ki hissin kaynağı budur. Hayatın kaynağı olarak da devamlı bir amacın peşinden gitmek gösterilir. Bu halde "hatt-ı edebî", tabii çevreye ve topluma ait kuralların insanlara taalluk eden kısımlarına tezahür eder. Mesâlik-i edebiyyenin de bu kurallarla münasebeti olması lâzımdır, denir ve bundan dolayı da her meslek-i edebînin, bir yaratılış felsefesi ve hayat üzerine kurulu olduğu ifade edilir.

Daha sonra Ali Ekrem, Osmanlı edebiyatını ikiye ayırır: **Edebiyat-ı kadîme ve edebiyat-ı cedide**. 1.Edebiyat-ı kadîme, edebiyat-ı Türkiyye'ye ait eski eserlere bakılırsa Devlet-i Osmaniyye'nin başlangıcından hicrî onikinci asra kadar devam eden edebiyattır. 2.Edebiyat-ı cedide ise hicrî onikinci asrın ortasından sonuna kadar olan edebiyattır.

Bu iki edebiyatın farkları şu şekilde belirtilir: 1.Edebiyat-ı kadîme heyet-i umumîsi itibariyle iki büyük meslek üzerine kuruludur: a) Tasnifiyyûn mesleği b) Mutasavvıfa mesleği. Bu iki mesleğin de eski Türk edebiyatında mevcut olduğu anlatılır. Arap ve Acem edebiyatlarının eski Türk edebiyatındaki tesirlerinin

büyüklüğü de vurgulanır. Fakat mutasavvıfa üzerinde pek durulmaz, tasnifiyyûna hemen geçilir.

Tasnifiyyûn mesleği yahud edebiyat-ı tasnife[19]; edebiyat-ı tasnife, eski Yunan edebiyatından intikal etmiştir. Bu edebiyatı, anlamak için Eflâtun'un san'at nazariyyesinin bilinmesi gerektiği söylenir. Bu nazariyede görülen değil, hayal ile keşfedilen, ilahî özellik taşıyan âlem söz konusudur; akıl ve idrakten başka ihtasaslar ile dünya algılanır; insanın fitratında bulunan tahattur melekesiyle kemale erilmeye çalışılır.

Edebiyat-ı tasnifiyyenin bir takım özelliklerinden bahsedilir: 1.Muhakeme ve tahayyül arasında ahenk ve tenâsüb olmalıdır. Ulvî düşünceler bile hakikate uygun olmalıdır. 2.Tasvir edilecek edebî eserlerde zevk-i selime dikkat edilmelidir. 3. Edipler ve şâirler için san'at aşkı "hayr u hakikat" olmalıdır.

Edebiyat-ı tasnifiyyenin edebiyat-ı şarkiyye en büyük etkisini "taklid-i kudemâ" ve perestişkâri-i elfâz ve eşkâl" sözleriyle özetler. Arapların ve Acemlerin, Yunan medeniyetinden etkilendiği belirtilir. İklim, ırk ve muhitin tesirleriyle Yunan medeniyeti yeni geldiği memleketlerde değişikliğe uğrayarak yeni bir şekil alır ki bunu tedkik etmek lâzımdır, denir.

Osmanlı edebiyatının tasnifine geçmeden önce onun kaynağı olan Arap ve Acem edebiyatlarının ele alınması gerektiği ifade edilir. Arap ve Fars edebiyatlarında edebiyat-ı tasnifiyyunun etkisinin pek fazla olmadığı belirtilir. Meselâ Arap şiirini konu birliği olmaması, Fars şiirini de mübalâğalı olması açısından eleştirir.

Özellikle Fars edebiyatının Türk edebiyatına kaynak teşkil ettiği açıklanır. Fars edebiyatından edebiyat-ı Türkiyyeye intikal eden en mühim tesirler fikir ve şekil itibariyle şu şekilde sıralanır:

1.Âyetler, hadisler. Sâbit(ş), Fuzulî(ş) 2. ilim ve fenden tesirleri(Edebiyatın ilim ve fen ile münasebeti tekrara gerek olmayan hakikatlerdendir, denir.

---

[19] Ali Ekrem, bu tâbirleri Fransızca klâsik teriminin karşılığı olarak kullandığını söyler.

Avrupa'nın, felsefe ve bilimle uğraşırken padişahlar ve onların uşaklarına tabasbuskârâne kasideler yazıldığını söyler) 3. Fünun-ı sülüse-i edebiyye. 4. Felsefe-i vahdet-i vucud 5.Ahlâkî ve hikmetli fikirler. 6. İran ananeleri ve hurafeleri. 7.Nazım şekilleri. 8. Nesir şekilleri. 9. Usul ve envâ-i edebiyye

Yazar, ilim ve fennin edebiyata tesirlerinden bahsederken ulûm-ı âliyye olarak belirttiği meânî, beyan, bedî, hikmet-i kadîme, siyer ve tarih, mantık, heyet fenlerinin edebî tesirlerinin çok önemli olduğunu ifade eder. Ulûm-ı edebiyyeden meânî, beyan ve bedî hakkında mânâ ve lâfız açısından ileride bilgi verileceği açıklanır. Burada ise hikmet-i kadîme, tarih, mantık ve heyet söz konusu edilecektir.

Hikmet-i kadîme, Yunanlıların kendi nefislerini tayin için ahvâl ve havâssını tedkik eden, "vâcibü'l-vücud ve hilkat-ı âlem" ile ilgili bir takım nazariyyelerden oluşan ve İslâmiyete uydurulmaya çalışılmış bir felsefedir ki hikmet-i tabiiyyeden tamamiyle farklıdır. Fuzulî (ş3), Nevres (ş), Sünbülzâde Vehbi (ş), Nabi (ş), Sâmi (ş), Münif (ş), Nef'î (ş), Ziya Paşa (ş2),

Siyer-i nebeviyye ve tarih, peygamber hikâyeleri ve devrin tarihî olaylarının yazımlarıdır. Yazar, eski ediplerin siyer-i nebeviyyeye ve tarihe vâkıf olduklarının eserlerinden anlaşıldığını söyler. Hilye-i Hakanî (ş). Tarih için örnek Fuzulî (ş2), Nâbi (ş2), Sâmi (ş), Şeyhülislâm Sadeddin (Tacü't-tevârih (n).

Mantıkta Fuzulî (ş2), Kâzım Paşa (ş), Nâbi (ş) örnekleri verilir.

Heyette Ziya Paşa (ş2), Nâbi (ş), Nef'î (ş), Âli Paşa (ş), Riyazî (ş), Gâlip(ş) örnekleri verilir.

Yazar, siyer ve tarih ile hikmet-i kadîme, mantık ve heyetin, eski ediplerin en çok ıstılahatını tezkâr ettikleri ilim ve fenler olduğunu belirtir.

Fünûn-ı sülüse-i edebiyye başlığı altında meânî, beyan ve bedî anlatılır. Yazara göre edip olmak için bu fenleri bilmek yeterli değildir; edip olmak her şeyden evvel bir fıtrat-ı mahsusda yaradılmayı gerektirir. Dâhi olarak görülen A.Hâmid'in, istiâre kullanımı bu hususta örnek gösterilir. Ziya Paşa (ş).

Eski ediplerin özellikle beyan ve bedîe fazlasıyla vâkıf oldukları belirtilir. Meânîyi de iyi bilmelerine rağmen belâgatı, çoğunlukla bedînin gerektirdiklerine feda ettikleri söylenir. "Tasannu-perverler"in "bülegâ"dan fazla olduğu açıklanır. Ali Ekrem burada nazariyyat-ı belâgata girmeyeceğini ve öğrencilerin fesahat ve belâgatın ne olduğunu bildiklerini kabul ettiğini, teşbih, kinaye, cinas ve telmihten de bahsetmeyeceğini bildirir. Fünun-ı sülüsenin eski edipler için önemini göstermek ister; bunun için de bu fenlerin terimlerinin gösterilmesi gerektiğini söyler.

Edebiyat-ı tasnifiyyede **fenn-i meânî** başlığı altında önce fesahatın tanımı yapılır ve daha sonra fesahatı bozan unsurlar ele alınır. Fesahat bahsinin, meânî başlığı altında işlemesi, önceki kitaplardan farklıdır. Zira klâsik çerçevede anlatılan kitaplarda fesahat ayrı bir başlık, meânî ayrı bir başlıktır.

Daha sonra fenn-i meânî tanımlanır. Tasnif hususunda şark edebiyatının, garp edebiyatına göre bir çok meziyyetten mahrum kaldığı ifade edilir. Bu mahrumiyet dilin nezahat ve saflığına aittir. Dilin temizliğinin az dikkate alındığı, dilin tekâmülünün yavaş kaldığı söylenir. Edebiyat-ı cedide zuhur edinceye kadar eski dilin geçirdiği tekâmül düzensiz ve ciddiyetsiz bulunur. Zira Ziya Paşa'da Nef'î'nin, Gâlip Dede'de Fuzulî'nin dili görülür, denir. Bunun sebebi, Türkçe kelimelerin az ve ihmal edilmiş olmasına bağlanır. Fesahatın, kelâmda temizlik demek olmasına rağmen eski ediplerin bunu, Arapça ve Farsça kelimelerde aradığı belirtilir.

Netice olarak meânî bahsinde Arap ve Fars dil ve edebiyatlarının, Türk edebiyatına ve diline tesiri üzerinde durulur. Klâsik anlayıştaki meânî hususlarından bahsedilmez; yalnız fesahata geniş yer verilir ki bu da Türkçe'nin tarihsel gelişimini değerlendirmek içindir. Nef'î (ş2), Ruhî-i Bağdadî (ş), (ş3?), Nailî (ş)), Ziya Paşa (ş3), İbni Kemal (ş), Fuzulî (ş), Sultan Cem (ş), Zâtî (ş), Süleyman Dede (ş), Sürûrî (ş), Nâbi (ş), Cevrî (ş)

Edebiyat-ı tasnifiyyede **fenn-i beyan** başlığı altında önce beyanın tanımı verilir. Beyan ile turûk-ı ifade kasdedildiği ve her kelimenin **hakikat ve mecaz** mânâlarının olduğu açıklanır. Mecazla birlikte **mecaz-ı mürsel, kinaye** ve **istiâre**nin tanımları verilir. Ali Ekrem, burada beyanın hususlarından çok bu fennin üslûp ile

alâkası üzerinde duracağını belirtir. Beyanın, sadece edebiyat-ı tasnifiyye için önemli değil; beyanın nazariyyatının, her edebiyatta önemli olduğu söylenir. Çünkü "**üslûb-ı mecazî** ihtiyar olunmadan hiç bir eser-i edebî yazılamaz" denir.

Görülüyor ki yazar, beyan bahsinde mecaz üzerinde daha fazla durur. Yazara göre edebiyatın ruhu hayaldir; hayal de ancak bir mecaz ile "zî-hayat" olabilir. Üslûb-ı hakikî ise ilim ve fen lisânıdır.

Ayrıca edebiyatımızın, Fars edebiyatının tesirinde olduğu için bütün fikir ve hayallerin Acemlerden geldiği söylenir. Bundan dolayı da millî zevk ve tefekkürün çok az oluştuğu beyan edilir. Edebiyat-ı tasnifiyyede fenn-i beyan tedkik edilirken eski uslub-ı mecazînin iki kısma ayrıldığı belirtilir: 1. **Mecazât-ı Farisiyye** 2. **Mecazât-ı milliyye**. Bu iki grubun arasında mümtaz ve müstesna olanlar ile vasat ve âdi derecede bulunanlar vardır. Mecazları eski uslub-ı mecazî ye göre şu şekilde sıralar: 1.Farsça mecazlar 2.Mümtaz ve müstesna mecazlar 3. Zayıf ve âdi mecazlar 4.Garip mecazlar 5.Millî mecazlar. Farsça mecazlar üzerinde çok durur ve her grup mecazdan örnekler verir. Ayrıca eski edebiyatta çok kullanılan mecazların bir cetveli de yapılır. Bu cetveldeki kelimelerin hem tasavvufta hem de tasavvuf dışında kullanılabileceğini de ifade eder.

Farisî mecazlara örnek olarak da Süleyman Dede (ş2), Fuzulî (ş6), İbni Kemal (ş), Yahya Bey (ş), Riyazî (ş2), Yahya (ş2), Sâmi (ş), Nef'î (ş7), Gâlip Dede (ş4), Namık Kemal (ş5), Abdülhak Hâmid (ş4), Avni Bey (ş), Tevfik Fikret (ş3), Recâîzâde Ekrem (ş2), Şeyhî (ş2), Baki (ş3), Cevrî (ş), Nâbi (ş2), Nedim (ş3), Atâî (ş), Ziya Paşa (ş), Nazif (ş), Ruhî (ş), Nâilî (ş), Hayalî (ş), Münif (ş), Necati (ş), Avni Mahmud Paşa (ş), Vâsıf (ş), Akif Paşa (ş), Abdülhak Mihrünnisa (ş) verilir.

Genel mecazlara örnekler: Riyazî (ş), Nef'î (ş10), Hakkı Bey (ş2), Ziya Paşa (ş4), Nâbi (ş5), Nevres-i Kadîm (ş), Nev'î (ş), Vecdi (ş), Gâlip Dede (ş2), Nâilî (ş3), İbni Kemal (ş), Nedim (ş3), Fuzulî (ş9), Osman Şems (ş2), Abdülbaki Vecdi (ş), Râmi Paşa (ş), Sabri-i Şâkir (ş3), Baki (ş), Şinasi (ş), Namık Kemal (ş), Kâzım Paşa (ş)

Yazar, daha sonra edebiyat-ı tasnifiyyenin esas özellikleriden biri de lugat-ı lisânı asil ve âdi kısımlarına ayırarak asalet ve nezahatı olmayan kelimeleri yazmamaktır, der. Eski ediplerin bu kurala uyduklarını ve bunun sonucu olarak da Türkçe kelimeleri mümkün olduğu kadar az kullandıklarını söyler. Böylece edebiyatın dili mahdud kalmıştır.

Eski edebiyatın yeni edebiyata göre mahdud olduğu ve bunun, özellikle edebiyatın ruhu olan mecaz konusunda görüldüğü ifade edilir.

Mümtaz ve müstesna mecazların yüzde doksanı Farsça mecazlardadır; millî mecazlar ise mümtazları ve âdileri ile beraber yüzde on nisbetinde bile değildir, denir.

Yazar burada mümtaz ve müstesnadan ne demek istediğini açıklar. Hangi meslekte olursa olsun san'atta güzellik sâbittir; hiss-i san'atın ölçüsü ise hususiyet ve mümtaziyyettir. Bu halde âsâr-ı san'atın güzelini çirkininden ayırmak için hususiyyet ve mümtaziyyet nazariyesini anlamak lâzımdır. Abdülhak Hâmid (3ş), Tepedelenlizâde Kâmil (ş), Tevfik Fikret (ş2)

Yazar, âdi sözlerin herkesin yazabileceği şeyler olduğunu ifade ettikten sonra yeniliğin, farklılığın san'at eserlerinin ruhu olduğunu söyler. Zira insan, fıtraten yeniliğe ve gelişmeye meyillidir. Güzelliğin ölçüsü olarak yenilik ve başkalık verilir. San'at eserinin ruhunun birinci merhale-i inkişafı hususiyyet, ikinci merhalesi ise mümtaziyyettir. Hususiyyette şahsiyet ve başkalık önemlidir. Mümtaziyyet, okuyanın göremeyeceği, bulamayacağı güzelliklere cilvegah olan her san'at eserinin sahip olduğu meziyyettir ki hususiyetin nihaî gayesi demektir. A.Hâmid(ş)

Yazara göre hususiyyet ve mümtaziyyetin etraflıca incelenmesi bütün hikmet-i bedâyinin tedrisi demektir.

Hususî ve mümtaz mecazlardan örnekleri verirken içerdiği teşbih ve istiâreleri de gösterir: Baki (ş3), Nef'î (ş12), Nedim (ş12), Fuzulî (ş6), Avni (ş2), Şâkir (ş), Yahya (ş2), Şeyh Gâlip (ş8), Şeyh Vahyi (ş), Namık Kemal (ş), Sabri (ş), İzzet Molla (ş), Nâilî (ş2), Yavuz Sultan Selim (ş), Âli (ş).

Aynı zamanda yazar, eski ediplerin uslub-ı mecazînin ne demek olduğunu takdir edemediklerini açıklar.

Bir san'at eserinde hakikat ve mecaz lüzumunun, o eserin şekil ve fikrine göre belirlendiği belirtilir. Eser tamamıyla uslub-ı mecazî ile yazılamaz. Eserde dikkat edilen hususun, heyet-i umumiyye olması gerektiği ve buna bağlı olarak vahdet-i mevzua dikkat edilmesi ifade edilir. Eski ediplerin ise bundan habersiz oldukları söylenir. Şekle önem verdikleri için üslûblarının da zayıf kaldığı belirtilir. Ali Ekrem, vahdet-i mevzu ile kompozisyon fikrini işler; eski edebiyatın da bundan yoksun olduğunu açıklar. Baki (ş), Fuzulî (ş3) Leyla ve Mecnun, Gâlip Dede (ş), Nedim (ş2), Nef'î (ş),

Zayıf ve âdi mecazlara da Cenâb Şahabettin (ş) ile Abdülhak Hâmid (ş) örnek olarak verilir.

Garip mecazlara örnek ise Fuzulî (ş), Nedim (ş3), Fuzulî (ş4), Cevrî (ş), Baki (ş2), Riyazî (ş), Şâkir (ş), Nâilî (ş), Ziya Paşa (ş), Nâbi (ş4), Nev'î (ş), Nevres Efendi (ş2) verilir.

Ali Ekrem başlarda sistemli bir şekilde konuları tasnif ederken mecaz bahsini dağınık anlatır. Üslûp ve san'at anlayışına yer verir. Ayrıca kitabın, fünûn-ı sülüseden bedî bahsini anlatmadığı ve eksik olduğu da tespit edilmektedir.

İbrahim Necmi'nin **Tarih-i Edebiyat Dersleri(1922)** kitabının birinci cildi **Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri bir Nazar** bölümünün giriş kısmında edebiyat tarihinin mahiyeti olarak edebiyat tarihinin vesikaları, edebiyat tarihinde usul, edebiyat tarihinin muhit, milliyet açısından incelenmesi ve buna bağlı olarak "Osmanlı Edebiyatı" ele alınır. Türk dili ve edebiyatına umumi bir nazar başlığı ile Türk dili tarihi, lehçeler, eski Türk dili eserleri anlatılır. Osmanlı Türklerinde edebiyatın nasıl tezahür ettiği, bunda İslâmiyetin tesiri, Anadoluya göç edilmesinin etkisi olduğu belirtilir. Osmanlı edebiyatının tarihî devirleri, edebiyat-ı âtika ve cedide diye ayrıldıktan sonra şu şekilde gösterilir:

1.**Edebiyat-ı Atika:**

Osmanlı edebiyatının zuhurundan evvel Anadolu'daki Türk edebiyatından başlayarak İslâmiyetin tesiriyle Türk edebiyatının yeni bir çehre kazanması ve buna bağlı olarak saray, tekke, halk edebiyatlarının oluşması değerlendirilir. Mevlâna, Sultan Veled ve Yunus Emre'den örnek verilir.

8. hicrî asırda yetişmiş olan Âşık Paşa, Şemsettin Şirâzî, Nurettin İzmirî, Niyazi'nin hayatı ve eserlerinden örnekler verilir.

9. hicrî asrın ilk yarısı: Süleyman Dede, Yazıcızâdeler, Seyid Nesimî, Ahmedî, Şeyhî, Hamamî, Ahmet-i Dâî.

9. hicrî asrın son yarısında hanedân-ı saltanat şâirleri: II. Murad, Fatih, II. Bayezıd, Cem. Nesir dili de gelişerek resmî ve edebî diye ikiye ayrıldığı belirtilir. Nesre örnek verilmez. Nazmın temsilcileri ise Ahmet Paşa, Nizâmî, Necati, Hamdullah Hamdi, Zâtî.

9. hicrî asırdaki şâireler: Zeynep Hatun, Mihri Hatun.

10. hicrî asrın ilk yarısı: Hükümdar şâirler: Yavuz Sultan Selim, Kanunî, II. Selim. Vüzerâ ve ulemâ arasında şiir: İbni Kemal, Ebussuud. Nesir dilinde gelişmeye örnek olarak Feridun Bey gösterilir. Nazım dilindeki gelişme olarak da Fuzulî, Baki, Hayalî, Yahya Bey gösterilir.

10. hicrî asrın son yarısı: Nesir dilindeki gelişmeye Hoca Sadettin Efendi'nin Tacü't-tevârihi örnek verilir. Hakanî, Nev'î, Ruhî-i Bağdadî ile de nazım örnekleri verilir.

11. hicrî asrın ilk yarısı: Nesirde Kâtip Çelebi, Koçi Bey, Veysî, Nergisî ile nazımda Nef'î gösterilir. Nef'î mektebinin takipçileri: Sabri, Cevrî, Riyazî, Şeyhülislâm Yahya Efendi, Nev'îzâde Atâî, İzzizâde Hatayî.

11. hicrî asrın son yarısı: Nesirde Naîma, Kara Çelebizade, Aziz Efendi, Musarrafzade Şefik ile nazımda Nâilî-i Kadîm, Fehim-i Kadîm, Nâbi, Nazîm, Sâbit. Nâbi mektebinden bahsedilir.

12. hicrî asrın ilk yarısı: Nedim ve âsârı. Nedim mektebi: İzzet Paşa, Belîğ. Seyid Veysî, Sâmi, Münif, Hâmi-i Amedî, Nahifî, Râşid Efendi, Ahmet Neylî Efendi, Şâir Safaî, Ârif Efendi.

12. hicrî asrın son yarısı: Koca Râgıp Paşa, Çelebizâde Âsım Efendi, Haşmet, Fitnat Hanım, Resmî Ahmet Efendi, Kânî. Edebiyattaki gerilemenin belirtileri ve sebepleri üzerinde durulur.

13. hicrî asrın ilk yarısı: Nesirde İsmet Bey, Koca Sekbanbaşı, Hakkı Paşa, III. Selim, Ahmet Azmi Efendi, Vâhid Efendi, Numan Mâhir Bey ile nazımda Şeyh Gâlip, Sünbülzade Vehbi, İzzet Molla, Sürûrî, Fâzıl-ı Enderunî, Vâsıf-ı Enderunî.

13. hicrî asırla beraber edebiyattaki gerileme iyice artmış olduğu belirtilerek eski edebiyatın vasıfları, edebî türleri ile birlikte edebî görüş olarak lirik veya didaktik olduğu bildirilir.

İkinci cildin başında edebî yeniliğin başlangıcı ve sebepleri üzerinde durulur. Medenî ve toplumsal olayların edebî eserlere tesiri söz konusu edilir. Yazara göre bunların sonucu olarak eski edebiyatın, yeni anlayışa uymaması neticesinde dil ve edebiyatta yenilikler, değişiklikler kaçınılmaz olmuştur. Edebî yeniliklerin ilk defa açıkça görüldüğü Mütercim Âsım Efendi, Hoca İshak Efendi, Akif Paşa'dan bahsedilir.

2.**Edebiyat-ı Cedide:**

13. hicrî asrın son yarısı: Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde edebî yenilirlerin görüldüğü edebiyatçılar: Reşid Paşa, Âlî Paşa, Fuad Paşa, Hoca Tahsin, Şinasi. Şinasi'nin vârisleri: Edhem Pertev Paşa, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa, Sadullah Paşa. Edebî yenilikler gelişirken eski edebiyatın takipçileri de görülür: Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Sâmi Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Diyarbakırlı Said Paşa, Sırrı Paşa, Kâzım Paşa.

13. hicrî asrın sonu: Edebiyat-ı cedidenin üstatları: Namık Kemal, Recâîzâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid. Edebiyat-ı cedidenin erkânı: Ahmet Midhat, Şemsettin Sâmi, Ebuzziya Tevfik, Sait Bey, Murat Bey, Sezâî Bey. Edebiyat-ı

cedidenin takipçileri: Âli, Menemenlizâde Mehmet Tâhir, Nâbizâde Nâzım, Beşir Fuad, Abdülhalim Memduh, Ali Ferruh, İsmail Safa, Hüseyin Rahmi, Manastırlı Mehmet Rıfat. Nisvân âleminde edebiyat-ı cedide: Fatma Aliye, Emine Semiye, Makbule Hanım, Nigar, Mihrünnisa. Eski edebiyat taraftarı olarak da Muallim Naci eleştirilir. Edebî yenilikler dilde, şekilde görüldüğü gibi roman, dram gibi türlerin kullanılmasıyla edebî türlerde de görülmeye başlanır.

Asr-ı hâzır: Servet-i Fünun edebiyatının zuhuru ve esasları ele alınır. Servet-i Fünun edebiyatının erkânı: Tevfik Fikret, Cenâb Şahabettin, Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Kemalzâde Ali Ekrem, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Fâik Ali, Hüseyin Suat, Süleyman Paşazâde Sâmi, Ahmet Şuayb, vb.

Servet-i Fünun Edebiyatının karşıtlarından da bahsedilir. Servet-i Fünun Edebiyatının şiir ve nesirde yaptığı yenilikler anlatılır. Milli edebiyat cereyanları görülmeye başlanır.

Hatime-Edebî yeniliklerin genel özellikleri verilir. Neşide, menkıbe, temaşa, sahravî şiirler, hikâye sahalarında şekil ve konu değişikleri ile birlikte hürriyet, milliyet, uluslararası gibi yeni fikirlerde işlenir.

Edebiyat-ı cedide mektepleri: 1-Şinasi-Ziya Paşa- Namık Kemal. 2-Hâmid-Ekrem-Sezai. 3-Ziya ve Ahmet Vefik Paşalar. 4-Muallim Naci. 5-Servet-i Fünun mektebi ve muakkibleri. 6-Milli edebiyat cereyanı.

YÜKSEKOKUL:

BELÂGAT:			
A.Fesahat:			
1.Kelimede fesahat:	**2.Kelâmda fesahat:**	**3.Fasih kelimeler:**	**4.Mütekellimde fesahat**
a)Tenâfür-i hurûf	a)Tenâfür-i kelimat	Elfâz-ı cezele	**5.Kelâmda fesahat**

b)Kıyasa muhalefet	b)Za'f-ı telif	Elfâz-ı rakika	**6.Kelâmda belâgat**
c)Garâbet:	c)Tetâbu-ı izâfât	Elfâz-ı müterâdife	**7.Mütekellimde belâgat**
1.Garâbet-i zâtiyye	d)Kesret-i tekrar	Elfâz-ı mütebâyine	
2.Garâbet-i acziyye	e)Takid:	Elfâz-ı müştaka	
3.Garâbet-i mehcûre	1.Takid-i lafzî	Elfâz-ı mütecânise	
4.Garâbet-i menfûre	2.Takid-i mânevî	Elfâz-ı müttefika	
	f)Şiveye mugâyeret	Elfâz-ı münferide	
	g)Mutabakat-ı elfâz		
	h)Müşkilpesentlik		
	ı)İmlâsızlık		

B.İlm-i Meânî:					
1.Terkip:	**2.Kelâm:**	**4.Müsned**	**7.İnşâ:**	**8.Kasr:**	**10.Itnâb**
a)Tam:	a)Umde:	**5.Mütemmimat-ı cümle:**	a)İnşâ-i talebî:	a)Kasr-ı hakikî	**11.Müsâvât**
Terkib-i isnadî	1.Müsned	a)Hal	1.Emir	b)Kasr-ı izafî:	**12.Haşv**
b)Nâkıs:	2.Müsnedünileyh	b)Temyiz	2.Nehiy	1.Kasr-ı ifrâd	**13.İhlâl**
1.Terkib-i tadâdî	b)Fazla:	c)Müteallikat-ı fiil	3.İstifham	2.Kasr-ı kalb	**14.Vasl ve fasl:**
2.Terkib-i tazminî	Mütemmimât-ı cümle	**6.İsnad:**	4.Temenni	3.Kasr-ı tayin	a)Atıf ve rabt edatları
3.Terkib-i itbâî	**3.Müsnedünileyh:**	a)Haberî	5.Nida	**9.İcaz:**	b)Râbıta-i zamaniyye
4.Terkib-i takyidî	a)Üslûb-ı kelâm:	b)İnşâî	b)İnşâ-i gayr-ı talebî:	a)İcaz-ı kasr	c)Râbıta-i gayr-ı zamaniyye
5.Terkib-i mezcî	1.Mütekellim		1.Terecci	b)İcaz-ı hazf	
6.Terkib-i izâfî	2.Muhatab		2.Taaccüb	c)İcaz-ı kasr	
	3.Gâib		3.Medh		
	b)Kalb		4.Zem		
			5.Siga-i akd		

C.İlm-i Beyan:		
1.Hakikat:	**3.İstiâre:**	**4.Kinaye:**
2.Mecaz:	a)İstiâre-i müfrede:	Tariz
a)Mecaz-ı lügavî	1.İstiâre-i musarraha:	Telvih
b)Mecaz-ı aklî	i)İstiâre-i asliyye	Remz
c)Mecaz-ı lâfzî	ii)İstiâre-i tebaiyye	İmâ ve işaret

d)Mecaz-ı mürsel	2.İstiâre-i mekniyye:	**5.Teşbih:**
	i)İstiâre-i mutlaka	a)Teşbih-i melfûf
	ii)İstiâre-i müreşşaha	b)Teşbih-i mefrûk
	iii)İstiâre-i mücerrede	c)Teşbih-i tesviye
	b)İstiâre-i mürekkebe:	d)Teşbih-i cem'
	İstiâre-i temsiliyye	e)Teşbih-i mücmel:
	c)İstiâre-i tahyiliyye	1.Teşbih-i zâhirî
	d)İstiâre-i hâsiyye veya garîbe	2.Teşbih-i hafî
	e)İstiâre-i âmiyye veya mübtezele	f)Teşbih-i mufassal
		g)Teşbih-i maklub
		h)Teşbih-i müfred
		ı)Teşbih-i mürekkeb

D.İlm-i bedî:	
Lafza ait san'atlar:	**Mânâya ait san'atlar:**
Tecnis:	Mutabakat
a)Tecnis-i tam	Müraat-ı nazîr
b)Tecnis-ı nâkıs:	Teşâbüh-i etrâf
Tecnis-i muharref veya mezkûre	Leff ü neşr
c)Tecnis-i zâid	Mugalâta-i mâneviyye
d)Tecnis-i mükerrer	Tevriye
e)Tecnis-i mürekkeb:	İstihdam
1.Tecnis-i müteşâbih	Tevcih
2.Tecnis-i mefrûk	Tecrid
f)Tecnis-i mutrıb:	İltifat
1.Cinas-ı muzarî	Tevkidü'z-zamireyn
2.Cinas-ı lâhık	Tefsir-i bade'l-ibhâm
g)Tecnis-i hatt	Tekrir
h)Cinas-ı lâfzî	İtiraz
ı)Cinas-ı mânevî	Takdim ve tehir
Tecnisin mülhakatı:	Mânânın kuvveti için lâfzı takviye
a)Terdid	Âmmı nefiyde, hâssı ispatta istimal
b)İştikak	İrsad
c)Kalb	Müşâkele
d)Aks ve tebdil	Müzâvece
e)Reddü'l-acz ale's-sadr	Rücû
f)İttihâd-ı iştikak	Mübalâğa:
g)Şibh-i iştikak	a)İfrat
Seci:	b)Tefrit
a)Seci-i mutlak	c)İktisad
b)Seci-i mukayyed	d)İstidrad
c)Seci-i rabtî	Hüsn-i ta'lil
d)Seci-i mefrûk	Tecâhül-i ârif
Tasri:	Tekidü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zem
a)Tasri-i kâmil	Tekidü'z-zem bimâ-yüşbihü'l-medh
b)Tasri-i mürtebit	İrsal-i mesel
c)Tasri-i müvecceh	Tensik-i sıfat
d)Tasri-i nâkıs	Cem'
Tarsi	Tefrik

D.İlm-i bedî:	
Lafza ait san'atlar:	**Mânâya ait san'atlar:**
Lüzum-ı mâlâ-yelzem	Taksim
Muvâzene	Cem' maa't-tefrik
Teşri veya tevşih	Cem' maa't-taksim
İhtilâf-ı siyâgu'l-elfâz	Cem' maa't-tefrik ve't-taksim
Mugalâta-i lâfziyye	Telmih
Münâferet-i beyne'l-elfâz	Akd u hâl
Teşdîd(iltizam-ı mâlâ-yelzem)	Ahz u sirka
İcad ve tervic-i elfâz(Recâîzâde)	Elgaz(Mebâni'l-İnşâ)
Vasf-ı tahsinî(Recâîzâde)	Muamma
Tenâsüb(Recâîzâde)	Aks
İhâm(Recâîzâde):	Tasabbi
a)İhâm-ı tenâsüb	Mezheb-i kelâm
b)İhâm-ı tezad	İdmac
Tensik-i sıfat(Recâîzâde)	Tevcih veya muhtemelü'z-zıddeyn
İktibas(Recâîzâde)	Tevriye
Tazmin	Tedib ve tehzib-i kelâm
Telmi(mülemma)(Recâîzâde)	Hezl fi muarrızı'l-cidd
Tarih(Ahmet Cevdet Paşa):	Nefyü'l-şey-i bi'l-icâbe
a)Tarih-i tam	Edeb-i kelâm
b)Tarih-i mu'cem ve mücevher	Beraat-ı istihlâl
c)Tarih-i mühmel ve sade	Hüsn-i tahallüs
	Ta'miye
	Teşhis ve intak
	İstifham
	Nida
	Kat'
	Terdîd:
	a)Terdîd-i sâdık
	b)Terdîd-i metâyib
	Tekrir
	Tedric

RETORİK:	
1.İlm-i kelâm:	**4.İlm-i belâgat:**
Hitabet:	a)Fenn-i ikna
a)Vicdan, kariha ve ikna:	b)Fenn-i hüsn-i beyan:
1.Telkin ve talim	1.Tasavvur
2.Mergûbiyyet	2.Beyan:
3.Tehyic ve tahrik-i rikkat	i)Tasvir
b)Hüsn-i tertip	ii)Tecessüm
c)Suret-i takrir	iii)İstidlâl
d)Hal ve tarz	iv)Fiiliyyât:
2.Fesahat:	Sevâbık ve neticeler
a)Fesahat-ı şifahiyye:	Sebep ve müsebbib
1.Fesahat-ı hutbevî veya politikiyye	Eşbâh ve nazâir
2.Fesahat-ı askeriyye	Ezdâd yani tezatlar
b)Fesahat-ı tahririyye:	3.Tertip:

RETORİK:	
1.Fesahat-ı tarihiyye	i)Medhal-i kelâm veya mukaddime
2.Fesahat-ı üdebâ veya âdâb	ii)Beyan veya bast-ı mükâleme
3.Terkip ve Kompozisyon:	iii)Cerh ü ibtâl
a)Tavsif	iv)Takviye veya teyit
b)Rivâyet	v)Hâtime
c)Mekâtib	c)Fenn-i hitabet:
	1.Resmî hitabet
	2.Hitabet-i adliyye
	3.Hitabet-i isbatiyye
	d)Efkâr yahut ilm-i meânî

ÜSLÛP:		
Kelâm=Style(Üslûp)		
1.Üslûbun Umumî Şartları veya erkân-ı fesahat:	**2.Üslûbun Hususî Şartları:**	**5.Usul-ı mükâtebât ve erkân-ı kitabet:**
a)Fesahat	a)Üslûb-ı sade(kelâm-ı basit):	a)İbtida
b)Vuzuh	1.Sedâcet	b)Tahallüs
c)Hâlisiyyet	2.İcaz ve ihtisâr	c)Talep
d)Hususiyyet	3.Safvet	d)İntiha
e)İnsicâm ve intisâk-ı kelâm:	b)Üslûb-ı müzeyyen(kelâm-ı mutedil):	**6.Tezyinât-ı üslûp ve envâ-ı mecaz:**
İnsicâm:	1.Servet	a)Üslûb-ı hakikî:
1.İnsicâm-ı kelime	2.Rikkat ve letâfet	Terkib-i basit
2.İnsicâm-ı kelâm	3.Nezaket ve zarafet	b)Üslûb-ı mecazî yahut turûk-ı ifade:
f)Tabiiyyet	4.Talâvet	Terkib-i muhayyel
g)Münakkahıyyet(ıtnâb-ı hüsn)	c)Üslûb-ı âlî(kelâm-ı âli):	**7.Tenkid-i edebî:**
h)Asalet	1.Şiddet	a)Münekkidin görevleri
ı)Mümtaziyyet	2.Hiddet	b)Tenkidin ibdtidâî derecesi
i)Mutabakat	3.İhtişam	c)Tenkidin üst derecesi:
j)Ahenk:	4.Ulviyet:	1.Mümtaziyyet
1.Umumî	a)Ulviyet-i hususiyye	2.Hususiyyet
2.Taklidî	b)Ulviyet-i tasavvur	**8.Plân:**
3.Tasvirî	c)Ulviyet-i tefekkür	a)İcad
4.Müfred	d)Ulviyet-i his	b)Tertip
k)Muvâfakat:	**3.Kelâmın lafızla ilgili şartları**	c)Müşahâde
1.İcad	**4.Kelâmın mânâ ile ilgili şartları**	d)Ahenk
2.Tervic		**9.Tasvir:**
3.Mugâyeret-i şive		a)Aynen
		b)Meâlen
		c)Hayalen

PSİKOLOJİK MELEKELER:	
Mânâ yahut fikir-lâfız yahut üslûp:	**2.Kuvve-i hissiyye:**

Kuvvâ-yı zihniyye:	a)Hissiyyât-ı sadedilâne
1.Kuvve-i akliyye:	b)Hissiyyât-ı rakika
Fikir:	c)Hissiyyât-ı müheyyice
a)Fikrin umumî özellikleri:	d)Hissiyyât-ı âliyye
Doğruluk	**3.Kuvve-i hayaliyye:**
Selâmet	Zarafet yahut nüktedânlık
Vuzuh	Hüsn-i tabiat
İntizam	Kuvve-i hafıza
Nefsü'l-emre mutabakat	**4.Deha ve hünerverî**
Tenâsüb	**5.Ulviyet:**
Tahallüs	a)Ulviyet-i fikir
b)Fikrin hususî özellikleri:	b)Ulviyet-i his
Sadelik	c)Ulviyet-i hayal
Sadedilânelik	
İncelik	

ESTETİK:
Edebiyatın tarifi
Edebiyatın gayesi
Edebiyat ve güzel san'atlar
Edebiyat ve ahlâk
Edebiyat ve hayat
Edebiyat ve tarih
Zevk-i edebî
San'at-ırk-muhit-an
Güzellik:
a)Maddî
b)Mânevî

EDEBİYAT TARİHİ:
Edebiyat ve toplum
Edebî dönem: Tesirât-ı ırkiyye, tesirât-ı iklimiyye, tesirât-ı muhitiyye, tesirât-ı lisâniyye, tesirât-ı hariciyye, tesirât-ı şarkiyye, tesirât-ı garbiyye
Dilin tekâmülü , Eski Türk Dili, Türk Lehçeleri
Edebiyat-ı kadime: Tasnifiyyûn mesleği, mutasavvıfa mesleği
Edebiyat-ı cedide
Müteceddidîn: Abdülhak Hâmid, Ethem Pertev Paşa, Muallim Naci, Namık Kemal, Recâîzâde
Şinasi mektebi: A.Hâmid, Namık Kemal, Recâîzâde Mahmut Ekrem
Halit Ziya mektebi: Ahmet Hikmet, Ahmet Şuâyib, Cenâb Şahabettin, H.Nâzım, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Süleyman Nesib, Tevfik Fikret
Fâik Reşad'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye kitabında:
Devr-i Evvel: Âşık Paşa, Niyazi , Süleyman Çelebi
İkinci Devir: Ahmedî, Ahmet-i Dâî, Hamamî, Hamzevî, Şeyhoğlu, Şeyhü'l-şuerâ Şeyhî, Seyid Nesimî, Şirâzî, Sufî, Sultan Murad-ı Sânî
Üçüncü devir: Adnî, Ahmet Paşa, Ali Emirî, Atâî, Halilî, Mehdî, Melihî, Nişânî, Nizâmî, Resmî, Şeyh Gâlip, Sinan Paşa, Şirâzî, Sünbülzâde, Ulvî, Zeynep Hatun

EDEBİYAT TARİHİ:
Dördüncü Devir: Cemalî, Fâtih, Hamdi, Kemal (Sarı Kemal), Mihri Hatun, Molla Câmi, Molla İzârî, Necati, Sa'yî, Sadi, Şehzade Cem, Şevki, Sun'î, Vasfi
Beşinci Devir: Cafer Çelebi, İbni Kemal, Mesihî, Sa'yî, Sultan Selim-i evvel, Zâtî
Altıncı Devir: Baki, Bostanzade Mehmet Efendi, Emirî, Figânî, Fuzulî, Hayalî, Kâzım Paşa, Meşâmî, Müezzin Hüdâyi, Murad-ı Sâlis, Nâbi, Namık Kemal, Nef'î, Nev'î, Ruhî, Sâbit, Sultan Selim, Sultan Süleyman, Yahya Bey, Yahya Efendi, Ziya Paşa
Evâil: Âşık Paşa'dan veya Şeyhî'den Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye kadar. **Evâsıt:** Nef'î'den Râgıp Paşa'ya kadar. **Evâhir:** Râgıp Paşa'dan Şinasi'ye kadar.

EDEBİYAT TARİHİ:	
İbrahim Necmi'nin Tarih-i Edebiyat dersleri kitabında:	
Edebiyat-ı Atika: Ahmet Neylî Efendi, Ahmet Paşa, Ahmedî, Ahmet-i Dâî, Ahmet Azmi Efendi, Ârif Efendi, Âşık Paşa, Aziz Efendi, Baki, Belîğ, Cem, Cevrî, Çelebizâde Âsım Efendi, Ebussuud, Fâtih, Fâzıl-ı Enderunî, Fehim-i Kadîm, Feridun Bey, Fitnat Hanım, Fuzulî, Hakanî, Hakkı Paşa, Hamamî, Hamdullah Hamdi, Hâmi-i Amedî, Haşmet, Hayalî, Hoca Sadettin Efendi, II. Bayezıd, II. Murad, II. Selim, III. Selim, İbni Kemal, İsmet Bey, İzzet Molla, İzzet Paşa, İzzizâde Hatayî, Kânî, Kanunî, Kara Çelebizâde, Kâtip Çelebi, Koca Râgıp Paşa, Koca Sekbanbaşı, Koçi Bey, Mevlâna, Mihri Hatun, Musarrafzâde Şefik, Münif, Nâbi, Nahifî, Nâilî-i Kadîm, Naîma, Nazîm, Necati, Nef'î, Nergisî, Nev'î, Nev'izade Atâyi, Niyazi, Nizâmî, Numan Mahir Bey, Nurettin İzmirî, Râşid Efendi, Resmî Ahmet Efendi, Riyazî, Ruhî-i Bağdadî, Sâbit, Sabri, Sâmî, Seyid Nesimî, Seyid Veysi, Sultan Veled, Süleyman Dede, Sünbülzade Vehbi, Sürûrî, Şâir Safaî, Şemsettin Şirâzî, Şeyh Gâlip, Şeyhî, Şeyhülislâm Yahya Efendi, Vâhid Efendi, Vâsıf-ı Enderunî , Veysî, Yahya Bey, Yavuz Sultan Selim, Yazıcızâdeler, Yunus Emre, Zâtî, Zeynep Hatun	**Edebiyat-ı cedidenin takipçileri:** Abdülhalim Memduh, Âlî, Ali Ferruh, Beşir Fuad, Hüseyin Rahmi, İsmail Safa, Manastırlı Mehmet Rıfat, Menemenlizade Mehmet Tâhir, Nâbizâde Nâzım
Edebiyat-ı cedide: Akif Paşa, Âlî Paşa, Fuad Paşa, Hoca İshak Efendi, Hoca Tahsin, Mütercim Âsım Efendi, Reşid Paşa, Şinasi	**Nisvân âleminde edebiyat-ı cedide:** Emine Semiye, Fatma Aliye, Makbule Hanım, Mihrünnisa, Nigar
Şinasi'nin vârisleri: Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Edhem Pertev Paşa, Münif Paşa, Sadullah Paşa, Ziya Paşa	**Asr-ı hâzır:** **Edebiyat-ı cedide mektepleri:** 1.Şinasi-Ziya Paşa- Namık Kemal 2.Hâmid-Ekrem-Sezâî 3.Ziya ve Ahmet Vefik Paşalar 4.Muallim Naci 5.Servet-i Fünun mektebi ve takipçileri: Ahmet Şuayb, Cenâb Şahabettin, Fâik Ali, Halit Ziya,

EDEBİYAT TARİHİ:	
	Hüseyin Cahit, Hüseyin Suat, Kemalzâde Ali Ekrem, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Süleyman Paşazâde Sâmi, Tevfik Fikret 6.Milli edebiyat cereyanı
Eski edebiyatın takipçileri: Diyarbakırlı Said Paşa, Kâzım Paşa, Sâmi Paşa, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Sırrı Paşa, Yusuf Kâmil Paşa	
Edebiyat-ı cedidenin üstatları: Abdülhak Hâmid, Namık Kemal, Recâîzâde Mahmud Ekrem **Edebiyat-ı cedidenin erkânı:** Ahmet Midhat, Ebuzziya Tevfik, Murat Bey, Sait Bey, Şemsettin Sâmi, Sezâî Bey	

ŞİİR:		
Vezin:	**Nazım şekilleri:**	**Nazım dili:**
a)Aruz Vezni(Basit-Mürekkeb, zihaf, imale, takti, avârız-ı evzân, mezc-i vezin, bahirler)	Mısra	İcaz
b)Hece Vezni(millî vezin, takti)	Beyit	Itnâb
Kafiye:	Kıt'a	Tatvil
a)Kafiye-i mücerrede	Rubâî	Kasr
b)Kafiye-i mürekkebe:	Gazel	Hazf
1.Kafiye-i müreddefe	Kaside	İhtisâr
2.Kafiye-i müessise	Terkib-i bend	Terkip
3.Kafiye-i mukayyede	Terci-i bend	Kelimelerin takdim ve tehiri
Redif	Mesnevi	**Teâkub-ı ifade**
	Hamse	**Terâkib-i nazım**
	Musammat	**Şiirin konusu**
	Tesdis	**Mesâlik-i edebiyye:**
	Müstezad	Sembolizm
	Murabba	Dekadanizm
	Muhammes	Romantizm
	Şarkı	Parnasizm
	Müseddes	Naturalizm
	Müselsel yahut musarra	Realizm
	Tarih	**İnşâd**
	Serbest nazım	
	Sone	

ÖRNEKLER:

ŞİİR:

(ş?244)
Abdülbaki Vecdi (ş)
Abdülhak Hâmid (ş72)
Abdülhak Mihrünnisa (ş)
Afitâbî (ş)
Agâh (ş)
Ahi (ş2)
Ahmet Hâşim (ş)
Ahmet Neylî (ş)
Ahmet Paşa (ş)
Ahmedî (ş4)
Ahmeti-i Dâî (ş)
Ahmet Cevdet Paşa (ş50)
Akif (ş16)
Akif Paşa (ş10)
Ali (ş)
Ali Ekrem (ş)
Ali Haydar (ş3)
Âli Paşa (ş2)
Arapça (ş31)
Arif (ş2)
Arif Efendi (ş)
Ârif Hikmet (ş4)
Âsım Efendi (ş2)
Âşık Paşa (ş2)
Atâî (ş6)
Atıf (ş)
Avni Bey (ş3)
Avni Mahmud Paşa (ş)
Ayetullah (ş)
Aynî (ş3)
Azerî (ş3)
Baki (ş79)
Behçet (ş)
Belîğ (ş8)
Câmi (ş2)
Celâl Sâhir (ş2)
Cenâb Şahabettin (ş13)
Cevri (ş5)
Cezmi (ş)
Çelebizâde Âsım (ş2)
Ebu Nevvas (ş)
Ebussuud (ş2)
Edirneli İmam (ş)
Elhac İbrahim (ş2)
Emin Bülent (ş2)
Emirî (ş)
Emrî(ş3)
Enis Behiç (ş)
Esad Paşa (ş)
Eşref (ş2)
Ethem Pertev Paşa (ş)
Fâik Ali (ş5)
Fâik Bey (ş)
Farsça (ş)
Fâtih (ş)
Fâzıl (ş10)
Fâzıl-ı Enderunî (ş)
Fazlı (ş2)
Fehim (ş5)
Fehim-i Kadîm (ş)
Fehmi (ş2)
Figânî (ş2)
Fitnat Hanım (ş9)
Fuat Paşa (ş)
Fuzulî (ş140)
Gâlip Bey (ş2)
Ganizâde (ş)
Garîbî (ş)
H. Nâzım Reşid Bey(ş2)
Hâdi (ş)
Hafız Şirâzî (ş)
Hakanî (ş4)
Hakkı (ş2)
Hakkı Bey (ş2)
Hâletî (ş4)
Hâlis (ş)
Hamamî (ş2)
Hamdullah Hamdi (ş2)
Hamdullah Suphi (ş2)
Hâmi-i Amedî (ş2)
Hamzavî (ş)
Hâşimî (ş3)
Haşmet (ş5)
Hayalî (ş4)
Hersekli Ârif Hikmet (ş2)
Hevâî (ş2)
Hızır Bey (ş)
Hikmet (ş5)
Hoca Cihan (ş)
Hoca Hayret Efendi (ş)
Hoca Neşet (ş)
Hoca Sadettin (ş)
Hoca Tahsin (ş)
Hüseyin Siret (ş2)
Hüseyin Suat (ş)
Hüsnü (ş16)
II. Bayazıt (ş)
II. Selim (ş)
İbni Kemal (ş13)
İbrahim Alâaddin (ş2)
İrfan Paşa (ş10)
İsmail Safa (ş10)
İzzet (ş3)
İzzet Ali Paşa (ş4)
İzzet Bey (ş)
İzzet Kadîm (ş)
İzzet Molla (ş27)
İzzet Paşa (ş)
İzzizâde Hataâî (ş)
J.J. Rousseau (ş)
Kâmi (ş2)
Kâmil (ş)
Kânî (ş2)
Kanuni (ş)
Kâzım Paşa (ş6)
Kemal Paşa (ş)
Kenan Bey (ş2)
Keşfî (ş)
Koca Râgıp Paşa (ş4)
Lefkoşeli Gâlip (ş)
Lutfi (ş)
Mahmud Çelebi (ş)
Mahmud Hüdâî (ş)
Mantıkî (ş)
Mehmet Akif (ş16)
Mehmet Emin (ş8)
Mehmet Bey (ş)
Melih Ahmet (ş)

Melihî (ş)
Menemenlizâde Mehmet Tâhir (ş)
Mevlâna (ş3)
Mevlâna Ahmet (ş)
Mihri Hatun (ş)
Mir İzzet (ş)
Mithat Cemal (ş)
Muallim Naci (ş9)
Münif Paşa (ş11)
Müstakimzâde (ş)
Nâbi (ş156)
Nâbizâde Nâzım (ş)
Naci (ş2)
Nâdirî (ş2)
Nahifî (ş2)
Nâilî (ş8)
Nâilî-i Cedid (ş)
Nâilî-i Kadîm (ş3)
Namık Kemal (ş61)
Nazîm (ş3)
Nazif (ş)
Nazmi (ş2)
Necati (ş2)
Nedim (ş108)
Nef'î (ş208)
Nergisî (ş11)
Nesimî (ş15)
Nev'î (ş4)
Nev'îzâde Atâî (ş)
Nevres (ş3)
Nevres Efendi (ş2)
Nevres-i Kadîm (ş)
Neylî (ş)
Niyazi(ş6)
Nizamî (ş2)
Nurettin İzmirî (ş)
Nüzhet (ş2)
Okçuzâde (ş2)
Osman Gazi (ş)
Osman Şemsi (ş3)
Ömer Ferid (ş)
Pertev (ş2)
Pertev Paşa (ş5)
Râgıp Paşa (ş26)
Rahmi (ş)
Râşid (ş)
Râşid Efendi (ş)
Râtib Ahmet Paşa (ş)
Recâîzâde Mahmud Ekrem (ş25)
Refet (ş)
Refik Bey (ş)
Reisü'l-Küttâb Ârif (ş18)
Resmî Ahmet Efendi (ş)
Reşad Bey (ş)
Reşid Bey (ş)
Reşit (ş)
Reşit Çelebi (ş)
Rıfat Paşa (ş2)
Rıza Tevfik (ş5)
Rişar (ş)
Riyâzî (ş7)
Ruhî (ş2)
Ruhî-i Bağdadî (ş14)
Ruhî-i Kilisî (ş)
Sabi (ş)
Sâbit (ş16)
Sabri (ş2)
Sabri-i Şâkir (ş4)
Sadi (ş)
Safvet (ş2)
Said Paşa (ş)
Sait Bey (ş)
Sâmi (ş20)
Sâmi Paşa (ş4)
Senih (ş)
Seyyid Vehbi (ş10)
Seyyid Veysî (ş)
Sıddık (ş)
Sırrı (ş)
Sûfi (ş)
Sultan Ahmet (ş)
Sultan Cem (ş4)
Sultan Murad-ı Sânî (ş4)
Sultan Mustafa (ş)
Sultan Selim-i Evvel (ş)
Sultan Süleyman (ş2)
Sultan Veled (ş3)
Süleyman Çelebi (ş7)
Süleyman Dede (ş4)
Süleyman Fehmi (ş2)
Süleyman Paşazâde Sâmi (ş)
Sünbülzâde Vehbi (ş17)
Sürûrî (ş22)
Sürûrî-i Geliboli (ş)
Sürûrî-i Kadîm (ş)
Şahin Giray (ş)
Şâir Safâî (ş)
Şehrî (ş)
Şemî (ş)
Şemsettin Şirâzî (ş)
Şemsi Efendi (ş)
Şeyh Gâlip (ş46)
Şeyh Sadi (Şirâzî) (ş5)
Şeyhî (ş11)
Şeyhoğlu (ş)
Şeyhülislâm Yahya Efendi (ş)
Şinasi (ş15)
Şûbî (ş)
Tabibî (ş)
Taci (ş)
Talât (ş)
Talebî (ş)
Tâlip (ş2)
Tepedelenlizâde Kâmil (ş)
Tevfik Fikret (ş50)
Vahyî (ş)
Vâsıf (ş10)
Vâsıf-ı Enderunî (ş)
Vecdi (ş2)
Vehbi-i Kadîm (ş)
Vehbi-i Keçecizâde (ş)
Veliyüddinzâde Ahmet Paşa (ş)
Veysî (ş3)
Yahya Bey (ş6)
Yaver (ş)
Yavuz Sultan Selim (ş2)
Yazıcızâdeler (ş)
Yunus Emre (ş2)
Yusuf Kâmil Paşa (ş4)

Zâtî (ş2)
Zeynep (ş)
Ziya Gökalp (ş7)
Ziya Paşa (ş41)

NESİR:

(n?20)
Abdülâziz (n)
Abdülgani Nablusî (n)
Abdülhak Hâmid (n23)
Agamemnon (n)
Ahi (n2)
Ahmet Azmi (n)
Ahmet Midhat (n2)
Ahmet Rasim (n)
Ahmet Cevdet Paşa (n3)
Akif Bey (n)
Akif Paşa (n7)
Ali (n)
Âli Paşa (n)
Âsım (n4)
Aziz Efendi (n)
Azmi (n2)
Buffon (n2)
Câmi (n)
Cenâb Şahabettin (n)
Ciceron (n2)
Corneille (n)
Desâis-i Harbiyye (n)
Diyojen (n)
Enverî (n)
Ethem Pertev Paşa (n)
Fâzıl (n)
Fénelon (n)
Feridun Bey (n)
Fransızca mektup (n)
Fuat Paşa (n2)
Fuzulî (n11)
Fütuhü'ş-şam (n)
Hakaik-i Vekâyi (n)
Hakkı Paşa (n)
Halid Ziya (n)
Haşmet (n)
Hoca Sadettin (n4)
Hümayunnâme (n)
Hüseyin Avni Paşa (n)
Hüseyin Cahit (n)
I. Napolyon (n)
I. Selim (n)
III. Selim (n)
İbret Gazetesi (n)
İrfan Paşa (n)
İsmet Bey (n)
İzzet (n)
J.J. Rousseau (n3)
Karaçelebizâde (n)
Kâtip Çelebi (n)
Kemalpaşazâde Sait Bey (n2)
Kısas-ı Enbiya (n)
Koca Sekbanbaşı (n)
Koçi Bey (n)
Kûfî (n)
Letâif-i İnşâ (n)
Mecâmiü'l- Şark (n)
Mehmet Selim Paşa (n)
Menemenlizâde Mehmet Tahir (n)
Mir'at (n)
Montesqieu (n)
Musarrıfzâde Şefik (n)
Mustafa Reşid Paşa (n3)
Münif Paşa (n5)
Nâbi (n7)
Nâdirî (n)
Nâima (n3)
Namık Kemal (n88)
Napolyon Tarihi (n)
Nasreddin Hoca Fıkrası (n)
Nergisî (n13)
Nevâî (n)
Nevres (n2)
Niyazi (n2)
Numan Mâhir (n)
Paul de Coke (n)
Pellisier (n)
Pertev (n)
Pertev Paşa (n5)
Râci Efendi (n)
Racine (n2)
Recâîzâde Mahmud Ekrem (n3)
Refet (n)
Rıfat Bey (n)
Rıfat Paşa (n3)
Sadullah Paşa (n3)
Sait Bey (n2)
Sâmi Paşa (n5)
Sâmi Paşazâde Sezâî (n2)
Selim (n)
Sıtkı (n)
Sıtkı Paşa (n)
Sinan Paşa (n)
Sokrates (n)
Suphi Paşa (n5)
Süleyman Nazif (n)
Şefiknâme (n5)
Şemsettin Sâmi (n2)
Şinasi (n3)
Tâhir Bey (n)
Tasvir-i Efkâr Gazetesi (n10)
Terakki Gazetesi (n3)
Tercüme-i Tarih-i Napolyon (n)
Tevfik Fikret (n)
Tiryaki Hasan Paşa (n2)
Vâhit (n)
Vak'anüvis Esad Efendi (n)
Veysî (n12)
Volney (n2)
Yahya (n)
Yusuf Kâmil Paşa (n17)
Ziya Paşa (n4)

Yüksek okuldaki eğitim seviyesi itibariyle örneklerde daha seçici davranılmıştır. Şiirde hem eski edebiyattan hem de yeni edebiyattan örnekler görülür. Eski edebiyatta şâir padişahlara da yer verilmiştir ki yaşanılan devirdeki romantizm akımı ile alâkalıdır. Eskinin ihtişamına duyulan özlem, milliyetçilik duyguları bu akımı beslemiştir. Kadın yazarlara da daha çok rastlanmaya başlanır. Nesir örnekleri de geniş yer tutar. Ayrıca bu örneklerin çoğu yeni edebiyattan olmakla beraber gazete yazıları da örnekler arasındadır.

Bu bölümdeki kitaplarda batılı kaynakların tesiri açıkça görülür. Neşir kronolojisinde ilk kitap olan Mebâni'l-İnşâ'nın batılı kaynaklara dayanarak yazılması daha sonraki eserlerde de aynı tesirin devam etmesine sebep olur. Batı retoriği ve edebiyat nazariyyesinden faydanılır. İyi yazmak için iyi düşünmek düsturu burada da geçerlidir. Güzel yazmak için üslûba dikkat edilmelidir. Üslûbun umumî ve hususî özelliklerinin yanında ifadenin mânâya ve lâfza ait şartları ilk defa söz konusu edilir. Yani dilbilgisi, uygun terim karşılığı, telâffuz, imlâ, edebî kurallar, kelamın mânâya tâbi kılınması, maksadın anlaşılır olması kasdedilir.

Batı retoriğinin konuları verilirken konunun işleniş tarzı, kompozisyonu düşünülerek yazılması öğütlenir. Klâsik belâgat anlayışı gittikçe etkisini yitirir; fesahat daha çok hitabet ve kitabet yönünden değerlendirilir. Süleyman Paşa söz san'atlarını ise klâsik anlayış içinde değerlendirir.

Şiiri ilham ve hayal açısından ele alır. Şiir ilâhî ve nefsânî özellikler taşır. İlham tabiatın, hakikatın tercümanı olarak gösterilir. Akıl ve zevk de bundan etkilenir. Nesir örneklerine geniş yer verilmeye başlanır.

Ahmet Cevdet Paşa klâsik belâgatı anlatırken dilin güzel yazma yollarının, belâgat tarafından gösterildiğini belirtir. Bunu da fesahat, meânî, beyan ve bedî bölümleri ile inceler. İfadedeki maksadın doğru, güzel ve açık bir şekilde anlatılması amaçtır. Fakat Paşa'da üslûp veya kompozisyon fikri yoktur. Belâgat bilgileri verilirken uygulamaları ise ihmal edilmiştir.

Tâlim-i Edebiyat ile batılı kaynaklardan yararlanılarak edebiyat eğitim ve öğretimine yeni bir yön verilir; klâsik anlayıştan oldukça farklıdır. Edebiyatın tarifinde en seçkin yazarların en güzel eserlerinin örnek alınmasını söyleyerek edebiyatı estetik ve zevk açısından değerlendirir. Edebiyata hem psikolojik hem de estetik açıdan yaklaşılır. Üslûba şekil veren fikir, his ve hayal söz konusu edilir. Üslûp ilk defa umumî ve hususî diye ayrılmaz. Çünkü üslûptaki canlılığı, tabiiliği gerçek hayattaki gibi bir çok üslûp özelliğini aynı anda bulundurmakta görür. Bunun ifadeye zenginlik kattığı belirtilir. Kelimelerin imlâsına dikkat çekilir. Üslûptaki ahenge önem verilir. Söz san'atları da üslûp açısından değerlendirilir. Üslûbu süslerken ifadeyi de kuvvetlendirir, daha tesirli ve seçkin hâle getirirler. İnsanı düşünmeye ve hissetmeye sevkederler ki özellikle mecazların bu hususta ki önemi ele alınır. Tabiilik, gerçeklik, açıklık hep esas alınır.

Münif Paşa, sadece batı retoriği üzerinde durur. Retorikte hitabet önemlidir. Hitabette de ikna gerekir. Bunu da hüsn-i beyan sağlar. Kitlelere hitap etmek ikna kabiliyetini gerektirir. İkna edebilmek için de dili güzel kullanmak lâzımdır. Konuşmadan önce konu üzerinde düşünmek daha sonra onu belli bir kompozisyon dâhilinde anlatmalıdır. Bu kompozisyonu sağlayan, konunun ifadesini kuvvetlendiren, güzelleştiren delil, örnek, kıyas, sebep-sonuç, zıtlıklar, iddia, ispat gibi vâsıtalar vardır. Konu tasvir edilirken heyecan uyandırmalı, duygulandırmalıdır. Anlatılan fikir anlaşılır, bütünle bağlantılı olmalı ve verdiği mânâya uygun olmalıdır.

Bu kısımdaki kitaplar içerisinde en çok klâsik anlayışı destekleyen Elhac İbrahim'in kitabıdır ki tamamıyla Arap belâgatını esas almıştır. Edebiyatın tarifini de edeb kelimesini esas alarak yapar.

Tâlim-i Edebiyat'ın etkisi diğer kitaplarda da görülür. Özellikle üslûp bahsi ve psikolojik melekelerin tesirleri çok görülür.

Tenkid bahsini burada ilk olarak Abdurrahman Süreyya'da görürüz. Tenkidi, güzel eseri çirkininden ayırmak için kullanır. Klâsik belâgat, dilbilgisi ile birlikte yeni konular da görülmeye başlanır. Burada önemli olan güzel ve doğru yazmayı öğretmektir.

Ali Ekrem, edebiyat tarihini Taine'in nazariyesine göre yorumlar. Irk, iklim-muhit, zamanın edebiyatın gelişimi üzerindeki etkisi söz konusu edilir. Yazarın hayatı da eser değerlendirilirken dikkate alınır. Tasnif fikrinden yola çıkılarak edebî devirler oluşturulur. Yazarın dili, yaptığı yenilikler, san'at anlayışı incelenir; diğer yazarlarla mukayesesi yapılır.

Fâik Reşâd'ın edebiyat tarihinde de edeb kelimesi üzerinde durulur. Belîğ sözün edebî olduğu söylenir. Şiirin mutlaka vezinli veya kafiyeli olması gerekmez. Aruzun ifadede daha ahenkli olduğuna burada da değinilir. Nesrin geri kalmışlığından yakınılır. Nesir için kısa cümleler, hakikî ve tabii ifadeler önerilir. İmlâda birlik olmalıdır. Edebiyat tarihi ile eskiler de öğrenilerek edebiyat öğretiminde devamlılık, zevk terbiyesi, tenkid fikrinin gelişmesi ve bunların sonucu olarak başarı sağlanmak istenir.

Mehmet Akif ise eserin plânına önem verir. Eserin konusu iyi düşünülüp karar verilmeli, bölümleri arasında nispet gözetilmelidir. İyi plân metin bir üslûp ile birleştirilmelidir. Edebiyatın sosyal faydası üzerinde de durulur. Edebî bilgiler ve nazariyeler ile ilgili batılı kaynakların okunması tavsiye edilir. Eserin konusu gerçek hayattan alınmalıdır. Hakikat müşahâde edilerek aktarılmalıdır. Edebî kurallara uyup gelişigüzel yazılmamalıdır.

Ali Ekrem, aruz veznine genişçe yer verir. Aruzun kudreti kabul edilmekle beraber uygulaması artık değişmiştir. Aynı şiirde bir kaç vezin birden kullanılır. Şiirin konusunu millî, mahallî ve ahlâkî olabileceği ifade edilir. Ali Ekrem, Fransız edebiyatı kaynaklarından yararlanarak yeni Osmanlı şiirindeki sembolizm, romantizm, parnasizm, naturalizm gibi akımlardan bahseder. Devrin milliyetçilik akımlarının etkisi, üst üste kaybedilen savaşlar sonucunda toplumun içine düştüğü ümitsizlik ve sefâlet, zamanın gücünün bilim olması bu akımların edebiyatta gelişmesini sağlamıştır.

Edebî eserin zevk ve estetik açısından ele alınmasına devam edilir. Üslûptaki mümtaziyyet ve hususiyyet ön plânda tutulur.

Ferit Kam edebiyat tarihine diğerlerinden farklı yaklaşır. Eserleri, edebî devirler içinde incelemeyi uygun bulmaz. Her eserin kendi başına ayrı olarak incelenmesini önerir. Bu incelemede lügat, dilbilgisi, felsefe ve tarihin de katkılarından bahsedilir. Yabancı kaynaklardan yararlanmayı faydalı bulmaz. Fakat Avrupa'daki edebiyat anlayışının tarih içerinde nasıl değiştiğini de anlatır. Eski eserleri kültürel miras olarak değerlendirir. Burada da edebiyatın edeb yönü ile tarifi ele alınarak iyi ve güzel ahlâka ulaştıran bilgi yolu olduğu vurgulanır. Eski edebiyatın lügat oyunlarını, mânâdan çok şekle önem vermesini eleştirir. Zira bu, millî edebiyatın gelişmesini engellemiştir. Edebî eserdeki güzellik üslûpta aranır. San'at san'at için derken ahlâkî hassasiyeti de göz önünde bulundurur. Diğer kitaplardan farklı olarak divan edebiyatından bahseder ve divan edebiyatının mazmunlarını ağaç, meyve, çiçek gibi çeşitlerine göre sınıflandırır.

Ali Ekrem, dilin tekâmülü ve felsefesi üzerinde durur. Devrin etkisinin dile yansıması, yeni kelime ve tâbirlerin kullanılması, zamanın ihtiyacına göre lügatın belirlenmesi, cümlelerin tertibi, noktalama işaretleri, Fransızca cümle yapımından faydalanma, tercümenin etkisi, san'at, ticaret, siyaset, medeniyet, fen terimlerinin yabancı dillerden alınması dilin tekâmülünü gerçekleştirir. Dilin değişiminin, Şinasi ve Halit Ziya mekteplerinde görüldüğü belirtilir. Münekkidler de eserin incelenmesine dâhil edilir. Münekkid tarafsız, edebî bilgiler vâkıf, güzeli çirkinden ayırt edebilecek zevke sahip olmalıdır. Artık yazar, kendisini topluma kabul ettirme çabası içindedir. Bundan dolayı da sade dil, gerçekçi ve tabii konular, şahsî üslûplar, yeni edebî türler ve nazım şekillerinin denenmesi, yeni edebiyat anlayışını belirler. Hem aruzun hem de hece vezninin kullanılması salık verilir. Şâirin maksadı, şahsiyeti, mesleği, hangi konuda yazdığı göz önünde bulundurulmalıdır.

İlk defa Ali Ekrem edebî meslekler üzerinde durur ve bunu şiirde görülen edebî akımlar diye adlandırır. Bu akımların da muhit, iklim, ırk ve zamanın etkileriyle belirlenmesi söz konusudur. Ayrıca toplumsal hadiseler de edebî akımların oluşumunda etkilidir. Edebiyatın kaynağının hayat ve insan olduğu söylenerek her akımın bir felsefesi olduğu belirtilir.

Bu akımların başlangıçı olarak klâsisizm verilir. Eflâtun'un edebiyatın sosyal faydası nazariyesi de ele alınır. "Hayr ve hakikat" edebiyatın temelidir.

Yunan medeniyetinin, Arap ve Fars medeniyetlerine etkisi söz konusu edilerek klâsisizmin nasıl algılandığı anlatılır. Klâsisizmin en büyük etkisi eskileri taklit ve şekle önem verme yönünde olmuştur. Arap ve Fars edebiyatlarının da Türk edebiyatına etkileri anlatılarak yaradılış felsefesi, hikmet bilgisi, vahdet-i vücut, peygamber tarihleri, hikâyeleri, Kur'an ve hadisler bu açıdan değerlendirilir. Meânî, beyan ve bedîden de bahsedilir fakat klâsik anlayıştan farklıdır. Meselâ fesahatın Arapça ve Farsça bakımından düşünüldüğü belirtilir. Beyan bahsinde mecazların üslûptaki öneminden bahsedilir. Çünkü hayaller mecazlar ile canlanır. Edebiyatta Farsça mecazlara ağırlık verildiği kaydedilir. Klâsik edebiyatın diğer bir özelliğinin de dilde seçici olması gösterilir. Bunun içinde eski ediplerin bu kurala uyarak Türkçe kelimeleri az kullandığı açıklanır.

Şiirde hangi akım olursa olsun güzelliğin ölçüsü sâbittir ve bu da mümtaziyyet ile hususiyyettit. Orjinallik ve farklılığın eserin ruhunu oluşturduğu söylenir ki üslûpta şahsiyetin ifadesi vurgulanmaktadır. Estetiğin tedrisi için de mümtaziyyet ve hususiyyet üzerinde durulmalıdır.

İbrahim Necmi de eski Türk dili tarihi ve eski Türk lehçelerinden bahseder. Şâirlerin kronolojik sırası gözetilerek önce eski edebiyat ele alınır. Osmanlı İmparatorluğu öncesindeki edebiyattan başlayarak islâmiyetin tesiri de belirtilerek halk, saray, tekke edebiyatları değerlendirilir. Daha sonra yeni edebiyatın başlangıcı ve ilerleyen senelerdeki temsilcileri olan Servet-i Fünûn ile Milli edebiyat da örnekleri ile anlatılır.

Özetle yüksek öğretimde devrin temâyülleri doğrultusunda yabancı kaynakların ağırlık kazanması, yeni edebiyatın eğitimine ağırlık vermiştir. Batı retoriği daha geniş bir şekilde ele alınarak özellikle kompozisyon fikri geliştirilmiştir. Burada eserin plânına önem verilir. Üslûp anlayışında da değişiklikler görülür. Üslûpta hayatın aksi verilmeye çalışılır. Fikir, his ve hayallerin anlatılmasında gerçeklik ve orjinallik esastır. Klâsik belâgat konularından fesahat en fazla göze

çarpmaktadır ki üslûptaki kelimelerin doğru ve güzel kullanımı açısından değerlendirilir. Meânî, beyan ve bedî bahisleri ise üslûba katkıları bakımından anlatılır. Abdurrahman Süreyya'dan sonra söz san'atlarına çok az rastlanır. Edebî tenkid bahsi de önem kazanarak devam eder.

Özellikle 1900'lerden sonra görülen milliyetçilik akımının etkisiyle edebiyat tarihine önem verilir. İmlâda da birlik istenir. Artık Türkçe kelimelerin telâffuzları ve yazılışları da söz konusu edilir. Hece vezninin de millî vezin olduğu belirtilerek kullanılması önerilir. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki aruzun ve eski nazım şekillerinin hakimiyeti hâlâ söz konusudur.

Osmanlı ve batı klâsiklerinin okunması, eski edebiyatın kurallarının bilinmesi, devrin batılı kaynaklarının Türkçeye tercümesi, positivizm ve milliyetçilik gibi fikrî akımların doğrultusunda hız kazanan edebî yenilikler yüksek okulların edebiyat eğitimi ve öğretiminde görülür. Denilebilir ki edebiyatın seçkin bir ilim dalı olmasına, edebiyat kültürünün hem san'at hem de felsefe açısından derinleşmesine, toplumsal gelişmenin bir parçası olmasına çalışılır.

V. BÖLÜM

BATIDA DİL VE EDEBİYAT ÖĞRETİMİ

Bu bölüm jürinin uygun gördüğü şekilde düzeltilmiş bölümdür.

BATIDA DİL VE EDEBİYAT ÖĞRETİMİ

Batı dünyası çerçevesinde ele aldığımız Amerika, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin eğitim tarihlerine geçmeden önce 19.yüzyılda Avrupa'daki eğitim anlayışına ve dolayısıyla Amerika'nın eğitim anlayışına da yön veren Avrupalı düşünürlerden birkaçına değinmekte fayda vardır.

Alman felsefeci ve eğitimci Johann Friedrich Herbart (1776-1841)'e göre bilgi güç demek olup bilgi ile davranış(conduct) birbirinden ayrılamaz. O tarih ve edebiyatın, ahlâkî fikirlerin esas kaynakları olarak okul müfredatında bulunmaları gerektiğine inanır. Çocukların, yeterli ahlâkî bilgiyi kazanıncaya kadar yetişkinlerin kontrolü altında tutulmaları gerektiğini söyler.[1]

İsviçreli reformist eğitimci Johann Heinrich Pestalozzi(1746-1827), bütün eğitimin başlangıcının biçim, sayı ve dilde bulunduğunu belirtir. Herhangi bir nesnenin özellikleri kendi biçiminde, sayısında bulunur ve bunlar dil vasıtasıyla bilinçli hale gelir. Dolayısıyla Pestalozzi çocuklara nesneleri gözlemlemeyi, analiz yapmayı, saymayı ve adlandırmayı öğretir.[2]

Romantizmin ortaya çıkmasıyla eğitimde de bazı etkileri görülür. Çocuğun eğitilmesinde daha basit bir hayat, yüksek ve millî duygular, tabiat sevgisi, şehir hayatından uzaklaşma, merhamet, vb. ön plâna geçer. J.J. Rousseau(1712-1778)'nun öncülüğünde romantizm eğitime yansır. Rousseau, insanların özgür ve iyi olarak doğduğuna fakat toplumdaki kurumların çöküntüsü içinde kalıp bozulduğuna inanır. Çocuk toplumdan uzak, tabiata yakın bir şekilde eğitilmelidir. Bu felsefe çocuk merkezli aktiviteler içeren programların yapılmasına sebep olur. Sağlık, fiziksel aktiviteler, çocuk oyunları eğitimde öncelik kazanırlar.[3]

Herbert Spencer(1820-1903)'ın özellikle İngiliz ve Amerikan eğitiminde etkisi görülür. Spencer, bilgiyi en büyük zenginlik olarak tanımlar. 20.yüzyılda artık

---

[1] John D. Pulliam, **History of Education in America**, Merrill Pub.Co.,New Jersey, 1987, s.115
[2] John Martin Rich, **Foundations of Education: Perspectives on American Education**, Merrill, Collier Macmillan, Canada, 1992, s.157
[3] John Martin Rich, **a.e.**, s.157. John D. Pulliam, **a.e.**, s.82-83

uygulamalı ve meslekî eğitim tercih edilmektedir. Spencer'a göre ortaöğretimde klâsik eserleri ve dilleri çalışmanın pek faydası yoktur. Bu çalışmalar sadece üst sınıfın ayrımcılığına yarar. Mühim olan eğitimin, insanlığa, toplumun ilerlemesine katkıda bulunmasıdır. Bilimi en değerli bilgi olarak görür. Çünkü bilgi hayatta kalmayı ve ilerlemeyi sağlar. Ortaöğretim de bireyin ve toplumun günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmalıdır. Böylelikle kendi dilini ve edebiyatını çalışmak daha faydalıdır.[4]

Avrupa'da pozitivist felsefe ile evrim felsefesinin gelişmesi, bilime ve bilimin getirdiği yeniliklere, ilerlemelere ilgiyi arttırmıştır. İnsan merkezli sosyal bilimler önem kazanmıştır. Bundan dolayı da bilimsel çalışmalar yapılırken insanın gerçek hayattaki yeri esas alınmıştır. Bu çerçevede dil ve edebiyat çalışmaları yeni metodlarla incelenir. Tarih, sosyoloji, psikoloji, istatistik gibi bilimlerden yararlanılır. Bunları belirtmemizdeki diğer bir sebep de bu düşünce akımlarının, Osmanlı eğitimcileri tarafından rağbet görerek dil ve edebiyat öğretimine uygulanmaya çalışılmış olmasıdır.

Dil ve edebiyat öğretimi açısından öncelikle yeterli bilgiye ulaşabildiğimiz Amerika eğitim tarihi üzerinde duracağız. Daha sonra Amerika'nın ilk, orta, yüksek öğretim kurumlarını detaylı bir şekilde ele alıp okutulan dil ve edebiyat ders kitaplarını, ders programlarına değineceğiz. Fransa, İngiltere ve Almanya'nın eğitim tarihlerinden de kısaca bahsedeceğiz. Ayrıca Fransa ve İngiltere'deki dil-edebiyat öğretimi ile ilgili bazı anlayışlardan da söz edeceğiz.

Amerika:

İlköğretim; Amerika'da 18.yüzyılın sonlarında okuma ve yazma ayrı ayrı öğretiliyordu. Genelde çocuk günün ilk yarısında okuma okuluna, diğer yarısında da yazma okuluna devam ediyordu. Yedi yaşında okula başlayan çocukların, okuma, yazma ve imlâ bilerek okula gelmeleri bekleniyordu. Çocuklara okul öncesinde ailenin okuma ve yazma öğretmesinin âdet olduğu belirtilir; aile büyükleri küçükleri

[4] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **Historical and Philosophical Foundations of Western Education**, Merrill, 1973, s.453-454

eğitirler. Bundan dolayı da ilköğretim devletin sorumluluğunda görülmez. Ayrıca ilkokul öncesinde ev hanımlarının kendi evlerinde açtığı okullarda okuma, yazma, din bilgisi, el becerileri gibi dersler öğretilir; yazmadan çok okumaya önem verilir.[5]

Okuldaki öğretmenler ise genellikle gençtiler, bazen 16 yaşından genç bile olabiliyorlardı. Rakamlarla ustaca uğraşabilmeleri, uzun kelimelerde takılmadan İncil'i okuyabilmeleri, iyi kalitede bir kopya üretebilecek kadar iyi yazabilmeleri, bir kalem tamir edebilip otorite kurabilmeleri öğretmek olmaları için yeterli idi.

1812'den Sivil Savaşa kadar olan dönem geçiş dönemidir ki devlet tarafından desteklenen serbest kamusal okul sistemine geçilmiştir. Devlet okullarında bir büyüme gözlenmektedir. Müfredat genişletilip dinî ağırlıklı eğitim, daha lâik bir anlayış kazanır. Çocuğun önce ailesi sonra kilise tarafından eğitilmesi gerektiğini savunan gelenek zamanla etkisini yitirir.

Koloniler devrinde sadece New England kolonisinde parasız resmi okullar (public schools) kurulmuştu. Çocukların çoğu sadece Okuma ve Yazma Okullarına gidiyorlardı ki bu okullarda çocuklar Kitab-ı Mukaddesi, dinî kitapları ve kanunları okuyabilsinler diye öncelikle okuma ön plâna çıkarılıyordu. Biraz daha kabiliyetli olan erkek çocuklarından bazıları Lâtince öğretilen okullara gidiyorlardı. Diğer kolonilerde parasız resmî okullar yoktu ve özel okulların da ayakta kalabilmeleri büyük ölçüde öğrencilerden alınan ücretlere bağlıydı. Özel okullar genellikle ilkokuldan ziyade ortaokul seviyesindeydiler.

1820'lerde koloni okullarında okuma, gramer, imlâ daha sonra tarih ve coğrafya ezberden okuma metoduyla sözlü olarak öğretiliyordu. Ayrıca öğretmenlerin, zayıf eğitimli olması, takip edecekleri bir programın olmaması, bu ezbere dayalı öğretim metoduna destek veriyordu. Sınıflara ayrılma, notlandırma sistemi ile derslere göre branş öğretmeni yoktu. Öğrenci istediği zaman dersi bırakabilir veya tamamlayabilirdi. Daha sonra bu ev okulları ile ilkokullar birleştirilerek sekiz yıllık ilköğretim okulları haline getirildi. Sınıf sistemine geçişin ilk örneklerinden 1818'de Boston'da açılan devlet ilkokulu, ilkokula ait 6 sınıf ile ortaokulu oluşturan yedinci sınıfı içerir. Devlet okullarının yayılmasıyla müfredatın

[5] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **a.e.**, s.434-435

ıslahında İngilizce gramer ve imlâ önem kazandı. "Öğretmen eğitimi" düşüncesi de 1839'da ilk sistemli okulun kurulmasıyla ortaya çıktı.

"Herkese açık" okul ideali bütün vatandaşların eşit olduğu düşüncesi ile kitle eğitimini ister ve elit sınıf için ayrı okulların olduğu sistemi kabul etmez. Herkese açık olan okulların müfredatlarının aynı olması ve vergilerle desteklenmeleri söz konusudur. Bu okulların açılmasındaki sebep tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine geçişten dolayı erkek çocuklarını iş için eğitecek ortaokul seviyesindeki okullara ihtiyaç duyulmasıdır. 1830'dan sivil savaşa kadar devlet okullarının ıslahı ve genişlemesi için baskı oluştu. Gelişen sanayi ve buna bağlı olarak çalışan sınıf politik bir faktör oldu. Şehirde çalışanlar çocuklarını ücretli olduğu için okula gönderemediklerinden çocukları için daha iyi eğitim fırsatları istediler. Böylece herkesin okuyabileceği ücretsiz eğitim için olan istek daha da kuvvetli hale geldi. Birçok aydın, sanayi devriminin sebep olduğu çocuk işçi, suç artışı, alkol, yoksulluk gibi problemleri çözmek için eğitimi bir araç olarak gördüler.[6]

Böylece toplum içinde önemli bir yatırım gücüne sahip olan çalışan sınıf devletin eğitim politikasına destek verdi. Devlet okulları, fakir aileler için eğitimde eşitliği bir nevi sağlamış oldu. Müfredat bütün öğrenciler için aynı olup klâsiklerden ziyade gündelik hayata yönelik İngiliz dilinin ilkelerini içeren pratik bir eğitime ihtiyaç duyuldu. Okul programları yeniden düzenlendi.[7]

Ayrıca 1810 ile 1865 arasında Avrupa'nın etkisinin, Amerikan okul öncesi kurumlarında belirgin olduğu söylenir. Ana okulları, üç yaştan itibaren öğrenci kabul eder. Sağlık, fiziksel gelişim ve spontane aktivite üzerine odaklanan bir eğitimleri vardır. Almanya'nın etkisiyle kurulan anaokulları ilk Wisconsin'de 1856'da kuruldu ki bunlarda Almanca eğitim yapılıyordu. 1860'da Boston'da ilk İngilizce konuşulan anaokulu açıldı.[8]

Orta öğretim; Lâtince okullar[9], akademi ve liseden oluşmaktaydı. Ortaöğretimde öncelikle Lâtince öğretilen okulları görmekteyiz. Eğitmenler, eski

[6] John D. Pulliam, **a.e.**, s.65-73
[7] John Martin Rich, **a.e.**, s.148-160
[8] John D. Pulliam, **a.e.**, s.81
[9] Bu okulların kimisi ilkokul, kimisi de ortaokul seviyesinde idi.

Yunan ve Roma eserlerini klâsik olarak kabul edip Lâtince, Yunanca ve İbrânice'yi bilim dili olarak görürler. Eğitimli olabilmenin ölçüsü, klâsikleri okuyabilmektir. Bundan dolayı da Yunanca ve Lâtince'nin öğretimine önem verilir. İlk Lâtince okul 1635 tarihinde Boston'da kuruldu. Koloniler zamanında açılan bu okul, İngiltere'deki Lâtince okullarının modelini almıştır ve yönetim tarafından desteklenmiştir. Bu okullara çoğunlukla erkek çocukları gönderilir. Bunun sebebi de bu okuldan sonra kolejde eğitimine devam edip devlet hizmetinde çalışabilmektir. İlk üç yılda Lâtince dilbilgisi, 4.,5.,6. ve 7. yıllarda klâsikler(Ovid, Erasmus, Ciceron, Virgil, vb.) ve çeşitli Yunan yazarlar okutulup İngilizce öğretilmez.

Benjamin Franklin'in, 1751'de Philadelphia'da kurduğu akademi, Lâtince okullar ile liseler arasında bir köprü oluşturdu. İngilizce, Latince, Yunanca, Fransızca, yazı, aritmetik, coğrafya, konuşma sanatı, mantık, geometri ve felsefe dersleri öğretilirdi.

Lâtince okullar, elitlerin gittiği koleje hazırlık içindi ve yüksek ücretliydi. Orta sınıf ve birçok çalışanlar ücretsiz, vergi desteği ile işleyen nihaî bir orta öğretim için istekte bulundular. Şehirleşmenin büyümesi ve sanayinin gelişlemesi de devlet lisesinin doğuşuna katkıda bulundu. İlk olarak 1821'de Boston'da "İngiliz Klâsik Okulu" adı ile bir lise açıldı. Daha sonra 1824'te adı "İngiliz Lisesi" olarak değiştirilen bu okulda koleje devam etmeyecek olan erkek çocuklarının meslekî eğitimine yönelik olup İngilizce, matematik, tarih, fen, coğrafya, felsefe, muhasebe, ölçüm öğretiliyordu. Lâtince ve Yunanca müfredatta yoktu.

Lâtince bilmek daha makbul olmakla beraber koleje girebilmek için de şarttır. Liselerin müfredatında Lâtince ve Yunanca'nın olmaması liselerin prestij kaybına sebep olduğu gibi koleje de öğrenci hazırlamaz. Lise, sadece meslek okulu vazifesini görür. 1826'da Lâtince ortaokullar liseye dönüştürülmeye başlanır. Hem klâsik diller hem de pratik İngilizce eğitimi verilir.

1826'da kızlar için ilk defa ayrı bir lise kurulur. Fakat çok popüler olunca muhafazakâr çevrelerin baskısıyla kapatılır. 1852'de öğretmen yetiştirmek için tekrar açılır. 1893'te hazırlanan bir programla lisenin, koleje hazırlık programı içermesi gerektiği belirtilir. Klâsik diller olan Yunanca ve Lâtince'nin yanında

İngilizce(okuma, gramer, kompozisyon, belâgat, imlâ, kelime ve cümle tahlili açısından ele alınır) ile beraber modern diller olan Fransızca ve Almanca da öğretilmelidir. 1912'de normal liselerden ayrı olarak meslek liselerinin kurulmasına karar verilir. 1918 tarihinde artık liseler, öğrenciyi kolejlere hazırlamaktan çok bireylerin pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.[10]

Amerikan Liselerinin Ders Programları[11]

Lâtince ve Genel İngilizce: Modern ortaokul-lisenin öncüsü olan Boston Lâtince Okulu 1635'te kuruldu. İsminden de anlaşılacağı gibi öğretilen temel konu Lâtince idi. İlk iki yılın müfredatı tamamen Lâtince'ye ayrılmıştı; üçüncü ve dördüncü yıllar Lâtince'ye ek olarak Yunanca içeriyordu.

11. yy.dan beri Lâtince, üniversitelerde akademisyenlerin geleneksel dili olup Harvard, 1636'da kurulduğu zaman da eğitimde hâkim dil idi. Öğrencilerin felsefe ve din kitapları Lâtince yazılıyordu; ayrıca dersler, tartışmalar, diploma törenleri de Lâtince yapılıyordu. Öğrencileri klâsik dilleri kullanmaya zorlamak için elli sene Harvard duvarları arasında İngilizce konuşmak yasaklanmıştı. 1726-1774 yılları arasında Yale Koleji de İngilizce'nin kullanımını yasakladı.

17. yy. ve 18. yy.ın büyük kısmında Amerika'da çocuklar İngilizce'yi ya evde ya da ev hanımlarının kendi evlerinde düzenledikleri okullarda(dame school) öğrendiler. Hiç şüphesiz İngilizce, kolonilerde yaşayanların anadili idi. Böylece İngilizce'nin, okulda öğrenilmesine gerek olmadığı, diğer yabancı dillerin öğrenilmesi gerektiği kanaati yaygındı.

Bilinen en eski kayıtlara göre İngiliz gramerindeki ilk ciddi eğitim South Carolina'lı William Waterland tarafından verilmiştir(1734). İngiliz gramerinin bir başka erken devir hocalarından biri de evinde 1743'de bir okul açan Pensylvannia'dan Charles Fortesque idi. İngilizce'yi okul programlarına sokmak için bu dağınık birkaç girişim dışında bu erken devirde açılan okulların çoğu Boston Lâtince Okulu modelini takip eden okullardı.

---

[10] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **a.e.**, s.427-439. John Martin Rich, **a.e.**, s.160-168

[11] Yabancı kaynaklardan ulaşabildiğimiz ders programlarının sınırlı olduğunu belirtmekle beraber batıdaki dil ve edebiyat öğretimine ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Klâsik müfredattan ilk ciddi kopuş girişimi Benjamin Franklin'in 1743'te bir akademi kurulması için verdiği teklifte görülür. Franklin, İngilizce'nin akademi müfredatlarında vurgulanması gerektiğini söyler fakat İngilizce'nin yararsız olduğunu savunan klâsik diller hocaları bu fikre karşı gelir. Lâtincecilere rağmen Franklin'in Philadelphia Akademisi 1751'e kurulur ve üç bölüme ayrılır: Lâtince, İngilizce ve matematik. Aşağıdaki ders programı, Philadelphia Akademisinde İngiliz dili ve edebiyatının yoğun olarak öğretildiğini göstermektedir:

Birinci sınıf: İngilizce grameri ve kuralları, ortografi, fabller gibi kısa okuma parçaları.

İkinci sınıf: Açıklamalı okuma, gramer, kelime türleri ve cümle yapısı. **The Spectator.**

Üçüncü sınıf: Konuşma, belâgatın unsurları, gramer hatalarının düzeltilmesi.

Dördüncü sınıf: Kompozisyon, mektup yazma, küçük hikâyeler, okumaların anlatılması. Mektuplar, **Temple and Pope**. Konuşma ve sesli okuma.

Beşinci sınıf: Kompozisyon, nesir ve nazımda denemeler. Sesli okuma ve konuşma.

Altıncı sınıf: İngiliz yazarlar, Tillotson, Milton, Locke, Addison, Pope, Swift, **The Spectator, Guardian.**

Bu İngilizce derslerinin hepsinin, David James Dove adındaki bir öğretmen tarafından öğretildiği ve metod olarak da ezberin benimsendiği belirtilir.

1753'ten sonra İngilizce çalışmaları yavaş yavaş inişe geçti ve klâsik çalışmalarının bir alt dalı haline geldi. İngilizce edebiyat dersleri terk edildi ve 1771'de İngilizce dersi olarak sadece gramer kaldı.

Philadelphia Akademisi'nin İngilizce programının sınırları gittikçe daralsa da İngilizce öğretimi açısından başka akademileri etkilemeyi başardı. Lâtince öğretmek için açılan birçok akademi, daha sonraları müfredatlarını okuma, yazma, İngilizce grameri, coğrafya, tarih, muhasebe ve mekanik bilgileri ihtiva edecek şekilde yeniden düzenledi.

Koleje girmek isteyenler klâsikleri çalışmak zorundaydılar çünkü 1800'lerde Amerikan kolejlerinin çoğunda kabul edilmek için üç alanı bilmek gerekiyordu: Lâtince, Yunanca ve aritmetik. İngilizce, ortaokulda eğitimini tamamlayıp iş dünyasına girmek isteyenler için gerekliydi. En kapsamlı İngilizce programlarından biri Phillips Exeter Academy'de veriliyordu ki bu 1818'de İngilizce programları hakkında bir fikir verir:

Bu bölüme kabul edilmek için aday en az 12 yaşında olmalı; okuma ve imlâda iyi eğitimli, kesirler hariç aritmetiğe ve Murray'in *İngilizce Grameri*'ne aşina olmalıdır. Ayrıca basit İngilizce cümleleri tahlil edebilmelidir. Bu okulda işlenen konulara örnek olarak birinci senede noktalama ve şiir yazma kuralları; ikinci senede retorik, İngilizce kompozisyon, ünlem ifadeleri, münazara alıştırmaları; üçüncü senede ise İngilizce kompozisyon örnek verilebilir.

Benjamin Franklin'in yanısıra akademi müfredatına İngilizce'yi sokmada etkili olan üç diğer öncü yazar Benjamin Rush, Samuel Knox ve Samuel H. Smith idi. 1786'da **Thoughts Upon the Mode of Education Proper in a Republic** adlı denemesinde Rush'ın önerdiği müfredat İngilizce ile ilgili olarak gramer, hitabet ve tenkidi içeriyordu. Samuel Knox, Lâtince ve Yunanca öğretimini zaman kaybı olarak görüyordu. "*Plan for a System of National Education Adopted to the Genius of the Government of the United States*"(1797) adlı makalesinde eğitimin amacının, zihnin gelişmesini ve toplumun refahını sağlamak olduğunu belirtir. Önerdiği müfredatta Lâtince ve Yunanca'nın yanı sıra İngilizce gramer, edebiyat(belles lettres), retorik ve kompozisyon, Fransızca da vardır. Samuel H. Smith de 1798'de yayımladığı *"Remarks on Education"* adlı yazısında vatandaşlık eğitimi üzerinde durarak İngilizce'nin eğitimine önem verilmesini vurgular.

1784'te New York'ta okulların kurulması ve kontrolü ile alâkalı bir yöneticiler kurulu oluşturuldu. 1837'de bu kurul, New York Akademilerinde öğretilen konuların 27 maddelik uzun bir listesini yaptı. Aşağıdakiler bu listeden İngilizce ile ilgili olanlardır: Biyografi, kompozisyon, tenkidin unsurları, hitabet, İngilizce grameri, irticalen konuşma, ortografi, el yazısı, İngilizce telâffuz, okuma, retorik. Çok az akademi, bu konuların hepsini birden öğretiyordu; fakat bu liste

1837'de İngiliz dili ve edebiyatında öğretilen derslerin çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Üniversiteye devam etmek istemeyen öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Boston İngiliz Lisesi(1820)nde isminden de anlaşılabileceği gibi İngilizce'ye önem verilir ve İngilizce müfredatının temeli oluşturulur. Hatta müfredatta klâsik diller ve modern yabancı diller yoktu. Bu okulun müfredatında İngilizce ile ilgili konular şunlardı:

> Birinci sene: Kompozisyon, en çok kabul gören yazarlardan okumalar, tenkid alıştırmaları(en iyi İngilizce yazarlarının dillerinin, gramerlerinin ve stillerinin eleştirel analizi), belâgat.
>
> İkinci sene: Kompozisyon, okuma, tenkid alıştırmaları, belâgat
>
> Üçüncü sene: Kompozisyon, tenkid alıştırmaları, belâgat

1770'lere kadar İngilizce, kolej müfredatında yer almasına rağmen, 1795'e kadar İngilizce, koleje kabul için gerekli değildi. North Carolina Üniversitesi İngilizce'yi 1795'de kabul şartları arasına dahil etmiştir. İngilizce'yi giriş şartları arasında zikreden ilk kolejin Princeton(1819) olduğu belirtilir. Bu üniversitenin hazırlık okulu müfredatında şunlar vardı: a) İngiliz dilinin gramatik yapısının öğretilmesi b) Düzenli ve doğru yazma c) En duru İngilizce ile yazmış yazarlardan seçilen metinlerin okunması ve telâffuzu.

1874'te Harvard Üniversitesi'nde ise öğrenci adayının İngilizce bilgisini ölçmek için her adaydan imlâsı, noktalama işaretleri, grameri ve ifadesi doğru kısa bir kompozisyon yazması istenir.

Klâsikler kolej kabul şartları arasına ilk defa dahil edildikleri zaman bunlar temel olarak kompozisyon çalışmaları için kullanılıyordu.

Ortaokul müfredatı da bu koleje giriş şartlarından önemli ölçüde etkilendi. Olumlu etkilerinden biri olarak bu okullar, aynı müfredatı takip eden bir İngiliz dili ve edebiyatı programını desteklediler. İkinci bir olumlu etki de öğrencilerin kolej giriş imtihanlarında başarılı olmaları için öğretmenlerin, İngilizce'yi iyi öğretmek zorunda kalmalarıydı.

Edebiyat öğretiminde klâsiklerden kısa alıntılar, edebiyat tarihi ve yazarların hayatları esas olarak alınır. 19. yy. sonuna doğru yazarlar ile eserleri arasındaki alâkaya, nazımlaştırmaya ve ifade türlerine (ilm-i beyan) daha fazla önem verilmeye başlanır. Bu yüzyılda İngilizce birbirinden farklı alt bölümlere ayrıldı. Meselâ 1851'de Columbus'daki Ohio devlet liselerinin İngilizce müfredatı şu konuları ihtiva ediyordu: Gramer, kompozisyon, retorik, hitabet, kelime ve cümle tahlili, okuma, retoriksel okuma, edebiyat tarihi, tenkidin unsurları, şiir çalışmaları.

Ayrıca 1886-1890 arasında Amerika'nın orta-kuzey eyaletlerinde 30 okul üzerine yapılan bir araştırmaya göre retorik 25 okulda öğretiliyordu ki bu da retoriğe verilen önemi belirtir.

19. yy. sonunda İngilizce müfredatına örnek olarak Chicago devlet liselerinin dört yıllık genel müfredatlarına da bakılabilir:

Birinci yıl: Retorik ve İngilizce kompozisyon.

İkinci yıl: İngiliz klâsikleri ve denemeleri

Üçüncü yıl: Edebiyat tarihi, İngiliz klâsikleri ve denemeleri

Dördüncü yıl: Edebiyat tarihi, biyografik denemeler ve kitap eleştirileri.

Ayrıca orta-kuzey eyaletlerindeki liselerde 1860-1900 yılları arasında İngilizce ile ilgili konuların arttığı gözlemlenir. Bu yıllarda retorik, kompozisyon, İngiliz dilinin bu bölgedeki İngilizce müfredatında en çok işlenen konular olduğu ifade edilir.

1892'de oluşturulan komitenin düzenlediği konferansta orta öğretimde gramer, kompozisyon, edebiyat öğretimi incelendi. Bu konferansta orta öğretimde haftada beş saatin İngilizce'ye ayrılması ve bu beş saatin üç saatinin dört yıl boyunca edebiyata ayrılması önerildi. Kompozisyon, ilk iki yıl, iki saat, sonraki iki yıl ise bir saat olacaktı. Retorik üçüncü yılda bir saat öğretilecek, dördüncü yıl ise İngilizce gramer her hafta bir saat öğretilecek ve süresi kesin olarak belirtilmemekle beraber İngiliz edebiyatı tarihine de zaman ayrılacaktı.

1917'de yayımlanan bir rapora göre İngilizce müfredatta klâsik eserler tercih edilmekle beraber modern eserler de dahil edilmeliydi; gazete ve dergi yazılarına, tiyatro eserlerine de yer verilmeliydi.

Gramer: 16. yy. dan önce Lâtince gramatik olarak öğretilen yegâne dil olduğu için "gramer" denildiğinde sadece Lâtince gramer anlaşılıyordu. İlk İngilizce gramer kitaplarından biri, belki de ilki, 1586'da İngiltere'de çıkan William Bullokar'ın **Bref Grammar**'ı idi. Bazı ilk gramer kitapları yabancıların İngilizce öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla Lâtince veyahut Fransızca yazılmışlardı, bazıları da İngiliz öğrencilerin Lâtince öğrenebilmesi için hazırlanmıştı. İngilizce gramerlerin, İngilizce konuşanların kendi dillerini çalışmak için bir araç olması 18. yy.a kadar bekledi.

1596'da Edmund Coote Londra'da **The English School-Master** adlı ders kitabını çıkardı. 1650'lerde bu kitap 26. baskısını yapmıştı ve 72 sayfalık bu kitap şu plânı takip ediyordu: 32 sayfa alfabe ve imlâ öğretimi, 18 sayfa dualar, 5 sayfa kronoloji, 2 sayfa istinsah, 2 sayfa aritmetik ve 13 sayfa açıklamalı zor kelimeler listesi. Bu kitabı kullanarak öğrenci önce harfleri, sonra kısa heceleri, arkasından uzun heceleri, sonra kelimeyi okuma metodunu öğreniyordu.

Yerel dilin öğrenilmesi için yazılan bir başka ilk dönem İngilizce grameri Alexander Hume'ın 1617'de yayınlanan **Of the Ortographie and Congruitie of the British Tongue** adlı iki kısımdan oluşan kitabıydı. Birinci kısım fonolojik ve ortografik kurallardan oluşuyordu, ikinci kısım ise şahıs, rakam, cins, hal, mukayese, durum, zaman, çekim, zarf, bağlaç ve noktalama işaretlerini anlatıyordu.

Bir Amerikalı olan Hugh Jones tarafından yazılan ilk İngilizce gramerin, **A Short English Grammar** adıyla 1724'te Londra'da yayınlandığı belirtilir.

1765'de King's College'ın (Şu anki Columbia University) yöneticisi olan Samuel Johnson, Amerika'da basılan ilk gramer ders kitabını yazdı. 36 sayfalık olan bu kitap **The First Easy Rudiments of Grammar, Applied to the English Tongue** adı ile New York'ta yayımlandı.

18. yy.da İngilizce gramerini öğretmenin en popüler yolu öğrencilere metin içinde olan bütün gramer kurallarını ezberletmekti. Bu doğrudan Lâtince öğretiminden gelen bir metoddu.

Noah Webster, İngilizce ders kitapları geniş ilgi gören ve Amerika'da yayınlanan ilk Amerikalı yazar olarak bilinir. Webster'ın dil kitaplarına verdiği genel ad **A Grammatical Institute of the English Language** idi, bunlardan birinci cilt (1783) bir imlâ kılavuzu, ikinci cilt (1784) gramer, üçüncü cilt (1785) ise okuma kitabıydı. Webster, dilde reform yaparak imlâyı sadeleştirmiş ve birliği sağlamıştır. Webster'ın eserinin ikinci cildi olan grameri büyük ölçüde ilk yayımlanan İngiliz gramerlerine benziyordu. Kitap, soru-cevap şeklinde hazırlanmıştı. Bu kitabın 1831'deki gözden geçirilmiş baskısı, **An Improved Grammar of the English Language** adıyla çıktı ki bunda soru-cevap düzenlemesi yoktu.

19. yy.ın ilk yarısında en popüler olan ve Amerika'daki gramer çalışmalarını en fazla etkileyen kitap, Lindley Murray'in **English Grammar**'ı idi. Bu kitap İngiltere'de York şehrinde 1795'de yayınlandı ve bir tahmine göre 1850'ye gelindiğinde 1.5-2 milyon adet satmıştı. "Murray" isminin, "gramer" terimiyle eşanlamlı hâle geldiği söylenir.

Murray, grameri İngiliz dilini kurallara uygun konuşma ve yazma sanatı olarak tanımlıyordu. Kendisinden öncekiler gibi Murray de dili düzgün öğrenmek için gramer kurallarının ezberlenmesinin çok önemli olduğunu düşünüyordu.

Murray, gramerini dört kısma böler: I. Kısım Ortografi, II. Kısım Etimoloji III. Kısım Sentaks IV. Kısım şiir yazma kuralları. Ayrıca açık ve doğru yazmayı teşvik için kurallar ve gözlemlerin verildiği bir ek bölümü de vardır. Ortografi, esas olarak harfler, heceler ve imlâ ile ilgilidir. Etimoloji, kelime türleri(1. harf-i tarif 2. isim 3. sıfat 4. zamir 5. fiil 6. zarf 7. edat 8. bağlaç 9. ünlem) ve tahlil ile uğraşır. Sentaks, cümle kurulması hakkındadır. Şiir yazma kuralları ise telâffuz ve nazım haline getirme ile ilgilidir. Bugün okullarda öğretilen geleneksel gramerin, temel olarak Murray'ın etimoloji ve kısmen de sentaks başlıkları altında verilir. Diğer iki kısım olan ortografi ve şiir yazma kuralları ise zaman içinde ortadan kalkar.

1800'den sonra ilkokullar, akademiler ve ilk dönem liselerinde gramer öğretiminin, hızla arttığı görülür. Meselâ New York'ta İngilizce grameri öğretimi, Lâtince grameri öğretimi ile aynı değerdedir. Gramer öğretiminin popülerliğinin, 1850'lere gelindiğinde 5 milyon gramer kitabı basılmış olmasından anlaşılabilir.

1800-1850 döneminde dile hâkim olan çalışma, şekil bilgisine dayalı gramerdi. Biçimsel gramer de diyebileceğimiz bu inceleme, dili doğru kullanma kurallarını içeriyordu. 1850-1900 arası yapılan çalışmalar İngilizce gramerin, tekrar gözden geçirilmesini sağlar. Bazı araştırmacılara göre gramer, doğru konuşma ve yazma sanatı değildi; teorik olarak dilin bilimi ve pratik olarak da dilin sanatı idi. Bu araştırmacılar, dil fenomenini gözlemleyip sınıflandırdılar ve özellikle okullarda uygulanmak üzere münferit kelimelerin biçimlerine (morfoloji) değil, kelimelerin cümle içindeki fonksiyonlarına (sentaks) ve düşünceyi taşıyan araçlar olarak birbirleriyle olan ilişkilerine baktılar. Yani cümle bilgisi, üslup, semantik önem kazandı.

Biçimsel gramerin, dil öğretiminde yetersiz bir araç olduğunu savunan Boston'lı bir eğitimci olan William B. Fowle'a göre gramer, sözlü olarak öğrencilerin yaptıkları yanlışları düzelterek ve öğretmeni (doğru gramer kullanmaya) bir örnek olarak görerek ezberlemeden, çok daha etkili bir şekilde öğretilebilirdi.

Biçimsel gramer öğretimini değiştirmek isteyen bir diğer gramerci de William H. Wells idi. Wells, her ne kadar kendi gramer kitabını geleneksel dörtlü bölümlendirmeye (ortografi, etimoloji, sentaks, şiir yazma kuralları) tâbi tutmuş ise de önsözünde belirttiği kadarıyla kitabının, sadece cümleleri parçalamak için değil, aynı zamanda konuşma ve yazma sanatını öğretmek için kullanılmasını istiyordu. Bu amaca ulaşmak için kitabının ilk 24 sayfasını sözlü çalışmalara ayırmıştır.

1850-1900 arasındaki gramerciler, ezber ve kelimeleri parçalara ayıran analizden (parsing) ziyade cümle analizine (sentence analysis) önem vermeye başladılar. Bu dönemde yazılan kitaplarda cümle analizi üzerine bölümler ilâve edilmeye başlandı. Mesela Swinton'ın **Grammar**'ı Etimoloji, Sentaks ve Analiz bölümlerinden oluşuyordu.

1860-1865 arasında orta-kuzey eyaletleri liselerinin %55i cümle analizi öğretiyordu ve yüzyılın sonuna kadar bazı okullarda bu, ayrı bir konu olarak öğretildi. Cümle analizinin yaygınlığı cümle diagramının programlara dahil edilmesine yol açtı. Birçok diagram şekli geliştirilmesine rağmen en popüler sistem, 1877-1909 arasından birçok gramer kitabı yazmış olan Alonzo Reed ve Brainerd Kellogg tarafından geliştirilen sistem oldu.

Ayrıca zihnî disiplin doktrini (the doctrine of mental discipline), 19. yy liselerindeki İngilizce müfredatını çok etkiledi. Zihin, vücuttaki diğer kaslar gibi görülerek doğru ve güzel çalışması için ekzersize ihtiyacı olduğu kanısına varıldı. Böylece gramer öğretiminin amaçlarından biri öğrencinin zihni yeteneklerinin geliştirilmesi oldu. O devrin öğretmenleri de İngiliz grameri ve edebiyat çalışmalarını öğrencilerin zihnî melekelerinin artırılması için bir araç olarak gördüler.

Baskervill ve Sewell 1895'te çıkan kitaplarının önsözünde gramerin zihin için bir eğitim aracı olduğunu ve öğrenciyi ince ve doğru düşünmeye sevk edeceğini söylerler.

Mead'ın 1896'da yayınlanan **The English Language and Its Grammar** adlı kitabında da bu doktrinin etkisi görülür. Ona göre gramer çalışmanın üç nedeni vardır: İyi İngilizce kullanmak, bir yabancı dil öğrenmeye yardım etmek ve zihnî disiplin sağlamak. Zihnî disiplinden bahsederken yazar gramerin, iyi bir zihin eğitimini beraberinde getirdiğini söyler. Kurallar ezberlenip aralarındaki ilişkiler keşfedilerek hem hafıza hem de akıl geliştirilir.

Retorik: 1860-1910 arasında liselerde gramer öğretimi düşüşe geçerken retorik öğretimi ise çıkıştadır. Bu zaman diliminde çıkan ders kitaplarının konuları ifade türleri (ilm-i beyan), edebî üslup, nazım haline getirme, noktalama işaretleri, telâffuz, tenkid, hikâye etme, yorumlama, tasvir, tartışma ve İngiliz dili tarihi idi.

G.P. Quackenbos, **Advanced Course in Composition and Rhetoric**(1854) adlı kitabının plânını anlatırken şunları söyler: Öğrenci sırasıyla [edebî] zevk, zevkin unsurları, nitelikleri, standardı; hayal gücünden gelen keyifler, bunların kaynakları, yenilik, harikulâdelik, güzellik, yazmanın ulviliği ve güzelliği, zekâ, mizah, istihza,

mecazlar, bunların kullanımı ve kötü kullanımı, üslup ve çeşitleri, temel özellikleri, tenkidi düşünmeye yönlendirilmelidir. Kitabının I. kısmı 68 sayfa ile İngiliz dili tarihine, II. kısmı 82 sayfa ile noktalama işaretlerine, III. kısmı 162 sayfa ile retoriğe, IV. kısmı 75 sayfa ile nesir yazımına, V. kısmı ise 24 sayfa ile nazım yazımına (poetical composition) ayrılır.

John S. Hart, **A Manual of Composition and Rhetoric**(1870) adlı kitabının 29 sayfasını nazım haline getirmenin inceliklerine ve 42 sayfasını da ifade türlerine(ilm-i beyan) ayırır. Ele alınan türler teşbih, mecaz, kinaye, tezad, nükte, istiâre, soru, ünlem, hitap, kişileştirme, mübalağa ve ironi gibi türlerdir. David J. Hill'in **Elements of Rhetoric and Composition**(1878) kitabı beş büyük bölüme bölünür: I. İcat II. Üslup III. Noktalama işaretleri ve büyük harfler IV. Tenkid V. Özel kompozisyon biçimleri. II. kısım olan uslupda ise ayrıca şu alt bölümler yer alır: I. Kelime seçimi: Sadelik, uygunluk, sıhhat. II. Cümleler: Uyum, açıklık, birlik, hareket ve ahenk. III. Paragraflar. IV. Mecazlar. V. İfadedeki çeşitlilik.

Charles Coppen'in retorik hakkındaki **A Practical Introduction to English Rhetoric: Percept and Exercices**(1886) adlı eserinin 23 sayfası ise kompozisyonun süslenmesine ayrılır ve ifade türleri ile ilgili açıklamalar ve örnekler vardır. Welsh ise **English Composition**(1889) adlı eserinin önsözünde kitabının retoriğin kendisinin incelenmesi için bir önsöz niteliğinde olduğunu söyler. İfade türleri ile ilgili kuralları, tanımları ve örnekleri sıralar.

19. yy. Başlarındaki gramer metinlerinin çoğunda olduğu gibi retorik metinleri de kural ve tanımların ezberlenmelerini vurguluyorlardı.

Kompozisyon, konuşma, ve semantik: Bazı ilk dönem orta öğretim müfredatında kompozisyon ayrı bir konu olarak zikrediliyordu. İlk dönem müfredatlarına bakıldığında kompozisyon öğretiminin ortografi, kelime analizi, cümle analizi ve noktalama işaretleri gibi alt dallara ayrıldığı görülür.

1840'lar civarında eğitimciler öğrencilere kompozisyon yazdırmanın değeri anlaşılmaya başlanır.

1850-1900 arasında yayınlanan retorik ve kompozisyon kitaplarına bakıldığında kompozisyon öğretiminin öğrenciyi önce cümle analizi, üslup,

noktalama, büyük harf kullanımı, tashih ve retorik kurallarıyla tanıştırıp sonra da nispeten daha az olmakla beraber kompozisyon plânları ve konularına yer vermek şeklinde düzenlenir. Bu kitaplardan bir çoğunun adı "retorik ve kompozisyon" ibaresini içerse de bunların çoğunun, retorikle ilgili olduğu ifade edilir; "İngilizce kompozisyon" adıyla çıkan birçok kitap bile nasıl yazılacağından ziyade retoriğin bölümleri hakkındadır.

1874'de William Swinton, **School Composition** adlı kitabını "çocuklar retorik teorisinin detaylarına hakkıyla hâkim olana kadar kompozisyon alanında kendilerini geliştirmekten geri kalmamaları" amacıyla çıkardığını açıklar. Bu kitap 1. Cümle inşası 2. İfade çeşitleri 3. Basit kompozisyon alıştırmaları 4. Üslup veya nasıl güzel İngilizce yazılır 5. Uygulamalı kompozisyon başlıkları ile beş bölüme ayrılır.

1900'de Scott ve Denney'in küçük sınıflar için hazırladığı **Elementary English Composition** adlı kitabı çıktı ve 10 yıl kadar bir süre için en popüler kitap olarak kaldı. Bu kitap, 40 sayfalık bir "gramer tekrarı için alıştırmalar" bölümüyle başlar ve bunu, sözlü kompozisyon, yazılı kompozisyon, tasvir, hikâye etme/anlatım (narration), açıklama, tartışma ve ifade türleri (ilm-i beyan) hakkındaki bölümler izler.

Diğer İngilizce konularında olduğu gibi kompozisyon da koleje giriş şartlarındandı. 19. yy.ın sonuna doğru kompozisyon öğretimi, edebî eserlerle yakından ilgili oldu. Çünkü koleje giriş imtihanları genellikle öğrencilerin, klâsik eserlerden alınan bir konu hakkında yazmalarını gerektiriyordu. Kompozisyon ilk olarak 1870'de Princeton tarafından koleje giriş şartları arasına dahil edildi.

1920'lerde yetenekli öğrenciler için özel yazma kursları popüler oldu. Bu tip dersler lise müfredatında genellikle "haber yazımı", "gazetecilik", "yaratıcı yazma" gibi adlarla anıldılar. Yaratıcı yazma dersleri de gazetecilik derslerinde olduğu gibi çoğu zaman yetenekli öğrencilere sınırlandırılırdı. Yaratıcı yazma dersleri çoğu zaman şiir okuma, drama, kısa hikâyeler, romanlar ve denemelerle birleştirilerek işlenirdi.

Amerika'da basılan konuşma hakkındaki ilk ders kitaplarından biri James Burgh'ın **The Art of Speaking** kitabı idi ki Amerika'da basılmadan önce 1762'de

Londra'da basılmıştı. İki bölümden meydana gelip I. kısım ifade kurallarına ayrılır. II. kısım ise okuma parçaları antolojisidir.

Akademi ve ilk dönem liselerinin müfredatları sözlü ifadeye hitabet, münazara, doğru telâffuz, açıklayıcı okuma ve irticalî konuşma şeklinde atıfta bulunurlar. Çoğu defa bu konular fonetik alıştırmalar, konuşmaları ezberleme, aksan, mimik ve telâffuz alıştırmalarından oluşur.

19. yy.ın sonuna doğru konuşma, okuma işleminin bir parçası olarak görülmeye başlanır. Sesli okuma da 19. yy.ın sonuna kadar orta öğrenim müfredatının mühim bir parçası olarak kaldı. 19. yy. boyunca konuşma müfredat haricindeki faaliyetlerin önemli bir parçasını oluşturur. İmlâ yarışmaları, hitabet, tartışmalar, diyaloglar, oyunlar yaygınlaşırdı ve güzel konuşma performanslarına verilen ödüller değerli bulunur.

Dramanın, normal lise müfredatının bir parçası olması 20 yy.ın erken dönemlerine rastlar. 1915'te liselerde drama dersleri kabul görmeye başlar.

Edebiyat: Bizim bugün bildiğimiz anlamıyla edebiyat çalışmaları 17 ve 18. yy.larda müfredatlara dahil olmasalar bile Boston Lâtince Okulu gibi erken dönem okullarında Yunan ve Lâtin edebiyatlarının okutulduğu tespit edilir ki bu da bir edebiyat öğretiminin göstergesidir. Başka bir deyişle 17., 18. ve 19. yüzyıllarda hemen hemen her eğitimli kişinin, Yunanca ve Lâtince öğrendiği söylenir.

Benjamin Franklin'in Philadelphia Akademisi dışındaki akademilerde edebiyat dersi, genellikle okumanın bir parçası olarak düşünülür ve birçok kısa okuma parçasını içeren bir ders kitabı sesli okunarak işlenirdi. Bu okuma kitapları hitabet, telâffuz, sesin kullanımı, aksan, şiir okuma, ses ve mimik gibi sözlü ifadeye dair tartışma konularını içerirler. Genelde bir "altıncı okuma kitabı", seri okuma kitaplarının en ilerisi olup liselerde, akademilerde veya ilk öğretimin ileri seviyelerinde kullanılmak için hazırlanırdı.

1870-1875 yılları arasında orta-kuzey eyaletlerindeki liselerde verilen İngiliz Edebiyatı dersleri %25 artmıştır; 1875'te ise İngiliz edebiyatının, bu devlet liselerinin %90'ınında okutulduğu tespit edilir.

İngiliz Edebiyatının tipik bir ilk dönem kitabı, Cleaveland'in **A Compendium of English Literature**'ıdır. Bu 1848 yayınlandı ve birçok akademi ve lisede kullanıldı, 1857'de tekrar basıldı ve 1860'ların sonuna kadar bazı orta öğretim okullarında kullanıldı. Önsözünde Cleaveland, bu kitabı yazmaktaki amacının en iyi İngiliz şâir ve yazarlarının eserlerini kronolojik bir sıra içinde verecek, İngiliz dilinin gelişimini gösterecek, şâir ve yazarların kısa hikâyelerini anlatacak, okuyucuya yazarların ve şâirlerin eserlerinin en iyi baskıları konusunda rehberlik edecek bir kaynak hazırlamak olduğunu söyler. Bu antoloji, Edward III (1327-1377)'den başlayıp George III (1760-1820)'ye kadar İngiliz krallarına göre kronolojik olarak düzenlenmiştir. Kitabın sonunda verilen imtihan soruları ise çoğunlukla yazar ve şâirlerin hayatlarındaki belli başlı olaylar ve eserlerini ilgilendiren dış etkenler hakkındaydı.

Önceleri kolejler öğrencileri kabul etmeden önce onları imtihan edecekleri klâsik eserleri ilan ediyorlardı ki liselerin, bu eserleri edebiyat dersleri için kolaylıkla uyarlamaları sonucunu getirdi.

1880'den sonra birçok lisede seçme metinler yerine klâsik eserin tamamını ders için uyarlamak yaygın hâle geldi. Birçok okulda bu eserler detaylı olarak incelenir; hatta yazarın ne demek istediğinden ziyade yazının teknik unsuları daha çok önemsenir. Kafiye ve seci, nesrin üslubu, ifade türleri (ilm-i beyan) vurgulanır. Bu özellikleri, 1884'te Şikago devlet liselerindeki öğretmenlere gönderilen şu talimatnamede görebiliriz: Her eser sınıfta eleştirilerek incelenecektir. Yazarın kullandığı şekliyle kelimelerin kullanımına, cümlelerin inşasına, düşüncenin ifadesine, üslup özelliklerine ve retorik öğelerine; İngilizce şiir yazma kurallarının önemli unsurlarına, tarihe ve klâsiklere göndermelere, sözlü ve yazılı tartışmalara, konuların analizine, karakterlere, sahnelere ve konulara; iyi tasarlanmış konularla ilgili yazı alıştırmalarına, yazarın/şâirin hayatı ve eserlerine, çağdaşlarına dikkat edilecektir.

1885-1915 yılları arasında edebiyat tarihi öğretiminin, yazar/şâirlerin hayatları, eserlerinin yazılmasını ve yayımlanmasını etkileyen dış koşullar, edebiyatın politik ve sosyal tarihle olan bağlantısı ile ilgilendiği belirtilir. Bu

dönemde yayınlanan ders kitaplarının çoğu önceki dönemlerde yayınlananlardan antoloji olmamaları ve uzun alıntılar içermemeleri sebebiyle farklıdır. Eserin tarihî ve tenkidli yönleri üzerinde durulur ve öğrenci, eserin kendisini okumaya yönlendirilir.

Halleck'in **History of English Literature** (1900) adlı kitabında İngiliz edebiyatı çalışmanın, öğrenciye edebî bir bakış açısı kazandırmakla beraber akıl yürütme kabiliyetini de geliştirerek ona zihnî bir disiplin sağladığı ifade edilir. 499 sayfalık bu eserde her bölümün başlagıcında o edebî dönemin genel karakteristikleri incelenir. Daha sonra yazarlar/şâirler kronolojik sırayla ele alınır ve her ünlü yazar/şâirin biyografisine önemli bir yer ayrılır. Yazarın en önemli eserleri hakkında tarihî bilgiler verildikten sonra üslubunun kısa bir incelemesi yapılır ve bu eserdeki ana düşünce açıklanır.

Uzun eserleri baştan başa okumaya ve yeniden düzenlenmiş klâsiklerin okunmasına önem verilmeye başlanır. 19. yy.ın sonundan 1930'lara kadar Amerika'da birçok yayıncı klâsik eserlerin ortaöğretim için yeni düzenlenmiş biçimlerini yayınlar.

Bu tip klâsikler başlıca iki nedenden dolayı yaygın kullanım alanı buldular: 1) Kolej giriş imtihanı kurulu, öğrencileri bazı zorunlu klâsiklerden imtihan ediyordu 2) Edebiyat tarihi kitapları, edebiyatın özellikle tarihî ve biyografik yönlerini incelediklerinden öğrenciler, klâsik ve orijinal eserlere başvurmak zorundaydılar.

Sonuç olarak 17. ve 18. yy.larda konuşma ve yazmanın en iyi yolunun, İngiliz dilini kurallara indirgemek ve öğrencilere bu kuralları ezberletmek olduğu düşünülmüştür. Daha sonra cümle analizi de aynı amaçla ele alınır. 19. yy.ın ortalarında eğitimciler gramer öğretmenin, ifade sanatını öğrenmenin haricinde iki amacı daha olduğunu açıklarlar: Zihnî disiplini sağlamak ve öğrenciyi bir yabancı dil, özellikle de Lâtince öğrenmeye teşvik etmektir. 1880'lerde retorik dersleri/çalışmaları gramer ve yazılı kompozisyon eğitimine yardımcı olarak gelişir. Edebiyat dersleri orta öğrenimde önem kazandığında bu dersler ile hitabet ve belâgat eğitimini içeren sesli okuma kasdedilir. 19. yüzyılın sonlarında ise edebiyat eğitimi,

temel olarak öğrencilerin, **The Merchant of Venice ve The Sketch Book** gibi birkaç klâsik eseri iyi bilmeleri anlamına gelir.

Her ne kadar ilk dönem okullarının müfredatları, yazılı kompozisyon ve sözlü ifadeyi biraz içerse de 1900'den sonra bu alanların üzerlerinde kuvvetle durulmadı. 20. yy.ın ortalarında bu derslerin yerini liselerin çoğunda gazetecilik, yaratıcı yazma, topluluk önünde konuşma, drama yazımı, semantik ve dinleme gibi dersler aldı.[12]

Yüksek öğretim: Sivil Savaş öncesindeki yüksek öğrenimin bütün kurumları kilise ile ilgiliydi. Onları demokratikleştirip lâik hale getirmek yerine birçok kolej dinî ve aristokratik özellikleri ile bırakıldı. Eski Yunan ve Lâtin edebiyatları, teoloji, matematik ders programlarına hâkimdi. Kolejlere Lâtince okullarında başarılı olan erkek öğrenciler başvururdu. Ciceron'u okuyabilecek, Lâtince konuşabilecek ve yazabilecek, Yunanca isim ve fiilleri çekebilecek seviyede olmaları istenirdi. Lâtince ve Yunanca'ya bu kadar önem verilmesinin bir sebebi eğitimde dinin etkili olmasıdır. Diğer bir sebebi de beynin, aynı kaslar gibi ağırlık çalışarak yani klâsik eserler gibi ağır konuları çalışarak geliştirileceği inancıdır. 19.yüzyılın sonuna doğru Alman üniversitelerinin modeli alındıktan sonra lisansüstü eğitimde Lâtince popülerliğini yitirir.

Zamanla devlet üniversitelerine imtiyaz verilerek eğitimin sosyal gelişmeyi ve kişisel mutluluğu sağladığını söyleyen Aydınlanma teorisi benimsendi. 1837'de Michigan Üniversitesi'nde edebiyat ve fenle ilgili uygulamalı dersler açıldı. Ayrıca ilkokul öğretmenlerinin eğitimi içinde bölüm kuruldu. Teknik ve fen bilimlerine dair eğitim artmaya başladı. Yetişkin eğitiminin gelişmesi devlet okullarına olan ilgiyi de arttırdı. 1876'da Massachusetts'te kültürel ilerleme için kadın ve erkeklerin beraber öğretim gördükleri "lyceum" açıldı. "Lyceum"ler özellikle bayan öğretmenleri cesaretlendirerek onları devlet okullarında daha yüksek kalite ve daha iyi destek için mahallî eğitim hareketlerine katılmaya teşvik etti. Bununla beraber Lâtince, mantık ve fen bilimlerinde kız öğrencilerin kabulüne karşı bir önyargı vardı. Genelde müzik, Fransızca, elişi, görgü kuralları gibi derslere kabul ediliyorlardı.

---

[12] Donald E. Stahl, **A History of the English Curriculum in American High Schools**, Chicago The Lyceum Press, 1965, s.3-102

Geçmişte kızların eğitimi ile ilgili ilâve olarak şu bilgi de verilir: Bir ara İngiltere'de kızlara da Latince ve Yunanca öğretildiyse de daha sonraları eğitimli kadınlar İngiliz soyluları (gentlemen) tarafından rağbet görmemeye başladığı için bırakıldı. Amerika'da da 17. yy.da kızlar bir ölçüde devlet okullarına gittilerse de zamanla bu azaldı. Yine de kadınların işlettiği okullarda (dameschool) veya evlerde en azından okuma, yazma ve dikiş dikmeyi öğrendiler.

1790'da kızların sadece yaz aylarında devlet okullarına, o da erkek öğrencilerden boş yer kalırsa, gidebilirlerdi. 19.yüzyılda kızların okula gitmesi hakkında kamuoyunda önemli bir değişiklik oldu ve çoğu yerde kızların okula gitmesine izin verildi.

1880'de kolej ve üniversitelerin yarısının kadınları kabul ettiğini görürüz. Erkeklere eşit programları vardı. Kadınlar için geniş bir müfredat sunuldu. Yine de 1918'e gelindiğinde öğretmenlik kadınların kariyer yapabildiği tek alandı.

Ayrıca devlet okullarının yaygınlaştığı bu dönemde özel okulların antidemokratik olmaları eleştirilerek vatandaşlar arasındaki farklılığı arttıracağından söz edilir. Güçlü bir ulusun, herkese eşit fırsat sağlaması sınıflar arasındaki farkların azaltılması gerektiği vurgulanır.

Sivil Savaş (1865) ile I. Dünya Savaşı(1918) arasındaki dönemde modern Amerikan okul sistemi gelişti. Sanayi, tarımın büyümesi ve nüfus artışı eğitimden beklenilenleri arttırdı. I. Dünya Savaşı öncesinde Amerika'da sekiz yıllık ilköğretim ve dört yıllık lise eğitimi vardı. Kuzey eyaletleri Güneye göre eğitimde daha ileri idiler. Sivil Savaştan sonra eğitim, ülke genelinde ücretsiz hâle getirildi.

Aynı dönemde tarım, mekanik sanatlar, askerî fen yüksek öğretimde gittikçe önem kazandı. Sivil Savaş öncesinde öğrencilerin kolejlerde ders seçmesine izin verilmezdi. 1894'te Harvard'da sadece Fransızca veya Almanca, İngilizce kompozisyon, fizik ve kimya ile ilgili bazı dersler zorunluydu; diğer bütün dersler öğrenciler tarafında seçilebilirdi. Muhafazakarlar seçmeli ders sistemine karşıydı. Seçmeli ders sisteminin en önemli etkisi, yüksek öğretimdeki klâsiklerin çalışılmasını azaltarak tarih, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, fen bilimler gibi popüler modern konuların çalışılmasına yol açmasıdır.

Özetle 19.yüzyılda Amerika'nın eğitimini hem Avrupa'dan ithal ederek hem de kendine göre eğitim metodları geliştirerek belirlediği tespit edilir. 19.yüzyıl başlarında Amerika'nın, ekonomik ve sosyal açıdan Avrupa'ya bağımlı olmasının etkileri eğitimde de görülür. Açılan okullar, toplum tarafından desteklenip kontrol edilen ve bütün kesimlere açık okullardır. Ayrıca okullarda halka açık kütüphanelerin bulunması, okul heyetlerinin kurulması, her insanın eğitim hakkının en tabii hakkı olduğuna inanılmasının, Amerika'daki eğitimin gelişmesini sağlar. Zamanla Avrupa'nın etkisi azalır ve eğitim daha millîleşir; bu yaklaşım, dil eğitimine de yansır. Meselâ burada Noah Webster'ın özellikle Amerikan imlâ ve telâffuzundaki etkisi söz konusu edilir ki İngilizce'nin, Amerika'daki kullanım tarzına göre sözlüğünü hazırlamıştır(1828).[13]

Amerika'da okutulan dil ve edebiyatla ilgili ders kitapları:

Erken dönem Amerikan öğretiminde öğretmenler oldukça zayıf hazırlanmış olduklarından yazarların kitaplarının öğretme metodu hakkında öneriler koymaları yaygınlaştı. İçindekiler, indeks, referans bölümleri ile çizim, resim, tablo, grafik ya da harita gibi görsel yardımcılar kitaplara dahil edildi.

Kitapların içeriklerini büyük ölçüde yazarların kişisel istek ve ilgileri belirlediğinden müşterek bir öğretim metodundan bahsetmek zordu. Genelde uzun başlıklar kullanılarak kitabın amacı ile ilgili mesaj veriyorlardı.

İlk dönemlerde ders kitaplarının çoğunun aslı dışarıdan geliyordu. Muhtemelen Amerikan Devriminden önce yayınlanan Amerika çıkışlı tek ders kitabı Ezekiel Cheever'ın küçük bir Lâtince grameridir. **A Short Introduction to the Latin Tongue** adlı bu kitap, yüz yıl boyunca müthiş bir popüleriteye sahip oldu. Birinci baskısı 1645'te yapılmasına rağmen 1838'de hâlâ yayınlanıyordu. İlkokullarda Cheever'in kitabı genellikle ilk kitap olarak okutuluyordu. Lâtince öğrenen erkek çocuklar için daha ilgi çekici bir kitap 1658'de yayınlanan John Amos Comenius'un **Visible World**'üydü. A B C okumaya giriş kitaplarından sonra bu basılan ilk resimli okul kitabıydı. Bu kitapta bahsedilen her konu resimlendirilmişti,

[13] John Martin Rich, **a.e.**, s.168-171. John D. Pulliam, **a.e.**, s.74-76, 107-111

gravürün altında biri Lâtince diğeri İngilizce olmak üzere iki sütun halinde açıklayıcı cümleler vardı.

Kullanımda olan diğer yaygın Latince kitaplar Ezop, Eutropious'ın kitaplarıyla **The Colloquies of Corderius**'dı, daha büyük çocuklar ise Sezar, Ovid, Virgil ve Ciceron'u okuyorlardı. Yunanca'dan da gramer, Kitab-ı Mukaddes ve Homer okunuyordu.

Erken dönem Lâtince okullarının öğretmenlerinin çoğu İngiltere'de eğitim (college education) almışlardı ve ortalamadan daha iyi bir kapasite ve eğitime sahiptiler. Aldıkları yüksek eğitim bir ilahiyat okulu eğitimiydi. Biraz aritmektik, geometri, fizik ve bilim okumakla beraber geri kalan müfredat gramer, mantık, retorik, politika, ahlâk ve din eğitiminden oluşuyordu.[14]

Amerikan ders kitapları yazımı ilk başta düzenli değildir. 19.yy.ın ortalarına kadar kitapları sistematik düzenlenmiş bir seri halinde çıkarmak yaygınlaşmamıştı ve buna bağlı olarak birbirinden bağımsız birçok imlâ kılavuzları, okumaya giriş kitapları, okuma ve konuşma kitapları, gramer kitapları çıkmıştı.

İmlâ kılavuzları: Dil eğitiminde öncelikle imlâ kılavuzlarını görmekteyiz. İlk imlâ kılavuzu 1596'da yayınlanan Coote'ın **The English School-Master**'ıydı. İmla haricinde aritmetik, tarih, yazı dersleri, dualar, Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar ve dinî konular hakkındaki soru ve cevaplardan oluşuyordu.

Bu dönemde okuma yazma öğrenenlerin en büyük yardımcısı 7.5x10cm. boyutlarında, ince bir tahta levhanın üstüne takılmış, basılı kağıtlardı (hornbook) . Bu kâğıtlar üzerinde alfabe, imlâ ve yazı çalışmaları yapılıyordu.

Tamamen kendine has ders kitaplarından birisi 1708'de yayınlanan **The History of Genesis** idi. Bu Kitab-ı Mukaddes'in birinci kitabından alınan kısa parçaların tekrarından oluşuyordu. Kitabı daha çekici kılmak için bir çok resim yerleştirilmişti.

---

[14] Clifton Johnson, **Old Time Schools and School Books**, New York The Macmillan Company, 1925, s.2-20

Bu yüzyılın en erken ilkokul seviyesi kitaplarından biri **The Child's Weeks-Work** idi. Bu kitap dört hafta boyunca her gün için derslerden oluşuyordu. Başka şeylerin yanısıra atasözleri, fabller, ahlâkî ve dinî soru cevaplar bölümleri de vardı.

Sahip oldupu dinî karakterle bu kitaplara benzeyen bir başka kitap ise imlâ, okuma ve yazmayı öğretmek üzere yazılmış olan **The Protestant Tutor**'dı. Dersler alfabe, birkaç sayfa imlası verilen kelimeler ve kolay okuma dersleriyle cennet, cehennem, ölüm ve ahirette hesap verme hakkındaki resimlerle süslenmiş şiddetli Katoliklik aleyhtarı metinlerden oluşuyordu.

Koloni devrinin en güzel imlâ kılavuzlarından bir Watt'ın **Compleat Spelling-Book**'ı idi. Alışılmış imlâ kılavuzu muhteviyatı haricinde bu kitap farklı heceli kelimeler hakkında alıştırmalar, Kutsal Kitap'tan alıntılar, İngiltere'nin kısa tarihi ve çeşitli yazı biçimlerini içeriyordu.

Artık konuşulmayan diller hakkındaki kitaplar arasında Bailey'in **English and Latin exercises for School-Boys**'u sayılabilir. Bu kitap baştan aşağıya birbirini izleyen ve birbirlerinin tercümesi olan İngilizce, Lâtince kelimelerden oluşuyordu.

Koloni devrinde İngiltere'den getirilen imlâ kılavuzları, tamamen imlâyı konu edinmiyorlardı. En erken kitaplardan biri olan (belki de en eskisi) Thomas Dilworth'un 1740'da İngiltere'de yayınlanan **Spelling Book** ya da **New Guide**'ı gramer de içeriyordu. Bunun yine Dilworth tarafından gözden geçirilmiş bir versiyonu olan **A New Guide to the English Tongue** beş bölümden oluşuyordu ve bütün ilkokul müfredatını kapsamayı amaçlamıştı. İçeriğinin büyük kısmı okuma parçaları, imlâ, gramer ve din bilgisinden oluşuyordu. William Perry'nin **The Only Sure Guide to The English Tongue**'ının altıncı baskısının 17 sayfası ahlâkî masallar ve fabllere, 39 sayfası gramere, 33 sayfası ise kelimelerin listesine ayrılmış idi.

Bu kitaplardan hiçbiri gerçek anlamda imlâ kılavuzu değildi. Zira bunların çoğunun sonunda dinî ve ahlâkî okuma parçaları, gramer, noktalama işaretleri, retorik, coğrafî terimler, tarihî olaylar ve matematik hakkında bilgi veren bölümler vardı.

Noah Webster (1754-1843) Amerika'nın ilk çok üretken ders kitabı yazarı idi. Webster'ın **A Grammatical İnstitute of The English Language** adlı kitabında Dilworth'un listelerindeki İngiliz yer isimleri ve kısaltmaları Amerikan isimleri ile değiştirildi. Webster ayrıca kelimelerin hecelendirmesini gelişmekte olan Amerikan biçimine göre yaptı. Ti-on, si-on, ci-on ile biten kelimelerin son ekleri iki hece yerine bir hece olarak telâffuz edilecek şekilde değiştirildi.

Ayrıca Webster'ın bu kitabına 1809 ve 1816 baskılarında alçakgönüllülük, merhamet, insanları barıştırma, kalp saflığı, kızgınlık, intikam, adalet, cömertlik, minnet ve hakikat gibi konular hakkındaki "ahlâkî soru-cevap kısmı" eklenir ki burada dinin etkisi söz konusudur.[15]

Webster'ın kitabının, 1829'da yeni, gözden geçirilmiş baskısı **The Elementary Spelling Book** adı altında çıktı ve sadece imlâ bahsi ile ilgiliydi. Dersler numaralandırılmış ve mantıksal bir düzende verilmişti. Meselâ değişik ünlü sesleri kullanan heceler birkaç sayfa verildikten sonra imlâ kelimeleri uzunluk ve ünlü seslerine göre sırayla, çoğu zaman cümle içinde kullanılarak verilmişti. Sıralamada önce üç harfli, kısa ünlü sesli, sonra dört harfli uzun ünlü sesli kelimeler geliyordu. Bunu iki heceli kısa ünlülerle başlayan kelimeler takip ediyordu ve arkasından uzun ünlü ihtiva eden kelimeler geliyordu. Böylece bütün kitap boyunca çok harfli, çok heceli ve çok sesli kelimeleri kapsayan mantıksal bir düzen vardı. Zirâ önceki iki kitap büyük ölçüde imlâ, okuma parçaları, gramer ve ahlâkî dersleri içererek bütün ilkokul müfredatını kapsıyordu. 1820'lerde ise bu temel alanların kendilerine ait ders kitapları çıkmaya başladı. 1828'de yayımlanan Webster'ın **American Dictionary**'si de imlâ, heceleme ve telâffuza dair olan kuralları bir sözlük çerçevesinde vererek imlâda birliği sağladı.

Daha sonraki dönemlerdeki imlâ kılavuzlarında fonetiğe, telâffuza, anlama önem verildi. Okuma ile imlâ birlikte öğretildi (Samuel Worcester'ın 1830'da yayımladığı **A Second Book for Reading and Spelling** ile **A Third Book for Reading and Spelling** adlı kitapları). Dilde en çok kullanılan kelimelerin en yararlı ve düzgün bir biçimde sınıflandırılmasına çalışıldı(Cobb'ın **New Spelling**

[15] Clifton, **a.g.e.**, s.167-175

Book(1842)'ı buna örnek gösterilir). Charles Sanders'ın 1838'de yayımlanan **Spelling Book** adlı kitabının önsözünde de bir imlâ kılavuzunun sadece ortografi ve telâffuzu anlatmaması, aynı zamanda kelimelerin anlamlarını da öğretmesi gerektiği belirtiliyordu.

Etimolojiye de imlâ kılavuzlarında yer verildi. Birçok ders kitabı *Etimoloji* başlığını taşımaya başladı. Bunlar, imlâ kılavuzu ile sözlüğün birleşimiydiler.1842'de yayınlanan Albert D. Wright'ın **Elements of The English Language**'ı ise telâffuz ve kelime türetme kuralları ve kelimelerin anlamları üzerinde duruluyordu. James Lynd 1847'de **The Fırst Book of Etymology** kitabını yayınladı. Bu kitap 1870'lere kadar basılmaya devam etti. Bu, Town'ın **Analysis of Words**'üne (1835) benzer fakat ondan daha genişti. Her iki kitap da kelimeleri listeler halinde ön veya son eklerine göre tanımlarıyla beraber sunuyorlardı. 1850'den sonra imlâ kılavuzları en çok basılan yazar William Swinton idi. 1871'de yazdığı **Word Analysis** adlı kitabı sınıflarda kullanılmak üzere bir seri dâhilinde yazılmıştır; İngilizce türemiş ve eşanlamlı kelimeler, imlâ, analiz ve tahrir bahisleri üzerine pratik alıştırmaları içerir.

1875'de Patterson **Speller ve Analyzer**'ı yayınladı. Bu görünüşte imlâ kılavuzu olup gerçekte etimoloji ve sözlüğün bir birleşimiydi.[16]

Okuma kitapları: Bir İngiliz yayıncı olan Benjamin Harris, Amerika'ya gelmeden önce 1679'da İngiltere'de **The Protestant Tutor** adlı okumaya giriş kitabını yayınlamıştır. Bu kitap, Amerika'da hemen her kasabada yayınlandı ve Amerika'da koloni devrinin en çok okunan ders kitabı oldu. Alfabeyi öğreten kısmından sonra kitabın geri kalanı tamamen dinî içerikliydi.

1825 öncesinde yeni başlayanlar için okuma kitapları nadir bulunurdu. Bunlardan ilki muhtemelen 1802'de çıkan **The Franklin Primer** idi. Bu kitap boyutları ve genel görünüşü bakımından **New England Primer**'a çok benziyordu. İçindekiler arasında en dikkat çekici olan unsurlar şunlardı: Çeşitli tablolar, ahlâkî dersler ve cümleler, kısa bir dünya tarihi, uygun ilahiler, ve dinî soru-cevaplar.

[16] John A. Nietz, **Old Textbooks**, University of Pittsburg, 1961, s.10-44

Cumhuriyetin erken devirlerindeki okuma kitaplarında dinî soru-cevaplar ve Kitab-ı Mukaddes yaygın olarak kullanılmaya devam etti. Öğrencilerin okuma alıştırmaları yapmalarına yöneliklerdi. Fakat çocukların bunlardan ne okuma zevki edinebildiği ne de tarih, ve etraflarındaki dünya hakkında bir şeyler öğrenebildiği zaman içinde tespit edildi. Böylece okul müfredatında daha dünya ile alâkalı metinlerin kullanılması yönünde talep oluştu.

Amerika'da ilk yazılan okuma kitabı olan Noah Webster'ın kitabına kadar imlâ kılavuzları ve **New England Primer** (Okumaya Giriş Kitabı) okuma alıştırmaları içeren yegâne ders kitaplarıydılar. Webster'ın kitabı ise anlatım, konuşma dersleri ve diyaloglardan meydana gelmekteydi.

Erken devir okuma kitaplarının büyük kısmı malzemelerini İngiliz kaynaklarından alıyorlardı. Uzunca bir süre Amerikan katkısı sadece devrim hatiplerinin yaptıkları konuşmalardan geldi. Bunun için de ciddi, ahlâkî ve dinî özellikler taşıyorlardı.

Scott ve Lindley Murray'ın okuma kitapları da Amerika'da yaygın kullanım alanı bulan yegâne İngiliz okuma kitaplarıdır.

Eski okumaya giriş kitapları zaman içinde değiştiler fakat 100 yıl kadar din ve okuma öğretimi bu kitaplarda beraberce devam etti. **New England Primer** (Okumaya Giriş Kitabı)'nın ilk olarak hangi tarihte yayınlandığı bilinmiyor ama 1691'de bu adla basılmış bir kitap ilânına rastlanır. Bu ilânda adı geçen Benjamin Harris'in, önce İngiltere'de sonra da Amerika'da kitap basma işiyle uğraştığı belirtilir. 100 yıl kadar bir süre için bu kitap, Amerikalıların diğer okumaya giriş kitaplarına öncülük etti.

New England Primer (Okumaya Giriş Kitabı)nda alfabeye ayrılmış bir sayfa vardı ve bunu "çocuklar için kolay heceler" adı verilen, çeşitli hecelerden oluşan iki sayfa takip ediyordu. Bunları az heceli kelimelerden çok heceli kelimelere doğru sıralanmış üç sayfalık bir kelimeler listesi izliyordu. Kitabın geri kalanı çok çeşitli kaynaklardan alınmış dinî, ahlakî nesir ve nazım parçalarından oluşuyordu.

1785'de E. Draper tarafından yayınlanan bir diğer okuma kitabı ise beş sayfa doğa tarihini (natural history) anlatıyordu.

İlk dönem okuma kitaplarının özellikleri hakkında bilgi edinmek için Samuel G. Goodrich'in (d. 1793) anılarından da faydalanılır. Goodrich'in anlattığına göre bölge okullarında gramer, coğrafya veya tarih hiç öğretilmiyordu. Sadece okuma, yazma ve aritmetik öğretiliyor; ayrıca fazla özenmeden vasat bir biçimde ele alınıyordu.

Okuma kitaplarının içerikleri, nazım ve nesir örnekleri açısından sınıflandırıldığında nesir örneklerinin fazlalığı göze çarpar. Ayrıca koloni devri okuma kitaplarında en fazla dinî konular işlenir. İngiltere'den bağımsızlık kazanıldıktan ve teorik olarak kilise ve devleti ayıran anayasanın ilânından sonra din öğretisi sorgulanmaya başlanır. Bunun sonucu olarak 1850'den sonra okuma kitaplarında dinî konuların azaldığı görülür. Bu konuların yerini ahlâk ve davranış biçimlerini, tabiatı anlatan mit, folklor, masal ve fabller alır.

Ayrıca okuma kitaplarında işlenen edebî parçalar politik, dinî, ahlâkî ve sosyal konuların öğretilmesinde en kuvvetli silah olarak görülür. Yazarların amaçlarının, kitaplardaki edebî muhteviyatı belirlediği de söylenir. Meselâ, didaktik unsurları vurgulayan okuma kitapları, güzel edebî parçaları ihtiva etmez. Bununla beraber 1860-1900 arasında yayımlanan kitaplardaki okuma parçalarının 19. yüzyılın ilk yarısında yazılanlara göre daha yüksek oranda mükemmel edebî parçalarla dolu olduğu görülür.

Okuma kitaplarının diğer bir özelliği de sesli okunmaları idi. 1900'den önce yazılan neredeyse her okuma kitabında etkili, sesli okuma veya hitabet yeteneğinde ustalaşılması vurgulanıyordu. Bunun sebebi olarak Amerikan millî tarihinin ilk devirlerinde konuşma veya hitabete önem verilmesi gösterilir. Ülkenin demokratik gelişimi insanların sivil yönetime seçilmelerini gerektiriyordu. Bu yüzden adaylar ve onları destekleyenler arasında topluluk önünde konuşma yapmak yaygındı ki etkili konuşma eğitimi gerektiyordu. Bu eğitim de okuma ve hitabet(retorikin konusudur) dersleri ile veriliyordu.

Okuma dersleri çoğunlukla ahlâkî bir karaktere sahiptir; meselâ "namusluluğun ödüllendirilmesi", "bir genç kızın karakteri" gibi başlıklar taşıyan okuma parçaları ele alınır. Konuşma dersleri ise daha ziyade tarihî ve vatansever nitelikte idi; meselâ "Boston katliamı hakkında" ve "Brutus ve Cassius" gibi konular işlenir ki retoriğin etkisi görülür.

Lindley Murray(1745-1826)'ın **English Reader** adlı kitabının içerik kısmında sesli okuma bölümü bulunduğu belirtiliyorsa da bundan çok daha geniş kapsamlı düşünülmüştür. İçindekiler bölümü incelendiğinde Murray'in okuma kısımlarını nesir ve şiir olarak sınıflandırdığı, bunları edebiyatın değişik örnekleri olarak anladığı görülür. Nesir parçalarını naratif, didaktik, münazaracı (argumentative), tasvirî, dokunaklı, dialog, hitabet ve karışık parçalar(promiscuous) gibi bölümlere ayırır. Nazım kısmının bölümleri ise seçilmiş cümleler, naratif, didaktik, tasvirî, hem nazmı hem nesri içeren karışık eserler idi.

1789'da Caleb Bingham'ın **Columbian Orator**'ı yayınlandı. Bu kitabın ilk 23 sayfası "konuşma için genel kurallar" hakkında idi. Okuma kısmı ise şu ifadeyle başlar: "Konuşma için pratik parçalar; hitabet, kürsüden alıntılar, barda konuşma, ulvi tasvirler, tartışmalar, ciddi ve komik diyaloglar, şiir vb." Bu kitap en azından 40 yıl boyunca bir çok baskı yaptı.

İlk olarak 1831'de çıkan Ebenezer Porter'ın **The Rhetorical Reader** adlı kitabı bunların en popüler olanıydı. Bu kitap 1860'larda hâlâ basılıyordu. İlk 70 sayfası okuma, fasih konuşma, kelime çekimleri, aksan, vurgu ve konuşmada vücut hareketleri gibi konuları inceliyordu.

1840'larda konuşma kitapları büyük ölçüde seri oluşturan okuma kitaplarına yerlerini bırakmaya başladılar. Bu durumda serinin 5. ya da 6. kitabının başlığında ya "konuşmacı" (speaker) ya da "retorik" (rhetoric) kelimesi bulunuyordu.

Webster'ın birinci kitabından 1890'lara kadar çoğu okuma kitabı, etkili sesli okumayı geliştirmek amacıyla yazılmışlardı. Çoğu kere başlangıç seviyesindeki okuma kitapları, harf ve hece sesleri üzerine alıştırmalar vererek sesleri vurguluyorlardı. Sonra üçüncü ve dördüncü seviye okuma kitapları hitabetin prensipleri ile başlıyordu.

Comstock'ın 1832'de yayınlanan **Rhytmical Reader**'ı çok değişik bir kitap idi. Bu kitapta okunacak şeyi müzikteki nota sistemi gibi temsil edip son derece kolay ve mükemmel okumanın yakalanmasına çalışılıyordu. 1830'ların bir diğer farklı okuma kitabı **The Christian Reader**'dır. Bu kitap sonundaki yarım düzine ilahi hariç tamamen risalelerden oluşuyordu. Yine değişik bir okuma kitabı 1837'de çıkan **The Farmer's School-Book**'tu. Bu kitapta ifade edildiğine göre Murray'ın yararsız, anlaşılması mümkün olmayan **English Reader**'ı yerine insanlara pratik iş hayatı için faydalı fikir vermek üzere yazılmıştı.

Murray'ın kitaplarının hepsi çocuklar için çekici olmamakla beraber oldukça sağlam eserlerdi. Murray konuların işlenişine bir sistem getirdi ve bununla ilişkili olarak İngilizce gramerinin babası olarak anılır.

Okuma kitaplarının bir diğer özelliği ise resimlerle öğrencinin ilgisini çekmeye yönelik olmalarıydı. Meselâ S.G. Goodrich (1793-1860)'in, 1839'da dört kitaptan oluşan **The Comprehensive Readers** serisinin birinci ve ikinci kitaplarında çocukların ilgisini çekmek için çok resim ve basit dersler vardı.

Bir seri halinde yazılmış okuma kitaplarını üretme fikri yavaş yavaş gelişti. Seri okuma kitapları çıkar çıkmaz ileri okuma seviyesindeki kitaplar ünlü yazarlardan alıntılar, onların biyografilerini içermeye başladı. 1856'da Mandeville **Beşinci Okuma Kitabı**na birçok seçkin yazarın biyografisini koymuştu. Böylece öğrenciler gerçekten edebiyat öğreniyorlardı.

Derecelendirilmiş seri halindeki okuma kitaplarının yayımlanması yazarları öğretim metodları hakkında daha duyarlı yaptı.[17]

Gramer öğretimini ele aldığımızda İngilizce gramerin 1750'den önce pek az koloni okulunda öğretildiği tespit edilir. Koloni devrinde "gramer" kelimesi hem İngiltere hem Amerika'da Lâtince ve Eski Yunanca çalışmalarını ifade ediyordu.

Koloniler devrindeki Lâtince okullarında İngilizce grameri gerekli görülmüyordu. Fakat öğrencilere gündelik hayattaki yararlı konuların öğretilmesi önem kazandı. Böylece İngilizce gramer kısa zaman içinde yararlı konulardan

[17] John A. Nietz, **a.g.e.**, s.45-105

sayılmaya başlandı. Başka bir deyişle "gramere uygun" yazma ve okuma ihtiyacı toplumun ihtiyaçları arasında görüldü.

Webster'ın **Grammar**'ını yayınlama tarihi olan 1784'den önce en azından 12 gramer metninin, önce İngiltere'de yazılmış ya da yayınlanmış daha sonra Amerika'ya getirilmiş veya Amerika'da yayınlanmış olduğu belirtilir. En eskisinin, Londra'da 1711de yayınlanan James Greenwood'un **An Essay Towards a Practical English Grammar** adlı kitabı olduğu söylenir. Önce İngiltere'de yazılıp sonra Amerika'da en geniş okuyucu kitlesine ulaşan kitap ise Lindley Murray'in 1795 de York'da yayınladığı **English Grammar**'ı idi. Bu kitap birçok yayıncı tarafından değişik biçimlerde yayınlandı, yine de birçoğunun içindekiler kısmı şu biçimdeydi: I. Kısım Ortografi(harfler, hece ve kelimeler hakkında) II. Kısım Etimoloji (kelime bilgisi) III. Kısım Sentaks IV. Kısım Şiir yazma kuralları. Murray, bu kitabı ile geleneksel gramer anlayışının kurucusu olduğundan "İngiliz gramerinin babası" olarak anılır. Belirtmek gerekir ki erken dönem Amerikan gramerleri ortografi, etimoloji, sentaks ve şiir yazma kuralları olarak dört kısımda düzenlenirken İngiliz ders kitaplarını örnek alırlar.

Murray'e göre etimoloji değişik tipteki kelimeleri, onların çeşitli değişmelerini ve türemelerini inceler. Bunun gibi tarifler gösterir ki bugün bizim genel olarak gramer dediğimiz şeyler etimolojiydi. Bununla birlikte erken dönem gramer kitaplarında anlatılan kelime türleri bugün adlandırıldıkları şekilden, yani isim, zamir, sıfar, fiil, edat, ön edat, ünlem ve bağlaçtan farklı adlandırılıyorlardı. Meselâ Murray, sıfat yerine harf-i tarif (article) ve isim (noun) yerine "substantive"(isim) diyordu.

Etimoloji, kelimelerin sınıflandırılması ile uğraştığı için içeriğinin büyük kısmı kelime türleri ve tahlil ile ilgiliydi. Her kelime türüyle beraber onun uğradığı değişiklikler ve alt grupları söz konusuydu. Bu değişiklikleri ve alt sınıfları incelemek ise tahlil diye adlandırılıyordu. Örnek olarak bir isme uygulandığı zaman ismin özel isim mi cins isim mi, çoğul mu tekil mi, erkek, dişi ya da nötr mü, hangi halde olduğu tahlil ediliyordu.

Murray, şiir yazma kurallarını ise iki kısma ayırır: Aksan, vurgu, fasıla ve tonlamadan oluşan telâffuz ile nazım haline getirme kuralları. Kitapların çoğu kısaca da olsa gramerin bu alanıyla ilgileniyorlardı.

Daha önce belirttiğimiz gibi Noah Webster'ın kitabı ise Amerika'da yazılıp geniş kabul gören ilk gramer kitabıydı(1784). Bu gramerin en önemli kısımları soru cevap şeklindeydi.

Webster'ın **Grammar**'ı yayınlandıktan sonra Amerika'da çıkan gramer ders kitaplarının sayısında hızlı bir artış oldu. 1820'lerde Goold Brown ve Samuel Kirkham'ın gramer kitapları popüler oldu.

Goold Brown (1791-1857), 1823'de Brown **Institutes of English Grammar**'ı yayımladı. Bu kitapta da ortografi, etimoloji, sentaks ve şiir yazma kuralları adını taşıyan başlıklar görülür. Her kısım alt bölümlere ayrılır; tanımlar, kurallar ve sorular açık ve basitçe ifade edilir. Tanımları takip eden birçok örnek ve alıştırma verilir.

Samuel Kirkham'ın 1823'te yayımladığı **A Compendium of English Grammar** adlı kitabının düzenlemesi Brown'ınkinden oldukça farklıydı. Kısımlar şeklinde değil dersler şeklinde düzenlenmişti. Bir bakıma materyal diğer gramer kitaplarında olduğu gibi dört değil iki bölüme ayrılmıştı. Genelde görüldüğü gibi ortografi önce geliyordu, sonra etimoloji ve sentaks birleştirilmiş şekilde ele alınıyordu. Şiir yazma kurallarından ise bahsedilmiyordu. Etimoloji başlığı altında da kelime türleri olan isim, fiil, artikel, sıfat, partisip, zarf, zamir, edat, bağlaç işleniyordu.

Aynı dönemde daha az popüler olan gramer kitaplarında da yukarıdaki bahislere ek olarak soru cevap tarzında anlatılan dersler, noktalama işaretleri, dil teorisi, gramer kuralları hakkında mantıksal çıkarımlar üzerinde durulur.

Samuel S. Greene'in 1846'da yazdığı **A Treatise of the Structure of the English Language** adlı kitabı, İngilizce gramer öğretimine yeni bir yaklaşım getirir. Murray ve Brown'ın ezbere önem vermesine karşın analize önem verir ve kitabın organizasyonu geleneksel biçimden radikal bir biçimde ayrılır. Birinci kısım kelime ve kelime türlerini inceler; ikinci kısım tamlamaları, ibareleri konu edinir; geri kalan

bölümler ise cümle yapılarını(basit, birleşik, karmaşık) ele alır. Ek kısmında ortografi, etimoloji, sentaks, şiir yazma kuralları ve noktalama işaretlerinden kısaca bahsedilir.

W.H.Wells ise 1846'da yayımladığı **A Grammar of the English Language** adlı kitabında genelde gramerin, sadece bir tahlil sanatıymış gibi öğretildiğini, halbuki kendi kitabının konuşma ve yazma sanatını öğretmeye yönelik olduğunu ileri sürer.

Görülüyor ki gramerde kitapların sonundaki kısa bahisler hariç ortografi, etimoloji, sentaks ve şiir yazma kurallarından artık bahsedilmemeye başlanır. Gramere tahlil ve yazı alıştırmaları açısından önem verilir.

Simon Kerl'in **A Shorter Course in English Grammar** (1870)adlı kitabında kelime ve cümle bilgisi işlenir. 19. yy.ın ikinci yarısında gramer kitapları en çok okunan yazar, William Swinton idi. Onun ilk gramer kitabı olan **A Progressive Grammar**'ı 1872'de yayınlandı. Bu kitap da geleneksel şekilde olmamakla beraber dört bölüme ayrılmıştı: Etimoloji, Sentaks, Analiz ve yapı, İngilizce kompozisyon. 1877de bu kitabın yerini almak üzere yazdığı **A Grammar** ise üç bölüme ayrılmıştı: Etimoloji, sentaks ve analiz. Bu kitap, biri 256 sayfalık sadece bir gramer kitabı, diğeri ise 113 sayfalık **A Manual of English Composition**'la birlikte olmak üzere iki bölümü içeriyordu. Bu kitapların en önemli katkılarından biri teknik bir gramer anlayışından ziyade kompozisyona ağırlık vermeleriydi.

Bu dönemin son popüler kitapları Alonzo Reed ve Brainerd Kellogg'a aittir. Ortak çalışmaları olan **Work on English Grammar and Composition** 1877de yayınlandı ve Swinton'ın kitabı gibi teknik gramerden ziyade dil ve kompozisyon üzerinde duruyordu. Onların yaklaşımı dilin teknik analizinden önce dilin fonksiyonu ile meşgul olmaktı. Bu kitap dört bölüme ayrılmıştı: Cümle ve kelime türleri, alt bölümleriyle kelime türleri, kelime türlerinin uğradığı değişiklikler, kompozisyon.

Bu dönemin bir kadın yazarı olan Mary F. Hyde'dan da bahsetmek gerekir. 1893'de yazdığı **Advanced Lessons in English** adlı kitabı dört bölümden oluşuyordu: Kelime türleri, kelime sınıfları ve kelimelerin biçimleri, kelimelerin birbiri ile ilişkisi ve sentaks, cümlelerin yapısı ve analizi.

Netice olarak gramer kitaplarının anlatımı zaman içinde farklılık gösterir. Erken dönem gramer kitaplarının çoğunluğu tümdengelim yaklaşımını kullanırlar. Yani önce tanımlar ve kurallar ezberlemek için verilir; daha sonra bunların uygulandığı alıştırmalar yapılır.

1820'lerden başlayarak yazarlar tümevarım ya da farklı birtakım yaklaşımlar kullanma yoluna gittiler. Artık kitap hemen alıştırmalar ile başlıyor, tahlil ve tahrire önem vererek gramerle ilgili sorular soruyordu; gramer tanım ve kurallarına fazla yer verilmiyordu. Sınıfta yapılan alıştırmalarla, verilen ödevlerle gramer öğretimi yapılıyordu. 1821'de Ingersoll'un **Conversations on English Grammar**'ı yayınlandı. Bunu 1830'da daha popüler bir kitap olan Smith'in **Intellectual and Practical Grammar in a Series of Inductive Questions**'ı izledi. Bu ve Smith'in diğer kitapları gramer öğretiminde kayda değer bir etki yaptılar.[18]

Bu yüzyılda **Fransa**'da kilise otoritesini kaybeder ve eğitim politikasına milliyetçilik hâkim olmaya başlar. Artık dinî eğitimden ziyade lâik eğitim söz konusudur. Eğitimde amaç, Fransız aristokrasisi eğitilerek Fransız milliyetçiliğine bağlı yurttaşlar yetiştirmektir.[19] 1802'de lise ve kolej olarak iki tip ortaöğretim kurumu vardır. Genelde şehirlerde bulunan liseler, devlet tarafından desteklenmekle beraber ücretli olup aristokratlara yöneliktir. Kolejler ise küçük yerleşimlerde bulunup mahallî birimler tarafından desteklenmektedir. 1870 tarihinde Almanya ile yapılan savaşın yenilgisi sonucunda eğitimde köklü düzenlemeler yapılır. 1871'de ilköğretim, 6-13 yaş için ücretsiz ve zorunlu hâle getirilir. Okullardaki dinî eğitim sınırlandırılır. Aynı dönemde kızlar için de ücretsiz ve mecburî olarak lise ve kolejler açılır. 19.yüzyılın sonlarında artık Fransa'da ilköğretim aşağı tabakaya, ortaöğretim ise yüksek tabakaya mahsus olmaktan çıkar. 20.yüzyıla girildiğinde ise halkın ileri eğitimi için teknik ve ticaret okulları açılır. 1905'te ise ilkokullar tamamen lâikleştirilir.[20]

Önceleri liselerde retorik, Lâtince ve Yunanca önemli iken milliyetçiliğin etkisi ile Fransız dili tarihine, diğer batı dilleri ile yapılan mukayeseli çalışmalara,

---

[18] John A. Nietz, **a.e.**, s.106-139
[19] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **a.e.**, s. 510-511
[20] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **a.e.**, s.355-358

Hint-Avrupa dilleri araştırmalarına ve bunlarla ilgili olarak semantik bahsine ilgi artar.[21]

19.yüzyılda Fransa'daki ilkokul ders programlarının geneline baktığımızda Fransızca gramer ve edebiyatın okutulduğunu görürüz. Gramer bahsinde dikte, redaksiyon, metin şerhi, kelime bilgisi, cümle bilgisi, kelime ve cümle tahlilleri ele alınırken edebiyatta retorik, klâsik eserler(yüksek sesle okunur ve ezberlenir), Lâtince, mantık, kompozisyon, edebî devirler işlenir.

19.yüzyılın sonlarına doğru gramer bahsinde önceki konulara ilâve olarak etimoloji, noktalama işaretleri ve galatlar ele alınır. Kompozisyon daha detaylı bir şekilde işlenerek icad(invention), tertip(disposition), hitabet(élocution) bölümlerine ayrılır. Ayrıca ilm-i beyan denilen ifade türleri yani kelimelerin hakikî, mecazî, vb. mânâları, mısralaştırma, üslup çeşitleri(mektup, tahkiye, tasvir gibi) de gramer bahsinde anlatılır.

Ortaöğretimde retorik, belâgat, üslup, kompozisyon, zihnî melekeler gibi konularla daha detaylı işlenen edebiyatta ise edebiyat tarihi önem kazanır. Fransızcanın eski dialektlerinden başlayarak destan, halk hikâyeleri ve şiirleri, ortaçağ kronikleri, rönesans ve daha sonraki yüzyıllardaki tanınmış yazarlardan(Corneille, Racine, Molière, La Fontaine, Montesquieu, Voltaire, Fénelon, vb.)seçme parçalar, tiyatro eserleri ele alınır. Ayrıca edebî eserler nazım ve nesir diye ayrılarak klâsik ve çağdaş yazarlardan örnekler verilir. Yabancı yazarların(W.Scott, G.Eliot, Swift, C.Dickens,vb.) eserlerinden de bahsedilir. Bu çerçevede politik hitabet, tarih, lirik şiir, roman, tiyatro, eleştri, hatırat, seyahatnâme, biyografi, keşif ve buluşlarla ilgili hikâyeler gibi edebî türlerin gelişimi gözlemlenir.[22]

Edebiyat tarihi, 1880'lerden sonra felsefî bir boyut kazanır. Gustave Lanson, edebiyat tarihini, retoriğe ve güzel san'atların bir dalı şeklinde kabul edilen edebiyata

---

[21] **The New Oxford Companion to Literature in French**, ed. Peter France, Clarendon Press, Oxford, 1995, s.271-273

[22] André Chervel, **L'enseignement du Français à l'école Primaire I 1791-1880**, s.138-322, **II 1880-1919**, 1995, s.53-313

altenatif olarak geliştirir. Edebiyat tarihi dersi, 1880'de lise, 1902'de de üniversite ders programlarına konur.

Retorik, seçkin hatipler yetiştirmek için öğretilirken edebiyat tarihinin modern demokrasinin bütün vatandaşlarını için eğitmek için öğretildiği belirtilir. Edebiyat tarihi, 1890'lar ve sonrasında edebiyatın nasıl öğretileceğini, çalışılacağını gösteren akademik bir disiplin olarak kabul edilir ve 19.yüzyılın pozitivist düşünce akımının etkisi ile sosyolojiye, psikolojiye ve eleştriye önem verir. Aynı zamanda tarihle ilgili olduğu için de modern edebiyata klâsik filolijiyi yani eski dil çalışmalarını dâhil eder. Edebiyat tarihi önce belgeleri toplar, sınıflandırır, tasnif eder; basılı olmayan belgeleri basıma hazırlar. Daha sonra biyografileri, bibliyografyaları derler; edebî eserlerin özelliklerini, orijinalliklerini tespit ederek ait oldukları edebî akımlara göre değerlendirir.

Lanson, edebî eserin değerlendirilmesinde sadece metinlere bağlı kalmayı uygun görmez. Yazarın hayatının, toplumun edebî hayatının, kültür tarihinin, okuyucuların tepkilerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgular. Lanson'a göre edebiyat tarihi hem toplumun kendi siyasî, sosyal ve kültürel hayatı hem de yabancı ülkelerin kültürleri ve edebiyatları ile ilgili olmalıdır. Ayrıca Fransa'da mukayeseli edebiyatın, edebiyat tarihinin bir yan ürünü olarak geliştiği de belirtilir.

Burada Lanson'un edebiyat tarihi fikirlerinin, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Şahabettin Süleyman, Ali Ekrem, Faik Reşad gibi Türk edebiyatı tarihi yazarları tarafından da benimsendiğini belirtmekte fayda vardır.[23]

Almanya'da 19. yüzyılın başında eğitimin demokratik olması ve her çocuğun kapasitesi elverdiğince eğitim görmesi gerektiği belirtilir. 1830'da ilköğretim halkın yüzde doksanına hitap eder ve ücretsizdir. İlköğretimin amacı, halkı düşük seviyedeki işlere hazırlamaktır. Ortaöğretim ise yüzde onluk yüksek sınıfa hitap eder. Onları toplumdaki üst mevkiler için hazırlar. Eğitim otoriteye yardımcı, devletin ideolojisini öğreten, ulustaki bütün unsurları birleştiren bir vasıta olarak görülür. Almanya'nın, sanayi toplumu olması da meslek okullarının gelişimini hızlandırır. Almanya'nın ortaöğretim sisteminin, bütün batı dünyası için model

[23] Peter France, **a.e.**, s.467-468

olduğu belirtilir. Sınıf sisteminin geliştirilip her seviyeye göre okul açıldığı ifade edilir. Lise dengi olan Gymnasium ile Realgymnasium ve Oberrealschule açılır. Gymnasium'da Lâtince ve Yunanca çalışıldığı gibi üniversiteye de hazırlık yapılır. Realgymnasium'da hem klâsik eserler hem de fen dersleri görülür. Oberrealschule'da ise meslekî eğitim ağırlıktadır. Alman düşüncesine göre üniversitenin, öğretim ve araştırma özgürlüğü demek olduğu belirtilir. Almanlar ilk modern anlamdaki üniversitelerini 17.yüzyılda kurar. Burada araştırma özgürlüğünün, bir din olarak kabul edildiği söylenir. Bilgi ve buluşlar önem kazanır. Alman ortaöğretiminin, öğrencileri kolej seviyesinde çalışmaya ve araştırma yapmaya teşvik ettiği açıklanır. Üniversitede asıl amaç, bilginin en üst seviyelerinde özgür ve üretken olarak hareket etmeyi öğretmektir. Alman hocaların sahalarının uzmanları olmakla birlikte yenilik yapma kabiliyetlerine de sahip oldukları belirtilir.[24]

İngiltere; İngiliz geleneği, eğitimi devletin sorumluluğundan çok ailenin sorumluluğunda görür. 19. yüzyıl sonlarına doğru devletin desteklediği ilköğretim zorunlu olur. İlköğretim halka mahsus iken ortaöğretim aristokratlara mahsustur. Modern dillere, fen ve sosyal bilimlere daha fazla yer verilmesi ön görülür. Millî bir eğitim politikası yoktur. Özel ve dini kuruluşlara izin verilerek esneklik gözetilir. Amerikan eğitim sistemi ile benzerlik gösterir.

19.yüzyılda İngilizce öğretimi kendi başına üniversitede çalışılan bir konuydu ve yavaş olmakla beraber sürekli bir gelişme gösteriyordu. Londra Üniversitesi'nde 1839'da bir imtihan için ilk defa resmî olarak zorunlu hâle getirilen İngilizce kompozisyon, bu dönemde İngilizce'nin edebiyattan ziyade dille özdeş görüldüğüne işaret eder. İngiliz edebiyatının, Londra Üniversitesi'nde üniversite eğitiminin bir parçası olarak kabul edilmesi ancak 1859'da olur ve F.D. Maurice ve Henry Morley gibi kişilerin, edebiyat çalışmalarını desteklemelerine rağmen Londra'da İngilizce, sadece linguistik yönüyle çalışılır.[25]

Manchester (1850), Leeds (1874), Birmingham (1880), Liverpool (1881) ve Nottingham gibi yeni kurulan taşra üniversitelerinde de İngiliz edebiyatı öğretilir;

---

[24] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **a.e.**, s.515-516

fakat edebyatın, tarih ile arka plânında klâsik eserlerin bulunduğu gramer ve retorik arasında bir yerde bulunduğu söylenir.

1900'de İngiliz edebiyatı dersleri, öğretmen yetiştiren yüksek okullarda da pek tatmin edici değildir. Tahlil ve şiirde özellikle Shakespeare'in kullandığı ibarelerin analizi yaygın olmakla beraber öğrencilerin yazdıklarının genel kalitesi oldukça zayıftır. Edebî zevk ve kültürden uzaktırlar.

Ortaokul düzeyinde de İngilizce'nin pozisyonu sağlam değildir. Öyle ki 1904'te Eğitim Komisyonu bütün devlet ortaokullarında İngiliz dil ve edebiyatı dersleri okutulması için bir düzenleme yapmak durumunda kalır.

İlkokul seviyesinde İngilizce öğretimi için Eğitim Komisyonunun 1900'deki İngilizce müfredatına bakmak yeterlidir. Burada dikkati çeken husus, İngilizce'nin bölümlere(Okuma:Okuma parçaları, tarih; Yazma: Kopya etme, nazım ve nesri dikte etmek, kısa hikâye, mektup veya kompozisyon yazmak, imlâ, el yazısı; İngilizce: Kelime türlerini göstererek basit cümleler kurmak, ayrıca kelime ve cümle tahlili yapmak, birbirinden türemiş isim, sıfat ve fiilleri ele almak, kelimelerdeki lâtince ekleri göstermek) ayrılması ve terim olarak "İngilizce"nin sadece gramer çalışmaları için kullanılmasıdır.

20. yy.ın başında İngilizce öğretimine genel olarak bakıldığında dil öğretimi ile ilgili bazı problemlerle karşılaşılır. Bu problemlerin çözülerek İngilizce'nin eğitim ve öğretimine yeni bir yön verilmesi söz konusu edilir. İngilizce'nin hangi evrelerden geçerek metodlu bir dil ve edebiyat öğretimini oluşturduğunu anlamak için bu problemlerden bahsetmekte fayda vardır.

Bu problemlerden birincisi, ki 1930'lara kadar devam etmiştir, "klâsiklik yanılgısı" olarak adlandırılır. Bu yanılgı, İngilizce'yi Lâtince ve Yunanca klâsik eserlerinin perspektifiyle incelemekten kaynaklanır. İngilizce'nin klâsikler gibi çalışılmasının sonucu olarak edebî çalışmalar istiare avcılığı, gramer içinde boğulma, eski ibareleri tespit edip aynen kullanma şeklini alır. İngilizce metinlerin değişik baskılarına klâsik metinlerin biçimi verilir, bol miktarda bilgiçlik taslayan ve konuyla

---

[25] S.E. Frost, Jr. Kenneth P. Bailey, **a.e.**, s.355-365, 506-507

alâkasız notlar, metinlere eşlik eder. Klâsik kompozisyonların tekrarı ve İngilizce'ye uygulamasında yarattığı karışıklık, öğrenmeyi güçleştirir.

Daha 1891'e kadar erken bir tarihte H. Courthope Bowen **English Literature Teaching in Schools** adlı kitabında yeni yeni ortaya çıkan edebiyat çalışmalarında "Lâtince ve Yunanca çalışmalarında kullanılan metodun İngilizce öğretimine taşınmasından" muzdarip olduğunu söyler. Aynı yıl John Churton Collins, **The Study of English Literature** adlı kitabında şöyle yazar: "İngiliz edebiyatı öğretimi bir disiplin olarak tanındığından beri bir sanat ve dehanın ifadesi olarak değil, sadece kelimelerin incelenmesi için yeni bir malzeme, filoloji için hammadde olarak görülmüştür. Şaheserleri gramer, sentaks ve etimoloji alıştırmaları haline getirilmiştir."

Journal of Education Dergisinde 1907'de yayınlanan bir makalede *Samson Agonistes*'in okullar için yayınlanmış bir baskısı şöyle tasvir edilir: Toplam 258 sayfanın, 53 sayfası metin, 22 sayfası Milton'ın hayatı, 68 sayfası Yunan tragedyası, 115 sayfası imlemeler (allusion), filoloji ve gramer.

1915'den sonra klâsik biçimde basılmış İngilizce metinlerde azalma başladı ve "sade metin" baskıları yaygınlaştı.

Bu "klâsiklik yanılgısı", hepsinden fazla gramer öğretimine etki etmiştir. 19. yy. gramerlerinde İngilizce dili sadece zorla Latince formlarına sokulup aynı zamanda çocuklara okuma ve yazmaya başlamadan önce gramer kuralları ezberletilmesi gerektiği öngörülmüştür.

İngiliz okullarının gramere yaklaşımının, temelde İngilizce ile hiçbir ilişkisi olmayan konularla belirlendiği söylenir. Klâsik mirasa sahip olmayan Amerika'da ise biraz farklı bir yol izlendiği, Lâtince formlara bu kadar bağımlı kalmayarak daha serbest dil çalışmaları yapıldığı belirtilir.

Özellikle üniversitelerde daha belirgin olan ikinci problem "Eski İngilizce yanılgısı" idi. Üniversitelerin ilk sınıflarındaki İngilizce derslerinde Eski ve Orta dönem İngilizce'sine, çoğu zaman edebiyatın aleyhine olmak üzere, fazla önem veriliyordu. Eski veya unutulmuş ibareler ve kelimeler kullanılarak dil-edebiyat öğretimi anlaşılmaz ve sıkıcı hâle geliyordu. 19. yy. filoloji çalışmalarında (özellikle

Almanya'da) Hint-Avrupa dil sisteminin formüle edilmesiyle kayda değer gelişmelere şahit olundu. İngiltere akademik dünyası da linguistik çalışmalarda sadece araştırmada değil üniversite öğretiminde de standartı korumak endişesindeydi ve bu, hazırlık mahiyetinde bir Eski İngilizce kısmı kurulması fikrine yol açtı. 1910'larda Eski İngilizce'ye haddinden fazla önem verildiyse de 1920'lerin ortasında Eski İngilizce bazı okullarda bırakılmaya başlandı.

Diğer bir problem de"kompozisyonda taklit yanılgısı" idi. Meselâ James Welton'ın 1906 tarihli, çok kullanılmış olan **Principles and Methods of Teaching** adlı kitabında uygun kitaplardan çeşitli parçaları aynen kopya edilmesinin kompozisyonda doğrudan bir eğitim sağladığı için öğrenciler için çok faydalı olduğu iddia edilir. Genelde ilk ve ortaöğretimde çocuğa yazma dersleri derste işlenen parçayı taklit, kopya etmeleri veya yazılanı tekrar yazma(reproduction) şeklinde öğretiliyordu ki bu metoda göre çocuklara kısa bir hikâye veya nesir okunuyor ve hemen sonra hatırlayabildiklerini yazmaları isteniyordu. Hafıza alıştırmaları olarak kabul edilen bu metodlar, 1930'lara kadar standart İngilizce öğretiminin bir parçası olarak kaldı. Bu çalışmaların, çoçuğu konu üzerinde düşünmemeye, yorum yapmamaya sevkettiği ayrıca kendi üslubunun, hayal dünyasının gelişmesine yardımcı olmadığı daha sonra anlaşıldı.

Çocukların, küçük yetişkinler olarak kabul edilip ahlâken de sağlam bir temele sahip olmaları gerektiği savunulur ki bu da "ahlâkî yanılgı"yı doğurur. Edebiyatın, ahlâkî dersleri iletmek için bir araç olarak kullanılması doğru bulunmaz. Çocuğa hata yapma hakkı tanınmalıdır. Çocuk, uygulamaya teşvik edilerek hata yapa yapa tecrübe kazanacak ve doğruyu bulacaktır.

1900-1910 dönemi eğitiminin sihirli kelimelerinden birinin, "ilişkilendirme" (correlation) olduğu belirtilir. Genelde konuları birbirleri ile ilişkilendirmek çokça görülen bir özelliktir ki diğer bir probleme işaret eder. İngilizce eğer ahlâkî endişelerle ilişkilendirilmemişse tarih veya coğrafya konuları ile fazlasıyla ilişkilendiriliyordu. Bu da zaman zaman edebî değerin kaybolmasına sebep oluyordu. Edebiyat özellikle tarihin etkisine çok açıktı ve her ikisi de 1920'lere kadar birbirinden tam olarak ayrılmadı.

Gramer konusunda da özellikle içerik problemi dikkat çekici hâle gelir. İlk başta gramer, 19. yüzyıldaki okuma yazma bilmeme problemine karşı teşvik edilmiştir; çünkü sadece böyle bir bilgiye sahip olunduğu zaman öğrencinin iyi bir şekilde okuyup yazabileceğine inanılırdı. Bu inanış 20. yy.ın başlarına kadar devam etti. İngilizce'nin akademik olması gerektiği bu anlayışın bir sonucu idi.

Zaman içinde gramer, dilin kullanımını geliştirme ve mükemmel bir zihinsel eğitim aracı olarak görülür. Sağlam, ihtimamlı bir mantığın bütün zihinsel yetenekleri, berrak ve analitik düşünceyi geliştireceği düşünülür. Böylece dil ve edebiyat öğretimi ile ilgili yeni metodlar geliştirilir.

Meselâ F.J. Rahtz'ın 1908 yılında yayınlanan **Junior English** adlı kitabında tablo analizleri ve Shakespeare tahlilleri üzerinde durularak kelimeler, tamlamalar, basit cümleler, birleşik ve karmaşık cümleler, paragraflar hakkındaki yüzlerce alıştırmadan sonra kompozisyon konusuna gelinir. Kompozisyon tamamen gramer çalışmasına dahil edilir. Böylece "kompozisyon çalışması" için kitabın 150-200 sayfası kelime türleri, fiil çekimleri, tahlil, etimolojiye ayrılır. Daha sonra cümle ve paragraf inşası çalışmaları, uygun kompozisyon konuları verilmesiyle son bulur. Öğrenciye kompozisyon yazmayı öğretmekten çok gramer kurallarını öğretir.

1911 yılında gramer eğitimindeki karmaşaya son vermek, İngilizce, Lâtince ve yabancı dil gramerlerine ortak bir yaklaşım getirmek amacıyla kurulan Gramer Terimleri Birleşik Komitesi'nin nihai raporu çıkar ki bu, gramer araştırmalarının, artık sadece kuralları, tanımları ezberlemekten ziyade tahlil ve tefsire önem vererek edebiyatı da içeren, tatbikata dayalı, diğer dillerle de mukayeseli çalışmalar yapan bir bilim dalı olacağının habercisidir.

1900-1920 döneminin İngilizce öğretimi hakkında yazan ve yeni bir metod öneren önemli yazarlarından biri H. Caldwell Cook'dur. Cook'a göre İngilizce grameri için gösterilen aşırı rağbetin sebeplerinden biri de eski alışkanlıklara sahip olan öğretmenlerin İngilizce'yi bir yabancı dil olarak görmeleridir. İngilizce'yi bir yabancı dil gibi sadece dilbilgisi kurallarına ağırlık vererek öğrettiklerini belirtir. 1912 ve 1917 tarihlerinde yazdığı **Perse Playbook** adlı kitaplarında öğrenciler tarafından yazılmış oyunlar, hikâyeler, skeçler ve şiirlere yer verir. Cook, dilin

gramer kuralları ile değil, kullanılarak öğrenildiğini ileri sürer. Çocuk serbest bırakılarak kendi tecrübesini kazanmalıdır. Böylece eseri orijinal ve buna bağlı olarak da güzel kabul edilir. Kompozisyonun öğrenilen bir ders olmadığını, pratik yapılan bir san'at olduğunu vurgular. Çocuğa kendine ait bir hayal dünyası yaratması için imkân tanınmalıdır. Öğretmen dersi çocuğun ilgisi çekecek hâle getirmelidir. Meselâ 1920'lerden sonra kompozisyon çalışmalarında görülen ada motifinin, çocuğun hayal dünyasını cezbettiğini ve bununla ilgili yazıların başarılı olduğunu söyler. Ayrıca oyun oynayarak öğrenme metodunun da en ideal eğitim metodu olduğunu ifade eder. Zira çocuklar oyun oynarken kendi hikâyelerini, dramalarını, şiirlerini üretirler.

Aynı dönemin araştırmacılarından biri olan E. A. Greening Lamborn ise **The Rudiments of Criticism**(1916) adlı eserinde ilkokul çocuklarına şiir yazdırılırken serbest bırakılmaları, yazılanların orijinal olması için içlerinden nasıl geliyorsa öyle yazmaları gerektiğini belirtir.

Diğer bir araştırmacı Robert Finch de **How to Teach English Composition**(1919) adlı kitabında kompozisyonun çocukların ilgisi çeken konulardan seçilmesini önerir. Öğrencinin kendi tecrübelerine dayanarak yazdığı orijinal eser önemlidir. Kompozisyon her türlü yazı şeklini ve üslubu içermelidir. Nesnelerin tasviri, tarifi, hayvan hikâyeleri, kısa hikâyeler, makaleler, röportajlar, oyunlar, mektuplar, vb. gibi. Kompozisyon yazdırıldıktan sonra gramer incelemesi ve tashih yapılmalıdır. Zira yazmaya hazırlık olsun diye yapılan gramer çalışmalarının, yazmayı geciktirdiğini söyler. Öğrenciler, gramerde kelime ve cümle bilgisi ile kelime ve cümle tahlillerini de bilmelidir. Bu kitapta da çocukların şiir yazması teşvik edilir.

Kompozisyon artık gramer bilgisi(imlâ, noktalama işaretleri, kelime ve cümle bilgisi, paragraf yapma,vb.) ve dil hünerlerinin denendiği bir alan olmaktan çıkar; öğrencilerin kendilerini ifade edebildikleri, üslubun ön plâna çıktığı bir saha olur. Ayrıca çocuklar için de şiir antolojileri yayımlanır.

1921'de İngiltere'deki ilkokul ders programlarında Lâtince kaldırılır; yazılı ve sözlü kompozisyon, verilen metni dikte ve kopya etmek, gramer, okuma, ezber,

edebiyat, imlâ, el yazısı görülür. Ortaöğretimde ise İngiliz dili(tarihsel açıdan) ve edebiyatına(şiir bilgisi) önem verilir. Üniversitelerde artık İngiliz dili ve edebiyatı diğer sosyal bilimlere eş tutulur. Uygarlık tarihi esas alınarak filolojiye tâbi olunur.

Netice olarak 19. yüzyıldaki İngilizce dil-edebiyat eğitim ve öğretimi ile Türk dili-edebiyatı eğitim ve öğretimi karşılaştırıldığında öncelikle modern mânâdaki okullaşma, ders kitapları ve ders programlarını göz önünde bulundurmak lâzımdır. Batıdaki sistemli okullaşma tarihinin bizden eski olması sonucu, ders kitaplarının ve programlarının gelişiminde daha fazla mesafenin kat edilmiş olması normaldir. Buna bağlı olarak batının, eğitim konusunu, metodlu bir disiplin hâline getirerek dil ve edebiyat çalışmalarını da bu çerçevede ilerletmesi söz konusudur.

Gerek batı gerek Türk dili ve edebiyatı çalışmalarının başlangıç noktası klâsik dillerdir. Batıda Lâtince ve Yunanca esas alınırken bizde Arapça ve Farsça temel alınmıştır. Her iki kültürde de bu klâsik dillerin öğretimine önem verilmesindeki amaç aynıdır. Edebî zevki ve zihnî melekeleri geliştirmek ve toplumu bilgilendirmektir. Bu değerlendirmeleri yaparken dönemin temâyüllerini göz önünde bulundurarak klâsik dillerin dil ve edebiyatlarını bilmenin bir ayrıcalık olarak kabul edildiğini unutmamak lâzımdır. Retorik ve belâgata verilen önem klâsik dillerin prestijinden kaynaklanmaktadır.

Yalnız burada şunu belirtmeliyiz ki batıdaki retorik ile bizdeki retorik farklı şekilde gelişmiştir. Batıdaki retorik özellikle hitabeti yani güzel konuşmayı öğreten bir araç durumunda iken bizde kitabeti yani güzel ve doğru yazmayı öğretmekte kullanılır. Retoriğin hitabet yönünden çok kitabet yönü ele alınır. Bunun devrin politik yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Batıdaki milliyetçilik akımının etkisi ile oluşan konuşma özgürlüğü hitabetin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Hitabetin bir parçası olarak görülen okuma dersleri doğru ve güzel konuşma öğretimi için kullanılır. Başlangıçta dinî ve ahlâkî okuma parçaları ağırlıkta iken zamanla genel kültür, dünya tarihi, tabiat, psikoloji, folklor vb. gibi konulara yer verilir. Okuma kitaplarındaki nesir parçalarının nazma göre daha fazla olduğu da tespit edilir.

Bizdeki kitabet sahasında ise dilin kurallarına, ifade edeceği duruma uygun, güzel ve etkili bir şekilde yazılması fikri gelişir. Yani kitabet daha kapsamlı

düşünülerek belâgat ele alınır. Belâgat bahsinde dilbilgisi kurallarının uygulanmasının yanında kelime ve cümle türlerinin çeşitli mânâlara gelecek şekilde kullanılması, ayrıca hâle göre çeşitli ifade türleri ve dil san'atları da işlenir. İnceleyebildiğimiz batılı ders kitaplarında ise belâgat konularından genelde ifade türlerine(ilm-i beyan) yer verildiği görülür. Batı edebiyatında hitabet ile birlikte kompozisyonu da içeren retorik bahsine gramerden daha çok yer verilmekle beraber zamanla retoriğe olan ilgi azalmıştır. Bizde ise batı edebiyatının etkisi ile klâsik belâgat anlayışından yeni edebiyat anlayışına geçilir.

Üzerinde durduğumuz İngilizce dil öğretiminde ilk gramerlerin ortografi(harf, hece), etimoloji, sentaks(cümle bilgisi ve tahlili), ve şiir yazma kurallarını(şiirde vurgu, tonlama, telâffuz, nazım hâline getirme, vezin) içerdikleri görülür. Daha sonra zaman içinde ortografi ve şiir yazma kuralları kaldırılarak sadece etimoloji ve sentaks üzerinde durulur. Etimoloji başlığı altında da kelime türleri ve tahlilleri de incelenir.

Geleneksel gramer öğretiminde önce kurallar öğretilir, tanımlar verilir, daha sonra alıştırmalar yapılır. Fakat zaman içinde gramerin öncelikle konuşma ve yazma san'atını geliştirmeyi hedeflediği görülür. Kelime ve cümle bilgisi, tahlilleri, yazı alıştırmaları, üslup, semantik önem kazanır. İmlâda da birlik sağlanır.

Yeni gramer anlayışında gramer kompozisyon ile birlikte öğretilir. Kompozisyon çalışmalarında önce kelime ve cümle tahlilleri, noktalama işaretleri ele alınır. Bunu takiben belli bir plân dahilinde üsluba dikkat ederek yazı yazmak önem kazanır. Tasvir, tahkiye, tarif, tartışma, diyalog, mektup gibi üslup çeşitleri sergilenir. Öğrencinin, kompozisyon öğretiminde taklit ve ezberden uzak tutularak serbest bırakılıp istediği gibi yazması gerektiği vurgulanır. Gramer ve edebiyat açısından tashih daha sonra yapılmalıdır. 20. yüzyılda kompozisyon öğretimi geliştirilerek haber yazımı, yaratıcı yazma, drama yazımı gibi konular çerçevesinde işlenir.

Gramerin kural ezberlemekten ziyade sözlü ve yazılı alıştırmalar yaparak öğrenileceği görüşü ağırlık kazanır. Dil teorileri geliştirilir; mukayeseli dil çalışmaları ve dil tarihi araştırmaları yapılır. Ayrıca gramer öğretiminde zihnî disiplin doktrini ortaya çıkar ki gramerin zihni geliştirerek öğrenciyi güzel ve doğru

düşünmeye sevkedeceğini savunur. Aynı dönemdeki Türk dili öğretiminde ise ezber metodu hâkim metod olarak kalmış, Türkçe'nin Arapça dilbilgisi çerçevesinde incelenmesi devam etmiştir. Kelime ve cümle bilgisi, tahlilleri ağırlıkla incelenmiş, etimolojiye, fonolojiye, noktalama işaretlerine çok az yer verilmiştir. Türk dilinin etimolojisinde sadece türemiş kelimeler incelenir. Fonoloji ise Osmanlı Türkçesi'ndeki harfleri anlatmaktan ibarettir. Türk dili tarihine ancak 20.yüzyılın başlarında yer verilmeye başlanır.

Batıdaki edebiyat öğretiminde daha önceden belirttiğimiz gibi klâsiklerin okunması esastır. En iyi yazarların eserlerinden seçmeler yapılır. Edebî eserler tenkid edilerek öğrencinin düşünme ve yorum kabiliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenir. Aynı zamanda edebî eserlerin değerlendirilmesinde üslup, psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe, bibliyografi, bibliyografya, vb. gibi hususlar da önem kazanır. Tiyatro, roman, hatırat, seyahatnâme, makale gibi yeni edebî türler gelişir. Filoloji edebiyata dahil edilerek diğer ülke dil ve edebiyatları ile ilgili araştırmalar yapılır.

Tanzimattan Cumhuriyete kadar olan dönemde Türk edebiyatı öğretiminde batının tesiri oldukça belirgindir ki bunun arka plânını oluşturan düşünce akımları öncelikle söz konusu edilmelidir. Pozitivizm, tekâmülcülük, milliyetçilik gibi düşünce akımları, Osmanlı eğitimcilerini de etkiler. Böylece Türk edebiyatı ders kitaplarının metodunda batı eğitiminin izleri görülmeye başlanır. Seri halinde seviyeye göre kitap yayımlanması, konuların soru cevap şeklinde anlatılması, anlatımda resimlere, tablolara yer verilmesi, konuların tabiata ve hakikata uygun şekilde seçilmesi, yeni nazım şekilleri ve edebî türleri kullanmak, psikoloji, sosyoloji, felsefe ve edebiyat tarihinin önem kazanması, bilgiyi en kıymetli değer kabul edip hep bir şeyler hakkında malumat verme endişesi gibi özelliklere edebiyat ders kitaplarında artık rastlanmaktadır.

Buradan vardığımız sonuç şudur ki dil öğretimine nazaran edebiyat öğretimindeki yenilik arayışları daha fazladır. Bununla birlikte dil öğretiminde olmadığı gibi edebiyat öğretiminde de batılı anlayışta bir metodun geliştirilmiş olduğunu söylemek zordur.

SONUÇ

Tezimizde Türk dili ve edebiyatının eğitim-öğretiminin Tanzimattan Cumhuriyete zaman içinde nasıl bir gelişme gösterdiğini araştırdık. Çalışmamızın kaynağını oluşturan ders programlarını, dil ve edebiyat ders kitaplarının bibliyografyalarını tespit edip içeriklerini inceleyerek dönemin Türk dili ve edebiyatı eğitim-öğretimi programını belirledik.

Tezimizin birinci bölümünde Tanzimat dönemindeki okul ve okullaşma hakkında bilgi verildi. Tanzimat öncesindeki eğitim kurumlarından başlayarak Tanzimat dönemindeki günümüzün anlayışına yakın okullaşma ele alındı. Tanzimat devrinin modernleşme çabaları arasında önemli bir yer tutan eğitim hayatımızdaki değişiklikler incelendi. İlk, orta ve yüksek öğretimdeki mevcut okullar ile yeni açılan okulların ne zaman ve nerede açıldıkları, kuruluş sebepleri anlatıldı. Daha sonra bu okulların, Cumhuriyete kadar ne gibi değişiklikler geçirdiğinden bahsedildi.

Tezimizin ikinci bölümünde okullardaki programlaşma ve ders programlarından bahsedildi. Tanzimat öncesindeki eğitim kurumlarındaki dersler ve ders programları anlatıldı. Tanzimat döneminde yeni ve sistemli okulların açılmasıyla sınıflara göre ders programlarının yapılmasına ve okutulan derslere yer verildi. Bu çerçevede tedrisatla ilgili yeni düşüncelere, kızların resmî eğitimine, teknik ve fen konularına, batı eğitim sistemine değinildi. Bu gibi hususlar yenileşen ve çağa ayak uydurmaya çalışan eğitim sisteminin önemli işaretleri olarak değerlendirildi. Bu bölümün sonunda ilk, orta ve yüksek öğretim okullarının ders programları kronolojik sırada tablolar halinde verildi.

Türk Dili ve Edebiyatı eğitim-öğretiminin nasıl yapıldığını gösteren ders programlarının veya metod kitaplarının olmaması bizi, bu derslerin programını belirleyebilmek için dil ve edebiyat ders kitapları üzerinde çalışmaya sevketti.

Tezimizin üçüncü bölümünde dilbilgisi kitaplarını ele alarak içerikleri üzerinde durduk. Günümüz dilbilgisi anlayışına yakın bir şekilde kelime ve cümle

bilgisini inceleyerek isim, sıfat, zamir, fiil, edat ve noktalama işaretleri başlıkları ile sınıflandırdık. İncelediğimiz kitaplarda kelime bilgisinin, cümle bilgisine göre daha fazla yer tuttuğunu gördük. Ayrıca Türkçe kelime bilgisinin, genelde Arapça kelime bilgisinin kuralları, tanımları ve terimleri esas alınarak anlatıldığını tespit ettik. Cümle bilgisinde de her ne kadar Arapça tanım ve terimler kullanılsa da yapı bakımından Türkçe cümle yapısı esas alınmıştır. İlk kitaplarda cümle daha çok ilm-i meânî bahsine göre ele alınırken zamanla cümlenin ögeleri, çeşitleri üzerinde daha detaylı durulmuştur. Dil için oldukça yeni bir konu olarak batıdan alınan noktalama işaretlerinin de genelde tanımları üzerinde durulur; uygulamalarına çok az değinilir. Eserlerin içeriklerine sadık kalmaya çalışarak Türkçe'nin Arapça dilbilgisi formlarına uydurulması sonucu doğan karışıklıkları, hataları göstermeye çalıştık. Bu bölümün sonunda kitaplardaki nazım ve nesir örneklerinin hangi yazarlara ait olduğunu gösteren tablolar yaptık. Nazım örneklerine nesre göre fazla yer verildiğini, kitaplardaki konular klâsik anlayış içinde anlatılsa da verilen örneklerin çoğunun yeni edebiyattan olduğunu belirledik.

Bilimsel bir metod anlayışından uzak, genelde birbirinin tekrarı olan dilbilgisi kitaplarına baktığımızda Türkçe üzerinde hassasiyetle durulmadığını görürüz. Dil olarak Osmanlı Türkçesi düşünüldüğünden Arapça ve Farsça unsurların bulunması tâbi karşılanmıştır. Millî bir dil düşüncesi gelişmediğinden de Türkçe'nin fonetiğine, imlâsına, etimolojisine ve tarihine çok az yer verilmiştir. Ağırlıklı olarak morfoloji ve sentaks açısından incelenmiştir. Fakat yapılan çalışmalarda da linguistik açıdan herhangi bir gelişme kaydedilemediği gibi bilimsel açıdan da bir çok hata yapılmıştır. Özellikle etimoloji bilgisi eksik olduğundan kelimelerin kök, gövde ve ekleri yanlış açıklanmıştır. Ayrıca imlâda birlik sağlanması ise zaman almıştır.

Ders anlatımında genelde izlenen metod, tanımların açıklanması, kuralların belirlenmesi ve bunlarla ilgili örnekler verilmesinden ibarettir. Tümevarım diyebileceğimiz bu metodda alıştırmalara en son yer verilir ki bunun, öğrencinin dil kabiliyetini geliştirmek ve aynı zamanda derse ilgisini çekmek için yetersiz kaldığını tahmin edebiliriz. Kelime ve cümle tahlillerine zamanla önem verilip kitaplara öğrenciler için daha fazla ödev konulmuştur.

II.Meşrutiyetten sonra dil felsefesi ve tarihi üzerinde durularak milliyetçilik ve tekâmülcülük akımlarının etkisiyle Türkçe'nin hangi dil ailesine mensup olduğu, İslâmiyeti kabul edişten yaşanılan devre kadar nasıl bir seyir izlediği araştırılmaya başlanmıştır.

Dildeki çalışmalara, yenileşme ve sadeleşme hareketlerine rağmen Türkçe'nin kendisine ait metodlu bir dilbilgisi programından söz edemeyiz. Cumhuriyete gelindiğinde bile Türkçe için belirlenmiş bir gramer birliğinden, dil felsefesinden, dil tarihinden bahsetmek çok zordur. Bununla beraber günümüzün dilbilgisi kitaplarının da tam bir dil anlayışı içinde oldukları söylenemez.

Tezimizin dördüncü bölümüne başlarken ikinci bölümdeki ders programları değerlendirilir. II. Meşrutiyetle beraber edebiyat öğretiminin millî bir boyut kazanarak ders programlarında "Türkçe" veya "Türk" adının daha çok geçmeye başladığı tespit edilir. Edebiyat ders kitaplarını da önce okutuldukları rüşdiyelere, idadî-sultânîlere ve yüksek okullara göre kronolojik sınıflandırdık. Kitapların içeriklerinden bahsettikten sonra her okul bölümünün sonunda hangi okullarda nasıl bir edebiyat programı izlendiğini tespit etmeye çalıştık. Okullara göre edebiyat dersi müfredatlarının nasıl değiştiğini belirlemek için işlenen konuları belâgat, retorik, estetik, üslup, psikolojik melekeler, edebiyat tarihi başlıkları altında sınıflandırıp tablolar halinde verdik. Ayrıca verilen örnekleri şiir ve nesir diye ayırarak yazarlarına göre alfabetik sıraya dizdik. Okullara göre bu örneklerin değerlendirmesini yaptık. Aynı zamanda rüşdiye, idadî-sultânî ve yüksek okullardaki edebiyat öğretimini genel olarak değerlendirdik.

Buna göre edebiyatın, başlangıçta bir dersten veya bir bilimsel araştırma konusu olmaktan çok güzel san'atların bir kolu olarak görüldüğünü belirlemekteyiz. Bu çerçevede düşünülen edebiyat için de belirli bir metod dahilinde eğitim ve öğretim söz konusu edilmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Yaşanılan kültür muhitinde edebiyatın estetik ve zevk yönü ön plânda tutulmuştur. Batının etkisiyle edebiyatın da bir ilim olduğu kabul edilerek ders kitapları yazılmaya başlanmıştır. İlk edebiyat ders kitaplarında daha çok belâgat ve edebiyat bilgileri işlenir. Arap belâgatı ile klâsik edebiyat esas alınmaktadır. Osmanlı bürokrasisinde kitabetin önemli bir yer

tutması belâgatın gelişmesini sağlamıştır. Dil hünerleri açısından Türkçe'ye göre daha gelişmiş durumda bulunan Arapça ve Farsça da bu gelişmeye katkıda bulunmuştur.

Ders programlarını incelediğimizde edebiyat dersinin zaman içinde bu klâsik anlayıştan sıyrılarak üslûp, tenkid, kompozisyon, edebiyat tarihi gibi yeni anlayışlar içinde değerlendirildiğini görürüz. Klâsik belâgata önce üslup bahsi dahil edilir. Kitabet yani duruma ve makama uygun söz söyleme göz önünde bulundurularak işlenen üslûp bahsi zaman içinde batı edebiyatının da etkisiyle batılı bir yön almıştır. Edebiyat ismini taşıyan ilk kitabın yazarı olan Recâîzâde'nin, Türkçe'ye ve Türk edebiyatına has bir edebiyat nazariyatı anlayışı getirmesiyle bu yön belirlenmiştir. Edebiyata psikolojik melekelerin, gerçeğe uygunluğun, şahsiyetin, vb. dahil edilmesi ile oluşan yeni edebiyat anlayışı ders programlarına da yansır. Genelde yeni edebiyat taraftarı yazarların ders kitapları okutulur. Ayrıca ders kitaplarında verilen örneklerde batı edebiyatının hem klâsik hem de güncel eserlerinin tesirleri görülür. Edebiyat artık bir bilim dalı olarak tarif edilir. Edebiyatın kültürel, ahlâkî ve estetik gayesi tartışılır.

Üslûpta kompozisyon fikri gelişerek "yazmadan önce iyi düşünmek" düsturu temel alınır. İyi düşünmek için de iyi eserler yani büyük üstatların eserlerini okumak lâzımdır. Edebiyatın klâsik eserlerini okumak öğrenciye tavsiye edilir. Zaman içinde batıdan yapılan tercümelerin artması da bu okumayı geliştirir. Edebî türlerde çeşitlilik görülür ve en mühimi nesir gelişir. Bir plân dahilinde yazmanın, şahsî üsluba ve yaşanılan hayatı anlatmaya teşvik etmenin öğrencinin hem yazma kabiliyetini hem de edebiyata ilgisini ilerleteceği düşünülür. Böylece nesrin yenileşmesi şiire göre daha hızlı olmuştur.

Daha önceleri sadece nazım şekilleri, vezin ve kafiye açısından ele alınan şiir bahsinde yenilikler görülmeye başlanır. Batıdan alınan yeni nazım şekilleri, konulara veya hisse göre vezinlerin seçilmesi, kulak için kafiye, tabiata ve hakikate uygun şiir yazılması, nazım ve şiir arasındaki farkın dile getirilmesi, batılı edebî akımların işlenmesi bu yeniliklerin göstergeleridir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki şekilde ve

konularda yapılan yeniliklere rağmen aruz vezni eleştirildiği halde vazgeçilemez bir unsur olarak kalmıştır.

Önceleri gramer, belâgat ve edebî bilgilere göre ele alınan tenkid bahsi, daha sonraları üslup, edebî zevk esas alınarak yapılır. Münekkidin eğitimli ve tarafsız olması vurgulanır ki bu da edebiyata bilimsel açıdan yaklaşmayı sağlar. Ayrıca burada edebî zevkin de terbiyesi söz konusudur. Güzeli çirkinden ayırt etmek tenkidin ölçüsüdür. Ahlâk çerçevesinde çizilen edebî güzellik öğretilmek istenir. Güzelliğin tanımında da orijinallik, şahsilik ve hakikat önemlidir. San'at, san'atkârın kendinden de bir şeyler katarak yaptığı tabiat yorumu olarak kabul edilir.

1900'lerden sonra gelişen edebiyat tarihi anlayışı, daha çok kronolojik tasnif çizgisinde kalır. Genelde İslâmiyetten yaşanılan devre kadar geçen süre içinde görülen yazarlar, yaşadıkları zaman dilimine göre sınıflandırılırlar. Edebî özellikleri bu sınıflandırmanın dışında bırakılır. Ancak Şinasi ve Halit Ziya mektepleri edebî özellikleri ile ele alınır. Edebiyat tarihinin yardımcıları olan sosyoloji, felsefe ve tarihe tanıtım açısından yer verilirken edebî eserlerin, bunlara göre değerlendirilmeleri üzerinde pek durulmaz. Kronolojik açıdan şâir ve yazarların tesbiti, eski Türk tarihi ve eski Türk lehçelerine az da olsa değinmek devrin romantizm ve milliyetçilik akımlarının tesiri sonucudur.

Dilbilgisi kitaplarına nazaran edebiyat kitaplarında daha çok yenileşme hareketleri görülse de edebiyat alanında mâl edilmeye çalışılan gerek Arap gerek batı metodları üzerinde pek düşünülmediği görülmektedir. Edebiyat ders kitaplarında devrin milliyetçilik, tekâmülcülük, pozitivizm akımları ile gelenek arasında sıkışmış kalmış yazarların çilesi daha belirgindir. Köklü bir medeniyetin parçası olan klâsik edebiyat öğretisi ile yenilik ithali peşinde olmak bağdaştıralamadığından Türk edebiyatına özgü bir öğretim metodu da belirlenememiştir. Fakat günümüzün edebiyat öğretimi kitapları ile karşılaştırıldığında edebî zevkin, edebiyat bilgilerinin, edebiyat nazariyesinin daha iyi işlendiği; aynı zamanda güncel edebiyatın, batı edebiyatı ve kültürünün takip edilmesinin daha iyi yapıldığı da tespit edilmektedir.

Tezimizin beşinci bölümünde İngiliz dili ve edebiyatı eğitim-öğretimine yön veren düşünürlere değindikten sonra Amerika, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin

eğitim tarihlerinden kısaca bahsederek ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde İngiliz dili ve edebiyatı ders kitaplarına, ders programlarına yer verdik. İngilizce'nin öğretim metodunun geçirdiği evreleri belirlemeye çalıştık. Türk dili ve edebiyatı öğretimi ile karşılaştırarak farklılıkları ve benzerlikleri tespit ettik.

Neticede Türk dili ve edebiyatı öğretimi, batıdaki dil ve edebiyat öğretimi ile karşılaştırıldığında metod açısından çok geri olduğu görülür. Batının modern anlamdaki okullaşma tarihinin daha eski olması ve buna bağlı olarak ders programlarının uygulanmasına çok önceden başlanması bu sonucu doğurur. Birbirleriyle devamlı surette ilgili olan batılı devletlerinin gelişen siyasi ve kültürel hayatları da eğitim sistemlerine yansımış, dil ve edebiyat öğretimi üzerinde yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. Böylece gelişen millî dil düşüncesi, eğitimcileri öğrencinin kendi dil ve edebiyatını en kolay ve en zevkli şekilde öğrenme yollarını araştırmaya itmiştir. Dilbilgisinde şekil bilgisinden çok tahlil önem kazanmıştır. Dilin kurallarını ezberlemekten ziyade dilin kullanılarak öğrenilmesi savunulmuş, öğrenci gramerle sınırlandırılmadan kompozisyon ve şiir yazmaya teşvik edilmiştir. Üslup hep ön plânda tutulmuş; retorikte de hitabete önem verilmiştir. Bireyin sözlü veya yazılı kendini ifadesi önemlidir. Yazarın ve okuyucunun psikolojisi önem kazanır. Klâsikler basitleştirilerek okutulmaya başlanır ki bu hem öğrenciyi sıkmaz hem de böylece tarihle olan bağ koparılmaz. Edebiyat tarihi öğretiminde toplum hayatı, devrin siyasî ve edebî akımları gözetilir.

Türk dili ve edebiyatı öğretiminin sistemleştirilmesinin, daha zevkli ve ilgi çekici hâle getirilmesinin ise batı dünyasının geçirdiği bu evreleri gördükten sonra zaman alacağı daha iyi anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

DERS PROGRAMLARI:

6,5,4,3 Dershaneli Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı, 1332(1916)

Beykoz İttihad ve Teâvün Cemiyeti Namına 1,5 sene Mukaddem Tesis Olunan Mektebin Ders Programı

Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye Salnâmesi, 1332(1916)

Dârü'l-hilâfe Medreseleri Ders Cetvelleri ve Müfredat Programı(TBMM Hükümeti)

Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi 3. Sınıfa Mahsus Türkçe Kıraat Dersleri, 1334(1918) eksik

Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi İhzarî, Kısm-ı Evvel, Tâlî, Âlî Ders Cetvelleri ve Müfredat Programı 1332-1333, 1335(1919)

Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi Medresetü'l-Kuzat Nizâmnâmesi, Ders Programları ile Müderrisîn Kadrosu ve Medâris Kanunı ve Nizâmnâmesi, 1338-1340(1922-1924)

Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi, 1330-1333(1914-1917)

Dârülfünun Dersleri, 1325(1909)

Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Talebe Rehberleri 1334-1335, 1335-1336, 1337-1338, 1918-1919, 1919-1920, 1921-1922

Dârülfünun-ı Osmanî, 1920

Dârülmuallimat Programı (ibtidaî),1330(1914)

Dârülmuallimîn İbtidaî Ders Programı, 1329(1913)

Dârülmuallimîn İbtidaî Ders Programı, 1330, 1331(1914, 1915)

Dârülmuallimîn İbtidaîlere Mahsus Müfredat Programı, 1330(1914)

Dârülmuallimîn Programı, 1312(1894)

Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimat-ı İbtidaiyye Talimatnâmesi, 1332(1916)

Ders Nâzırı Mustafa Âsım Efendi, Abdi Bey: **Leylî ve Neharî Hadika-i Meşveret Mektebi**, 1325(1909)

Dersaadet Kız Sanayi Mektepleri Sunuf-ı İbtidaiyye, 1329(1913)

Dersaadet Kız Sanayi Mektepleri Sunuf-ı Tâliyye, 1330(1914)

Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyyesinin İdare-i Dahiliyyesine Mahsus Talimat, Program, Ders, Kitap Cetveli, 1317(1899)

Giridî Ahmet Kâmi: **Medrese-i Şarkiyye**, 1900

İlmiye Salnâmesi, 1334(1918)

İstanbul Dârülfünun Talimatı, 1329(1913)

Karesi İdadi Sultanî Lisesi Salnâmesi, 1339-1340(1923-1924)

Leylî ve Neharî Bakırköy İnas İttihad-ı Osmanî Mektebi Talimat-ı Dahiliyye ve Tedrisat-ı Müfredat Programı-1328, 1331(1915)

Leylî ve Neharî Zükur ve İnas Aşiyan Mektepleri İbtidaî, Tâlî, Âlî, 1336(1920)

M. Şerif: **Rehber-i Tedris (1.kısım)**, 1327(1911)

Maarif Nezareti Salnâmeleri, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321(1898, 1899, 1900, 1901, 1903)

Mahalle Mekâtibinde ve Asâkir-i Şahanede Bulunan Kesâna Nâfi ve Hale Mutabık ve Muvâfık Okutturulacak Dersler, 1289(1872)

Mahmud Cevad İbnüşşeyh Nâfi: **Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı**, 1338(1922)

Medârisde Fünun-ı Mütedavilenin Suret-i Tâlim ve Tedrisiyle Dershanelerinin Suret-i İdaresi Hakkında Tasdik-i Âliyye İktiran Etmek Üzere Bulunan Talimatnâme Sureti ve 4 Senelik Teşkilât-ı Dersiyyeye Mahsus Tedrisat-ı Müfredat Programı, 1330(1914)

Mehmet Esat: **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, 1310(1892)

Mehmet Esat: **Mirat-ı Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn**, 1312(1894)

Mekâtib-i Âliyye-i Fenniyye Yani Dârülfünun-ı Sultanînin Nizamnâme-i Dahilîsiyle Dürus Cetveli, 1293(1876)

Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı (bir ve iki dershane ve muallimli mekteplere mahsus), 1329(1913)

Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı 6,5,4,3 Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, 1329(1913)

Mekâtib-i İdadide Tedris Olunan Ulûm ve Fününun Müfredat Programı, (5 ve 7 senelik) 1327(1911)

Mekâtib-i İdadiyyede Tedris Olunan Ulûm ve Fününun Müfredat Programı, 1325-1326, 1327(1911)

Mekâtib-i Sultaniyye Ders Programı(devre-i ibtidaî, evvelî, sânî),1331(1915)

Mekâtib-i Sultaniyye Ders Programı, 1327(1911)

Mekâtib-i Sultaniyye Ders Programı,1338(1922)

Mekâtib-i Sultaniyye Müfredat Programı(devre-i evvel ve sânî), 1338(1922)

Mekâtib-i Sultaniyyenin Sunuf-ı İbtidaiyye ve Tâliyyesinin Ders Programları, 1329(1913)

Mekteb-i Mülkiye 1339-1340 sene-i dersiyyesi, 1339(1923)

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi, 1337(1921)

Mekteb-i Sultanî Ders Programı, 1328(1912)

Mekteb-i Sultanî Ders Programı,1327(1911)

Muallim Vahyi Ölmez: **Zamanî ve Fennî Millî ve Dinî Tedrisata Dair**, 1333(1917)

Robert Kolej Lisân-ı Osmanî Tedrisatına Mahsus Program, 1326(1910)

Salih Zeki: **Dârülfünun ve Şüubâtının Dürus-ı Âliyyesi**, 1326(1910)

Selânik Vilâyeti 1. Muallimler Kongresi Mecmuası, 1328(1912)

Şevketî: **Medâris-i İslâmiyye Islahat Programı**, 1329(1913)

Telif ve Tercüme Nizamnâmesi ve Mekâtib-i Sıbyan İçin Masabıkta Vaz Olunan Kitapların Beyannâmeleri, 1287(1870)

Ticarî, Sınaî, Zıraî, Umumî Şubeleri Hâvi İdadilere Mahsus Müfredat, 1332(1916)

Vilâyat-ı Şahanede Bulunan Leylî ve Neharî Mekâtib-i İdadiyyeye Mahsus Ders Programları, 1310(1892)

DİL KİTAPLARI:

A.L.: **Talim-i Lisân-ı Osmanî (kısm-ı evvel),**1326(1910).

Abdullah Ramiz Paşa: **Lisân-ı Osmanîyyenin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir,** 1283(1866) .

Abdülkerim Hadi: **Lisân-ıTürkî,** 1310-1312(1892-1894).

Ahmet Cevat ve Mehmet Asım Us: **Anadolu Yavrusunun Kitabı 1-6,** 1918-1919.

Ahmet Cevat: **Çocuklara Sarf ve Nahv Dersleri Türkçeyi Öğreniyorum,** 1326(1910).

Ahmet Cevat: **Lisân-ı Osmanî,** 1905.

Ahmet Cevat: **Resimli Osmanlı Lisânı,** 1330(1914).

Ahmet Cevdet Paşa: **Kavâid-i Türkiyye,** (1871).

Ahmet Cevdet Paşa: **Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye,** 1885.

Ahmet Lisâneddin: **Kavâid-i Lisân-ı Osmanî,** 1318(1900).

Ahmet Nazif: **Telhis-i Sarf-ı Osmanî,**1887.

Ahmet Rasim: **Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmanî,** 1888.

Ahmet Rasim: **Sarf-ı İbtidâî,** 1314(1896).

Ahmet Rasim: **Yeni Usul Muallim-i Sarf,** 1894.

Ahmet Rasim: **Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî,** 1888.

Ali Nâzima: **Muhtasar Sarf-ı Osmanî,** 1892.

Ali Nâzima: **Lisân-ı Osmanî,**1884.

Ali Nâzima: **Resimli Muhtasar Sarf-ı Osmanî,** 1307(1890).

Ali Rıza: **Mebde-i Sarf-ı Osmanî,** 1312(1894).

Ali Seydi: **Türkçe Resimli Kıraat,** 1911.

Elhac Hafız Ali Vasfi: **Osmanlıca Sarf ve Nahiv Dersleri (4.kısım),** 1330(1914).

Encümen, **Sarf-ı Osmanî,** 1899.

Encümen: **Sarf ve Nahv-ıTürkî,** 1336-1337(1920-1921).

Halit Ziya: **Kavâid-i Lisân-ı Türkî,** 1885.

Hasan Fehmi: **Bedayiü'l- Kavâid,** 1309(1892).

Hasan Şefik: **Nahv-ıTürkî,** 1303(1886).

Hasan Şefik: **Sarf-ıTürkî,** 1889.

Hocazâde Ahmet Cevdet: **İlâveli Kavâid-i Türkiyye,** 1309(1892).

Hüseyin Cahit: **Türkçe Sarf ve Nahiv 1-2-3,** 1325(1909)-1326(1910)-1324(1908).

Hüseyin Hıfzı: **Hulâsa-i Lisân-ı Osmanî,** 1911.

Hüseyin Tahsin: **Muhtasar Rehber-i Osmanî**, 1897.

İbrahim Cûdi: **Teshil-i Sarf-ı Osmanî**, 1331(1915).

Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa: **Kavâid-i Osmaniyye**, 1267(1851).

Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa: **Medhal-i Kavâid**, 1268(1852).

Köprülüzâde Mehmet Fuat ve Süleyman Sâib: **Türk Dilinin Sarf ve Nahvı, 1-5**, 1916-1917.

Kütahyalı Abdurrahman Fevzi: **Mikyâsü'l-Lisân Kıstasü'l-Beyan**, 1881.

M. Fahri: **Muallim-i Sarf-ıTürkî**, 1312(1894).

Manastırlı Mehmet Rıfat: **Hâce-i Lisân-ı Osmanî**, 1311(1893).

Manastırlı Mehmet Rıfat: **Külliyât-ı Kavâid-i Osmaniyye**, 1303(1886).

Manastırlı Mehmet Rıfat: **Mufassal Nahv-ı Osmanî**, 1891.

Manastırlı Mehmet Rıfat: **Mükemmel Osmanlı Sarfı**, 1307(1890).

Mazhar: **Yeni Tertip Küçük Osmanlı Sarfı**, 1891.

Mazharuddin Bağdadî Ahmet Ziya: **Sarf-ı Osmanî**, 1308(1891).

Mehmet Emin: **Kavâid-i İbtidaiyye-i Kitabet**, 1894.

Mehmet Emin: **Sarf-ı Türkî**, 1906.

Mehmet Fuat: **Rehber-i Kitabet-i Osmaniyye Yahut Mükemmel Münşeât**, 1912.

Mehmet Hayri: **Muhtasar Nahv-ı Osmanî**, 1893.

Mehmet Hayri: **Sarf-ı Osmanî**, 1307(1890).

Mehmet Şemsettin: **İlâveli Anahtar**, 1882.

Melekzâde Fuad: **Kitabet Muallimi**, 1905.

Mesut Remzi ve Abdullah Âtıf: **Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye**, 1912.

Midhat Sadullah: **Mükemmel Yeni Sarf ve Nahv-ı Osmanî**, 1330(1914).

Midhat Sadullah: **Yeni Mekteplilere Türkçe Yeni Sarf ve Nahv Dersleri**, 1920.

Midhat Sadullah: **Yeni Usul Tahrir ve Kitabet Dersleri**, 1916.

Mihri: **Muhtasar Sarf-ı Osmanî**, 1888.

Mihri: **Mutavvel Sarf-ı Osmanî**, 1886.

Moiz: **Muallim-i Sarf ve Nahv-ı Osmanî**, 1913.

Muammer: **Muhtasar Kavâid-i Mevzua-i Lisâniyye**, 1316(1898).

Nâsıf bin Mün'im el-Mâluf: **Fevâid-i Şarkiyye**, 1854.

Necip Âsım: **Tertib-i Cedid Osmanlı Sarfı**, 1892.

Necip Âsım: **Yeni Tertipte Muhtasar Osmanlı Sarfı**, 1.sene, 1888.

Nüzhet Sâbit: **Ana Dili, 2. ve 4. sınıf, (ibtidai 4. sınıf)**, 1334(1918).

Ömer Sıdkı: **Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmanî 1.kitap Sarf**, 1315(1897), **2.kitap Nahiv**, 1311(1893).

Pavlaki Militiyopolus: **Lisân-ı Türkî**, 1900.

Râsih: **Sual ve Cevab-ı Kavâid**,1305(1888).

Râşit: **Nahv-ı Türkî**, 1315(1897).

Râşit: **Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî**, 1317(1899).

Salih İhsan: **Osmanlı Lisânı**, 1894.

Selânikli Fazlı Necib: **Nev Usul Sarf-ı Osmanî**, 1886.

Selim Kohen: **Sarf-ı Lisân-ı Türkî**, 1327(1911).

Selim Sâbit: **Muhtasar Sarf-ı Osmanî**,1290(1873).

Selim Sâbit: **Nahv-ı Osmanî**, 1298(1881).

Selim Sâbit: **Sarf-ı Osmanî**, 1298(1881).

Sıbyan Mektepleri İçin Düzenlenmiş Telif ve Tercüme Nizamnâmesi, 1870.

Sultan Selim Rüşdiyesi Muallim-i Evveli: **Hulâsa-i Kavâid-i Türkiyye**, 1301(1884).

Süleyman Paşa: **İlm-i Sarf-ıTürkî**, 1293(1876).

Süleyman Safvet: **Mebâdi-i Sarf**, 1308(1891).

Süreyya: **Tasrifat-ı Lisân-ı Osmanî**, 1886.

Şemsettin Sami: **Nev Usul Sarf-ıTürkî**, 1308(1891).

Şeyh Vasfi: **Mufassal Nahv-ı Osmanî**, 1314(1896).

Şeyh Vasfi: **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî**, 1899.

Şeyh Vasfi: **Rüşdiyenin 1. seneye Mahsus Yeni Sarf-ı Osmanî**, 1314(1896).

Tahir Kenan: **Kavâid-i Lisân-ıTürkî**, (1-2) 1309(1892), (3-4) 1310.

Vasil Kanber: **Hâce-i Osmanî**, 1290(1873).

Yani Haralambos: **Kavâid-i Cedide-i Osmaniyye**, 1289(1872).

Zeki Bedros: **Nazarî ve Amelî İlâveli Sarf-ı Osmanî**, 1310(1892).

EDEBİYAT KİTAPLARI:

Abdurrahman Fehmi: **Tedrisat-ı Edebiyye (1.kısım)**, 1302(1885).

Abdurrahman Süreyya: **Mîzanü'l- Belâga**, 1303(1886).

Abdurrahman Süreyya: **Sefine-i Belâgat**, 1305(1888).

Abdülhalim Memduh: **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye**, 1306(1889).

Ahmet Cevdet Paşa: **Belâgat-ı Osmaniyye**, 1298(1881).

Ahmet Hamdi: **Belâgat-ı Lisân-ı Osmaniyye**, 1293(1876).

Ali Ekrem: **Lisân-ı Edebiyat**, 1914.

Ali Ekrem: **Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Nazım ve Nesir**, 1331-1334(1915-1918).

Ali Ekrem: **Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye**, 1917-1918.

Ali Ekrem: **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye**, 1910.

Ali Nâzima: **Muhtıra-i Belâgat**, 1308(1891).

Elhac İbrahim: **Edebiyat-ı Osmaniyye**, 1305(1888).

Elhac İbrahim: **Şerh-i Belâgat**, 1889.

Enver Kemal: **Türkçe Edebiyat Dersleri**, 1333(1917).

Faik Reşad: **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye**, 1913.

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman: **Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmaniyye**, 1309(1892).

İbrahim Necmi: **Tarih-i Edebiyat Dersleri c. 1-2**, 1338(1922).

İbrahim Rıfat: **Sualli Cevaplı Tâlim-i Edebiyat-ı Osmaniyye**, 1312(1894).

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabettin Süleyman: **Malumat-ı Edebiyye, c. 1-2**, 1330-1331(1914-1915).

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabettin Süleyman: **Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı, c. 1**, 1332(1916).

Manastırlı Mehmet Rıfat: **Külliyât-ı Kavâid**, 1886.

Manastırlı Mehmet Rıfat: **Mecâmiü'l-Edeb**, 1881.

Mehmet Akif: "Kavâid-i Edebiyye," **Dârülfünun Dergisi**, c.2, Sayı:5, 16 Nisan 1329 (1913).

Mehmet Hayrettin: **Tarih-i Edebiyat Dersleri**, 1914.

Mehmet Nüzhet: **Mugni'l- Küttâb**, 1286(1869).

Menemenlizâde Mehmet Tahir: **Osmanlı Edebiyatı**, 1314(1896).

Midhat Cemal: **Edebiyat Dersleri**, 1326(1910).

Mihalici Mustafa Efendi: **Zübdetü'l-Beyan**, 1297(1880).
Muhiddin: **Yeni Edebiyat**, 1330(1914).
Münif Paşa: **İlm-i Belâgat-La Rhétorique**, (tarihi yok).
Ömer Ferit Kam: **Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri**, 1331-1332(1915-1916).
Râşit: **Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî**, 1899.
Recâîzâde Mahmud Ekrem: **Tâlim-i Edebiyat**, 1882.
Refet Avni, Süleyman Bahri: **Resimli Müntahabat-ı Edebiyye**, 1330(1914).
Reşid: **Nazariyyat-ı Edebiyye**, c.1-2, 1328(1912).
Ruscuklu M. Hayri: **Belâgat**, 1890.
Selim Sâbit: **Miyarü'l-Kelâm**, 1287(1870).
Süleyman Fehmi: **Edebiyat**, 1325(1909).
Süleyman Hüsnü: **Mebâni'l- İnşâ**, 1288-1289(1871-1872).
Şahabettin Süleyman: **Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat**, 1329(1913).
Şahabettin Süleyman: **Tarih-i Edebiyat-ı Osmanî**, 1328(1912).
Tâhirü'l-Mevlevî: **Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım**, 1329(1913).

KAYNAKLAR

Akkutay, Ülker: **Enderun Mektebi**, Gazi Üniversitesi, 1984.

Akpınar, Alişan ve Rogan, Eugene L.: **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Aksoy, Özgönül: **Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine bir İnceleme**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1968.

Akün, Ömer Faruk: "Şemsettin Sâmi," **İslam Ansiklopedisi**, c.11, Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.411-422.

Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997ye)**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997.

Alkan, Mehmet Ö.: **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten Istanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları**, Boyut yy., 2003.

Atay, Hüseyin: "Fatih, Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnâmeler," **Vakıflar Dergisi**, c.XII, 1991. s.171-235.

Ayas, Nevzat: **Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı**, yay. haz. Eşref Edip, c.1, 1938.

Aytaç, Kemal: "Osmanlı İmparatorluğunun Okul Kuruluş Sistemi," **Milli Kültür**, c.3, No:1, 1981, s.9-13.

Bakış, Nesrin: "Ahmet Rasim'in Dilbilgisi Kitapları," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Baltacı, Cahit: **XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976.

Banguoğlu, Tahsin: **Anahatlarıyla Türk Grameri Kılavuz Kitap**, Dergah Yayınları, Eğitim Dizisi, İstanbul, 1979.

Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Baydur, Hüseyin Ragıp: **İbtidâîlerde Türkçe'nin Usul-ı Tedrisi**, İstanbul, 1332(1916).

Bilge, Mustafa: **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Bilgegil, M. Kaya: **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.

Bilgili, Ertuğrul: "Ahmet Cevdet Paşa'nın Kavaid-i Osmaniye Adlı Eserindeki Dilbilgisi Terimleri," **Türk Dili**, Sayı:540, 1996/2, s.651-672.

Bilim, Cahit: "Osmanlı'larda Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi," Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1092, **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, s.17-37.

Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi XXIII, Ankara, 1994.

Binbaşıoğlu, Cavit: "Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları," **75. Yılda Eğitim**, yay. haz. Fatma Gök, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.145-170.

Cazim: **Belâgat**, İstanbul, 1304.

Chambers, Richard L.: "The Education of a Nineteenth-Century Ottoman Alim, Ahmet Cevdet Paşa," **International Journal of Middle East Studies**, c.4, January 1973, s.440-464.

Chervel, André: **L'enseignement du Français à L'école Primaire I 1791-1880, II 1880-1939**, Institut National de Recherché Pédagogique, Éditions Économica, Paris, 1995.

Clifton, Johnson: **Old-time Schools and School-books**, The Macmillan Company, New York, 1925.

Çeltik, Halil: **Ömer Ferit Kam ve Asar-ı Edebiyye Tetkikatı**, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 1998.

Çetin, Nurullah: "Tanzimattan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği," Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi, İstanbul, 1927.

Dersaadet salnâmesi, 1290, 1291, 1292, 1293.

Dilâçar, Agop: "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi," **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, No:338, 1971, s.83-145.

Doğan, Nuri: **Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

Elifba, Bayazıt Devlet Kütüphanesi, No:K.201209.

Elöve, Ali Ulvi: **Mikyâsü'l-lisân ve Kıstasü'l-beyan**, Kütahyalı Abdurrahman Hoca, Burhaneddin yy., İstanbul, 1942.

Erdem, İlhan: "Abdurrahman Fevzi Efendi ve Mikyasü'l-Lisân Kıstasü'l-Beyan İsimli Eseri," **Türk Dili**, No:566, Şubat 1999, s.155-162.

Ergin, Muharrem: **Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, Istanbul, 2002.

Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi**, c.1-3, İstanbul, 1939-1941.

Ergün, Mustafa, Duman Tayyip: "19. Yüzyılda Osmanlı Askeri Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları," **Yeni Türkiye**, Eğitim Özel Sayısı, c.2/7, 1996, s.494-514.

Ertan, Veli: "Tarihte Dârülhilafe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri," **İslam Medeniyeti**, c.5, No:4, 1982, s.35-57.

Ertuğrul, Halit: **Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumunda Etkisi**, Nesil Yayınları, 1998.

Ferrard, Christoher: "The Belâgat-ı Osmaniyye of Ahmet Cevdet Paşa and Its Critics," **Osmanlı Araştırmaları**, c.7-8, 1988, s.309-346.

Ferrard, Christopher: "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882 Part I The Medrese Tradition," **Osmanlı Araştırmaları**, No:3, 1982, s.165-188; Part II, **Osmanlı Araştırmaları**, No:4, s.19-34.

Ferrard, Christopher: "Recâîzâde Mahmud Ekrem's Tâlim-i Edebiyat and Its Contributions to Ottoman Literary Criticism: Part I," **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.24-25, 1986, s.215-233.

Ferrard, Christopher: "Recâîzâde Mahmud Ekrem's Tâlim-i Edebiyat and Its Contributions to Ottoman Literary Criticism: Part II," **Osmanlı Araştırmaları**, c.6, 1986, s.139-161.

Fortuna, Benjamin C.: **Imperial Classroom, Islam, The State, and Education in The Late Ottoman Empire**, Oxford University Press, 2002.

Frost, S.E., Jr. Kenneth P. Bailey, **Historical and Philosophical Foundations of Western Education**, Merrill, 1973.

Göğüş, Beşir: "Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel bir Bakış," **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1970**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, No:319, Ankara, 1989, s.123-154.

İzgi, Cevat: **Osmanlı Medreselerinde İlim, Riyazi İlimler** I, Istanbul, 1997.

Karabacak, Esra: "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dilbilgisi Kitapları Üzerine Bir İnceleme," **Türklük Araştırma Dergisi**, c.5, 1989, s.261-270.

Karabacak, Esra: "Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-Ulûm'u ile Ahmet Cevdet Paşa'nın Dilbilgisi Kitaplarındaki Terimler Üzerine Bir İnceleme," **Türklük Araştırma Dergisi**, c.8, 1997, s.253-283.

Kayserili Mehmet Rüştü: **Nuhbetü'l-Etfal**, İstanbul, 1858.

Koçer, Hasan Ali: **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1723-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.

Kodaman, Bayram: **Abdülhâmid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu, 1991.

Korkmaz, Zeynep: **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Köktekin, Kâzım: "Tanzimat Döneminde Yazılan Türk Gramerleri ve Abdullah Râmiz Paşa'nın "Lisân-ı Osmaniyye'nin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyyedir," Adlı Eseri (Metin-İnceleme)," Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1990.

Köprülüzâde Mehmet Fuat: "Anadolu'da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış," **Yeni Türk Dili Mecmuası**, XIII. asır, c.1, No:4, s.277-292; XV. asır, c.1, No:5, s.375-394; XVI. asır, c.1, No:7, s.535-553, İstanbul, Şubat 1933.

Kütükoğlu, Mübahat S.: **XX. Asra Erişen Istanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Levent, Agâh Sırrı: "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı," **Türk Dili**, c.2, No:20, 1953, s.495-505.

Levent, Agâh Sırrı: **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Türk Dil Kurumu yy., 1972.

Mahmut Cevat İbnüşşeyh Nâfi: **Maârif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı**, c.1, İstanbul, 1337.

Merçil, Erdoğan: "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?," **Belleten**, c. LXIV, No:239, 2000, s.51-57.

Nietz, John A.: **Old Textbooks**, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1961.

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, c.2, Ircica, İstanbul, 1994.

Öksüz, Yusuf Ziya: **Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisân Hareketi**, Türk Dil Kurumu, 1995.

Özkan, Nevzat: **Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâid-i Osmaniyye**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Öztürk, Cemil: **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Öztürk, Faruk: "1908-1928 Yılları Arası Orta Öğretim (İdadî ve Sultânî) Müfredat Programlarının Muhteva ve Amaç Bakımından Değerlendirilmesi," Yüksek Lisans Tezi, Van, 1993.

Pulliam, John D.: **History of Education in America**, Merrill Pub. Co., New Jersey, 1987.

Rich, John Martin: **Foundations of Education: Perspectives on American Education**, Merrill; Collier Macmillan, Canada, 1992.

Sağol, Gülden: "Ahmet Cevat Emre'nin Dilbilgisi Kitapları," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Sakaoğlu, Necdet: **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Edebiyat Terimleri Istılâhât-ı Edebiyye Muallim Naci, yay. haz. Yekta Saraç, Risale yy., İstanbul, 1996.

Saraç, Yekta: **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi, 2001.

Selim Sâbit: **Rehnümâ-yı Muallimîn, Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usul-ı Tedrisiyye**, Istanbul, 1874.

Shayer, David: **The Teaching of English in Schools 1900-1970**, Routledge&Kegan Paul, London and Boston, 1972.

Sınar, Alev: **İlkokul Okuma Kitapları (1921-1933)**, Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

Smyth, William: "Rhetoric and 'İlm Al Balagha Christianity and Islam," **Muslim World**, c.LXXXII, No:3-4, 1992, s.242-255.

Somel, Selçuk Akşin: **The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908, Islamization, Autocracy and Discipline,** Brill, Leiden, Boston, Köln, 2001.

Stahl, Donald E.: **A History of the English Curriculum in American High Schools,** The Lyceum Press, Chicago, 1965.

Şişman, Adnan: **Mekteb-i Osmanî (1857-1864),** Osmanlı Araştırmaları, c.5, 1986, s.83-160.

Tâhirü'l-Mevlevî: **Edebiyat Lugatı,** Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973.

The New Oxford Companion to Literature in French, Ed. By Peter France, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Timurtaş, Faruk K.: **Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları: Osmanlı Türkçesi Grameri III,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

Topçuoğlu, Hayriye: "Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar," **Türklük Bilimi Araştırmaları,** Türkçenin Öğretimi Özel Sayısı, No:13, 2003, s.373-406.

Toplum Hayatı, "Abdülaziz Bey Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri," yay. haz. Duygu Arısan Günay, Kâzım Arısan, c.1, 1995, s.79-81.

Uğurcan, Sema: "Ali Cânip ve Edebiyat Eğitimi," **M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,** No:1, 1989, s.145-158.

Ünver, Süheyl: "Orta Zamanda Türkçe Takrir Üzerine Kısa Bir Mülâhaza," **Tedavi Seririyatı ve Laboratuvar Dergisi,** c.7, No:27, 1937, s.142-146.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1965.

Vahapoğlu, M. Hidayet: **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları,** Boğaziçi yy., İstanbul, 1992.

Yetiş, Kâzım: "Abdurrahman Süreyya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** c.1, Istanbul, 1988, s.173-174

Yetiş, Kâzım: "Belâgat (Türk Edebiyatı)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** c.5, Istanbul, 1992, s.384-387

Yetiş, Kâzım: "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,** 1987, 1992, s.367-406.

Yetiş, Kâzım: "Edebiyat Nazariyesi Sâhasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşâ", **Mehmet Kaplan'a Armağan,** İstanbul, Dergah Yayınları, 1984, s.306-316.

Yetiş, Kâzım: **Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler,** Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

Yetiş, Kâzım: "Halit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri," **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** c.XXVII, 1994-1997, s.311-392; C.XXVIII, 1998, s.595-638.

Yetiş, Kâzım: "Tanzimat Sonrasında Kullanılan Bazı Yeni Edebî Istılâhlar," **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat 1985, s.197-202.

Yetiş, Kâzım: **Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler**, Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1996.

Yıldırım, Ali: Türk Üniversite Tarihi, **Öteki Yayınevi**, Ankara, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

1970'de İstanbul'da doğdum. İlköğretimimi Hüseyin Cahit Yalçın İlkokulu'nda tamamladım. 1988'de Nişantaşı Anadolu Lisesi'nden mezun oldum. Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdim. Bitirme tezimin konusu "Emine Semiye Hanım ve Bikes Adlı Hikâyesinin İncelenmesi" dir. Yüksek lisans öğretimimi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı bilim dalında yaptım(1993-1995). Yüksek lisans tezimin konusu "Mizancı Murat Bey ve II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları"dır. 1995-1999 yılları arasında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalıştım. Yüksek lisans tezimi kitap haline getirmekle birlikte Osmanlı dönemi kadın edebiyatçıları üzerine çeşitli makaleler, tercüme, roman tanıtımı, Kavala Tütün Kongresi'nde bildiri sunma gibi akademik faaliyetlerde bulundum. 2001 yazında Şikago Üniversitesinde profesyonel ve akademik yazı yazma üzerine eğitim gördüm. Hâlen Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım. Yabancı dillerim İngilizce ve Fransızcadır. Evli ve bir çocuk annesiyim.